VAKIF İNSAN
PROF. DR. HİKMET ÖZDEMİR
ARMAĞANI

VAKIF İNSAN PROF. DR. HİKMET ÖZDEMİR ARMAĞANI

Editörler: Prof. Dr. Üzeyir ASLAN; Prof. Dr. Hakan TAŞ

ISBN: 978-625-7033-00-8

Birinci Baskı: Kriter Yayınevi 2019 / İSTANBUL

Yayınevi Sertifika No: 45353

Anahtar Kelimeler: Prof. Dr. Hikmet Özdemir, Armağan, Vakıf faaliyetleri, Türk edebiyatı

Birinci Baskı, x 728 s. 16,5 cm x 24 cm

Kaynaklar var, Dizin Yok.

Kapak Tasarımı: Ahmet Baran

Mizanpaj: Üzeyir ASLAN

Baskı: Birlik Fotokopi Baskı Ozalit ve Büro Malzemeleri San. ve Tic. Ltd. Şti. Yıldız Mahallesi Çırağan Cad. No: 51 Nolu Mağaza Beşiktaş/ İSTANBUL

Matbaa Sertifika no: 20179

© Kriter Yayınevi

Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında İnsanlığa Hizmet Vakfı-İstanbul'un yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz

İletişim

Hobyar Mah. Ankara Cad. Güncer Han No: 17 Daire 306

Fatih / İSTANBUL

Tel: 0 212 527 31 89

info@kriteryayinevi.com

www.kriteryayinevi.com

VAKIF İNSAN
PROF. DR. HİKMET ÖZDEMİR ARMAĞANI

Editörler

Prof. Dr. Üzeyir ASLAN **Prof. Dr. Hakan TAŞ**

Birinci Baskı

2019 – İstanbul

KRİTER

Hikmet ÖZDEMİR

H akk'a âmâde ilim-irfan yolunda
İ hlâsla, aşkla koşar, vakıf uğrunda
K emâl-i edeb, hem şecâat sahibi
M eclis'in şuurlu Çankırı vekili
E renler gönlünde didâr-ı yârı var
T elif, terceme sayısız âsârı var

Ö zünden verir, hizmetleri hasbîdir
Z âten bütün sâ'y ü gayreti fahrîdir
D aim hayra vakfetti ömrünü fedâ
E ğitim gönül işi, en güzel vefâ
M avigün Koleji'ne riyâset eder
İ man, aksiyon, Hakk'a itâat eder
R asûl'üm inşâllah ona şefâat eder

Şahin Karataş
(08 Nisan 2010, İstanbul)

İÇİNDEKİLER

Takdim 9-10
Vakıf İnsan Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR..... 11-32
Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR'in Bibliyografyası..... 33-41
Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR'in Şiirleri..... 42-56
Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR İçin..... 57-72

MAKALELER (73-711)

AÇIKGÖZ, Cenk: "Üsküplü İshâk Çelebi'nin *Tâvûs* Redifli Kasidesi Üzerine" 75-98
AKPINAR, İsa: "Âlim Sinan Efendi'nin Manzum *Akâid-nâme*'si" 99-153
ASLAN, Üzeyir: "*Kef Geçmek* Deyimi Üzerine" 154-172
BAHADIR, Savaşkan Cem: "Benzer Adı Taşıyan İki Farklı Kitap: *Remilnâme, Remil Risâlesi*..... 173-184
BAŞPINAR, Fatih: "Beyânî'nin *Sâkî-nâme*'si" 185-214
BİLGİN, A. Azmi: "Yunus Emre'de Sözün Gücü"..... 215-224
BULGURLU Mehmet Şefik: "Atalar Sözü"..... 225-276
CEYHAN, Adem ve Halil Gülenç: "Hz. Ali'ye Ait Yüz Sözün Bir Tercümesi: *Sad-Kelime-i Hazret-i Ali*" 277-359
DEMİREL, Mustafa: "Abdullah Salahaddin-i Uşşakî (1130/1717-1196/1782)'nin Hayatı ve *Hilye-i Hazret-i Haseneyn*'i..... 360-403
GÜNEŞ, Mehmet: "Vicdanın Sesiyle Vuslata Ermek: Şemsettin Sami'nin *Vicdan* Piyesinde Endülüs Müslümanlarının Dramları" 404-411
GÜNGÖR, Bilgin: "İsmet Özel'in Poetikasına Eleştirel Bir Yaklaşım"..... 412-431
GÜNGÖR, Nilgün: "Rumelili Zaîfî'nin *Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt'*inde XVI. Yüzyılın Sosyal Hayatına ve Söz Varlığına Dair Bazı Hususlar"..... 432-453
HARMANCI, M. Esat: "Toplumsal Cinsiyetin Doğusundan Aşka Bakmak"..... 454-474

KAYAOKAY, İlyas: "Osmanlı Edebî Metinlerinde 'Diş Bilemek' Deyiminin Anlam Çerçevesi"..... 475-495
KEKLİK, Murat: "Klasik Türk Şiirinde Yıldızlarla İlgili Deyimler"..... 496-521
KOÇAK, Ahmet: "Ahmet Cevdet Paşa'nın Kızları Semiye'den Fatma Aliye'ye Son Mektup"..... 522-542
KÖSE, İlham: "*Şekeri Suya Düşen* Dîvân Şairleri"..... 543-550
KUFACI, Osman: "Divan Şiirinde Ortak Mahlas Kullanımının Yol Açtığı Sorunlar ve *Nâtıkî Dîvânı* Örneği"..... 551-581
ŞAFAK, Turgay: "Gelibolulu Mustafa Âlî ve Kayıp *Farsça Dîvânı*"..... 582-606
TAK, Ekrem: "Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Şeriye Sicilleri: Mahkeme Sicillerinde Şiirler"..... 607-623
TAŞ, İbrahim: "Türkiye Türkçesi *-(X)lX* Eki Üzerine"..... 624-633
TURAL, Secaattin: "Rind, Bohemin Nesi Olur?"..... 634-638
UYANIKER, Nursel: "Surnamelerde Geçen Seyirlik Halk Oyunlarının Toplumsal İşlevleri"..... 639-652
YAĞCIOĞLU, Songül Aydın: "Hamzavî'nin *İskendernâme*'si Hakkında Bazı Tespitler"..... 653-677
YELTEN, Muhammet: "Gülşehrî'de Ticaret Fikri"..... 678-688
YILMAZ, Ozan: "Klasik Türk Şiirinde Bir Deyim: *Topraktan Götürmek*"..... 689-700
YILMAZ, Yakup: "Kamu Hizmetlerinde Dil Kullanımı: Devlet ve Şirket Dili"..... 701-711

ALBÜM (713-728)

TAKDİM

Vakıf ve vâkıf insan, bilim insanı, eğitimci, vaiz, şair, bürokrat, siyasetçi, daha sayılabilecek birçok vasfı haiz, hayatı mücadele ile geçmiş bir mümin Prof. Dr. Hikmet Özdemir. Bütün bu vasıflarının yanında bir o kadar mütevazı ve yüce gönüllü bir şahsiyet. Tercümeihâli bunu gösteriyor, hayatın her alanında var olmuş, mesleki vazifelerinin yanında vakıf işleriyle uğraşarak toplumun manevi anlamda ilerlemesine büyük katkılar sunmuştur.

Hikmet Özdemir'in siyasetçiliği, birçok vakıf ve dernekte mütevelli heyet başkanı olması ve mesleki kariyeri sebebiyle hayatına dair bilgiler yazılı ve görsel basında parça parça ve dağınık hâldeydi. Biz öğrencileri bu bilgileri toplayarak, kimilerini tashih ederek ve eksik kalan kısımları hocamızla farklı zamanlardaki görüşmelerimizde tamamlayarak bir araya getirmeye çalıştık. Ve bu örnek şahsiyeti bilenlere hissettirmek, bilmeyenlere bildirmek; bizlere, hassaten gençlere örneklik etmesi maksadıyla hocamıza Armağan kitabı çıkarmaya karar verdik. Elinizdeki kitap, bu düşüncenin ürünüdür.

Kitap, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümün ilk yazısı Hikmet Özdemir'in tercümeihâlidir. Bu tercümeihâl anlayanlara ne büyük dersler veriyor. Günümüzde bir şey yapmadığı hâlde çok şey yapmış gibi görünenlere inat, Hikmet hocanın çok şey yaptığı hâlde kendini öne çıkarmaması yeni neslin pek de idrak edebileceği bir şey olmasa gerek. Bu tercümeihâli okuyanlar, son yarım yüzyılda Türkiye'nin siyasi ve sosyolojik gelişimine ışık tutacak ibretlik vakıalara tanıklık etmekle kalmayıp insanlığa hizmeti kendisine düstur edinmiş bir hâdimin hayata nasıl tutunduğuna da bir anlamda tanıklık edecekler. İkinci yazı Hikmet Özdemir'in kitap, makale, tebliğ, konuşma vs. yayımlarını içeren Bibliyografya kısmıdır. Üçüncü yazı Hikmet Özdemir'in şairliğine ayrılmıştır. Burada 22 şiir mevcuttur. Bu şiirlerden birisi hariç öbürleri ilk defa burada gün yüzüne çıkmaktadır. Bu bölümün son kısmı "Prof. Dr. Hikmet Özdemir İçin" başlığı ile hocamızın dost, arkadaş ve öğrencilerinin kendisi için kaleme aldığı hatıra yazılarını içermektedir. Burada 5 yazı mevcuttur. Yazı vereceğiz deyip vermeyenler, telefonlara çıkmayanlar, whatsapp mesajlarını görüp de görmezden gelenler olmadı değil, onları da burada kayda geçirmek isteriz.

Kitabın ikinci bölümü "Makaleler" başlığı adı altındadır. Burada 28 bilim insanı tarafından çoğunluğu Klasik Türk Edebiyatı bilim dalından olmak üzere Türk Dili, Yeni Türk Edebiyatı, Halk Edebiyatı ve Kültür Tarihi üzerine kaleme alınmış 27 makale akademik camianın istifadesine sunulmuştur.

Bu Armağan kitabının hayırlara vesile olmasını diliyor, hocamıza Yüce Allah'tan hayırlı, bereketli uzun bir ömür temenni ediyoruz.

Prof. Dr. Üzeyir ASLAN - Prof. Dr. Hakan TAŞ

VAKIF İNSAN PROF. DR. HİKMET ÖZDEMİR

Hakan TAŞ•

1946 yılının Ağustosunun 15'inde, 5 çocuklu bir ailenin 4. ferdi ve tek erkek evladı olarak İstanbul Kumkapı'da doğdu. Babası Süleyman Özdemir, 1952 yılında kendisi 6 yaşında iken vefat etti.

"Babam rahmetli olduktan sonra biz kardeşlerimle beraber Çankırı-Kurşunlu İlçesi Taşkaracalar Köyüne dönüyoruz. İstanbul'da Laleli'de üç katlı bir binamız var; fakat babam bu binayı satıyor, köye iki katlı bir bina yapıyor. O günün şartlarında sanki hissediyor erken öleceğini ve bizim İstanbul sokaklarında perişan olmamamız için köyde böyle bir mekân yapıyor. Biz köyümüzde rahmetli babamın yeni yaptığı bu binaya taşınmışız. Rahmetli annem [Semiha Özdemir] ise tek başına çok zor şartlarda bizleri yetiştiriyor. Bir taraftan kasabamız olan Kurşunlu'ya her hafta gidiyor (25 km) ve aynı gün akşam köye geri dönüyor. Bir şeyler alıyor, bunları satıyor. Çocuklara yün, iplik vs. onlar da o zaman tartarak veriliyordu. Kendisine göre ölçüleri var. Bu ölçülere göre ticaret yapıyor ve bizi öyle zor şartlarda yetiştiriyor."

1953-1958 yılları arasında Çankırı'nın Kurşunlu ilçesine bağlı Taşkaracalar köyünde ilkokulu okudu. İlkokulda hep sınıf başkanlığı yaptı, çok başarılı bir öğrenci idi. Sınıf öğretmeni Ruhi Gürleyen Beyin kendisini yönlendirmesi ile Ankara Hasanoğlan Öğretmen Okulunu kazandı; ancak birtakım olumsuzluklar sebebiyle okula kaydını yaptıramadı.

"Ben o zaman ilkokulu köyümüzdeki okulda okudum. İlkokulu bitirince ne yapacağız tabiî ki okumak istiyorum. Annem okutmak istiyor; ama diyor ki bir evin tek oğlusun bizi böyle yapayalnız bırakıp gideceksin diye endişeleri var. Ben Ankara Hasanoğlan Öğretmen Okulu sınavlarını kazanmışım. O dönemde Öğretmen Okulları manevî değerlerden uzak eğitim veriyorlar. Dolayısıyla ondan sonra diyorum ki 'Ya Rabbi sana şükürler olsun!' Ben oraya iyi ki gitmemişim, gitseydim kim bilir hâlim ne

• Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hakanibrahim@hotmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0772-7811

olurdu?"

Hasanoğlan Öğretmen Okuluna kaydını yaptıramayınca tekrar İstanbul'a dönüş macerası başlayacaktır.

"Hasanoğlan Öğretmen Okuluna kayıt yaptırma işlemlerini takip edemedik, takipsizlikten bizim yerimize başkası gitmiş. Ben de İstanbul'a gelmek istiyorum. Bir arkadaş İstanbul Fatih'te İsmail Ağa Kur'an Kursunda bir sene okumuş. O köyümüze yaz tatiline gelmişti. Ben o arkadaşıma sordum: 'Sen ne yapıyorsun?' O da bana detaylı okul hayatını anlattı. 'Ben de orada okuyabilir miyim?' dedim. 'Bizim başımızda değerli bir bey amca var. İsmi Eşref Osmanağaoğlu [ö. 1986] siz İstanbul'a geldiğinizde onunla görüşürseniz, o sizi Kursa yatılı kayıt yapmaya kabul eder.' dedi. Ben de ona 'Yok ben gidemem, sen Eşref amcaya benden selam söyle, de ki böyle birisi var okumak istiyor.' Hemen gelsin demiş. Biz de çok acele bir şekilde hazırlandık ve İstanbul'a geldik (1959 Eylül). O dönemde talebeler önce Üçbaş Medresesi'ne gidiyor, orada biraz Kur'an-ı Kerim, tecvit vb. tedrisat yapılıyor. Kur'an-ı Kerim dersinden sonra Arapça okumak üzere İsmail Ağa Medresesi var, oraya yürüyerek gidip gelmek mümkün oluyor. Biz tabiî hemen Üçbaş Medresesine alındık. Sonra oradan İsmail Ağa'ya getirildik. Ben tam dokuz sene bu medreselerde kalarak eğitim gördüm. Bu Medrese döneminde yatılı kaldığımız kurslarda iaşe ve ibate oraya ait; ancak çok zor şartlarda tedrisat yapıyorduk. Şimdi o günkü yeme içme, yatakhane, çamaşır, banyo şartlarımızı sizlere anlatmaya kalksam hepiniz ağlarsanız. Ben onun için o günkü hatıralarımı anlatarak sizleri üzmek istemiyorum. Yatılı kaldığımız medreselerde gördüğümüz tüm sıkıntılara rağmen Cenabıhak biz talebelere güç verdi, kuvvet verdi. Biz Allah'ın inamı ile neticede dokuz sene süren tahsilimizi ikmal eyledik."

Böylelikle İstanbul'da medrese hayatı başlamış oldu. Medresede kalfalık usulü vardı, hocalarından öğrendikleri bilgileri, kendilerinden bir alttaki öğrencilere okutuyorlardı, böylece kalfaların da bilgileri pekişiyordu. Medresede sarf, nahiv, emsile, bina, Molla Cami, İzzi, maksut, avâmil, Celâleyn Tefsiri, Beyzâvî Tefsiri, Sahîh-i Buhârî, Sahîh-i Müslim, Şifâ-yi Şerîf vb. yirmiye yakın kitabı; Abdullah Aydın, Abdurrahman Şeref Güzelyazıcı [ö. 1978], Ahmet Muhtar Büyükçınar [ö. 2013], Ali Fikri Yavuz [ö. 1992], Ali Arslan, Ali Özek, [Mehmet] Emin Saraç, Enver Ören [ö. 2013], Hüseyin Hilmi Işık [ö. 2001], Mahmut Bayram gibi hocalardan okudu. Medrese tahsilini sürdürürken Eşref Beyin teşvikiyle İstanbul Fatih Gelenbevi Ortaokuluna müracaat etti ve üç yıllık

okulu, iki yılda bitirerek dışarıdan mezun oldu (1963). Akabinde aynı yıl, Vefa Akşam Lisesine kaydını yaptırdı; zira medrese eğitimi devam etmekteydi. O zorlu yılları şöyle anlatıyor:

"Aynı zamanda ihtiyaçlarımı karşılayabilmek için bir lokantada garson olarak çalışmak istedim. O lokantanın sahibi, Allah rahmet eylesin, bana garsonluk yaptırmadı, 'Siz bizim için özelsiniz.' dedi ve bana kasanın başında kasiyerlik görevi verdi. Böylece hem Medresede okuyor, hem lokantada çalışıyor hem de Akşam Lisesinde eğitim görüyordum. Parasızlık çok kötü. Bazen turşucudan bir bardak turşu suyu bile alamıyorduk. Ekonomik sıkıntılar olunca insan çeşitli arayışlar içerisinde oluyor. Ben de Ramazan aylarında vaaz vermek üzere bazen Trakya'nın, Ege'nin bazı kasaba ve şehirlerine Ramazan vaizi olarak gidiyordum. Orada hem hizmet ediyor, hem de bize biraz harçlık veriyorlardı. Ege'ye gidersek Ege'de zeytinyağı, zeytin veriyorlardı. Onları anneme gönderiyordum. Kendim oradan üç beş kuruş harçlık yapıyordum. Ama Vefa Akşam Lisesinde imtihanlarım vardı. Nasıl geçeceğim sınıfı? Allah'a şükür birinci dönemde iki imtihan olduk. Bütün derslerden beş alıyordum. Sonra o ikiye bölünüyordu. Sınıfı geçiyorduk; ama iki buçuk not ile geçmiş oluyordum ve bu şekilde böyle bir kazanç da elde etmiş olduk, o zaman o imkânlarla kendi kendimize okumaya devam ettik."

1966-1967 eğitim-öğretim yılının sonunda Vefa Akşam Lisesini ve İstanbul İmam Hatip Lisesini bitirdi, bu dönemde Millî Türk Talebe Birliğine gidip geldi, Necip Fazıl Kısakürek [ö. 1983] ve Ali Fuat Başgil [ö. 1967]'in konferanslarına katıldı, yine aynı dönemde [Abdullah] Mahir İz [ö. 1974] hoca ile tanıştı ve kendisinden Osmanlıca dersleri aldı. Üniversiteye başlaması ise şöyle olmuştur:

"Eşref Bey İlahiyat Fakültesinden önce beni [İstanbul Üniversitesi] Ayazağa Kimya Fakültesine kayıt yaptırdı. Ben bu Fakültedeki kız ve erkek öğrencilerin yakışıksız davranışlarını taaccüp ile müşahede ettim. Hâlbuki biz medresede edeple yetişmişiz. Böyle mahcup bir tavırla Eşref Beye giderek 'Bey amca ben bu Fakültede rahat değilim, ben onların içinde yapamam, kayıt için para da vermiştiniz; ama kaydı sildirmek istediğimde iade etmiyorlar, ama siz bilirsiniz.' dedim. O günlerde ben İstanbul [Üniversitesi] Edebiyat Fakültesini de kazanmıştım. 'Edebiyata gideyim müsaade edin.' dedim. 'Tamam, çocuk olur.' dedi. Sonra bir arkadaş dedi ki senin puanların Ankara [Üniversitesi] İlahiyat Fakültesini tutuyor. İlahiyat Fakültesi de o zaman yalnız lise mezunlarını alıyor. İmam Hatip mezunlarını almıyor. Biz de aynı zamanda lise muzunu olduğumuz için

Ankara İlahiyat Fakültesine mektup yazdım. 'Benim medrese tahsilim var, Fakültenizde okumak istiyorum.' diye, Fakülteden bana kabul cevabı geldi. Böylece benim Ankara İlahiyat Fakültesine kayıt olarak örgün yükseköğrenim hayatım başlamış oldu."

Böylece 1968 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yılları başlamış oldu. Kendisi liseyi bitirdikten sonra köyüne dönüp görücü usulü ile evlenmişti, artık sorumlulukları daha da artmıştı, hem okuması hem de ailesinin geçimini temin etmesi gerekiyordu. Eski Diyanet İşleri Başkanı Lütfü Doğan [ö. 2018] hocanın oğlu Ünlü Doğan ile aynı sınıfta idi, zaten ara sıra kendisini evinde ziyaret etmekteydi. Bir gün yine evine ziyarete gitmişken kendisinden vazife talebinde bulundu, o da hocamızı zamanın Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Yaşar Tunagür [ö. 2006]'e havale etti ve Ankara vaizi olarak kararnamesi imzalandı. Böylece ilk resmi işine Diyanet İşleri Başkanlığında başlamış oldu. Bundan sonra hem okuyacak hem çalışacaktı.

Fakülte yıllarını şöyle anlatıyor:

"Biz medrese eğitimi ve İstanbul İmam-Hatip Lisesi eğitimlerinin üzerine akademik bilgi ve birikim için İlahiyat Fakültesine büyük umut ve beklentiler içinde gelmiştik. Ancak birçok konuda sukutuhayale uğradık. Zira akademisyen hocalarımızın bir bölümü Ehlisünnet düşmanı idi. Mesela [Prof. Dr.] Neşet Çağatay [ö. 2000], [Prof. Dr.] Hüseyin Gazi Yurdaydın [ö. 1999] ve [Doç. Dr.] Bahriye Üçok [ö. 1990] diye bir kadın vardı. Bunların hepsi Ehlisünnet karşıtı idi. Biz Fakültede sekiz on civarında medrese mezunu öğrenciydik. Bu hazırun içinde Namık Yalçınkaya, Zarif Zeyrek var. Benim sınıf arkadaşım o daha iyi hatırlar. Ali Babacan'ın halası olan Hatice Babacan var."

Hatice Babacan'ın o günlerde başörtüsü davasının simge isimlerinden birisi olduğu hatırlatılınca o günleri şöyle anlatıyor:

"Hatice Babacan Fakültemize ilk geldiğinde tesettürlü değildi. Başı yarım kapalıydı. Buna rağmen Üniversite yönetimi Hatice Babacan'a 'Sen Üniversiteye başörtülü gelemezsin.' dediler ve Türkiye'de ilk defa İlahiyat Fakültesinde başörtüsü yasağına karşı onurlu bir mücadele başladı. Hatice Babacan tam tesettürlü değil, Anadolu tipi yarım kapalı bir kızcağız. Ona zulmetmeye, hakaret etmeye başladılar. Tabiî hakaret edince bizim de kanımıza dokundu. Biz Hatice Babacan'ın yanında onunla beraber mücadele ettik. Bu konuda Fakültedeki hocalarımızla ibare konusunda da önemli itirazlarımız ve mücadelemiz oldu. 'Biz Medresede

yoğun Arapça eğitimi gördük, kusura bakmayın, siz Arapça filolojisi bilmiyorsunuz.' dedik. Kur'an-ı Kerim'de Nur suresi 31. ayette[1] *kadınların örtünme şekli çok sarih bir şekilde belirtiliyor. Söz konusu inançsız Fakülte hocalarımız bu ayetlerdeki bazı ibareleri kendilerine göre tefsir ederek başörtüye gerek olmadığını ispat etmeye çalışıyorlar. Bizim Hatice Babacan'ın şahsında İslam Akaidi ve bu manada tesettür mücadelemiz Fakülte Dekanlığına kadar uzadı, sonuçta Fakülte yönetimi bir erkek arkadaşımızı Üniversiteden ihraç etti. Bir arkadaşımıza da bir müddet okuldan uzaklaştırma cezası verdi, daha sonra Hatice Babacan'ı da ihraç etmek istediler. İşte bu karar bardağı taşıran son damla oldu. Biz Ankara İlahiyat Fakültesinde ilk defa Üniversite eğitimini boykot kararı alarak boykot eylemlerine başladık. Hatta daha sonra boykotla yeterli kalmadık. Fakülteyi işgal ettik. Fakülte bahçesine çadır kurduk. Fakültedeki Öğrenci Derneğini de ele geçirdik. Bendeniz de İlahiyat Fakültesi Öğrenci Derneği Yönetim Kurulunda görevliydim. O günler gerçekten sıkıntılı günlerdi, tabiî hocalarımızın içinde gerçekten ilim irfan sahibi akademisyenler de vardı. Onların hakkını ödeyemeyiz."*

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden 1971 yılında mezun oldu. 1968'de başladığı Ankara vaizliği ile birlikte Diyanet İşleri Başkanlığında resmen çalışmaya başlamış oldu. Sırasıyla 30.9.1968-19.1.1972 tarihleri arasında Ankara Sulakyurt ilçesi vaizliği, 20.1.1972-2.10.1972 tarihleri arasında Edirne Keşan ilçesi vaizliği yaptı. Bu arada askerlik görevi için ilkin İstanbul Halıcıoğlu Levazım okulunda altı ay eğitim gördü, ardından Manisa Kışlasında Levazım Asteğmen olarak bir yıl görev yaptı (11.10.1972-31.1.1974). Askerlik vazifesinin ardından 2.3.1974-19.4.1976 tarihleri arasında Derleme ve Yayın Müdürlüğünde memur olarak çalıştı, 20.4.1976-15.3.1977 arasında İstanbul Gaziosmanpaşa vaizi olarak görevlendirildi, akabinde 16.3.1977-13.4.1978 tarihleri arasında Bolu İl Müftülüğü ve Bolu Diyanet Eğitim Merkezi Müdürlüğü yaptı. Bu

[1] Mü'min kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. (Yüz ve el gibi) görünen kısımlar müstesna, zînet (yer)lerini göstermesinler. Başörtülerini ta yakalarının üzerine kadar salsınlar. Zinetlerini, kocalarından, yahut babalarından, yahut kocalarının babalarından, yahut oğullarından, yahut üvey oğullarından, yahut erkek kardeşlerinden, yahut erkek kardeşlerinin oğullarından, yahut kız kardeşlerinin oğullarından, yahut müslüman kadınlardan, yahut sahip oldukları kölelerden, yahut erkekliği kalmamış hizmetçilerden, yahut da henüz kadınların mahrem yerlerine vâkıf olmayan erkek çocuklardan başkalarına göstermesinler. Gizledikleri zinetler bilinsin diye ayaklarını yere vurmasınlar. Ey müminler, hep birlikte tövbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz!

görevi esnasında Vakıf işlerinden de geri durmamış, Bolu Eğitim ve Hayır Hizmetleri Vakfı Kuruculuğunu üstlenmiş, Şamlıoğlu Kız Kuran Kursu inşası hizmetinde bulunmuştur. 14.4.1978 tarihinde tekrar Gaziosmanpaşa vaizi olarak İstanbul'a tayini çıkmıştır. Gaziosmanpaşa vaizi iken 1980 ihtilalinden sonra geçici görevle Tunceli vaizliğine görevlendirilmiştir, o günleri şöyle anlatıyor:

"Tunceli'de ilk defa İmam-Hatip Lisesi açma şerefine nail oldum. Dönemin Tunceli Valisi Kenan Güven Paşanın desteği ile köy köy gezerek öğrenci bulmaya gayret ettik. Bu bölgedeki insanların 'Hocam cenazemizi yıkayacak ve namazımızı kıldıracak bir hocamız bile yok, çocuklarımız hiçbir dini bilgiye sahip değiller, lütfen bize yardımcı olun.' diye yakarışları hâlâ kulağımdadır."

Tunceli'den tekrar asli görevine dönmüş, 21.2.1984 tarihine kadar Gaziosmanpaşa vaizliği ile birlikte Diyanet İşleri Başkanlığındaki görevi nihayete ermiştir.

1975'te başladığı Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Türk İslam Edebiyatı Bilim Dalındaki doktora eğitimini Prof. Dr. [Mahmut] Esad Coşan [ö. 2001]'in danışmanlığında *Mûsâ Bin Hâcî Hüseyin el-İznikî Hayatı ve Eserleri* adlı tezi ile 3 Temmuz 1980 tarihinde tamamladı.

Doktorası bittikten sonra İstanbul vaizliği sırasında 1980-1982 yılları arasında Marmara Üniversitesi Yüksek İslam Enstitüsünde ücretli olarak dersler verdi. Aslında Yüksek İslam Enstitüsüne öğretim üyesi olarak geçmeyi düşünüyordu ve bu düşüncesini fiiliyata geçirmesine rağmen Enstitüye geçmesi birkaç kere engellendi.

"Aslında ben [Marmara Üniversitesi] Yüksek İslam Enstitüsüne girmek istemiştim, orada [Prof. Dr.] Ali Özek hoca vardı, oranın müdürü idi, benim de hocamdı, beni oraya almak istiyordu. Onlar jüriyi kuruyor, beni 3-2 bırakıyorlardı, hem edebiyat hem ahlaktan iki kere sınava girdim olmadı, oradaki sebep de şu: Orada akşam dersleri vardı, orada derslere giriyordum, oradaki öğrencilerin yüzde 90'ı bizi seviyordu, orada değişik derslere girdik, İslami edebiyat, Arapça, Ahlak, Hadis, Tefsir vs. dersleri bize veriyorlardı. Sonra İslam Sosyolojisi dersi verdiler, nasıl olsa okutamaz gitsin diye, ben de [Prof. Dr. Mehmet] Taplamacıoğlu'nun

kitabını[2] *gösterdim, onu zaten Üniversitedeyken okumuştuk, onu programda gösterdik; ama Sosyoloji demek Kur'an-ı Kerim demek, Kur'an-ı Kerim bu işe böyle bakar. Hz. Âdem'den, Peygamberlerden başlamak üzere, Kur'an-ı Kerim elimde, çocuklara Sosyoloji budur diyerek kavimlerin tarihlerini anlatıyorduk, Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar. Talebinin de bu işine geliyordu, dersimizi can kulağıyla dinliyorlardı. Ben o arada İstanbul vaizi olarak görev yapıyordum, [Marmara Üniversitesi] Yüksek İslam Enstitüsünde de ücretli olarak bu derslere giriyordum. Baktılar, öğrenciler bizi fazla seviyor, bizi oraya, kadroya almak istemediler, maalesef hasetlik oldu."*

23 Şubat 1984 tarihinde Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümüne öğretim üyesi olarak geçti, böylece Diyanet İşleri Başkanlığındaki görevi sona ermiş oldu. Arkasından 30 Mart 1984 yılında aynı Fakültede Yrd. Doç.liğe yükseltildi. 6 Nisan 1984-28 Nisan 1986 tarihleri arasında Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdür Vekili olarak görevlendirildi. Bu dönemde hem [Mehmet] Vehbi Dinçerler hem de Metin Emiroğlu ile birlikte çalıştı.

Din Öğretimi Genel Müdürlüğü Dönemi

Hikmet hocanın, Din Öğretimi Genel Müdürlüğüne vekâleten atanması ile ilgili aktardıkları şöyledir:

"[Marmara Üniversitesi] Fen-Edebiyat Fakültesinde çalışmaya başladım, takriben 2 ay sonra Din Öğretimi Genel Müdürlüğüne vekâleten atamam yapıldı, 'Sizin kararnamenizi Kenan Evren [ö. 2015] imzalamıyor.' dediler. Oralara kadar uzanıyor, bizim öyle aleni bir şeyimiz yoktu; ama birilerinin kendisini yükseltmesi için birilerini alçaltması gerekiyor. Aynı şey her dönemde, maalesef günümüzde de devam ediyor."

Din Öğretimi Genel Müdürlüğü döneminde, o günün şartlarında hangi zorluklarla karşılaştığını, nasıl mücadeleler verdiğini, ne gibi hizmetler yaptığını şöyle anlatıyor:

"[Turgut] Özal [ö. 1993]'ın Başbakanlığı [1983-1989] döneminde, Din Öğretimi Genel Müdürlüğüne getirtildik. İlk göreve başladığımızda bir Milli Güvenlik Konseyi var, Mustafa Turhan Paşa diye eğitim müsteşarı var, bizim onunla ilişkilerimiz gayet güzeldi, Sayın Bakan [Mehmet Vehbi Dinçerler] da zaten beni ona havale etti, müsteşar yardımcıları değil de

---

[2] Mehmet TAPLAMACIOĞLU: *Din Sosyolojisine Giriş*: Ankara 1961, 129 s. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları: XXXII.

doğrudan Paşa ile temas ederek çalışmalarımı sürdürmemi istedi, biz de öyle yaptık. Gittik tabii, daha önceki Bakan Hasan Sağlam [ö. 2002] zamanında bazı kararlar alınmış, mesela İmam-Hatipleri meslek liselerine dönüştürme kararı alınmış ve 50 okulda da pilot uygulaması yapılmış ve oradan raporlar alınmış, programın uygunluğu hakkında. 14 tane ders konulmuş: Elektrik, elektronik, ağaç işleri, metal işleri, tavukçuluk vs. İmam-Hatip öğrencileri günün sonunda 2-3 saat bu derslerden okuyorlar ve geç çıkıyorlar, köylerine gidemiyorlar ve bu dolayısıyla caydırıcı oluyor. Veli, talebesini İmam-Hatipten alıyor, diğer okullara veriyor. Aslında müdürlerin raporları müspet vermemesi lazım, bunları anlatması lazım, anlatmamışlar. İşte bu 50 okul müdürünün raporları önümüze geldi, baktık, hemen Bakanla görüştük, bir karar aldık. Bu uygulamanın feshedilmesine, İmam-Hatip olarak devam edilmesine, 14 dersin kaldırılmasına, 14 dersin yerine de 2 ders koyuyoruz, birisi Dini Musiki, Kur'an-ı Kerim dersine yardımcı olsun diye, birisi de Hüsn-i Hat, Arapçaya yardımcı olsun diye. Böylelikle İmam-Hatipli çocuklar okuldan erken çıkabilecek ve köylerine yetişebilecekti. O 50 okul müdürüne telefon ettim, 'Böyle böyle rapor vermişsiniz, yanlış yapmışsınız, şimdi bu yanlıştan dönün, dolayısıyla raporun sıkıntılı olduğunu, İmam-Hatipler için uygulanmasının mümkün olmadığını yazın.' dedik. Böylece bu işi hâlletmiş olduk."

"Bunun dışında İmam-Hatiplere kız öğrenci alımında yüzde 5 kontenjan vardı ve her okula 50 kişiden fazla kayıt yapılmayacak vs. böyle şeyler var, biz onları da kaldırdık. Ne kadar talebe gelirse o kadar alınacak, ilk etapta karma eğitime bir şey demedik; ama bir yıl sonra karma eğitim diye bir şey kalmayacak, kızlar ayrı, erkekler ayrı binalarda olacak, okulu olmayanlara biz de yardımcı olacağız. Tabiî o zaman okul da yok, para da yok. Tanıdığımız birkaç kişiye rica ettik, onlar da yardımcı oldu, birçok yere İHL yaptırma kararı aldık, tabiî Cumhurbaşkanı Kenan Evren Paşa bu işe çok kızıyordu, Bakana da tembih etmiş, dolayısıyla oradan da çekinmemiz vardı, fakat buna rağmen de bir işlem yapmamız lazımdı. Kontenjan sınırlamasını kaldırdık ve talebelerin önünü açtık. 1985 yılında Üniversiteye girme oranında İHL talebeleri yüzde 52 başarı gösterdiler, dolayısıyla Tıp, Hukuk, Siyasal Bilgiler Fakültesi gibi yerlere gittiler, bu da birilerini rahatsız etti, tedbir almaya kalktılar, o tedbir toplantılarını biz akamete uğrattık, şimdi çok uzun hikâye buraya sığmaz, onların hepsini akamete uğrattık Allah'a şükür. Allah da yardım etti, oradaki güvencemiz de önce Allah, sonra Turgut Özal'dı, o da bizi destekliyordu, arkamızdaydı ve böylece İHLler için yeni kararlar alındı:

Ezan yarışmaları, hutbe yarışmaları, Kur'an-ı Kerim'i güzel okuma yarışmaları, Milli Eğitimin resmi yarışmaları hâline dönüştürdük, Türkiye çapında yaptık ve bütün İHLleri bu çağrıya davet ettik; hatta camilerde bu açılışları valilere yaptırdık, Bakan gelecek falan diyerek. Ve Türkiye'de bir dönüşüm başlatmış olduk. Bu tebliğ görevi içerisinde kasetler çıkardık, Millî Eğitim Bakanlığında Derleme Yayın Müdürlüğü vardı, orayı işin içine katarak, TRT ile işbirliği yaparak, hem müzik kasetleri hem din eğitimi ile alakalı kasetler, TRT ile ortaklaşa Aydınlığa Doğru diye bir program yaptık, bu şekilde din eğitimi konusunu Türkiye sathına genişletme faaliyetleri yaptık. İHLler açtık ve çoğalttık, mesela Anadolu İHLyi ilk defa biz açtık, Sayın Bakanla görüştüm. 'Sayın Bakanım, yurt dışındaki vatandaşlarımıza hoca lazım, ben binayı ayarladım, Beykoz'da bir bina, buraya İHL açalım.' dedim. O da 'Şimdi Hikmet, Evren Paşa bu işe karşı, bana not verdi, bana sıkıntı olur falan.' dedi. 'Sayın Bakanım, bu İHL değil, bu Anadolu İHL.' dedik ve Bakan da hadi bismillah dedi; ama bir hafta sonra [Kenan Evren] sormuş, 'Niye İHL açtın? Hani açmayacaktın, seninle öyle sözleşmiştik.' diye, Bakan da 'Efendim, İHL değil, Anadolu İHL, yurt dışı' derken, 'Ben Anadolu manadolu istemem.' demiş, o da 'Bundan sonra dikkat ederiz.' demiş, o şekilde Anadolu İHL önce Beykoz'da açıldı, yurt içi ve yurt dışına talebe kaydını yaptık, sonra kamulaştırma yaptık, Anadolu İHLnin Kartal'daki yerini ilk defa Millî Eğitim olarak İHL arsası olarak kamulaştırdık, hem orayı hem de Eyüp Sultan da boş bir bahçe vardı, o bahçeyi kamulaştırarak Eyüp'te Anadolu İHL için hazırladık, böylece devletin desteği ile bunları yapmış olduk. Ayrıca Eyüp'te Askeri Dikimevi vardı, boşalmış, hiçbir şey yapılmıyordu, metruk bir bina, [Sabri] Yirmibeşoğlu Paşa [ö. 2016]'dan orayı talep ettim ben, 'İHL için çok talep var, sıkıntılarım var.' dedim. 'Ben İHL falan karışmam, ben MEB'e verilmesini söylerim, siz MEB olarak alabilirsiniz.' dedi, bize yol göstermiş oldu. MEB'e verdiler, biz de MEB'den aldık, orayı İHL yaptık. Hasılıkelam böyle mücadelelerimiz oldu; ama karşımızda böyle çetin bir sıkıntı vardı, resmiyette sıkıntılar vardı, biz Allah'ın izniyle onları aştık, İHLler için komisyonlar kurduk, kitaplar yazdırdık, bu kitaplarda daha şumüllü fikirler, düşünceler, serdettik, 1985 yılında da Üniversite başarıları oldu, böylelikle İHLler yalnız İmam-Hatip olmak için değil, diğer mesleklerde de şumüllü bir şekilde girmeye başladılar, tabii bu şekilde bu da birilerini ürküttü; neticede muvaffak olamadılar ve İHLler ile bugünkü duruma gelmiş olduk. Ama bu işte büyük sıkıntılar da oldu. Müsteşar da bize yardımcı oldu, ne götürdü isek imzaladı, bazı durumlarda sıkıntı çıkarmadı değil; mesela bazı atamalarda teklif ettiğimiz kişiler için

bu şucuymuş, bucuymuş gibi şeyler söyledi, biz onları bertaraf ettik. İHLler açılmasında sıkıntı çıkıyordu, biz de şubeler açtık, mesela Karabük'te İHL var, biz Safranbolu'ya şube açtık, sonra şubelerin hepsi İHLye dönüştü, böylece 100'ün üzerinde, açılmasın denilmesine rağmen İHL açtık. Okul müdürü değişmediği için Kenan Evren bu durumu 10 yıl sonra farkedebilmiş, kendisi böyle söyledi, 'Benim 10 sene sonra falan haberim oldu.' dedi. Yani orada Allah bize yardım etti, birçok şeyleri gözlerden sakladı. Şimdilerde, mesela bizim İHLlere hizmetlerimiz var, tecrübelerimiz var, kalkıp da kimse bizim tecrübelerimizden istifade etmez; ama biz yine bildiğimiz kadar anlatmaya devam ediyoruz. Bizim dönemimizdeki İHL nesli, şimdi Tayyip Beyin etrafında, bürokrasideki arkadaşlar, hep o dönemin İHLlerinde yetişmiş arkadaşlar; ancak günümüz İHLleri maalesef öyle değil, öğretmen eksiklikleri var, programlarda aksaklıklar mevcut, herkes işin gösterişinde, işin künhüyle uğraşan yok, o zamanlarda bir samimiyet vardı, muhabbet vardı, aşk vardı. Öğretmenler çalışır, kendi cebinden harcayarak öğrencilere kitap alırlardı; ama şu anda bunların çoğu kayboldu gitti."

Hocamız 1986'da Tunus'ta 3 aylık Arapça dil eğitim kursu aldı. Bu eğitim neticesinde *Pratik Arapça* kitabı çıkardı ve ondan sonra Halk Eğitim Merkezlerinde Arapça kursları açılmaya başlandı, buna öncülük etti. Genel Kurmay ile görüşüldü, Askerî ataşelere Arapça dersler verildi. Almanya'da Din Bilgisi ders kitapları yazımı faaliyetlerinde de bulundu. Hem kitapların yazılması ve hem de öğretmenlerin yetiştirilmesi için gayret sarf etti. Bir taraftan Almanya ve Avusturya gibi ülkelere öğretmen gönderdi, bir taraftan da öğretmenlerin yetişmesi için Arap ülkelerine (Mısır ve Tunus gibi) dil konusunda görevlendirmeler yaptı. Yurt dışındaki okullar için oradaki öğretmenlerle Türkiye'deki İlahiyat hocalarının ortaklaşa çalışması ile birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü sınıflar için kitaplar yazdırdı. Ancak yazdırılan kitaplar oradaki öğrenciler için hazırlanmış olup Türkiye'de basılmamış ve okutulmamıştır.

Din Öğretimi Genel Müdürlüğü görevini ifa ederken aynı zamanda Talim ve Terbiye Kurulu Temsilci Üyeliği görevi de yaptı. Kız İHLlerde başörtüsü meselesini halletti. Bütün İHLlerde Arapça dersinin yabancı dil statüsünde okutulmasını sağladı. Özel okullar yönetmeliğinde değişiklik yaptırarak 'çalışanların ibadetlerini yapabileceği yer ayrılır' hükmünü getirtti. İlk defa *Din Öğretimi Dergisi* onun zamanında çıkarıldı. Her ay 20.000 adet basılıp bedava dağıtılıyordu.

Din Öğretimi Genel Müdürlüğündeki görevi bittikten sonra hâliyle

asıl görevi yeri olan Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesine dönmesi gerekti; ancak Hoca ile uğraşmaya devam ediyorlardı.

"Ben Genel Müdürlükten dönüşte, 'Kadro yok.' dediler. [Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Kurucu Dekanı Prof. Dr.] Hakkı Dursun Yıldız [ö. 1992] vardı, rahmetli o oyunu bize oynadı, ondan sonra Korkut [Özal] [ö. 2016] Bey, bize yardımcı oldu. [Marmara Üniversitesi] Rektör [Prof. Dr.] Orhan [Oğuz] Beyle görüştük, o da 'Seni [Atatürk] Eğitim Fakültesine alalım.' dedi. Sonra [Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Dekanı Prof. Dr.] Âmil [Çelebioğlu] [ö. 1990] Beye gittim, Âmil Bey, 'Hay hay tamam, başüstüne.' dedi, bizi almak istedi. O zaman benim sakalım vardı, 'Sakalı kes.' dedi, biz de Üniversiteye intisap edeceğimiz için sakalı kestik, sonra o da almadı. Onun sebebini sonra öğrendik. Sebebi: Benim aleyhimde İlahiyatçı arkadaşlar gelip tezviratta bulunmuşlar. Oraya o almadı; ama sonra Rektör Orhan Bey bastırınca bize oradan kadro verildi. Biz tekrar zaman kaybetmeden Eğitim Fakültesine dönmüş olduk. Sonra oradan da Meclise geçince (2002) emekli olduk."

Hocamız, 30.4.1986 tarihinde Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümünde Yrd. Doç. Dr. olarak göreve başladı; ama kendisiyle uğraşmayı hiçbir zaman bırakmadılar. Lakin o mücadele insanını yıldıramadılar. O günleri şöyle anlatıyor:

"[Marmara Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Ömer Faruk] Batırel [ö. 2017] güya işte bizim müslümanların hamisi falan ama Batırel'e talimat geliyor YÖK Başkanından 'Hikmet Özdemir'i göndereceksiniz.' O da soruşturmayı Prof. Dr. Emin Artuk'a veriyor. Mehmet Emin Artuk adında Hukuk Fakültesinde bir profesöre dosyayı havale ediyor. O dosyaya bakıyor ki, benimle ilgili şeylerin hiçbirisi aklı başında bir insanın yapacağı şeyler değil. 'Ben bir hocayı göreyim.' diyor ve benimle konuşuyor, bana dediği 'Türkiye'de halis muhlis bir Atatürkçü benim; ama burada bir tezgâh olduğunu anladım. Atatürkçü bir insana şöyle dini bütün, sağlam bir arkadaşı harcatmak niyetleri var, bunu sezdim ve sizi onun için karşıma çağırdım, Atatürk'e sınıfta hakaret edecek ya da başka bir yerde hakaret edecek veya Kenan Evren [ö. 2015]'in aleyhinde alenen bir şey söylecek birisi olmadığınızı araştırdım, sizin öyle birisi olmadığınızı bana söylediler.' Sonra bana, 'Size bir rapor yazacağım, bundan sonra kimse size ilişemeyecek.' dedi. Allah razı olsun, herhâlde o dediğini yaptı, ki ondan önce sürekli takibe geliyorlardı, tabiî o konu 28

Şubatla ilgili. Bu arada, takipten kastın ne olduğu kendisine soruldu. *Mesela evimin tam karşısında boş bir dükkân vardı, o dükkânı işte güya telefon kabinleri varmış gibi 6 ay kadar gözetim altında tuttular, evin önünde nöbet beklediler, o tür şeyler oluyordu; ama biz hiçbir şey yokmuş gibi işimize devam ediyorduk. Tabii bizim de Atatürk'ün aleyhinde öyle sözler söylememiz mümkün değildi, zaten öyle bir şey de olmamıştı, o bir iftira idi, o iftirayı içeriden birilerinin yaptığını tahmin ediyorum. O gün için [Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi] Dekanımız Hikmet Savcı [ö. 2016], bizi iyi tanıdığı için, yine aynı şekilde [Türk Dili ve Edebiyatı] Bölüm Başkanımız [Prof. Dr.] Birol [Emil] Beyin de desteği ile o vartayı atlatmış olduk. Yani bizi rahat bırakmadılar."*

Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesindeki akademik ilerleyişi ve görevleri şu şekilde olmuştur:

31.8.1991 tarihinde 19. Dönem Milletvekili Genel Seçimleri için Refah Partisinden aday olmak üzere istifa etti, 24.10.1991 tarihinde yeniden görevine başladı.

15.10.1993 tarihinde Türk-İslam Edebiyatı Bilim dalında Doç. Dr. unvanını aldı.[3] 19.1.1994 tarihinde Atatürk Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümüne Doçent olarak atandı.

01.11.1995 tarihinde 20. Dönem Milletvekili Genel Seçimleri için Refah Partisinden aday olmak üzere istifa etti, 3.1.1996 tarihinde yeniden görevine başladı.

25.11.1993-15.3.1999 tarihleri arası Atatürk Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümünde Bölüm Başkan Yardımcısı olarak görev yaptı.

18.2.1999 tarihinde aynı Bölüme Prof. olarak atandı, 15.3.1999 tarihinde ise Türkçe Eğitimi Bölümüne geçti.

30.4.2001 tarihinde Atatürk Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitim Anabilim Dalı Başkanı olarak atandı.

8.8.2002 tarihinde 22. Dönem Milletvekili Genel Seçimleri için Adalet ve Kalkınma Partisi'nden aday olmak üzere istifa etti, 15.1.2003 tarihinde ise emekli oldu.

---

[3] Doçentlik jürisi Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu, Prof. Dr. Kemal Yavuz, Prof. Dr. Birol Emil, Prof. Dr. Naci Okçu, Prof. Dr. Sabri Hizmetli'den oluşmuştu.

İnsanlığa Hizmet Vakfının Kuruluşu ve Faaliyetleri

Hikmet hocamız, akademisyenliğinin yanı sıra birçok sivil toplum örgütlerinin de kuruculuğunu ve yöneticiliğini yaptı. *Hayrü'n-nâs men yenfe'u'n-nâs* [= İnsanların en hayırlısı, insanlara faydası olandır.] sözünü kendisine düstur edinen hocamız, Ankara'dan İstanbul'a döndüğü 1986 yılında 8 arkadaşı[4] ile birlikte şu an Ülkemizin önde gelen vakıflarından olan *İnsanlığa Hizmet Vakfı*nı kurdu. Bu vakıf marifetiyle Gaziosmanpaşa'da birçok eğitim kurumunun açılışını ve işleyişini büyük fedakârlıklarla gerçekleştirdi. Vakıf, 26 Kasım 1986 tarih ve 19293 sayılı Resmi Gazetede yayımlanması ile resmen kurulmuştur. Vakfın kuruluş gayesi şöyle izah edilmiştir: "Memleket, ilim, irfan ve ümranına hizmet etmektir. Bu gayeye ilişkin her derecedeki dini ve Milli Eğitim ve öğretim kurum ve kuruluştaki öğrencilerin öğrenimlerine yardımcı olmak maksadıyla ihtiyaçlarını karşılamak, karşılıklı veya karşılıksız yurt içi ve yurt dışı tahsil, ihtisas, doktora, burs ve krediler vermek, mevzuat dahilinde özel ilk ve orta derece okulları, olgunlaştırma maharet kursları ile bütün öğretim kurumları için yetiştirme ve hazırlama yurt ve kurslar açmak, ölüm, doğum, evlenme, hastalık ve her türlü felakete uğrama hallerinde muhtaç olanlara imkanlar dahilinde yardım etmek."

Hikmet hocamız, Vakfın nasıl kurulduğu ile ilgili şu malumatları veriyor:

"1986 yılı idi, Yıldırım Mahallesinde bir Kur'an kursunun odasında, 5-6 arkadaş konuşuyorduk, o arada vakıf kuralım dedik, işte vakıf kurmak için belirli bir miktar para gerekiyordu, o parayı temin ettik ve vakfı kurduk. Ama vakfın yeri yurdu, hiçbir şeyi yok, bir arkadaşın çantasında geziyor evraklar, vakıf resmen kurulmuş, işte Aralık ayını geçtik, 87'de Beşyüzevler'de bir daire kiraladık, o da hatır çekiyle, bir arkadaş çek verdi, biz de ileride toplayıp kendisine vereceğiz, orada 15 bin lira ile bir daire aldık ve o dairede faaliyete başladık. İlk işimiz eğitim. O gün İmam-Hatiplere ihtiyaç vardı, özellikle kız İHLye ihtiyaç vardı, biz eğitime ağırlık verdik, Gaziosmanpaşa'da Türkiye'nin hiçbir yerinde olmayan 3 İHL oldu, bir tane erkek lisesine biz vesile olduk, yaptırdık, ikincisini yine biz vesile olarak yerini alıp yaptırdık, başörtü meselesine sahip çıktık ve Türkiye'de ilk defa kız İHLyi biz kurmuş olduk. Büyük mücadeleler verdik Allah'a şükür. 28 Şubatta bizi budamaya çalıştılar; ama biz devleti mahkemeye

[4] Hikmet Özdemir, Şükrü Yeşiloğlu, Bayram Akbaşoğlu, Ahmet Erol, Mustafa Osmanoğlu, Ahmet Mert, Refik Yazgan, Eşref İnce.

verdik, devlete karşı 3 tane mahkeme kazandık ve dolayısıyla kurumlarımıza sahip çıkmış olduk ve devam ediyoruz."

28 Şubat dönemindeki hadiselere ışık tutması açısından aşağıdaki vakıa ibretliktir:

"Kâzım Karabekir Kız İHL, Türkiye'nin ilk kız İHLsidir. 28 Şubat sürecinde burayla da uğraştılar, buraya erkek öğrenci getirdiler. Kızlar, erkekleri çimdikleyerek 'Siz kız mısınız da buraya geliyorsunuz?' dediler, onlar da gittiler. Öğrenci sayısı 100-150'ye düşünce, binalar boş kaldı, burayı Polis Eğitim Merkezi yapalım, dediler. Buraya Vali falan gelerek baskınlar yaparak gözdağı verdiler. Biz yılmadık, devleti mahkemeye verdik, buranın Vakıf malı olduğuna dair kararlar çıkarttırdık, yani 28 Şubatta bile mücadele yaptık ve Hukuk mücadelesini biz kazandık. 28 Şubatı da anlamak bakımından enteresan günlerdi, demişler ki 'Şu vakfa gideceksiniz, orayı kapatacaksınız, bir şey bulacaksınız.' Müfettişler geldi, araştırma yapıyorlar, hiçbir şey bulamadılar. Muhasebede 375, 400 lira gibi bir para kaydı var, ama bankaya yatması lazım, 15 gün öncesinden, niye bankaya yatırılmadı, vakfı zarara uğrattı, dolayısıyla mütevelli heyetin azli gerekir diye bir karar aldılar. Vakıflar bizi mahkemeye verdi, biz Profesör olarak içlerinde [Hüseyin] Hatemi de var, 5 tane avukat tuttuk, mücadelemizi verdik, ona da muvaffak olamadılar. Karşı koyduk, böyle bir şey olmaz, yeme-içme olmamış, Vakıftaki parayı niye bankaya koymamışız, nemalandırmamışız, ama bu kadar binaları yapmışız, geliştirmişiz, Vakfa trilyonları kazandırmışız, onu kimse kale almıyor, neymiş 300 küsur lirayı niye bankaya yatırmamışız falan, öküzün altında buzağı arama, denir buna, bunu bize yaptılar. Çok badirelerden geçtik, çok şükür Vakıf olarak da ayaktayız, hizmet olarak da elhamdülillah ayaktayız. Geçmişte genel müdürlük yaptığımız için katkılarımız olmuştur Allah'a şükür, Cenabıhak bu hizmeti bize nasip eylemiştir."

Vakfın ilk büyük eseri Kâzım Karabekir Kız İmam-Hatip Lisesidir. Bu okul hâlen İnsanlığa Hizmet Vakfına ait binada eğitim-öğretimini sürdürmektedir. Bunun dışında İnsanlığa Hizmet Vakfı binalarında *Arnavutköy Mavigün Anaokulu*, *Arnavutköy Mavigün İlkokulu, Arnavutköy Mavigün Ortaokulu, Fevzi Çakmak Anaokulu, Mavigün Anaokulu, Mavigün İlkokulu, Mavigün Ortaokulu, Mavigün Anadolu Lisesi, Mavigün Fen Lisesi* okullarının kuruluşunu gerçekleştirerek Türk Milli Eğitimine kazandırdı. Ayrıca Tügva'ya kiralanmış Vakfa ait bir yurt binası mevcuttur. Hikmet hoca, 33 yıldır Vakfın Kurucu Başkanı olarak hizmetlerine devam etmektedir.

Türkiye İlmi İçtimai Hizmetler Vakfının Kuruluşu ve Faaliyetleri

Fatih-Karagümrük'te faaliyetlerini sürdüren *Türkiye İlmi İçtimai Hizmetler Vakfı*, Hikmet hocanın Başkanlığını yaptığı vakıflardan bir tanesidir. Vakfın kurucusu Eşref Osmanağaoğlu [ö. 1986]'dur. Bu muhterem zat, hocayı Medreseye kabul eden, onun yetişmesinde büyük emeği geçen ve hocanın hayatında müstesna bir yere sahip olan kişidir. Hocanın, Eşref Beyle ve Vakfın kuruluşu ile ilgili aktardıkları şunlardır:

"Eşref Bey, benim hayatımdaki kilit taşlarından biridir. Biz talebeler kendisine 'Bey amca' derdik. Kendisi Artvin ilinin Hopa ilçesinden İstanbul'a gelip yerleşmiş ve Eminönü iskelesinde ticaretle meşgul olan önder bir şahsiyettir. 1951 yılında İlim Yayma Cemiyetini 50-60 civarında hayırsever Vakıf İnsanla beraber kuruyorlar. Kendisi İlim Yayma Cemiyetinin Kurucular listesinde 19. sırada yer alıyor. İlim Yayma Cemiyetindeki faaliyetlerinin yanında o dönem kaybolan camileri ihya etmek amacıyla Eşref Bey ayrıca bir dernek kuruyor. Fakat Eşref Bey bir gün cami kenarlarındaki gecekondu gibi Kur'an kursları var ve bu kurslarda okumak için gelmiş, fakir fukara ailelerin talebelerinin olduğunu müşahade ediyor. İlim Yayma Cemiyeti üyeleri de bir yerde yemekli bir toplantı yapıyorlar, mükellef yemek (o günün şartlarında oldukça zengin), yemek esnasında Kur'an kursunda okuyan öğrencilerin sefil hâlleri gözünün önüne geliyor ve bu duygular içerisinde iken birden ayağa kalkıp, hazıruna hitaben; 'Efendiler, şu an İstanbul'da Kur'an kursu talebeleri namüsait şartlarda ders görürken, kuru fasulyeye talim ederken sizler böyle zengin sofralarda bunları nasıl yiyorsunuz, nasıl boğazınızdan geçiyor? Böyle şey olamaz. Oradaki talebeler yokluk içindeler. İlim Yayma Cemiyetimize toplanan bağışların yüzde 30'unu Kur'an kurslarının ihyası için ya bana verirsiniz veya ben bu amaçla yeni bir dernek kuracağım.' der. İlim Yayma mensupları Bey amcanın teklifini kabul etmiyorlar. Bunun üzerine Eşref Bey tarihi bir kararla Bilimlere Yardım Derneği adı altında bir dernek kuruyor. Kendisi tek başına bu derneğin fahri ve hasbi hizmetlerini gece gündüz yapıyor. Kendisinin çoluk çocuğu da yoktur. Her gün sabah namazından sonra kalkar, Etiler'den yürüyerek Saraçhane'ye, oradan da Fatih İsmail Ağa Medresesine geliyor. İsmail Ağa Medresesinde de genelde ayakta durur, bazen bir tabure var, hep onda oturur. Orada talebelerin tedrisat, yeme-içme barınma her türlü sorunlarıyla ilgileniyor. Bu Medresede bir dönemde talebelerin sayısı beş yüze kadar çıkmıştır. Bu talebelerin kahir ekseriyeti Anadoludan gelmiş

hepsi fakir fukara çocuklardır. Eşref Bey yakın çevresinden yardım topluyor ve bu medreseyi de ihya ediyor. Hiç unutamam beni bir gün yanına çağırmıştı. İki buçuk kuruş para verdi. O zamanlar kuruşlar geçiyordu. 'Çocuk git, bir soğan, katık yapmak için çeyrek ekmek al da gel.' dedi. Ben kendisine 'Bey amca kilerde ekmek de var, soğan da' dedim. O ise 'Yok olmaz, o talebenin hakkı, sen git al.' dedi. Ancak ben bakkaldan bir soğan nasıl istenir? Ayıp olur diye gitmek istemiyorum. Amca bana çıkıştı ve 'Git, soğanı getir.' dedi. Ben mecburen bakkala gittim. Bakkaldan bir tane soğan istedim. İki buçuk kuruşu da bakkala uzattım. Bakkal tebessümle benim yüzüme bakarak: 'Evlat bunu Eşref Bey mi istedi? Sen Eşref Bey amcaya benden selam söyle, bu da bizden olsun!' dedi. Eşref Amca mizaç olarak az yiyen, Vakıf malına tenezzül etmeyen bir şahsiyetti. Fizik olarak da sahabi gibi zayıf bir bedene sahipti. O ya 50 gr peynir alır, ya da 50 gr zeytin alır. Bazen de soğanla ekmeği katık ederdi. Onunla nefsini kırıyordu. Bu yaşantısı ile bizlere model oluyordu."

Vakfın kurucusu Eşref Beyin asıl gayelerinden birisi İslam koleji açmaktı, ona muvaffak olamadı. Türkiye'de 1965 yılında ilk defa Özel Fatih Erkek Koleji açılıyor, bu kolejin Müdürü Mahir İz Bey, Başkanı Eşref Osmanağaoğlu'dur. Bu kolejin yeri şimdi Karagümrük'te faaliyetini sürdüren Özel Sultan Fatih Eğitim Kurumlarının olduğu yerdir. Bu kolejin başına gelenler ise yıllar öncesinden Fethullahçı Terör Örgütünün gerçek yüzünü göstermesi bakımından gerçekten ibretlik. Okuyalım:

"Eşref Bey, 81 yılının sonuna kadar vakıf hizmetlerini devam ettiriyor, 82'de fiilen ÇAĞ AŞ adında bir şirket, işte Fetöcülerin şirketi, bunlara binayı 11 yıllığına kiraya veriyor, yani aslında onlar eğitimi de bizden öğreniyorlar, onların o sırada İzmir'de bir Kur'an kursları var; ama işte buraya gelmişler, Eşref Beyi yaşlı bulmuşlar, kandırmışlar, elini ayağını öpmüşler ve binayı kiralamışlar, sonra kirasını bile ödememişler, ödemeyince Eşref Bey bunlara kızmış. Ben de [Din Öğretimi] Genel Müdür olmuştum o zaman, hoşuna gitmiş, beni çağırdı, 86 yılı idi, işte 'Oğlum, seni arkadaşlarıma vasiyet edeceğim, sen bu müesseselere sahip çık, gerektiğinde devletin verdiğinden daha fazlasını maaş olarak alırsın, arkadaşlara söyleceğim bunları, bu müesseselere [Vakıf eserilerine] sahip çık, sana emanet ediyorum." diyerek bize vasiyet etti. Biz de yetim olarak okuduğumuz için, buraya para vermediğimiz için kendimizi mesul addettik. Eşref Bey kendisi gece gündüz gelir gider, kolejin başında durur ve bu şekilde hizmet yapar, bize örnek olurdu. Biz de kendimizi ona benzetmek için fi sebilillah bu görevi devraldık, hemen hemen 30 yılı aşkın zamandan

beri o hizmeti devam ettiriyoruz. Yalnız bunlar kiracılarımız hem parasını ödemiyorlar hem de çıkmıyorlardı, onları da mahkemeye verdik, mahkeme kanalıyla çıkarmaya çalıştık. Neticede o sene yani bizim orayı açamamamız için ellerinden geleni yaptılar, binayı talan ettiler, Eşref Beyin vasiyeti vardı, ona binaen biz de onları çıkardık; ama kolay olmadı. Temmuz ayının sonunda çıkardık, okulların açılmasına bir ay var, gece gündüz çalışarak o sene okulu eğitim-öğretime açtık; ama ismi çaldılar, hırsızlığını yaptılar, biz de onun başına Sultan kelimesi getirmek suretiyle Sultan Fatih yaptık, yolumuza devam ettik. O günden beri Sultan Fatih Koleji olarak ve Beylikdüzü Sultan Fatih Koleji olarak faaliyetlerimize devam ediyoruz. Fatih'te İlahiyat öğrencileri için faaliyet gösteren Mehmet Sırrı Apartmanı vardı, onu Sultan Ahmet Camii derneğine sattık, onlar orada yurt yapacaklar. Devlet, belediyeler yurt işine sahip çıktığı için biz yurt işini bıraktık."

Türkiye İlmi İçtimai Hizmetler Vakfının hâlihazırda Özel Sultan Fatih Eğitim Kurumları olarak iki kampüsü bulunmaktadır: Fatih Kampüsü ve Beylikdüzü Kampüsü. Fatih Kampüsünde, *Özel Sultan Fatih İlkokulu ve Anasınıfı*, *Özel Sultan Fatih Ortaokulu*, *Özel Sultan Fatih Anadolu Lisesi*, *Özel Sultan Fatih Fen Lisesi*; Beylikdüzü Kampüsünde, *Özel Beylikdüzü Sultan Fatih İlkokulu ve Anasınıfı*, *Özel Beylikdüzü Sultan Fatih Ortaokulu*, *Özel Beylikdüzü Sultan Fatih Anadolu Lisesi*, eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürmektedir. Buna ilaveten Vakfın, Bolluca Yatılı Kuran Kursu bulunmaktadır.

Ekonomik Ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (ESAM) Başkanlığı Dönemi

Hikmet hocamız, merhum Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın Ankara'da kurmuş olduğu Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezinin İstanbul Başkanlığı görevini de yürütmüştür. Başkanlık görevini üstlenmesini ve görevinden niçin ayrılmak durumunda kaldığını kendisinden dinleyelim:

"Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, [Prof. Dr. Necmettin] Erbakan [ö. 2011] hocanın kurduğu bir merkez, merkezi Ankara'da, ESAM Erbakan hoca bir de İstanbul'da olsun demiş. Prof. Dr. Nevzat Kor hocaya görev vermiş, o da Hikmet hoca 'Sen bu işin İstanbul Başkanı ol.' dedi. Sonra İstanbul Başkanı olunca bina lazım oldu, Büyükşehir Belediyesinin bir binası vardı, gittik, orayı kiraladık, Unkapanında, orada faaliyete başladık, o zaman çeşitli devlet adamları, çeşitli misafirler yurt dışından İslam konferansları oluyordu, o işlerin alt yapısını biz hazırlıyorduk, üst

yapısını da Erbakan hoca konuşmaları yapıyordu ve bugün Bakan olan, Müsteşar olan birçok insan bu ocaktan yetişti, yani Veysel Eroğlu gibi arkadaşlar. ESAM çok sayıda bürokrat yetiştirdi. Onların yetişmesine öncülük yaptık, arkadaşları tanıttık. ESAM'da bilimsel konferanslar tertip ediyor, özel toplantılar yapıyorduk. İnsan kaynaklı, insan yetiştirmek, o zaman yeni belediyeler ortaya çıktı, o belediyelerin raporlarını hazırlayacak arkadaşları tavsiye ettik ve bürokrasiye kalifiye kadrolar yetiştirdik. Sonra ESAM'dan ayrıldım. Sebebi şu: Devlet bizim oldu, belediyeler bizim oldu, dedik ki, 'Arkadaşlar çalışma yapsınlar, proje yapsınlar, projeleri biz tavsiye edelim, hükûmet bunları desteklesin, aidat toplamadan kurtulalım, kimseye muhtaç olmayalım.' O zaman Şevket Kazan dedi ki, 'Şimdiye kadar proje mi vardı, herkes aidatını ödeyecek, şu kadar sayıda insan olacak', bir sürü şey, esti yağdırdı, öyle mi öyle, biz de o zaman 'al emaneti.' dedik, ayrıldık oradan. Kızdım yani, çünkü bir sürü arkadaş, karşıdan [Anadolu yakasından] geliyor, bunların hepsi, masraf ediyor, bunlar proje yapacak, projeyi değerlendirecek, hem kendileri bir şeyler kazanacak hem ESAM kazanacak, onlar olmayınca biz de ayrıldık."

Milletvekilliği Dönemi

3 Kasım 2002-22 Temmuz 2007 tarihleri arasında Adalet ve Kalkınma Partisinden 22. dönem Çankırı Milletvekilliği yaptı. Milletvekilliği döneminde kuşkusuz birçok hizmetleri oldu; ancak burada eğitimle ilgili yapmış olduğu görev ve hizmetleri sıralamak istiyorum:

Milletvekilliği sırasında Parlamentolararası Birlik Türk Grubu (İPAB) üyesi ve TBMM ihtisas komisyonlarından Millî Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Komisyonu Başkan Vekili olarak çalıştı. Çankırı Karatekin Üniversitesinin kurulmasına büyük katkı sundu. 3 Kasım 2002 seçimlerinden hemen sonra TBMM'de gerçekleştirdiği ilk çalışma Çankırı'ya bir Üniversite kurulması ile ilgili olarak bir kanun teklifi (13.1.2003) vermek olmuştur. Diğer yandan 17 yeni Üniversitenin kurulması Millî Eğitim Komisyonunda müzakere edilirken verdiği bir önerge ile "Çankırı Üniversitesi" adı, "Çankırı Karatekin Üniversitesi" olarak değişmiştir.

Çankırı Üniversitesinin 2002 yılına kadar Ankara Üniversitesine bağlı olarak faaliyet gösteren 1 Fakültesi ve 2 Yüksekokulu varken kendisinin Milletvekilliği döneminde Gazi Üniversitesine bağlı olarak Fen-Edebiyat Fakültesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi ilave edilmiştir. Sonradan Millî Eğitim Komisyonunda Sağlık

Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Fen ve Sosyal Bilimler Enstitüsü kurularak Çankırı Karatekin Üniversitesinin alt yapısı tamamlanmıştır.

Türkiye Dil ve Edebiyat Derneği

Milletvekilliği sona erdikten sonra, aynı dönemde birlikte milletvekilliği yaptığı Ekrem Erdem'in önayak olması ile Türkiye Dil ve Edebiyat Derneğinin kuruluşunda ve faaliyetlerinde yer aldı. Derneğin kurulması aşamasını şöyle anlatıyor:

"Ekrem Erdem[5], İstanbul Milletvekili o zaman. 'Türk dili ve edebiyatını geliştirmek amacıyla bir dernek kursak nasıl olur?' dedi. Ben de 'Olur tabii kurabiliriz.' dedim. Burada bizim Vakıfta önce ikimiz istişare ettik, sonra öbür toplantıya bir arkadaş ilave ettik, öbür toplantıya bir arkadaş derken her toplantıya bir iki arkadaş ilave etmek suretiyle 10-15 kişilik bir grup oluştu ve bu arada derneğin tüzüğünü hazırlamış olduk, dernek oluştu, gelişti ve epey ciddi bir şekilde gelişti. Dernek bir dergi[6] çıkarıyor, dergide biz de editörlük görevi yapıyoruz, orada hemen hemen her sayıda bir makale, dil ve İslam içerikli yazılarımız oldu. Dernek bunun dışında şiir ve kompozisyon yarışmaları yaptı, hâlâ faaliyetlerine devam ediyor. Ben genel başkan yardımcısı olarak görev yaptım, şimdi görevimi bıraktım, biraz yoruldum, rahatsızlık geçirmiştim, bazı görevleri bırakalım, dedik, orayı şu anda bıraktık, tavsiye ettiğimiz arkadaşlar faaliyetleri sürdürüyor."

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı[7]

Mart 2010 tarihinde kurulan Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesinde 2010 yılı Mayıs ayında dört yıl süreyle Mütevelli Heyet Üyeliğine, Ağustos ayında Mütevelli Heyet Başkanlığına seçildi. Üniversitenin akademik ve idari teşkilatının kurulması ve hizmet verecek yerleşke mekânlarının oluşturulmasında yoğun çalışmalar yaptı.

Fatih Rektörlük Binası

Fatih Belediyesi olarak inşa edilen tarihi bina, İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından restore edildi. Belediyeyle yapılan görüşmeler

---

[5] Türkiye Dil ve Edebiyat Derneği Kurucu Başkanı, TBMM 20., 22., 24. İstanbul Milletvekili.

[6] *Dil ve Edebiyat Dergisi*.

[7] Verdiği bilgilerden dolayı FSMV Üniversitesi Dr. Öğr. Üyesi Eyüp Sabri KALA'ya teşekkür ederim.

neticesinde Belediye Meclisi kararıyla bina 2010 yılında FSM Üniversitesine tahsis edildi. Tefrişi tamamlanarak Rektörlük binası olarak hizmete alındı.

Yenikapı Mevlevihanesi

Vakıflar Genel Müdürlüğü uhdesinde bulunan ve yaklaşık 500 yıllık geçmişi olan Yenikapı Mevlevihanesi. FSM Üniversitesi Medeniyetler İttifakı Enstitüsü ve eğitim hizmetlerinde kullanılmak üzere Üniversiteye tahsis edildi. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan ve Katar Emiresi Sheikha Moza'nın teşrifleriyle 2010 yılında törenle hizmete alındı.

Haliç Yerleşkesi

Mülkiyeti Maliye Hazinesine ait olup Beyoğlu Adliyesi tarafından kullanılmaktayken 2013 yılında adliyenin Çağlayan'a taşınmasıyla birlikte boşaltılmıştı. Vakıflar Genel Müdürlüğü nezdinde yapılan girişimle yer, önce Hazine tarafından Vakıflar Genel Müdürlüğüne tahsis edildi. 18. yüzyıl sonlarında III. Selim [ö. 1808] tarafından Humbarahane Kışlası olarak bina edilen ve ilk mühendislik mektebi olan Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûnu da içinde barındıran yerin vakıf geçmişi ile ilgili yapılan çalışma neticesinde alanda bulunan tarihi çeşme ve hamamın III. Selim'in annesi Mihrişah Valide Sultan [ö. 1805] tarafından yaptırıldığı ortaya konularak yerin mülkiyetinin bir kısmının Mihrişah Valide Sultan Vakfı adına tescili sağlandı. Yerleşkenin kalan kısmının mülkiyeti ise yine Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Maliye Hazinesi nezdinde yapılan görüşmeler neticesinde Vakıflar Kanunu kapsamında eğitim-öğretim hizmetlerinde kullanılmak üzere Vakıflar Genel Müdürlüğüne devredildi. Böylelikle yerleşkenin mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü uhdesine geçmiş oldu. Yerle ilgili 1/1000 ve 1/5000'lik imar planı çalışmaları tamamlandı, tarihi binalar restore edildi, ruhsatsız binaların yıkılarak yeniden yaptırılması için plan ve proje çalışmaları tamamlandı. FSM Üniversitesi kazandırılan bu yerleşkede Mühendislik Fakülteleri hizmet vermektedir.

Kandilli Yerleşkesi

Üniversite tarafından Güzel Sanatlar Fakültesi olarak hizmet vermekte olan Kandilli Yerleşkesi, Üsküdar Belediyesi tarafından Kültür Merkezi olarak inşa edilen bir yapıydı. Üsküdar Belediyesiyle temas kurularak yapım amacına uygun şekilde yerin Güzel Sanatlar Fakültesi

olarak kullanılması için Belediyeyle 2013 yılında protokol imzalandı. 2013 yılında Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın teşrifleri ve açılış konuşmalarıyla törenle hizmete girdi.

Fatih İslâmî İlimler Fakültesi Binası

Eski Fatih Askerlik Şubesi binası olup mülkiyeti Maliye Hazinesine aitti ve boş vaziyette idi. Yapılan incelemede yerin "Yenileme Alanı" içerisinde olduğu görülerek kanun kapsamında mülkiyetinin Fatih Belediyesine devri için Fatih Belediyesi nezdinde girişimlerde bulunuldu ve mülkiyet 2013 yılı itibariyle Fatih Belediyesine devredildi. Hazırlanan Yenileme Alan Projeleri gerekli onay süreçlerinden geçirildi. 1/1000 ve 1/5000'lik imar plan tadilatları yapıldı. Fatih Belediye Meclisi kararıyla yer FSM Üniversitesine tahsis edildi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü desteğiyle İslami İlimler Fakültesi olarak hizmet vermek üzere inşa edildi.

Topkapı Yerleşkesi

Hocamız, Fatih Sultan Mehmet Han Vakfının da kurucu vakıf olarak yer aldığı Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesinin tek bir yerleşkede, Üniversitenin adına yakışır bir mekânda hizmet verebilmesi için projeler geliştirmeye çalıştı. Bu kapsamda, Zeytinburnu Merkezefendi Mahallesinde, tarihi Yenikapı Mevlevihanesinin çevresinde yer alan yaklaşık 280 dönümlük alanın Üniversite Yerleşke alanı olarak belirlenmesi için birçok girişimlerde bulundu. Aynı zamanda Fatih'in İstanbul'a girmeden önce merkez ordusunun ve karargâhının da kurulduğu bu alanla ilgili olarak hazırladığı projeyi Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan'a sundu. Çevre ve Şehircilik Bakanlığının teklifi ve Bakanlar Kurulu Kararıyla alan, FSMVÜ Topkapı Yerleşkesi inşa edilmek üzere "Özel Proje Alanı" ilan edildi. Projenin maddi kaynağını oluşturabilmek için TOKİ nezdinde yaptığı girişimlerle Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından Üniversiteye tahsisli bir arazinin TOKİ'ye devri karşılığında kamulaştırma ve inşaat işlerinin TOKİ tarafından yapılmasına yönelik protokolün hazırlanmasına ön ayak oldu. 2013 yılı Temmuz ayında Vakıflar Genel Müdürlüğü ve TOKİ arasında imzalanan protokolle proje hayata geçti. FSMVÜ adına alandaki ilk arsa alımını gerçekleştirdi. Hazırlattığı kampüs projelerini Sayın Recep Tayyip Erdoğan'a sundu ve büyük beğeni aldı.

Türk Hava Yollarıyla yaptığı görüşmeler ve işbirliğiyle Üniversitede zengin içerikli bir kütüphane kurulmasını sağladı.

Gerçekleştirdiği yurt dışı temaslarla Arapça hazırlık okuyan öğrencilerin yurt dışında burslu olarak yaz dönemi Arapça kurslarına katılabilmelerine yönelik işbirlikleri geliştirdi ve uyguladı.

Geliştirdiği ulusal ve uluslararası işbirlikleriyle birçok seminer, panel, sempozyum gerçekleştirdi.

Üniversite kuruluş kanununda yer alan Fakültelere ek olarak Hukuk Fakültesi, Meslek Yüksekokulu ve Güzel Sanatlar Meslek Yüksekokulunu kurarak faaliyete geçirdi.

2014 yılı Mayıs ayında görev süresinin sona ermesiyle FSMVÜ Mütevelli Heyet üyeliği ve başkanlığı görevinden ayrıldı.

2015 yılında Haliç Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü kurucuları[8] içerisinde yer aldı. Geçirmiş olduğu rahatsızlık sebebiyle 2018 yılında görevinden ayrılmak durumunda kaldı.

5 çocuk sahibi hocamıza bundan sonraki hayatında Yüce Allah'tan sağlık ve afiyetler temenni eder, çalışmalarında kolaylıklar dileriz.

[8] Prof. Dr. Birol Emil ve Prof. Dr. Mustafa Demirel ile birlikte.

PROF. DR. HİKMET ÖZDEMİR BİBLİYOGRAFYASI

Hakan TAŞ•

1. KİTAPLAR

1. *Adile Sultan Vakfiyesi*: İstanbul 1998, 131+[1], Türkiye İlmi İçtimai Hizmetler Vakfı Yayınları.
2. *Ellidört Farz*: İstanbul 2016, 600 s. İnsanlığa Hizmet Vakfı Yayınları.
3. *Resimlerle Herkes İçin Pratik Arapça 1*: İstanbul, Çelik Yayınları (Suat Cebeci ile birlikte)
4. *Resimlerle Herkes İçin Pratik Arapça 2*: İstanbul, Çelik Yayınları (Suat Cebeci ile birlikte)
5. *Resimlerle Herkes İçin Pratik Arapça 3*: İstanbul 2015, 144 s. Çelik Yayınları (Suat Cebeci ile birlikte)
6. *Resimlerle Herkes İçin Pratik Arapça 4*: İstanbul 2016, 148 s. Çelik Yayınları (Suat Cebeci ile birlikte)
7. *Resimlerle Herkes İçin Pratik Arapça 5*: İstanbul 2016, 150 s. Çelik Yayınları (Suat Cebeci ile birlikte)
8. *Resimlerle Herkes İçin Pratik Arapça 6*: İstanbul 2017, 160 s. Çelik Yayınları (Suat Cebeci ile birlikte)
9. *Latifi: Subhatü'l-'Uşşâk Manzum 100 Hadis Çevirisi*: İstanbul 1996, 125 s. İnsanlığa Hizmet Vakfı Yayınları: 4.
10. *Müsbet İlimlerde Kur'an Mucizesi*: İstanbul 2010, 276 s. Türkiye İlmi İçtimai Hizmetler Vakfı Yayınları.
11. *Mi'râc*: İstanbul 2009, 119 s. Türkiye İlmi İçtimai Hizmetler Vakfı Yayınları.
12. *Türk Edebiyatından Seçme Naatlar*: İstanbul 2010, 112 s. Türkiye İlmi İçtimai Hizmetler Vakfı Yayınları (Şahin Karataş ile birlikte).

• Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hakanibrahim@hotmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0772-7811

13. *Âdile Sultan Dîvânı* Ankara 1996, 588 s. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları / 1706 Yayımlar Dairesi Başkanlığı Türk Klasikleri Dizisi / 36.
14. *Amasyalı Âkifzâde Abdurrahim (1768-1815): Kitâbü'l-Mecmû' fi'l-Meşhûdi ve'l-Mesmû'*: İstanbul 2017, 304 s. Türkiye İlmi İçtimai Hizmetler Vakfı Yayınları.
15. *Arapça İngilizce Türkçe Sözlük-Modern Lügat*: İstanbul 2013, 989 s. Çelik Yayınları.
16. *Hoca Ahmed Yesevi Mutasavvıf-Şair*: İstanbul 2016, 24 s. Düzey Yayınevi.
17. *Sad Kelime-i Hazret-i Ebu Bekir (Hazreti Ebu Bekir'in Yüz Veciz Sözü)*: İstanbul 2008, 144 s. Türkiye İlmi İçtimai Hizmetler Vakfı Yayınları.
18. *Sad Kelime-i Hazret-i Osman (Hazreti Osman'ın Yüz Veciz Sözü)*: İstanbul 2008, 128 s. Türkiye İlmi İçtimai Hizmetler Vakfı Yayınları.
19. *Sad Kelime-i Hazret-i Ali (Hz. Ali'nin Yüz Veciz Sözü)*: İstanbul 2008, 124 s. Türkiye İlmi İçtimai Hizmetler Vakfı Yayınları.
20. *Sad Kelime-i Hazret-i Ömer (Hazret-i Ömer'in Yüz Veciz Sözü)*: İstanbul 2009, 140 s. Türkiye İlmi İçtimai Hizmetler Vakfı Yayınları.
21. *Din Dersi Kitabı, İlkokul 1. Sınıf*: [İstanbul 1998], 64 s. İnsanlığa Hizmet Vakfı Yayınları: 6.
22. *Din Dersi Kitabı, İlkokul 2. Sınıf*: [İstanbul] 1998, 88 s. İnsanlığa Hizmet Vakfı Yayınları: 7.
23. *Din Dersi Kitabı, İlkokul 3. Sınıf*: [İstanbul] 2001, 104 s. İnsanlığa Hizmet Vakfı Yayınları: 8.
24. *Peygamber Efendimiz (SAV)'den 100 Hadis-i Şerif*: İstanbul 2010, 294 s. Türkiye İlmi İçtimai Hizmetler Vakfı Yayınları.
25. *Mûsâ B. Hâcî Hüseyin el-İznikî*: Ankara 1980, VIII+3+150 s. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Türk İslam Edebiyatı Bilim Dalı Doktora Tezi.

2. MAKALELER

1. "Kur'ân-ı Kerîm ve Müsbet İlim" *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*: Ankara 1974 (Mart-Nisan), 13. c. 2. sy. 83-87. ss.

2. "Kur'ân-ı Kerîm ve Müsbet İlim (II)" *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*: Ankara 1974 (Temmuz-Ağustos), 13. c. 4. sy. 234-239. ss.
3. "Iskat-ı Salât" *İslâm*: İstanbul 1984 (Mart), 1. y. 7. sy. 42-44. ss.[9]
4. "24 Kasım Öğretmenler Günü", *Din Öğretimi Dergisi Öğretmenler Günü Özel Sayısı*: Ankara 1984, 11. sy. 23-26. ss.
5. "Çanakkale'nin Günlüğü", *Din Öğretimi Dergisi*: Ankara 1985, 2. sy. 11-15. ss.
6. "Vatanın Geleceğinde Gençliğin Rolü", *Din Öğretimi Dergisi*: Ankara 1985, 3. sy. 19-21. ss.
7. "Din Eğitimi ve Öğretimin[in] Lüzumu", *Din Öğretimi Dergisi*: Ankara 1985, 4. sy. 14-15. ss.
8. "Eğitim ve İnsan Hakları Münasebeti", *Din Öğretimi Dergisi*: Ankara 1985, 5. sy. 9-10. ss.
9. "Çanakkale'nin Tarihteki Misyonu", *Din Öğretimi Dergisi*: Ankara 1986, 6. sy. 15-17. ss.
10. "Fuzuli'nin İlk 30 Gazelindeki Ayet ve Hadislere Telmihler (I)" *Din Öğretimi Dergisi*: Ankara 1990, 23. sy. 62-79. ss.
11. "Fuzuli'nin İlk 30 Gazelindeki Ayet ve Hadislere Telmihler (II)" *Din Öğretimi Dergisi*: Ankara 1990, 24. sy. 77-98. ss.
12. "Tunus ve Civarında Yaşayan Türkçemiz" *Türk Dünyası Araştırmaları*: İstanbul 1990 (Şubat), 64. sy. 153-168. ss.
13. "XV. Asrın Başında Yazılmış Türkçe Bir Dinî Eser Münebbihü'r-Râkidîn" *Türk Dünyası Araştırmaları*: İstanbul 1991 (Ağustos), 73. sy. 169-187. ss.
14. "Millî Güvenlik Kurulu" *İslâm*: İstanbul 1996 (Ağustos), 13. y. 156. sy. 26-30. ss.
15. "İmam-Hatipliler Türkiye'nin güvencesidir" *İslâm*: İstanbul 1997 (Mayıs), 14. y. 165. sy. 38-40. ss.
16. "Vakıflar ve Sivil Toplum" *Yeni Türkiye*: Ankara 1997, 3. c. 18. sy. 309-313. ss.

---

[9] *İslâm* Dergisinin bütün sayılarını tarama imkânı sağlayan Dr. Öğr. Üyesi Necdet YILMAZ Beye teşekkür ediyorum.

17. "Nâbî'nin Kırk Hadis Tercümesi", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*: İstanbul 2012, 6. sy. 139-154. ss.
18. "Güzel Türkçemiz Dünya Dili Olmalı", *Yeni Türkiye*: Ankara 2013, 9. c. 55. sy. 1426-1432. ss.

3. DİL VE EDEBİYAT DERGİSİNDEKİ YAZILAR

1. "Takva ve Genel Ahlak" *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2009 (Mart), 3. sy. 78. s.
2. "Dünya Fânidir" *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2009 (Nisan), 4. sy. 63. s.
3. "Türklere İslam'ın Yolunu Açtı: Hoca Ahmet Yesevî" *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2009 (Haziran), 6. sy. 18-25 ss.
4. "Şiirlerin Sultanı!... (Adile Sultan Dîvanı!...)", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2009 (Kasım), 11. sy. 74-77 ss.
5. "Bütün Zamanların Şairi Fuzûlî", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2010 (Ocak), 13. sy. 18-25 ss.
6. "Ebu'l-Fazl Musa b. Hacı Hüseyin el-İznikî Edebî Tarihimize Işık Saçtı", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2010 (Şubat), 14. sy. 36-41 ss.
7. "Subhatü'l-'Uşşâk Latifi'nin Manzum 100 Hadis Şerhi – Hayatımızı Güzelleştiren Eserler", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2010 (Mart), 15. sy. 24-29 ss.
8. "Medeniyet ve Kültürümüzün Temel Taşlarından Bir Eser: Kitâbü'l-Mecmû' Fi'l-Meşhûd ve'l-Mesmû' 'Görüp İşittiklerinin Kitabı'", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2010 (Nisan), 16. sy. 36-39 ss.
9. "Vakıflar ve Vakfiyeler", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2010 (Mayıs), 17. sy. 30-35 ss.
10. "Tunus ve Civarında Yaşayan Türkçemiz", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2010 (Haziran), 18. sy. 8-13 ss.
11. "Kasidelerin Şâhı: Kaside-i Bürde", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2010 (Temmuz), 19. sy. 30-34 ss.
12. "Horasan'dan Anadolu'ya Hacı Bektaş-ı Veli", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2010 (Ağustos), 20. sy. 14-28 ss.
13. "Ramazannameler Şiirler: Faslı Ramazan, Medh-i Ramazan Faslı, Kadir Gecesi", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2010 (Eylül), 21. sy.

28-33 ss.

14. "Türk Edebiyatında Naatlar", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2010 (Ekim), 22. sy. 34-36 ss.
15. "Kurban ve Kurban Bayramı", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2010 (Kasım), 23. sy. 30-33 ss.
16. "İnsan Gücü Kaynaklarının Geliştirilmesinde ve Ülke Kalkınmasında Üniversitelerin Rolü", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2010 (Aralık), 24. sy 36-38 ss.
17. "Selamlaşmak", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2011 (Ocak), 25. sy. 34-35 ss.
18. "Mevlâ Görelim Neyler, Neylerse Güzel Eyler...", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2011 (Şubat), 26. sy. 36-39 ss.
19. "Anadolu'da Kaybolmayan Kültürümüz – Yâran", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2011 (Mart), 27. sy. 36-42 ss.
20. "Dilimizin Zenginliği", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2011 (Nisan), 28. sy. 12-17 ss.
21. "Mevlid-i Şerif", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2011 (Mayıs), 29. sy. 31-37 ss.
22. "Eğitimde Kalitenin Önemi", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2011 (Haziran), 30. sy. 34-37 ss.
23. "İnsan ve Çevre", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2011 (Temmuz), 31. sy. 20-24 ss.
24. "Gönüller Sultanı Pîr-i Sâni Mustafa Çerkeşî", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2011 (Ağustos), 32. sy. 46-49 ss.
25. "Adab-ı Muaşeret – Toplum Hayatının Toplam Kalitesi", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2011 (Eylül), 33. sy. 46-51 ss.
26. "Vakıf Senetlerinin Manevi Mükellefiyeti Vakıf Duası...", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2011 (Ekim), 34. sy. 46-50 ss.
27. "Şehitlerimiz", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2011 (Kasım), 35. sy. 10-13 ss.
28. "Günümüz Toplumunun Sosyal Hastalığı İsraf", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2012 (Ocak), 37. sy. 26-31 ss.

29. "Edebiyat ve Sanatta Hilyeler", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2012 (Şubat), 38. sy. 34-39 ss.
30. "Edebiyat ve Musikide Itrî", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2012 (Mart), 39. sy. 33-37 ss.
31. "Nâbî ve Edebî Şahsiyeti", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2012 (Mayıs), 41. sy. 60-63 ss.
32. "Edebiyatımızda Sıhhatnameler", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2012 (Haziran), 42. sy. 26-30 ss.
33. "Ayasofya Kimliğini Arıyor", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2012 (Temmuz), 43. sy. 42-46 ss.
34. "Kulluk, Paylaşma ve Huzur Mevsimi Ramazan", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2012 (Ağustos), 44. sy. 4-8 ss.
35. "Türk Edebiyatında Tevhit", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2012 (Eylül), 45. sy. 46-49 ss.
36. "Tövbe", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2012 (Ekim), 46. sy. 60-63 ss.
37. "Gençliğimiz ve Geleceğimiz", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2013 (Ocak), 49. sy. 37-39 ss.
38. "Hakkın Şefleri (Mehmet Âkif)", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2013 (Mart), 51. sy. 42-45 ss.
39. "Hatırat'tan Kareler", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2013 (Nisan), 52. sy. 48-51 ss.
40. "Sosyal Hayatımızın Çatısı Komşuluk", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2013 (Haziran), 54. sy. 48-51 ss.
41. "Türkçemiz Dünya Dili Olmalı", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2013 (Ağustos), 56. sy. 52-55 ss.
42. "Vakfiyelerimiz ve Unutulmaya Yüz Tutan Kelimeler", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2013 (Ekim), 58. sy. 40-43 ss.
43. "Adsız Mimarlar: Öğretmenlerimiz", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2013 (Kasım), 59. sy. 30-32 ss.
44. "Hatırat'tan Katreler", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2013 (Aralık), 60. sy. 46-49 ss.
45. "Hatırat'tan Katreler–2 (Mehmet Âkif Ersoy)", *Dil ve Edebiyat*:

İstanbul 2014 (Ocak), 61. sy. 28-32 ss.

46. "Ezan ve Edebiyat", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2014 (Şubat), 62. sy. 44-50 ss.
47. "Şehitlik ve Çanakkale", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2014 (Mart), 63. sy. 38-41 ss.
48. "Kutlu Doğum", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2014 (Nisan), 64. sy. 34-37 ss.
49. "Vakıflar Haftası ve Ayasofya Vakfiyesi", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2014 (Mayıs), 65. sy. 32-39 ss.
50. "İbret Dolu Kıssasıyla Yunus (a.s.)", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2014 (Haziran), 66. sy. 32-34 ss.
51. "Hoş Geldin Yâ Şehr-i Ramazan", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2014 (Temmuz), 67. sy. 30-36 ss.
52. "Bayramlar Bayram Ola", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2014 (Ağustos), 68. sy. 46-49 ss.
53. "Âdâb-ı muâşeret (Görgü Kuralları)", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2014 (Eylül), 69. sy. 42-47 ss.
54. "Kurban", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2014 (Ekim), 70. sy. 33-37 ss.
55. "Emanetin Önemi ve İmtihan Sırrı", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2014 (Kasım), 71. sy. 38-40 ss.
56. "Mevlâna Celaleddin-i Rumi'nin Dilinden Edep", ,*Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2015 (Ocak), 73. sy. 72-76 ss.
57. "Bilgelikler Divanı'ndan Seçmeler", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2015 (Nisan), 76. sy. 34-38 ss.
58. "Çanakkale Zaferimiz", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2015 (Nisan), 76. sy. 54-55 ss.
59. "Bilgelikler Divanı: Bilgelikler Divanı'ndan Seçmeler -2-", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2015 (Mayıs), 77. sy. 61-65 ss.
60. "Hoca Ahmed Yesevî", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2015 (Haziran), 78. sy. 53-55 ss.
61. "Vatan Sevgisinde Vakıfların Rolü", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2015 (Temmuz), 79. sy. 58-61 ss.

62. "Sosyal Hayatımızın Temeli: Adab-ı Muaşeret -2-", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2015 (Ağustos), 80. sy. 52-58 ss.
63. "Hz. Ali'den Altın Öğütler", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2015 (Ekim), 82. sy. 52-55 ss.
64. "Hz. Ebubekir'den Altın Öğütler", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2015 (Kasım), 83. sy. 47-51 ss.
65. "Hz. Ömer'den Altın Öğütler", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2015 (Aralık), 84. sy. 62-67 ss.
66. "Hz. Osman'dan Altın Öğütler", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2016 (Ocak), 85. sy. 62-66 ss.
67. "Mesnevi'den İnciler", *Dil ve Edebiyat*: İstanbul 2016 (Mayıs), 89. sy. 47-51 ss.

4. TEBLİĞLER VE KONUŞMALAR

1. "Çevre ve İnsan" *Çevre ve İnsan Sempozyumu*: İstanbul 1992, 17-18. ss. İnsanlığa Hizmet Vakfı Yayınları.
2. "Din Eğitimi ve Öğretiminin Çevre Korumasına Katkıları" *Türk Devletleri Arasında II. İlmî İşbirliği Konferansı*: Almatı 1993, 113-120. ss.
3. "Mevlana ve İslamiyet" *Marmara Üniversitesi Dr. İbrahim Üzümcü Kültür Merkezi*: 19 Aralık 1994.
4. "Türk Dili ve Edebiyatı Eğitiminde Kalite Nasıl Yakalanır?" *II. Uluslarası Eğitimde Kalite Kongresi 10-12 Mayıs 1997*: Konya 1997.
5. "Türkiye Dışında Yaşayan Türkçemiz" *Özel Sultan Fatih Eğitim Kurumları Konferans Salonu*: İstanbul, 14 Mart 1998.
6. "Kutadgu Bilig'de Akıl ve Eğitimin Önemi" *Türkiye İlmi İçtimai Hizmetler Vakfı Konferans Salonu*: İstanbul, 18 Nisan 1998.
7. "Türkçe Eğitimin Kültürümüze Etkileri" *Kâzım Karabekir İHL Konferans Salonu*: İstanbul, 7 Ekim 1998.
8. "Mevlana'da İnsan Sevgisi" *İnsanlığa Hizmet Vakfı Konferans Salonu*: İstanbul, 7 Şubat 1998.
9. "Eyüpsultan'da Bir Hanım Sultan Âdile Sultan (1826-1899)" *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu II*: İstanbul 1998

(Kasım), Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları: 9, 210-215. ss.

10. "Sivil Toplum Örgütleri ve Kent, Kent ve İnsan" *Kent Yönetimi, İnsan ve Çevre Sorunları Sempozyumu*: İstanbul 1999, İstaç Yayınları, 46-49. ss.

11. "Mehmet Âkif'in Sanatı ve Fikriyâtı" *Vefatının 75. Yılında Uluslarası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı*: İstanbul 2011 (Kasım), Zeytinburnu Belediyesi Yayınları No: 21, 73. sy. 32-36. ss.

12. "Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi", *Vakıf Medeniyeti 2011 Yılı Eğitim Sempozyumu*: Ankara 2012, 59-61. ss.

5. YÜRÜTTÜĞÜ TEZLER

1. TEMEL, Can: *Vasfi Divanının Tahlili*: İstanbul 2001, 190 s. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

2. KAYA, Hasan: *Pervane Beg Nazire Mecmuası (165^{a}-199^{b}) Transkripsiyonlu Edisyon Kritikli Metin*: İstanbul 2002, 254 s. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

3. BİLGİN, Üzeyir: *Pervane Beg Nazire Mecmuası (131^{a}-164^{a}) Transkripsiyonlu Edisyon Kritikli Metin*: İstanbul 2002, 245 s. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

4. EREN, İdris: *Pervane Beg Nazire Mecmuası (291^{a}-316^{a}) Transkripsiyonlu Edisyon Kritikli Metin*: İstanbul 2002, 197 s. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

PROF. DR. HİKMET ÖZDEMİR'İN ŞİİRLERİ

Üzeyir ASLAN*

Ömrünü insanlığa hizmete adamış, vâkıf ve vakıf insan, eğitimci, bilim adamı hocamız Prof. Dr. Hikmet Özdemir'in bir yönü de şairliğidir. 2000'li yıllardan itibaren hissiyatını mısralara döken hocamızın şiirleri biri hariç,[1] daha önce yayımlanmamıştı. Bu şiirler ilk defa bu çalışmada biraraya getirilmiştir.

Hocamız, şiirlerini hece ölçüsü ile bazen beyitler bazen de bendler halinde kaleme alıyor. Çoğunlukla 9, 11 ve 12'li hece ölcüsünü tercih etmekle birlikte 7, 8, 10, 14 ve 15 heceli şiirleri de bulunuyor. Bazı şiirlerinde "Hikmet" mahlasını kullanıyor. Bazı şiirlerinin yazılış tarihleri belli. "Al Bayrağım", "Bayrak", "Çanakkale Şehitlerine", "Mücahit Erbakan" ve "Türkiyem" başlıklı şiirleri akrostiş şiirler.

Hocamızın gayet açık, hemen anlaşılır, tatlı ve güzel bir üslubu var. "Aşk-ı Tecelli", "Naat-ı Şerîf" ve "Tabib" başlıklı şiirleri klasik tarzı andırıyor.

"Naat-ı Şerîf"te *tabîb el-kulûb* olarak vasfettiği Hz. Peygamber'i medhediyor. "Aşk-ı Tecellî"de gönülde tecelli eden aşkın *sırr-ı cemâl* olduğunu, "Tabib"de ise *Kur'an'*ın çaresizlere çare olabileceğini ifade ediyor.

Hocamız vatan ve bayrak sevgisini "Al Bayrağım", "Bayrak", "Çanakkale Şehitlerine" ve "Türkiyem" şiirlerinde dile getiriyor. "İdeal Gençlik" şiirinde ideal bir gençte olması gereken vasıfları anlatıyor. "Mücahit Erbakan" şiirinde ise Prof. Dr. Necmettin Erbakan [1926-2011]'ın ülkemiz ve milletimiz için yaptığı hizmetleri medihle yad ediyor.

Prof. Dr. Hikmet Özdemir hocamızın *Hikmet* mahlası ile yazdığı *hikmetâmiz* şiirlerini aşağıda sunuyoruz:

---

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, uaslan@marmara.edu.tr, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-8478-4580

1 "Çanakkale Şehitlerine", *Prof. Dr. Hikmet Özdemir Çankırı ve Türkiye İçin 5 Yıl* [yayın yeri ve tarihi yok]. Şiir, kitabın arka kapağındadır.

1

AL BAYRAĞIM

A y ve yıldızın tezahürü hep senden
L etâfetinle ruhumu aldın benden
B aş tâcı olmak hiç de kolay değildir
A lem olup, yön vermek Hakka meyildir
Y üceliktir hedefin asla durmak yok
R engindeki allığa hayranın pek çok
A sil milletim sana selâm duruyor
G aziler şehitler uğrunda can veriyor
İ nancın gücü sende daim görünür
M uhammed ümmeti seninle övünür

2

ÂSİ GÖNÜL

Yağmurlar yere yağarsa
Duâlar göğe ağarsa
Kalbinde izanın varsa
Sen de yararlanabilirsin…

Üşürsün kış gelince
Kazanırsın iş bitince
Gece gündüz yelince
Sen de başarabilirsin…

İlkbahar gönül ilâcı
Mânevi geceler baş tâcı
Kâbeyi dönenler hacı
Sen de gidebilirsin…

Yazın keklikler öter
Can sıkma artık yeter
Aldatma olursun beter
Sen de katlanabilirsin…

İnsan insana yaslanır
Âsi gönül paslanır

Derviş dergâhta uslanır
Sen de ders alabilirsin… (01 Haziran 2002)

3

AŞK

Aşk ateşi yanınca
Ruh mutmain olunca
Kul Rabbine varınca
Herşey ahsen olacak…

Şüphe etme koş O'na
Her dem sabreyle sona
Aldırma şuna buna
Sonun vuslat bulacak…

Vazgeçme bu sevdadan
Kötü meydan bulmadan
Dertden başın yolmadan
Dostlar kervan alacak…

Bu yol en güzel yoldur
Aff-ı mağfiret boldur
Durma azığın doldur
Yoksa rengin solacak…

Aldanma şeytana sen
İhlâsla nefsini yen
İnsanın düşmanı ben
Sonra nârın yanacak…

Bu güzel bir yarıştır
Halkla halkı barıştır
Sıdk ile bir varıştır
Doğru sende kalacak…

Hikmet der hayat aşktır
Hak yolunda bir meşktir
Özden gelen bir şevktir
Gönlün O'na koşacak…

4

AŞK-I TECELLİ

Ey gönül gaflet uykusundan uyan
Hidâyeti bul da devleti kazan…

Göz uyur, âşık kalbi hiç uyumaz
Sırr-ı cemâli gönlüne koy heman…

Gönül nur dolunca bulur tecelli
Didâra talip olan görür ayan…

Gizli açık her şey ortaya çıkar
Aşık-ı dil sırra varır her zaman…

Sakın gafil olma aşk güneşinden
Kalbe doğunca oldur ışık saçan…

Aşk derdine derman eyle ey **Hikmet**
Seher uykusunu terk et Hakk'a dayan…

5

BAYRAK

B ayrağım, canım sen kanım sen vatanım sensin
A llah'ın bahşettiği özüm sen, ruhum sensin
Y oktur dengin renginle âleme rehber oldun
R abbimin verdiği izzetle hep şeref buldun
A namın ak sütü gibi helâl olsun canım
K ahrolsun düşmanın cenneti boylasın kanım. (14 Şubat, Cumartesi)

6

BİR DOST

Ararken bir dost buldum ki kendime
Uzaklar yakın olmuştu bendime
Can oldu canan oldu her derdime
İsterim yanımda bir dostum olsun…

Ramazan ayı zâkirler durağı
Kadir Gecesi cennetin burağı

Rahmet yağmuru yok eder kurağı
Ararım yanımda bir dostum olsun

Oruçtur takvanın pırlanta tâcı
Terâvih namazı mümin mirâcı
Helâl kazanç ile olunur hacı
Dilerim yanımda bir dostum olsun

Ramazan ayında rahmet derenler
Kavuşur coşkuyla sevgi verenler
Âleme nur saçan büyük erenler
Severim yanımda bir dostum olsun

7

ÇANAKKALE ŞEHİTLERİNE

Ç ağladı coştu yine Türk'ün ruhu
A nadolu'dan kovuldu binlerce düşman gürûhu
N am aldı, ün saldı savaşan hanlar
A llah, Allah diyoru dökülen kanlar
K ahpece saldırıdan karıştı her yer
K ahramanca savaştı o aslan nefer
A llah için savaştı yenilmez Türk erleri
L a ilahe illallah sesleri inletiyordu her yeri
E rdirdi bu büyük şerefe Çanakkale zaferi!

Ş ahit oldu âlem Mehmetçiğin şânına
E rişeceğiz er geç ecdâdın muradına
H aklının mu'inidir Hazreti Yezdan
İ manlıların önünden kaçtı düşman
T oplarıyla tüfekleriyle birleşerek geldiler
L ânetullah vasfını boyunlarına giydiler
E zanlar okunuyordu başlattılar hucümu
R asulullah'ın ruhuna çok dokunmuştu bu
İ mdâdı ilâhi nazil oldu o demde
N e İngiliz ne Anzak kalmıştı o yerde
E mriyle Rabbimin şehit oldu pek çok Türk Çanakkale'de

8

DOST POST

Kardeşten de ötedir gerçek bir dost
Nereye gitsen aranır candan bir dost
Hiçbir zaman yolda koymaz ihsan bir dost
İsterim her an yanımda olsun bir dost

Dervişin nişânı tâc, hırka ve post
Bir deriden olur mu hiç iki post
Çekme yırtılır, nifâkı sevmez post
Hasetle, tamahla ele geçmez post

Cem eder insanları ârif bir dost
Hakk'a teslim olana rehberdir dost
Erenlere yeter de artar bir dost
Bir post için vazgeçilir mi hiç dost

Dergâhlara serilir en gözde post
Sahib-i makama yerden kalkar post
Âşinâdır nice sohbetlere post
Bir dost yeter dünyada, dert değil post (03 Ekim 2007)

9

DOSTLAR

Eyvâh ne yer kaldı ne de yâr
Memlekette bozuldu bütün ayâr
Güvenilir kimseler sözünden cayar
Böyle giderse herkes yerinde sayar…

Gelin cümle dostlar birlik olalım
Sevelim sevilelim varlık bulalım…

Vatan caddesinde Menderes yatar
Özal'ın anıtı güzellik katar
Dünya fanidir üstünden atar
Ordan geçenler ibretle bakar…

Gelin cümle dostlar iman edelim
Teslim olup Hakk'a divan duralım…

Dünya değişti biz de değiştik
Ufuklara bakarak epey geliştik
Müslim gayrımüslim hep kaynaştık
Altı kıtada sevgi ile barıştık…

Gelin cümle dostlar tevhid olalım
İnsanlık âleminde üstünlük bulalım… (12 Ocak 2008)

10

İDEÂL GENÇLİK

Geleceğe ümit bağlayan,
Vatan için yürek dağlayan,
Haksızlığa karşı çağlayan,
Şefkâtli, merhametli gençlik…

İlimde, fende hep ileri,
Lügatında bulunmaz geri,
Önder olmak hep onun yeri,
İlkeli, çalışkan idealist gençlik…

Değerler için serden geçen,
Yanlışı tek doğrudan seçen,
Dünyaya uygarlık biçen,
Topluma örnek olan gençlik…

Dâim coşar gençlerin kanı,
Fedâ eder vatana canı,
Kıtalar aşar Türk'ün şânı,
Gözü pek kahraman gençlik...

Zorluklara meydan okuyan,
İlmek ilmek sanat dokuyan,
Mukaddesat için can koyan
Zirveye hızla tırmanan gençlik…

Vatan aşkıyla kendinden geçen
Hayrı, doğruyu, güzeli seçen
Cihana darb-ı mesel biçen
Hem yûnus, hem şahin gençlik…

11

MECLİS

Gönül kemâle ermeyince
Ağaç meyvesini vermeyince
Aşıklar aşkı dermeyince
Meclis-i yarân kurulur mu?

Kibir elbisesin giyenlere
Şeytanın yoluna girenlere
Haramla helâli yiyenlere
Meclis-i cânân bulunur mu?

Dünya saltanatın sevenlere
Gönlü dünyalığa verenlere
Allah yolundakin yerenlere
Meclis-i sâkân umulur mu?

12

MÜCÂHİT ERBAKAN

M illi görüşün lideri, insanlığın önderi,
Ü lkemizin kalkınmasında önemlidir yeri.
C ihat ruhuyla çalıştı, tüm engelleri aştı,
Â lem-i islâmda sevgisi sel olup, taştı.
"*H* ak geldi, bâtıl zâil oldu" elbet bileceğiz,
İ lim ve edeple açtığın yolda gideceğiz,
T arihe damga vurdun, sana hep duâ edeceğiz.

E rdemlik yolunda dâim çığır açtı millete
R abbine tevekkülle hizmet verdi devlete
B aşbakan oldu, yorulmadan koştu her yere
A ldı bayrağı dikti burca, bırakmadı bir kere
K alkındırdı ülkeyi, tanıttı tüm insanlığa
A ldığı kararlarla düşürmedi darlığa
N ecmettin kulunu "Ya Rab, rahmetinle yarlığa!" (28 Şubat 2011)

13

NAAT-I ŞERİF

Ey Nebiyyi Ekrem cânım fedâ her an sana,
Canlar canısın sen, olsun her can kurbân sana.

İftihâr-ı beşer, hem Sultan-ı Enbiyâ'sın,
Gökten en son inen mucize-i Kur'ân sana.

N'ola şakk-ı kamer bir dahi vücud eylese,
İsbâtına kâfidir İslâm'ın bürhân sana.

Ey sahib-i mi'rac! Cümle nebiler kıyamda
Sidre'de verildi binbir sırr-ı Sübhân sana.

Yâ kân-ı kerem, ya sâhib-i şefâat, ya şâh!
"Levlâk" deyü bize müştâk eder Rahmân sana.

Yâ tabîb-el kulûb! muhtaç, perîşân hâliyle
Geldi **Hikmet** huzuruna, ister fermân sana…

14

NE MUTLU RAMAZAN GELDİ

Nihayet onbir ayın sultanı geldi
Müminlerin gönlüne ferahlık verdi
Oruç tutanları Cenab-ı Hak sevdi
Sevindik, mutlu olduk Ramazan geldi…

Vakıflar meydanlarda çadırlar gerdi
Cömert zenginler toplu iftarlar verdi
Yardım edenler hep cennete erdi
Sevindik, mutlu olduk Ramazan geldi…

Ramazanın on günü herkese rahmet
Yirmisine erenlere olur mağfiret
Leyle-i kadirde müminlere berâat
Sevindik, mutlu olduk Ramazan geldi…

Kutlu Ramazandır onbir ayın tâcı
Fakir fukara, gurebânın ilâcı

Bu aydır müminin Hak'la mirâcı
Sevindik, mutlu olduk Ramazan geldi…

Ramazan mevsiminde günahlar erir
İnşallah bu güzel aylar yine gelir
Hikmet kuluna Allah hikmetler verir
Sevindik, mutlu olduk Ramazan geldi…

15

RAMAZAN GELDİ

Ne mutlu bize yine Ramazan geldi
Uzanan minareler fezâyı deldi
Akşam vakti insanlar sanki bir seldi
Ne mutlu bize yine Ramazan geldi.

Allah'a şükür bugün ayın dokuzu oldu
Dembedem dönülerle ferahlık doldu
Oruçlunun açlıktan hem benzi soldu
Ne mutlu bize yine Ramazan geldi.

Onbir ayın sultanı eve gelince
Bütün kullar oruç zevkine erince
Cenâb-ı Hak cennetini peşin verince
Ne mutlu bize yine Ramazan geldi.

Sultanahmet, Ayasofya'ya bakınca
Minareler kandillerini yakınca
Gönüllere hem füyüzatlar akınca
Ne mutlu bize yine Ramazan geldi.

Ramazan gelince kapılar açılır
Etrafa Rahmet-i Rahman daim saçılır
Hem dahi nefs-i emmâreden kaçılır
Ne mutlu bize yine Ramazan geldi.

Ramazanın ilk onu şeksiz Rahmettir
Ayın ortasına ermek mağfirettir
Son onu ise cehennemden azattır
Ne mutlu bize yine Ramazan geldi. (09 Eylül 2008)

16

SENİ BEKLİYOR

Yalan dünyada hiç bitmez dilekler
Boşa gider birgün onca emekler
Kalır mı sanırsın sırçalı köşkler
Sayılı nefesin seni bekliyor

Seherde uyanıp gözyaş dökersen
Aczini düşünüp boyun bükersen
Secdeye kapanıp yüzün sürersen
Mâverâ mekânın seni bekliyor

Nefsi emmâr bir an zebûn olmasın
Yıkma hiçbir gönül mahzûn kalmasın
Huzura varınca yüzün solmasın
Ebedî âlemin seni bekliyor

Her nefeste candan Allah diyelim
İlim, ahlâk, irfân tâcın giyelim
Yayvarıp Mevlâ'ya tevbe edelim
Âhiret azığın seni bekliyor

Ey **Hikmet!** Unutma bu dünya boştur
Hevâya dalarsan eğlence hoştur
Bitmeden şu ömrün ukbâya koştur
Cennette dostların seni bekliyor

17

SULTANAHMET

Bayramın üçüncü günü oldu
Gönlümüz sürurla doldu
Ecdadın yolu en güzel yoldu
Etrafta dolaşan insanlar boldu.

Mazinin ihtişamı karşımda duruyor
Batı taklitçiliği zihnimi kurcalıyor
Minarelerde, mahyalar geleneği yürüyor
İslam karşıtları durmadan ürüyor.

Köpek soylular yaltaklık ediyor
Dış güçler onlara hep yetiyor
Atlı kıtadan turistler geliyor
Çifte ezan gönülleri deliyor.

Şükredin a dostlar güzel yurdumuz var
Soysuzlar için inançlı olma ar
Sahtekârlara ülke geliyor dar
Mutlu olanlara Allah oluyor yâr.

18

SULTANAHMET'TE İFTAR

İftar için Sultanahmet'e geldiler
Bulduklarını gönüllerince yediler
Sevabı bol bir akşama erdiler
Yâ Rab nasip eyle nice Ramazanlar…

Garsonlar servis yapmaya başladı
Oruç tutanlar şeytanları taşladı
Zekât verenleri Cenâb-ı Hâk taçladı
Yâ Rab nasip eyle nice Ramazanlar…

Ezanlar okundu, toplar atıldı
Gönüllere ilâhi nurlar saçıldı
Dünya severler üç kuruşa satıldı
Yâ Rab nasip eyle nice Ramazanlar…

Masada yer bulmaya ivedi davran
Çok hoş oluyor iftar edenleri seyran
Bizlere birbir nimet verdi Yezdan
Yâ Rab nasip eyle nice Ramazanlar…

Gelin dostlar birlikte iftar edelim
Mevlâ'nın vaadettiği cennete erelim
Bu dünya fanidir sevelim sevilelim
Yâ Rab nasip eyle nice Ramazanlar…(15. Ramazan akşamı, 2007)

19

TABİB

Binbir hastalığa gerektir bir tabib
her derdin ilacı var Lokman'dır tabib

Derdi veren Mevlâ mutlak verir devâ
Kimseye muhtaç etmez dermandır tabib

Dert imtihandır Hak'tan gelir her kula
Çaresiz kalmışlara Kur'an'dır tabib

Ümitsizlik döşeğinde bekler hasta
Şâfî ismiyle şifâ sunandır tabib

Hazreti Eyyûb sabırla vardı dosta
Virâne gönüllere fermandır tabib

Aşka düşenler istemez derman asla
mübtelâ-yı aşk isen cânândır tabib

Gerçi kullukta kusurum çoktur amma
Hikmet kapında her dem gedândır tabib (05 Mayıs 2010)

20

TÜRKİYEM

T arihin kültürünle gönüllerde özdesin,
Ü stündeki inci, mercan, yakutla gözdesin.
R üyalar şehri İstanbul'da tarih hârikası,
K öprüler, kütüphaneler, müzeler şâhikası.
İ ki kıta, yedi iklimin avrasya eşiği,
Y ıkılmaz âbidelerle uygarlıklar beşiği.
E y yüce milletin ihtişamlı aziz yurdu,
M üslüman Türk'ün büyük irâdesi seni kurdu.

21

YÂRÂN MECLİSİ

Tâ ezelden âdâb-ı erkânımız,
Süregelir meclis-i yârânımız,

Koşuşurlar genç-yaşlı ihvânımız,
Gelir-geçer meclis-i yârânımız…

"Edeb yâ hû" ile girer meydâna,
Hakk'a vuslat için dalar seyrâna,
Mekteb-i irfanda dostlar devrâna,
Koşar-gider meclis-i yârânımız…

Mecliste köşeye ağa oturur,
Divânda hâkimle savcı bulunur,
Dâvâlı olana cezâ okunur,
Karar verir meclis-i yârânımız…

Ocakta herkese dâvet vereni,
Küçükten büyüğe hizmet göreni,
Tarihe, kültüre hürmet edeni,
Takdir eder meclis-i yârânımız…

Ham insanı burda ârif ederler,
Gelenek-görenek târif ederler,
Eline, diline vâkıf ederler,
Kâmil yapar meclis-i yârânımız…

Çankırı ili yârânlar otağı,
Veliler şehri erenler ocağı,
Horasandan gelen gönül bucağı,
Dosta gider meclis-i yârânımız…

Nerde bulursan almalısın hikmet,
Gönül vermeyen alır mı himmet,
Burada muhabbet, burada hizmet,
Saygı görür meclis-i yârânımız… (01 Aralık 2010)

22

HZ. YUŞA (a.s.)

Hz. Yûşa'yı ziyarete geldik
Gönlümüzü huzura verdik
Nefsimiz isyanını yerdik
İçimizdekileri ortaya serdik.

Gelenler bulur ab-ı hayatı
Bir kısım dervişler kalırlar yatı
Yürekte duyulur duanın tadı
İçimizdekileri dökmeğe geldik.

İki denizin birleştiği yerdedir
Muhabbetin şefkati serdedir
Kabristan ziyareti Berdedir
İçimizdekileri bırakmaya geldik.

Peygamberden peygambere nur akar
Nebiler kabri mis gibi kokar
Sadıkları erenleri cennete sokar
Cennet yolunu bulmaya geldik.

Ramazan gelince koşar insanlar
Zikre kanınca coşar insanlar
Dünyayı ve dünyadakileri boşar insanlar
İnsanlık için yol almaya geldik. (21 Ağustos 2008)

PROF. DR. HİKMET ÖZDEMİR İÇİN

Prof. Dr. Hikmet Özdemir

İlim, hikmet ve marifet, bugün biz Müslümanların yeniden yönelmesi ve keşfetmesi gereken temel konulardan biridir. İlme, bizzat ilim olduğu için değer vermek, özellikle ilimleri dini ve gayr-i dini diye ayırmamak, her ilim dalında çağımızın âlimlerini yetiştirmek, bu uğurda mesai harcamak, ömrünü buna adamak, böylece İslam medeniyetini insanlığa yeniden takdim etmek, hepimizin omuzlarındaki en önemli vazifedir. İşte Prof. Dr. Hikmet Özdemir, ülkemizin yetiştirdiği ilim, hikmet ve marifet sahibi bir âlim, aynı zamanda değerli bir bürokrat, erdemli bir siyasetçi, dahası vakıf bir insandır.

Kalem ve kelâm sahibi olması, akademik kürsü ile cami kürsüsünü meczetmesi, kendisinden istifade edilen hayırlı eserleri tevlit etmesi, pek çok eğitim komplekslerine imza atması, kendisine hayır dua edecek evlatlar yetiştirmesi, çok yönlü bir şahsiyet olması, bu açılardan kıyamete kadar amel defterinin hiç kapanmayacağına inandığım bir âlim olan kıymetli hocamızın, bugünün gençlerine çok önemli bir rol model olduğunu düşünüyorum. Uzun yıllar şahsen hocamızın rahle-i tedrisinde bulunmuş bir talebesi olarak birkaç özelliğini ve hasletini burada zikretmek isterim. Hocamız başlatmış olduğu bir hayrî projeyi hitama erdirmeden başka bir projeyi başlatırdı. Her yıl mutat olarak umre ibadetini yapardı. Mekke-i Mükerreme'de bir hatim, Medine-i Münevvere'de bir hatim indirirdi. Abdestsiz bulunmamaya ayrı bir özen gösterirdi. İçinden çıktığı coğrafyayı ve insanları hiç ihmal etmez, her daim onlara hizmet götürmeye çalışırdı. Sadece yerel ve ulusal değil, âdeta zamanın ruhunu iyi kavramış bir entelektüel ve âlim olarak farklı coğrafyalardaki eğitim çalışmalarını ve akademik projeleri takip eder ve desteklerdi. Bıkmadan, usanmadan çevresindeki insanları daima hayra ve iyiliğe teşvik ederdi. Özellikle gençlere çok güvenir ve onlara yaş ve kabiliyetlerine uygun bir şekilde çok önemli görevler verirdi. Erdemli ve donanımlı nesiller yetiştirmek en çok önem verdiği hususlu. Zât-ı âlilerine "min gayri haddin" ifade etmeye çalıştığım bu hususların, ayrıca hocamızın ilmî, akademik ve cemiyet hayatındaki tecrübelerinin mutlaka kayda alınması ve gelecek kuşaklara aktarılması gerektiğini düşünüyorum. Hikmet Özdemir Hocamız

dokunduğu kişi ve kurumlarda farkındalık meydana getirebilen her yönüyle örnek olabilen bir şahsiyettir. Ancak onun ilmî, akademik ve cemiyet hayatındaki başarılarının arkasında aile efradının göstermiş olduğu fedakârlık da mutlaka zikredilmelidir.

Ben bu vesileyle hocamız adına hazırlanan bu eserin, hem bir âlimi tanıtması hem de okuyucuya yeni ufuklar kazandırması bakımından hayırlı bir çalışma olduğunu düşünüyor, yayınlanmasında emeği geçen herkese teşekkür ediyorum. Son olarak kıymetli hocamıza ve değerli aile efradına Cenab-ı Hak'tan hayırlı, bereketli, sağlıklı uzun ömürler niyaz ediyor, kendilerinden de hayır dualarını istirham ediyorum.

Dr. Selim ARGUN
Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

Prof. Dr. Hikmet Özdemir

Ben Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR hocamızı 1987 yılında tanıma fırsatı buldum. O tarihte İnsanlığa Hizmet Vakfı kurulmuş idi. Kendileriyle tanıştıktan sonra vakfa benim de katılmamı istediler. Ben de seve seve vakfa katıldım ve o tarihten beri belli kesintilerin dışında hep beraber olduk. Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR hocamız kendisini eğitim hizmetlerine, ilme adamış bir vakıf insanıdır. Öncelikle bir eğitimci olarak devletin üst kademelerinde yaptığı görevler kendisinin bundan sonraki eğitim faaliyetlerinde hem akademisyen olarak, hem gönüllü teşekkül yöneticisi olarak eğitim faaliyetlerine çok önem vermesini ve bu ülkeye yapılacak büyük hizmetlerin geleceğin önemli insanlarını yetiştiren eğitim kurumları vasıtasıyla olacağına inanmış ve eğitimin önemini kabul ederek bu alanda faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. Hocamız Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü yaptığı dönem bu eğitimin önemini anlaması ve eğitim yoluyla bu ülkeye bu millete katkıda bulunmanın faydalı olacağına inanması önemli bir dönüm noktasıdır. Ankara'daki görevinden Marmara Üniversitesi'ndeki Öğretim Üyeliği görevine geçmiş ve burada bir taraftan öğretim üyeliği diğer taraftan da vakıf kanalıyla yine eğitim alanında bu ülkeye, bu milletin gençliğine, çocuklarına hizmet etmeye gayret etmiştir. İnsanlığa Hizmet Vakfı'nın kuruluşu çok mütevâzı şartlarda gerçekleşmiş ve gerçekten de uzun süre bu mütevâzı şartları sürdürmüştür. Vakfın temelinde gönüllülük esastır ve gerçekten İnsanlığa Hizmet Vakfı'nın temeli adanmışlıktır ve Allah rızası için Vakıf faaliyetlerini sürdürmektir. Emek vermektir. Zaman ayırmaktır. Maddi mal

varlığını vakfın gayesi doğrultusunda harcamaktır. Hocamızın da Vakıftaki gayreti bu yönde olmuştur. İnsanlığa Hizmet Vakfı'mızın temelinde gerçekten bu adanmışlık önemlidir. Allah rızası için bizim neyimiz varsa o yolda ayırmak ve harcamak, tahsis etmek çok önemli bir yer tutmuştur. Hocamız Vakfın kurucusudur ve bugüne kadar da hep sürdürücüsü olmuştur, yürütücüsü olmuştur, önderi olmuştur. En büyük destekçisi ve rehberi olmuştur. Vakfımız çok mütevâzı burs hizmetleriyle işe başlamış, daha sonra eğitim hizmetlerine önem vermiş. Önce Özel anaokulu sonra ilkokul, ortaokul ve lise şeklinde okullar kurmak suretiyle eğitimde önemli bir noktaya gelmiş, büyük hedeflere ulaşmıştır. Büyük insanların efkârını, düşüncelerini sadece yazdığı eserler değil, daha ziyade onun hayatı, hayatta gerçekleştirdikleri ve ortaya koyduğu diğer eserler bütünüyle yaşadığı hayat gösterir. Hocamızın hayatı incelendiğinde da bunu rahatlıkla söylememiz mümkündür. Bu da Hocamızın ne kadar büyük geniş bir ufka sahip olduğunu gösteren bir noktadır. İnsanlığa Hizmet Vakfımız adı itibariyle de gerçekten güzel bir ismi taşımaktadır. Hayırlı temeller üzerine kurulmuş olan Vakfımızın çok daha büyük başarılar elde edeceğini ve hocamızın bundan büyük sevaplar alacağını ümit ediyoruz ve hocamıza tekrar minnet ediyoruz, teşekkür ediyoruz hizmetlerinden faaliyetlerinden dolayı kendilerine hayırlı uzun ömürler diliyoruz.

Prof. Dr. Mustafa AYKAÇ
Marmara Üniversitesi Öğr. Üyesi

Hocam Prof. Dr. Hikmet Özdemir

Prof. Dr. Hikmet Özdemir, benim 1984-88 yılları arasında öğrencisi olduğum Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümünün öğretim üyelerinden birisiydi. Ancak kendileri 1984-86 yıllarında Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdür vekili olarak vazifeli olduğundan derslerimize gelmemişti. Yüksek lisans ve doktora yaptığım yıllarda, mezunu olduğum bölüme zaman zaman uğrayıp hocalarımı ziyaret ettiğimde onu da görürdüm. Aydın çehresi, bende sağduyulu ve hayırhah bir insan olduğu intibaını uyandırmıştı. Adı anıldığında, Klâsik Türk Edebiyatıyla alâkadar olan kişilerin aklına herhâlde Âdile Sultan Divanı gelir. Zira onun Sübhatü'l-'uşşâk, Hazret-i Ali'nin Yüz Sözü gibi anılan ilim dalına dair neşrettiği eserlerin en hacimlisi ve Kültür Bakanlığı tarafından yayınlanmış olması dolayısıyla galiba en tanınmışı budur. 1991 veya 92

yılında arabasıyla beraber bir yere giderken, Hikmet Bey, bana Eski Türk Edebiyatı bilim dalında girdiği doçentlik imtihanından bahsetmiş; titizliğinden ve güç beğenir oluşundan dolayı doçent namzetlerinin çekindiği bir jüri üyesinin menfi tavrını belirtmiş; buna karşılık, hazırladığı Âdile Sultan Divanını Prof. Dr. Mine Mengi'nin "orijinal bir eserdir" mealinde değerlendirerek takdir ettiğini söylemişti. Bu gibi müşahede ve tecrübeler, bana doçentlik imtihanlarında neler olabildiği ve olabileceği konusunda bir fikir vermekteydi…

Eser incelemesinden sonra başarılı bulunan aday(lar)ın sözlü imtihana da tabi tutulduğu o yıllarda doçentlik, denebilir ki, öğretim üyelerinin meslek hayatındaki en zorlu ve sıkıntılı bir dönemeçti. 2000 yılında doçentliğe müracaat ettiğimde İstanbul'a giderek ilmî çalışma ve yayınlarımı ihtiva eden dosyayı bazı jüri üyelerine elden teslim etmiş; o arada Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesinde Hikmet Bey'le de görüşmüştüm. Kendileri bana bu konuda edindiği tecrübe ve intibaları kısaca anlatmış; ilmî yayın bakımından bir kısım kıdemli emsali kadar verimli olmayan bazı hocaların, doçentlik jüri üyelikleri sırasında o "otorite"r şahısların tesiri altında kalabildiğini ifade etmişti.

9 Kasım 2000 tarihinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde değerli meslektaşım Prof. Dr. İlhan Genç'le birlikte sözlü imtihana girmiştik. Prof. Dr. Muhammet Nur Doğan, Prof. Dr. Hikmet Özdemir ve Prof. Dr. Coşkun Ak'ın bu sıradaki sağduyulu ve hakkaniyetli davranışını şükranla hatırlıyorum. Ayrıca yedek üye sıfatıyla mülâkatta hazır bulunan yüksek lisans danışmanım Prof. Dr. Orhan Bilgin'in sohbeti ve müsbet tavrı da heyecanımın bir nebze yatışmasına yardım etmişti. Şimdi su gibi akan, rüzgâr gibi geçen on dokuz yıl aradan sonra, yolun sonunun bizim için de yaklaştığını gördüğüm şu anda, adil, insaflı ve sağduyulu insan oluşun, bir ilim dalında kıdem, mühim sayılan bir unvan, çalışkanlık ve onun alâmeti kabul edilen yayın çokluğundan daha az önemli sıfatlar değil, belki daha mühim meziyetler olduğunu düşünmekteyim... Zira tanışmadığınız veya aranızda uzunca bir müddet birlikte çalışmak gibi sebepten ileri gelebilecek her hangi bir ihtilâfın bulunmadığı kimselerin, nasıl insaf, vicdan ve ilim ahlâkıyla uzlaştırılması imkânsız bir ideolojik ve peşin hükümlü tavır takındığını ibretle gördüğünüzde, hakkı teslim etmenin ve doğruların yanında yer almanın ne kadar takdire değer bir davranış olduğunu daha iyi anlıyorsunuz... İşte muhterem Hikmet Özdemir Hoca, kendi millî tarih, edebiyat ve kültürümüze neredeyse bir Batılı gibi bakan, böylece "yerli oryantalist"

denebilecek bazı meslektaşların –belki daha sonra şahsî hayatlarında dahi bir vicdan ve ruh elemi olabilecek kertede- objektiflik, erdem ve adalete yakışmayan uğraşmaları karşısında mertçe hareket etmiş; yıllarca emek verdiğimiz ilmî çalışma ve yayınları takdir etmekten geri durmamıştı...

Hikmet Bey, bilhassa Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri adlı çalışmamızı beğenmiş; şahsen de dört halifenin yüzer sözünü şerh ederek asırlar boyunca devam eden edebî faaliyetlerin çağımızda yeni bir örneğini vermişti. Bu yayınlarda benim aynı konudaki araştırma ve yayınlarımın bir ölçüde müessir olduğunu yahut o mevzuda eser telifi yönünde şevk uyandırdığını söylemek, sanırım, yanlış olmayacaktır. Çalışmalarından ve teşekkürle andığım davranışından anladığım kadarıyla Hikmet Bey, belki İlahiyat Fakültesinden mezun olmasının da tesiriyle, İslami Türk Edebiyatı konusunda araştırma ve yayınlar yapmayı çağımızın şartlarında daha gerekli ve faydalı bulan bir ilim adamıdır. Bundan dolayı kendileri için öğrencileri ve meslektaşları tarafından hazırlanan Armağana Hz. Ali'nin yüz sözüne dair bir eser hakkındaki müşterek makalemizle iştirak etmeyi ve kendisi için bir hatıra kaleme almayı uygun gördüm.

Klâsik Türk Edebiyatına dersleri ve eserleriyle emeği, hizmeti geçmiş her kıdemli meslektaşımız için böyle bir Armağan hazırlanmasının kadirşinaslık ifadesi, ayrıca aynı yolu takip edecek gençler için özendirici olacağını düşünüyor; muhterem hocamız Prof. Dr. Hikmet Özdemir'e nice sağlıklı ve huzurlu yıllar diliyorum.

Prof. Dr. Adem CEYHAN
Manisa Celal Bayar Üniversitesi Öğr. Üyesi

Prof. Dr. Hikmet Özdemir

33 yıldır tanıdığım, doçentlik ve profesörlük jürilerinde bulunduğum, Marmara Üniversitesi ve Haliç Üniversitesi'nde birlikte çalıştığım Prof. Dr. Hikmet Özdemir başka vasıflarının yanında bir dost ve meslektaş olarak da sevdiğim ve takdir ettiğim bir hoca, ilim adamı ve şahsiyettir. Marmara Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde göreve başladığım tarihte Yardımcı Doçentti. Eski Türk Edebiyatı dersleri veriyordu. Ayrılana kadar da aynı sahada öğretim üyeliği yaptı. İlahiyat Fakültesi mezunu olması, doktorasını aynı fakültede yapması, kendisini bu sahada çalışanlarda bulunmayan yahut pek az bulunan bir ilim ve kültür zenginliğine sahip kılmıştır. Zira klasik kültürümüzün ana kaynağı olan bu ilim ve kültür

sahaları hakkıyla bilinmeden Eski Türk Edebiyatı'na tam vukuf söz konusu olamaz. Tıpkı Yeni Türk Edebiyatının en az bir Avrupa dilini, Avrupa kültür ve edebiyatını bilmeden lâyıkıyla anlaşılamayacağı gibi…

Üniversite hocalığı, hatta her eğitim kademesinde hocalık sadece ilim ve bilgi meselesi değildir. Hocalık sevgi, şefkat, adalet, merhamet, müsamaha, diğergâmlık gibi insanî vasıflar ister. Ben gerek Marmara Üniversitesi'nde, gerekse Haliç Üniversitesi'nde yıllarca aynı bölümde çalışırken Prof. Dr. Hikmet Özdemir'de bu vasıfların bir gün bile kaybolduğuna şahit olmadım. Halim selim mizacı, sükûneti, efendiliği, yardımseverliği, sevgi ve saygısı meslektaşları ve öğrencileriyle kurduğu çok insanî münasebetler onu çevresinde aranan, sevilen, saygı duyulan, güvenilen bir şahsiyet yapmıştır. Sağlam karakteri hesapsız ve menfaatsiz davranış tarzı, her zaman işbirliğine açık oluşu Profesör Özdemir'in bir başka insanî cephesidir. Her iki üniversitedeki bölüm başkanlığımda ne bölümü, ne de dekanlığı rahatsız eden tek bir söz ve davranışını görmemişimdir.

Bununla beraber Hoca sözü dinlemeyip politikaya atılması beni üzmüştür. Kendisine anlatamadım ki, Cumhuriyet'in kuruluşundan bugüne kadar politikada başarılı olmuş bir tek profesör yoktur. İlmini ve kariyerini politikaya feda edip meydan ve meclis kalabalığına karışan asıl saadeti ve ikbali üniversite hocalığı ve ilim adamlığında arayacak yerde politikada bulduğunu zanneden hiçbir profesör (bakan, hatta başbakan olsa bile) ne politikada bir iz bırakmış, ne seçmenlerine, ne de ülkeye hayrı dokunmuştur. Bu meseleyi konuştuğumuz bir gün, rahmetli hocamız Prof. Dr. Kaya Bilgegil "-Bu politikacı profesörler ne yaparlar?" diye sorunca, kendine has üslûbuyla "-Lidere arz-ı ubûdiyyet ediyorlar, efendim." demişti. Ahmet Hamdi Tanpınar, bir profesöre yazdığı mektupta "-Bu milletin kendi insanına vereceği en büyük pâye profesörlüktür." der. Politikaya atılan profesörlerimiz şu basit hakikati unutuyorlar: İlmi ilim adamları, politikayı politikacılar yapar. Biz politikacılara üniversitede ders verdiriyor muyuz? O halde ? Fakat bunları Prof. Dr. Hikmet Özdemir'e anlatamadım. Sonuç ise, hiç hayret edilmeyeceği gibi, politikada hüsran ve üniversiteye dönüş olmuştur. Prof. Dr. Özdemir'in ilmine gelince, kendisinin Profesörlük jürisinde bulunmam dolayısıyla verdiğim raporda bütün eserlerini değerlendirmiştim. Fuat Köprülü'nün "umûmiyât" dediği delilsiz fikirler yerine bu raporun Prof. Dr. Hikmet Özdemir'i daha iyi tanıtacağına kani'im.

Doç. Dr. Hikmet Özdemir'in Profesörlüğe Yükseltilmesi ve Atanması Hakkında Rapor

Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümünde münhal profesörlük kadrosuna başvuran Doç. Dr. Hikmet Özdemir'in dosyası tarafımdan incelenmiş ve aşağıdaki tespit ve değerlendirmeler yapılmıştır.

Doç. Dr. Hikmet Özdemir'in Özgeçmişi

15.8.1946 tarihinde İstanbul'da doğan Hikmet Özdemir 1967'de girdiği Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni 1971 yılında bitirdikten sonra 1968'de başladığı Diyanet İşleri Başkanlığı'ndaki görevine devam etmiş, bu görevde iken " Musa B. Hacı Hüseyin El-İznikî: Hayatı ve Eserleri" üzerinde Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde doktorasını vermiştir. 1984 Martında Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi'ne öğretim görevlisi olarak atanan Dr. Hikmet Özdemir, Nisan 1984'te aynı fakültede Yardımcı Doçentliğe yükselmiştir. 1984-1986 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürü olarak bulunduğu görevinden 1986 Nisanında Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümüne öğretim üyesi olarak dönen Yard. Doç Dr. Hikmet Özdemir 1993'te doçent olmuştur. Hâlen aynı fakültenin Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi anabilim dalında öğretim üyesi ve bölüm başkan yardımcısı olarak görevine devam etmektedir.

Doç. Dr. Özdemir öğretim üyeliğinin başından beri "Osmanlı Türkçesi" , "Eski Türk Edebiyatına Giriş" ve "Eski Türk Edebiyatı Tarihi" dersleri vermektedir.

Doç. Dr. Hikmet Özdemir'in Yayınları

(Söz konusu yayınlar kronolojik sırayla ele alınacaktır.)

I. Makaleler:

24 Kasım Öğretmenler Günü (MEG ve SB-Din Öğretimi Dergisi, Tarih Özel Sayısı, Ankara 1985, nr. 2, s. 11-15.)

Dinimizin, kültürümüzün, edebiyatımızın ve bizzat Atatürk'ün ilme, öğrenmeye ve eğitime verdiği önem bu makalede geniş bir şekilde ele alınmıştır.

Vatanın Geleceğinde Gençliğin Rolü (MEG ve SB- Din Öğretimi Dergisi, Ankara 1985, nr. 3, s. 19-21.)

Bu makalede adından da anlaşıldığı gibi Türkiye'nin bugünü ve geleceği için muhtaç olduğumuz iyi yetişmiş insan gücü olarak Türk gençliğinin durumu ve gençlik ile ülke meseleleri arasındaki münasebet eğitim, ilim ve kültür açısından incelenmiştir. Makalede dikkate değer düşünceler vardır.

Din Eğitimi ve Öğretiminin Lüzumu (MEG ve SB-Din Öğretimi Dergisi, Ankara, 1985, nr. 4, s. 14-15.)

Atatürk'ün din görüşünden hareketle din ve ahlâk ile eğitim ve ilim arasındaki bağlantıyı ve kaliteli din eğitimi ve öğretiminin zaruretini ortaya koyan bir makaledir.

Çanakkale Günlüğü (MEG ve SB-Din Öğretimi Dergisi, Tarih Özel Sayısı, Ankara 1985, s. 11-15.)

Çanakkale'nin Tarihteki Misyonu (MEG ve SB-Din Öğretimi Dergisi, Ankara 1986, nr. 6, s. 15-17.)

Hakikatte birbirini tamamlayan bu iki makale, 18 Mart Çanakkale zaferi ile sonraki kanlı muharebelerin askerî ve siyasî olduğu kadar iman cephesinden de önemini belirten yazılardır.

Eğitim ve İnsan Hakları Münasebeti, (MEG ve SB-Din Öğretimi Dergisi, Ankara 1985, nr. 6, s. 15-17.)

Makalenin konusu evrensel barış ve adaletin sağlanmasında eğitimin rolü ve eğitim vasıtasıyla insanlığın hayrına nasıl bir insan tipi yetiştirileceği meselesidir.

Görüldüğü gibi Hikmet Özdemir'in yukarıdaki makalelerinde işlediği konular, daha ziyade eğitim ağırlıklıdır ve onun bir eğitimci olarak sahasının genel meselelerine olan ilgisini göstermektedir.

Fuzulî'nin İlk 30 Gazelindeki Ayet ve Hadislere Telmihler I-II (MEG ve SB, Din Öğretimi Dergisi, Ankara, 1990, nr. 23-24, s. 62-74 ;77-98.)

İki bölüm halinde yayımlanan 35 sayfalık bu araştırma, Eski Türk Edebiyatı üzerinde yapılmış geniş hacimli ve kelimenin tam mânâsıyla orijinal bir çalışmadır. Arapça bilmeden ve İslâmî ilimlere vâkıf olmadan Divan şiirinin anlaşılması mümkün değildir. Hikmet Özdemir bu düşünceyle klasik kültür ve edebiyatımızın en zengin kaynağı olan Kur'an ve Hadislere Fuzulî'nin 30 gazelinde yapılmış telmihleri ortaya koymuş ve böylece Divan şiiri ile İslâmî unsurlar arasındaki iç içe münasebete vuzuh kazandırmıştır.

Tunus'ta Yaşayan Türkçemiz (Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, İstanbul 1990, nr. 64, s. 153-168.)

Doç. Dr. Hikmet Özdemir'in Türkçe gibi Türk kültürünün de tarihî ve coğrafî yaygınlığını gösteren dikkate değer çalışmalarından biri olan bu makalede, yanlış bir umumî kanaatin aksine, sadece Arapçadan Türkçeye değil, Türkçeden de Arapçaya bir hayli kelime ve kültür unsuru girdiği tespit edilmiştir. Bu kelimeler ve unsurlar Tunus Arapçasında hâlâ yaşamaktadır. Hikmet Özdemir bizzat Tunus'ta çalışarak ve pek çok eser tarayarak söz konusu araştırmasını vücuda getirmiştir. Bu makale, kanaatimce, Türk dili ve Türk leksikolojisi için örnek olacak bir çalışmadır.

XV. Asır Başında Yazılmış Türkçe Bir Dinî Eser: Münebbihü'r-Râkîdîn, İstanbul 1992, s. 11.

14. yüzyılın ünlü Türk şahsiyetlerinden olan El-İznikî'nin bu mühim eserini tanıtma gayesi güden makalede, eserden metin zikirleri yapılarak, aslî ve sadeleştirilmiş metinler verilerek bilhassa devrin dil özellikleri ve kültür münasebetleri gösterilmiştir. Makale doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Vakıflar ve Sivil Toplum (Yeni Türkiye Dergisi, Ankara 1997, nr. 18, s.309-313.)

Doç. Dr. Hikmet Özdemir'in bu makalesi vakıflar ve vakfiyelerin Türk sosyal hayatı, Türk İnsanının hayra matuf dünya görüşü, sivil toplum oluşmasındaki rolü ve Türk kültürü üzerindeki tesirlerini ortaya koyan yararlı bir çalışmadır.

Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi ve Sıhhat-nâmesi (İstanbul 1999, s. 10.)

İlmî Araştırmalar Dergisi'nde yayımlanacak olan bu çalışma, IV. Mehmet devrinde Şeyhülislamlığa kadar yükselmiş, aynı zamanda âlim, fakîh ve tarihçi vasıfları bulunan önemli bir şahsiyet üzerinde monografik bir araştırmadır. Burada Kara Çelebi-zâde'nin hayatı, eserleri ve bilhassa "Sıhhat-nâme"si hakkında bilgiler verilmiş, bu bilgiler çeşitli kaynaklardan çıkarılmış ve eserin edisyon kritiği yapılmıştır. "Sıhhat-nâme"lerin Türk edebiyatındaki öneminin de belirtildiği bu araştırmanın Eski Türk Edebiyatı sahasında mühim bir çalışma olduğu kanaatindeyim.

II. Uluslararası Sempozyum Bildirileri

Din Eğitimi ve Öğretiminin Çevre Korumasına Katkıları (Türk Devletleri Arasında 2. İlmî İşbirliği Konferansı, Eğitim 93, Tebliğler, Almatı, 1993, s. 113-120.)

Doç. Dr. Hikmet Özdemir İstanbul Teknik Üniversitesi, Kazakistan Ziraat Devlet Üniversitesi ve Doğu Kazakistan Devlet Üniversitesi tarafından Almatı'da düzenlenen bir konferansa davetli olarak katılmış ve orada söz konusu tebliği sunmuştur. Bu tebliğde ortaya koyduğu ana fikir, çevre açısından olduğu kadar kültür ve eğitim açısından da önemlidir. Zira çevreyi sadece ekolojik olarak değil, kültür çevresi olarak da ele almak lazımdır. Çevre bilincinin yerleşmesinde, maddi ve manevi hislenmenin temelinde kültürsüzlük, cehalet ve amaçsızlık hülâsa eğitimsizlik vardır. Bütün kirliliklerin temeli kültür kirliliğidir. Doç. Dr. Hikmet Özdemir, bu çok doğru ve sağlam fikri, geniş bir perspektifle ele almıştır.

III. Ulusal Sempozyum Bildirileri

Çevre ve İnsan (Çevre ve İnsan Sempozyumu, İnsanlığa Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 9-11.)

Çevreden Sorumlu Devlet Bakanlığı ile İnsanlığa Hizmet Vakfı'nın ortaklaşa düzenledikleri çevre sempozyumunda, Doç. Dr. Hikmet Özdemir eğitim, kültür hatta dil ve edebiyat vasıtasıyla çevre kirlenmesinin nasıl önlenebileceğini ortaya koyan bir tebliği vermiştir. Kendisi ayrıca sempozyumu düzenleyenler arasındadır.

Eyüp Sultan'da Bir Hanım Sultan: Adile Sultan (Eyüp Sultan Sempozyum II), İstanbul 1998, s. 210-215.)

Eyüp Belediyesi tarafından düzenlenen "Tarih, Kültür ve San'atıyla Eyüp Sultan Sempozyumu II"ye sunulan bu bildiri, EyüpSultan'da metfum şair Adile Sultan'ın hayatı, eserleri ve vakıfları üzerinde bir tebliğdir.

Mevlâna ve İslamiyet:

19 Aralık 1994 tarihinde, Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Dekanlığınca düzenlenen Mevlâna toplantısına Doç. Dr. Özdemir bir tebliğ ile katılmış ve bu tebliğde Mevlana'nın İslam'dan kaynaklanan, eğitici ve öğretici yönüyle barış, dostluk, sevgi ve kardeşlik duyguları etrafında nasıl evrensel bir hak ve hakikat anlayışı vücuda getirdiği üzerinde durmuştur.

Türkiye Dışında Yaşayan Türkçemiz: Doçent DR. Hikmet Özdemir

19 Mart 1998'de Özel Sultan Fatih Eğitim Kurumları'nda verdiği bu başlıklı konferansında Türklerin ve Türkçe'nin dünyada en yaygın bir kültür coğrafyasına sahip olduğunu örnekleriyle ortaya koymuştur. Konferans Doç.Dr. Özdemir'in çok sağlam bir milli dil anlayışı ve şuuruna sahip bulunduğunu göstermektedir.

IV. Kitaplar

Doç. Dr. Hikmet Özdemir'in bütün eserlerine toplu bir bakış onun münferit makalelerden ziyade kitap hacminde çalışmaları tercih ettiği, kalıcı ilim ve kültürün asıl kitaplarda yaşadığına inandığı kanaatini uyandırmaktadır. Nitekim kendisi profesörlük safhasına kadar telif ve tercüme 10 kitabın sahibidir. Bunların 7'si doçentlik sonrasına aittir. Söz konusu kitapların kronolojik olarak tahlilî dökümü şöyledir:

İmam Hatip Liseleri İçin Arapça I-II-III (Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.)

Doç. Dr. Özdemir'in de dahil olduğu üç kişilik bir heyet tarafından hazırlanmış olan bu eser pratik ve pedagojik maksatlı bir ders kitabıdır. Arapça kelime ve cümlelerin Türkçe karşılıkları da verilerek en basit gramer bilgisine göre hazırlanmış bir seridir.

Resimlerle Herkese Pratik Arapça I-V -Suat Cebeci ile beraber- (Arslan Yayınları, İstanbul, 1985.)

Klasik Türk kültürünün vazgeçilemez kaynak dillerinden biri Arapçadır ve Arapça bugün de Türk dili, Türk edebiyatı Türk tarihi ile meşgul olanların, her türlü ideolojik saplantı dışında, bilmeleri gereken bir dildir. Doç. Dr. Hikmet Özdemir'in ortak çalışma mahsûlü olan bu kitap ayrıca geniş kitleye Arapçayı ve Türkçe Öğrenmek isteyen Araplara Türkçe öğretme gayesinde bir çalışmadır.

Arapça - İngilizce- Türkçe Modern Lügat – İsmail Karakullukçu ile beraber- (Gonca Yayınları, İstanbul 1987, 1002 s.)

Her üç dili bir lügat çerçevesinde öğrenmek isteyenler için hazırlanmış olan bu sözlük bugün için dil sahasında tek lügattir. Hem geniş kitlenin, hem İlahiyat mensuplarının, hem de yabancıların yararlanabilecekleri son derecede faydalı bir eserdir. Ve aynı zamanda Türkoloji çalışmalarında bir dil kılavuzu olma niteliğini hâizdir.

Mi'raç (İstanbul 1992, 164 s.)

Bu eser Türk alimi El-İznikî'nin "Kitâbü'l-Mir'aç" adlı Arapça

eserinin Türkçeye çevirisidir. Doç. Dr. Özdemir bu eseri akıcı bir üslupla ve bir roman okuturcasına tercüme etmeye muvaffak olmuştur. Başına koyduğu müellif hakkındaki bilgiler ise devrin bu ünlü edip ve âlimine dair yeterli bir tanıtımdır.

Adile Sultan Divanı (T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, 588 s.)

Bu kitap Doç. Dr. Hikmet Özdemir'in doçentlik çalışması olan "Adile Sultan Divanı"nın gözden geçirilmiş ve sonuna geniş bir sözlük eklenmiş basımıdır. Bir Türk kadın sultanının elinden çıkmış bu ilk divan, jürice de takdir edildiği gibi, itina ile hazırlanmış bir neşirdir.

Subhatü'-l-Uşşâk -Manzum 100 Hadis Çevirisi- (İstanbul 1996, 126 s.)

40 Hadis, 100 Hadis, hatta daha fazla sayıda Hadislerin manzum çevirileri eski Türk kültür ve edebiyatında dinî olduğu kadar edebî bir gelenektir ve klasik Türk şiirinin kaynaklarından biridir. Onların bir kısmı üzerinde doktora ve doçentlik çalışmaları da yapılmıştır. Hikmet Özdemir 16. Yüzyılın şair ve tezkirecilerinden Lâtifî'nin "Subhatü'l-Uşşak" adlı manzum 100 hadisini, beş nüshaya dayanarak, Lâtifî ve eseri hakkında sağlam bilgiler vererek, nüsha tavsifleri yaparak ve sonuna zengin bir bibliyografya koyarak, nihayet metinde geçen Hadislerin kaynaklarını göstererek tam bir ilmî metin neşri yapmıştır. Bu neşir, 16. Yüzyıl Türkçesi bakımından da zengin bir malzeme teşkil etmektedir.

Âdile Sultan Vakfiyesi (İstanbul 1998, 132 s.)

Türk tarih ve kültürünün başlıca zenginliklerinden biri vakıflar ve onların senedi hükmündeki vakfiyelerdir. Doç. Dr. Hikmet Özdemir, daha önce divanını yayınladığı, üzerinde geniş araştırma yaptığı ve hakkında bir tebliğ sunduğu Âdile Sultan'ın bu defa vakfiyesini neşretmiştir. Eserin başında Sultan'ın biyografisi, hayrâtının tek tek tanıtımı, vakıfları, vakıflar ve vakfiyelerin tarih içindeki yeri ve değeri hakkında 31 sayfalık bir giriş vardır ve sonuna zengin bir bibiyografya eklenmiştir. Osmanlı alfabesiyle okunması bir hayli güç olan metni, Doç. Dr. Hikmet Özdemir, büyük bir başarıyla tesbit ve neşretmiştir. 19. yüzyılın birinci yarısında Türk dilinin hem resmî, hem de edebî kullanımına tipik bir örnek olan bu metnin yayımlanmış olması, aynı zamanda Türk kültür ve iktisat tarihine de önemli bir katkı sağlayacaktır.

Hazret-i Ali'nin Yüz Sözü (İstanbul 1998, 84 s.)

Giriş'te, Mevlânâ Câmi'in Hz. Ali'nin yüz sözünü manzum olarak Farsçaya çevirip şerh ettiğini, Sultan Abdülaziz'in emriyle bu manzum şerhin 1869'da Seyyid Mustafa İzzet Efendi tarafından Türkçeye tercüme edildiğini belirten Doç. Dr. Hikmet Özdemir bu tercümeyi tam bir metin neşri olarak yayımlamıştır. Ancak sadece metni yayımlamakla kalmamış, aynı zamanda kitaptaki zikredilen Hadislerin bugünkü Türkçeyle çevirisini de yapmış ve metnin sonuna bir sözlük eklemiştir. Baştaki "Giriş" kısmında ise konuyla ilgili etraflı bilgiler vermiştir. Türk-İslam kültürü ve edebiyatı için önemli olan "Sad Kelime-i Hazret-i Ali" adlı kitap ve risalelerden bu suretle ilk tercüme bugünkü Türk alfabesine kazandırılmıştır.

Arapça -Türkçe Sözlük (Akçağ Yayınları, Ankara 1996, 496 s. Suat Cebeci ile beraber)

İlk baskısı 1989 yılında çıkmış olan bu lügat, aynı eserin gözden geçirilmiş ilâveli 2. baskısıdır ve Doç. Dr. Hikmet Özdemir'in Türkçe-Arapça sözlük çalışmalarının yeni bir örneğidir.

Başlıca Araştırma Eseri:

Kitâbü'l-Mecmu' Fi'l-Meşhûdî Ve'l-Mesmû (Görüp Duyduğum Bilginler Biyografisi) (Türkiye İlmî- İçtimaî Hizmetler Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, 479 s.)

Doç. Dr. Hikmet Özdemir'in başlıca araştırma eseri olarak sunduğu bu geniş hacimli kitap, kanaatimce, mevcut yayınları arasında en dikkate değer, en geniş kapsamlı ve en çok çaba ve dikkat isteyen bir çalışmadır. Hatta bir bakıma Türk kültür, dil ve edebiyatının hazinelerinden biridir. Amasyalı Akif-zâde Abdurrahîm Efendi'nin Arapça kaleme aldığı bu telif biyografi eseri, 1113 âlim, şâir, meşâyih ve devlet ricâlinin hayat hikâyelerini ve müellifin onlar hakkında devrine ve kendisine ait düşüncelerini ihtiva etmektedir. Bu yönüyle eser Taşköprülü-zâde'nin ünlü "Eş- Şakaikü'n-Nu'mânîye…" adlı eserinin bir nev'i tamamlayıcısı mahiyetindedir. Türk kültür ve edebiyatında hiçbir eser, bu türde yazılanlar kadar Türk milletinin geçmişteki büyüklüğünü, o çağlara göre ilim, kültür, dil ve edebiyat zenginliğini gösteremez. Bir milletin hayatında geçmiş her şey unutulduğu, mazi yok farz edildiği takdirde o millet sadece sosyal bir organizma olarak kalır. Bu itibarla Türk kültürüne yüzyıllarca hizmet etmiş Türk büyüklerini her şeyleriyle bugüne ve geleceğe mal etmek , onları

unutulmuşluk ve terk edilmişlik kabristanından bugünün ışığına çıkarmak lâzımdır. Kütür ve tarih şuuru dolayısıyla milli şuur budur. Amasyalı Âkifzade işte bu şuurla eserini kaleme almış ve Doç. Dr. Hikmet Özdemir yine bu şuurla bir Türk bilgin ve edebiyatçısının yazdığı eseri, bugünkü Türkçeye çevirmiştir.

Hikmet Özdemir'in bu çeviri esnasında gösterdiği dil ve üslûp olgunluğu ise kendisinin Türkçe ve Arapçaya nasıl bir vukufla hâkim olduğunu açıkça göstermektedir ve cidden takdire şâyândır. Üstelik Türkçe tercümenin Latin harfli Arapça bir metinden değil, yazma bir orijinal nüshadan yapıldığı düşünülürse, bu yorucu çalışmanın tam bir dikkat, sabır ve özen istediği kendiliğinden anlaşılır.

Ayrıca Hikmet Özdemir, sadece tercüme ile yetinmemiş, eserin başında müellife ve eserine dair biyografik bilgiler vermiş, değerlendirmeler yapmış, nüsha tavsifleri yapmış, bulunmuş sonuna geniş bir lügatçe eklemiş, eserde geçen şahıs, eser ve yer adlarını gösteren ayrı indeksler ilave etmiştir. Tercümeye bu ilâveler 101 sayfayı bulmaktadır ve tercümenin dışında ayrı bir gayret ve çalışma mahsûlüdür.

Türk Dili ve edebiyatının kırk yıllık hocası olarak, şahsen, sahamızda bu cins tercümelerin, Türk kültürü, Türk dili ve edebiyatı araştırmalarında en az telif eserler kadar, hatta bazı durumlarda onlardan da önemli olduğuna kani'im. Dil ve edebiyatı da içine alan kültür kaynaklara gitmek, onların dilini bilmek ve onlardan bugüne gelmek demektir. Türk kültürünün Türk dili ve edebiyatının kaynaklarını ve kaynak dillerini bilmeden, bu tür eserleri asıllarından okuyup anlamadan ve tercüme etmeden üzerlerinde ilmî araştırmalar yapılamaz. İşte Doç. Dr. Hikmet Özdemir bu son eseriyle bize bunun çok başarılı ve zengin bir örneğini vermiştir. Kendisini bu hususta durmadan teşvik etmekteyim. Türk kültürüne, Türk dili ve edebiyatına ait olan başka eserleri de tercüme yoluyla günümüz Türkçesine kazandırılması sadece ilmî bir hizmet değil, aynı zamanda bir kültür himmeti olacaktır. (30)

Sonuç

Yukarıda Doç. Dr. Hikmet Özdemir'in kronolojik sırayla tahlilî dökümünü yaptığım eserleri hakkında toplu değerlendirmem şudur: Bu eserler büyük bir gayretin, sabır, dikkat, itina ve enerjinin mahsulüdür ve hepsi, bilinen konular üzerinde değil, ilk defa ele alınan eserler, meseleler ve şahsiyetler üzerinde ilmî çalışmalar ve araştırmalardır. O kadar ki, Doç. Dr. Özdemir, konferans ve tebliğ metinlerini dahi araştırma makaleleri

şeklinde hazırlamıştır. Kendisi Türk dili ve edebiyatı sahasında pek nadir rastlanan bir ilgi ve tecessüsle telif kadar tercümeye de önem vermiş ve zor bir dil olan Arapçadan çevirilerinde, Türkçenin ilmî tercüme diline ayrı bir üslûp, nüans ve zenginlik kazandırmıştır. Türk dili sadece gramer, ek, kök vs. değildir ve Türkçe üzerinde çalışmak, tercümeler de dâhil, Türk diline bütün zenginliğiyle hâkim olmak demektir. Doç. Dr. Hikmet Özdemir'in bu noktada sözlük çalışmalarını ve tercümelerini fevkalâde önemli buluyorum ve Türkçenin üniversitelerimizde el atılmamış bir saha olan lexicologie'ye bu ilgisini takdirle karşılıyorum.

Doç. Dr. Hikmet Özdemir'in çalışmaları ayrıca şu vâkıayı da ortaya koymaktadır: Modern ilim araştırmaları artık tek bir alanla sınırlı değil, "disiplinler-arası" çalışmalardır. Bu kendi uzmanlık alanını yan alanlarla beslemek, desteklemek demektir. Özellikle Türkçe veya Türk dili sahasında, Eski ve Yeni Türk edebiyatını, Doğu veya Batı dillerini, İslâmî kaynakları bilmeden, bir cümleyle Türk dilini geniş bir kültür konteksti içinde ele almadan bilimsel ve orijinal araştırmalar yapmak zordur. Memnuniyetle görüyorum ki, Doç. Dr. Hikmet Özdemir bu fikri iyi anlamış ve eserlerinde başarıyla uygulamıştır.

Kendisinin sahasında iyi yetişmiş, tahlil ve terkip kabiliyeti hâiz, kaynaklara hakim, seviyeli bir ilim dili ve üslûbuna sahip, orijinal konular seçmekte ve işlemekte başarılı bilimsel düşünen ve araştıran bir ilim adamı olduğu kanaatindeyim. Bu kanaatim "sayısal" olmaktan ziyade objektif ve ilmî verilere dayanmaktadır. Bununla beraber üniversitemizin puanlama sistemine göre Doç. Dr. Hikmet Özdemir'in çalışmalarına 465 puan takdir edilmiştir. Bunun 290'ı Doçentlik sonrası çalışmalara aittir.

Bu itibarla Doç. Dr. Hikmet Özdemir'in Atatürk Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümünde açık bulunan profesörlük kadrosuna atanması gerek Türkoloji câmiası, gerekse üniversitemiz bakımından son derecede uygundur ve akademik bir kazanç olacaktır.

Saygılarımla arz ederim. (10 Şubat 1999)

Prof. Dr. Birol EMİL

Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR Kimdir?

Hikmet hocam sade yaşantısı ve mütevazı kimliğiyle maruftur. Lüksü şaşaayı sevmez. İnsanlara küçük-büyük, avam-havas ayırmaksızın değer verir. İhtiyaç sahiplerini gözetir, diğergamdır.

Kur'an ve Sünnet Hocamın yaşantısında herzaman belirleyici olmuştur. Ömrü irşad ve tebliğle geçmiştir. Küçük yaştan itibaren kürsüden minbere, minberden Üniversite dersliklerine kadar daimâ Hakk'ı, hakikati anlatmaktan geri kalmamıştır. Bütün bunların yanında sürekli okuyan-yazan, tefekkür eden ve bunları kaleme alarak pek çok telif ve terceme eser neşretmiş bir bilge adamdır. İsmi ile de müsemmâ hikmet sahibidir.

Hocam haksızlık karşısında şecaatlidir. İslami hareketin içinde sürekli varolan mücadele adamıdır. Türkiye'de FETÖ hakkında ilk defa 1994 yılında dava açmış ve kazanmıştır.

İnandığı hedeflere ulaşmak için risk almaktan kaçınmaz. O aynı zamanda Vakıf eserlerinin ve hizmetlerinin meydana gelmesinde cesur bir müteşebbistir.

İnsanlığa Hizmet Vakfı Mavigün Eğitim Kurumlarını açarken hiç sermayemiz yoktu. Ancak Hocamızın yüksek inanç, cesaret, azim ve kararlılığı vardı.

Kazım Karabekir Kız İmam Hatip Lisesi,

GOP Mavigün Eğitim Kurumları,

Arnavutköy Mavigün Eğitim Kurumları,

Sultan Fatih Eğitim Kurumları ile çok sayıda Cami ve Kuran Kursu Hikmet Hocamızın öncülüğünde inşa edilmiş ve birer Vakıf eseri olarak hizmete açılmıştır. Hikmet Hocam ömrünü Vakıf hizmetlerine adayan bir Vakıf insanıdır. Bu hizmetleri hasbî ve fahrîdir. Cenabı Hak'tan kendisine sağlıklı uzun ömürler diliyoruz.

Şahin KARATAŞ
İHV ve Mavigün Eğitim Kurumları
Genel Müdürü

MAKALELER

ÜSKÜPLÜ İSHÂK ÇELEBİ'NİN TÂVÛS REDİFLİ KASİDESİ ÜZERİNE

Cenk AÇIKGÖZ*

Giriş

Klasik Türk şairlerine ait şiirlerin önemli bir bölümü Latin harflerine aktarılmıştır. Bu çalışmaların ardından şiirlerin bugünkü Türkçeye göre nesre çevirisi ve şerhi daha da önem kazanmıştır. Bu şiirleri doğru anlamak ve bugünkü Türkçeye aktarmak ciddiyet gerektiren zor bir iştir. Bugün önemini kaybetmiş âdetler, inanışlar, efsaneler, aletler, meslekler, sanatlar, yiyecekler, eşyalar, kıyafetler, yerleşim yerleri vb. unsurlarla ilgili beyitleri doğru anlamak için eski kültür ve medeniyetimizin izini sürmek şarttır. Birçok beyit bugünkü Türkçeye aktarılsa dahi anlaşılamamaktadır. Bu beyitlerin daha doğru anlaşılabilmesi için, beyitlerde geçen ama bugün unutulmaya yüz tutmuş olan unsurları açıklamak, hatta günümüz okuyucusuna görsel kaynaklar eşliğinde sunmak gerekmektedir. İshâk Çelebi'nin (ö. 1537) "tâvûs" redifli kasidesini ele alan çalışmamız da bu anlayış doğrultusunda ortaya konmuştur.

İshâk Çelebi'nin "tâvûs" redifli kasidesi hem ilginç benzetmeler hem de eski kültür ve medeniyetimize özgü, açıklanmaya muhtaç bazı unsurlar içermektedir. Bu bakımdan bahsi geçen kasideyi incelemenin yararlı olacağını düşündük. Önce kasidedeki beyitleri bugünkü Türkçeye göre nesre çevirdik, sonra da açıkladık. Beyitlerde geçen tarihî terimlerin daha iyi anlaşılmasını sağlamak için fotoğraf ve minyatürlerden de yararlanmaya çalıştık.

"Tâvûs Kasidesi"nin[1] Nesre Çevirisi ve Şerhi

1. Maẓhar-ı behcet-i ḥüsn oldı ser-ā-ser ṭāvūs
   Cennet ehliydügi maʿlūm u muḳarrer ṭāvūs

---

* Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, cenkacikgoz@ibu.edu.tr

[1] Üsküblü İsḥāḳ Çelebi, *Dīvān*, K. 11, s. 49-52. Remel: Feʿilātün Feʿilātün Feʿilātün Feʿilün

[= Tavus baştan başa güzelliğin bir tecellisidir; tavusun cennet ehlinden olduğu malumdur ve kesindir.]

Tavusun göz kamaştıran ve insanı kendine hayran bırakan güzelliğinden dolayı bir "cennet kuşu" olduğuna inanılır (Ceylan, 2007, s. 227). Tavus kuşu, kanatlarını ve kuyruğunu açtığındaki heybetli görünümü, rengârenk tüyleri ve ilginç desenleri ile Allah'ın yaratma kudretini gösteren bir örnektir. Yukarıdaki beyitte de tavusun cenneti ve yaratılış güzelliğini simgelemesi üzerinde durulmuştur.

2. Geyüben egnine altunlu münaḳḳaş dībā
   Yine yüz şīve ile cilveler eyler ṭāvūs

[= Tavus, sırtına altınlı, nakışlı, ipek (bir elbise) giyip yine yüzlerce naz ve cilve yapıyor.]

Tavus kuşunun sırtında altın ve gümüş renkli pul pul tüyler, kuyruğunda ise yuvarlak, parlak ve renkli şekiller bulunmaktadır. Tavus kuşu kuyruğunu açtığında süslü, altın işlemeli bir elbise giymiş gibi görünür. Bu hâliyle edalı, süslü ve güzel giyimli bir dilberi andırır. Kanatlarını açarak renkli tüyleriyle salınır, cilveler yapar (teşhis).

Şekil 1

3. Tā ki ėrgürmeye ḫurşīd-i cihān-tāb gezend
   Sāyebānlar götürüp seyr ėder ekṣer ṭāvūs

[= Tavus, dünyayı ışıldatan güneşten zarar görmemek için çoğunlukla gölgeliklerini taşıyarak gezintiye çıkar.]

Tavus kuşunun açılan kanatları ve kuyruğu yelpazeyi veya gölgeliği andırmaktadır. İshâk Çelebi de yukarıdaki beytinde tavus kuşunun kanatlarını ve kuyruğunu "gölgelik" olarak yorumlamıştır (açık istiare). Buna göre tavus kuşunun kanatlarını ve kuyruğunu açarak yürümesi, onları gölgelik olarak kullanmak ve güneşten korunmak istemesinden kaynaklanmaktadır (hüsnütalil). Beyitte, tavus kuşunun nazik ve narin bir kuş olarak kendi güzelliğini korumak istemesi ve kendini her türlü zarardan sakınması vurgulanmıştır (teşhis). Eski yelpazelerin yapımında tavus tüyleri de yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Hem tavustan yelpazeler hem de tavus kuyruğundan yelpaze sorguçları yapılmıştır (Arısan ve Arısan Günay, 1995, s. 230). İshâk Çelebi, gölgeliği tavus kuşuyla birlikte anarken bu durumu da hatırlatmaktadır.

Şekil 2

4. Per açup ṣūret-i zībā ile cevlān ėdicek
   Ṣanki āyīneci dükkānı olur her ṭāvūs

[= Her tavus kanat açıp süslü görünüşüyle dolaşınca sanki bir aynacı dükkânı meydana çıkar.]

"Eski minyatürlerde görüldüğü kadarıyla daha çok dairevî ve beyzî biçimlerde üretilen aynalar, dükkân tavanlarına asılarak teşhir edilirdi. Bu sebeple tavus tüyü, gözyaşı vb. top top ve parlak görünüş arz eden nesneler

aynacı dükkânında parlayarak sallanan aynalara benzetilmiştir." (Şentürk, 2016, s. 494)

Tavus kuşu, kuyruğunu hareket ettirdiğinde ve tavus kuşunun tüylerine ışık yansıdığında âdeta bir renk cümbüşü ortaya çıkar. Türlü renklerin ve parıltıların birbirine karıştığı bu anlarda tavus kuşunun top top tüyleri, ışığı yansıtan aynalar gibi ışıldar. İshâk Çelebi, tavus kuşunu bundan dolayı ışık ve parıltılar saçan, göz kamaştıran bir aynacı dükkânına benzetmiştir. Ayrıca her tavus ayrı ayrı ışıldayan birer aynaya benzetilirse bu aynaların bir araya gelmesiyle de bir aynacı dükkânı ortaya çıktığı düşünülebilir.

5. Gösterür cümle cihān naḳşını bir devrinde
   Nitekim āyīne-i cām-ı Sikender ṭāvūs

[= Tavus -İskender'in kadehten aynası gibi- bir dönüşüyle (âdeta) dünyanın bütün suretlerini/manzarasını gösterir.]

Rivayete göre "Âyîne-i İskenderî" Aristo tarafından icat edilmiştir; İskenderiye şehrinde minareyi andıran bir sütunun üzerine yerleştirilmiştir (Onay, 2009, s. 77). İskender'in şehri korumak için kullandığı bu aynanın uzaktan gelen düşman gemilerini önceden gösterebildiğine ve onları ışık yansıtarak yakabildiğine inanılır. Yuvarlak veya düz olduğu konusunda ihtilaf vardır; her iki tarafının da cisimleri gösterdiği belirtilir (Pala, 2003, s. 58). Bu aynanın olağanüstü bir görünüme sahip olması ve türlü türlü görüntüler verebilmesi tavusla ilişkilendirilmesini sağlamıştır.

Tavus kuşu, rengârenk kanatlarını ve kuyruğunu açıp kapayarak şekilden şekile girer. Lacivert, yeşil, sarı, siyah, pembe, kırmızı ve kurşuni renklerin birbirine karıştığı tüyleriyle döndüğünde âdeta dünyadaki her varlıktan bir iz barındırır. Tavus, her bakıldığında farklı bir görüntü verir; bu bakımdan, olağanüstü özelliklere sahip olan ve çeşit çeşit varlıkların görüntülerini yansıtabilen İskender'in aynasına benzetilmiştir.

6. Dürlü gevherler ile kendüyi tezyīn eyler
   Görinür çün ḳafes-i āhen-i zerger ṭāvūs

[= Tavus kendini türlü türlü mücevherlerle süslediğinden kuyumcunun demir kafesiymiş gibi görünür.]

Tavus kuşunun sırtında, cinsine göre altın, gümüş ve zümrüt rengi olabilen pul pul tüyler bulunur; kuyruğunda da parlak ve yuvarlak şekiller

vardır. Bu tüy ve desenler onun mücevherlerle süslü olduğu izlenimini uyandırır. Anlaşıldığı kadarıyla beyitte, parlak tüy ve desenleri sayesinde ışıl ışıl parlayan tavus kuşunun, kuyumcuların altın ve mücevherlerini dizdiği metal askılıkları andırdığı düşünülmüştür.

7. Ṣaḥn-ı gülşende ṣalup keffine āyīne siper
Bir mübāriz gibi başına ṣoḳar per ṭāvūs

[= Tavus, gül bahçesinin ortasında eline ayna kalkan alıp bir mübâriz (düellocu) gibi başına kanat/tüy sokar.]

Mübâriz "kavgacı, bahadır" anlamlarına da gelir. Eski muharebelerde iki düşman ordusu, çarpıştırmak amacıyla birbirinden mübâriz ister ve iki taraftan çıkarılan mübârizler dövüştürülürdü. Düşmanına karşı mübâriz çıkaramayan ordu yenilmiş kabul edilirdi (Pakalın, 1983, II, s. 591). Bu beyitte tavus kuşu da elinde "âyîne siper", başında kuş tüyü bulunan bir mübârize benzetilmiştir.

Şekil 3

"Çelik örgü zırhları daha da korunaklı hale getirmek için bunların bazı kısımları ayna denen çelik plakalarla desteklenirdi." (Şentürk, 2016, s. 493) "Âyîne cevşen" adı verilen bu zırhlardan anladığımız kadarıyla, beyitte geçen "âyîne siper" de muhtemelen çelik plakalarla desteklenmiş bir kalkan türünü ifade etmektedir. Parlak ve dairevi kuyruğunu açan tavus kuşu da âyîne siper (ayna kalkan) taşıyan bir mübârize benzetilmiş olabilir. Bazı eski miğferlerin içinde sorguç yuvaları bulunmaktaydı. "Bu sorguç yuvalarının içine rütbe alâmeti olarak balıkçıl veya sülün tarzı kuş tüyleri yerleştirilirdi." (Çoruhlu, 2005, s. 22) Ayrıca vücutlarına kesici aletler, başlarına tüyler saplayan, "Delil" veya "Deli" adıyla anılan savaşçılar da bulunmaktaydı. Minyatürlerden hareketle "Delil" süvarilerinin başlıklarındaki sorguç yuvalarına, turna teli ile açık konumda kartal kanatları taktıkları tespit edilmiştir (Özbek, 2015, s. 68-70). Eski savaşçılar arasında "başa tüy takmak" yaygın olduğundan başında dik dik tüyler bulunan tavus kuşu da beyitte bir savaşçı gibi gösterilmiştir.

8. Kimden ögrendi ʿaceb şuʿbede ʿilmin ki yine
Per ü bālin pür ėdüp oynadur aḫker ṭāvūs

[= Tavus, ateş korlarını koluna kanadına doldurup oynatır. Acaba bu hokkabazlık hünerini kimden öğrendi?]

Tavus kuşunun kuyruğunda yuvarlak ve parlak desenler bulunmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla, İshâk Çelebi bu yuvarlak şekilleri tavus kuşunun kuyruğu ve kanatları üzerinde oynattığı yuvarlak kor parçaları olarak yorumlamıştır (açık istiare). Tavus kuşu, kuyruğunu açtıkça üzerindeki koru andıran yuvarlak şekiller daha belirgin olmakta ve hareket etmektedir. Bu sebeple, tavus kuşu Osmanlı döneminde halkı eğlendirmek amacıyla elindeki korları ve yanıcı nesneleri çevirip oynatan hokkabazlar gibi görünmektedir.

Ayrıca, Osmanlı Türkçesinde yazılışları aynı "پر", okunuşları farklı olan "per" ve "pür" kelimelerinin beyitte özellikle bir arada kullanılması da dikkat çekicidir (cinas).

9. Nevcuvān gibi yürür cāme-i zībā ile gāh
Geh yürür niteki bir pīr-i ḳalender ṭāvūs

[= Tavus bazen süslü bir elbiseyle bir delikanlı gibi yürür; bazen de yaşlı bir kalender gibi yürür.]

Şekil 4

Tavus kuşu, kanatlarını ve kuyruğunu açtığında gösterişli elbiseler giymiş, süslenmiş, genç bir insanı andırır. Kanatlarını ve kuyruğunu kapadığında ise gösterişi ve süsü azalır, daha yaşlı ve mütevazı bir insan gibi durur. Görüldüğü kadarıyla yukarıdaki beyitte, tavusun kanatlarını ve kuyruğunu açıp kapamasına göre bazen genç bazen de daha olgun bir görünüme büründüğü ve şekilden şekile girebildiği anlatılmıştır (tezat). Kalenderîler süs ve gösterişten uzak olmak adına kılık kıyafete önem vermeyip baş ve vücutlarının büyük bölümü açık bir hâlde gezerler (Şentürk, 2009, s. 338). Tavus kuşu da kanatlarını ve kuyruğunu kapadığında süslü ve gösterişli giysilerden arınmış, yaşlı bir kalenderî dervişine döner.

10. Avladı murġ-ı dili kākül-i müşkīn-i nigār
Kim görüpdür ki şikār ėde kebūter ṭāvūs

[= Bir tavusun güvercin avladığı nerede görülmüştür? Fakat o güzelin miskli kâkülleri (tavus olup) gönül kuşumu (güvercin misali) avladı.]

Klasik Türk şiirinde âşığın gönlü bir kuşa, sevgilinin saçları ise bir ağa benzetilir. Sevgilinin saçları bir tuzak olur ve âşığın gönül kuşunu ağına düşürür. Yukarıdaki beyitte de âşığın gönlü bir güvercine benzetilmiş ve sevgilinin saçları tarafından avlanmıştır; ama sevgilinin saçları bu kez bir ağ değil parlaklığı, kabarıklığı ve canlı telleriyle bir tavus olmuştur. Tavus kuşu, güvercin avlamadığı hâlde sevgilinin tavus saçı, âşığın güvercine benzeyen gönlünü avlamıştır (leffüneşir). İshâk Çelebi,

hayatın olağan akışına ters olan böyle bir durumun nasıl gerçekleşebildiğini sorarak hayretini ifade etmektedir (istifham).

11. Berg-i sebz ile varur her yère ḳadrini bilür
Ger olur ise n'ola cümleye manẓar ṭāvūs

[= Tavusun herkesin bakışlarını üzerine toplamasında şaşılacak ne var? O, kadir kıymet bilir; her yere bir yeşil yaprak (hediye) alıp da gider.]

Tarikat şeyhlerine herhangi bir konuda soru soran müritlerin şeyhe bir miktar para bırakması âdettir. Parası olmayanlar, hediye yerine bir veya iki yeşil yaprak sunarlar (Zülfe, 2011, s. 232). *Berg-i sebz* yani yeşil yaprak "fakir ve dervişlerin verebileceği mütevazı hediye anlamına gelir." (Şentürk, 2017, s. 206) Tavusun yemek amacıyla gagasıyla aldığı "yeşil yapraklar", birer "hediye" sayılabilir; ayrıca tavusun mücevheri andıran tüy ve desenleri de taşıdığı değerli hediyeler olarak yorumlanabilir. Yukarıdaki beyitte tavus bu özelliklerinden dolayı, gittiği her yere hediye götüren, hatırı sayılır bir insana benzetilmiş olmalıdır.

12. Bildi ruʾyāda cihānuñ var ise ḥīlesini
Dehr elinden niye feryādlar eyler ṭāvūs

[= Tavus galiba rüyasında bu dünyanın hile dolu olduğunu öğrendi; niye dünyanın elinden feryat ediyor?]

Efsaneye göre tavus çok güzel bir kuş olduğu hâlde dertli bir kuşmuş. Tavusun gözleri ayaklarına takılınca ayaklarının çirkinliğine üzülür, ah edermiş. Tavusun sesi de çirkindir ve ötüşü "ah" kelimesi sayılır (Pala, 2003, s. 456). Bu beyitte de tavusun çıkardığı sesler dünyanın olumsuzluklarına karşı birer ah ediş, birer feryat olarak yorumlanmıştır (hüsnütalil). Tavusun bile bu dünyanın hilelerle dolu bir yer olduğunu anladığı belirtilmiştir (teşhis).

13. Naẓar ètse yüzine ṣūret-i zībāsından
Maẓhar-ı luṭf idügin her kişi añlar ṭāvūs

[= Tavusun yüzüne bakan her insan, onun lütuflara kavuştuğunu o güzel görünüşünden anlar.]

Tavus kuşunun güzelliğini görenler, ona bu güzelliğin ve ayrıcalığın Allah tarafından verildiğini, onun talihli bir kuş olduğunu düşünmektedir. İshâk Çelebi de bu beyitte tavus kuşundan hareketle ona bu güzellikleri

lütfeden ve güzelliklerin asıl sahibi olan yüce Allah'ı hatırlamaktadır.

14. Ravżа-i bāġ-ı cinândan getürüpdür çü nişān
Behcet ü ḥüsne olursa n'ola maẓhar ṭāvūs

[= Cennet bahçesinden izler taşıdığına göre tavusun güzellik ve zarafetin tecellisi olmasına da şaşılmaz.]

Beyitte, tavusun cennet kuşu olduğu tekrar vurgulanmıştır. Tavus kuşu, cennetin izlerini taşıdığına göre bütün güzelliklerin onda toplanmasına da şaşırmamak gerekir.

15. Eşrefīlerle ėdüpdür per ü bālin yine pür
Neden oldı ʿacabā böyle tüvānger ṭāvūs

[= Tavus, kolunu kanadını yine eşrefî (altınlar) ile doldurdu; acaba nasıl böyle zengin oldu?]

Tavus kuşunun sırtında bulunan altın renkli pul pul tüyler, kuyruğunda bulunan yuvarlak desenler altınları ve madenî paraları andırmaktadır. İshâk Çelebi de bu yuvarlak tüy ve desenleri eşrefî altın saymıştır (açık istiare). Sonra da tavusun böyle altınlar içinde yüzmesinin ve bu derece zengin olmasının nedenini merak ettiğini belirtmiştir (tecahülüarif).

Şekil 5

Eşrefî, Osmanlı paralarından birinin adıdır. Yavuz Sultân Selîm Hân, Mısır'ı fethinden sonra orada namına sikke kestirmiş; üzerlerinde "şâh" unvanı bulunmayan, yalnızca "sultân" unvanı bulunan bu altınlara

Mısır'da "sultânî" veya "eşrefî" denmiştir (Pakalın, 1983, I, s. 564). Bu beyitte tavusun özellikle eşrefî altınlarla anılması ve bir sonraki beyitte de tavusun padişahın lütfu sayesinde bu mücevherlere boğulduğunun belirtilmesi, kasidenin Yavuz Sultân Selîm Hân'a sunulduğunu düşündürmektedir. Ayrıca, 15. beytin teşbîb bölümünün ardından gelen ve konuyu medhiye bölümüne bağlayan bir girizgâh işlevi taşıdığı söylenebilir.

16. Meclis-i şāha varup bir iki raḳṣ ėtmek ile
Dürlü gevherlere ġarḳ oldı ser-ā-ser ṭāvūs

[= Tavus, sultanın meclisine gidip bir iki defa dans etti diye baştan başa türlü mücevherlere boğuldu.]

Tavus kuşunun sırtında altın ve gümüş renginde, balık pullarını andıran tüyler bulunmaktadır. Bu yuvarlak, renkli ve parlak tüyler tavusun altın, gümüş ve çeşitli mücevherler taşıdığı izlenimini uyandırmaktadır. İshâk Çelebi, tavusun bu altın ve gümüş renkli pullara sahip olmasını padişahın lütfuna bağlamıştır. Buna göre tavus güzel salınışı ve dansıyla padişahın takdirini kazanmış, padişah tarafından mücevherlerle ödüllendirilmiştir (hüsnütalil).

17. Muntaẓırdur şeref-i ḫıdmete ey şāh-ı cihān
Ṣaḥn-ı gülşende ḳurup çetr-i muʿanber ṭāvūs

[= Ey dünya sultanı! Tavus, gül bahçesinin ortasına amberli çadırını kurup sana hizmet etme şerefine hazırdır.]

Tavus kuşu, kuyruğunu açıp gerdiğinde rengârenk bir çadırı andırmaktadır. İshâk Çelebi, tavusun gül bahçesinde kanatlarını ve kuyruğunu gererek durmasını padişaha çadır kurup ona hizmet etmek istemesine bağlamıştır (hüsnütalil).

Otağ adı verilen büyük ve süslü çadırlar saltanat mensuplarına özgüydü. "Padişah otağlarından başka sefere katılan yüksek rütbeli vezir ve devlet adamlarının çadırları da rütbelerine göre türlü tezyinata sahipti." (Şentürk, 2017, s. 435) Saltanat mensuplarına ait bu renkli çadırlar altın ve sırma işlemelerle donatılırdı. Çimenlikte renkli, desenli ve parlak kuyruğunu açan tavus kuşu da bu yüzden padişah için kurulan renkli ve işlemeli bir çadıra benzetilmiştir.

Şekil 6

18. Şehriyārā gelesin dėyü buḫūr ėtmek içün
Gezdürür bezm-i çemende yine micmer ṭāvūs

[= Ey hükümdar! Tavus sen geleceksin diye tütsü yakmak için çimen meclisinde yine buhurdan gezdirir.]

İshâk Çelebi tavus kuşunu çimenlikte tütsü yakan ve bunu buhurdanla gezdiren bir insana benzetmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla, tavus kuşunun kuyruğu üzerinde bulunan yuvarlak şekiller birer buhurdan olarak düşünülmüştür (açık istiare).

"Bugün daha çok mevlid merasimleri, bazı tarikat ayinleri vb. dinî toplantılarda süregelen buhurdan yakma âdeti, eski cemiyetimizde hemen her vesileyle ve özellikle misafir kabulü sırasında bir ikram geleneği olarak icra edilirdi. Özellikle sarayda sultan huzurundaki toplantılarda micmer taşımak gibi basit görünen vazifeler dahi hayli önemli bir mevki işgal ediyordu." (Şentürk, 2009, s. 59) Yukarıdaki beyitte de Osmanlı toplumunda "önemli kişilerin gelişi dolayısıyla tütsü yakılması" âdetine

göndermede bulunulmuştur. Buna göre tavus kuşu, padişahın çimenliğe teşrif etmesi için tütsü yakmakta, çevrenin güzel kokması için uğraşmaktadır (teşhis).

19. Çoḳ zamāndur olalı rāh-ı cinândan güm-rāh
Mużṭaribdür bulımaz kendüye reh-ber ṭāvūs

[= Tavus, çok zamandır, (yani) cennetin yolunu kaybettiğinden beri muzdariptir; kendine bir rehber bulamaz.]

Bir efsaneye göre tavus aslında cennette yaşayan bir kuş olduğu hâlde şeytanın cennete girmesine alet olmuş ve Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın yasak meyveyi yemelerinin ardından cennetten çıkarılmıştır. Her yanı çok güzel olmasına rağmen ayakları Allah tarafından çirkin kılınmıştır. Tavus ayaklarını görünce cenneti ve eski hâlini hatırlayıp "ah" edermiş (Pala, 2003, s. 456; Ceylan, 2007, s. 229). Beyitte de tavusun bir cennet kuşu olduğu ve cennetten sonradan ayrıldığı inancı dile getirilmiştir. Buna göre tavus kuşu cennetin tadını bir kere aldığı için bu dünyada aradığı mutluluğu bir türlü bulamamakta ve muzdarip yaşamaktadır. Kendine cennetin yolunu gösterebilecek bir rehber aramaktadır.

20. Yoḳdur ārāmı yėri ravża-i cennet yėrine
Āsitānuña varup gönlini egler ṭāvūs

[= Cennet bahçesi yerine geçebilecek bir meskeni olmadığından tavus, gönlünü senin eşiğine giderek avutur.]

İnanışa göre, tavus bir cennet kuşu olduğu hâlde cennetten ayrı düşmüştür. Bu nedenle dünyanın hiçbir yerinde karar kılamaz, tatmin olamaz. Gönlünü avutmak için en azından cenneti andıran bir yer bulmak ister. İshâk Çelebi'ye göre bu dünyada cenneti andıran yer ise sultanın eşiğidir; tavus bu yüzden sultanın eşiğine giderek cennete olan hasretini bir parça olsun dindirir. İshâk Çelebi, aslında tavus vesilesiyle sultanın eşiğinin cennet bahçesini andırdığını ima etmek istemiş ve sultanı yüceltmeye çalışmıştır (mübalağa).

21. Gerçi ḳarşuña geçüp her yaña cevlān eyler
Heybetüñden naẓar ėt gör nėce ditrer ṭāvūs

[= Gerçi tavus karşına geçip her yana dönüp dolanıyor ama senin heybetinden nasıl da titriyor, bir bak!]

Tavus kuşu rüzgâra maruz kaldıkça veya kuyruğunu gerdikçe tüyleri titremeye başlar. İshâk Çelebi tavus kuşunun tüylerindeki bu titreşimleri onun padişahın heybeti ve ihtişamı karşısında heyecanlanmasına ve korkmasına bağlamıştır (hüsnütalil). Tavus kuşu bir yandan padişahın karşısında oynayıp salınmakta, padişahı memnun etmektedir; bir yandan da padişahın büyüklüğü karşısında heyecandan titremektedir.

22. Ḳıl ḳalem kim baş üzere götürür Mānīveş
Şehriyārā ṣıfat-ı vaṣfuñı yazar ṭāvūs

[= Ey hükümdar! Tavus, başının üstünde Mânî gibi kıl kalem taşır; senin övülecek niteliklerini yazar.]

Osmanlı toplumunda özellikle hocalar içerisinde kavukla sarık, sarıkla fes arasına misvak, hutbe kâğıdı, muska, çiçek, kokulu yaprak vb. bazı nesneler sokmak yaygındır (Onay, 2009, s. 406). Tavus kuşunun başında da uzun ve dik tüyler vardır. İshâk Çelebi bu tüyleri başta taşınan birer kalem olarak yorumlamıştır (açık istiare). Eskiden bazı kuş tüylerinin kalem olarak kullanıldığı da bilinmektedir. İshâk Çelebi'nin bunu da göz önüne alarak tüy ve kalem arasında bir ilişki kurduğunu söylemek mümkündür. Buna göre tavus kuşu, padişahın övgüsünü yazmak için başında kıl kaleme benzeyen tüyler taşımakta; Mânî gibi yazmaya, çizmeye merak salmaktadır (teşhis).

Mânî, İran'a yerleşmiş meşhur Çinli bir ressamdır. Hristiyanlıkla Zerdüştlüğü birleştirerek Manihaizm inancını ortaya çıkardığı, söylediklerine insanları inandırmak için, çizdiği etkileyici resimleri birer mucize olarak gösterdiği belirtilir (Onay, 2009, s. 318). Klasik Türk şiirinde ressamlık denince akla önce Mânî gelir. Yukarıdaki beyitte tavus kuşu, başında kıl kalem taşıyan, yazmayı ve çizmeyi seven bir insan olarak hayal edilmiş, bu sebeple de ressamlığın simgesi sayılan Mânî'ye benzetilmiştir.

Kıl kalem "eski Türk ressam ve müzehhiplerinin minyatür yapmak ve ince çizgiler çizmek için kullandıkları fırçanın adıdır. Fırçalar tek kıldan yapılırdı." (Pakalın, 1983, II, s. 266) Mânî de bir ressam olduğundan yukarıdaki beyitte özellikle "kıl kalem" ile anılmıştır.

23. Ṣafḥa-i sīnesine ṣūret-i ʿadlüñ yazuban
Lāciverd ile anı ėtdi muḥarrer ṭāvūs

[= Tavus, göğsündeki sayfaya senin adaletinin simgesini çizdi; onu

lacivert ile tahrirledi.]

Kartal veya doğana benzer bir kuşun adı "tuğrî"dir; tuğranın Oğuz Hân'dan bu yana kullanıldığı ve "el-tuğr" adı verilen bir kuşla ilgili olduğu da iddia edilmiştir (Umur, 1980, s. 12). Bu bilgiler, tuğra ile kuşlar arasında öteden beri bağlantı kurulmasını sağlamıştır. Hüsnühat sanatında tavus şekline sokulmuş, "tavuslu yazı" denen bir yazı bulunması ve çok güzel yazılara "tavus kanadı" anlamına gelen "cenâh-ı tâvûs" denmesi de (Topal, 2009, s. 988) tuğra çeken hat sanatçılarının tuğralarda tavus şekil ve desenlerine özellikle önem verdiğini düşündürmektedir. Padişah tuğraları hem yuvarlak şekilleri hem de tüylere benzer çizgi ve uzantılara sahip olmaları bakımından tavus kuşuna benzer. Ayrıca tavus kuşunun baş, boyun ve göğüs bölgesi mavidir; mavinin tonları ve lacivert ise Osmanlı tuğralarında yoğun olarak kullanılmıştır. Bu renk benzerliği de tavus ve tuğra arasındaki bağı güçlendirir.

Şekil 7

Yukarıdaki beyitte ise tavusun kendisinden ziyade göğüs bölgesi üzerinde durulmuştur. Tavusun göğüs bölgesi ile tuğralı fermanlar arasında bir bağ kurulmuştur. Tavusun göğsü, padişahın adaletini simgeleyen tuğrasının çizildiği ve lacivert renkle tahrirlendiği bir sayfa olarak düşünülmüştür. Böylece tavus ve tuğra arasındaki renk benzerliğine de dikkat çekilmiştir.

24. Ṣūretā beñzedi tevḳīʿ-i refīʿ-i şāha
Urunursa yėridür başına efser ṭāvūs

[= Tavus şeklen padişahın yüce tuğrasına benzedi; (bu iftiharla), başına bir taç takınsa yeridir.]

İshâk Çelebi'nin yaşadığı XVI. yüzyılda tuğralarda altın rengi, siyah ve mavi yaygınlaşmıştır. Özellikle Kanûnî Sultân Süleymân Hân döneminde mavi ile çekilip altınla tahrirlenmiş tuğralar dikkat çekmektedir (Nadir, 1986, s. 48-54). Bu tuğralar şekil ve renkleriyle tavus kuşunu andırmaktadır. İshâk Çelebi yukarıdaki beyitte, yüce bir padişahın tuğrasına benzemenin tavus için bir övünç kaynağı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, tavusun başındaki dik tüylerin oluşturduğu öbeği bir taç olarak görmüştür (açık istiare). Buna göre tavus kuşu, padişahın tuğrasına benzediği için başına bu tacı takınmayı sonuna kadar hak eder.

25. Dürlü reng ile vėrüp kendüye zīver ṭāvūs
Ḳarşuña ʿarż-ı cemāl eylemek ister ṭāvūs

[= Tavus türlü türlü renkler/hileler ile kendini süsler. Tavus senin karşına geçip güzelliğini göstermek ister.]

Beyitte, tavus kuşunun devamlı süslendiği ve bunu kendini padişaha beğendirmek amacıyla yaptığı belirtilmiştir. Tavus kuşu, padişahın dikkatini çekmeye ve gözüne girmeye çalışan bir güzel gibi gösterilmiştir (teşhis). İshâk Çelebi, "reng" kelimesini hem "renk" hem "hile" hem de "görünüş" anlamlarına gelecek şekilde kullanarak beyte ayrı bir anlam zenginliği katmıştır (tevriye/iham). Ayrıca bu beyit, medhiye bölümünün ardından gelen tegazzül bölümünün de ilk beytidir.

26. Nėçe kim zīnet ėde kendüyi yüz ṣūret ile
Olımaz sünbül-i dil-dāra ber-ā-ber ṭāvūs

[= Tavus her ne kadar yüz şekle bürünüp kendini süslese de gönlümü bağlayan o güzelin sümbül (saçlarına) denk olamaz.]

Tavus kuşu, kanatları ile kuyruğu kapalıyken ve açıkken ayrı şekillere bürünür. Tavus kuşunun tüyleri hareket ettikçe ve ışığa maruz kaldıkça farklı renkler alabilir. Bu bakımdan tavus kuşunun şekilden şekile girdiği, yüzlerce farklı görüntü verdiği düşünülür. İshâk Çelebi'ye göre tavus bütün bu özelliklerine rağmen sevgilinin sümbül saçıyla boy ölçüşemez. Sevgilinin parlak ve kabarık saçları tavusa benzetilse de aslında âşık için

tavustan çok daha güzel ve etkileyicidir.

27. Genc-i ḥüsnüñ ruḫ-ı dil-berde ṭılısmın gör kim
Naẓar ėtseñ görine ṣūret-i ejder ṭāvūs

[= Güzellik hazinesinin o güzelin yanağında bulunan tılsımına bak! Oradaki tavus (saçlara) baksan (gözüne) ejdermiş gibi görünür.]

Eski inanışlara göre hazineler tılsımlar sayesinde korunmaktadır. Her hazinenin bekçiliğini yapan bir yılan veya ejderha vardır. Hazineyi almaya çalışanlar bir yılanla karşılaşır (Onay, 2009, s. 462). Bu inanışlar klasik Türk şiirinde yoğun bir şekilde işlenmiştir.

Yukarıdaki beyte göre sevgilinin güzelliği de bir hazinedir. Bu hazineyi koruyan ejderha ise sevgilinin yanağında duran tavus gibi saçlarıdır. Bu hazine öyle bir tılsımla korunmaktadır ki sevgilinin tavus saçı bu hazineye bakmak isteyenlerin gözüne bir ejderha gibi görünmekte, uzun kâkülleri yılana dönüşmekte, kimseyi bu güzellik hazinesine yaklaştırmamaktadır.

28. Ṣaḥn-ı gülzār-ı cinān olsa eger cilvegehi
Dėr idüm sünbül-i gül-būsuña beñzer ṭāvūs

[= Eğer (tavusun) yeri de cennetin gül bahçeleri olsaydı "Tavus, gül kokulu sümbül (saçlarına) benziyor." diyebilirdim.]

Klasik Türk şiirinde sevgili ve onun güzel yüzü âdeta âşığın cennetidir. Sevgilinin güzel yüzü cennetteki gül bahçelerine benzetilir. Onun gül yanakları ve gonca dudakları bir gül bahçesi meydana getirir. Bu gül bahçesine doğru sarkan kıvrım kıvrım, koyu renkli, hoş kokulu saçları da sümbül sayılır. Yukarıdaki beyte göre tavus kuşu da parlak, canlı ve renkli tüyleriyle sevgilinin sümbül saçını hatırlatır; ama sevgilinin sümbül saçı, onun cennet bahçelerini andıran gül yüzünde bulunur ve aynı zamanda gül kokuludur. Oysa tavus kuşu bundan mahrumdur. Öyleyse tavus kuşunu sevgilinin gül kokulu sümbül saçlarına benzetmek uygun düşmez. Bu sümbül saçlar çok daha değerlidir ve benzersizdir. Böylece beyitte, tavus kuşunun eskiden cennette bulunmasına rağmen artık bu vasfını kaybettiği de hatırlatılmaktadır.

Klasik Türk şiirinde, tavus kuşu hem cennetle hem de gül bahçeleriyle sık sık anılmıştır. Bu durum, tavusun cennetin gül bahçelerinden geldiği inancının yanı sıra, gül bahçelerinde evcil bir kuş olarak beslenmesiyle de

ilgili olabilir. Aşağıdaki beyitte de tavusun gül bahçesi ve eğlence ortamları ile anılması dikkat çekicidir.

Gülşen-i meclise ṭāvūs-ı cinān gibi gelüp
Eylesün sāḳī yine cilveleri döne döne (Vuṣūlī, G. 159/3, s. 153)

[= Saki, meclisin gül bahçesine bir cennet tavusu gibi gelip yine döne döne cilveler etsin.]

Tavusun çalışmamızın konusu olan kasidenin 7 ve 17. beyitlerinde "ṣaḥn-ı gülşende", 18. beytinde "bezm-i çemende" bulunduğunun belirtilmesi de yaşam ortamı ve yetiştirilme amacı hakkında fikir vermektedir.

29. Ḫūb u zībā görinür dilde ḫayāl-i zülfüñ
Yaraşur āyīnede olsa muṣavver ṭāvūs

[= Tavus resmi aynalara yakışırmış; senin (tavus) saçlarının hayali de gönül (aynasında) ne güzel ve süslü duruyor!]

Yukarıdaki beyitte, Osmanlı zamanında özellikle el aynalarının arkasına konan tavus desenli kaplamalar hatırlatılmıştır. Aynaların arkasını ve kenarlarını tavus desenleriyle kaplamak uygundur; öyleyse âşığın gönül aynasını da sevgilinin tavus saçlarının hayali kaplamalıdır (leffüneşir). Sevgilinin tavus tüyleri gibi parlak, canlı ve renkli saçları âşığın gönlüne düştükçe gönül aynası tavus desenleriyle kaplanmış olur.

30. Cān u dilden ḫaṭ-ı ser-sebzüñe bende ṭūṭī
Zülf-i müşkīnüñe yüz vech ile çāker ṭāvūs

[= Papağan senin taze ayva tüylerinin canıgönülden esiridir; tavus ise senin miskli saçlarının yüzlerce sebepten kölesidir.]

Klasik Türk şiirinde yüzdeki tüyler ve sakallar ile papağan vücudu arasında ilgi kurulmuştur. Yüzdeki ayva tüylerinin sarı veya yeşil renkleri, onların papağan tüyleri veya papağan ile anılmasına vesile olmuştur. Tavus ise parlak, canlı ve renkli tüyleri ile sevgilinin kabarık saçlarına benzetilmiştir. Yukarıdaki beyitte papağan, sevgilinin taze ayva tüylerine; tavus ise sevgilinin miskli saçlarına kul köle olan birer âşık gibi gösterilmiştir (teşhis). Böylece papağan-ayva tüyü ve tavus-saç benzetmeleri dolaylı yoldan hatırlatılmıştır.

Tavusun sevgilinin saçlarına "yüz vech ile" köle olması ve bağlanması, saçların yüzlerce telden oluşmasıyla da ilgili olabilir. Bu ifade, saçların âşık tavusu yüzlerce tel vasıtasıyla kendine bağlamasını ve esir etmesini de akla getirerek beyte ayrı bir anlam inceliği katmıştır. "Yüz vech ile" ifadesi tavusun yüzlerce farklı şekle bürünebildiğini de hatırlatmaktadır. Buna göre, tavus şekilden şekile girmesine rağmen sevgilinin saçlarına benzemeyi başaramamış ve bu saçların güzelliğine esir olmuştur.

31. Ruḫuñ üzre yaraşur sünbül-i müşk-efşānuñ
Nitekim levḥa-i sīm üzre muʿanber ṭāvūs

[= Misk saçan sümbül (saçların), yanağının üstüne çok yakışır; gümüş bir levhanın üstündeki amberli tavusu andırır.]

Yukarıdaki beyitte, sevgilinin kıvrımlı, koyu renkli ve hoş kokulu saçları "sümbül" diye anılmıştır (açık istiare). Ardından, sevgilinin sümbül saçları parlak rengi ve kabarık şekliyle tavusa benzetilmiştir. Sevgilinin açık renkli, pürüzsüz ve parlak yanağı da gümüş levha olarak düşünülmüştür. Gümüş levhaların üzerine tavus deseni işlemek âdettir; öyleyse sevgilinin gümüş levhayı andıran yanağına da o tavus gibi saçları dökülmelidir (leffüneşir). Bu durumda, yanağın gümüş levhasına saçlar bir tavus gibi işlenmiş olur.

32. Pāy-ı ḫacletden anuñ'çün başını ḳaldurmaz
Utanur sünbülüñe olmaġa hem-ser ṭāvūs

[= Tavus senin sümbül (saçlarına) benzetilmekten utanır; onun için, başını utanç (duyduğu) ayaklarından kaldıramaz.]

Yukarıdaki beyitte, sevgilinin saçlarından "sümbül" diye bahsedilmiştir (açık istiare). Sevgilinin sümbül saçlarının ayrıca tavusa da benzetildiği belirtilmiştir. Beyitte, tavus kuşunun bir şeyler yemek, su içmek gibi nedenlerle boynunu yere doğru bükmesi ve başını ayağına eğmesi de sevgilinin saçına benzetilmekten duyduğu mahcubiyete bağlanmıştır (hüsnütalil). Buna göre sevgilinin saçları âşık için paha biçilmezdir; bu saçlara benzemek tavusun bile haddine düşmez. Tavus böyle değerli bir sevgilinin güzel saçlarına benzetildiği için mahcup olmuş, kendine hak ettiğinden fazla değer verildiğini düşünmüştür. Başını sık sık yere ve ayağına doğru indirmesi de utancındandır. Ayrıca beyitte, tavusun bütün güzelliğine rağmen ayaklarının çirkin olması ve bundan utanç

duyması hakkındaki inanışlar da hatırlatılmıştır.

33. Añlayaydı dil-i pür-sūzumı pervāne gibi
Āteş-i ʿışḳa girüp olsa semender ṭāvūs

[= Tavus, aşk ateşine girip bir semendere dönseydi de alev alev yanan gönlümün (hâlini) pervane gibi anlasaydı.]

Pervane "gece kelebeği de denilen kanatlı küçük böcek"tir. (Onay, 2009, s. 375) Klasik Türk şiirinde pervane, yani "mum ışığının etrafında dönen kelebek", âşığa benzetilir. Kelebeği kendine çeken ve yakan mum ise sevgiliyi andırır. Mum, ışığıyla kelebeği kendine âşık eder, etrafında fır döndürür, sonra da yakıp kül eder. Âşık da kelebek gibi yanacağını bile bile sevgilinin ışıltısına kendini kaptırır ve aşkı için ölümü göze alır. Semender ise ateşin yakmadığına inanılan efsanevi bir canlıdır (Onay, 2009, s. 413-414). Klasik Türk şiirinde aşk ateşinden çıkmak bilmeyen âşık, semendere de benzetilir.

İshâk Çelebi gönlünün de pervane gibi yandığını ve semender gibi aşk ateşine daldığını belirtmiştir. Ne var ki tavus, âşığın perişan gönlünü anlayamaz; çünkü mutlu, parıltılı ve gösterişli bir hayat sürmekte, gül bahçesinde huzur içinde yaşamaktadır. Tavus kuşu "iffet, renk, gösteriş, güzellik, itibar, ihtişam, kendini beğenme (ucb) ve böbürlenme sembolüdür." (Ceylan, 2007, s. 228) Bu nitelikler ise âşığa değil, âşığa cefa çektiren sevgiliye uymaktadır. Tavus kuşunun âşığın hâlini gerçekten anlayabilmesi için onun gibi dert çekmesi, aşk ateşinde yanması gerekir.

34. Dehr elinden ne belā çekdügümi ḥażretüñe
Dėr idi bir bir eger olsa suḫanver ṭāvūs

[= Tavus eğer konuşabilseydi dünyanın elinden ne belalar çektiğimi sen (padişah) hazretlerine bir bir derdi.]

İshâk Çelebi yukarıdaki beyitte, tavus kuşunu hâlden anlayan bir dert ortağı gibi görmüştür. Tavus kuşunun aracı olup meramını padişaha aktarmasını, derdine tercüman olmasını arzu etmiştir; ama tavus kuşu şairin neler çektiğini bilmesine rağmen, konuşamadığı için bunları dile getirememiştir (teşhis). Ayrıca İshâk Çelebi tegazzül bölümünün ardından gelen bu beyitle fahriyeye geçmemiş, bunun yerine padişaha sorunları olduğunu ima eden bu beyti söylemekle yetinmiştir.

35. Görinen levḥa-i pīrūzeye naḳḳāş-ı ezel
Her seḥer nèçe ki bu vech ile yazar ṭāvūs

[= Ezel nakkaşı (Allah), şu görünen mavi levhaya (göklere) her seher nasıl da bu şekilde bir tavus çizer.]

Tavus eski astronomide önemli bir yere sahiptir. Görünümü tavusu andıran sabit bir yıldız "çeşm-i tâvûs" adıyla anılır; ayrıca mavi gökyüzü de tavusa benzetilir (Ceylan, 2007, s. 230). Yukarıdaki beyitte ise tavusun gökyüzünde her seher ortaya çıktığı belirtilmiştir. "Her seher" ifadesinden anlaşılacağı üzere burada "tavus" ile kastedilen, her seher ortaya çıkan "güneş"tir (açık istiare). Güneş parlak ve ışıltılı görünümüyle, tüyü andıran ışınlarıyla, dönüp dolanmasıyla klasik Türk şiirinde zaman zaman tavusa benzetilmiştir. Ahmed Paşa'nın Güneş Kasidesi'nde geçen şu beyit de bunun en meşhur örneklerindendir:

Dāne-i encüm dėrüp meh ḫırmeninde her seḥer
Bāl açup cevlān ėder ṭāvūs-ı zerrīn-per güneş (Aḥmed Paşa, K. 20/5, s. 55)

[= Altın kanatlı bir tavus olan güneş, ay harmanında her sabah yıldız tanelerini toplar; kanat açıp dolaşır.]

İshâk Çelebi de güneşin her seher mavi bir levhayı andıran göklere İlahi kudret tarafından çizilen bir tavus olduğunu belirtmektedir. Ayrıca 35. beyit, 36. beyitte edilecek "dua" için de bir zemin hazırlamaktadır.

36. Rifʿat-i şānuña gün gibi nişān olmaġ içün
Ola aḥkām-ı şerīfüñde muḥarrer ṭāvūs

[= Tavus senin şanının yüceliğini (gösteren) güneş gibi bir tuğra/alamet olsun, şerefli hükümlerinin üstüne de resmedilsin.]

Güneş her seher mavi göklere bir tavus gibi nakşedilmektedir. İshâk Çelebi'ye göre bu durum, padişah fermanlarına tavusu andıran tuğraların çizilmesi için bir işarettir. Padişahın yüce şanını ancak göğün doruklarında gezen böyle bir tavus temsil edebilir. Güneş tavusunun mavi göklere nakşedilmesi gibi, tavusa benzer tuğralar da mavi renkler içerisindeki padişah fermanına nakşedilmelidir. Tavus, tuğra olup fermanlarda güneş gibi ışıldamalı, padişahın şanını "gün" gibi meydana çıkarmalıdır.

Şekil 8

Sonuç

İshâk Çelebi'nin "tâvûs" redifli kasidesi hem ilginç benzetmeler hem de Osmanlı kültür ve medeniyetine dair bilgiler içermesi bakımından dikkat çekicidir. Tavus, kasidenin çeşitli beyitlerinde farklı farklı kişi ve nesnelere benzetilmiştir. Bu kişi ve nesnelerin bazıları şunlardır: güzel, aynacı dükkânı, âyîne-i İskenderî, kuyumcunun demir kafesi, mübâriz, hokkabaz, delikanlı, yaşlı kalenderî dervişi, zengin bir insan, dansçı, çadır, buhurdan gezdiren bir insan, ressam Mânî, tuğra, sevgilinin sümbül saçı, ejderha, güneş vb. Bu durum şiirde konu bütünlüğünden ziyade, her beytin kendi içinde anlamlı ve tutarlı olmasına önem veren Osmanlı şiir anlayışını göz önüne sermektedir.

Bahsi geçen kasideden hareketle günümüzde unutulmaya yüz tutmuş, Osmanlı kültür ve medeniyetine dair birçok unsura ulaşılmıştır. Bu unsurlardan bazıları şunlardır: tavusun cennet kuşu olduğu inancı, kuş tüyünden yapılan gölgelik ve yelpazeler, aynaların aynacı dükkânlarının tavanına asılarak sergilenmesi, âyîne-i İskenderî efsanesi, kuyumcuların kullandığı demir kafesler, "ayna" adı verilen çelik plakalardan yapılmış zırh ve kalkanlar, "mübâriz" adı verilen savaşçılar, bazı savaşçıların cesaretlerini göstermek amacıyla kafa derilerine büyük kuş tüyleri saplamaları, "Deliler" veya "Delilller" denen askerî unsurların başlarına kartal kanatları ve kuş tüyleri takmaları, kor parçalarıyla oynayan hokkabazlar, "kalenderî" denen ve yarı çıplak gezen dervişler, şeyhe soru soran yoksul müritlerin hediye yerine yeşil yaprak vermeleri, tavusun cennetten kovulduğu inancı, "eşrefî" adı verilen Osmanlı altınları, padişah otağının tavus kuşu gibi renkli ve desenli olması, önemli misafirler ağırlandığında buhurdan yakılması, nakkaşların kıl kalem kullanması, kâğıt ve kalem gibi bazı nesnelerin sarıkta taşınması, padişah tuğralarının renk ve şekil bakımından tavusu andırması, definelerin yılanlarla

korunduğu inancı, tavusların gül bahçelerinde yaşaması, eski aynaların kaplamalarına tavus figürünün işlenmesi, gümüş levhalara tavus figürünün işlenmesi, "tavus" kelimesinin eski gök bilimi terimlerinde geçmesi vb.

Bu çalışmamızla İshâk Çelebi'nin "tâvûs" redifli kasidesini elimizden geldiğince anlamaya, anlatmaya ve açıklamaya çalıştık. Çalışmamızın klasik Türk şiiri alanındaki şerh çalışmalarına az da olsa katkı sağlamasından mutluluk duyarız.

Yazılı Kaynaklar

Arısan, K. ve Arısan Günay, D. (1995). *Abdülaziz Bey, Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri, Âdât ve Merasim-i Kadime, Tabirât ve Muamelât-ı Kavmiye-i Osmaniye*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Ceylan, Ö. (2007). *Kuşlar Dîvânı Osmanlı Şiir Kuşları* (2. Basım). İstanbul: Kapı Yayınları.

Çavuşoğlu, M. ve Tanyeri M. A. (1989). *Üsküblü İshâk Çelebi Dîvan Tenkidli Basım*. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Çoruhlu, T. (2005). Miğfer. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (30. Cilt, s. 21-23). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Nadir, A. (1986). *Osmanlı Padişah Fermanları*. Londra: Yazarın Kendi Yayını.

Onay, A. T. (2009). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. (Haz. Cemal Kurnaz), İstanbul: H Yayınları.

Özbek, H. (2015). *Osmanlı Minyatürlerinde Ordu Teşkilatına Mensup Süvari Birlikleri Tasvirlerinin Teknik Analizi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). T. C. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul.

Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (1. Cilt). İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, Millî Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları.

Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (2.

Cilt). İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, Millî Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları.

Pala, İ. (2003). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü* (12. Baskı). İstanbul: Leyla ile Mecnun Yayıncılık.

Şentürk, A. A. (2009). *Osmanlı Şiiri Antolojisi* (4. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Şentürk, A. A. (2016). *Osmanlı Şiiri Kılavuzu (Âb-Azrail)* (1. Cilt). İstanbul: Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi.

Şentürk, A. A. (2017). *Osmanlı Şiiri Kılavuzu (Bâb-Çüst Eri)* (2. Cilt). İstanbul: Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi.

Tarlan, A. N. (1966). *Ahmed Paşa Divanı*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları Müdürlüğü, Millî Eğitim Basımevi.

Taş, H. (2015). *Vuṣūlī [ö. 1000/1592] Dīvān [İnceleme-Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin]*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Topal, A. (2009). Klâsik Türk Şiirinde Tuğra ve Bir Edebi Tür Olarak Tuğraiyye. *Turkish Studies*, 4/2, s. 976-992.

Umur, S. (1980). *Osmanlı Padişah Tuğraları*. İstanbul: Cem Yayınevi.

Zülfe, Ö. (2011). *Şiirin İzinde Sözün Gölgesinde Osmanlı Şiirinden Kelimeler, Kavramlar, Deyimler* (1. Basım). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Görsel Kaynaklar

Şekil 1: İzzeddîn Abdü's-selâm bin Ahmed bin Ganîm el-Makdisi. *Keşfü'l-Esrâr An Hükmi't-Tuyûr ve'l-Ezhâr.* Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi. Lala İsmail. No. 565. vr. 23b.

Şekil 2: Topkapı Sarayı Müzesi. (t.y.). *İmparatorluk Hazinesi* [dijital görsel]. Alıntıdır. Erişim adresi: https://topkapisarayi.gov.tr/sites/default/files/lrm_export_20180808_131951_1.jpg (Erişim tarihi: 04.07.2019, saat: 12.11).

Şekil 3: Özbek, H. (2015). *Osmanlı Minyatürlerinde Ordu Teşkilatına Mensup Süvari Birlikleri Tasvirlerinin Teknik Analizi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). T. C. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul, s. 70.

Şekil 4: Zekeriyâ bin Muhammed bin Mahmûd el-Kazvini. *Acâ'ibü'l-Mahlûkât ve Garâ'ibü'l-Mevcûdât.* Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi. Fatih. No. 4171. vr. 260a.

Şekil 5: Roosink, Marco (Fotoğrafçı). (2017, Nisan, 26). *Tavus Kuşu, Gözler, Pauwenogen* [dijital görsel]. Alıntıdır. Erişim adresi: https://cdn.pixabay.com/photo/2017/04/23/20/41/peacock-2254989_960_720.jpg (Erişim tarihi: 07.07.2019, saat: 22.05).

Şekil 6: Malkoç Ali Paşa. *Mîr Ali Paşa Vekâyi.* Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi. Halet Efendi. No. 612. vr. 25a.

Şekil 7: Konya ve bağlı yerlerdeki kilise ve manastırların teftişinin emr-i şerif üzere yapılması hakkında verilen ferman. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar. Yazma Eserler Koleksiyonu. Demirbaş MC_Fr_000042. Yer Numarası 1223 H. Kopya/Cilt k.1.

Şekil 8: Veziriazam Kemankeş Mustafa Paşa'ya verilmiş mülknâme beratı / tasdik Ahmed b. Yusuf [Anadolu Kazaskeri]. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar. Yazma Eserler Koleksiyonu. Demirbaş MC_Fr_000037. Yer Numarası 1049 H. Kopya/Cilt k.1.

ÂLİM SİNAN EFENDİ'NİN MANZUM *AKÂİD-NÂME*'Sİ

İsa AKPINAR*

Mesneviler, tahkiyeli ve didaktik metinlerin en önemli nazım şeklidir. Her beytin kendi arasında mukaffâ olması, mufassal ve uzun anlatıma dayalı metinler için büyük bir imkân sağlamaktadır. Başta aşk olmak üzere hemen bütün nev'iden hikâyeler, mesnevi nazım şekliyle kaleme alınmıştır. Bu yönüyle mesnevi ile hikâye arasında bir özdeşlik de kurulmuştur. Bu nazım şeklinin yaygın olarak kullanıldığı diğer alan ise talîm/didaktizm esaslı metinlerdir. Neredeyse bütün ilim sahalarına ait meseleler, mesnevilerin konusu olmuştur. Bilhassa fıkıh, hadis, tefsir, kelam gibi ilim dallarında mesneviler, önemli bir telif tarzı hâlini almıştır. İslam inanç esaslarının anlatıldığı mesneviler de bu geleneğin önemli mahsüllerindendir. Bu konuda yazılan mesneviler, itikâd-nâme ve akâid-nâme adlarıyla bir tür özelliği kazanmıştır.

1. Bir Tür Olarak Akâid-nâmeler

Akâid-nâme ya da itikâd-name, İslam inanç esaslarının itikâdî mezheplerin görüşleri doğrultusunda anlatıldığı eserlerin umumî ismidir. Bu eserlerin telîf gâyesi, insanlara mensubu olduğu din ve mezhebin temel inanç prensiplerini anlatmaktadır. Kelam ilminde mufassalan ve ilmî bir üslûpla ele alınan itikâdî bahisler/meseleler, akâ'id-nâmelerde muhtasar ve faydalı olacak şekilde tanzîm ve telif edilir. Böylece zihinlerde hiçbir karışıklığa yer verilmeksizin, kısa ve öz olarak İslâm itikâdının esasları geniş halk kitlelerine ulaştırılır.

Akâid-nâmelerin manzum olarak kaleme alınması, nazmın ezberlemeyi kolaylaştıran ve unutuşu geciktiren yönünden istifade gayesiyle ortaya çıkmıştır. Bu husus sadece akâid-nâmelere münhasır olmayıp diğer ilim sahalarında akisleri görülebilecek bir hâldir. Mâtüridî akâidinin ilk manzum metni, Siraceddin Ali b. Osman Ferganî el-Uşî'ye (ö. 575/1179) aittir. Uşî'nin meşhur Emâlî Kasîdesi, kendi vâdisinin en önemli eseri olma vasfını bugün dahi korumaktadır. İstanbul'un ilk kadısı

* Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, isaakpinar@gmail.com

Hızır Bey'in (863/1459) Kasîde-i Nûniyye olarak şöhret bulan Cevâhirü'l-Akâid adlı 105 beyitlik kasidesi de bu vadinin en önemli eserlerindendir.[1]

Türkçe olarak kaleme alınan ilk müstakil manzum akâid-nâme, *Bedvü'l-Emâlî*'dir.[2] Uşî'nin Emâlî Kasîdesi'nin tercümesi olan bu eser, dörtlük nazım birimi ve hece ölçüsüyle kaleme alınmıştır. Müellifi hakkında hiçbir bilgi bulunmayan bu eserin, dil özelliklerinden hareketle XIII-XIV. asra ait olması muhtemeldir. Emâlî Kasîdesi, Osmanlı döneminde ehemmiyetini muhafaza ederek manzûm ve mensûr birçok tercüme ve şerhin mevzuu olmuştur.[3] XVII. asırdan itibaren Osmanlı sahasında, telifî karakteristik taşıyan birçok manzûm akâid-nâme örneğiyle karşılaşılır. Süleymân Nahîfî'nin Der-Tevhîd-i Hak (Zuhrü'l-Âhire) adlı mesnevisi, türünün en kapsamlı nümûnelerindendir.[4]

İtikâdî bahis ve meselelerin edebî eserlerde ele alınması, akâid-nâme harici eserlerde de görülmektedir. Hatta bu türün müstakil bir hüviyet kazanmasından çok evvel, pend-nâme nitelikli mesnevilerde bu bahislere yer verildiği görülmektedir. Senâyi-i Gaznevî'ye (ö. 525/1131?) atfedilen *Senâyî-âbâd*, Şebüsterî'nin (ö. 720/1320) *Sa'âdet-nâme*, Evhadî-i Merâgî'nin (ö. 738/1338) *Câm u Cem* mesnevilerinde itikâdî meselelere yer verilmiştir.[5] Farsça olarak kaleme alınan bu eserlerde itikâdî bahisler, eserlerin cüz'leri olarak yer almaktadır. Molla Câmî'nin *Silsiletü'z-Zeheb* adlı mesnevisinde *İ'tikâd-nâme* ismiyle yer alan ve müstakil olarak da yaygınlık kazanmış bir akâid-nâmesi vardır. 225 beyitten müteşekkil olan

---

1 Bkz. Mustafa Sait Yazıcıoğlu, "Hızır Bey ve 'Kasîde-i Nûniye'si", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* C. XXVI, 1983, s. 553-554.

2 Şinasi Tekin, "The Turkish Translation of Bedvu'l-Amâlî in Quatrains", *Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları*, C. 4, 1980, s. 158- 160.

3 Emâlî Kasîdesi'nin Türkçe tercümeleriyle ilgili olarak bkz. Mevlüt İlhan, Kaside-i Emâlî'nin Türkçe Tercümeleri, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Rize 2016.

4 Bkz. Nahîfî, Der-Tevhîd-i Hak, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine Kitaplığı, nu: H. 693, vr. 33b-54b.

5 Bkz. Muhammed Takî Müderris Razavî (haz.), *Mesnevîhây-i Hakîm Senâî be-İnzimâm-i Şerh-i Seyrü'l-İbâd ile'l-Mi'âd, İntişârât-i Dânişgâh-i Tahrân*, Tahrân 1348, s. 53-57; Samed Muvahhid (haz.), Mecmuʿa-i Âsâr-i Şeyh Mahmûd-i Şebüsterî: Gülşen-i Râz, Saʿâdet-nâme, Hakka'l-Yakîn, Mir'atü'l-Muhakkıkîn, Merâtibu'l-Ârifîn, Kitâbhâne-i Tahûrî, Tahrân 1371, s. 165-176, 195-204; Evhadî-i Isfahânî (Maʿrûf be-Merâgî), Külliyât: Dîvân, Mantıku'l-Uşşâk, Câm-i Cem, haz. Saʿîd Nefîsî, Çâp-i Dovvom, Muessese-i Çâp u İntişârât-ı Emîr-i Kebîr, Tahrân 1375, s. 673.

bu akâid-nâme, Silsiletü'z-Zeheb'in birinci defterinin sonunda yer alır.[6] Molla Câmî'nin bu akâid-nâmesinin bilinen ilk tercümesi III. Murâd devri şairlerinden Duhanî-zâde Velî'ye aittir.[7]

2. Âlim Sinân Efendi'nin Hayatı

Şeyh Âlim Sinân, Halvetîliğin Ahmediyye kolunun Uşşakiyye meşâyihindendir. Doğum tarihi hakkında kayıt bulunmayan şair, Muglavî ve Menteşevî nisbesiyle anılmaktadır. Âlim Sinân Efendi, Mesâhibü'l-Hüdâ adlı Mesâbihi's-Sünne tercümesinin sonunda yer alan manzûmede hayatı hakkında şunları söyler:

Gelibolı civârında Bolayır'dan tulûʿ itdi
Gönül iklîmine nâ-gâh ziyâ virdi idüp tevfîk

Diyar-ı Menteşedendür ki Leyne hâkidür hâküm
Hüsâmeddin Fakîh oğlu Sinân adumdur ebû't-taksîr

Bin otuzdan Muharrem'de müverrahdur bu târîhim
İki yılda tamâm oldı ʿavâikden irüp te'hîr[8]

Bu beyitlerden de anlaşıldığı üzere Âlim Sinân Efendi'nin memleketi, Menteşe sancağına bağlı Leyne'dir. Babasının ismi Hüsâmeddîn Fakîh'tir. Aslen Muğlalı olmakla birlikte Bolayır'da tebârüz etmiştir. Sinân Efendi, Mesâhibü'l-Hüdâ adlı tercümesini 1030 yılının Muharrem ayında (26 Kasım-25 Aralık 1620) tamamlamıştır. İki yılda hitama eren bu eserin mukaddimesinde ise şöyle denilmektedir:

> "Bu fakîr-i hakîr-i kesîrü'l-hatâ ve't-taksîr mahrûsa-i Gelibolı müzâfâtından kasaba-i Bolayır'da tokuz yüz seksen sekiz târihinden otuz yıla karîb tavattunumda kümmel-i şüyûh-ı ehl-i tarîkden baʿz-ı eʿizze-i kirâma yetişüp birez müddet ihvân-ı ehl-i sülûka karışup hulta itmekle maʿa hâzâ Şifâ'-i Kâdı İyâz ve Avârif-i Sühreverdî makûlesi baʿz-ı kütüb-i selefi

[6] Bkz. Nûreddîn Abdurrahmân b. Ahmed-i Câmî, Mesnevî-i Heft Evreng, haz. Câbilkâ Dâd-Alîşâh vd., muk. Aʿlâhan Efsahzâd, Mîrâs-i Mektûb, Tahrân 1378, s. 234-246.

[7] Meliha Tarıkahya Anbarcıoğlu, "İ'tikadnâme ve Türkçe Çevirisi", *Necati Lugal Armağanı,* TTK Yayınları, Ankara 1968, s. 651.

[8] Âlim Sinân Efendi, *Tercüme-i Mesâbihü's-Sünne (Mesâbihü'l-Hüdâ)*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi Koleksiyonu, nu: 126, vr. 284a. Ayrıca bkz. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333, C. I, s. 82.

sâlihâne nazar kılmağa (...)"[9]

Aslen Muğlalı olan Âlim Sinân Efendi, 988/1580-1581 yılından beri Gelibolu'nun Bolayır kasabasını vatan tuttuğunu dile getirmektedir. Şeyh Sinân eğer 988-1580-1581 yılında Gelibolu'ya gelmiş ve otuz yıla yakın burada bulunmuşsa, bu satırları 1018/1609-1610 yazıyor olmalıdır.[10] Halbuki Mesâhibü'l-Hüdâ'nın tamamlanış tarihi olarak 1030/1620 yılını göstermiştir. Eserin iki yıllık telif müddeti de göz önüne alınırsa, Mesâhibü'l-Hüdâ'nın yazımına 1028/1618-1619'da başlanmış olmalıdır. Bu durumda ya "otuzyıl" ya da "tokuz yüz seksen sekiz" ifadelerinden biri hatalıdır. Yine bu satırlarda Şeyh Sinân Efendi, tarikat ehli kâmil şeyh (âlim)lere yetişip onların ilim ve feyzinden istifade ettiğini söylemektedir. Fakat herhangi bir isim zikretmemiştir. Bütün kaynaklarda ittifakla ifade edildiği üzere Sinân Efendi, Memicân Saruhanî'nin hâlifesi Şeyh Ömer Karîbî'nin manevi terbiyesinde yetişmiş ve onun halefi olmuştur.[11]

Âlim Sinân Efendi'nin çocukluğu, eğitim hayatı ve âilesi hakkında, yukarıdaki ifadeler hâricinde bir kayda tesadüf edilmemiştir. Şairin hayatıyla ilgili bilgilere şimdilik, kendi eserlerinde işaret ettiği kadarıyla vâkıf olunabilmektedir. Cezerî'nin tecvitle ilgili eserini nazmen Türkçeye çeviren Âlim Sinân, bu mesnevisinde Şeyh Mısrî'nin yönlendirmesiyle Anadolu'ya gelen Şeyh Abdülkâdir'den kıraat ilmini tedrîs ettiğini söyler. Mehmet Güler, Şeyh Mısrî'nin Niyazî Mısrî olabileceği ihtimali üzerinde durur.[12] Fakat bu kişinin 1105/1696'da vefat eden Niyâzî-i Mısrî olması mümkün görünmemektedir.

Sinân Âlim Efendi, metnini neşre hazırladığımız Manzûm Akâid-nâme'sinin mukaddimesinde eserinin kaleme alınmasıyla ilgili olarak şu beyitlere yer verir:

Meşâyiḫden budur naḳl [ü] rivāyet
Getürdüm Türkī dilce ḳıl dirāyet

---

[9] Âlim Sinân Efendi, *Tercüme-i Mesâbihü's-Sünne (Mesâbihü'l-Hüdâ)*, vr. 1b.

[10] Bu eserin bir diğer nüshasında da bu ifadeler aynıyla yer almaktadır. Bkz. Âlim Sinân Efendi, *Tercüme-i Mesâbihü's-Sünne (Mesâbihü'l-Hüdâ)*, Süleymaniye Kütüphanesi, H. Hüsnü Paşa, Reşid Efendi Koleksiyonu, nu: 239, vr. 1b.

[11] Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. I, s. 83.

[12] Mehmet Güler, "Şeyh Sinân Efendi'nin Manzum Tecvîd Tercümesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* C. 10, S. 52, 2017, s. 147.

Gezüp Mıṣr [u] Ḥaleb Şām u ʿIrāḳ'ı
Bulunmaya bu nüsḫa ittifāḳī

Gelibolı Bolayır'dan Sinān'ı
Duʿā-yı ḫayr ile yād it sen anı

Bursalı Mehmed Tâhîr Osmanlı Müellifleri'nde, yukarıdaki beyitleri, "manzûm bir akâidi vardır ki hâtimesi (...) budur" diyerek yukarıdaki beyitleri nakleder.[13] Daha sonraki araştırmacılar, "Gezüp Mısr [u] Haleb Şâm u ʿIrâk'ı" mısrasından hareketle Âlim Sinân Efendi'nin Mısır, Halep, Şam ve Irak gibi şehirlerde bulunduğunu ve orada birçok fâzıl kimseyle görüştüğü sonucuna ulaşmışlardır.[14] Halbuki mezkûr beyitte şair, bahsi geçen şehirlerde gezilse de kendisinin kaleme aldığı eser gibi bir kitabın bulunmayacağını ifade etmektedir. Dolayısıyla Âlim Sinân Efendi'nin Mısır, Halep, Şam ve Irak gibi şehirlere seyahat ettiği bilgisi; beytin yanlış anlaşılmasından neşet eden bir hatadır.

Şeyh Sinân Efendi'nin en önemli halifesi, Kuloğlu Hacı İlyas'tır. Kuloğlu, şeyhinin 1620 yılında kaleme aldığı Mesâbihi's-Sünne tercümesini, 1045/1035-1036 yılında muhtasaran nazma çekmiştir.[15] Bu eserin mukaddime bölümündeki yedinci manzumeyi ise şeyhinin medhine ayırmıştır. Kuloğlu bu manzumesinde Sinân Efendi'yi, şeyhlerin sultanı olarak takdîm eder ve onun meclisinde irfân kadehiyle mest olduğunu dile getirir.[16] Hâlifesinin bu eserini kaleme aldığı dönemde, Şeyh Sinân Âlîm'in hayatta olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Kuloğlu, şeyhinin vefatına işaret edecek hiçbir ifade kullanmamıştır. Buradan hareketle Sinân Efendi'nin vefat tarihinin 1035-1036 sonrasında olduğu söylenebilir.

---

[13] Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. I, s. 82.

[14] Selami Şimşek, "Avrupa ile Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu'da Tarîkatlar ve Tekkeler", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2007, S. 22, s. 260; Kuloğlu Şeyh Hacı İlyas, *Bâğ-ı Behişt (İnceleme-Tenkitli Metin)*, haz. Bünyamin Taş, Gece Kitaplığı, Ankara 2015, s. 28; Mehmet Güler, "Şeyh Sinân Efendi'nin Manzum Tecvîd Tercümesi", s. 126.

[15] Niyazi Adıgüzel, "Kuloğlu Şeyh Hacı İlyas'ın Dîvân-ı Mesâbih Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 2018 Özel Sayı, s. 250.

[16] Kuloğlu Şeyh Hacı İlyas, *Bâğ-ı Behişt (İnceleme-Tenkitli Metin)*, s. 35; Niyazi Adıgüzel, "Kuloğlu Şeyh Hacı İlyas'ın Dîvân-ı Mesâbih Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme", s. 248.

3. Âlim Sinân Efendi'nin Eserleri

Âlim Sinân Efendi'nin eserleri hakkındaki bilgilerimiz oldukça dağınık bir manzara arz etmektedir. Şimdiye kadar Tercüme-i Mesâbihü's-Sünne, Tercüme-i Mukaddime-i Cezeriyye ve Manzûm Akâid-nâme'si bilinmekteydi. Mehmet Güler, Berlin Devlet Kütüphanesi Doğu El Yazmaları Koleksiyonu Ms.or.oct.2912 numaralı mecmuada; Sinân Menteşevî'ye ait gösterilen "Tefsîr-i Cüz-i Amme, Hulâsa-i Risâletü'l-İmâmi'l-Kuşeyrî, Risâle fî Tahkîk Cevâzi'n-Nazmi'l-İlâhî, Divan-ı İlâhîyât" adlı eserlerin Âlim Sinân Efendi'ye ait olabileceği ihtimâlini dile getirmiştir. Fakat yazma nüshaya ulaşamadığı için -ihtiyat kaydıyla- bu eserlerin sadece isimlerini zikretmekle yetinmiştir.[17]

Staatsbibliothek zu Berlin (Berlin Devlet Kütüphanesi), Doğu El Yazmaları Koleksiyonunda yer alan Ms.or.oct. 2912 numaralı mecmua yedi eseri havî olup tamamı Sinân Menteşevî'ye aittir. Bu eserlerden birinin Tercüme-i Cezerî olması, Menteşevî nisbesini taşıyan müellifin Âlim Sinân Efendi'den başkası olmadığını kesinleştirmektedir. Mehmed b. Mahmûd es-Selânikî tarafından, 1076/1665-1666 yılında istinsah edilen bu mecmua, 112 varaktan müteşekkil olup eğik nesihle (nesih-i talîk) mahtuttur. Mecmuanının sonundaki ferâğ kaydında, "harrarahu'l-fakîr Seyyid Murtazâ bi-şefâʿat-i Muhammed el-Mustafâ fî 11 Muharrem 1182 [28 Mayıs 1768]" ifadeleri yer almaktadır. Fakat bu kayıt mecmuanın son eseri olan Dîvân-ı İlâhiyât için geçerlidir. Katalogda ifade edildiği üzere, bu bölüm mecmuaya Mehmed b. Mahmûd es-Selânikî tarafından istinsah edilmiş bir nüsha esas alınarak sonradan ilave edilmiştir. Temellük kaydında, yazmanın Azîz Mahmûd Hüdâyî Tekkesi şeyhlerinden Abdülhay Üsküdârî (1117/1705)ye ait olduğu bilgisi yer almaktadır. Bu nüshanın bir önceki sahibi ise es-Seyyid Mehmed Âkif'tir.[18]

Âlim Sinân Efendi'nin elimizdeki kayıtlara göre 9 eseri vardır. Metnini neşre hazırladığımız Manzûm Akâid-nâme haricindeki eserleri şunlardır:

1- Tefsîr-i Amme (Ms.or.oct. 2912, vr. 1b-5b)

Ms.or.oct. 2912 numaralı yazmanının 1b-5b varakları arasında yer

[17] Mehmet Güler, "Şeyh Sinân Efendi'nin Manzum Tecvîd Tercümesi", s. 147.

[18] Beschrieben von Manfred Götz, *Türkische Handschriften*, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden 1979, C. IV, s. 14-15.

alan bu Türkçe risale, Nebe Sûresinin kısa bir tefsiridir.

2- Tercüme-i Cezerî (Ms.or.oct. 2912, vr. 6b-11b)

Bu eser 18 Cemâziyelevvel 1076 / 25 Kasım 1665 tarihinde Selanik'te istinsâh edilmiştir.[19] Telif tarihi bilinmeyen bu mesnevinin iki nüshaya dayanan tenkitli metni 268 beyitten müteşekkildir. Bu manzum risale Mehmet Güler tarafından neşredilmiştir.[20]

3- Silsiletü'l-Meşâyihü'l-Halvetiyye (Ms.or.oct. 2912, vr. 12b-18a)

Arapça olarak kaleme alınmış bu eser, Halvetî meşâyihi silsile-nâmesidir.

4- Burhânu's-Sûfiyye (Ms.or.oct. 2912, vr. 19b-47a)

Tasavvuf düşüncesinin temellendirildiği bu eser, Arapça olarak kaleme alınmıştır.

5- Risâle-i Kuşeyrî (Ms.or.oct. 2912, vr. 47b-88a)

Kuşeyrî'nin Risâle adlı tasavvuf kitabının bazı bölümlerinin tercümesidir. Âlim Sinân Efendi bu eserini, 1 Muharrem 1025 / 20 Ocak 1616 Bolayır kazâsına bağlı Kadiye köyünde tamamlamıştır.[21]

6- Risâle fî Tahkîki Cevâzi'n-Nazmi'l-İlâhî (Ms.or.oct. 2912, vr. 88b-90b)

Bu risale, ilâhî nazmetmenin İslam'daki hükmüyle ilgilidir. Âlim Sinân Efendi bu risalesinde vaaz, nasihat, münâcât türünde şiir söylemenin İslâm'da memnû olmadığını dile getirir.[22]

7- Dîvân-ı İlâhiyât (Ms.or.oct. 2912, vr. 91b-112a)

Âlim Sinân Efendi'nin divanı, 123 manzumeden müteşekkildir. 12 fasıl hâlinde tertip edilen divanda muhabbet, marifet, tevhîd, zikir, hamd, şükür, hayret, dünyanın zemmi ve manevi hac gibi konular işlenmiştir. Tür olarak da tevhîd, münâcât, naʿt ve nushiyyelerin yoğunlukta olduğu görülmektedir. Şeyh Sinân Efendi manzumelerinde, İmâm Gazzâlî'nin İhyâ'u Ulûmi'd-din ve İbn Arabî'nin Fütûhâtu'l-Mekkiyye'sine

---

[19] Beschrieben von Manfred Götz, Türkische Handschriften, s. 15.

[20] Bkz. Mehmet Güler, "Şeyh Sinân Efendi'nin Manzum Tecvîd Tercümesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 10, S. 52, 2017, s. 145-171.

[21] Beschrieben von Manfred Götz, *Türkische Handschriften*, s. 148.

[22] Beschrieben von Manfred Götz, *Türkische Handschriften*, s. 427-8.

atıfta bulunmaktadır.[23]

8- Mesâhibü'l-Hüdâ (Tercüme-i Mesâbihü's-Sünne)

Âlim Sinân Efendi'nin Staatsbibliothek zu Berlin'deki yazma mecmuada bulunmayan iki eserinden biridir. Hüseyin b. Mesûd el- Ferrâ el-Begavî'nin Mesâbihü's-Sünne adlı hadis mecmuasının tercümesi olan bu eser, müellifin en hacimli kitabıdır. Sinân Efendi, 1030 yılı Muharrem ayında (26 Kasım-25 Aralık 1620) tamamladığı bu eserine Mesâhibü'l-Hüdâ adını vermiştir.[24] Mütercim Mesâbihü's-Sünne'yi intihap tarîkiyle tercüme etmiştir. Kitabın mukaddimesinde, tercümeye manzûm olarak başladığını fakat bunun tekellüflü bir iş olup çok vakit gerektirdiği için nesre döndüğünü ifade etmektedir.[25] Bursalı Mehmed Tahir, Mesâhibü'l-Hüdâ'nın Muğla Kütüphanesinde bir nüshasını gördüğünü söyler.[26] Diğer araştırmalarda ise sadece Manisa İl Halk Kütüphanesi'ne kayıtlı 45 Ak Ze 261/1 numaralı nüshasından bahsolunmaktadır.[27] Şimdiki bilgilerimize göre Mesâbihü's-Sünne tercümesinin dört nüshası vardır. Bu eserin diğer iki nüshası Süleymaniye Kütüphanesinde, Reşid Efendi 126 numara ve H. Hüsnü Paşa 239 numarada yer almaktadır.

4. Manzûm Akâid-nâme

Şeyh Sinân Efendi'nin akâid-nâmesinin bilinen tek nüshası, Pertev Paşa Kütüphanesinde 613 numarada kayıtlı mecmuadadır. Bursalı Mehmed Tahir'in Osmanlı Müellifleri'nde, Selimiye Kütüphanesine atıfla zikrettiği nüsha da budur. Pertev Mehmed Said Paşa'nın vakfettiği kitaplarla kurulan Selimiye (Nakşibendiyye Dergâhı) Kütüphanesi, tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra evvela Millet Kütüphanesine daha sonra Süleymaniye'ye nakledilmiştir.[28] Dolayısıyla Bursalı Mehmed Tahir'in bahsettiği farklı bir nüsha değildir.

---

[23] Beschrieben von Manfred Götz, *Türkische Handschriften*, s. 469.

[24] Âlim Sinân Efendi, *Tercüme-i Mesâbihü's-Sünne (Mesâbihü'l-Hüdâ)*, vr. 283b.

[25] Âlim Sinân Efendi, *Tercüme-i Mesâbihü's-Sünne (Mesâbihü'l-Hüdâ)*, vr. 2a.

[26] Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. I, s. 82. Bursalı Mehmet Tahir'in bahsettiği nüsha için bkz. Âlim Sinân Efendi, *Tercüme-i Mesâbihü's-Sünne (Mesâbihü'l-Hüdâ)*, Muğla Hoca Mustafa Efendi Kütüphanesi, Hoca Mustafa Efendi Koleksiyonu, nu: 25, 261 vr.

[27] Bkz. Âlim Sinân Efendi, *Tercüme-i Mesâbihü's-Sünne*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, no: 45 Ak Ze 261/1, vr. 1b -245a.

[28] İsmail Erünsal, "Pertev Paşa Kütüphanesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 34, 2007, s. 238.

Mesnevinin yegâne nüshasında, eserin isim yerine "Hâzâ Tercüme-i Akâ'id" ibaresi yazılmıştır. Bundan dolayı olmalı ki kütüphane katalogunda mesnevi, Sadeddîn Taftazânî'nin Akâid adlı eserinin Âlim Sinân tarafından yapılan tercümesi olarak gösterilmiştir. Fakat bahsi geçen Akâid, Ömer en-Nesefî'ye aittir. Taftazanî ise bu eserin şerhini yapmıştır.[29] Fakat Âlim Sinân'ın mesnevisi, bahsi geçen eserin tercümesi değildir. Sûfî şair mesnevisinde, eseri için hususî bir isim de zikretmemiştir. Mesnevinin başındaki "Hâzâ Tercüme-i Akâ'id" ibaresi, müstensih tarafından ilave edilmiş görünmektedir. Şöyle ki Âlim Sinân eserini, meşâyihin eselerinden nakil ve rivayet yoluyla Türkçe olarak kaleme aldığını ifade etmektedir. Bu yönüyle mesnevi, müstakillen bir tercüme değildir. Makalede bu mesnevi, Manzûm Akâʿid-nâme ismiyle zikredilecektir.

Manzûm *Akâ'id-nâme*'nin telif tarihiyle ilgili bir kayıt yoktur. 340 beyitten müteşekkil olan mesnevide şair, bölümleri ayırmak için başlıklara yer vermemiştir. Sadece bazı konu geçişlerinde, birer satırlık boşluk bırakılmıştır. Manzûm *Akâ'id-nâme*, aruz vezninin mefâʿilün mefâʿilün mefâʿilün kalıbıyla yazılmıştır. Mesnevi; mukaddime, (1-16), akâid (17-329) ve hâtime (330-340) bölümlerinden oluşmaktadır.

4.1. Muhteva

Manzûm *Akâ'id-nâme* mukaddime, konunun ele alındığı ana bölüm (akâid) ve hâtimeden oluşmaktadır. Metinde herhangi bir alt başlığa yer verilmemiştir. Kelam kitaplarında itikâdî meseleler umumiyetle ilâhiyyât, nübbüvvet ve semʿiyyât başlıkları altında ele alınmaktadır. Fakat bunun haricinde tasnîfler de söz konusudur. Kazâ-kader ve imân-küfür meselelerinin müstakil başlık altında değerlendirildiği de görülmektedir. Mutasavvıf bir şairin kalem mahsûlü olması itibariyle Manzûm *Akâ'id-nâme*'de itikâdî olmayan meselelere de temas edilmiştir. Bu sebeple klâsik konu tasnifleri, Âlim Sinân Efendi'nin mesnevisine birebir uymamaktadır. Manzûm *Akâ'id-nâme*'de kimi zaman konu geçişleri hızlı yapılmış daha sonra tekrar aynı bahse geri dönülmüştür. Bazen de istitrâd kabîlinden izahlarla, bahisler inkıtaya uğramış ve farklı konulara geçilmiştir.

---

[29] Bkz. Taftazânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akâyidi (Şerhü'l-Akâid)*, haz. ve çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 1980.

4.1.1. Mukaddime (1-16)

Müstakil bir başlığa yer verilmeyen bu bölüm, hamd ve salât ifadeleriyle başlar. Devamında, akâidin ait olduğunu mezhebin müessisi İmâm Ebû Mansûr el-Mâtüridî hakkında medhedici sözlere yer verilir. Şâir Matürüdiliği, Ehl-i Sünnetin itikadı ve hakkanî mezhep olarak tanımlar. Ardından Mutezîle mezhebinden sakınmayı ve Sünnîliği muhafaza etmeyi tavsiye eder. Müslüman için tutulacak yol; Kur'ân, Sünnet ve fetvâ (icmâ) üzere olan zühd ve takva yoludur. Sâlik fetvayı terk ederek takvaya ulaşamaz. Akâid ilminin büyüklerinden nakil ve rivayetle, bu eserin Türkçe olarak kaleme alındığı dile getirilir. Mısır, Halep, Şam ve Irak'ta böyle bir eser vücuda getirilmemiştir. Şair mukaddimenin sonunda, Gelibolu'ya bağlı Bolayırlı Sinân şeklinde ismini zikreder ve hayır dua ister.

4.1.2. Akâid (17-329)

Manzûm *Akâ'id-nâme*'de itikâdî meseleler dört başlık altında değerlendirilebilir: İlâhiyyât, nübüvvet, imân-küfür meseleleri ve semʿiyyât. Bu başlıklar altında mufassalan anlatılan konulara, alt başlıklarla işaret edilmiştir. Ayrıca genellikle bahislerin sonunda yer alan, nasihatâmiz sözler parantez içinde gösterilmiştir.

4.1.2.1. İlahiyyât (17-88)

Allah'ın Zâtı ve Sıfatları

Allah sıfatlarının kemâliyle kadîm yani öncesi olmayan bir varlıktır. Onun ilim sıfatı da ezelîdir. Âlemlerin yaratılmasını, hayır ve şerri ezelde dilemiştir. O, bütün fiillerin müdebbiri ve bütün hâllerin takdir edicisidir. Kullarının fiilerinin müdebbiri ve hallerinin mukaddiridir. Bir kişi Mutilezî değilse, hâdiselerin Allah'ın takdiri doğrultusunda cereyan ettiğine inanmalıdır. Allah, hayır ve şerri ezelde irade etmiştir. Yani âlemde zuhur eden hiçbir hadise, Allah'ın ezeldeki ilmi ve takdîrinden gayrisi değildir. Allah'ın zatı gibi sıfatları da ezelîdir. Onun sıfatları zâtının ne aynısıdır ne gayrisidir. Zatı ile sıfatları dolayısıyla teaddüd (çoğalma/çokluk) de söz konusu olmaz. Allah mekândan münezzehtir ve ona cihet atfedilmez. İsimle müsemmâ (isimlendirilen) kastedilmektedir. Bu yönüyle esmâ, müsemmâdan gayri değildir ve bu hususta farklı bir görüş yoktur. Mevlâ, bölünmekten ve bölünebilen bir mürekkebin cüz'ü olmaktan münezzehtir. Allah'ın kemâl sıfatları sonsuzdur, bu nedenle onun benzeri ve misli yoktur. Allah için cevher ve cisim denilmez. Allah,

mekân ve sûret yönüyle akla gelen her şeyden berîdir. Ale'l-ʿarşi'stivâ[30] ayetiyle murat edilen, onun gökyüzünde bir tahta oturması değil cümle kâinâta hükmetmesidir. Bu manayı incelikle anlamak gerekir ve onu lâyık olmayan şeylerle vasfetmekten sakınmalıdır. Allâh bütün varlıklardan yücedir ve onların hallerine hâkimdir. (1-34)

(Tasavvuf sâlikleri, bu sırra kavuşmanın hayali içindedirler. Kişinin rüyada gördüğü sûret, murad ettiğidir. Cümle âlem Hakk'ın sırlarıyla doludur ve bütün varlıkların sebebi odur.) (35-36)

Halku'l-Kur'ân

Ezelden Kadîr, Semîʿ ve Basîr olan Allah; âlemleri yaratan ve onu her yönüyle kuşatandır. Allah'ın sıfatları hâdis (sonradan olma) olmadığı gibi kelâmı da hâdis değildir. Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerîm kadîmdir ve Allah'ın kelâmıdır. Allah ezelden mümkinâta mükevvindir bundan dolayı Kur'ân da ezelîdir. Allah'ın kelâm sıfatı, zâtından ayrı değildir. Bu nedenle onun kelâmı harf, lafız ve ses değildir. Allah'ın kelâm sıfatı ezelî olduğu için Kur'ân-ı Kerîm'e hâdis denilmez, bunu diyen kişi küfre düşer. Lafızların şekilleri ve söylenişi hâdistir fakat bunlar Allah'ın kelâmının cihetsiz olarak tecellîsinin akisleridir. Bundan dolayı, sözlerin ulusu Allah'ın kelâmıdır ve ibadetlerin en yücesi namazdaki kıraattır, denilmiştir. Namaz dışındaki Kur'ân-ı Kerîm tilâveti de böyledir. (37-53)

(Sülûk ehli olan velîler, mâsivâdan soyutlanarak tevhîd fikrine ulaşmışlardır. Muhabbet ateşiyle varlığını ifnâ ederek mekân ve sûretten münezzeh olan varlığın tecellîsinin ilâhi nurlarına muntazırdırlar.) (54-56)

Kazâ-Kader ve İrâde

Doğru yoldan ayrılan birçok kişi, dalâletini izhar edecek sözler söylemiştir. Fakat Allah, onların nispet ettiği arkadaş, erkek ve dişi müsahipten berîdir. O, zaman ve mekândan münezzehtir. Hayat vermek ve öldürmek, onun işidir. Ölüm, Allah'ın takdîriyle vukû bulur ve kâtilin katletmesi de onun tedbîridir. Bir kişi boğularak ya da yanarak can verse de ölümü onun takdîri üzeredir. İnsanlar için ölüp defnedilme ve diriltilme ezelde takdîr edilmiştir. Kabir, insanının sorgusunun başlayacağı ilk duraktır. İnsanların dünyada saîd mi yoksa şakî mi olacağının bilgisi, Allah'ın ilmindedir. Ezelde saʿîd olan şakîye

[30] Arşa istivâ etmiştir. (Tâhâ: 5)

dönüşmez. Allah bir kimse için saadet dilemişse kul onu şekâvete tebdîl edemez. Bir kuluna şekâvet dilemişse onu saadete çevirebilecek kimse de yoktur. Fakat insanları irşâd etmek ve cebr ile dilşâd etmek Allah'a vâcip değildir. O kullarına ihtiyar vererek saadet ya da şekâveti istemeyi tercihte onları serbest bırakmıştır. Allah kıyamet gününde insanlara, işledikleri hayır ve şerre göre muamele edecektir. Müminlerin yeri, ebedî cennet bahçeleridir. Müminlerin âsilerinin bazıları kahredilmiş ve gazaba uğramış şekilde azap görecektir. Kâfirlere ise cehennem ebedîdir. Kâfirler Allah'ın azabını, müminler ise ihsanını bulacaktır. (57-77)

Rü'yetullâh

Müminler Allah'ın gufranının eseri olarak cennete vâsıl olurlar ve orada Hak Tealâ tecelli ederek rü'yetin zevkine ulaşırlar. Allah örtülü (perde gerisinde) olmaksızın görülecektir. Fakat onun görülmesi gözsüz bir şekilde olacaktır. Müminler, hamdolsun yüce Rab göründü, derler. Rü'yetin zevkini idrak edenler cennet nimetlerini unuturlar. Rüy'eti inkâr etmekten ve Mutezile mezhebinin görüşlerini yaymaktan sakınmak gerekir. Aşkın dert ve belâsından, muhabbet nârından bîhaber olanlar rü'yeti inkar eder. Onlar Allah'ın zâhiren görülemeyeceği kanaatindedirler bu yüzden rüyetin zevkinden mahrum bırakılacaklardır. İtizâl ehli hüsrandadır. (78-88)

4.1.2.2. Nübüvvet (89-223)

Hak Teâlâ, kenz-i mahfî[31] yani gizli bir hazinedir. Bu hazinenin bilinmesi ise ancak nebîler vasıtasıyla olabilir. Nebîler ilmin kaynağı ve vasıtası, hakikat ve tarikatın muhbiridir. Onlar olmasaydı veliler, ibadet ve kerameti bilmezdi. Allah'ın fazl ve rahmetinin eseri olan nebîler, eman ve ismet üzeredir. Onlar, vahiyle bildirilen hakikati insanlara ulaştırmakla mükelleftirler. Nebilerin sayısının 124 bine ulaştığı söylenmiştir. Kitab ve sünnet sahibi resûllerin sayısı ise 313'tür. Kitap ve sünnet sahibi olması yönüyle resûller, nebilerden üstündür. Velîler ise nebîlerin tâbileridir. Velîlerin hikmet nurları, nebilerin hikmetinin eserleridir. Velilerden olağanüstü fiiller zuhur edebilir. İmkânsız gibi görünen bu fiiller, velîler için ilahî bir nusrettir. Nebîlerin mucizesi ile velîlerin kerameti

[31] "Ben gizli bir hazîne idim, bilinmeye muhabbet ettim ve mahlûkâtı yarattım." Bkz. Ebü'l-Fidâ İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzilü'l-ilbâs: Ammâ İştehere Mine'l-Ehâdîs alâ Elsineti'n-Nâs*, thk. Ahmed Kalaş, Mektebetü't-Türasi'l-İslâmî, Haleb [t.y.], C. II, s. 191.

birbirinden farklıdır. Nebîler, erenler arasından çıkmaktadır ve halkı hidayete davetle memurdur. Bu sebeple veliler, nebilerden faziletli olamaz. Bu meselede bu şekilde itikat zaruridir, aksi düşünülemez. (89-107)

Şeriat-Bid'at ve Tarikat Meselesi

Kadı İyâz'ın (ö. 544/1149) Şifâ-i Şerîf ve İmâm Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *İhyâ'u Ulûmi'd-din* adlı eserlerinde geçtiği üzere şeriattan uzaklaşmak cehalet, bid'at hevesine düşmek ise dalâlettir. Şeriat zâhir üzeredir ve hükümleri tevil olunmaz ya da başka bir şeye de tahvil edilemez. Mülhid ve zındıklardan başka kimse böyle bir işe kalkışmaz. Fütûhâtu'l-Mekkiyye sâhibi ve ilim içinde mertebesi yüksek olan İbn Arabî (ö. 638/1240), tecellinin Allah'ın sırrı olduğunu ve şeriattan yüz çevirerek hiç kimsenin buna yol bulamayacağını söyler. Ledün ve riyazet deryası olan Kadı İyâz da zahîr olan şeriatı inkârın insanı küfre götüreceğini söylemiştir. Kuşeyrî, Sühreverdî, Gazzâlî, Cüneyd ve Bâyezîd-i Bistamî gibi sufilik yolunun fâzılları, Hz. Muhammed'in getirdiklerine boyun eğmişler ve ashâbının tâbileri olmuşlardır. (108-122)

Hz. Muhammed'in Efdaliyeti ve Mucize

Hz. Muhammed, kemâl ve fazilet yönüyle insanların en üstünüdür. Onun şöhreti doğudan batıya, daveti ise yakına ve uzağa ulaşmıştır. Getirdiği dinin şeriatı ile bütün dinleri neshetmiştir. Bütün insanlar şeriatla mükelleftir, hiç kimse bundan muaf değildir. Hz. Muhammed son peygamberdir, kıyamete kadar onun şeriatı hâkimdir. Hak Teâlâ ona türlü mucizeler ihsan etmiştir. En büyük mucizesi de Kur'ân-ı Kerîm'dir. Allah, Cebrâil vasıtasıyla Kur'ân'ı harf harf indirmiş ve kemâle erdirmiştir. (124-132)

Mirâç

Subhâne'llezî esrâ[32] âyetiyle Hz. Peygamber'in mirâcına işaret edilmiştir. Bütün ümmet, onun mirâcını tasdîk ve ve bu mirâcın cismanî olduğunu tahkik etmişlerdir. Bazı haberlerde, mirâcın cismânî değil ruhanî olduğu söylenmiştir. İleri gelen alimlerden bir kısım da bu fikre kâil olmuşlardır. Mirâcın cismânî mi yoksa ruhanî mi olduğu, tefekkür ve tasavvur meselesidir. İnsan da cismanîdir fakat hakikatte ruhanî bir latiftir. Bunun hakikatini kavrayabilmek için ehl-i tarîk olmak icap eder.

[32] Sübhân olan Allah yürüttü. (İsrâ: 1)

İnsilâh yani kabuğundan ayrılma hâline inanan kimse, cismanî bir varlığın lâhutî âleme yükselebileceğini anlar. Zaman ve mekânlar arası hızlı geçiş, Allah'ın kudret ve hikmetinin dışında değildir. Cebrâil'in vahiy için yeryüzüne inmesi de sûrete bürünme şeklinde olmaktaydı. Hz. Ömer, Cebrâil'in insan sûretinde geldiğini rivayet etmiştir. Nitekim Hz. Meryem'e de ruh üflemek üzere geldiğinde insan sûretindeydi. Bu örnekler de göstermektedir ki sûrete bürünmek mümkündür. İman sahipleri buna inanırlar, sadece Sünnî olmayanlar bu hakikatten yüz çevirirler. Çünkü Kurân, sünnet ve icmânın görüşleri de bu yöndedir. (133-151)

Meleklerin Vasıfları

Melekler fezâda, Allah'ın rızasına muvâfık hareket eden gizli varlıklardır. Her biri cisimden soyutlanmış ruhanî ve kendilerine ikrâm olunmuş nurânî varlıklardır. Onlar ruhanîdirler çünkü letafetten gizlidirler. Cismanîlerdir çünkü yoğunluktan arınmışlardır. Meleklerin varlığı katʿî nas ile beyan edilmiştir bunun için varlıkları inkar edilemez. Ölüm insanların bedenine tesir eder fakat ruhlarına sirayet etmez. Berzah âleminde bulunan kabir ehli için, cennet ya da cehennemin kapıları açılır. Cin ve melek tâyifesi, göze görünmeyen ruhanî varlıklardır. Melekler için dişilik ve erkeklik yoktur. Cinnîlerde erkeklik ve dişilik olduğu gibi evlenme ve çoğalma (çocuk sahibi olma) da söz konusudur. Bu görüşler seçilmiş ve hayırlıların mezhebine aittir. (152-167)

Mirâç

Rebîülevvel ayı içinde bir gece, Cebrâil yeryüzüne nüzûl ederek Hz. Muhammed'i mirâca davet eder. Bu gecenin Allah'ın katına ulaşma ve rahmetinin fazlına erişme gecesi olduğunu, söyler. Hemen o saat, Hz. Peygamber Cebrail ile birlikte mirâca yükselirler. Mescid-i Haram'dan Hz. İsa'nın doğum yeri olan Mescid-i Aksâ'ya, bir aylık yol olmasına rağmen göz açıp kapanıncaya kadar giderler. Bütün peygamberlerin ruhları orada toplanır ve Hz. Muhammed onlara iki rekat namaz kıldırır. Hemen ardından, lâ-mekân olan Allah'ın hazretine yolculuk başlar. Yolculuk esnasında acayip ve garip şeylere şahit olunduktan sonra Allah'ın katına vâsıl olur. Hz. Peygamber bu makamda Allah'ı temâşa eder ve onunla mülâkî olur. Fakat bu mükâleme, ses ve harften münezzehtir. Bu vuslatın ardından mirâç tamamlanır ve Resûlullah fenâ yurduna iletilir. Miraç, yolculuk ve mülâkat yönüyle muazzam bir sırdır. (168-190)

Beşerin Melekden Efdaliyeti

Ey sevgili yâr, itimat edilmesi gereken bu söze kulak ver. Şeriatın haber verdiği, âdet olmayan ve acayiplikler içeren haberler hakkında şüpheye düşme. Bu haberlere inananlar sâdık, inanmayanlar zındıktır. Nebîler ve velilerden nakledilen bu tür hadiseleri, zahire uymuyor diyerek yalanlamak doğru değildir. Hakkânî mezhep olan Ehl-i Sünnet'in görüşü budur. Âdemoğlu, melek ve cinlerden ekremdir. Allah Teâlâ Cebrâil'i vahye memur etmesi, onun Hz. Muhammed'den efdal ve ekmel olduğu anlamına gelmez. Mesela bir emir, vezirine bir kölesini göndererek onu davet etse, o köle vezirden üstün sayılabilir mi hiç? Cebrâil, Allah'ın vahiy ve talim ettiklerini efendimize ulaştırmakla görevli bir memurdur. Onun Hîrâ Mağarası'nda bulunuşu, Hz. Muhammed'e vahiy ulaştırma hizmeti içindi yani o sadece bir vasıta idi. Hizmet eden, hizmet edilenden nasıl üstün olabilir? Eğer Mutezile mezhebinden değilsen bu hak söze itimat etmen gerekir. Resûl bile olsa beşer ve melekler, Hz. Muhammed'den efdal değildir. Bu hususta bir diğer örnek şeriat ve kitap sahibi, Hz. Musa'dır. Ledünnî ilimde üstün olan Hızır (a.s.) için Hz. Musa'dan efdal denilemez. Veliler asla nebilerden, hatta en küçüğünden bile üstün değildir. Hz. Muhammed'in söylediği gibi, kim olduğuna bakmaksızın herkesten ilim öğrenmek muteberdir. İnsan katî nas ve şerʿî ayetlerle, meseleleri ele alıp değerlendirmelidir. Allah âlemin varlığının muhdisidir ve cümle alemi, onun kerem eserleri kaplamıştır. Bütün varlıklar, Allahın vücûduna merbuttur. Allah, iki alem yaratmıştır. Biri içinde yaşadığımız âlem-i şehâdet, diğeri ise âlem-i gaybdır. Büyük olan alem, gayb âlemidir. Melekler nefis sahibi değil, kudsî ve ünsî varlıklardır. Beşer ise nefsânî ve şehvânî yaratılıştadır. Bundan dolayı beşer cinsinin evliya ve enbiyası, meleklerden efdal ve ekmeldir. (191-223)

4.1.2.3. İmân-Küfür Bahisleri (224-261)

Nasıl var olana yok denilemezse, nebîden gayrısına da mâsum (günahtan muaf) denilemez. Peygamberlerden sagîre (küçük günah, zelle) evliyadan büyük günah sadır olabilir. Bütün müminlerin umumen günahtan korunmuş olması mümkün müdür? (224-6)

İmânın Mâhiyeti

Amel imanın şartları arasında değildir, umulur ki Allah insana ihsan eder. Ehl-i Sünnet'in muhalifi olana Hâricî'lere göre amelsiz iman olmaz. Sünnîler bu mezhebin görüşlerine meyletmemelidir. Fâsık (büyük günah

işleyen) için muhsin denilmez fakat onun kâfir olduğu da söylenemez. Bir mümin fıskta ne kadar haddi aşmış olursa olsun, imân ehli olduğu için tekfîr edilemez. Kişinin ibadet ve takvasının artmasıyla, imanında tezâyüt olmaz. Fakat bu ibadetler onun kemâle ulaştırır. İtizâl mezhebine mensup değilsen; akıl ve semʿî delîllerden habersiz mukallidin imanının sahîh olduğunu bilmelisin. (227-236)

Yezîd ve Firavun'un Durumu

Yezîd'den başkasına laʿnet edilmez. Müminlere rahmet edilmeyeceği söylenemez. Kur'ân'da belirtildiği üzere büyük günahkâr olan Firavun kâfirdir ve lanete konu olur. Şeytana, kâfire ve fâcirlere lanet olsun. (237-40)

Ashâbın Durumu

Küçüğünden büyüğüne bütün müminlere hürmet ve izzet etmek gerekir. Özellikle de Hz. Muhammed'in çâr-yârı olan dört halifeye. Bu kişilere gönülden hürmet ve izzet etmek gerekir. Müslümanın dostluğu ve düşmanlığı, Allah içindir. Su-i zan, gıybet ve hakaret müminlere zarar verir. (241-6)

Günah ve Elfâz-ı Küfür

Büyük günahlardan affedilmek mümkündür, küçük günahlardan dolayı ceza görmek de. Eğer bir kişi büyük günah işlemeyi helal sayarsa kâfir olur. Aynı şekilde şerîatı tahkîr ve tahfîf etmek de küfürdür. Zahîr olan katî naslarla alay etmek de böyledir. Bu nasların reddi ise kişiyi mürted yapar. Bir kişi gâfilâne şekilde küfür lafızlarını söylese, câhilane bir şekilde kâfir olur. Kavga/savaş esnasında yani ölüm korkusuyla Müslüman olan kişinin imanı kabul edilmemiştir. O kişinin imanı, Kur'ân'da nefyedilmiştir. Gaybdan haber vermek sûretiyle kehanette bulunmak, Allah'ın azâbından kendini emniyette hissetmek ve onun rahmetinden ümit kesmek küfürdür. (247-257)

İmânın İzhârı

İmanın izhârında şüpheye yer verip "Allah dilerse Müslümanım" denilmemelidir. Evlâ olanı hiçbir şüpheye mahal bırakmayacak şekilde Müslüman olduğunu söylemektir. İmanın izharında şüphe ortadan kaldırılmalı ve îkan teşhîr edilmelidir. (258-61)

İmâmet

İmamet, ismet (günahsızlık) şartıyla meşrût değildir. İmâmet belirsiz

değil âşikâr olmalıdır. Fâsık imamın arkasında namaza durulur, bu selefin tavrıdır. Fâsıklık sebebiyle bir kimse imâmetten uzaklaştırılmaz. Selef uleması, fâsık imamların (halifelerin) cenâze namazlarını kılmıştır. Bu mana, Hz. Peygamber'den rivayet edilmiştir. (262-6)

4.1.2.4. Semʿiyyât (267-329)

Ölülere dua edilir, bunu inkar etmemek gerekir. Allah'ın izniyle dua tesir eder meğer ki dua eden kişi kusur işlemesin. Takvâ ehlinin duası makbûl, saf gönüllülerin duası devadır. (267-9)

Velîlerin Kerâmeti

Velilerin kerâmeti, olağanüstü nitelik taşıyabilir. Mucize dediğimiz şey, âdetin hilafına zuhûr eder. Nebî ve velîlerden acayip haller zuhur edebilir, bu durum Allah'ın irade ve kudretinin eseridir. Hüsn-i itikat bu şekilde inanmayı gerektirir. (270-4)

Şeriat ve İslâm Âlimlerinin Tahfîfi

Kitap ve sünnet ehli olan âlimleri, İslâmî ilim ve şeriat ahkâmıyla meşgul olanları; hakikatten uzaklaşarak cahillikle itham etmemelidir. Bu kişiler hakkında su-i zanda bulunup gıybet etmek şeriata muhaliftir. İtikat ve amelde bid'at işlemekten uzak durmak gerekir. Ümmetin icması ve onların fetvası terkedilmez. Zanna, vehme ve delîlsiz sözlere inanmak hatadır. (275-281)

Kıyamet Alâmetleri (Mehdî, Deccâl ve Dâbbe)

Âdemoğullarının efendisi olan Resûlullah buyurmuştur ki Hz. İsa yeryüzüne inerek lanetli Deccâl'i katledecektir. Mehdî adlı kimse, şeriatle mükemmelen donanmıştır. Sözleri türlü türlü yalandan ibaret olan Deccâl zuhur edecektir. Bu kişi geçmişlerinizden işitmediğiniz haberler vererek sizleri korku yoluyla şeriattan uzaklaştıracaktır. Deccâl sizin için tehlikeli bir fitnedir ondan ihtiraz etmeniz gerekir. Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde zikredildiği üzere, acayiplikleri ansızın yeryüzünü saracak Dabbe zuhur edecektir.[33] Dâbbe, Allah'ın yaratıcılığının acayip ve garayipliklerini sergileyecektir. Zemahşerî *Keşşâf* isimli tefsirinde,

[33] "Söylenen başlarına geleceği vakit, bunlar için yerden bir "dâbbe" (canlı) çıkarırız ki bu, onlara insanların âyetlerimize kesin bir iman getirmemiş olduklarını söyler." (Neml: 82)

Dabbe'nin vasıflarını takrir etmiştir.[34] (282-293)

(Takva ve ihlas ehlinin icma kavilleri, üzerinde ittifak edilmiş sözler olduğu için tevil edilmez. Şeriatın nasları değiştirilmez ve şeriata muhalif sûrette yorumlanamaz. Fakat sen bu sır üzerinde düşünüp manaya ibret gözüyle bakarsan, doğruyu hak üzere dile getirip doğru olan zâhiri dillendirirsen en ince teferruatına kadar, mucize ve kerametlerin bu sûret üzere olduğunu görürsün.) (294-300)

Emr-i Bi'l-ma'rûf Nehy-i Ani'l-Münker

Zâhirde olanı anlatıp manasını tabir etmek sülûk ehline lâyık olandır. Bu tavır dertli kalplerin devasıdır. Bir kavmin imamı ortada oldukça, o kişi insanları hayra davet eder. İlim ehli olanlar için mensûs ve mahsûs tavır da budur. Kıyamet kopuncaya kadar insanları, yasaklanmış fiilleri yapmaktan nehyederler. Gerekirse bu hükümleri uygulamak üzere kıtal ve harbi icra ederler. Şeriat hükümlerinin icra edilmesinde güçlüklerle karşılaşıldığı ve hayırlı insanların tedbirlerinin şerliler karşısında mağlup olduğu bir devirde, sabırla yanlış olan işleri nehyedip emirleri bildirmek gerekir. Bu hususta, "nefsî" sözünü hatırlamaları yeterlidir. Başkasına zulmetmek, davetçi için hatardır. Kıyamet alâmetleri yer yer zuhur ettikçe, Allah'ın zikriyle meşul olunmalıdır. Hz. Muhammed'in şeriatine zeval ermez, safâ ehline hicran ermediği gibi. (301-312)

Hz. Muhammed'in Sünneti

Mesâbîh adlı kitapta yer alan rivayetlerden birini nakledeyim.[35] Benden sonra korku yeryüzünü kaplayıp şer denizlere ve karalara yayılırsa, din içinde ihtilal zuhur edip amel ve itikatta hastalık zuhur ederse ve siz o vakte erişip bu hâli görürseniz ey insanoğlu; sünnete ihtiram göstererek helal ile haramı birbirinden ayırın. Şeriat yolundan sapmayın ve bid'at olandan uzak durun. Hakkın peşinden giden iktida ehli ve meşayihin ihtida ehilleri, onlara hilafet etsinler. Onların sözlerini

---

[34] İlgili tavsîfler için bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*: Keşşâf (Metin-Çeviri), ed. Murat Sülün, çev. Muhammed Coşkun vd., Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2018, s. 1140-1146.

[35] "Kim ümmetimin fesada uğradığı zamanda benim sünnetime sarılırsa, işte o kimse için yüz şehid sevabı vardır." Bkz. Hüseyin b. Mesûd el- Ferrâ el-Begavî, *Mesâbihü's-Sünne*, thk. Yusuf Abdurrahman Mar'aşli, Muhammed Salim İbrâhim Semâre, Cemâl Hamdî Zehebî, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1987/1407, C. I, s. 163.

tutun, onların fiillerini işleyin. Şeriat yolunun ne olduğunu görüp bidat yolunu terkedin. Her yerde sünnetlere tabi olun, çünkü dinde şeriata tabi olmak gerekir. (313-329)

4.1.3. Hâtime (330-340)

Âlim Sinân Efendi, mesnevisini hitama erdirirken Allah'a hamd ve tahiyatta bulunur. Şair âcizliğini ve zayıflığını beyan ederek Allah'ın lütuf ve ihsanlarının sonsuz olduğunu söyler. Bütün dillerde onun zikri vardır. Allah'ı hakkıyla bilip vasfedecek yine kendisinden başkası değildir. Hz. Muhammed'e ve onun ailesine selam olsun. Hakikat yolu, onun sünnetidir. Ey Allah'ım bizi onun yolundan ayırıp hataya düşürme. Onun eşiği ve kapısı, senin dergâhındır.

4.2. Manzûm Akâid-nâme'nin Kaynakları ve Kelâmî Yönü

Âlim Sinân Efendi, Manzûm Akâʿid-nâme'sini kaleme alırken herhangi bir eseri tercüme ettiğine ya da merkeze aldığına dair bir işarette bulunmamıştır. Mesnevisinin mukaddimesinde Ebû Mansûr el-Mâtüridî'yi, Matürîdiyye mezhebinin şeyhi ve zamanın itikât imâmı olarak zikretmektedir. Fakat ne Matürîdî'nin Kitâbü't-Tevhîd'ine ne diğer Mâtüridî kelâm kitaplarına atıfta bulunmaktadır. Manzûm Akâʿid-nâme'de sadece Ûşî'nin Emâlî Kasîdesi'nin Mutezîlerin hüsranda olduğu meâlindeki mısrasını iktibas etmiştir. Şeyh Sinân Efendi mesnevisinde İbn Arabî, Kâdî İyâz, Kuşeyrî, Şehâbeddîn Ömer Sühreverdî, Gazzâlî, Cüneyd-i Bağdadî ve Bâyezîd-i Bistâmî'nin isimlerini zikretmekte ve bazılarının eserlerine atıfta bulunmaktadır. Fakat hiçbir Mâtürîdî kelamcının ismi anılmamıştır. Mesnevinin mukaddime bölümünde yer alan "Meşāyiḫden budur naḳl [ü] rivāyet / Getürdüm Türkī dilce ḳıl dirāyet" beyti, Manzûm Akâʿid-nâme'nin farklı kaynaklardan derleme-tercüme yoluyla vücûda getirildiğine işaret etmektedir.

Âlim Sinân Efendi'nin Akâid-nâmesi, tertip ve konuların ele alınışı itibariyle Ûşî'nin Emâlî Kasîdesi ile benzerlik göstermektedir. Emâlî Kasîdesi'den bir mısranın iktibas edilmesi de mutasavvıf şairin bu metinle irtibatına işaret etmektedir. Bilhassa ilahiyyât bahisleri, her iki eserde de benzer şekilde yer almaktadır. Fakat nübüvvet ve semʿiyyât konuları, tertip ve konuların ele alınışı açısından farklılık göstermektedir. Bu durum Şeyh Sinân Efendi'nin mirâç, nebîlerin efdaliyeti, velilerin kerameti gibi konuları ayrıntılı olarak işlenmesinden de kaynaklanmaktadır. Emâlî Kasîdesi'nde birkaç beyitle geçilen bu bahisler, Manzûm *Akâ'id-nâme*'de mufassalan anlatılmıştır. Ayrıca sufî

şair, bahis sonlarında nasihatâmiz ikaz ve tavsiyelerde bulanarak kimi zaman konudan uzaklaşmıştır.

Mesnevi tertip itibariyle, kelam kitaplarının umumî tasnîfine sâdık kalınarak usûl-i selâse konularına uygun şekilde ilâhiyyât, nübüvvet ve semʿiyyât olarak üç bölüm hâlinde verilmiştir. Ayrıca imân-küfür bahisleri de konu bütünlüğü olacak şekilde ele alınmıştır. Âlim Sinân Efendi mesnevisinde, akâid-nâmelerde umumiyetle yer alan mîzân (amellerin tartılması), sırât köprüsü, amel defterlerinin sağ ya da soldan verilmesi, haram ve helâlin rızık olması, şefaat gibi konulara temas etmemiştir. Nübüvvet bahsinde ise peygamberliğin şartları meselesini kısaca ele almıştır. Ayrıca sorgunun kabirde başlayacağı söylenmiş fakat kabir azabından bahsolunmamıştır. Fakat bu hususlar itikâdî bir tasarruf olmayıp müellifin tercîh ya da ihmâlinden neşet etmektedir.

Âlim Sinân Efendi akâid-nâmesinde, dört halifenin efdaliyeti meselesine temas etmez. Sadece Hz. Muhammed'in çâr-yârı olan dört halifeye, hürmet ve izzette kusur etmemek gerektiğini belirtir. Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Alî'nin efdaliyetinin hilâfete geçiş sırasına göre olduğu Matürîdî akâidinin temel prensipleri arasında yer almaktadır.[36] Şeyh Sinân Efendi ile aynı tarikat geleneğinden gelen Muhyî-i Gülşenî, 985/1577 yılında kaleme aldığı *Sîret-i Murâd-ı Cihân* adlı mesnevisinin itikâd-nâme bölümünde dört halifenin efdaliyet sırasının Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Alî şeklinde olduğu söyler.[37] Halvetî tarikatı şeyhlerinden Şemseddîn-i Sivasî de 1001/1593 yılında tamamladığı Menâkıb-ı İmâm Aʿzam adlı mesnevisinin akâid bahsinde aynı fikirleri dile getirir. [38]

Şeyh Sinân Efendi Manzûm *Akâ'id-nâme*'sinde Yezîd'e lanet edilebileceğini fakat ondan başka bir Müslümanın telʿîn edilemeyeceğini söyler. Ûşî ve Hızır Bey, akâid kasidelerinde Yezîd'e lanet edilmemesi

---

[36] Taftazânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akâyidi (Şerhü'l-Akâid)*, s. 321, Siraceddin Ali b. Osman Ferganî el-Uşî, *Emâlî Şerhi*, s. 78, Mustafa Sait Yazıcıoğlu, "Hızır Bey ve 'Kasîde-i Nûniye'si", s. 563.

[37] Abdullah Arı, *Muhyî-i Gülşenî, Eserleri ve Sîret-i Murâd-ı Cihân (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2010, s. 68.

[38] Şemseddîn Sivasî, *Menâkıb-ı İmâm A'zam*, haz. Mehmet Arslan, Sivas Belediyesi Yay., Sivas 2015, s. 138.

gerektiği ifade edilmektedir.[39] Esasen Yezîd'in telʿîni meselesi, Ehl-i Sünnet kelamcıları arasında üzerinde ittifak edilmeyen bir meseledir. Matürîdîlerin umumî tavrı Yezîd'in lanetlenmesine gerek olmadığı yönündedir. Fakat tasavvuf çevrelerinde Ehl-i Beyt'e duyulan muhabet dolayısıyla Yezîd'in telʿîni umumî bir kanaat hâlini almıştır. Halvetî geleneğine mensup Muhyî-i Gülşenî ve Şemseddîn Sivâsî, kendi eserlerine bu konuya değinmemişlerdir.

Manzûm *Akâ'id-nâme*'de, Ehl-i Sünnet'in muârızı olarak Harîciyye ve Mutelize mezhebi zikredilir. Şeyh Sinân Efendi, sık sık Ehl-i Sünnet'ten farklı düşünüşleri bu iki mezhebe atıfla tarif etmektedir. Matürîdiliğin zuhuru dönemlerinde, Mutezile'nin yaygın olduğu bilinmektedir. Haricîler ise o dönemde güç kaybetmekle birlikte hâlâ varlıklarını muhafaza etmekteydilerler. Fakat XVI-XVII. asır Osmanlısında ne Mutezile ne de Hâricîlik cemiyyette karşılığı bulunan ve mücadele edilen inanç gruplarından değildi. Manzûm *Akâ'id-nâme*'de sadece bu iki mezhebin Ehl-i Sünnet'in muârızı olarak zikredilmesi, klâsik dönem akâid metinlerindeki söylem itiyâdının bir aksi olarak düşünülebilir. Fakat, XVI. asrın başlarından itibaren giderek yükselen ve Osmanlı ilim dünyasında "Râfizîlik" olarak anılan inanç zümresine dair mesnevide bir atfın bulunmayışı ilginçtir. Bilhassa XVI. asrın son çeyreğinde Osmanlı-Safevî mücadelesinin şiddetlendiği ve bu mücadele zemininde "reddiye/zemmiye" mahiyetinde eserlerin kaleme alındığı göz önünde bulundurulduğunda, Şeyh Sinân Efendi'nin tavrı dikkat çekicidir.[40]

Âlim Sinân Efendi mesnevisinde, Mâtürîdî akâidinin temel prensiplerinin dışında, tasavvufî meselelere temas etmiştir. Bilhassa tarikat-şeriat münasebeti ve velîlerin ahvâli bahisleri bu yönüyle dikkate değerdir. Mutasavvıf şairin bu tavrı, tasavvuf düşünce geleneğinin İslâm şeriatına mugâyir ve bigâne olmadığını temellendirme gâyesine matuftur. Şeyh Sinân'ın eserinde ismini zikrettiği şahısların hemen tamamı sufî kimliği ile tebârüz etmiştir. Şeriattan uzaklaşarak bidʿata sapmamak

---

[39] Siraceddin Ali b. Osman Ferganî el-Uşî, *Emâlî Şerhi*, s. 90, Mustafa Sait Yazıcıoğlu, "Hızır Bey ve 'Kasîde-i Nûniye'si", s. 566. Bu konuyla ilgili klâsik dönem tartışmaları için bkz. Rıdvan Özdinç, *İtikat ve Siyaset: Sünnî Kelamında İmamet-Hilafet Meselesi*, Dergâh Yay., İstanbul 2018, s. 322-328.

[40] Şemseddîn Sivâsî *Menâkıb-ı İmâm A'zam* mesnevisinde, dört halifenin efdaliyeti meselesini zikrettikten sonra bahsi Râfizîlerin zemmine intikal ettirir. Bkz. Şemseddîn Sivasî, *Menâkıb-ı İmâm A'zam*, s. 139-141.

gerektiğini dile getirirken, İmâm Gazzâlî'nin İhyâ'u Ulûmi'd-dîn'inine atıfta bulunur.[41] Zâhir olan şeriatı inkâr etmenin küfre sebep olacağını Kâdî İyâz'ın Şifâ-i Şerîf'den nakille dile getirir.[42] Mesnevideki bu atıf ve telmihler, Âlim Sinân Efendi'nin içinde doğduğu geleneğe ve ilmî birikimin kaynaklarına işaret etmektedir.

4.3. Dil ve Üslup Hususiyetleri

Telif tarihi bilinmeyen manzûm *Akâ'id-nâme*, XVII. asrın ilk yarısında kaleme alınmıştır. Didaktik bir metin olması yönüyle mesnevinin dili, edebî sanat ve mecazlardan âridir. Fakat mesnevideki kelâmî ıstılahların yoğunluğu, mesnevinin dilini nispeten ağırlaştırmaktadır. Ayrıca şairin kâfiye zaruretiyle Türkçede yaygın olarak kullanılmayan (tâlih, mevkûr, istiʿânet, istikânet, mevhâ) gibi kelime tercihleri de yer yer dili sadelikten uzaklaştırmıştır. Gerek konunun kendine mahsûs bir ıstılahı oluşu gerekse şâirin nazım tekniğindeki acemilikler dolayısıyla Manzûm Akâ'id-nâme'de, belâgat ve fesâhat yönünden zayıflıklar görülmektedir.

Mesnevide dil yönünden dikkat çeken bir diğer hususiyet, konuşma dili ile telîf lisanın iç içe geçmesidir. Bilhassa EAT dönemi birinci tekil şahıs eki "-van, -ven", gelecek zaman eki "-ısar,-iser"ın yanı sıra "şolok", "bular" gibi kullanımlar, konuşma dilinin akisleri olarak görülebilir. Ayrıca Âlim Sinân Efendi, "-dur, -durur" bildirme ekini, "kılurdur, iderdür, irmezdür" örneklerinde olduğu üzere çekimli fiillerin sonuna getirmektedir. Bu yönüyle dikkate değer bir diğer dil hususiyeti ise "virüpdi, gelüpdi, olupdı" kullanımlarıdır.

Âlim Sinân Efendi'nin dil ve nazım hususundaki tavrı, âit olduğu tarikat geleneğinin akisleri olarak görülebilir. Esasen Sinân Efendi'de gördüğümüz bu tavır, Halvetî tarikatı mensubu pek çok şairde de karşımıza çıkmaktadır. Halvetî şâirlerin, klâsik edebiyat ile tekke şiirini

---

[41] İlgili bahis için bkz. Gazzâlî, *Mesîru Umumi'l-Muvahhidîn Şerh u Terceme-i Kitab-ı İhyâu Ulûmi'd-dîn: İhyâ Tercüme ve Şerhi, tercüme ve şerh*: Yusuf Sıdkî el-Mardinî, haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2015. C. I, s. 532-543. Aynı bahis için ayrıca bkz. Ebu Hafs Şehabeddin Ömer b. Muhammed Sühreverdî, *Tasavvufun Esasları: Avârifü'l-Me'ârif Tercemesi*, çev. Hasan Kamil Yılmaz, İrfan Gündüz, Vefa Yayıncılık, İstanbul [t.y.]. s. 55-59.

[42] Kâdî İyâz, *Şifâ-i Şerîf Şerhi, tercüme ve şerh*: Mehmet Yaşar Kandemir, Tahlil Yayınları, İstanbul 2012. C. III, s. 481-2, 484-485, 487.

meczederek kendilerine mahsus bir şiir tavrı benimsedikleri söylenebilir. Aruzun yanında heceyi, beytin yanında dörtlüğü, gazelin yanında ilahiyi kullanan bu şairler zümresi; sâde bir Türkçeyle hem ilâhî neşveyi terennüm etmiş hem de tarikatın usül ve adâbını anlatmışlardır. Bu yönüyle Âlim Sinân Efendi; Ahmed Şemseddîn Marmaravî, Ümmî Sinân, Vâhib Ümmî, Hüsameddin Uşşakî, Memican Saruhanî, Ömer Karibî gibi Halvetî meşâyihi şairlerinin muakkibidir.

4.5. Vezin

Âlim Sinân Efendi Manzûm Akâ'id-nâme'sini aruz vezninin mefâʿîlün mefâʿîlün feʿûlün kalıbıyla kaleme almıştır. Mesnevide aruzla ilgili en önemli tasarruf, kapalı uzun hecelerin gerektiği durumlarda tek bir hece (-) olarak alınmasıdır. Bu tasarrufun metinde birçok örneğiyle karşılaşılmaktadır:

017. Kemālāt-ı ṣıfātıyla ḳadīm ol
Ezeldür bī-naẕīr Ḥayy-ı ʿalīm ol

039. Ḳılub inşā bu cümle münşeʾātı
Ḳılur idrāk cemīʿ-i müdrekātı

156. Nuṣūṣ-ı ḳaṭʿ ile menṣūṣ vücūdı
Nite nefy ide maḫṣūṣ vücūdı

174. Didi kim yā Resūlu'llāh n'idelüm
Cenāb-ı Ḥażret'e ṭur ṭīz gidelüm

299. Ḥaḳ'ı ber-vech-i ḥaḳ işʿār ḳılursaŋ
Dürüstdür ẓāhire iḳrār ḳılursaŋ

Manzûm Akâ'id-nâme'de aruzla ilgili bir diğer önemli tasarruf ise, üç kapalı ya da uzun heceden müteşekkil "nispet î"li kelimelerinin son hecelerinin kısa hece (.) olarak alınmasıdır. Mesnevide; rûhânî, cismânî, nûrânî, hakkânî, rabbânî, nefsânî, şehvânî, zulmânî kelimelerinin aruz değeri iki uzun/kapalı bir kısa hece (--.) olarak alınmıştır. Burada klasik şiirdeki, standart zihaf tasarruflarının ötesinde bir durum olduğu görülmektedir.

Mesnevide vezin gereği bazı Arapça kelimeler, küfr/küfür, gayb/gayıb, hevl/hevil örneklerinde görüldüğü üzere Türkçe telaffuzlarına göre değerlendirilmiştir. Mesnevide az da olsa bazı imâle örnekleri görülmektedir:

145. Ki vaḥye ṣūretinde gelür-idi
Bilenler kim-dürür ol bilür-idi

283. Rivāyetdür ki aynī rūḥ-ı Ḥażret
İnüp yir yüzine getürdi ḳudret

288. Çü ḳorḳudur sizi iḍlāl ide ol
Şerīʿatum yolından ḍāl ide ol

Manzûm Akâ'id-nâme'de aruzla ilgili en dikkat çekici kusur ise bazı mısralardaki fazla hecelerdir:

141. İnanursa kişi ḥāl-i insilāḥa
İnanurdur pes aḥvāl-i insilāḥa

177. Ḥaram'dan Mescid-i Aḳṣā'ya yetişdi
Şoloḳ dem mevlid-i ʿ Īsā'ya yetişdi

4.6. Kâfiye

Manzûm Akâ'id-nâme, âhenk unsurları açısından bazı kusur ve zaaflarla malûldür. Şâirin kâfiye ve redif hususundaki tasarrufları, klâsik şiir geleneğinin teâmülleri dışında kalmaktadır. Bu bağlamda mesnevide görülen en büyük kusur, bazı beyitlerde kâfiye bulunmayıp sadece redife yer verilmesidir:

066. Ḳadīmīden olup esʿād u eşḳā
Hiç olmazdur ezelden esʿad eşḳā

146. Ki rāvī İbn Ḫaṭṭāb sevgilüden
ʿÖmer'den yaʿni kim ol baḫtludan

198. Çü rūḥānī ḳamu cinn ü melekden
Benū Âdem-dürür ekrem melekden

Mesnevide dikkati çeken bir diğer husus ise aynı kökten müştâk kelimelerle yapılan kâfiyelerdir. Mesnevide ḥavādiṯ/ḥādiṯ, ṣavāḥib/muṣāḥib, belā/ibtilā, meẓāhir/ẓāhir, ḥāl/aḥvāl, Ḥāric/Ḥavāric, maḥal/muḥtemel, red/mürted, ittifāḳ/vifāḳ gibi aynı kökten türetilmiş kelimeler arasında kâfiye yapılmıştır. Manzûm Akâ'id-nâme'de dikkat çeken bir diğer husus ise aynı kâfiyelerin ardı ardına tekrârlanmasıdır:

019. Müdebbirdür ḳamu efʿāli ṭurrā
Muḳaddirdür ḳamu **aḥvāl**i ṭurrā

020. Pes efʿāli gibi efʿāl-i ḫalḳı
Mürīd oldur ḳamu **aḥvāl**i ḥalḳı

067. Murād idüp ḳulına Ḥaḳ **saʿādet**
Fe-ḥāṣā ḳul murād ide şekāvet

068. Dilerse ger ḳulına Ḥaḳ şeḳāvet
Nite ḳul bulısar nehc-i **saʿādet**

147. Rivāyetdür **tevessül** ḳıldı Cibrīl
Gelüp vaḳtā temeşşül ḳıldı Cibrīl

148. Nitekim Meryem'e ḳıldı temeşşül
Ki nefḥdür rūh-içün ḳıldı **tevessül**

158. Niçe cinnī melek **ervāḥ**-ı emvāt
Görinür fi'l-meşel eşbāḥ-ı emvāt

159. Budur ḥaḳ söz ki mevt eşbāḥa irür
Sen anı şanma kim **ervāḥ**a irür

201. Bu maʿnādan dime efḍal olupdur
Resūlu'llāh'dan ol **ekmel** olupdur

203. Nite efḍal diyesin ol ġulāma
Nite **ekmel** diyesin ol ġulāma

258. Dime kim **mü'min**em inşāʿe rabbī
Dime hem mūḳınem inşāʿe rabbī

260. Velī evlā budur ḥaḳ **müʿmin**em di
Ḥaḳ'a īḳān ile ḥak mūḳınem di

Manzûm *Akâ'id-nâme*'de bazı kelimelerin sıklıkla kâfiye yapıldığı görülmektedir. Metinde ekmel-efdal (5 kez), şirʿat/bidʿat (5 kez), mü'min/mûkın (3 kez) kâfiye yapılmıştır. 340 beyitlik bir mesnevide bu türden kâfiye tekrarları, klâsik şiir nazım geleneğinde makbûl sayılmamaktadır.

4.7. Nüsha Bilgisi ve Yazmanın İmlâ Hususiyetleri

Âlim Sinân Efendi'nin Manzûm *Akâ'id-nâme*'sinin bilinen tek nüshası, Pertevpaşa Kütüphanesi 613 numarada kayıtlı mecmuanın 136b-146b varakları arasındadır. Mecmuada; tasavvuf, fıkıh, hadis ve kelam sahalarına ait olmak üzere Arapça ve Türkçe toplam 18 eser vardır. Bu eserlerin bazılarında istinsah tarihi bulunmaktadır. Bu tarihlerden en erkeni 1116/1704-1705, en geçi ise 1246/1830-1831 yılına aittir. Manzûm *Akâ'id-nâme*'nin istinsah tarihiyle ilgili bir kayıt yoktur. Eserin her sayfasında çift sütun üzere, 17 satır vardır. Talîk hatla yazılmış metinde, cetvel ve ser-lehva bulunmamaktadır.

Metin imlâsında cüz'î de olsa hareke kullanılmıştır. Fakat bu hususta belli bir kâideye bağlı kalınmamıştır. Kelimelerin yazımında, dönemin imlâ itiyatlarına uyulmuştur. "İçün, çün" edatı ve "ne" zamiri çoğu kez bağlı olduğu kelimeye bitişik olarak imlâ edilmiştir. Nâdir olmakla birlikte "ve" bağlacı, harekeyle gösterilmiştir. Bazı kelimelerin imlâsında, harf tercihleri hususunda hatalar görülmektedir. Meselâ, "inẕār (انذار)" kelimesi sehven "inzār (انزار)" şeklinde yazılmıştır. Yine istinsah hatası olarak bazı kelimelerin harfleri kâmilen yazılmamıştır. Ayrıca birkaç yerde kelimenin yazılmadan geçildiği de görülmüştür. Bu hususlarla ilgili tashîh ve notlar, metin kısmında yer almaktadır.

Sonuç

Âlim Sinân Efendi, Halvetiyye tarikatının Ahmediye kolunun Uşşâkî şubesi şeyhlerindendir. Doğum tarihi bilinmeyen Şeyh Sinân'ın memleketi, Muğla kasabasına bağlı Leyne'dir. XVI. asrın sonlarında Bolayır'a gelen sufî şâir, hayatının önemli bir devresini burada idrâk etmiştir. 1045/1035-1036 yılından sonra vefat ettiği anlaşılan Sinân Efendi'nin -şimdiki bilgilerimize göre- ikisi Arapça olmak üzere dokuz eseri vardır. Bu eserlerden ikisi tecvit ve akâid konularında yazılmış mesnevi, biri ise ilahîlerden mürekkep divançesidir.

Makalemizin mevzuu olan Manzûm Akâid-nâme, 340 beyitten müteşekkil bir mesnevidir. Bilinen tek nüshası Pertevpaşa Kütüphanesi 613 numarada bulunan mesnevi, Mâtüridî akâidinin temel meselelerinin anlatıldığı didaktik bir eserdir. Tercüme-i Akâ'id ismiyle kaydedilen akâid-nâme için Âlim Sinân Efendi hususî bir isim zikretmemiştir. Bu mesnevi, müstakillen bir eserin tercümesi olmayıp farklı kaynaklardan derleme-tercüme usûlüyle vücuda getirilmiştir. Manzûm Akâid-nâme olarak zikrettiğimiz bu eserin telif tariyle ilgili bir kayıt yoktur. Şeyh

Sinân Efendi'nin olgunluk devresinde kaleme alındığı anlaşılan bu akâid-nâme, Mâtüridî mezhebinin görüşlerini aksettirmektedir. Bununla birlikte sufî bir şâirin kalem mahsûlü olması itibariyle, mirâç ve beşerin diğer varlıklardan efdaliyeti gibi bazı itikâdî meseleler tasavvufî bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Âlim Sinân Efendi mesnevisinde; Mâtüridî akâid-nâmelerinde dile getirilen dört halifenin efdaliyeti meselesine temas etmemiş ve Yezîd'e lanet edilebileceğini dile getirmiştir. Ayrıca sırat, mizân gibi bazı sem'iyyât bahislerine Manzûm Akâid-nâme'de yer verilmemiştir. XVI. asırdan sonra giderek yaygınlaşan manzûm itikâd-nâme yazma geleneğinin bir halkası olan bu mesnevi, telif tarzı ve bakış açısı itibarıyla kendi vadisinin önemli bir eseri tavsîfine şayândır.

Kaynakça

Adıgüzel, Niyazi, "Kuloğlu Şeyh Hacı İlyas'ın Dîvân-ı Mesâbih Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi,* 2018 Özel Sayı, s. 244-253.

Âlim Sinân Efendi, *Tercüme-i Mesâbihü's-Sünne (Mesâbihü'l-Hüdâ),* Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi Koleksiyonu, nu: 126, 294 vr.

_____, *Tercüme-i Mesâbihü's-Sünne (Mesâbihü'l-Hüdâ),* Süleymaniye Kütüphanesi, H. Hüsnü Paşa, Reşid Efendi Koleksiyonu, nu: 239, 316 vr.

_____, *Tercüme-i Mesâbihü's-Sünne (Mesâbihü'l-Hüdâ),* Muğla Hoca Mustafa Efendi Kütüphanesi, Hoca Mustafa Efendi Koleksiyonu, nu: 25, 261 vr.

_____, *Tercüme-i Mesâbihü's-Sünne,* Manisa İl Halk Kütüphanesi, nu: 45 Ak Ze 261/1, vr.1b-245a.

Anbarcıoğlu, Meliha Tarıkahya, "İ'tikadnâme ve Türkçe Çevirisi", *Necati Lugal Armağanı,* TTK Yayınları, Ankara 1968, s. 654-658.

Arı, Abdullah, *Muhyî-i Gülşenî, Eserleri ve Sîret-i Murâd-ı Cihân (İnceleme-Metin-Sözlük),* Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2010.

Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri,* Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333.

Davudoğlu, Ahmed, *Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi,* C. II, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1973.

Ebû Abdullah Veliyyüddin Muhammed b. Abdullah Tebrizî, *Mişkatü'l-Mesabih,* thk. Muhammed Nâsırüddin el-Elbânî, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Dımaşk 1961/1380.

Ebu Hafs Şehabeddin Ömer b. Muhammed Sühreverdî, *Tasavvufun Esasları: Avârifü'l-Me'ârif Tercemesi,* çev. Hasan Kamil Yılmaz, İrfan Gündüz, Vefa Yayıncılık, İstanbul [t.y.].

Ebü'l-Fidâ İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzilü'l-ilbâs: Ammâ İştehere Mine'l-Ehâdîs alâ Elsineti'n-Nâs,* thk. Ahmed Kalaş, Mektebetü't-Türasi'l-İslâmî, Haleb [t.y.]

Erünsal, İsmail, "Pertev Paşa Kütüphanesi", *TDV İslam Ansiklopedisi,* C. 34, 2007, s. 238.

Evhadî-i Isfahânî (Maʿrûf be-Merâgî), *Külliyât: Dîvân, Mantıku'l-Uşşâk, Câm-i Cem,* haz. Saʿîd Nefîsî, Çâp-i Dovvom, Muessese-i Çâp u İntişârât-ı Emîr-i Kebîr, Tahrân 1375.

Gazzâlî, *Mesîru Umumi'l-Muvahhidîn Şerh u Terceme-i Kitab-ı İhyâu Ulûmi'd-dîn: İhyâ Tercüme ve Şerhi,* tercüme ve şerh: Yusuf Sıdkî el-Mardinî, haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2015.

Götz, Beschrieben von Manfred, *Türkische Handschriften,* 4. Cilt, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden 1979.

Güler, Mehmet, "Şeyh Sinân Efendi'nin Manzum Tecvîd Tercümesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* C. 10, S. 52, 2017, s. 145- 171.

Hüseyin b. Mesûd el-Ferrâ el-Begavî, *Mesâbihü's-Sünne,* thk. Yusuf Abdurrahman Mar'aşli, Muhammed Salim İbrâhim Semâre, Cemâl Hamdî Zehebî, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1987/1407.

İlhan, Mevlüt, *Kaside-i Emâlî'nin Türkçe Tercümeleri,* Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Rize 2016.

Kâdî İyâz, *Şifâ-i Şerîf Şerhi,* tercüme ve şerh: Mehmet Yaşar Kandemir, Tahlil Yayınları, İstanbul 2012.

Kuloğlu Şeyh Hacı İlyas, *Bâğ-ı Behişt (İnceleme-Tenkitli Metin),* haz.

Bünyamin Taş, Gece Kitaplığı, Ankara 2015.

Muvahhid, Samed (haz.), *Mecmu'a-i Âsâr-i Şeyh Mahmûd-i Şebüsterî: Gülşen-i Râz, Sa'âdet-nâme, Hakka'l-Yakîn, Mir'atü'l-Muhakkıkîn, Merâtibu'l-Ârifîn,* Kitâbhâne-i Tahûrî, Tahrân 1371.

Nahîfî, *Der-Tevhîd-i Hak,* Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine Kitaplığı, nu: H. 693, vr. 33b-54b.

Nûreddîn Abdurrahmân b. Ahmed-i Câmî, *Mesnevî-i Heft Evreng,* haz. Câbilkâ Dâd-Alîşâh vd., muk. Aʿlâhan Efsahzâd, Mîrâs-i Mektûb, Tahrân 1378.

Özdinç, Rıdvan, *İtikat ve Siyaset: Sünnî Kelamında İmamet-Hilafet Meselesi,* Dergâh Yay., İstanbul 2018.

Razavî, Muhammed Takî Müderris (haz.), *Mesnevîhây-i Hakîm Senâî be-İnzimâm-i Şerh-i Seyrü'l-İbâd ile'l-Mi'âd,* İntişârât-i Dânişgâh-i Tahrân, Tahrân 1348.

Siraceddin Ali b. Osman Ferganî el-Uşî, *Emâlî Şerhi,* haz. Bekir Topaloğlu, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2008.

Şemseddîn Sivasî, *Menâkıb-ı İmâm A'zam,* haz. Mehmet Arslan, Sivas Belediyesi Yay., Sivas 2015.

Şimşek, Selami, "Avrupa ile Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu'da Tarîkatlar ve Tekkeler", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* 2007, S. 22, s. 251-310.

Taftazânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akâyidi (Şerhü'l-Akâid),* haz. ve çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 1980.

Tekin, Şinasi, "The Turkish Translation of Bedvu'l-Amâlî in Quatrains", *Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları,* C. 4, 1980, s. 157-206.

Yazıcıoğlu, Mustafa Sait, "Hızır Bey ve 'Kasîde-i Nûniye'si", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* C. XXVI, 1983, s. 549-588.

Zemahşerî, *el-Keşşâf: Keşşâf (Metin-Çeviri),* ed. Murat Sülün, çev. Muhammed Coşkun vd., Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2018.

Metin:

[136b] **Hāẕā Tercüme-i ʿAḳāʾid**

Bi'smi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm
mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün

001. Bi-ḥamdi'llāh yine inşā iderven
ʿAḳāʾid ʿilmini ifşā iderven

002. Resūl-i Kibriyā faḫr-i cihāna
Daḫı hem āline pīr [ü] civāna

003. Taḥiyyāt irgüre mevle'l-mevālī
ʿAṭiyyāt irgüre aʿlü'l-eʿālī

004. Ebū Manṣūr şeyḫ-i Mātürīdī
Ki ol meşhūr şeyḫ-i Mātürīdī

005. İmāmu'l-iʿtiḳād oldur zamāna
İrişsün sermedī aʿlā cināna

006. Budur ḥaḳḳānī meẕheb fi'ṭ-ṭarīḳa
Budur bes muʿteḳad ḥaḳ fi'l-ḥaḳīḳa

007. Budur Sünnī Müselmān iʿtiḳādı
Nuṣūṣ-ı naẓm-ı Ḳurʾān iʿtiḳādı

008. Derūnuŋdan gider vehm iḫtimāli
Ki Sünnī ol şaḳın olma İʿtizālī

009. Ḫilāf-ı nehc-i ḥaḳ ilḥāda düşme
Fesāda uġrayup ifsāda düşme

010. Meʿānī kim ṭulūʿ ider nihānī
Şerīʿātdan gerek anuŋ beyānı

011. Kitāb u sünnet [ü] fetvā-durur yol
Dem-ā-dem zühd ile taḳvā-durur yol

012. Fe-ḥāṣā kim ḳoya fetvāyı sālik
Ve ḥāṣā kim ḳoya taḳvāyı sālik

013. Meşāyiḫden budur naḳl [ü] rivāyet
Getürdüm Türkī dilce ḳıl dirāyet

014. Gezüp Mıṣr [u] Ḥaleb Şām u ʿIrāḳ'ı
Bulunmaya bu nüsḫa ittifāḳī

015. Gelibolı Bolayır'dan Sinān'ı
Duʿā-yı ḫayr ile yād it sen anı [137a]

016. Teʿāla'llāh virüp tevfīḳ özüme
Ḫaṭā irgürmeye hergiz sömüne

017. Kemālāt-ı ṣıfātıyla ḳadīm ol
Ezeldür bī-naẓīr Ḥayy-ı ʿalīm ol

018. Dilerdi tā ezel bu mā-sivāyı
Revāyı hem ḳamu hep nā-revāyı

019. Müdebbirdür ḳamu efʿāli ṭurrā
Muḳaddirdür ḳamu aḥvāli ṭurrā

020. Pes efʿāli gibi efʿāl-i ḫalḳı
Mürīd oldur ḳamu aḥvāli ḫalḳı

021. Degülseŋ Muʿtezil taḳdīre cümle
İnanup tā ezel tedbīre cümle

022. Ezelden bil ḳamu şerre irādet
Nitekim cümle hep ḫayra irādet

023. Ezeldür çü vücūd-ı nefs-i ẕātı
Anuŋ-çün pes ezeldür hep ṣıfātı

024. Ne ʿaynıdur ne ġayrıdur teʿaddüd
Ṣıfātında anuŋ ḳılma tereddüd

025. Ezelden tā ebed bir ḥay-durur ol
Ḳamu eşyāyı münşī şey-dürür ol

026. (...) ḳudsīsi maḥżā bir ṣıfatdur[43]
Vücūdı ẕāt-ı aḳdes bī-cihetdür

027. Müsemmādur murād esmādan ey dost
Ḫilāf ehli ṣaḳın aʿmādan ey dost

028. Tecezzīden müberrā cüzʾi Mevlā
Dilerse her nice ḫalḳ ider evlā

029. Çü bī-ġāyet-dür[ür] vaṣf-ı kemāli
Anuŋ-çün yoḳdur[ur] şibh ü miṯāli

030. Mücevher ḥāşe kim cism idinilmez
Aŋa bir dürlü hiç resm idinilmez

031. Ne kim ʿaḳla gelür andan berīdür
Temekkünden taʿayyünden ʿarīdür

032. Nedür maʿnī ʿale'l-ʿarşi'stivādan[44]
Bilüp vaṣf itme vaṣf-ı nā-revādan [137b]

033. Ḫükūmetdür murādātdan muḥaḳḳaḳ
Tefekkür ḳıl bu bu maʿnāyı müdaḳḳaḳ

034. Ḳamu ḫalḳ üzre ʿālīdür ḥaḳīḳat
Nice isterse vālīdür ḥaḳīḳāt

035. Ṭarīḳ[45] ehli viṣāline o sırruŋ
Ḳılur arzū ḫayāline o sırruŋ

036. Ne kim görse kişi rüʾyāda ṣūret
Yine kendüdür ol murāda ṣūret

037. Ṭolu cümle ʿavālim sırr-ı Ḥaḳ'dur
Sebeb bu varlıġa hep birr-i Ḥak'dur

038. Ḳamuya çün Ḳadīr oldur ezelden
Semiʿ ü hem Baṣīr oldur ezelden

---

43 Bu mısranın başında iki hecelik kelime/ler eksiktir.
44 Arşa istivâ etmiştir. (Tâhâ: 5)
45 ṭarīḳ: sülūk (der-kenarda)

039. Ḳılub inşā bu cümle münşeʾātı
Ḳılur idrāk cemīʿ-i müdrekātı

040. Ṣıfātu'llāh degüldür çün ḥavādiṯ
Kelāmu'llāh degüldür pes vaṣf-ı ḥādiṯ

041. Anuŋ-çün didiler Ḳurʾān ḳadīmdür
Kelām-i nefs-i Ḥaḳ ẕikr-i kerīmdür

042. Kelām-ı ḥüsn ḫalḳ olan meẓāhir
Ḳadīm olmazdur o yāru'l-mefāḫir

043. Niçe tekvīn-i Ḥaḳ bu kāʾināta
Tecellīdür ezelden mümkināta

044. Kezā Tenzīl-i Ḥaḳ maʿnā-yı naẓma
Tecellīdür ezelden āy-ı naẓma

045. Ṣıfatdan pes irüp bāʿiṯ ḥurūfa
Taʿalluḳa sezādur(?) ḥādiṯ ḥurūfa

046. Kelāmu'llāh ṣıfatdur çün maʿa'ẕ-ẕāt
Ki yoḳdur anda ḥarf [u] lafẓ [u] eṣvāt

047. Bu maʿnīden dime Ḳurʾān'a ḥādiṯ
Ki kāfirdür diye Furḳān'a ḥādiṯ

048. Murād idüp meger naẓm-ı müʾellif
Ki ḥādiṯdür diye resm-i müʾellif

049. Oḳınan yazılan eşkāl-i elfāẓ
Ḥavādiṯdür ḳamu emṯāl-i elfāẓ [138ᵃ]

050. Velīkin çün kelāmu'llāh ṣıfatdan
Tecellī ʿaksidür ol bī-cihetden

051. Kitābu'llāh dinildi ẓāhir elfāẓ
Ḫiṭābu'llāh dinildi bāhir elfāẓ

052. Anuŋ-çün pes ʿibādātuŋ ulusı
Cemīʿ-i fiʿl-i ṭāʿātuŋ ulusı

053. Namāz içre ḳırāʿatdur dinildi
Veyā maḥż-ı tilāvetdür dinildi

054. Sülūk ehli velī tevḥīde düşdi
Tecerrüd ʿālemi tecrīde düşdi

055. Muḥabbet nārına yanup vücūdı
Tecellī ḳıldı subḥāt-ı şuhūdı

056. Vücūd-ı bī-vücūdı nā-gehānī
Vücūd-ı lā-mekān oldı nihānī

057. Gelüpdür çoḳ niçe ehl-i ḍalālet
Didiler çoḳ niçe ḳavl-i ḍalālet

058. Berīdür Ḥaḳ ṣavāḥibden cemīʿan
Dişi erkek muṣāḥibden cemīʿan

059. Tenezzüh ḳıldı Ḥaḳ nevʿ-i zamāndan
Tenezzüh ḳıldı çün nevʿ-i mekāndan

060. Anuŋ ṣunʿıdur iḫyā vü imāte
Ḳamuyı irgüren oldur memāte

061. Ḥaḳīḳat her ölüm taḳdīr-i Ḥaḳ'dur
Ki ḳatli ḳātilüŋ tedbīr-i Ḥaḳ'dur

062. Kişi kim her nice olsa vefātı
Ki ḥattā ġarḳ u ḥarḳ olsa memātı

063. Bulur elbette ol aḫv[ā]l-i ḳabri
Niçeler bulısar ehvāli ḳabri

064. Ne ḥālet kim görür maḳbūr ezeldür
Ki tā her ne görür maḥşūr ezeldür

065. Görinür gerçi tebdīl āşikāre
Niçe aḥvāli taḥvīl āşikāre

066. Ḳadīmīden olup esʿād u eşḳā
Hiç olmazdur ezelden esʿad eşḳā [138ᵇ]

067. Murād idüp ḳulına Ḥaḳ saʿādet
Fe-ḥāṣā ḳul murād ide şeḳāvet

068. Dilerse ger ḳulına Ḥaḳ şeḳāvet
Nite ḳul bulısar nehc-i saʿādet

069. Ḥaḳ'a vācib degül irşād ide ol
Ki cebr idüp ḳulın dil-şād ide ol

070. Virüpdür ḳullarına iḫtiyār ol
Dilerse kim ḳılurdur baḫtiyār ol

071. Dilerse hem daḫı kimse fesādı
Aḫa feṯḥ itmez ol bāb-ı reşādı

072. Ḫıyār-ı ḫalḳ olan ṣāliḥlere ol
Şerār-ı ḫalḳ olan ṭāliḥlere ol

073. Cezālar idiser rūz-ı ḳıyāmet
Cezāsın bulısar cümle tamāmet

074. Vire müʾminlere cennātını Ḥaḳ
Ki bāḳī tā ebed ravżātını Ḥaḳ

075. ʿUṣāt-ı müʾminīnüḫ baʿżı mevḳūr
Muʿaẕẕeb olısar maġżūb [u] mahḳūr

076. Vire kāfirlere dāru'l-caḥīmi
Ki bāḳī tā ebed dāru'l-ḥaṭīmi

077. Bulup kāfir nekālu'llāhdan envāʿ
Bula müʿmin nevālu'llāhdan envāʿ

078. Ḳamu müʿminlere ġufrānını Ḥaḳ
Muḥaḳḳaḳ irgürüp rıḍvānını Ḥaḳ

079. Ḥicābın refʿ idüp bī-irtiyāb ol
Cemālin ʿarż ide bī-iḥticāb ol

080. Tecellī Ḥaḳ ṭutup şol dem cinānı
Görine bī-cihet ol lā-mekānī

081. Müşāhed olısar bī-şek bilā-ġayn
Muʿāyen olısar līkin bilā-ʿayn

082. Ḳamu müʾmin diye pes ḥaḳḳu'l-ednā
Bi-ḥamd'illāh görindi Rabbu'l-aʿlā

083. O leẕẕetden ḳamu leẕẕātı ey dost
Unudasın ḳamu cennātı ey dost [139[a]]

084. Ṣaḳın kim rüʾyeti inkār idesin
Ki ḳavl-i Muʿtezil īṣār idesin

085. ʿAcebdür ʿāṣıḳuŋ derd ü belāsı
Görünmez münkire ʿaşḳ ibtilāsı

086. Muḥabbet nārını inkār iderler
Muḥibbüŋ zārını inkār iderler

087. Tecellī nūr-ı ẕātı fi'l-meẕāhir
Ḳamu inkār ider ol ehl-i ẓāhir

088. Çün inkār itdiler nūr-ı cemāli
Feyā ḫüsrāne ehli'l-İʿtizāli[46]

089. Çü Ḥaḳ bir kenz-i maḫfīdür[47] nihānī
Nebīlerden bilindi ḥaḳ beyānı

090. Nebīlerdür ʿulūma hep revābıṭ
Nebīlerdür ara yirde vesāyıt

091. Nebīlerdür ṭarīḳatdan ḫaber-dār
Nebīlerdür ḥaḳīḳatdan ḫaber-dār

---

[46] "Mutezile mensuplarının kaybı çok büyük olacaktır." (Emâlî Kasîdesi'nin 22. beyti) Bkz. Siraceddin Ali b. Osman Ferganî el-Uşî, *Emâlî Şerhi,* haz. Bekir Topaloğlu, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 53.

[47] Gizli hazine. Bu ibareyle, "Ben gizli bir hazîne idim, bilinmeye muhabbet ettim ve mahlûkâtı yarattım." hadisine telmîhte bulunulmuştur. Bkz. Ebü'l-Fidâ İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzilü'l-ilbâs: Ammâ İştehere Mine'l-Ehâdîs alâ Elsineti'n-Nâs,* thk. Ahmed Kalaş, Mektebetü't-Türasi'l-İslâmî, Haleb [t.y.], C. II, s. 191.

092. Nebīlerden-dürür ʿilm-i dirāset
Nebīlerden-dürür ʿilm-i verāṣet

093. İrişdi ʿanʿane yevmen fe yevmen[48]
Muʿanʿan irdi pes ḳavmen fe ḳavmen[49]

094. Ne bilürdi ʿibādātı velīler
Ne bilürdi kerāmātı velīler

095. Çü Ḥaḳ'dan ḫalḳa faż̇l u raḥmet ehli
Nebīlerdür emān u ʿiṣmet ehli

096. Çü ʿilm-i vaḥy ile maʿmūr olupdur
Anuŋ-çün daʿvete meʾmūr olupdur

097. Dinildi yüz biŋ idi ol cemāʿet
Yigirmi dört biŋ idi hem tamāmet

098. Kitāb u sünnet ehli enbiyādan
Ḫiṭāb u şirʿat ehli enbiyādan

099. Dinildi üç yüz on üç mürsel oldı
Risāletle ḳamudan emṣel oldı

100. Nebī mürsel ḳılur tebşīr ü inẕār
Velāyet ehli pes etbāʿ-ı aḫyār [139b]

101. Velīlerde ne kim envār-ı ḥikmet
Nebīlerdendür ol āṣār-ı ḥikmet

102. Havāda vü şularda āşikāre
Yürürse ger velī düşme şikāre

103. Getürse dürlü eşyādan nevāle
Ḳılursa her ne kim fiʿl-i muḥāle

104. Kerāmāt-ı velī feṭḥ-i ilāhī
Nebīnüŋ muʿcizātıdur kemāhī

---

48 Günden güne.

49 Topluluktan topluluğa.

105. Nebīler hep erenlerden gelüpdür
Ki daʿvetle hedātü'l-ḫalḳ olupdur

106. Anuŋ-çün efḍal olmaz enbiyādan
Fażīletde kimesne evliyādan

107. Bu resme iʿtiḳād itmek gerekdür
Ki şerʿe inḳıyād itmek gerekdür

108. Şifâ'dan hem daḫı İḥyā'dan ey dost
Budur ḥaḳ söz ḳamu aḥyādan ey dost

109. Cehāletdür verā-yı şirʿat olan
Ḍalāletdür hevā-yı bidʿat olan

110. Şerīʿat ẓāhiri teʾvīl olunmaz
Ḫilāf-ı ẓāhire taʿvīl olunmaz

111. Çü ẓāhir üzredür şerʿ intiẓāmı
Ẓevāhir üzredür semʿ intiẓāmı

112. Kimesne ḳılmaya şirʿatdan iʿrāż
Meger kim mülḥid [ü] zındīḳ [u] murtaż

113. Fütūḥāt assı Şeyḫ-i Ekber ulu
Didi ol ʿilm içinde evfer ulu

114. Tecellī sırr-ı Ḥaḳ'dan vāḳıʿāta
Kimesne yol bulmaya vāridāta

115. Ki ḥatmī ṭutub[an] şerʿi tamāmī
Şerīʿatla ʿamel ide müdāmī

116. Maʿāẕa'llāh meger maġrūr ola ol
Ḫilāf-ı şerʿ ile menkūr ola ol

117. Ḳulaḳ ṭut diŋle kim Ḳāżī ʿİyāz'ı
O deryā-yı ledün ʿilm-i riyāżı [140a]

118. Şu resme didi kim gey ḫāsir oldı
Ki ẓāhir şerʿi münkir kāfir oldı

119. Ḳuşeyrī Sühreverdī vü[50] Ġazālī
Cüneyd [ü] Bāyezīd-i ẕü'l-ʿavālī

120. Bular miṣli emāṣilden olurlar
Sülūk ehli efāżıldan olurlar

121. Ṣaḥābī ṭābiʿi ol baḫtlular
Ulu'l-ʿilm ehl-i ḥaḳ yüzi ṣulılar

122. Ḳamu peyġambere ẓāhir ḫaberde
Muṭāvaʿlar-durur bāhir naẓarda

123. İmāmu'l-etḳiyā ṣadr-ı muʿallā
Hümāmü'l-aṣfiyā bedr-i muʿallā

124. Muḥammed Muṣṭafā ekmel ḳamudan
Kemāl-i fażl-ıla efḍal ḳamudan

125. Yetişdi şöhreti şarḳā vü ġarbā
İrişdi daʿveti buʿdā vü ḳurbā

126. Ḳamu edyānı nāsıḫ şerʿ-i dīni
Anuŋ-çün bāḳī ʿālī ferʿ-i dīni

127. Şerīʿatdan ḳalur ṣanma kimesne
Ki bī-teklīf olur ṣanma kimesne

128. Çü ḫatmü'l-enbiyādur sünnetine
Zevāl irmezdür anuŋ şirʿatine

129. Şu deŋlü Ḥaḳ virüpdi muʿcizātı
Getürdi dürlü dü[r]lü beyyinātı

130. Kitābu'llāh-durur aʿẓam ʿaṭiyye
Ḫiṭābu'llāh-durur ekrem ʿaṭiyye

131. Dem-ā-dem gönderüp Cibrīl'i Mevlā
Ki ḥarf ḥarf indürüp Tenzīl'i Mevlā

---

[50] Yazma metinde "vü" bağlacı, "Ḳuşeyrī"den sonra gelmektedir. Vezin gereği "Sühreverdī"den sonraya alınmıştır.

132. Mükemmel ḳıldı pes āyāt-ı naẓmı
Ki ekmel ḳıldı pes ġāyāt-ı naẓmı

133. Çü ṣubḥāne'lleẕī esrā[51] dinildi
Ki ṣıdḳ-ı seyr-i miʿrāc idinildi

134. Ḳamu ümmet anı taṣdīḳ iderler
Ki cismānī diyü taḥḳīḳ iderler [140b]

135. Dinildi gerçi kim baʿżı ḫaberde
Ki rūḥānī idi gizlü naẓarda

136. Meşāyiḫden niçeler ḳāʾil oldı
Bu maʿnāyı ṭutup ḫoş māʾil oldı

137. Tefekkür ḳıl nice cismānīdür ol
Taṣavvur ḳıl nice rūḥānīdür ol

138. Dü ʿālemde daḫı berzaḫda insān
Olupdur cism-ile dūzeḫde insān[52]

139. Görinür gerçi kim cismānī insān[53]
Ḥaḳīḳat bir laṭīf rūḥānī insān

140. Ḳanı müʾmin bu maʿnā-yı ḥaḳīḳat
Meger müʾmin ola ehl-i ṭarīḳat

141. İnanursa kişi ḥāl-i insilāḫa
İnanurdur pes aḥvāl-i insilāḫa

142. Şu kim taṣdīḳ ide ṭayy-ı mekānı
Pes ol taḥḳīḳ ide ṭayy-ı zamānı

143. Çün ol ẕāt-ı ḳadīmüŋ ḳudretine
Nihāyet yoḳdur anuŋ ḥikmetine

144. Nüzūli ekṣeriyyā Cebreʾīl'üŋ
Ne ṣūretde idi ol ḥaḳ-delīlüŋ

---

51 Sübhân olan Allah yürüttü. (İsrâ: 1)

52 Bu mısra, yazma metinde seheven bir sonraki beytin ilk mısrası olarak yazılmıştır.

53 Bu mısra, yazma metinde seheven bir sonraki beytin ilk mısrası olarak yazılmıştır.

145. Ki vaḥye ṣūretinde gelür-idi
Bilenler kim-dürür ol bilür-idi

146. Ki rāvī İbn Ḫaṭṭāb sevgilüden
ʿÖmer'den yaʿni kim ol baḫtludan

147. Rivāyetdür tevessül ḳıldı Cibrīl
Gelüp vaḳtā temeṣṣül ḳıldı Cibrīl

148. Nitekim Meryem'e ḳıldı temeṣṣül
Ki nefḥ-i rūḥ-içün ḳıldı tevessül

149. Niçe niçe temeṣṣülden rivāyāt
Ḫaber virdi ṣarīḥ[en] naẓm-ı āyāt

150. İnanur bu söze cüml'ehl-i īmān
Meger kim olmaya Sünnī Müselmān

151. Kitāb u sünnet [ü] icmāʿ bu sözdür
Tevātürle ṭolu esmaʿ bu sözdür [141a]

152. Melāʾik kim ḫafāyādur[54] feżāda[55]
Cenāb-ı Ḥażret'e muḥtaṣ rıżāda

153. Mücerred her biri rūḥānīlerdür
ʿİbādun mukremūn[56] nūrānīlerdür

154. Çü rūḥānī leṭāfetden ḫafīdur
Çü cismānī keṣāfetden ṣafīdür

155. Budur pes mā-nezel āyāt-ı Ḳurʾān
Budur pes mā-ḥaṣal ġāyāt-ı Furḳān

156. Nuṣūṣ-ı ḳaṭʿ ile menṣūṣ vücūdı
Nite nefy ide maḫṣūṣ vücūdı

157. Ẕevāt-ı ḥayy olup lābüd ẕevātı
Görünse ṭaŋ mı gizlüler ṣıfātı

---

54 Bu kelime, "cefāyādur" şeklinde imlâ edilmiştir.
55 Bu kelime, "ḫażā" şeklinde imlâ edilmiştir.
56 "İkrâm edilmiş kullar" (Enbiyâ: 26)

158. Niçe cinnī melek ervāḥ-ı emvāt
Görinür fi'l-meṣel eşbāḥ-ı emvāt

159. Budur ḥaḳ söz ki mevt eşbāḥa irür
Sen anı ṣanma kim ervāḥa irür

160. Berāzıḫda ḳamu ehl-i meḳābir
Çün aḥyādur ḳamu ehl-i mefāḫir

161. Kimine açılur bābı caḥīmüḫ
Kimine baʿż-ı ebvābı naʿīmüḫ

162. Keẕālik ḫalḳ-ı rūḥānī olur var
Nitekim ādemī cānī olur var

163. Olup cinn ü melek rūḥānī maḫfī
Bulur pes ādemī rūḥ anı maḫfī

164. Çü meʾnūs olalar yaʿnī ṣıfatda
Görinür lābüd ol maʿnī ṣıfatda

165. Melekde dinmedi vaṣf-ı ẕekūret
Keẕālik dinmedi vaṣf-ı enūṯet[57]

166. Velī cinnī ki ol erkek dişidür
Pes ezvāc [u] veled cinnī işidür

167. Budur hep meẕheb-i muḫtār-ı ʿālem
Bu meẕheb üzredür aḫyār-ı ʿālem

168. Rebīʿü'l-evvel içre [bir] gice pes
Nüzūl itmişdi Cibrīl gör nice pes [141b]

169. Resūl-i Kibriyā minhācını sen
Bilā-şek bil anuḫ miʿrācını sen

170. Didi kim yā Nebīyu'llāh bu gice
Muḥaḳḳaḳ yā Ṣafīyu'llāh bu gice

---

[57] "Enūneṣ" şeklinde yazılan kelime, kâfiye gereği yine aynı anlamdaki "enûṯet" olmalıdır.

171. Bu gice vaṣl-ı ḥażret gicesidür
Bu gice faż̈l-ı raḥmet gicesidür

172. Bu gice ṣoḥbet-i dost gicesidür
Bu gice ḳurb[et]-i dost gicesidür

173. Bu gice dürlü aʿṭāf gicesidür
Bu gice dürlü elṭāf[58] gicesidür

174. Didi kim yā Resūlu'llāh n'idelüm
Cenāb-ı Ḥażret'e ṭur tīz gidelüm

175. Pes ol dem tīz ṭurup miʿrāca ʿazmā
Ki vuṣlat eyleye minhāca ʿazmā

176. Çün ol yola o sāʿat girdi ol şāh
Ki bir ān içre ḳudse irdi ol şāh

177. Ḥaram'dan Mescid-i Aḳṣā'ya yetişdi
Şoloḳ dem mevlid-i ʿ Īsā'ya yetişdi

178. Bir aylıḳdan ziyāde menzile tīz
İrişdi ṭurfetü'l-ʿayn ol ile tīz

179. Derildi anda ervāḥ enbiyādan
Temeşşül ḳıldı eşbāḥ enbiyādan

180. Cenāb-ı Ḥażret'e ṭurup niyāza
İmām oldı iki rekʿat namāza

181. Yöneldi andan ol dem Lā-mekān'a
Geçüp göklerden irdi gizlü kāna

182. Ḥaḳ'a bir dürlü ḥaḳ iḳbāl ider ol
Resūl'üŋ ḳadrini ikmāl ider ol

183. Neler gördi neler anda o sāʿat
Ġarāyibden ʿacāyib bī-nihāyet

---

[58] Her iki mısranın kâfiye kelimesi "aˇtāf" olarak yazılmıştır. İkinci mısradaki "aˇṭāf" kelimesi, anlam ve kâfiye gereği "elṭāf" olmalıdır.

184. Ki vaḳtā irdi Rabbü'l-ʿizzete ol
Naẓar ḳıldı derūnī Ḥażret'e ol

185. Muʿāyin-veş naẓar ḳıldı fuʾādı
Taʿayyün-veş görindi vech-i hādī [142a]

186. O ḥāl içre ne kim Ḥaḳ ḳıldı īḥā
Bilā-ṣavt [u] bilā-ḥarf idi mevḥā

187. Tamām oldı çü miʿrācı Resūl'üŋ
Nihāyet buldı minhācı Resūl'üŋ

188. Yine naḳl itdi fānī menziline
İrişdi ümmühānī menziline

189. Ne sırr-ı aʿẓam idi eyn-i miʿrāc
Ki bir laḥẓa idi mā-beyn-i miʿrāc

190. Zehī dürlü zehī ḳudretlü Allāh
Zehī dürlü zehī ḥikmetlü Allāh

191. Ḳulaḳ ṭut bu söze ey sevgilü yār
Bu sözdür muʿtemed ey baḫtlu yar

192. Ne maʿnā kim ḫaber virdi şerāyiʿ
Ḫilāf-ı ʿādet uʿcūbe bedāyiʿ

193. İnanursa kişi ṣādıḳ dinildi
İnanmasa aŋa zındıḳ dinildi

194. Nebīlerden velīlerden cemīʿan
Yüce ḳadri ʿalīlerden cemīʿan

195. Ne kim mervī ʿacāyibdür cemīʿan
Ne kim maḥkī ʿġarāyibdür cemīʿan

196. Ḫilāf-ı ẓāhire maḥmūl degüldür
Mavaldur diyeseŋ maḳbūl degüldür

197. Budur çün muʿteḳad ḥaḳḳānī meẕheb
Ki Sünnī müttefiḳ rabbānī meẕheb

198. Çü rūḥānī ḳamu cinn ü melekden
Benū Ādem-dürür ekrem melekden

199. Dime kim Ḥaḳ Resūl'e Cebreʾīl'i
Delīl itdi vuṣūle Cebreʾīl'i

200. Getürdi Ḥaḳ'dan ol dürlü maʿnī
Getürdi cümleden sebʿ-i meṯānī[59]

201. Bu maʿnādan dime efḍal olupdur
Resūlu'llāh'dan ol ekmel olupdur [142ᵇ]

202. Vezīre ger emīr minnet ḳılursa
Ġulāmın gönderüp daʿvet ḳılursa

203. Nite efḍal diyesin ol ġulāma
Nite ekmel diyesin ol ġulāma

204. Ḳamu Ḥaḳ'dan irüp īḥā vü taʿlīm
Ḳılurdı Cebreʾīl ilḳā vü teslīm

205. Gelüpdi şöyle kim Ġār-ı Ḫirā'da
Olupdı vāṣıṭa maḫżā arada

206. Dem-ā-dem ḫādim idi çün Resūl'e
Ki[60] Ḥaḳ'dan ḳādim idi çün Resūl'e

207. Ḳudūmı ḫidmet-i vaḥy idi her gāh
Degüldi Ḥaḳ'dan ayru gerçi ol şāh

208. Dinilmez ḫādime maḫdūmdan efḍal
Dinilmez ḳādime maḳdūmdan efḍal

209. Degülsen İʿtizālī muʿtemed bil
Ḥaḳīḳat bu sözi ḥaḳ muʿteḳed bil

210. Beşerden tā ki ḥattā enbiyādan
Melek efḍal degül ol aṣfiyādan

---

59 Tekrarlanan yedi yani Fâtihâ Sûresi. (Hicr: 87)

60 Bu kelimeden sonra "çü" edatı gelmektedir. Vezni ve anlamı bozduğu için metinden çıkarılmıştır.

211. Daḫı Mūsī Kelīm-i ḥaḳ-ḫiṭābe
Şerīʿat ṣāḥibi ṣāḥib-kitābe

212. Dime andan Ḫıżır aʿlā olupdı
Ledünnī ʿilmine evlā olupdı

213. Velī hergiz nebīden efḍal olmaz
Kemīne enbiyādan ekmel olmaz

214. Resūl-i Kibriyā'dan bu ḫaberdür
Ki her kimden taʿallüm muʿteberdür

215. Ḳamu ʿilm assı hep maḳbūl revādur
Gerek fāżıl gerek mafżūl revādur

216. Nuṣūṣ-ı ḳatʿ ile söyle sözüŋi
Ḫuṣūṣ-ı şerʿ ile söyle sözüŋi

217. Çü Ḫaḳ'dur muḥdiṯ-i ʿālem vücūdı
Ṭutupdur ʿālemi āṯār-ı cūdı

218. Vücūdına vücūd olup vücūdāt
Müşāhid oldılar mecmūʿ-ı ẕerrāt [143a]

219. İki ʿālem yaratdı kim biri ġayb
Pes oldur ʿālem-i ekber bilā-reyb

220. Melek kim olmadı nefsānī ḫilḳat
Degül pes hiç biri şehvānī ḫilḳat

221. Anuŋ-çün buldı ḳudsiyye ṣıfātı
Anuŋ-çün buldı ünsiyye ṣıfātı

222. Velīkin çün beşer nefsānīlerdür
Mizācı ṭabʿı kim şehvānīlerdir

223. Anuŋ-çün efḍal oldı enbiyāsı
Anuŋ-çün ekmel oldı evliyāsı

224. Şu kim mevcūd ola maʿdūm dinilmez
Nebīden ġayrıya maʿṣūm dinilmez

225. Dinildi kim ṣaġīre enbiyādan
Muḥāl olmaz kebīre evliyādan

226. Nite muḥsin ola müʾmin ʿumūmen
Nite muḥṣan ola mūḳın ʿumūmen

227. ʿAmel şarṭ olmadı īmāna taḫḳīḳ
Ki müʾmin irişe iḥsāna taḫḳīḳ

228. Ḫilāf-ı Sünnī Ḫāric meẕhebine
Ṣaḳın düşme Ḫavāric meẕhebine

229. Egerçi fāsıḳa muḥsin dinilmez
Fe-ḥāṣā ṣanma kim müʾmin dinilmez

230. Ki şol müʾmin şaḳī fāsıḳ ne deŋlü
Ki ẓulmānī ġanī ġāṣıḳ ne deŋlü

231. Ne lāyıḳ sen anı inkār idesin
Ki īmān ehlini ikfār idesin

232. Ḳabūl itmez-dürür īmān ziyāde
Ne deŋlü irse ḫaṣlet izdiyāde

233. Velī ḳuvvet bulup sāʿāt ile ol
Kemālin bulısar ṭāʿāt ile ol

234. Degülseŋ İʿtizālī meẕheb ehli
Ḫilāf-ı semte vālī meẕheb ehli [143ᵇ]

235. Ne ʿaḳl ile [ne] semʿ ile delīle
Ki ʿāciz kimse şerʿ ile delīle

236. Muḳallid kimsedür kim bī-ḫaberdür
Anuŋ īmānı ḥaḳdur muʿteberdür

237. Yezīd[den] ġayrıya laʿnet olunmaz
Dime kim müʾmine raḥmet olunmaz

238. Nuṣūṣ-ı kaṭʿ ile Ḳurʾān içinde
Muṣarraḥ ḥükm-ile Furḳān içinde

239. Çü kāfirdür ṣaḥīḥ Firʿavn-ı evzer
Maḥaldür laʿnete ey cān-ı māder

240. Şeyāṭīne ḳamu küffāra laʿnet
Dinilür küfr-ile füccāra laʿnet

241. Cemīʿ-i müʾminīne ḥurmet eyle
Kibāra vü ṣıġāra ʿizzet eyle

242. Ḫuṣūṣā çār aḥbāb-ı Resūl'e
Ḫuṣūṣā cümle aṣḥāb-ı Resūl'e[61]

243. Gönülden her birine ḥurmet-ile
Riʿāyet ḳıl ḳamuya ʿizzet-ile

244. Şu kim üstād ola gey iḫtirām it
Ki hergiz ḫidmetin gey iltizām it

245. Ṣadāḳat [kim] ola li'llāh[62] gerekdür
ʿAdāvet kim ola li'llāh gerekdür

246. Ki her bir ṣūʾ-i ẓan ġıybet ḥaḳāret
Ḥarāmdur müʾmine fiʿl-i ḫasāret

247. Kebāyirden ʿafiv gerçi maḥaldür
Ṣaġāyirden ʿuḳūbet muḫtemeldür

248. Ger istiḥlāl ide ʿāṣī maʿāṣī
Pes ikfār olunur ol ḳalbi nāsī

249. Keẕālik hem zebūnī istihānet
Küfürdür şerʿa ḳılmaġıl istikānet

250. Ḳoyup ẓāhir nuṣūṣ-ı ḳaṭʿı ḥāṣā
Pes istihzā küfürdür şerʿi ḥāṣā

251. Nuṣūṣ-ı şerʿi ḥāṣā ki ide red
Düşe küfre nitekim şaḥṣ-ı mürted [144ᵃ]

---

61 242. beytin ikinci mısrası, sehven 243. beytin ilk mısrası olarak yazılmıştır.
62 Allah için.

252. Dise elfāẕ-ı küfri ġāfilāne
Didiler kāfir olur cāhilāne

253. Şu müʾmin kim ola ḥāl-i nizaʿda
Degül maḳbūl-i Ḥaḳ ḥükm-i şerʿde

254. Anuŋ īmānını nefy itdi Ḳurʾān
Dime müʾmin ki nehy itdi Ḳurʾān

255. Ġayıbdan kim ḫaber vire kehānet
İnanmayup küfür bil ol sefāhet

256. ʿAẕābından Ḥaḳ'un düşme emāna
Küfürdür pes ḫaṭādur müʾmināna

257. Ümīdüŋ kesme hem Ḥaḳ ḥażretinden
Ḳunūṭ itmek küfürdür raḥmetinden

258. Dime kim müʾminem inşāʿe rabbī[63]
Dime hem mūḳınem inşāʿe rabbī

259. Meger taʿvīż idüp Allāh'a ḥālin
Meşiyyetle diyesin her maḳālin

260. Velī evlā budur ḥaḳ müʿminem di
Ḥaḳ'a īḳān ile ḥak mūḳınem di

261. Bilā-şek ḥükm idüp īmānuŋı sen
Ṣaḳın pes şübheden īḳānuŋı sen

262. İmāmet çün degül ʿişmetle meşrūṭ
Küdūrātdan degül ṣafvetle meşrūṭ

263. İmām-ı fāsıḳ ardında namāza
Selef ṭurdı ṭurub Ḥaḳḳ'a niyāza

264. Dimediler ki fāsıḳ munfaṣıldur
İmāmet manṣıbından münʿazildür

63 Rabbim dilerse.

265. Cenāze ḳılmaġa ṭurdı selef hem
Dimediler ki fāsıḳdur ḫalef hem

266. Bu maʿnī kim dinildi Muṣṭafā'dan
Rivāyet bil anı ol pür-ṣafādan [144ᵇ]

267. Duʿālar kim olur emvāta cemʿan
Nekīr olma sen ol daʿvāta cemʿan

268. Bi-iẕni'llāh duʿā teʾṣīr iderdür
Meger dāʿī kişi taḳṣīr iderdür

269. Mücāb olur duʿāsı etḳiyānuŋ
Devādur müddeʿāsı aṣfiyānuŋ

270. Kerāmāt-ı velī muʿtāde olmaz
Ki ṣanma ol ḫilāf-ı ʿāde olmaz

271. Nitekim muʿcize dürlü ṣanīʿāt
Ḫilāf-ı ʿādet olurdı bedīʿat

272. Nebīlerden velīlerden niçe ḥāl
Olupdur ẓāhir uʿcūbe-i aḥvāl

273. İrādet kim ide pes ḥażret'ullāh
Muḥāl olurdı ḥāşā ḳudretu'llāh

274. Budur çün cümlenüŋ ḥüsn iʿtiḳādı
Bu resmedür ḳamunuŋ iʿtimādı

275. Ululurdan kitāb u sünnet ehlin
Niçe yüz biŋ ḫiṭāb u ʿizzet ehlin

276. ʿUlūm u dīn-i İslām ehlini hep
Şerīʿat ʿilm-i aḥkām ehlini hep

277. Fe-ḥāşā cümlesin techīl idesin
Ḥaḳīḳat maʿnīden tafṣīl idesin

278. Ḥarāmdur sūʾ-i ẓan ġıybet ne deŋlü
Ḫilāf-ı mūcib-i şirʿat ne deŋlü

279. ʿAḳīde vü ʿamelde bidʿatı ḳo
Ḫilāf-ı muḳteżā-yı şirʿatı ḳo

280. Ḳoma icmāʿ-ı ümmet yollarını
Fetāvā-yı şerīʿat yollarını

281. Ẓünūna maḥż vehme iʿtimāduŋ
Ḫaṭādur bī-berāhīn iʿtiḳāduŋ

282. Buyurdı Ḥaḳ resūli faḫr-i ʿālem
Ki oldur seyyid-i evlād-ı Ādem

283. Rivāyetdür ki ʿaynī rūḥ-ı Ḥażret
İnüp yir yüzine getürdi ḳudret [145a]

284. Ki ḳatl idüp o dem Deccāl-i laʿīni
Helāk ide o bed-efʿāl-i laʿīni

285. İmāmet ide Mehdī nām kimesne
Şerīʿatla mükemmel-nām kimesne

286. Buyurdı hem niçe Deccāl geliser
Sözi dürlü yalan aḳvāl olısar

287. Ḫaber vire ki hiç ecdāduŋuzdan
İşitmezlerdüŋüz emcāduŋuzdan

288. Çü ḳorḳudur sizi iḍlāl ide ol
Şerīʿatum yolından ḍāl ide ol

289. Çü fitnedür size ol gey ḫaṭar-nāk
Buyurdı pes oluŋ andan ḫaẕer-nāk

290. Gelüpdür naẓm-ı Tenzīl'den bir āyet
Gelüpdür faḫr-i ʿālemden rivāyet

291. Ki bir Dābbe çıḳa çün nāgehānī
Ṭuta uʿcūbe-i ʿacbā cihānı

292. ʿAcāyib ṣunʿ-ı Ḥaḳ iẓhār ide ol
Ġarāyib ṣunʿ-ı Ḥaḳ iẓhār ide ol

293. Anı tefsīr-i Keşşāf ḳıldı tibyān
Niçe taḳrīr-i vaṣṣāf ḳıldı tibyān

294. Bu resme iʿtimād itdi ulular
Ki ẓāhir iʿtiḳād itdi ulular

295. Budur bil etḳiyādan ḳavl-i icmāʿ
Budur bil aṣfiyādan ḳavl-i icmāʿ

296. Ki ḳavl-i müttefiḳ teʾvīl olunmaz
Müʾevveldür delīl taʿvīl olunmaz

297. Nuṣūṣ-ı şerʿ-i dīn taġyīr olunmaz
Ḫilāf-ı şerʿ-ile taʿbīr olunmaz

298. Velī sen sırra ger fikret ḳılursaŋ
Ki maʿnī enfüsi ʿibret ḳılursaŋ

299. Ḥaḳ'ı ber-vech-i ḥaḳ işʿār ḳılursaŋ
Dürüstdür ẓāhire iḳrār ḳılursaŋ

300. Bu resmedür ḳamu hep ḫurd ʿādāt
Ki nevʿ-i muʿcize nevʿ-i kerāmāt [145ᵇ]

301. Ki ẓāhir vāḳiʿi taḳrīr ḳılursaŋ
Ki soŋra enfüsi taʿbīr ḳılursaŋ

302. Sülūk ehline ol vech-i revādur
Ki derdlü ḳalbe ol nevʿ-i devādur[64]

303. İmāmu'l-ḳavm ola her kim arada
Ola ol ḫayra dāʿī mā-verāda

304. Budur menṣūṣ olan pes ehl-i ʿilme
Budur maḫṣūṣ olan pes ehl-i ʿilme

305. Ḳopunca tā ḳıyāmet saʿy ideler
Ki münker işlemekten nehy ideler[65]

---

64 "Revādur" şeklinde yazılan bu kelime, anlam ve kâfiye göz önünde bulundurularak "devādur"a çevrilmiştir.

65 305. ve 306. beyitlerin ikinci mısraları arasında takdîm tehîr vardır.

306. Ki tā ḥattā ḳıtāl u ḥarb ideler
Ne çāre ger nekāl [u] ḍarb ideler

307. Ger ol ḥadde irişse dīn-i İslām
Ḳatı müşkil ola icrā-yı aḥkām

308. Ne tedbīr idiser aḫyār olanlar
Çü ġālib olısar eşrār olanlar

309. Menāhī kim ola ṣabr eyleyeler
Maʿārifden kime emr eyleyeler

310. Diyeler nefse nefsī[66] pes yeterdür
Teʿaddī ġayra çün dāʿī ḫaṭardur

311. Velī yir yir olup eşrāṭ-ı sāʿat
Daḫı yir yir ola eẕkār-ı ṭāʿat

312. Zevāl irmez çü şerʿ-i Muṣṭafā'ya
Nite hicrān ire ehl-i ṣafāya

313. Diyem ender-Meṣābīḥ ez-rivāyāt
Ne didi diŋle ol ḫayru'r-re[vi]yyāt

314. Şu kim benden hevil ire'şbu dehre
Göre kim ṭola şer berre vü baḥre

315. Göre kim dīn içinde iḫtilāli
ʿAḳīde vü ʿamelde iʿtilāli

316. Ger ol vaḳte iresiz eyyühe'n-nâs[67]
Ger ol ḥāli göresiz eyyühe'n-nâs

317. İdüŋ siz sünnet-içün iḫtirāmı
Ki farḳ idüŋ ḥelāl-ile ḥarāmı [146ᵃ]

---

66 "Nefsim". Burada, kıyamet gününde bütün peygamberlerin kendi nefsinin derdine düşmesi ve Hz. Muhammed'in ümmeti için şefaat dilemesi hadisine telmih vardır. Bkz. Ahmed Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi,* Sönmez Neşriyat, İstanbul 1973, C. II, s. 707-716.

67 Ey insanlar.

318. Tecāvüz ḳılmayup şirʿat olandan
Tecāfī idesiz bidʿat olandan

319. Daḫı şunlar kim ehl-i iḳtidādur
Meşāyiḫden ger ehl-i ihtidādur

320. İde çün anlara emr-i ḫilāfet
Muʿanʿan naḳl olup sırr-ı velāyet

321. Ṭutuŋ hem anlaruŋ aḳvālini siz
İdüŋ hem anlaruŋ efʿālini siz

322. Göresiz tā ki bu şirʿat yolını
Ḳoyasız māʿadā bidʿat yolını

323. İdüŋ sünnetlere her cā temessük[68]
Gerekdür dīne çün şerʿā temessük

324. Ne dindi żabṭ idüŋ benden rivāyet
Ḳamusın aḫẕ idüp idüŋ riʿāyet

325. Gerek kim terk idesiz muḥdeṯātı
Getürdüm ben size çün beyyinātı

326. Ki her bir muḥdeṯe bidʿat-durur ol
Ḫilāf-ı mūcib-i şirʿat-durur ol

327. Ḳamu bidʿat ḍalāletdür tamāmī
Ḫilāf olan cehāletdür tamāmī

328. Ḫilāfet ehli kim sādāt olupdur
Ki ḫalḳı Ḥaḳḳ'a çün ḳādāt olupdur

329. Ḫilāf olmaz o ḳavmüŋ ittifāḳı
Kitāb u sünnete evfaḳ vifāḳı

330. Bi-ḥamdi'llāh bize Ḥaḳ raḥmeti-y-çün
Ki yaʿnī Muṣṭafā ümmeti-y-çün [146b]

---

68 Yazma metinde evvelâ "cāl-i temessük" yazılmış fakat bu hâliyle beytin mukaffâ olmadığı fark edilip "cāl" kelimesinin başına "her" getirilerek "her cā"ya dönüştürülmüştür. Fakat "cāl" kelimesinin sonundaki "ل"ın silinmesi ihmâl edilmiştir.

331. Aŋa ḫüsn-i iṭāʿatla be-nāgāh
Diler kim irgüre luṭf-ı seḥer-gāh

332. Taḥiyyātum saŋa yā Rab ʿadedsüz
Żaʿīfem gerçi kim ʿāciz mededsüz

333. Saŋa yā Rab niçe idem taḥiyyāt
Çü bī-ġāyet gelür senden ʿaṭiyyāt

334. Ne gelür var-ısa varı bu dehrüŋ
Ḳamunuŋ dillerinde gerçi ẕikrüŋ

335. Yine sensin seni vāṣıf ḥaḳīḳat
Ki çün sensin seni ʿārif ḥaḳīḳat

336. Ḥabībüŋ Ahmed'e irgür müdāmī
Hem āline ṣalāt ile selāmı

337. Ḥaḳīḳat vechüŋe ṭoġru ṭarīḳat
Çün anuŋ sünnetidür ḥaḳ şerīʿat

338. Bizi anuŋ ṭarīḳinden Ḥudāyā
Ayır[m]a k'andadur ʿafv-ı ḫaṭāyā

339. Dü ʿālemde cenābuŋdan ʿaṭāyā
Resūl'üŋden irer cümle hedāyā

340. Ḳapuŋ anuŋ ḳapusı pes Kerīmā
Ṭapuŋ anuŋ ṭapusı pes Raḥīmā

KEF GEÇMEK DEYİMİ ÜZERİNE

Üzeyir ASLAN*

1. Giriş

Kef geç- deyimi *kef* ve *geçmek* sözcüklerinden oluşan kalıplaşmış bir sözdür. Arapça *kef (< kâf)* "kâf harfi, *hlk.*", *keff (< k-f-f),* "def' etmek",[1] "men' etmek,[2] imtinâ etmek, (yed ile birlikte) el çekmek, vaz geçmek",[3] "yığmak"[4] ve "el, avuç, pençe",[5] "semiz otu, nimet; muhkem ve metîn dikmek, kabı pek doldurmak, a'mâ olmak, bir nesneden geri durmak"[6] anlamlarına gelmektedir. Arapçada yine aynı sözcükle oluşturulmuş *kef-i âyişe* "kef-i meryem, meryemeli bitkisi", *kef-i beyzâ* "yed-i beyzâ, Hz. Musa'nın mucizesi" ve *kef-i sefîd* "kerim ve cömert, cömertliği yüzünden eli boş kalmış, iflas etmiş"[7] kavramları vardır.

Farsçada da *kef* sözcüğü bulunmaktadır. "rastık denilen siyah nesne, ağızda ve denizin yüzeyinde oluşan köpük"[8] anlamlarına gelen sözcükle birlikte *kef-i âbgîne* "eritilen şişenin üzerine gelen köpük, sırça suyu", *kef-i deryâ* "deniz köpüğü", *kef-i mis* "bakır köpüğü, bakır çiçeği denilen

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, uaslan@marmara.edu.tr, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-8478-4580

1 Cemal Muhtar, *İki Kur'an Sözlüğü: Luğat-ı Ferişteoğlu ve Luğat-ı Kânûn-ı İlâhî,* İstanbul 1993, s. 231.

2 İsmail Hakkı Bursevi, *Kelimeler Arasındaki Farklar - Kitâbu'l-Furûq,* çev. Ömer Aydın, İstanbul 2011, s. 191.

3 Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî,* haz. Paşa Yavuzarslan, Ankara 2010, s. 618. Muallim Nâcî, *Lügat-i Nâcî,* haz. Ahmet Kartal, Ankara 2009, s. 324.

4 Cemal Muhtar, age., s. 84.

5 Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-Basît Fî-Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît,* haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, İstanbul 2013, C. 4, s. 3842. Şemseddin Sami, age., s. 618. Muallim Nâcî, age., s. 324.

6 Mütercim Âsım Efendi, age., C. 4, s. 3843.

7 Mütercim Âsım Efendi, *Burhân-ı Katı,* haz. Mürsel Öztürk, Derya Örs, Ankara 2000, s. 411.

8 Mütercim Âsım Efendi, age., s. 411. Ziya Şükün, *Gencîne-i Güftâr Ferheng-i Ziyâ Farsça-Türkçe Lugat,* İstanbul 1984, C. 3, s. 1548. Şemseddin Sami, age., s. 618.

köpük"[9] tamlamaları söz konusudur. Yine Farsçada, Arapçadaki sesteş sözcüğün etkisiyle *kef gunça kerden* "yumruklamak",[10] *ihtiyâr ez-kef dâden*, *lenger ez-kef dâden* "çıldırmak, ıztıraplı olmak", *inân-ı ihtiyâr ez-kef dâden* "bir şeyi bir yerde unutmak", *inân ez-kef dâden* "kendinden geçmek", *ez-kef reften* "elden gitmek, herhangi bir şeyi kaybetmek", *kef reften* "el uzatmak, çalmak, *hlk.*" deyimleri oluşmuştur.

Türkçede *kef* sözcüğü ve *kef geçmek* deyimi ile ilgili şu anlamlar tespit edilmiştir:

kefleme "kazan; bal, karabiber, zencefil karışımıyla yapılan bir çeşit ilaç", *kefle-* "toz halindeki bir şeyi avuçla ağıza atmak, etin kemiğini ayırmak, kazanda kaynayan sıvıyı taşmaması için karıştırmak, savurmak, kaynayan şıra ya da etin köpüğünü süzgeçle almak, birisini dövmek için ant içmek, uzun zaman aç beklemek", *kefleme yap-* "pekmez yapılırken kaynatılan üzüm suyunun içine pekmez toprağı koyarak şıranın tortusunun dibe çökmesini sağlamak", *keflen-* "kirlenmek", *kefli* "kirli, pis, bakımsız, pasaklı"[11] *kef kef* "sık sık ve derin nefes almayı anlatır",[12] *kef geç- [kefidek geç-, kef kef geç-]* "tükenmek, bitmek, güçsüz kalmak, kudretten geçmek", *kef kef geç-* "açlık ya da sıcaktan fenalaşmak",[13] "gücü kesilmek, güçten düşmek",[14] *kef kef kendinden geç-* "çok üzülmekten dolayı aklı başından gitmek", *kef kef kavrul-* "çok sıkıntı çekmek",[15] *kef gel-* "bayılmak, baygınlık geçirmek".[16]

Yukarıdaki anlamlara bakıldığında deyimin Arapça ve Farsçadan Türkçeye geçerken anlam genişlemesine uğradığı anlaşılmaktadır.[17]

---

[9] Mütercim Âsım Efendi, *Burhân-ı Katı,* s. 411. Ziya Şükün, *Gencîne-i Güftâr,* s. 1549.

[10] Mütercim Âsım Efendi, age., s. 411. Ziya Şükün, age., s. 1549.

[11] *Derleme Sözlüğü VIII,* Ankara 1975, s. 2719-2720.

[12] *Yeni Tarama Sözlüğü,* Düzenleyen: Cem Dilçin, Ankara 1983, s. 132.

[13] *Derleme Sözlüğü VIII,* s. 2719-2720.

[14] *Yeni Tarama Sözlüğü,* s. 132.

[15] İstanbul-Çatalca çevresinden derlenmiştir (kaynak kişi: Nalan Kutsal, derleme tarihi: 10 Mayıs 2018).

[16] Milan Adamović, *Floransalı Filippo Argenti'nin Notlarına Göre (1533) 16. Yüzyıl Türkçesi,* çev. Aziz Merhan, Ankara 2014, s. 197.

[17] *kef geçmek* deyiminin daha çok *kef* "el" (< Ar.) sözcüğü ile ilgili olduğunu düşünmüştüm. Fakat meslektaşım Dr. İsa Akpınar *kef* (< F.) "köpük" manasıyla alâkalı olması gerektiğini; çünkü köpüğün, suyun hareketinin tezahürü olduğunu ifade etti. Nitekim bu çalışmada ortaya konulduğu üzere farklı duyguların tezahürü olarak *kef geçme* "kendinden geçme" durumu hasıl oluyor. Bu bakış açısı makuldür. Yine Dr. İ.

kef geç- (kef kef geç- ile birlikte) klasik Türk şiirinde karşılaştığımız deyimlerden biridir. Deyimin şiirlerde hangi anlamlarda kullanıldığının tespiti maksadıyla 14. yüzyılın başından 16. yüzyıl sonuna kadar yaşamış şairlerin ulaşabildiğimiz divanlarını inceledik ve elde ettiğimiz sonuçları değerlendirdik.

2. Klasik Şiirde *Kef Geçmek*

kef geç- deyiminin asıl anlamı "kendinden geçmek, kendini kaybetmek"tir. Şairlerin bu anlama bağlı kalmakla birlikte deyime yeni anlamlar yüklediği görülmektedir; bunlar:

a. çok sevmek, hayran olmak

Edirneli Nazmî (öl. 1599'dan sonra)'nin aşağıdaki beytinde güzellik padişahı olan sevgiliyi görenin hayretle/zevkle/keyifle, çok sevdiğinden dolayı kendinden geçeceği ifade ediliyor:

kim görürse sen şeh-i ḥüsni selāma kim ṭurur
el ḳoyup gögsine sulṭānum geçer ḥayretle kef (Nazmî, g. 3241/3)

"Sultanım, sen güzellik padişahını kim görürse selâma durur, elini göğsüne koyup hayranlıkla/çok sevdiğinden dolayı kendinden geçer."[18]

Akpınar'ın belirttiğine göre klasik Fars edebiyatında *kef geçmek* deyiminin örneğine rastlanmamaktadır; böylece deyimin Türk edebiyatının özgün yönünü gösteren unsurlardan biri olduğunu söyleyebiliriz.

[18] Aynı anlamda Nazmî'nin şu beyitleri vardır:

olup ḳarşuŋa ḫoş ṣafāyıla bir ṣaf
ḳoyup el gögüsde ṣafādan geçüp kef (Nazmî, ms. 201/I-1)

"(Âşıklar) karşında mutlulukla/isteyerek bir saf olmuş, ellerini göğüslerine koyarak sevinçle kendilerinden geçmişler."

baġlayup dilberüŋ reh-güẕārında ṣaf
el gögüsde ḳoyup ehl-i dil geçdi kef (Nazmî, g. 3289/1)

"Âşıklar, sevgilinin geçtiği yolda saf bağlayarak (sıra sıra dizilerek) ellerini göğüslerine koyup çok sevdiklerinden dolayı/hayranlıkla kendilerinden geçtiler."

Yukarıdaki beyitte ifade edilen "padişahın huzurunda selâma durmak maksadıyla elleri göğüse koyma", saray görevlilerinin padişah huzurunda göstermek zorunda oldukları saygının tezahürü olan bir davranıştı. Juan Goytisolo, Osmanlı ülkesine seyahat eden gezginlerden biri olan Michel Baudier'den naklettiği bilgiye göre padişahın hizmetinde bulunan içoğlanları, yani Hristiyan kökenli devşirme görevliler, saygı göstermek üzere başları eğik ve elleri göğüste kavuşmuş, mutlak bir sessizlik içinde dururlardı; bk. *Osmanlı'nın İstanbulu,* çev. Neyyire Gül Işık, İstanbul 2018, s. 27. Aynı davranış başka görevliler hatta elçiler için de gösteriliyordu. 16. yüzyılda Avusturya Elçisi olarak

Bursalı Rahmî (öl. 1568)'nin beytinde sevgiliyi gören denizin deli divane olup kendinden geçtiği, bundan dolayı gündoğusu rüzgârı/poyraz tarafından zincire vurulduğu belirtiliyor. Aynı zamanda *kef geçme*nin "kendinden geçer" denilerek açıklaması yapılmış oluyor:[19]

şabā zencīr urup gömgök delü dīvāne olmışdur
görince kef geçer cānānı gendünden geçer deryā (Rahmî, k. 6/7)

"Deniz, sevgiliyi görünce çıldırır/zevkle/hayranlıkla kendinden geçer; bu yüzden son derecede deli divane olduğundan dolayı poyraz onu zincire vurmuştur."[20]

İstanbul'a gelen Oqier Ghislain de Busbecq, mektuplarında yeniçerilerin aynı tutumu sergilediklerini anlatır, bk. *Türk Mektupları,* İstanbul 2002, s. 12. "İçoğlanı" hakkında geniş bilgi için bk. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* İstanbul 1983, C. 2, s. 29. Bu bilgiden hareketle aslında geçmiş zamanda uygulanmış resmî bir davranış biçiminin, dolayısıyla bir realitenin şair Nazmî tarafından hüsn-i ta'lil yoluyla ifade edildiğini görüyoruz. "hayretle kef geçme"nin karşılığı da sessizlik içinde hareketsiz bir şekilde durmak/beklemek olarak düşünülebilir. Benzer bir davranış biçimi Alevîlikteki cem ayini sırasında görülür. "dâra durmak, ayak mühürlemek, pençeye durmak" olarak isimlendirilen bu duruşta sağ ayak başparmağı sol ayak başparmağı üstüne konur, böylece mühürlenmiş olur; sağ el de kalbin üzerine konarak baş eğik vaziyette beklenir; bk. Doğan Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik,* Ankara 2012, s. 261. "Ayak mühürlemek" Mevlevîlikte de vardır. Ayağını mühürleyen sağ elini göğsüne, kalbinin üstüne koyar, öbür elini sol böğrüne doğru tutar veya sağ elini sol, sol elini de sağ omuzunun üstüne koyar, parmaklarıyla omuzları kavrar. Bu duruma "niyaz vaziyeti" denir. "Pây-mâçân" ve "bir ayak üstünde durmak" ifadeleri bu duruşla ilişkilidir; bk. Abdulkbaki Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı,* İstanbul 1963, s. 8-9, 79. Beyitteki *geçer hayretle kef* ifadesi keyif verici bir madde olan esrarı da düşündürüyor. Burada anılan "güzellik padişahı" olan sevgilinin, padişahın bizatihi kendisi olduğu açıktır.

[19] Bu noktada "kendi" kelimesinin Arap harfleriyle yazılırken "kef" harfi ile başladığını hatırlamamız gerekiyor. Bir anlamda "kef" harfi "kendi" kelimesinin kısaltması oluyor.

[20] Poyraz, kuzey-doğu istikametinden esen bir rüzgâr olduğundan soğuktur, kış mevsiminde kar ve yağış getirir. İstanbul bölgesine hakimdir. Yaz mevsiminde ise havayı serinletir. Yukarıdaki beyitte poyrazın denizi dalgalandırması, "kef" kelimesinin diğer anlamından hareketle denizin köpüklenmesi, "gömgök" ifadesi ile de renginin koyulaşması anlatılmış oluyor. Poyraz rüzgârının denizi bağladığı zincir, dalgalanma ile ortaya çıkan köpükler olmalıdır.

Beyitte yüzü morarmış, ağzı köpüklenmiş bir sara (epilepsi) hastası tasvir ediliyor. Eski tıpta yüz morarmasının tedavisi şöyle yapılırdı: "... yüzi bir kezden dutar olur ki gözleri örter olur ki baş dahı bile şişer, yüz kızıl olur sancar, gevdede kızar, 'ilâcı kan almakdur ve baldırdan hacâmat etmekdür ve safrâyı ishâl etmek ve başa gül suyıyla kâfûr dürtmektür." Hâcı Pâşâ, *Müntahab-ı Şifâ,* Ankara 1990, s. 71. Yüzü moraran, ağzı

Hayâlî Beg (öl. 1556) ise âşıkların, sevgilinin ağzında dilini dolaştırdığını gördüklerinde kendilerinden geçerek canlarını dolaştırdıklarını ifade ediyor:

gördiler dildārı aġzında zebānın gezdürür
ᶜāşıḳ-ı dil-besteler kef geçdi cānın gezdürür (Hayâlî, s. 129, g. 14/1)

"Gönlü bağlı/mübtelâ âşıklar sevgilinin ağzında dilini gezdirdiğini (söz söylediğini) görünce (bir şey söyleyeceği zannıyla) hayranlıkla/kendilerinden geçerek canlarını gezdirirler/canlarıyla/candan onu takip ederler."[21]

Tef çalan bir mutribin tasvir edildiği aşağıdaki beyitte:

nigāruŋ ki naḳşıyla zārī ḳıla def
o dem cān-ı men dėyü muṭrib geçer kef (Nazmî, g. 3286/1)

"Tef, cananenin tasviriyle inlediği anda şarkıcı 'Benim canım!' diyerek hayranlıkla kendinden geçer." denilerek tefin, nigârın resmi/süsü sebebiyle inlediği hüsn-i ta'lil yoluyla ifade edilmektedir.[22]

---

köpüren kimsenin başına gül süyü sürüldüğü aşağıdaki beyitte ifade edilmektedir:

göricek dür dişlerüŋ kef geçdi deryā dōstum
şīşe-yi ebr ile nüh gerdūn aŋa saçdı gül-āb (Fikrî, *PNM:* g. 634/2)

[21] *ᶜāşıḳ-ı dil-beste* ifadesindeki dil sözcüğünü Türkçe manası ile düşündüğümüzde tamlamayı "dili bağlı, suskun, konuşamayan, hayretten dona kalmış âşıklar" şeklinde çevirebiliriz ki bu da onların vaziyetine uygundur.

[22] Aynı mazmun aşağıdaki beyitlerde de yer alıyor:

uṣūl ile dilber ki elde ṭutar def
simāᶜ-ı ṣafā ile ᶜāşıḳ geçer kef (Helâkî, g. 82/1)

"Sevgili, elinde usuliyle tef tutuyor, âşık sevinçle/hayranlıkla sema ederek kendinden geçiyor."

ṣafā meclisinde ki dilber ṭutar def
görenler bu naḳş-ı nigārı geçer kef (Sinânî, *PNM:* g. 3892/1)

"Sevgili, sevinç meclisinde tef tutuyor; sevgilinin bu süsünü/resmini görenler hayranlıkla kendinden geçiyor."

Yukarıdaki beyitte Mevlevîlikteki semâ/mukâbele ayinine işaretler vardır. Mukâbele sırasında *Mesnevî*'den bölümler okunur ve şerh edilir. Şeyh efendi, kârînin okuduğu beyitlerin şerhine geçmeden evvel dilerse münâcât mahiyetinde şiirler okur. "Ey Hudâ" ifadesiyle başlayan böyle münâcâtlardan birisi şu beyitle sona erer: katre-yi 'ilmest ender-cân-ı men/vâ rehâneş ez-hevâ v'ez-hâk-i ten; bk. Abdulbaki Gölpınarlı, *age.,* s. 82. Beyitte "cân-ı men" ifadesi ile ayindeki bu geleneğe işaret edilmiş oluyor. "Nigâr", Hz. Allah'tır. "Mutrib", hem Mevlevî musıkîsinin icra heyetinin bulunduğu yere hem de

Kâtib mahlaslı bir şairin 8'li hece ölçüsü ile yazdığı aşağıdaki şiirde *kef geç-* deyimi "çok sevmek, hayran olmak" manasıyla nakarat oluşturmuştur:[23]

begüm şol gül yaŋaġuŋa
ınan va'llāhi kef geçdüm
daḫı ġonca ṭuṭaġuŋa
ınan va'llāhi kef geçdüm

begüm seni ataġuŋdan
öpem şīrīn ṭuṭaġuŋdan
tamām şimdiki çaġuŋdan
ınan va'llāhi kef geçdüm

aḳ alnuŋ-ıla yüzüŋe
ḳara ḳaşuŋ-la gözüŋe
şeker[den] ṭatlu sözüŋe
ınan va'llāhi kef geçdüm

bu kātib göreli seni
yoluŋa terk ėder cānı
güzeller şāh u sulṭānı
ınan va'llāhi kef geçdüm[24]

icra heyetindeki her bir kimseye denir. İcra heyeti "mutribân" olarak anılır, bk. Abdulbaki Gölpınarlı, *age.,* s. 28. Beyitteki "mutrib" kelimesi şeyh efendiyi ifade ediyor. Mevlevi mutribanının tef kullandığına dair bir kayda rastlamadım, ancak sema ayinini tasvir eden bir minyatürde görülüyor, bk. Yavuz Özdemir, *Galata Mevlevîhânesi Müzesi,* İstanbul 2018, s. 130.

[23] Hüdâyî Efendi 1355, 1[b]. Yazmayı haber verip gönderme nezaketini gösteren meslektaşım Prof. Dr. Ozan Yılmaz'a teşekkür ederim.

[24] "Beyim, şu gül yanağına inan, vallahi hayran oldum; gonca dudağına da inan, vallahi hayran oldum. Beyim, verdiğin sözden dolayı seni şirin dudağından öpeyim, şimdiki yaşından/ahdinden dolayı inan, vallahi kendimden geçtim. Ak alnınla ak yüzüne, kara kaşınla kara gözüne, şekerden tatlı sözüne inan, vallahi hayran oldum. Bu Kâtib seni gördüğünden beri canını senin yoluna terk eder, ey güzeller şah-sultanı, inan, vallahi hayran oldum."

b. kendinden vaz geçmek, kendini feda etmek, can vermek

Nev'î (öl. 1599):

gider hevā ile başlar o laᶜl-i nāb üzre
ḥabāblar gibi kim kef geçer şarāb üzre (Nev'î, g. 442/1)

"O saf kırmızı dudak için/karşılığında/dudağın hükmi ile başlar hevesle/havaya gider/feda olur, şarap üstünde kendinden vaz geçmiş/sönmüş köpükler gibi/şarap üstünde ortaya çıkan, köpük denilen kabarcıklar gibi."[25] dediği beyitte âşıkların, sevgilinin bir sözü uğruna başlarını hevesle/çok isteyerek verebileceklerini ifade ediyor. Leff ü neşr yoluyla hevâ ile habâb "su kabarcığı", la'l-i nâb ile de "şarâb" arasında ilgi kuruyor.[26]

Emrî (öl. 1575), sevgilinin yan bakış oku karşılığında canını vererek kendinden vaz geçtiğini, dolayısıyla sevgilinin kulu kurbanı olduğunu şöyle ifade ediyor:

emrī ġamzeŋ tīri üzre cān vėrüben kef geçer
yaᶜnī sen ḳaşı kemānuŋ ḳulı ḳurbānı geçer (Emrî, g. 195/5)

"Emrî senin yan bakış okun için/yan bakış okun karşılığında/onun üzerinde can vererek kendinden vaz geçer/çok isteyerek feda olur, çünkü kendini sen yay kaşlı sevgilinin kulu kurbanı sayar." Huldî'nin beyti de aynı manadadır:

---

[25] Benzer bir beyit şöyledir:
gönŋül āvāre-yi ser-geşte hevāŋ ile müdām
kef geçer cām-ı lebüŋ şevḳına mānend-i ḥabāb (Nazmî, g. 769/6)
"Gönül senin arzunla daima başıboş ve şaşkın, dudağının kadehi şevkine su kabarcığı gibi kendinden vaz geçmekte/feda olmakta/sönmekte."

[26] Şarap, klasik şiirde dudakla benzerlik ilişkisi kurulan unsurlardan biridir. Yine dudakla Hz. İsa (a.s.) arasında benzerlik oluşturulmaktadır. Dudak, mürsel mecaz yoluyla sözü ifade eder. Söz ise ölüleri canlandıran, ruh bağışlayan, cana can katan Hz. İsa'nın sözü gibi olabilir; nitekim ancak sevgilinin dudağından çıkan söz böyle bir sözdür. Âşıklar, sevgilinin bir sözüne başlarını feda edebilirler, maddî varlıklarından geçebilirler; zira o söz onlara ruh, can verecektir. Klasik şiirde -tasavvufla bağlantılı olarak- maddeyi terk etmeden manaya ulaşılamayacağı düşüncesi vardır. Şarap için bk. Üzeyir Aslan, Hakan Taş, Ömer Zülfe, *Osmanlı Edebiyatının 100'ü,* Ankara 2018, s. 150. Hz. İsa'nın şiirdeki kullanımı için bk. a.g.y.lar, *Osmanlı Edebiyatının 200'ü,* Ankara 2018, s. 224.

ḫuldī ġamzeŋ tīġı üzre cān vėrüp kef kef geçer
ya'nī sen ḳaşı kemānuŋ ḳulı ḳurbānı geçer (Huldî, *PNM:* g. 2124/5)

"Huldî senin yan bakış kılıcının üzerine canını verip kendinden vaz geçer/feda olur, çünkü sen yay kaşlı sevgilinin kulu kurbanı geçinir."

Hayretî (öl. 1534) gece kelebeğine benzettiği gönlün, sevgilinin kandile benzeyen yanağına düşüp yandığını şöyle ifade ediyor:

murġ-ı dil pervāne-veş küp küp döner kef kef geçüp
yanar ol şem'-i ruḫuŋda dīnüm īmānum senüŋ (Hayretî, g. 237/3)

"Gönül kuşu gece kelebeği gibi kendinden geçip küt küt döner; ey benim dinim imanım (olan sevgili), o senin yanağının kandilinde kendinden geçip yanar."[27]

c. haris (açgözlü) olmak, çalmak, yığmak

Necâtî Bey (öl. 1509):

terk ėt necātī ḫ'āce-yi dünyā-peresti kim
kef geçme māl üstine vėrdi kemāl aŋa (Necâtî, g. 11/6)[28]

---

[27] Pervâne kelimesi pervâne-hû, pervâne-dil, pervâne-sıfat, pervâne-meşreb gibi tamlamalarda "kendinden geçen, kararsız ve perişan bir gönüle sahip, canını çekinmeden feda eden âşık" anlamlarına gelmektedir; bk. Sadık Armutlu, "Kelebeğin Ateşe Yolculuğu: Klasik Fars ve Türk Edebiyatında Şem' ü Pervâne Mesnevileri", *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* S. 39 (Prof. Dr. Hüseyin Ayan Özel Sayısı), Erzurum 2009, s. 877-907; dolayısıyla *kef geçmek* deyimi ile de manaca uyumludur. Tasavvufta şem' imanı ifade eder, yukarıdaki beyitte "dîn, îmân" kelimeleri zikrediliyor. Pervâne ise şehevi duygulara karşı "hırslı, açgözlü" kimselerin timsali olarak yorumlanmıştır ki *kef geçmek* deyiminin manaları içinde "açgözlü olmak" da vardır; bk. Sadık Armutlu, agm., s. 882-883.

[28] A. A. Şentürk, *Necâtî Beğ'in Sultan Beyazıt Methiyesi ve Bazı Gazelleri Hakkında Notlar,* İstanbul 1995, s. 122. Şentürk, beyti şöyle çeviriyor: "Necâtî, dünyaya tapan zengini terk et; [zira] ona mal üzerine 'kef geçme' kemal verdi." Yazara göre *kef geç-* hayret, kendinden geçme, aldırış etmeme ve istiğna ifade etmektedir; bk. aynı yer. Şentürk, deyimin geçtiği başka örnekler de veriyor: Yazarın *Şerefü'l-İnsân'*dan aldığını söylediği "Yılan, darbet-i akrebden hemân sâ'at kef geçer." örneğinde geçen deyimin 'takati kesilmek' değil 'kendinden geçmek' manasında olduğunu belirtiyor. Rûşenî'nin: gider ussu penīr ü nān diyende/ugunup kef geçer dögmeç yiyende, beytindeki mananın da aynı olduğunu ifade ediyor; age., s. 123. Burada bir düzeltme/ilave yapalım. Aynı beyit Dede Ömer Rûşenî'nin *Âsâr-ı Işk'*ında şu şekildedir: giden uşşı penīr ü nān diyende/uġunup kef geçin dögmeç yiyende. "Peynir ve ekmek dediğinde aklı giden;

"Ey Necâtî, dünyaya tapan hocayı/tüccarı terk et, zira mal üstüne kendinden geçmek/mal konusunda aç gözlü olmak, çalmak/mal yığmak ona kemâl verdi (tüccar malıyla şeref kazandı)." diyor. Bir başka beytinde:

dünyāda her ne var ise terkindedür hüner
ṣanma ki māl üstine kef geçmedür kemāl (Necâtî, g. 336/4)

"Hüner dünyada her ne varsa terk etmededir, kemâlin mâl üstüne kef geçmek/mal konusunda haris olmak/mala sımsıkı sarılmak/mal yığmak, çalmak olduğunu sanma."[29] diyerek olgunluğun dünya bağlarından kurtulmak suretiyle gerçekleşebileceğini ifade ediyor.

ç. esrar sarhoşu olmak

Esrar, "Ar. sırr'ın ç. sırlar"[30] demek olduğu gibi Hint keneviri yaprağı üstündeki yağlı sakızdan elde edilen uyuşturucu, keyif verici bir maddenin de adıdır. Klasik şiirde keyif, keyfiyet, gam, gubâr, gubâr-ı gam, gamze, kabak, dûd-ı siyâh, cilâ, hayret, hayrân vb. kelimelerle esrara işaret edilir. Esrar kullananlar tatlıyı çok severler. Esrarın etkisiyle aşırı neşelidirler, olur olmaz her şeye gülerler. Esrarın batınî tarikatlardan abdallara mahsus olduğu kabul edilir.[31] Üsküdarlı Işkî (16. yy.) aşağıdaki beytinde, belâ

semiz otlu yağlı buğday aşı yediğinde kendinden geçen." Beytin geçtiği yerde şu dipnotlar düşülmüştür: *kef* "semiz otu", geçin "yağlı undan tertip olunan her şey", dögmeç "buğday aşı"; bk. Dede Ömer-i Rûşenî, *Âsâr-ı Işk,* Dersaadet 1316/1889, s. 19, 8 ve 9. dipnotlar.

[29] Necâtî burada harf oyunu yapıyor. Şöyle ki; ikinci mısrada yer alan "mâl üstüne kef geçme" ifadesinde belirtildiği üzere MÂL'ın üstüne kef (K) geçerse K+MÂL (kemâl) kelimesi elde ediliyor, şair de mısrada kemâl kelimesini veriyor. Klasik şairlerin divanlarındaki harf oyunları ile ilgili daha önce yapılmış şu çalışmalara da bakılabilir: Tülay Gençtürk Demircioğlu, "Cemilî Divanı'nda Kelime ve Harf Oyunları", Journal of Turkish Studies=Türklük Bilgisi Araştırmaları: Kaf Dağının Ötesine Varmak, Festscrift in Honor of Günay Kut, Essays Presented by Her Colleaggues and Student 1, 2003, S. 27, s. 153-160; Ömer Zülfe, "Emrî Divanı'nda Harf Oyunları", Kültür Tarihimizde Gizli Diller ve Şifreler, İstanbul 2008, s. 265-273; Hasan Kaya, "Divan Şiirinde Harf ve Kelime Oyunlarına Dair Bir Tasnif Denemesi", Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, S. XLVIII, 2013, s. 71-114; Hakan Taş, "Me'âlî Divanı'nda Harf Oyunları", Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 3, S. 4, 2014, s. 81-95; Hasan Kaplan, "Münîrî'nin Şiirlerinde Harf Simgeciliği ve Şairin Elif-namesi", Uluslararası Amasya Şairleri Bilim Şöleni, 4-6 Ekim 2018, Amasya, s. 177-208.

[30] Sırr kelimesinin *aynayı sırlamak* örneğinde olduğu gibi aslında Türkçe olduğu, Arapçaya Türkçeden geçtiği ileri sürülmüştür.

[31] Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı,* haz. Cemal Kurnaz, Ankara 1993, s. 152-158.

meclisinde (ruhlar meclisinde) şeker-güftâr/tatlı sözlü sevgilinin dudağının gamı/esrarı/sırları ile kendinden geçtiklerini, rakibin helvası ile de hayran olduklarını söylüyor:

belā bezminde esrār-ı ġam-ı laᶜlüŋle kef geçdük
raḳībüŋ ey şeker-güftār ḥelvāsında ḥayrānuz (Işkî: g. 155/5)

"Ey tatlı sözlü, belâ meclisinde (belâ "evet!" dediğimiz ruhlar meclisinde) senin dudağının gamının sırlarıyla/esrarıyla kendimizden geçtik, rakibin helvasıyla hayranız."[32]

d. korkudan bayılmak

Mesîhî (öl. 1512'den sonra) aşağıdaki beytinde:

raḳībüŋ ṣūretini ehrimenler
görürse ḳāf ṭaġında geçe kef (Mesîhî, g. 121/4)

"Rakibin yüzünü görseler Kaf dağındaki şeytanlar bile korkudan kendilerinden geçerler/bayılırlar." diyerek rakibin Kaf dağındaki şeytanları dahi korkutacak bir yüze sahip olduğunu söylüyor.

e. açlıktan fenalaşmak

Nev'î, aşağıdaki beyitte kanaat sahibi olanların fakr/fakirlikten dolayı fenalaşsa dahi hiç kimseye el açmayacağını; müstağni, tok gözlü olacağını ifade ederek böyle kimseleri istiare yoluyla Ankâ'ya benzetiyor:

kef geçerse faḳr ile her nākese açmaz kefin
nev'iyā ḳāf-ı ḳanāᶜatde ferāġat gözleyen (Nev'î, g. 344/5)

"Ey Nev'î, kanaat Kaf'ında uzleti gözleyen fakirlik yüzünden kendinden geçse de/fenalaşsa da hiçbir alçağa/cimriye elini açmaz."[33] Figânî (öl. 1532) de denizi açlıktan ağzı köpüklenen bir kimseye

---

[32] Osmanlı döneminde helva sohbetleri malum ve meşhurdur. Helvanın, mide ve bağırsak hastalıklarına iyi geldiğine inanılır. Cenazelerde ölünün ardından helva dağıtılması bugün Anadolu'da hâlâ yaşayan geleneklerdendir. Şair, rakibin ortada olmaması hasebiyle onun helvasını yemekten dolayı memnun olduğunu ifade ediyor.

[33] Ankâ, yüzü insan yüzüne benzeyen, dört kanatlı olup tüyleri otuz kuşun renginde olan (bu yüzden sîmurg da denir) efsanevi bir kuştur. Kaf dağında yaşar, av bulamayınca çocukları kaparmış. Hz. Musa zamanında öldüğüne inanılır, bk. Üzeyir Aslan, Hakan Taş, Ömer Zülfe; *Osmanlı Edebiyatının 100'ü,* s. 188; ayrıca bk. agy., *Osmanlı Edebiyatının 200'ü,* s. 243.

benzeterek onun, sevgilinin nimetine gark olması dolayısıyla açlıktan kurtulduğunu ifade ediyor:

kef kef geçerdi gerçi acından köpük ḳusup
oldı ġarīḳ niᶜmetüŋe baḥr-ı bī-kenār (Figânî, k. 6/14)

"Her ne kadar köpük açığa çıkarıyor/açlıktan köpük kusup kendinden geçiyor idiyse de/ fenalaşıyor idiyse de (şimdi) uçsuz bucaksız deniz/sınırsız bir şekilde senin nimetine gark olmuştur."

f. çok üzülmek, çok kıskanmaktan dolayı aklı başından gitmek

Hilâlî (öl. 1543) aşağıdaki beytinde tecrid yolu ile kendisine seslenerek: Sevgilinin dişleri vasfında ince ve nükteli sözler söyle, böylece Aden incisini alaya al, onu küçümse, diyor. Neticede Aden incisi sevgilinin dişlerinin anlatıldığı sözlerin cevherini/incisini duyacak ve çok üzülerek kıskançlıkla kendinden geçecektir:

ḫurdeler geç ėy hilālī vaṣf-ı dendānında kim
işidüp kef geçe naẓmuŋ gevherin dürr-i ᶜaden (Hilâlî, g. 73/5)[34]

"Ey Hilâlî, sevgilinin dişleri konusunda ince ve nükteli sözler söyle, böylece Aden incisi senin şiirinin cevherini işitip (onunla alay ettiğini anlayıp) kendinden geçsin/çok üzülerek aklı başından gitsin."

Fikrî'nin aşağıdaki beytinde ise sevgilinin inci dişlerini gören denizin kıskanarak üzüntü ile kendinden geçtiği, bunun üzerine feleğin bulut şişesi ile ona gül suyu serptiği ifade ediliyor:

---

[34] Benzeri manada Celîlî (öl. 1577)'nin şu beyti de vardır:

celīlī vaṣf-ı dendānında yāruŋ ḫurdeler geç kim
sözüŋ gevherleri kef kef geçürsin baḥr-ı ᶜummānı (Celîlî, *PNM:* g. 7583/5)

"Ey Celîlî, sevgilinin inci (dişlerinin) vasfında nükteli sözler söyle ki senin sözünün cevherleri Umman denizini kendinden geçirsin/çok kıskandırsın/üzüntü ile aklını başından gidersin." Beyit, divanda yer almıyor; bk. *Celîlî Divanı,* haz. Şevkiye Kazan Nas, Ankara 2018.

hurde geç- "alaya almak, dalga geçmek, bıyık altından gülmek, ince ve nükteli söz söylemek" anlamındadır, bk. M. A. Karavelioğlu, "Divan Şiirinde Bend Geçmek, Hurde Geçmek ve Kapı Geçmek Deyimleri Üzerine", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi,* S. 31, İstanbul 2014, s. 193-199. Karavelioğlu şu örneği veriyor (s. 198):

hurde geçüben dendân-ı nigâr
deldi yüregin dürr-i adenüŋ (Zâtî, g. 721/3)

göricek dür dişlerüŋ kef geçdi deryā dōstum
şīşe-yi ebr ile nüh gerdūn aŋa saçdı gül-āb (Fikrî, *PNM:* g. 634/2)

"Dostum, deniz senin inci dişlerini görünce (kıskançlıkla, çok üzülerek) kendinden geçti de/aklı başından gitti de dokuz kat felek bulut şişesi ile ona gül suyu saçtı."

Gelibolulu Âlî (öl. 1600), kendi gözyaşları ile denizlerin macera (aşk/akış) konusunda bahse girdiğini/tartıştığını, (kazanamayınca) denizlerin çok üzülerek/çok kıskanarak kendinden geçtiğini/aklı başından gittiğini şöyle dile getiriyor:

sirişk-i çeşmüm ile ėtdi mācerā baḫṯin
deŋizler anuŋ içün ʿāliyā geçer kef kef (Gelibolulu Âlî, g. 635/5)

Zâtî ise çınarın, sevgilinin servi boyunu gördüğü için (kıskanarak) kendinden geçtiğini, baharın da onu (teselli amacıyla) donattığını/süslediğini hüsn-i ta'lil yoluyla ifade ediyor. Böylece bahar, çınarı sevgiliye benzetiyor, fakat bu beyhudedir:

ḳāmetüŋ servin görüp kef kef geçer her dem çenār
anuŋ içün ṭonadup pür naḫl ėder anı bahār (Zâtî, I, g. 137/1)

"Çınar senin servi boyunu görüp çok kıskanır/çok üzülür de her an kendinden geçer, onun için bahar da onu süsleyip dallarını doldurur."[35]

g. çok sıkıntı çekmek

Nev'î'nin aşağıdaki beytinde denizlerin dalgalanması ile dağların sukûneti arasında tezad oluşturularak her iki unsurun kendi hâlleri yüzünden sıkıntı içinde bulundukları ifade ediliyor. Denizlerin ıztırabı aşktan dolayıdır; dağlar ise aşka sahip olamadıklarından sükûnet

---

[35] Kıyâmî'nin beyti benzer manadadır. Şair, Zâtî'nin beytinden farklı olarak kıskançlıkla kendinden geçme hâlini serv-i revâna yüklüyor:

rāstī ḳaddüŋ görelden ṣaḥn-ı gülşende senüŋ
ṭoğrusı kef kef geçerler üstüŋe serv-i revān (Kıyâmî, *PNM:* g. 5435/3)

"Salınan serviler gül bahçesi meydanında senin doğru boyunu gördüklerinden beri kendilerinden geçerler/seni kıskanırlar."

Şeyh Gâlib'in kıskançlıkla ilgili aşağıdaki mısraı meşhur olmuş, darbımesel hükmüne geçmiştir:

ġamdan ölmem ḳorḳaram ġayret helāk eyler beni (*Dîvân:* g. 329/1)

"Gamdan/esrardan ölmem, korkarım beni kıskançlık öldürecek."

içindedirler, bu sebeple şikâyetçidirler:

kef kef geçer deŋizler ᶜışk ile muẓṭarib-ḥāl
ṭaġlar şikāyet eyler ṣabr u sükūn elinden (Nev'î, g. 372/4)

"Denizler aşktan dolayı çalkantılı/dalgalıdır/çok sıkıntı çekerler, dağlar ise sabırdan ve ağır başlılıktan şikâyet eder."

ğ. gücü kesilmek, gücü tükenmek, tahammül edememek

Zâtî (öl. 1546), belâ yükünün elif boyunu dâle çevirdiğini/iki büklüm ettiğini, Kaf dağının dahi bu yüke tahammül edemeyip kendinden geçeceğini söylüyor, kef ve kâf sözcükleri ile de ahenk meydana getiriyor:

ᶜayn-ı dāl ėtdi elif ḳaddümi bir bār-ı belā
kef geçer ḳāf aŋa bir ḥamle taḥammül ėdemez (Zâtî, II, g. 545/2)

"Bir bela yükü elif boyumu dal misali etti; Kaf dağı dahi kendinden geçer, bir kere bile ona tahammül edemez."[36] Zâtî, bir başka beytinde:

---

[36] Rahmî'nin benzeri manada şu beyti vardır:
ḳāf kef geçe eger kūh-ı ġamum çekse revān
ḳanı bir bencileyin aŋa taḥammül getürür (Rahmî, g. 51/6)
"Kaf eğer benim gam dağımı çekse hemen kendinden geçer, ona tahammül edecek benim gibi biri hani?"
Zâtî'nin bir başka beyti:
bir bār-ı bī-nihāye-durur ᶜışḳ-ı dost kim
yüklense anı kef geçüben deng olurdı ḳāf (II, g. 632/3)
"Dostun aşkı, sonu gelmez bir ağırlıktır, Kaf dağı onu yüklense kendinden geçerek/gücü kesilerek sersemlerdi." *belâ* kelimesi "evet" anlamına da gelir ve 7 (Araf), 172'deki ayeti işaret eder. Ayetin manası şöyledir: "Rabbin Âdemoğullarından, onların bellerinden zürriyyetlerini almış ve onları kendilerine şahit tutarak: Ben sizin rabbiniz değil miyim (demişti). Evet, (buna) şahitiz, dediler. Kıyamet günü bundan habersizdik, demeyesiniz." Allah, ruhlar âlemini yarattığında ruhlara: Ben sizin rabbiniz değil miyim, buyurdu. Ruhlar bu soruya: Kâlû belâ 'Evet, Rabbimizsin' diye cevap verdiler. Kâlû belâ ifadesi, ne zamandan beri müslümansın, sorusunun cevabıdır; müslümanlığın başlangıcını ifade eder, bk. Mehmet Yılmaz, *Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler,* İstanbul 1992, s. 28. Böylece Allah ile kul arasında bir ahitleşme olmuştur. Kul, kulluk vazifelerini kabul etmiştir ki 51 (Zariyat), 55'te "Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." ayetinde de bu duruma işaret edilir. Beyitte "belâ"nın yük olarak ifade edilmesi, onunla birlikte Kaf "dağ"ın anılması ve dağın belâ yüküne tahammül edememesi, bizi bir başka ayete daha götürür: 33 (Ahzab), 72. Manası şöyledir: "Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yüklendi. Çünkü o çok zalimdir,

ḳāf-derdüŋde senüŋ ẕātī nėce kef geçmesün
ol elif-ḳad ᶜayn-ı ᶜışḳ içre seni nūn eylemiş (Zâtî, II, g. 607/7)

"Zâtî senin Kaf'a benzeyen derdin konusunda nasıl kendinden geçmesin/nasıl gücü kesilmesin? O elif boylu sevgili aşkın son derecesinde seni nun etmiştir." diyerek sevgilinin derdini Kaf dağına benzetiyor, nûn harfi gibi iki büklüm olup kendinden geçmemesinin mümkün olamayacağını ifade ediyor.[37]

h. kendini unutmak, aldanmak, avunmak, oyalanmak

Serâyî (15. yy.):

her dem ḫayālüŋ fürḳat u ġamda aŋup cān vėrdügi
budur ki ġurbetde kişi bir āşināya kef geçer (Serâyî, g. 90/5)

"(Âşığın) ayırılıkta ve gamda her an senin hayalini anıp can vermesi/ona meyletmesi şundandır: Gurbette kişi bir tanıdığa aldanır, onunla avunur."

Serâyî'nin aşağıdaki beyti mana bakımından yukarıdaki beyte çok benzemekte, dolayısıyla bizce *kef geç-* deyimini açıklamaktadır:

dil diyār-ı çīn-i zülfüŋde ġamuŋla eglenür
ġurbet içre ḳalur ol kim āşināya aldanur (Serâyî, g. 105/4)

"Bir tanıdığa aldanarak gurbette kalan kişi gibi gönül de senin gamınla oyalanarak saçının kıvrım diyarında kalmıştır."

3. Sonuç

Klasik Türk şiirinde karşılaştığımız deyimlerden biri olan *kef geçmek* Ar. *kef* ile T. *geçmek*'den oluşmuştur. Temel anlamı "kendinden geçmek"tir. Deyim, temel anlamına bağlı olarak yeni anlamlar yüklenmiştir. Bunlar; 1. çok sevmek, çok istemek, çok beğenmek, deli olmak, hayran olmak, 2. kendinden vaz geçmek, kendini feda etmek, can vermek, 3. aç gözlü olmak, çalmak, mal yığmak, 4. esrar sarhoşu olmak, 5. korkudan bayılmak, 6. açlıktan fenalaşmak, 7. çok üzülmekten, çok

çok cahildir."

[37] *ol elif-ḳad ᶜayn-ı ᶜışḳ içre seni nūn eylemiş* mısrası bize şunu düşündürüyor: *ışk* kelimesi ayın harfiyle başlar. Ayın harfinin içinde nun olmak yani ayın harfinin yanına nûn harfini getirmektir, bunlara elif harfi de eklendiğinde ᶜ-N-Â= ᶜanâ "yorgunluk, zahmet, meşakkat" kelimesi ortaya çıkıyor.

kıskanmaktan dolayı aklı başından gitmek, 8. sıkıntı içinde olmak, çok sıkıntı çekmek, çırpınmak, 9. gücü kesilmek, gücü tükenmek, tahammül edememek, 10. kendini unutmak, aldanmak, avunmak, oyalanmak şeklinde ifade edilebilir.

Kısaltmalar

a.g.y. adı geçen yazar

Ar. Arapça

b. beyit

ç. çoğul

ENM: Edirneli Nazmî Nazire Mecmuası

F. Farsça

g. gazel

hlk. halklılaşma

k. kaside

ms. musammat

PNM: Pervane Bey Nazire Mecmuası

T. Türkçe

Kaynaklar

Armutlu, Sadık, "Kelebeğin Ateşe Yolculuğu: Klasik Fars ve Türk Edebiyatında Şem' ü Pervâne Mesnevileri", *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* S. 39 (Prof. Dr. Hüseyin Ayan Özel Sayısı), Erzurum 2009, s. 877-907.

Aslan, Üzeyir - Taş, Hakan - Zülfe, Ömer, *Osmanlı Edebiyatının 100'ü.,* OTTO Yayınları: 165, Ankara 2018.

Aslan, Üzeyir - Taş, Hakan - Zülfe, Ömer, *Osmanlı Edebiyatının 200'ü.,* OTTO Yayınları: 166, Ankara 2018.

Bursevî İsmail Hakkı, *Kitâbu'l-Furûk:* çev. Ömer Aydın, *Kelimeler Arasındaki Farklar - Kitâbu'l-Furûq,* İşaret Yayınları: 131,

İstanbul 2011.

Busbecq, Oqier Ghislain, *Türk Mektupları,* haz. Recep Kibar, Kırkambar Kitaplığı, İstanbul 2002, 160 s.

Celîlî, *Divan:* haz. Şevkiye Kazan Nas, *Celilî Divanı (İnceleme-Metin),* Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2018, 325 s. e-kitap: http://ekitap.kulturturizm.gov.tr

Demircioğlu, Tülay Gençtürk, "Cemilî Divanı'nda Kelime ve Harf Oyunları", *Journal of Turkish Studies=Türklük Bilgisi Araştırmaları: Kaf Dağının Ötesine Varmak, Festscrift in Honor of Günay Kut,* Essays Presented by Her Colleaggues and Student 1, 2003, S. 27, s. 153-160.

Edirneli Nazmî, *Divan:* haz. Güler Doğan, *Edirneli Nazmî Dîvânı (Transkripsiyonlu Metin-İnceleme),* Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2010, vii+4654 s.

Edirneli Nazmî, *Mecma'u'n-Nezâ'ir:* haz. M. Fatih Köksal, *Edirneli Nazmî, Mecma'u'n-Nezâ'ir (İnceleme-Tenkitli Metin),* Kültür ve Turizm Bakanlığı: 3377, Ankara 2012, 2960 s. e-kitap: http://ekitap.kulturturizm.gov.tr

Figânî, *Divançe:* haz. Abdülkadir Karahan, *Figânî ve Divançesi,* İstanbul 1966.

Gelibolulu Âlî, *Divan:* haz. İ. Hakkı Aksoyak, *Gelibolulu Âlî Dîvânı,* Kültür ve Turizm Bakanlığı: 3583, Ankara 2018, 1410 s. e-kitap: http://ekitap.kulturturizm.gov.tr

Goytısolo, Juan, *Osmanlı'nın İstanbulu,* çev. Neyyire Gül Işık, 6. bs., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018.

Gölpınarlı, Abdulkbaki, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı,* İnkılap ve Aka, İstanbul 1963.

Hâcı Pâşâ, *Müntahâb-ı Şifâ:* haz. Zafer Önler, *Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa), Müntahab-ı Şifâ I, Giriş-Metin,* Türk Dil Kurumu Yayınları: 559, Ankara 1990, vi+223 s.

Hayâlî Bey, *Divan:* haz. Ali Nihat Tarlan, *Hayâlî Bey Dîvânı,* İstanbul Üniversitesi Yayınlarından Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dalı: 3, İstanbul 1945, xxiv+450 s.+16 yk. tıpkıbaskı.

Hayretî, *Divan:* haz. Mehmed Çavuşoğlu, M. Ali Tanyeri, *Hayretî Dîvan*

Tenkidli Basım, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 2868, İstanbul 1981, xxi+448 s.

Helâkî, *Divan:* haz. Mehmed Çavuşoğlu, *Helâkî Dîvan Tenkidli Basım,* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 2979, İstanbul 1982, 207 s.

Hilâlî, *Divan:* haz. Bahri Yağmur, *Hilâlî Dîvânı İnceleme-Metin,* Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 1998, viii+192 s.

Kaplan, Doğan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik,* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 457, Ankara 2012.

Kaplan, Hasan, "Münîrî'nin Şiirlerinde Harf Simgeciliği ve Şairin Elif-namesi". *Uluslararası Amasya Şairleri Bilim Şöleni,* 4-6 Ekim 2018, Amasya, s. 177-208.

Karavelioğlu, Murat A., "Divan Şiirinde Bend Geçmek, Hurde Geçmek ve Kapı Geçmek Deyimleri Üzerine", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi,* S. 31, İstanbul 2014, s. 175-204.

Kaya, Hasan, "Divan Şiirinde Harf ve Kelime Oyunlarına Dair Bir Tasnif Denemesi", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,* S. XLVIII, 2013, s. 71- 114.

Mesîhî, *Divan:* haz. Mine Mengi, *Mesîhî Dîvânı,* Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1995, 316 s.

Muallim Nâcî, *Lügat-i Nâcî,* haz. Ahmet Kartal, Türk Dil Kurumu Yayınları: 992, Ankara 2009.

Muhtar, Cemal, *İki Kur'an Sözlüğü: Luğat-ı Ferişteoğlu ve Luğat-ı Kânûn-ı İlâhî,* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları: 67, İstanbul 1993.

Mütercim Âsım Efendi, *Burhân-ı Katı,* haz. Mürsel Öztürk, Derya Örs, Türk Dil Kurumu Yayınları: 733, Ankara 2000.

Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-Basît Fî-Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît,* haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 1, İstanbul 2013, I-VI C.

Necâtî Bey, *Divan:* haz. Ozan Yılmaz, *Necâtî Bey Dîvânı,* Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2015.

Nev'î, *Divan,* haz. Mertol Tulum, M. Ali Tanyeri, İstanbul Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi Yayınları: 2160, İstanbul 1977, xiii+607 s.

Onay, Ahmet Talat, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı,* haz. Cemal Kurnaz, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 77, Ankara 1993

Özdemir, Yavuz, *Galata Mevlevîhânesi Müzesi,* Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul 2018.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, I-III C.

Pervâne b. Abdullah, *Mecmû'atü'n-Nezâir:* haz. Kamil Ali Gıynaş, *Pervâne Bey Nazire Mecmuası,* Akademik Kitaplar, İstanbul 2014, I- III C.

Rahmî, *Divan:* haz. Fatih Tığlı, *Bursalı Rahmî Çelebi ve Divânı,* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2006, vi+276 s.

Rûşenî Dede Ömer, *Âsâr-ı Işk,* Dersaadet 1316/1889, 79 s.

Serâyî, *Divan:* haz. İbrahim Kolunsağ, *Serâyî, Divan (Notlandırılmış Metin-İnceleme),* Türk Dil Kurumu Yayınları: 1291, Ankara 2019, 567 s.

Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî,* haz. Paşa Yavuzarslan, Türk Dil Kurumu Yayınları: 1001, Ankara 2010.

Şentürk, Ahmet Atillâ, *Necâtî Beğ'in Sultan Beyazıt Methiyesi ve Bazı Gazelleri Hakkında Notlar,* Enderun Kitabevi, İstanbul 1995.

Şeyh Gâlib, *Dîvân:* haz. Muhsin Kalkışım, *Şeyh Gâlib Dîvânı,* Akçağ Yayınları: 14, Ankara 1994.

Şükün, Ziya, *Gencîne-i Güftâr Ferheng-i Ziyâ Farsça-Türkçe Lugat,* Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1984, I-III C.

Taş, Hakan, "Me'âlî Divanı'nda Harf Oyunları", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi,* C. 3, S. 4, 2014, s. 81-95.

Tietze, Andreas, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı,* I. Cilt: A-E, Simurg, İstanbul 2002; II. Cilt: F-J, ÖAW, Wien 2009.

Topaloğlu, Bekir - Karaman, Hayrettin, *Arapça-Türkçe Yeni Kamus,* 8. bs., Elif Ofset, İstanbul 1980.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü VIII, haz. Komisyon, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1975.

Üsküdarlı Işkî, *Divan:* haz. Süreyya Uzun, *Üsküdarlı Aşkî Divanı, Tenkitli Metin, Nesre Çeviri ve 16. Yy. Osmanlı Hayatının Divandaki Yansımaları,* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2011, xiv+1177 s.

Yeni Tarama Sözlüğü, düzenleyen: Cem Dilçin, Türk Dil Kurumu Yayınları: 503, Ankara 1983.

Yılmaz, Mehmet, *Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik Sözlük),* Enderun Yayınları: 35, İstanbul 1992.

Zâtî, *Divan, I. Cild:* haz. Ali Nihad Tarlan, *Zatî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı: I. Cild,* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 1216, İstanbul 1967, xxxii+496 s.

Zâtî, *Divan, II. Cild:* haz. Ali Nihad Tarlan, *Zatî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı: II. Cild,* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 1216, İstanbul 1970, 507 s.

Zülfe, Ömer, "Emrî Divanı'nda Harf Oyunları", *Kültür Tarihimizde Gizli Diller ve Şifreler,* ed. Emine Gürsoy Naskali-Erdal Şahin, Picus Yayınları, İstanbul 2008, s. 265-273.

BENZER ADI TAŞIYAN İKİ FARKLI KİTAP: *REMİLNÂME, REMİL RİSÂLESİ*

Savaşkan Cem BAHADIR*

Giriş[1]

Bir fal çeşidi olan remili daha iyi anlayabilmek için fal kavramı hakkında genel bir bilgi vermek gerekmektedir. Fal kelimesi Arapça'da "uğur ve uğurlu şeyleri gösteren simge" anlamına gelir. Batı dillerinde ise umumiyetle "gelecekten haber verme (kehanet)" anlamındaki Grekçe **manteia** (İngilizce'de **mancy**, Fransızca'da **mancie**) ekiyle yapılan kelimeler kullanılarak isimlendirilmektedir.

Fal genelde ya bazı alet ve vasıtalarla ya da bazı yöntemlerle tahminlerde bulunma, içinde bulunulan zamanla ve gelecekle ilgili yorumlar yapma işidir. Kehanet ve bakıcılıkla ortak yönleri varsa da fal özü itibariyle farklıdır. Çünkü kehanet ve onun özel bir şekli olan bakıcılık cinler yardımıyla veya özel yeteneklerle (bakış, seziş vb.) icra edilir. Bu bakımdan falcı, kâhin ve bakıcıdan farklıdır. Milâttan önce 4000 yıllarında Mısır'da, Çin'de, Bâbil'de ve Kalde'de falcılık-kâhinlik yapıldığını bugün bazı belgeler ortaya koymaktadır. Falın en eski menşei muhtemelen Mezopotamya'dır.

Falda çeşitli araçlar ve teknikler kullanılmakta, buna göre de değişik fal türleri ortaya çıkmaktadır. Tarihin muhtelif devirlerinde çeşitli kültürlerde bilinen ve uygulanan başlıca fal türlerini şu şekilde sıralamak mümkündür: Yıldız falı (horoscopy), el falı (chiromancy), kuş falı (ornithomancy), kâğıt falı (cartomancy), iç organlar falı (haruspicy, aruspice, extispicine), kum (toprak) falı (geomancy), zar falı (lithomancy),

* Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, sacemb@ktu.edu.tr

[1] Bu bölümde yer verilen bilgiler şu kaynaklardan derlenmiştir: Mehmet Aydın, "Fal", *TDV İslam Ansiklopedisi,* C. 12, s. 134-138; İlyas Çelebi, "Fal", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 12, s. 138-139; İlyas Çelebi, "Remil", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 34, s. 555-556; Mustafa Uzun, "Falnâme", *TDV İslam Ansiklopedisi,* C. 12, s. 141-145; Emrah Aydemir, "Remil İlmi ve Divan Şiirine Yansımaları*", Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi,* C. 2/ S. 2, s. 159-180.

ateş falı (pyromancy), su falı (hydromancy), rüya yorumu (oneiromancy), astrolojik güçlerle etkilendiği söylenen vücut şekilleriyle ilgili fal (morphoscopy), başın şekline göre yapılan fal (phrenology), matematik uygunluklar falı (numerology), kura çekmek suretiyle yapılan fal (sortilege), çay falı (tasseography), kahve falı.

Araplarda fal çeşitli kültürlerden birtakım şekil değişikliklerine uğrayarak günümüze kadar ulaşmıştır. Câhiliye dönemi Arapları arasında yaygın olduğu bilinen fal türleri şu şekilde sıralanabilir: **Zecr, tıyere ve iyâfe:** Çeşitli hayvan ve insanların ses, davranış ve izlerinden hareket ederek açılan fallardır. **Irâfe:** Su falı olarak anılabilecek olan bu tür falda arrâf, su dolu bir kaba bakarak suyun aldığı renk ve şekillerden birtakım anlamlar çıkarmakta, gelecek hakkında tahminlerde bulunmaktadır. **İhtilâc:** İnsan vücudundaki çeşitli organların seğirme, kaşınma gibi hareketlerinden muhtelif mânalar çıkararak bunları iyiye veya kötüye yorma şeklinde yapılan falların ortak adıdır. **Ketfe:** Kürek kemiğinin rengine göre fala bakma yöntemidir. **Tark (veya kehanet):** Çakıl taşları, hurma çekirdekleri, nohut, bakla gibi nesnelerle açılan fal türüdür. **Firâset (kıyâfe):** İnsanların birtakım fizyolojik özelliklerinden onların karakter ve huylarını tesbit etme yöntemidir. **Hattü'r-reml:** Kum üzerine bazı çizgiler çizerek bakılan bir fal çeşididir.

Fal bakma veya baktırma bütün toplumlarda olduğu gibi İslâm toplumlarında da yaygın bir gelenektir. Falın toplumun hemen her kesiminde, özellikle önemli kararlar alınacağı zaman âdeta bir danışma ve iyiye yorma vasıtası olarak kabul görmesi ve yaygınlaşmasında, "Tıyârenin aslı yoktur, onun en iyisi faldır" meâlindeki hadis olduğu söylenebilir. Falın yaygınlaşmasının sonucu olarak nasıl fal bakılacağını öğreten, bu iş için kullanılacak metinlerin de yer aldığı fal kitaplarının hazırlanmasına ihtiyaç duyulmuş; fal bakmanın usul ve âdâbı ile ilgili çeşitli fal türlerini konu alan Arapça, Farsça, Türkçe manzum ve mensur birçok eser kaleme alınmıştır. Zamanla klasik Türk ve Fars edebiyatlarında "falnâme" adı verilen bir tür meydana getirmiştir. Bu eserlerin padişah ve devlet adamlarıyla ileri gelen kişilere takdim edilen nüshaları tanınmış hattat ve müzehhiplerin elinden çıktığı gibi bazılarına minyatür ve şekiller de ilâve edilmiştir.

Kültürümüzde görülen falnâme çeşitleri şu şekilde sıralanabilir:

1. Kur'an Falnâmeleri: Falnâmelerin en yaygın türü Kur'an'a dayalı olarak hazırlanan eserlerdir. Bu tür falnâmeler de ikiye ayrılır.

a) Harflerin yorumuna dayalı falnâmeler.

b) Kur'an âyetlerine dayalı falnâmeler.

2. Kura Falnâmeleri. Bu tür falnâmeler, üzerinde rakam veya harfler bulunan bir nevi zar atılarak kullanıldığı için bu adı almış olmalıdır.

3. Peygamber Adlarına Göre Düzenlenen Falnâmeler. "Fe'lü'n-nebî" (fâl-i nebî) veya "fe'lü esmâi'n-nebî" (fâl-i esmâ-i nebî) adlarıyla da anılan bu eserlerde peygamberlerin isimleri bir şema veya daire halinde düzenlenmiş ve her birinin hayatı, tebliğleri ve mûcizelerine dayalı fallar verilmiştir.

Halk arasında "kitap açmak" olarak adlandırılan bu davranışlar için Türkçe'de "fal açmak, fal tutmak, fal çekmek, fal bakmak, tefe'ül, tefe'ül etmek, fâl-i hayr, gözleri fal taşı gibi açılmak, falı kutlu olmak vb." birçok deyim kullanılmış; "Fal yalancı gönül eğlenci"; "Falcı falcıya fend etmez"; "Neyse halin çıksın (odur) fâlin"; "Fala inanma, falsız da kalma" gibi atasözü ve tekerlemeler söylenmiştir. Bu arada divan şiiri kadrosunda da falla ilgili birçok mazmun ve remiz yerini almıştır.

Çalışmanın konusunu oluşturan remil falına sözü getirirsek bu falın aslı Hindu astrolojisi Çin ve Ortadoğu sistemlerinin karma şekillerinde kullanılan çizgili fal biçimidir. Bu tür İslâm dünyasında "remil" diye bilinmektedir.

Sözlükte "kumlu arazi" anlamına gelen reml (ر مل) kelimesi terim olarak "kaybolan bir şeyin yerini bulmak, merak edilen bir işin sonucunu öğrenmek amacıyla kum üzerine çizilen çizgilerle fal bakmak" demektir. Daha sonraları kum yerine kâğıt veya tahta kullanıldığı halde falın adı değişmemiştir. Literatürde daha çok hattü'r-reml şeklinde görülen ismin yanında darb ve tark kelimeleri de ona yakın anlamlarda geçer; Türkçe'de ise "remil atmak" / "remil dökmek" denilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de yer almayan remil kelimesine hadislerde hem sözlük hem terim anlamıyla rastlanır. Muâviye b. Hakem'in hattü'r-remli sorması üzerine Resûl-i Ekrem şu cevabı vermiştir: "Eskiden kum üzerine hat çizen bir nebî vardı. Kimin hattı onunkine uygun düşerse o isabet etmiş sayılır. Remilciler bu falın aslının Hz. Âdem, İdrîs, Lokman, Yeremya, İşaya ve Daniel peygamberlere dayandığını söylemekte, dolayısıyla câiz olduğunu iddia etmektedir. Onlara göre bu iddialarına delil gösterdikleri yukarıdaki hadiste sözü edilen nebî İdrîs peygamber, hattü'r-reml de onun mucizesidir.

Kaynaklarda belirtildiğine göre Câhiliye döneminde remil falı şu şekilde uygulanmaktaydı: Fal baktırmak isteyen kişi remilciye ücretini peşin öder ve remil atmasını isterdi. Yanına bir çocuk alarak istek sahibiyle birlikte kumlu bir yere giden remilci, kumlar üzerine hızlı hızlı birtakım çizgiler çizer, sonra o çizgileri ikişer ikişer silerken çocuk da tekerleme kabilinden bazı cümleleri tekrarlardı. Geriye çift çizginin kalması, niyet edilen şeyin sonucunun iyi ve uğurlu, tek çizginin kalması ise kötü ve uğursuz olacağına işaret sayılırdı.

Araplar arasında yaygın bir fal çeşidi olan remil zamanla diğer kültürlere de geçmiştir. Bu geçiş sırasında remil çizgileri Batlamyus astronomisindeki on iki burç ve dört vetede benzetilerek on altı hânelik şekillere dönüştürülüp yıldızların konumunda söz konusu edildiği gibi uğurlu ve uğursuz kabul edilen hatlarla belirlenmiştir. Sonra da bunların her biri maddî âlemdeki varlıklar sınıfından birine tahsis edilip ilm-i nücûma paralel ve benzer sonuçlar veren sözde bir ilim ortaya çıkarılmıştır. Remilciler zaman içerisinde zor astroloji hesaplarını yapmaktan, yıldızların ve feleklerin konumunu gözlemlemekten vazgeçerek onun yerine hattü'r-remldeki hatları ve şekilleri benimsemiştir. İş bu şekilde basite indirgenince bazı kişiler bunu bir meslek haline getirip geçim vasıtası yapmış ve remilin kurallarını ortaya koyan bazı eserler yazmışlardır. Remilde kehanet, remil atma sonucu elde edilen on altı satır ve dört temel şekilden hareketle gerçekleştirilir. Remil şekilleri aslında on altı adettir, diğer on iki tanesi ilk dördü oluşturan temel şekillerden çıkarılır. Her satır ya da hâne tek sayıdan oluşuyorsa nokta, çift sayıdan oluşuyorsa çizgi (iki nokta yerine) işaretiyle gösterilip alt alta dizildiğinde anlamları önceden belli olan remil şekilleri meydana gelir. Bu şekiller remilci tarafından bir definenin yerini tesbit etmekten bir hastanın durumunu, doğacak çocuğun cinsiyetini öğrenmek, ticarî bir teşebbüsün kâr ve zarar ihtimallerine kadar değişen çeşitli soruların her biri için farklı biçimde yorumlanır. Şekillerle ilgili değişik yorumlar dört unsur, maden, bitki, hayvan veya insana ait tabiatlara, gök cisimlerine, burçlara, yön, zaman veya cinsiyet durumlarına göre değişen farklı cetvellerden yararlanılarak ayrıntılı hale getirilebilir.

Ortaçağ'da bir ilim olarak kabul edilen remil o dönemden itibaren yaygın bir uygulama alanı bulmuştur. İbn Haldûn, Mısır'da bu işi yapmak amacıyla birçok dükkânın açıldığını bildirmektedir. Remil tarihinin bilinen iki ustası XIII. yüzyılda yaşamıştır. Bunlar, Kuzey Afrikalı bir Berberî olan Ebû Abdullah Muhammed b. Osman ez-Zenâtî ile Suriyeli yahut Mısırlı

bir müellif olan Abdullah b. Mahfûf'tur.

Remil hakkında telif geleneği Türkçe yazılmış olanlar dâhil olmak üzere XX. yüzyıl başlarına kadar devam etmiştir. Başta Süleymaniye olmak üzere Türkiye kütüphanelerinde remille ilgili çok sayıda yazma eser bulunmaktadır. Avrupa'da ise remil hakkındaki Arapça eserlere XII-XVII. yüzyıllar arasında rastlanmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'e göre gaybı bilmek Allah'a ve O'nun bildirdiği peygamberlere mahsustur (Âl-i İmrân 3/179; el-Cin 72/26); dolayısıyla kesbî olarak gaybın bilinmesi mümkün değildir. İslâm dini Câhiliye döneminden kalma pek çok kehanet ve fal çeşidi gibi remili de yasaklamıştır. Buna rağmen insanlardaki gaybı bilme merakını ve istikbalde meydana gelecek olayları önceden öğrenme arzusunu istismar eden bazı kişiler diğer fal çeşitleri gibi remili de ısrarla sürdürmüş ve günümüze kadar gelmesine yol açmıştır.

Yüzyıllar içerisinde çeşitli konularla ilgili verilen eserlerin çağın ihtiyaçlarına uygun olarak yeniden şekillendiği yadsınamaz bir gerçektir. Yeniden şekillenmeden kastımızın eserin dönemin ihtiyacına binaen bazen sadeleştirilmesi bazen de yeniden tercüme edilmesi vb.dir. Bu sürecin tercümeler ve birçok eser için geçerli olduğu hatırlanmalı, klasik şiirde şerh edilen eserlerin şerhine şerh yazma geleneği de akla gelmeli ve hatta modern edebiyatta sadeleştirme konusu da sözü edilen konuya dahil edilmelidir. Edebiyatımızda birçok esere konu edilen remil ilminin zaman içerisinde eski önemini yitirdiği, remilnâmelerin telif edildikleri dönemlere göre farklılık arz ettiği görülmektedir.

Yukarıda da zikredildiği üzere eskiden bir bilim olarak algılanan remilin ve remili anlatan eserlerin yüzyıllar içerisinde şekil değiştirdikleri aşağıda zikredilecek olan eserler üzerinden görülmektedir. Önceleri bu ilmi öğrenmek için niyetlenenlere kuralları çok ciddi bir şekilde öğretmenin yanı sıra ciddi bir öğrenme sürecinden geçirmeyi hedefleyen remil risalelerinin/remilnâmelerin yazıldığı; zaman içerisinde eserlerin bu hedeften şaşarak güncel ve magazinel eğlence araçları olma yolunda ilerledikleri görülmektedir. Hazırlanan çalışmada bahsedilen eserler işte bu söylenenleri ispat eder niteliktedir. Tarafımızdan daha önce hazırlanan "Hz. Süleyman Meselleri Tercümelerinin Dünü ve Bugünü"[2] isimli bildirimizde de benzer bir konuyu izaha çalışmış, Hz. Süleyman Meselleri'nin üç farklı dönemde üç farklı tercümesi ve arasındaki farklara

[2] Savaşkan Cem Bahadır, "Hz. Süleyman Meselleri Tercümelerinin Dünü ve Bugünü", *Gelenekten Geleceğe Türk Edebiyatı Sempozyumu,* 15-17 Nisan 2015, İstanbul.

değinilmişti.

Aşağıda ilk önce eserlerin tavsifi ve içeriği hakkında bilgi verilecek ardından farklılıkları üzerinde durulmaya çalışılacaktır. Çalışmaya konu olan ilk eser Risâletü'r-reml isimlidir. Yazma Milli Kütüphane Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi 06 Hk 2725/1 numarada kayıtlıdır ve istinsah tarihi 1891'dir. Bu eserin tavsifi şu şekildedir:

Eser internet ortamından elde edildiği ve tarafımıza gönderilen taramada gözükmediği için deri kapaklı olduğu tahmin edilmektedir. Eserin adı kütüphane fişinde "Risâle-i Remil" olarak kayıtlıdır. Yazma 38 varaktır, nesih hat ile yazılmıştır. Her başlık kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Eserin ilk sayfası 12 diğer sayfalar 13 satırdır. Yazmanın ilk sayfası eserin amacını ve kaç bölümden oluştuğunu anlatmaktadır. Eser on sekiz bölümden oluşmaktadır. İlk sayfalarda her bölümün ne amaçla yazıldığı kısaca açıklanmıştır.

Eserin bölümleri ve bölümlerin bulunduğu sayfalar şu şekildedir:

Evvelki bâb 2b
İkinci Bâb 4a
Üçüncü Bâb 6b
Dördüncü Bâb 13a
Beşinci Bâb 16a
Altıncı Bâb 17a
Yedinci Bâb 18a
Sekizinci Bâb 18b
Dokuzuncu Bâb 19a
Onuncu Bâb 21a
On Birinci Bâb 21b
On İkinci Bâb 22a
On Üçüncü Bâb 23b
On Dördüncü Bâb 25b
On Beşinci Bâb 26b
On Altıncı Bâb 29a
On Yedinci Bâb 31a
On Sekizinci Bâb 32b

Eserin son beş sayfasında remil bakma ile ilgili cetveller yer almaktadır.

Eserin son sayfasının ardından başka bir remil kitabı başlamaktadır.

Hazırlanan çalışmaya konu olan eserlerden ikincisi Bayerische Staats Bibliothek (Bavyera Devlet Kütüphanesi) A.or 6072 numarada kayıtlı ve 1840 tarihli matbu eserdir. Bu eserin tavsifi ise kısaca şu şekildedir:

Eser karton kapaklıdır, 52 sayfadan oluşmaktadır. Karton kapakta eserin adı kapağında "Remilnâme" olarak yazılmıştır.

Matbu eser baştan sona eksiksiz taranmıştır. Fakat eserin son sayfasının taranması özenle yapılmadığı için eserde fal bakmak için gerekli olan cetvel ikiye katlanmıştır. Bu sebeple tam olarak görülememektedir. Eserin iki ve üçüncü sayfasında sebeb-i telif olarak nitelendirilebilecek bir bölüm vardır. Ardından dördüncü sayfada mukaddime bölümü gelmektedir. Bu bölümde remilin nasıl bakılacağı anlatılmakta ve temel

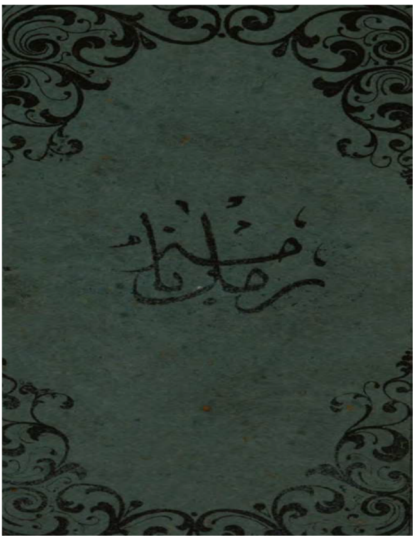

şekiller hakkında bilgi verilmektedir. Sekizinci sayfada ise tenbih başlığı yer almaktadır. Bu bölümde kısa bir açıklama ile birlikte remil sırasında cevaplanması amaçlanan 16 soru sıralanmaktadır. Bu bölüm şu şekildedir:

Tenbîh

Evvelen noḳṭa vaż' olınur iken kemāl-i diḳḳat ile ṣarf-ı ẕihin idüp faḳāṭ noḳṭalaruñ adedini hisāb

itmemek ve ş̱āniyen bir günde üç def'adan ziyāde bir mes'elenüñ ḥalline çalışmamaḳ ve ş̱āliş̱en çıḳacaḳ cevābuñ ṣıḥḥatine i'tiḳād-ı tam eylemek iḳtiżā eder ḥalli maṭlūb olan mesā'il-i muḥtelife

1. *Ḫuṣūlini ārzū itdügüm maṣlaḥat naṣıl olacak*
2. *İcrāsını taṣmīm itdigüm maṣlaḥat ḥaḳḳımda ḫayırlu mı degil mi*
3. *Diyār-ı āḫerde iḳāmet itmeklik ḳaderimde var mı ve iḳāmet itdigüm ḥālde felegüñ baña teveccühi olacak mı*
4. *Seyāḥatle diyār-ı āḫerde bulunan filān kimesne ile bir daha mülāḳāt idecek miyim*
5. *Mektūb alacaḳ mıyım ve aldıġum ḥālde me'âli ḥaḳḳımda ḫayırlı mı degil mi*
6. *Filān kimesnenüñ ḥaḳḳımda iẓhār itdigi mu'amelāt-ı dostāneye emniyyet itmeli miyim*
7. *Filānuñ baña iẓhār itdügi müvālāt-ı 'āṣıḳāneye i'timād itmeli miyim*
8. *Te'ehhül itdigüm ḥālde zevcim veyā zevcem ile ḫōş geçinebilecek miyim*
9. *Alacaġım ḫātunuñ veyā varacaġum erüñ aḥlāḳı nedür*
10. *Evlādım olacaḳ mı*
11. *Taṣmīm itdigim seyāḥat ḥaḳḳımda ḫayırlu mı degil mi*
12. *Düşmanım çoḳ mı*
13. *Neden ḫavf u iḥtirāz itmek lāzım gelür*
14. *Bir kederim ẓuhūrında ne vechle ḥareket itmeliyim*
15. *Rü'yāmuñ ta'bīri nedir*
16. *'Āḳıbetim ve āḫir 'ömrüm naṣıl olacaḳdır*

Onuncu sayfada ise "evcibe-i muhtelife" başlığı ile remil bakıyorken kullanılacak olan asıl bölüme ve şekillere yer verilmiştir. Kitapta, yukarıda

anlatıldığı gibi on altı temel işarete yer verilmektedir. Eserde remilde kullanılan on altı harfe ve her harfin altında yer alan bölümde on altı farklı işarete bu işaretlerin yanında işaretlerle ilgili yorumlara yer verilmektedir. Bahsedilen harfler ve kitapta bulunduğu sayfalar şu şekildedir:

ا harfi sayfa 10
ب harfi sayfa 13
ج harfi sayfa 16
د harfi sayfa 18
ر harfi sayfa 21
س harfi sayfa 26
ص harfi sayfa 26
ط harfi sayfa 29
ع harfi sayfa 31
ف harfi sayfa 34
ق harfi sayfa 37
ل harfi sayfa 39
م harfi sayfa 42
ن harfi sayfa 45
و harfi sayfa 47
ى harfi sayfa 50

Eser 52. sayfada "temmet" ifadesi ile son bulmaktadır. Ayrıca bu sayfanın alt bölümünde eserin baskı aşamasında yanlış basılan bir şeklin düzeltmesi de yer almaktadır.

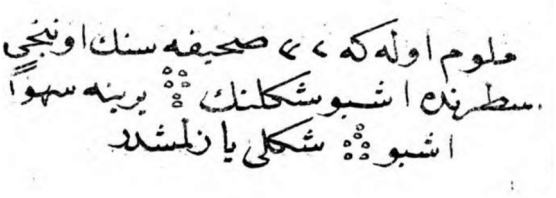

Ma'lūm ola ki 32. ṣaḥīfesinüñ onıncı saṭırında işbu şeklinüñ ⁘ yirine sehven işbu ⁘

şekli yazılmışdır.

Son sayfa olarak taranan bölümde remil cetveli yer almaktadır. İki sayfa üst üste geldiği için burada yer alan liste tam olarak anlaşılamamaktadır.

Cim

Gitmemek gitmekden evladır

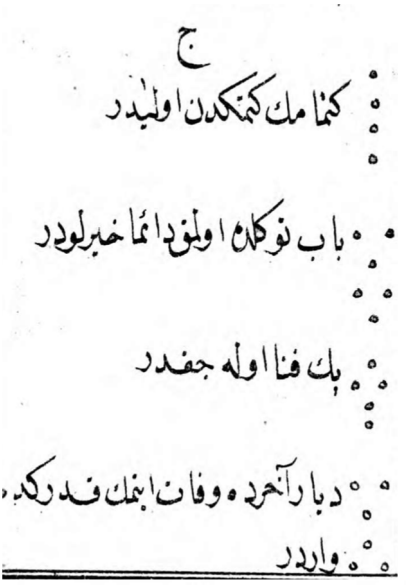

Bāb-ı tevekkülde olmaḳ dā'imā ḫayırludır

Pek fenā olacaḳdır

Diyār-ı āḫerde vefāt itmek ḳaderüñde vardır.

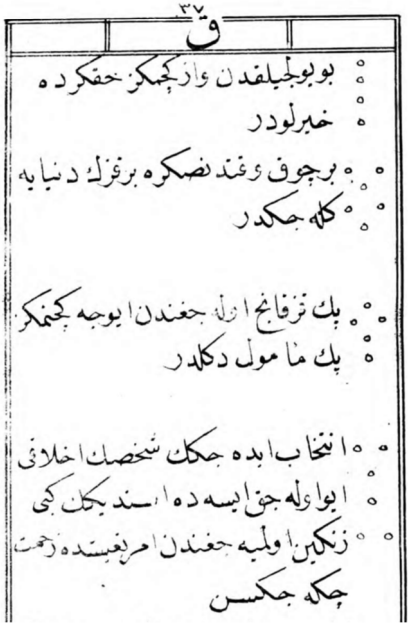

Kaf

Bu yolculukdan vazgeçmeñüz ḥaḳḳıñuzda ḫayırludır

Bir çoḳ vaḳitden-ṣoñra bir ḳızuñ dünyāya gelecektir

Pek ḳızḳanç olacaġından eyüce geçinmeñüz pek me'mūl değildir

İntiḫāb idecegüñ şaḫṣın aḫlāḳı eyü olacaḳ ise de istedigüñ gibi zengin olmayacaġından emr-i ta'ayyüşde zahmet çekeceksin

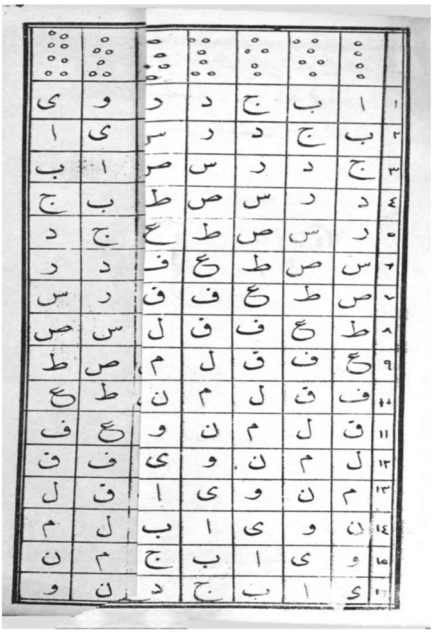

Yukarıda farklı zamanlarda yazılmış olmasına rağmen birbirine yakın zamanlarda kitap haline getirilmiş iki eserin tavsifleri kısaca yapılmaya çalışılmıştır. Bahsi geçen iki eser, özü itibariyle remil risalesi olmasına rağmen yazma nüsha, remili bir ilim gibi değerlendirmiştir. Dolayısı ile bu yazma, remil ilmini kendi sistematiği içerisinde hiç bilmeyen bir kişiye öğretmek üzere hazırlanmıştır. Eser baştan sona okunduğunda remilin temel kurallarının yanı sıra remil işaretlerine verilen isimlerden tutun remilin ne için nasıl bakılacağına varıncaya dek yoğun bilgi ve kural içerdiği görülmektedir. Sözü edilen bilgilerin klasik astronomi ile yakın ilişkisi de dikkatlerden kaçmamaktadır. Eserin özellikleri göz önüne alındığında birçok kez istinsah edildiği ve dönemin remil meraklılarına geniş bilgi vererek klasik sistemde remil bakmayı öğrettiği söylenebilir.

Matbu olan, Remilnâme isimli esere geldiğimizde ise karşılaşılan durum çok daha farklıdır. Çünkü bu eser popüler kitap olarak nitelendirilebilecek bir çalışmadır. Bu eser tek başına remil bakmak amacıyla hazırlanmıştır. Adeta günlük işler için fal bakma amacına hizmet etmektedir. Kitapta remil ile ilgili birkaç temel bilgi dışında hemen hemen remilin ilim olarak değerlendirildiğini gösteren ya da remili bir ilim gibi a'dan z'ye anlatmayı amaçlayan bilgi bulunmamaktadır.

Sonuç

Eskiden çok kıymetli bir ilim olarak değerlendirilen remil, zamanla önemini kaybetmiş, belki de yerini farklı fal türlerine bırakmıştır. Belki bu sebeple remil ile ilgili yazılan eserler içeriğini hafifletme ihtiyacı duymuştur. Çalışmaya konu olan remilnâmeler klasik edebiyatımızın aslında zannedildiği kadar statik olmadığını göstermektedir. Çağın gelişen koşullarına paralel olarak remilnâmelerin günümüzde gazetelerde yer alan astroloji köşelerine benzer risâleler haline geldiği görülmektedir. Hazırlanan çalışma ile remilnâmelerin tarihî seyrine küçük bir kapı

aralanmaya gayret edilmiş, bundan sonraki çalışmalar için küçük de olsa bir katkı sağlanması hedeflenmiştir.

Kaynakça

Aydemir, Emrah (2018). "Remil İlmi ve Divan Şiirine Yansımaları", *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi,* C. 2/ S. 2, s. 159-180.

Aydın, Mehmet (1995). "Fal", *TDV İslam Ansiklopedisi,* C. 12, s. 134-138.

Bahadır, Savaşkan Cem (2015). "Hz. Süleyman Meselleri Tercümelerinin Dünü ve Bugünü", *Gelenekten Geleceğe Türk Edebiyatı Sempozyumu,* 15-17 Nisan 2015, İstanbul.

Çelebi, İlyas (1995). "Fal", *TDV İslam Ansiklopedisi,* C. 12, s. 138-139.

Çelebi, İlyas (2007). "Remil", *TDV İslam Ansiklopedisi,* C. 34, s. 555- 556.

Duvarcı, Ayşe (1987). *Türkiye'de falcılık Geleneği ile Bu Konudaki İki Eser Falname-i Risale-i li-Ca'fer-i Sadrık ve Tefe'ülname,* Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi.

Gencel, Esra (2011). *Ankara Milli Kütüphane'de Yer Alan 5179 No'lu Falname,* Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Uzun, Mustafa (1995). "Falnâme", *TDV İslam Ansiklopedisi,* C. 12, s. 141- 145.

BEYÂNÎ'NİN *SÂKÎ-NÂME*'Sİ

Fatih BAŞPINAR*

Sâkînâmeler edebiyatımızda işret meclislerinin kurallarını, bu mecliste yer alan müzik aletlerini, şarabı, kadehi ve sâkîyi anlatan eserlerdir. En geniş tanımı "sâkîden, içkiden, içki âlemlerinden, içki âlemlerine ait ögelerden söz eden; bazen müstakil bir mesnevi, bazen de çeitli mesneviler veya divanlar içerisinde ayrı bir bölüm olarak kaleme alınan; mecazî ve gerçek anlamları bir arada bulunduran manzumelerdir." (Kuzubaş, 2009: 12) şeklindedir. Bu türdeki eserler içinde özellikle içki ve sâkînin başat rolde olduğunu görüyoruz. Sâkîler yalnızca şarap dağıtan kişiler değildir. Onların şiir ve müzikten de anlaması gerekir. Meclisi şenlendiren, ona revnak veren, belki meclisi yönlendiren kişi sâkîdir. Hakiki manada sâkînin bu vasıfları eserlerde anlatılırken gerçekçi tasvirlerle karşılaşılır. Ancak şarabı ve şarabın içildiği işret meclislerini anlatan sâkînâmelerden başka, bu konu ve kavramlara tasavvufi manalar vererek yazılanları da vardır. Bunlarda yer alan kavramlar başka manalara gelir. Şarap, ilahi aşkı temsil eder. İçki ve onun verdiği sarhoşluk ile ölüm arasında ilişki kurulur. Meyhane hakiki meyhane olmaktan çıkar ve onun piri de mürşid-i kâmil olur. Yani kelimeler ve kavramlar tasavvufi bir vecheye bürünür.

İlk örneklerine Arap edebiyatında hamriyyât şiirleriyle tesadüf edilen içki şiirleri, İslam'ın içki yasağı dolayısıyla bir müddet ortadan kaybolmuştur. Ancak Emeviler ve Abbasiler zamanında bu manzumelerin çokça yazıldığı görülmektedir. Arap edebiyatındaki en önemli örneği 15. asırda yaşamış olan Şemseddin Muhammed en-Nevâcî'nin Halbatü'l-Kümeyt adlı eseridir. Fars edebiyatında da zaten yer alan şaraba dair şiirlerden, yine İslam etkisiyle bir müddet uzak durulduğu ancak daha sonra onların da bu alana meylettiği görülmektedir. Özellikle temel konusu aşk ve şarap olan gazeli bu manada geliştirmişlerdir. Edebiyatımızda ise Anadolu sahası dışında 15. asır edibi

* Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, fbaspinar@erbakan.edu.tr

Hârizmî'nin Muhabbetnâme'si ile 15. asır şairi Alî Şîr Nevâî'nin Sâkînâme'si ilk önemli örneklerdendir. Her ne kadar Vasfi Mahir Kocatürk, 16. asır şairi Revânî'den bahsederken "gazellerinin zevkini, birçok benzerleriyle birlikte, Bâkî eskittiği gibi, İşret-nâme'sinin tadını da 17. yüzyılın daha zarif ve daha düzgün edalı Sakinameleri geride bırakmıştır." (2016: 284) dese de Revânî'nin İşret-nâme adlı eseri daha sonra yazılan eserleri yönlendiren bir hüviyete sahiptir, diyebiliriz. Rıdvan Canım (2009:13-14), asırlara göre sâkîname türünde kalem oynatan önemli şairleri şöyle sıralamaktadır: 16. asırda Hayretî, Fuzûlî, İşretî, Fevrî, Taşlıcalı Yahyâ, Bursalı Cinânî, Rusçuklu Şeyh Mustafa Beyânî, Mustafa Âlî, Kalkandelenli Fakîrî; 17. asırda Kâfzâde Fâizî, Azmîzâde Hâletî, Selânikli Esad, Şeyh Mehmed Allâme Efendi, Nef'î, Nev'îzâde Atâî, Şeyhülislâm Yahyâ, Riyâzî, Sabûhî, Şeyhülislâm Bahâî, Rüşdî, Cem'î Mehmed, Tıflî Ahmed Çelebi, Nâzükî, Tîbî, Fehîm-i Kadîm, Edirneli Âlî, Kelîm Eyyûbî. 17. asrın sâkîname türü açısından zengin bir yüzyıl olduğu görülmektedir. 18. asırda ise sâkînâmeler sayıca azalmıştır. Bu dönemdeki önemli sâkînâme müellifleri Şeyhî Mehmed Efendi, Subhîzâde Feyzî, Nevres-i Kadîm, Ayıntablı 'Aynî, Yenişehirli Belîğ ve Şeyh Gâlib'dir. 19. asırda ise artık sâkînâmeler müstakil birer eser olmaktan çıkmış görünmektedir. Hoca Neş'et, Mehmed Dâniş Bey, Hemdem Mehmed Saîd Çelebi, Kâzım Paşa ve Tayyâr Mahmûd Paşa'ya ait sâkînameler böyledir. Bununla birlikte Hüznî ve Süleymân Celâleddîn Molla'nın eserleri ise mesnevi şeklindedir (Canım, 2009: 13-14).

Müstakil olarak mesnevi nazım şekli ile yazılan sâkînâmeler bulunduğu gibi mesneviler içinde bir bölüm olarak sâkîye seslenildiği yahut ondan istimdat edildiği yerleri de birer sâkînâme saymak mümkündür. Ayrıca divanlar içinde yer alan terkib-i bend, terci-i bend yahut kaside gibi nazım şekilleri de sâkînâme yazmak için kullanılabilmektedir. Mesnevi olarak yazılanlarda klasik mesnevi tertibine uyulduğu ve mütekârib bahrinin kullanıldığı görülür.

Kaynaklarda 17. asır şairi Beyânî'nin bir sâkînâmesi olduğundan bahsedilmez. 2008 yılında tamamladığımız doktora tezimizde de şairin şiirlerine kaynaklık eden yegâne nüshada sâkînâme yer almamaktadır. Ancak daha sonraki tespitler ışığında Beyânî'nin Medine Şeyhülislâm Ârif Hikmet Kütüphanesi'nde yer alan müellif hatlı ve mürettep divan nüshası içinde sâkînâmenin yer aldığını gördük. Bu nüshaya dayanarak söz konusu sâkînâmenin özelliklerini erbabının dikkatlerine tebliğ olarak sunmuş ve tebliğin gözden geçirilmiş hâlini daha sonra yayımlamıştık

(Başpınar, 2018). Ancak mesnevinin metnini bütünüyle ortaya koymamıştık. İşte bu çalışmamız sâkînâmenin metnini ortaya koyma gayesine matuf olarak ortaya çıkmıştır. Burada kısaca Beyânî ve eserlerinden bahsettikten sonra sâkînâmeyi ve dil içi çevirisini vereceğiz.

17. Yüzyıl Şairi Beyânî

Asıl adı Ahmed olan Beyânî tıpkı babası Abdurrahmân Efendi gibi bir kadıdır. Hem babası hem de kendisi iri burunlu oluşlarından dolayı Enfî lakabıyla anılmıştır. Hatta Güftî, Teşrîfâtü'ş-Şu'arâ'sında onun bu özelliğini alaya almıştır (Yılmaz, 2001: 105). Bugün Afyon'un bir ilçesi olan Şuhut kasabasında doğan şairin, doğum yılı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak aldığı medrese eğitiminden hareketle onun 17. asrın başında 1602-1610 arasında doğmuş olabileceğini tahmin etmiştik (Başpınar, 2008: 3). Medrese eğitiminden sonra müderrislik yapmış, kadılık vazifesiyle de çeşitli yerleri dolaşmıştır. 1075/1664-65 senesinde ise 60 yaşını aşmış olarak İstanbul'da vefat etmiş ve Edirnekapı haricinde defnolunmuştur (Başpınar, 2008: 5).

Beyânî'nin Eserleri

Hakkında bilgi veren kaynaklarda Beyânî'nin yalnızca divanından bahsedilir. Divanının mürettep olduğunu ise yalnızca İsmâîl Belîğ (1999: 35) kaydetmiştir. Şairin divanı üzerine hazırladığımız ve 2008 yılında bitirdiğimiz doktora tezi onun şiirlerinin müellif hatlı ve mürettep olmayan yegâne nüshasına dayanıyordu. Bu nüsha İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İbnülemin Bölümü'nde 2556 numarada kayıtlıdır (İ nüshası). Bu nüshaya istinaden hazırladığımız çalışmaya göre Beyânî'nin Türkçe 9 kaside ve 850 gazel ile Farsça 110 gazel ve 2 kıtası vardı. Ancak daha sonra ulaştığımız müellif hatlı ve mürettep nüshaya göre ise bu tablo değişmiştir. Şairin şiirlerini ihtiva eden öteki nüsha Medine Şeyhülislam Ârif Hikmet Kütüphanesi'nde 811/245 numarada kayıtlıdır (M nüshası). Bu nüsha Külliyât-ı Beyânî adıyla geçmekte ve öteki nüshadan çok daha fazla Türkçe ve Farsça şiiri ihtiva etmekte, hatta içinde bir de sâkînâme yer almaktadır.[1] Külliyât-ı Beyânî adından ve nüshanın içinde yer alan Türkçe ve Farsça şiirlerle Sâkînâme'nin ayrı ayrı tertip edilmesinden hareketle şairin eserlerini üç ayrı başlıkla (Türkçe

[1] Beyânî'nin şiirlerini içeren Medine nüshasını tanıtan çalışmamız yayım aşamasındadır.

Dîvân, Farsça Dîvân ve Sâkînâme) göstermenin mümkün olduğu kanaatindeyiz.[2]

1. Türkçe Dîvân

İ ve M nüshalarında yer alan şiirlere mukayeseli olarak baktığımızda Türkçe Dîvân başlığı altında yer alması gerektiğini düşündüğümüz şiirler 10 kaside (2'si pendname türünde), 1150 gazel (16'si yalnızca İ nüshasında, 300'ü yalnızca M nüshasında, 834'ü ise ortak olmak üzere), 147 muamma (142'si beyit, 5'i kıta), 13 kıt'a, 26 matla, 50 tarih şiiri (1'i Arapça gazel, 49'u kıta) şeklindedir. Bu hâliyle klasik Türk şiirinin en hacimli divanlarından biriyle karşı karşıya olduğumuzu belirtmek gerekiyor.

2. Farsça Dîvân

Farsça Dîvân 2 kaside, 164 gazel (54'ü M nüshasında, 110'u İ ve M nüshalarından ortak olmak üzere), 13 kıta (2'si İ nüshasında, 11'i M nüshasında olmak üzere), 7 matla, 1 müfredden müteşekkildir.

Beyânî'nin şiirleri içinde bunlardan başka gazel nazım şekliyle Arapça bir münacat ve Cendere nehri üzerine bina edilmiş bir kasır için söylenmiş 3 beyitlik Arapça bir şiir de bulunmaktadır.

3. Sâkî-nâme

Beyânî'nin Sâkî-nâme'si mesnevi nazım şekliyle yazılmış, 300 beyitlik tasavvufi bir sâkînâmedir. Bu eseri daha önce tanıtmıştık (Başpınar, 2018). M nüshasının 168^{b}-174^{a} varakları arasında yer alan Sâkî-nâme aruzun fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûl kalıbıyla, klasik mesnevi tertibine uyularak yazılmıştır. Mesnevilerin tertibinde karşılaştığımız klasik yapıya göre eserin bölümleri şu şekildedir:

Giriş Bölümü [1-120. b.]: Bu bölümde yer alan başlıklar tevhid, naat, mucizât, miraciye, sahabe övgüsü gibi konuları ihtiva etmektedir.

1. Der-Tevhîd-i Bârî celle celâluhu (1-44. b.): Şair sözün mutlaka Allah'ı anarak başlaması gerektiğini belirtir. O, insanların, cinlerin ve meleklerin Rabb'idir. Güneşi yaratan, yıldızlarla insanlara yollarını bulduran O'dur. Yaratmak için "Ol" emri kâfidir. Peygamberler gönderen, canlıları rızıklandıran O'dur. Beyânî, buradan sonra Allah'ın

[2] Beyânî'nin şiirleri üzerindeki çalışmamız devam etmektedir.

bazı isimlerini sayar: 'Alîm, Habîr, Semî', Basîr, Hayy, Kayyûm, Ferd, Samed, Ehad. Allah kadehe benzeyen güneşi yaratmış ve onu döndürmüştür. Onunla yeryüzündeki varlıklara hayat vermiştir.

2. Der-Na't-ı Sultân-ı Risâlet 'a. m. (45-59. b.): Hazret-i Peygamber'in naatini yazmak için Allah'tan yardım dileyerek bu bölüme başlayan şair, bizatihi Allah tarafından övülen peygamberi, kendisinin methetmesinin mümkün olmadığını belirtir. Hazret-i Peygamber azim sahibidir ve pek çok savaş yapmıştır. O, arşta makam tutmuştur ve peygamberlerin sultanıdır. Onun pek çok mucizeleri vardır.

3. Der-Beyân-ı Mu'cizât-ı Hazret-i Risâlet-penâh salallâhu 'aleyhi ve sellem (60-64. b.): Hazret-i Peygamber'in Allah'ın elçisi olduğunun delili olan Kur'ân-ı Kerîm en büyük mucizedir. Beyânî'nin temas ettiği öteki mucizeler ayın yarılması, toprağa diktiği kuru bir dalın yeşermesi ve parmaklarından sular akmasıdır.

4. Der-Beyân-ı Bûde-i Ân Şâh-ı Rusül Bâ'is-i İbdâ'-ı 'Âlem (65-76. b.): Hazret-i Peygamber'in alnında peygamberlik nuru vardır. O, Allah'ın sevgilisidir. O'nun makamı yüce bir makamdır. Güneş, onun kapıcısıdır. Meleklerin felekten yukarıda olmaları Hazret-i Peygamber'e eğilmeleri sebebiyledir. Yaratılışın cevheri odur. O varlıkların önsözüdür. Bütün peygamberler yıldız, o ise dolunaydır ve o dolunay bütün semayı dolaşmıştır.

5. Der-Beyân-ı Mi'râc-ı Ân Hâtemü'l-Mürselîn sallallâhu 'aleyhi ve sellem (77-91. b.): Hazret-i Peygamber bir gece Burak ile göğe yükselmiş ve burçları seyretmiş, mekân ve zamanı aşmıştır. Onun miracı ruhen ve bedenen gerçekleşmiştir. O, Allah'ın nazargâhına inmiş ve kendisine verilen hediyeleri almıştır. Kendinden önceki hiçbir peygamber böyle bir lutfa erişememiştir. Miraçtan dönünce bunu sahabelerine haber vermiştir.

6. Der-Na't-i Ashâb-ı Güzîn rıdvânullâhu te'âlâ 'aleyhim ecma'în (92-98. b.): Şair bu bölümde Hazret-i Peygamber'in dört arkadaşını anar ve sahabeleri över. Onlar insanlar için yol gösterici yıldızlardır. Onlar aşk şarabının neşesini tadıp Hazret-i Peygamber'e yar olmuşlardır.

7. Der-Beyân-ı Şer'-i Şerîf-i Muhammedî (99-120. b.): Övgü kısımlarının tamamlayan Beyânî, her an lazım olan şeriat yolundan da bahsetmesi gerektiğini söyler. Onun getirdiği din sayesinde dünya düzen bulmuştur. Düşmanlar, aralarında hukuku gözetmeye başlamış, düşmanlıktan geri durmaya çalışmışlardır. Bu din ile fesat yok edilir ve

şehirler, ülkeler onunla elde edilir. Gayrımeşru şeyleri yasaklayan, şarabın helal oluşuna son veren bu dindir. Şeriat bu dünyadaki meyhanenin kadehini kırmış ve onun yerine elest meclisinin kadehini koymuştur. O kadehin içinde bulunan şarap ise aşk şarabıdır. Bu şaraptan içen aşka gönül vermiş olur. Şairin özellikle vurguladığı üzere şarap, bu dünyadaki şarap değildir. O, bir damlasından kâinatın zuhur ettiği, insanları ve cinlerin yaratıldığı şaraptır. Bu ifadelerin ardından Beyânî asıl konuya girer.

Asıl Konu [121-291. b.]: Bu bölümde sâkînâmelerde görebileceğimiz içkiye dair unsurlarla karşılaşıyoruz: Meyhanenin yolu, meyhane, meyhanenin kandili ve kapısı, orada kurulan meclis, şarap, kadeh ve saki.

1. Âgâz-ı Sâkî-nâme (121-132. b.): Şair asıl konuya elest bezminin şarabıyla sarhoş olanları çağırarak giriyor. Eğer hidayete ermek istiyorsa, meyhaneye giden yola düşmesi gerektiğini belirtiyor.

2. Der-sıfat-ı reh-i mey-hâne (133-139. b.): Meyhanenin yolu şevk toprağı ve taşıyla döşelidir. O yol dümdüzdür ve kör olan dahi yolunu yitirmez. Orası doğruca meyhaneye varan dosdoğru bir yoldur.

3. Der-sıfat-ı mey-hâne (140-148. b.): Meyhane, eşiği yüksek bir evdir. Felek ona çatılık eder. Orası âdeta Halil İbrahim Peygamber'in yaptığı ev gibidir. Dokuzuncu gök, bu meyhanenin zeminini teşkil eder. Oraya herkes giremez. Kat kat felekler bu meyhanenin küpleri, gezegenler ve yıldızlar ise kadehleridir. O küplerin içinde Allah'ın boyası vardır.

4. Der-sıfat-ı kandîl-i mey-hâne (149-155. b.): Bu meyhaneyi aydınlatan kandil altından bir kadehtir ve içine ferah yağı konmuştur. Kâinat bu kandille aydınlanmıştır. Hiç sönmeden sabah akşam yanan bu kandil, tecelli nuruyla parıldamaktadır. Melekler bu meyhanede görünür. Meyhanenin kapı gıcırtısı binûş (iç) diye emretmektedir.

5. Der-sıfat-ı der-i mey-hâne (156-166. b.): Meyhanenin kapısı, altından bir gökyüzü levhasıdır, gümüşten çivileri de hidayet yıldızlarıdır. Bu kapıda kapıcılık eden felektir, hizmetçisi ise melektir. Günahkârların tövbe ederken yöneldikleri kapı bu kapıdır. Bu kapı gafletten uyanma kapısıdır. İçeride ise rahmet vardır. Sultan olsun, köle olsun herkes o kapıdan feyiz alır. Bu kapı aşk meyhanesinin kapısıdır.

6. Der-sıfat-ı bezm-i mey-hâne (167-171 b.): Aşk meyhanesinin

meclisi bir gül bahçesidir. Güller kadeh, akarsular ise şarap olmuştur. Bu meyhanenin gülü yaz ya da kış hiç solmaz, bülbülü ise her daim öter. Meyhanenin meclisi ezel meclisidir, şarabında başağrısı ve gevşeklik hissi verme yoktur. O çok eski ve tertemiz bir şaraptır.

7. Der-sıfat-ı bâde-i mey-hâne (172-177 b.): Aşk meyhanesinin şarabı gökyüzünü süslemiştir ve yıldızlar bu şaraptan dolayı parıldamaktadır. Feleğin dönüşü, güneşin parlaklığı, kâinatın zuhur edişi, arşın devretmesi, göğün ayakta durması ve yerin sabit oluşu hep bu şarap sayesindedir.

8. Der-sıfat-ı câm-ı bâde (178-183. b.): Aşk şarabının kadehi, bütün şerhlerin özü olan bir sözdür. Bu söz ise lâ değil, illâdır. Dolayısıyla aşk şarabının içinde bulunduğu kadeh kelime-i tevhitten başka bir söz değildir.

9. Der-beyân-ı hâsiyyet-i şarâb-ı hakîkî (184-224. b.): Aşk şarabı hakiki şaraptır. İnsanı cezbeye düşüren, hatta bazen tövbe etmekte nazlandıran odur. Gam yarasının merhemi, gönül yarasının ilacı odur. Kör kimse o şaraptan içince görmeye başlar. Aşk şarabının tortusu, cennet bahçesinin toprağıdır. Üzerindeki kabarcıklar, nur çadırlarıdır. Bütün dünya o şarabın yüzüne gönül vermiştir. Onun küpü cennet şarabının aktığı nehrin havuzudur ve ondan kadeh sunan da kâinatın seçkin sultanı olan Hazret-i Peygamber'dir.

10. Der-na't-i sâkî-i bezm-i şarâb-ı hakîkî (225-233. b.): Hakiki şarap meclisinin sakisi, cemaliyle bütün ufukları aydınlatan güneş gibi bir yüze sahiptir. Bütün cihan halkı o sakinin hizmetçisidir. O'nun eli Hazret-i Musa'nın parlak elidir. O'nun elinden kadeh çeken, mahşere kadar sıkıntı görmez. Gönülde ferah güneşinin doğması için O'nun elinden kadeh çekmek gerekir.

11. Der-hitâb-ı sâkî (234-241. b.): Bu bölümde Beyânî kendisinin de aşk şarabından hissedar olmasını istemekte ve sakiden kendisine şarap sunmasını arzu etmektedir. Zira sakinin elinden bir kadeh içen masiva derdini unutur.

12. Dîger hitâb-ı sâkî ve iltimâs ez-ân (242-273. b): Bu başlık altında yine sakiden meded dileyen şair, gamdan kurtulmayı istemektedir. Çaresiz, zavallı kullar, sakinin aşkına tutulmuşlardır. Gönlün pasından kurtulmak için gönüllere cila veren kadehe ihtiyaç vardır. Böylece gönül, tecelli nuruyla aydınlanabilecek, Allah'ın zati nurlarının tecelli edeceği

yer olacaktır. Yakıcı bir su olan şarap, kalpteki kiri yıkayacak, yamalı hırkayı da yakacaktır. İnsandaki suç ve günah çöpleri de böylelikle yanıp yok olacaktır. Aşk şarabını içenler dünyanın hakiki sultanı olur, tevhide ererler. Aşk şarabı gönlün susuzluğunu giderir. Onu içenlerin terazileri ağır basacaktır.

Beyânî, sakiden aşk şarabını her daim sunmasını ister. Zira böylece Hazret-i Peygamber'in mağara arkadaşı Hazret-i Ebubekir'in sadakat sırrı, Hazret-i Ömer'in adalet sırrı, Hazret-i Osman'ın hayâ sırrı ve Hazret-i Ali'nin kemal sırrı ile Hazret-i Hasan ve Hüseyin'in belalara sabır sırrı, Hazret-i Fâtıma'nın iffet sırrı zuhur edebilecektir. Şair sakiden ölüm anında da bu şarabı sunmasını rica etmekte, böylece hevesi ve masivayı terkedip aşk yoluna düşeceğini söylemektedir.

13. Der-beyân-ı mahlas-ı nâzım-ı Sâkî-nâme (274-280. b.): Şair bu kısımda kendi mahlası olan Beyânî'yi zikretmektedir. Kendine seslenen şair, kapıların açılması için aşk yolunda yürümesi gerektiğini belirtir. Sakinin ayağına düşmesi elzemdir. Böylelikle hakiki şarap ile neşelenebilecektir. Gönül safasına ermek için bu elest şarabıyla sarhoş olmak icap eder. Ölmeden evvel o şaraptan içmesini kendisine tavsiye ve telkin eden şair, tehlikeli yolda lazım olan silahın bu kurtuluş şarabı olduğunu dile getirir.

14. Der-hitâb-ı sâlik (281-291. b.): Beyânî, günah yolunun yolcusuna seslenmekte ve ona da bu şaraptan içmesini tavsiye etmektedir. Gurur kadehindeki şarap ile sarhoş olup dalalette yaşamaya ne kadar devam edeceğini sorar. Zaten meclisteki muganni de ona ne zamana dek nefsine esir olacağını sormaktadır. Ardından Beyânî meclisteki muganni, çalgıcılar, neyzenden hep birlikte nağme etmelerini rica eder. Meclisteki dostlara selam etmelerini ve övgülerle söze başlamalarını, sonunda ise münacat ve dua ile bitirmelerini ister.

Bitiş Bölümü [292-300. b.]: Der-münâcât başlığını taşıyan ve dua içeren 9 beyitlik kısa bir bölümdür. Beyânî Allah'a yalvararak günahkâr ve asi olduğunu belirtir. Günah kadehindeki şarap ile sarhoş olduğunu ancak arzu ve heves içinde geçen ömür için hayıflandığını söyler. Pişmanlığını izhar eden şair, Allah'tan doğru yolu göstermesini ister. Bu meyhaneden uzaklaşmayı ve elest meclisinin meyhanesinde olmayı diler. Elest şarabı ile sarhoş olup hakiki neşeye ermeyi niyaz eden Beyânî, duasının kabulü için de yalvarır.

Sâkî-nâme'nin Metin ve Çevirisi

	Sāḳī-nāme-i Beyānī **Der-Tevḥīd-i Bārī celle celāluhu**	**Beyânî'nin Sâkî-nâme'si** **Allah'ın Birliği Hakkında** **(Celâli yüce olsun)**
1	Ser-i nāme-i zer-nişān-ı süḫan Dür-i silk-i 'ıḳd-i beyān-ı süḫan	Sözün altınla süslü mektubunun başı, beyan düğümünün ipindeki inci,
2	Sipās-ı Ḫudā-yı cihān-āferīn Şenā'-i Ḫudāvend-i cān-āferīn	kâinatı yaratan Allah'ın hamdi, canı yaratan Rabb'in övgüsüdür.
3	Sipās ol Ḫudā-yı cihān-dāvere Şenā ol Ḫudāvend-i cān-pervere	Hamd, kâinatın hükümdarı Allah'a; övgü, canı besleyen o Rabb'edir.
4	Ḫudāvend-i ins ü perī vü melek Ḫudā-yı eḳālīm ü 'arş u felek	O, insan, cin ve meleklerin Rabb'idir. O iklimlerin, arşın ve feleğin efendisidir.
5	Nigārende-i āsumān u zemīn Ber-ārende-i saḳf-ı 'arş-ı berīn	Göğü ve yeri süsleyen, yüce arş damını yükselten O'dur.
6	Fürūġ-efgen-i zer-çerāġ-ı mihir Münevver-kon-i nüh sarāy-ı sipihr	Güneşin altın kandiline nur salan, dokuz gök sarayını aydınlatan O'dur.
7	Fürūzende-i kevkeb-i ihtidā Nümāyende-i şāh-rāh-ı hüdā	Hidayet yıldızını parlatan ve hidayet yolunu gösteren O'dur.
8	Bedī'-i zemīn ü zamān oldurur Naḳış-bend-i rūy-ı cihān oldurur	Zemin ve zamanı yaratan O'dur. Kâinatın yüzünü süsleyen O'dur.
9	Odur mübdi'-i cevher-i kün fe-kān Odur mücid-i kān-ı kevn ü mekān	"Ol der ve olur." cevherini yaratan, kâinat madenini var eden O'dur.
10	Odur müşfiḳ u erḥamü'r-rāḥimīn Peẕīrende-i tevbe-i müẕnibīn	Müşfik ve en merhametli olan, günahkârların tövbesini kabul eden O'dur.
11	Odur münzil-i naṣ be-rūḥu'l-emīn Mu'allā-kon-i manṣıb-ı mürselīn	Cebrail ile hüküm indiren, peygamberlerin makamını yücelten O'dur.
12	Rehā-kerde-i keştī-i Nūḥ odur Nevāle-dih-i ḫalḳ-i ẕī-rūḥ odur	Nuh'un gemisini kurtaran O'dur. Canlı varlıklara rızık veren O'dur.
13	Kerāmet-dih-i tāc-ı tekrīm odur Şeref-dāde-i taḫt u dīhīm odur	Şereflendirme tacına yücelik veren O'dur. Taht ve taca şeref veren O'dur.

14	Odur mālikü'l-mülk-i yevmü'l-cezā Odur ḫāliḳu'l-arż u nūru's-semā	Hesap gününün sahibi O'dur. Yeri yaratan ve göğün nuru olan O'dur.
15	'Alīm ü Ḫabīr-i serāyir odur Semī' u Baṣīr-i żamāyir odur	Sırları bilen ve onlardan haberdar olan O'dur. Gönüllerdekini işiten ve gören O'dur.
16	Muḳaddesdür ekfā vü endāddan Münezzehdür ezvāc u evlāddan	Denk ve benzerlerden mukaddes, eş ve çocuklardan münezzehtir.
17	Zihī Ḥayy u Ḳayyūm u Ferd ü Ṣamed Ki eflāki oldur ṭutan bī-'amed	Ne hoş Hay, Kayyum, Ferd ve Samed'dir. Gökleri direksiz tutan O'dur.
18	Zihī Ḳādir-i Ẕi'l-celāl ü Ehad K'anuñ lāzım-ı ẕātı nefy-i 'aded	Ne hoş Kâdir, Zülcelâl ve Ehad'dir. Sayıdan (ikilik ve çokluktan) berî olmak O'nun zatının gereğidir.
19	Zihī Ṣāni'-i Ẕi'l-cemāl ü cemīl Ki birligine cümle eşyā delīl	Ne hoş güzellik sahibi Sâni ve Cemîl'dir. Birliğine bütün varlıklar delildir.
20	'Ademden getürdi 'ayān eyledi Bizi behre-yāb-ı beyān eyledi	Bizi yokluktan çıkarıp görünür kıldı. Bize beyanı nasip etti.
21	Ki ḥamd édevüz dāyim ālāsına Müdāvim olup şükr-i na'māsına	Böylece nimetlerine hep şükredip lütuflarını daima övelim.
22	Ezel bezmin īcād éden oldurur Reh-i feyże irşād éden oldurur	Ezel meclisini yaratan O'dur. Feyiz yoluna döndüren O'dur.
23	Odur cām-ı ḫurşīdi gerdān éden Çerāġ-ı sipihri fürūzān éden	Güneş kadehini döndüren, göğün kandilini yakan O'dur.
24	O cām-ile eşcār olur neş'e-dār Vérür her biri mīve-i āb-dār	O kadehle ağaçlar neşelenir ve her biri sulu meyveler verir.
25	Gülüñ reng-i rūyı anuñ feyżidür Gül-ābında būyı anuñ feyżidür	Gülün yüzündeki renk onun feyzidir. Gülsuyundaki koku onun feyzidir.
26	O feyż-ile ġonça tebessüm éder O feyż-ile bülbül terennüm éder	O feyizle gonca güler, o feyizle bülbül şarkı söyler.
27	O feyż-ile pür nergisüñ sāġarı Çerāġ-ı zerinde güm olmaz zeri	Nergisin kadehi o feyizle doludur. Altından kandilinde altın hiç eksik olmaz.
28	O feyż-ile zerrīn ḳadeḥ neş'e-dār Çerāġında eksük degül sīm ü zer	O feyizle altın kadeh neşelenir. Kandilinde gümüş ve altın eksik değildir.

29 Dil-i lālede dāġ o feyż-iledür — Gelinciğin kalbindeki yara o feyizledir.
Hevā-yı ḫoş-ı bāġ o feyż-iledür — Bağın hoş havası o feyizledir.

30 Perīşānī-i sünbül o feyż-ile — Sünbülün perişanlığı o feyizledir.
Olur mest cām-ı gül o feyż-ile — Gülün kadehi o feyizle mest olur.

31 Benefşe o feyż-ile evgār u mest — Menekşe o feyizle sarhoş olur.
N'ola ser be-ceyb olsa ġāyet şikest — Başı önünde gayet kırgın olsa şaşılmaz.

32 Serin āsumāna ṭutup her giyāh — Her bir ot başını göğe uzatıp o
Éderler o feyż-ile şükr-i İlāh — feyizle Allah'a şükreder.

33 Bahāruñ o feyż-iledür revnaḳı — Baharın tazeliği o feyizledir.
Temāşā édüñ sūsen ü zanbaḳı — Susam ve zambağı seyredin.

34 Lisānında her birinüñ Müste'ān — Her birinin dilinde Müsteân
Aġız bir şenāsında tesbīḥ-ḫᵛān — kelimesi var. Bir ağızdan O'nu överek tesbih ederler.

35 O feyż-iledür zīnet-i bāġ u rāġ — Bağın bahçenin süsü o feyizledir.
O feyż-ile berg-āver eşcār-ı bāġ — Bağdaki ağaçlar o feyizle meyve verir.

36 Nemā'-i nebātāt o feyż-iledür — Bitkilerin büyümesi o feyizledir.
Ḳamu toḫm u ḥabbāt o feyż-iledür — Bütün tohum ve taneler o feyizledir.

37 O feyż-ile deryā telāṭum éder — Deniz o feyizle dalgalanır, bulut
Seḥāb anuñ-ile terāküm éder — onunla bir yere toplanır.

38 Melā'ik o feyż-ile pervāz éder — Melekler o feyizle uçarlar. O
O pervāzda ṭayrı enbāz éder — uçuşta kuşlara ortak olurlar.

39 O feyż-ile tāk étdi ḳaddini ḫam — O feyizle asma kütüğü belini
Çeker şevḳ-ile dembedem cām-ı Cem — büktü. Şevkle her an Cem'in kadehini çekmektedir.

40 Olup bādesinden o mest-i müdām — Onun şarabından sarhoş olup ayak
Ṭuramaz ayaġ üzre éde ḳıyām — üzre duramaz, dikilemez hâle gelir.

41 Ḳamu cām-ı bezm-i ezel mestidür — Bütün her şey ezel meclisindeki
Heme māsivā şāhid-i hestīdür — kadehten sarhoştur. Bütün masiva varlığına şahittir.

42 Ezel bezmine étdi ervāḥı cem' — O, ezel meclisinde ruhları topladı.
Ḳodı şaḥnına zer-nigārende şem' — Meydana altın işlemeli bir mum koydu.

43 Ḫiṭāb-ı elesti ki gūş étdiler — "Elest" hitabını işitince "Kâlû"
Mey-i cām-ı ḳālūyı nūş étdiler — kadehindeki şarabı içtiler.

44	Ḫoş ol mey ki sāḳīsi ḫatm-i rusül Odur server-i rehberān-ı sübül	O ne güzel şarap ki sakisi son peygamberdir. O, yol rehberlerinin ulusudur.
	Der-Na'ت-i Sulṭān-ı Risālet 'a. m.	**Peygamberler Sultanının Naati (O'na selam olsun)**
45	Ḫudāyā baña 'avnüñi ḳıl delīl Édem ben de na'ت-i Resūl-i celīl	Rabbim, yardımını bana rehber et. Böylece yüce peygamberi övebileyim.
46	Mey-i şevḳ-ile ter-zebān ét beni Şenā-güster ü na'ت-ḫᵛān ét beni	Şevk şarabı ile dilim kuvvetlensin. Beni övgüler düzer ve naat söyler hâle getir.
47	Ezem naḳşını yazmaġa zer varaḳ Édem çeşm-i ḫūnīni la'līn tabaḳ	Nakşını yazmak için altın varak ezeyim. Kanlı gözü, la'l ile dolu bir tabak yapayım.
48	Ele ḫāme-i zer-nigārı alam Ola tā ki naḫl-i ber-āver ḳalem	Altın işlemeli kalemi elime alayım. Kalem, meyveli bir ağaç olsun.
49	Ṣalāt-ile tehẕīb-i aḫlāḳ édem Dürūd-ile teẕhīb-i evrāḳ édem	Dua ile ahlâkı düzelteyim. Övgü ile sayfaları yaldızlayayım.
50	Ġaraż sūde-pīşān-ı dergāhıdur Cebīn-sāy-ı ḫāk-i ser-i rāhıdur	Maksat, dergâhına yüz sürmek ve yolunun toprağına alnı koymaktır.
51	Néce mümkin evṣāfın étmek beyān Ki meddāḥıdur ḫālıḳ-i ins ü cān	İnsanı ve cinleri yaratan Allah onu överken, vasıflarını beyan nasıl mümkün olur?
52	Dürūd u ṣalāt u selām-ı Ḫudā Be-rūh-ı revān-ı şeh-i enbiyā	Allah'ın övgüsü, duası ve selamı peygamberler sultanının ruhuna olsun.
53	O şāhenşeh-i mülk-i her dü serā Ülü'l-'azmdür étdi néçe ġazā	O her iki âlem ülkesinin sultanı, azim sahibidir ve pek çok savaş yapmıştır.
54	Aña taḫtgāh oldı 'arş-ı berīn N'ola olsa şāhenşeh-i mürselīn	Yüce arş ona taht makamı oldu. Öyleyse peygamberler sultanı olursa şaşılmaz.
55	O sulṭān-ı kevneyne taḫt āsumān O dürr-i yetīme ṣadefdür cihān	Gök, dünya ve ahiretin sultanına tahttır. Kâinat o yetim inciye sadeftir.
56	N'ola olmasa sāye-güster o şāh Anuñ sāyesinde yürür mihr ü māh	O sultan, gölgesiz olursa şaşılmaz. Güneş ve ay, onun sayesinde yürür.
57	Olaydı o nūr-ı cihān sāye-dār Ser-i mihr ü mehde éderdi ḳarār	Kâinatın nurunun gölgesi olsaydı, o gölge güneş ve ayın başına düşerdi.

58 O şāha seḥāb olması sāyebān
Güneşden ṣaḳınmaḳ degüldür hemān

Bulutun o sultana gölgelik etmesi onu güneşten sakınmak için değildir.

59 Anuñ bāda hükmini iş‘ār éder
Daḫı mu‘cizātını iẓhār éder

Onun rüzgâra hükmettiğini bildirir ve mucizelerini gösterir.

Der-Beyān-ı Mu‘cizāt-ı Ḥażret-i Risālet-penāh ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellem

Hazreti Peygamber'in Mucizelerini Beyan Eder (Allah'ın dua ve selamı ona olsun)

60 Resūl olduġına anuñ beyyināt
Kitāb-ı mübīn ekber-i mu‘cizāt

Onun resul olduğunun delilleri içinde, apaçık kitap olan Kur'ân en büyük mucizedir.

61 Anuñ mu‘cizātında çoḳdur eṣer
Biri cümleden inşiḳāḳ-ı ḳamer

Onun pek çok mucizeleri vardır. Bir tanesi ayın yarılmasıdır.

62 Benān-ı şerīfiyle buldı şeref
Eṣer ḳaldı māhuñ yüzinde kelef

Ay, onun mübarek parmağıyla şereflendi ve yüzünde benek izleri kaldı.

63 Biri ḫāke ġars étdi yābis şecer
Hemān-dem ruṭab oldı vérdi ṣemer

Mucizelerden biri toprağa kuru dalı dikmesidir. Dal hemen yeşerdi, meyve verdi.

64 Biri teşnegāna aḳıtdı zülāl
Benānından ol şāh-ı deryā-nevāl

Biri de bağışı deniz gibi olan o sultanın parmaklarından susamışlara su akıtmasıdır.

Der-Beyān-ı Būde-i Ān Şāh-ı Rusül Bā‘iṣ-i İbdā‘-ı ‘Ālem

O Peygamberler Sultanının Kâinatın Yaratılışının Sebebi Olduğunu Beyan Eder

65 Cebīninde nūr-ı nübüvvet anuñ
Dıraḫşān şems-i risālet anuñ

Onun alnında peygamberlik nuru vardır ve peygamberlik güneşi parıldamaktadır.

66 Odur dürr-i nūr-ı cebīn-i Ḫalīl
Ḥabīb-i Ḫudā mehbiṭ-i Cebre'īl

İbrahim'in alnındaki nur incisi odur. O Allah'ın sevgilisidir ve Cebrail ona gelmiştir.

67 Odur mihr-i raḫşān u nūr-ı mübīn
Münevver cemāliyle rūy-ı zemīn

Parlayan güneş ve apaçık nur odur. Yeryüzü onun güzelliğiyle aydınlanmıştır.

68 Ḳapusıdur anuñ bülend āsitān
Cenāb-ı deri māverā-yı cihān

Onun kapısı yüce bir dergâhtır. Kapısının eşiği cihanın ötesidir.

69 Zer üsküfle her gün gelür āfītāb
Ḳapucısı olmaġa eyler şitāb

Güneş, altın üsküfle her gün gelir ve onun kapıcısı olmaya koşar.

70 Ayaġına yüz sürmek-ile melek
Olur anlaruñ ḫāk-i pāyı felek

Melekler onun ayağına yüz sürdükleri için felek onların ayağı altında kalır.

71 Odur bā'iṣ-i ḫalḳ-ı çarḫ-ı berīn
Odur cevher-i a'ẓam-ı mā' u ṭīn

Yüce feleğin yaratılma sebebi odur. Su ve balçığın (insanın) en büyük cevheri odur.

72 Odur çünki dībāce-i 'ālemīn
N'ola olsa ol evvel-i evvelīn

Varlıkların önsözü odur. Öyleyse öncekilerin öncesi olsa şaşılmaz.

73 Muḥaṣṣal odur evvelīn naḳş-ı kār
Gül-i cām-ı vaḥy āḫirīn yādigār

Hasılı yapılan ilk nakış odur. Vahiy kadehinin gülü, en son armağan odur.

74 Odur verd-i ra'nā-yı gülzār-ı feyż
Nebīler aña nisbet ezhār-ı feyż

Feyiz bahçesinin rana gülü odur. Öteki peygamberler ona nispetle feyiz çiçekleridir.

75 O ḫurşīddir ẕerreler enbiyā
N'ola olsa anlara ol muḳtedā

O güneştir, peygamberler zerre. Onlara imam olsa şaşılmaz.

76 Rusüldür kevākib o bedr-i münīr
Feżā'-i semādur o māha mesīr

Resuller yıldız, o dolunaydır. Bütün gökyüzü o ayın gezdiği yerdir.

Der-Beyān-ı Mi'rāc-ı Ān Ḫātemü'l-Mürselīn ṣallallāhu 'aleyhi ve sellem

Son Peygamberin Miracını Beyan Eder (Allah'ın dua ve selamı ona olsun)

77 O sulṭān-ı vaḥy u risālet-penāh
O şāhenşeh-i rusl ü encüm-sipāh

O vahiy sultanı ve peygamberliğin sığınağı, o resuller şahı ve yıldız ordulu,

78 O maḳbūl-i dergāh u vaḥy-āşinā
O şāh-ı cihān u ḥabīb-i Ḫudā

Hak katında makbul ve vahiy sahibi, kâinatın sultanı, Allah'ın sevgilisi,

79 O ser-levḥa-i nüsḫa-i kāyināt
O dībāce-i nāme-i şeş cihāt

kâinat kitabının başlığı, altı yönün (âlemin) kitabında önsöz,

80 Burāḳ-ile bir şeb 'urūc eyledi
Temāşā-yı ẕātü'l-bürūc eyledi

bir gece Burak ile göğe yükseldi ve gökteki burçları seyretti.

81 Mebītinde ḳaṭ'-ı mekān étdi ol
Göz açınca ṭayy-ı zamān étdi ol

Gecelediği yerde mekânı katetti. Göz kapayıp açıncaya kadar zamanı aştı.

82 'Urūc étdi ol rūḥ-ile ẕāt-ile
Ṭutup üns ehl-i semāvāt-ile

O, göktekilerle yakınlaşıp ruhen ve bedenen miraca yükseldi.

83 Derildi öñince cenībet-keşān
Cenāḥeyn ü ḳalb oldılar ḳudsiyān

At çekenler, onun önünde toplandı. Melekler iki tarafa ve ortaya geldiler.

84 Getürdiler ol şāhı dārāt-ile
Tecellīgehe ol kerāmāt-ile

O sultanı ihtişamla Allah'ın tecelli edeceği yere saygıyla getirdiler.

85 Semāvāt u kürsī vü ‘arş aña taḫt — Gökler, kürsü ve arş ona taht idi.
Mükemmel yérinde tamām raḫt u baḫt — Bütün eşya ve süsler mükemmel ve yerli yerindeydi.

86 Zihī şevket ü şān-ı şāh-ı celīl — O yüce sultanın şöhret ve itibarı
Ola ġāşiye-dūş aña Cebre’īl — ne hoştur. Cebrail ona seyislik eder.

87 Naẓargāh-ı Ḥaḳḳa nüzūl eyledi — Hakk’ın nazargâhına indi ve
‘Aṭāyā-yı Ḥaḳḳı ḳabūl eyledi — O’nun hediyelerini kabul etti.

88 Selef olmadı böyle luṭfa sezā — Kendinden öncekiler böyle bir
Aña oldı ancaḳ bu luṭf u ‘aṭā — lutfa erişmedi. Bu lütuf ve bağış yalnız ona verildi.

89 Tecellīye maẓhar olınca o şāh — O sultan, tecelliye mazhar olunca
Ẓuhūr eyledi sırr-ı ḳurb-ı İlāh — Allah’a yakınlık sırrı zuhur etti.

90 Taḳarrübde buldı tesellī tamām — Ona yaklaşarak tastamam bir
Dönüp geldi ṭutdı yérinde maḳām — teselli buldu. Sonra dönüp yine yerine geldi.

91 Géyüp nūrdan ḥulle vü tācını — Nurdan bir elbise ve taç giyip
Ḫaber vérdi aṣḥāba mi‘rācını — sahabelere miracını haber verdi.

Der-Na‘t-i Aṣḥāb-ı Güzīn rıḍvānu’llāhi te‘ālā ‘aleyhim ecma‘īn

Seçkin Sahabelerin Övgüsü (Allah onların hepsinden razı olsun)

92 Gel éy ḫāme yaz na‘tin aṣḥābınuñ — Ey kalem, gel. Onun sahabelerinin
Dürer-bārı ol baḥr-i insānīnüñ — övgüsünü yaz. İnsanlık denizinden inciler yağdır.

93 Anuñ çār yārıdur erkān-ı dīn — Onun dört arkadaşı dinin
Ki her biridür rükn-i divān-ı dīn — temelleridir. Her biri din divanının direğidir.

94 Daḫı āl ü aṣḥābıdur etḳıyā — Onun ailesi ve arkadaşları en
Reh-i Ḥaḳḳa anlardurur pīşvā — takvalı kimselerdir. Onlar Hak yolunun önderidir.

95 Ḳamu ehl-i hāl ü velāyetdürür — Hepsi hâl ve velayet sahibidir.
Nücūm-ı semā’-i hidāyetdürür — Onlar hidayet semasındaki yıldızlardır.

96 Ṣalāt u selām olsun ervāḥına — Ruhlarına dua ve selam olsun.
Cinān ola menzilgeh eşbāḥına — Bedenleri cennetleri menzil edinsin.

97 Selām olsun ezvāc u evlādına — Onun hanımları ve çocuklarına,
Daḫı cünd ü etbā‘ u aḥfādına — askerine, ona tabi olanlara, torunlarına selam olsun.

98 Mey-i ‘aşḳ-ile neş’e-dār oldılar — Onlar aşk şarabıyla neşelendiler.
Ṣadāḳatle ol şāha yār oldılar — O sultana sadakatle dost oldular.

	Der-Beyān-ı Şer'-i Şerīf-i Muḥammedī	**Mübarek Muhammedî Şeriatı Beyan Eder**
99	Dilā na't-i pākin tamām eyledüñ Zebān-ı ḳalemle selām eyledüñ	Ey gönül, onun temiz övgüsü bitirdin ve kalem diliyle ona selam ettin.
100	Birez cādde-i şer'in eyle beyān Odur çünki lāzım olan her zamān	Biraz da onun şeriatının yolunu anlat. Çünkü her zaman lazım olan odur.
101	Odur silk-i dehre véren intiẓām Édemez anuñla ḫuṣūm intiḳām	Dünya ipine düzen veren odur. Düşmanlar o şeriat sebebiyle intikam almaya kalkmazlar.
102	Anuñla kişi ḫaṣma étmez hücūm Cedel eylemez birbiriyle ḫuṣūm	O sayede kişi düşmanına hücum etmez. Düşmanlar birbiriyle mücadeleye girişmez.
103	Anuñla olur bunca ḳaṭ'-ı nizā' Ḫuṣūmetden anuñl'olur imtinā'	Pek çok çekişme onun sayesinde ortadan kalkar. Düşmanlıktan onunla geri durulur.
104	Anuñla olur def' ü ref'-i fesād Anuñla olur żabṭ u rabṭ-ı bilād	Fesat, onunla uzaklaştırılır, yok edilir. Beldeler onunla elde edilir, tutulur.
105	Anuñla olur cümle āsūde-hāl Anuñ emrine ḫalḳ éder imtiṣāl	Herkes onun sayesinde huzurlu bir hâle kavuşur. İnsanlar onun emrine uyar.
106	Cihānuñ bu āsāyişi emridür Bunuñ münkiri mülhid ü dehrīdür	Dünyanın asayiş içinde olması onun emridir/ işidir. Onu inkâr eden inançsız ve dehrîdir.
107	Anuñla müfesserdür ümmü'l-kitāb Anuñla olur nesḫ-i ḥill-i şarāb	Kitabın anası ifadesi onunla tefsir edilmiştir. Şarabın helal oluşu onunla kaldırıldı.
108	Odur gūş-ı ḳānūn u 'ūdı buran Ḫayāl-i melāhīyi dilden süren	Kanun ve udun kulağını buran, gönülden eğlence hayallerini süren odur.
109	Odur eyleyen kesr-i çeng ü rebāb Odur éden anları ḫāne-ḫarāb	Çeng ve rebabı kıran, onları perişan bırakan odur.
110	Odur muṭrıbuñ ḳāmetin ḫam éden Odur tār-ı ṭanbūrı derhem éden	Çalgıcının belini büken odur. Tanburun telini karıştıran odur.
111	Yaḳan oldur āteşlere defleri Gerilse n'ola cild-i nīlūferi	Tefleri ateşlere yakan odur. O yüzden nilüfer renkli cildi gerilse şaşılmaz.
112	Eride celācilleri tābdan Çü meh her biri ḳalalar tābdan	Zilleri hararetiyle eritir. Ay gibi her biri parıltısını kaybeder.

113 Odur bāde-i nābı telḫ eyleyen — Saf şarabı acılaştıran odur. Kadehi
Odur meh gibi cāmı selḫ eyleyen — ay gibi bitiren odur.

114 Odur meclis-i ünsi tārāc éden — Dostluk meclisini yağmalayan,
Ḥarīfān-ı mey-nūşı iz'āc éden — şarap içen dostları huzursuz eden odur.

115 Bu mey-ḫānenüñ cāmın étdi şikest — (Şeriat) bu meyhanenin kadehini
Yérine ḳodı cām-ı bezm-i elest — kırdı ve yerine elest meclisinin kadehini koydu.

116 O cāmuñ meyi bāde-i 'aşḳdur — O kadehin şarabı ise aşk şarabıdır.
Çeken anı dil-dāde-i 'aşḳdur — Onu çeken, aşka gönül verir.

117 Ḳıyās étme ol bāde bu mey ola — O şarap, bu dünyadaki şaraptır sanma. Onu içenler Cem ve Key olur.
Anı nūş édenler Cem ü Key ola

118 Ya cāmı anuñ cām-ı dil-şād ola — Onun kadehi gönlü şad eden bir kadehtir. Sakisi de bir perikızıdır.
Ḳadeḥ-kārı ya bir perī-zād ola

119 Menāhīden olan degüldür o mey — O şarap, Cemşid ve Key'in kendisine esir olduğu yasak şeylerden değildir.
Esīr ola tā aña Cemşīd ü Key

120 O meydür ki bir ḳaṭresinden cihān — O, bir damlasından kâinatın zuhur ettiği ve insan ve cinlerin yaratıldığı şaraptır.
Ẓuhūr étdi ḫalḳ oldı ins-ile cān

Āġāz-ı Sāḳī-nāme — **Sâkînâme'nin Başlangıcı**

121 Gel éy rind-i mey-ḫᵛār-ı bezm-i elest — Ey elest meclisinin şarabın içen ve feyiz kadehindeki şarap ile sarhoş rint, gel.
Mey-i cām-ı feyż-ile evgār u mest

122 Gel éy ṭālib-i āb-ı ḥayvān-ı feyż — Ey feyzin abıhayatını arayan, İskender gibi istekli, feyiz devrinin Hızır'ı, gel.
Sikender-ṭaleb Ḫıżr-ı devrān-ı feyż

123 Gel éy cilve-sāz-ı riyāż-ı ḥaẕer — Ey sakınma bahçelerinden dolaşan, kaza ve kaderin hükmüne razı olmayı isteyen, gel.
Rıżā-cūy-ı ḥükm-i ḳażā vü ḳader

124 Gel éy cevherī-i dükān-ı rıżā — Ey rıza dükkânının cevhercisi, rıza madeninin cevherlerini satan, gel.
Cevāhir-fürūşī-i kān-ı rıżā

125 Gel éy ḳadr-dānende-i bezm-i 'aşḳ — Ey aşk meclisinini kadrini bilen, onun mertebelerini tanıyan, gel.
Merātib-şināsende-i bezm-i 'aşḳ

126 Gel éy rütbe-perdāz-ı āyīn-i Cem — Ey Cem'in âdetinde mertebeler düzenleyen, merasiminde kanunla nağmeler düzen, gel.
Nevā-sāz-ı ḳānūn-ı āẕīn-i Cem

127 Gel éy sākin-i ḫānḳāh-ı feraḥ — Ey ferah dergâhının sakini, kadeh güneşine tutkun, gel.
Perestiş-kon-i āfitāb-ı ḳadeḥ

128	Gel éy mest-i ṣahbā-yı ṣūr-āṣinā Gil-ālūde bed-mest laġzīde-pā	Ey acımsı şarapla mest, balçığa bulanmış, körkütük sarhoş, ayağı sürçmüş, gel.
129	Gel éy neş'e-dār-ı mey-i cān-fezā Çekem dér iseñ cām-ı gītī-nümā	Ey cana can katan şarapla neşelenmiş kişi, dünyayı gösteren kadehi çekeyim dersen gel.
130	Gel éy naḳş-bend-i sarāy-ı sürūr Dér iseñ olam maẓhar-ı feyż-i nūr	Ey sevinç sarayını nakışlarla süsleyen, nurun feyzine mazhar olayım dersen gel.
131	Gel éy sālik-i şāh-rāh-ı hüdā Dér iseñ olam rehber-i ihtidā	Ey hidayet yolunun yolcusu, hidayet rehberi olayım dersen gel.
132	Yüri sālik-i rāh-ı mey-ḫāne ol Ḥarīf-i ṭaleb-kār-ı peymāne ol	Yürü, meyhane yolunun yolcusu ol; kadeh isteyen bir dost ol.
	Der-Ṣıfat-ı Reh-i Mey-ḫāne	Meyhanenin Yolunun Vasıfları
133	Ne reh gerdi kuḥl-i Ṣıfāhān-ı şevḳ Ne reh sengi laʿl-i Bedaḫşān-ı şevḳ	Ne yol! Tozu, şevk Isfahan'ının sürmesidir. Ne yol! Taşı, şevk Bedahşan'ının laʿlidir.
134	Döşetmişler ol rāha laʿl ü güher Sülūk éden olmaya zīr ü zeber	O yola laʿl ve elmas döşetmişler. O yolda yürüyen altüst olmaz.
135	Mücellā vü pāk ol ḳadar ol sebīl Ḳabūl eylemez düşse ẓıll-ı ẓalīl	O yol, o kadar parlak ve temizdir ki koyu gölge bile ona hiç tesir etmez.
136	Ne hemvārdur rāstī ol ṭarīḳ Yürür anda aʿmā olan bī-refīḳ	Doğrusu o yol ne kadar dümdüzdür. Kör olan o yolda yoldaşsız yürür.
137	Reh-i rāstdur ol ṭarīḳ-i celīl Ṭarīḳ-i ḍalālet degül ol sebīl	O yüce yol, doğru yoldur. O yol, dalalet yolu değildir.
138	O bir yol ki ser-menzili mey-kede Ṭut ol rāhı sen daḫı bir maḳṣada	O yol, son durağı meyhane olan bir yoldur. Sen de maksadına erişmek için o yolu tut.
139	Güşāde der-i ḫāne-i mey-fürūş Éder bādesi ḫumda cūş u ḫurūş	Şarapçının evinin kapısı açık. Şarabı küpte coşup kaynamakta.
	Der-Ṣıfat-ı Mey-ḫāne	Meyhanenin Vasıfları
140	Ne mey-ḫāne beyt-i muʿallā-cenāb Felek saḳfıdur şemsesi āfītāb	Ne meyhane! Eşiği pek yüce bir ev. Felek onun damı, güneş ise şemsesidir.
141	O mey-ḫānedür Kaʿbe-i ṭā'ifīn Meyinden içendür anuñ vāṣılīn	Tavaf edenlerin Kâbe'si o meyhanedir. Kavuşanlar, onun şarabından içenlerdir.

142 O mey-ḫāne beyt-i ʻatīḳ-i Ḫudā
Mücellā der-i sīmi bāb-ı ṣafā
O meyhane Allah'ın eski evidir.
Parlayan gümüş kapısı, safa kapısıdır.

143 O mey-ḫānenüñ beyti beyt-i Ḫalīl
N'ola olsa cārū-keşi Cebre'īl
O meyhanenin binası, Halil'in evidir. Süpürücüsü Cebrail olsa şaşılmaz.

144 Biṣāṭı anuñ āsumānuñ biri
Revā olsa cārūbı perr-i perī
Onun kilimi, gök katlarından biridir. Süpürgesi peri kanadı olsa yakışır.

145 Döşenmiş nühüm çarḫ aṭlas aña
Duḫūl édebilsün mi her kes ana
Dokuzuncu gök onun zeminine döşenmiş. Herkes oraya girebilir mi?

146 Ḥarīminde serv-i sehī miknese
Vérilmeye kennāsligi her kese
Düzgün servi onun içinde süpürgedir. Oranın süpürgeciliği herkese verilmez.

147 O mey-ḫānenüñ bu felek ḫumları
Şevābitle seyyāredür sāġarı
Bu felek, o meyhanenin küpleri, gezegenler ve yıldızlar ise kadehleri.

148 O ḫumlar ḫum-ı ṣıbgatullāhdur
Meyi ol ḫumuñ fıṭratullāhdur
O küpler, Allah'ın boyasının küpleridir. O küpün şarabı, Allah'ın yaratmasıdır.

Der-Ṣıfat-ı Ḳandīl-i Mey-ḫāne

Meyhanenin Kandilinin Vasıfları

149 O mey-ḫāne ḳandīlidür zer ḳadeḥ
Ḳonulmış o ḳandīle zeyt-i feraḥ
O meyhanenin kandili altın kadehtir. O kandile ferah yağı konmuştur.

150 O ḳandīlden oldı rūşen cihān
Anuñla münevver zemīn ü zamān
Kâinat o kandilden dolayı aydınlanmıştır. Zemin ve zaman onunla nurlanmıştır.

151 O ḳandīldür nūr-ı çeşm-i enām
Fetīli söyünmez yanar ṣubḥ u şām
Varlıkların gözündeki nur o kandildir. Onun fitili sönmez, sabah akşam yanar.

152 Sezā-vār-ı nūr-ı tecellī odur
Nümū-dār-ı Ṭūr-ı tecellī odur
Tecelli nuruna layık olan odur.
Tecelli Tur'unda görünen odur.

153 Olunca tecellīye maẓhar hemān
Gül-i ter gibi oldı şeb-nem-çekān
Tecelliye mazhar olur olmaz taze gül gibi çiy taneleri damlattı.

154 Odur bāʻiṯ-i emr-i tekvīn-i kün
Mükevven anuñla sarāy-ı kühen
"Ol" sözüyle verilen yaratma emrinin sebebi odur. Bu eski saray onunla yaratılmıştır.

155 O mey-ḫānedür cilvegāh-ı sürūş
Ṣarīr-i deridür ṣadā-yı binūş
Melekler o meyhanede görünürler.
O kapının gıcırtısı "İç!" emridir.

	Der-Ṣıfat-ı Der-i Mey-ḫāne	**Meyhane Kapısının Vasıfları**
156	Ne der levḥ-i zerrīn-i saṭḥ-ı semā Ser-i mīḫ-i sīmīni necm-i hüdā	Ne kapı! Gökyüzünün altın levhası. Gümüşten çivisinin başı hidayet yıldızı.
157	Münevverdür ol levḥ-i aḫḍar-nümā Çü mir'āt-ı ḫurşīd kişver-żiyā	O yeşile çalan levha, çok aydınlıktır. Güneşin aynası gibi ülkeye ışık verir.
158	O bāb-ı zerüñ perde-dārı felek Şeb ü rūz hidmet-kārı melek	O altın kapının kapıcısı felektir. Gece gündüz hizmetçisi ise melektir.
159	Ne der ḥalḳası na'l-i pāy-ı Burāḳ Anuñ na'l-bendidür ehl-i meẕāḳ	Ne kapı! Halkası Burak'ın ayağındaki nal. Onu nalbandı ise zevk sahipleridir.
160	Ne der bende anda ṣaġīr ü kebīr Lebāleb ḳadeḥle ḫum-ı gūşe-gīr	Ne kapı! Büyük küçük herkes orada köle. Köşedeki küp kadehle dopdolu.
161	O derdür der-i tevbe-i müẕnibīn Açıḳdur ḳıyāmet olunca yaḳīn	Günahkârların tövbe kapısı, o kapıdır. Orası kıyamet oluncaya kadar kesinkes açıktır.
162	O der bāb-ı mey-ḫāne-i intibāh Derūnı münevver be-nūr-ı siyāh	O kapı, uyanış meyhanesinin kapısıdır. İçi siyah nur ile aydınlanmıştır.
163	O der bāb-ı raḥmetdür ehl-i dile Güşāde hemīşe füyūżāt-ile	O kapı, gönül ehli için rahmet kapısıdır. Her zaman feyizlerle açık bir hâldedir.
164	O derden alur feyżi şāh u gedā O derde bulunur żiyā-yı Ḫudā	Sultan ve köle, feyzi o kapıdan alır. Allah'ın nuru o kapıda bulunur.
165	Mu'allā o bāb-ı refī'u'l-cenāb Feyiż-yāb olur eyleyen intisāb	O yüksek eşikli kapı pek yücedir. O kapıdan giren feyiz bulur.
166	O der bāb-ı mey-ḫāne-i 'aşḳdur Perestārı peymāne-i 'aşḳdur	O kapı, aşk meyhanesinin kapısıdır. Oranın hizmetkârı ise aşk kadehidir
	Der-Ṣıfat-ı Bezm-i Mey-ḫāne	Meyhanedeki Meclisin Vasıfları
167	O mey-ḫānenüñ bezmidür gül-sitān Ḳadeḥler gül ü bāde āb-ı revān	O meyhanenin meclisi, gül bahçesidir. Kadehler gül, şarap ise akarsudur.
168	Bahār u şitāda şüküfte güli Hemīşe terennüm éder bülbüli	Baharda da kışta da gülü açıktır. Bülbülü her zaman şakır.
169	O mey-ḫānenüñ bezmi bezm-i ezel Ki yoḳdur meyinde ḫumār u kesel	O meyhanenin meclisi, ezel meclisidir. Zira şarabında başağrısı ve gevşeklik yoktur.

170	O bezmüñ şarābı şarāb-ı ṭahūr İçenler olur ġarḳ-ı deryā-yı nūr	O meclisin şarabı, tertemiz şaraptır. İçenler, nur deryasına dalarlar.
171	O bezmüñ şarābı şarāb-ı ʻatīḳ Ḫumārı yoḳ anuñ miṣāl-i raḥīḳ	O meclisini şarabı, çok eski bir şaraptır. Saf şarap gibi onda başağrısı yoktur.
	Der-Ṣıfat-ı Bāde-i Mey-ḫāne	**Meyhanedeki Şarabın Vasıfları**
172	O meyden nigārendedür āsumān O meyden fürūzendedür aḫterān	Gökyüzü o şaraptan süslenmiştir. Yıldızlar o şaraptan dolayı parlamaktadır.
173	O meyle felek ṭurma gerdān éder Çerāġ-ı zerini fürūzān éder	O şarapla felek durmadan döner ve altın kandilini parlatır.
174	O meydür véren rūy-ı ḫurşīde tāb O meydür żiyā-dāde-i māh-tāb	Güneşin yüzüne parlaklık veren o şaraptır. Dolunaya ışık veren o şaraptır.
175	O meydür véren āfītāba şeref Fürūġıyle pür-nūr olur her ṭaraf	Güneşi yükselten o şaraptır. Onun ışığıyla her tarafla nurla dolar.
176	O meyden ẓuhūr eyledi kāyināt Nüh ābā ile hem çehār ümmehāt	Kâinat, dokuz baba (dokuz gök) ve dört ana (dört unsur) o şaraptan zuhur etti.
177	O meyle olur devr-i ʻarş-ı berīn Ḳıyām-ı semā vü ṣebāt-ı zemīn	Yüce arşın devredişi, göğün ayakta duruşu, yerin sabit oluşu o şarapla olur.
	Der-Ṣıfat-ı Cām-ı Bāde	**Şarap Kadehinin Vasıfları**
178	O mey cāmıdur metn-i rūḥu'ş-şürūḥ Yazılmış kenārında beyt-i fütūḥ	Şerhlerin ruhu olan metin, o şarap kadehidir. Kenarına fetih beyitleri yazılıdır.
179	Ḳıyās étmeñüz sāġar-ı lādur ol Delīl-i Eḥad cām-ı illādur ol	Onun "lâ" kadehi olduğunu sanmayın. O, Ehad (Bir)'in delil olan "illâ" kadehidir.
180	O mey cāmıdur cām-ı gītī-nümā Pesinden görinür ḳamu māverā	Kâinatı gösteren kadeh, o şarap kadehidir. Arkasından bütün öte âlem görünür.
181	O cām-ile pervāz éder ḳudsiyān Éder geşt anuñla ḫarābātiyān	Melekler o kadehle uçarlar. Maddi âlemdekiler onunla dolaşırlar.
182	O cām-iledür cünbiş-i rūzgār O cām-iledür kevr-i leyl ü nehār	Rüzgârın hareketi o kadehledir. Gece ve gündüzün devredişi o kadehledir.
183	O cām-iledir luṭf-ı bād-ı bahār O cām-iledür bunca naḳş u nigār	Bahar rüzgârının yumuşaklığı o kadehledir. Bu kadar nakış ve süs o kadehledir.
	Der-Beyān-ı Ḥāṣiyyet-i Şarāb-ı Ḥaḳīḳī	**Hakiki Şarabın Niteliklerini Beyan Eder**

184 O mey düşürür ādemi ceẕbeye
Ṭarīḳatde nāz étdürür tevbeye

İnsanı cezbeye o şarap düşürür.
Onu tarikatde tövbeye naz ettirir.

185 Ḳaçan ceẕbe-baḫş ola mestāneye
Şitāb étdürür semt-i mey-ḫāneye

Sarhoşa ne zaman cezbe verse onu meyhane tarafına koşturur.

186 O meydür éden 'aḳlı mest ü ḫarāb
Anuñla olur nesḫ-i ḥükm-i kitāb

Aklı sarhoş edip harap kılan o şaraptır. Kitabın hükmü onunla ortadan kalkar.

187 'Anāṣır o meyle éder imtizāc
Miṣāl-i yem-i 'aẕb ü milh-i ücāc

Unsurlar birbiriyle acı tuz ile tatlı suyun karışması gibi o şarap sayesinde uyuşur.

188 O mey cān-baḫşende-i mürdegān
O mey ẕā'iḳa-baḫş-ı efsürdegān

O şarap, ölülere can verir. O şarap, donmuşlara tat alma kudreti verir.

189 O mey merhem-i [zaḫm-ı] şemşīr-i ġam
O mey dārū-yı hūşyār-ı seḳam

O şarap, gam kılıcının yarasına merhemdir. O şarap, hastalıkla ayık kimsenin ilacıdır.

190 O mey āb-şūyende zaḫm-ı derūn
O mey nār-sūzende sevdā-yı ḫūn

O şarap, gönül yarasını yıkar. O şarap, kan sevdasını ateşle yakar.

191 Ḳadeḥ nūş éde ger o meyden ḍarīr
Görür çeşmi fi'l-hāl olur ol baṣīr

Kör, o şaraptan bir kadeh içse hemen gözü açılır, görür olur.

192 Ḳaçan ḫāk-i tākine ol yüz süre
Verā-yı hücubde ne ki var göre

O şarabın kütüğünün bulunduğu toprağa biri yüz sürse perde ötesinde olanları görür.

193 Zemīn cür'asın eylese ḳūt-ı cān
Zamān géçmedin cilve éde ol ān

Yer, onun tortusunu canına gıda etse hiç zaman geçmeden hareket etmeye başlar.

194 Marīż ol meyi nūş éde bī-gümān
Şifā-yāb olur içdigi dem hemān

Hasta o şarabı içse şüphesiz içtiği anda hemen şifa bulur.

195 Şifā-sāz-i dil-ḫastegāndur o mey
Devā-yı dil ü ḫūb-ı cāndur o mey

O şarap gönül hastalarına şifa verir. O şarap, gönlün devası, canın güzelidir.

196 O bir mey ki dürdi 'alīle şifā
N'ola olsa biñ dürlü derde devā

O öyle bir şaraptır ki tortusu hastaya şifadır. Öyleyse bin türlü derde deva olsa şaşılmaz.

197 O bir mey ki lāyı gil-i neş'e-dār
Ki andan ṣafālar düzer kūzeler

O öyle bir şaraptır ki tortusu neşe veren bir balçıktır. Testiler ondan safalar elde ederler.

198 O mey dürdidür vesme-i mehveşān
O mey dürdidür kuḥl-i çeşm-i cihān

Ay gibi güzellerin rastığı, cihanın gözünün sürmesi o şarabın tortusudur.

199 O mey dürdidür cevher-i kīmyā
Anuñla éder kārın ehl-i fenā

Kimyanın özü, o şarabın tortusudur. Faniler işlerini onunla yaparlar.

200 O mey dürdidür ḫāk-i bāġ-ı behişt
Gili müşk-būyā vü ʻanber-sirişt

Cennet bağının toprağı o şarabın tortusudur. Çamuru misk kokuludur, amberle yoğrulmuştur.

201 Bir āteşdür ol ḫamr-ı sūzende-ġam
Şerer-bār olur meclise dembedem

Gamı yakan o şarap, bir ateştir. Meclise her an kıvılcımlar yağdırır.

202 Kefīdür lüʻāb-ı necāt ol meyüñ
Lüʻābı zülāl-i ḥayāt ol meyüñ

O şarabın köpüğü kurtuluş tükürüğüdür. O şarabın tükürüğü abıhayattır.

203 Ḥabābıdur ol bādenüñ çetr-i nūr
Odur var ise merdüm-i çeşm-i hūr

O şarabın kabarcıkları nur çadırıdır. Güneşin gözbebeği galiba odur.

204 Ṣurāḥīsinüñ ḳulḳuli sūznāk
Derūnı pür-āteş yüzi tābnāk

Sürahisinin sesi yakıcıdır, içi ateşle doludur, yüzü ise parlaktır.

205 Éder ser-fürū cām-ı gül-fāmına
Temelluḳ éder ol gül endāmına

Sürahi, o şarabın gül renkli kadehine baş eğer. Onun gül boyuna yaltaklanır.

206 Cihān beste rūy-ı mücellāsına
Göñül teşne āb-ı müsaffāsına

Onun parlak yüzüne dünya bağlanmıştır. Onun temiz suyuna gönül susamıştır.

207 Kedūsınuñ enbūbı mīzāb-ı zer
Ki andan şarāb-ı muʻanber aḳar

Kabağının borusu altın oluktur. Ondan amberli şarap akar.

208 O bāde ḫumı māverā-yı rüsūm
Ḳadeḥ āsumānı ḥabābı nücūm

O şarabın küpü suretlerin ötesidir. Kadeh onun göğü, kabarcıkları yıldızlarıdır.

209 Ne ḫum ḥavż-ı nehr-i şarāb-ı cinan
Ḳadeḥ-baḫşı şāh-ı güzīn-i cihān

Ne küp! Cennet şarabının aktığı nehrin havuzu. Onun kadehini sunan ise kâinatın seçkin sultanı.

210 Ne ḥavż ol ki ekvābı encüm-miṣāl
Dıraḫşende çün kāse-i pür-leʼāl

O ne havuzdur! Bardakları yıldızlar gibidir, incilerle dolu bir kâse gibi parıldamaktadır.

211 O ḫumdan tereşşuḥ éder laʻl-i nāb
Alur feyżi andan o laʻl-i müẕāb

Saf şarap, o küpten sızar. O erimiş laʻl gibi olan şarap, feyzi ondan alır.

212 Ḫum-ı ḫusrevānīdür ol ḫum meger
İçi ṭolu yāḳūt-reng āb-ı zer

Aslında o küp, sultani bir küptür. İçi yakut renkli altın suyuyla doludur.

213 O ḫumdur felek āfītābı ḳadeḥ
Kemer bendi gūyā ki ḳavs-i ḳuzaḥ

O küp, felektir; güneşi ise kadeh. Gökkuşağı ise sanki onun kemer bağıdır.

214 O mey āb-ı engūr-ı ḫuld-ı berīn
Anuñ bāġıdur bāġ-ı aynü'l-yaḳīn
O şarap, en yüce cennetin şarabıdır. Onun bağı ise aynelyakin bağıdır.

215 O mey āb-ı 'unḳūd-ı bāġ-ı ezel
Anuñ bāġbānı Resūl-i ecell
O şarap, ezel bağındaki üzüm salkımlarının suyudur. O bağın bahçıvanı ise en ulu elçidir.

216 Gül ü yāsemenle ṭoludur o bāġ
Ki būyından olur mu'aṭṭar dimāġ
O bağ gül ve yaseminle doludur. Dimağlar onların kokusuyla kokulanır.

217 'Abīr ile ālūde ḫāki anuñ
Gül-āb-ile perverde tāki anuñ
Onun toprağı abir kokusuyla bulanmıştır. Onun kütüğü gülsuyuyla yetiştirilmiştir.

218 Kim olursa ol tākden ḫūşe-çīn
Olur būy-ı bādeyle seyyāh-ı Çīn
Kim o kütükten üzüm taneleri toplarsa şarabın kokusuyla Çin seyyahı olur.

219 Ne ḫoşdur ḳoḳusı görüñ ol mülüñ
Ezelden odur hem-nişīni gülüñ
Bakın, o şarabın kokusu ne güzeldir. Gülün arkadaşı ezelden beri odur.

220 Gül-i cāmı būyı mu'anber éder
Dimāġ-ı cihānı mu'aṭṭar éder
Kokusu kadehin gülüne amber kokusu verir. Dünyanın dimağını ıtırla doldurur.

221 Ne dem bezme cāmı gül-efşān olur
O meclis o demde gülistān olur
Kadehi meclise her gül saçışında o meclis o anda gül bahçesi olur.

222 Ḳaçan cür'asın ḫāke rīzān éder
Anı kān-ı la'l-i Bedaḫşān éder
Tortusunu toprağı döktüğünde orayı Bedahşan la'linin madeni kılar.

223 Ḥarīf ol o bezm-i żiyā-güstere
Ḳadeḥ dönsün elde meh-i envere
O nurlu meclisin müdavimi ol. Kadeh elde pasparlak aya dönsün.

224 Ricā-ḫ^{v}āh-ı sāḳī-i bezm ol müdām
Derūnuñdan étsün o ref'-i ẓalām
Meclisin sakisinden daima senin gönlündeki karanlığı kaldırmasını rica et.

Der-Na't-i Sāḳī-i Bezm-i Şarāb-ı Ḥaḳīḳī

Hakiki Şarap Meclisinin Sakisine Naat

225 O sāḳī ki dīdārı mihr-i münīr
Cemālinden āfāḳ anuñ müstenīr
Bütün ufuklar, yüzü nurlu güneş olan o sakinin cemalinden aydınlanmıştır.

226 O sāḳī ki ruḫsārı verd-i ṭarī
Cihān ḫalḳı olmış anuñ çākeri
Bütün cihan halkı, yüzü taze gül olan o sakinin hizmetçisi olmuştur.

227 O sāḳī ki reşk-āver-i ḥūr-ı 'īn
Görilmiş degül böyle bir meh-cebīn
O sakiyi huriler kıskanmaktadır. Böyle ay yüzlü biri görülmüş değildir.

228 O sāḳī ki ḫalḳ-ı cihān bendesi
Ṣaġīr ü kebīr olmış efkendesi

Büyük küçük herkes, cihan halkının kendisine köle olduğu o sakinin âşığıdır.

229 O sāḳī ki çāh-ı zenaḫdānına
Düşer olan āvīze gerdānına

Boynuna asılanlar, o sakinin çene çukuruna düşerler.

230 Anuñ dest-i pür-tābı dest-i Kelīm
Bulınmaz miṯāli naẓīri ‘adīm

Onun parlak eli, Hz. Musa'nın elidir. Eşi bulunmaz, benzeri yoktur.

231 O Yūsuf-cemālüñ elinden ḳadeḥ
Çeken görmeye ḥaşr olınca teraḥ

O Yusuf yüzlünün elinden kadeh çeken, haşroluncaya kadar sıkıntı görmez.

232 Çekegör elinden lebāleb ḳadeḥ
Ṭoġa tā ki sīneñde mihr-i feraḥ

Onun elinden dolu kadehi içmeye bak. Böylece göğsünde ferah güneşi doğsun.

233 Dilüñ eyle burc-i sipihr-i sürūr
Ṭulū‘ eylesün āfītāb-ı şu‘ūr

Gönlünü sevinç göğünün burcu kıl, orada şuur güneşi doğsun.

Der-Ḫitāb-ı Sāḳī

Sakiye Hitap

234 Gel éy sāḳī ṣun aña ol bādeden
Dirīġ étme anı ol āzādeden

Ey saki, gel! Hür âşıktan onu esirgeme. O şaraptan ona sun.

235 Gel éy sāḳī ṣun aña ol bādeyi
Ḫalās eyle ġamdan o dil-dādeyi

Ey saki, gel! O şaraptan ona sun. O âşığı gamdan kurtar.

236 Gel éy sāḳī ser-pūşın al sāġaruñ
Görelüm yüzin la‘l-i cān-perverüñ

Ey saki, gel! Kadehin kapağını al da o can bağışlayan şarabın yüzünü görelim.

237 Ḳanı sāḳī ol sāġar-ı āteşīn
O yāḳūt-ı ḫātem o la‘l-i nigīn

Saki, o ateşten yapılmış kadeh, o yüzük yakutu, o yüzük la‘li nerede?

238 Ḳanı sāḳī ol cām-ı gītī-nümā
O feyż-āşinā cevher-i kīmyā

Saki, dünyayı gösteren o kadeh, o feyizli kimya cevheri nerede?

239 Getür bezme luṭf ét o cām-ı müli
Açılsun gülistān-ı vahdet güli

Lutfet de o şarap kadehini meclise getir. Vahdet bahçesinin gülü açılsın.

240 Bizi eyle gel mest-i cām-ı feraḥ
Ola lem‘a-baḫş āfītāb-ı ḳadeḥ

Gel, bizi ferah kadehiyle sarhoş et. Kadehin güneşi ışıklar bağışlasın.

241 Elüñden şu kim bir ḳadeḥ nūş éder
Ġam-ı māsivāyı ferāmūş éder

Senin elinden bir kadeh içen, dünya gamını unutur.

	Dīger Ḫitāb-ı Sāḳī ve İltimās ez-Ān	**Sakiye Diğer Bir Hitap ve Ondan Rica**
242	Ṣun éy sāḳī ol āteş-i ḫurremi Kebāb édelüm dilde murġ-ı ġamı	Ey saki, o sevinçli ateşi sun, gönülde gam kuşunu kebap edelim.
243	Ḫalās eyle ġamdan ser-efkendeyüz Giriftār-ı 'aşḳuñ olan bendeyüz	Bizi gamdan kurtar, biz çaresiziz, aşkına tutulmuş olan kullarız.
244	Ṣun éy sāḳī ol cām-ı dil-ṣayḳalı Göñül jeng-i ġamdan ola müncelī	Ey saki, gönlü cilalayan o kadehi sun. Gönül gam pasından arınsın.
245	Mücellā ola tā ki āyīnemüz Tecellīyle rūşen ola sīnemüz	Böylece gönül aynamız parlak hâle gelsin; göğsümüz tecelli ile aydınlansın.
246	Ṣun éy sāḳī ol şeb-çerāġ-ı müli Ki rūşen ola ḳalbümüz menzili	Ey saki, şarabın şebçerağını/ kandilini sun da kalbimizin konağı aydınlansın.
247	Tecellīgeh-i nūr-ı ẕāt ola ol Naẓargāh-ı ẕāt u ṣıfāt ola ol	Orası, Allah'ın zati nurunun tecelli mekânı olsun, zat ve sıfatların nazargâhı olsun.
248	Ṣun éy sāḳī ol āb-ı sūzendeyi Yuya levş-i ḳalbi yaḳa jendeyi	Ey saki, o yakıcı suyu sun, kalbin kirini yıkasın, yamalı hırkayı yaksın.
249	Yana tā ki ḫāşāk-i cürm ü günāh Süveydā ola anda nūr-ı siyāh	Böylece suç ve günah çöpleri yansın, orada günah siyah nura dönsün.
250	Ṣun éy sāḳī ol bāde-i bī-ġışı Füzūn eylesün dildeki āteşi	Ey saki, saf şarabı sun. Gönüldeki ateşi çoğaltsın.
251	Ol āteşle rūşen ola göñlümüz İçüp bādeyi şen ola göñlümüz	O ateşle gönlümüz aydınlansın. Şarapı içip gönlümüz şenlensin.
252	Ṣun éy sāḳī ol cām-ı la'l-efseri Çekenler olur ālemüñ serveri	Ey saki, la'l taçlı o kadehi sun. Onu çekenler dünyanın sultanı olur.
253	Bizi mülk-i 'aşḳa o şāh eyleye Sürūr u ṣafāyı sipāh eyleye	Aşk ülkesine bizi o sultan eder. Sevinç ve safayı ordumuz kılar.
254	Ṣun éy sāḳī ol cām-ı feyż-āveri Çekenler olur derd-i serden berī	Ey saki, feyiz veren o kadehi sun. Onu çekenler baş ağrısından uzak olur.
255	Çekenler o cāmı muvaḥḥid olur İkilik gider 'ayn-ı vāḥid olur	O kadehi çekenler muvahhit olur, ikilik gider, Bir ile aynı olurlar.

256 Ṣun éy sāḳī ol şerbet-i kevşeri
Ol āb-ı zülāl ü o cān-perveri

Ey saki, o kevser şerbetini, o tatlı suyu, o can gıdasını sun.

257 O mā'u'l-ḥayātı içenler müdām
Ḫalāṣ olalar teşnelikden tamām

O abıhayatı hep içenler susuzluktan tamamen kurtulurlar.

258 Ṣun éy sāḳī bezm-āşināya şarāb
Ola tā ki meclisde mest ü ḫarāb

Ey saki, meclisin dostu olana şarap sun. Böylece mecliste körkütük sarhoş olsun.

259 Çekenler o meclisde rıṭl-ı girān
Terāzūsı aġır gelür bī-gümān

O mecliste koca kadehi çekenlerin şüphesiz terazisi ağır gelir.

260 Ṣun é sāḳī ol cāmı leyl ü nehār
Ẓuhūr éde tā hālet-i yār-ı ġār

Ey saki, o kadehi gece gündüz sun. Böylece mağara dostu Ebubekir'in hâli zuhur etsin.

261 O ḥāletle terk-i dürūġ édelüm
Göñül ḫānesin pür-fürūġ édelüm

O hâlle yalanı terk edelim. Gönül evini ışıklarla dolduralım.

262 Ṣun éy sāḳī ol cāmı vaḳt-i seḥer
Ẓuhūr éde tā dilde sırr-ı 'Ömer

Ey saki, o kadehi seher vaktinde sun. Böylece gönülde Ömer'in sırrı zuhur etsin.

263 O sırr-ile def'-i fesād édelüm
Serīr-i 'adāletde dād édelüm

O sırla bozukluğu ortadan kaldıralım. Adalet makamında adaletle davranalım.

264 Ṣun éy sāḳī ol cāmı ṣubḥ u mesā
Ẓuhūr éde tā sırr-ı ṣāḥib-ḥayā

Ey saki, o kadehi sabah akşam sun. Böylece hayâ sahibi Osman'ın sırrı zuhur etsin.

265 O sırr-ile ehl-i ḥayā olalum
Mü'eddeb ġulām-ı Ḫudā olalum

O sırla hayâ sahibi olalım. Allah'ın edepli kulu olalım.

266 Ṣun éy sāḳī ol cāmı vaḳt-i şeref
Ẓuhūr éde tā sırr-ı şāh-ı Necef

Ey saki, şeref vaktinde o kadehi sun. Böylece Necef şahı Ali'nin sırrı zuhur etsin.

267 O sırr-ile ṣāḥib-kemāl olalum
Feyiż-yāb olup ehl-i ḥāl olalum

O sırla kemal sahibi olalım. Feyiz bulup hâl ehli olalım.

268 Ṣun éy sāḳī ol cāmı vaḳt-i miḥen
Ẓuhūr éde sırr-ı Hüseyn ü Ḥasan

Ey saki, sıkıntı vaktinde o kadehi sun. Hüseyin ve Hasan'ın sırrı zuhur etsin.

269 O sırla ṣabūr-ı belā olalum
Şehīd-i reh-i Kerbelā olalum

O sırla belalara sabredelim, Kerbela yolunda şehit olalım.

270 Ṣun éy sāḳī ol cāmı vaḳt-i nüzūl
Ẓuhūr éde tā sırr-ı bint-i Resūl

Ey saki, nüzul (iniş) vaktinde o kadehi sun. Böylece Resul'ün kızı Fatıma'nın sırrı zuhur etsin.

271 ʻAfāf ola ol sırla efkārumuz
Hemīşe ʻibādet ola kārumuz

Düşüncelerimiz o sırla iffetlensin,
işimiz hep ibadet olsun.

272 Ṣun éy sāḳī ol cāmı vaḳt-i raḥīl
Reh-i ʻaşḳa rehber ola Cebre'īl

Ey saki, göç vakti o kadehi sun.
Böylece Cebrail aşk yoluna rehber olsun.

273 Ṭarīḳ-i hevādan ʻubūr édelüm
Géçüp māsivādan ḥużūr édelüm

Heves yolundan geçelim,
masivayı bırakıp huzura erelim.

Der-Beyān-ı Maḫlaṣ-ı Nāẓım-ı Sāḳī-nāme

Sâkî-nâme Şairinin Mahlasını Beyan Eder

274 Beyānī o rāha yüri ḳıl şitāb
Dér iseñ ola saña da feṯḥ-i bāb

Ey Beyânî, sana da kapı açılsın
diyorsan haydi sen de o yolda yürü.

275 O sāḳī-i bezmüñ ayaġına düş
Kerem kānıdur var ocaġına düş

Meclisteki o sakinin ayağına düş.
O cömertlik madenidir, git ocağına düş.

276 Şarāb-ı ḥaḳīḳīyle ol neş'e-dār
Esās-ı tesellāyı ḳıl üstüvār

Hakiki şarap ile neşelen. Teselli binasının temelini sağlamlaştır.

277 Şarāb-ı elest-ile mest olmayan
Ṣafā-yı derūnı odur bulmayan

Elest şarabı ile sarhoş olmayan,
gönül safasını bulamayandır.

278 Umaruz saña ṣuna zer sāġarı
Gidere başuñdan bu derd-i seri

Umarız ki sana altın kadehi sunar
ve başından bu ağrıyı giderir.

279 Öpüp ayaġın iç elinden şarāb
Vücūd olmadan evvel āḫir türāb

Sonunda varlık/ beden toprak olmadan onun ayağını öp, elinden şarap iç.

280 İçegör muḳaddem şarāb-ı necāḥ
Ṭarīḳ-i ḫaṭarda gerekse silāḥ

Tehlike yolunda silah lazım ise önceden kurtuluş şarabını içmeye bak.

Der-Ḫitāb-ı Sālik

Yolcuya Hitap

281 Gel éy sālik-i rāh-ı cürm ü vebāl
İç ol bādeden tā be-key bu ḍalāl

Ey günah ve vebal yolunun yolcusu, gel. O şaraptan iç. Bu dalalet ne zamana kadar?

282 Olup mest-i ṣahbā-yı cām-ı ġurūr
Ṣaḳın düşme çāh-ı vebāl çü kūr

Gurur kadehindeki şarapla sarhoş olup kör gibi vebal çukuruna düşme sakın.

283 Ḳulaḳ ṭut muġannī ne dér gör saña
Néçeydek olursın esīr-i hevā

Kulak ver, bak, şarkıcı sana ne diyor: "Ne zamana kadar nefsinin esiri olacaksın?"

284 Muġannī gel ol çāre-sāz-ı seḳam
Bu meclisde şevḳ-ile eyle neġam

Ey şarkıcı, gel hastalığa çare ol.
Bu mecliste şevkle nağmeler söyle.

285	Muġannī yine baġla bir ḫoş havā Be-şarṭ ān ki taḳsīmi ola nevā	Ey şarkıcı, taksimi neva makamında olmak şartıyla yine bir hoş hava söyle.
286	Ele muṭrib al sen de şeş-ḫāneyi Ṣafā vér getür raḳṣa mestāneyi	Ey çalgıcı, sen de şeşhaneyi (sazı) eline al. Safa ver, sarhoşu raksettir.
287	Daḫı ṭurma destüñe ḳānūnı al Çıḳa çarḫa āvāze-i ḳīl ü ḳāl	Hiç durma, eline kanunu al. Şarkıların sesleri göğe çıksın.
288	Neyi sen de éy nāy-zen al ele Felekde melekler semā'a gele	Ey neyzen, sen de eline neyi al. Gökte melekler sema etmeye başlasın.
289	Muġannīyle hem naġme-senc ol birez Gül-efşān ola bezme tā duḫt-ı rez	Şarkıcı ile biraz nağmeleri değerlendir. Böylece üzümün kızı meclise gül saçsın.
290	Ḥarīfān-ı bezme selām eyleñüz Dürūd-ile feṯḥ-i kelām eyleñüz	Meclisteki dostlara selam ediniz, övgülerle söze başlayınız.
291	Ḫitāmında hem 'arż-ı hācāt édüñ Du'āyile ḫatm-i münācāt édüñ	Sonunda ihtiyaçları bildirin ve münacatı dua ile bitirin.
	Der-Münācāt	**Münacat**
292	İlāhī yüzi ḳara 'āṣīlerüz Hevāyile ālūde ḳāṣīlerüz	Allah'ım, biz yüzü kara asileriz. Heveslere bulaşmış duygusuzlarız.
293	Mey-i cām-ı cürm-ile mestāneyüz Muḳīm-i zevāyā-yı mey-ḫāneyüz	Günah kadehindeki şarap ile sarhoşuz. Meyhane köşelerinde oturuyoruz.
294	Hevā vü hevesde geçen 'ömre biz Ḥayıf-ḫ^{v}ānız el-ḥaḳ nedāmetdeyüz	Biz arzu ve heves içinde geçen ömre hayıflanıyoruz, hakikaten pişmanız.
295	Peşīmānuz étdügümüz işlere Ṭaleb-kāruz ol sāḳī-i rehbere	Ettiğimiz işlere pişmanız. O rehber olan sakiyi istiyoruz.
296	Ṭarīḳ-i ḥaḳı biz yol azmışlara Umaruz ki fażluñla ol göstere	Umarız ki biz yoldan çıkmışlara, doğru yolu senin yardımınla o gösterir.
297	Bu mey-ḫāneden kesdür ayaġumuz O mey-ḫāneden yandur ocaġumuz	Bu meyhaneden ayağımızı kestir. O meyhaneden ocağımızı yandır.
298	Naṣīb étme cāmın bu mey-ḫānenüñ Meyin eyle rūzī o mey-ḫānenüñ	Bu meyhanenin kadehini bize nasip etme. O meyhanenin şarabını nasip et.
299	Bizi eyle bu bādeden hūşyār Şarāb-ı elest-ile ḳıl neş'e-dār	Bu şaraptan bizi ayılt. Elest şarabı ile neşelendir.

300	Du'āmuzı eyle icābet-ḳarīn Be-ḥaḳḳ-ı Resūl-i güzīn-i Emīn	Seçkin ve emin Resul hürmetine duamızı kabule layık kıl.

Kaynaklar

Başpınar, Fatih (2008). *17. Yüzyıl Şairlerinden Beyânî'nin Dîvân'ı (İnceleme-Tenkitli Metin).* Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. İstanbul. (e-kitap hâli için bkz. https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78363/beyani-divani.html)

Başpınar, Fatih (2018). 17. Yüzyıl Şairlerinden Beyânî'nin Tasavvufi Sâkînâme'si. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi,* (I. Uluslararası Rumeli [Dil, Edebiyat, Çeviri] Sempozyumu, 12 Mayıs 2018). Özel Sayı: 4. 222-230. s.

Beyânî (tsz). *Külliyât-ı Beyânî,* Medine Şeyhülislam Ârif Hikmet Kütüphanesi, Nu: 811/245.

Beyânî (tsz.). *Dîvân.* İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İbnülemin Bölümü, Nu: 2556.

Canım, Rıdvan (2009) Sâkînâme. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Anskilopedisi,* 36. C. 13-14. s., İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı.

İsmail Belîğ, (1999). *Nuhbetü'l-Âsâr li-Zeyli Zübdeti'l-Eş'âr.* (haz. Abdulkerim Abdülkadiroğlu), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.

Kocatürk, Vasfi Mahir (2016). *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi (Başlangıçtan Bugüne Kadar Türk Edebiyatının Tarihi, Tahlili ve Tenkidi.* İstanbul. İstanbul Kültür Üniversitesi.

Kuzubaş, Muhammet (2009). *Sâkînâme (Nev'î-zâde Atâyî).* İstanbul: Etüt.

Şarlı, Mahmut (2001). Medîne-i Münevvere'deki Ârif Hikmet Bey Kütüphanesi'nde Bulunan Edebiyatla İlgili Türkçe Yazma Eserler. *İlmî Araştırmalar,* 11. S., 99-112. s.

Yılmaz, Kâşif (2001). *Güftî ve Teşrîfâtü'ş-Şu'arâsı.* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.

YUNUS EMRE'DE SÖZÜN GÜCÜ

A. Azmi BİLGİN*

Yunus, gönülleri birleştirmeye, gönül yapmaya gelmiş bir sufidir. Ona göre Cenâb-ı Hak gönüle tecelli edeceği için gönülleri imar etmek gerekir. Bundan dolayı, o, gönlü Hakk'ın tecellisine mazhar olacak bir olgunluğa eriştirmenin yollarını insanlara öğretmek için çalışmıştır. Ona göre hastalar yoklanıp gönüller alınmalı, sıkıntıda olanlar, düşkünler ayağa kaldırılmalıdır.

Birçok şair ve edebiyatçımız, Yunus'un her devrin şairi olduğunu belirttikten sonra, kâinat, dolayısıyla varlıklar yok edilip, sevmek ihtimalini bertaraf etmedikçe, söylediklerinin her zaman dinleneceğini ifade etmişlerdir. Yeter ki, **can kulağı** açık olsun:

İsteyelüm iş issini bulup görelüm kandadur
Cân kulağı açuğ-ısa işbu sözüm turvandadur

Yunus Emre, sözün önemini en iyi bilen sufi şairlerimizden birisi olduğu için güzel ve etkili söylemenin yöntemlerine başvurur. Türkçe Yunus Emre ile Anadolu'da en büyük temsilcisini yetiştirir. Türkçenin inceliklerinden ve sanat gücünden yararlanır. Ancak bu yeteneğini insanlığın iyiliği, mutluluğu ve barışı için kullanır. Sözün etkili, anlaşılır ve güzel olmasını da yeterli görmez, aynı zamanda **doğru olmasını** da ister.

XVI. yüzyıl tezkirecilerinden Âşık Çelebi'ye göre Yunus;

> "…Mülk âleminden melekût âlemine çekilmiş, kâmil ve çok seçkin bir kimsedir. Kırşehir'de medfundur. Ümmi'dir ama, kutsal mektepte ders okuyanlarındandır. Söz dili hâl diline tercüman olan velîlerdendir. Gayb diliyle içerisindekini ortaya koyan sırlara vâkıf kimselerdendir. Her ne zaman okumaya yönelmiş, harfleri tam olarak söylemeye dili dönmemiş ve kalp

* Prof. Dr., İstanbul Haliç Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, aazmibilgin@gmail.com

aynası hat ve nakış tozlarıyla tonmamış."[1] bir kimsedir.

17 ve 18. yüzyıllarda yaşamış olan Celvetî şeyhi, müfessir ve şair İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1725) ise Yunus'un maneviyatını şöyle tasvir etmektedir:

> "Yunus Emre'den bu kadar makalât-ı tevhîd ve kelimât-ı irfân sâdır olmuşdur ki, kimseye makdûr değildir. Anun-için bu bâbda hâtimetü'l-müteahhirîndir. Zîrâ söylemediği mazmûn kalmamış ve Türkî sözlerde anun kelimâtına muâdil gelmemişdir."[2]

Bursevî, Yunus Emre'den bir örnek beyit vererek onun gönül kitabından okuduğunu eline kâğıt kalem almadığını da söylemektedir:

Yûnus Emrem oldu fakîr ecel kisvesini dokur
Gönül kitâbından okur eline kalem almadı"[3]

Buna benzer bir başka beyit ise şöyledir:

Şeriat ehli ırak, eremez bu menzile
Ben kuş dilin bilürem söyler Süleymân bana[4]

Yunus Emre'nin, Osmanlının kuruluş döneminde, yüksek seviyeli tasavvuf düşüncesini Türkçe olarak yalın bir dille bu kadar güzel ifade edebilmesinde kendi istidadı kadar Anadolu'daki mutasavvıfların etkisinin de göz ardı edilmemesi gerekir. Yunus'un yaşadığı çağda, İbn Arabî, Sadreddin Konevî ve Mevlânâ gibi ünlü sufiler Anadolu'daydı.

Söz kederi sevince, sevinci kedere çevirebilir

Söz vardır, kişiyi kaygılı iken neşeli hâle getirir; söz vardır, kişiyi neşeli iken kederli hâle getirir. Söz vardır, en yakın dost ve arkadaşını yabancı bir kimse hâline getirir. Kişinin hor, hakir ya da izzetli, şerefli olmasında yine sözünün etkisi büyüktür:

Söz var kılur kayğuyı şâd söz var kılur bilişi yad
Eger horlık eger 'izzet her kişiye sözden gelür

---

1 Âşık Çelebi, *Meşâirü'ş-şuarâ,* haz. Filiz Kılıç, C. II, İstanbul 2010, s. 689.
2 İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Mesnevî,* İstanbul 1287, s. 69.
3 a. mlf., *Ferahu'r-Rûh*, haz. Mustafa Utku, C. IV, Bursa 2002, s. 338.
4 a. g. e., IV, s. 339.

Yunus'un şiiri nefes gibidir

Nefes terimi bugün her ne kadar daha çok Bektaşi şairlerin şiirleri için kullanılıyor olsa da aslında Yunus Emre kendi şiirlerine daha 14. yüzyılda nefes adını vermiştir. Türk tasavvuf edebiyatında Allah aşkıyla yazılmış olan şiirler ilahi adıyla bilinse de bu şiirler 14. yüzyıldan beri nefes olarak da adlandırılmıştır. Nefes kelimesi ilk kez Elvan Çelebi ve Yunus Emre tarafından kullanılmıştır. Türk tasavvuf edebiyatı şiirleri için genellikle ilahi dense de bazı tarikatlarda değişik adlarla da anılmıştır. Sünni tekke şairlerinin makamla okunan şiirlerine ilahi denilmesi yaygınlaşınca, Alevi ve Bektaşiler, ayinlerde okudukları manzumeler için nefes kelimesini kullanmayı tercih etmişlerdir.[5] Yunus aşağıdaki beyitte şiirinin nefes olduğunu söyler**:**

*Didüm işbu **nefesi** âşıklar hükmiyile*
Bahıllıksuz er gerek bir karara turası

Bu ne demektir? Yani sözleri, candır, insana nefes nasıl hayatiyet kazandırıp ona canlılık kazandırıyorsa işte söz de aynı işlevi görmektedir. Bir başka beyitte ise nefesi **insân-ı kâmilin sohbeti** için kullanmıştır:

Bu sohbete gelmeyenler Hak nefesi almayanlar
Sürün anı bundan gitsün tururısa çok iş ider

Yunus'un nefes gibi olan bu sözleri insanlar için çok lezzetlidir, bunu kendisi şu şekilde ifade etmiştir:

Yunus bu sözleri çatar sanki balı yağa katar
Halka meta'ların satar yükü gevherdür tuz değil[6]

Sözün savaşı sona erdirme gücü

Yunus'un bugün birçok kişi tarafından ezbere bilinen beyitlerinden

---

[5] Azmi Bilgin "Tekke Edebiyatı", DİA, C. 40, s. 382.

[6] İlk mısrada geçen "balı yağa katmak" sözünden ilk anladığımızı şu şekilde ifade edebiliriz: İnsanlar, en temel iki besin maddesi olan balı ve yağı çok severler, bu ikisini birlikte yedikleri zaman da çok lezzet alırlar. Bu durum Yunus Emre'nin yaşadığı çağ göz önünde bulundurulduğunda ve özellikle de onun yaşadığı İç Anadolu söz konusu olduğunda bugün bile geçerlidir. Beyitte geçen bal ve yağı şeriat ve tarikatin metaforu olarak da düşünebiliriz. Bu durumda Yunus, dinin emirleriyle tasavvufun söyledikleri birlikte yerine getirildiği takdirde insanın mutluluğu elde edeceğine dikkat çekmek istediğini düşünebiliriz.

birisi de hiç şüphesiz sözün gücünü yansıtan şu beytidir:

*Söz ola **kese** savaşı söz ola **bitüre** başı*
*Söz ola **agulu** aşı balıla yağ ide bir söz*

Bu beyti Türkiye Türkçesiyle nesre şu şekilde aktarabiliriz:

Öyle bir söz olmalı ki, savaşı sona erdirsin, yarayı iyileştirsin; zehir gibi acı olan aşı bile bal ile birlikte yenen yağ (gibi tatlı) etsin.

Bu beyitle ilgi yapılan şerhlerde baş kelimesinin karşılığı için « başkan, komutan, yasa » gibi anlamlar verilmiş, bu kelimelere göre yalan yanlış yorumlar yapılmıştır. Ben burada baş kelimesine « yara » anlamını vermenin daha doğru olacağını düşünüyorum. Ancak bu yara maddi ve fiziki değil manevi ve ruhi bir yaradır, yani gönül yarasıdır.

Ancak yukarıdaki beyitte bazı kelimeler değiştirilerek şu şekilde kullanılmaya başlanmıştır:

*Söz ola **bitire** savaşı, söz ola **kestire** başı*
*Söz ola **zehirli** aşı, bal ile yağ ede bir söz*

Beyitleri karşılaştırdığımız zaman ilk mısradaki "kese savaşı"nın yerini "bitire savaşı", "bitüre başı"nın yerini "kestire başı"nın; ikinci mısrada ise "agulu" kelimesinin yerini "zehirli" kelimesinin aldığını görüyoruz. İki değişikliğin sebebini izah etmek mümkün olsa da "bitüre başı"nın "kestire başı" olmasının sebebini anlamak zordur. Çünkü bitür- fiilinin yerine kestir- fiilinin kullanılması diğer değişiklikleri izah etmek kadar kolay değildir.

Ancak kanaatime göre beyte birinci mısranın bağlamını dikkate alarak anlam verilmelidir. Dolayısıyla mısranın ilk kısmında söz, olumsuz bir olayı olumluya çeviriyor, devamında da olumsuz bir olayı olumluya çevirmesi gerekmektedir. Bundan dolayı sözün, başı kestirmesi, yani insanı ölüme götürmesi bağlamı dikkate alırsak doğru olmaz, bundan dolayı beytin eski ve doğru şeklinde yer alan "bitüre başı" sözüne "gönül yarasının iyileştirilmesi" anlamını vermek gerekir.

Mutlu olmak, yabancılarla tanış olmak, şan şeref kazanmak için güzel söze ihtiyacımız olduğunu Yunus bize şöyle hatırlatıyor:

Söz var kılur gönüli şâd söz var kılur bilişi yad
Eger horluk eger 'izzet her kişiye sözden gelür

Söz söylemesin bilen kişinin yüzü ak olur, sözünü yerli yerinde söyleyeceği için hiçbir zaman mahcup olmaz, yüzü kızarmaz ya da kararmaz. Sözünü ölçüp tartarak söyleyenin işi sağlıklı olur:

Keleci bilen kişinüñ yüzini ağ éde bir söz
Sözi bişirüp déyenüñ işini sağ éde bir söz

Yunus şunu demek istiyor: Söz söylenmeden önce düşünüp tartılmalıdır. Böyle olursa söyleyen kişi yalan yanlış konuşmaz, başkalarını kıracak, incitecek bir şey söymez. Söylediklerinden dolayı mahcup olmaz, yüzü kızarıp bozarmaz, dolayısıyla yüzü ak olur.

Yararlı ve güzel söz söylemeli, boş yere konuşmamalı

Kelecilerüñ[7] *bişirgil yaramazını şeşirgil*[8]
Sözüñ us-ıla düşürgil démegil çağada[9] *bir söz*

Beyitte söylenmek istenen şunlardır: Sözlerini iyice düşün taşın, yaramayanını çıkardıktan sonra, yani yaramayacak olanını ayırdıktan sonra söyle. Söylediklerin akla mantığa uygun olsun, çocukça bir söz söyleme.

Gel ahî iy şehriyârî sözümüzi diñle bârî
Hezârân gevher dînârı kara toprağ éde bir söz

Ey arkadaş, ey padişah sözümüzü dinle; söz yeri gelince binlerce cevheri ve dinarı toprak edebilmelidir.

Bilgi ve hikmet değeri olan sözler yerinde ve zamanında söylendiğinde, paradan, inciden mücevherden bile değerlidir.

Kişi[10] *bile söz* ***dem****ini démeye sözüñ kemini*
Bu cihân cehennemini sekiz uçmağ éde bir söz

İnsan sözün kıvamını bilmeli ve asla kötü söz söylememelidir. İnsan öyle sözler söylemeli ki, bu cihan cehennemini sekiz cennet hâline getirmelidir.

İnsanın yerli yerince konuşması gerekir ve kesinlikle kötü söz de sarf

---

7 keleci: söz, lakırdı
8 şeşürmek: çözmek, bağını koparmak, dağıtmak.
9 çağada: çocukça, çağa.
10 Bir nüshada "kişi" yerine "keleci" yazılmış.

etmemelidir. İnsan, sözünü öyle bir zamanda söylemeli ki, herkesin sıkıntılı, üzüntülü olduğu bir ortamda, yani cehennem gibi olan bir ortam bile olsa bir güzel sözle orasını cennete çevirebilmelidir.

İlk dizede geçen **dem** kelimesine, kıvam anlamının yanında zaman anlamı da verebiliriz. Yunus'un bu kelimeyi her iki anlama gelecek şekilde bilerek seçtiği anlaşılmaktadır.

*Yüri yüri yoluñ-ıla ğâfil olma **bil**üñ-ile*
*Key sakın ki **dil**üñ-ile cânuña dâğ ide bir **söz***

Doğru bildiğin yolunda durmadan yürü, ilerle; belinden de gafil olma, dilini de iyice koru yoksa canın yanabilir.

İnsanın üç şeye sahip olduğu takdirde, başının selamette olacağı bilinmektedir. Burada Yunus bunlardan ikisine dikkat çekmiştir.

Söz aşkla söylenmeli, insanı Allah'tan uzaklaştırmamalı

Yunus'un sözleri ilahi aşktan kaynaklanır, yoksa tahsili olmayan biçare Yunus bu söylediklerini nereden bilip söyleyebilir ki?

Yerde gökde bu ışk-ıla ışkdan gelür bu söz dile
Bîçâre Yunus ne bile ne kara okıdı ne ak

Sözün etkili olması için aşkla söylenmesi gerekir. Bir insan birçok ilmi tahsil etmiş olabilir, fakat o kişide aşk yoksa sözünün etkili olması mümkün değildir.

Yunus her zaman yüzünü Cenab-ı Hakk'a yöneltmiş, kendisinden geçmiş, bütün sözlerini içten ve samimiyetle söylemiştir. Bu sözler Yunus'un dilinden dökülse de, aslında onları söyleten Yüce Allah'tır:

Yûnus saña tutdı yüzin unutdı cümle kendüzin
Cümle saña söyler sözin söz söyleden sensin baña

Yûnus imdi söz yatından[11] söyle sözi gâyetinden[12]
Key sakın o şeh katından seni ırağ éde bir söz

Ey Yunus! Sözü usulüne göre söyle, sonucunun nereye varacağını düşün, aman seni padişahın (Tanrı'nın) huzurundan uzaklaştırmasın.

---

[11] yat : bilgi ve uygulama; hüner; usul, üslup, tarz, yol; hazırlık, tedbir
[12] gayet: pek çok, son derece; en son, sonuç

Söz anlayana söylenmeli ve dillere destan olmalı

İnsanların yaradılışları gibi eğitim seviyeleri, kültür düzeyleri, ilgi alanları da hep farklıdır. Herkes aynı şeylerden zevk almaz. Yunus insanların bu özelliğini bildiğinden söylenenlerin makes bulabilmesi için ilgilisine söylenmesini tavsiye etmektedir:

Dost yüzini gördi gözüm erenlere toprak yüzüm
Söz añlayana bu sözüm gerek şekeristân ola

Bu sözüm dostun yüzünü gördü, ermişlere hürmetim var, sözümü anlayanlara söylüyorum ve onlara bu sözlerim kaynak olsun.

Aşağıdaki beyitte ise Yunus, ilahi aşkla dolan gönlünün bu duruma dayanamayıp sözlerini iradesinin dışında söylediğini belirttikten sonra, bu sözlerinin aynı zamanda çok değerli olduğunu da vurguluyor. Sözün âlemlere destan olması, dilden dile dolaşıp her yerde okunması, nesilden nesile ezberlenip aktarılması demektedir. Yunus sanki ilahilerinin kendisinden sonra insanlar tarafından ezberlenip destan gibi yaygınlaşacağını sezmiş gibidir:

'Işka döyemedi özüm geñsüzin[13] *söylerin sözüm*
Yûnus senüñ işbu sözüñ 'âlemlere destân ola

Sözle gönülleri fethetmek

Allah'ı taklidî olarak değil de tahkikî olarak bilen kimsenin özelliği her gönülde hazır olmasıdır. Yani hiçbir gönlü kırmadığı için bütün gönüllerde onun sevgisinin olmasıdır. Bu kimse kendini Allah'a tam olarak teslim etmiştir. Böyle olanlar asla boş konuşmazlar ve dedikodu yapmazlar:

'Âriflerden nişân budur her göñülde hâzır ola
Kendüyi teslîm eyleye sözde kîl ü kâl olmaya

Bilgili kimselerle hemhâl olmak gerekir

Sözün değerli olması için manevi aydınlanmaya yol açan ve bir çeşit nur olarak nitelendirilen bâtın ilmini elde etmek gerekir. Bunun yolu da keşf ve müşahede ile Allah'ı tanıyan marifet ehli ile birlikte olmak ve onlara hizmet etmektir. İrfan sahibi olmayan cahil, binlerce söz söylese

[13] gensüz: isteksiz, istemeyerek

bile bunların herhangi bir anlamı olmaz:

Dürr ü cevher ister-iseñ 'âriflere hıdmet eyle
Câhil biñ söz söyler-ise ma'nîde miskâl olmaya

Kudret dili

Aşk, yer ve gök yaratılmadan, ezelden de kadim olan her şeyin kaynağı ve yaradılışın da sebebi olan bir cevherdir. Âşığın canına aşkı koyan bizzat Cenab-ı Hak'tır, dolayısıyla aşk makamı çok yücedir. Aşkla ilgili sözler de ancak kudret diliyle söylenir. Burada **"kudret dili"** sözünü görüyoruz. Yunus Emre dilin gücüne vurgu yapmak üzere yeni bir kavram türetmiştir. "Kudret eli" sıklıkla karşımıza çıkar ama **kudret dilini** o yüzyılda Yunus'tan başka bir şair daha kullanmış mıdır bilmiyorum. İkinci beyitte vahdet-i vücud anlayışının bir yansıması olarak; diyen, işiten, gören, gösteren ve her sözü söyleyenin Cenab-ı Hak olduğu dile getirilmekte, bunun için de söylediklerinin kudret diliyle söylendiğini ifade etmektedir:

'Işk makâmı 'âlîdür 'ışk kadîm ezelîdür
*'Işk sözini söyleyen cümle **kudret dili**dür*

Diyen ol işiden ol gören ol gösteren ol
Her sözi söyleyen ol sûret cân menzilidür

Geyiklü'nüñ ol Hasan söz eyitmiş kendüden
***Kudret dili**dür söyler bes kendüde söz nesidür*

Görünüşte Yunus'un söylüyor olması bu hakikati değiştirmez.

"O bizimledir, biz de onunlayız" diyerek fenafillah makamına erdiğini söyleyen Yunus artık tespih dilini terennüm ettiğini bildirir:

Anı aña dérsin anuñ söyleyen oldur söz anuñ
Ol bizüm-durur biz anuñ bu ğayrı tesbîh dilidür

Aynı şekilde Yunus'un sözlerinin Hak'tan geldiğini, sözlerin aslını anlamayanların bunu kendisinin söylediğini sandığını belirtiyor:

Éy sözlerüñ aslın bilen gel dé bu söz kandan gelür
Söz aslını añlamayan sanur bu söz benden gelür

Sözün kaynağı yalnızca okuyup yazmak, yani tashih değildir. O Yüce

Yaratıcı'nın âvâzıdır. Yukarıda bunu ifade etmek için **kudret dili** demişti, burada aynı şey için **Hak âvâzı** diyor:

Söz karadan akdan degül yazup okımakdan degül
Bu yürüyen halkdan degül Hâlik âvâzından gelür

Bir başka beyitte de aynı şekilde sözlerinin Cenab-ı Hakk'ın varlığından geldiğini söyler:

Ne elif okudum ne cîm varlığındadur kelecim
Bilmeye yüz biñ müneccim tâli'üm n'ılduzdan gelür

Yunus Emre, sözün etkili ve güçlü olması için sözün nasıl olması gerektiği konusunda şunlara da yer vermiştir:

Az ve öz söylemek

Eğer gönüllerin pasını silmek istersen öyle bir söz söyle ki sözün hülasası, özeti yani özü olsun:

Gönüllerüñ pâsını ger sileyin dér-iseñ
Şol sözi söylegil kim sözüñ hulâsasıdur

Yalan söylememek

Yüce Tanrı, insanlara 'Hak söyle !' dedi, öyleyse insanın doğru konuşması gerekir. Bugün yalan bir söz söyleyen yarın kesinlikle utanacaktır:

Kuli'l-hak didi Çalab sözi toğrı désene
Bugün yalan söyleyen erte utanasıdur

Yunus sözünü öyle inandırıcı söyler ki, inkârcı bile onun sözünde yalan bir şey göremez. Ama bir kimse iman nuruyla aydınlanmamışsa o kimse marifetten yoksundur:

Yûnus sözinde yalan görmedi münkir olan
'Ömrin zulmete salan ma'rifet yohsulıdur

Tatlı söylemek

Sohbetlerde kendisinin de hatırlanmasını isteyen Yunus, kendisi gibi unutulmayıp hayırla yâd edilmek isteyen kimselerin, güzel davranışlarda bulunup tatlı sözler söylemesi gerektiğini belirtir:

Şîrîn hulklar eylegil tatlu sözler söylegil
Sohbetlerde Yûnus'ı hergiz unutmayalar

Kaynaklar

Âşık Çelebi, *Meşâirü'ş-şuarâ,* haz. Filiz Kılıç, 2, İstanbul 2010.

Bilgin, Azmi, "Tekke Edebiyatı", DİA, C. 40, s. 382.

İsmail Hakkı Bursevî, *Ferahu'r-Rûh,* haz. Mustafa Utku, C. IV, Bursa 2002.

İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Mesnevî,* İstanbul 1287.

ATALAR SÖZÜ[1]

BULGURLU Mehmet Şefik

A Harfî

Aba da bir çuha da bir giyene,

Güzel de bir çirkin de bir sevene[2]. 145/41

Abdalı sık sık affetmek onu ahlaksız yapar. 15/160

3. Ab-ı pake ne keder vakvaka-yı kurbağadan[3]? 3/17

Abisten-i safa vü kederdür leyâl hep

Gün doğmadan meşîme-yi şebden neler doğar[4]. 13/143

Acele işe şeytan karışır. 144/31

6. Acele nedametin anasıdır. 143/17

Acemi nalbant sanatını köylü merkebinde öğrenir. 144/26

Acı patlıcanı soğuk vurmaz. 8/74

9. Aczini itiraf eden ehliyetini ispat etmiş olur. 146/43

Aç ayı oynamaz. 8/75

Aç gözlüyü minettar edemezsin: Doymaz ki[5]! 12/129

12. Aç hâlinden tok bilmez. 7/57

Aç köpek fırın yıkar. 22/230

Aç ile yatınca dilenci doğar. 2/4

---

1 Çocuklara boş kaldığım günlerin hediyesi. [Bulgurlu]

2 Aksak usulünde hüzzam makamında İstanbul türküsü

3 *vāʿiẓüŋ ḳavli Ḳabūlī bizi taġyīr ėtmez*
āb-ı pāke ne Żarar laḳlaḳa-yi ḳurbaġadan (Ḳabūlī İbrāhīm, *Dīvān*, 685, 317, 5)

Ḳabūlī İbrāhīm, *Dīvān*. ERDOĞAN, Mustafa, *Ḳabūlī İbrāhim Efendi, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*, Ankara 2008, Cilt 1, ix+901 s. T. C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Doktora Tezi.
RECÂÎZÂDE Ahmed Cevdet: *Zīnetü 'l-Mecālis*: 61. s. || 154. s. § 765.

4 RAHMÎ [ö. 1567]. *Dîvân*: 144. s. XVII. yüzyıl. RECÂÎZÂDE Ahmed Cevdet: *Nevâdiru'l-Âsâr fî Mütâlaʿati'l-Eşʿâr*: 87. s. § 810.

5 minnettar et-: yük altında bırakmak, doyurmak.
Aç gözlüyü minettar edemezsin: Doymaz ki! CENÂB ŞEHÂBEDDÎN [1870-1934]: *Nesr-i Harp Nesr-i Sulh ve Tiryâki Sözleri:* Der-i saʿâdet [=İstanbul] 1334 [=1918], 143/15. s.

15. Aç kalmak borçlu olmaktan iyidir. 10/96
Aç tavuk kendisini buğday ambarında sanır. 8/76
Açılma her şahs-ı nadana kitâb-âsâ[6]. 22/224

18. Açma kutuyu, söyletme kötüyü. 6/53
Adalet insanların ekmeğidir, insanlar daima adalete acıkırlar. 145/36
Adalet kutup yıldızı gibi yerinde durur ve geri kalan her şey onun etrafında döner. 144/29

21. Adalet kuvvetli ve kuvvetliler de adil olmalıdır. 144/30
Adalet, mağsup bir hakkı istirdat demektir. 146/45
Adalet vicdânları ısıtan güneş gibidir. 145/37

24. Adam adama yük olmaz, can gö[v]demize yük olmaz. 21/215
Adamın iyisi alışverişte belli olur. 25/262
Aʿdâsını mahkur etmek isteyen mecidd ve şerefini artırmalıdır. 24/247

27. Âdeme gelmez eski dostundan zarar. 5/33
Âdet budur en sonra gelir bezme ekâbir[7]. 142/8
Âdet etme, âdeti de terk etme. 142/5

30. Afeyle efendi kul hatasız olmaz. 143/13
Af husumetin kılıcıdır. 146/47
Afta hata ukubeten icabetten hayırlıdır. 145/35

33. Ağaç yaş iken eğilir. 14/151
Ağaçtan düşen dalına sarılır. 14/150
Ağır yük çevik ata engel olur. 26/266

36. Ağlamayan çocuğa meme vermezler. 3/10
Ağlarsa anam ağlar, gayrısı yalan ağlar. 21/216

---

6 *açılma ėy yüzi gül şaḫş-ı nādāna kitāb-āsā* (Bāḳī, *Dīvān*, 103, 2, 3.)

7 *ʿĀdet budur āḫırda gelür bezme ekābir* (NEVʿÎ [1533-1599]: *Dīvān*: 316. s. 144. g.1ᵇ.)

NEVʿÎ [1533-1599]: *Divan* Tenkidli Basım: Hazırlayanlar [Ahmet] Mertol TULUM - M[ehmet] Ali TANYERİ, İstanbul 1977, XVI+607 s. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 2160.

ėy ḫatm-i rüsūl ʿāleme gelseŋ n'ola āḫir
ʿādet budur āḫırda gelür bezme ekābir

RIZÂYÎ [1593-1629]: *Dīvān*: K. 1/1. Mehmed Ali Çelebi (Rızâyî) [1593-1629]: *Dîvân* Giriş-İncelem-Metin-Notlar-Sözlük-Tıpkıbasım: Mustafa DEMİREL, İstanbul 2005, LXIV+383+44+[2] s. Çağrı Yayınları: 99. Araştırma - İnceleme: 4.

Ağzın karnından büyük olmasın. 4/22

39. Ağzında bakla ıslanmaz. 7/61
Ahmakın kalbi lisanında, âkilin lisanı kalbindedir[8]. 9/94
Ak akçe adama akıl öğretir. 19/196

42. Ak akçe kara gün içindir. 6/47
Akçesi ak olanın bakma{zlar} yüzün{üŋ} karasına[9]. 19/197
Akıl için tarik birdir. 145/40

45. Akıl menba-ı ilim, basiret menba-ı irfandır. 147/57
Akıl yolunda akıldan başka hiçbir şeye kulak asma. 146/52
Akılları mezata çıkarmışlar herkes yine kendi aklını almış. 145/38

48. Akıllı adam her şeye çare bulabilir. 144/32
Akıllı bildiğini söylemez, deli söylediğini bilmez. 142/1
Akıllı deli ile hemhâl olamaz. 144/27

51. Akıllı insan düşündüğü her şeyi söylemez fakat söylediği her şeyi düşünür. 144/28
Akıllı olan ne yapsın ana baba malını?
Akılsız olan yine ne yapsın ana baba malını? 142/2
Akıllı uyanık kişi, eliyle yapar işi. 146/50

54. Akılsız başın zahmetini sefil ayak çeker. 144/23
Akılsız dosttan akıllı düşman iyidir. 142/7
Akılsız insanlar maziden, akıllı insanlar bugünden, deliler de istikbalden bahs ederler. 145/34

57. Âkil bu cihanda ne şad olayım der ne gam çeker.
Cahil hemîşe şad olayım der de [hep] elem çeker. 142/4
Âkil edepsizden edep öğrenir. 143/16
Âkil felekte câh ile mağrur olmaz. 147/60

60. Âkil hadd-i nâ-şinâslık ne demektir bilmez. 143/11
Aklı başa getiren baştır. 143/20
Aklın afeti heva ve hevestir, aklı hevâ ve hevesine galebe eden o afetten kurtulur. 147/56

63. Akraba ile ye iç de alışveriş etme. 20/201
Akrabanın akrabaya akrep etmez ettiğin[10]. 50/30

---

[8] *ḳalbu 'l-aḥmaḳi fī fīhi va lisānu 'l-'āḳili fī ḳalbihi* [=Ahmağın kalbi ağzında akıllının dili kalbindedir].

[9] Remel: Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün.

Alacak ile borç ödenmez. 12/124

66. Alçalır elbette hadd[ind]en ziyade yükselen[11]. 20/200
Âlemde nîk ü bed kişi hep ektiğini biçer[12]. 143/15
Âlemde rahat-ı hâl isteyen işitip her sözü aldırmamalı. 142/6

69. Âlemde saadetin kemali musibetin nihayeti yoktur. 143/18
Âleme bir gül yeterse bana yarım gül yeter[13]. 142/3
Âleme cellât lâzımsa ben olmak ne lazım. 144/22

72. Âlem-i imkândır bu, deme olmaz olmaz. 143/21
Âlemin meâyini görme, tek gözlülere gözlü tarafından bakıyor. 144/24
Âlet işler de el öğünür. 9/86

75. Âlet işler de el öğünür, çalışmayan döğünür. 3/20
Âlimin fesadı âlemi ifsat eder. 145/39
Allah imansız ameli ve amelsiz imanı kabul etmez. 15/158

78. Allah iyi yapar, doktor parasını alır. 2/1
Allah'a sığın şahs-ı halimin gazabından. 11/117
Allah'a tevekkül edenin yaveri Hak'tır.
Nâşâd gönül bir gün olup şad olacaktır[14]. 11/116

81. Allah'ın birliğine iman et nereye gidersen git. 9/91
Alma mazlumun ahını çıkar âheste âheste[15]. 4/26
Almadan yüzme, vermeden yazma. 24/253

84. Altın anahtar her kapıyı açar. 7/63
Altın ateşte insan mihnette belli olur. 10/102
Altın gümüşten kıymetli ise de fazilet altından da kıymetlidir. 25/263

---

10 Remel: Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün.

11 Remel: Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün.

12 *Bulısar ėtdügin her kişi pes*
Ki ekdügin biçer ʿālemde herkes (Lârendeli ḶAMDĪ: *Leylā vü Mecnūn*: 4523. b.)

13 *Ârife bir gül yeterse bana yarım gül yeter* (Bağdâdlı BAṢĪRĪ)

LATÎFÎ: *Tezkiretü'ş-Şuʿarâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ*: 189. s. ʿAHDÎ: *Gülşen-i Şuʿarā*: 112. s. ʿĀlī, *Künhü 'l-Aḫbār ve Levāḳihü 'l-Efkār*: 153. s. ḴĀF-ZĀDE, *Zübdetü 'l-Eşʿār*: 202 (19a2). s. Pervāne Beg: *Memūʿa-yi Neẓāyir*: 605, 1576, 1. ERGUN: *Türk Şairleri*: 2, 743b. s.

14 Hezec: Mefʿūlü mefāʿīlü mefāʿīlü feʿūlün. Żiyā Paşa, *Bütün Şiirleri*, 214. s.

15 *Çıḳar āheste āheste saḳın maẓlūmuŋ āhından* (ĀṢAF: *Dīvān*: 35. mısra)

87. Altın yere düşmekle pul olmaz. 11/109
    Altından kendini gözet, hiçbir vakit aşını teneke kupa içinde sunmazlar. 23/242
    An beni bir koz ile o da çürük çıksın. 7/59
90. Ana gibi yâr olmaz, Bağdat gibi diyar olmaz. 11/120
    Anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al. 12/127
    Anladık yel değirmeni, ama suyu nereden gelir[16]? 5/37
93. Anlayana sivrisinek saz, anlamayana davul zurna az. 7/65
    Araba devrilince yol gösteren çok olur. 23/237
    Arap eli öpmekle dudak kara olmaz. 147/58
96. Arayan Mevla'sını bulur. 6/54
    Arkadan söylenen söze kulak verme. 3/12
    Armut ağacı elma vermez. 23/233
99. Arslan ağzından şikâr alınmaz. 10/101
    Arslan yatağından belli olur. 12/132
    Asalet edep ve terbiyededir. 9/89
102. Asıl azmaz. 13/142
    Asılsız söz sahibine yüz karası olur. 20/204
    Aş taşınca kepçeye baha yetmez. 25/258
105. Âşık buldukça bunar. 146/53
    Âşık herkesi kör ve dört tarafını duvar sanır. 142/9
    Âşık sevdiğine bakar fakat görmez. 143/19
108. Âşıka Bağdat ırak değil. 143/10
    Aşk bir deryadır dalmayınca bilinmez. 147/62
    Aşk gönülde karar etti, akıl baştan firar etti. 147/61
111. Aşk insan için hem hâdî hem mudılldır, mazhar-ı hidayet olanlar merd-i kâmildir. 145/33
    Aşk olmayınca meşk olmaz. 146/46
    Aşk sultan, gönül köledir. 147/63

---

[16] 122. (7/9) *Hikâyet*: Şita bir gün Hoca bir yel değirmeni gördü. Meğer hiç ömründe görmüş değil idi. Bir herife sorup "Buna ne derler?" dedi. Herif eyitir "Buna yel değirmeni derler." dedi. Hoca eyitir "Ya buna su nereden gelir?" demiş. Herif eyitir "Yel değirmenidir." Hoca eyitir *"Bildim yel degirmenidir, amma suyu nereden gelir?"* demiş. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Keleti GyŸjtemény Tör. O. 119. sy. 35[b]. yr. || Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Keleti GyŸjtemény Tör. Qu. 65. sy. 29[a]. yr.

114. Aşkın da çorba gibi ilk kaşığı tatlıdır. 146/48
Aşkın gözü kör, kulağı sağırdır; ne doğru yolu görür, ne de doğru lafı duyar. 146/54
At binenin kılıç kuşananın malıdır. 3/13
117. At bulunur meydan bulunmaz, meydan bulunur at bulunmaz. 12/122
At sahibine göre eşinir. 13/139
Atarlar taşı [elbette] dıraht-ı meyvedâr üzre[17]. 5/36
120. Ateş ile sel dilsiz düşmandır, haber vermeden gelir. 23/235
Atı alan Üsküdar'ı geçti. 13/134
Atı verdin yuları da atıver. 2/6
123. Atın güzel yürüyenini al koşma atı çıkarsa bahtına. 22/229
Atını iyi bağla da sonra Allah'a emanet et. 5/35
Atlar tepişir merkep arada kalır. 11/114
126. Attan düşene tımar deveden[18] düşene mezar lazımdır. 10/100
Avrat var arpa unundan aş yapar.
Avrat var buğday unundan keş yapar. 146/44
Ay aydın hesap belli[19]. 8/72
129. Ayağa dokunmadık taş olmaz, başa gelmedik iş olmaz. 27/274
Ayağı kayana yol gösteren çok olur. 2/7
Ayağın baş üzre korlar öğrenirsen marifet. 24/246
132. Ayağını sıcak tut başını serin
Beline sahip ol düşünme derin. 13/137, 26/267
Ayağını yorganına göre uzat. 8/77
Aynada gör düşte gör, hele bir yol düş de gör. 146/49
135. Ayıyı devirmeden postu satışa çıkarılmaz. 12/123
Ayinesi iştir kişinin lafa bakılmaz.
Şahsın görünür rütbe-yi aklı eserinde[20]. 23/241

---

17 Maḳālī, Żiyā Paşa, *Ḫarābāt*, 2, 151. s. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 2, 1. kısım, 222. s.

18 *eşekten* diye de geçer.

19 "Çömlek hesabına bakarsanuz tamam yüz kırk beşinci gündür." latifesinde zımnen mevcuttur. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Keleti GyŸjtemény Tör. Qu. 65. sy. 11[a]. yr.

20 AİSOPOS: *Masallar:* 59. ZİYÂ PAŞA [1829-1880]: Terkîb-bend V, 8. beyit. GÖÇGÜN: … *Bütün Şiirleri:* 211. s. ZİYÂ PAŞA [1829-1880]: *Bütün Şiirleri:* Hazırlayan: Önder GÖÇGÜN: *Ziya Paşa'nın Hayatı, Eserleri, Edebi Şahsiyeti ve*

Ayran bulmaz aşına reyhan takar başına. 11/115

138. Az dâyimâ çoğa tâbidir. 8/73
Az konuşmaktan nâdiren, fakat çok konuşmaktan ekseriyâ pişmânlık husûle gelir. 26/268
Az sakınan çok hata eder. 19/190

141. Az [u] tamah çok zarar getirir. 7/58
Az veren candan çok veren maldan verir. 8/71
Azıcık aşım ağrısız başım. 8/68

144. Aza kanâat etmeyen çoğu bulamaz. 24/249

B Harfî

Baba himmet. -Oğlum hizmet. 46/64
Baba malı tez tükenir, evlât gerek {kendi} kazana. 42/23

147. Baba mirâsı yanan mum gibidir. 41/2
Baba oğluna bir bağ bağışlamış, oğul babasına bir salkım üzüm vermemiş. 43/38
Babasının devâm üzerine te'dip ve terbiyesinden müteezzî ve rûgerân olan vildân, kadr-i pederi vakt-i hayatında değil belki zaman-ı vefatında anlaya bilir. 52/123

150. Bağa gir iz'in olsun, üzüm yemeğe yüzün olsun. 42/14
Bağban bir gül için bin hara hizmetkâr olur[21]. 42/26
Bağlı koyun yerinde otlar. 41/4

153. Bahâne[22]-yi cûy-i vuslat olduğum yâra duyurmuşlar
Tekâzâ[23] etmişler ammâ mâʿnevî himmet buyurmuşlar[24]. 46/66

Bütün Şiirleri: Ankara 1987, VI+349 s. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 737 Kültür Eserleri Dizisi: 76.

21 RECÂÎZÂDE Ahmed Cevdet: *Nevâdiru'l-Âsâr fî Mütâlaʿati'l-Eşʿâr*: 118. s. § 1106. RECÂÎZÂDE Ahmed Cevdet: *Zînetü 'l-Mecâlis*: (1994) 25. s. Żiyā Paşa, *Ḫarābāt*, 2, 97. s. Ahmed Vefik Paşa, *Münteḫabāt-ı Ḍurūb-ı Emṡāl*, 79. s. SOYKUT: *Açıklamalariyle XII. Asırdan XX. Arsa kadar Türk Şiirinde Tasavvuf, Hikmet ve Felsefeyle Dolu Unutulmaz Mısra'lar*: 242. s.

22 Şefḳat-i Baġdādī: *Teẕkire-yi Şuʿarā. Teẕkire-yi Silāhdār-zāde*. [TUMAN]: *Tuhfe-yi Nâilî*: Vesîle.

23 Faṭīn Dāvūd: *Ḫātimetü 'l-Eşʿār*: Żiyā Paşa, *Ḫarābāt*. Şefḳat-i Baġdādī: *Teẕkire-yi Şuʿarā*. *Teẕkire-yi Silāhdār-zâde*. [TUMAN]: *Tuhfe-yi Nâilî*: *Nifāḳ*

24 Vaḥyī (1233/1817): Faṭīn Dāvūd: *Ḫātimetü 'l-Eşʿār*: 439. s. Żiyā Paşa, *Ḫarābāt*, 2, 95. s. [TUMAN]: *Tuhfe-yi Nâilî*: 2, 1161. s. § 4606.
Nūrī: Şefḳat-i Baġdādī: *Teẕkire-yi Şuʿarā*. 159. s. *Teẕkire-yi Silāhdār-zāde*. 365. s.

Bahşiş atın dişine bakılmaz. 41/9
Bakılırsa bağ olur, bakılmazsa dağ olur. 51/105a

156. Bakmakla usta olsa köpek kasap olurdu. 50/99
Bal kokmaz, asil de azmaz. 51/109
Bal tutan parmağını yalar. 50/97

159. Balın olsun sineği Bağdat'tan gelir. 49/94
Bana benden olur her ne olursa,
Başım selamet bulur dilim rahat dururs[25]a. 43/39
Basit bir işi tehir etmek onu zorlaştırır. Zor işi tehir etmek onu imkânsızlaştırır. 48/82

162. Baskısız parayı yel alır, sahipsiz tahtayı el alır. 41/3
Baş başa vermeyince taş yerinden kalkmaz. 53/127
Baş ol da eşek başı ol.
Bir mukayese: Bizde derler ki "Baş ol da eşek başı ol." Hâlbuki Arap'ta "*Kün ḏünb*^{en} *ve lā tekün re's*^{en}." derler, yâni "Kuyruk ol da baş olma." demektir. Bilmem hangisi doğru. Rıfat.[26]

165. Başa gelen çekilir. 45/56
Başımı kır da hatırımı kırma. 42/22
Başın selamet bulur dilin sükût ederse. 41/11

168. Başını semâya çarpmaktan cüceler korkar. 51/116
Başkası için kazdığı kuyuya insan kendisi düşer. 44/41
Başkasının aybını sana söyleyen senin aybını da başkasına söyler. 50/98

171. Başkasının kölesi sana karşı senin gibi hürdür. 45/54
Bed-asla necâbet mi verir hiç üniforma?
Zer-dûz palan ursan eşek yine eşektir[27]. 45/52
"Bedava sirke baldan tatlıdır." derlerse de inanma. 44/46

174. Bed-baht ona derler ki kahr olmak için elinde cühelanın

[TUMAN]: *Tuhfe-yi Nâilî*: 2, 1111. s. § 4606.

25 Beyit. İkinci mısra vezin gereği *Başım rahat bulur dilim dururs*a olmalıydı.

26 Edhemoğlu İbrahim'in sözüdür [718-777]. Seḫāvî, *Maḳāṣıd*, s.328; İbnü'd-Deyba', *Temyîz*, 142. s. ʿAliyyü 'l-Ḳārî, *Kübrā*: 270. s. al-ʿACLŪNÎ: *Kaşfu 'l-Ḫafā*: 2. C. 177. s. § 2026. Maḥammed b. Dervîş b. Muḥammed el-Beyrūtî eş-Şāfîʿî, *Esnā 'l-Meṭālib fî Eḥādîşi 'l-Muhṭêlifeti 'l-Merātib*: 215. s.

27 ZİYÂ PAŞA [1829-1880]: Terkîb-bend IX, 5. beyit. *Bütün Şiirleri:* Hazırlayan: Önder GÖÇGÜN: *Ziya Paşa'nın Hayatı, Eserleri, Edebi Şahsiyeti ve Bütün Şiirleri:* Ankara 1987, 214. s. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 737 Kültür Eserleri Dizisi: 76.

Kesb-i kemal-i hüner eyler[28]. 46/65
Beğenmediğin sözlere kulağını sağır et. 46/65
Beğnemeyen kızını vermesin. 43/36
177. "Bekârlık sultanlık." derlerse inanma. 23/240
Bende-yi makbulünü mevlası azad eylemez. 51/108
Besle kargayı gözünü oysun. 41/13
180. Besmelesiz çıkma yola, başa gelir türlü bela. 50/104
Beşer ekseriyetle şaşar. 41/12
Bez alacaksan Musul'dan, kız alacaksan asıldan. 49/89
183. Bezl eyleme sen lütfunu her şahs-ı leîme. 49/85
Biçare katır müfte satıldı semeriyle. 41/6
Bilemem eyleyecek girye midir hande midir?[29] 46/63
186. Bilerek yapan aldatmaz. 52/22
Bilinir kadr-i abâ mevsim-i bârân olsun[30]. 42/20
Bilmediğin bir şeye uyma; işitişin, görüşün ve kalbin tamamen mesuldür. 48/79
189. Bilmediğin kapıyı çakma. 43/29
Bilmez insan kadrini âlemde insan olmayan[31]. 42/21

---

[28] *bed-baḫt aŋa derler ki elinde cühelānıŋ*
ḳahr olmaḳ için kesb ü kemāl-i hüner eyler (Yeŋişehrli ʿAvnî)

ʿAvnî Beg [1826-1884]: *Merhûm Avni Beg Dîvânı:* Basdıran: Şevki. İstanbul 1306 [=1889], Mahmûd Beg Matbaası, 175 s.
ÖZGÜL, M[etîn] Kayahan: *Yenişehirli Avnî Hayâtı ve Eserleri:* Ankara 1990, XI+226 s. Kültür Bakanlığı Yayınları / 1117 *Türk Büyükleri Dizisi* / 129.
Eşʿâr-ı Müntahabe-i ʿAvnî: İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp. Türkçe Yazmalar Kit. 2985. sy. 140 s.; *Külliyât-ı Yeŋişehirli ʿAvnî Beg:* İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp. Türkçe Yazmalar Kit. 9289. sy. 368 s.
ÇAVUŞOĞLU, Mehmed: *Yenişehirli Avni Bey Divânı:* İstanbul 1962, I, 232; II, 343+39 s. İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp. T. 3189. İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Merkezi Ktp. T. 586. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Genel Kit. THT 76.
TURAN, Lokman: *Yenişehirli Avnî Dîvânı'nın tahlili: tenkidli metin, Encümen-i Şuarad'dan Batı tesirinde gelişen Türk edebiyatı'na geçiş*. Erzurum 1999, XXIII+1103. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

[29] Nābī̇, *Dī̇vān*, 1, 620, 213, 2. Żiyā Paşa, *Ḫarābāt*, 2, 89. s.

[30] Diyârbekirli Saʿîd Paşa, *Dī̇vān*, 96, 10, 7.
Fāżıl, Żiyā Paşa, *Ḫarābāt*, 2, 141. s.
RECÂÎZÂDE Ahmed Cevdet: *Zīnetü 'l-Mecālis*: 60. s. || 152. s. § 754. RECÂÎZÂDE Ahmed Cevdet: *Zīnetü 'l-Mecālis*: 60. s. || 152. s. § 754. olsa: *olsun*. AHMED BÂDÎ, *Armagan*, 1[a]. s. § 2. SOYKUT: *Açıklamalariyle XII. Asırdan XX. Arsa kadar Türk Şiirinde Tasavvuf, Hikmet ve Felsefeyle Dolu Unutulmaz Mısra'lar*: 736. s.

Bil[in]mez kim [kim] kazana kim yiye. 45/51

192. Bin bilirsen de yine bir bilene danış. 52/121

Bin dost azdır, bir düşman çoktur. 49/87

Bin gussa bir borç ödemez. 43/32

195. Bin marifet zamanede bir aferindir. 42/25

Bir adam ne kadar fazla utanırsa o kadar hürmete mazhar olur. 49/93

Bir adamın değeri konuştuğu kimselerin değeri ile ölçülür. 47/75

198. Bir ağızdan çıkan bin ağıza yayılır. 43/28

Bir çiçekle yaz geçmez. 43/27

Bir değirmendir cihân her{kes} [kimse] bekler nevbetin[32]. 44/47

201. Bir dil-ber-i mestî reh-zen-i ehl-i takvâ olabilir. 51/112

Bir dost için ölmek zor bir şey değil uğruna ölünecek dost bulmak zordur. 47/72

Bir el ile diken iki el ile toplar. 41/5

204. Bir erkek terbiye edildiği vakit bir tek fert, bir kadın terbiye edildiği vakit bir aile terbiye edilmiş olur. 48/83

Bir felaket üzerine ağlayıp sızlamak da bir felakettir. 52/117

Bir insanı tanımak istiyorsanız onu büyük bir mevkiye geçiriniz. 47/78

207. Bir insanın değeri okuduğu kitapların değeri ile birlikte yükselir. 48/81

Bir iş bin lakırdıdan daha iyidir. 50/102

Bir kimseye keşf eylemez esrârını âkil[33]. 43/37

210. Bir kişiyi iyi tanımak için kardeşine değil arkadaşına bakmalı. 51/113

Bir insanda kibir, hırs ve şöhret varsa söz seylerken soğan gibi kokar. 53/126

---

[31] ZİYÂ PAŞA [1829-1880]: … *Bütün Şiirleri:* Hazırlayan: Önder GÖÇGÜN: *Ziya Paşa'nın Hayatı, Eserleri, Edebi Şahsiyeti ve Bütün Şiirleri:* Ankara 1987, 287. s. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 737 Kültür Eserleri Dizisi: 76.

[32] ZÂTÎ [1471-1546]: *Dîvân:* III. c. Yayınlayanlar: Mehmet ÇAVUŞOĞLU - M. Ali TANYERİ, İstanbul 1987, 79. s. 1130/2[b].

[33] *Ben ezelden terk etmişim ikrarım*
Keşf eylemez hiç bir kimse esrarım

KAYA, Doğan, *Âşık Minhacî*, Sivas 2006, 43. s.

Bir insanı hükmünüz altına almanın en güzel şekli kalbini kazanmaktır. 51/110

213. Bir koyundan yalnız bir post çıkar. 41/8

Bir memleketet namus erbabı namussuzlar kadar cesur olmadıkça ciddi bir iş görmeğe imkân yoktur. 47/77

Bir memleket için faydalı olan şey o milletin tabiat ve bakiyesine uygun olan şeydir. 47/76

216. Bir musibet bin nasihate bedeldir. 45/60

Bir sarayın bekçisi olmaktan bir kulübenin sahibi olmak daha iyidir. 47/73

Bir sırrın ucunu veren tamamını elde tutamaz. 47/74

219. Bir tek kimseye yapılan adaletsizlik umuma çevrilmiş bir tehdittir. 48/84

Bir toplantıda erkekler birbirini dinler kadınlar birbirini seyrederler. 48/80

Biri yer biri bakar kıyamet ondan kopar. 49/92

222. Bitirmeyecek olduktan sonra hiç başlamamalıdır. 50/101

Biz bu dehrüŋ germ ü serdin görmüşüz. 43/35

Bize mülhid diyenin kendinde iman olsa

Dinimize tariz eden bari müselman olsa[34]. 44/42

225. Bizim için en tehlikeli müşavir kendi gururumuzdur. 49/86

Bodur tavuk her zaman piliç geçinir. 45/55

Bolca keyif çokça akça ister. 46/68

228. Borç alan dert alır. 50/103

Borç, alırken dost öderken düşmandır, onun için borç almağa pek yanaşmamalıdır. 52/124

Borç ödemekle, yol yürümekle biter. 41/1

231. Borç yiğidin kamçısıdır. 45/57

Borçtan kaçınmalıdır, borç insanı yalancılığa alıştırır. 50/96

Bostancıya tere satılmaz. 43/30

234. Boş çuval ayakta durmaz. 50/100

---

[34] *bize mülḥid dėyenüŋ kendüde īmān olsa*
daḫl ėden dīnümüze bārī müselmān olsa (Müseddes)
Küfr-i Bahāyī. Millet Ktp. AE Manzum 768. nr. 30[a-b]. yr. ŻİYÂ PÂŞÂ: *Ḫarābāt*: 2. C. 156. s. ERGUN: *Türk Şairleri*: 2, 664[a]. s.

Boşanıp kocana, sevişip oynaşına varma. 41/10
Boyun uzun bakışırsın alaya,
Bu akl ile zor gidersin sılaya. 45/61
237. Böyle eyyâm-ı gamın böyle olur nevrûzu[35]. 43/37, 50/105
Bu akıl ile bir baltaya sap olamazsın. 46/62
Bu bir zibâ reviştir, âkil ol dîvâne sansınlar[36]. 44/44
240. Bu dünya zıll-ı hayaldir ne gam baki ne sürur. 49/90
Bu sıcağa kar mı dayanır? 45/58
Bu söz eskidir: Yedirir felek kimine kavun, kimine kelek. 43/34
243. Bugünkü tavuk yarınki kazdan iyidir. 44/45
Bugünün işini yarına bırakma. 42/16
Buğdayını öğütünceye kadar değirmencinin yüzüne gül. 45/50
246. Bulan bulgur kaynatır bulmayan omzunu oynatır. 49/91
Bulanık suda balık avlanmaz. 42/15
Buldukça bunama. 46/69
249. Bulunmaz Bursa kumaşı değil. 43/31
Buluttan nem kapar ekseri turfa. 44/43
Birden işitilmez doğru bir haber
"Kara haber tez duyulur demişler[37]." 53/128
252. Bülbül gül, karga da leş arar. 42/18
Bülbül yavrusu zamanı gelince öter. 45/59
Bülbülün çektiği dilinin belasıdır. 51/107

---

35 *Miḥnet-i ġamda şeb ile seçemezler rūzı*
Böyle eyyām-ı ġamuŋ böyle olur nev-rūzı

Hâletî [1570-1631], *Dîvân:* Müfredler 461; RECÂÎZÂDE Ahmed Cevdet: *Nevâdiru'l-Âsâr fi Mütâla'ati'l-Eş'âr:* 375. s. § 3590. ŞİNÂSÎ: § 1309. SOYKUT: *Unutulmaz Mısra'lar:* 280. Ẓulmet-i baḥr içre şebden seçemezler rūzı NEF'Î [1572?-1635]: *Divān:* Müfredler. Hazırlayan: Metin AKKUŞ: *Nef'î Dîvânı:* Ankara 1993, 354. s. Akçağ yayınları Genel Yayın No. 51, Türk Klasikleri / Divanlar: 11.

36 *derūnī āşinā ol ṭaşradan bēgāne ṣansunlar*
'aceb zībā revişdür 'āḳil ol dēvāne ṣansunlar* (Dervēş Şināsī)

* *bu bir özge.*
Ḳ.ĀF-ZĀDE, *Zübdetü 'l-Eş'ār*: 202 359 (55b10). s. ESRAR DEDE: *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*: Żiyā Paşa, *Ḫarābāt*, 2, 80. s. TUMAN]: *Tuhfe-yi Nâilî*: 2, 505. s. § 2129. al-FUĀDĪ: *Menāḳıb-ı Şerīf-i Pīr-i Ḫalvetī, Ḫażret-i Şa'bān-ı Velī*: YAZAR, 239. s. RECÂÎZÂDE Ahmed Cevdet: *Zīnetü 'l-Mecālis*: 40. s. || 71. s. § 223. KOCATÜRK, *Divan Şiirinde Meşhur Beyitler*: 30. s.

37 Manzum.

255. Bütün bildiğim hiçbir şey bilmediğimdir. 52/120
Büyüğünü bilmeyen Tanrı'sını da bilmez. 52/118
Büyük balık küçük balığı yiye gelmiş yiye gider. 44/40
258. Büyük başın ağrısı da büyük olur. 42/17
Büyük hikmetler kısa sözlerde olur. 44/48
Büyük kalpler büyük binalar gibi daima kendi[si]ni gösterir. 51/114
261. Büyük kapının büyük halkası olur. 50/95

C Harfî

Cahil olduğundan haberdar olmak bilgiye doğru atılan büyük bir adımdır. 75/53
Cambaz ipte, balık dipte gerek. 75/55
264. Can vermeyince canan ele girmez. 71/10
Cebinde parası bulunmayanın dilinde bal bulunmalıdır. 75/56
Cefayı çekmeyen âdem sefanın kadrini bilmez[38]. 71/12
267. Cehlin evvel mertebesi sehl olmaz,
Ta kesbsiz bu kadar cehl olmaz[39]. 73/30
Cemal gider, kemal kalır. 72/14
Cemiyet günah işleyenleri değil işledikleri günâhları iyi gizlemeyenleri cezalandırır. 73/27
270. Cenab-ı Hak bir söyleyip iki dinlemek için insanlara bir ağız iki kulak vermiştir. 74/35
Cenab-ı Hak yağ mumu yakana yağ mumu, bal mumu yakana da bal mumu verir. 73/31
Cennet mülkü içinizdedir cehennem de oradadır. 73/26
273. Cesaretin en büyüğü sabır ve tahammüldür. 72/20
Cevap çoğaldıkça sevap azalır. 72/19
Cümlenin maksudu bir, amma rivâyet muhtelif[40]. 72/13

---

[38] Hezec: Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün.

[39] *cehlüŋ ol mertebesi sehl olmaz*
kesbsiz çaḳ bu ḳadar cehl olmaz (ʿAṭāyī, *Ṣoḥbetü 'l-Ebkār*, 888, 1267.)

[40] Muḥibbī'nin diyenler de vardır. ḲĀF-ZĀDE, *Zübdetü 'l-Eşʿār*: 489 (86^{b}10). s. Nevʿī-zāde ʿAṭāī, *Ḥadâiḳu 'l-Ḥaḳâiḳ fī Tekmileti 'ş-Şaḳâiḳ*, 101. s. (1, 465). İkinci mısra için bak. Muʿallim Nācī, *Luġat-i Nācī*, (cümle 324^{b}, maḳṣūd 822^{a}). Meḥmed Ṣalāḥī,

276. Cümleye[41] muhalefet kuvve-yi hatadandır.[42] 71/11

Ç Harfi

Çabuk dost olan nâdim olur. 71/5

Çağrılan yere gitmekte ar etme, çağrılmayan yere gidip de yerini dar etme. 72/16

279. Çalı çırpı ile ev yapılmaz. 73/34

Çalışmak fazilet kaynağıdır. 74/37

Çalışmak günü kısaltır, ömrü uzatır. 74/36

282. Çalışmak hayatı tatlılaştırır. 74/38

Çalışmak insana yalnız canı kazandırmaz, hayatı da kazandırır. 73/29

Çalışmayan ekmek yok. 75/57

285. Çab budağıyla güzeldir. 74/40

Çanağa ne doğrarsan kaşığına o çıkar. 75/45

Çatal kazık yere geçmez. 71/4

288. Çatlak testi su tutmaz. 72/22

Çaylağa sormuşlar "Atasını koyup, yavrusunu neye kaparsın?" "Avazı sulağıma hoş gelir." demiş. 74/41

Çayı görmeden paçanı sıvama. 27/23

291. Çekme gam, doğruya Hak yaver olur. 71/9

Çevik kuş ökseye iki ayağından tutulur. 74/39

Çıkacak kan damarda durmaz. 73/32

294. Çivi çiviyi söker. 72/25

Çizmeden yukarı çıkma. 71/1

Çoban armağanı çam sakızı olabilir. 72/21

297. Çoban güttüğü, çırak durduğu kadar alır. 73/33

Çoban yağı çok bulursa çarığına sürer. 75/48

Çobana verme kızı ya koyun güttürür ya kuzu. 72/24

300. Çocuğa iş buyuran ardınca kendi[si] gider. 75/58

Ḳāmūs-ı ʿOṣmānī, 1, 168[b]. s. elif maddesi. 3, 227[a]. s. cümle maddesinde ikinci mısra. RECÂÎZÂDE Ahmed Cevdet: *Nevâdirü 'l-Âsâr fî Mütâlaʿati 'l-Eşʿâr*: 202. s. § 1886. ŻİYÂ PÂŞÂ: *Ḫarābāt*: 2. C. 108. s. (Son ikisinde Sultan Süleyman diye geçiyor.)

41 Cumhura olmalıydı.

42 AHMED BÂDÎ, *Armagan*, 58[a]. s. § 1243.

Çocuk çiçek gibidir iyi bakılmazsa çabuk solar. 75/50
Çocuklar hak etmediği zaman bile sevgiye muhtaçtırlar. 75/54
303. Çocuktan al haberi. 71/7
Çok acele eden ekseriya geç kalır. 73/28
Çok ağız bir olunca bir ağız hiç olur. 75/49
306. Çok arpa at çatlatır. 71/8
Çok beladan kurtarır seni "Bilmem, görmedim." demek. 75/51
Çok bileni değil çok iyi bileni aramalıdır. 71/6
309. "Çok bilirim." diyen çok yanılır. 71/3
Çok naz âşıkı usandırır. 72/15
Çok söz yalansız çok para haramsız olmaz. 75/60
312. Çok tamah baş yarar. 74/43
Çok ver aza kanaat et. 72/18
Çok yaşamak elimizde değil fakat namımızı çok yaşatmak elimizdedir. 75/52
315. Çok yaşayandan çok gezen daha iyi bilir. 72/17
Çömlek demiş "Dibim altın." kaşık demiş "Girdim, çıktım.". 74/44
Çöreğin büyüğü unun bolluğunda olur. 75/47
318. Çubuğu yaş iken eğmek gerek. 75/46
Çürük baklanın kör alıcısı olur. 74/42
Çürük iple kuyuya inilmez. 71/2
321. Çürük tahta çivi tutmaz. 75/59

D Harfi

Dağ başında duman, yiğit başında boran eksik olmaz. 98/85
Dağ başında otur, delik başında oturma. 91/2
324. "Dağ dağa kavuşmaz." denir, ama ki ciğerde sabr-ı dağ kavuştu dahi dil yâra kavuşmaz. 94/47
Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur. 92/17
Dağ dumansız, gül dikensiz olmaz. 91/11
327. Dağ ne kadar yüce olsa bir geçidi bulunur. 97/76
Dağ ne kadar yüce olursa yol yine üstünden aşar. 98/84
Dağa çıkan düz aramaz. 91/3
330. Dağda gez, belde gez insafı elden bırakma. 91/9
Daha Hanya'yı Konya'yı bilmez, devenin götüne güler. 97/75

Dalaşkan köpek ne kendi[si] yer ne başkasına yedirir. 98/92

333. Dalalette kalmak istemeyen hakikati daima aramalıdır. 133/1
Dalalette kalmış olanlar delilsiz kalmış körlere benzerler. 133/2
Damlaya damlaya göl olur. 93/31

336. Dana altında buzağı aranmaz. 95/59
Danışan dağ aşmış, danışmayan yolda kalmış. 95/54
Davaya burhan âşıka nişan isterler. 95/61

339. Davulun sesi uzaktan hoş gelir. 93/24
Daima ara, bugün altın ararken bakır, yarın bakır ararken altın bulursun. 98/94
Daima "Bilirim." mi diyor gençtir, "Her şey olabilir." mi diyor ihtiyardır. 98/95

342. Daima gülmek daima ağlamak kadar hazindir. 96/64
Değirmenden korkan porsuk harman yanında ne eyler? 98/88
Değirmene gelen nevbete kail olur. 94/42

345. Değme sarhoşa kendi[si] yıkılır. 99/102
Dehr içinde hangi gün gördük ki akşam olmamış[43]? 93/25
Dehrin ne safâ var acabâ sîm ü zerinde?
İnsan bırakır hepsini hîn-i seferinde.[44] 96/63

348. Deli ağlamaz, akıllı gülmez. 99/108
Deli balı bîvefâdır ahde incâz eylemez. 93/26
Deli deliden hoşlanır, imam ölüden. 99/104

---

[43] *Var mı yér ruḫ-sāra kim ḫaṭṭ-ı siyeh-fām olmaya*
Dehr içinde ḳanġı gün gördük ki aḫşam olmaya

CENÂNÎ [ö. 1592]: *Dîvân*: Süleymaniye Ktp. Esad Efendi Kit. 3424. sy. 337[a] yr. OKUYUCU, Cihan: *Cinânî (Hayâtı - Eserleri - Dîvânının tenkidli metni)*: Ankara 1994, XXXVII+770 [629. s. Matali' 2.] s. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 570. Ayrıca KINALI-ZADE: Hasan Çelebi [1546-1604]: *Tezkiretü'ş-Şuarâ*: [Yazılışı: İstanbul 1586.] Eleştirmeli baskıya hazırlayan: İbrahim KUTLUK, I. C. Ankara 1978, [VI]+73+[VII]+576 (264) s. Türk Tarih Kurumu Yayınları: XVIII. Dizi - Sa. 4[1].; II. C. Ankara 1981, [IV]+578-1094+[II] s. Türk Tarih Kurumu Yayınları: XVIII. Dizi - Sa. 4[2]. RIZÂ [ö. 1671]: *Tezkire-i Rızâ*: [Yazılışı: İstanbul 1640.] Der-i sa'âdet [=İstanbul] 1312 [=1896], 25. s. RECÂÎZÂDE Ahmed Cevdet [ö. 1831]: *Nevâdiru'l-Âsâr fî Mütâla'ati'l-Eş'âr* (Seçme Beyitler): Hazırlayanlar: Abdulkerim ABDULKARİDOĞLU - Mehmet SARI, Ankara 1998, XVI+416 (335. s. 3185. Manzum Eserler Serisi: 4. [İlk baskı: RECÂÎZÂDE Mustafa Şâmil, Bulak, Bulak Matbaası, 1256 [=1840], 179 s. İstanbul [2]1287 [=1870], 134 s. Yazması: Millet Ktp. Ali Emiri Manzum Kit. 677. sy.]

[44] Ziya Paşa, *Bütün Şiirleri*, 210. s.

351. Deli devran, akıllı vakit bekler. 99/107
Deli ile devletli ikisi de akıllarına geleni[45] işlerler. 92/22
Deli öğüt tutmaz. 97/73
354. Deli susarsa herkes onu akıllı sanır. 97/80
Delilsiz yola giren değneksiz âmâya benzer. 97/78
Delinin babası şen olmaz. 97/79
357. Deliye bir şey söylersen ya hamamda ya düğünde ifşa eder. 92/18
Deliye her gün düğün bayram. 93/30
Deliye inan olmaz. 98/97
360. Deme kimseye "Gözün üstünde kaşın var.". 93/32
Deme Mecnun ile Leyla'ya deli
Halk-ı âlem her biri bir gûnâ deli. 92/19
Demir nemden, insan gamdan çürür. 99/103
363. Demir tavında döğülür. 93/35
Dene altını mihek taşında, dahi insanı iş başında. 94/41
Denemediğin kimse ile dost olma. 99/99
366. Denemeden kimseyi dost tutma. 97/81
Denizde bulunan kimse rüzgârın emrine tâbidir. 96/68
Denize düşen kılınca sarılır. 94/45
369. Derdini veren dermânını da verir. 93/33
Derdini söylemeyen devâsını bulamaz. 92/23
Dereye su gelinceye kadar kurbağanın gözü çıkar. 95/58
372. Der-i nazar-gâh-ı ilâhîdür yıkma kalbin kimsenüŋ[46]. 98/96
Dertsiz baş olmaz, tuzsuz aş olmaz. 97/83
Destiyi kıran da suyu getiren de bir olmasın. 94/48
375. Devasız dert olmaz[47]. 93/27

---

45 akıllarına geleni *bildigini* diye de geçer.

46 Mısra.

47 *mā anzala'llāhu dā'an illā anzala lahu şifā'an*. al-BUḪĀRÎ: *al-Cāmiʿu 's-Ṣaḥīḥ*: 76. Kitābu 'ṭ-Ṭibb 1. bāb hadis (Sofuoğlu, 12, 5720). İBN MĀCA: *al-Cāmiʿu 's-Sunan*: 31. Kitābu 'ṭ-Ṭibb 1. bāb 3436. hadis (Hatipoğlu, 9, 187).

tadāvav ʿibādu'llāhi fa-inna'llāha subḥānahu lam yaḍaʿ dā'an illā vaḍaʿa lahu şifā'an. İBN MĀCA: *al-Cāmiʿu 's-Sunan*: 31. Kitābu 'ṭ-Ṭibb 1. bāb 3436. hadis (Hatipoğlu, 9, 187).

li-kulli dā'in davā'un. al-MUSLİM: *al-Cāmiʿu 's-Ṣaḥīḥ*: 39. Kitābu 's-Salām 26. bāb 69-(2204). hadis (Sofuoğlu, 7, 57).

inna'llāha anzala'd-dā'a va'd-davā'a va caʿala li-kulli dā'in davā'a fa-tadāvav va lā

Deve ölürse derisi eşeğe yük olur. 98/91
Deveci ile konuşan kapısını büyük açmalıdır. 95/57
378. Deveye burç lazım olunca boynunu uzatır. 98/93
Deveyi yardan uçuran bir tutam ottur. 92/16
Dırdır edip durmaktan sükût hayırlıdır. 95/52
381. Dibini görmediğin suya girme. 96/70
Dil kılıçtan keskin bir silahtır. 96/65
Dil zehrinin panzehiri yoktur. Binaenaleyh gönül kırmamağa çalışmalıdır. Rıfat 99/100
384. Dilber odur ki şefkat ede müptelasına. 93/28
Dilbere dildara sofiye seccade aratmaz. 99/105
Dildeki davaya elde hüccet isterler. 96/62
387. Dilden gelen elden gelse, fukara bahtiyar olur. 97/74
Dili tamir güçtür, kolaydır hatır-şikenlikler. 99/99[a]
Dilin cirmi küçük cürmü büyüktür. 95/56
390. Dilin kemiği yoktur, bilirsin. 93/29
Dilinde olanı kalbin desteklemezse Hakk'a doğru bir adım atamazsın. 97/72
Dilini tutan başını kurtarır. 92/20
393. Dillere destan etmiş meğer esrar sandığım. 94/38
Dişi kuş yapar yuvayı, içini dışını sıvayı sıvayı. 91/12
Dişime gelen işime de gelir. 95/51
396. Doğmayan çocuğa kaftan biçilmez. 93/34
Doğru sarsılsa da yıkılmaz. 99/101
Doğru söz başka büyük söz başka (başta?). 95/49
399. Doğru söz insana acı gelir. 93/36
Doğru söz karşısında akan sular durur. 98/89
Doğru yoldan doğru sözden ayrılma. 94/40
402. Doğruda aç, eğride tok pek az bulunur. 91/8
Doğruluğun önünde yüz hile taklak atar. 97/71

---

tadāvav bi-ḥaram^{in}. ABŪ DĀVUD: *al-Cāmiʿu 's-Sunan*: 22. Kitābu 'ṭ-Ṭibb 11. bāb 3874. hadis (Koçaşlı, 4, 619).

tadāvav 'ibāda'llāhi fā-inna'llaha lam yunazzal dāʾ^{an} *illā anzala maʿahu şifāʾ*^{an} *illā'l-mavta va'l-harima*. İBN ḤANBAL, Abū ʿ Abdu 'llāh Muḥammad b. Muḥammad b. Aḥmad aş-Şaybānī [ö. 855]: *al-Musnad*: Miṣr 1313 [=1895], 4, 278. s. al-HŪT, Muḥammad Darvīş [ö. 1859]: *Ansā'l-Maṭālib*: Bayrūt 1430 [=1983], 112. s.

Doğruluk dinin direği, adabın rüknüdür. 94/39
405. Dost başa düşman ayağa bakar. 96/66
Dost dosttan kazanır, düşman adama kurşun atar. 92/14
Dost ile ye iç de alışveriş etme. 91/10
408. Dostluğun mihengi idbardır. 95/50
Dostluk kantar ile alışveriş miskal ile. 92/13
Dostun attığı gül onulmaz yara açar. 98/87
411. Dostun dostuna dost ol. 99/98
Dostun iyisi kara günde belli olur. 95/55
Dostuna para veren ikisini de kayb etmiş olur. 91/7
414. Dûd-ı ahını Huda yerde komaz mazlûmun[48]. 93/37
Duhterin tezvic eden mâder hem ağlar hem güler.[49] 95/60
Düğün iki kişiye, ne var deli komşuya. 94/46
417. Düğüne varır zurna beğenmez, hamama varır kurna beğenmez. 96/67
Dükkân daracık olursa oturacak yer bulunmaz. 98/90
Dünya ana değmez ki cefasın çeke âdem[50]. 94/43
420. Dünya bir gemi, akıl yelkeni, fikir dümeni, kullan kendini. 99/106
Dünya erken kalkanların malıdır. 92/15
Dünya kırk kulplu kazan, bir kulpundan tut sen de kazan. 98/86
423. Dünyada cehennem ehliyetsiz adamın ülfetinden ibârettir. 91/1
Dünyada en mesût insânlar vazifelerini takdir ve hüsn-i ifâ edenlerdir. 96/69
Dünyanın evveli zaʿf u futur ve âhiri mevt ü kubûrdur. 94/44
426. Düşenin dostu olmaz, hele bir kez düş de gör[51]. 91/6

---

[48] *ey güzellik gögine ḫur-şēd olan yaḳma bizi*
yėrde ḳalmaz çün bilirsin dūd-ı āhı kimsenüŋ

Necātī: *Dīvān*, 329, 300, 6. Żiyā Paşa, *Ḫarābāt*, 2, 115. s. AHMED BÂDÎ, *Armagan*, 228[b]. s. § 5394.
Cennābī: ḲINALI-ZĀDE: *Teẕkiretü 'ş-Şuʿarā*, 1, 217. s. BEYĀNĪ, *Teẕkiretü 'ş-Şuʿarā,* 44. s. Ş. SÂMÎ: *Ḳāmūsu 'l-Aʿlām*: 3, 1838[b]. s. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 3, 40. s.

[49] ʿAynī-yi ʿAyntābī, *Dīvān*, 126, 55, 3. Ḫulūṣī: Ali Emiri, *İşkodra vilayeti Osmanlı Şairleri*, 61. s. İbnü 'l-Emīn Maḥmūd Kemāl İNAL: *Son Asır Türk Şâirleri*: 1, 674. s. KOCATÜRK, *Divan Şiirinde Meşhur Beyitler*, 67, 1.

[50] Hezec: Mefʿūlü mefāʿīlü mefāʿīlü feʿūlün.

[51] Remel: Feʿilātün feʿilātün feʿilātün feʿilün.

Düşman sözüne uyma, sakın dosta kıyma. 97/82
Düşmana iyilik et ki dostun olsun, dostuna iyilik et ki daima dostun kalsın. 91/5
429. Düşmandan korkan kendi üzerine asker çekmiş olur. 97/77
Düşmanların derisini soy dostların kürkünü. 91/4
Düşmez kalkmaz yalnız bir Allah'tır. 95/53
432. Düşünen baş pişmanlığa uğramaz. 92/21

E Harfi

Ecel gelince zırh fayda vermez. 21/218
Eceli gelen köpek cami duvarına işer. 13/135
435. Edebi ibret al edepsizden öğren. 6/48
Edebin başı kişinin kendi haddini bilmesidir. 13/140
Eden bulur satma kalır. 11/108
438. Edep bir tac imiş nur-ı Huda'dan
Giy ol tacı emin ol her beladan. 13/133
Edep maldan hayırlıdır. 9/88
Eğer düşmanlarınızı gülünç gösterip mahvetmek isterseniz etrafını dalkavuklarla doldurunuz. 14/149
441. Eğer sevilmek istiyorsan sev. 25/261
Eğilen baş kesilmez. 7/55
Eğme başın dehr-i rûzun Husrev ü Dârâ'sına[52]. 20/203
444. Eğri ağaca yayım her gördüğüne dayım deme. 17/170
Eğri mistârdan doğru çizgi çıkmaz. 18/187
Ehl-i dil birbirini bilmemek insâf değil[53]. 6/43
447. Ehl-i keyfe keyf verir kahvenin kaynaması,
Eşeği baştan çıkarır sıpanın oynaması. 14/147, 148
Ehl-i keyfin keyfini taze elinden taze pişmiş taze kahve tazeler. 12/126
Ehlinin kadrini bilir elbette ehl-i kemal[54]. 10/103

---

[52] Mısra.

[53] NEFʿÎ [1572?-1635]: *Divān:* Gazel 71/2[b]. beyit. Hazırlayan: Metin AKKUŞ: *Nefʿî Dîvânı:* Ankara 1993, 315. s. Akçağ yayınları Genel Yayın No. 51, Türk Klasikleri / Divanlar: 11.

[54] Mısra.

450. El elden üstündür arşa varıncaya kadar. 3/19
El elin merkebini türkü çağırarak ararmış. 23/239
El eliyle yılan tut, korkmazsan onu da yine kendin tut. 10/107
453. El için ağlayan gözden, para için döğüşen dizden olur. 21/221
El için kuyu kazan içine kendi[si] düşer[55]. 21/222
El için yanma nâra yak çubuğunu keyfini ara. 18/185
456. El öpmekle ağız aşınmaz. 25/260
El uzatılan yere dil uzatılmaz. 20/209
Elbette olur ev yıkanın hânesi virân[56]. 4/29
459. Elçiye zeval olmaz[57]. 5/38
Elde âdet bizde bidat olmasın. 5/32
Eldeki para er yerer. 17/172
462. Elden çıkan işe ağızdan çıkan söze tasalanmak fayda vermez. Binaenaleyh evvelden iyi düşünmek lazımdır. 27/272
Elden gelen karın doyurmaz, o da vaktinde gelmez. 10/106
Elden gitmeyince nimetin kadri bilinmez. 9/85
465. Ele inanma, ağaca dayanma. 3/11
Elimizden ne gelir hayr duadan gayrı[58]. 6/46
Elimizden ne gelir talihimiz yâr değil[59]. 6/42
468. Elin derdi ele yalan gelir. 20/208
Elin işte iken gözün de dostta olsun. 11/118
Elin kâşanesinden bizim virânemiz yeğdir[60]. 8/70
471. Eline, iline, beline, diline sahip ol. 13/138
Emanet ata binen çabuk iner. 2/8

---

55 Remel: Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün. *Tevrat*, Vaiz 10/8. Süleymanın Meselleri 26/27. Aisopos, *Masallar*: El için kuyu kazan, sonunda kendisi düşer. 16, 135, 205, 270. as-SAMARKANDİ, Abû ʾl-Layṣ Naṣr b. Muhammad al-Hanafî [ö. 985]: *Bustânu ʾl-ʿÂrifîn*: 933/15. *man ḥafara li aḫihi ḳalibᵃⁿ avḳahu ʾllāhu fihi ḳaribᵃⁿ*. as-SAḪĀVĪ, Muḥammad ʿAbdu ʾr-raḥmān [ö. 1496]: *al-Makāṣidu ʾl-Ḥasana*: Bayrūt 1406 [1985], 644. s.; SAʿDĪ, Abū Abdu ʾllāh Muṣarrifu ʾd-din b. Muṣliḥ [1213-1292]: *Bostān*: [Yazılışı: Şîrâz 1257] Çeviren: Hikmet [T.] İLAYDIN, 3. bs. İstanbul 1975, 62. s. Hürriyet Yayınları: 105. Büyük Klasikler: 17. İslâm Klasikleri: 6.

56 ZİYÂ PAŞA [1829-1880]: 212. s.

57 ad-DĀRİMĪ: *al-Cāmiʿu ʾs-Sunan*: 17. Kitābu ʾs-Siyar 60. bāb 2506. hadis (Aydınlı, 5, 328).

58 Metinde: başka. Fużūlī, *Dīvān*, 396, CCLXXII, 6.

59 Mısra.

60 Mısra.

Emanete hıyanet olmaz. 9/81

474. En büyük deli kendisinin en akıllı olduğuna inanandır. 25/259
En büyük hayat düsturu şudur: Bugün dünden iyiyim, yarın bugünden daha iyi olacağım. 15/156
En büyük insanlar vicdânları sevdâ-yı meâlî ile mâlî olan insanlardır. 17/179

477. En iğrenç yalan göz yaşı şekline girendir. 17/175
En kudretli insan kendi[si]ne hâkim olandır[61]. 15/155
En mühlik zehir müdâhenedir. 10/97

480. Er odur ki kendi vicdanından mesul olmasın. 21/213
Erbab-ı kemal ince iğnenin deliğinden Hindisan'ı seyreder. 26/270
Eri söylet, oku fırlat. 21/217

483. Ėrişür menzil-i makṣūdına āheste giden
Tēz-reftār olanuŋ pāyine dāmen dolaşır[62]. 8/79
Bk. Tēz-reftār.
Erkek arslan arslan da dişisi arslan değil mi? 21/219
Erkekler hayatı çok erken, kadınlar ise çok geç öğretirler. 15/153

486. Esersiz iman başaksız tarlaya benzer. 2/3

---

[61] *laysa 'ş-şadīdu bi 'ṣ-Ṣura'a*^{ti} *innamā 'ş-şadīdu 'llaḏī yamliku nafsahu 'inda 'l-ġaḍabi* [=Güçlü güreşte yere vuran değil kızınca kendisini tutandır.] *Müttekî*: *va 'l-kāẓimīna 'l-ġayża* (Müttekîler) kızdıklarında öfkelerini yutarlar. ALLĀH: *Ḳur'ān*: 3. Ālu ʿİmrān 134. *va iḏā mā ġaḍibūhum yaġfirūna* ve her gadablandıkları vakıt da onlar kusur örterler. ALLĀH: *Ḳur'ān*: 42. Şūrā 37. İBN ANAS: *al-Muvaṭṭā'*: 47. Kitābu Ḥusni 'l-Ḫulḳi 3. bāb 12. hadis (2, 554). al-BUḪĀRĪ: *al-Cāmi'u 'ṣ-Ṣaḥīḥ*: 78. Kitābu 'l-Adab. 76. bāb 139. hadis (Sofuoğlu, 13, 6083). [al-BUḪĀRĪ]: *al-Adabu 'l-Mufrad*: 640. Bābu 'l-Ġaḍab 1317. hadis (Yavuz, 2, 661). al-MUSLİM: *al-Cāmi'u 'ṣ-Ṣaḥīḥ*: 45. Kitābu 'l-Birr va 'ṣ-Ṣila va 'l-Ādāb 30. bāb 107, 108—(2609). hadis (Sofuoğlu, 8, 78). ABŪ DĀVUD: *al-Ċāmi'u 's-Sunan*: 35. Kitābu 'l-Adab 3. bāb 4779. hadis (Koçaşlı, 5, 484). al-ḲUŻĀʿĪ: *Şihābu 'l-Aḫbār*: § 750. hadis (Yardım, 221). al-ĠAZZĀLĪ: *İḥyā'u 'Ulūmi 'd-Dīn*: Tercüme eden: Ahmet [Hulûsi] SERDAROĞLU, İstanbul 1394-1974, Cilt: 3, 372, 386. al-ʿASḲALĀNĪ: *Bulūġu 'l-Marām min Adilla*^{ti} *'l-Aḥkām*: 1509/1277. hadis (4, 381). "Ḳahraman kimdir? Duyularına egemen olabilen." ÇAĞDAŞ: "Sanskrit Edebiyattan Erdem Üzerine Özdeyişler", 111$_{55}$.

[62] Hâtemî [ö. 1595]. Beyit. Krş. 1131. Bursalı MEḤMED ṬĀHİR [1861-1925]: *Osmanlı Müellifleri:* İstanbul 1333 [=1915], II, 163. s. Mısralar yer değiştiriyor.
ḲĀF-ZĀDE, *Zübdetü 'l-Eş'ār*: 278 (35b2). s. Ziyā Paşa, *Ḫarābāt*, 2, 75. s. RECÂÎZÂDE Ahmed Cevdet: *Nevâdiru'l-Âsâr fî Mütâla'ati'l-Eş'âr:* 94. s. § 877. AHMED BÂDÎ, *Riyāż-ı Belde-yi Edrine*, 2/2, 1714. s. AHMED BÂDÎ, *Armagan*, 211^{b}. s. § 4945. TUMAN]: *Tuhfe-yi Nâilî*: 1, 236. s. § 986. KOCATÜRK, *Divan Şiirinde Meşhur Beyitler*, 14. s. SOYKUT: *Açıklamalariyle XII. Asırdan XX. Arsa kadar Türk Şiirinde Tasavvuf, Hikmet ve Felsefeyle Dolu Unutulmaz Mısra'lar*: 281. s.

Esirgenen göze çöp batar. 7/56
Eski düşman dost olmaz, eşek derisinden post olmaz. 11/113
489. Eski hamam, eski tas. 21/223
Eşekten doğma katır ne gönül bilir ne hatır. 21/212
Et ile tırnak arasına girilmez. 21/220
492. Etme de bulma. 11/11
Etmez tarik-i Hakk'ta olan halka ser-furû
Eğmez minare kametin bad eserse de. 20/207
Ev alma komşu al. 9/82
495. Evdeki pazar[63] çarşıya uymaz. 5/41
Evi ev eden kadındır. 20/205
Evladın dirisi insanı yüzsüz ölüsü de gözsüz eder. 3/18
498. Evlat hamı tatlı tatlısı acı meyvedir.
Bir arkadaşım evlat için derdi ki: Hamı tatlı, tatlısı acı meyve. Rıfat.
Evlatlarınıza ata binmeği, suda yüzmeği, silah atmağı öğretiniz[64]. 22/227
Evvel arkadaş sonra yol. 5/31
[=*ar-rafīḳ ṣumma 't-ṭarīḳ*.]
501. Ey âşık-ı mihnet-zede buldukça bunarsın[65]. 5/39
Eyyâm-ı safa yâre de ağyâre de kalmaz. 4/25

F [Harfî]

Fakir insan malı az olan değil arzusu çok olandır. 154/4

---

[63] hesap.

[64] Bir hadîs-i şerîfte buyuruluyor ki: [Bulgurlu]
ad-DĀRİMÎ: *al-Cāmiʿu 's-Sunan*: 16. Kitābu 'l-Cihād 14. bāb 2410. hadis (Aydınlı, 5, 231). al-MUSLİM: *al-Cāmiʿu 'ṣ-Ṣaḥīḥ*: 33. Kitâbu 'l-İmâre 23. bāb 169—(1919). hadis (Sofuoğlu, 6, 124). İBN MĀCA: *al-Cāmiʿu 's-Sunan*: 24. Kitābu 'l-Cihād 19. bāb 2811. hadis (Hatipoğlu, 7, 538). ABŪ DĀVUD: *al-Cāmiʿu 's-Sunan*: 9. Kitābu 'l-Cihād 24. bāb 2513. hadis (Koçaşlı, 3, 429). at-TİRMİḎĪ: *al-Cāmiʿu 's-Sunan*: 23. Kitâbu Fazâili 'l-Cihâd 11. bāb 1687. hadis (Mollamehmetoğlu, 3, 190). an-NASĀĪ: *al-Cāmiʿu 's-Sunan*: 27. Kitābu 'l-Ḫayl 8. bāb 3561. hadis (Büyükçınar, Tekin, Harman, Erol, 6, 666).

[65] Şâmî II. Bayazıd Han [1481-1512] dönemi şairlerinden. ÂŞIK ÇELEBÎ: 244a/13. ḲINALI-ZÂDE: *Teẕkiretü 'ş-Şuʿarā*, 1, 501. KÂF-ZÂDE: 60^{b}/3. RİYÂZÎ: İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp. Türkçe Yazmalar Kit. 3250. sy. 18^{a}/18.

504. Fakirin tesellisi ölümdür. 154/2
Fazilet bize ne kadar pahalıya mal olursa o kadar güzeldir. 154/11
Fazilet menfaatlerin çarpıştığı yerde meydana çıkar. 154/7
507. Fazla mal göz çıkarmaz. 154/7
Fenalığın içine kolaylıkla girilir fakat güçlükle çıkılabilir. 154/10
Fırsatı elden kaçıran talihinden şikâyet etmemelidir. 154/9
510. Fırsatını ganimet bilmeli. 154/3
Fırsatını kaçırmaz âkil olan[66]. 154/1
Fol yok yumurta yok. 154/6
513. Fukara küsmüş kısmetini kesmiş. 154/8
Fukarayı boş gönderme kapıdan.
"Karışık çok kaza savar." demişler. 155/12

G [Harfi]

Gâh üsür gâh yüsür dâyim olmaz itidâl[67]. 164/4
516. Gam gam getirir, gam kan getirir, kan da ölüm getirir. 152/8
Gam ile kasvet ömür törpüsüdür. 152/7
Gam yeme, harman sonu dervişlerin. 152/1
519. Gam zamanında görünmez hiç yaran-ı safa[68]. 152/3
Garip kuşun yuvasını Allah yapar. 152/4
Gayret ve maharet insana daima umut bahşeder. 152/10
522. Geceler gebedir, gün doğmadan neler doğar. 165/20
Geç kalan taziye ile teselli idamdan sonra affa benzer. 169/68
Geç olsun da güç olmasın. 164/6
525. Geçme namert köpsüründen ko götürsün su seni[69]. 166/35
Bk. Yatma.
Geçmişe "mazi" derler. 165/16
Geçmişten ibret almayan kendi[si]ni kayırmış olmaz. 167/44
528. Gelin altın kürsü getirmiş çıkmış üstüne oturmuş. 171/87
Gelin ata binmiş gör kimin evinde. 165/12

---

66 Mısra.

67 Mısra.

68 RECÂÎZÂDE Ahmed Cevdet: *Zînetü 'l-Mecālis*: 14. s.

69 [Mürtezâkulu Han Zafer [ö. 1666'dan sonra]: *Dîvan-ı-Türkî-i Zafer:* Yayınlayan: İsmail Hikmet ERTAYLAN, İstanbul 1965, 36[a]. yr.]

Gemisini kurtaran kaptan. 168/60

531. Gemisini yatıran sandalını aramaz. 164/8

Genç evlenen döl alır, erken kalkan yol alır. 165/21

Gençler âlâyişe kapılmamalıdırlar, kapılırlarsa ezilirler. 170/70

534. Gençler işittiklerini ihtiyarlar da gördüklerini söylerler. 170/71

Gençlik dünya hakkında bildiklerini büyüklerden dinler yaşıtlarından öğrenir. 173/106

Ger bana uymazsa eyyâm uyarım eyyâma ben[70]. 166/26

537. Gidişini ameline uydurmayan âlim elinde meşale tutan köre benzer; başkalarının yolunu aydınlatır fakat kendi yolunu göremez. 170/72

Gizli istidatlar şöhret getiremezler. 172/95

Gönlümün aşk-ı vefâdır şeref-i ünvânı
Sevenin ben kuluyum sevmeyenin sultanı.[71] 168/50

540. Gönül âyinedir sevmez gubârı
Gidermez cam-ı Cemşēd inkisarı. 164/10

Gönül bir sırça saraydır kırılırsa yapılmaz[72]. 164/9

Gönül n'eylersen eyle düşmana ifşâ-yı raz etme. 166/36

543. Gönül sevdiğine küser. 168/56

Gönülden gönüle yol vardır. 166/30

Görgülü kuşlar gördüğünü işler. 167/45

546. Görünen dağ kılavuz istemez. 166/31

Göz gördüğüne kalp hissettiğine inanır. 167/43

Göz görmezse gönül katlanır. 166/28

549. Göz kendi[si]ne kulak başkasına inanır. 174/110

Göz nerede ise gönül oradadır. 173/103

Gurbette öğünmek hamamda türkü söylemeğe benzer. 152/2

552. Gurbette taşa yaslanmayan evindeki hasırın kıymetini bilmez. 152/5

Gurur kendi muhitinde dolaşır fazileti ise her yerde aramalıdır. 152/9

---

70 Remel: Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün. ʿOṣmān Nevres: Ziyā Paşa, *Ḫarābāt*, 2, 139. s.

71 1644 FEHĪM, 1688 DONADO, 1709 VAUGHAN, 1752 Oxford, 1871 Şināsī, "Leff ü Neşr-i Müretteb", *Bütün Eserleri*, 324. s. AHMED BÂDÎ, *Armagan*, 193^{b}. s. § 4551. 1881 MEYNARD, 1916 Horoz Kardeş, 1928 Hasan Lütfi.

72 Mısra.

Güç olan kahramanca ölmek değil kahramanca yaşamaktır. 172/97

555. Gül denir her güle, amma gül-i zîbâ başka.[73] 165/18

Gül dikensiz sümbül şikensiz olmaz. 167/40

Gül yanında kabak ekilmez. 173/108

558. Gülme komşuna gelir başına. 165/22

Gülü seven dikenini de sever. 166/29

Gülü tarife ne hacet ne çiçektir biliriz.[74] 165/19

561. Gün gibi rifʿatte olmak isteyen gerdûn-sıfat bir muallâ bârgâha istinât etmek gerek. 166/32

Gün kısadır iş uzun binaen aleyh çalış. 167/39

"Günde bir akça kazan." derler imiş her hâlde kazandığın paranın bir kısmını sakla. 173/100

564. Gündüz kandilini hazırlamayan gece karanlığına razı demektir. 168/58

Güneş yere düşmekle pâymâl olmaz. 168/59

Güzel bir kadın bir mücevher iyi bir kadın bir hazinedir. 174/111

567. Güzel söyleyeceğinden emin değilsen sus, icâb-ı zerâfet budur. 172/96

Güzel söz kulağın ışığıdır. 164/11

Güzeli herkes sever. 170/75

570. Güzeller adama çok iş ederler, soyarlar akıbet derviş ederler. 171/85

Güzelliğe kırk günde doyulur iyi huya kırk yılda doyulmaz. 164/7

H Harfî

Hafıza dimağımızın kumbarasıdır. 80/15

573. Hain olan korkak olur[75]. 87/6

Hak kuvvetle yürür. 82/37

Hak ol ki Huda mertebeni eyleye âlî

Tâc-ı ser-i âlemdir o kim hâk-i kademdir.[76] 88/14

---

[73] Pertev Paşa: Żiyā Paşa, *Ḫarābāt*, 2, 144. s.

[74] RECÂÎZÂDE Ahmed Cevdet: *Nevâdiru'l-Âsâr fî Mütâlaʿati'l-Eşʿâr*: 165. s. § 1539. AHMED BÂDÎ, *Armagan*, 108a. s. § 2390, 173a. s. § 3991. Żiyā Paşa, *Ḫarābāt*, 2, 103. s. KOCATÜRK, *Divan Şiirinde Meşhur Beyitler*, 93. s.

[75] *al-ḫā'inu ḫā'if*^{un}.

[76] Rūḥī-yi Baġdādī, *Dīvān*, 1, 190, 7, 8. Żiyā Paşa, *Ḫarābāt*, 2, 5. s.

576. Hakikat hiçbir zaman kocamaz. 81/25
Hakiki muvaffakiyyetler bilgi, sebât ve doğrulukla elde edilir. 82/34
Haklı söz hâkim de bir şey demez. 79/6
579. Haktan ayrılma ve kimseden korkma. 81/29
Halep orada ise arşın burada. 79/10
Hâline baksa da halı dokusa. 81/28
582. Halk içinde mûteber bir nesne yok devlet gibi
Olmaya devlet cihânda bir nefes sıhhat gibi[77]. 87/8
Halka akıllarının yettiği mertebeden söyle[78]. 88/18
Halka gadr eyleyenin akıbeti hayr olmaz. 87/4
585. Halka taʿn etme hele bir kez görsün seni. 88/16
Halka verir talkını, kendi[si] yutar salkımı. 87/11
Halkın lisanı Hakk'ın kalemi gibidir. 88/17
[=*lisānu 'l-ḫalḳi aḳlāmu 'l-ḥaḳḳi*.]
588. Hamam kubbesi gibi istediğini söyler. 79/5
Hamam suyu ile dost ağırlanmaz. 80/13
Hamama giren terler. 80/14
591. Hanımsız ev parasız kasa gibidir. 79/1
Harman yel ile, düğün el ile olur. 82/33
Haris mahrumiyetten kurtulamaz[79]. 79/8
594. Haris olur kişi menʿ olunduğu fiʿle. 79/12
Hâsit bir muzdaribedir ki ârâmı yoktur. 82/38
Hasisin kesesi hayatına ve hayatı kesesine bağlıdır. 82/40
597. "Hasma çok hile." demişler ukalâ,
Cümleden eslemi terk-i kavgâ. 88/15
Hasmın karınca da olsa merdane karşıla. 87/1
Hasmuŋ sitemin anlamamak hasma sitemdür[80]. 87/2
600. Hastalık her şeyden ziyade sağlığı korur. 80/19
Hastaya döşek sorulmaz. 79/2
Hasut mesut olmaz[81]. 79/3

---

77 MUHİBBÎ [ö. 1566]: *Divān:* 763[a]. s. 2627. g.

78 *kallimu'n-nāsa ʿalā ḳadari ʿuḳūlihim*. ʿAlī [598-661] *rh.*'ın bir sözü.

79 *al-ḥārisu maḥrūm*[un].

80 NEFʿÎ [1572-1635]'nin olduğu söylenir. ONAN, Necmettin Halil: *İzahlı Divan Şiiri - Antolojisi-*: İstanbul 1941, 266. s.

603. Havlayan köpek hiçbir zaman adam ısırmaz. 83/43
Hayat ağır bir yol değildir, yolumuz zaten uzun sürmeyecek. 81/22
Hayat bir aynadır, güler yüzle bakarsanız o da size güler, kaşlarınızı çatarsanız o da suratını asar. 81/27
606. Hayat düşünen için komedi, hiss eden için faciadır. 81/23
Hayat hudutlu, bilgi hudutsuzdur. 82/42
Hayat ne bir bayram ne de bir yas günüdür, iş günüdür. 80/18
609. Hayat yaşla değil yaşamakla anlaşılır. 81/24
Hayatta üç vazife mukaddestir: ekin ekmek, çocuk yapmak ve ağaç dikmek. 80/17
Hayır iste komşuna, hayır gelsin başına. 87/3
612. Hayrın tehiri şerri intac edebilir[82]. 87/7
Hazer kaderi men edemez. 82/31
Hazıra han dayanmaz. 81/26
615. Hazıra kılmış erenler duayı. 79/7
Hekime sorma, çekene sor. 79/11
Hekimlerin yaptıkları en büyük hata ruhu düşünmeden yalnız bedeni tedaviye teşebbüs etmeleridir. 80/21
618. Hem suçlu, hem güçlü. 188/6
Her âkile bin dert bu âlemde mukadder. 188/4
Her cemiyet layık olduğu edebiyatı sever. 188/14
621. Her derde bir deva vardır, onu bilmedir hüner. 188/12
Her derdin olur çaresi, her inleyen ölmez. 189/17
Her düşünü hayra yor. 189/22
624. Her eğri ağaçtan yay olmaz. 190/33
Her firkatin ahir sonu vuslat olacaktır. 188/10
Her gönülde bir arslan yatar. 188/8
627. Her gülün kokusu bir olmaz. 188/5
Her horoz kendi çöplüğünde öter. 190/31
Her inişin bir yokuşu vardır. 188/1
630. Her işin sonuna bakmalı. 188/7

---

[81] Kaysoğlu Ahnef'e ait olduğu iddia edilen bir söz. *lā rāḥa*^{ta} *li-ḥasūd*^{in}. as-SAḴĀVĪ, Muḥammad ʿAbdu 'r-raḥmān [ö. 1496]: *al-Maḳāṣidu 'l-Ḥasana*: Bayrūt 1406 [=1985], 308. s. *al-ḥasūdu lā yasūdu*. as-SAḴĀVĪ, Muḥammad ʿAbdu 'r-raḥmān [ö. 1496]: *al-Maḳāṣidu 'l-Ḥasana*: Bayrūt 1406 [=1985], 308. s.

[82] *ta'ḫīru'l-isā'ati min al-iḳbāli*. [=Şerri tehir eden hayra erer.] Ali *rh*.

Her kadının sakız çiğneyişi başkadır. 188/2
Her kaşığın kısmeti bir olmaz. 190/29
633. Her koyun kendi bacağından asılır. 189/19
Her kuşun eti yenmez. 188/3
Her lisan bir insan demektir. 190/34
636. Her suç yüze vurulmaz. 190/28
Her şey Halık'ın elinden çıktığı zaman iyidir, insanların elinde bozulur. 189/18
Her şeyi dene de iyi olanı tut. 190/30
639. Her şeyi yapa bilmek her şeyi yapmağa hak vermez. 190/32
Her şeyin cehlinden ilmi iyidir. 188/11
Herkes efendi olduğu zaman iş çıkmaz. 190/35
642. Herkes kendi aslını beğendiği için akla nazar değmezmiş. 189/20
Herkes layık olduğu şeyi bulur. 189/21
Herkes para üstünde oturamaz. 189/16
645. Herkese hak veren hiç haksız çıkmaz. 189/26
Herkese iyilik et, cahillerle cidal etme. 189/23
Herkese kendi yurdu güzel görünür. 188/13
648. Hesapsız kasap ne satır bırakır ne masat. 80/16
Hezâr ahbap olan ehl-i televvünden vefa gelmez. 188/15
Hımhım ile burunsuz birbirinden uğursuz. 82/32
651. Hıyar parasıyla alınan merkep suda ölür. 87/10
Hiçbir büyük adam kendisini büyük göstermez. 189/24
Hiçbir vade inanmamak her vade inanmaktan kârlıdır. 189/27
654. Hiçbir zaman sevmemiş olduğumuz bir adamın ciddi bir düşmanı olamayız. 189/25
Hile hiçbir zaman doğruluğa galebe edemez. 82/35
Hile ile iş gören mihnet ile can verir. 79/9
657. Hilekâr insan zengin olsa da mesut olamaz. 82/36
Hilim ve tevazu şereftir insanı yükselten bir şey olamaz. 79/4
Hilm-i hakîmâne ıslâh-ı umûr eder, mûcib-i sürûr olur. 82/39
660. Hizmet edersen Tanrı'ya hizmet et, faydası zararı dokunmayan sultanlara değil. 88/12
Hocanın cefası babanın sevgisinden iyidir. 88/13
Horoz ölür, gözü çöplükte kalır. 87/9
663. Horozun çok olduğu yerde sabah geç olur. 87/5

Hüner makbuldür, ama mûteber hüsn-i edeptir. 188/9
Hürriyet içinde yanlışlık yapılabilir fakat istibdat bir milleti ölüme sürükleyebilir. 80/20
666. Hüsn-i hâl asar-ı kemâldir. 82/41
Hüsn-i zanda hata etmek sû-i zanda isâbet etmekten hayırlıdır. 81/30

I Harfi

İdaresini bilen fakir olmaz. 9/87
669. İftira dağdan taştan ağırdır. 23/234
İftira iftira edileni değil iftira edeni kirletir. 18/181
İhtiyarlar asasız olamaz. 6/51
672. İhtiyatlı olanlar az hata yaparlar. 24/250
İki baş tekten daha iyidir. 24/251
İki cambaz bir ipte oynamaz. 7/60
675. İki el bir baş içindir. 6/49
İki elin sesi çıkar, bir elin nesi çıkar? 8/78
İki kaptan bir gemiyi batırır. 17/176
678. İki karpuz bir koltuğa sığmaz. 6/50
İki şeyin kıymeti elden gitmeyince bilinmez: biri sağlık, biri de gençlik. 21/211
İlahi adalet mutlaka tecelli eder. 17/174
681. İleri gidemeyen durmuştur. 20/210
İlim ahirete sahibi ile beraber gider. 147/59
İlim ehlini aziz eyler. 143/12
684. İnanmayan bir gönül, içinde kuş bulunmayan kafes gibidir. 18/188
İnce iğnenin deliğinden deve boynu gibi soğuk gelir. 4/28
İnsan alelekser başkasına sürmek istediği çamura bulanır. 24/245
687. İnsan alelekser başkasına sürmek istediği çamura bulaşır. 12/130
İnsan attan düşüp merkebe binmek ihtimalini daima nazar-ı dikkatte tutmalıdır. 3/14
İnsan az bilmek için çok okumalıdır. 25/256
690. İnsan bir söyleyip iki dinlemelidir. 4/21
İnsan ciddiyetle mahpup ve mergup ola bilir. 17/178
İnsan doğrulukla teâli eder. 9/90

693. İnsan kendi[si] göre bileceği bir işi başkasına havale etmemelidir. 19/194

İnsan ne oldum dememeli ne olacağım demeli. 18/182

İnsan ölür adı kalır, eşek ölür semeri kalır. 12/121

696. İnsan sevdiği müddetçe affeder. 15/151

İnsan sevdiğinden korkar fakat korktuğunu sevemez. 24/243

İnsan sora sora Hindistan'ı bulur. 5/34

699. İnsan sözünden, hayvan yularından bağlanır. 4/27

İnsan yemek için yaşamamalı, yaşamak için yemelidir. 26/269

İnsan zinetle değil, zinet insanla değer bulur. 27/273

702. İnsana dayanma ölür, ağaca dayanma çürür. 8/69

İnsana kendi çoğu daima az görünür. 20/206

Belki tamahkârlıktan.

İnsana sadâkat yakışır görse de ikrâh,

Doğruların yardımcısıdır Hazret-i Allah[83]. 13/141

705. İnsanı gam, duvarı nem yıkar. 20/202

İnsanın cahil olduğunu bilmesi ilme doğru attığı mühim bir adımdır. 15/157

İnsanın dostu ekonomisi, düşmanı ise israfıdır. 18/183

708. İnsanın en büyüğü en yüksek mevkide iken tevazu gösteren, kudret sahibi iken af eden ve kuvvetli olduğu vakit adaletle hareket edendir. 17/171

İnsanın yalnız ekmeğe değil şeref ve fazilete de ihtiyacı vardır. 26/265

İnsanlar başkalarına nasihat etmekten hoşlanırlar, biraz da kendilerine nasihat etseler daha iyidir. 14/152

711. İnsanlar için ahlak ve vicdan ile terbiye ve nezaket en çok lâzım olan meziyetlerdendir. 222/225

İnsanlar söyleşe söyleşe, hayvanlar koklaşa koklaşa anlaşırlar. 19/189

İnsanları iki şey harekete getirir: biri korku, diğeri alâka. 25/264

714. İnsanların ağzı kese değil ki çekip büzesin. 9/84

İnsanların birbirinden farkları başlarındandır, ayaklarından değil. 25/257

---

83 ZİYÂ PAŞA [1829-1880]: "Terkīb-bend", *Şiirler*, 211, 5, 11.

İnsanların en acizi dost kazanmayladır, ondan daha acizi kazandıktan sonra hüsn-i imtina edemeyip elden kaçırandır. 9/93

717. İnsanların yere bakanından, suyun ağır akanından korkulur. 14/146
İntizar ateşten eşeddir[84]. 5/40
İptilâ bütün felaketlerin en büyüğüdür. 25/255

720. İradene hâkim ve fakat vicdanına esir ol. 15/159
İsraf yoksulluğun başlangıdır. 19/195
İstediğini yapamayacağına göre yarı yapabileceğini iste. 26/271

723. İstersen benden öğüt, buğdayını kendin öğüt. 20/199
İsterseniz dağların yerlerini değiştirdiğine inanınız fakat insanların huyunu değiştirdiğine inanmayınız[85]. 18/184
İş adamı adama bakmaz işe bakar. 10/105

726. İş başsız meydan al atsız. 14/144
İş bitiren yalan fitne koparan doğrudan hayırlıdır. 22/228
İşin yoksa şahit ol, paran çoksa kefil ol. 19/198

729. İşkilli büzük dingilder. 6/52
İşleyen demir pas tutmaz. 19/192
İşte külahın içinde eyvallahın[86]. 11/112

732. İt ürer, kervan yürür. 3/15
İt ürmekle deniz bulanmaz. 3/16
İtimât etme sakın bir meste bir divaneye. 7/64

735. İyi dost kara günde belli olur. 4/23
İyi evlat anayı babayı vezir, kötü ise rezil eder. 17/173
İyi olacak hastanın hekim ayağına gelir. 19/193

738. İyi söz arslanı ininden, kötü söz insanı dininden çıkarır. 7/66
İyi söz kulağın ışığıdır, onu aydınlatır. 22/226
İyiliğe iyilik her kişinin, kötülüğe iyilik er kişinin kârıdır. 4/24

741. İyiliğe iyilik olsaydı koca öküze bıçak çalınmaz idi. 22/232
İyiliğe kemlik edenin evinden bela ayrılmaz. 24/248
İyiliği yalnız iyiler anlar, fenalığı herkes. 10/104

744. İyilik edemezsen bari fenalık yapma. 9/92

---

84 *al-intiẓāru aşaddu min an-nāri*.

85 İBN ḤANBAL, Abū ʿAbdu 'llāh Muḥammad b. Muḥammad b. Aḥmad aş-Şaybānī [ö. 855]: *al-Musnad*: Mişr 1313 [=1895], VI, 443.

86 GÖLPINARLI, A.: *100 Soruda Tasavvuf:* 182. s.; GÖKŞEN, E. N.: *Açıklamalar ve Hikâyelerle Atasözleri ve Deyimler:* 106. s.

İyilik eden iyilik bulur, kötüler de belasını. 18/180
İyilik et denize at, balık bilmezse Halık bilir. 11/119
747. İyilik gariptir, sahibini kimse tanımaz. 24/252
İzzet-i nefse en ağır gelen şey istihfaftır. 144/25, 147/55

K Harfi

Kabahat samur kürk olsa da kimse sırtına almaz. 156/7
750. Kabiliyetler ancak hürriyet içinde inkişaf ede bilir. 161/64
Kabul edilmeyecek duaya amin denilmez. 157/20
Kaçmak yiğitin kalesidir. 162/73
753. Kaçan balık çok yaşar. 162/74
Kaçan kurtulur. 162/75
Kaçanın anası ağlamaz. 162/72
756. Kadere bühtan olmaz. 158/38
Kadı mürteşi olunca tabiidir ki adalet mezata çıkar. 159/40
Kadın erkeği isterse vezir, isterse rezil eder. 157/15
759. Kadın hiçbir zaman ızdırıp çektiğimiz zamanki kadar bize bağlı değildir. 159/45
Kadın olsun kitap olsun cildine aldanma, mündericatına bak. 157/25
Kadının fendi erkeği yendi. 158/35
762. Kadınların saklaya bildikleri sırlar bilmedikleri şeylerdir. 162/77
Kadınsız ev parasız kasaya, tuzsuz taama benzer. 158/31
Kadıya yalan olmaz. 158/28
765. Kalbi ile dili bir olana kurban olayım. 156/2
Kalem olmaz, olur olmaz ele kerden dâde. 159/41
Kaleyi içinden feth etmelidir. 157/22
768. Kalıp kıyâfetle adam adam olmaz. 162/76
Kalkamadığından oturur. 157/14
Kalp ancak feth edile bilir istirdâd edilemez. 161/68
771. Kanaat tükenmez bir hazinedir. 158/33
Kanaatta izzet, tamahta zillet vardır. 160/55
Kanadı bitse bir mûrun sanır hayra beşârettir,

Velē fehm eylemez nâdân zevâline işârettir.[87] 157/24

774. Kanuna dayanmayan adalet aciz, adalete dayanmayan kuvvet zalimdir. 169/69

Kapını kilitle ki komşun namuslu olsun. 156/1

Kara gün karartıp kalmaz. 156/8

777. Karaman'ın koyunu, sonra çıkar oyunu. 159/42

Karda gez, izini belli etme. 157/19

Kardeş kardeşi atmış da yar başından yine tutmuş. 159/43

780. Kâr-ı evvelde kişi akıbet-endiş gerek. 157/37

Karınca miktârınca. 156/13

Karnı açlardan ziyade gözü açlara acınır. 158/27

783. Karnı tok iken yemek yiyen mezârını kendi dişleriyle kazmış olur. 156/10

Karşılık beklenerek yapılan iyiliğin ücretle malı satmaktan farkı yoktur. 161/65

Kartala bir ok değdi, yine kendi kanadından. 156/4

786. Kartalın beğenmediğini kargalar kapışır. 160/59

Kaş ile göz, geri yanı söz. 159/47

Kaş yaparken göz çıkarır. 156/9

789. Kâşâne-yi gerdûn yıkılır âha dayanmaz.

Canlar yakanın sanma ki can u dili yanmaz. 169/65

Kaşık ile ağzımıza verir, sapı ile burnumuzdan getirir. 160/3

Kavgasız ev çalgısız düğüne benzer. 160/63

- Derlerse de inanma.-

792. Kaybolmak korkusu olan yoldan gitme. 152/6

Kaz gelen yerden tavuk esirgenmez. 156/5

Kaz öter saz biterse kaç o memleketten,

Keklik öter kekik biterse kal o memlekette. 159/50

795. Kazancından ye borçtan yeme. 159/49

Kazma elin kuyusunu, kazarlar senin de kuyunu. 161/67

Keçenin dört ucunu da birden suya bırakma. 168/54

---

87 Seyyid Muradī, *Gazavat-ı Hayreddin Paşa*, İstanbul [1973], 1, 226. s. [SEYYİD EBU BEKİR]: *Vaka-i Cedid - Yayla İmamı Tarihi ve Yeni Olaylar*, [İstanbul] [1975], 166. s. BÜYÜKTAPU, Okan, *Mahmûd Sâbit Târîh-i Silistire (İnceleme-Metin-İndeks)*, İstanbul 2013, 107. s. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

798. Keçi dağda kalı sırtında. 165/13
Keçi şarap içerse deveye meydan okur. 171/83
Keçiye can kaygısı kasaba yağ. 168/49
801. Kekliğin sekişine bakıp da serçe gibi yürüyüşünü kaybetme. 171/84
Kel kaşınsa kanı çıkar, kaşınmasa canı çıkar. 173/107
Kelamın fîzza ise sükût eyle olsun zeheb
Kemâl ehli kemâlâtı sükût ile buldular hep. 169/61
804. Kelamından olur malum kişinin kendi miktarı. 166/33, 171/80
Kelin aybını takke örter. 174/109
Kelin tırnağı olsa başını kaşır. 173/98
807. Kem sanı sanma komşuna kemlik gelir başına. 171/78
Kenāruŋ dilberi nāzük olsa da nāzenīn olmaz[88]. 165/17
Kendi başını düzemeyen gelin başı düzmeğe kalkar. 167/47
810. Kendi gözündeki sireni göremeyen elin gözünde saman çöpü arar. 170/76
Kendi kabahatini göre bilen başkasının kabahatini görmeğe vakit bulamaz. 173/105
Kendi kuvvetine güvenen aldanır. 173/102
813. "Kendi[si] düşen ağlamaz." derler, amma iki gözden olur. 165/23
Kendisi muhtac-ı himmet bir dede
Nerde kaldı gayrıya himmet ede. 172/91
Kendi[si]ni beğenen sonra utanır. 173/101
816. Kendi[si]ni beğenmişlere nasihat etmek rüzgâra ıslık çaldırmaktan farksızdır. 171/88
Kendi[si]ni bilmek basiret, kendi[si]ni görmek 87a//madır. 173/99
Kepenek altında er bulunur. 168/51
819. Kerem gördükçe ey Bâkî recâ artar gedâlardan[89]. 166/34
Kerim odur ki affede hasmını. 169/66
Kerim olduğunu bilme gibi güyâ keremkândan kime derdim dedim ise hemen "Allah kerim." derler. 172/193
822. Kerim seni arz-ı hâcete muhtaç etmeyendir. 173/104

---

[88] NÂBÎ [1642-1712]: *Dîvân*, Bulak 86. s. 2, 685, 303, 10b. RECÂÎZÂDE Ahmed Cevdet: *Nevâdiru'l-Âsâr fi Mütâla'ati'l-Eş'âr:* 159. s. § 1486.

[89] recâ artar gedâlardan: *Divan*'da gedâlardan recâ artar. BÂKÎ, 67/7.

Kese tehî din dürüst, mide tehî ten dürüst. 169/67
Keskin kılıç kınını kesmez. 174/114
825. Keskin sirkenin zararı kabınadır. 166/27
Keskin zekâ keramete kıç attırır. 168/57
Kırk yıllık Kâni olur mu Yani. 158/37
828. Kıskanç adama hiçbir şey danışmamalıdır. 160/57
Kıskanç olmayan sevmiyor demektir. 159/46
Kısmet ise gelir Hint'ten Yemen'den.
Kısmet değilse ne gelir elden? 158/32
831. Kısmetinde varsa kaşığında çıkar. 157/21
Kıssadan hissedir murad. 158/36
Kışın ekmeksiz yazın gömleksiz yola çıkma. 160/51
834. Kızı vermeyeceksen dünürü küstürme. 59/48
Kilersiz ev tatsız yuva demektir. 166/25
Kim bilir ki kim kazana kim yiye? 170/74
837. Kim söyledi ona bakma ne söyledi ona bak. 170/77
Kimi amıcam kimi dayım hepsinden aldım payım. 167/48
Hiç kimseden fayda yok kendi başının çaresine kendin bak.
Kimi anasını sever kimi kızını. 169/62
840. Kimse kimsenin kısmetini yemez. 166/24
Kimsenin aybını etme sakın izhâr,
Günde yüz bin aybın örterken Kirdgâr. 172/89
Kimsenin servetini şahsına bir diğer kazandırmaz. 174/112
843. Kimseyi dil-tünd azar etme sultanlık budur
Kalb-i mûru tahtgâh eyle Süleymanlık budur. 170/73
Kişi akranından azar. 165/15
Kişi ancak sıkıntı ile imtihân edilir. 174/113
846. Kişi noksanını bilmek gibi irfan olmaz[90]. 164/2
Kişi yaktığı çerâğ üstüne pervâne gerek[91]. 164/3

---

[90] Birinci kanadı: Çeşm-i insâf gibi kâmile mîzân olmaz. Ṭālib Meḥmed veya Ṭālib-i Ḳadîm [ö. 1706]. RECÂÎZÂDE Ahmed Cevdet [ö. 1831]: *Nevâdiru'l-Âsâr fî Mütâla'ati'l-Eş'âr*: 162. s. 1507. MEHMED SİRÂCEDDİN: *Mecma'-ı Şu'arā ve Tezkire-i Üdebā:* İstanbul 1325 [=1907], Hazırlayan: Mehmet ARSLAN, Sivas 1994, 78. s. Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*: 2, 2. kısım, 297. s. KOCATÜRK, *Divan Şiirinde Meşhur Beyitler*, 32. s. SOYKUT: *Açıklamalariyle XII. Asırdan XX. Arsa kadar Türk Şiirinde Tasavvuf, Hikmet ve Felsefeyle Dolu Unutulmaz Mısra'lar*: 126, 644. s. Bir benzeri için bk. Konfüçyüs: *Konuşmalar* (Lun Yü): 67-XXXIV/15.

Kişinin aklı sözünden asaleti işinden belli olur. 171/79

849. Kişinin aklı tam olunca kelamı azalır. 167/38
Kişinin kendi aybını bilmemesi en büyük günahlarındandır. 171/86
Kişinin mesûdiyeti semere-yi faaliyetidir. 171/82

852. Ko ne derlerse desinler tutagör yâr eteğin. 157/18
Koça boynuzu yük olmaz. 160/60
Komşuna tavuk iste Allah sana kaz versin. 158/30

855. Komşunun evine adımını sayarak git, sonra sana doyar da senden nefret eder. 161/71
Hazret-i Peygamber Efendimizin şöyle bir hadis-i şerifleri vardır: *Zur ġıbb*^{en} *tezdud ḥubb*^{en}. Mânâ-yı şerifi: Ziyâretinizi seyrek yapın da muhabbetiniz ziyade olsun.[92]
Komşunun tavuğu komşuya daima kaz görünür. 160/62
Kork Allah'tan korkmayandan. 160/61

858. Kork soysuz ile soğuktan,
ziyan gelmez asıl ile sıcaktan. 160/52
Bk. Sakın soysuz.
Korkulu rüya görmekten uyanık durmak iydir. 157/16
Korkunç olmaya değil, ciddiyetinle mergup olmaya çalış. 161/70

861. Korkunun ecele faydası yoktur. 156/3
Koynumda akçam, pazar yeri bahçem. 160/53
Kömür çuvalından beyaz toz çıkmaz. 165/14

864. Köpeğe gem vurma, kendisini at sanır. 167/42
Köpeği anarken sopayı yanında bulundur. 172/94
Köprüyü geçinceye kadar gavura dayı demek caizdir. 167/46

867. Kör gelinin kaşına rastık çekmek abestir. 164/5
Kör ölür, badem gözlü olur,
Kel ölür, sırma saçlı olur. 168/52, 53
Köre ne, görene. 169/64

870. Körler memleketinde gözlüler kıral olur. 168/55

---

91 Fāżıl, *Dīvān*, "Ḳaṣīde", 77. s.
VEYSÎ, KOCATÜRK, *Divan Şiirinde Meşhur Beyitler*, 26. s.

92 NEVÂ'Î: *Çihal Ḥadīṯ*: 27. FUZÛLÎ: *Kırk Hadîs Tercemesi*: 27. ʿOṢMÂNZÂDE: *[Terceme-yi Ḥadīṯ-i Şerīf-i Manẓūm]*: 36. an-NĪSĀBŪRĪ: *Mustadrak*: 3, 347. s. al-ḤAYṮAMĪ: *Macmaʿu 'z-Zavāid va Manbaʿu 'l-Favāid*: 8, 175. s. al-MAYDĀNĪ: *Mecmaʿu 'l-Emṡāl'*den SAİD PAŞA *Nuḥbetü 'l-Emṡāl*: 285. s. Süleymanın Meselleri 25/17.

Kötü değilsen kötülerle yâr olma. 164/1
Kötülerle düşüp kalkarsan iyiler seni kötü sanır. 171/81
873. Kötülüğü derhâl unut fakat iyiliği hiçbir vakit unutma. 172/92
Kötülükten iyilik gören olmamıştır. 172/90
Kul azmayınca Hızır ulaşmaz. 161/66
876. Kul bunalmayınca Hızır ulaşmaz. 161/66
Kul kula küsünce Hak da rızıklarını keser. 164/54
Kul kusursuz, yar ayıpsız olmaz. 157/17
879. Kura kavgaları iptal eder. 157/23
Kurda acıyan koyunu kaybeder. 160/56
Kurt dumanlı günü sever. 156/12
882. Kurt kocayınca köpeklerin maskarası olur. 158/34
Kurttan kuzu doğmaz. 156/11
Kusurlarını[zı] bilen ve sizi meziyetlerinize binaen seven samimi arkadaşınız demektir. 162/78
885. Kusurumuz ne kadar çoksa o kadar çok kusur ararız. 161/69
Kuştan korkan darı ekmesin. 158/29
Kutsuz kuşun yuvası doğan yanında bulunur. 156/6
888. Kuvvetli insan olur olmaz arzusunu yenen insandır. 159/44
Kuzguna yavrusu şahin gibi görünürmüş. 159/39
Kuzusuna kıyamayan kebap yiyemez. 158/26
891. Küçük taş baş yarar. 169/63

L Harfî

Laf ile dükkân aç[ıl]maz. 176/2
Laf lafı açar, laf da karpuzu. 192-96^{a}/3
894. Lâf-ı dâvâ-yı enâniyet ne lâyık âkıla herkesi de âlemde bir de mâfevki bir de mâdûnu var. 192-96^{a}/2
Lakırdı çiğnenmeden yutulmaz. 176/3
Lâne-yi murg-i garibi kul yıkar Allah yapar. 192-96^{b}/1
897. Latife bir yemeğe konulan tuz kadar olmalı, çok olursa tadı kaçarmış. 176/6
Latife latif gerek. 176/5
Lisan yırtıcı hayvana benzer, onu daima bağlı tutmalıdır, bağlanmadığı takdirde sahibini taaddi eyler. 176/4

900. Lokma karın doyurmaz, muhabbet artırır. 176/1

M Harfî

Mademki iyi arkadaş vardır, fena arkadaştan vaz geç. 180-90^{b}/35
Mahir ele iş altın yüzükten daha çok şeref kazandırır. 181-91^{a}/40
903. Mahrumiyet minnetten hayırlıdır. 179-90^{a}/15
Makama lâyık adam her ne yapsa makamına layık düşürür. 181-91^{a}/37
Mal canın yongasıdır. 179-90^{a}/13
906. Mal için avrata olma avrat. 180-90^{b}/33
Mal kaybeden bir şey kaybetmiştir, şerefini kaybeden birçok şeyi kaybetmiştir, cesaretini kaybeden her şeyi kaybetmiştir. 179-90^{a}/24
Mal sahibi mülk sahibi hani bunun ilk sahibi
O yalan bu yalan var sen de biraz oyalan. 179-90^{a}/19
909. Mâr-ı serma-dîdeye rabbım güneş göstermesin[93]. 178/3
Marifet iltifata tabidir, müşterisiz meta zayidir. 181-91^{a}/36
Maslahat-âmiz yalan fitne-engiz doğrudan iyidir. 180/90^{b}/30
912. Mayıs böceği gül kokusundan hoşlanmaz. 178/5
Menfaat her dili konuşur, her kılığa girer. 179/90^{a}/23
Merkebin kuyruğu gibi, ne uzadı ne kısaldı. 179-90^{a}/21
915. Mesut olmak için kırgınlıkarı kalbinizden atınız. 180-90^{b}/25
Mezar taşıyla öğünülmez. 180-90^{b}/32
Mızrak çuvala sığmaz. 178/8
918. Midyât'a pirince giderken evdeki bulgurdan oldu. 179/90^{a}/20
Mihneti kendüye zevk etmedir âlemde hüner
Gam u şâdî-yi felek böyle gelir böyle gider[94]. (Vâsıf) 167/41
Minareyi çalan kılıfını hazırlar. 178/9
921. Minnet etme dehr-i dûnun Husrev ü Dârâsına. 180-90^{b}/31
Minnettârlık yüktür, her yük silkelenip atılmağa mahkûmdur. 180-90^{b}/26

---

[93] *Mâr-ı sermâ-dîdeye Mevlâ güneş göstermesin*. Tekfurdağlı ŞEHRÎ [ö. 1660] BELİĞ [ö. 1729] 44^{a}/1764 Basma 246. s. RECÂÎZÂDE Ahmed Cevdet: *Nevâdiru'l-Âsâr fî Mütâla'ati'l-Eş'âr:* 278. s. § 2617. rabbım: Tanrı(m).

[94] Mütekerrir Müseddes. (Lâtin) 549. s. 221. şiir. [İstanbul 1999]

Muhibb-i sâdıkı yeğdir kişinin akrabasından. 178/10

924. Mum dibine ışık vermez. 178/6
Mum yanmayınca pervane dolanmaz. 180-90b/29
Muvaffak olmak veyâ olmamak engen ve zo(r)luklara karşı alacağınız vaziyete bağlıdır. 180-90b/27

927. Muvaffakiyyet hüsn-i niyete âşıktır. 178/1
Muvaffakiyyeti en fena şekilde kullanmak onunla öğünmektir. 179-90a/22
Muzaffer vakt-i fırsatta adudan intikam almaz
Mürüvvet-mend olan nâ-kâmi-yi düşmanla kâm olmaz. 178/4

930. Mücadeleye başlayan sulara yol açmış gibidir. 181-91a/39
Müdâhin ahbap gizli düşman gibidir. 179-90a/17
Münafıka aldanan dostunu kaybeder. 179-90a/16

933. Müptela eksik değildir dilbere. 178-90a/11
Mürayinin elbisesi temiz kalbi pistir. 180-90b/28
Mürebbi yüz vermeksizin mükâfat ve kalp kırmaksızın mücazat etmelidir. 180-90b/34

936. Mürüvvet yâr olup bâr olmamaktır
Gül-i gülzâr olup hâr olmamaktır. 178/2
Mürüvvetin endâzesi olmaz. 178/7
Müstakim ol Hazret-i Allah utandırmaz seni[95]. 179-90a/14

939. Müstemir işler nadiren uzar. 181-91a/38

N Harfi

Nâbit olur sabit olanlar. 182-91b/5
Nadan ile sohbet güçtür bilene, çünkü nadan ne gelirse söyler diline. 183-92a/16

942. Namertten vefa zehirden şifa beklenmez. 182-91b/1
Namuslu insan hakkını vazifesiyle ölçen insandır. 183-92a/18
Namustan kıymetli bir şey yoktur, kadın namustur. 183-92a/23

945. Nas için ne söylersen senin için de onu söylerler. 182/91b/13
Nasib olmaz mukadderden ziyâde[96]. 182-91b/7

---

[95] Saʿīd Paşa-yı Āmidī [1838-1914], *Dīvān*, 91, "VI. Muhammes", 1.

[96] Ayrıca: 1661 London, 1688 DONADO, 1881 MAYNARD, 1925 İLERİ, 1928 Hasan Lütfü.

Ne acep tez geçer zevk u sürûr eyyâmı. 182-91b/10

948. Ne ararsan bulunur derde devâdan gayrı. 182-91b/4 (Abdülhak Molla)

Ne edersen onu bulursun, hangi keyl ile ölçersen o keyl ile alırsın. 183/92a-19

Ne ekersen onu biçersin. 182-91b/2

951. Ne mümkündür vefa ummak cihânın dil-rübâsından[97]. 182-91b/11

Ne okuduğunu sorma, ne öğrendiğini sor. 183/92a/22

Ne olduğumuzu biliriz de ne olacağımızı bilemeyiz. 184-92b/27

954. Ne sâl iledir ne mâl iledir,

Beğim ululuk kemâl iledir. 183-92a/15

Ne verirsen elin ile o gider senin ile. 182-91b/3

Ne yapayım diye düşünmektense bir şey yapmadan düşün. 184-92b/26

957. Nefsine sert başkalarına mülayim ol. 183-92a/14

Nefsini bilen rabbını bilir. 183-92a/17

Nefsini medh nifâsa râcidir. 182-91b/12

960. Neler geldi neler geçti felekten

Un eledi deve geçti elekten. 183-92a/24

Neler yedi bu diş ne altın oldu ne gümüş. 182-91b/6

Nerede birlik orada dirlik. 183-92a/25

963. Neşatım hep gamımdandır. 182-91b/8

Nimet elde iken kadri bilinmez. 183-92a/21

Niyet hayır ise âkıbet de hayırdır. 183-92a/20

966. Nusḫaŋ maraż-ı ʿışḳa ʿilāc eylemedi hiç

Ey şeyḫ-i kerāmāt-fürūş ez de ṣuyın iç 182-91b/2 (Sâbit, *Dīvān*, 555, 15)

O Harfi

O mâhîler ki deryâ içredir deryâyı bilmezler. 8/80 (Hayâlî, *Dīvān*, 125, 7, 1)

Ne deŋlü cehd ėdersen bir murāda
Naṣīb olmaz muḳadderden ziyāde (EVLİYĀ ÇELEBĪ [1611-1683]: *Seyāḥat-nāme*: VI, 127a.)

97 Hezec Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün.

Olan olmuş, torba dolmuş. 13/136
969. Oldu olacak kırıldı nacak. 15/154
Olmaya devlet cihânda bir nefes sıhhat gibi. 6/45 (Muhibbî, *Dīvān*, 763[a]. s. 2627. g.[98])
Orasın sāḳī-yi gül-çihrenüŋ ibrāmı bilür[99]. 6/44
972. Osmanlı yanında gözünü, kâtip yanında sözünü sakın. 146/42

Ö Harfi

Öfke ile kalkan nedametle oturur. 24/254
Öfke ile kalkan zararla oturur. 14/145
975. Öfke kasırgadan fenâdır, biri dalları kırar ötekisi kalpleri. 2/5
Öğüt vermek kolay örnek olmak zordur. 15/162
Öksüz oğlan şöhret istemez. 21/214
978. Öküzümün alnı sakar, kendi aybını bana takar. 19/191
Öldüğü yetmez, koz ağacından tabut ister. 22/231
Ölü gözünden yaş, hasis evinden aş çıkmaz. 12/125
981. Ölümden korkan hayatın zevkini alamaz. 2/2
Öz ağlamayınca göz ağlamaz. 10/95
Özrü kabahatinden büyük. 143/14

P Harfi

984. Padişah konmaz saraya hane mamur olmadan. 52/119
Papağan gibi öğrenebildiğini söyler. 45/53
Para akıllı insanlara hizmet, akılsızlara da hükmeder. 52/125
987. Para ile alınmış medih süslü bir yalandır. 46/70
Para konuştuğu zaman hakikat susar. 46/71
Para parayı kazanır, iyi yiğit de bağ beller. 51/11
990. Parası aziz olanın kendisi zelil olur. 46/67
Parasız kasa tuzsuz taama benzer. 41/7

---

98 İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp. TY 689. nr. 192[b] yr. kıyı.
Süleymaniye Ktp. Ayasofya Kit. 3970. nr. 195[a] yr.
Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Hazine Kit. 994. nr. 152[a] yr.

99 NÂBÎ [1642-1712]: *Divān:* 1, 607, 197, 2. RECÂÎZÂDE Ahmed Cevdet: *Nevâdiru'l-Âsâr fi Mütâla'ati'l-Eş'âr*: 112. s. § 1050.

Parayı veren çalar düdüğü. 42/24
993. Paslanmış demir yumuşak eğe ile temizlenmez. 51/106
Pek çok seven muhabbetini daima az bulur. 51/115
Pilava gelince muntazam işler dişleri
İşe gelince yürümez olur dişleri 49/88
996. Pişmiş aşa soğuk su katılmaz. 42/19

R Harfi

Refah içinde yüzenler için en zor şey başkalarının muhtaç olabileceklerini tasavvur etmektir. 109-55b/6
Rehberi kör olan yolunu şaşırır. 109-55b/5
999. Rızâ-yı Hâlık amel-i sâlihe âşıktır. 109-55b/1
"Ribadan hoşlanmam." demek kadar riyakârlık olmaz. 109-55b/2
Riyasız namaz kılanın dizi ticaretten yorulmaz. 109-55b/8
1002. Rüyâ ile hülya olmasa züğürdün canı çıkar. 109-55b/3
Rüzgâr esmeyince bayrak oynamaz. 109-55b/7
Rüzgârın önüne düşmeyen adam yorulur. 109-55b/4

S Harfi

1005. Saadet öyle bir şeydir ki düşünüldüğü vakit verdiği lezzeti hasıl olduğu zaman vermez. 119-60b/27
Sabır acı ise de meyvesi tatlıdır. 127-64b/1
Sabır ile koruk helva, dut yaprağı atlas olur. 127-64b/4
1008. Sabreden derviş muradına ermiş. 128-65a/27
Sabret siteme ister isen hüsn-i mükâfat
Gör ne zulmeylediler Yûsuf'a ihvân. 127-64b/3
Sabreyle işine, hayır gelsin başına. 129-65b/29
1011. Sabrın sonu selamettir. 127-64b/2
Safâ-yı hatare bir yok dil-i nâçîze gam dolmuş. 127-64b/6
Sağır için mükerrer kâmet olma. 127-64b/13
1014. Sağır işitmez, uydurur. 128-65a/14
Sağlık olmadan saâdet olmaz. 129-65b/30
Sakın abrilin beşinden, öküzü ayırır eşinden. 128-65a/19
1017. Sakın soysuz ile soğuktan,

Zarar gelmez asıl ile sıcaktan. 129-65b/33
Bk. Kork soysuz.
Sakla beni var iken, bulunayım yok iken. 128-65a/26
Sakla samanı, gelir zamanı. 127-64b/7
1020. Sâmia kıssadan hissedir murat. 117-59b/9
Sanat kudrettir. 128-65a/21
Sanat tabiata ilave edilmiş insandır. 128-65a/20
1023. Sarımsağı gelin etmişler de kırk gün kokusu çıkmamış. 128/65a/18
Sayılı gün tez geçer. 128-65a/22
Sefih olan rezil olur. 117-59b/3
1026. Sel gider, kum kalır, ahir buna âlem derler. 118-60a/13
Sen ağa ben ağa ineği kim sağa? 119-60b/23
Sen herkesi sev, herkes de seni sever. 118-60a/19
1029. Senden seni sarhoş edici içkileri ve kumarı soracaklardır. 118-60a/21
Seni bir gün herkesin beğenmesini istersen hâlinden memnun ol da kendini beğenme. 119-60b/29
Senin ve benim kelimeleri ortadan kaldırıla bilseydi insanlar sükût içinde yaşarlardı. 118-60a/22
1032. Sepette pamuk yok ki satsın. 118-60a/20
Ser vermek olur, sırrı ayan eylemek olmaz. 117-59b/8
Servet ayıbı muvakkaten örter. 67/2
1035. Servet saâdet temin etmez. 67/1
Servet sahibine bir değer kazandırmaz. 67/3
Sev seni seveni hâk ile yeksan ise de
Sevme seni sevmeyeni Mısır'a sultan ise de 118-60a/15
1038. Sevenin ben kuluyum sevmeyenin sultanı. 118-60a/14
Sevişip oynaşına, boşanıp kocana varma. 119-60b/26
Sevmediğimiz adamın dostumuz olabileceğine inanmak gaflettir. 119-60b/32
1041. Sıhhati ihlal hastalığı tedaviden kolaydır. 128-65a/16
Sırasında okşayan el kadar sırasında döğen el de öpmeğe layıktır. 129-65b/31
Sırt giydiğini, ağır alıştığını ister. 128-65a/15
1044. Sirkesini sarımsağını hesap eden paça yiyemez. 118-60a/18

Sofunun riyası dindarı kandırır, dinsizi değil. 129-65/32
Son pişmanlık fayda vermez. 127-64b/10
1047. Sonunu düşünmek gibi akıl olmaz. 128-65a/23
Sorma kişinin aslını izzetinden bellidir. 127-64b/5
Sorup gitme, gör de geç. 117-59b/10
1050. Söyleme esrarını dostuna o da söyler sonra bir çok dostuna. 117-59b/6
Söylenir dilde meseldir el içinde olma sefîl
Ne vasi ol, ne vekil ol, ne de bir şahsa kefîl 117-59b/5
Söyletme beni cânım efendim, dilde nelerim var. 119-60b/28
1053. Söyleyeceğin sözün duyulmamasını istiyorsan söyleme. 120-61a/34
Söyleyenden dinleyen arif gerek. 117-59b/11
Söyleyene bakma, söyletene bak. 119-60b/24
1056. Söz bir kalpten sudûr, diğerine duhûl eder. 120-61a/35
Söz gümüş ise sükût altındır. 117-59b/4
Söz ilaç gibidir, az ise müfit, çok ise muzırdır. 117-59b/2
1059. Su akar, deli bakar. Yâni ondan istifâdeyi düşünmez. 129-65b/35
Su akar, göz bakar. 128-65a/17
Su alın kirini temizlemez. 129-65b/34
1062. Su gölden, ekmek elden. 129-65b/36
Su[s] küçüğün, söz büyüğün. 127-64b/8
Sû-i istimâl kapısını aralık etmeğe gelmez, derhâl ardına kadar açılır. 119-60b/31
1065. Sû-i kârın ile sohbetten hazer eyle, çünkü akıbeti nedametir. 119-60b/30
Suratta yüzü yok, sandıkta bezi yok. 128-65a/25
Surete etme nazar, sirete bak. 127-64b/12
1068. Sûrî aşk ağır bir dimâğ hastalığıdır. 128-65a/24
Suyu bardakta demişler ukalâ gemiyi duvarda. 129-65b/28
Suyu görmeden paçaları sıvama. 127-64b/9
1071. Sü uyur, düşman uyumaz. 127-64b/11
Sükûnet kendi[si]ni belli etmeyen iyi bir arkadaştır. 119-60b/33
Sükût, muarızına karşı bir hısn-i hasîndir. 119-60b/25
1074. Sükûtun merd-i dânâ hasmını ilzâm için saklar. 118-60a/17

Sükûtun musıki yerine geçer. 118-60a/16
Sürüden ayrılan koyunu kurt yer. 117-59b/1
Sürütürler iti öldürene. 118-60a/12
Sütten ağzı yanan ayranı üfleyerek içer. 117-59b/7

Ş Harfi

Şart-ı ülfet terk-i külfetledir. 123-62b/6
Şaşı kalkar kör ile yatan. 123-62b/2
Şaşıya etme nazar çün sana eğri bakar. 123-62b/5
Şeb-i yeldâyı müneccimle muvakkıt ne bilir
Mübtelâ-yı gama sor kim geceler kaç saat 179-90a/18
Şecâat arz ederken merd-i kıbtî sirkatin söyler[100]. 123-62b/4 (Koca Râgıb Paşa, *Dîvân*, 28. s.)
Şehitleri şehit yapan ölümleri değil ölümlerinin sebebidir. 123-62b/7
Şerefsiz yaşamaktan şerefli ölmek daha iyidir. 123-62b/1
Şeriatın kestiği parmak acımaz. 123-62b/3
Şeytan ile ortak eken buğdayın samanını alır. 123-62b/10
Şık şık eden nalçadır, iş bitiren akçadır. 123-62b/8
Şüphesiz olan kocunur. 123-62b/9

T Harfi

Tabʿ-ı beşer biraz mezat sirkesine benzer ne ararsan bulursun. 138/25
Tabiat yalan nedir bilmez, yalanı icat eden beşeriyettir. 135/6
Tabibin olsa da kizbi marîzin sıhhatin söyler. 135/9
Tahsîl-i kemâlât kem âlât ile olmaz[101]. 61/6
Takdir-i Huda kuvvet-i pazu ile dönmez. 61/4
Talih cesur ve azimli olanlara elini uzatır. 138/26
Talih maʿkûs olunca paluze diş kırar[102]. 135/1
Talihi yâr olanın yâr sarar yarasını[103]

---

[100] *Miyān-ı güft ü güda bed-meniş īhām ėder ḳubhın* (Koca Ragıb Paşa [1699-1763])

[101] Hezec Mefʿūlü mefāʿīlü mefāʿīlü feʿūlün.

[102] *baḫt çūn bar-gaşt pālūda dandān başikand.*

Tâlihi yâr olmayanın gam sarar annesini. 135/11
1098. Tâlihsiz kuşun yuvası şâhin yuvası yanında olur. 136/22
Tamahkârı bîâr insanı akrep gibi sokar. 136/23
Tamahsız adamın halk-ı cihân hep akrabasıdır. 136/14
1101. Tammâh tamah ettiği şeyin esiri olur. 136/24
Tandır sıcak iken ekmek tutar. 136/18
Taş atmakla deniz bulanmaz. 136/13
1104. Taş yerinde ağırdır. 136/13
Taşkınlığın sonu şaşkınlıktır. 136/20
Tatar kızın dilinden anası anlar. 135/10
1107. Tatlı dilli olanı herkes sever. 136/16
Tatlı küpte asâlet kökte olmalı. 138/27
Tatlı söz kulûbu teshîr eder[104]. 136/15
1110. Tatlılık metanet ve ciddiyeti bozmaz. 135/3
Tatmayan bilmez. 135/8
Tavşan dağa küsmüş de dağın haberi olmamış. 136/21
1113. Tavus gibi manzarasını görmeli ağzını açtırmamalı. 136/17
Tayfa ne kadar çok olsa iş geminin kaptanındadır. 138/28
Tekkeyi bekleyen içer çorbayı. 61/8
1116. Tembele iş söyleme sana akıl öğretmeğe kalkar. 61/3
Tembellik vücudun aptallığıdır. 62/12
Temiz bir kalbin ifadesi yüzde görüle bilir. 62/21
1119. Temiz bir kalp zehirli dillerin bozduğunu telafi edebilmez. 61/11
Terazi var tartı var, her şeyin de vakti var. 62/19
Terbiye ile salçalanmayan zerafet tatsız olur. 62/16
1122. Terbiyeden maksat insan yetiştirmek demektir. 62/18
Terbiyeli bir gence ana ve babanın tekdirleri başkalarının iltifâtından daha hayırlıdır. 62/13
Terziye "Göç!" demişler "İğnem başımda." demiş. 62/15
1125. Tevazu başmağa benzer, örterek güzelleşir. 62/17
Tevazu bütün meziyetlerin temelidir. 62/20
Tevazu büyüklüğün anasıdır. 61/1

---

[103] [KEÇECİ-ZÂDE] ʿİzzet [ö. 1829]: *Dîvân-ı ʿİzzet [Bahr-i Efkâr]:* Yazılışı: 1241 [=1825], [Ḳāhira] 1255 [=1840]. SOYKUT: *Unutulmaz Mısralar* 764. s.

[104] *al-bayānu siḥr*^{un}. al-BUḪĀRĪ: *al-Cāmiʿu ʾṣ-Ṣaḥīḥ*: 67. Kitābu ʾn-Nikāḥ 48. bāb 78. hadis (Sofuoğlu, 11, 5237). 76. Kitābu ʾṭ-Ṭibb 51. bāb 81. hadis (Sofuoğlu, 12, 5791).

1128. Tev'em olmuş sözüne kahbe cihanın sozına mâtemi. 61/9
Tıngır elek tıngır sac eli hamur karnı aç. 136/19
Tilki tilkiliğini bildirinceye kadar post elden gider. 61/7
1131. Tī̇z-reftār olanuŋ pāyine dāmen dolaşır
[Ėrişür menzil-i makṣūdına āhiste giden][105] 61/5
Bk. Ėrişür.
Topal eşekle kervana karışılmaz. 135/4
Toplama su ile değirmen dönmez. 135/5
1134. Toprak da sevgi ister ve sevildikçe verimini artırır. 135/7
Tuhaftır [a]h[v]âl-i âlem bilen söyler bilmeyen söyler. 61/2
Tuzu yeyip de tuzluğu kırma. 135/2
1137. Türk öldürülebilir fakat mağlub edilemez Lord BYRON. 61/10
Türk'e bir selam ver yiyeceğini düşünme. 62/14

U Harfi

Uğursuza komşu olma. 23/236
1140. Ulu sözü yerde kalmaz. 2/9
Ummadığın taş baş yarar. 2/83
Ummak anmak oyalanmak işte menâbiʿ-i ezrâkımız. 24/244
1143. Umudunu kaybetmiş olanın kaybedecek başka bir şeyi yoktur. 18/186
Umut ile yaşayan açlıktan ölür. 10/98
Unuturlar seni bîçâre hemân ölmeye gör. 11/110
1146. Utanması olmayan kimsede şeref de bulunmaz. 17/177
Uyku gelmeden yatağı hazırlamalı. 10/99
Uyûb-ı nâsı ifşâdan libâsın soymak efdaldir[106]. 146/51
1149. Uyuyan yılanın kuyruğuna basılmaz[107]. 7/62
Uzun söz uzun ökçe gibi kadınlara yakışır. 12/128

---

[105] Hâtemî [ö. 1595]. Beyit. Krş. 483. Bursalı MEḤMED ṬĀHİR [1861-1925]: *Osmanlı Müellifleri:* İstanbul 1333 [=1915], 2, 163. s.

[106] Mısra.

[107] *al-fitna*^{tu} *nā'ima*^{tun} *laʿana 'llāhu man ayḳażahā* [=Fitne uykudadır, uyandırana Allah lanet etsin]. al-MUNĀVĪ: *kunūzu 'l-ḥaḳāiḳ fī ḥadīṯi ḫayri 'l-ḥaḳāiḳ*: Metin 45_{109}. Çeviri 104_{109}.

Ü Harfi

Ürmesini bilmeyen it sürüye kurt getirir. 12/131

1152. "Üzüm üzüme bakarak kararır." derler, ben de derim ki "Beyaz üzümün gözü kör mü?" (Rıfʿat 23/238)

Üzümünü ye de bağını sorma. 7/67

V Harfi

Vadini ifa eden pek nadir vadeder. 186-93b/3

1155. Vâdler memleketinde insanlar açlıktan ölürler. 186/93b/6

Vakit nakittir, çalışanlar için; çalışmayan için de bilakis zarardır. 186-93b/4

Vakitsiz açan gül çabuk solar. 187-94a/14

1158. Vakt-i şâdî de gelir mevsim-i mihnet de geçer. 186-93b/1

Vaktinde kızını döğmeyen sonra dizini döğer. 186-93b/11

Varak-ı mihr ü vefâyı kim okur kim dinler[108]. 186-93b/2

1161. Varışına gelişim, tarhanana bulgur aşım. 186-93b/5

Varsa aşın rahattır başın. 186-93b/9

Vasiyet ölüm getirme. 187-94a/15

1164. Vatan aşkını artırmak için en emin yol bir müddet yabancı bir memlekette kalmaktır. 186-93b/8

Vazife içinde bulunduğumuz anın talep ettiği şeydir. 187-94a/13

Vazifenin öğretilmesinden ziyâde sürdürülmesi lazımdır. 186-93b/7

1167. Vechin beşareti hamurun unvanıdır. 187-94a/16

---

[108] *güle goş ėtdiremez bülbül anuŋ'çün iŋler*
varaḳ-ı mihr ü vefāyı kim oḳur kim diŋler (Kāmī Meḥmed-i Ḳaramanī)

ʿarż-ı mihr eylemege başladı devrān ammā
varaḳ-ı mihr ü vefāyı kim oḳur kim diŋler (Nābī, *Dīvān*, 1, 61, 9, 63)

dil-rübālar sebaḳ-ı cevri ėderler ezber*
varaḳ-ı mihr ü vefāyı kim oḳur kim diŋler (Bihiştī, *Dīvān*, 322, 173, 2)

varaḳ-ı mihr ü vefāyı kim oḳur kim diŋler
ʿarż-ı ḥāl eyle eger ėtse deʿarż-ı dīdār (Lebīb)

varaḳ-ı mihr ü vefāyı kim oḳur kim diŋler
yırtılup kāġadımuz ėtse veled istimdād (Lebīb)

Veren el dert görmez. 187-94a/12
Verme malını veresiye akar gider kara suya. 186-93b/10

Y Harfi

1170. Ya devlet başa ya kuzgun leşe. 197-99a/38
Ya hayır söyle yahut da sus. 196-98b/31
Ya olduğun gibi görün ya göründüğün gibi ol. 197-99a/42
1173. Ya Rab, ne tükenmez bir hazinedir bu âferin. 195-98a/16
Meseldir bu ya taht ola ya baht. 178-90a/12
Yağar eser yolcu yolunda gerek. 195-98a/15
1176. Yağmur yağarken uyku kestiren küpünü boş bulur. 196-98b/30
Yalancı ve câhil aldanır da atlattım zanneder. 194-97b/3
Yalancının evi yanmış da kimse inanmamış. 194-97b/11
Yalanı yılan kadar sevmem. (Rıfat)
1179. Yalancının mumu yatsıya kadar yanar. 194-97b/7
Yalancıya bel bağlama. 194-97b/4
Yalanı dinlemek söylemekten güçtür. 198-99b/44
1182. Yalanı söküp atmadan hakikati dikmeğe kalkışma, tutmaz. 195-98a/19
Yalanın temin ettiği fayda muvakkat, doğrunun ise ebedidir. 194-97b/8
Yalnız da olsan Tanrı'nın ve vicdânının yanı başında bulunduğunu unutma. 196-98b/29
1185. Yalnız dilini hıfza alış, âzâ-yi sâyireni Allah hıfzeder. 197-99a/39
Yalnız kendi nefsini düşünerek dost arayan hizmetçi arıyor demektir l97-99a/40
Yangını körükleyen saçından tutuşur. 197-99a/36
1188. Yanlış hesap Bağdat'tan döner. 196-98b/34
Yapacağın işin görülmemesini istiyorsan yapma. 197-99a/41
Yapı taşı yapıdan kalmaz. 195-98a/14
1191. Yâra elimle kesip verdiğim kalem
Fetvâ-yı hûn-ı nâ-hakkımı yazdı iptida 195-98a/12
Yarası olan kocunur. 194-97b/6
Yarım elma, gönül alma. 196-98a/23

1194. Yârsız kalmış cihanda ayıpsız yâr isteyen. 195-98a/13
Yasak arzu doğurur. 195-98a/20
Yaş kesmek baş kesmek gibidir. 196-98b/26
1197. Yaşmak için güneş, yükselmek için hürriyet lâzımdır. 194-97b/1
Yatma namert gölgesinde ko yesin arslan seni. 195-98a/17
bk. Geçme.
Yel esmeyince çöp kımıldamaz. 197-99a/37
1200. Yemedinse pancar karnın niye sancar. 196-98b/24
Yemeyenin malını yerler. 196-98b/32
Yenen ile yanana bir şey dayanmnaz. 196-98b/28
1203. Yerdeki yüze kimse basmaz. 194-97b/5
Yerin kulağı vardır, her şeyi işitir. 194-97b/10
Yırtıcı kuşun ömrü az olur. 196-98b/35
1206. Yiğit at yemini artırır. 194-97b/9
Yiğit harpte, dost dertte, olgun adam hiddette belli olur. 197-99a/43
Yiğit lakabıyla anılır. 196-98b/33
1209. Yoktan yonga kopmaz. 194-97b/2
Yordamsı zelin kazası çok olur. 195-98a/18
Yuvarlanan taş yosun tutmaz. 195-98a/22
1212. Yuvasını yakmadıkça yılanın kökü kesilmez. 195-98a/21
Yürü deryâ-dil olup eyle tahammül, yoksa,
Rüzgârın önüne düşmeyen âdem yorulur. 196-98b/25

Z Harfi

Zaman en büyük hâkimdir. 113-57b/2
1215. Zaman sana uymazsa sen zamana uy. 113-57b/6
Zamanın en halis icaplarını takdir ve tâyin edemeyen cahil demektir. 113-57b/8
Zamanından evvel ortaya atılan hakikat daima tehlikelidir. 113-57b/7
1218. Zarfın zerafetinden ne çıkar, sen onun mazrufuna bak. 140-92b/1
Zatı memduh olanın sıfatına ihtiyacı yoktur. 105-53b/3
Zekâsız kuvvet yıkabilir fakat yapamaz. 105-53b/2

1221. Zekâ ince iğnenin deliğinden insana Hindistan'ı seyrettirir. 105-53b/1
Zenginin malı züğürdün çenesini yokar. 113-57b/10
Zenginlik çok vakit ahmaklığın pasaportu yerini tutar. 113-58a/11
1224. Zenginlik kalptedir malda değil[109]. 113-57b/5
Zenginlik saâdet getirmez, fakat emniyet getirir. 113-58a/12
Zerafet zekânın velâsıdır. 140-92b/3
1227. Zerafetin iki düşmanı çok incelik, çok kabalık. 140-92b/4
Zor ile giden köpek sürüye kurt getirir. 113-57b/4
Zor ile güzellik olmaz. 113/57b/1
1230. Zuhuru daima gencinenin virâneden olur hep. 140-92b/2
Zurnada peşrev olmaz, ne çıkarsa bahtına. 113-57b/3
Züğürt olup düşünmektense uyuz olup kaşınmak iyidir. 113-57b/9
1233. Zürefanın şaşkını beyaz giyer kış günü. 140-92b/5

Bulgurlu Mehmet Şefik: *Atalar Sözü:* [Ankara?] 1949. (Aralık 15) Millî Kütüphane, Yazma A 1230. sy. Orta boy 99 yr. 1976 (Ekim 14) Ankara bağışlı.

Hazırlayan: Mustafa S. KAÇALİN*

---

[109] *laysa 'l-ġinā ʿan kaṯrati 'l-ʿarżi vü lākinna 'l-ġinā ġinā 'n-nafsi*. İBN ḤANBAL, Abū ʿAbdu 'llāh Muḥammad b. Muḥammad b. Aḥmad aṣ-Ṣaybānī [ö. 855]: *Kitābu 'z-Zuhd*: İnceleme ve tahkîk: Muhammed Saîd Besyûnî ZAĞLÛL, 1986 / 1406, Tercüme Eden: Mehmed Emin İHSANOĞLU, *Hanbel Kitâbu 'z-Zühd Arapçası ve Türkçe Tercümesi,* İstanbul 1993, 1 c. 36. s. 99. hadis. al-BUḪĀRĪ: *al-Cāmiʿu 'ṣ-Ṣaḥīḥ*: 81. Kitābu 'r-Rikāk 15. bāb 33. hadis (Sofuoğlu, 14, 6383). [al-BUḪĀRĪ]: *al-Adabu 'l-Mufrad*: 136. Bābu 's-Saḫāvati 'n-Nafsi 276. hadis (Yavuz, 1, 291). al-MUSLİM: *al-Cāmiʿu 'ṣ-Ṣaḥīḥ*: 12. Kitābu 'z-Zakāt 40. bāb 120—(1051). hadis (Sofuoğlu, 3, 239). az-ZABĪDĪ: *at-tacrīdu 'ṣ-Ṣarīḥ…*: Miras, 8, 95, ÇANTAY: *On Kere Kırk Hadis*: I, 116. BERKİ: *250 Hadis Terceme ve İzahı*, Ankara 1974, 154/188. A. Ş. GÜZELYAZICI: *Müminlere Hutbeler*: 2/475. al-ĠAZZĀLĪ [1058-1111]: *İḥyhā'u ʿUlūmi 'd-Dīn*: Tercüme eden: Ahmet [Hulûsi] SERDAROĞLU, İstanbul 1394-1974, Cilt: 3, 529. s. Bedir Yayınevi. BİLMEN: *Beş Yüz Hadis*: 217/218. Mehmed Ârif: *1001 Hadis*: s. 140. NEVÂÎ: *Çihal Ḥadīṣ*: 32. FUZÛLÎ: *Ḳırḳ Ḥadīṣ*: 32. AHTERÎ: *Ḳırḳ Ḥadīṣ*: 24. AKALIN: *Çin Şiiri*: 123. s.

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, mskacalin@gmail.com

HZ. ALİ'YE AİT YÜZ SÖZÜN BİR TERCÜMESİ: *SAD-KELİME-İ HAZRET-İ ALİ*

Âdem CEYHAN*

Halil GÜLENÇ**

Sad-Kelime-i Hazret-i Alî isimli bu metni birlikte neşretmek niyetiyle Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı anabilim dalında yüksek lisans yapan Halil Gülenç'e 2009 yılında vazife olarak vermiştim. Bu kitapçığı gücü yettiği kadar yeni harflere aktarmaya gayret eden Gülenç, talebim gereğince Arapça vecizelerle Farsça beyitleri aslî harflerine göre yazdı. Söz konusu Farsça beyitleri, uzun müddetten beri Berlin'de yaşayan, aynı zamanda Azerbaycan edebiyatına dair amatör olarak ilmî araştırma ve yayınlar yapan Tebrizli Mehmed Ali Şahveledova, ricam üzerine Türkçeye tercüme etti. Anılan Farsça beyitlerin tercümelerini, yine ricam üzerine Prof. Dr. Halil Çeçen, Doç. Dr. Suat Donuk ve Dr. Mehterhan Furkanî asıllarıyla mukayese ederek yer yer tashih ettiler. Ben eserin ilkin Gülenç tarafından yeni harflere aktarılmaya çalışıldığını belirttiğim metnini Arap harfli aslıyla karşılaştırarak tashih ettim; daha sonra günümüz Türkçesine çevirdim. Ayrıca şekil, dil ve muhteva yönlerinden ele alıp incelemeye gayret ettim. Böylece geçmiş yıllardaki yayınlarım(ız)ın tamamlayıcı bir parçası olarak *Sad-Kelime-i Hazret-i Alî* konusunda mütercimi belirsiz eserlerden biri daha isteyenlerin mütalâasına sunuldu.

Giriş

Hz. Muhammed'in amcasının oğlu, tebliğ ettiği İslâm dinini ilk kabul eden kişilerden biri, yakın arkadaşlarından, damadı ve dördüncü halifesi olan Hz. Ali'nin (598?-661) doğumu, hayatı, fizikî yapısı, ahlâkı, irfani yönü, savaşları, hitabe, mektup ve şiir ve vecizeleri konusunda çok sayıda eser meydana getirilmiştir. Meselâ doğumunu anlatan mevlidler;

* Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ceyhanadem@hotmail.com

** Manisa Bilim ve Sanat Merkezi Türkçe Öğretmeni.

bedenî yapısını tasvir eden hilyeler, meziyet ve erdemlerini ortaya koyan faziletnameler, menkıbe kitapları, kendisine duyulan saygı ve sevgiyi belirten methiyeler, katıldığı savaşlardaki kahramanlıklarını hikâye eden cenknameler, mektup, şiir ve vecizelerine dair eserler, bu tür verimlerin belli-başlılarıdır.

İlim, irfan ve hikmet sahibi bir insan, aynı zamanda duygu ve fikirlerini güzelce anlatma kabiliyetine sahip bir hatip olan Hz. Ali'ye ait hutbe, hitabe, mektup, şiir ve vecizeleri derleyici eserler de onunla alâkalı metinlerin mühim bir kısmını teşkil eder. Hz. Ali'nin güzel sözleri arasından, meşhur Arap yazarı Câhız'ın (ö. 255/ 869) topladığı *Mie Kelime* (Yüz Söz) de oldukça rağbet görmüş; *Sad-Kelime-i Alî* (Hz. Ali'nin Yüz Sözü) vb. adlar altında birçok defa tercüme ve şerh edilmiştir. Hârizmşahlar devrinde yaşamış şair ve yazarlardan Reşîdüddin Vatvat (ö. 578/1182), ilk üç halifeye ait yüzer sözü derleyip açıkladığı gibi, Hz. Ali'ye nisbet edilen vecizeleri de Farsçaya çevirip Arapça olarak kısaca şerh etmiştir. Kâtib Reşid, nesren çevirip açıkladığı sözlerin manasını birer Farsça kıt'ayla nazmen de ifade etmiştir.[1] Vatvat'ın *"Matlûbu Külli Tâlib min Kelâmi Emîrü'l-mü'minîn Alî bin Ebî Tâlib"* adını verdiği bu eserin tesirleri, *Sad-Kelime-i Alî* konusundaki Türkçe verimlerin çoğunda görülmektedir. Biz bu çalışmamızda Hz. Ali'ye nisbet edilen meşhur yüz sözün mütercimi belirsiz tercümelerinden birini ele alıp tanıttıktan sonra hem diliçi çevirisi, hem de yeni harflere aktardığımız asıl metniyle okuyucuların dikkat nazarına arz edeceğiz.

Hâzâ Sad-Kelime-i Hazret-i Alî Kerrema'llâhu Vechehu

"Allah Onun Yüzünü Mükerrem Etsin, Hz. Ali'nin Yüz Sözü" manasındaki bu başlığı taşıyan kitapçığın tesbit edebildiğimiz bir yazma nüshası, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Bölümünde 6415 numarayla kayıtlı mecmuanın 19b-40a sayfaları arasında bulunmaktadır. (Metnin buna nazaran daha sonraki zamana ait ve noksan olan nüshasını sırası gelince tanıtacağız). Mütercimin eseri, besmeleden sonra Allah adıyla söze başlamanın faziletini ve Hz. Ali'nin İslâm tarihindeki değerli yerini belirten iki Farsça beyitle başlamakta; bu kısa takdimden, "emîr-i mü'minân, Şîr-i Yezdân, Şâh-ı Merdân"(müminlerin emiri, Allah'ın aslanı ve Yiğitlerin Şahın)a ait

[1] Reşîd-i Vatvat, *Matlûbü Külli Tâlib min Kelâmi Emîri'l-mü'minîn Alî bin Ebî Tâlib*, haz. Mîr Celâleddîn-i Huseynî Urumavî Muhaddis, Kum 1382/1963.

sözlerin nakledileceği anlaşılmaktadır. Çevrilen Arapça cümleler gözden geçirildiğinde, onların Hz. Ali'ye ait vecizeler arasından Câhız'ın seçtiği *Mie Kelime* olduğu görülmektedir.

Eserini niçin ve nasıl meydana getirdiği konusunda her hangi bir bilgi vermeyen ismi meçhul mütercim, doğrudan doğruya Sad-Kelime-i Alî'yi tercümeye başlamış; Arapça güzel sözleri ilkin "mefâîlün mefâîlün feûlün" kalıbında birer kıt'ayla dilimize çevirmiştir. Bu kıt'alardan sonra aynı cümlelerin birer beyitle Farsça'ya çevrilmiş olduğu da müşahede olunmaktadır. Fakat işaret edilen beyitlerde, kıt'alarda kullanılandan farklı olarak "fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün" kalıbı tercih edilmiştir. Belirtilen beyitlerin, Türkçe kıt'aların sahibine ait olup olmadığını tesbit edebilmek için *Sad-Kelime-i Alî*'nin Farsça tercümelerini gözden geçirdik ve mukayeseler sonunda onların Âdil bin Ali bin Âdil Hâfız adlı şairin eserinden alınmış olduğunu gördük. Esasen Âdil'in *Sad-Kelime-i Alî* konusundaki kitapçığının tesirleri, Hz. Ali'ye ait yüz sözün başka birkaç Türkçe tercümesinde de fark ettiğimiz bir vakıadır. Meselâ *Sad-Kelime-i Emîrü'l-mü'minîn Alî*'nin yine mütercimi belirsiz bir tercümesinde, onda bir oranında olsa da Âdil bin Ali'nin bahsi geçen Farsça kitapçığından faydalanıldığı anlaşılmaktadır.[2] 16. asır Türk şairlerinden Şirvanlı Hatiboğlu Habîbullâh'ın, Hicrî 918/ Milâdî 1512 yılında Memlûk sultanı Kansu Gavri'ye takdim etmek üzere meydana getirdiği ve *"Yüz Kelime"* adını koyduğu *Sad-Kelime-i Alî* tercümesinde, Âdil'in aynı konudaki eserinden daha çok istifade ettiği görülmektedir.[3] Bundan dolayı Âdil bin Ali'nin hüviyeti ve eserleri hakkında bilgi vermek uygun olacaktır.

Farsça Tercümelerinden Faydalanılan Şair: Âdil bin Ali

İncelediğimiz eserde Farsça beyitlerine yer verilen şair Âdil hakkında Devletşah'ın (ö. 900/ 1494-95) *Tezkiretü'ş-şuarâ*'sı, Ali Şîr Nevâî'nin (844-906/ 1441- 1501) *Mecâlisü'n-nefâ'is* adlı tezkiresi, Kâtib Çelebi'nin (ö. 1067/1657) *Keşfü'z-zunûn*…'u gibi biyografik, bibliyografik eserlerde her hangi bir bilgi bulamadık. Onlara nisbeten

---

[2] Bu eser hk. daha fazla bilgi için bk. Âdem Ceyhan- Yasin Karadeniz, "Mütercimi Bilinmeyen Bir Sad-Kelime-i Ali Tercümesi", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Eylül 2017, Sayı 60, s. 1-32.

[3] Âdem Ceyhan, "Şirvanlı Hatiboğlu Habîbullâh'ın Hz. Ali'den Yüz Söz Tercümesi", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, Eylül 2015, c. 13, Sayı3, s. 323-354.

yeni sayılabilecek kaynaklardan Şemseddin Sâmî'nin (1266-1320/ 1850-1904) *Kāmûsü'l-a'lâm* isimli ansiklopedik eserinde Âdil adlı veya mahlaslı bir şaire dair kısaca bilgi verilmiştir. Burada onun İran şairlerinden ve Horasanlı olduğu söylenerek şiirleri için bir kıt'ası örnek gösterilmiş;[4] fakat hangi asır edebî şahsiyetleri arasında yer aldığı –belki de öğrenilemediği için- belirtilmemiştir.

Ancak Âdil'in eserlerinden, Miladi 15. asrın ikinci yarısında hayatta bulunduğu anlaşılmaktadır. Şiirlerini ihtiva eden bir divanı vardır. Şair Âdil, Hz. Ali'nin yüz sözünü *"Tercüme-i Sad-Kelime-i Emîr"* gibi bir ad altında, birer beyitle Farsçaya çevirmiştir. Anılan kitapçık Tahran ve Tebriz'de basılmıştır. Onun Hz. Ali vecizeleriyle alâkalı başka bir manzum eseri de *Nazmü'l-leâlî*'dir. Şair, Hz. Ali'ye ait bazı güzel sözlerin derlenip elifba harfleri sırasına göre tertib edilmesinden ibaret bir kitapçık olan *Nesrü'l-leâlî*'yi de H. 889/ M. 1484 yılında birer beyitle Farsça'ya çevirmiştir.[5] Onun Ebü'l-feth el-Büstî'ye (ö. 400/ 1010) ait meşhur *el-Kasîdetü'n-nûniyye*'yi *"Şerhu Kasîdetü'l-Büstî"* ismiyle H. 903 (M. 1497) yılında şerh ettiği de bilinmektedir. Âdil, bir Kur'ân tefsiri de yazmış; ayrıca Seyyid Şerif Cürcânî'nin (740-816/ 1340-1413) sözlük türünden bir eserini *Tertîb-i Tercümân-ı Kur'ân* adıyla Farsçaya tercüme etmiştir.[6]

Mütercimin Tercüme ve Şerh Tarzı

Yukarıda hüviyeti bilinmeyen *Sad-Kelime-i Hazret-i Alî* mütercimin Arapça vecizeleri önce birer kıt'ayla dilimize çevirdiğini, sonra onların manasına uygun birer Farsça beyti kaydettiğini ifade etmiş; anılan beyitlerin Âdil bin Alî adlı bir Fars şairine ait olduğunu

---

4 Ş. Sâmî, *Kāmûsü'l- a'lâm*, İstanbul 1311/ 1894, c. 4, s. 3038.

5 Avusturyalı oryantalist A. Krafft (1816-1847), şarkıyat akademisinde bulunan Arapça, Farsça ve Türkçe yazmalar hakkındaki kataloğunda bu eserin şair Âdil bin Ali tarafından yazılmış bir nüshasını tavsif etmiştir. (Albrecht Krafft, Die Arabischen, *Persischen und Türkischen Handschriften der K.K. Orientalischen Akademie zu Wien*, Wien, 1842, s. 182). Her ne kadar mukaddime ve hatime gibi bölümler yoksa ve şairin ismine eserde rastlamadıysak da Süleymaniye Ktp. Hasan Hüsnü Paşa, nr. 696'daki nüsha Âdil'in *Nazmü'l-leâlî*'si olarak kaydedilmiştir.

6 Allâme Şeyh Aga Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zerîat ilâ Tasânîfi'ş-Şîa*, el-Kısmu's-sânî min Cüz'i't-tâsi' Beyrut, nr. 4661. Burada *Gülşen, Kāmûs-ı Türkî (Kāmûsü'l-a'lâm* olmalı), *Fihris-i Sipehsâlâr* gibi Âdil'in hayatı ve eserleri hakkında bilgi bulunan birkaç kaynak da anılmıştır. Âdil b. Ali b. Âdil Hâfız'ın *Kitâb-ı Tercümân* adlı Farsça mensur sözlüğünün bir nüshası: Kayseri Raşit Efendi Yazma Eser Ktp. nr. 1050'dedir.

söylemiştik. İsmi veya mahlası belli olmayan mütercim, çalışmasının üçüncü safhasında, nazmen çevirdiği Arapça sözlerin manasını bir de "Ya'ni…" diyerek nesirle dile getirmektedir. Onun tercüme ve şerh tarzı hakkında fikir vermek için, bir vecizeyi nasıl çevirip izah ettiğini örnekle gösterelim. Şair, "Dilini neye alıştırırsan, seni ona zorlar" manasındaki لسانك يقتضيك ما عوّدته sözünü şöyle çevirip açıklamıştır:

"Ne ise ḫūyuŋ eṣnā-yı kelāmda
Dilüŋ lā-büdd anı eyler taḳāżā

Dilüŋi yaramaza ḳılma mu'tād
K'olursın nā-gehān bir yerde rüsvā

هرچه عادت شد زبان آنرا تقاضا می کند

بد زبانی مرد را پیوسته رسوا می کند

Ya'nī̇ her ne kim dilüŋ ögrene, anı söyler… Gerekdür kim dilüŋ eyü söylemege ögredesin, tā bir olmaz yerde belāya uġradup seni helāk eylemeye…" (vr. 27a).

Sad-Kelime-i Alî'yi nazmen tercüme eden edebî şahsiyetler, denebilir ki daha ziyade "feilâtün mefâilün feilün" kalıbını tercih etmiş; fakat aynı veciz sözleri dilimize çeviren şair, onun yerine kıt'alarında "mefâîlün mefâîlün feûlün" kalıbını kullanmıştır. Mütercimin bu manzumeleri vezin yönünden incelendiğinde, her kıt'asında imale görülür. Buna karşılık kafiyeleri çokluk itibarıyla doğru ve kaidelere uygun, sadece şu kıt'alarda kusurludur: "…uyurlar/…bilürler" (2. Söz,, vr. 20a), "…yâd ederler/… tekrâr ederler" (14. Söz, 23a), "…tavrın/… tavrın" (35. Söz, 27b), "…etmez/ …olmaz" (69. Söz, 34a), "…dilinden/ …sözinden" (96. Söz, 39b), "…evmez/ …söylemez" (99. Söz, 40a). Bunlardan üçündeki (35, 96, 99. Söz) kafiye kusurunun büyük bir ihtimalle müstensihin dalgınlığı sonucu olduğunu fark ettiğimiz için, diğerlerinin de yine şairden ileri gelmediğini, istinsah edene ait göründüğünü söylemek mümkündür.

Mütercim Arapça vecizeleri tercüme ve şerh ederken konuya ait ayet ve hadisleri ima veya iktibas eder (Meselâ 12, 15, 26, 50, 61, 66, 82. söz); o sözlerde dile getirilen fikre uygun peygamber kıssalarını (50 ve 77. Söz) anar.

Tahminî Tercüme Tarihi

Eserde tercüme tarihini öğrenmeye imkân verebilecek "mukaddime" (başlangıç), "sebeb-i te'lîf" (yazış sebebi) ve "hâtime" (sonuç) gibi gibi bölümler bulunmadığından, onun ne zaman meydana getirildiği kesin olarak belli değildir. Bununla birlikte bazı gramer hususiyetlerine bakılarak söz konusu metnin -büyük bir ihtimalle- 16. asır verimi olduğu söylenebilir.[7] İfade ettiğimiz fikrimizin sebeplerini şöyle sıralayabiliriz:

a) -AcAk biçiminde gelecek zaman eki 16. asır sonu 17. yüzyıl Osmanlı Türkçesinde görülmeye başlanır.

b) Metinde "görmesek", "işitmesek" gibi şart çekimleri vardır. (vr. 21b, 8. Söz). Eğer elimizdeki eser Eski Anadolu Türkçesi metni olsaydı, bu yapılar "görmesevüz" "işitmesevüz" şeklinde olurdu.

c) Metinde -madan zarf-fiil eki yer almaktadır. (vr. 33a, 64. Söz). Bu ek, 16. asırdan sonra görülmeye başlar. Daha öncesinde -madın şeklindedir.

ç) Birinci çokluk şahıs istek eki -alum, -elüm şeklindedir. (vr. 21b, 8. Söz). Bu ek, 17. yüzyılda artık -alım, -elim şeklinde dudak uyumuna girer.

d) Bu metinde bildirme ekinin –durur biçiminde de kullanıldığı görülür. (5, 24, 32, 39, 42, 54, 75. Söz). -durur biçiminde bildirme eki 17. asırdan sonraki metinlerde pek görülmez.

Bütün bunlar incelediğimiz kitapçığın 16. yüzyıl sonlarında ve 17. yüzyıldan önce yazılmış olduğunu göstermektedir. Tanıttığımız edebî metnin ihtiva ettiği şu kelimeler de onun hangi asır verimi olduğu konusunda –sanırız- bir fikir verebilecektir: assı (71. Söz), berk (73. Söz), birez (86. Söz), birle (16. Söz, 48. söz), diril- (95. Söz), dükeli (14. Söz), düriş- (45. Söz), dürük (22. Söz), ev- (8. Söz), genez (86. Söz), ild- (73. Söz), issi (71. Söz), kaçan (2. Söz), kiçi (64. Söz), kösil- (4. Söz), oran (31. Söz), öğren- (33. Söz), sağ (99. Söz), sançıl- (64. Söz), tur- (17. Söz), yatlu (74. Söz), yavuz (5. Söz), yegrek (76. Söz), yel- (91. Söz), yele git- (2. Söz), yeyni (50. Söz).

---

[7] Kitapçığın Türk dili tarihi içindeki yeri konusunda bilgisinden faydalandığımız MCBÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Araş. Gör. Gündoğan Alpay'a teşekkür ederiz.

Kitapçıkta 15. asrın ikinci yarısında hayatta olduğu bilinen Âdil bin Alî'nin Farsça beyitlerinin yer alışı, eğer müstensihin ilâvesi değil, müellifin tercihi ise, o takdirde bu Türkçe metnin, belirtilen zamandan sonra meydana getirildiği anlaşılır. Eserin bulunabilecek başka nüshası veya nüshalarının hangi asır verimi olduğu konusunda bilgi ihtiva etmesi mümkündür.

Mütercimin Faydalandığı Diğer Bir Eser

Reşîdüddin Vatvat'ın Hz. Ali'ye ait yüz söz konusundaki eserinin bu mevzudaki Türkçe verimlerin çoğu üzerinde tesirli olduğunu ifade etmiştik. Sahibinin, hayli rağbete mazhar olacağını önceden sezmişcesine *"Matlûbü Külli Tâlib min Kelâmi Emîri'l-mü'minîn 'Alî bin Ebî Tâlib"* (Müminlerin Reisi Ali bin Ebî Talib'in Sözlerinden Her İsteyenin Taleb Ettiği) adını verdiği bu eser, karşılaştırma sonucunda anladığımıza göre, incelediğimiz *Sad-Kelime-i Hazret-i Alî* üzerinde de yer yer iz bırakmıştır. Mesela Kâtib Reşid, "İyilikle hür kimse köle edilir" manasındaki بالبرّ يستعبد الحرّ sözünü Farsçaya şöyle çevirmiştir:

کر بیاید که پیش تو باشند

سروران جهان سرافکنده

مردمی‌کن که مردمی کردن

مرد آزاد را کند بنده

(Eğer dünya reislerinin senin önünde baş eğmesini istersen, iyilik et! Çünkü iyilik, hür kişileri kul-köle eder.) Aynı Arapça sözü Sad-Kelime-i Hazret-i Alî'nin hüviyeti meçhul mütercimi şu şekilde dilimize çevirmiştir:

"Elüŋdedür ėderseŋ ayaġuŋda
Cihān serverlerini ser-figende

Hemīşe kişi eylik ėtmeg ile
Ėder āzādı boynı baġlu bende" (vr. 22a)

[Eğer dünya reislerine ayağında baş eğdirirsen, bu senin elindedir. İnsan daima iyilik etmekle hür olanı, boynu bağlı köleye çevirir.]

Farsça şiirle Türkçe kıt'a mukayese edildiğinde, şairin selefi Kâtib Reşid'den faydalandığı, bilhassa 2 ve 4. mısrada daha belirgin biçimde, görülmektedir. *Matlûbu Külli Tâlib*…'in bahis konusu ettiğimiz metin

üzerindeki tesirini ortaya koyabilmek için bir örnek daha verelim: "Kalabalık arasında öğüt vermek, azarlamaktır." manasındaki النّصح بين الملا تقريع sözünü Vatvat Farsça'ya şöyle çevirmiştir:

گر نصیحت کنی بخلوت کن

که جز این شیوهٔ نصیحت نیست

هر نصیحت که برملأ باشد

آن نصیحت نجز فضیحت نیست

(Eğer birine nasihat edersen, gizli et! Öğüt vermenin -hoşa giden- tarzı budur. Halk arasında olan nasihat, rezalettir.) Anılan Arapça söz, ismi belli olmayan şair tarafından dilimize şöyle tercüme edilmiştir:

"Naṣīḥat eyledikde bir kişiye
Gerekdür ėdesin pinhān ḫalvet

Ḫalāyıḳ arasında ėtme zinhār
Fażīḥatdur degildür ol naṣīḥat" (vr. 27b)

[Bir kişiye nasihat ettiğinde gizli ve yalnız olarak etmen gerekir. Sakın (bu işi) insanlar arasında yapma! Çünkü o nasihat değil, rezalettir.]

Ancak mütercim Arapça vecizeleri Türkçeye çevirirken Reşîdüddin Vatvat'ın adı geçen eserindeki Farsça şiirlerine baştan sona kadar bağlı kalmaya çalışmamış; serbest bir yol tutmuştur. Onun yüz kıt'asının üçte birinde, başka bir ifadeyle otuz-otuz beş kadarında Reşîdüddin Vatvat'ın tesirleri görülmektedir.

Sonuç

İnceleyip sunduğumuz kitapçık, tarihî- edebî eserlerin neşri için sadece iki ayrı alfabeyi bilmenin yeterli olamayacağını, bunlara ilâveten yazıldığı çağın dili, Arapça ve Farsçadan Türkçeye geçen unsurlar, aruz vezni, kafiye, nazım şekilleri, edebî sanatlar, metin tamiri gibi çeşitli konularda bilgi sahibi olmak gerektiğini bir kere daha düşündürmektedir. Edebiyat tarihimizde yer tutan çeşitli edebî eserleri doğru-düzgün ve ilmî usule uygun biçimde yeni harflere aktardıktan sonra, mümkün olduğu kadar bugünün okuyucularının anlayabileceği biçimde yayınlamak lâzım geldiğini de belirtmek yerinde olacaktır. Çünkü metnin sadece Arap harflerinden Latin asıllı yeni harflere aktarılmasıyla yetinilmeyip diliçi çevirisini de yapmak, daha az hatalı veya hatasız olarak ortaya konmasına

da yardım edecek; aynı zamanda sırf (b)ilim dalının mütehassıslarınca değil, çağımızın diğer okur-yazarları tarafından da kolayca okunup anlaşılabilmesini sağlayacaktır.

Tarihî-edebî metinlerin neşri çalışmaları sırasında faydalanma olup olmadığını, eğer varsa bu istifadenin derecesini tesbit edebilmek; diğer taraftan onların tercüme mi telifî mi olduğunu anlayabilmek için mukayeseli incelemeler yapmak da gerekir. İlmî çalışma veya neşir mevzuu olan her hangi bir tarihî-edebî eserin şayet birden fazla yazma nüshası varsa, onlar gözden geçirilmediği, aynı konu yahut türdeki diğer verimlerle karşılaştırılması ihmal edildiği takdirde, metninin tam ve sağlıklı biçimde teşkili, müellifini, mütercimini, telif yahut tercüme tarihini, orijinal olup olmadığını öğrenmek mümkün olmayabilecektir.

16. asır şairlerinden olduğunu tahmin ettiğimiz, fakat eserinde kimliğine dair bir bilgi, hatta ipucu bulunmayan mütercim, Hz. Ali'ye nisbet edilen meşhur yüz sözü iki beyitli birer kıt'ayla dilimize çevirmiştir. Şairin Arapça vecizeleri çevirmek maksadıyla yazdığ kıt'aların tercüme olup olmadığını, çağdaş veya seleflerinden faydalanıp faydalanmadığını tesbit edebilmek için, kitapçığı aynı konudaki Arapça, Farsça ve Türkçe birtakım metinlerle mukayese edilmiş; neticede Reşîdüddin Vatvat'ın *Matlûbu Külli Tâlib*… adlı eserinden üçte bir oranında istifade ettiği anlaşılmıştır. Onun bahis konusu kitapçığında, bu manzum tercümelerden sonra aynı vecizelerin birer Farsça beyitle dile getirilmiş olduğu da görülür. Mukayese sonucunda, anılan Farsça beyitlerin, 15. asrın ikinci yarısında hayatta olduğu bilinen Âdil bin Ali bin Âdil Hâfız isimli şair tarafından *Sad-Kelime-i Alî* konusunda meydana getirilmiş eserden alındığı anlaşılmıştır.

Mütercim son olarak "Ya'nî" diye söze başlayıp çevirdiği vecizeleri bir de mensur olarak kısaca şerh etmiştir. Şairin tercüme ve kısa izahlarının pürüzlü sayılabilecek birkaçı görmezlikten gelinirse, hemen hemen tamamına yakın büyük kısmı, vecizelerin manasına ve Hz. Ali'nin tarihî şahsiyeti ile bağlı olduğu İslâm esaslarına uygundur. Söz konusu eserin şimdilik biri tam, diğeri noksan iki nüshasının bulunuşu, çok yaygınlık kazanmadığını düşündürmekteyse de sahibinin ahlâk ve adaba dair isabetli fikir, tecrübe ve tavsiyeleri dile getirdiği, böylece okuyuculara sağlam bilgi sahibi olma, manen uyanık bulunma, değerini, derecesini bilme, kendini ve Rabbini tanıma, tatlı dilli olma, insanlara iyilik etme, belâlar karşısında sabırlı davranış gibi İslâmi yahut insani faziletleri telkin ettiği, diğer taraftan onları cimrilik, azgınlık, kibir,

oburluk, kötü ahlâklı oluş, kıskançlık gibi birtakım yerilmiş huy veya davranışlardan sakındırdığı muhakkaktır.

Nüshaların Tavsifi ve Metin Teşkili: *Sad-Kelime-i Hazret-i Alî*'nin bu tercümesi, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi bölümünde 6415 numarada kayıtlı bir mecmua içinde, 19b-40a arasındadır. Her sayfasında on yedi satırın bulunduğu metinde Arapça vecizeler, "ya'nî" ve zaman zaman Farsça beyitlerin başladığın gösteren "Fârsî" kelimesi gibi bazı sözcükler, kırmızı mürekkeple yazılmıştır. İstinsah tarihi ve müstensih adı yoktur.

Aynı eserin Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yz A 359/2'de noksan bir nüshası daha vardır.[8] Hz. Ali sözlerinden elli altısına ait tercümelerin yer aldığı bu nüshanın, 19. asrın ikinci yarısı veya 20. asırda meydana getirildiği, kâğıdın vasıfları ile yer yer noktalama işaretlerinin kullanılmış olmasından anlaşılmaktadır. Anılan yazmada şair Âdil'in eserinden alındığını ifade ettiğimiz Farsça beyitler yoktur.

Biz, *Sad-Kelime-i Hazret-i Alî* metnini yeni harflere ve günümüz Türkçesine aktarırken, tam ve tarihçe tercüme zamanına daha yakın olduğunu tahmin ettiğimiz ilk nüshayı esas aldık. Öncekine nazaran geç tarihli ve noksan olan ikinci nüshadaki takdim-tehir gibi farkları belirtmeye lüzum görmedik. *Sad-Kelime*'nin önce çağımız Türkçesine aktardığımız şeklini, sonra yeni harflere çevirdiğimiz aslî metnini sunacağız. Diliçi çeviri kısmında Farça beyitlerin Türkçe tercümesi köşeli parantez içinde verilmiş; her iki metinde müstensihten ileri geldiği anlaşılan yanlışlar mümkün olduğu kadar düzeltilmiştir.

(vr. 19b) Bu -Allah Onun Yüzünü Ağartsın- Hz. Ali'nin Yüz Sözüdür.

بسم الله الرّحمن الرّحيم

بهترين هر كلام اى نور چشم مردمان هست نام خالق بسيار بخش مهربان (20a)

گفت امير مؤمنان سرچشمهٔ صدق و صفا شير يزدان شاه مردان ابن عمّ مصطفا

[Ey insanlarının gözünün nuru, her sözün en iyisi, çok bağışlayıcı ve merhametli Yaratan'ın ismidir. Müminlerin emiri, doğruluk ve safanın

[8] Bu nüshanın tavsifi için bk. Müjgân Cunbur v.dğr., *Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu*, Ankara 1999, s. 116. (Ayrıca bilgi için bk. Âdem Ceyhan, *Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri*, Ankara 2006, s. 111-113).

kaynağı, Allah'ın aslanı, yiğitlerin sultanı, Hz. Muhammed'in amcasının oğlu (Hz. Ali) dedi ki:] (vr. 20a)

[1] لو كشف الغطاء ما ازددت يقينًا قال على كرّم الله وجهه

Cennet ve cehennemin hâlini, Emîn(Peygamber)imin bildirdiği gibi, şüphesiz, sağlam bir bilişle bildim. Bu dünya bir perdedir… Eğer o engel kaldırılırsa, şüphesiz bilgim zerre kadar artmaz.

گر اجل بردارد از پیشم حیات مستعار

در یقین من نیفزاید بذات کردگار

[Ecel, emanet olan canımı benden alsa da Yaratan'ın zatına olan kesin bilgim (inancım) artmaz.] Yani demek oluyor ki, bu dünyada ahiret hâli bence öyle bilinmiş oldu ki, eğer bütün perdeler açılsa, engeller kalksa, şüphesiz bilgim artmaz.

[2] النّاس نيامٌ فاذا ماتوا انتبهوا

Ahiretten habersiz olanlar, sanki dünya evinde uyuyorlar. Bu uykuda elde ettikleri zararı öldükleri zaman anlarlar…

مردمان درخواب غفلت عمر کوته دل تهی

چون بمیرند ازغرور خویش یابند آگهی

[İnsanlar gaflet uykusunda… Ömür kısa, gönül boş… Öldüklerinde gurur (boş şeylere güvenerek aldanış ve kibir) uykularından uyanacaklar…] Yani demek oluyor ki, bu insanlar dünyada gafillerdir. Öldükleri zaman gaflet uykusundan uyanırlar; görürler ki işleri boşa gitmiş, ömürleri boşa harcanmış… Kötü işlerine ve hileli davranışlarına pişman olurlar ama (vr. 20b) feryatları fayda vermez.

[3] النّاس اشبه بزمانهم ما اشبه بآبائهم

Halk, zamane hâline uyar; atalarının (iyi) âdet ve usulü kaybolur.[9]

---

[9] Hz. Ali'nin tarihî şahsiyetini ve mensup olduğu İslâm dinini göz önünde tutarak rahatlıkla diyebiliriz ki, burada halkın, babalarının gittiği doğru yolu izlemeyişi ve zamane insanlarının gayr-ı İslâmî hayat tarzına özenişi tenkit edilmektedir. Görülen menfi değişimi tenkidin altındaki mesaj şudur: Eğer babaların inançları ve yaşama tarzları Allah'ın, peygamberi vasıtasıyla bildirdiği ve razı olduğu dine uygunsa, o yolda gitmek, aykırıysa onu taklit etmemek gerekir. Zira Kur'an'da insanlar, bir şey anlamayan ve hidayet üzere olmayan babalara uymaktan sakındırılmaktadır: "Onlara Allah'ın indirdiğine uyun denildiğinde, 'Biz babalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye tabi' oluruz' derler. Babaları bir şey anlamaz ve hidayeti bulmaz takımından iseler yine

Onlar zamanenin sevdiğine dost; sevmediğine ise düşmandırlar.

سر بسر خلق جهان مانند دورند ای پسر

نیستند از صدیکی مانندهٔ جدّ و پدر

[Ey oğul, dünya halkı baştanbaşa kendi devir ve zamanına benzer. Yüzde biri bile kendi baba ve dedesine benzemez.] Yani demek oluyor ki, bu insanlar zamaneye ve zamanenin hâline uyar; atalarının (doğru) yoluna gitmezler. Zamane kimi severse, onları dost edinir; zamanenin sevmediğini sevmezler!..

[4] *ما هلك امرئٌ عرف قدره*

Kendi değerini bilenin varlığı boş yerde mahvolmaz. O, gururun zahmetinden kurtulur; (değerini bilen bir kul olarak) sevinç köşkü üzerinde oturur.

هر که قدر خود بداند گردد ایمن از هلاك

گر جهان پر فتنه گردد رستگارانرا چه باك

[Her kim kendi değerini bilirse, helâkten emin olur. Dünya fitneyle de dolsa, kurtuluşa erenler için korku yoktur.]

Yani demek oluyor ki, bir kişi kendi değerini bilse, elinden gelmeyecek işe dokunmasa ve bilmediği sözü söylemese, ayağını yorganına göre uzatsa, onun vücudu olmayacak yerde mahvolmaz.

[5] قيمة كلّ امرئ ما يحسن

Senin değerin, kendisiyle şahsını süslediğin iyi adındır. Namın iyi oldukça senin kıymetin artar. İnsanlar sözünü can atarcasına dinlerler… (vr. 21a)

دآنش آموز ار ترا در سر هوای دولتست

زانکه هر کس را بقدر دانش خود قیمتست

[Eğer kafanda nimet, saadet isteği varsa, ilim öğren! Zira herkesin değeri kendi bilgisi kadardır.] Yani demek oluyor ki, herkesin değeri kendi iyi adıdır. Yani adın iyi oldukça kıymetin artar; bütün insanlar seni değerli sayar; dost edinirler. Eğer namın halk arasında kötü ve azgın olsa,

---

onlara uyarlar mı?" (Bakara Suresi, 2/170). Bu konuda ayrıca bk. *Kur'an*, Lokman Suresi, 31/21.

kimse seni sevmez; sana içten muhabbet etmez…

[6] من عرف نفسه فقد عرف ربّه

Ey akıllı insan, Allah'ın varlığına senin var oluşun kesin delildir. Eğer sen kendini bilirsen, Allah'ı bilirsin (ve anlarsın ki); sen yaratılmışsın; senin Yaratıcın O'dur...

تا بکی گُم کردهٔ خود را زمانی با خود آی

خویش را بشناس اگر خواهی که بشناسی خدای

[Ne zamana kadar kendini kaybetmiş olacaksın?!. Kendine gel! Allah'ı bilmek istersen, kendini tanı!..] Yani demek oluyor ki, kendini, dünyaya niye geldiğini ve bu âleme gelmekten maksadın ne, daha önce nerede olduğunu bilen kimse, Rabbini bilmiş olur…

[7] المرء مخفیی فی لسانه لا فی طیلسانه

Allah mübarek etsin, (bak) irfan sahibi ne demiş: "İnsan, [sarığı veya şalında değil] dilinin altında gizlidir." Eğer iyi söz söylese, ona akıllı, faydasız söylese, akılsız ve cahil derler. (vr. 21b)

مرد پنهان است درزیر زبان خویشتن

قیمت قدرش ندانی تا نیاید درسخن

[Kişi kendi dilinin altında gizlidir. Ağzını açıp söz söyleyinceye kadar onun değerini bilemezsin.] Yani demek oluyor ki, herkesin hâli, dilinin altında gizlidir. Söz söylese, akıllı mıdır, yoksa cahil midir, hemen bilinmiş olur. Sözü iyi olsa, Kur'ân'a ve hadis-i şerife uygun olsa, ona akıllı ve olgun derler. Eğer sözü yaramaz olsa, manasız ve faydasız söylese, ona akılsız, cahil, yararsız derler; kimse onu sevmez; belki (herkes) yerer, ayıplar.

[8] من عذب لسانه کثر اخوانه

Dilin bütün insanlara karşı tatlı olursa, bütün halk senin kardeşlerin gibi olur. Eğer dilin ilkin acı olsa, en önce düşman olan hizmetçilerindir.

هر که خوش گفتار باشد بیشتر خلق جهان

چون برادر مشفقند او را و یار مهربان

[Her kim hoşsohbet olursa, dünya halkının çoğu ona kardeş ve sevgili dost gibi şefkatli olur.] Yani demek oluyor ki, her kimin dili tatlı olsa, bütün insanlar onu kardeşleriymiş gibi sever; can ü gönülden ona

muhabbet ederler; kendisini bir an görmeseler deli-divane olurlar. "Gidelim, mübarek güzel yüzünü görelim; tatlı, şirin sözünü dinleyelim" derler; görmeye candan acele ederler; dili tatlı olduğu için… Eğer bir kişinin dili acı, zehirli, kalp kırıcı olsa, hiç kimse onu sevmez; hepsi ona düşman olur; "Ah ölse, şunun yüzünü görmesek, sözünü duymasak!.. Aceba öldüğü günü görür müyüz?!." derler. Böyle adamı, acı (vr. 22a) ve zehirli dilli kimseyi ne Allah sever, ne de ondan razı olur. Bütün melekler de sevmez; hep yeryüzünde olan mahlûklar, vahşi hayvanlar ve kuşlar onu sevmez, ondan kaçarlar.

[9] بالبرّ يستعبد الحرّ

Eğer dünyanın reislerini ayağına getirmek ve onlara baş eğdirmek istersen, bu senin elindedir. İnsan daima iyilik etmekle hür olan kimseyi boynu bağlı köle edebilir.

در جهان هر کس که نیکی میکند باخاصّ و عام

مردم آزاده باشند از دل و جانش غلام

[Dünyada her kim ileri gelen ve sıradan bütün insanlara iyilik ederse, hür kişiler onun can ü gönülden kölesi olur.] Yani demek oluyor ki, iyilikle yabancılar kul-köle olur; zorla köleler köle olmaz. İyilik ne şaşılacak şeydir ki, hürleri iyilik sebebiyle kul eder...

[10] بشّر مال البخيل بحادثٍ او وارثٍ

Malı olduğu hâlde onu yemeyen ve yedirmeyen kimseyi iki şeyle müjdele: Ya miras yiyen yer veya bir musibet isabet eder; elde eden zahmet ve meşakkat çeker…

هرچه گرد آرد بخیل بی خرد از هر کنار

یا تلف گردد بغارت یا برد میراث خوار

[Akılsız cimrinin her taraftan topladığı şeyler, ya talan zamanı dağılıp telef olur veya onları vârisler dağıtır…] Yani cimrinin malını ya afet veya vârisle müjdele! Çünkü cimri, pinti olur; ne kendisi yer, ne de ele yedirir... Onun malına ya felâket isabet eder veya (geride bıraktıklarını) miras yiyici yer. (vr. 22b)

[11] لا تنظر الى من قال وانظر الى ما قال

Eğer söyleyen göze hor görünse de sen söze bak; söyleyene bakma! (Sözü) doğruysa dinle, boş ve asılsızsa, eğer huri bile olsa onu dinleme!

در سخن نیکو تأمّل کن سخن گو را مبین

کز فقیران در وجود آید سخنهای گزین

[İyi sözü etraflıca düşün; onu söyleyene bakma! Zira seçkin sözler fakir(derviş)lerden gelir.] Yani söyleyene bakma; onun sözüne bak! Mesela söyleyen ister sultan, isterse dilenci olsun, eğer sözü faydalıysa, iyi ise, kabul et; eğer yaramazsa kulağından gider!

[12] الجزع عند البلاء من تمام المحنة

Musibet dokunduğunda ağlama! Çünkü o ağlayıp inleyiş, canı ve gönlü hasta eder. Erişen zahmeti Cenab-ı Hak'tan bilmezsen, Onun rahmetinden uzak kalırsın...

در بلیّت گر کنی افغان و سوز و اضطراب

محنت افزون گردد و محروم مانی از ثواب

[Eğer belâ indiğinde yana yakıla feryat edip dövünsen, zahmetin artar ve sevaptan mahrum kalırsın…] Yani ağlamak, musibeti artırır. Çünkü Allah'ın emri, belâya sabretmektir.[10] Musibete ağlamanın bir (zararı), sabretme buyruğunu terk etmektir; bir (neticesi) de baş ağrısı meydana gelir. İyisi sabırdır... (vr. 23a)

[13] لا ظفر مع البغی

Zulümle bir şeyi isteyen, o isteğine erişirse, şaşılır… İstediğini elde etse bile onun iyiliğini, hayrını görmez. Bundan dolayı ona muradına erme demek, takılan bir isimden ibarettir.

چون ستمگر برمراد خود نمی باید ظفر

ای خرد پرور زبیداد و تظلّم در گذر

[Zalim, hiçbir zaman muradına ermez. Ey akıllı insan, adaletsizlikten ve bir kimsenin hakkını yahut malını gasp etmekten uzak dur!] Yani zulümle murada erişilmez. Çünkü zorbalık ve zulümle olan faydadan zevk alınmaz. Bundan dolayı ona "fayda" demek, sonradan takılan bir isimden ibarettir.

---

[10] Burada Bakara Suresi 155-157, Al-i İmran Suresi 142, Nahl Suresi 126. ayeti gibi belâya sabır hakkındaki Kur'an ayetlerine işaret edilmektedir. (Sabır hk. diğer bazı ayet ve hadisler için bk. Mustafa Çağrıcı, "Sabır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, c. 35, s. 337-339).

[14] لا ثناء مع الكبر

Bütün insanlara karşı kibirli davrananı her zaman sövgüyle hatırlar, anarlar. İşi daima tevazu (alçak gönüllülük) olan kimsenin övgüsünü güzelce yine tekrar ederler.

هر كه اورا نخوت كبر و منى باشد شعار

هيچ كس مدحش نگويد از صغار و از كبار

[Her kimin şiarı kibir, gurur ve benlik olsa, küçük ve büyüklerden hiç kimse onu övmez.] Yani kibirli kişiye kimse hayır dua etmez. Çünkü onlar kimseyi beğenmez; kimse için iyilik düşünmezler…

[15] لا برّ مع شحّ

Cimrinin sermayesi gece gündüz ibadet, taat olsa da ibadeti makbul olmaz.[11] Eğer senin gönlünde cimrilik varsa, onu gider! Çünkü iyilikle cimrilik bir araya gelmez.

بخل و نيكو مى نگردد مجتمع در هيچ ذات

در سخاوت كوش اگر خواهى تمتّع از حيات

[Cimrilikle iyilik aynı anda bir kişide bulunmaz. Eğer hayattan faydalanmak istersen, cömert olmaya çalış!] Yani cimrinin dostu olmaz. Çünkü cimri ne kadar iyilik ederse, (onun iyiliği) belli olmaz. (vr. 23b) Zira bir iyiliğe çok çeşitli pintilik eder; bundan dolayı onu kimse sevmez.

[16] لا صحّة مع النّهم

Yemeği çok yemekten sağlık olmaz. Daima aç kalmayacak kadar yemek gerekir. Çünkü öldükten sonra diriliş olduğunda, kabirdekilerin çoğu "Çok yemekten öldük!.." derler.

تندرستى گر همى خواهى ز كم خورى طلب

در قناعت كوش و كم خورى و كم خورى طلب

---

[11] *Kur'an*'da Allah'ın cimrilik edenleri ve başka insanların da cimri olmasını isteyenleri sevmediği (Nisa, 4/36-37), nefsinin cimriliğinden korunanların kurtuluşa ereceği (Haşr, 59/9, Tegābün, 64/16) bildirilir. Hz. Peygamber'den de cimriliğin kötülüğü hakkında çeşitli hadisler rivayet edilmiştir. Biri şu manadadır: "Cömert kişi, Allah'a, cennete, insanlara yakın; cehennemden uzaktır. Cimri ise Allah'tan, cennetten, insanlardan uzak; cehennem ateşine yakındır. Cahil bir cömert, ibadet eden bir cimriden Allah nezdinde daha sevimlidir." (*Tirmizî*, "Birr", 40).

[Bedenin sağlıklı olmasını istiyorsan, onu az yemekte ara! Kanaat etmeğe çalış; az yemeyi iste!] Yani demek oluyor ki, çok yemekle birlikte sağlık olmaz. Çünkü [yemekten maksat] aç kalmamaktır. Fazla yemekten hastalık ve dert meydana gelir.

[17] لا شرف مع سوء الادب

Edepsiz, terbiyesiz kimseler soy-sopça her ne kadar yüksek olsa da hiç şerefli olmaz. Ey olgun adam, edeple otur, kalk! Çünkü her büyüklüğün manası edeptir…

لایق جاه و بزرگی نیست مرد بی ادب

ای خردمند از ادب سرمایهٔ دولت طلب

[Edepsiz adam, makam ve büyüklüğe lâyık değil... Ey akıllı kişi, edep sermayesinden devlet (saadet) iste!] Yani edepsiz kimseler şerefli olmaz; büyüklerin derecesine erecek değildir.

[18] لا اجتناب/من محرّمٍ/ مع الحرص

Pek çok kişinin haramdan kaçınmaması, hırslı (açgözlü ve aşırı istekli) oluşundandır. Eğer öyle olmasaydı, helâl lokma varken, haram yiyip azabı çeker miydi?!. (vr. 24a)

با وجود حرص نتوان دور بودن از حرام

بیخ حرص ارکنی یابی سعادت بردوام

[Hırs olduğu müddetçe haramdan uzak durmak mümkün değildir. Eğer hırs kökünü koparsan, ebedî saadete ulaşırsın.] Yani demek oluyor ki, hırslı kişiler haramdan kaçıp kurtulmaz. Çünkü hırsla yoğrulmuş olan vücudun haramdan yemesine çare bulunmaz...[12]

[19] لا راحة مع الحسد

İşi, başkasına kıskançlık olduğu müddetçe insanın dünyada rahatı kalmaz. Çünkü Cenab-ı Hakk'ın kula iyiliği, lütfu tükenmez. Bundan dolayı kıskanç kimsenin yazı, kışı ister-istemez tasayla geçer…

نعمت راحت درین عالم کسی را می رسد

کو بکلّ ی بگذرد از کینه و بغض و حسد

[12] Bu açıklama, yazmada sehven 19. vecizenin manzum tercümesinin hemen ardından yer almıştır. Biz bunu ait olduğu yere, 18. sıradaki vecizenin altına kaydettik.

[Bu dünyanın rahatlık nimeti; kin, nefret ve kıskançlığı terk eden kimseye kısmet olur.] Yani çok kıskanç olanın rahatı yoktur. O, ne başkasına rahat verir, ne de kendisi rahat eder… Kimse sevmez onu.

[20] لا محبّة مع مراءٍ لجاجٍ

Ne derlerse, sen hakkıyla dinle; Hakk'a uygun olan neyse onu yap! İnsanlar çok çekişeni sevmez. (Çok çekişen ve çekişilen) kişinin dünyada rahatı kalmaz.

می کند تخم محبّت را ز بیخ و بن لجاج

کم نشین زنهار با مرد لجوج و بد مزاج

[İnatçılık, sevgi tohumunu kökünden koparır. Çok inatçı, çekişen ve kötü huylu kimselerle fazla oturma!] Yani inatçılıkla dost kazanılmaz. Çünkü inatçı, kimsenin sözünü dinlemez; kimse de onun sözünü dinlemez. Daha ziyade onun gibi kişinin (vr. 24b) düşmanı çok olur.

[21] لا سؤدد مع الانتقامٍ

Erkeksen, sana kötülük edene sen fırsat elverdikçe iyilik et! Çünkü intikamla ululuk elde edilmez. Boş yere zahmet yükünü çekme; zararlıdır.

جمع نتوان کرد باهم انتقام و سروری

کینه در خاطر نگیرد هر که خواهد مهتری[13]

[İntikamla ululuk bir araya gelmez. Kim ululuk isterse, onun kalbinde kin olmamalı.] Yani demek oluyor ki, öç alınmayla derece elde edilmez. Çünkü "O bana böyle etti; ben ondan aşağı mıyım?!." diye intikam almaktan fayda olmaz; belki bunun iyisi, sevaplısı affetmektir. (Dine ve ahlâka aykırı şekilde) kin gütmek iyi değildir…

[22] لا زيارة مع الزعارةٍ

Ne zaman bir dostunu ziyaret etsen, onun yanına güler yüzle, tatlı sözle git; asık suratlı ve kötü sözlü olarak gitme! Bil ki (öyle gidiş) ziyaret değil, hakaret olur…

چون روی پیش عزیزی روی خودرا تازه دار

[13] İkinci mısraın sonunda "server[î]" kelimesinin kenarına "mihterî" de nüsha farkı olarak yazılmıştır. İlk mısraın sonunda "serverî" kelimesi olduğundan, ikinci mısrada "mihterî"yi tercih ettik.

تا نپر سندت سر از زانوی عزّت بر مدار

[Değerli bir kişinin huzuruna çıktığında, güler yüzlü olarak bulun! Hatır sormaya sertlik ve kabalıkla gitmek uygun değil; hürmetli bir tavırla bulun!] Yani kötü huylu olarak ziyaret doğru olmaz. Mesela bir kişi dostunu görmeye gitse, (onun yanına) iyi huy ve güzel sözle gitmesi gerekir. Yoksa o dostu incinir; gitmesinden gitmemesi daha iyi olur. Pis bir dille söz söylemek dostuna zarar verir. (vr. 25a)

[23] لا صواب مع ترك المشورة

Kendinden büyük olana danışmadan bir iş yapmaya niyet etme; yanlıştır. İster sultan, ister ona bağlı kimse, isterse dilenci olsun, her işte danışmaksızın doğru bulunmaz.

گر همی خواهی که بشناسی خطارا از صواب

مشورت بر در همه کاری بنزد شیخ وشاب

[Eğer doğru ve yanlışı bilmek istersen, her işte genç ve ihtiyarla istişare et!] Yani demek oluyor ki, danışmayı bırakmak, zararlıdır. Çünkü her bir işte birçok iş görmüş kişilere danışman gerekir ki o işin rast gelsin, kolaylaşsın… İstişare etmek, Allah Resulü'nün mübarek sünnetidir.

[24] لا مروّة لكذوبٍ

Her sözü doğu olmayan, yalan olan kimsede insanlık ve mertlik yoktur. Onun gibi kimseden uzak dur! Çünkü arkadaş olmaya lâyık değildir.

از مروّت دور ماند آنرا که عادت شد دروغ

راستگو را چهرهٔ دولت نماند بی فروغ

[Yalanı âdet eden kimse, insanlık ve mertlikten uzaktır. Yüzünün saadetli ve aydınlık görünmesi için doğru söyle!] Yani demek oluyor ki, çok yalan söyleyende insanlık ve mertlik olmaz. Çünkü el-âlemden sana yalan haber getiren, senden de başkasına yalan söyler... Onun gibi kişinin insanlığı ve mertliği olmaz. Mürüvvet (insaniyet ve mertlik), doğru düzgün kişilerin işidir.

[25] لا وفاء لملوكٍ

Beylerin (hükümdarların, amirlerin) vefası yoktur. Ne kadar sözünde dursa da onlara inanma! Sana alâkası fazla oldukça korkunu

artır! Çünkü kulun bir hatası, (onların yanında) bin sözde durmayı bozar… (vr. 25b)

از ملوك ایمن مباش و زو وفاداری مجوی

دل بعهد او مبند و راز دلت باوی مگوی

[Sultanlardan emin olma ve onlarda vefakârlık arama! Onun sözüne gönül verme ve kalbinin sırrını ona söyleme!] Yani demek oluyor ki beylerde vefa olmaz… Bugün sana bir söz verse, yarın yüz çevirse, "Ne mecburiyet var?.." diye sözünden döner. Bundan dolayı beylerin vaadine gönül verme!..

[26] لا كرم اعزّ من التّقى

Eğer değerliysen, takva (Allah korkusuyla günahlardan kaçınma) yoluna git! Takva, bütün ululuklardan daha kıymetlidir. Gerçi iyilik etme ve bağışta bulunma da hoştur; fakat takvaya nisbeten onun değeri azdır.

چون گرامی تر نبود از مردم پرهیزکار

گفت عند الله اتقیکم بقرأن کردگار

[Takva sahibi insanlardan daha değerli kimse olmaz. Allah, Kur'an'da "عند الله اتقیکم"[14] dedi.] İnsanların, bir kişinin faydasını görmesi ve kötülüğünü görmemesinden daha büyük ululuk ve iyilik yoktur. Çünkü takva iki çeşittir: Biri iyilik etmek, biri de herşeyden, herkesten geçip Allah'a dönmek, Cenab-ı Hakk'a yakın olmaktır.

[27] لا شرف اعلی من الاسلام

Müslümanlıktan daha yüksek şeref yoktur. Çünkü ebedî izzet ve şeref onunladır. Akıllı kişi dünya itibarına şeref demez. Zira o bugün varsa, yarın yoktur… (vr. 26a)

زنده گئ خود مکن در کفر [و] نادانی تلف

کادمی را نیست بهتر از مسلمانی شرف

[Hayatını küfür ve cehalet içinde telef etme! İnsan için Müslümanlıktan daha iyi şeref yoktur.] Yani Müslümanlıktan daha üstün şeref yoktur. İnsana Allah'(tarafın)dan Müslümanlıktan fazla şeref verilmedi. İslâm, Cenab-ı Hakk'ın müminlere lütfu olan bir şeydir.

---

[14] "Muhakkak Allah indinde en iyiniz, takvası en fazla olanınızdır." (*Kur'an*, Hucurat Suresi, 49/ 13).

[28] لا معقل احسن من الورع

Mademki dünya felâket ve musibetlerinden emin olmak için takvadan başka sığınağın yoktur, o hâlde takvaya sığın! Zira takva sahibi olan kişiye Allah'ın lütuf ve ihsanı her zaman yardımcıdır.

از بدی پرهیز کن گر قرب حق داری طمع

کادمی را نیست محکم تر پناهی از ورع

[Eğer Hakk'a yakın olmak istersen, kötülükten kaçın! İnsan için takvadan daha sağlam bir sığınak yoktur.] Yani takvadan başka sığınacak yer yoktur; bütün (haram olan, kötü) şeylerden kaçınan kimsenin sığınağı, Yüce Allah'tır.

[29] لا شفيع انجح من التّوبة

Eğer çirkin işlerin (günahların) fazla olursa, yerli ve yabancıdan korkup üzülme! Tevbe et; Cenab-ı Hakk'ın rızasın bulursun. Çünkü tevbeden daha iyi şefaatçin yoktur…

چون گناهی کرده باشی کو بود غایت شنیع

توبهٔ عذر گناهت بهترست از هر شفیع

[Her ne kadar son derece kötü bir günah işlemiş olsan da ondan tevbe etmen, her şefaatçiden daha iyidir.] Yani tevbeden başka şefaatçi olacak kimseye ihtiyaç yoktur. Çünkü işlediğin her günahta senin ümidin tevbe etmeyedir. (vr. 26b)

[30] لا لباس اجمل من السّلامة

Sağlık, esenlik elbisesini giyen kimsenin giyeceği, daima yün ve atlas(yüzü ipek ve tersi pamuk olan kumaş)tır. Hangi elbise iyilik ve sağlıktan daha değerli olabilir ki?!. Eğer iyi (sağlıklı) isen, (istersen) arpa ekmeği ye; aba ve çul gibi eski şeyleri giy!..

هر که او را خلعت امن و سلامت در برست

بر مه و مهر ار تفاخر کرده باشد در خورست

[Her kimin üstünde emniyet ve esenlik elbisesi varsa, o aya, güneşe övünse de yeridir.] Yani insan için sağlıktan daha iyi bir giyecek yoktur. Çünkü insan onunla her ibadet ve taate güç yetirir.

[31] لا داء اعيا من الجهل

İlim, çok pahalı, değerli inci gibi, cehalet ise dermanı olmayan bir

derttir. Cahilin çektiği zahmetin haddi-hesabı, âlimin zevk ve safasının sonu yoktur.

هیچ دردی نیست مردم را ز نادانی بتر

مرد را دانش شود سوی سعادت راهبر

[İnsan için cehaletten beter bir dert yoktur. Kişiye saadet yolunu gösteren rehber, ilimdir.] Yani cehaletten daha büyük dermansız dert yoktur. Cehalet, çaresi, ilâcı olmayan bir derttir. Onun çaresi ancak ilim olabilir.

[32] لا مرض اضنى مزقلّ ة العقل

Akıl eksikliği, (tedavisi) zor bir hastalıktır. İnsanda ondan daha zor bir hastalık olmaz. Bütün dertlerin ilâcı var ama onun ölüp gidinceye kadar çaresi yoktur. (vr. 27a)

مرد را در بستر حرمان و خسران خوار و زار

هیچ بیماری نباشد همچو کم عقلی ای یار

[Ey dost, insan için akıl azlığı gibi mahrumiyet ve hüsran yatağında hor ve inleyici durumuna düşüren bir hastalık bulunmaz.] Yani akılsızlıktan başka (dermanı bulunmaz) hastalık olmaz. Her derde derman bulunur; ancak akıl eksikliğine derman bulunmaz. Akılsızlık, ilâçla tedavisi mümkün olmayan bir derttir…

[33] لسانك يقتضيك ما عوّدته

Huyun, âdetin neyse, söz söyleme sırasında dilin ister-istemez onu sıkıştırır. Dilini kötü ve faydasız konuşmaya alıştırma! Çünkü (eğer onu kötü söz söylemeye alıştırırsan) ansızın bir yerde rezil olursun…

هرچه عادت شد زبان آنرا تقاضا می کند

بد زبانی مردرا پیوسته رسوا می کند

[Dil, neye alıştıysa, hep onu ister. Ağzın bozuk oluşu, insanı sürekli rezil eder.] Yani dilin her neye alışırsa, onu söyler. Dilini iyi sözler söylemeye alıştırman gerekir ki, olmayacak bir yerde belâya uğratıp seni helâk etmesin…

[34] المرء عدوٌّ لما جهله

Kişi bilmediği işin düşmanıdır; o işin ehlini sevmez, ona kin tutar. Birçokları dinin süsü, ziyneti olan ilme, cehaletleri yüzünden küfür der.

[Onu inkâr eder veya ona söver.]

گر ندانند از قصور عقل چیزی مردمان

دشمن آن چیز باشند آشکارا و نهان

(vr. 27b) [İnsanlar, akıl kusurundan dolayı bir şeyi bilmese, ona gizli ve açık düşman olur.] Yani demek oluyor ki, insan bilmediği şeye düşmandır. Onu bilse düşman olmazdı.

[35] رحم الله امرء عرف قدره و لم یتعدّ طوره

Allah'ın rahmeti, halk içinde davranışının nasıl olduğunu bilen, derecesi herkesten daha yüksek olursa da önceki tavrı neyse, onu bozmayan kişi üzerinedir.

رحمت حق بر خردمندی که قدر خود شناخت

وز طریق خود نگشت و مایهٔ حرمت نباخت

[Cenab-ı Hakk'ın rahmeti, kendi değerini bilen, kendi yolundan geri dönmeyen ve saygı sermayesini kaybetmeyen akıllı kişi üzerinedir.] Yani Allah'ın rahmeti, halk içinde derecesini bilen ve haddini aşmayan, bir şeye eriştiği zaman önceki tavrını bırakıp bir başkasını takınmayan kişinin üzerinedir.

[36] اعادة الاعتذار تذکیر للذّنب

Ne suç işle, ne de (ondan kurtulmak ve kabahatinin affedilmesi için) başkasına muhtaç ol! Eğer ansızın (bir hata) işlersen, onun için bir özür yeter. Çünkü tekrar özür dilemen, suçunu yeniler. Şu hâlde o günahından daha kötü olur…

از گناه کردهٔ خود گرکنی عذر دگر

هم چنان باشد که کردی آن گنه باز ای پسر

[Ey oğul, işlediğin günah veya suçtan dolayı bir daha özür dilersen, suçunu yeniden tekrar etmiş gibi olursun.] Yani tekrar özür dilemek, ettiği günahı andırmaktır. Şu hâlde hemen önceki özür yeter.

[37] النّصح بین الملأ تقریعٌ

Bir kişiye nasihat ettiğinde gizli ve yalnız olarak etmen gerekir. Sakın (bu işi) insanlar arasında yapma! Çünkü o nasihat değil, rezalettir. (vr. 28a)

در میان مردمان نبود نصیحت سودمند

ليك در خلوت نصيحت خوشگوار آيد چو قند

[İnsanlar arasında (birine) öğüt vermek faydalı olmaz. Ama o nasihat, gizli, tenhada olursa, şeker gibi hoşa gider.] Yani halk içinde nasihat etmek iyi değildir. Çünkü başkalarının içinde öğüt versen, gayret (adına ve namusuna zarar verecek şeylere karşı çıkış duygusu) gelir. "Ben senin kadar bilmez miyim?!." der. Ama yalnız yerde söylesen, insaflı davranıp onu kabul eder.

[38] اذا تمّ العقل نقص الكلام

İnsanda akıl sağlıklı olduğu zaman onun sözü her yerde az olur. Sözü çok olanın aklı azdır. Şüphesiz adını "cahil" diye çağırırlar (anarlar).

مرد چون عقلش بيفزايد بكاهد در سخن

تا نيابد فرصت گفتار نگشايد دهن

[Aklı arttığında insan az konuşur; o söz söylemek için uygun zaman bulmadıkça konuşmak üzere ağzını açmaz.] Yani aklı sağlıklı kişinin sözü az; çok söyleyen kişinin aklı az olur. Ne kendisi rahat eder, ne de yanındaki…

[39] الشّفيع جناح الطّالب

Bir büyükten neye istekliysen ve onu elde etmeye inancın yoksa, o istediğin şeye uçarak erişmek için, git bir şefaatçi bul! Çünkü senin kanadın odur.

چون نيابد مرغ بی پر بر مراد خود ظفر

شد شفاعت خواه حاجتمند را چون بال و پر

(vr. 28b) [Kanatsız kuş istediği şeye erişemediği gibi, şefaat de istek ve ihtiyaç sahibinin kolu- kanadıdır.] Yani aracılık eden, istek sahibinin kanadıdır. Çünkü bir yerden bir şey isteyecek olsa, belki onun gibi birçok kişiler yüz sürüp aracı olmayınca, (istenen şey) elde edilmez.

[40] نفاق المرء ذلّه

Münafıklığı, ikiyüzlülüğü bırak! Çünkü o horluk ve itibarsızlıktır. Ne horluğu?!. Münafığın durumu, kâfirin hâlinden daha şiddetli(beter)dir. Eğer müminsen, kalp berraklığı ve doğrulukla (imanlı) ol! Çünkü Yaratan elbette doğru ve samimi olanları sever.

از نفاق مردمان خاطر بشو یکبارگی

تا رهائی خویش را از خواری و بچاره گی

[Halk arasında nifak çıkarmaktan tamamen elini çek ki kendini horluk ve çaresizlikten kurtarasın.] Yani nifaktan başka (beter) horluk olmaz. Eğer dünyanın hazinesi kendisinin olsa, (bir kimse) münafıksa, âlemin bütün halkı içinde ve Cenab-ı Hak katında -Allah'a sığınırız!- alçaktır...

[41] نعمة الجاهل کرزضة فی المزبلةٍ

Mademki cahil kimsenin malı-mülkü pislikte biten bostan gibidir; malın yoksa ne var?!. Sen arif ol! Çünkü arif olan, bir delil veya söze göre, dünyanın sultanıdır.

نعمت و اسباب نادان نزد ارباب صلاح

هست چون بستان سرائی در میان مستراح

[Dine bağlı ve iyi ahlâklı insanlar nezdinde cahil insanların bütün nimet ve vasıtaları, helânın arasında bulunan yeşillik gibidir…][15] Yani cahilin nimeti çöplükte biten bostan gibidir.

[42] الجزع اتعب من الصّبر

Bir belâ isabet ettiğinde acıyla bağırıp çağırma; sabret! Çünkü feryat etmek, sabırdan bin beterdir. Sabrın karşılığı Cenab-ı Hakk'ın rızasıdır; feryattan meydana gelense baş ağrısı… (vr. 29a)

در بلا جز صبر کردن نیست تدبیر دگر

کن شکیبایی بود زاری بسی دشوارتر

[Belâ geldiğinde sabırdan başka bir tedbir olmaz. Sabret; ağlayıp inlemek (sabırdan) daha zordur.] Yani feryat, sabırdan beterdir; sabretmek ağlamaktan daha iyidir.

[43] المسؤل حرّ حتی یعد

Bir kimse senden bir şey istese, onu vermek, vaadde bulunmamaktan iyidir. Verirsen adamsın, vermezsen sen vaadle onun

[15] Burada Sad-Kelime-i Alî'nin tercüme edildiği devirde ve hatta çağımızda köyler gibi kırlık yerlerde helânın bazan ev dışında olduğu, çevresinde yeşilliklerin bittiğini hatırla(t)mak gerekir.

kölesi olursun... Farsça:

مرد صاحب خیر اگر با مستمندی وعده کرد

چون بجا آورد آن وعده بود آزاد مرد

[Hayır sahibi bir kişi, kederli ve çaresiz kimseye vaad etse, sözünü yerine getirdiğinde hür olur.] Yani bir kimse bir kimseden nesne isterse, verirse hür olur; vermezse onun kölesi gibi vaadi altında kalır…

[44] اكبر الاعداء اخفاهم مكيدةً

Senin düşmanlarının en büyüğü, hileyi son derece gizli yapanıdır. Çünkü görünen düşmandan sakınmak mümkündür… Fakat fırsat bulduğunda gizli olana karşı çare ne?!. Farsça:

هر که پنهان دشمن است و در برابر دوستدار

بدترین دشمن آنست ای حریف نامدار

[Ey namlı kişi, gizlice düşmanın olup beraberken sana kendisini dost gösteren, en kötü düşmandır.] Yani düşmanın büyüğü, kalbinde kin tutandır. Sana güler yüz gösterir; içinde kin tutar... O hâlde denediğini bir daha deneme! Çünkü münafık kindar olur; ondan sakınmak gerekir. (vr. 29b)

[45] من طلب مالايعنيه فاته ما يعنيه

Ne kendisine, ne de zamana yarayacak bir şeyi elde etme isteğiyle çalışan kimse, şüphesiz kendisine ve Allah('ın rızasını kazanmay)a yarayan şeyi elden çıkarır... Farsça:

هر که جوید آنکه در کارش نیاید بی گمان

گم کند چیزی که در کارست او را جاویدان

[Kendisine gerekli olmayan şeyi arayan kimse, şüphesiz ebediyyen faydalı olan şeyi kaybeder.] Yani işine yaramayan şeyi isteyen bir kişi, işine yarar olanı bırakır ve zayi eder…

[46] السّامع للغيبة احد المغتابين

Dünya ve ahirette nimet ve saadet istersen, gıybet edenin yanında durma! Dedikodu edenlerden uzak dur! Çünkü (gıybeti) dinleyen, dedikodu edenin biridir. Farsça:

غایبی را گر کسی نسبت کند عیب رکیك

منع کن ور نه درآن غیبت شوی باوی شریك

[Eğer gıybet eden biri bir kimsenin kusurlarından bahsetse, ona engel olun! Yoksa o gıybette onunla ortak olursun…] Yani dedikodu edenle onu dinleyen birdir. İçki içenle oturan bir olduğu gibi...

[47] الذّل مع الطّمع

Mademki insanı hor ve itibarsız durumuna düşüren açgözlülüktür, öyleyse ne gerek var, onu bırak; horluk ve itibarsızlık (acısını) çekme! İnsanlar sende tamah görmeyince şüphesiz izzet ve ikram ederler.

هیچ راحت نیست بی غم هیچ شادی بی فزع

نوش با نیش است و گل باخار و خواری با طمع

[Hiçbir rahat kedersiz, hiçbir sevinç üzüntüsüz değil... Bal, zehirli iğneyle, gül dikenle ve horluk da tamahla birliktedir.] (vr. 30a) Yani açgözlü kimseler daima zillet içindedir.

[48] الرّاحة مع الیأس

Başkasından ümidi (beklentisi) olan kimse, istediği şeyi elde edinceye kadar türlü türlü zahmet çeker. Allah'tan başkasından ümidini kesen kişi, çeşit çeşit güzellikle nimet elde eder. Farsça:

راحت ار جویی مبند امیّد در مال کسان

هرچه خواهی می دهد بخشندهٔ روزی رسان

[Eğer rahatlık arıyorsan, başkalarının malına gönül verme! Ne istersen, rızık veren, bağışlayan (Allah) sana verecektir.] Yani ümitle, ummayla huzur bulunmaz. Bir kişiden bir şey umsan, onu elde etmedikçe rahat olmazsın.

[49] الحرمان مع الحرص

Her insanda bulunan uğursuz nefsin (kötü bir huyu) yerilmiş hırs, açgözlülüktür. Düşkün olup neyi istersen, sonunda alış-verişte aldanmış ve mahrum olursun…

تا توان پیرامن حرص ای خرد پرور مگرد

کادمی را حرص از هر دولتی محروم کرد

[Ey akıllı kişi, gücün yettiği kadar açgözlülük çevresinde dolaşma! Çünkü açgözlülük insanı her nimetten mahrum eder.] Yani mahrumluk hırsladır. Tamahkâr olanlar, yani açgözlü kimseler hepsinden

mahrumdur.

[50] من كثر مزاحه لم يخل من حقدٍ عليه او استخفافٌ به

Şakayı kendisine âdet eden kimse, şah ise onu köleden daha az (itibarlı) görürler. İnsanlar onu hafife alır ve kendisine kin güderler; güneş olsa bile onun yüzüne bakmazlar. (vr. 30b)

بر مزاح آنکس که عادت کرده شد همواره خوار

زو بزرگان کینه دارد نزد خردان بی وقار

[Mizahı âdet eden kimse, her zaman hor olur. Büyükler ona kin güder; kendisi küçüklerin yanında itibarsız olur.] Yani çok şaka yapanın düşmanı çok olur. Çünkü sözünü (şakasını) kimi kaldırır, kimisi kaldırmaz... Arada düşmanlık meydana gelir. Daha iyisi, en faziletlisi iyilikle, yumuşaklıkla söz söylemektir. Çünkü Yüce Allah, Hz. Musa Peygambere emretti: "Yâ Musa, firavna yumuşaklıkla söyle, şiddetli söyleme!"[16] dedi.

[51] عبد الشّهوة اذلّ من عبد الدّرهم

Şehvetin kölesi olan kimse, itibarsızlıkta parayla alınandan daha hor ve hakirdir. Çünkü insanlar kölesinden iyilik umup ona iyi davranırlar… Ama kimse ondan (şehvetin kölesi olandan) iyilik ummaz.

بندهٔ شهوت بود تیر مذلّت را سپر

و ز غلامان و کنیز زر خریده خوارتر

[Şehvetin kölesi olan kimse, horluk oklarına siperdir. Parayla satın alınmış köle ve cariyeden de hordur.] Yani şehvetin kölesi, satın alınmış köleden daha hordur. Çünkü insan satın alınmış kölesini evine koyar; "maldır" (işe yarayacak, faydalanılacak bir varlıktır) der; ama şehvet sahibini kimse evine koymaz ve sevmez.

[52] الحاسد مغتاظٌ على من لا ذنب له

Çok kıskanç kimse, hiç günahı olmayan adama öfkelenir. Onun malının ve makamının yitip gitmesini, yok olmasını ister. Bu mal ve makamı Allah'ın verdiğini bilmez…

دولت و عزّت خدا بخشد مکن بغض ای حسود

[16] "Ona yumuşak söz söyleyin. Belki o aklını başına alır veya korkar." (*Kur'an*, Tâhâ Suresi, 20/44).

دولتی را چون گناهی نیست خشم او را چه سود

[Ey çok kıskanç olan, nimet ve izzeti Allah lutf eder; kin güdüp düşmanlık etme! Günahı olmayana nimetinden dolayı kızmanın ne faydası var?..] Yani kıskanç kimseler zalim olur, mazlumları sevmez. Çünkü kıskançlıktan öfke meydana gelir. (vr. 31a)

كفى بالظّفر شفيعاً للمذنب [53]

Sana karşı suç işleyene fırsat buldukça büyüklük ve iyilik et; onu bağışla! Çünkü günahsız kimse yoktur. Ey akıllı adam, (o suçluyu) kurtarmak için şefaatçin yoksa, şefaatçi olarak zafer yeter.

برگنهکار را ظفر یابی ز وی کن انتباه

ان ظفر باید که گر دانی شفیع آن گناه

[Eğer bir günahkâr ve suçluya galip gelsen, uyanık ol; o galibiyeti o günaha şefaatçi yapmalısın.] Yani günah (suç) işleyene aracı olarak galip gelişin yeter. Çünkü iradesi senin olur; yine onun şefaatçisi sen ol! Günahı (suçu) sen işlesen, o galip gelse, affetse hoş değil midir?..

ربّما ٍ فيما يضرّه [54]

İnsan çok defa kendisine faydası olmayan, zararlı bir işe çalışır. Dostları bu hâli görüp üzülür, onu çok kıskanan ve ona düşman olansa sevinir…

بی خرد بسیارکوشد در زیانکاری خود

در همه کاری چو دانایان مدد خواه از خرد

[Akılsız kimse kendi zararına çok çalışır. Her işte bilgili kişiler gibi akıldan yardım iste!] Yani çok olur ki, insan her an zararına çalışır. Çünkü bir kişi faydasız, manasız işe çalışırsa, kendisi için gerekli işi kaçırır; ömrü boşa geçer. (İstersen, ahirete ait vazifeleri) anma!.. Allah katında zararın var; ona göre kıyas et!..

لاتتّكل على المنى فانّها بضايع النّوكى [55]

“Elde edeyim” diye isteğine güvenme! Çünkü Cenab-ı Hak insana her umduğu (istediği) şeyi vermez. (vr. 31b) Her arzusuna güvenen kimse, akıllı kişilerin nezdinde ahmaktır.

بر هوا و آرزو تکیه مکن ای بوالهوس

که احمقان را ارزو سرمایهٔ عمرست وبس

[Ey çok hevesli kimse, nefsinin arzusu ve isteğine dayanma! Arzu, ahmaklar için ömrün yegâne sermayesidir.] Yani arzularına güvenme; o akılsızların işidir. İlk (zararı, istediğin şey) eline geçse, Allah'tan başkasına gönül vermiş olursun; eline geçmese, ona hasret kalırsın. Ahirette de mahrum olursun…

[56] الیأس حرٌّ و الرّجاء عبدٌ

Bir kimseden ümidini kesen, şu hâlde onun hizmetinden kurtulur. Ama bir kimseden ümidi olsa, onun kulu-kölesi olup emrini âdet edinir (ona boyun eğer).

نا امیدی از خلایق موجب آزادگیست

بردر امیّد مردم چون اسیر بندگیست

[İnsanlardan ümitsizlik (beklentisiz olmak), hürlük vesilesidir. Halkın ümit kapısına dayanmak, bağlı esir gibi olmaktır.] Yani bir kişi bir kişiden uzak olsa, yani onun hizmetinden vazgeçse, hürdür. Ama hizmetinde olsa, ondan (bir şeyler) ümid etse, onun kulu-kölesi gibi olur.

[57] ظنّ العاقل کهانةٌ

Akıllı kişinin zannı, bazı hâllerde kâhinin tahmininin gerçeğe uygun oluşu gibi, çok defa doğru çıkar. Eğer insanda akıl bulunmasa, nakille Rabbini nasıl bilirdi?

شد گمان عاقلان چو حکم اختر گو صواب

درهمه کار از اشارتهای دانا رخ متاب

[Akıllı kişilerin zannı, müneccimin hükmü gibi doğrudur. Bütün işlerde bilgili kişinin işaretlerinden yüz çevirme!] Yani (vr. 32a) akıllı kişilerin her fikri meydana gelir. Çünkü onlar (işlerin) önünü, sonunu düşünür.

[58] من نظر اعتبر

Dünya hâllerine bakan kimsenin onların her birinden ibret alması, iyi olanını elden bırakmaması, beterinden de daima sakınması gerekir.

چشم عبرت بر گشا حال جهان نیکو به بین

بد مکن تا بد نه بینی ای سرافراز گزین

[İbret gözünü aç; dünyanın hâlini iyice gör! Ey seçkin kişi, kötülük etme ki kötülük görmeyesin!] Yani görüş sahibi, bir yana baksa, ondan

ibret alan kimsedir.

[59] العداوة شغلٌ شاغلٌ

İşi insanlara düşmanlık olan kimse, faydasız zahmet ve meşakkat çeker. Onun bedeni dert ve kederden dolayı hastadır; kalbini tasayla sıkıntı kaplar.

دشمنی بگذار ای دل ورنه خود را دشمنی

هر چه کار آید ترا زان باز دارد دشمنی

[Ey gönül, düşmanlığı bırak! Yoksa kendine düşman olursun. İşine yarayan her şeye düşmanlığın engel olur.] Yani bir kişiye düşmanlık etmek, boşuna zahmet çekmektir. Hâlbuki ona çekeceğini Hak yoluna çekse, fayda elde ederdi…

[60] القلب اذا اکره عمی

Gönlünü bir işe zorla sevk etsen, kör ve sağır gibi, onu ne görür, ne de işitir. İdrak ve anlayışın ne kadar keskinse, anlamaz olduğunda eşekten beterdir. (vr. 32b)

دل چو از فهم معانی شد ملول اورا بهل

زانکه تکلیف زیادت آورد کورئ دل

[Gönül manaları anlamaktan usanmışsa, ona teklifte bulunma! Çünkü ona fazla yüklenmek, kalbin körlüğünü getirir.] Yani gönül (bir işe) zorla yürütüldüğünde körelir. Yani zorla yapılan bir iş tamamlanmaz. Sonuçlansa da ondan hayır görmezler.

[61] الادب صورة العقل

Her hâl ü kârda edepli olsan, bu durum tamamen senin aklına delâlet eder (akıllı olduğunu gösterir). Mademki akıllı kişinin alâmeti edeptir, edep aklın sureti olsa, buna şaşılır mı?

قول و فعل خوب باشد صورت عقل ای ادی

این نشان دهر که یابی از ادب دارد نصیب

[Ey edepli kişi, bulduğun bu zaman nişanı, edepten dolayı sana nasip olmuştur. Güzel söz ve iş, aklın alâmeti olur.] Yani edep, aklın yansımasıdır. Çünkü edep, akıldan meydana gelir. Edepsiz kişiye "maskara" adını takarlar. Şu hâlde, edebi muhafaza etmek iyidir.

الحياء من الايمان[17]

Hayâ imandan, iman hayâdandır. Yaşlı ve gençten istenen şey de budur. Edep, Allah'ın nurundan bir taçtır.[18] Hayâsı olana ne mutlu! Açgözlüde utanma olmaz. Çünkü aşırı isteklinin hayâ perdesi yırtılmıştır; o kimden olursa, bir şey dilenmekten utanmaz. (vr. 33a)

[62] لا حياء لحريصٍ

İnsanın neye hırsı varsa, ne kadar az (veya hırs) olsa da onu ister, utanmaz. Gerçi hayâsızda yüzsuyu yoktur fakat o ateşlere düşerse yanmaz…

هر که او را حرص غالب گشت شرمش کم شود

آب در رویش نماند پشتش از غم خم شود

[Kimde hırs baskın olursa, onun hayâsı az olur; yüzünün suyu (şeref ve vakarı) kalmaz; beli kederden bükülür.]

[63] من لا نت أسافله صلبت أعاليه

Eğer Cemşid ve Keyhusrev olsa bile, kendisine uyan kimseler yumuşak kalpliyse, başı ellerinde, basamakta yatar. Onun düşmana kaşı çıkması ne mümkün?!.

هر که را اعضای زیرین پست و نرمست وروان

باشد ای دل خیره چشم وسخت روی وبد زبان

[Ey gönül, her kimin alt organları aşağı ve yumuşak olsa, o gözü pek, katı yüzlü ve kötü sözlü olur.] Yani her kimin eli altında bulunandan başkası zayıf durumda olsa, kuvvetli kalbe sahip olmasalar, o kimse, kendisi gibi kişiler karşısında âciz kalır, ona galip gelirler.

---

[17] "Hayâ, imandandır" manasındaki bu cümle, bir hadistir. (*Buhârî*, "İman" 16, 3; "Edeb" 77). *Sad-Kelime-i Hazret-i Alî*'nin diğer derleme ve tercümelerinde yer almadığından ona sıra numarası vermedik.

[18] Bu cümle, şu Farsça beytin ilk mısraının tercümesi gibidir: ادب تاج است از نور الهی, بنه بر سر برو هر جاکه خواهی (Ali bin Hüseyin el-Amâsî, *Tarîku'l-edeb*, haz. Halil Çeçen, Ankara 2010, s. 104-105). Bir şair, bu beyti dilimize şu şekilde çevirmiştir: "Edeb bir tâc imiş nûr-ı Hudâ'dan/ Giy o tâcı emîn ol her belâdan" (Edep, terbiye, Allah'ın nurundan bir taçmış... O tacı giy; her belâdan emin ol!) (Mustafa bin Şücâ, *Terceme-i Nesrü'l-leâlî*, Millet Ktp. A. Emîrî, Şer'iye, nr. 629, vr. 52a. "…tâc imiş…" kelimeleri burada "tâcdur" şeklinde.)

من اوتی فی عجانه قلّ حیاؤه و بذؤ لسانه [64]

Küçük yaştan itibaren büyükler altına girip batırılmaktan (gayr-ı meşru fiile maruz kalmaktan) utanmayanın hayâsı gider; sözü pis; dilinden iyi söz gelmez olur. (vr. 33b)

هر که را نبود حیا در چشم و نیکی در زبان

بی گمان بسیارخسبید ست زیر مردمان

[Gözünde (yüzünde) hayâ ve dilinde iyilik olmayan kimse, şüphesiz ki birçok kimsenin altında yatmıştır.] Yani her kim oğlan(çocuk)ken avret yerini dövdürse (gayr-ı meşru bir fiile maruz kalsa), edebi gider; dili kötü sözlere alışır; kendisi hayâsız olur.

السّعید من وعظ بغیره [65]

Bahtiyar, başkasına öğüt verilse ondan nasihat alan, yapılması (İslâmca) yasak edilmiş olandan vazgeçip neye emrolunmuşsa, ona karşı yumuşak davranandır (itaat edendir.)

هر که نیك از پند جوید نیست در وی هیچ خیر

پند گیرد نیك بخت هوشمند از پند غیر

[Öğüdün iyisini arayanda hiç hayır yoktur. Bahtiyar ve akıllı kişi, başkasına verilen nasihattan öğüt alır.] Yani bahtiyar, başkasına nasihat edilirken öğüt alan ve o sözden faydalanan kimsedir.

الحکمة ضالّة المؤمن [66]

Hikmet deniz, insan ona mensup (dalgıç gibi); her zaman hakikat cevherini arar. Onu bulana ne mutlu! Sözün özü budur; (doğrusunu) Allah daha iyi bilir.

حکمت و ایمان مخمّر شد بهم روز الست

ز ان همی جویند حکمت مؤمنان حق پرست

[Elest gününde[19] hikmetle iman birlikte yoğrulmuştur. Bundan

[19] "Elest günü" tamlamasıyla Arapça aslında "elest" kelimesinin geçtiği şu mealdeki ayete işaret edilmektedir: "Hani Rabbin (ezelde) Âdemoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' demişti. Onlar da 'Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)' demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, 'Biz bundan habersizdik' dememeniz içindir." (Kur'ân, A'râf Suresi, 7/172).

dolayı Hakperest müminler sürekli hikmeti ararlar.] Yani hikmet, Müslümanın yitiğidir.[20] Hikmet bir deniz; Müslüman onun dalgıcı, hakikat cevheri onun cevheridir.

[67] الشرّ جامع مساوى العيوب

Yaratılışın ezelden temizse, elinden geldiği kadar kötülüğü bırak! Çünkü kötülükle hem bütün faziletin gizlenir, hem de bütün kusurun insanlara görünür. (vr. 34a)

بر بدی عادت مکن بد مردرا رسوا کند

پیش مردم عیبهای زشت او پیدا کند

[Kötülüğü âdet etme! Çünkü kötülük insanı rezil-rüsva eder. Halkın yanında onun çirkin kusurlarını meydana çıkarır.] Yani fenalık, insanın bütün kusurunu açan, ortaya çıkaran bir iştir. Onu bırak; faziletin, üstünlüğün artsın…

[68] كثرة الوفاق نفاقٌ و كثرة الخلاف شقاقٌ

(Bir kimse) her işte senin fiiline uygun davransa (peki dese), o sadakat (bağlılık, doğruluk) değil, münafıklık olur. Uyup uymamakta aşırı gitme; orta hâlli ol; sürekli uymamak, muhalefet etmek de düşmanlık olur.

از وفاق بی شمار ای دل پدید آید نفاق

و زخلا ف پر عداوة خیزد و رنج و شقاق

[Ey gönül, sayısız muvafakat etmeden (uygun bulmadan) nifak görünür. Çok muhalefet etmekten de düşmanlık, zahmet ve ihtilâf meydana gelir.] Yani demek oluyor ki, herkese çok uygunluk göstermek, peki demek, münafıklıktır ve çok aykırı davranmak, muhalefet etmek düşmanlık meydana getirir. (Aşırı uygun bulmak), "Benim uygun bulmam, sizin hatırınız[21] içindir" manasına gelir.

[69] ربّ املِ خادُب

Tûl-i emeli (bitmez tükenmez isteği) bırak! Çünkü insan dünyada umduğu şeyi çok defa elde etmez. Gerçi ağaçta çiçek çok açılır ama her

[20] Şu mealde bir hadis vardır: "Hikmet müminin yitiği gibidir. Onu nerede bulursa almaya en çok hak sahibidir." (*İbn Mâce*, "Zühd", 15; *Tirmizî*, "'İlim", 19).

[21] Bu kelime, yazmada sehven حطركز şeklinde yazılmıştır.

bir çiçekte meyve olmaz…

بر درامّید شد نومید پس امیدوار

دل به هر چیزی مبند ای خرده دان هوشیار

[Nice ümitli, ümit kapısında ümitsiz olur. Ey incelikleri bilen ve aklı başında olan, her şeye gönül verme!] Yani bütün istekler meydana gelmez. İnsan birçok istekte bulunur; bunların kimisi meydana (vr. 34b) gelir, kimisi gelmez. Mesela arı da çok çiçek toplar; onların kimisi bal olur, kimisi olmaz. Ümit de onun gibidir.

ربّ رجاءٍ یؤدّی الی الحرمان [70]

Yaratan'dan ümid et; halktan beklentiyi kes! Çünkü Cenab-ı Hak'tan her ümid ettiğin şey batıl olmaz. Ama yaratılmış şeylerden ümidin, ölünceye kadar çalışırsan da çok defa meydana gelmez!..

آرزومند وصال آسیب هجران می کشد

ای بسا امید مردم را بحرمان می کشد

[Kavuşmaya istekli olan, hicran musibeti çeker. Nice ümit, insanı mahrumiyete uğratır.] Yani ümit çok defa insanı mahrum eder. Asıl ümit, Cenab-ı Hakk'a gönül vermendir.

ربّ ارباح یؤدّی الی الخسران [71]

Dünyada nice kâr ve kazançlar olur ki, sonunda sahibini zarara götürür. Bu, ya faiz veya insafsız olan(kâr)dır; başkası değil! Şüpheye düşme…

بهر هر سود وجود خود چه می سوزی چو عود

پیشتر مردم زیان بینند از سودای سود

[Kâr ve kazanç için neden vücudunu öd ağacı gibi yakıyorsun?!. Birçok insan kâr sevdasından dolayı zarara uğrar.]

Yani sahibini zarara götüren birçok kazanç bulunur. Sözün kısası, dünyasına fayda, ahiretine zarardır.

ربّ طمعٍ کاذبٍ [72]

İnsanda bulunan açgözlülüğün gerçeği (hakikisi, gerçekleşeni) az olur; çoğu yalandır. Akıllıysan, gel şimdi açgözlü olma; onun yalanını, gerçeğini bilmek sezgidir.

هر طمع صادق مدان برکن تو دندان طمع

ز انکه کس سیری نه بیند بر سرخوان طمع

[Her tamah ve açgözlülüğü doğru (gerçek) bilme; tamah dişini çek! Çünkü hiç kimse açgözlülük sofrasının başında tokluk görmemiştir.] (vr. 35a) Yani yalancılarda tamah çok bulunur. Çünkü yalan, açgözlülükten meydana gelir. Bir izah da şudur ki, ne kadar tamah olursa, yalandır; gerçek tamah (meşru şeylere istekli oluş) helâldir.

البغی سائقٌ الی الحین [73]

İnsanı helâke götüren, zulümdür. Eğer mahvolmayı istemezsen, zulmü bırak! Erkeksen, Müslümanlık yolunda dur; adalet kuşağını belinde sağlamlaştır! (Onun yerine getirilmesi gerektiğine içten inan!)

از ستمکاری دلا تا کی نداری هیچ باك

می کشد مرد ستمگر را ستم سوی هلاك

[Ey gönül, ne zamana kadar zalimlikten korkun olmayacak?!. Zulüm, zalim adamı helâk tarafına doğru çekecektir.] Yani zulüm, insanı helâk olacağı yere yürütür. Çünkü zulmün sonu kötüdür; zararlıdır. İnsanı hem dünya(saadet ve rahatın)dan, hem de ahiret(nimet ve mükâfatın)dan mahrum eder. Onu bırakmak gerekir. Gaflet olunmasın!

فی کلّ جرعةٍ شرقةٌ و مع کلّ اکلة غصّةٌ [74]

Dünyanın hâlleri böyledir: İyi kötüyle, tatlı acıyla karışmıştır… Ne zahmetsiz olan rahat vardır, ne de kedersiz, tasasız olan sevinç...

محنت آبادی ست دنیا کاند ان باشد محال

یك لب نان بی بلا و شربت آبی بی ملال

[Dünya öyle bir musibet yeridir ki, onda bir lokma ekmeği belâsız yemek, bir içim suyu kedersiz içmek imkânsızdır.] Yani demek oluyor ki, her yemede, her içmede boğazda durmayınca olmaz. Yani dünyada her rahatın bir zahmeti vardır…

من کثر فکره فی العواقب لم یشجع [75]

(vr. 35b) İşin sonunu çok düşünen, zayıf kalpli olur; cesur olmaz. Onun gibi (tereddüt içinde olan, cesaretsiz kimseler) yüz binlercedir. Zamanında değeri, bir pul[22] olur.

[22] Pul: Bir akçanın üçte biri.

هر که فکر عاقبت دارد بسی نبود دلیر

و ز نعیم لذّت دنیا نگردد هیچ سیر

[İşin sonunu çok düşünen kimse cesur olmaz; dünya nimetlerinin lezzetinden hiç (pay alıp) doymaz.] Yani bir işin önünü düşünmeyen, sonunda pişman olur. Çünkü (işin) başında olup olmayacağını düşünmek gerekir ki sonu iyi olsun...

اذا حلّت الدّقادیر ضلّت الدّدابیر [76]

Yüce Allah'ın takdir ettiği hüküm, bir kulunun üstüne indiği zaman, ne kadar çalışsan, rast gelmez (değişmez); (İlâhi) takdirle tedbir yok olur…

نیست ممکن بنده را پرهیز کردن از قضا

کم شود تدبیر مردم پیش تقدیر خدا

[Kulun kazadan (İlâhi takdirin meydana gelişinden) kaçınması mümkün değildir. Allah'ın takdiri karşısında insanın tedbiri boşa gider.] Yani Cenab-ı Hakk'ın takdiri indiği zaman, kulun tedbiri yok olur; fayda vermez. Daha iyisi, itaatkâr olmaktır. İtaat etmesen elinden ne gelir ki?!. (İlahi takdire karşı isyan eden kimse) hemen kâfir olur, Yüce Allah'a sığınırız!..

اذا حلّ القدر بطل الحذر [77]

Allah'ın takdiri hücum ettikçe kullar için uygun olan sabır, teslimiyet ve rızadır. Maksadı, sakınıp onu gidermek olursa, bu boş, faydasız bir zahmet ve meşakkattir.

اختیار حق عنان اختیار از ما ربود

چون فرود آید قضای حق حذر کردن چه سود

[Cenab-ı Hakk'ın iradesi benim irade dizginimi kapar. Hak'tan kaza geldiğinde ondan sakınmanın ne faydası var?!.] (vr. 36a) Yani Allah'ın iradesinden sakınmak fayda vermez. Hz. Süleyman'la simurgun bahsi meşhurdur…

الاحسان یقطع اللّسان [78]

Saçma-sapan konuşanın sözünü asla dinleme! İyilik ederek onun dilini kes! (Senin aleyhinde konuşmasını engelle! İyilik ettiğin takdirde)

Başının üstünde değirmenler yürütsen[23] bile sana bir şekilde dil uzatmaz…

باخلایق دایما نیکی کند اهل خرد

زانکه نیکویی زبان مرد بد گو می بُرد

[Akıl sahipleri halka daima iyilik eder. Zira iyilik, kötü söz söyleyen adamın dilini keser.] Yani iyilik etmek, kötülük edenin dilini keser. Çünkü hem senden iyilik görür, hem de kendi fiilinden utanır.

[79] الشّرف بالفضل والادب لا بالاصل والنّسب

Fazilet, edep ve hüner sahibi olan kimse, "şerefliyim" diye övünse, yaraşır. Fakat (fazilet, edep ve hüneri olmadığı hâlde) "asilim" veya "soyluyum" diye övünse, o eşekten bin beterdir!

ای که جاه و سروری می جویی از اصل و نسب

نیست ممکن سروری بی مایهٔ فضل و ادب

[Ey soy-soptan makam ve şeref arayan! Fazilet ve edep sermayesi olmaksızın ululuk mümkün değil!] Yani şeref edep ve faziletle olur; soy-sopla değildir. Çünkü insan ne kadar soylu olsa, edepsiz, terbiyesiz olsa, hem halk katında, hem de Hak katında hordur; istenilmez.

[80] اکرم الادب حسن الخلق

Edep, insanların vasıflarının değerlisidir. Edepten daha değerli olan, iyi huydur. (vr. 36b) Başkasına iyilik etmek, edepten daha üstün olur. Dünya iyi huyun övgüsüyle dopdoludur.

در عذاب خویش کوشد مرد بد خو روز و شب

خوی نیکو پیش دانا بهترست از هر ادب

[Kötü huylu kimse gece gündüz kendi azabı için çalışır. Bilgili kişinin yanında iyi huy her edepten daha iyidir.] Yani edebin büyüğü, iyi huydur. Demek oluyor ki, iyi huy, iyi âdet, tatlı dil, edep alâmetidir. Bu huylar sende varsa, sende edep mevcuttur.

[81] اکرم النّسب حسن الادب

---

[23] "Başında değirmen yürütmek", çok gürültü yaparak bir kimseyi rahatsız etmek manasında bir tabirdir. (M. Ali Tanyeri, *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*, Ankara 1999, s. 46).

Eğer sen soy-sop yönünden yükseksen, ondan daha yüksek olan, (iyi) huy ve edeptir. Haydi; ahlâk güzelliği tahsil etmeye bak ki, görenler "Yüksek soyludur" desinler…

از نسب هرگز نیابد کس بزرگی بی ادب

گر ادب داری چه حاجت تابری نام و نسب

[İnsan, edep olmaksızın soyundan-sopundan dolayı asla ululuk elde edemez. Eğer edebin varsa, soy-sop kazanmaya ne gerek var?!.] Yani soyun ululuğu, iyi terbiyedir. İyi terbiyen varsa, fakir de olsan (insanlar) seni yüksek soylu olarak görürler.

[82] افقر الفقر الحمق

Fakirsen, üzülecek ne var? Akılsız değilsin ya!.. Akılsızlık bütün yoksullukların en büyüğüdür. Allah'a şükret ve daima övün ki (fakirlikle) övünen iki âlemin reisi (Hz. Peygamber)dir.[24]

بشنو از دل این کلام شاه مردانرا بیان

بد ترین درویشی حمقست ای جان جهان

[Yiğitlerin Şahı'nın söylediği bu sözü gönülden dinle! Ey cihanın canı, en kötü yoksulluk, ahmaklıktır.] Yani akılsızlıktan fazla fakirlik olmaz. Ne kadar fakir olsan, Allah'a şükret ki ahmak değilsin… (vr. 37a)

[83] اوحش الوحشة العجب

Eğer kendini beğenmişliğin varsa, o huyu bırak! Çünkü o bütün ıssızlıkların en korkunç olanıdır. İnsanlar, kendini beğenmiş ve gururlu kimsenin yanından kaçar; bu durumda şeytan onun eşi ve yoldaşıdır.

مرد خودبین بی رفیق غمگسار مهربان

ما ند اندر تنگنای وحشت آباد جهان

[Kendini beğenen adam, dünyanın ıssızlıkla dolu sıkıntılı yerinde keder giderici, teselli edici ve şefkatli yoldaşı olmaksızın (yalnız) kalır.] Senin anlayacağın, kendini beğenmek, son derece zararlıdır. (Ucb) kendi kendini görüp kimseyi beğenmeyip ürkmektir. İnsanlar da onu görüp kendisinden kaçınır; kimse arkadaş olarak beğenmez. Onun gibinin yoldaşı şeytandır.

---

[24] Burada bilhassa tasavvuf ehli tarafından hadis olduğu rivayet edilen ve "Fakirlik benim övüncümdür. Onunla iftihar ederim" manasına gelen söz hatırlatılıyor.

[84] اغنى الغنى العقل

Zenginliğin en büyüğü akıldır. Ne kadar çok harcasan artar, azalmaz. Fakat zenginlik, dünya kadar malın olursa, harcasan tükenir; bir tane kalmaz.

گر خرد داری و مالت نیست شد عیشت هنی

مفلس دانا کجا در قدر نادان غنی

[Eğer aklın varsa ve malın yoksa da hayat ne güzel sana! Bilgili parasızın kıymeti nerede, cahil zenginin değeri nerede?!.] Yani akıldan başka (büyük) ganimet olmaz. Çünkü dünya malı harcamaya dayanamaz. Ama akıl her işe yürütüldüğü hâlde tükenmez…

[85] الطّامع فی وثاق الذّلّ

Açgözlü ve aşırı istekli olan kimse, daima horluğun bukağısında eli, ayağı, boynu bağlı olarak yatar. Allah'ın kısmet ettiği şeye kanaat eden, bütün belâlardan kurtulur. (vr. 37b)

مرد طامع دارد اندر خانهٔ خواری مقام

از طمع خیزد مذلّت وز قناعت احترام

[Açgözlü kimsenin horluk evinde yeri vardır. Tamahtan zillet, kanaatten itibar meydana gelir.] Yani açgözlü olanlar horluk(prangısın)da bağlıdır. Çünkü tamahkârın boynundan horluk-hakirlik ipi gitmez. Cenab-ı Hakk'ın taksimine şükredip kanaatkâr olansa, hürdür.

[86] احذروا نفار النّعمة فما كلّ شاردٍ بمردودٍ

Rızkının elinden çıkmasından kork! Çünkü her giden, yine kolayca gelmez. Nimetler eriştiği zaman şükret; "İşim var, birazdan anlarım" ("O vazifeyi biraz sonra yerine getiririm") deme!

ای توانگر بر حذر باش از زوال جاه و مال

زانکه نعمت چون رمید آوردنش باشد محال

[Ey güç ve mal sahibi kişi, makam ve malının yok olmasından sakın! Nimet ürktüğünde onu geri getirmek imkânsızdır.] Yani nimetin kaçmasından korkun! Çünkü giden, asla yine gelecek değildir. Yani elinden gitmeden şükret; (nimetin) şükrünü etmezsen, onu kaçırırsın...

[87] العقول تحت بروق الاطماع

Kişinin aklının çok çok yere düşmesi, açgözlülük altında meydana

çıkar. Fikrini itibar ve makama düşürmeyen kimse, tamah etmemeğe güç yetirir.

چون علم بر قبّهٔ حضرا بر افرازد طمع

عقلهای زیرکان از پادراندازد طمع

[Tamah, bayrağı mavi göğün kubbesine kaldırdığında, zeki insanların akıllarını düşürür.] Yani insanın aklının yerlere düşmesi, çok tamahındandır. (Tamah) bir kişinin kuruntuya kapılıp "şöyle etsem, böyle etsem" demesidir.

من ابدی صفحته للحقّ ملك و من اعرض عن الحقّ هلك [88]

(vr. 38a) Her kim Allah'ın rızasına inanarak o rıza tarafına giderse, elbette istediğine sahip olur. Hakk'ın rızasından yüz çevirenler, elbette helâk olur ve olmuştur…

هر که رو در حقّ کند مالك شود بر مهر و ماه

وانکه ازحقّ رو بگرداند شود رویش سیاه

[Yüzünü Hakk'a çeviren güneşe, aya sahip olur. Hak'tan yüz çevirenin yüzü kararır.] Yani her kim hak sözü işitip yüz çevirse ve batıl (boş, asılsız) söze kulak verse, (bu durum) kendisini helâk etmesine delildir.

اذا املقتم فتاجروا الله بالصّدقة [89]

Fakir olsan, Allah'a tevekkül et; yoksulu, dilenciyi sevindir; yani ona iyilik et! Yine az günde zengin olursun; hem de (sadaka) ömrü artırır ve belâyı geri çevirir.[25]

گر هوس داری تو بازرگانی باکردگار

مفلسانرا دستگیراندر فلاکت بی شمار

[Eğer Allah ile alış-verişe isteğin varsa, felâket içindeki yoksulların sürekli elinden tut!] Yani sadaka vermek, hâlin saadetine ve malın artmasına vesiledir. Her kim sadaka verse, mal sahibi olup yoksulluktan kurtulur. Sadaka vermede çok fayda var…

من لان عوده کثفت اغصانه [90]

---

[25] Burada "Sadaka belâyı def eder ve ömrü uzatır" manasına gelen ve hadis olduğu rivayet edilen söze işaret edildiği söylenebilir.

Hükmettiklerine karşı yumuşak olan –ne fayda ki- sonra pişman olur. Devamlı emrine itaat etmez; her işte taş (yedirir); kan içirirler. (vr. 38b)

هر که نرمست ای دل اندر دست او چوپ ادب

زیر دستانش برآید ابله و خواری طلب

[Ey gönül, her kimin elindeki terbiye değneği yumuşak olursa, onun elinin altındakiler akılsız olur ve horluğu isterler.] Yani demek oluyor ki, bir ağaç yumuşak olsa, onun budakları sağlam olmaz. Yani her kim cezalandırma zamanında yumuşak olsa, ceza vermese; terbiye vazifesini yerine getirmese, hizmetkârları hizmet etmezler. Ama senin de (cezalandırma konusunda) haddi aşmaman lâzımdır.

من جری فی عنان امله عثر باجله [91]

Değerli ömrünü harcayıp heva ve hevese gönül düşürüp arzusunun dizgininde koşanlar, çabucak ölüm çukuruna düşerler.

چند در بند امیدی بگذراز فکر جهان

کز کمین گاه است اجل بر سر بتازد ناگه

[Her ne kadar ümidin esiri isen de dünyayı düşünmekten vazgeç! Ecel pusudadır; beklemediğin sırada ansızın sana hücum eder!..] Yani her kim hayatında heva ve hevesinin ardından koşarsa, arzularına ermeden çabucak ölüm çukurlarına düşer.

اذا وصلت الیکم اطراف النّعم فلا تنفّروا اقصاها بقلّة الشّکره [92]

Daima şükret ki, herşeye gücü yeten Hayat Sahibi (Allah), şükürle nimetleri artırır. Şükür çoğaldıkça nimet artar. Bu zevk ve kedersizlikte olman ne hoştur!

چون بیابی اندکی نعمت مشوصید غرور

شکر می کن تا نیابد نعمت باقی نفور

[Biraz nimet elde ettiğinde gururun avı olma! Şükret ki geri kalan nimet ürküp kaçmasın!..] Yani size nimetin ucu ulaştığında, şükür azlığıyla sonunu kaçırmayın! Yani her ganimette şükrün kuvvetli olması gerekir. Çünkü ganimet Allah'tan rahmettir; rahmet (vr. 39a devamı) şükürledir.

اذا قدرت علی عدوّك فاجعل العفو عنه شکراً للقدرة علیه [93]

Eğer gücün yeterse, düşünme, galip geldiğin kimsenin günahını (suçunu) affet! Çünkü senin ona karşı zafer (başarı) elde etmen büyük nimettir. Onu bağışlarsan, (böylece) Allah'a şükredersin…

چون ظفر یابی بد شمن از گناهش در گذار

شکر این نعمت که داد ایزد ترا بروی ظفر

[Düşmana galip geldiğinde onun suçunu affet! Bu (bağışlama), Allah'ın seni ona galip kılması nimetinin şükrü olsun!] Yani düşmana karşı zafer elde ettiğin zaman onu affet! Çünkü her nimete şükür lâzım; zafer de Allah'tan bir nimettir. Galip geliş nimetinin şükrü olarak onu serbest bırakmak mertlik, yiğitliktir. Zira mürüvvet (mertlik, cömertlik, insanlık) her şeye galiptir.

[94] ما اضمر احد شیئاً الا ظهر فی فلتات لسانه و صفحات وجهه

İnsanın gönlünde bir şey gizli olsa, o oturuşundan-kalkışından bulunur (bilinir). Akıllı kişiler onu işinden, yüzünün renginden ve her hareketinden hissederler.

گر نهان دارد کسی سرّی توان دریافتن

در کنار روی آنکس یا در اثنای سخن

[Bir kişi sırrını gizlese de onu yüzünün çizgilerinden veya sözü sırasında öğrenmek mümkündür.] Yani bir kişi, bir işi kalbinde gizleyemez; (o sır) elbette ya yüzünde, ya yüzünün çevresinde veya sözünün bir kısmından belli olur.

[95] البخیل یستعجل الفقر یعیش فی الدّنیا عیش الفقراء و یحاسب فی الآخرة حساب *الاغنیاء*

Cimri kimse, bu dünyada yoksullukla fakir gibi yaşar. (vr. 39b) Ona hayatı asla fayda vermez. Öbür dünyada zengin gibi sorguya çekilir.

می شتابد سوی درویشی بخیل بد گمان

این جهان چون مفلسان روز شمار از منعمان

[Kötü zanlı cimri, yoksulluk tarafına doğru koşturur. Bu dünyada iflâs etmiş, züğürtler gibi yaşar, hesap günü ise zenginler gibi (hesaba çekilir).] Yani izahı şu ki, cimriler dünyada fakirler gibi geçinir; ahirette zengin gibi sorguya çekilirler. Çünkü dünyada mal toplar; ne kendisi yer, ne ele yedirir. Mal çoğaltır; onu başkaları yer. Ahirette ise hesabını kendi verir.

[96] قلب الاحمق فی فمیه

Akılsız kimsenin dili ağzındadır. Sırrınızı onun dilinden koruyun! İyi- kötü ne varsa dilindedir; söylese her bir sözünden bilinir.

مرد نادان هر چه در دل دارد آرد در زبان

از زبان خویشتن پیوسته باشد در زیان

[Bilgisiz adam, kalbinde ne varsa, onu dile getirir. Kendi diliyle kendisini daima zarara düşürür.] Yani akılsızın gönlü ağzındadır. Ona sırrını söyleme! Çünkü saklamaz; onun gönlü yoktur. Eğer saklasa, kendi sırrını saklardı…

[97] لسان العاقل فی قلبه

Akıllı, ilim olgunluğuyla kâmil kişinin dili, kalbindedir. Faziletli kişinin benzeri olmaz. Onun bilgileri zahirî ve bâtınîdir. (vr. 40a)

سرّ خود در دل نگه دارد مدام اهل خرد

تا ز دل رخصت نیاید بر زبانش نفگند

[Akıllı insan daima sırrını kalbinde saklar. Gönülden izin olmadıkça onu dile getirmez.] Yani akıllının dili kalbinde olur. Düşünür; söylenecek sözü söyler; söylenmeyecek sözü söylemez. Ebediyyen selâmette olur...

[98] قلب الاحمق وراء لسانه

Ahmakların kalbi dilinde olur; onlar ne bulursa söyler. Sen şimdi akıllı ol; ahmaklık etme! Ahmaklık birçoklarını kâfir eder.

گر دل نادان نبودی تابع قول زبان

از زبان خود نیفتادی مدام اندر زبان

[Cahilin yüreği diline ve sözüne tabi olmasaydı, kendi dilinden daima başka dillere düşmezdi.] Yani ahmak kişinin gönlü, dili üzerindedir. Senin anlayacağın, her işte akıllı kişinin tersidir. Sözün ardını, önünü düşünmez. Onun gibi kimse olur olmaz yerde helâk olur, Allah'a sığınırız!..

[99] لسان العاقل وراء قلبه

Akıllı kişilerin dili, gönlü içinde olur. O söz söylemeğe acele etmez; sözün önünü, arkasını düşünür; iyi ve sağlamını söyler; yaramaz(faydasız, boş, uygunsuz olan)ını söylemez.

بی تأمّل دم مزن اوّل بدل اندیشه کن

تا نیند یشد بدل دانا نیاید در سخن

[Düşünmeden konuşma; önce kalbinde düşün! Akıllı kişi gönlünde düşünmeden söze başlamaz.] Yani ariflerin dili, gönlü ardındadır. Çünkü sözün aslını, dalını bilir; ondan sonra söyler. Zira çok defa kişiye belâ ve kaza akla uygun olmayan sözünden gelir.

اللّهمّ اغفر رمزات الالحاظ و سقطات الالفاظ و شهوات الجنان و هفوات اللّسان [100]

Allahım, peygamberlerin hakkı için, gözümüzden olan hataları affet; gönülden erişen arzudan ve dilimizdeki yaramaz sözden bizi koru! Yani demek oluyor ki, yâ Rabbi, gözlerimizi kötü, uygunsuz işaretlerden, dilimizi faydasız sözlerden ve gönlümüzü zararlı arzulardan sen muhafaza et!

(vr. 19b) Hāẕā Ṣad-Kelime-i ‘Alī Kerrema’llāhu Vechehü

بسم الله الرّحمن الرّحیم

بهترین هر کلام ای نور چشم مردمان هست نام خالق بسیار بخش مهربان (vr. 20a)

کفت امیر مؤمنان سرچشمهٔ صدق و صفا شیر یزدان شاه مردان ابن عمّ مصطفا

قال علی کرّم الله وجهه لو کشف الغطاء ما ازددت یقینًا [1]

Behişt ü dūzaḫıŋ ḥālini bildüm
Yaḳīn üzre ki bildirdi Emīnüm

Bu dünyā perdedür ger refʿ olursa
Ziyād olmaya bir ẕerre yaḳīnüm

گر اجل بردارد اذ پیشم حیات مستعار

در یقین من نیفزاید بذات کردکار

Yaʿnī dėmek olur kim bu dünyāda baŋa āḫiret ḥāli şöyle maʿlūm [oldı ki], eger cemīʿ perdeler, ḥicāblar açılsa, ziyāde olmayaydım yaḳīnde...

النّاس نیامٌ فاذا ماتوا انتبهوا [2]

Şular kim āḫiretden ġāfil oldı
Ṣanasın dār-ı dünyāda uyurlar

Żarar kim uyḫuda ḥāṣıl ḳılurlar
Ḳaçan kim öleler ol vaḳt bilürler

مردمان درخواب غفلت عمر کوته دل تهی

چون بمیرند از غرور خویش یابند آگهی

Ya'nī dėmek olur kim bu ḫalḳ dünyāda ġāfillerdür, ol vaḳtin kim öleler, ġaflet uyḫusundan uyanalar; göreler kim 'amelleri yėle gitmiş; ömrleri 'abeṣe ḫarc olmuş... Yaramaz işlerine ve ḥiyel fi'lleri[ne] peşīmān olup (vr. 20b) fā'ide ėtmeye feryādları...

[3] النّاس اشبه بزمانهم ما اشبه بآبائهم

Zamāne ḥāline uyar ḫalāyıḳ
Gider atalarınuŋ resm ü şānı

Zamāne sevdügine dōstlardur
'Adüvlerdür aŋa kim sevmez anı

سر بسرخلق جهان مانند دورند ای پسر

نیستند از صد یکی مانندهٔ جدّ و پدر

Ya'nī dėmek olur kim bu ḫalḳ zamāneye ve zamānenüŋ ḥāline uyarlar; ataları ṭarīḳın gitmez; [zamāne] kimi severse, anları daḫi dost ėdinürler; zamāne sevmedügin sevmezler.

[4] ما هلك امرئٌ عرف قدره

Şu kim miḳdārın aŋladı özinīŋ
Helāk olmaz 'abeṣ yerde vücūdı

Ḫalāṣ olur ġurūruŋ miḥnetinden
Olur ḳaṣr-ı sürūr üzre 'ubūdı

هر که قدر خود بداند گردد ایمن از هلاك

گر جهان پر فتنه کردد رستگارانرا چه باك

Ya'nī dėmek olur kim bir kişi kendü miḳdārın tanısa ve elinden gelmeyecek işe degmeye ve bilmedügi sözi söylemeye, yorġana göre kösile, bir olmaz yerde vücūdı helāk olmaya.

[5] قیمة کلّ امرئ ما یحسنه

Eyü aduŋdurur ḳıymet özüŋe
Ki zīnet ḳılduŋ anuŋla özüŋi

Eyü olduḳça aduŋ ḳadrüŋ artar
Ḫalāyıḳ cān vėrüp diŋler sözüŋi (vr. 21a)

دآنش آموز ار ترا در سر هوای دولتست

زانکه هر کس را بقدر دانش خود قیمتست

Ya‘nī dėmek olur kim her kişinüŋ ḳıymeti kendü eyü adıdur. Ya‘nī aduŋ eyü olduḳça ḳadrüŋ artar; cemī‘-i ḫalḳ seni ḳıymetlü dutar; dost ėdünürler; eger aduŋ ḫalḳ içre yavuz olsa, kimse seni sevmez; derūndan muḥabbet ėtmezler.

[6] من عرف نفسه فقد عرف ربّه

Vücūdına Ḫaḳıŋ ey merd-i ‘āḳıl
Senüŋ var olduġuŋdur naṣṣ-ı ḳāṭı‘

Eger bildüŋ seni sen Ḫaḳḳı bildüŋ
Ki sen maṣnū‘ oldur saŋa ṣāni‘

تا بکی گُم کردهٔ خود را زمانی باخود آی

خویش را بشناس اگر خواهی که بشناسی خدای

Ya‘nī dėmek olur kim, şol kim nefsini bildi kim dünyāya neye geldi ve kim getürdi ve bu cihāna gelmekden murād nedür, evvel ḳanda idi bilse, Rabbini bilmiş olur.

[7] المرء مخفیی فی لسانه لا في طیلسانه

Ne dėmiş bāreka’llāh ehl-i ‘irfān
Ki gizlüdür dili altında insān

Eyü söylese ‘āḳıl dėrler aŋa
Yaramaz söylese bī-‘aḳl ü nādān

مرد پنهان است درزیر زبان خویشتن

قیمت قدرش ندانی تا نیاید در سخن

(vr. 21b) Ya‘nī dėmek olur kim her kişinüŋ ḫāli dilinüŋ altında gizlüdür; hemān kim söylese ma‘lūm olur ki ‘āḳıl midür, yoḫsa cāhil midür? Sözi eyü olsa, Ḳur’ān’a ve ḥadīṯ-i şerīfe muṭābıḳ olsa, ‘āḳıl,

kāmil[26] dėrler; eger sözi yaramaz olsa, mā-lā-ya'nī söylese, aŋa aḥmaḳ, cāhil, ebter dėrler; kimesne anı sevmez; belki ẕemm ėderler; ta'ẕīr ėderler aŋa…

[8] من عذب لسانه كثر اخوانه

Dilüŋ ṭatlu olursa cümle ḫalḳa
Dükeli ḫalḳ senüŋ ḳardaşlaruŋdur

Eger evvelden acı olsa dilüŋ
En evvel ḫasm olan ḳar[v]aşlaruŋdur[27]

هر كه خوش گفتار باشد بيشتر خلق جهان

چون برادر مشفقند او را و يار مهربان

Ya'nī dėmek olur kim her kimüŋ ki dili ṭatlu olsa, cemī'-i ḫalḳ anı ḳardeşleri gibi severler; muḥabbet ėderler cān göŋülden; bir laḥẓ[a] görmeseler dīvāne olurlar; "Varalum, mübārek cemālini görelüm; ṭatlu, şīrīn sözüni işidelüm" dėrler; cān [ü göŋülden] ėverler görmeye, ṭatlu dili oldığıçün… Eger bir kişinüŋ dili acı olsa, zehrli olsa, ḫaṭır yıḳıcı olsa, hīç kimse anı sevmez; cümle aŋa düşmān olurlar; "Āh ölse, şunun yüzüni görmesek, sözüni işitmesek!.. Acebā öldügi güni görür miyüz?!." dėrler. Böyle ādemi, acı (vr. 22a) ve zehirli dillü kimesne[y]i ne Allah sever ve ne rāżī olur andan; cümle melekler daḫi sevmezler; cümle yeryüzünde olan maḫlūḳāt, vuḥūş ve ṭuyūr anı sevmezler; andan ḳaçarlar…

[9] بالبرّ يستعبد الحرّ

Elüŋdedür ėderseŋ ayaġuŋda
Cihān serverlerini ser-figende

---

[26] " 'āḳıl, kāmil" kelimelerinin "'āḳıl-i kāmil" şeklinde de okunup yazılması mümkündür.

[27] Bu kelime yazmada sehven "kardaşlarundur" şeklinde kayıtlıdır. Biz, onu ilk beytin sonunda kafiye olarak kullanmış şairin ikinci beyit sonunda tekrar etmeyeceğini düşünerek ve faydalandığını tesbit ettiğimiz Matlûbu Külli Tâlib…'i göz önünde bulundurarak "karvaşlarundur" şeklinde düzelttik. Çünkü Reşîdüddin Vatvat'ın Farsça kıt'ası şu manadadır: "Eğer senin dilin tatlıysa, bütün halk sevgi konusunda kardeşlerin (gibi samimi dostun) olur. Eğer kötü söz söyleyici olursan, evindeki köleler bile can düşmanın kesilir..." Tercümesini verdiğimiz Farsça kıt'adaki "çâkerân"ın o devir Türkçesindeki karşılığı karavaşlar'dır. Mütercim bu kelimeyi aruz kalıbına uydurabilmek için "karvaşlar" şeklinde kullanmıştır.

Hemīşe kişi eylik ėtmeg ile
Ėder āzādı boynı bagḷu bende

در جهان هر کس که نیکی میکند باخاصّ و عام

مردم آزاده باشند از دل و جانش غلام

Ya‘nī dėmek olur kim eylük ile ḳul olur yādlar; güç ile ḳullar ḳul olmaz… Eylük n’ ‘acebdür kim āzādları ḳul ėder, eylik sebeb ile…

بشّر مال البخیل بحادثٍ او وارثٍ [10]

Anuŋ kim māl[i] var yiyüp yedirmez
İki nesneyle aŋa ḳıl beşāret

Ya mīrāṣ-ḫōr yer yā āfet ėrer
Çeker taḥṣīl ėden renc ü meşaḳḳat

هر چه گرد آرد بخیل بی خرد از هر کنار

یا تلف گردد بغارت یا برد میراث خوار

Ya‘nī muştula baḫīlüŋ māline iki nesne ile, ya āfet ile ya vāriṣ ile… Zīrā baḫīl nākes olur; ne kendü yer ve ne ėle yedürür. Anuŋ māline ya āfet ėrer, ya mīrāṣ-ḫor yer. (vr. 22b)

لا تنظر الی من قال وانظر الی ما قال [11]

Söze baḳ söyleyene nāẓır olma
Naẓarda söyleyen ger ḫor olursa

Eger ḥaḳḳ ise diŋle bāṭıl ise
İşitme sözüni ger ḥūr olursa

در سخن نیکو تأمّل کن سخن گو را مبین

کز فقیران در وجود آید سخنهای گزین

Ya‘nī söyleyene baḳma, sözüne baḳ; meṣelā söyleyen eger şāh, eger gedā ola, eger sözi yararsa, eyü ise, ḳabūl ėt; eger yaramazsa ḳulaġıŋdan gider.

الجزع عند البلاء من تمام المحنة [12]

Muṣībet ėrse zār olma kim ėder
Dil ü cānı tamām ol zār rencūr

Ne zaḥmet ėre Ḥaḳ'dan bil[e]mezseŋ
Ḫudā'nuŋ raḥmetinden olasın dūr

در بلیّت گر کنی افغان و سوز و اضطراب

محنت افزون گردد و محروم مانی از ثواب

Ya'nī aġlamaḳ muṣībet[i] ziyāde eyler. Zīrā belāya Allah buyruġı, ṣabr ėtmekdür. Muṣībete aġlamaḳ bir bu kim buyuruḳ ṣabrın terkdür; bir bu kim baş aġrısı ḥāṣıl olur… Eyüsi ṣabrdur.

[13] لا ظفر مع البغی

Şu kim ẓulm ile bir nesne dilerse (vr. 23a)
Ẓafer bulursa, o aŋa 'acebdür

Bulur maḳṣūdın[ı] luṭfun[ı] görmez
Ẓafer dėmek hemīn aŋa laḳabdır

چون ستمگر بر مراد خود نمی باید ظفر

ای خرد پرور زبیداد و تظلّم در گذر

Ya'nī güc ile ẓafer olmaz. Zīrā güc ile olan fā'idede ṣafā bulunmaz; pes aŋa fāide dėmek laḳabdur.

[14] لا ثناء مع الکبر

Dükeli ḫalḳa şol kim kibr ėder
Hemīşe sögmeg ile yād ėderler

Tevāżu'dur anuŋ kim dāyim işi
Ṣenāsın ḫoş yine tekrār ėderler

هر که اورا نخوت کبر و منی باشد شعار

هیچ کس مدحش نگوید ازصغار و از کبار

Ya'nī tekebbür kişiye kimesne eyü du'ā ėtmez. Zīrā kimesne[y]i begenmez; kimseye ḫayr ṣanmazlar.

[15] لا برّ مع شحّ

Baḫīlüŋ ṭā'ati maḳbūl olmaz
Olursa rūz şeb ṭā'at metā'ı

Gider ger var ise gönlünde buḫlun
Çü yoḳ eylükle buḫlun ictimā‘ı

بخل نیکو می نگردد مجتمع در هیچ ذات

در سخاوت کوش اگر خواهی تمتّع ازحیات

Baḫīlün dostı olmaz. Zīrā buḫl ne ḳadar eylik ėderse, belürmez. (vr. 23b) Zīrā bir eylüge nice dürlü baḫīlliḳ ėder; anı kimesne sevmez.

[16] لا صحّة مع النّهم

Ṭa‘āmı çoḳ yemekden ṣıḥḥat olmaz
Hemīn aç olmamaḳ deŋlü yiyeler

Ki ḥaşr olduġı dem ehl-i meḳābir
Çoġı çoḳ yėmeden öldük diyeler

تندرستی گر همی خواهی زکم خوری طلب

در قناعت کوش و کم خوری و کم خوری طلب

Ya‘nī dėmek olur kim çoḳ yėmek birle ṣıḥḥat olmaz. Zīrā kim [yėmekden maḳṣad] hemīn aç ḳalmamaḳdur. Artıḳ yėmekden ḫastalıḳ ve rencūrluḳ ḥāṣıl olur.

[17] لا شرف مع سوء الادب

Şerīf olmaz edebsiz kişiler hīç
Nesebde her ne deŋlü olsa ‘alī

Edeble ṭur otur ėy merd-i kāmil
K’edebdür her ululuġuŋ me’āli

لایق جاه و بزرگی نیست مرد بی ادب

ای خردمند از ادب سرمایهٔ دولت طلب

Ya‘nī edebsiz kişiler şerīf olmaz; ulular mertebesine ėresi degüldür.

[18] لا اجتناب /من محرّم/ مع الحرص

Ḥarīṣ olduġıdur ekṣer kişinüŋ
Ḥarāmdan olmaduġı ictinābı

Ve ger ni var iken loḳma[28] ḥalālden
Ḥarām yiyüp çeker miydi ʻaẕābı (vr. 24a)

با وجود حرص نتوان دور بودن ازحرام

پنجهٔ حرص ارکنی یابی سعادت بردوام

Yaʻnī dėmek olur kim ḥarīṣ kişiler ḥarāmdan ḳaçup ḳurtulmaz. Zīrā ḥırṣ ile sirişte olan vücūda çāre olmaz ḥarāmdan yemeye.[29]

[19] لا راحة مع الحسد

Kişinüŋ rāḥatı ḳalmaz cihānda
Ḥaseddür niçe kim ġayriye işi

Ḥaḳuŋ ḫod ʻabde iḥsānı dükenmez
Geçer lā-büdd ġam ile yazı ḳışı

نعمت راحت درین عالم کسی را می رسد

کو بکلّی بگذرد از کینه و بغض و حسد

Yaʻnī ḥasūduŋ rāḥatı yoḳdur. Ḥasūd ne ėle rāḥat ėder, ne kendü rāḥat olur ve kimse anı sevmez.

[20] لا محبّة مع مرءٍ لجاجٍ

Ne kim dėrlerse sen ḥaḳḳıyla diŋle
Anı eyle ne ise Ḥaḳḳa lāyıḳ

Kişinüŋ rāḥatı ḳalmaz cihānda
Lecūcluḳ ėdeni sevmez ḫalāyıḳ

می کند تخم محبّت را ز بیخ و بن لجاج

کم نشین زنهار با مرد لجوج بد مزاج

Yaʻnī önegülüg ile dost ḳazanılmaz. Zīrā önegü, kimseniŋ sözin işitmez; kimesne anuŋ sözini diŋlemez. Ekşer anuŋ gibi kişinüŋ (vr. 24b) düşmeni çoḳ olur.

---

[28] Bu kelime yazmada لُقمهٔ(lokma-i) şeklinde kayıtlıdır. Aruz kalıbını aksatan hemzenin müstensih yanlışı olduğunu düşünerek giderilmesini gerekli gördük.

[29] Bu açıklama, yazmada sehven 19. vecizenin manzum tercümesinin hemen ardından yer almıştır. Biz bunu ait olduğu yere, 18. sıradaki vecizenin altına kaydettik.

[21] لا سوُدد مع انتقامٍ

Er iseŋ saŋa yavuzluḳ ėdene
Sen eylik eyle el vėrdikçe furṣat

Ululuḳ intiḳām ile bulunmaz
‘Abeṣ çekme ziyāndur bār-ı[30] zaḥmet

جمع نتوان كرد باهم انتقام سروری

كينه در خاطر نگيرد هر كه خواهد مهتری[31]

Ya‘nī dėmek olur kim intiḳām alınmaġ ıla mertebe ḥāṣıl olmaz. Zīrā “Ol baŋa böyle ėtdi; ben andan aşaġa mıyım?” diyüp intiḳām ėtmekden fāyide olmaz; belki eyüsi, ṣevāblısı afv ėtmekdür. Kīn eyü olmaz.

[22] لا زيارة مع الزعارةٍ

Güler yüz ile ṭatlu söz ile var
Ḳaçan bir dostuŋı ėtseŋ ziyāret

Dürük yüzlü yaramaz sözlü varma
Ziyāret olmaz olur bil ḥaḳāret

چون روی پيش عزيزی روی خود را تازه دار

تا نپرسندت سر از زانوی عزّت بر مدار

Ya‘nī yaramaz ḫuylu ziyāreti dürüst olmaz. Meṣelā bir kişi dostun görmege varsa, gerek eyü ḫulḳ ile gerek güzel söz ile vara. Yoḫsa ol dostı incinür; varduġundan varmaduġı yeg olur. Pes çepel (?) dil söylemek muḥibbine ziyāndur.

[23] لا صواب مع ترك المشورة

Ṭanışmayınca kendinden uluya (vr. 25a)
Bir işe ḳaṣd ḳılma kim ḫaṭādur

---

[30] Bu kelime yazmada “bârî” şeklinde kayıtlıdır. Onun aslında “bâr” olabileceğini düşünerek sonraki kelimeyle tamlama teşkil edecek biçimde (“bâr-ı zahmet”) okunmasını manaya daha uygun bulduk.

[31] İkinci mısraın sonunda “server[î]” kelimesinin kenarına “mihterî” de nüsha farkı olarak yazılmıştır. İlk mısraın sonunda “serverî” kelimesi olduğu için biz “mihterî”yi tercih ettik.

Ṣavāb olmaz her işde ṭanışıḳsız
Eger sulṭān eger ḳul ger gedādur

گر همی خواهی که بشناسی خطا را از صواب

مشورت بر در همه کاری بنزد شیخ و شاب

Ya'nī dėmek olur kim ṭanışığı terk eylemek, yaramazdur. Zīrā her bir işde gerekdür kim bir niçe iş görmüş kişilerle meşveret ėdesin; tā ol işin rāst gele, ḳolay gele. Resūlu'llāhuŋ sünnet-i şerīfidür.

[24] لا مروّة لكذوبٍ

Mürüvvet yoḳdurur ol kimsede kim
Yalandur her sözi ṣādıḳ degüldür

Iraġ ol ancılayın kimseden kim
Muṣāḥib olmaġa lāyıḳ degüldür

از مروّت دور ماند آنرا که عادت شد دروغ

راست گو راچهرهٔ دولت نماند بی فروغ

Ya'nī dėmek olur kim keẕẕābda mürüvvet olmaz. Zīrā ėlden saŋa yalan ḫaber getürür, senden daḫi ġayriye yalan söyler. Anuŋ gibi kişinüŋ mürüvveti olmaz. Mürüvvet gerçekler işidür.

[25] لا وفاء لملوكٍ

Vefāsı beglerüŋ yoḳdur inanma
Ne deŋlü olsa 'ahdine vefāsı

Ziyād olduḳça meyli ḫavfuŋ artur
Ki ṣır biŋ 'ahdi ḳuluŋ bir ḫaṭāsı (vr. 25b)

از ملوك ایمن مباش و زو وفاداری مجوی

دل بعهد او مبند و راز دلت باوی مگوی

Ya'nī dėmek olur kim beglerde vefā olmaz. Bugün bir 'ahd ėtse senüŋle, yarın yüzi dönse, "Ne żarūretdür?!." dėyü 'ahdin bozar. Eyle olsa begleriŋ 'ahdine göŋül bağlama!

[26] لا كرم اعزّ من التّقى

Kerīm iseŋ yüri taḳvā yolına
Keremlerden ḳamu taḳvā e‘azdur

Egerçi ḫayr u iḥsān daḫi ḫoşdur
Velī taḳvāya nisbet ḳadri azdur

چون گرامی تر نبود از مردم پرهیزکار

گفت عند الله اتقیکم بقرأن کردگار

Ya‘nī andan ulu kerem yoḳdur ki bir kişinüŋ kimesne nef‘in görse, şerrin daḫi görmeye. Zīrā kim perhīzkārlıḳ iki dürlüdür: Biri ḫayr ėdendür, biri cümleden geçüp Ḥaḳḳ’a dönmekdür. Ḥaḳḳ’a yaḳın olmak…

[27] لا شرف اعلی من الاسلام

Şeref yoḳdur Müsülmānlıḳdan özge
Anuŋladur çü ‘izz-i cāvidānī

Şeref dėmez cihān ‘izzine ‘āḳıl
Bugün var ise yarından çü fānī

زنده گئ خود مکن در کفر [و] نادانی تلف

کادمی را نیست بهتر از مسلمانی شرف

(vr. 26a) Ya‘nī Müslimānlıḳdan yuḳaru şeref yoḳdur. Ādeme Ḥaḳ’dan Müslimānlıḳdan artuḳ şeref ṣunulmadı. İslām bir nesnedür kim Ḥaḳḳ’uŋ ‘ināyetidür mü’minlere…

[28] لا معقل احسن من الورع

Emīn olmaġa āfāt-ı cihāndan
Çü yoḳ perhīzden özge penāhuŋ

Ṣıġın perhīze kim perhīzkāra
Mu‘īndür her nefes fażlı İlāhuŋ

از بدی پرهیز کن گر قرب حق داری طمع

کادمی را نیست محکم تر پناهی از ورع

Ya‘nī perhīzden özge ṣıġıncaḳ yer yoḳdur; cemī‘ nesneden perhīz ėdenüŋ ṣıġıncaġı Allah olur, celle celālühü.

[29] لا شفیع انجح من التّوبة

Ne ġam ḫavf ėtme ger ḳavmden ḳırdan
Ziyād olursa ef'āl-i şenī'üŋ

Bulursın tevbe ḳıl Ḥaḳḳ'uŋ rızāsın
Ki yoḳdur tevbeden yegrek şefī'üŋ

چون گناهی کرده باشی کو بود غایت شنیع

توبهٔ عذر گناهت بهترست از هر شفیع

Ya'nī tevbeden özge şefī' olacaḳ (?) ḥācet yoḳdur. Zīrā her günāh kim ėtseŋ, ümīzüŋ tevbeyedür… (vr. 26b)

[30] لا لباس اجمل من السّلامة

Şu kim geydi selāmet ḫil'atını
Hemānā ṣūf u aṭlasdur libās[ı]

Ne ḫil'at ola ḫoşluḳdan yeg ola
Ḫoş olduŋ nān-ı cev yė gey pelāsı

هر که او را خلعت امن و سلامت در برست

بر مه و مهر ار تفاخر کرده باشد در خَورست

Ya'nī selāmetlıḳdan yegrek libās yoḳdur ādeme ki ādem anuŋla her ṭā'ate ḳavīdür.

[31] لا داء اعیا من الجهل

'İlim bir key (?) bahā ḳıymetlü dürdür
Cehil bir derddür dermānı yoḳdur

'Anā-yı cāhilüŋ oranı yoḳdur
Ṣafā-yı 'ālimüŋ pāyānı yoḳdur

هیچ دردی نیست مردم را ز نادانی بتر

مرد را دانش شود سوی سعادت راهبر

Ya'nī cehlden büyük dermānsız derd yoḳdur. Cehl bir derddür kim anuŋ dermānı yoḳdur, meger 'ilm ola…

[32] لا مرض اضنی من قلّة العقل

‘Aḳıl eksikligi müşkil marażdur
Kim andan güç maraż yoḳ ādemīde

Devā var[32] cümle derde līk anuŋ yoḳ
‘İlācı yoḳdurur ger öle gide (vr. 27a)

مرد را در پستر حرمان و خسران خوار و زار

هیچ بیماری نباشد همچو کم عقلی ای یار

Ya‘nī ‘aḳlsızlıḳdan özge ḫastalıḳ olmaz. Her derde dermān olur, illā ‘aḳl eksikligine dermān olmaz. ‘Aḳlsızlıḳ bir derddür ki bir ‘ilācla dermān olmaz.

[33] لسانك يقتضيك ما عوّدته

Ne ise ḫūyuŋ eṣnā-yı kelāmda
Dilüŋ lā-büdd anı eyler taḳāżā

Dilüŋi yaramaza ḳılma mu‘tād
K’olursın nā-gehān bir yerde rüsvā

هرچه عادت شد زبان آنرا تقاضا می کند

بد زبانی مرد را پیوسته رسوا می کند

Ya‘nī her ne kim dilüŋ ögrene, anı söyler… Gerekdür kim dilüŋ eyü söylemege ögredesin, tā bir olmaz yerde belāya uġradup seni helāk eylemeye…

[34] المرء عدوّ لما جهله

‘Adüvdür bilmedügi işe kişi
Ol işüŋ ehlini sevmez dutar kīn

Küfür dėr niçeler bilmezliginden
Şu ‘ilme kim odur pīrāye-i dīn

گر ندانند از قصور عقل چیزی مردمان

دشمن آن چیز باشند آشکارا و نهان

[32] Bu kelime yazmada “revā” şeklindedir. Kullanılan aruz kalıbına uymadığı için, müstensih yanlışı olduğunu düşünerek onu “var” biçiminde değiştirdik.

(vr. 27b) Ya'nī dėmek olur kim, kişi bilmedügi nesneye düşmendür. Bilse ḫod düşmen olmazdı.

[35] رحم الله امرء عرف قدره و لم يتعدّ طوره

Ḫudā'nuŋ raḥmeti ol kişiyedür
Ki bile nicedür ḫalḳ içre ḳadrin[33]

Ḳamudan menzili a'lā olursa
Ne ise bozmaya evvelki ṭavrın

رحمت حق بر خردمندی که قدر خود شناخت

وز طريق خود نگشت و مايهٔ حرمت نباخت

Ya'nī Allāh'uŋ raḥmeti ol kişiyedür kim ḫalḳ içinde miḳdārın bile, ḥaddinden tecāvüz ėtmeye. Bir nesneye ırduḳı vaḳtin evvelki ṭavrın ḳoyup bir daḫi ḳılınmaya.

[36] اعادة الاعتذار تذكيرٌ للذّنبِ

Ne ṣuc eyle ve ne ol ġayra muḥtāc
Ėderse[ŋ] nāgehān bir 'öẕr yėter[34]

Ki ṣuçuŋ tāzeler tekrār 'öẕrüŋ
Günāhuŋdan pes olur daḫi bedter

از گناه كردهٔ خود گر كنی عذر دگر

هم چنان باشد كه كردی آن گنه باز ای پسر

Ya'nī tekrār 'öẕrlenmek, ėtdügi günāhı aŋdırmaḳdur. Pes hemān

---

[33] Bu kelime, Arap harfli asıl metinde -büyük bir ihtimalle müstensihin dalgınlığından dolayı- "tavrın" şeklinde yazılıdır. İlk beyitte vecizenin "Allah rahmet etsin kadrini (değer ve derecesini) bilen..." kısmının çevrildiği göz önünde bulundurulursa, onun sonundaki mezkûr kelimenin "tavrın" değil, ikinci beytin nihayetindeki "…tavrın"la kafiye teşkil edecek "kadrin" olduğu anlaşılabilir. Kıt'alarının -müstensih yanlışı bulunması mümkün birkaçı hariç- tamamına yakın büyük kısmında kafiyeleri kusursuz olan şairin, burada da aynı kelimeyi iki kere kullanarak redifle yetinmeyeceği kanaatindeyiz. İlk beytin sonundaki "tavrın" sözcüğünü bu sebeplerle "kadrin" şeklinde düzelttik.

[34] Şairin muhatabı ikinci teklik şahıs (sen) olduğundan yazmadaki "Ėderse" kelimesini "Ėderse[ŋ]" şeklinde tamir ettik. Ayrıca sehven "biter" biçiminde yazılmış kelimeyi de manaya göre düzelttik.

evvelki ‘öẕr yeter…

[37] النّصح بين الملأ تقريعٌ

Naṣīḥat eyledikde bir kişiye
Gerekdür ėdesin pinhān ḫalvet

Ḫalāyıḳ arasında ėtme zinhār
Fażīḥatdur degüldür ol naṣīḥat (vr. 28a)

در ميان مردمان نبود نصيحت سودمند

ليك در خلوت نصيحت خوشگوار آيد چو قند

Ya‘nī naṣīḥat ėtmek ḫalḳ içinde, eyü degüldür. Zīrā ėl içinde naṣīḥat eyleseŋ, ġayret gelür, “Sen ḳadar ben bilmez miyim?!.” dėr. Ammā ḫalvet yerde söyleseŋ, inṣāf ėdüp ḳabūl ėder.

[38] اذا تمّ العقل نقص الكلام

Ḳaçan ‘aḳl-ı dürüst ola kişide
Dükeli yerde az olur kelāmı

Anuŋ kim sözi çoḳdur ‘aḳlı azdur
Oḳurlar lā-cerem nāmını ‘āmī

مرد چون عقلش بيفزايد بكاهد در سخن

تا نيايد فرصت گفتار نگشايد دهن

Ya‘nī ‘aḳlı dürüst kişinüŋ sözi az olur. Çoḳ söyleyen kişinüŋ ‘aḳlı az olur; ne kendü rāḥat olur ve ne yanındaki rāḥat olur…

[39] الشّفيع جناح الطّالب

Neye kim ṭālib iseŋ bir uludan
Ḫuṣūline yoġısa i‘tiḳāduŋ

Uçup varmaġa ol maḳṣūduŋa var
Dilekçi bul kim oldurur ḳanaduŋ

چون نيابد مرغ بی پر بر مراد خود ظفر

شد شفاعت خواه حاجتمند را چون بال و پر

(vr. 28b) Ya‘nī miyāncı dilekçinüŋ ḳanadıdur. Zīrā bir yerden nesne

istemelü olsa, belki bir nice anuŋ gibi kişiler yüz süriyüp şefī' olmayınca, ḥāṣıl olmaz

[40] نفاق المرء ذلّ

Nifāḳı ḳo ki ḫorluḳdur ne ḫorluḳ
Eşeddür ḥāl-i kāfirden münāfıḳ

Ṣafā vü ṣıdḳ ile ol mü'min iseŋ
Ki ṣıdḳ ehlin sever elbetde Ḫālıḳ

از نفاق مردمان خاطر بشو یکبارگی

تا رهائی خویش را از خواری و بچاره گی

Ya'nī nifāḳdan özge ẕillet olmaz. Eger 'ālem ḫazīnesi anuŋ olsa, nifāḳ ehl[i] olsa, cemī'-i ālem ḫalḳ[ı] içinde ẕelīldür, Ḥaḳ ḳatında ḫod ne'ūẕü bi'llāh!..

[41] نعمة الجاهل كرزضة فى المزبلة

Çü cāhil kişinüŋ māli menāli
Necislikde ṣanasın būstāndur

Ne var mālüŋ yoġısa 'ārif ol sen
Ki 'ārif fi'l-meṣel şāh-ı cihāndur

نعمت و اسباب نادان نزد ارباب صلاح

هست چون بستان سرائی در میان مستراح

Ya'nī cāhilüŋ ni'meti būstān gibidür kim mezbeleden biter.[35]

[42] الجزع اتعب من الصّبر

Fiġān ėtme muṣībet ėrse ṣabr ėt
Fiġān ėtmek ṣabırdan biŋ beterdür

Rıżā-yı Ḥaḳdurur ṣabruŋ cezası
Fiġāndan ḥāṣıl olan derd-i serdür (vr. 29a)

[35] Bu kelime, asıl metinde "beter" şeklinde harekelenmiştir. Müstensihten ileri geldiğini düşündüğümüz mezkûr yanlışı, Arapça vecizeyi göz önünde tutarak "biter" biçiminde düzelttik.

در بلا جز صبر کردن نیست تدبیر دگر

کن شکیبایی بود زاری بسی دشوارتر

Ya‘nī fiġān ṣabrdan beterdir ve ṣabr ėtmek aġlamaḳdan yegrekdür.

[43] المسؤل حرّ حتی یعد

Kimesne nesne ister olsa senden
Vėrüp yegdür dėmemek aŋa va‘di

Vėrirseŋ ādemīsin vėrmez iseŋ
Olursın sen anuŋ va‘diyle ‘abdi (Fārisī)

مرد صاحب خیر اگر با مستمندی وعده کرد

چون بجا آورد آن وعده بود آزاد مرد

Ya‘nī bir kimse bir kimseden nesne isterse, vėrirse, āzād olur; vėrmezse ḳulı gibi va‘de altında ḳalur.

[44] اکبر الاعداء اخفاهم مکیدة

En ulu düşmenüŋ düşmenlerinden
Odur kim gizlü ėder mekri ġāyet

Ki[36] mümkindür ḥaẕer ẓāhir ‘adüvden
Ne çāre gizlüye bulduḳda furṣat (Fārisī)

هر که پنهان دشمن است و در برابر دوستدار

بدترین دشمن آنست ای حریف نامدار

Ya‘nī düşmenüŋ ulusı, göŋlinde kīn dutandur. Saŋa güler yüz göstere, ammā göŋlinde kīn ṭuta... İmdi tecrübe ėtdiginı bir daḫi ėtme! Zīrā kim münāfıḳ kīn ehli olur; münāfıḳdan ṣaḳınmaḳ gerekdür. (vr. 29b)

[45] من طلب مالا یعنیه فاته ما یعنیه

Diler bir nesne[y]i şol kim dürişür
Ne kendüye yarar ne rūzgāra

[36] Bu kelime yazmada “Ne” şeklindedir. Biz anılan sözcüğün müstensih yanlışı olduğunu, doğrusunun “Ki” olması lâzım geldiğini düşünerek onu düzelttik.

Çıḳarır bī-gümān elden anı kim
O kendüye yarar hem Girdgāra (Fārisī)

هر که جوید آنکه درکارش نیاید بی گمان

گم کند چیزی که درکارست او را جاویدان

Ya'nī bir kişi kim işine yaramaz nesne[y]i ṭaleb ėtse, işine yararı terk ve żāyi' ėtse gerekdür.

[46] السّامع للغيبة احد المغتابين

Yanında durma ġıybet eyleyenüŋ
Dilerseŋ dünye ve 'uḳbāda devlet

Biridür dinleyenüŋ söyleyen çün
Olardan ıraġ ol ki ėde ġıybet (Fārisī)

غايبى را گر كسى نسبت كند عيب ركيك

منع كن ور نه در آن غيبت شوى باوى شريك

Ya'nī mesā[v]ī söyleyen ile diŋleyen birdür, nitekim şarāb içenle oturan birdür…

[47] الذّلّ مع الطّمع

Ṭama'dur ḫor ėden çün ādemī[y]i
Ne lāzım terk ėt anı çekme ẕillet

Ṭama' görmeyicek sende ḫalāyıḳ
Ėderler lā-cerem ikrām ü 'izzet

هيچ راحت نيست بى غم هيچ شادى بى فزع

نوش با نيش است و گل باخار و خوارى با طمع

(vr. 30a) Ya'nī dāimā ehl-i ṭama' ẕilletdedür.

[48] الرّاحة مع اليأس

Anuŋ kim ġayrıdan vardur ümīdi
Çeker bulunca dürlü dürlü zaḥmet

Ümīdin kesdi şol kim ġayr-ı Ḥaḳ'dan
Bulur enva'-ı ḫoşluk birle ni'met (Fārisī)

راحت ار جویی مبند امّید در مال کسان

هر چه خواهی می دهد بخشندهٔ روزی رسان

Ya‘nī ümīd ummaġ ile ḥużūr olunmaz. Bir kişide[n] bir nesne umsaŋ, ḥāṣıl olmayınca, rāḥat olmazsın.

[49]الحرمان مع الحرص[37]

Her insānda ki vardur nefs-i şūmuŋ
Birisi ḥırṣdur meẕmūm meyşūm

Ḥarīṣ olup neye kim ṭālib iseŋ
Olursın ‘āḳıbet maġbūn maḥrūm

تا توان پیرامن حرص ای خرد پرور مگرد

کادمی را حرص از هر دولتی محروم کرد

Ya‘nī maḥrūmluḳ ḥırṣladur. Ḥarīṣ kişiler, ya‘nī ehl-i ṭama‘ cümlesinden maḥrūmdur.

[50] من کثر مزاحه لم یخل من حقدٍ علیه او استخفافٌ به

Eger şāh ise ḳuldan kem görürler
Şu kim ‘ādet ėder lāġı özine[38]

Ṭutar ḳadrin[i] yeyni[39] kīn ėder ḫalḳ
Eger ḫūr olsa baḳmazlar yüzine

بر مزاح آنکس که عادت کرده شد همواره خوار

زو بزرگان کینه دارد نزد خردان بی وقار

---

[37] Hocazâde Abdülazîz (983-1027/1575-1618), bu vecizeyi şerh ederken hırs’ı hırmân’ın, yani açgözlülük ve aşırı isteği mahrumiyetin takip ettiğini şöyle izah etmiştir. “Hırs” kelimesinin ebced hesabındaki karşılığı 298, hırmân’ın karşılığı ise 299’dur. Sayıda olduğu gibi hayatta da hırsı hırmân, yani mahrumiyet takip eder. (Reşîdüddin Vatvat, *Hazret-i Ali’nin Yüz Sözü- Gül-i Sad-Berg*, Çev. Hocazâde Abdülaziz Efendi, haz. Âdem Ceyhan, 2. bs. İstanbul 2011, s. 163-64, 217).

[38] Bu mısraın son iki kelimesi yazmada “özine lāġı” şeklindedir. Biz dördüncü mısraın “yüzine” kafiyesini göz önünde tutarak bu takdim- tehiri giderdik.

[39] Bu kelime, asıl metinde sehven “ya‘nî” şeklinde yazılmıştır. Arapça vecizedeki “istihfâf” kelimesinin dilimizdeki karşılığını düşünerek böyle düzelttik. Bilindiği gibi hâlen bazı Anadolu ağızlarında da kullanılan Türkçe “yeyni” kelimesi, hafif manasına gelir.

(vr. 30b) Ya'nī her kim lāġı çoġ ėde, düşmeni çoġ olur. Zīrā sözüni kimi götürür, kimi götürmez; arada düşmenlik ḥāṣıl olur. Yegregi, efḍali eylük ile, mülāyemet ile söylemekdür. Zīrā Ḥaḳ Te'ālā Mūsā Peyġambere emreyledi: "Yā Mūsā, fir'avna mülayemet ile söyle, şedīd söyleme!"[40] dedi.

[51] عبد الشّهوة أذلّ من عبد الدّرهم

Şu kim şehvet ḳulıdur ḫōrluḳda
Daḫi aḥḳardur aḳçeyl' alınandan[41]

Ḳulından eylik umup ḫoş dutar ḫalḳ
Velī bir kimse eylik ummaz andan

بندهٔ شهوت بود تیر مذلّت راسپر

و ز غلامان و کنیز زر خریده خوارتر

Ya'nī ṣatun alınmış ḳuldan, şehvet ḳulı ḫordur. Zīrā kişi ṣatun alınmış ḳulın evine koyar; māldür der; ammā şehvet ehlini kimse evine ḳoymaz; ne ḫod sever…

[52] الحاسد مغتاظٌ على من لا ذنب له

Ġażab ėder ḥasūd ol ādemīye
Ki yoḳdur hīç kimesneye günāhı

Zevāl-i māl ü cāhın ister anuŋ
Anı bilmez ki vėrmişdür İlāhı

دولت و عزّت حذا بخشد مکن بعض ای حسود

دولتی را چون گناهی نیست خشم او را چه سود

Ya'nī ḥased ehli ẓālim olur; maẓlūmları sevmez olur. Zīrā ḥased[d]en ġażab ḳopar.

[53] کفی بالظّفر شفیعاً للمذنب

[40] "Ona yumuşak söz söyleyin. Belki o aklını başına alır veya korkar." (Kur'an, Tâhâ, 20/44).

[41] Kullanılan aruz kalıbına uydurabilmek için "akçeyl' " şeklinde yazdığımız bu kelime, asıl metinde "akçeyle" biçimindedir.

Saŋa şuç ėdene bulduḳca furṣat (vr. 31a)
Günehsiz kimse yoḳ ‘afv ėt kerem ḳıl

Ḫalāṣ ėtmege yoġısa şefī‘üŋ
Ẓafer besdür şefī‘ ey merd-i ‘āḳıl

برگنهکاررا ظفر یابی ز وی کن انتباه

ان ظفر باید که گر دانی شفیع آن گناه

Ya‘nī günāh ėden[e] şefā‘at, ẓafer bulduġuŋ yeter. Zīrā irādeti senüŋ olur; yine şefī‘i sen ol! Günāhı sen ėtseŋ, ol ẓafer bulsa, ‘afv ėtse ḫoş degil midür?

ربّما یضرّه فیما [54]

Çoġ olur dürişür kişi bir işe
Ki nef‘i yoḳdurur aŋa ziyāndur

Görüp yārenleri ġamgīn olurlar
Ḫasūdı ve ‘adūsı şādmāndur

بی خرد بسیار کوشد در زیان کاری خود

درهمه کاری چو دانایان مدد خواه از خرد

Ya‘nī kişi çoġ olur kim her dem ziyānına dürişür. Zīr[ā] bir kişi bī-fāide ‘abeṣ işe dürişür; bir kendüye [gerekli] iş[i] fevt ėder; ‘ömri ‘abeṣ geçer. Aŋma... Ḫaḳ ḳatında ziyānın var; aŋa göre ḳıyās eyle…

لاتتّکل علی المنی فانّها بضایع النّوکی [55]

Bulam diyü ṭayanma ārzūŋı
Ki vėrmez her ümīdi kişiye Ḫaḳ (vr. 31b)

Şu kim her ārzūsına ṭayanur
Olur ‘āḳıllaruŋ ḳatında aḥmaḳ

بر هوا و آرزو تکیه مکن ای بوالهوس

کاحمقان را آرزو سرمایهٔ عمرست وبس

Ya‘nī ārzūlarıŋa dayanma; ol aḥmaḳlar pīşesidür. Evvel bu kim elüŋe gire; Ḫaḳ’dan ġayriye göŋül vėrmiş olursun… Elüŋe girmese, aŋa ḥasret ḳalursın. Āḫiretde de maḥrūm olursun…

[56] الیأس حرّ و الرجاء عبدٌ

Şu kim bir kimseden kesdi ümīdin
Pes olur ḫıdmetinden anuŋ āzād

Velī bir kimseden olsa ümīdi
Ḳulı olup olur emrine mu'tād[42]

نا امیدی از خلایق موجب آزادگیست
بردر امّید مردم چون اسیر بند گیست

Ya'nī bir kişi, bir kişiden berī olsa, ya'nī ḳulluġından vāz gelse, anuŋ āzādıdur. Ḳulluġında olsa, ümīd ėtse, ḳulı gibi olur…

[57] ظنّ العاقل کهانةٌ

Çoḳ olur 'āḳılüŋ ẓannı olur rāst
Nitekim ba'żı yerde ẓann-ı kāhin

Eger ādemde 'aḳl olmasa hergiz
Ḳaçan bilürdi naḳl ile İlāhın

شد گمان عاقلان چو حکم اختر گو صواب
درهمه کار از اشارتهای دانا رخ متاب

(vr. 32a) Ya'nī her fikr kim 'āḳıller ėder, vāḳi' olur… Zīrā öŋin, ṣoŋın fikr ėder…

[58] من نظر اعتبر

Şu kim nāẓırdur aḥvāl-i cihāna
Gerekdür 'ibret ala her birinden

Eyü olanını ḳomaya elden
Ḥaẕer ėde hemīşe bedterinden

چشم عبرت بر گشا حال جهان نیکو به بین

[42] Sözün gelişi, bu son kelimenin "itaat eden, boyun eğen" manasında bir kelime olmasını gerektirir. Bundan dolayı sözün gelişine ve devamına pek uygun görünmeyen "mu'tâd"ın müstensih yanlışı, şairce kullanılan aslının "münkād" olabileceğini düşünüyoruz.

بد مکن تا بد نه بینی ای سرافراز گزین

Ya‘nī ehl-i naẓar oldur kim bir yaŋa baḳsa, ‘ibret ala…

[59] العداوة شغلٌ شاغلٌ

Anuŋ kim işidür ḫalḳa ‘adāvet
Çeker bī-fā’ide renc ü meşaḳḳat

Teni ḫod ḫastedür derd ü elemden
Dutar hem ḳalbini ġamla ḳasāvet

دشمنی بگذارای دل و رنه خود را دشمنی

هر چه کار آید ترا زان باز دارد دشمنی

Ya‘nī bir kişiye ‘adāvet, ya‘nī düşmenlik ėtmek, ‘abeṣ yere emek çekmekdür. Aŋa çekecegin, Ḥaḳ yolına çekse, fā’ide ėderdi…

[60] القلب اذا اکره عمی

Ḳaçan güc ile sürseŋ işe göŋül
Ne görür ne işidir kūr u kerdür

Ne deŋlü tīz ise idrāk ü fehmüŋ
Çün aŋlamaz eşekden ol beterdür (vr. 32b)

دل چو از فهم معانی شد ملول او را بهل

ز انکه تکلیف زیادت آورد کوریٔ دل

Ya‘nī göŋül kim güc ile sürile, kör olur. Ya‘nī bir iş kim güc ile işlene, başa varmaz. Varırsa, ḫayr görmezler…

[61] الادب صورة العقل

Ḳamu aḥvālde olsaŋ edeble
Tamāmet ‘aḳluŋa ėder delālet

Nişānı ‘ākılüŋ çünkim edebdür
Edeb olsa ‘aceb mi ‘aḳla ṣūret

قول و فعل خوب باشد صورت عقل ای ادیب

این نشان دهر که یابی از ادب دارد نصیب

Ya'nī edeb 'aḳluŋ ṣūretidür. Zīrā edeb 'aḳldan biter. Edebsiz kişinüŋ adın masḫara daḳarlar. Pes, edeb ṣaḳlamaḳ ḫoşdur.

الحياء من الايمان

Ḥayā īmāndan īmān ḥayādan
Budur maḳṣūd olan şeyḫ u fetādan

Ne mutlu aŋa kim ola ḥayāsı
Edeb kim tācdur nūr-ı Ḫudā'dan

Ya'nī ḥarīṣde ḥayā olmaz. Zīrā ḥarīṣüŋ ḥayāsı perdesi yırtılmışdur. Kimden olur ise, nesne dilenmekden utanmaz… (vr. 33a)

[62] لا حياء لحريصٍ

Neye kim ḥırṣı var ise kişinüŋ
Ne deŋlü az[43] ise ister utanmaz

Ḥayāsızda egerçi yüz ṣuyı yoḳ
Ve līkin odlara düşerse yanmaz

هر كه اورا حرص غالب گشت شرمش كم شود

آب در رويش نماند پشتش از غم خم شود

[63] من لا نت أسافله صلبت أعاليه

Eger Cemşīd ü Keyḫusrev olursa
Anuŋ-kim ola et[b]ā[ı] nerim-dil

Yatur ayaḳda başı ellerinde
Ne mümkin düşmene ola muḳābil

هر كه را اعضای زيرين پست و نرمست و روان

باشد ای دل خيره چشم وسخت روی وبد زبان

Ya'nī her kimüŋ eli altından ġayri ża'īf-ḥāl olsa, ḳavī göŋüllü olmasalar, kendü gibi kişilere, ol kişi zebūn olur; anuŋ üstüne ḳavī olurlar.

[43] Bu kelime, Farsça hırs, tamah manasındaki "āz" olarak da okunup yazılabilir.

[64] من اوتی فی عجانه قلّ حیاؤه و بذؤ لسانه

Büyükler altında[44] şol kim kiçiden
Girüp sancılmadan hīç ėtmedi ‘ār

Sözi murdār olur gider ḥayāsı
Dilinden gelmez olur ḫayr güftār

هر که را نبود حیا در چشم و نیکی در زبان

بی گمان بسیارخسبید ست زیر مردمان

(vr. 33b) Ya‘nī her kim oġlan iken ud yerin dögdürse, edebi gider; dili ḥaşāret ögrenür; bī-ḥayā olur.

[65] السّعید من وعظ بغیره

Sa‘ādetlü odur kim ġayriye pend
Olunsa ala andan ol naṣīḥat

Şu kim menhīdür andan fārigˇ olup
Neye me’mūr ise ėde leṭāfet[45]

هر که نیك از پند جوید نیست در وی هیچ خیر

پند گیرد نیك بخت هوشمند از پند غیر

Ya‘nī sa‘ādet ehli oldur kim ġayriye naṣīḥat olunurken kendü ögüt ala; ol sözden fā’ide ėde.

[66] الحکمة ضالّة المؤمن

Deŋizdür ḥikmet aŋa baḥri ādem
Ḥaḳīḳat gevherin ister demādem

---

[44] Bu kelime vezin aksamasına sebep olmuştur. “Altına” şekline çevrilirse, aksaklık giderilmiş olur.

[45] Bu son kelimenin “letâfet” değil, “itâat” olabileceği fikrindeyiz. Çünkü mütercim kıt’asında “Bahtiyar, başkasına öğüt verilse ondan nasihat alan ve yasak edilmiş olan şeyden vazgeçip neye emrolunmuşsa ona itaat eden kişidir.” diyor. Emrolunan şey için itâat etmek, letâfet (hoşluk ve yumuşaklık) etmekten daha uygun görünmektedir. Müstensihin şahit olduğumuz başka yanlışları, belirttiğimiz kelimede de yanılmış olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Bununla birlikte şairin letâfet kelimesini yumuşaklık, mülayimlik, dolayısıyla emre boyun eğme manasında kullanmış olması da mümkündür.

Zihī devlet anuŋ kim buldı anı
Budur söz ḫāṣılı vallāhü a'lem

حکمت و ایمان مخمّر شد بهم روز الست

زان همی جویند حکمت مؤمنان حق پرست

Ya'nī ḥikmet Müslimānuŋ yitügidür. Ḥikmet bir deryādur; Müslimān anuŋ ṭalgıcıdur; ḥaḳīḳat gevheri anuŋ gevheridür.

[67] الشرّ جامع مساوی العیوب

Elüŋden geldügince şerri terk ėt
Ezelden ṭīnetüŋ olduysa ṭāhir

Olur şerr ile pinhān cümle faẓluŋ
Hem olur ḫalḳa 'aybuŋ cümle ẓāhir(vr. 34a)

بر بدی عادت مکن بد مردرا رسوا کند

پیش مردم عیبهای زشت او پیدا کند

Ya'nī yaramazlıḳ bir işdür kim ādemüŋ cemī'-i 'aybın açar. Anı terk eyle; faẓluŋ ziyāde ola…

[68] کثرة الوفاق نفاقٌ و کثرة الخلاف شقاقٌ

Muvāfıḳ olsa işüŋe her işde
Nifāḳ olur degüldür ol ṣadāḳat

Uyuban uymamaḳda mu'tedil ol
Ki dāyim uymamaḳ olur 'adāvet

از وفاق بی شمار ای دل پدید آید نفاق

و زخلاف پر عداوة خیزد و رنج و شقاق

Ya'nī dėmek olur kim her kimseye çoḳ muvāfaḳat nifāḳdur ve çoḳ ḫilāf ėtmek düşmenlik ḥāṣıl ėder. Dėmek olur kim "Benim muvāfaḳatum sizüŋ ḫaṭırıŋuz içündür…"

[69] ربّ املٍ خادٌب

Uzun fikri ḳo kim dünyāda kişi
Çoḳ olur kim ümīdin ḥāṣıl ėtmez

Çiçek çoḳ açılur gerçi aġaçda
Velī her bir çiçekde mīve olmaz

بر درامّید شد نومید پس امیدوار

دل به هر چیزی مبند ای خرده دان هوشیار

Ya‘nī cemī‘ ārzūlar ḥāṣıl olmaz. Kişi kim ārzūyı çok ėder, kimi ḥāṣıl (vr. 34b) olur; kimi olmaz. Meṣelā arı daḫi çoḳ çiçek cem‘ ėder; kimi bal olur, kimi olmaz. Ümīd daḫi anuŋ gibidür.

[70] ربّ رجاءٍ یؤدّی الی الحرمان

Ümīdüŋ Ḫāliḳ’a dut ḫalḳdan kes
Ki Ḥaḳ’dan her ümīdüŋ bāṭıl olmaz

Ḫalāyıḳdan ümīdüŋ çoḳ olur kim
Ölünce sa‘y ėderseŋ ḥāṣıl olmaz

آرزومند وصال آسیب هجران می کشد

ای بسا امید مردم را بحرمان می کشد

Ya‘nī ümīd çoḳ olur kim ādemi maḥrūm ėder. Aṣl ümīd oldur kim, Ḥaḳḳ’a göŋül baġlayasın…

[71] ربّارباحٍ یؤدّی الی الخسران

Nice aṣṣılar olur kim cihānda
İledir issini āḫir ziyāna

Ribādur ya ki bī-inṣāf olandur
Degüldür ġayri düşmegil gümāna

بهر هر سود جود خود چه می سوزی چو عود

پیشتر مردم زیان بینند از سودای سود

Ya‘nī nice aṣṣı olur kim issini ziyāna ilder. Ya‘nī dünyāsına aṣṣı, āḫiretine ziyāndur.

[72] ربّ طمع کاذبٍ

Ṭama‘ ki vāḳi‘ olur ādemīde
Az olur gerçegi[46] çoġı yalandur

Gel imdi ‘āḳıl iseŋ olma ṭāmi‘
Yalanın gerçegin bilmek gümāndur

هر طمع صادق مدان بركن تود ندان طمع

ز انكه كس سيرى نه بيند بر سرخوان طمع

(vr. 35a) Ya‘nī yalancılarda ṭama‘ çoḳ olur. Zīrā kiẕb ṭama‘dan ḥāṣıl olur. Bir tefsīr daḫi budur kim ne ḳadar ṭama‘ olursa, yalandur; gerçek ṭama‘ ḥalāldür.

البغى سائقٌ الى الحين [73]

Ẓulümdür ādemi ilten helāke
Helāküŋ istemezseŋ ẓulmi terk ėt

Müsilmānlıḳ yolunda merd iseŋ dur
‘Adil ḳuşaġını belüŋde berk ėt

از ستمكارى دلا تا كى نددارى هيچ باك

مى كشد مرد ستمگر را ستم سوى هلاك

Ya‘nī ẓulm, ādemi helāk olacak yere sürer. Zīrā ẓulmüŋ āḫiri yaramazdur. Ādemi dünyādan, hem āḫiretden maḥrūm ėder. Anı terk ėtmek gerekdür. Ġaflet olunmaya…

فىكلّ جرعةٍ شرقةٌ و مع كلّ اكلة غصّةٌ [74]

Eyü yatlu ile acıyla ṭatlu
Ḳarışmışdur budur aḥvāl-i ‘ālem

Ne rāḥat vardurur bī-zaḥmet ola
Ne şādī vardurur kim ola bī-ġam

محنت آباديست دنيا كاندر ان باشد محال

يك لب نان بى بلا و شربت آبى بى ملال

Ya‘nī dėmek olur kim her yemekde, her içmekde boġazda

[46] Bu kelime كرچكه şeklinde yazılmıştır.

durmayınca olmaz. Ya‘nī dünyāda her rāḥatuŋ bir miḥneti[47] vardur.

(vr. 35b) [75] من كثر فكره فى العواقب لم يشجع

İşüŋ ṣoŋında endīşe ėden çoḳ
Ża‘īfü’l-ḳalb olur olmaz bahādır

Anuŋ gibi kişiler ṣad-hezārān
Deminde bir pula olmaḳ bahādır

هر كه فكر عاقبت دارد بسى نبود دلير

وز نعيم لذّت دنيا نگردد هيچ سير

Ya‘nī bir işiŋ öŋünde fikr ėtmeyen, āḫirinde peşīmān olur. Zīrā evvelinde olup olmayacaġın fikr ėtmek gerekdür [ki] āḫiri eyü ola…

[76] اذلحلّت التقادير ضلّت التدابير

Ḳażāsı Ḥaḳ Te‘ālānuŋ ḳaçan kim
Ola bir ḳulınuŋ üstine nāzil

Ne deŋlü cehd ėderseŋ rāst gelmez
Olur taḳdīr ile tedbīr zāyil

نيست ممكن بنده را پرهيز كردن از قضا

كم شود تدبير مردم پيش تقدير خدا

Ya‘nī çün kim Ḥaḳḳ’ıŋ taḳdīr[i] nāzil ola, ḳuluŋ tedbīri zā’il olur; fā’ide ėtmez. Yegregi muṭī‘ olmaḳdur. Muṭī‘ olmayup elinden ne gelür?!. Hemān kāfir olur, ne‘ūẕü bi’llāhi te‘ālā!..

[77] اذا حلّ القدر بطل الحذر

Ḳażā-yı Ḥaḳ hücūm ėtdikce lāyıḳ
‘İbāda ṣabr u teslīm ü rıżādur

Ḥaẕer ėdüp olursa def‘ ḳaṣdı
‘Abeṣ bī-fā’ide renc ü ‘anādur

اختيار حق عنان اختيار از ما ربود

[47] Bu kelime, Arap harfli asıl metinde “muhabbeti” şeklinde kayıtlıdır. Ancak sözün gelişinden, onun “mihneti” olması gerektiği anlaşılıyor.

چون فرود آید قضای حق حذر کردن چه سود

(vr. 36a) Ya'nī Ḥaḳḳ'uŋ irādetine, ṣaḳınmaḳ fā'ide eylemez ki Süleymān ile sīmurġuŋ baḥṣi meşhūr...

[78] الاحسان یقطع اللّسان

Sözin işitme hergiz herze-gūyuŋ
Dilin kes ḫayr u iḥsān eyle aŋa

Degirmenler yürütseŋ başı üzre
Dil uzatmaya bir vech ile saŋa

باخلایق دایما نیکی کند اهل خرد

ز انکه نیکویی زبان مرد بدگو می بُرد

Ya'nī eylik ėtmek, yavuzluḳ ėdenin dilini keser. Zīrā hem senden eylik görür ve hem kendü fi'linden utanur.

[79] الشّرف بالفضل و الادب لا بالاصل والنّسب

Şerīfüm deyü faḫr ėtse yaraşır
Şu kim ẕü'l-faẓl ü edeb ü hünerdür

Ve ger ni şöyle kim aṣlum ya neslüm
Deyü faḫr ėtse ḫardan biŋ beterdür

ای که جاه و سروری می جویی از اصل و نسب

نیست ممکن سروری بی مایهٔ فضل و ادب

Ya'nī serverlik edeb ve faẓl ile olur; aṣl ü neseb ile degildür. Zīrā kim ne ḳadar aṣl olsa, kişi, bī-edeb olsa, ḫalḳ ḳatında, Ḥaḳ ḳatında daḫi ḫor u bī-raġbetdür.

[80] اکرم الادب حسن الخلق

Edeb evṣāf-ı nāsıŋdur kerīmi
Edebden ekrem olan nīk-ḫūdur (vr. 36b)

Edebden ekrem olur ġayra eylik
Eyü ḫū vaṣfı[48] ‘ālem ṭopṭoludur

در عذاب خویش کوشد مرد بد خو روز و شب

خوی نیکو پیش دانا بهترست از هر ادب

Ya‘nī edebüŋ büyügi eyü ḫulḳdur. Ya‘nī eyü ḫūy, eyü ‘ādet, ṭatlu dil, edeb nīşānıdur. Bu ḫulḳlar sende olsa, edeb sende mevcūd olmuş olur.

[81] اکرم النّسب حسن الادب

Eger ‘āliyseŋ aṣl ü yā nesebde
Daḫi a‘lā neseb ḫulḳ u edebdür

Yüri ḥüsn-i edeb taḥṣīl ėdegör
Görenler tā diye ‘ālī-nesebdür

از نسب هرگز نیابد کس بزرگی بی ادب

گر ادب داری چه حاجت تابری نام و نسب

Ya‘nī nesebüŋ ululuġı, eyü edebdür. Eyü edebüŋ olsa, faḳīr daḫi olsaŋ, seni ‘ālī-neseb görürler.

[82] افقر الفقر الحمق

Faḳīr iseŋ ne ġam aḥmaḳ degülsün
Ḥamāḳat cümle faḳruŋ efḳarıdur

Şükür ḳıl Ḥaḳḳ’a ve faḫr eyle dā’im
Ki faḫr ėden dü-kevnüŋ serveridür

بشنو از دل این کلام شاه مردانرا بیان

بد ترین درویشی حمقست ای جان جهان

Ya‘nī aḥmaḳlıḳdan ziyāde faḳīrlıḳ olmaz. Ne deŋlü [faḳīr] olsaŋ, Allāh[’a] şükr eyle kim aḥmaḳ degülsün… (vr. 37a)

---

[48] Bu kelime, Arap harfli asıl metinde “vaż‘ı” şeklindedir. Ancak biz bunun müstensih yanlışı, doğrusunun “vasfı” olduğunu düşünüyoruz. Çünkü dünyanın iyi huy davranışıyla dopdolu olduğu kolay kolay söylenemez; ama iyi huy (güzel ahlâk) övgüsüyle dolu olduğu söylenebilir. Diliçi çeviriyi bu düzeltmeye göre yaptık.

[83] اوحش الوحشة العجب

Eger ḫod-bīnligüŋ var ise terk ėt
Ki cümle vaḥşetüŋ ol evḥaşıdur[49]

Ḳaça ādem yanından ehl-i 'ucbuŋ
'Azāzīl pes eşi vü yoldaşıdur

مرد خودبین بی رفیق غمگسار مهربان

ما ند اندر تنگنای وحشت آباد جهان

Ya'nī ürkeklik ġāyet yaramazdur. Kendözin görüp kimesne[y]i begenmeyüp ürkmekdür. Ėl daḫi anı görüp andan ürker; kimse yoldaşına begenmez. Anuŋ gibinüŋ yoldaşı şeyṭāndur.

[84] اغنى الغنى العقل

Ġınānuŋ en ulusı kim 'aḳıldur
Niçe ḫarc eyleseŋ artar kem olmaz

Ġınā dünyā dolusı māl olursa
Dükenür ḫarcasaŋ bir ḥabbe ḳalmaz

گر خرد داری و مالت نیست شد عیشت هنی

مفلس دانا کجا در قدر نادان غنی

Ya'nī 'aḳldan özge ġanīmet olmaz. Zīrā dünyā māli ḫarca döymez. Ammā her işe 'aḳl sürülür; dükenmez…

[85] الطّمع فی وثاق الذّلّ

Eli ayaġı boynı baġlu yatur
Hemīşe ḫorluġuŋ bendinde ṭāmi'

Ḳamu āfātdan ḳurtuldı şol kim
Ḫudā'nuŋ ḳısmetine oldı ḳāni'

مرد طامع دارد اندر خانهٔ خواری مقام

[49] Bu kelime, metinde "vahşisidir" şeklinde yazılmış. Biz bunun müstensih yanlışı, doğrusunun 4. mısradaki "yoldaşıdır" kelimesiyle kafiye teşkil edecek "evhaşıdur" olduğu fikrindeyiz.

از طمع خیزد مذلّت و ز قناعت احترام

(vr. 37b) Ya‘ni ṭama‘ ėdiciler ḫorluḳda baġludur. Zīrā ṭama‘kāruŋ boynundan ḥaḳāret ipi gitmez. O kim Ḥaḳḳ’uŋ ḳasmına şükr ėdüp ḳāni‘ oldı, āzāddur.

[86] احذروا نفار الدّعمة فما كلّ شاردٍ بمردودٍ

Elüŋden çıḳmasından rızḳıŋuŋ ḳorḳ
Ki her giden yine gelmez geŋezden

Ni‘am ėrdügi dem şükr eyle dėme
İşüm vardur [ha] fehm ėdem birezden

ای توانگر بر حذر باش از زوال جاه و مال

زانکه نعمت چون رمید آوردنش باشد محال

Ya‘nī ḳorḳuŋ ni‘metüŋ ḳaçmasından ki, hergiz giden gene gelesi degildür. Ya‘nī elüŋden gitmedin şükrin ḳıl, şükrin ḳılmazsaŋ ḳaçurırsın.

[87] العقول تحت بروق الاطماع

Kişinüŋ ‘aḳlı çoḳ çoḳ yere düşmek
Ṭama‘ altındadur kim ẓāhir ola

Düşürmez fikrin ol kim ‘izz ü cāha
Ṭama‘ ėtmemege ol ḳādir ola

چون علم بر قبّهٔ حضرا برافرازد طمع

عقلهای زیرکان از پا دراندازد طمع

Ya‘nī ādemüŋ ‘aḳlı çoḳ ṭama‘ındandur; yerlere düşmek ṭama‘ındandur. Zīrā bir kişi māliḫulyāya düşüp şöyle ėtsem, böyle ėtsem demek... (vr. 38a)

[88] من ابدى صفحته للحقّ ملك و من اعرض عن الحقّ هلك

Rıżā-yı Ḥaḳḳ’a her kim ola ẓāhib
Olur maḳṣūdına elbetde mālik

Rıżā-yı Ḥaḳ’dan i‘rāż eyleyenler
Olupdur hem olur elbetde hālik

هر که رو در حق کند مالك شود بر مهر و ماه

و انکه از حق رو بگرداند شو درویش سیاه

Ya'nī her kim ḥaḳ sözi işidüp yüzin döndüre ve bāṭıl söze ḳulaḳ ola, kendüyi[50] helāk ėtmesine delīldür.

[89] اذا املقتم فتاجروا الله بالصّدقة

Faḳīr olsaŋ tevekkül ḳıl Ḫudā'ya
Sevindir ya'ni in'ām ėt gedāyı

Ġanī olursun az günde yine hem
Çoġ ėder 'ömri redd ėder belāyı

گر هوس داری تو بازرگانی باکردگار

مفلسانرا دستگیر اندر فلاکت بی شمار

Ya'nī ṣadaḳa ėtmek, sa'ādet-i ḥāl ve ziyādet-i māle sebebdür. Her kim ṣadaḳa vère, māldār olup yoḫsulluḳdan ḳurtula. Ṣadaḳa vėrmede çoḳ fā'ide var.

[90] من لان عوده کثفت اغصانه

Nerimdür şol ki[51] ḥükm ėtdiklerine
Ne aṣṣı kim olur ṣoŋra peşīmān

İṭā'at ėtmeye emrine dā'im
Her işde içirürler ṭaş ile ḳan

هر که نرمست ای دل اندر دست او چوپ ادب

زیر دستانش برآید ابله و خواری طلب

(vr. 38b) Ya'nī dėmek olur kim bir aġaç kim yumuşaḳ olsa, budaḳları berk olmaz. Ya'nī her kim siyāset vaḳtinde nerm olsa, siyāset ėtmeye; vaẓīfe-i te'dīb[i] edā ėtmeye, ḫiẕmetkārları ḫiẕmet ėtmezler. Ammā sen daḫi ḥadden geçmemek gereksin…

[91] من جری فی عنان امله عثر باجله

Ölüm çuḳurına tīzcek düşerler
Şular kim ārzūsı dizgininde[52]

---

[50] Bu kelime, asıl metinde كندي و şeklindedir.
[51] ki: Metinde kim.

Yelerler ṣarf ėdüp ‘ömr-i ‘azīzi
Hevāyile hevesde dil-figende

چند در بند امیدی بگذر از فکر جهان

کز کمین گاه است اجل بر سرتبازد نا گهان

Ya‘nī dirlüginde her kim hevā vü hevesi ardınca yeler, tīzcek arzūlarına ėrmedin ölüm çuḳurlarına düşer.

[92] اذاوصلت الیکم اطراف النّعم فلا تنفّروا اقصاها بقلّة الشّکره

Hemīşe şükr ḳıl kim Ḥayy-i Ḳādir
Ėder şükr ile ni‘metler ziyāde

Şükür çoḳ olduġınca ni‘met artar
Ḫoş olur kim olasın bu ṣafāda

چون بیابی اند کی نعمت مشوصید غرور

شکر می کن تا نیابد نعمت باقی نفور

Ya‘nī ḳaçan size ni‘met ucı vāṣıl olsa, ḳaçurmaŋ ṣoŋunı ḳıllet-i şükrle. Ya‘nī her ġanīmetde şükr ḳavī olmaḳ gerekdür. Zīrā ġanīmet Ḥaḳ’dan raḥmetdür. Raḥmet (vr. 39a) şükr iledür.

[93] اذا قدرت علی عدوّك فاجعل العفو عنه شکراً للقدرتك علیه

Elüŋ ėrdüginüŋ ‘afv ėt günāhın
Eger ḳādir olursaŋ ėtme fikri

Ẓafer bulduġuŋ aŋa ulu ni‘met
Bağışlarsaŋ ėdersin Ḥaḳḳ’a şükri

چون ظفر یابی بد شمن از گناهش در گذار

شکر این نعمت که داد ایزد ترا بروی ظفر

Ya‘nī düşmene ẓafer bulduġuŋ vaḳtin ‘afv eyle. Çünkim her ni‘mete şükr gerek. Ẓafer daḫi Ḥaḳ’dan bir ni‘metdür. Elüŋ üstün olduġı ni‘met şükrānesi, anı āzād eylemek erlikdür. Zīrā mürüvvet cümleye ġālibdür.

---

[52] Bu kelime, asıl metinde -büyük bir ihtimalle müstensih yanlışı olarak- “düzgününde” şeklinde yazılmıştır. Biz Arapça vecizedeki “ ‘inân”ı göz önünde tutarak onu “dizginini” biçiminde düzelttik.

ما اضمر امرءٌ شيئاً الا ظهر على فلتات لسانه و صفحات وجهه [94]

Kişi göŋlüŋde nesne gizlü olsa
Bulunur oturuban durışından

Yüzi renginden ü her cünbişinden
Duyalar anı 'āḳıllar işinden

گر نهان دارد کسی سری توان دریافتن

در کنار روی آنکس یا در اثنای سخن

Ya'nī bir kişi bir işi göŋlünde ṣaklayımaz, elbetde ya yüzünde, ya yüziniŋ kenārında ya sözinüŋ 'ibāretinden 'ıyāndur. [95]

البخيل يستعجل الفقر يعيش فى الدّنيا عيش الفقراء و يحاسب فى الآخرة حساب الاغنياء

Baḫīl olan kişi yoḫsulluġ[ı]la
Bu 'ālemde faḳīr gibi dirilür (vr. 39b)

Aŋa dirlügi hergiz aṣṣı ėtmez
Ol 'ālemde ġanī gibi ṣorılur

می شنا بد سوی درویشی بخیل بد گمان

این جهان چون مفلسان روز شمار از منعمان

Ya'nī tefsīr bu kim, nākesler dünyāda faḳīrler gibi geçinirler; āḫiretde ġanī gibi ṣorılur. Zīrā dünyāda māl cem' ėderler; ne kendü yer ve ne ėle yedürür. Māl çoġaldur, ġayriler yer. Āḫiretde ḥesābın kendü vėrür...

[96] قلب الاحمق فى فميه

Dili aġzındadur ebleh[53] kişinüŋ
Ṣaḳınuŋ sırruŋuz ṣaḳlaŋ dilinden[54]

Eyü yavuz ne var ise dilinde
Bilinür söylese her bir sözinden

[53] Bu kelime, asıl metinde sehven "eyle" şeklinde yazılmıştır.

[54] Bu "dilinden" kelimesinin müstensih yanlışı, doğrusunun "özinden" olabileceği fikrindeyiz. Kıt'anın ikinci beytindeki kafiye kelimesinin "sözinden" oluşu buna delâlet ediyor.

مرد نادان هر چه در دل دارد آرد در زبان

از زبان خویشتن پیوسته باشد در زبان

Ya‘nī aḥmaḳuŋ göŋli aġzındadur; aŋa sırrıŋ dėme ki ṣaḳlamaz. Zīrā göŋli yoḳdur. Eger ṣaḳlasa, kendü sırrın ṣaḳlardı…

[97] لسان العاقل فی قلبه

Dilindedür dili ‘āḳıl kişinüŋ
Kemāl-i ‘ilmle kāmil kişinüŋ

‘Ulūm-ı ẓāhirī vü bāṭınīdür
Naẓīri olmaya fāżıl kişinüŋ

سرّ خود در دل نگه دارد مدام اهل خرد

تازدل رخصت نیاید بر زبانش نفگند

(vr. 40a) Ya‘nī ‘āḳılüŋ dili göŋlinde olur. Fikr ėder, söyleyicek sözi söyler; söylemiyecek sözi söylemez. Ebedī selāmetdür...

[98] قلب الاحمق وراء لسانه

Ḥamāḳat ehlinüŋ göŋli dilinde
Olur daḫi ne bulur ise söyler

Sen imdi ‘āḳıl ol ėtme ḥamāḳat
Ḥamāḳat niceleri kāfir eyler

گر دل نادان نبودی تابع قول زبان

از زبان خود نیفتادی مدام اندر زبان

Ya‘nī aḥmaḳ kişinüŋ göŋli, dili üzerindedür. Ya‘nī her işte ‘āḳılüŋ ḫilāfıdur. Sözin ardın, öŋin [fikr] eylemez. Anuŋ gibi kimesne, olur olmaz yerde helāk olur, ne‘ūẕü bi’llāh!..

[99] لسان العاقل وراء قلبه

Dili ‘āḳıllerüŋ göŋli içinde
Olur söz söylemege hīç ėvmez

Sözüŋ ardını öŋin fikr ėder ol
Ṣaġın söyler yaramazını söylemez[55]

بی تأمّل دم مزن اوّل بدل اندیشه کن

تا نیند یشد بدل دانا نیاید در سخن

Ya'nī 'āriflerüŋ dili, göŋli ardındadur. Zīrā sözüŋ aṣlını, fer'ini bilür, andan söyler. Zīrā ekṣer kişiye belā ve ḳażā, nā-ma'ḳūl sözinden gelür.

اللّهمّ اغفر رمزات الالحاظ و سقطات الالفاظ و شهوات الجنان و هفوات اللّسان [100]

Bi-ḥaḳḳ-ı enbiyā 'afv ėt İlāhī
Ḫaṭālar kim olınur gözimüzden

Şol ārzū kim göŋülden ėre ṣaḳla
Daḫi dilde yaramaz sözimüzden

Ya'nī dėmek olur kim yā Rabb, ṣaḳla gözlerimizi yaramaz işāretler ucundan ve dilümizi yaramaz sözlerden ve göŋlümüzi yaramaz ārzūlardan sen ṣaḳla!

Kaynaklar

Âdil b. Ali b. Âdil Hâfız, *Kitâb-ı Tercümân,* Kayseri Raşit Efendi Yazma Eser Ktp. nr. 1050.

Âdil b. Ali, *Nazmü'l-leâlî,* Süleymaniye Ktp. Hasan Hüsnü Paşa, nr. 696.

Ali bin Hüseyin el-Amâsî, *Tarîku'l-edeb,* haz. Halil Çeçen, Ankara 2010.

Allâme Şeyh Aga Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zerîat ilâ Tasânîfi'ş-Şîa*, el-Kısmu's-sânî min Cüz'i't-tâsi' Beyrut.

Çağrıcı, Mustafa, "Sabır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* İstanbul 2008, c. 35, s. 337-339.

Ceyhan, Âdem-Yasin Karadeniz, "Mütercimi Bilinmeyen Bir Sad-Kelime-i Ali Tercümesi", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* Eylül 2017, Sayı 60, s. 1-32.

[55] Bu mısrada vezin aksıyor. "Söylemez"in müstensih yanlışı olabileceğini düşünüyor; yerinde ilk beytin sonundaki "evmez" kelimesine uygun görünen "sevmez" veya belki de "demez"in bulunabileceğini tahmin ediyoruz.

Ceyhan, Âdem, "Şirvanlı Hatiboğlu Habîbullâh'ın Hz. Ali'den Yüz Söz Tercümesi", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, Eylül 2015, c. 13, Sayı 3, s. 323-354.

Ceyhan, Âdem, *Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri,* Ankara 2006.

Cunbur, Müjgân v.dğr.*, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu,* Ankara 1999.

Krafft, Albrecht, *Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften der K.K. Orientalischen Akademie zu Wien,* Wien, 1842.

Mustafa bin Şücâ, *Terceme-i Nesrü'l-leâlî,* Millet Ktp. A. Emîrî, Şer'iye, nr. 629.

Reşîd-i Vatvat*, Matlûbü Külli Tâlib min Kelâmi Emîri'l-mü'minîn Alî bin Ebî Tâlib,* haz. Mîr Celâleddîn-i Huseynî Urumavî Muhaddis, Kum 1382/1963.

Reşîdüddin Vatvat, *Hazret-i Ali'nin Yüz Sözü- Gül-i Sad-Berg,* Çev. Hocazâde Abdülaziz Efendi, haz. Âdem Ceyhan, (2. bs.) Buhara Yayınları, İstanbul 2011.

Şemseddin Sâmî, *Kāmûsü'l- a'lâm,* I-VI, İstanbul 1306-1316/ 1889-1898.

Tanyeri, M. Ali, *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler,* Ankara 1999.

ABDULLAH SALAHADDİN-İ UŞŞAKÎ (1130/1717-1196/1782)'NİN HAYATI VE *HİLYE-İ HAZRET-İ HASENEYN*'İ

Mustafa DEMİREL*

On sekizinci yüzyıl Osmanlı meşayihinin önde gelenlerinden Abdullah Salâhaddin-i Uşşakî (Salâhî) 1717 yılında Rumeli'nde bulunan Gölükesriye'de dünyaya geldi. Babası Abdullah Efendidir. İlk tahsilini memleketinde yapan Abdullah, yirmi yaşından sonra İstanbul'a geldi (Vassaf, 2006: 430). İstanbul'da bir taraftan tahsiline devam ederken bir taraftan da devlet hizmetine girerek geçimini sağlamaya başladı. Burada vezir-i azam Hekimoğlu Ali Paşa Salahî'yi önce kendisine kâtip seçmiş, sonra da mektupçu ve divan efendisi yapmıştır (Uzun çarşılı, 1988: 619). Bu sıralarda bir ara Edirne'ye giderek Cemaleddin Uşşakî'ye intisap eylemiştir (Uzunçarşılı, 1999: 57). Salahî, Hekimoğlu Ali Paşa ile Mısır'a gitmiş, bir müddet sonra İstanbul'a döndüğünde burada Edirne'de tanıştığı Cemaleddin Uşşakî ile karşılaşmış ve onun yanında manevi olgunluğa erişmiştir. Sonra şeyhi onu kızı ile evlendirmiş, Salahî'nin bu evlilikten iki çocuğu olmuştur (Akkuş, 1998: 21). 1750 yılında şeyhi Cemaleddin Uşşaki vefat edince İstanbul'da bulunan Savaklar'daki onun dergâhına devam etmiş ve daha sonra Tahir Ağa Tekkesi'nin şeyhi olmuştur. 1782 yılı büyük yangınında bu tekke yanmış, Salahî Cemaleddin Uşşakî'nin dergâhına geri dönmüştür (Fatin, 2010: 266). Ve nihayet H. 1196'da Muharrem ayının yirmi dokuzuncu cuma günü (5 Şubat 1782) vefat etmiştir (Vassaf, 2006: 432). Salahî'nin cenazesi vefat ettiği Eğrikapı'daki Cemaleddin Uşşakî Tekkesi'nden alınarak uzun yıllar şeyhlik yaptığı Tahir Ağa Tekkesi'nin haziresine defnedilmiştir. Salahî'nin kabri çeşitli zamanlarda çıkan yangınlarda zarar görmüş, bu vesileyle birçok defa tamir edilmiştir (Akkuş, 1998: 40).

Salahî'nin telif, tercüme ve şerh olmak üzere manzum ve mensur yüze yakın eseri bulunmaktadır. Pek çok eser yazmış olan Salahi, fazıl ve kâmil bir zattı. Nakşıbendiyye, Mevleviyye, Bektaşiye ve Gülşeniyye tarikatlarına mensup şeyhlerden feyiz ve icazetler alan Uşşaki, daha ziyade

* Prof. Dr., Haliç Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mustafademirel@halic.edu.tr

Halvetiyyenin Uşşakiyye kolu şeyhlerinden Cemaleddin Uşşaki (öl. 1164/1750)'nin terbiyesiyle yetişmiştir.

Türk Tasavvuf tarihinde önemli bir yere sahip olan Salahaddin-i Uşşaki, Halvetiyyenin bir alt şubesi olan Salahiyye'nin kurucusu kabul edilmektedir. Dönemindeki pek çok tasavvuf erbabı gibi Abdullah Uşşaki'nin de vahdet-i Vücud ekolüne mensup olduğu bilinmektedir (Türer ve Gündoğdu, 2009: İlmi ve Akademik Dergisi İbnü'l-Arabi Özel Sayısı-2, sayı:23). Uşşaki'nin Türkçe, Arapça ve Farsça pek çok ârifâne ve âşıkâne şiirleri vardır.

Salahî'nin manzum ve mensur pek çok eseri bulunmaktadır. Bunlardan biri de Hilye-i Hazret-i Haseneyn (Hz. Peygamberin torunları Hasan ve Hüseyin) adlı eseridir.

Hilye, Peygamber efendimizin güzel vasıflarını, dış özelliklerini ve hareketlerini anlatan edebi eser olup aynı zamanda hüsnü hatla yazılmış levhalar için de kullanılan bir terimdir. Bu tür eserler, Hz. Muhammed'in vefatından sonra onun kişiliği ve mübarek sıfatlarını öğrenmek arzusundan doğmuştur. Bunların en büyük kaynağı peygamberimizin hadisleridir. Bunlar kendi başlarına ayrı birer eser haline gelmeden önce, siyer ve hadis kitapları ve ya hafızalarda saklanırdı.

Hilyeler, önceleri Arap'larda şemail adı altında din ve hadis konusu niteliğinde idi. Türkler ise bu konuyu dinî olmakla birlikte edebi bir sanat türü haline getirdiler.

Dinî Türk Edebiyatındaki hilyelerin başında Hakânî Mehmet Efendi'nin (öl. 1015/1606) 711 beyitlik küçük mesnevisi yer alır. Hakani'nin Türk edebiyatındaki açtığı bu çığır, İbrahim Cevri Çelebi'nin (öl. 1065/1654) dört islam halifesinin evsaf ve ahlakından bahseden 145 beyitlik Hilye-i çâr-yar-i güzini, Neşati Ahmed Dede'nin (öl. 1085/1674) Hilye-i Enbiyası, Nahifi Süleyman Efendi'nin (öl. 1151/1738) Hilye-i Envârı, Güfti'nin (öl. 1088/1677) Hilye-i Aşer-i Mübeşşere'si ve Ârif Süleyman Bey'in (öl. 1183/1769) manzum Nazire-i Hakan'si ile devam ettirilmiştir.

Hilye ve ya Şemâil-i Nebeviye'ye bütün islam dünyasında olduğu gibi, Türk dünyasında da büyük değer verilmiştir. Türk edebiyatının ve özellikle Türk yazı sanatının metin olarak taşıdıkları kudsî manalar yanında bir takım halk inanç ve gelenekleri doğmuş ve bunların evlere bereket, huzur ve saâdet getireceğine inanılmıştır.

Hilye levhaları, sülüs tarzında yazılmış besmeleyle başlar. Göbek diye adlandırılan levhanın ortasına Hz. Ali'den rivayet edilen peygamberimiz hakkındaki metinde Hz. Peygamberin güzel vasıfları yer alır. Bu metnin dört köşesine Hz. Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali adları veya Hz. Peygamberin Muhammed, Ahmed, Hâmid, Mahmud gibi dört ismi yazılır. Bu levhalarda çoğunlukla "Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik"; "Şüphesiz sen büyük bir ahlak üzerinesin" mealindeki ayetlerden biri bulunur.

Hilye Yazan Hattatlarımız

Bunların başında Hafız Osman gelir. Bundan sonra sırasıyla Mahmud Celaleddin, Hacı Ahmed Arif, Mehmed Şefik, Mustafa İzzet, Mehmed Hulusi, Hasan Rıza, Mehmed Emin ve İsmail Zühdü gibi hattatları sayabiliriz.

Hilyeler, peygamberimiz Hz. Muhammed için yazıldığı gibi, zamanla Hulefa-i raşidin, Aşere-i mibeşşere, sahabeler, din ve tarikat ulları için de bu tür eserler yazılmıştır. İşte bu tür hilyelerden birisi de Abdullah Salahaddin-i Uşşak'nin yazdığı Hilye-i Haseneyn'dir.

Abdullah Salahaddin Efendi'nin kaleme aldığı Hilye-i Haseneyn:

Biz bu zatın 1740'ta kaleme aldığı eserin üç nüshası üzerinde çalıştık. Bunların her üçü de İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı OE 58; OE 98; OE 909 numaralarda kayıtlıdır. OE 58 nüshası, 11 yaprak, 23 satır üzerine yazılmış olup nüshanın tamamı 413 beyit; OE 98 nüshası 11 yaprak, 21 satır üzerine yazılmış 379 beyit; OE 909 nüshası 13 yaprak, 19 satır üzerine yazılmış olup, 410 beyitten ibarettir. Eser, *Feilâtün, Feilâtün, Feilün* vezninde yazılmıştır.

Hz. Hasan ve Hüseyin adına yazılan bu hilye, iki bölümden meydana gelmiştir. Eserde önce Hz. Hasan'ın üstün sıfatları yer alıyor. Bu bölüm tevhitle başlıyor, hemen akabinde münacat kısmı geliyor. Bundan sonra yetmiş dört beyitlik bir na't-ı şerif bulunuyor. Sonra sebeb-i nazm-ı kitap; Hasan ve Hüseyin hakkındaki Hz. Ali'nin bir beyanı yer alıyor. Bu bölümden sonra sırasıyla Hz. Hasan'ın mübarek ve güzel yüzü, geniş alnı, siyah gözleri, kalem gibi kaşları, açık alnı, uzun kirpikleri, kulakları, nazik vücudu ve onun orta boylu olduğu anlatıldıktan sonra, hilyenin bu bölümü bir hatime ile sona eriyor.

Kitabın ikinci bölümünde ise İmam Hüseyin'in güzel evsafı anlatılıyor. Bu kısmın başında önce Hz. Hüseyin'in parlak yüzlü olduğu

ifade edildikten sonra, sırasıyla şu güzel sıfatları yer alıyor. İmam Hüseyin geniş alınlı, gözlerinin akı kırmızı, başı yuvarlak, göğsü ve omuzları geniş, mübarek elleri uzun yapılı, parmakları ince ve orta boylu olduğu anlatılıyor. Bu güzel tasvir ve sıfatlardan sonra münacat bölümü yer alıyor ve nihayet eser, bir hatime böümü ile sona eriyor.

Hilye-i Hazret-i Haseneyn'in Tevhid Bölümü

1. Der-i gencîne-i esrâr-ı kadîm
"Bismi'llahi'r-rahmâni'r-rahim"[1]

2. İdelim hamd ü sipâs Allah'a
Ki nutk bahşeden efvâha

3. Anın emri iledir bu harekât
Zir ü bâlâdaki cünbüş (ü) sekenât

4. Ki murad etmiş Hak celle celâl
Olamaz cünbüşe eşyada mecâl

5. Ki odur fâil-i muhtar ezelî
Heme eşyadaki ahfâ vü celî

6. Odur ol dâver-i mülket-i vahdet
Şeh-i iklim-i celâl ü azamet

7. Der-i adlinde onun şâh ü gedâ
Bir olur mûr-ı zaîf ü ankâ

8. Kudretinde bu semâvat ü zemîn
Olamaz niteki bir zerre hemîn

9. İdemez künhüne idrak ukûl
Müteredddit burada ilm ü fuhûl

10. Olamaz akl ü fuhûl ârif zât
Yine kendi bilir ancak bizzât

11. Mâ-hasal ol şeh-i iklîm-i 'amâ
Yani ma'bude iken arz u semâ

[1] Vezni bozuk.

12. Kenz-i mahfi idi vasf-ı bî çün
Zatı müstağni-evsaf idi çün

13. İktiza eyledi ilm-i ezelî
Ki sıfatı ola mirât-ı celî

14. Yani revnak-dih-i şem-i vahdet
Ola fanus-ı hayal-i kesret

15. Kıla çün rütbe-i esmaya nüzûl
Ki sıfatı ola ekvâna şümûl

16. İdüp agaz-ı taayyün bizzat
Oldu ol nur-ı şefiu'l-arasat

17. Zahir oldu çün o nur-ı icemal
Anı Hak eyledi mirat-ı cemal

18. Sevdi ol nuru cenab-ı Allah
Kıldı ifrat-ı muhabbetle nigah

19. Utanıp dirildi ol nûr-ı izah
Dökülüp katrelerinden ervah

20. Olacak bad-ı muhabbet çü vezân
Cûşa geldi yemm-i vahdet der-ân

21. Geldi pes cûşa çü bahr-i vahdet
Zahir oldu niçe emvac-ı kesret

22. İftitahı budurur ekvânın
İhtitamı dahi enbiyanın

23. Hâsılı evliya-yi mevcûdatın
Menbaı cümle-i mahlûkatın

24. Bu imiş aslı kamu kevn ü mekân
Feridür gayri ne var cümle hemân

25. Odur ol padişeh-i her dü serâ
Ana nice eylemiş ekvânı Huda

26. Olacak menşe-i kül böyle vücud
Anın olmaz mı ya iklim-i şühud

27. Gel uzatma sözü ey zihn-i gabî
Ki dil ile olamaz vasf-ı nebî

Çeviri:

1. "Bismi'llahi'r-rahmani'r-rahim". Bu, eski sırlar hazinesinin kapısıdır.

2. Ağızlara söz söyleme gücünü bahşeden Allah'a hamd ve şükredelim.

3. Yer ve gökteki kıpırdamalar, duruş ve bütün harekât onun emriyle olur.

4. Yüce Allah, eşyanın kendi başına hareket etmeye gücü yetmeyeceğini muradetmiştir.

5. Dünyadaki gizli ve âşikâr bütün olayların ezeli olarak fail-i muhtarı odur.

6. Allah tevhit ülkesinin hükümdarı, azamet ve ululuk ikliminin şahıdır.

7. Allah'ın adalet kapısında şah ve dilenci, zayıf karınca ve zümrüdüanka kuşu birdir, eşittir.

8. Nitekim Allah'ın ezelî kudreti yanında yer ve gökler bir zerre bile olamaz.

9. Akıllar Allah'ın hakikatini, aslını idrak edemediği gibi, bu konuda akıllı ve zeki insanlar da karar veremezler.

10. Bu hususta söz edecek olursak akıllı, zeki ve ârif kişiler değil, Allah'ın zatını yine ancak kendisi bilir.

11. Hulasa körlük dünyasında, yani yer ve gökte putlara tapılırken o, iklimin, bütün varlığın sahibi idi.

12. Allah'ın vasfı gizli bir hazine olduğundan, onun zatî sıfatlara ihtiyacı yoktur.

13. Allah'ın ezelî ilmi, sıfatının parlak bir ayna olmasını gerektirdi.

14. Yani vahdet (birlik) mumunun verdiği parlaklık, kesret hayalinin

fanusu mu acaba?

15. Allah'ın sıfatı isimler derecesine inerse, belki o, bütün varlığı kapsar.

16. Burada o şefiü'l-arasatın yani Hz. Muhammed'in nuru belirtilerek bizzat ortaya çıkmış oldu.

17. Özetle, o nur açığa çıktığında, Allah onu güzellik aynası eyledi.

18. Cenab-ı Allah, o nuru sevdi ve ona coşkun bir sevinçle baktı.

19. O apaçık nur utanarak dirildi ve onun hüzme (ışık demeti) lerinden ruhlar döküldü.

20. Muhabbet rüzgârı estiği zaman, hemen o vahdet denizi coşa geldi, coştu.

21. İmdi vahdet denizi coştuğu zaman, nice kesret dalgaları zahir oldu, açığa çıktı.

22. Hz. Muhammed varlığın başlangıcı, peygamberlerin sonuncusudur.

23. Kısacası o, varlığın evliyası ve bütün yaratılmışların kaynağıdır.

24. Bütün varlığın aslı bu imiş. Bunun dışında ne varsa hepsi teferruattır.

25. O, dünya ve âhiretin padişahı olduğu halde, Allah'ın yarattıkları ona neler yapmışlardır.

26. O, bütün varlığın kaynağıdır. Ya böyle olduğuna göre bütün dünya onun olmaz mı?

27. Ey kalın kafalı gel uzatma sözü. Zira dil ile peygamberi vasıflandırmak uygun düşmez.

Münâcât Bölümü

1. Eyle ey dil yine üftân ü hîzan
   Tarf-ı âhere irhâ-yi inân

2. Azm edip bârgeh-i Mevlâ'ya
   Hâk-i zillette cebin-fersâya

3. Özrün îrâdına eyle âgaz
   Cürmün ikrarı ile bast-ı niyaz

4. Cürmümü aldım ele Rabb-i gafûr
Dergeh-i lütfuna geldim nite mûr

5. Benem ol mu'tekif-i cürm ü günah
Yani isyan ile bir rû-yi siyah

6. Ne yüzüm vardır kürsüne sürecek
Ne gözüm var ki cemalin görecek

7. Ne yüz ile varayım hazretine
Niçe takat getürem heybetine

8. Çü gafûr ismini kıldım perde
Rû-yi isyanıma ben yüz yerde

9. Dâr-ı eltâfına düştüm el-hak
Senin ihsanına kaldım ancak

10. Bakma isyanıma sen eyle meded
Kerem eyle bana ey ferd-i Samed

11. Varup ol kul erişir dahi sana
Ki ana tevfikın ola râh-nümâ

12. Olmsa hem-reh ana lutfun eğer
Niçe sa'yide sana kanda erer

13. Bana da eyle hidâyet-i ihsan
Olayım vâkıf-ı esrar-ı nihân

14. Yâ İlâhî keremin hürmetine
O şefî-i ümemin hürmetine

15. Nâr-ı firkat ile yandırma beni
Kulların içre utandırma beni

16. Pister-i hicr ile gamda nâçâr
Katı düşkün bu Salâhî-i bîmâr

17. Eyle gel derdime em derdin ile
Neş'eyâb eyle beni derdin ile

18. Câm-ı ışkından eriştir katre
Kalmaya akl-ı vücuttan zerre

19. Mey-i vahdet ile mest eyle beni
Yitirdim kendimi bulam çü seni

Çeviri:

1. Ey gönül, yine dizginleri salıvererek düşe kalka başka bir tarafa doğru gitmeye (işine) devam et!

2. Ey bu hakir toprakta (dünyada) alın aşındıran, bir karar vererek Allah'ın yüce divanına yürü!

3. Suçunu kabul edip yalvararak artık özrünü söylemeye başla.

4. Ey bağışlayan Allah'ım! Suçumu kabul ederek bir karınca gibi lütuf dergâhına geldim de.

5. Ben isyan ile işlediği suç ve günahını kabul eden bir yüzü karayım.

6. Cemalini (yüzünü) görecek ne gözüm ve ne de tahtına sürecek yüzüm var.

7. Ne yüzle varayım Allah'ın huzuruna ve nasıl dayanayım heybetine, azametine?

8. Ben yüzü yerde, utanan isyankâr çehreme, Allah'ın gafur ismini perde kıldım.

9. Allah'ım! Hakikaten lütuflar ve iyilikler gösteren kapına düştüm. Ancak senin ihsanına kaldım.

10. Ey Allah'ım! Sen isyanıma bakma, yardım et, kereminle bana imdat eyle.

11. Allah'ım! Her kim sana gelip ulaştığında, ihtimal ona yol gösteren yardımını esirgemezsin.

12. Eğer ona yol gösteren lütfun olmazsa, nasıl ve nerede gayret ederek sana ulaşabilir?

13. Bana da hidayet lutfunu esirgeme. Belki gizli sırlara vakıf olabilirim?

14. Ya İlahî, cömertliğin ve ümmetlerin o şefâatçisi Muhammed hürmetine bana lütfunla muamele eyle!

15. Ya İlahî, ayrılık ateşi ile yakıp, beni kulların içinde utandırma!

16. Ya İlahî, çok düşkün bu hasta Salâhî'yi, ayrılık yatağı ile kederde bırakma!

17. Gel derdinle eyle derdime ilaç! Ve yine derdinle beni neş'elendir.

18. Aşk kadehinden bir katre sun ki vücut aklından bir zerre bile kalmasın.

19. Ey Allah'ım! Mey-i vahdetle beni mest eyle. Kendimi yitirdim, seni bulmak istiyorum.

Bu Münacâttan Sonra Hece Harflerine Göre Tertip Edilmiş Bir Na't-ı şerif Yer Alıyor.

Na't-ı Şerif

1. Hamdü'lillah ki cenâb-ı Mevlâ
   Kıldı ol serveri çün reh-nümâ

2. Ki semâ-yi dine oldur meh-i tâb
   Odur ekvâna veren âb ile tâb

3. O delil-i reh-i sırr-i vahdet
   Dahi hem nâzım-ı mülk ü millet

4. Kim odur hilkat-i kevne bâis
   Tohm-zâd-ı reh-i hakkî hâdis

5. Odur ol illet-i isyana ilac
   Buldu pazar-ı din anunla revac

6. N'ola olursa kamuya tercih
   Ki odur eyleyen İslamî tashih

7. Buldu emr-i Hak ile nutkı rüsuh
   Oldu edyân-ı selef hep mensuh

8. Olacak mühr-i nübüvvetle bedid
   Dehr-i fâniye verip nazm-ı cedid

9. Buldu emri heme dehr içre nefâz
   Şer'-i pâki ile âlem dil-şâz

10. İktibas-ı şeb ü rûz ile fer
Der-i lutfın dolaşır şems ü kamer

11. Odur ol mahrem-i halvet-geh-i naz
Odur ol kâşif-i gencîne-i râz

12. Niçe fehm ide kemalini havâs
Niçe derk ide ukûl ile kıyâs

13. Ermedi sırrına mürsel ne süruş
Oldular cümlesi leb-beste hamuş

14. Bu keramet ana Hak'dan mahsus
Eremez ana umum ne husus

15. Feyz-i cûdundan olur müstefiz
Ki semavat 'alâ arz-ı hazîz

16. Anın içün düşünüp arz-ı bisât
Anın içün düzülüp kevn-i ribat

17. Oldu teşrifi çün îras-ı huzuz
Bu saâdet ile âlem mahzuz[2]

18. Ravz-ı hiyel-i rüsül gördü çü şem'
Oldu pervane saff-ı şem'ine cem'

19. Bû-yi feyz aldı çün gül-i bağ
Eder âlemleri ta'tır-dimağ

20. Zir-i payi olalıdan refref
Buldu anun ile âlemde şeref

21. Zîr-i rahına çü gelmişti burak
Oldu zir-i kademi seb'-i tıbak

22. Odur ol şah-ı serir-i levlâk[3]
Kademi bûse-geh-i nüh eflâk

---

[2] Buradan itibaren 32 beyit OE 98'de yok.

[3] Levlâke levlâk lemâ halektü'l-eflâk: Ya Muhammed sen olmasaydı felekleri yaratmazdım. Hadis-i kudsi.

23. Odurur bâis-i kün me'haz-i kül
Ki tufeyli olısar (sırr-ı sübül) cümle rüsül

24. Gelmedin dahi vücuda âdem
O idi mazhar-ı sırr-ı akdem

25. Olmadın bahr ü sema ile zemin
Ol idi hazret-i Allah'a karîn

26. Feyz-i cârî olalı niteki su
Kendisi oldu yukarudan yukaru

27. Odur ol mazhar-ı nur-ı İlah
Zahir oldu çü yüzünden nâgah

28. Eylemiş hazreti Allah gani
Cümleden eşref ü ekmel anı

29. Olsa ger halk-ı cihan cümlede bir
Etseler vasf-ı şerifin tahrir

30. Na't-ı pakinde o hayrü'l-beşerin
Yine şerh etmeye yüz binde birin

31. Anı evsâf-ı beşerle tavsif
Zahirîdir eden ancak tarif

32. Ki hakikatte beşer dense hata
Odur ol mazhar-ı envâr-ı Hudâ

33. Gerçi surettedir ibn-i âdem
Ma'nide cümleden oldur akdem

34. Menşe-i unsur-ı âdemdir ol
Nur-ı câmi'-i mukaddemdir ol

35. Dürr-i manasın edip böyle rakam
Çekti ser-rişte-i tabire kalem

36. Çü nesim-i germi oldu vezîd
Âteş-i aşkını eyledi mezid

37. Katre-i feyzi ile bâ-takdir
Oldu pes tinet-i âdem tahmir

38. Buldu âdem anasırla vücud
Etti reftar-ı çemenzar şühud

39. Ana yetmez mi güvah ey rûhî
"Evvelü mâ halekallah ruhî"

40. Rakam-ı leyl ü neharı takdir
Etmedi levh-i misale tahrir

41. Eğer yırlığ-ı nübüvvet farazâ
Olunup kilk-i kaderle imzâ

42. Olmadan encüm ü meh mihr-i münir
Oldu ol nur ile âlem tenvir

43. Yog iken âlem-i imkândan eser
Var idi ol şeh-i zat-ı ekber

44. Rûh-ı âlemdir o şah-ı ekvân
Nur-ı a'zamdır o mah-ı lemân

45. Çarh-ı manada hakikat mihri
Kılan envarı münevver dehri

46. Dahi ol nur-ı bülend ü pestî
Ki ziya-pâş feza-yi hestî

47. Yani kim makbul ü mahbub-ı Vedûd
Şeh-i kevneyn-i Muhammed Mahmûd

48. Ki odur ma'şuk-ı mergûb-ı Hudâ
N'ola ekvanı ana etse atâ

49. Olacak âşık-ı Hak celle celâl
Zat-ı a'lâsını var eyle misâl

50. Ana meddah olacak Rabb-i rahim
Ne demek ister ola mûr-ı sakîm

51. Âciz-i medhi zeban-ı bülegâ
Kâsir-i na'ti lisan-ı füsehâ

52. Ne gubaram idem na't-ı nebi
Ya idem vasfına cünbîde lebi

53. Yakışır mı o kelama dehenim
Dilim isyan ile âlûde benim

54. Garazım buyudu ki rûz-ı arasat
Arz-ı halim ola bâis-i necat

55. Umarım rûz-ı cezâ cürmüm vefîr
Ola dâmân-ı şefâtle setîr

56. Pür ise cürm ü kusurum dehre
Yemm-i ihsanına nisbet katre

57. Gerek oldur ki Salâhî-i bimâr
Sıdk ile eyleyerek âh ile zâr

58. Ola pîrâye-i encam-ı kelam (ım)
Dür-i şehvâr-ı tahiyyat u selam (ım)

59. O şeh-i zü'l-hasebin bi'l-ikmal
Mütevasıl ere bâ-sad iclal

60. Sırr-ı pakine cenâb-ı 'allam
Niçe yüz bin salavat ile selam

61. Ola dahi salavat-ı bî had
Âl ü ashabına ey ferd-i Samed

62. Bâ husus zübde-i ashab-ı kemal
Çâr-erkân-ı bina-yi islam

63. Mahrem-i râz sehâvet-güster
Yani Sıddik-ı atîk-i ekber

64. Dahi ol kân-ı kerem âli güher
Adl ü dâd ile şehîr yani Ömer

65. Dahi ol kân-ı hayâ vü îman
Yani hilm ü edep ismi Osman

66. Dahi ol gevher-i gencîne-i râz
Geh der-i secdede geh rû-yi niyaz

67. Şöhreti Şîr-i Hudâ nur-ı celî
Dahi damad-ı nebi yani Alî

68. Dahi ol iki nihal-i maksûd
Kurretü'l-ayn habib-i ma'bud

69. O ciger pare-i mahbub-ı Huda[4]
Ki rıza-dâde her derd ü bela

70. O saîdân-ı sehâvet-peymâ
O şehîdân-ı şecâat-pîrâ

71. Reh-i hakda idüben canı fedâ
Oldular ser-ver-i hayl-i şühedâ

72. Müptelâ-yi reh-i her cevr ü mihen
Yani sultan Hüseyin ile Hasan

73. Cümlenin ruhlarına dahi müdâm
Ola îsâl tahiyyat ü selâm

74. Ola dûr etmeye Allah gani
Bile haşreyleye anlarla beni

Çeviri:

1. O serveri (Hz. Muhammed'i) rehber kıldığı için cenab-ı Mevla'ya hamdolsun.

2. O, dinin semasında bir ay ışığı gibi dünyayı aydınlatır.

3. O, vahdet yolunun rehberi, aynı zamanda millet ve ülkesini düzene koyandır.

4. O, varlığın yaratılmasına neden olduğu gibi, doğru yol ve zürriyetin meydana gelmesine de sebep olmuştur.

[4] Bu beyit OE 909'da yok.

5. O, isyan hastalığına ilaç olduğundan, dinin pazarı onunla değer kazanmıştır.

6. O, herkese üstün tutulsa ne olur? Zira islamî düzeni nizama koyan odur.

7. O, emr-i Hak ile konuşmasıyla meleke kazandı ve geçmiş dinlerin hükmü hep kalktı.

8. O, fani dünyaya yeni düzen vererek peygamberlik mührü ile şöhret buldu.

9. Dünyada hep emri ve sözü geçer oldu ve temiz şeriatı ile âlem sevindi.

10. Ya Muhammed! Güneş, ay, gece gündüz parlak nurları ile senin lütuf kapını dolaşırlar.

11. O, gizli hazinenin kâşifi ve gizli görüşme yapılan naz mahallinin mahremi (misafiri)'dir.

12. Duygular onun kemalini nasıl anlayacak; akıllar ve kıyas onu nasıl idrak edecek?

13. Ne melek ve ne de peygamberler onun sırrına eremedi. Hepsi de ağzı bağlı, sessiz kaldılar.

14. Bu keramet ona Hak'tan özel verilmiştir. Herkes o özelliği elde edemez.

15. Yerin en aşağısından göklere kadar olan mahaller, onun bol cömertliğinden faydalanırlar.

16. Dünya döşemesi onun için düşünülmüş; dünya konağı onun için hazırlanmıştır.

17. Onun dünyaya teşrifi, mutluluk getirdiğinden âlem sevindi ve huzur buldu

18. Peygamberler, onu his bahçelerinde mum gibi gördüklerinde, onun etrafında pervane oldular.

19. O, bağ gülü gibi feyiz kokusu aldığı için, âlemlere feyiz kokuları yaymıştır.

20. Refref (Hz. peygamberin miraştaki bineği), onun ayağının altında bulunduğu günden buyana, onunla dünyada şeref buldu.

21. Kendisine binmek için Burak geldiği zaman, yedi kat gök ayağının altında kaldı.

22. Ayağını dokuz feleğin (dokuz gezegen) öptüğü yerde o, "Levlak" tahtının şahı olmuştu.

23. O, her şeyin kaynağı ve "kün[5]" emrine sebep olduğu için, bütün peygamberler ona birer sığıntı durumunda kalacaklar.

24. O, Âdem vücuda gelmeden önce yaratıldığı için öncelik sırrına ve öncelik şerefine mazhar oldur.

25. Yer, gök ve denizler yaratılmadan önce o, hazreti Allah'a yakin idi.

26. Feyzi su gibi aktığı için kendisi yücelerden yüce oldu.

27. Nur onun yüzünden yaratıldığı içindir ki İlahi nura hemen mazhar olmuştur.

28. Hazret-i Allah onu herkesten şerefli ve en mükemmel yaratmıştır.

29. Cihan halkı hepsi bir olup mübarek vasfını yazsalar,

30. O hayrü'l-beşerin temiz na'tının yüz binde birini dahi açıklayamazlar.

31. Onu beşer (insan) sıfatıyla vasıflandırmak, ancak zevahirde olabilir.

32. Hakikatte beşer dense hata olur. Çünkü o, Allah'ın nuruna mazhardır.

33. Gerçi surette (görünürde) âdem'in oğludur. Amma manada her şeyden önce o gelir.

34. Nurun önce sahibi o olduğu içindir ki âdem unsurunun kaynağı olmuştur.

35. O, mana kapısını yazı ile işaretlediği için, mana tutanağına böyle kalem çekti.

36. Hararet rüzgârı estiğinde, onun aşk ateşini artırdı.

37. Bir damla feyiz takdiri ile âdemin çamuru yoğruldu.

---

[5] İnnemâ emruhû izâ erâde şey'en en yekûle lehû kün fe yekûn: Onun işi, bir şeyin olmasını istediği zaman ona, "ol" der, o da hemen oluverir. Yasin Suresi, ayet, 82.

38. Âdem bütün unsurlarıyla vücut buldu ve çimenlik yürüyüşüne başladı.

39. Ey ruhî " Evvelü ma halekallahu rûhî"[6] delil olarak ona yetmez mi?

40. Gece ve gündüz yazısını Takdir, mana levhasına yazmadı,

41. (Takdir) her ne kadar kader kalemi ile nübüvvet fermanını imzalasa da.

42. Güneş, ay ve yıldızlar yokken onun (Hz. Peygamber'in)'nuru ile âlem tenvir oldu, aydınlandı.

43. Varlık âleminden eser yokken, o en büyük zatın şahı var idi.

44. O, varlıkların şahı, âlemin ruhudur. O parlak ay en büyük nurdur.

45. Cihanı münevver kılan onun nurları, mana dünyasının hakikat güneşidir.

46. O, yüksek ve alçakların nuru olduğu gibi, varlık fezasını da o aydınlattı.

47. Yani Allah'ın sevgili ve makbulü olan Muhammed Mahmud, dünya ve ahiretin sahibidir.

48. Allah'ın sevgili ma'şuku o olduğuna göre varlıkları ona bağışlasa ne olur?

49. Yüce Allah ona âşık olduğuna göre, artık onun yüce zatının bir örnek olduğunu düşün.

50. Rahim olan Allah, ona meddah olduğuna göre acaba hasta karınca ne demek ister.

51. Belagat sahibi olanlar onu methetmekte âciz olduklarına göre, lisanı fasih olanlar elbette methini kısa tutarlar.

52. Na'tını yazdığıma büyüklük taslayamam fakat onun vasfını anlatmak için ancak dudağımı kımıldatabilirim.

53. Ona söz söylemeye ağzım yakışır mı? Çünkü dilim isyan ile bulaşıktır.

54. Gayem bu eseri mahşer gününde halimi arzetmeye sebep olsun

---

[6] Allah önce benim ruhumu yarattı. Hadis-i Şerif.

diye yazdım.

55. Pek çok olan günahım, kıyamet günü onun şefâat eteği ile örtüleceğini umarım.

56. Zaman bakımından suç ve kusurum her ne kadar çoksa da ihsan denizine göre o, bir damla mesabesindedir.

57. Ey hasta Salahî sıdk ile ah ü zar etmek gerekir!

58. Sözümün sonunda ona selam ve hayır dualar, padişaha layık bir inci gibi olsun.

59. Selam ve dualar, o temiz soya sahip olan şahın ruhuna durmadan tam olarak saygılı bir sesle ulaşsın.

60. Yüce Allah'ın o temiz sırrına yüz bin salavat ve selam olsun.

61. Ey Allah'ım! Sayısız salavat onun âl ve ashabına da olsun.

62. Bâ-husus islam binasının dört seçkin direği (Hz. Ebubekir, Ömer, Osman, Ali)'ne de selam olsun.

63. Cömertlik yayan samimi mahrem (misafir) en büyük Sıddık (Hz. Ebubekir)'a;

64. Kerem ve barış kaynağı olan yüce cevher, adalet ve ihsanı ile meşhur Ömer'e;

65. Hayâ ve iman kaynağı o, edep ve yumuşak huylu Osman'a;

66. Bazan secdede bazan niyazda bulunan o gizli hazinenin cevherine;

67. Allah'ın aslanı diye şöhret bulan âşikar bir nur, hem peygamberin damadı Ali'ye;

68. Ve Allah'ın sevgilisinin göz nuru o iki fidan (Hz. Hasan ve Hüseyin)'a;

69. Her iki derde rıza gösteren Allah'ın sevgilisinin ciğerparelerine;

70. İki cömert ve mübarek ve şecâat gösteren iki şehid (Hz. Hasan ve Hüseyin)'e.

71. Hak yolunda can feda ederek şüheda ulularına;

72. Her cevir ve mihnetin müptelası yani düşkünü olan Sultan Hasan ile Hüseyin'e;

73. Hepsinin ruhlarına da selam ve hayır dualar olsun.

74. Varlığın sahibi olan Allah, beni onlardan uzak etmesin ve onlarla haşreylesin.

Sıfat-ı Hilye-i Hazret-i Hasan ve Hüseyin

Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin hakkında buyurdular ki: Hasan'ın göğsünden başına kadar olan mahalli, Fahr-i âlemin göğsünden başına kadar oalan mahalline; Hüseyin'in göğsünden ayağına kadar olan mahalli ise, kâinatın efendisinin göğsünden ayağına kadar oalan mahalline benzerdi.

1. Mahrem-i sırr-ı cenab-ı Mevlâ
   Yani hazret-i Aliyyü'l-a'lâ

2. Buyurup vasf-ı imameyne dedi
   Cedd-i a'lalarına eşbeh idi

3. Sîneden farka varınca Hasan[7]
   Fahr-i âleme benzer idi heman

4. Sîneden paye varınca Hüseyin
   Seyyid-i âleme benzerdi hemin

5. Ol iki verd-i ter-i gülşen-i râz[8]
   Yani kim melce-i erbab-ı niyaz

6. İki dürr-i sadef-i bahr-i şeref
   İki şehzade kim ol hayr-i halef

7. İki mehpare-i evci- devlet
   İki nev-bâde-i nahl-i iffet

8. Nur-ı ayneyn-i habib-i ekrem
   Ki oldular mazhar-ı envar-ı ni'am

---

[7] Bu beyit OE 909'da:
Sineden farkına varınca Hasen
Hilye-i hazrete benzerdi hemen

[8] Buradan itibaren dört beyit OE 909'da yok.

Çeviri:

1. Yüce Mevla'nın sırrına vakıf olan Ali hazretleri:

2. İmameyin (Hz. Hasan ve Hüseyin) hakkında buyurdular ki bunlar yüce dedeleri (Hz. Muhammed)'ne çok benzerlerdi.

3. Hasan'ın göğsünden başına kadar olan mahalli, Fahr-i âlemin göğsünden ayağına kadar oalan mahalline benzerdi.

4. Hüseyin'in göğsünden ayağına kadar olan yeri ise, kâinatın efendisinin göğsünden ayağına kadar oalan mahalline benzerdi.

5. Manevi gül bahçesinin o iki taze gülü, muhtaç kimselerin sığınağıdır.

6. O hayırlı evlat iki şehzade, şeref denizinin sedef incisidir.

7. O iki evlat devletin en yüce insanı; süslü iffet ağacının taze badesi, taze şarabıdır.

8. Habib-i ekrem (Hz. Muhammed)'in iki gözünün nuru ki onlar nimet nurlarına mazhar oldular.

Hz. Hasan (R. A)'ın Hilyesi

Hz. Ali (Kerrema'llahu Vechehû)'nin Oğlu Hasan (R. A) Parlak Yüzlü idi

1. Eyleyen hilyelerine tavzih
   Eylemiş anı bu resme tasrih

2. Demiş evsaf-ı imam-ı Hasen'e
   Ezherü'l-levn idi vech-i hasene

3. Eylemiş yani cenab-ı Hallak
   Reng-i rûyını beyaz u berrak

4. Rengi rûyunda oluptur gül-i bağ
   Reşk-sadâ ile lale pür-dag

5. Bir gül-i bağ-ı behişt idi meğer
   Nahl-i kaddinde urdı ezher

6. Vech-i pakini idüp sun'-ı Celil
   Levha-i sîm-i beyaza temsil

7. Safha-i sîm idi ki olmuş mestur
Kalem-i kudret ile Sure-i Nur

8. Nur-ı mahza idi o rû-yi rengîn
N'ola şâd olsa gören her gamgîn

Çeviri:

1. Hz. Hasan'ın güzel sıfatları şu şekilde belirtilmiştir:

2. İmam Hasanın sıfatları konusunda onun yüzünün parlak olduğu söylenmiştir.

3. Cenâb-ı Allah onun yüzünün rengini beyaz ve parlak olarak yaratmıştır.

4. Yüzünün rengindeki gül bahçesine kıskanç sesi ile lale çok müteessir olmuştur.

5. O, üzerinde cennet çiçekleri açmış bir gül idi.

6. Allah'ın kudreti onun pak ve temiz yüzünü beyaz güneş levhasına benzetmiştir.

7. O, kudret kalemi ile üzerine Nur Suresi yazılmış gümüş bir levha idi.

8. Onun renkli yüzü, siması, sırf nur idi. Onu gören gamlı insanlar sevinse hiç şaşılır mı?

Hasan Rızâ'nın Alnı Genişti

1. Eyleyen vasf-ı şerifini takrir
Alnı açık deyü etmiş tahrir

2. Yani vüsatle o pîşanı meğer
Pür-ziya idi nite bedr-i kamer

3. Nâgehan eylese bir yerde zuhur
Bir meh ururdı cebininden nur

4. Zahir oldukda o mihr-i enver
Doğdu gün sanki ufukdan derler

5. Ne aceb olsa ol envar-ı cebin
Ki ziya-pâş heme rû-yi zemin

6. Çeşm-i mihr ü meh ile leyl ü nehar
Nazar eyler idi çarh-ı devvar

7. İktibas eyleye envarından
İftihâr eyleye âsarından

8. Göricek nur-ı cebinini heman
İtti bu matla'-ı rengîni ayan

9. Maşrık-ı nur-ı saâdettir bu
Matla'-ı mihr-i hidayettir bu

Çeviri:

1. Onun mübarek vasfını anlatan, alnı açık diye yazmış.

2. Yani geniş alnı meğer ayın on dördü gibi çok parlak idi.

3. Ansızın bir yerde görünse, alnından bir ay nuru vururdu.

4. O çok nurlu olan ay, göründüğünde sanki ufuktan güneş doğdu derlerdi.

5. Bütün yeryüzüne ışık saçan o alnın nurları, ne acayiptir.

6. Gece gündüz gökyüzü durmadan ay ve güneş gözüyle bakardı

7. Onun nurundan almak ister ve eserleriyle iftihar eylerdi.

8. Alnının nurunu gördüğü zaman hemen bu rengin doğduğu yeri belirtti:

9. Burası saadet nurunun şarkı, hidayet güneşinin doğduğu yerdir dedi.

Hz. Ali (Kerrema'llahu Vechehû)'nin Oğlu Hasan Orta Boylu İdi

1. Kadd-i tuba-yı hırâmeyn-i kalem
Vasatü'l-kâme deyü çekti rakam

2. Yani bâ kamet-i mevzun-ı latif
Orta boylu deyü olmuş tarif

3. Tuğ-ı islam idi san etse hirâm
Ki feriştehler eder idi kıyâm

4. Rehden ettikçe saâdetle güzer
Oldu damen-gir kerrubiler

5. Alem-i din idi ol serv-i hirâm
Ki melekler idi ser-hayl-i tamâm

6. Ekseri câmede ol allâme
Meyl ederlerdi zümürrüd-fâme

7. Came-i sebz ile ol kadd-i tamam[9]
Serv-i cennet idi san o hümam

8. Sâl-i ömrüne edenler dikkat
Verdiler kavl-i esahha ruhsat

9. Kırk yedi sale erince o said[10]
Oldu zehrâb-ı semum ile şehid

10. Yani izzetle hümâ-yi nâsût
Eyledi azm-i fezâ-yi lâhût

Çeviri:

1. Edâlı edâlı yürüyen (yazan) o kalem, Hasan'ın orta boylu olduğunu yazdı.

2. Yani hoş biçimli ve de orta boylu diye tarif edilmiş.

3. Salınarak edalı edalı yürürken, sanki bir islam tuğuymuş gibi melekler ona kıyam ederdi.

4. Yoldan saâdetle geçerken, büyük melekler eteğini tutarlardı.

5. Dinin sancağı olan o servi boylu, tamamen melek kafilesinin başı idi.

6. O bilgin çok defa elbise bakımından zümrüt rengine meyil ederdi.

7. O, tam boyu ile yeşil elbiseli, himmetli insan sanki bir cennet selvisi idi.

---

[9] Bu beyit OE 909'da yok.

[10] Kırk yedi sal: OE 98'de "Nun yedi sâl" şeklinde geçiyor. Not. Eski harflerimizde "nun" harfi 50 rakamına tekabül eder.

8. Ömür yaşına dikkat edenler en sağlam bir sözle dediler ki:

9. O mutlu insan, kırk yedi yaşına erince sıcak zehirli su ile şehit oldu.

10. Yani o saâdetli insan hürmetle ulûhiyet âlemine uçtu.

Hz. Hasan (R. A) Hilyesinin Sonu (Vak'a-i Şehadet-i Hz. İmam Hasan)

1. Yine ey hâmem-i mâtem-pervaz
Nâr-ı hasret ile ol safha-güdâz

2. Eyle pes şöyle bir âh-ı câŋgah
Safha-i âlemi ede ki siyah

3. Çeşm-i hûn-pâşıma o la'l hemdem
Saçıla nukre-i eşküm dem dem

4. Resm-i matem ola pes hûn-pîşen
Sarf-ı mihnet ola hem endîşen

5. Eyle tahrir-i ser-encam-ı fiten
Kıssa-i matem-i sultan Hasan

6. Pişvâ-yi reh-i erbab-ı yakin[11]
Yani ol padişeh-i kişver-i din

7. Eyleyüp râh-ı Huda'ya dikkat
Halkı eyler idi hakka davet

8. Reh-i hakda edüben cidd ü tamam
Etti icra-yi zülal-i ahkâm

9. Meğer ol menba'-ı ednası şürur
Dahi âlûde-i her fisk ü fücur

10. Yani rûbah-ı Yezid-i bedbaht
Ola melûna hezârân lanet

11. Dîk tab'ında çün etti galeyan
Bahş-i ecza-yi fünun-ı tuğyan

[11] Bu beyit OE 909'da yok.

12. Girdi pes mekr ü mekidet rehne
Yani kim def'-i İmam-ı Hasen'e

13. Etti bu emr-i kabihi tasmim
Hafiyyeten anı ki ede tesmim

14. Kıldı pes melanet ile ikdâm
Verdi bu emre bu yüzden encâm

15. Kalem-i kudret-i Hak azze ve cel
Böyle cârî ola gelmiştir ezel

16. Dâr-ı dünya-yi dinde hergah
İmtihan ile cenab-ı Allah

17. Enbiyaya vere eşedd-i bela
Evliyaya ol dahi enva-ı kaza

18. Dahi vâlâ mesel-i kel emsel[12]
Nüktesinden edegör ukde-i hal

19. Hikmet-i kâdir-i bî çün ü çirâ
Kıldı pes böyle bu emri icrâ

20. Yani zımnında bi'l-ikmal
Anlara nimet-i uzma-yi cemal

21. Olalar sâid-i a'le'd-derecât
Ereler kurb-ı Hudâ'ya bi'z-zat

Çeviri:

1. Ey yine hüzünlü yazan kalem, hasret ateşi ile âlem sayfasını yak, yok et!

2. Can evinden şöyle bir ah eyle ki âlem sayfasını siyahlandırsın, karartsın.

3. Sık sık kan saçan gözümden bazan da gümüş gibi olan gözyaşım

[12] Bu beyiy OE 909'da:
Yani fe'l emsel sümme el-emsel
Nüktesinden edegör ukde-i hal

dökülsün.

4. İmdi kan peşinde olman matem ifade eder. Asıl endişen gam keder çekmek olmalı.

5. Sultan Hasan'ın matem kıssasını, fitneler vakasının başı olarak yaz, kaydet.

6. Yakîn erbabının yol önderi, yani o, din ikliminin padişahıdır.

7. O, hidayet yoluna dikkat ederek, halkı doğru yola davet ederdi.

8. O, çalışarak hak yolunda tatlı hükümler icra etti.

9. Ancak pisliklerin, şerlerin kaynağı, Allah'a çok isyan eden günahkârlardır.

10. Yani bedbaht, kurnaz Yezid'e binlerce lanet olsun.

11. Azgın tabakanın o pis parçası, horozlandığı zaman yani coştuğu zaman,

12. Düzen ve hileye kapılarak İmam Hasan'ı ortadan kaldırmaya karar verdi.

13. Zehirlete bilmek için bu çirkin işi tasarladı.

14. Durmadan melanetle çalıştı ve bu işi böylece bitirdi.

15. Bu, aziz ve celil olan Allah'ın kudret kalemi ile ezelden böyle yazıla gelmiştir.

16. Din dünyasında her zaman imtihan ile cenab-ı Allah,

17. Enbiyaya en şiddetli bela, evliyaya da enva-ı kaza vermiştir.

18. Ayrıca bu, yüce örnek masallar gibidir. Onun nüktesinden düğümü çözü ver.

19. Hikmetinden süal olunmayan Allah, nasıl ve nice olduğu bilinmeyen bu işi böyle icra eyledi.

20. Yani bu hikmetiyle Allah, zamanı geldiğinde onlara mükemmel ve büyük lütuflar ihsan edecektir.

21. Böylece onlar derecelerin en yüce noktasına çıkarak, Allah'a yakın olacaklar.

İmam Hüseyin (R. A)'in Hilyesi

Hz. Ali (Kerrema'llahu Vechehû)'nin Oğlu Hüseyin (R. A) Parlak Yüzlü idi

1. Hilye-i pak-i İmam Hüseyin
   Oldu bu resme muhakkak tebyîn

2. Ol mübarek yüzünün levni meğer
   Ki letafet ile olmuş ezher

3. Yani hüsnüyle cenab-ı Feyyaz
   Eylemiş vech-i cemalini beyaz

4. Bağ-ı dehr içre taravetle hemin
   Bir gül-i gülbün-i behişt-i berin

5. Lem'a-i hüsnü ki tâb-efgen idi
   Nur-ı vechiyle cihan ruşen idi

6. Evc-i hüsn içre o mah-ı enver
   Oldu âfaka ziya-bahş meğer

7. Lehcesi fark ola mı bâ-rü'yet
   Kaplamış rûyını nûrâniyet

8. Nur-ı vechine bakılmazdı anun
   Mihr-i rahşanı idi dünyanun

9. Yakışır nur-ı mücessem der isem
   Rûyına mah-ı muazzam der isem

Çeviri:

1. İmam Hüseyin'in temiz hilyesi şu şekilde anlatılmıştır:

2. Hz. Hüseyi'in o mübarek yüzünün rengi pek güzel ve parlaktı.

3. Yani kendi güzelliği ile cenab-ı Allah, onun yüzünün sathını beyaz eylemiş.

4. O, dünya bahçesinde en yüce cennet bahçesinin taze gülü;

5. Hüsnünün parlaklığı ile etrafa ışık saçar; yüzünün nuruyla da ciham aydınlanırdı.

6. Güzellik zirvesinde o nurlu ay, meğer ufuklara ziya bahşederdi.

7. Yüzünü nuraniyet kaplamış, bakmakla yüzü fark edilir mi?

8. O, dünyanın parlak güneşi idi, bu bakımdan onun yüzünün nuruna bakılmazdı.

9. Yüzüne dolunay, kendisi için de mücessem bir nur desem yakışır.

Hz. İmam Hüseyin Geniş Alınlı idi

1. Cebhe-i pakin edenler tarif
   Dediler vasi' ü mevzun u latif

2. Eylemiş yani cenab-ı Hâlik
   Rû-yi rahşanını hûb-alın açık

3. Ki o vüs'atle cebin-i paki
   Pür ziya eylerdi eflaki

4. Sureti nur-ı musavverdi anun
   Cebhesi mah-ı münevverdi anun

5. Nur-ı vcechini görenler dediler
   O şehin pes yüzü gün alnı kamer

6. Meh-cebinin görenler bâ-nur u fer[13]
   Bildi eksikliğini bedr-i kamer

7. Eylemiş vech-i şerifini Hudâ
   Kıble-i cümle ashab-ı safâ

8. Ârızı pâk ü mücella-ter idi
   Bağ-ı hüsne iki verdi-i ter idi

9. Gül dahi şevkına olmuştu hezâr
   Kudsiyân eylerdi nâle vü zâr

10. Dür döker derilse ol ârız-ı ter
    Berg-i gül üzre nite jale meğer

[13] Bu beyit OE 909'yok.

11. Şem'-i ruhsarına pervane hüma
Şîfe-i hattı süreyyâ-yi sema

12. Safha-i hüsn-i cemaline latif
Bir elif idi o bînî-i şerif

13. Gören ol enf-i şerifi dediler
Kurulup arşa gümüşten minber

14. Hâsılı hûb u latif idi katı
Şekl-i hüsnünde olan her ciheti

Çeviri:

1. Hz. Hüseyin'in pak temiz alnını tarif edenler, onun geniş ve hoş olduğunu söylerler.

2. Yüce yaratıcı onun açık ve parlak yüzünü hoş yaratmış.

3. Meğer o temiz ve parlak alınla bütün gökleri aydınlatırdı.

4. Onun yüzü tasvir edilmiş bir nur, alnı ise nurlu ay gibiydi.

5. İmdi yüzünün nurunu görenler, o şahın yüzü güneş, alnı ise ay gibi idi derler.

6. Aydın ve zinetli o parlak alnını görenler, dolunayın eksikliğini anladılar.

7. Allah onun mübarek yüzünü, saf ve temiz ashabın cümlesinin kıblesi eylemiş.

8. Yanakları pak ve çok parlaktı. Bunlar güzellik bağının iki taze gülü gibiydi.

9. Gül dahi ona gönül vererek bülbül olmuş, melekler ise feryat ederdi.

10. O taze yanaklar, gül üzerine inci gibi jale dökerler.

11. Yanağının ışığına hümâ kuşu pervane; sakalı ise semanın yıldızı gibiydi.

12. Latif cemalinin güzellik tablosunda, o mübarek burnu bir elif gibiydi.

13. O mübarek burnunu görenler, arşa kurulmuş gümüşten bir minber

gibi olduğunu söylediler.

14. Hâsılı o, güzellik konusunda her yönüyle pek çok güzel ve latif idi.

Gözlerinin Akı Kırmızı idi

1. Çeşmine eyleyen ibretle nigah
   Eşkelü'l-ayn idi demiş ol mâh

2. Yani kim siyeh idi çeşm-i güzin
   Ana reşk-âver idi hûrü'l-în

3. Var idi humreti ağında anun
   Yani ol nergis-i Müsteânun

4. N'ola al olsa o hûnin gözler
   Sâgar-ı aşk-ı Huda idi meğer

5. Cam-ı la'lin-muhabbet idi ol
   Yani sahbâ-yi şehadet idi ol

6. Çeşm-i şahanesi a'lâ-ter idi
   Nigeh-i lutfı cihan-perver idi

7. Ol iki ayn inayet eseri
   Giderirdi dü-cihandan kederi

8. Sanasın ol iki hub çeşm-i siyah
   Felek hüsnüne olup mihr ile mah

9. Merdüm-i çeşmi idi ayn-i hayat
   Ki civarını alupdur zulümât

10. Ol iki dide-i şahane heman
    Taht-ı hüsn üzre oturmuş iki han

11. Ya iki padişeh-i perde-nişin
    Malik-i magrib ü maşrıkdı hemin

12. Nazarındaki o saf saf müjgân
    Nâvek-endaz-ı rezmgah idi san

13. Hub-hemvar idi müjgân-ı siyah
Yani herbirisi tir-i câ̂ngah

14. Tir-i müjgân ile ebrû-yi keman
Hedef-i maksadı eylerdi nişan

15. Eylemiş ebrularını Tevvab
Kıble-i ehl-i yakine mihrab

16. Eylemiş idi Hudâ-yi müteâl
Cümle esbab-ı cemalini ikmal

Çeviri:

1. Gözüne ibretle bakan, o güzel insanın gözleri kırmızıydı demiş.

2. Yani beğenilen o gözleri, iri ve güzel gözlü huriler (cennet kızları) kıskanırlardı.

3. Allah'ın o nergisinin yani o gözün akında kırmızılık vardı.

4. O kanlı göz al renkli olsaydı ne olurdu? Besbelli onlar Allah'ın aşk kadehi idi.

5. O kırmızı göz muhabbet kadehi yani şehadet şarabı idi.

6. O şahane gözler, en yücelerde hoş bakışla cihanı korurdu.

7. O iki göz bir iyilikler eseridir ki iki cihanda hüzün ve keder giderirlerdi.

8. O iki siyah gözün güzellik dünyasına sanki güneş ve ay olduğunu sanırsın.

9. O göz bebeği hayatın aynısı idi ki etrafını siyahlıklar sarmıştır.

10. O iki şahane göz hemen güzel bir taht üzerine oturmuş, sanki bir şah;

11. Ya mağribin ya da maşrıkın iki padişahı idi.

12. Gözündeki o sıra sıra kirpikler, sanki savaş meydanında okçu idi.

13. O siyah kirpikler düzgün bir seviyede, yani her birisi can evi okuydu.

14. O ok gibi olan kirpikler, kemen kaşlar ile istediği hedefi nişan alırdı.

15. Allah onun kaşlarını yakîn ehlinin kıblesine mihrap eylemiş.

16. Yani yüce Allah böylece onun bütün güzelliğinin nedenlerini ikmal eylemiştir.

Orta Boylu idi

1. Dahi ol genc-i revan serv-i hirâm
   Merbû'ü'l kâme idi sim-endâm

2. Orta boylu idi ol merd-i güzin
   Ne tavil ü ne kasir idi hemin

3. Tam idi kadd-i bülendi mevzun
   Bağ-ı dehr içre sidre-nümun

4. Reh-revan olsa ger ol serv-i revan
   Reşk iderdi ana tubâ-yi cinan

5. Edeli bağ-ı letafette zuhur
   Dediler kaddine bir serv-i nur

6. Nur idi kameti ser ta be-kadim
   N'ola dense ana tûba-yi âdem

7. İhtizaz etse âlem gibi heman
   Kudsiyan pişine olurdu revan

8. Câme-i la'line meyl eyler idi[14]
   Yani bir berg-i gül-i hoş-ter idi

9. Gelse meydana pes ol la'lin puş[15]
   Kan döker didelerinden süruş

10. Rakam-ı ömrin ede çün tahrir
    Kıldı tarihini böyle tahrir

[14] Bu beyit OE 909'da:
Came-i la'line meyl eyler idi
Nutk-ı hal ile bunu söyler idi

[15] Bu beyit OE 909'da yok.

11. Hest ü pencaha eriştikde hemin
Oldu pes âzim-i firdes-i berin

12. Yani ol mefhar-i merdan-ı Huda
Oldu serdâr-ı cüyuş-ı şüheda

Çeviri:

1. O, edalı edalı yürüyen gümüş tenli bir hazine ve orta boylu idi.

2. O değerli kişi, seçkin, mert, orta boylu; ne çok uzun ne kısa idi.

3. O, Uzun boylu, tam biçimli ve dünya bahçesinde bir Sidre ağacı görümünde idi.

4. O sevgili yolda yürüdüğü zaman, cennet Tubası (Cennetteki ilahi ağaç) onu kıskanırdı.

5. O, letafet bağında görüneli boyu için bir nur selvisi dediler.

6. Boyu baştan ayağa nur idi; ona âdem tubası dense ne olurdu?

7. Bayrak gibi sallansa melekler hemen arkasında yürürdü.

8. Onun kırmızı elbisesine pek hoş bir gül yaprağı meylederdi.

9. İmdi o kırmızı elbiseli meydana çıktığı zaman melekler gözlerinden kan dökerlerdi.

10. Ömür yaşı kaydedildiği zaman tarihi şöyle yazıldı:

11. Elli sekiz yaşına değdiğinde, hemen cennetin en yüce makamına yürüdü.

12. Yani Allah'ın iftihar ettiği o yiğit, şehitler ordusunun başkumandanı oldu.

Münâcât (Vak'a-i Kerbelâ)

1. Başla ey dil yine âh ü zâra
Eyle gel sineni pare pare

2. Derd ile eyle derunun sad çâk
Hüzn ile eyle didelerini nemnâk

3. Yeridür kan döke bâ-âh ü enîn
Demidür ağlaya inleye hazîn

4. Şerhalarla idegör sineni hem
Yine manende-i gülzar-ı irem

5. Zahm urup şerhalar açgıl ber ten
Ola tâ hane-i dil pür revzen

6. Akıda çeşme-i zahmın Ceyhûn
Döküle çeşm-i terinden pes hûn

7. Şöyle seyyal ola kim dide-i âb
Süre gülzar-ı fenayi seylâb

8. Ağla ey dide ki matemdir bu
Saçıla eşk-i revanun her sû

9. Hun-ı çeşmin ile müjân-ı kalem
Kerbelâ kıssasın eyleye rakam

10. Çünki bi hikmet-i Hak izz ü cel
Yani "Lâ yüselü ammâ yef'al"

11. Hüccet-i matemini kilk-i kaza
Eyledi hun-ı ciğerle imza

12. Verdi eyyam-ı sürura encâm
Felek 'aşrîn gününü eyledi şâm

13. Ol şehin defter-i îşini meğer
Dürdü mihnet ile eyyam-ı keder

14. Ol ciğer pare-i mahbûb-ı Huda
Dahi mahdum-ı Aliyy-i a'lâ

15. Kerbela şahı İmam Hüseyin
Yani halka-i cemiyyet-i din

16. Gösterip Hakk'a çü teslim ü rıza
Oldu pes garka-i girdab-ı bela

17. Tig-ı gayreti kuşandı beline[16]
Terk-i ser eyledi Mevla yoluna

18. Gösterip rah-ı hüdayi halka
Davet eylerdi kamuyı Hakk'a

19. Meğer ol menba'-ı her şer ü bela
Masdar-ı zulm ü sitem cevr ü cefa

20. Yani melûn-ı Yezid-i nâpâk
Eylemez bahr-i muhit anı pak

21. Devlet-i fani içün eyledi hurûc
Eyledi zirve-i isyana vülûc

22. Alem-efrazı hurûc etti leîm
Yani ser-asker-i şeytan-ı recîm

23. Oldu hain-i veliyyü'n-nimet
Kılmadı âl-i resule izzet

24. Semm-i akreb ki ola bâis-i tevlid
Zahir olmaz mı bunun gibi Yezid

25. Almamış bezm-i ezelden behre
Değişüp mülk-i bekayi dehre

26. Devr-i fısk etti dimağına suûd
Başladı mel'anete ol merdud

27. Yani şehzade-i âli güherin
Def'ine etti nisar şûr ü şerin

28. Devlet-i fani cihan içün ayan
Bi-vechin katline sa'yetti heman

29. Bir nice hain ü din-i devlet
Gönderüp katline verdi ruhsat

---

[16] Bu beyit Oe 909'da:
Kuşanur şemşir-i adli beline
Terk-i ser eyledi Mevla yoluna

30. Duydu çün kıssa-i melunı heman
Cezm edip rütbesini ol sultan

31. Bî mühâben edüben atf-ı licam
Kerbela semtine eyledi hiram

32. İrişüp anda güruh-ı Nemrud
Ettiler semt-i Fırat'ı mesdûd

33. Bir alay şirzime-i fisk u fücur
Kıldılar ol şehi anda mahsur

34. Hâsılı cümle guzat anda heman
Etti herbir birin rezm-i atşân

35. Yani meydan-ı gazaya yetti
Kimisi yüz kimi elli etti

36. Düştüler dehşete Hariciler
Bunlar ile çıkışılmaz dediler

37. Dediler gel beru elbir edelüm
Cümle ile bir uğurdan gidelüm

38. Koyulup cümlesi de nite kilâb
Oldu nâire-i ceng pür tef ü tâb

39. Herbiri niçe gaza eyledi pes
Ettiler âkıbet azm-i firdevs

40. Mâhasal ol şeh-i iklim-i sehâ
Bî tereddüt edip azm-i heycâ

41. Hayderâne idüben harb ü kıtâl
Etti a'dayı perişan-ahvâl

42. Safların dağıdup bi'd-defeât
Kalb-i a'dayı eriştirdi çü at

43. Ettiler pes anda gaza-yi bî had
Oldu seylab-ı kıtale çün sed

44. Âkıbet başa çıkılmaz dediler
Tîr-i bârân edüp ol melunlar

45. İrgürüp yetmiş iki zahm-ı şedîd
Cism-i pakine o dem ceyş-i Yezid

46. Erdi pes câm-ı şehadetle kazâ
Oldu sultan-ı güruh-ı şühedâ

47. Mihr ü meh eyledi çeşmin pürhun
Kan ile toldu bu tas-ı gerdun

48. Haclet ile nazar edince ana
Yere geçmek diler idi sema

49. Ağladı yani feleklerde melek
Yerde âdem dahi deryada semek[17]

50. İnledi matem ile gerdun
Bir gün idi kıyametten o gün

51. Çıktı evc-i feleğe âh ü şerer
Etmedi seng-i dil-i a'daya eser

52. Kılmadı âl-i resule şefkat
Verdi zulmüne o kâfir gayet

53. Ettiği mel'aneti o merdûd
Eylemez anı ne kâfir ne cuhûd

54. Ana ittibâ-ı ceyşine tamam
Niçe lanet ola tâ ruz-ı kıyam

Çeviri:

1. Ey gönül yine ahu zara başlayarak, gel sineni pare pare eyle!

2. Derd ile içini yüz parçaya ayırarak hüzünle gözlerini nemlendir.

3. Bugün âh ve inilti ile kan dökme ânı ve ağlaya inleye mahzun olma zamanıdır.

[17] Bu beyit OE 98'de yok.

4. Ayrıca sineni dilimlerle hemen İrem bahçelerine benzetiver.

5. Onu yaralayıp tende kesikler aç ki gönül pencerelerle dolsun.

6. Ey gönül! Yaralı gözlerin Ceyhun gibi yaş akıttıktan sonra ıslak gözlerinden kan dökülsün.

7. Gözyaşın öyle bir akıcı olmalı ki fanilik bahçesini sel götürsün.

8. Ağla ey göz! Bu bir matemdir ki akan gözyaşın her tarafa saçılsın.

9. Gözyaşının kanı ile kalem kirpiği Kerbela kıssasını yazsın.

10. Yani kalem kirpiği, "La yüselü amma yefal[18]" hükmünce yüce Allah'ın hikmeti ile yazmalı.

11. Matem vesikasını kaza kalemi ciğer kanı ile imzaladı.

12. Felek sevinç günlerine son vererek onuncu günü akşam etti.

13. Kader günleri meğer mihnetle o şahın hayat defterini dürdü.

14. O, Allah'ın sevgili ciğer paresi, aynı zamanda yüce Ali'nin oğlu idi.

15. Kerbela şahı İmam Hüseyin, senin anlayacağın o, din cemiyetinin halkasıdır.

16. O, Hakk'a teslimiyet ve rıza gösterdiğinde zamanın bela girdabında boğuldu.

17. Gayret kılıcını beline kuşandı; Mevla yoluna başını verdi.

18. Halka hidayet yolunu gösterip herkesi hak yola davet eyledi.

19. Meğer o, her cevrü cefanın menba'ı, bela, şer, sitem ve zulüm kaynağıdır.

20. Yani kirli, melun o Yezid'i Bahr-i muhit yani Atlas Okyanusu dahi temizleyemez.

21. O, Fani devlet için çıkış yaparak isyanın zirvesine ulaştı.

22.O, lanetlenmiş alçak şeytanın başkumandanı, bayrak kaldırarak ortaya çıktı.

23. O, nimet sahibinin haini olarak peygamberin evladına değer

[18] Lâ yüs'elü ammâ yef'alü ve hüm yüs'elû: O, yaptığından sorumlu olmaz, ama kullar sorumludurlar. Enbiya Suresi, ayet, 23.

vermedi.

24. Akrebin zehri bir şeyin ortaya çıkmasına sebep olur. Yezit de bunun gibi açığa çıkmaz mı, anlaşılmaz mı?

25. O, âhiret mülkünü dünyaya değişerek ezel meclisinden nasip alamamıştır.

26. Hak yoldan çıkma fikri dimağına yükseldiğinde, o melun büyük kötülüklere başladı.

27. Yani kötülüklerini örtmek için yüce şehzadenin cevherini onların üzerine saçtı.

28. Açıkça, fani cihan devleti için bir sebeple hemen Hüseyin'in katline yürüdü.

29. Birçok din ve devlet hainini üzerine göndererek onun katline izin verdi.

30. Melun kıssayı duyduğu zaman rütbesini, mevkiini hiçe sayarak o Sultan,

31. Hiç çekinmeden atına atlayarak Kerbela semtine yürüdü.

32. O zaman nemrut güruhu gidip Fırat semtini tuttular.

33. işret ve sefalete dalmış küçük bir grup, topluluk, o şahı orada mahsur kıldılar.

34. Hülasa o zaman bütün gaziler orada her biri susuz savaş ettiler.

35. Yani kaza meydanına ulaştıklarında kimisi yüz kimisi elli etti.

36. Hariciler dehşete düştüler, bunlarla başa çıkılmaz dediler.

37. İleri gelin, toplanıp hep birden çabucak bu işi bitirelim dediler.

38. Hepsi onun üzerine saldırıp pek şiddetli cenk ettiler.

39. Her biri pek çok savaştıktan sonra cennete niyet ettiler.

40. Sonunda o cömertlik ikliminin şahı, hiç tereddüt etmeden savaşa karar verdi.

41. Hz. Ali gibi vuruşarak düşmanı perişan hale soktu.

42. Defalarca düşman saflarını dağıtarak onların kalplerini at gibi uğraştırdı.

43. Sonra orada harp ettiler; cesetler savaşın seline set oldu.

44. Nihayet bunlarla başa çıkılmaz deyip o melunlar ok yağmuruna tuttular.

45. O zaman Yezid'in askerleri, o pâk cisme yetmiş iki yara açtılar.

46. Nihayet şahadet kadehi ile hüküm ulaştı ve o, şehitler cemâatinin sultanı oldu.

47. Ay ve güneş gözlerini kan içinde kodu ve bu dünya tası kan ile doldu.

48. Ona utançla baktıkça gök, yere geçmek isterdi.

49. Gökyüzünde melek, yerde âdem ve denizde balık ağladı[19].

50. Dünya hüzünle ağladı. O gün kıyametten bir gün idi.

51. Gökyüzünün en yüksek noktasına ah ve kıvılcımlar çıktı. Ve yine düşmanın taş gibi kalbine tesir etmedi.

52. O melun, peygamberin evladına acımadı ve zulmünü artırdı.

53. O melunun ettiği melaneti ne kâfir ve ne cıfıt yapmaz.

54. Ona ve ona tam bir şekilde tabi olan askerine ta kıyamete kadar binlerce lanet olsun.

Hz. İmam Hüseyin Hilyesinin Sonu

1. Eyle ey hame-i hunîn erkâm
   Semt-i 'uzre yine sen atf-ı licâm

2. Yoğıken yani liyakatten eser
   Eylemişken dilimi gerd-i keder

3. Şevk ile hilyeleri nazmına pes
   Dil-i sevda-zedeye düştü heves

4. Bî hisab eylemiş anda kusur
   Zeyl-i af ile ola ki mestur

5. Gerçi cürm ile kusurum çoktur
   Anların lutfuna gayet yoktur

[19] Bu beyit OE 98'de yok.

6. Umarım bakmayalar noksana
Beni de atmayalar yabana

7. Ol saîdân-ı şecâat-güster
Yani nev-bâde-i nahl-i Hayder

8. Bakmayup cürm ü kusuruma hemân
Eyleyüp lütf u inayet-i ihsân

9. Midhatinde dil uzatmaya benim
Yani cürmüm ile varmaz dehenim

10. Ki zeban olsa da her muy-beden
İtse evsaflarını bin dilden[20]

11. Acz ide mahmidetinde her an
Ola şerm ile çün beste-dehen

12. Kanda evsâf-ı celail-i âsâr
Kanda bu nazm-ı perişan-güftâr

13. Garaz-ı cümle Salahî-yi bî kes
İntisab-ı der-i devletleri pes

14. Bin yüz elli üçe vardıkda tamâm
Oldu bu nazm edüben hatm-i kelâm

15. Bu eserden dahi bu idi matlûb
Bir duâ eyleye erbâb-ı kulûb

Çeviri:

1. Ey kanlı kalem yaz, dizgini özür tarafına doğru çek, meylettir!

2. Liyakatten, hünerden eser yokken, dilimi keder tozlandırmışken,

3. Şimdi sevdalı dile şevk ile hilyeleri nazmetmeye heves düştü.

4. O dil sayısız kusur işlemiş, ola ki onlar uzun söz ile örtülür.

5. Gerçi suç ve kusurum çoktur fakat onların affına da nihayet yoktur.

6. Umarım eksiklere bakmayıp beni de yabana atmazlar.

[20] Bu beyit OE 98'de yok.

7. O şecâat yayan mutlu kişi, yani Hayder arısının taze bâdesi,

8. Suç ve kusuruma bakmayıp hemen lütuf ve iyilik ilan eylemiştir.

9. Yani suçlu olarak methi konusunda dil uzatmaya benim ağzım varmaz.

10. Her saç bağı dile gelse de vasıflarını bin dilden anlatsa,[21]

11. İnsan onun methinde acze düşüp her an utanarak dili bağlanmış gibi olur.

12. Nerde büyüklerin evsafının izleri, nerde bu dağınık sözlerin nazmı?

13. Kimsesiz Salahî'nin bütün amacı, bundan sonra onun devletlerinin kapısına bağlanmaktır.

14. Bin yüz elli üçte nazım edilerek bu sözler sona erdi.

15. Artık bu eserden dolayı erbâb-ı kulubun bir dua etmesi niyaz edilir.

Kaynakça

Abdullah Salahaddi-i Uşşakî, *Hilye-i Hazret-i Haseneyn,* İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Arşiv Numarası: OE (Osman Ergin Türkçe Yazmaları) 58.

Abdullah Salahaddin-i Uşşakî, *Hilye-i Hazret-i Haseneyn,* İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, arşiv numarası: OE 98. Bu nüsha 1217 H. yılında istinsah edilmiştir.

Abdullah Salahaddin-i Uşşakî, *Hilye-i Hazret-i Haseneyn,* 28b-39a yaprakları arasında. Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, arşiv numarası: Ms. or. oct. 2726.

Akkuş, M. (1998), *Abddullah Salahaddin-i Uşşakî (Salâhî)'nin Hayatı ve Eserleri,* MEB Yayınları

Ali Nazima, *Mükemmkel Osmanlı Lügatı,* İstanbul 1318/1900.

Ateş, Süleyman, *Kur'ân-ı Kerim ve Yüce Meâli,* Ankara 1977.

[21] Bu beyit OE 98'de yok.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türrkçe Ansiklopedik Lügat,* Ankara 1970.

Güngör, Z. (2003), "Türk Edebiyatında Hilye-i Nevevi Türünün Doğuşu, Gelişimi ve Sebepleri"" *Tasavvuf,* s. 10, Ankara.

"Hilye", *Meydan Larousse,* c. 5, s. 859-860, İstanbu 1960.

"Hilye", *Türk Ansiklopedisi,* c. 19, s. 246-247, Ankara 1971.

Mehmed Hakani (1991), *Hilye-i Saâdet,* Hazırlayan: İskender Pala, TDV. Yayınları.

Mehmed Salahi, *Kamus-ı Osmani,* İstanbul 1322.

Muallim Naci, *Lügat-ı Naci,* İstanbul 1978.

Mustafa b. Şemseddin, *Ahterî-i Kebir,* 1302/1884.

Sarı, Mevlut, *Arapça-Türkçe Lügat,* İstanbul.

Sona, Fatih, *Abdullah Salahi'nin Hazreti Hasan ve Hüseyin'in Övgüsü: Hilye-i Haseneyn,* Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türkî,* İstanbu 1317.

Şentürk, A. A. ve Kartal, A. (2004), *Eski Türk Edebiyatı Tarihi,* İstanbul Dergâh Yayınları.

Şükun, Ziya, *Gencîne-i Ferheng-i Ziya,* İstanbu 1949.

Türer, Osman ve Gündoğdu, Cengiz (2009), *İlmi ve Akademik Dergisi (İbnü'l-Arabi Özel Sayısı-2).* Sayı: 23.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, 1974.

Unat, Faik Reşat, *Hicri Tarihleri Miladi Tarihe Çevirme Kılavuzu,* 5. Baskı, Ankara 1984.

Uzun, Mustafa, "Hilye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* c. 18, s. 44-47, İstanbul 1998.

VİCDANIN SESİYLE VUSLATA ERMEK: ŞEMSETTİN SAMİ'NİN *VİCDAN* PİYESİNDE ENDÜLÜS MÜSLÜMANLARININ DRAMLARI

Mehmet GÜNEŞ*

Şemsettin Sami'nin tarihî piyese örnek oluşturan *Vicdan* adlı eseri, Endülüs medeniyetinin son günlerini konu alır. Şemsettin Sami'nin el yazısından oluşan, İrfan Morina tarafından yayına hazırlanan bu piyesin ne yazık ki son sayfası eksiktir.[1] Uzun yıllar eserden haberdar olunmadığı için edebiyat tarihlerinde ya da başka kaynaklarda bu eserden söz edilmez. Endülüs'e ilginin Tanzimat döneminde Louis Viardot'ın *Endülüs Tarihi*'nin Ziya Paşa tarafından çevrilmesiyle başladığı dikkate alındığında Şemsettin Sami'nin aynı yıllarda bu eseri yazması şaşırtıcı değildir.[2] Şemsettin Sami'nin Endülüs medeniyetinin çöküş sürecini anlatan *Seydi Yahya* adlı piyesi de "Türk edebiyatında Endülüs'le ilgili yazılan ilk kurgusal eserdir".[3] İrfan Morina, Şemsettin Sami'nin *Mezâlim-i Endülüs* adlı eserinden de söz eder, bu eser de yayınlanmamıştır.[4] Bu eserlerin yazıldığı yıllarda Rumeli coğrafyasında da benzer trajediler yaşanmaya başlanmıştır. Asırlarca Müslümanların yaşadığı Endülüs coğrafyasında zaman içinde Müslüman halktan söz edilemez olmuş, İslam'ı simgeleyen mimari eserler, tüm maddi ve manevi varlıklar ya tamamen yok edilmiş ya da aslından

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mgunes@marmara.edu.tr

1 Bu çalışmada "Şemsettin Sami, *Vicdan*, Haz. İrfan Morina, Mitos Boyut Yayınları, İstanbul 2016" baskıdan yararlanılmıştır.

2 Beşir Ayvazoğlu, "'Endülüs… Güzel Endülüs!' Türk Edebiyatında Endülüs Tarihi ve Medeniyeti", *Saatler, Ruhlar ve Kediler Edebiyat Tarihinin Renkli Dünyasında Kısa Bir Cevelan*, Kapı Yayınları, İstanbul 2015, s. 117-127.

3 Mehmet Ali Gündoğdu, "Tanzimat Yazarlarına Göre Endülüs'ün Yıkılış Sebepleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, S. 58, 2017 s. 315.

4 İrfan Morina, "Vatanla Canan Arasında Kalanların Istırabı: *Vicdan*", Şemsettin Sami, *Vicdan*, Haz. İrfan Morina, Mitos Boyut Yayınları, İstanbul 2016, s. 6.

uzaklaştırılmıştır. Benzer katliamın Rumeli coğrafyasında da yaşanmaya başladığına tanık olan Şemsettin Sami, müteakip yıllarda bu trajedinin boyutunun katlanacağını ve katliamın tüm Rumeli'ye yayılacağını öngörmüştür.

Vicdan piyesinde konu Gırnata şehrinde Endülüs devletinin son günlerinde/15. yüzyılda geçer. O tarihlerde Gırnata dışında kalan tüm Endülüs şehirleri işgal edilmiş, bu coğrafyada Müslümanlara yaşama hakkı tanınmamaktadır. Düğün tarihlerine on gün kalan Rıdvan ile Fatma evlilik hazırlıkları yapsalar da vatan tehlikede iken bireysel duyguları öncelemek istemezler. Sıradan yurttaş olan Rıdvan ile Fatma'nın vatan sevgisini her türlü değerden üstün tutmalarına karşın ülkenin yöneticileri ise kişisel çıkarı öncelerler. Fatma'nın ağabeyi Hasan da Liyonora adlı Hıristiyan kıza âşıktır. Bu nedenle aşkıyla inancı arasında çatışmalar yaşar. Onun yaşadığı iç çatışmalar tiratlarla yansıtılır. Hasan'ın bu tiratları modern roman ve hikâyelerdeki iç monolog[5] tekniğini andırır. Gırnata ya da öz yurdu işgal altında, dindaşları, özellikle de kız kardeşinin nişanlısı Rıdvan vatan uğrunda şehit olurken kendisi bu duruma duyarsız/kayıtsız kalan Hasan, duyduğu vicdan azabını şu şekilde dillendirir:

> "Başladılar… Vururlar. Vurulurlar. Kimi gazi olur. Kimi şehit olur! Ben ise… Ah ben. Karı gibi bu odanın içinde oturuyorum! On beş yaşındaki çocuklara varıncaya cümle ahali silahlarını alıp meydan-ı muharebeye gitmişler. Ben ise uzaktan topun sedasını işitiyorum! Ah! Muazzez vatan! Mukaddes din! Mübarek millet! Sizden ne fenalık gördüm ki size hıyanet etmeye sizi bırakmaya mecbur oluyorum! Ah Rıdvan! Hamiyetli kahraman! Senin gönlünü incittim seni vatan aleyhinde davranmaya teşvik edip ne büyük kabahat ettim! (…) Bu toplar vatan karındaşlarımın göğsüne patlıyor! Ah! Niçin ben de gitmedim. Gideyim kafama bir gülle tesadüf edeydi de bu âlemden eksik olaydım! Ah! Liyonora! Liyonora! Zalim kız! Beni bu hâle getiren sensin! Keşki seni

[5]İrfan Morina da bu piyeste iç monolog tekniğinin sıklıkla kullanıldığına dikkat çeker. Bkz. İrfan Morina, "Şemsettin Sami'nin Yeni Bulunan *Vicdan* Piyesinde Anlatım Teknikleri", *Uluslararası İki Toplumun Aydını: Şemsettin Sami Sempozyumu 19-20 Mayıs 2016/Tiran Bildiriler*, Ed. Yüksel Topaloğul vd., Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne 2017, s. 146.

> görmeyeydim! Seni bilmeyeydim! Nasıl oldu da gönlümü sana verdim. Şimdi beni istediğin gibi kullanıyorsun! Ah! Liyonora."[6]

Hasan'ın dilinden aktarılan bu tirat göstermektedir ki Hasan, dindaşları/soydaşları vatan uğruna savaşırken kendisi eve kapandığı için vicdan azabı duyar; ancak Liyonora'ya olan aşkı, vatan ve soydaş sevgisine baskın gelir. *Vicdan* da içgüdüsel birçok eylem ve duygu gibi kişiye doğuştan mirastır. Kişilerin zaman içinde vicdan duygularını yitirmesi insani özden uzaklaşmalarıyla doğrudan ilintilidir. Hasan, insani özünü tamamen kaybetmediği için vicdanı onu sürekli takip etmektedir.

Liyonora ile evlenmesi durumunda Alfons adını alacak olan Hasan'a "Don" rütbesi de verilecektir. Hasan'ın tedirginliğini/kararsızlığını gören Liyonora, ona sitem eder. Liyonora, Gırnata'nın Müslümanların elinde kalması durumunda kendisinin tüm akraba ve yakınlarını terk etme cesaret ve fedakârlığı göstereceğini söylerken, kendisinin söylediklerinin kurgu olmasına karşın Hasan'ınkinin gerçek olduğunu göz ardı eder. Hasan, Liyonora'nın ısrarı üzerine Alfons adını alınca bu değişimi kabullenmesi kolay olmaz. Ailesinin kendisine verdiği, yirmi beş yıldır da taşıdığı Hasan adını terk edip Alfons adını kabullenmesi zor bir durumdur. Hasan'ın adını değiştirmesi tamamen duygusal nedenlidir. O sadece Liyonora'yla evlenip mutlu ve mesut bir hayat sürmek ister. "Don" rütbesi/sıfatı da maddi kazançlar da umurunda değildir. O ne İslam inancından ve ailesinden vazgeçebilir ne de son derece saf ve masumane aşkından:

> "Dinime, vatanıma, milletime, devletime hıyanet ediyorum! Ne yapayım? Elimde değil! İhtiyar elimden gitti! Liyonora'nın dediğini yapmamak elimden gelmez! Vicdanıma da galebe etti! Vicdanımı da mağlup eyledi."[7]

Hasan bir süre kendisi kendisiyle hesaplaşsa da aşkı, vicdanına baskın gelir; o, duygularıyla hareket eder; ancak vicdanı onu hiç terk etmez. Örneğin Liyonora'nın ağabeyi Rafael'in Müslümanların yenildiğinden sevinçle söz etmesi onu üzer, kendi kendisinden nefret

---

[6] Şemsettin Sami, *Vicdan*, Haz. İrfan Morina, Mitos Boyut Yayınları, İstanbul 2016, s. 32.

[7] Şemsettin Sami, *Vicdan*, Haz. İrfan Morina, Mitos Boyut Yayınları, İstanbul 2016, s. 36.

ettirir. Kız kardeşi Fatma'nın kendisine alaylı ve öfkeli bir dille "Don Alfons" şeklinde hitap edip artık kendisiyle kardeş olmadığını söylemesi de onu sarsar. Hasan, Fatma'ya "Bana kendi vicdanım yetmez de sen de mi azap etmek istersin!" diyerek sitemde bulunsa da inancına göre büyük günah işlediğinin farkındadır. Rousseau "Vicdan, ruhun sedasıdır; ihtiraslar ise, vücudun sedasıdır."[8]şeklindeki özlü ifadesiyle, kişilerin vicdani duygularını yitirmelerinde ihtirasların, bedensel arzularının oldukça etkili olduğuna işaret eder. Hasan'ın zaman zaman aşkını vicdanından üstün tutması da benzer nedenlidir. Ancak o, vicdanını tamamen yitirmediği için ruhundaki sessiz yasalar, onu sürekli huzursuz edip kendi kendisiyle hesaplaştırır.

Liyonora'nın ağabeyi Rafael de -on gün sonra Rıdvan ile evlenecek- Fatma'ya âşık olur. Liyonora ile Hasan'ın kavuşmaları için Fatma'nın Rafael ile evlenmeye ikna edilmesi söz konusu edilir. Liyonora'nın söylediği sözler onun aşkıyla birlikte vicdanını önceledeğini gösterir:

> "Biz muradımıza nail olmak için bizim gibi sevişir iki âşığı birbirinden ayırmak! Kendi sefamız için başkalarını böyle dertlere uğratmak! Yok yok! Olmaz. Hiçbir vakit olmaz. Vicdanım kabul etmez.
>
> (…)
>
> Ben başkasının muratsızlığıyla meşrut olan muradımı istemem. O da bizim gibi insan değil midir? Allah'ın rızası var mıdır ki biz onu sevdiğinden ayıralım."[9]

Şemsettin Sami, eserde kişileriyle arasındaki estetik mesafeyi korumaya özen gösterir. Liyonora'yı da vicdanlı bir kişilik olarak çizer. Babasının, kendisinin Hasan ile evliliğine engel çıkarması durumunda her türlü mücadeleyi vermeye razı olan Liyonora, Fatma'nın özgürlüğüne ve mutluluğuna engel olma hakkını kendinde bulmaz; onun kederli kederli ağladığını görünce yüreği parçalanır, onu teselli etmeye çalışır. Fatma'nın sevgilisi Rıdvan yaşarken onu Rafael ile evlenmeye zorlanmasına tepki gösteren Liyonora, Rıdvan'ın öldüğü söylentisi üzerine Fatma'ya Rafael

---

[8] Rousseau, Jean Jack, *Emil yahut Terbiyeye Dair*, çev. Hilmi Ziya Ülken vd., Türkiye Yayınevi, İstanbul 1966, s. 219.

[9] Şemsettin Sami, *Vicdan*, Haz. İrfan Morina, Mitos Boyut Yayınları, İstanbul 2016, s. 58.

ile evlenmesi telkin ve tavsiyesinde bulunur. Fatma ise hem Rıdvan'a aşkı hem de Rafael'in Müslümanlara düşman oluşu dolayısıyla teklife çok keskin biçimde karşı çıkar. Fatma inancına ve soydaşlarına bağlılığını hep korur. O, bu yönüyle Endülüs medeniyetinin yıkılışına kadar her türlü baskı ve zulme rağmen inancı ve ilkeleriyle yaşamakta kararlı duran Müslümanların sembolü olur. Ağabeyi Hasan'ın karasız ve zayıf karakterliliğine karşın Fatma hep cesur ve onurlu duruş sergiler.[10]

Hasan ne Liyonora'dan vazgeçebilir ne de Fatma'yı istemediği yönde karar vermeye zorlar; sadece kendisinin "zavallı", "bedbaht" olduğuna hükmeder. Soydaş/dindaşlarına ihanet edip düşmanlarına bağlı hâle geldiği için kendisini affedemez. Sırf kendisinin Liyonora'ya kavuşması için kız kardeşini Rafael'le evlendirmeyi düşünmeyi bile ihanetlerin, suçların en büyüğü olarak görür. Hıristiyan olmayı, Elizabetta adını almayı kabul etmediği için yakılması planlanan kız kardeşiyle birlikte kendisinin de yakılmasını ister; fakat sürekli çatışmalar yaşar. Kardinal'in de Fatma'ya âşık olduğundan habersiz olan Hasan bir yandan kendisinin hâlâ Müslüman olduğunu söyleyip Fatma'yı zindandan çıkarmaya çalışırken bir yandan da onun sevdiğiyle değil de Rafael ile evlenmeye zorlanacağını düşünüp vicdan azabı duyar. Fatma'nın kandırıldığını fark etmesi durumunda felç geçirmesinden endişe eder. Kız kardeşi zindana kapatıldığında da "Acaba âlemde benden zalim, benden gaddar, benden vahşi adam var mıdır?"[11] diyerek biraz çaresizliği daha çok ihaneti dolayısıyla vicdan azabı duyar. Yalnız kaldığında vicdanı onu daha yoğun biçimde huzursuz eder. Liyonora'ya kavuştuğu için kendisini mesut hissetse de kız kardeşi başta olmak üzere soydaşlarına ihanet ettiği için mutsuzdur. Bu duygularını sevgilisi Liyonora'dan başka kimseyle paylaşamaz:

> "Gel Liyonora gel! Gel beni şu evhamdan kurtar! Beni vicdanımın muahezesinden kurtar! Sen yanımda olduğun vakitte kendimi bahtiyar görürüm! Yalnız seninle ve saadet-i

[10] Fatma'yla ağabeyi Hasan'ın tavırlarıyla Sezai Karakoç'un "Ötesini Söylemeyeceğim" şiirinde Tunus'u işgal edenlere karşı tepkisini gösteren küçük kız çocuğu ve kardeşi Ali'nin tavırları arasında benzerlik vardır. Şiirin anlatıcı öznesi kız çocuğu işgalcilere def olup gitmelerini rahatça söyleyebilirken kardeşi Ali'nin daha sessiz ve çekingen olduğundan söz edilir.

[11] Şemsettin Sami, *Vicdan*, Haz. İrfan Morina, Mitos Boyut Yayınları, İstanbul 2016, s. 109.

> müstakbelimizle meşgul olurum. Lâkin yalnız kaldığım vakitte ne kadar kötü efkârlar ne kadar korkunç hülyalar varsa zihnimde toplanıyor! Meyusiyetimden kendimi telef etmek derecesine gelirim!"[12]

Liyonora ise birbirlerine kavuştukları/evlendikleri için o vakitten sonra tedirgin olmasına gerek olmadığını söyler. Hasan ise kendi saadeti uğruna kız kardeşini feda ettiğine hükmeder. Hasan, Liyonora'ya İspanyolların Endülüs coğrafyasında hâlihazırdaki (adaletsiz) uygulamalarını o topraklar, Müslümanlar tarafından fethedildiği günlerdeki yönetim biçimiyle karşılaştırarak açıklar. Müslümanların Endülüs'ü fethettikleri zaman kimsenin inancına müdahale etmeyip onları iradeleriyle baş başa bıraktıklarını hatırlatır. Günlerdir vicdan azabıyla yüzleşen Hasan, duygularıyla hareket etmez, vicdanını önceler. Nitekim sonunda hatasından döner, "Liyonora'nın sebebinden yalandan Katolikliği kabul eyledim! Lâkin vicdanım hiçbir vakit Müslümanlıktan ayrılmamıştır!"[13] diyerek bedeli ne olursa olsun Müslüman olduğunu itiraf eder. Hasan'ın tavrı Liyonora'yı ilk başta şaşırtsa da zaman içinde o da Hasan'a hak verir, Engizisyonun/Katoliklerin uygulamalarının insani olmadığına hükmeder; Mazlume adını alarak Müslüman olur. Liyonora'nın "Mazlume" adını alması da sembolik anlamlıdır; o tarihte Endülüs Müslümanları mazlum haldedir. Liyonora Müslüman olma nedenini de Hıristiyanlara hitaben şu şekilde açıklar:

> "Sizin zulmünüz ve onların adli! Sizin harekatınızı İncil-i Şerifin ahkamına bütün, bütün muhalif ve onlarınkini mutabık gördüğüm!"[14]

Liyonora'nın bu sözleriyle bir inanç sisteminin kabul edilmesinde onu temsil edenlerin uygulamalarının ne kadar önemli olduğuna dikkat çekilir. Rıdvan ve arkadaşları, Kardinal ve onun emrindekileri yakalayıp onların kılığına girerek Hasan, Fatma ve Liyonora'yı kurtarırlar. Eğitici/öğretici yönü baskın olan piyes son derece romantik biçimde bitirilmiştir. Piyeste "adalet ile zulmün mücadelesi" adaletin galibiyetiyle

---

[12] Şemsettin Sami, *Vicdan*, Haz. İrfan Morina, Mitos Boyut Yayınları, İstanbul 2016, s. 110.

[13] Şemsettin Sami, *Vicdan*, Haz. İrfan Morina, Mitos Boyut Yayınları, İstanbul 2016, s. 142.

[14] Şemsettin Sami, *Vicdan*, Haz. İrfan Morina, Mitos Boyut Yayınları, İstanbul 2016, s. 143.

sonuçlanır.[15]

Hasan'ın kız kardeşi Fatma da tüm baskılara rağmen kararlı davranır, manastıra kapatılır. Önce Liyonora'nın ağabeyi Rafael, sonra da Kardinal, Fatma'yı kendisiyle evliliğe zorlar. Fatma'ya âşık olan Kardinal, onun gerçekte Müslüman kalmasına razıdır, sadece Hıristiyan görüntüsü alsın ister. Fatma ise sadece Müslüman olarak yaşamakta ve Rıdvan ile evlenmekte kararlıdır.

Piyeste Liyonora'nın vicdanını öncelemesi, insani bakışın esas alınması taraflı bir yaklaşım sergilenmemesi açısından önemlidir. Kelime anlamı güzel olan "Hasan", Hz. Muhammed'in (s.a.s) torununun da adıdır. Bu nedenle Hasan'ın sembolik anlamı oldukça güçlüdür, onun için "güzel" anlamlı adını terk etmesi mümkün olmaz. Eser romantik eğilimle yazılsa da yazar, Hasan'ın yaşadığı çatışmayı insani boyutlarıyla işler, son derece gerçekçi biçimde yansıtır. Liyonara'ya âşık olan Hasan, onunla evlenip mutlu bir hayat sürmeyi ister, ancak bu evliliğin Müslüman kalarak gerçekleşmesi ve sürmesinin de mümkün olmadığının bilincindedir. Önce adını sonra da dinini değiştirerek Liyonara'ya kavuşma hayali kuran Hasan, değişimin hemen ardından kendisini hain olarak görür, vicdan azabı yaşar. Hasan'ın şahsında, Endülüs Emevi devletinin son günlerinde yaşayan birçok kişinin yaşadığı çatışmalar sergilenmiş; Hasan da her bakımdan sembolik anlamı olan kişilik olarak çizilmiştir. Yazar, Hasan'ı Hıristiyan olarak yaşatmak istemez. Şemsettin Sami bu piyeste şartlar ne kadar olumsuz olursa olsun kişilerin din değiştirmelerinin oldukça zor bir karar olduğunu göstermektedir. Hasan'ın Don Alfons adını alarak din değiştirme kararı alması sadece aşkı Liyonoro'yla evlenmesi önündeki engeli kaldırmak içindir. Piyeste Hasan'ın dinî inançlarına ne kadar uygun yaşadığı belirgin biçimde yansıtılmasa da değişim sonrası yaşadığı vicdani hesaplaşma oldukça insani ve gerçekçi biçimde yansıtılmıştır. Dinine ve din kardeşlerine sadakati en büyük ilke gören Fatma'nın din değiştirmeye ikna edilmesi hiçbir biçimde mümkün olmaz. Liyonora'nın Mazlume adını alıp Müslüman olması da göstermektedir ki kişilerin din değiştirmesi için o dine mensup olanların iyi birer temsilci olmaları gerekmektedir. Ancak, eserde Müslüman birinin Hıristiyan olmayı kabullenememesine karşın, Hıristiyan bir kişinin Müslüman yapılması milli duyarlılığı son derece

[15] İrfan Morina, "Vatanla Canan Arasında Kalanların Istırabı: *Vicdan*", Şemsettin Sami, *Vicdan*, Haz. İrfan Morina, Mitos Boyut Yayınları, İstanbul 2016, s. 7.

güçlü olan yazarın romantik bakışıyla ilgilidir. Türk edebiyatında bu türün ilk örneklerinden olan *Vicdan* adlı piyeste kurgulama bakımından bazı eksiklerin görülmesi olasıdır, ancak eser o döneme kadar hiç söz edilmeyen tarihî süreci/Endülüs medeniyetinin son günlerini konu alması bakımından çok önemlidir. Yine eserde kişilerin vicdanlarıyla hesaplaşması son derece başarılı biçimde yansıtılmıştır.

Kaynakça

Ayvazoğlu, Beşir, "'Endülüs… Güzel Endülüs!' Türk Edebiyatında Endülüs Tarihi ve Medeniyeti", *Saatler, Ruhlar ve Kediler Edebiyat Tarihinin Renkli Dünyasında Kısa Bir Cevelan,* Kapı Yayınları, İstanbul 2015, s. 117-127.

Gündoğdu, Mehmet Ali, "Tanzimat Yazarlarına Göre Endülüs'ün Yıkılış Sebepleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED],* S. 58, 2017 s. 315-338.

Morina, İrfan, "Şemsettin Sami'nin Yeni Bulunan Vicdan Piyesinde Anlatım Teknikleri", *Uluslararası İki Toplumun Aydını: Şemsettin Sami Sempozyumu 19-20 Mayıs 2016/Tiran Bildiriler,* Ed. Yüksel Topaloğlu vd., Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne 2017, s. 141-148.

Morina, İrfan, "Vatanla Canan Arasında Kalanların Istırabı: Vicdan", *Şemsettin Sami, Vicdan,* Haz. İrfan Morina, Mitos Boyut Yayınları, İstanbul 2016, s. 5-21.

Rousseau, Jean Jack, *Emil yahut Terbiyeye Dair,* çev. Hilmi Ziya Ülken vd., Türkiye Yayınevi, İstanbul 1966.

Şemsettin Sami, *Vicdan,* Haz. İrfan Morina, Mitos Boyut Yayınları, İstanbul 2016.

İSMET ÖZEL'İN POETİKASINA ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM

Bilgin GÜNGÖR[1]

Giriş

İsmet Özel, 1960'lardan itibaren hem modern Türk şiirine hem de modern Türk düşünce hayatına damga vurmuş isimlerden birisidir. 1970'te Ataol Behramoğlu ile toplumcu bir edebiyat dergisi olan *Halkın Dostları*'nı çıkarmasından bugüne, gerek şiirleriyle gerekse de düşünceleriyle alışılagelmiş algıları ters yüz eden ve "avantgarde" bir profil çizen Özel'in bu çerçevede yaklaşık 50-60 yıl mevcudiyetini koruyan bir edebiyat ve düşünce olayı, daha doğru bir adlandırmayla söylersek, bir "İsmet Özel Olayı" yarattığı yadsınamaz. Fakat belirtmek gerekir ki bu "olay"ın en "bilinen" cephesi, daha çok ideolojik tartışmalar etrafında vuku bulmuştur. Özellikle de 1980'lerden sonra Türklük ve Müslümanlık çerçevesinde yapmış olduğu ideolojik çıkışları bugün dahi güncelliğini korumakta ve Özel'in daha çok bir ideolog olarak ele alınmasının önünü açmaktadır. Ancak burada dikkatimizi yoğunlaştıracağımız şey, söz konusu "olay"ın ideolojik yanı değil, poetik yanıdır. Gerçi ideolojik olanla edebi/sanatsal olanın net bir şekilde ayrılması mümkün değildir; Jean Paul Sartre'ın *engagement*[2] kavramıyla karşıladığı ideolojik "bağlanma" (edebiyatın/sanatın ideolojik olana yaslanışı), esasında bütün edipler, sanatçılar için geçerli bir durumdur (edibin/sanatçının bu yönde bir bilinçli tutumda bulunup bulunmaması pek de önemli değildir). Dolayısıyla biz burada Özel'in poetikasını ele alırken, ilerleyen kısımlarda görüleceği üzere, söz konusu poetikanın ilişkili olduğu ideolojik zemine doğru açılım(lar) göstermek durumunda kalacağız. Fakat bundan evvel, iki önemli hususu da dile getirmek gerekmektedir.

---

[1] Dr. Öğr. Üyesi; Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, bilgingungor@comu.edu.tr

[2] Jean Paul Sartre, *What is Literature?,* Trans. Bernard Frechtman, Philosophical Library, New York 1948, p. 6.

İlk olarak; burada Özel'in poetikasını ele alırken, onu son derece detaylı bir biçimde incelemeye yönelmeyeceğiz. Nitekim İbrahim Tüzer'in *Şiire Damıtılmış Hayat: İsmet Özel* adlı oldukça değerli ve hacimli çalışması bu hususta okurların ihtiyacını fazlasıyla karşılamaktadır.[3] Bizim yönelimimiz ise -temelde- söz konusu poetikanın ana hatlarını eleştirel bir okumaya tabi tutmak olacaktır.

İkinci olarak; Özel her ne kadar poetik görüşlerini pek çok eserinde aktarmış olsa da söz konusu görüşlerin en net ve en yetkin açılımını *Şiir Okuma Kılavuzu* ile *Çenebazlık* (güncel basımlarda *Şiir Okuma Kılavuzu*'na eklenmiştir) eserlerinde buluruz. Dolayısıyla Özel'in poetik görüşlerini ele alırken, temelde bu iki eserden (daha doğrusu, bu iki eserdeki yazılardan) hareket edeceğiz.

1. İki Farklı Dönem, İki Farklı Poetika

Özel'in poetik metinlerine –ve dolayısıyla poetik düşüncelerine- baktığımızda, her şeyden evvel, onun şiir hayatına paralel gelişen bir çizgiyi yakalayabilmek mümkündür. Şöyle ki, Özel'in şiiri için 1974 senesinde kaleme alınan "Amentü" şiiri –genel olarak- bir "milat" olarak düşünülür ve bu "milat"tan evvelki şiirlere Marksizm'in; "milat"la birlikte ortaya çıkan şiirlere de İslâmcılığın –belirli ölçülerde- damgasını vurduğu söylenir. İşte Özel'in poetik anlayışı da –bizce- benzer bir dönemleştirme çabasına müsaittir. İlk kez 1980'de yayımlanan *Şiir Okuma Kılavuzu*, bu bağlamda "milat" olarak ele alınabilir. Özel'in bu kitabın yayımlanışından evvel ileri sürdüğü poetik düşüncelerine Marksizm'in; ilk kez bu kitapta ortaya konulan ve daha sonra çeşitli şekillerde açımlanan poetik düşüncelerine ise İslâmcılık'ın –yine belirli ölçülerde- damgasını vurduğu dile getirilebilir. Fakat şu "şerh"i de düşmek gerekir: Özel'in poetik düşüncelerini, ileride de değineceğimiz gibi, esas olarak ikinci dönemde aramak gerekir. Çünkü ikinci dönemdeki poetik düşünceler net, detaylı ve olgun bir vaziyet arz eder.

1.2. Poetikada İlk Dönem: *Şiir Okuma Kılavuzu*'ndan Evvel

Yukarıda da belirtildiği üzere, şiir ve düşünce hayatında var olmaya başladığı 60'lı yılların başları ile 70'li yılların başları arasında Özel'in,

---

[3] İbrahim Tüzer, *Şiire Damıtılmış Hayat: İsmet Özel*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2008, s. 69-123.

genel itibariyle, Marksist bir ideolojiyi benimsediği ve bu doğrultuda toplumcu bir şiiri tercih ettiği söylenebilir. Fakat bu tercih, geleneksel toplumcu şiir anlayışından oldukça farklı bir boyutta somutluk kazanır. Özel'in bu yıllardaki şiiri ("Partizan", "O Bağımsız Dağların" gibi devrimci ve anti-emperyalist isyanın işlendiği eserleri bu noktada düşünelim özellikle), 60-80 arasında öne çıkan, toplumcu şiirin modernist imkânlar (soyut imgecilik, dil deformasyonu, yabancılaşma teması vs.) çerçevesinde yeni bir aşamasını imleyen anlayışa (ki bir makalemizde detaylı bir şekilde işlediğimiz ve "modernist-toplumcu şiir" adını uygun gördüğümüz bir anlayıştır bu[4]) dayalıdır. Bir başka ifadeyle söylersek Özel'in şiiri, İkinci Yeni'nin biçimsel kazanımları üzerine; Hasan Hüseyin (Korkmazgil), Hilmi Yavuz, Gülten Akın, Ataol Behramoğlu vs. şairlerin şiirlerinde gördüğümüze paralel olarak, toplumcu bir içeriğin yüklendiği şiirdir. Dolayısıyla Özel'in poetikasının bu dönemde, genel itibariyle, İkinci Yeni şiiri ile toplumcu şiir arasında, ancak "son kertede" ilkinin lehine bir konumda bulunduğunu söyleyebiliriz. Gelgelelim Özel'in bu yıllarda, şiirine "destek tahtası" olabilecek veya onu "derinden" anlamamıza fırsat verebilecek derecede bir poetik metnini görmek mümkün değildir. Fakat yine de İkinci Yeni'nin içeriğini yadsıdığı ama biçimsel kazanımlarını savunduğu "Tanrı Mezarını Isıtsın"[5] yazısıyla Ahmed Arif'in *Halkın Dostları*'na yönelik eleştirisine bir cevap olarak sunduğu "Ahmed Arif'e Dostça Bir Açıklama"[6] yazısı bu bağlamda bazı noktaların aydınlatılmasına olanak sağlayabilir. Dolayısıyla, Özel'in bu yıllardaki poetikasını anlamak bakımından bu iki metin büyük bir önem arz eder.

1970'in ilk aylarında kurulan, 12 Mart 1971 Muhtırası sürecinde kapatılan *Halkın Dostları* dergisi, kısa hayatına rağmen, dönemin en çok yankı uyandıran toplumcu edebiyat dergilerinden birisi olarak konumlanır. Behramoğlu ile Özel'in kurduğu bu dergi, ilk sayısından itibaren farklı edipler ve edebi çevreler tarafından olumlu/olumsuz tepkilerle karşılaşır. Bu hususta tepki gösterenlerden birisi, "1940 kuşağı toplumcu şairler"den sayılan ve 1970'lerde adeta yeniden keşfedilen

---

[4] Bilgün Güngör, "Modernist-Toplumcu Türk Şiiri", *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Güz 2019, Yıl: 4, Sayı: 7, ss. 1-19

[5] İsmet Özel, *Şiir Okuma Kılavuzu*, Tiyo, İstanbul 2017, s. 121-124.

[6] *Şiir Okuma Kılavuzu*, s. 125-135.

Ahmed Arif'tir. *Halkın Dostları*'nın çıkışını "faydasız"[7] sayan Ahmed Arif'e Özel, derginin Ocak 1972 tarihli sayısında, "Ahmed Arif'e Dostça Bir Açıklama" yazısıyla cevap verir ki bu cevap, onun bu dönemdeki poetikasını anlamak bakımından önemli bir noktayı açıklar gibidir. Şöyle ki Özel, bu yazıda, Nâzım Hikmet ve Ahmed Arif gibi Türkiye'deki toplumcu şiirin iki "kanonik" isminin –her ne kadar daimi yol göstericiliği teslim edilse de- dönemiyle bir arada ele alınması gerektiğini, mevcut koşulların söz konusu dönemki koşullarla uyuşmadığını ve dolayısıyla bugünün toplumcu şairlerinin hem ideolojik hem de estetik algısının farklı olduğunu belirtir: "Bizim şiirimiz Nâzım Hikmet şiirinden ayrı bir yerde düşünülmek gerekir dediğimiz zaman hem yaşadığımız dönemin farklılığına ve hem de verilen kavganın doğurduğu ideolojik mücadelenin kanıtlarının farklılığına işaret ediyoruz. Temel olarak bizim şiirlerimizi Marksizmin genel doğruları güdüyorsa da bizler bu doğruların propagandasını yapmaktan çok, günümüz devrimcisinin sorunlarına eğilmiş olmakla Nâzım Hikmet şiirinden başka bir yerde oluyoruz. (…) Nâzım bizler için hep yol gösterici, ışık tutucu olmuştur. Şiirimizi kurarken Nâzım Hikmet hep hesaba katılmıştır. İkinci Yeni kuruntusundan sıyrılırken de kulağımız dibindeki ses Nâzım Hikmet'indi. (…)/(Ahmed Arif'in) ustalığı, Türk şiirine getirdiği sentaks, anlatım gücü kendinden sonrakilere kaynaklık edecek zenginliktedir. İlk şiirlerini 1948'te yayınlamış olması akılda tutulursa, Ahmed Arif'in çağdaş (günümüz) Türk şiiri içindeki yeri daha da önem kazanır. Ve ondan beklenen de budur./Yani bizlerin şiiri ile Ahmed Arif'in şiirinin ayrı yerde düşünülmesi gerektiğini söylemek 'ne küçümser eda'dır, ne 'emekliye sevk' işlemidir. Ahmed Arif'e kendi döneminin şairi derken o şiirlerin yazıldığı dönemin, bizlerin şiirlerini oluşturan dönemden ayrı olduğu söylenilmiş, ayrı kavga koşulları, değişik ortam söz konusu edilmiştir."[8]

Özel'in Nâzım Hikmet ile Ahmed Arif hakkında dile getirdikleri bağlamında şu hususa da değinmek gerekir: Nâzım Hikmet ve Ahmed Arif, yukarıda da belirtildiği gibi, Türkiye'de toplumcu şiirin "kanonik" şairleri arasında görülür. İlki 1920'lerin, ikincisi de 1940'ların sonlarında öne çıkmış; çeşitli yasaklamalar neticesinde uzun bir süre edebiyat

---

[7] *Şiir Okuma Kılavuzu*, s. 126.
[8] *Şiir Okuma Kılavuzu,* s. 133-134.

gündeminden uzaklaştırılmışsa da 1960'lı ve1970'li yıllarda toplumcu hareketin ve edebiyatın yükselişe geçmesiyle yeniden edebiyat gündemine dâhil olmuş; özellikle de dönemin genç toplumcu şairleri için birer kurucu isim şeklinde konumlandırılmıştır.[9] İşte böyle bir konumlandırma karşısında Özel'in tutumu, dönem itibariyle, son derece cesur bir çıkış olarak okunabilir. Nitekim Özel de söz konusu çıkışın öneminin farkındadır. Poetikasının ikinci dönemine ait olan ve ileride yeniden döneceğimiz "Demon-Krasi'ye Karşı Şiir" başlıklı yazısında Özel, *Halkın Dostları*'nın, Nâzım Hikmet ve Ahmed Arif'in dönemin genç toplumcu şairleri nezdindeki "ayrıcalığını" sarstığını şu sözlerle ifade eder: "Düşünce tabanı olarak Marksizmi seçmiş olmasına rağmen Halkın Dostları Nâzım Hikmet'in ve Ahmed Arif'in şiirleri söz konusu olduğunda bu şairlerin kendi dönemlerine özgü bir perspektif içinde kaldıklarını vurgulayarak Türk edebiyatının başka 'iyi' şairlerinden daha ayrıcalıkla göz önüne almalarına gerek olmadığını göstermiş olmanın özgür, araştırıcı alanına girmeye çabalamıştır."[10]

"Tanrı Mezarını Isıtsın" yazısına gelirsek; bu yazıda Özel, İkinci Yeni eleştirisi üzerinden bu dönemki poetikasının bir başka önemli noktasını açıklar. Özel, İkinci Yeni şiirini, "kasıtlı bir dünya görüşü"nden uzak olarak görür; ayrıca toplumdan uzak, Georgiy Plehanov'un deyişiyle "dekadans" olarak belirler.[11] Ancak Özel'e göre İkinci Yeni şiiri, biçimsel kazanımlar açısından son derece önemsenmesi gereken bir yapıyı imler (ki Özel, ileride de göreceğimiz gibi, poetikasının ikinci döneminde bu düşüncesini korur). Bu durumu, ilgili yazıda şu şekilde ifade eder: "İkinci Yeni, zengin çağrışım tekniği, takıların dilimizdeki önemi, kelimenin gücünün anlaşılması bakımından edebiyatımıza hizmet etmiş bir şiir akımıdır."[12] Özel'in bu düşüncelerini yukarıdaki yazıda ele alınan düşüncelerle bir arada okuduğumuzda, şöyle bir sonuca ulaşılabiliriz: Özel, poetik açıdan, modern Türk şiir geleneğinde -bir anlamda- birbirine zıt olarak konumlanan iki büyük şiir

---

[9] Bu konuda bkz. Atilla Özkırımlı, *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, Ümit Yayıncılık, Ankara 1995, s. 237-242. Tahir Abacı, *Şairler Kahvehanesi,* İkaros Yayınları, İstanbul 2018, s. 239-244.

[10] *Şiir Okuma Kılavuzu*, s. 163.

[11] Georgiy Valentinoviç Plehanov, *Sanat ve Sosyalizm,* Çev. Selim Mimoğlu, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1967, s. 68-69.

[12] *Şiir Okuma Kılavuzu,* s. 123.

akımının/hareketinin farklı noktalarını benimser. Daha açık bir ifadeyle Özel, toplumcu şiirin içerikle, İkinci Yeni şiirinin ise biçimle ilgili kazanımlarını sahiplenir. Onun bu dönemdeki şiirine hemen hemen paralel bir şekilde poetikasının genel doğrultusu da bu iki kazanım öbeğinin benimsenişi üzerinden seyreder, denilebilir.

1.3. Poetikada İkinci Dönem: *Şiir Okuma Kılavuzu* ve Sonrası

Yukarıda da belirtildiği gibi; Özel'in ilk dönem poetikası detaylı ve net bir biçimde varlık göstermiş değildir. Ele aldığımız iki yazı bu noktada elbette önemlidir; ancak bunlar da daha çok geçmiş dönemlerin şiirlerine yönelik eleştiriyi imleyen, belli bir "merkezî fikir" etrafında toplanamayan ve hakkıyla temellendirilemeyen düşüncelerle somutluk kazanır. Tüm bunlara karşın Özel'in ikinci dönem poetikası, oldukça gelişmiş bir yapı arz eder. Şiirin temel niteliğinden modern Türk şiirinin genel sorunlarına kadar pek çok noktaya dönük fikirleri barındıran bu poetika, "esaslı anlamda" bir poetikadır. Dolayısıyla Özel'in net, detaylı ve olgun poetik düşüncelerini, onun İslâmcı ideolojiyi benimsediği ve buna uygun olarak şiirinin içeriğini "İslâmileştirdiği" ancak İkinci Yeni'den gelen biçimsel imkânları hemen hemen koruduğu yıllarda aramak gerekir. Daha açık bir ifadeyle dile getirmek gerekirse; Özel'in poetisyenliği, esas olarak, ilk kez 1980'de yayımlanan ve poetikasının ikinci dönemini başlatan *Şiir Okuma Kılavuzu*'yla ortaya çıkar.

1.3.1. Dilin Zaafiyetine Karşı Şiir yahut Rus Biçimciliğinin Negatifi

Şiir nedir? Bu soruya, "resmî" olarak yaklaşık 2500 yıldır, yani Aristo'nun *Poetika*'sından bu yana insanlığın bir cevap aradığı malumdur. Zaman zaman "mymesis" ile zaman zaman "iç dünya" ile zaman zaman "dil" ile şiirin niteliği ve işlevi üzerine çeşitli açıklamalara girişilmiştir. Ancak sonuç itibariyle evrensel ölçekte bir cevaba rast gelinmemiştir. Söz konusu "arayış"ın süreksizlik kazanmasının sebebi de budur. İşte İsmet Özel de bu yolda bir "arayışçı" olmuş ve şiirin niteliği üzerine bazı açıklamalara girişmiştir ki onun ikinci dönem poetikası bağlamında ilk olarak üzerinde duracağımız nokta bu çerçevede açığa çıkmaktadır.

Özel, şiirin niteliğini dilin niteliği üzerinden tanımlamaya çalışır. *Şiir Okuma Kılavuzu*'nun 5. bölümünde; tarihin belli bir döneminden itibaren insanlar arası ilişkinin bozulmaya başladığını, dilin iletişim hususunda zaafa düştüğünü, işlevini hakkıyla yerine getiremediğini, şiirin

de tastamam bu noktada anlam (veya varlık) kazandığını (şiirin asal niteliğinin de bu noktadan itibaren belirdiğini) dile getirir. Şiir, Özel'e göre, mevcut dil ile *artık* anlatılamayacak olanı anlatmaya yardımcı olan bir anlatım/iletişim enstrümanıdır*:* "Ne zaman insan karanlık bir yerde sayıklamaya itilmiş, insan ilişkileri karışık, karıştırıcı, bozucu niteliklere bürünmüş, insanın başka bir insana söyleyeceği söz anlamını kaybetmiş, insan davranışları yapaylık, içtensizlik yüklü hale gelmişse, insanlar şiir okumak, şiirle uğraşmak, şiirden öğrenmek gereğini duymuşlardır. Böyle de olmak zorundadır. Çünkü şiir anlatılmaz bir şeyin anlatılmaya çabalanmasının sonunda, anlatılabilir bir şeyin yeniden anlamlı kılınması için gösterilen bir çabanın sonunda, yeterince anlaşılmayan bir şeyin etkili bir anlatıma kavuşturulması uğrunda harcanan çabaların sonunda ortaya çıkar. Öyleyse dilin bütün önemini muhafaza ederek kullanıldığı bir ortamda değil dilin kendi anlatım kolaylığını kaybettiği, insanların günlük yaşayışlarında kelimelerin anlatım gücüne ulaşamadıkları, 'kullanılan dilin gerektirdiği ilişkilere olan güvenin sarsıldığı bir ortamda' şiir, insanların özlediği istediği ve işlerine yarayacağına inandığı bir etkinlik olarak belirir."[13]

Şüphesiz Özel'in şiirin temel niteliği hakkında dile getirdikleri, bir yandan, Abdülhak Hâmid'in -Türk edebiyatında bireyci romantizmin ilk beyannamesi olarak görebileceğimiz- "Makber Mukaddimesi"ndeki düşüncelerini hatırlatır. Hâmid'e göre şiir, düşünülenlerin, duyumsananların bazen ifade edilemediği ve böyle bir durum karşısında "kalemi ayak altına alıp ezmek"[14] dışında herhangi bir tepkiye yer olmadığı zaman açığa çıkar. Dolayısıyla "en güzel, en büyük, en doğru şiir, bir hakikat-i müdhişenin tazyiki altında hiçbir şey söyleyememektir".[15] Böyle bir düşünce örüntüsü, açıktır ki, "korkunç bir realite" karşısında duyumsananların dile dökülmesindeki zorlu çabayı imlemektedir. Ancak Hâmid, bu zorlu çabanın kendisini şiir olarak görür; Özel için ise şiir, bu zorlu çabanın sonunda ortaya çıkan ürünün kendisi olarak belirir (yukarıdaki alıntıda geçen şu ifadeyi tekrardan hatırlatmak yerinde olur: "Çünkü şiir anlatılmaz bir şeyin anlatılmaya çabalanmasının sonunda, anlatılabilir bir şeyin yeniden anlamlı kılınması için gösterilen

---

[13] *Şiir Okuma Kılavuzu*, s. 27.
[14] *Şiir Okuma Kılavuzu*, s. 103
[15] Abdülhak Hâmid Tarhan, *Bütün Şiirleri,* Dergâh Yayınları, Haz. İnci Enginün, İstanbul 2013, s. 102-103

bir çabanın sonunda, yeterince anlaşılmayan bir şeyin etkili bir anlatıma kavuşturulması uğrunda harcanan çabaların sonunda ortaya çıkar."). Kısaca; şiirin temel niteliğine yönelik olarak Özel, Hâmid'in imlediğinin "bir adım ötesindekini" imler. Ancak Özel'in şiirin temel niteliği hakkında ifade ettikleri, diğer yandan (ve hatta daha çok) Rus Biçimcileri'nin şiir etrafında, *ostranenie* (*yadırgatma/yabancılaştırma*) kavramıyla dile getirdiği düşünceleri hatırlatır. Rus Biçimcileri'nin ilgili düşüncelerini kısaca şöyle özetleyebiliriz: Şiir dili, gündelik dilden uzaklaşılarak; daha açık bir ifadeyle, gündelik dilin özellikle imgesel ve metaforik olarak işlenmesi/dönüştürülmesi işlemi sonucunda elde edilir. Böyle bir dilin, gündelik dilden uzaklaştığı ölçüde alımlayıcının algısını değiştireceği malumdur. İşte yadırgatma/yabancılaştırma da tastamam bu algıyı değiştirme kuvvetidir.[16] Elbette böyle bir özetleme ile sadece Rus Biçimcileri'nin şiir hakkındaki temel düşüncelerini aktarmış olmayız; Özel'in bu bağlamdaki düşüncelerini de -bir açıdan- "negatiflemiş" oluruz. Şöyle ki; Rus Biçimcileri için şiir, gündelik dilin dönüştürülmesiyle ve *yabancı* bir hâle gelmesiyle ortaya çıkmakta; Özel için ise şiir, tersine, insana *yabancılaşmış*, onun duygu ve düşüncelerini ifade etme kudretini yitirmiş bir dilin tekrardan insanî nitelik kazanmasıyla, "insanların özlediği, istediği ve işlerine yarayacağına inandığı bir etkinlik" hâline getirilme çabasıyla somutluk kazanmaktadır. Demek ki Özel'in şiir üzerine düşünceleri, belli bir açıdan bakılınca, Rus Biçimcileri'nin ilgili düşüncelerinin negatifi olarak da okunabilir.

Bu bahsi kapatmadan evvel, Özel'in bu çerçevedeki açıklamalarına dönük olarak iki nokta üzerinde daha durmakta fayda olduğunu da dile getirmek gerekir. İlk olarak; Özel'in söz konusu açıklamaları, bir yerde temelsizlikle maluldür: Özel, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi (yahut yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere), insanlar arası ilişki biçiminin bozulduğu ve dilin iletişimsel açıdan zaafa düştüğü, insana yabancılaştığı bir dönemden bahseder. Bu dönem, sınıflı toplumların belirdiği, Hegel tarafından "bilincin mutsuzluğu"[17] olarak imlenen insanî yabancılaşmanın ortaya çıktığı dönem midir? Yoksa daha evvelinde,

---

[16] Rus Biçimcileri'nin ilgili görüşleri için bkz. Viktor Şklovski, "Teknik Olarak Sanat", Tzvetan Todorov, *Yazın Kuramı: Rus Biçimcilerinin Metinleri*, Çev. Mehmet Rifat-Sema Rifat, YKY, İstanbul 2010, s. 71-90.

[17] Georges Politzer, *Felsefenin Temel İlkeleri*, Çev. Erol Esençay, İlya İzmir Yayınevi, s. 345.

ilkeller arasında çatışmanın vuku bulduğu bir dönem midir? Eğer ilki ise, büyüsel/dinsel bir nitelikte de olsa sınıflı toplumların evvelinde de şiirin bulunduğu söylenebilir.[18] Eğer ikincisi ise, ilkellerin şiirin doğuşu bağlamında etken konumda bulunan çatışmasının/çatışmalarının verili tarihsel bilgiler ışığında açıklanmasının mümkün olmadığı belirtilebilir. Hâsılı, Özel'in şiirin niteliğine dönük düşüncelerini temellendirmek için işaret ettiği "milat", her koşulda "boşlukta kalmaktadır." Gerçi bu durum, şiirin niteliğine dair açıklamaları gölgelemekten uzaktır; ancak bu niteliği ortaya çıkaran şartların açıklanması hususunda akılda büyük soru işaretleri yaratmaktadır.

İkinci olarak ise, Özel'in şiirin niteliği üzerine yapmış olduğu açıklamaların, her "yetkin" poetikanın –muhakkak- cevap verdiği bir soruya, "içerik mi, biçim mi?" sorusuna biraz örtük bir yanıtı da barındırdığı söylenebilir. Şöyle: Özel'in, yukarıda da ele aldığımız gibi, şiirin dilden daha yetkin bir anlatım aracı olduğunu dile getirmesi, yani "anlatım"a vurgu yapması, estetik anlamda da olsa içeriğe biçimden bir üstünlük bahşettiğini düşündürebilir. Nitekim Özel'in, *Şiir Okuma Kılavuzu*'nun dokuzuncu kısmındaki "Başlangıcından beri şiir başkaldıranların, baskıya, zorbalığa karşı koyanların sesidir. Haksızlığa uğrayanların bir haykırışıdır şiir."[19] cümleleri de böyle bir yoruma fırsat vermektedir. Çünkü dünden bugüne, gerek Türk gerekse de dünya şiir tarihinde, şiirde başkaldırı misyonunu tanıyanların (Louis Aragon, Pablo Neruda, Nâzım Hikmet vs.) ekserisinin "içerikçi" olduğu malumdur.

1.3.2. İyi Şiir Nedir?

Buraya kadar, Özel'in şiirin niteliği hakkındaki düşüncelerini ana hatlarıyla verdiğimiz söylenebilir. Fakat gelinen noktada akılda şöyle bir sorunun takılı kaldığının da dile getirilmesi elzemdir: İyi şiir nedir? Özel'in "Barbarın Dili Şiir" ve "Demon-Krasiye Karşı Şiir" yazıları, bu soruyu yanıtlamamıza fırsat verebilir. Özel, ilk yazıda, emperyalist Batı medeniyetinin kendisi dışında konumlananlarla, yani ezilenlerle iki türlü ilişki kurduğunu; ilkinde uyumlu bir eklemlenmenin, ikincisinde ise barbarlaştırmanın somutluk kazandığını dile getirir: "Kendini merkeze

---

[18] Hatta sadece şiir değil, bütün olarak sanat da büyüsel işlev yüklü bir hâlde ilkel, sınıfsız toplumlarda mevcuttur. Bu konuda özlü bir bilgi için bkz. Hilmi Yavuz, *Avrupa'nın Zihin Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 63-64.

[19] *Şiir Okuma Kılavuzu,* s. 59.

yerleştiren medeniyet yerini kaybetmemek için yapısındaki belli özellikleri devreye sokar, nesneler arasındaki ilişkileri sabitleştirme gücünü harekete geçirir. Merkez dışında kalanın önünde iki seçenek vardır: Ya merkezdekinin üstünlüğünü kabullenecek ve medeniyetin kendine biçtiği bir yere rıza gösterecektir, dolayısıyla medeniyetin dilinden anlar hale düşecektir; ya da merkezin üstünlük iddiaları karşısında savaşı göze alacaktır. İşte o zaman barbarlığı da üstlenmiş sayılır, çünkü söyleneni anlamamaktadır."[20] Barbarın, "merkezin üstünlüğü karşısında savaşı göze alacağı" sırada kullanacağı enstrümanlardan biri de şiirdir. Nitekim Özel'e göre, "bir hak arama dili olarak şiirin modern dünyada tuttuğu yer toplum ilişkileri içinde barbarın tuttuğu yere uygun" düşmektedir. İkinci yazısında ise Özel, emperyalist Batı'nın bugün "demon-krasi" yani "şeytan-gücü" olarak var olduğunu, çünkü "Bugün Batı olarak karşımızda yalnızca DEMON-KRASİ"nin somutluk kazandığını[21] söyler ve şiire de "demon-krasi karşısında gücümüzü toplayabileceğimiz bir soluklanma alanı olduğu için ilgi duymamız"ın[22] gerekli olduğunu belirtir.

Özel'in bu iki yazısından anlaşılmaktadır ki iyi şiir; emperyalist Batı karşısında bir cephe oluşturan, daha açık bir ifadeyle, mücadele için "ant içmiş" anti-emperyalizm cephesinin etkin bir enstrümanı olarak konumlanan şiirdir. Fakat nasıl bir anti-emperyalizm söz konusudur burada? Bu anti-emperyalizm tutumu, kaynağını hangi doktrinden almalıdır? Bu sorunun yanıtını da Özel'in "'Sünni' Şair Olur mu?" başlıklı yazısında bulabiliriz: "Genetik mühendisliği yoluyla insan imal etmeye yönelmiş bir dünya, nükleer ve kimyasal silâhlarla siyaseti yönlendiren bir dünya, elektronik sanayiin her türlü çılgınlığa meydan verdiği bir dünya, trafik lambalarından tutun da kitle iletişim araçlarına kadar her alanda insan denen canlıyı sıkı bir denetim altına alan bir dünya mu'tezil bir dünyadır. Serserî şair bu rezil mu'tezil dünyada çalkantıya uğramış toplumun belkemiğindeki irkilişi çabucak kavrar. Sapkınlıkta ittifak edilmemesi gereğini sezişiyle muhalif tarafta yerini alır. Gerçek merkezin ehl-i sünnet ve'l-cemaat anlayışı çerçevesinde bulunabileceğini farkedişiyle uyumsuzluğu seçer, çünkü uyumlu bir tutum sapkınlıkta

---

[20] *Şiir Okuma Kılavuzu,* s. 81.
[21] *Şiir Okuma Kılavuzu*, s. 166.
[22] *Şiir Okuma Kılavuzu*, s. 166.

ittifak edilebileceği tehlikesini getirecektir."[23] Bu sözlerden anlaşılmaktadır ki; emperyalist Batı karşısında konumlanan şiir, Özel'e göre, doktrin açısından kaynağını İslâm'dan veya İslâmcılıktan alacaktır.

Bütün bu açıklamalardan şu sonuca varmaktayız: Özel için iyi şiir, emperyalist Batı'ya İslâm –veya İslâmcılık- adına meydan okuyan şiirdir ki Özel'in kendisi de *Of Not Being A Jew* kitabındaki şiirleriyle bu yolda bir amaç güttüğünü, söz konusu kitabın "mukaddime"si olarak yorumlanabilecek kısmında dile getirir gibidir: "Küfrün azametine, kâfirlerin haşmetine rağmen bu kitap var. Bir yandan çobanından padişahına kadar şair olan millete senet tedarik etmenin keyfini sürmek, diğer yandan her türden millet düşmanlarına her bakımdan nispet vermek, onları çatlatmak üzere var."[24]

Burada, Özel'in iyi şiire dönük yargısı hakkında iki hususu da belirtmek gerekir: İlkin, söz konusu yargının, onun ideolojisinin temel paradigmasıyla oldukça net bir paralellik/uyumluluk arz ettiği düşünülebilir. Şöyle ki Özel, bir dönem Marksist ideolojiyi olduğu gibi İslâmcı ideolojiyi de Batı karşıtlığı (anti-emperyalizm) ekseninde benimsemiştir. Bunu en net şekilde, *Genç Bir Şairden Genç Bir Şaire Mektuplar* kitabının önsözünde "Gençliğimizin birkaç yılında Türkiye için de fırsat sayılabilecek bir atılım umudunu tatmıştık. Ben kendi payıma bu umudun süreği olarak Müslüman kimliğe sahip çıktığımı savunuyorum"[25] ifadeleriyle özetler. İkinci olarak ise söz konusu yargının hem dünya hem de Türk şiir tarihinden pek çok eseri "saf dışı" bırakmayı öncelediği barizdir. Böyle bir önceleme de Lev Tolstoy'un *Sanat Nedir?* eserinde, dini/ahlaki sanata öncelik tanıyıp modern Batı sanatının neredeyse tamamını yok sayışını[26] anımsatır. Gerçi şunu da belirtelim: Özel'in bu düşüncesi, ileride de göreceğimiz üzere, İkinci Yeni hakkındaki düşünceleriyle belirli açılardan zıtlıklar oluşturmaktadır. Dolayısıyla onun, bu düşüncede daimi bir şekilde "ikrar" ettiğini de söyleyemeyiz.

---

[23] *Şiir Okuma Kılavuzu*, s. 71-72.
[24] İsmet Özel, *Of Not Being A Jew*, Tiyo, İstanbul 2014, s. 5.
[25] Ataol Behramoğlu-İsmet Özel, *Genç bir Şairden Genç Bir Şaire Mektuplar*, Oğlak Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 22.
[26] Lev Tolstoy, *Sanat Nedir?,* Baran Dural, Şule Yayınları, İstanbul 1993, s. 65-144.

1.3.3. Şiir, Propaganda ve Başkaldırı

Özel'in ikinci dönem poetikasındaki önemli bir nokta da şiir-ideoloji ilişkisi çerçevesinde somutluk kazanır. Bu da doğaldır bir bakıma, çünkü dönem Türkiye'de propagandist şiirin zirve yaptığı, hatta -Jacques Rancière'in deyişiyle söylersek- *sanat rejimi*nin[27] büyük oranda propagandist bir yaklaşım sergilediği "zor yıllar"a tekabül etmektedir. Böyle bir dönemde poetika inşa etmeye çalışan herhangi bir şairin ve hâliyle de Özel'in, şiir-ideoloji ekseninde –olumlu veya olumsuz- bir bildirimde bulunması kaçınılmazdır. Peki, neler söyler bu eksende Özel?

Özel için şiir; ideolojilerin, siyasi hareketlerin bir kaynak metni gibi işleyemez. Bu, onu şiir olmaktan çıkarır; düzyazısal bir boyuta getirir. Aynı zamanda şiir, ideolojilere ve siyasi hareketlere dayanılarak değerlendirilemez. *Şiir Okuma Kılavuzu*'nun dokuzuncu bölümünün ilk paragrafında Özel, işte bu hususları dile getirir: "Şiirler, bir dünya görüşünün kaynak metinleri değildir. Hangi metnin bir dünya görüşünün kaynağı olduğunu söylerseniz, o metnin artık şiir olmadığını söylemiş olursunuz. Biz bir şiiri herhangi bir dünya görüşü sahibi olmak ya da bir dünya görüşü içinde haklı delillerle kendimizi beslemek için okumayız. Bu yüzden de şiirin iyi ya da kötü oluşu o şiirde yer alan yargıların doğru veya yanlış kabul edilmesiyle ilgili değildir. Eğer benimsediğimiz düşünceler, sahip olduğumuz değer yargıları dolayısıyla şiir okuyacaksak vakit kaybetmiş olacağız. Hiçbir şiir bize bir dünya görüşünün ana metinleri kadar açık ve doyurucu malzeme sunmaz. Çünkü hiçbir şiir düşünceyi dile getirmede düzyazının sağlamlığını kazanamaz."[28]

Gelgelelim Özel için son tahlilde içeriğin ön planda olduğunu ve onun emperyalist Batı karşıtı, İslâmcı şiirden yana bir tutumu önceliğini yukarıda dile getirmiştik. Öyleyse Özel'in bu açıklamaları, söz konusu açıklamalarla bir çelişki mi oluşturmaktadır? İlk bakışta, Özel'in kendisiyle çeliştiğini söyleyebilmek mümkündür; ancak biraz "derin" bir bakışla meseleye yönelirsek, Özel'in aslında bir çelişki içerisinde olmadığını rahatlıkla görebilmek de mümkündür. Özel; şiirde

---

[27] Rancière'in terminolojisinde bu kavram, sanatsal hegemonya/estetik düzen anlamına gelmektedir. Bu hususta detaylı bilgi için bkz. Jacques Rancière, *Estetiğin Huzursuzluğu: Sanat Rejimi ve Politika*, Çev. Aziz Ufuk Kılıç, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 23-47. S. 166.

[28] *Şiir Okuma Kılavuzu*, s. 40.

başkaldırıyı, haksızlıklara karşı koyuşu reddetmez; nitekim dünden bugüne şiirin başlıca misyonu da bu yönde belirmiştir. Ancak bu misyonun propagandist bir boyuta gelmesine; şiirin bu şekilde, yani düzyazısal olana doğru bir meyil göstermesine; daha özlü bir şekilde söylersek, biçimin göz ardı edilmesine tahammül edemez. Nitekim, *Şiir Okuma Kılavuzu*'nun altıncı bölümünde, şiirde "bir parça" da olsa "message"ın bulunabileceğini, ancak şiirin işleyişinin -temelde- insana özgü yanı göstermekle ortaya çıktığını dile getirirken Özel bir anlamda bu noktaya işaret etmektedir*:* "Hayvan için çığlık, mırıltı, haykırış, homurtu, inleme neyse insan için de şiir odur. İçinde bir parça 'message' bulunur ama asıl işleyişini sesi çıkaranın ne cins bir mahlûk olduğunu hemcinsine ve mümkünse yabancı türlere göstermekliğiyle yerine getirir."[29]

"Derin" bakışın derecesini biraz daha arttırdık mı, esasında, şiir-ideoloji-başkaldırı üçgeninde Özel'in açıklamalarının, onun şiirin niteliği hakkında dile getirdikleriyle doğrudan bağlantılı ve son derece uyumlu olduğunu dahi görebiliriz. Şöyle ki şiir; gündelik dil ile anlatılamayanı anlatmaya yardımcı bir araç olarak tanımlandığında, onun propaganda ve düzyazı gibi gündelik dil çerçevesinde değerlendirilebilecek unsurlarla yakınlık kurmasının reddi elzem hâle gelir. Şiir, dil karşısında bir "üst-dil"dildir; onun "üst"lükten vazgeç(iril)mesi, yıkım demektir.

1.3.4. Modern Şiire ve Modern Türk Şiirine Bakışlar

Özel'in ikinci dönem poetikasında şiirin niteliği, estetik açıdan durumu ve onun ideolojiyle olan ilişkisi üzerine açıklamaları barındıran kulvarın (ki buraya kadar bu kulvar üzerinde durduk) yanında modern şiir ve modern Türk şiiri üzerine açıklamaları barındıran bir başka kulvar vardır. Elbette bu kulvarda dile getirilenler, hem hacim hem de sistematiklik açısından ilk kulvardakilere yaklaşamaz; ancak yine de Özel'in poetik haritasını genel hatlarıyla anlamak açısından bunların ele alınması elzemdir.

Özel, modern şiirin en temel niteliğinin mevcut dünya düzenine karşı tepki olduğunu dile getirir. "Şairler 'Intellect'in Pençesinde" adlı yazısında, bu niteliği şöyle ele alır: "Modern şiiri 'modern' yapan öğe, şairin dünyaya gösterdiği organik tepkidir, diyebiliriz. Düşünce ve

[29] *Şiir Okuma Kılavuzu*, s. 34.

çözümlemeci düşünsel yaklaşım Yeni Dünya'yı bile geride bırakmış bulunan bir sanayi ve teknoloji çağında insanın bütün kıvrımlarında söz sahibi olduğunu göstermiş, örgütlenmiş yaşama biçimi ve onun maddî öğeleri insan hayatının bütün fiyortlarına gemilerini sokmuştur. Şairin karşısındaki dünya bütüncül (totalitaire) bir dünyadır. Şiir bu dünyaya olan tepkisini sadece anti-totalitaire tavırla değil, aynı zamanda kendi bütünlüğünün bilincini elinde bulunduran, sağlığını organizmaya atfeden bir tavırla göstermiştir."[30] Özel'e göre bu yolda ilk taşı koyan, *İlahi Komedya*'sıyla Dante'dir; ancak esas kurucu kişi, bir başka ifadeyle modern şiirin "vaftiz babası", Charles Baudelaire'dir.[31]

Belirtmek gerekir ki Baudelaire'in modern şiirin kurucusu olduğu tezi hem Batı'da hem de Türkiye'de birtakım yazarlarca da öne sürülmüştür.[32] Hatta Baudelaire, söz konusu yazarlar tarafından, salt modern şiirin değil aynı zamanda modern sanatın da kurucu ismidir. Fakat Baudelaire'in yine söz konusu yazarlar nezdinde esas özelliği; daha doğrusu, modern şiirin (ve hatta modern sanatın) temel ilkesi hâline gelen tutumu, onun şiirde modern dünyaya karşı bir başkaldırı ortamı yaratması ve uzlaşmaz bir kişiliği aşikâr etmesi değil, "mymesis"çi sanat görüşünün zıttına olarak, bireyin iç dünyasına yönelmesidir. Bilindiği üzere Baudelaire'e gelene kadar şiirin ve sanatın –genel olarak akademilere dahi kabul gören- temel estetik yönelimi, dış dünyaya dönük "mimetik" bir bakışı somutlaştırmaktır; fakat Baudelaire, aksine, bireyin iç dünyasını, onun özgün duygu ve düşüncelerini şiirselleştirmiştir.

Modern Türk şiiri hakkında Özel'in dile getirdiklerine gelirsek; bu noktada ilk olarak, onun Türkiye'de modern şiire, Türk modernleşmesi içerisinde ayrı bir konum bahşettiğini dile getirmek gerekir. Özel'e göre Tanzimat'tan bu yana süregelen modernleşme sürecinde, en (hatta tek) başarılı olunan alan şiir alanıdır. "Modern Türk Şiirinin Savunması" başlıklı yazısında Özel, Berlin'de bir panel dolayısıyla bulunduğu sırada gittiği bir okul ile ilgili hatırası üzerinden bunu şu şekilde açıklar: "Berlin'de bir panel dolayısıyla bulunurken, bizi, Türkiye'den giden

---

[30] *Şiir Okuma Kılavuzu*, s. 157.
[31] *Şiir Okuma Kılavuzu,* s. 147.
[32] Bu konuda bkz. Marc Jimenez, *Estetik Nedir?,* Çev. Aytekin Karaçoban, Doruk Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 211-230. Ali Artun, "Sunuş", Charles Baudelaire, *Modern Hayatın Ressamı*, Çev. Ali Berktay, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 9-79.

insanları, öğrencileri arasında Türk çocuğu bulunan bir okula, okulun öğretmenleriyle görüşmeye çağırdılar. O toplantıda, ister istemez, düzenlenen panel dolayısıyla, Laik-İslâmcı ayrımı Türkiye'den gelenler arasında var gibiydi. 'Laik' adı verilen kesimin temsilcileri sayılabilecek isimler modernlikten söz etmeye başladılar. Alman öğretmenlerden birisi araya girip şöyle bir soru sordu: 'Türklerin veya Türkiye'nin modernliğe katkısı nedir?' Bu soru orada bulunan herkesi çok şaşırttı ve ben o zaman içimden modern Türk şiirinin, modernliğe Türkiye'nin yaptığı katkı olduğu düşüncesini geçirdim."[33] Peki, modern Türk şiiri bu "başarı"sını neye borçludur? Bunun cevabını, yine aynı yazıda bulabiliriz. Özel'e göre modern Türk şiirinin, modernleşme sürecinin diğer alanlarında görülemeyecek olan başarısı, ona öncülük eden şairlerin "geleneğin değerlerini alt edebilmiş olmasıyla açıklanabilir."[34]

Modern Türk şiirinin tarihsel serüvenine bakıldığında, Özel'in bu savının büyük oranda doğrulanabilir olduğunu dile getirebiliriz. Gelenekten (divan şiirinden) "ses" bağlamında faydalanan Yahya Kemal ile "imge" bağlamında faydalanan Ahmet Haşim gibi birkaç modern şair –bazı yönleriyle- istisna tutulduğunda, modern Türk şairlerinin söz konusu geleneği yıka yıka ilerlediği rahatlıkla görülebilir.

Modern Türk şiiri bağlamında Özel'in ele aldığı bir başka nokta ise söz konusu şiirin tarihsel sürecinde görülen çizgilerdir ki "Şairleri Affedebiliriz" başlıklı yazısında bu görüşlerini net bir şekilde aktarır. Özel, genel itibariyle, modern Türk şiirinin tarihsel serüveninde iki temel çizginin varlığını saptar. Bunlardan ilki; Tevfik Fikret, Mehmet Âkif, Nâzım Hikmet gibi şairlerin bulunduğu ve ideolojik/etik bir şiir anlayışının öne çıktığı çizgidir. Bu çizgiyi Özel, "Ethos ağırlıklı çizgi"[35] olarak adlandırır. Bu çizginin karşısında ise Cenab Şahabeddin, Yahya Kemal, Ahmet Haşim gibi şairlerin bulunduğu ve bireyci/duygulanıma dönük bir şiir estetiğinin yer aldığı çizgi vardır; Özel, bu çizgiyi de "Pathos ağırlıklı çizgi"[36] olarak ele alır[37] [Şüphesiz Özel'in "Ethos

---

[33] *Şiir Okuma Kılavuzu,* s. 185
[34] *Şiir Okuma Kılavuzu,* s. 187.
[35] *Şiir Okuma Kılavuzu*, s. 68.
[36] *Şiir Okuma Kılavuzu*, s. 69.
[37] Belirtmek gerekir ki, 31 Aralık 2005 tarihli Cemal Reşit Rey'deki bir konferansında Özel, "Ethos ağırlıklı çizgi"-"Pathos ağırlıklı çizgi" ayrımını isim olarak kısmen revize eder ve "Ethosçu kanat"-"Pathosçu kanat" şeklinde belirler. Bkz. *Şiir Okuma Kılavuzu*,

ağırlıklı çizgi"-"Pathos ağırlıklı çizgi" ayrımı, Birol Emil'in "Modern Türk Edebiyatında Hâkim Temayüller" makalesindeki "ferdi temayül"-"sosyal ve politik temayül" ayrımını hatırlatır. Emil, modern Türk şiiri de dâhil modern Türk edebiyatının, tarihsel süreç açısından, bir yandan sosyal/politik kulvarda ("sosyal ve politik temayül"), diğer yandan da bireyci bir kulvarda ("ferdiyetçi temayül") ilerlediğini, dolayısıyla bu bağlamda iki "hâkim temayül"ün somutluk kazandığını söyler.[38]]. Özel'e göre baskın olan çizgi ise "Pathosçu" olandır. Çünkü modern Türk şairlerinin çoğu milletin olanaklarına değil, devletin olanaklarına yaslanmıştır: "Türk şiiri modernleşmesini ethos ağırlıklı kanaldan değil de, daha ziyade kanaldan pathos akarak gerçekleştirdiyse bunun sebebini geçen zaman içinde şairlerin devlete milletten fazla yaslanmakta sakınca görmeyişlerinde bulabiliriz."[39]

Belirtmek gerekir ki Özel'in modern Türk şairlerinin büyük kısmının "devlete milletten fazla yaslanmakta sakınca görmeyişleri"ni belirtmesi, önemli bir gerçeğe işarettir. Gerçekten de modern Türk şairleri, bir döneme kadar, "patrimonyal devlet yapısı" çerçevesinde saray ile irtibatta bulunan geleneksel Türk şairlerinin[40] bir süreği olarak, devletten -en azından epistemolojik anlamda- kopuş yaşamamışlardır. Tuncay Birkan'ın da yerinde işaret ettiği gibi bu kopuş, yani "dünya ile devlet arasında" kalan Türk şairinin devletten ayrı bir yol çizmesi 1960'lara doğru, yani oldukça geç bir tarihte netleşmeye başlamıştır.[41] Özel'in de bu "kopuş nesli"nden olduğu söylenebilir. Nitekim kendisi de "Ethos ağırlıklı çizgi"den yana bir tutumu benimser. Bunu aynı yazıda bugünkü Türk şairlerinin tercih etmesi gereken yolun açıklandığı satırlardan anlayabiliriz: "Dünya sistemi adı verilen merkezî devlet şiiri sindirmede yetersiz kaldığını kanıtlayanların örgütü. Şairler burjuva enternasyonalizminin kendilerini icbar ettiği çürümeyi çekmek veya pathos ağırlıklı şiirin hız kazandırdığı modernleşmenin ethos ağırlıklı

---

s. 209-210

[38] Birol Emil, "Modern Türk Edebiyatında Hâkim Temayüller", *Türk Kültür ve Edebiyatından 1: Meseleler,* Akçağ Yayınları, Anlara 1997, s. 146-158.

[39] *Şiir Okuma Kılavuzu*, s. 69.

[40] Divan şairlerinin "patrimonyal devlet yapısı"na uygun bir şekilde patronajla ilişkileri hususunda ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalcık, *Şâir ve Patron: Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2011, s. 7-51.

[41] Tuncay Birkan, *Dünya ile Devlet Arasında Türk Muharriri: 1930-1960*, Metis Yayınları, İstanbul 2019, s. 52.

şiirdeki karşılığını keşfetmek tercihiyle yüzyüzedirler."[42]

Özel'in modern Türk şiiri üzerine dile getirdikleri arasında öne çıkan düşüncelerin bir grubu da İkinci Yeni üzerinedir. Ancak burada ilginç bir durum belirir; "Ethos ağırlıklı çizgiyi" savunan ve güncel şiir koşullarında bu "çizgi"yi zorunlu bir tercih olarak gören Özel, daha çok "Pathos ağırlıklı çizgi"ye yakın bir konumda bulunan İkinci Yeni'yi yüceltir. Onu yarattığı olanaklarıyla, öne sürdüğü açılımlarıyla modern Türk şiirinin "son modern atılımı" olarak görür. Bu konuya Özel, en net ve en çarpıcı bir şekilde, 2006 yılında İzmir'deki TÜYAP konferansında değinir (bu konferans metni, "Şiir Kokusu" adıyla *Şiir Okuma Kılavuzu*'na eklenmiştir): "Türk şiiri, dünyada yaşanabilecek yerin Türkiye olduğunu göstermek ve dünyaya, birlikte yaşanacak insanların Türkler olduğunu göstermek işleviyle yüklü bir şiirdir. Bunu, modernleşmenin, Türkiye'ye ait modernleşmenin son safhasına gelindiği zaman –yanlış bir adlandırmayla mı diyeceğiz, isabetli bir adlandırmayla mı diyeceğiz onu tartışmalıyız- İkinci Yeni şiiriyle yaptı. Türk şiiri, 1954-59 yılları arasında son modern atılımını yaptı. Bu modern atılım Avrupa milletleri arasında Türklerin komplekse kapılacak yeri olmadığını, Türklerin en az Avrupalılar kadar zihnî bir hazineye sahip olduklarını gösteren bir şiir akımıydı: İkinci Yeni şiir akımı."[43]

Şüphesiz Özel'in "Ethos kanadı"nı savunmasına rağmen daha çok "Pathos kanadı"nın yanında sayılabilecek İkinci Yeni'den övgüyle söz ederek çelişkiye düşmesinin sebebini -yer yer konu dışına çıkmayı da göze alarak- şu şekilde izah edebiliriz: Özel'in 74 öncesi şiiriyle 74 sonrası şiiri arasında, onun bu dönemdeki ideolojik dönüşümüne nazaran, büyük addedilebilecek bir dönüşüm göremeyiz. Her iki dönem, bir başka ifadeyle "Amentü" öncesi ve sonrası şiirinde de (örneğin; "Partizan"[44] ve "O Bağımsız Dağların"[45] şiirleriyle "Amentü"[46] ve "John Maynard Keynes'ten Nefretimin Yirmi Sebebi"[47] şiirleri bu bağlamda karşılaştırmalı bir şekilde ele alınabilir) iki unsur başattır: Batı'ya

---

42 *Şiir Okuma Kılavuzu,* s. 69.
43 *Şiir Okuma Kılavuzu,* s. 267-268.
44 İsmet Özel, *Erbain: Kırk Yılın Şiirleri,* Tiyo, İstanbul 2014, s. 65-70.
45 *Erbain: Kırk Yılın Şiirleri,* s. 29-30.
46 *Erbain: Kırk Yılın Şiirleri,* s. 177-184.
47 *Of Not Being A Jew*, s. 337-388.

başkaldırı (yahut anti-emperyalizm) fikri ve İkinci Yeni'nin biçimsel mirası. Bu hususta tek değişiklik, anti-emperyalizm fikrinin dayanağıdır. İlk dönemde Özel, Marksist/Leninist bir anti-emperyalizm fikrini; ikinci dönemde ise –yukarıda da belirtildiği gibi- İslâmî bir anti-emperyalizm fikrini öne çıkarır. Ancak İkinci Yeni'nin biçimsel mirası, hemen hemen aynı şekilde varlığını korur. İşte Özel'in İkinci Yeni'yi -kendi poetikasının temel argümanlarıyla çelişkiye düşmek pahasına- savunmasının sebebi de bu mirastır, denilebilir.

Sonuç

Özel'in poetikasını ana hatlarıyla eleştirel bir okumaya tabi tuttuğumuz bu yazıda ulaştığımız sonuçları şu şekilde özetleyebiliriz: Genel bir bakışla Özel'in poetikası, iki dönemde incelenebilir: Özel'in ilk, yani *Şiir Okuma Kılavuzu*'ndan (1980) önceki döneme ait poetikası, Marksist ideoloji ve "modernist-toplumcu şiir" yolu ile uygun bir profil çizer. Ancak, detaylı ve net düşünceleri içermez. Genel itibariyle; toplumcu şiir geleneğinin içeriksel, İkinci Yeni şiir geleneğinin ise biçimsel kazanımlarını sahiplenme etrafında somutluk kazanır. Özel'in ikinci dönemdeki poetikası ise kendisinin İslâmcı ideolojiyi, İslâmcı şiiri benimsediği yılların ürünüdür ve ilk baskısı 1980'de yapılan *Şiir Okuma Kılavuzu* ile başlar. Özel'in bu dönemdeki poetikası, genel itibariyle, iki kulvara dayalıdır. İlk kulvar, şiirin niteliği ve onun estetik/ideolojik noktaları etrafında somutluk kazanır. Bu kulvar çerçevesinde Özel, Abdülhak Hâmid'in ve Rus Biçimcileri'nin ilgili düşüncelerini hatırlatırcasına, şiirin temel niteliğinin, dilden daha üstün bir anlatım/iletişim aracı olduğunu ve estetik açıdan içeriğin biçimden daha mühim bir konum sergilediğini; iyi şiirin İslâmî bir cepheye yaslanarak Batı'ya başkaldırıyı önceleyen şiir olduğunu fakat böyle bir öncelemenin şiirin "şiirselliğine", yani biçimine zarar vermemesi gerektiğini dile getirir, denilebilir. İkinci kulvar ise, ilki kadar düşünsel yoğunluğa haiz olmamakla birlikte, özellikle de modern Türk şiiri tartışmalarına dair ufuk açıcı yorumları kapsar. Bu kulvar çerçevesinde Özel'in, modern şiirin temel niteliğinin dünyaya karşı koyuş ile somutluk kazandığını; Türk modernleşmesinin en -ve tek- başarılı alanının, "Ethos ağırlıklı" ve "Pathos ağırlıklı" olmak üzere iki "çizgi" üzerinden seyreden modern Türk şiiri olduğunu; kendisinin ilk "çizgi"yi öncelemesine rağmen ikinci "çizgi"ye yakın olan İkinci Yeni'yi –biçimsel mirasına sahip çıktığı için- Türk şiirinin son büyük modern atılımı olarak gördüğünü söyleyebiliriz.

Özellikle de ikinci dönemdeki poetikasıyla Özel'in, Türkiye'de en

yetkin modernist poetikalardan birisini ortaya koyduğunu dile getirebiliriz. Gerek derin içeriğiyle gerekse de sistematikliğiyle Özel'in bu dönemdeki poetikası; İlhan Berk, Hilmi Yavuz gibi isimlerin poetikalarıyla yarışabilir bir durumdadır. Ancak anlamsal derinliği kavrama bakımından, diğer isimlerin poetikalarının yanında Özel'inkinin zorlu bir süreci önceledi̇ği de barizdir. Bu durum dünden bugüne Özel'in poetisyenliğinin diğerlerinin yanında geri planda kalması sonucunu doğurmuştur.

Kaynakça

Abacı, Tahir, *Şairler Kahvehanesi*, İkaros Yayınları, İstanbul 2018.

Artun, Ali, "Sunuş", Charles Baudelaire, *Modern Hayatın Ressamı*, Çev. Ali Berktay, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, ss.9-79.

Behramoğlu, Ataol-Özel, İsmet, *Genç bir Şairden Genç Bir Şaire Mektuplar*, Oğlak Yayıncılık, İstanbul 1995.

Birkan, Tuncay, *Dünya ile Devlet Arasında Türk Muharriri: 1930-1960*, Metis Yayınları, İstanbul 2019.

Emil, Birol, "Modern Türk Edebiyatında Hâkim Temayüller", *Türk Kültür ve Edebiyatından 1: Meseleler*, Akçağ Yayınları, Anlara 1997.

Güngör, Bilgin, "Modernist-Toplumcu Türk Şiiri", *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Güz 2019, Yıl: 4, Sayı: 7, ss. 1-19.

İnalcık, Halil, *Şâir ve Patron: Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2011.

Jimenez, Marc, *Estetik Nedir?* Çev. Aytekin Karaçoban, Doruk Yayıncılık, İstanbul 2008.

Özel, İsmet, *Erbain: Kırk Yılın Şiirleri*, Tiyo, İstanbul 2014.

Özel, İsmet, *Of Not Being A Jew*, Tiyo, İstanbul 2014.

Özel, İsmet, *Şiir Okuma Kılavuzu*, Tiyo, İstanbul 2017.

Özkırımlı, Atilla, *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, Ümit Yayıncılık, Ankara 1995.

Plehanov, Georgiy Valentinoviç, *Sanat ve Sosyalizm*, Çev. Selim

Mimoğlu, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1967.

Politzer, Georges, *Felsefenin Temel İlkeleri*, Çev. Erol Esençay, İlya İzmir Yayınevi, İzmir 2007.

Rancière, Jacques, *Estetiğin Huzursuzluğu: Sanat Rejimi ve Politika*, Çev. Aziz Ufuk Kılıç, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

Sartre, Jean Paul, *What is Literature?,* Trans. Bernard Frechtman, Philosophical Library, New York 1948.

Şklovski, Viktor, "Teknik Olarak Sanat", Tzvetan Todorov, *Yazın Kuramı: Rus Biçimcilerinin Metinleri*, Çev. Mehmet Rifat-Sema Rifat, YKY, İstanbul 2010, ss.71-90.

Tarhan, Abdülhak Hâmid, *Bütün Şiirler*i, Dergâh Yayınları, Haz. İnci Enginün, İstanbul 2013.

Tolstoy, Lev, *Sanat Nedir?* Çev. Baran Dural, Şule Yayınları, İstanbul 1993.

Tüzer, İbrahim, *Şiire Damıtılmış Hayat: İsmet Özel*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2008.

Yavuz, Hilmi, *Avrupa'nın Zihin Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.

RUMELİLİ ZAÎFÎ'NİN *KİTÂB-I BÂĞ-I BEHİŞT*'İNDE XVI. YY.IN SOSYAL HAYATINA VE SÖZ VARLIĞINA DAİR BAZI HUSUSLAR[*]

Nilgün GÜNGÖR[**]

Şirazlı SADÎ'nin [ö. 1292(?)] dünyaca ünlü eseri Bûstân'a dair bilinen ilk Türkçe tercüme Hoca Mesud b. AHMED'in *Ferhengnâme-i SADÎ* isimli eseridir; ancak 755 [m. 1354] yılında tamamlanan 1081 beyitlik bu tercüme, *Bûstân*'ın yaklaşık dörtte birini ihtiva eden muhtasar bir tercümedir. Bu durumda eldeki bilgilere göre Bûstân'ın tamamını ihtiva eden ilk Türkçe tercüme olarak Rumelili ZAÎFÎ'nin kaleminden çıkan *Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt* kabul edilmektedir. Farsça aslına büyük oranda sadık kalınarak 956 [m.1549] yılında tamamlanan 5054 beyitlik bu manzum tercüme, "kıssadan hisse" mantığıyla yazılmış yüzlerce kısa hikâyeden müteşekkil bir nasihatnâmedir. Eser bu yönüyle dönemin sosyal hayatına ve söz varlığına ilişkin nitelik ve nicelik açısından oldukça zengin bilgiler arz etmektedir.

Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt üzerine tarafımca yapılan doktora tez çalışması sırasında ilgili metnin diğer bazı *Bûstân* tercümeleriyle ve bilhassa SÛDÎ şerhi ile mukayeseli olarak okunması da o döneme dair saha edebiyatında pek tesadüf edilmeyen malumatların edinilmesini sağlamıştır. XVI. yy. ve öncesinde bu coğrafyada yaşayan insanların gündelik hayatına, fikriyatına, hayal dünyasına, bilgisine, diline, en genel tabirle "kültür"üne dair edinilen bu bilgi kırıntılarının dönem metinlerinin daha iyi anlaşılması ve çözümlenmesi noktasında fayda sağlaması kuvvetle muhtemeldir. Kimi zaman iç içe geçseler de genel itibariyle sosyal hayat

---

[*] Bu makale, yazarın "16. Yüzyıl Şairlerinden Rumelili ZAÎFÎ ve Manzum Bûstân Tercümesi: *Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt* (Metin-Nesre Çeviri-İnceleme)" isimli doktora tez çalışmasıyla elde ettiği bilgi ve bulgulara istinaden yazılmıştır. Makalede geçen beyit numaraları vb. için bu tez çalışmasına müracaat edilmelidir. [Nilgün BÜYÜKER, agt, IX+706 s., Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD, Eski Türk Edebiyatı BD, Doktora Tezi, İstanbul 2017.]

[**] Öğr. Gör. Dr., Düzce Üniversitesi Türk Dili Bölümü, nilgunbuyuker@duzce.edu.tr

ve söz varlığı başlıklarıyla tasnif edilebilecek bu kelime, kavram, ifade, deyim, (b)ilgi vb. hususiyetlerden bazıları şöyledir[1]:

Sosyal Hayata Dair Hususlar

Abkarî: ʿAbḳar, eski devirlerde Yemen'de bulunduğuna inanılan bir kentin ismidir. Zamanla harap olan kent cinlere nispet edilmiştir. Bu yüzden Abkar dendiğinde kaynaklarda karşılaşılan ilk bilgi "Yemen'de cinlerin yaşadığına inanılan bir yer" vb. olmaktadır. Abkar şehri kuyumcularıyla, halılarıyla ve bilhassa dokuma kumaşlarıyla, döşemeleriyle meşhurdur. Önceleri burada üretilen ve güzellikleri nedeniyle -kimilerince- cinler tarafından dokunduğuna inanılan kumaşlar "abkar" veya "abkarî" lafzıyla anılırken bir müddet sonra Abkar'da dokunulup dokunulmadığına bakılmaksızın her herhangi bir yerde güzel, ince ve ustalıkla işlenmiş bir kumaş görüldüğünde övme maksatlı "abkarî" ifadesi kullanılmaya başlanmıştır.[2] Bir çeşit süslü döşeme, yaygı ismi olarak kullanılan "abkar"ın bazı metinlerde "ince, olağanüstü güzel, mükemmel" anlamında sıfat olarak kullanıldığı da görülmektedir.[3] Kitâb-ı *Bâğ-ı Behişt*'ten alınan aşağıdaki beyitte de abkar, yatağın niteliğini

---

[1] "Rumelili ZAÎFÎ ve Manzum Bostân Tercümesi: Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt" isimli makalede (BÜYÜKER, Nilgün: agm, Prof. Dr. Tahir Üzgör'e Armağan: 133-166. s., Ankara 2018, YayınEvi.) ele alınan deyim, atasözü, âdet, gelenek vb.lerine bilgi tekrarı olacağı düşüncesiyle bu makalede yer verilmemiştir.

[2] Nebi Bozkurt da kelimeyle ilgili şu bilgileri vermektedir: "Buhârî'nin Hz. Ömer'in faziletine dair bir rivayetinde de geçen abkarî kelimesi zerâbî olarak kabul edilmiş ve ince saçaklı veya tüylü halılar (tenâfis) şeklinde yorumlanmıştır. İbnü'l-Esîr, abkarînin "nakışlı ipek yaygılar" veya "sıkı dokunmuş halılar" şeklinde değişik manalarına işaret eder. Araplar, daha sonraları halıyı genellikle namazlık olarak kullandıkları için seccâd adıyla anmışlardır." Bk.: BOZKURT, N.: "Halı", TDVİA: 15. C., 252. s.

Ayrıca elektronik ortamda kelimeyle ilgili yapılan taramalarda da şu bilgi dikkat çekmektedir:"Abkarî, türlü nakışları olan halı mânâsındaki "Abkariyetun" kelimesinin çoğuludur. Ferrâ şöyle der: Abkarî, kalın halılar demektir. Ebû Ubeyd de şöyle der: Nakışlı olan her elbise, Araplara göre abkarîdir. Abkarî, nakış yapılan yere, (yani Abkar'a) mensup demektir. Ebussuûd ve bazı müfessirlerin beyanına göre Abkar, Arab'ın batıl inancına göre bir cin bölgesinin, beldesinin ismidir. Araplar, yabana, acaib gördükleri her şeyi ona nisbetle tasvif ederek 'Abkarî' derler. Mecmu'u'l-Buldân'da şu açıklama vardır. 'Abkar' dolu, yani buluttan inen donmuş sudur. Ayrıca demişlerdir ki, cinnin oturduğu yerdir. Meselde "Keennehum cini abkar" denilir." Daha detaylı bilgi için bk.: http://meal.ihya.org/kurani-terimler/abese.html, http://www.kuranikerim.com /telmalili/rahman.htm

[3] Daha detaylı bilgi ve metin örnekleri için bk.: ŞENTÜRK, A.: "Abkar, Abkarî", *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*: 1. C., 66-67. s.

artıran süslü döşeme-kumaş anlamıyla kullanılmıştır:

benüm nėçe olsun nemed pisterüm
gerekdür ola ʿabḳarī güsterüm (b. 4523)

Anatomi/Tıp Bilgisi: *Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt*'ten alınan aşağıdaki beyitlerde dönemin anatomi/ tıp bilgisine dair ipuçları elde edilmektedir. Bu beyitlere göre insan vücudunda 200 omurga, 360 da damar bulunmaktadır. Modern tıp/anatomi bilgilerine göreyse bugün insan vücudunda ortalama 206 kemik bulunduğu kabul edilirken damar sayısına dair net bir bilgi yoktur. Beyitte zikredilen 360 sayısının dayanağı muhtemelen insan vücudunda 360 kemik/ küçük kemik/ mafsal/ damar bulunduğunu bildiren hadislerdir.[4]

dizüp iki yüz mühre birbirine
ḳodı birbir eksügi yoḳ yivine (b. 4070)

tenüŋde regüŋ ėy gülistān-ı zeyn
baġuŋda aḳar üç yüz altmış ʿayn (b. 4071)

Aslan; Sazlık: SÛDÎ'nin *Bûstân* şerhinde verdiği bilgilere göre karıncalar aslan yavrularının kulaklarına girip onları helak eylermiş. Bu yüzden karıncadan korkan aslanlar genellikle kamışlıkta/sazlıkta yatarmış.[5] Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt'ten alınan aşağıdaki beyitte de bu bilgiye istinaden sazlık yakılacaksa oradaki aslanlara karşı dikkatli olunması gerektiği söylenmektedir:

bıraḳduŋ çü āteş neyīstāna uş
ṣaḳın ṣīrlerden eger varsa hūş (b. 4319)

Âteş-i Rûmî - Âteş-i Parsî: Farsça *Bûstân*'da SADÎ kendi şiirlerini "parlak" ve "yakıcı" olarak nitelerken "Fars ateşi" ifadesini kullanmaktadır. Fars ateşi, ıstıraplı bir hastalığın/çıbanın ismi olmakla birlikte Mecusî İran'da Pars ülkesinin Istahr şehrindeki mabette hiç söndürülmeden yakılan ateşin de ismidir. [6] SADÎ bu ifadeyle üçüzlü bir

[4] Bu hadisler ve kaynakları için bk.: ORUÇHAN, O.: "İnsan İskeletindeki Kemik/Eklem Sayısı Hakkında Bilgi İçeren Hadisler Üzerine Eleştirel Bir Araştırma", *İTOBİAD:* 6. C., 3. S., 1509-1534. s. http://www.itobiad.com/download/article-file/324550

[5] SŪDĪ: *Şerḥ-i Būstān*: II. C., 349. s.

[6] SŪDĪ: *Şerḥ-i Būstān*: II. C., 297. s., İLAYDIN, H.: *Bostan:* 432. s.

tevriye sanatı yapmaktadır. ZAÎFÎ de bu ifadenin geçtiği beyitte kendi şiirlerini övmekte ve kendisinin Rumelili olmasına binaen "âteş-i Parsî"yi "Rûmî od"a dönüştürmektedir. Tarihî ve edebî metinlerde "âteş-i Rûmî" diye bir kavrama da tesadüf edilmektedir ki eski deniz ve kara savaşlarında yangın çıkarmak için kullanılan, suda dahi yanabilen yanıcı ve yakıcı bu madde hakkında A. Özcan şu bilgileri vermektedir:

> "Daha çok Bizanslılarca kullanıldığı için bu adla meşhur olmuştur. İlk önce Çinliler tarafından bulunduğu ve Çin'den yayıldığı hakkındaki kanaat ise daha yaygındır. Bizanslıların ilâhî bir güç olarak kabul ettikleri, terkibi yüzyıllarca bir sır gibi saklanan bu ateşin esasının o çağlarda kullanılan güherçile olduğu, bunun kükürt ve zift maddeleriyle karışımına neft yağının eklenmesiyle de mâyi haline getirildiği daha sonra anlaşılmıştır. Su üzerinde dahi yanabilme özelliğinden dolayı *âteş-i bahrî* adıyla da anılmıştır. Grejuva ateşi de denilen bu ateşin birleşimine kömür tozu ilâve edilerek bu maddenin bir bakıma barutun basit bir şekli olduğu söylenebilir. (…) Rum ateşi Bizanslılar tarafından ilk defa, Halife Muâviye zamanında İstanbul'un fethi için gönderilen Süfyân b. Avf kumandasındaki İslâm ordularına (674), daha sonra da İstanbul'u kuşatan Ruslara ve yine müslüman kuvvetlerine karşı kullanılmış ve tesirli olmuştur. Bizanslıların ilâhî bir sır gibi saklama gayretlerine rağmen Araplar tarafından Çinlilerden öğrenilen bu ateşin daha da geliştirilerek neft-i kazıf veya harrâka adları altında Haçlı seferleri sırasında kullanıldığı görülmüştür. Bundan dolayı Avrupalılar bu silâha *Arap ateşi* adını vermişlerdir. Rum ateşinin kullanımı XIV. yüzyıldan sonra Anadolu'da da yayılmış, Timur İzmir Kalesi'ni bu ateş sayesinde alabilmiştir. Bizanslılar bu ateşi son olarak 1453'te Osmanlıların İstanbul'u kuşatmaları sırasında kullanmışlardır. (…) İstanbul'un fethinden sonra, Osmanlı Türkleri tarafından topun geliştirilmesiyle ikinci planda kalan âteş-i Rûmî Avrupa'da bir süre daha varlığını sürdürmüş, XIX. yüzyılda ise tamamen tarihe karışmıştır. "[7]

---

[7] ÖZCAN, A.: "Âteş-i Rûmî", *TDVİA*: IV. C., 57. s. https://islamansiklopedisi.org.tr/ates-i-rumi

ḥarāretle söyler ḳo ḫaṣmāy hep
ki bu rūmī̇ od vėrdi aʿdāya teb (b. 3931)

Basra; Hurma: Güney Irak'ta Hz. Ömer tarafından kurulan Basra şehri, 1534'te Osmanlı idaresine girmiştir. O yıllara ait belgelerde bu bölgede mısır, pirinç ve hurma yetiştirildiği; şehrin hurma ve güllerinin çok meşhur olduğu, şehirde "sarifa" denilen kuru hurma dallarından yapılmış birçok evin bulunduğu belirtilmektedir.[8] Bu sebeple edebî metinlerde Basra-hurma-tatlı veya Basra-gül-güzel koku gibi ilgilerle örülü beyitlere rastlanması tabiidir. ZAÎFÎ de *Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt*'te Basra'yı gülleriyle olmasa da hurmalarıyla zikretmiştir:

saŋa baṣradan ne getürdüm ʿaceb
ḥikāyet ki şī̇rī̇ndür çün ruṭab (b. 3318)

Başak Toplamak - Başakçı: Eskiden tarlalarda ekin biçildikten sonra artakalan başakları toplayarak geçimini sağlayan yoksul kişilere "başakçı" denilirmiş.[9] Başakçıların[10] *Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt*'te mevzubahis edildiği beyitler şu şekildedir:

ekin issi ḫırmende görür ziyān
başaḳ cemʿ ėdene k'ola ser-girān (b. 1444)

çü yoḳ dāne ḫırmende hī̇ç az u bol
pes ėrte varur ḫūşe cemʿine ol (b. 4690)

faż̄ī̇ḥat olur ḫırmenüŋ yaḳasın
ėl eline ḫūşe içün baḳasın (b. 4694)

---

[8] Basra hakkında daha detaylı için ayrıca bk.: HALAÇOĞLU, Y.: "Basra (Osmanlı Dönemi)", TDVİA: 5. C., 112-114. s.

[9] İLAYDIN, H.: *Bostan:* 381. s.

[10] *Kubbealtı Lugati'*nde bu kelimenin "Sokaklarda izmarit toplayan kimse" manasına da geldiğini bildirmektedir. Kelimenin bu ikinci anlamına Reşat Ekrem Koçu'dan alıntıladığı örnek şöyledir: *Çocuklar daha fazla kahve ve kıraathâneleri de dolaşırlar, masa ve iskemle altlarındaki izmaritleri toplarlardı. Bunlara "izmaritçi" denildiği gibi "başakçı" da derlerdi. Bk.:* http://lugatim.com/s/BA%C5%9EAK%C3%87I . Yine *Güncel Türkçe Sözlük*'te de "başakçı" kelimesi "Tarlalarda kalmış başakları veya bağlarda dökülmüş meyveleri toplayan kimse" olarak tanımlanmaktadır. Bk.: http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.59937c558d44f9.24563906

Buğday; Balta: Buğday gibi hububâtları öğütmeye yarayan değirmenlerin yapıları incelendiğinde "balta" adı verilen bir bölümün var olduğu görülmektedir.[11] Farsça *Bûstân*'da yer almayan aşağıdaki beyitte ZAÎFÎ "Buğdayı açgözlülük baltası parçaladığı gibi kötü anbar da (/obur mide) sonunda seni öldürür." derken kullandığı "balta" lafzıyla (parça-bütün ilişkisinden) daha genel manadaki "değirmen"i kastetmiş olsa gerektir:

çü gendüm ṭamaʿ tīşesi ḫurd ėder
bed-enbār āḫir seni mürd ėder (b. 3331)

Cândâr: Cândār, Orta Çağ'daki İslâm devletleriyle Osmanlılara kadar olan eski Türk devletlerinde hükümdarların ve sarayların korunmasına memur olan görevlilere verilen isim, bir çeşit askerî muhâfız; düzeni ve huzuru sağlamakla görevli kimsedir.[12] Muadil anlamlısı olan "silahtar"a göre daha az bilinir. "Kul, şeytan gibi hizmette tembel olduğunda Allah onu cândâr iken eşek bağlayıcı yapar." manasını taşıyan aşağıdaki beyitte de "candar" yüksek rütbe/makamlardan biri oluşu suretiyle tezat sanatı içinde zikredilmiştir:

çü ḫiẕmetde süst ola ʿabd ehremen
ḳılur anı ḫar bende cāndār iken (b. 4750)

Çekirge/ Melah Yemek: SÛDÎ "Arap, melahın ahşâsından gayrını yer, yani karnı içini yemez, kalanını yer, caizdir." bilgisini vermektedir.[13] Melaḥ çekirge, aḥşā ise bağırsak, ciğer, dalak, yürek gibi iç organlardır. ZAÎFÎ'nin "Çekirge ekini, insan çekirgeyi yerdi." dediği beyitten de dönem insanının çekirgeyi yediği anlaşılmaktadır:

ekin yėr çekürge çekürgeyi nās
döküp yaş bu ḫuşkīye ḫalḳ ėtdi yās (b. 712)

---

[11] Balta(cık) ve değirmenlerin yapısı için bk.: GÜRSES, R., KARABABA T., E. B.: "Anadolu'da Kaybolmakta Olan Bir Maddi Kültür Unsuru: Su Değirmenleri (Beypazarı Örneği)", *38. Icanas (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) Bildirileri: Maddi Kültür:* I. C., 645-667. s., ACAR, Ş., BİR, A., KAÇAR, M.: *Datça'nın Su ve Yel Değirmenleri*: http://www.yapidergisi.com/makaleicerik.aspx?MakaleNum=47

[12] *Kubbealtı Lugati*: http://lugatim.com/s/candar?mobil=false

[13] SŪDĪ: *Şerḥ-i Būstān*: I. C., 226. s.

Davulla Uyandırılma-Temcid: Eskiden üç aylarda, Recebin ilk gecesinden Ramazanın ilk gecesine kadar yatsı namazının ardından; Ramazanda ise sahurdan sonra müezzinler tarafından minarelerden belli makamlarda niyaz ilahileri okunurmuş. Temcîd adı verilen bu ilahiler sahur vaktinde okunduğundan halk arasında "sahur" manasına da gelirmiş.[14] "Sabah davul sesiyle uyanan efendi, gece boyu uykusuz kalan bekçinin hâlini bilmez!" manasını taşıyan aşağıdaki beyitte de bu geleneğin izlerinin görüldüğü söylenebilir. Nitekim SÛDÎ de Bûstân şerhinde ilgili beyitteki "hâce"den muradın "sahib-i devlet" olduğunu söyledikten sonra "Hâce ki temcîd vaktinde çalan davul avazesiyle uyandı. Yani sabah nakarasıyla bîdâr oldu. (…)"[15] demektedir.

ḫ͗āce ṭabl āvāzıyla bī̇dār olur
ḳaçan pāsübān çeşmi ḥālin bilür (b. 702)

Eyer Keçesi: Atın sırtının yaralanmaması için katlanıp eyerin altına koyulan keçedir. Konaklarda atın üzerinden alınıp kilim, yastık yerine de kullanılırmış. [16] Günümüzde de aynı amaçla eyer minderi/keçesi kullanılmaktadır. *Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt*'te eyer keçesi şöyle geçmektedir:

ėşidüp sözin şeh dėmedi ḫaber
ata bend urdı nemed zī̇ne ser (b. 987)

Had: Ḥadd, infazında değnek veya kırbaç kullanılan şerî bir cezadır. SÛDÎ, hadd-i şerînin işlenen suça göre kırk, seksen veya yüz olabileceğini bildirmektedir. [17] *Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt*'te bu ceza şöyle yer almaktadır:

nėçün ḥadd uram dāmen-ālūdeye
nėçün ṭaʿn sengin atam bendeye (b. 4004)

Harîr; Şimşîr; Tîr: Keskin kılıç, **y**umuşak ibrişimi kolay kesmediği için eskiden savaşlarda zırhların içine kat kat ipekli ve pamuklu libas giyilirmiş.[18] Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt'te de bu âdetin izleri görülmektedir:

---

[14] SEZİKLİ, U.: "Temcid", *TDVİA:* 40. C., 410-411. s.
[15] SŪDĪ: *Şerḥ-i Būstān*: I. C., 223. s.
[16] İLAYDIN, H.: *Bostan:* 370. s.
[17] SŪDĪ: *Şerḥ-i Būstān*: II. C., 309. s.
[18] SŪDĪ: *Şerḥ-i Būstān*: II. C., 95. s., YILMAZ, O.: *Gülistan Şerhi (SÛDÎ-i Bosnevî):*

ki ceng güni merdān-ı şemşīr ü tīr
zırıh içre ḳor nėçe yumşaḳ ḥarīr (b. 27839

şu tīri ḥayātında sindān delen
ḥarīr içre vėrdi ʿaceb cān u ten (b. 3085)

Hastalık Tedavisi: ZAÎFÎ'nin "Dünya garibe sıkıntı ve bela verse şehrin hâkimi ona (memleketinin) yiyeceğini verir." şeklinde tercüme ettiği aşağıdaki beyiti SÛDÎ Farsça aslından şerh ederken o dönemlerde hastalanan birine ilaç için ya kendi memleketinden su verildiği ya da bulunduğu yerin suyuna kendi memleketinin toprağının katıldığı bilgisini vermektedir. Hipokrat da "Her hastalık kendi yöresinin ilaçlarıyla tedavi edilir. Her bölge insanının tabiatı, o bölgenin yiyecekleri ile uyumludur." demektedir.[19]

ġarībe deher vėrse renc ü belā
nevāle vėrür ḥākim-i şehr aŋa (b. 4039)

Kız; Şarap: *Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt*'ten alınan aşağıdaki beyitte şarapla dolu küpün kırıldığı zaman içindeki şarabı akıtması dokuz aylık gebe kadının kızını düşürmesi olarak tahayyül edilmiştir. Bu hayalin temelinde Arap ve Fars dillerinde şaraba verilen bir nam yatmaktadır: Üzümün kızı. "Şarap" kelimesinin Arapçası "hamr"dır ve bu kelime Arapçada dişil/ müennes olarak kabul edilmektedir. Buna binaen "üzümün kızı" manasında Araplar şaraba "bint-i ineb", Farslar ise "dohder-i ineb/ dohter-i rez" yakıştırmalarında bulunmuşlardır.[20]

ḫamar yüklüsiydi ṭoḳuz ay ḫum
bu ḫavf içre düşerdi ḳız oldı güm (b. 2554)

Kös; Kervan: Kervanlarla yolculuk yapıldığı dönemlerde kervan bir yerde konakladıktan ve dinlendikten sonra tekrar yola çıkılacağı zaman yolculara bu hareket vaktini duyurmak için kös veya çan çalınırmış.[21] Aşağıdaki beyitin alındığı hikâyede de çölde uyuyakalarak kervanın kös sesine dahi uyanmayan birinden bahsedilmektedir:

---

475. s.

[19] SŪDĪ: *Şerḥ-i Būstān*: II. C., 315. s., TOKMAK, A.N.: *Bûstan: Sa'dî-yi Şîrâzî*: 310. s.

[20] SŪDĪ: *Şerḥ-i Būstān*: II. C., 48. s., İLAYDIN, H.: *Bostan:* 407. s.; TOKMAK, A.N.: *Bûstan: Sa'dî-yi Şîrâzî*: 208. s.

[21] İLAYDIN, H.: *Bostan:* 442. s. , TOKMAK, A.N.: *Bûstan: Sa'dî-yi Şîrâzî*: 338. s.

meger ölmek istersin ey ḫufte kes
ki seni oyarmadı bang-ı ceres (b. 4454)

Kurbağa; Diş: Günümüz dünyasında kurbağaların diş konusunda türlerine göre farklılık gösterdiği bilinmektedir. Bazı kurbağa türleri dişlere sahip olmadan dünyaya gelirken, bazıları bunu körelmiş bir genetik miras olarak taşımaktadır. [22] "Önceden domuz gibi keskin dişliydi, şimdi kurbağa gibi dişleri kör/ kesmez olmuş." manasını taşıyan aşağıdaki beyitten o dönemlerde de insanların bu bilgiye vakıf olduğu anlaşılmaktadır. Kurbağa-diş(sizlik) ilişkisiyle örülmüş beyitlerde kurbağanın dişsiz olduğu için avını yılan gibi bütün olarak yutması, avını çiğnememesi, körelmiş-kesmeyen dişlere sahip olması gibi bilgilerin hatırlanması beyitin anlam ve hayal dünyasında farklı kapıları aralamaya vesile olabilir.

ʿaceb tīz dendāndı mānend-i ḫūk
bu dem süst olmış çü dendān-ı ġūk (b. 2878)

Levh: Levḥ, eski dönemlerde bilhassa Arap ve Acem diyarlarında okuma yazma öğrenen çocukların üzerinde yazı talimi yaptıkları düz bir nesne, yüzeydir. Genellikle tahtadan olurken gümüş gibi farklı materyallerden yapıldığı da bilinmektedir. *Gülistân*'daki bir hikâyede bir padişah oğlunu mektebe verirken koltuğunun altına da "levh-i sîmîn" yani "gümüş levh" vermektedir. SÛDÎ bu kavramla ilgili şöyle bilgi vermiştir:

> "Levḥ lüġatde, muṭlaḳ taḫtadur ammā ʿArab ve ʿAcem evlādı üstinden taʿlīm eyledükleri taḫtanuñ cinsine ʿalem olmuşdur. Gümişden de olsa aña levḥ dirler. Anuñ içün levḥ-i sīmīn dimişdür. Maʿlūm ola ki ebnā-yı selāṭīnüñ levḥi gümişden

[22] Kurbağaların genetik miras olarak taşıdıkları körelmiş dişleri maxillar ve vomer dişler olarak adlandırılır. Bunlardan ilki sıra halinde üst çene kenarında oldukça küçük hâlde ve çok sayıda bulunur. Bunların yiyeceği tutmak, kavramak gibi fonksiyonları vardır. Vomer ise burun deliklerinin ortasında bulunur; kurbanın kaçmasını önlemede yardımcı olur. Kurbağaların alt çenesinde ise diş yoktur. Kurbağalar hakkında kesin olarak bildiğimiz bir bilgi, avlarını "çiğnemek" amacıyla dişlerini asla kullanmadıklarıdır. Kurbağalar, tıpkı yılanlar gibi avlarını bütün olarak yutarlar. Avlarını yakalamak için, diğer pek çok hayvan gibi keskin dişlerini değil, yapışkan dillerini kullanırlar. Ayrıca daha detaylı bilgi için bk.: http://www.evrimagaci.org /makale/198

olur ammā ġāyetle ince olurmuş."[23]

Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt'te de bir babanın, oğluna okuma yazma öğrenmesi için levh ve defter satın aldığı anlatılmaktadır:

ki ḫurdīde levḥ aldı defter ṣatun
bir altun yüzük daḫı benüm içün (b. 4605)

Melah/Çekirge; Serçe: Serçelerin temel besin kaynaklarından biri de kuşkusuz çekirgelerdir. Besin zincirinde buğdayı çekirge, çekirgeyi serçe, serçeyi atmacanın yediği bilinir. Aşağıdaki beyitte de mezkûr yiğit erin düşmanla savaşması serçelerin çekirgelere saldırışı, çekirgeleri avlayışıyla ilişkilendirilmiştir:

melaḫ tek ʿadū ürker ėtse neberd
ber-ā-berdi cenginde serçe vü merd (b. 3033)

Menn/Kudret helvası/Kirpi helvası: SÛDÎ'nin verdiği bilgilere göre kudret helvası, Arapların menn, Farsların terengebîn (/tarancibin) dedikleri helvadır. SÛDÎ buna ilaveten "Mûsul etrâfında havâdan yağar. Bazı eşcârın yapraklarından devşirip kaynatıp muhkem kıvâm bağlar. Ona ol yerlerde kirpi helvâsı derler. Kurân-ı şerîfde buyurduğu bu menndir."[24] demektedir. İslâmi kaynaklarda da İsrailoğullarına çölde kaldıkları kırk yıl boyunca Allah tarafından kudret helvası gönderildiği söylenir.[25] *Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt*'te de "menn" olarak geçen helva havadan gelmektedir:

hevādan olur men naḫalden ʿasel
yėyüp vėrme ḳulluḳda cisme kesel (b. 4122)

Müştzen: Yumrukçu, bir nevi eski zaman boksörüdür. SÛDÎ, bu sporcuların başparmaklarını avuç içine alarak sağ ellerini yumruk yaptıklarını, sol ellerinde matrak gibi bir nesneyi tuttuklarını ve matrak

---

[23] YILMAZ, O.: *Gülistan Şerhi (SÛDÎ-i Bosnevî):*622. s.

[24] SŪDĪ: *Şerḥ-i Būstān*: II. C., 324. s.

[25] *Kur'ân-ı Kerîm, Araf 7/160:* Biz onları on iki kabile halinde topluluklara ayırdık. (Tîh sahrasında susuzluktan sıkılan) kavmi Mûsâ'dan su istediğinde biz ona, "Asânı taşa vur" diye vahyettik. (Vurunca) taştan on iki pınar fışkırdı. Herkes (kendi) su içeceği yeri bildi. Üzerlerine bulutu da gölgelik yaptık ve onlara kudret helvası ve bıldırcın indirdik. "Size rızık olarak verdiğimiz şeylerin iyi ve temiz olanlarından yiyin" (dedik). Onlar bize zulmetmediler, fakat kendi nefislerine zulmediyorlardı.

oyunu oynar gibi dövüştüklerini bildirmektedir. Şam'da tahsilini yaparken de Semerkantlı müştzenlerle karşılaştığını, bunları misafirlerdir diye hamama götürdüğünü ve bir süre sonra hamamda bu müştzenlerin duvarlara arka arkaya yumruk vurarak idman yaptıklarını anlatmaktadır.[26] Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt'te de dövüşle yeterince para kazanamadığı için zaman zaman hamallık yapan ve bundan şikâyet eden fakir bir müştzenin konu edildiği bir hikâye bulunmaktadır:

ḥikāyet ėderler ki bir müşt-zen
faḳirdendi ġāk-ile ālūde-ten (b. 1071 …)

Nakş; Üstad; Bağlamak: Farsça *Bûstân*'da ve dolayısıyla Türkçe tercümelerinde dokuma ustasıyla çırağının anlatıldığı bir hikâyede "üstadın yukarıdan nakış bağlaması" ifadesi geçmektedir. Kumaşın dokunmasıyla ilgili ilk okuyuşta anlaşılamayan bu ifade için Hikmet İLAYDIN, şu açıklayıcı bilgileri vermektedir:

> "Renkli kumaş dokuyan tezgâhlarda asıl usta biraz yukarıda oturur, meydana getirmek istediği şekillere göre iplikleri tanzim edermiş. Çırak da altta, tezgâhın başında mekik atarmış. Böylelikle kumaşın üzerinde onun bilmediği şekiller hâsıl olurmuş." [27]

Görünüşte usta-çırak-nakış ekseninde işlenen bu motifin aslında ilah-kul-kader örgüsünün güzel bir yansıması olduğu da dikkatli gözlerden kaçmamaktadır:[28]

yuḳardan ne baġlarsa naḳş ūstād
anuŋ ṣūret-i naḳşıdur bī-ʿinād (b. 3182)

Pars; Peynir: Lügatlerde parsla ilgili genellikle "kedigiller familyasından yırtıcı bir hayvan, leopar, panter"[29] gibi bilgiler yer alırken

---

[26] Metnin tamamı ve daha fazla bilgi için bk.: YILMAZ, O.: *Gülistan Şerhi (SÛDÎ-i Bosnevî):*CLXXXV. s. , SŪDĪ: *Şerḥ-i Būstān*: I. C., 325. s.

[27] İLAYDIN, H.: *Bostan:* 418. s.

[28] Bu beyite Bakara 2/32'ye bir gönderme olduğu da söylenebilir: Melekler, "Seni bütün eksikliklerden uzak tutarız. Senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Şüphesiz her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi hikmetle yapan sensin!" dediler.

[29] "Eski Türkçede 'bars'. Kökü kesin biçimde belli olmayan kelime *pārs* şeklinde Farsçaya da geçmiştir. Kedigiller familyasından, tropik bölgelerde yaşayan, genellikle karın altına doğru beyazlaşan açık sarı postu siyaha yakın esmer beneklerle kaplı, çok

SÛDÎ, "pars" denilen yırtıcı hayvan için "Peynîre ziyâde mâildür." bilgisini vermektedir.[30] Naci TOKMAK ise eski dönemlerde kolay ehlileştirilen parsın ceylan avında kullanıldığını da söylemektedir.[31] ZAÎFÎ'nin "Parsın dişi iki gün peynirini yaladığı kişiye karşı kesmez olur." manasını taşıyan aşağıdaki beyitinden de parsın peynirle ehlileştirildiği anlaşılmaktadır:

olur pars dendānı çönge şuija
k'anuŋ peynirin iki gün yalaya (b. 1515)

Sabır: İlaç yapımında kullanılan acı bir ottur.[32] Kelimenin "güçlüklere ve acılara dayanma, katlanma gücü" anlamıyla iham yapılmaktadır.[33] Eskiden çocuklarını sütten kesmek isteyen anneler memelerine sabırotu sürermiş; bugün de bazı anneler aynı amaçla memelerine aktarlardan edindikleri sarısabır taşı/sarısabır yağı sürmektedir. *Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt*'teki beyitlerden de sabırotunun çocuğa sütü-memeyi unutturmak için kullanıldığı anlaşılmaktadır:

çü bāz u ḳavī ola dendān sıṭabr
şıvar dāye pistānı aġzına ṣabr (b. 4046)

anı ol ṣabar şöyle ḫāmūş ėder
ki pistān u şīri ferāmūş ėder (b. 4074)

Sekamonya: Latince adı Convolvulus Scammoniae, Convolvulus

---

güçlü, çevik, cesur, avlanması tehlikeli, yırtıcı, etçil memeli hayvan, leopar, panter." Bk.: *Kubbealtı Lugati:* http://www.kubbealtilugati.com/sonuclar.aspx?km=pars&mi=0

30 YILMAZ, O.: *Gülistan Şerhi (SÛDÎ-i Bosnevî):*607. s.

31 TOKMAK, A.N.: *Bûstan: Sa'dî-yi Şîrâzî*: 141. s.

32 Farklı türleri olan sabır/sabırlık otuyla ilgili Turhan BAYTOP şu bilgileri vermektedir: "**Sarısabır: Aloe vera** L. (Liliaceae). Çok yıllık, etli yapraklı ve sarı çiçekli bir bitkidir. Vatanı Kuzeydoğu Afrika olan bu tür çok eski zamanlardan beri Akdeniz ülkelerinde yetiştirilmektedir. Türkiye'de Bemre (Antalya) yakınındaki tiyatro harabelerinde bulunmaktadır. Yapraklarından elde edilen usare müshil olarak kullanılır Eş anl:. **Ağu** (Demre-Antalya): **Sabırlık. Agave americana**>. (Amaryllidaceae) türüne de aynı ad verilmektedir (Antalya). **Aloe arboresce:** Miller - Testere (Antalya). Vatanı Güney Afrika olan, kırmızı çiçekli ve dişli yapraklı bir tür. Ege ve Akdeniz bölgelerinde bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir." Bk.: BAYTOP, T.: *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü:* 238. s.

33 SŪDÎ: *Şerḥ-i Būstān*: I. C., 505. s.

Arvensis[34] olan bu bitki müshil olarak kullanılmaktadır. Halk arasında genellikle "bingöz otu" olarak bilinen bitkinin bir diğer adı da "Mahmude, Mahmudiye"dir. [35] Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt'ten alınan aşağıdaki beyitten de bu bitkinin tıbbî tedavide kullanıldığı anlaşılmaktadır:

şuŋa kim gerek ola saḳmūniyā
dėme derdine şeker olur devā (b. 1037)

Şeker kamışı/Ney-şeker; Beli bağlı: Buğdaygiller familyasından olan şeker kamışı şekil itibariyle boğum boğum olan bir bitkidir. Bu sebeple edebî metinlerde "beli bağlı" ifadesiyle çeşitli hayaller içinde tasavvur edilir. Nitekim aşağıdaki beyitte de önlük bağlayan bir bal satıcısı ile ilişkilendirilmiştir. SÛDÎ, şeker kamışı ile delikanlı arasında benzerlik ilgisinin kurulduğu bu beyitle ilgili "(…) nite ki âdetdir bunun gibiler beline bir fota bağlar (…)" demektedir. [36] Foṭa veya fūṭa, "ön bezi, peştemal, mizar, mizer"[37], "bele bağlanan peştemal, önlük"[38]tür; lakin bazı kaynaklar fûta için "Bir ehliyet alâmeti olarak loncalarca esnaf kalfalarına ve sanat erbâbına ustalığa yükseldikleri zaman kuşatılırdı." bilgisini de vermektedir.[39] Hikâyedeki balcıya bir lonca tarafından ustalık alameti olarak fûta bağlandığı söylenemez; ancak kesin olan şey,

---

[34] "Temmuz-Ağustos aylarında huni şeklinde sarımsı beyaz renkli çiçekler açan, sürünücü ve sütlü, 80-90 cm boyunda bir nebattır. Kumlu top bölgeleri sever. Güneşli ovalar, tepeler ve dağlarda bulunur. **Yetiştiği Yerler:** Akdeniz iklimi bitkisi olan mahmude, Anadolu'nun da yerli nebatlarındandır. Suriye, Irak, Mısır, Yunanistan ve Türkiye'de de özellikle Bursa, İzmir, Muğla, Antalya, Adana ve Antakya da mevcuttur. **Kullanılışı:** Mahmude'nin kökleri veya köklerinden elde edilen sakızı kullanılır. Kökleri için mahmude ilkbaharda topraktan sökülerek yıkanır. Toprak üstü kısımlarıyla, yan kökler kesilerek atılır ve kalan kökler temiz bir yere serilerek kurutulur. Kullanılacağı zaman toz haline getirilip yutulur. **Tıbbi Etkisi:** Kalın bağırsağa su çekerek dışkıyı yumuşatır ve ishale sebep olur. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu döneminde, mahmude kökü müshil ilaç olarak altın devrini yaşamıştır, toz haline getirilmiş kökleri günde 0,5 - 2 gr olarak yutulur." Bk.: http://www.bursabitkisel.com/makaleler/sekamonya. Ayrıca bk.: *Encyclopaedia Britannica:* "Bindweed", https://www.britannica.com/plant/bindweed #ref149434, http://dogalbitkiler.com/mahmude-bingoz-otu-sekamonya-mahmudiye/

[35] SŪDÎ: *Şerḥ-i Būstān*: I. c., 319. s, Kilisli Rıfat [BİLGE]: *Şeyh Sâdî-i Şîrazî: Bostan*: 74. s.

[36] SŪDÎ: *Şerḥ-i Būstān*: II. C., 53. s.

[37] MENİNSKİ: *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı:* Mertol TULUM [haz.]: 733. s.

[38] TDK: *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü:* http://tdk.org.tr/index.php?option=com_bts &arama=kelime&guid=TDK.GTS. 596958cf9f1412.46148102

[39] *Kubbealtı Lugati*: http://lugatim.com/s/futa

satıcıların bellerine önlük bağlama âdetinin oldukça eskiye dayandığıdır:

miyān-beste çün ney-şeker bir nebāt
lebiydi ṣanasın ki ʿayn-ı ḥayāt (b. 2575)

Tabl; Kûs; Alem: Eski devirlerde davul, kös ve alem emirlere, valilere verilen salahiyet alametleri olarak kabul edilirmiş. Aşağıdaki beyitte de birini "kul iken emir yapmak için" o kişiye davul, kös, alem verildiği ifade edilmektedir:[40]

yüzinde gözinde öpüp pādişāh
aŋa ṭabl u kūs u ʿalem vėrdi cāh (b. 2778)

Tavîz/Dilbağı: SÛDÎ, hamail/muska manasındaki dilbağına "ta'vīẕ" dendiği bilgisini vermektedir. Eski metinlerde geçen "dilbağı" ifadesinin bir deyim olduğunu ifade eden Hakan TAŞ da bu deyimin "söyleme gücünü engelleyen şey" manasına geldiğini ve umumiyetle "zülf, nutk, lal, hırz, tavîz" vb. sözcüklerle birlikte kullanıldığını bildirmektedir. *Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt*'ten alınan aşağıdaki beyitte "dilbağı" gibi bir isim tamlaması suretiyle olmasa da "tavîz" kelimesiyle birlikte kullanılan "dilini bağla" ifadesinin yine "susturmak, konuşmasını engellemek" gibi benzer manaları taşıdığı ve bu ifadeyle Arapçadaki " ***الإِحْسَانُ يَقْطَعُ اللِّسَانَ*** " (İhsan, dili keser.) özlü sözüne gönderme yapıldığı söylenebilir:[41]

żarar fikr-i ḥaşmuŋdan olursa ḥūş
dilin baġla taʿvīẕ-i iḥsānla ḫoş (b. 1129)

Söz Varlığına Dair Hususiyetler

Eli Yufka: Fakir, yoksul anlamına gelen bir deyimdir. [42] Aşağıdaki beyitin alındığı hikâyede de oldukça fakir bir âlimden bahsedilmektedir:

eli yufḳa ʿālim libāsı pelās
geçer ḳāḍī̇ ṣadrına ol bī̇-sipās (b. 2454)

Gazi: SÛDÎ, "ġāzī̇" kelimesinin aşağıdaki beyitte "canbaz, rismanbaz, resenbaz" manasında olduğunu söyleyerek lügatlerde pek

[40] SŪDĪ: *Şerḥ-i Būstān*: II. C., 94. s.
[41] TAŞ, H.: *Meâlî Dîvân*: 341. s., SŪDĪ: *Şerḥ-i Būstān*: I. C., 337. s.
[42] SŪDĪ: *Şerḥ-i Būstān*: II. C., 25. s., SARAÇBAŞI, M. E.: *Örnekleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü:* I. C., 427. s.

tesadüf edilmeyen bir anlamını bildirmektedir:[43]

degül ġāzīveş bir mekānda durur
ki aġacdan ayaḳ muḥkem yörür (b. 2001)

Hulle: Lügatlerde "cennette giyilen elbise" gibi manalarla karşılanan "ḥulle" için SÛDÎ, biri alta diğeri üste giyilen çift kaftana hulle denildiğini, tek kaftana ise hulle denmeyeceğini bildirmektedir.[44] Aşağıdaki beyitlerde de hullenin "güzel elbise" manasında kullanıldığı söylenebilir:

zenān gibi ḥulle gėyersem bu dem
ḳaçan defʿ-i düşmende erlik ėdem (b. 556)

güneş gibi vėrmek dilerseŋ żiyā
içüŋ ḥulle daşuŋı eyle ʿabā (b. 3238)

Hûz Mâ Safâ: Sûdî, kelâm-ı kibâr mahiyetindeki Arapça bu ibareyle ilgili "Mesel-i sâ'irdir ekâbir arasında derler hûz mâ safâ da' mâ keder. (…) İyiyi al, yaramazı terk eyle demektir murât budur ki kimsenin aybına nazar eyleme ki maksûd oldur."[45] demektedir.

ḳılur ėl biraz nesne içün cefā
velī dėr büzürgān ḫuẕ mā ṣafā (b. 3997)

Kütâhdest: Lügat manasıyla "kısa elli" olarak çevirilen bu tabir aşağıdaki beyitte nefis, arzu ve hevesten daha genel bir ifadeyle "dünyadan" elini eteğini çeken bir kişiyi tavsif etmektedir. SÛDÎ de bu beyiti şerh ederken nefis elinden âciz ve zebûn olan "derviş" ifadelerini kullanmaktadır.[46]

---

[43] SŪDĪ: *Şerḥ-i Būstān*: I. C., 530-531. s. SÛDÎ beyitle ilgili de şu açıklamaları yapmaktadır: "Mezkur Huda dostları, canbaz gibi kendilerine âriyeti (eğreti) ağaç bağlamazlar. Yani kendi zatlarında olmayan sureti halka firib vermek (aldatmak) için izhar eylemezler. Yani çeple ve mekrle (hileyle) maaş eylemezler. Zira ağaç yerinden sıyrılıp üzülünce (kopunca) muhkem gider. Yani muhkem düşer. Yani bunlar Huda'yı ayne'l-yakin ile müşahede ederler. Hükemanın bazısı gibi istidlal (delille sonuca varma) eyleyemezler. Zira ki istidlal eyleyebilen hata eder ve hergiz ana ayne'l-yakin mubsır (görünen) olmaz."

[44] SŪDĪ: *Şerḥ-i Būstān*: I. C., 179. s.

[45] SŪDĪ: *Şerḥ-i Būstān*: II. C., 307. s.

[46] SŪDĪ: *Şerḥ-i Būstān*: II. C., 406. s.

ne ḫoş dėdi kütāh dest ol bir er
ki şeb tevbe ėdüp ṣadı çın-seḥer (b. 4980)

Mugaylân: Lügat anlamı deve dikenidir. SÛDÎ, Bûstân şerhinde "muġaylān"ın Kâbe yolunda uzun dikenli bir ağaç olduğunu belirttikten sonra "Yolda onu yakarlar; Medîne'nin etrafında olan köylerin odunu odur." bilgisini vermektedir. [47] Gülistân şerhinde ise "Muġaylān, Kaʿbe yolında yaʿnī beriyyede bir dikenli aġacuñ ismidür ki dikenleri uzun ve siyāh olur. Büyüklügi şeftali aġacı deñli ola. Beriyyenüñ odını oldur." yazdıktan sonra Hacc'a gidenlerin hemen her yerde bulunan mugaylanların altında yatarak gölgelendiklerini, dinlendiklerini bildirmektedir.[48] Aşağıdaki beyitin alındığı hikâyede de hacı olmak için yaya olarak Kâbe'ye giden bir gencin ayağına deve dikeni batsa bile çıkarmayıp yoluna devam ettiği anlatılmaktadır:

ayaġına batsa olup pīç pīç
çıḳarmazdı ḫār-ı muġaylānı hīç (b. 1371)

Nigâr: SÛDÎ aşağıda ZAÎFÎ tarafından Türkçeye nakledilen Bûstân beyitini Farsçasından şerh ederken "nigār" kelimesinin lügatlerde pek tesadüf edilemeyen bir anlamını da bildirmiştir: Yazıcı. Şârih tarafından bu beyite dair yapılan açıklamalar şöyledir: "Zişt ü zîbâ nigâr, aslı zişt nigâr vü zîbâ nigârdır. Vasf terkîbidir. Çirkin yazıcı ve güzel yazıcı demektir. Mahsûl-i Beyt: Eğer çirkin yüzlü isem senin benimle ne işin vardır? Âher zişt ü zîbâ nakkaşı ben değilim ki bana dahl ü tan edesin! (…)"[49]

bu çirkīnligüm ne işüŋe yarar
ki ben ėtmedüm ḫūb u zişti nigār (b. 4971)

Sefid Kılmak/Sefid Kerden: Sefîd, "ak, beyaz" manasında Farsça sıfattır.[50] Aşağıdaki beyitte geçen "yüzünü sefid kıl-" ifadesi yüzünü ağartmak, yüz aklığını müyesser etmek manalarında kullanılmıştır.[51] Farsçada da yine bu manada "sefid kerden" deyimi vardır.

---

[47] SŪDĪ: *Şerḥ-i Būstān*: I. C., 401. s.
[48] YILMAZ, O.: *Gülistan Şerhi (Sûdî-i Bosnevî):*315. s.
[49] SŪDĪ: *Şerḥ-i Būstān*: II. C., 405. s.
[50] *Kubbealtı Lugati*: http://lugatim.com/s/sefid
[51] SŪDĪ: *Şerḥ-i Būstān*: I. C., 85. s.

yüzin raḥmetüŋ nūrı ḳılsun sefīd
ḳalem levḥ-i maḥfūẓa yazsun saʿīd (b. 219)

Servakti Ele Geçirmek: "Ser-vaḳt"in lügat manası "yalnız görüşmeye uygun boş oda veya yer, halvethâne"dir.[52] SÛDÎ, aşağıda bu ifadeyi içeren beyit için "Bir gün bir gönül sahibinin, bir velinin huzuruna gelerek onun zevk ü şevkine düşüp ondan nasiplenme, müstefit olma manasındadır." demektedir:[53]

ḳocunma yükin çek be her cāhilüŋ
girince_ele ser-vaḳti ehl-i dilüŋ (b. 1748)

Şebrevân: Şeb "gece" ve revān "git-" kelimelerinin birleşiminden oluşmuş bu sözcük için lügatlerde genellikle "gece giden, gece yolcusu, gece yürüyen" anlamlarıyla karşılaşılsa da SÛDÎ, aşağıdaki beyitte bu kelimenin "uğru ve harâmîler" manasında olduğunu bildirmektedir.[54] Hırsızlığın genelde geceleri yapıldığı düşünülürse bu kelimenin, doğduğu temel anlamdan uzaklaşarak ikinci bir anlam, mecazi bir hüviyet kazandığı söylenebilir:

dėdi baŋa bir kimse ėy pāk-ḫū
şu bendde olan şeb-revāndur ḳamu (b. 4741)

Şahne: SÛDÎ "şaḥne"nin lügatte "naib" demek olduğunu [55]ancak aşağıdaki beyitte "subaşı" anlamına geldiğini bildirmektedir:[56]

çü bir kimse görmez elüŋden sitem
eli şaḥne dutarsa saŋa ne ġam (b. 4743)

Şâhid: Arapçadaki "şehadet/şuhud" kökünden gelen şāhid kelimesi[57]

---

[52] *Kubbealtı Lugati,* http://lugatim.com/s/SERVAKT

[53] SŪDĪ: *Şerḥ-i Būstān*: I.C., 475. s.

[54] SŪDĪ: *Şerḥ-i Būstān*: II. C., 395. s.

[55] YILMAZ, O.: *Gülistan Şerhi (SÛDÎ-i Bosnevî):*580. s.

[56] SŪDĪ: *Şerḥ-i Būstān*: II. C., 395. s. SÛDÎ bu beyiti şerh ederken de "Çün ki kimsenin üzerine zulmün gelmeye yani çün ki kimseye zulm ü taaddî eylemeyesin sana ne gam eğer cihân halkını şahne tutarsa yani dopdolu şahne olursa şahne subaşıya derler." demektedir.

[57] "1. Bir şeyin olduğu yerde hazır bulunup olanları gören kimse. 2. Bir dâvâda gördüklerini, bildiklerini anlatarak dâvânın halline yardımcı olan veya bir akdin yapılmasında hazır bulunan kimse, tanık. 3. Söylenen veya yazılan bir husûsu

ile Farsça şāhid kelimesi birbirinden oldukça farklı anlamlara sahiptir. Bu kavramın klasik Türk şiirindeki kullanımına dair incelemelerde bulunan Üzeyir ASLAN makalesinde şu bilgileri vermektedir:[58]

> "(…) şahid, 1. tanık, 2. tasavvuf terimi olarak Allah, Hz. Muhammed, Ashab, Hz. Âdem, Hz. Yûsuf, Hz. İsa ve insân-ı kâmil, 3. mahbub (sevilen), köle ve cariye manalarıyla kullanılmakta ve peri, sultan, mülk, çiçek, servi, gül, vb. unsurlara teşbih edilmektedir. (…)"

Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt'ten alınan ve "Özrünü bu şahitlerle (/kanıtlarla) dileyen kişinin şahide (/güzele) bakması revadır." manasını taşıyan aşağıdaki beyitte de kelimenin Farsçadaki "mahbub, güzel kadın, sevgili, dilber"[59] anlamıyla Arapçadaki "kanıt" anlamı eşzamanlı kastedilerek oyun yapıldığı söylenebilir:

> revā şāhide ol kes ėtsün naẓar
> ki ʿöẕrin bu şāhidleriyle diler (b. 510)

Şebkülâh: Gece anlamına gelen "şeb"le bir çeşit başlık manasındaki "külāh"ın birleşmesiyle oluşmuş bu kelime lügatlerde "gecelik külah; keçeden yapılmış bir külâh çeşidi" manasıyla karşılanmaktadır. Ahmet Talat ONAY, şeb-külâh için "Gece yatarken giyilen ser-pûşa isim olmuştur ki kırmızı çukadan ay biçimindeki askerî külahtır."[60] demektedir. İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI'nın verdiği bilgilerden de şeb-külâhın Cebeciler[61] tarafından giyilen bir tür başlık olduğu anlaşılmaktadır: "Cebeciler başlarına iki ucu omuzlarına doğru sarkan ve dört tarafı yeşil çuha olan Şeb-külah denilen serpuşu giyerler ve merasim

---

kuvvetlendirmek için tanınmış mûteber bir eserden alınan örnek. 4. Bir sözlükte kelime anlamlarında verilen imzâlı örnek." Bk.: *Kubbealtı Lugati:* http://lugatim.com /s/%C5%9E%C3%82H%C4%B0T

58 ASLAN, Ü.: "Klâsik Türk Şiirinde Şâhid", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*: 1. S., 5. s.

59 ONAY, A. T.: *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar:* 446. s.

60 ONAY, A. T.: *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar:* 434. s.

61 "Cebeci ocağı, Yeniçerilere ait ok, yay, tüfenk, kılınc, kazma, kürek, barut, fitil, kurşun, zırh, tulga, harbe ve buna mümasil harp levazımatını tedarik ile muhafaza eder ve muharebe zamanında Cebeciler bunları cepheye götürürler ve orada bunlardan lüzumu kadarını Yeniçerilere tevzi edip muharebeden sonra tekrar geri alarak tamire muhtaç olanları tamir ile muhafaza ederlerdi." Bk.: UZUNÇARŞILI, İ. H.: *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapukulu Ocakları:* II. C., 3. s.

esnasında bunun üzerine tüy takarlardı."[62] Yine "Bursa Şeriye Sicilleri"nde taşralarda yeniçeri olmayanların yeniçeri kıyafetlerini giyerek halkı nasıl kandırdıklarının anlatıldığı bir bölümde şeb-külâh yeniçeri başlığı olarak karşımıza çıkmaktadır:

> "Levend tâifeleri hiç nesne değillerken, burma astar, yağmurluk, gürde ve varsak takınıp, önlüklü pabuç, yakalı dolama ve şeb-külâh giyinip yeniçeri adıyla gezip fukarayı incittikleri dahi haber alındığından…"[63]

Şeb-külâh kelimesi Farsça *Bûstân* metinlerinde, SÛDÎ şerhinde ve Bûstân tercümelerinde[64] bulunmamaktadır. Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt'teki beyitte de bu kelimenin hüküm sahibi olanları; bilhassa otoritenin askerî kanadında yetki sahibi olanları, kumandanları vs. ifade ettiği söylenebilir:

cihān içre görmişdi çoḳ pādişāh
hem eskitmiş ol çoḳ yeŋi şeb-külāh (b. 3441)

Teng-i Türkân: SÛDÎ, "Tengi-i Türkân"ın bir yer adı olduğunu bildirmektedir. Aşağıdaki beyitlerin içinde yer aldıkları hikâyelerin olay örgüsünden ve SÛDÎ'nin verdiği bu bilgiye istinaden dar anlamındaki "teng" kelimesinin geçit, boğaz manasına geldiği söylenebilir. Yine bu beyitler Türk kelimesinin "güzel, mahbub" anlamıyla kullanımına da birer örnek teşkil etmektedir. Zira hikâyenin akışında "Türk" yani "güzel" sözünü işiten tâcirin aklını kaybetmesine sebep olarak birkaç gece önce muradına eremediği köle gösterilmektedir. Yani "Teng-i Türkân" bir yer adı olarak "Türkler(in) Geçidi/Boğazı" anlamına gelirken iham yoluyla güzel kölenin gerdanını anlatmaktadır:[65]

meger görmedüŋ teng-i türkānı sen
anuŋçün dėdün baŋa böyle süḫan (b. 3893)

---

[62] UZUNÇARŞILI, İ. H.: *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapukulu Ocakları:* II. C., 6. s.

[63] ÇİFTÇİ, C.: "Osmanlı Taşrasında Yeniçerilerin Varlığı ve Askerlik Dışı Faaliyetleri", *OTAM*: 27. S., 48. s.

[64] Niğdeli Hakkı Eroğlu, Kilisli Rıfat BİLGE, Hikmet İLAYDIN, Yakup Kenan NECEFZADE, Abdurrahman Naci TOKMAK, Azmi BİLGİN tarafından yapılan manzum-mensur Türkçe *Bûstân* tercümeleri ile Hüseyin Yusuf GULAM tarafından yayınlanan Farsça *Bûstân* metni kastedilmektedir.

[65] SŪDĪ: *Şerḥ-i Būstān*: II. C., 296. s. SÛDÎ şu açıklamaları yapmaktadır: "Teng-i Türkân îhâm tarîkiyle vâkıadur zîrâ ol evvel yerin nâmı Teng-i Türkân'dır ve sâniyyen *Türkân* Türk'ün cemidir mahbûbân manâsına ve *teng*, dar demektir."

dėdi ḫ^{v}āce yoḳ maġz u hūşum eger
ḳoyam teng-i türkāna ben yine ser (b. 3897)

Yakîn: SÛDÎ, aşağıda ZAÎFÎ tarafından Türkçeye nakledilen Bûstân beyitini Farsçasından şerh ederken beyitteki "yaḳīn" kelimesi için "Evvel sahîh ve tahkîk manâsınadır; sâni, kıyâmet manâsınadır."[66] bilgisini vermektedir.

bilürsin yaḳīn sen yarın sermedī
şu kim nīk-bīn ola görmez bedī (b. 3995)

Kaynaklar

Aslan, Üzeyir: "Klâsik Türk Şiirinde Şâhid", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*; İstanbul 2010, 1. S., 1-28. s.

Baytop, Turhan: *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü:* Ankara 1994, 508 s., Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bozkurt, Nebi: "Halı", *TDVİA:* İstanbul 1997, 15. C., 251-262. s., Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Bursa Gazeteciler Cemiyeti: "Pinti Hamit": http://bgc.org.tr/ansiklopedi/pinti-hamit.html

Çiftçi, Cafer: "Osmanlı Taşrasında Yeniçerilerin Varlığı ve Askerlik Dışı Faaliyetleri", *OTAM (AÜ Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi)*: Ankara 2011, 27. S., Bahar 2010, 27-57. s.

Diyanet İşleri Başkanlığı: *Kur'an-ı Kerim*: http://kuran.diyanet.gov.tr/

Encyclopaedıa Britannıca: "Bindweed", https://www.britannica.com/plant/bindweed#ref149434

Eroğlu, Niğdeli Hakkı: *Bustan Tercümesi: Çiçek Bahçesi*: Niğde 1944, 239 s., Niğde Halkevi.

Ertaş, Kasım: *Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Nasihatü's-Selâtîn İsimli Eserinin Tenkidli Metni*: İstanbul 2008, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat ABD, İslam Tarihi BD, Yüksek Lisans Tezi: 238 s.

Gürses, Reşide, Karababa Taşkın, E. Banu: "Anadolu'da Kaybolmakta

[66] SŪDĪ: *Şerḥ-i Būstān*: II. C., 307. s.

Olan Bir Maddi Kültür Unsuru: Su Değirmenleri (Beypazarı Örneği)", *38. Icanas (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) Bildirileri: Maddi Kültür:* Ankara 2008, I. C., 645-667. s.

Halaçoğlu, Yusuf: "Basra (Osmanlı Dönemi)", *TDVİA*: İstanbul 1992, 5. C., 112-114. s., Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Horozoğlu, F., Keskinbora, H. K. vd.: "'Göz Nurunun Anahtarı ve Neşe Hazineleri' kitabındaki konjunktiva hastalıkları bilgilerinin günümüzle karşılaştırılması", http://www.turkiyeklinikleri.com/article/tr-goz-nurunun-anahtari-ve-nese-hazineleri-kitabindaki-konjunktiva-hastaliklari-bilgilerinin-gunumuzle-karsilastirilmasi-64528.html

İlaydın, Hikmet: *Bostan:* Ankara 1950, 483 s., Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Karademir, Zafer: "Osmanlı İmparatorluğu'nda Şeker Üretim ve Tüketimi (1500-1700)", *OTAM:* 37. S., 181-218. s.

Kepecioğlu, Kâmil: [hzl.:] Hüseyin Algül, Osman Çetin, Mefail Hızlı vd.: *Bursa Kütüğü:* Bursa 2009, 4. C., 282 s., Bursa Kültür A.Ş..

Keskinbora, H. Kadircan: "Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun Cerrahiyet-ül Haniye Kitabında Göz Hastalıkları Konuları" *Lokman Hekim Journal*: Mersin 2013, 3. S., 16-24. s. http://lokmanhekim.mersin.edu.tr/index.php/lokmanHekim/article/viewFile/173/270

Kilisli Rıfat [Bilge]: *Şeyh Sâdî-i Şîrazî: Bostan*: İstanbul 1958, 192 s., Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kağıtçılık.

Köprülü, Fuat: "Notlar ve Vesikalar: Pinti Hamid", *Türkiyat Mecmuası*: İstanbul 1928, 2. C., 415-416. s. http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuturkiyat/article/view/1023001028/pdf

Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı: *Kubbealtı Lugati*: http://lugatim.com/

Kut, Turgut: "Teodor Kasap", *TDVİA:* İstanbul 2011, 40. C., 473-475. s., Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Meninski, Franciscus á Mesgnien: *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae:* [hzl.:] Mertol Tulum: *XVII. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı:* 2011 Ankara, 1972 s., TDK.

Onay, Ahmet Talat: *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar:* [hzl:] Cemal Kurnaz, Ankara 1992, 500 s., Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Oruçhan, Osman: "İnsan İskeletindeki Kemik/Eklem Sayısı Hakkında Bilgi İçeren Hadisler Üzerine Eleştirel Bir Araştırma", *İTOBİAD*: 6. C., 3. S., 1509-1534. s. http://www.itobiad.com/download/ article-file/324550

Özcan, Abdülkadir: "Âteş-i Rûmî", *TDVİA*: İstanbul 1991, IV. C., 57. s., Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Özcan, Mustafa, Öğüt, Yılmaz: Teodor Kasap: Eski Türk Oyunları 3: Pinti Hamit, İşkilli Memo: İstanbul 2002, 112 s., Mitos Boyut Yayınları.

Özkan, Mustafa: *Cinânî: Cilâü'l-Kulûb: Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük*: T.C. Kültür Bakanlığı e-kitap projesi http://ekitap.kulturturizm. gov.tr/Eklenti/10676,metinpdf.pdf?0

Saraçbaşı, M. Ertuğrul: *Örnekleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü:* İstanbul 2010, I. C., 686 s., YKY.

Sezikli, Ubeydullah: "Temcid", *TDVİA:* İstanbul 2011, 40. C., 410-411. s., Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Sūdī-i Bosnevī: *Şerḥ-i Būstān*: I. C., İstanbul 1288, 688 s.; II. C., İstanbul 1288, 412 s., Matbaa-i Âmire.

Şentürk, Ahmet Atilla: : *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*: I. C., İstanbul 2016, 519 s.; II. C.,İstanbul 2017, 591 s., OSEDAM.

Taş, Hakan: *Me'ālī [ö. 942/1535-6] Dīvān (İnceleme-Metin-Çeviri-Açıklamalar):* Bişkek 2015.

TDK: *Güncel Türkçe Sözlük*: http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts

Tokmak, Abdurrahman Naci: *Bûstan: Sa'dî-yî Şîrâzî*: İstanbul 2015, 373 s., Şule Yayınları.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapukulu Ocakları II. Cebeci, Topcu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lağımcı Ocakları ve Kapukulu Süvarileri:* Ankara 1988, Türk Tarih Kurumu.

Yılmaz, Ozan: *Sûdî-i Bosnevî: Gülistan Şerhi:* İstanbul 2012, 792 s., Çamlıca Basım Yayın.

TOPLUMSAL CİNSİYETİN DOĞUSUNDAN AŞKA BAKMAK

M. Esat HARMANCI*

Nerede toplumsal cinsiyet ideolojisinden söz edilmişse söze kadın hareketlerinden başlanmış ve hemen hemen her yaklaşım feminist ideoloji ekseninde yol almıştı. Çünkü 1790'lardan itibaren ortaya çıkan başta eşitlikçi, sonraları tepkici feminizm, kadın cinsiyetinin değersizleştirilmesi, ötekileştirilmesi ve "eksik erkek" sınırında görülmesinin nedenleri üzerinde odaklanıyordu.

Kabul etmeliyiz ki Doğuda, mitoloji ve psikanaliz okumalarının zamanlaması, toplumsal cinsiyet alanında da bir kültürlenme sürecini görebilmemizi perdelemiş, ilaveten modern dönem savaşlarında savunma durumunda kalan Doğulu toplumların Batılı entelektüalizm karşısında doğal olarak dezavantajlı kalması sonucu son iki yüz yıllık tarihin toplumsal cinsiyet ideolojisi odağında okunması da bugünlere kalmıştı.

Çağdaş dünyadaki feminist hareketlerin belirgin etkisi ve siyasal sistemlerde bir toplumsal duyarlılık alanı olarak kadın cinsiyetinin sosyal bağlamda göz ardı edilmiş olması, tüm dünyada kadın araştırmaları için önemli bir motivasyon kaynağı olmuş, işçi sınıfının sosyal hakları üzerinde politika üreten sivil toplum kuruluşları da bu genel geçer duyarlılık alanı üzerinde yoğun çalışmalar yapmışlardı.

Bugüne kadar yazılıp çizilenlere baktığımızda, Fransız Aydınlanması etkisiyle başlayan temel insan hakları sorgulamasının, kadın sorunlarının cinsiyet bağlamında tartışıldığı feminist hareketlere evrilen bir süreci de başlattığını söyleyebiliriz. Bu soruşturmalara temel insan hakları bağlamında eşitlik ilkesi ana rengini vermekte ise de içinden geçilen sosyal, siyasal ve entelektüel süreçler, zaman zaman bu hak arayışının konjonktürel tepki biçiminde yaşanmasına da engel olamamış gibi görünmekte.

Zaman zaman erkek-egemen söylemin argümanı ile de kendini tanımlamaya çalışan kadın hareketlerinin, içine düştükleri paradoksa

* Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, esatharmanci@gmail.com

rağmen yaklaşık yüz yıl boyunca sosyal psikoloji alanında uğraşmaktan kendilerini alamadıkları malumdur. Eşitlik düzleminde hareket eden bir tepki hareketinin belki de en uzun soluklu mücadele alanı, Freudçu psikanaliz eleştirisi odağında şekillenmiştir.

Freud'taki kastrasyon ve ödipus kompleksleri, kadın ve erkek arasındaki cinsiyet farkının belirgin anlatımı açısından önemli bir yaklaşım olmak üzere seksen yıldır tartışılmaktadır. Erkek çocuk, cinsel boyuta dönüşemeyen anne sevgisini eş edineceği kadın üzerinden, sağlıklı cinsel yaşama dönüştürerek yaşatsa da kadın, babasına olan ilgiyi, bir erkek çocuk sahibi olmak ya da eş edinmek suretiyle bile sonlandıramayacak, ödipus kompleksi altında "ezik" bir yaşam sürecektir. Freud'a göre kadın, "eksik erkek"tir ve penisi olmadığı için de hiçbir zaman erkekleşemeyecektir. Bu bağlamda da erkeğin ne karşıtıdır ne de tamamlayıcısı. Lacan'ın deyişiyle "bir fantezi, bir hayaldir; tatmin edilmesi mümkün olmayan bir arzuyu besleyen hayal." (Durudoğan: 78)

Birinci ve ikinci dalga feminist hareket içinde yer alan reformcu ve aktivistlere bakıldığında, onların kadın ve erkek arasındaki cinsiyet farkından doğan ayrıcalığı psikanaliz ve tarihsellik bağlamlarında tartıştıkları da görülür. Freudçu gelenek, cinsiyetin biyolojik ve doğa özlü oluşuna dayanırken Lacan'dan itibaren bu sonu gelmez kadın zafiyetine tepki mahiyetinde bir harekete dönüşür. Özetle, feminist hareketi tetikleyen birincil faktör, 1930'larda ortaya çıkan Freudçu teşhisin -kabullenmesi oldukça güç- cinsiyet farkına yapmış olduğu vurgu olmuştur.

Freud sonrası feminist hareketin temel dayanağı, bu farklılığın sonradan öğrenilen bir kültürlenme, bir öğrenilmiş çaresizlik olduğu yönündedir. Bu savunma sürecinde adı konan sosyal ortam ve kültürlenme süreçlerinde kilisenin söz konusu edilmemesi dikkat çekicidir. Özellikle Katolik kilisesinin cinsiyetli bir egemenlik üzerinde durmaması, feminist hareketin din üzerine gitmesine mani olmuş olmalıdır.

Freudçu biyolojik/anatomik cinsiyet kuramına itiraz edenlerin hemen tamamı, kültürlenme ya da uygarlaşma sonrası toplumsal cinsiyet oluşumuna vurgu yapmışlardır. Yahudilik ve Hristiyanlıkta, kadının günahkarlığın temel kaynağı olarak görülmesi, ilkeller sonrasında kadın açısından en önemli değersizlik belirteci olmasına rağmen yaşanan kültürlenme süreçlerinde ister ilkel olsun isterse kurumsal, dinlerin hemen hepsinin kadına yönelik değersizleştirici ve ötekileştirici işlevinden hiç söz edilmemiş ama 1980 sonrasında, nispeten daha eşitlikçi bir kadın savunusu

üzerinden kazanımlar elde etmiş olan Batı'ya nazaran Müslüman Doğu toplumlarında kadının değersizleşmesi "kıymetli" bir politik argüman olmuştur.

Öz bir biçimde söylemek gerekirse Batı'da toplumsal cinsiyet çalışmaları din ve inanç odağında ele alınmadığı halde Müslüman Doğu'da, laiklik öncesi siyasal sisteme ilişkin de bir toplumsal cinsiyet algısının geriye doğru işletilmesi, Batı'yı Doğu'dan önemli ölçüde ayrıştırmaktadır. Bu yüzdendir ki konuya Doğu'dan bakıldığında göze çarpan belirgin tuhaflıklar burada yapılan çalışmalara pek yansımamıştır.

Aydınlanma dönemi feministlerinin üzerinde durmadığı bu din ve toplumsal cinsiyet ilişkisinin Doğulu entelejansiya tarafından yegâne değersizleştirici olarak görülmesi, üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. İslamiyette, önceki dinlerin kutsal referanslarına nazaran kadının değersizleştirilmesi ve ötekileşmesi konularında apaçık bir farkla öne çıkarken, toplumsal yaşamda Doğulu toplumların kadınlar açısından akıl almaz değersizliğine dair emsalsiz örnekler verilmesi göz ardı edilemez. Bu bağlamda söylenmesi gereken Lacan'dan itibaren kadını değersizleştiren sürecin - dinleri de içine alan – devam eden uygarlaşma ve kültürlenme olduğunu söylemeliyiz.

Çünkü kültürlenme, kutsal metinlerden önce başlayıp peygamberler döneminde ve şimdilerde yoluna devam etmekte olan bir olgudur. Zaman, yeni koşullar altında anatomik ve biyolojik cinsiyetlerimizin ilkel doğasına uygun ya da aykırı olmak üzere toplumsal cinsiyet için en değerli belirleyici olma özelliğini sürdürmektedir.

Hristiyanlığın ruhban sınıfı üzerinden yaşattığı erkekliğin eril bir yapı taşımadığını, cinsel yaşam, davranış, üslup ve giyim-kuşam bakımından feminen bir erkekliğin feministlerin dikkatini çekmediğini de söyleyebiliriz. Bu bakımdan, feminist hareketin din karşısında, başlangıçta bir tutum sergilememiş olmasına rağmen İslam toplumlarında görülmeye başlanan feminist hareketlerde, din temelli bir sorgulama ağırlık taşır. Bu ilginin kaynağını iki sebebe bağlayabiliriz. Birincisi, İslam toplumlarında psikanaliz okumaları Batı'ya nazaran çok daha geç gerçekleştiği için dünyadaki feministlerin söylemine uygun bir tepki ve bu bağlamda bir kültürlenme henüz oluşmamıştı ve dolayısıyla entelejansiyanın cinsiyet meselesini psikanalitik açıdan öğrenmemiş olması nedeniyle kadının değersizliğine karşı bir tepki de gelişmemişti.

İkincisi de Batı kaynaklı aydınlanmanın temelinde belirgin olarak

kilise karşıtlığı hissedildiği için İslam toplumlarında laiklik temelli bir kadın politizasyonu yaşanmamıştı. Bu yüzdendir ki Batı kaynaklı okumalar üzerinden bir feminist hareket geliştiren Doğu toplumları, kendilerinde bulunmasa da politik bir söylemle alttan beslenen bir eşitlikçi dil kullanmaya başlamışlardır. Dolayısıyla da kadın hareketi üzerinden erkeğin egemenliği hırpalanırken din temelli kültürlenme karşısında da yol almak isteniyordu. Bu iki taraflı rüzgar, Anadolu kadın hareketinin durdurulamayan iki motoru olarak vazife görmeyi kalıcı olarak sürdürecekti.

Sorunun temelini, uzun soluklu bir uygarlık tecrübesi sonucu ortaya çıkan cinsiyet hiyerarşisi ve bunun oluşturduğu tahakküm olarak algılayanlar, bir uygarlık ürünü olan bu kültürlenmenin "doğal" sebeplerine bakmadan, sonuç üzerinde yoğunlaşarak, sanki ortadan kaldırılabilen sebepler manzumesi ile karşı karşıyaymışçasına bir aşırı tepki içinde olmuşlardır.

Psikanalitik bakış açısının işaret ettiği biyolojik/anatomik doğallığa isyan etmekten başka çaresi olmayan kadın cinsi, uygarlığın dağına çıkarak bu cinsiyet tahakkümü için kendini feda eden bir gerilla hareketi içine girmiş oldu. Çünkü doğanın kanunu, her ne kadar baş edilmez bir tahakkümü dayatsa da kabullenmek istemeyenler için her zaman bir çıkar yol da gösterecektir.

Daha sonraki yıllarda, toplumsal cinsiyet kavramının doğumunu müjdeleyen bu düşünce, yüzlerce yılda ortaya çıkan bir kültürlenmeyi tersine bile döndürecekmiş gibi davranan, baskın bir kadınlığı öne çıkarmak üzere çırpınıp durdu. Önceleri politik süreçlere eşlik ederek "eşitlik" üzerinden yürüyen bu savunma esaslı saldırı, daha sonra mevzii daha sarp bir alana kaydırarak "inadına kadın" gücüne dönüştürdü.

Aydınlanma sürecine eşlik eden sanayileşmenin yarattığı sömürgeci, emperyalist egemenlik tarzı, Batı'dakine benzer bir kültürlenme ya da uygarlaşmaya izin vermediği için Doğulu toplumları naif, edilgen ve böylece de dişi kılan suni bir erkek egemen toplumsal cinsiyet ideolojisine yol vermiş oldu.

Milattan önce üçüncü yüzyılda başlayan Kavimler Göçü ve devam eden süreçte uzun soluklu fetih ve istila gücü ile insanlık belleğine yerleşen Asya etnik toplulukları, Arap yarımadasından başlayıp Endülüs'e kadar süren akademik ve entelektüel yanıyla da mücehhez Müslüman Arap etkinliği, eski dünyanın medeniyetler toplamı olan, bünyesinde onlarca

devlet ve imparatorluk üreten Anadolu zenginliği ve nihayet altı yüz yıl kadar baskın ve coşkun bir egemenlik alanı yaratan Osmanlı İmparatorluğu imajına sahip heterojen Müslüman Türkler, Fransız Aydınlanması'na kadar ilahi/tabii egemenliğin sağladığı normallik ve sıhhatle ödipus kompleksinden kurtulmuş erilliği ifade etmekteydi.

Konjonktürün izin verdiği yeni coğrafyaların fethi, kalıcı bir yerleşik düzene izin vermeyen hareketli yaşam, savaş ekonomisinin ve savaş politikalarının zorunlu kıldığı hoyrat siyasal tarih, mitik ilkelliği toplumsal hayatta bugünkünden daha baskın olarak hissettirmesi, din, devlet ve ahlakın normatif olarak kurumsallaşmamış olması, zaferin somut ve canlı sıcaklığı anatomik/biyolojik erilliğin egemenliğini gösteren psikanalitik imgeleri temsil etmekteydi.

Çok net olarak tanımlama güçlüğüne rağmen, bu türdeş erilliği, Büyük Britanya İmparatorluğu süreçlerine tanık olan İngiliz merkezli Batının da hissetmiş olduğunu söylemek mümkündür. Ödipus kompleksinden kurtulmuş ya da zafer ya da iktidar duygusunun uzun soluklu özümsenmesi ile ortaya çıkan eril cinsiyet, yakın zamana kadar süren devletli özgüveni temin etmekteydi.

Kısaca, toplumsal cinsiyetin eril egemenliği üzerine geliştirilen eleştirel ve tepkisel hareketlerin çıkış noktası ideolojiktir. Bu ideolojinin temelini de modern ve sonrası dönemlerin entelejansiyasının, kapitalizmin erkek-egemen bir ideoloji olduğu savına tepki merkezinde şekillenir. Rasyonalizmin ve eşitlik duygusunun Marksist ideoloji ile politize olması sonucu, kapitalizm eleştirisi yaparken onunla ilişkili olan toplumsal cinsiyet sistemini de ataerkil görmeyi beraberinde getirmiştir.

Aslında bu rasyonel düşünce değişiminin bizdeki yansımaları Tanzimat evresinde ortaya çıkmıştı. O yıllarda, eskiye yönelik eleştiride vurgu "gerçeklik, akıl ve doğa" odaklıydı. Namık Kemal "tenkitlerini bilhassa divan şiirine yönelterek onun gerçeğe, tabiata ve akla aykırı bir edebiyat olduğunu" ileri sürüyor, "bu şiirin dayandığı imaj sistemini tamamen gerçek dışı" buluyordu. Bu tezin karşısına da "edebiyat-ı sahîha" tabiri ile yeni edebiyatı koyan dönemin aydını Nâmık Kemal'in "divan şiirinin ahlâka ve dine aykırı bulduğu taraflarını teşhire çalışması" (Akün 2006: 374) çok anlamlıdır. Na't ve mersiyerlerden başka şiirleri beğenmeyen ve Arap şiirini dünya edebiyatında apayrı bir yere koyan aydın, ahlak ve din disiplini üzerinden divan edebiyatını yargılarken bir dünya görüşüne yaslanmaktaydı. Akılcı ve maddeci bir aydınlanma

etkinliği olan bu düşünce katmanları arasında eskinin itibarsızlığı akla ve mantığa aykırılık ve tabiattan kopukluk asla değildi. Özellikle Tanzimat aydını, eleştiriye konu edebiyatın büsbütün tabiattan beslendiğini ve insan ve canlı tabiatının yansıması olduğunu bilmekteydi. Esasen gerek halk edebiyatı ürünlerinin dil ve üslubuna yansıyan "rahat söylemeler" gerekse divan şiirindeki cinsiyetçi serbestlik, o yıllarda yaşanan belirgin bir toplumsal cinsiyet değişimini yansıtır. Başka toplumlarda da yaşandığı üzere kendisini daha çok ahlaki denetimlerle gösteren bu seçkincilik esasen aydınlanma dönemi ideolojisi ile yeniden şekillenen toplumsal cinsiyet algısı ile de ilişkilidir.

Konjonktürel değer taşımasına rağmen, bu ön kabul ile hareket eden akılcı ve eşitlikçi ideoloji, özellikle kadın entelektüeller açısından değerli bir savunma zemini oluşturmuştur. Halbuki, kapitalizmin erkek-egemen bir ideoloji olduğu savı, bütünüyle dönemsel bir algıydı. Sanayileşmenin neden olduğu hengame, alışılagelmiş doğa ve toprak kanununa aykırı bir hoyratlığı gün yüzüne çıkardı.

Endüstride istihdam edilen çalışma hayatının, doğanın doğal süreçleri ile uyum içinde yaşayan "sıradan" ve "eşit" şartlardaki toplum düzenini birdenbire bozması, akılcı bir tepkinin doğmasına neden oldu. Bu düzen bozucu, gelenek dışı ve sonu gelmez bu yeni devinimi kabullenmekte zorlanan doğa savaşçıları, o günlerde meşru ve haklı bir savunma içinde idiler. Fakat bugünden bakıldığında, kapitalizm ve onun neden olduğu kentli kültürlenme, Marksist eşitlikçilerin zannettiklerinin tersine, bütünüyle doğanın eril egemenliğinin yitimi anlamına geliyordu.

Sanayi Devrimi öncesinde yaşam, evrenin hemen her bölgesinde ilahi/tabii doğallıkta yaşanmaktaydı. Coğrafyanın karakteri olan doğal devinime binlerce yılda uyum sağlamayı ve doğa ile baş edebilmeyi öğrenmiş olan insanoğlu devrim sonrasında mitik kökeninden ve "ilkel" yaşamından akıl almaz bir hızla uzaklaşmaya ve gitgide doğaya yabancılaşmaya başlamıştır. Doğasında var olan; 1) aktivite, dinamizm, girişim 2) saldırganlık, vahşet, hücum 3) başarı, zafer ve kazanç gibi özellikler "eşitlik" duygusu ideolojikleşmeden önce, doğanın biyolojik egemenliği ile uyum içinde yaşayan insanoğlu için cinsiyetinin doğası ve normali olarak görülmekteydi. Kadın için de 1) pasiflik, edilgenlik, durağanlık ve rutin 2) sevecenlik, çocuksuluk ve oyunsuluk 3) dayanışma, yerleşim, gelenek ve statüko, erkeğinkiyle aynı doğa düzeninde kadının doğalı ve normali olarak görülmekteydi (Parla 2014: 26-32).

Bu, iş bölümü duygusu ile kendi doğal önemine uygun yaşayan ve bir "tabiat canlısı" olan insan için yadırganan bir rol değildi. Çünkü Kristeva'nın dediği gibi kadın ve erkek iki farklı cinsiyet değil iki farklı varlıktı (Hejinian 1999: 116). Bu farklılık ne bir cinsiyet eşitsizliği ne de bir egemenlik belirteci değildi. Tıpkı doğadaki bütün eril ve dişi varlıkların kendi egemenlik alanlarında biyolojik/anatomik doğalarının uygun olduğu gibi.

O halde kabahati, cinsiyeti eril baskınlığın egemenliğine dönüştüren sanayileşme sürecinde aramak gerekir. Aydınlanmacı kadın hareketleri de bunu yaptılar. Eşit olması mümkün olmayan iki canlı türünü, kültürlenme sonucunda oluşan yapay ve ne yazık ki ideolojik değerler üzerinden sınamaya çalıştılar. Sonuç alınması imkansız olan, bu zorlama eşitleştirme sonucunda da hem erkeğe hem de onu doğası gereği baskın olarak teşhis etmemize neden olan ideolojiye yüklenerek çözüm bulmak istediler. Hem de bunu binlerce yıllık doğa merkezli cinsiyet kültürlenmesine rağmen insanlık için son derece kısa bir süre olan elli yıllık bir kesitte sınamaya ve sıkıştırmaya çalıştılar. Doğal imkansızlığı, başından beri bir tepki olarak algıladıkları için de ajitatif ve savunmacı bir mevzide kalmış oldular.

Özetlemek gerekirse, yirminci yüzyılın eşitlikçi bakış açısı ile aydınlanma sonrası egemen olan toplumsal cinsiyet duyarlılığı, feminist kadın hareketinin de etkisi ile önemli ölçüde erkek-egemen bir olgunun yaygın kabulüne ilişkin bir imaj oluşturdu. Bu konuda söz söyleyenlerin hemen hepsi, bir genelleme duygusu içerisinde bu modaya eşlik ettiler.

Kapitalizmin hangi cinsiyeti ne kadar hırpaladığına ve ötekileştirdiğine bakmadan anti-kapitalist ideolojinin eşitlikçi vurgusunun açmış olduğu yolda cinsiyetçi bir eşitliği de ideoloji durumuna dönüştürdüler. Modernite, entelektüalizm ve modanın koltuk değnekliği ettiği bu söylem, aydınlanma döneminde ve sonrasında kayda değer bir tepki ile de karşılaşmadı.

Kendi kültürünü ve uygarlık modelini de öğretmeye çalışan bu cinsiyetçi söylem, savunucu kadın etkinliği üzerinden, modern öncesini de içine alan ataerkil kültür olgusunu ve çoğu yerde erkek cinsiyetini de ötekileştiren bir entelejansiyayı üretti. Bu pencereden bakarak, aydınlanma öncesine ve sanayileşmenin gerisinde kalan Doğu toplumlarına karşı da bu politik cinsiyet perspektifinden bakılmaya çalışıldı.

Bilim tarihinde son yüz yıllık evrede yaşanan akademik disiplini ve tasnifçi bir kurumsallaşma süreçlerini birlikte geçen toplumsal cinsiyet

algısına yönelik ideolojik kültürlenme, kültür tarihine ve dar anlamda kültür ürünlerine de bu politik bakış açısını dayatmış oldu. Yani, kültür tarihinin yazımı ile toplumsal cinsiyet konusundaki feminist duyarlılık aynı ideolojik koşullarda disiplin altına girmiş oldu. Bu koşullarda, bu iki grupta yapılan araştırmalar bugünden daha duygusal ele alınıyor ve teknolojiyi ve bilgiyi kutsarken kaybedilen cinsiyet egemenliğinin kadına tahvil edeceğine inanılıyordu.

Dil ve edebiyat ürünleri de iki koldan bu sürecin içinde yer almakta, bir taraftan bu ideolojiye uygun eserler vermeye çalışırken diğer yandan da geçmiş yılların kültür ve toplumsal cinsiyet algılarını bu ideoloji etkisinde tarihlemeye ve ansiklopedik bilgi kıvamında sabitlemeye çalışmaktaydı. Bugün kültür tarihi konusunda yaşanan statükonun temelinde bu koşulların avantajlı konumu nedeniyle ortaya çıkan resmi bir kabul yatmaktadır. Aynı zamanda aydınlanma döneminin "külte dönüştürücü etkisi" ile ortaya çıkan modern tarih yazımı, bilimsel bilginin aşılmaz duvarları arkasına sığınmış, modern zamanların her türlü enstrümanı ile donanmış halde önümüzde durmaktadır.

Bu etki, edebiyat tarihi için de kuşkusuz geçerlidir. Cumhuriyetli yılların başında yazılan tarih, yukarıda bahsettiğimiz aydınlanma algısının ideolojik koşuları altında yazılmış ve bizim bilmeden resmiyetini devlete yüklediğimiz ideolojik tarihtir. Bu ideolojinin üstlendiği misyon, devletten değil devletin de yüklendiği aydınlanma sonrası kültürlenmeden ilham almaktadır. Konumuz bağlamında Klasik Türk edebiyatı evresine yönelik yaklaşımları da bu bağlamda düşünmeliyiz.

Eril-egemenliği bilim ve teknoloji odaklı düşünen bir toplumsal cinsiyet değişimi yaşanırken Cumhuriyetin aydınlanma evresinde, Cumhuriyet öncesi erilliğin ahlaki denetim altında ele alınması kaçınılmazdı. Toplumsal cinsiyet olgusunun henüz anlaşılmadığı yıllarda yazılan edebiyat tarihleri, hangi toplumsal cinsiyet ideolojisinin etkisinde şekillendiğini doğal olarak bilemezdi. Bugünün avantajları ile geçmişe bakarak gördüklerimiz üzerine, divan şiirinde "sevgilinin cinsiyeti" bağlamında söylenenlerin arka planını anlamak zorundayız.

"Aşığın kadın veya erkek oluşuna göre de kendi şiirinde yer bulan aşk psikolojisinde değişen bir taraf yoktur. Kadın şairlerin terennüm ettiği aşk, erkek şairlerin anlattıklarından başka türlü değildir. Onlar da erkek şairinkinin hep aynısı olan, araya cinsiyetçe fark girmeyen bir sevgiliden bahsederler." (Akün 1994: 414) tespitinden de anlaşılacağı gibi bu

tipolojiyi kendi açısından anlamlandırma gayretiyle ortalarda dolaşan cinsiyetsiz bir sevgili söylemi, bu meseleyi izah edemeyişimizi gösterir.

Sevgilinin cinsiyeti konusunun psikanalitik boyutu ve bu konuda toplumsal cinsiyet algısının değişkenliği üzerinden yapılan değerlendirmelere geçmeden önce dil ve toplumsal cinsiyet ilişkisi üzerinde durmamız gerekir. Sosyalist feministler toplumsal cinsiyet farklılığının ataerkil düzenin sonucu olduğu fikrini savunageldiler ve bu düzenin temelleri değişmediği sürece ataerkil bir toplumsal cinsiyetin devam edeceğine inandılar. Ataerkil düzenin egemen olduğu toplumsal cinsiyet algısından kurtulmak için de güçlü bir kadın söylemi veya dili (female symbolic) yaratmayı öncelikli olarak önerdiler. (Irigaray 1977: 140)

Psikanalitik kuramın kadına yönelik değerlendirmelerini "değersiz" bulup savunma duygusu ile hareket eden sosyalist feminist hareketin iki temel özelliğinden birincisi toplumsal cinsiyet üzerinde ortak dil geliştirmek olduğu için kadim kültürleri yorumlamak için de toplumsal cinsiyetin öncü bir bakış açısı geliştirdiğini söylemeliyiz. Helene Cixous ve Luce Irigaray erkek-egemen söylemle uğraşmak yerine var olan dil üzerinden üretim yapmayı yeğlemişlerdir. Çünkü öncülleri, bir kadın dili yaratmak için çıkılan yolda oldukça derin vadilere açılmışlardır. (Cixous 1976: 334-350)

Bugün de ister modern metinler üzerinde konuşalım isterse tarihi, toplumsal cinsiyet algısı feminist hareketin dolaylı olarak miras bıraktığı dil etkisinde şekillenmektedir. Özellikle de siyasi ve edebi tarihin modern Türkçe ile yazım evrelerinde bu ortak dilin rüzgarı dönemin aydınları üzerine de esmekteydi. Zaten, bu konuları da aradan geçen yüz küsur yıl sonra konuşabiliyor olmamız, o yıllarda hüküm süren baskın toplumsal cinsiyet dili ile alakalıdır.

Pozitivizmin öncelikli belirleyici olduğu ve tarihte görülmemiş biçimde toplumsal cinsiyet algısının el değiştirdiği bir evrede oluşan ahlakçı bir bilim dili, tarafsızlık ve bilginin iktidarı avantajları nedeniyle hayli soğukkanlı görünüyordu. Bu bakımdan eril iktidarını bilimsel bilgiye ve onun dünyaya gelen çocuğu teknolojiye kaptırmış olan "doğal erkek" için uzun bir normalleşme süresi yaşanmıştır. Bugün bile bu konuda yaşanan çekincelerin odağında, toplumsal cinsiyet algısının halen etik denetim altında şekillenmesi yatmaktadır.

Bilginin toplumsal cinsiyet üzerinde belirleyici etkisi üzerinde

duruyoruz. Bu yüzden de başından beri koşullara göre orta ve uzun vadede değişen toplumsal cinsiyet algısının bilebildiğimiz evrelerinde farklı toplum deneyimlerine rağmen bilgi temelli etkinliğini ortaya koymaya çalışmalıyız. Bilgi ile toplumsal cinsiyet arasında eril dil lehine etkileşimden söz etmeden önce bilgi ve cinsiyet ilişkisi üzerinde durmak gerekir.

Batı düşünce tarihinde, bilgiye ulaşmada cinsellik dilini açık ve sistematik bir şekilde kullanan ilk yazar Platon olmuştur. Çünkü ona göre arzu sevgiyi, sevgi de bilgiyi doğurur. (Keller 2007: 45-47) "Platon'un nazarında heteroseksüel arzu, tam da fiziksel üremeyle bağlantılı olmasından ötürü aşkınlığa katkıda bulunamaz. Diotima'nın The Symposium'da açıkladığı üzere "yaratıcı içgüdüsü fiziksel olanlar, tercihlerini kadınlardan yana kullanırlar ve sevgilerini bu şekilde belli ederler; çocuk doğurarak ölümsüzlük kazanacaklarını ve adlarını yaşatarak gelecek bütün zamanlar boyunca mutluluğa ereceklerini sanırlar. Ama yaratıcı arzusu ruhtan yana olan, fiziksel olarak değil tinsel olarak doğurmayı, ruhun doğası gereği yarattığı ve var ettiği dölleri doğurmayı arzulayan kişiler de vardır. (209b) yalnızca ruhun arzusu – "iyiliğe ilanihaye sahip olma arzusu" (206a) – varlık aleminde üremeye yol açar. Diotima şunu da ekler: "Bu döllerin ne olduğunu sorarsanız, genel olarak erdem ve bilgeliktir, derim" (209b). Ayrıca, burada arzunun erdemlerini dile getiren kişi bir kadın olmasına karşın, Platon'un tinsel doğurma için örnek modeli erkeğin bir başka erkeğe karşı duyduğu sevgidir; bilgi, akraba (yakın) özlerin tanrısal birliğinin bir ürünüdür. Filozofu, yolculuğuna başlamaya sevk eden ilk itki, erkeğin kadınlara değil, oğlanlara karşı duyduğu sevgidir." (Keller 2007: 48)

Eski Yunan'da "en çok değer verilen ve Platon için de en uygun model, yetişkin bir erkek (erastes yani seven) ile onunkine yakın bir toplumsal statüden bir genç (eromenos yani sevilen) arasındaki ilişkidir." (Keller 2007: 50) Fakat sanıldığı ve yaygın olarak yanlış bilindiği üzere bu iki karşı cinsin homoseksüel ilişkisi değildir. Seven erkeğin haz ve arzunun esiri olan yaşlı bir bilgeyi, sevilen ise duygularına yenik düşmeyen, hazza teslim olmayan vakarı korumayı temsil etmektedir. (Keller 2007: 51) Yani burada iki erkeğin anal ilişkisinden de söz edilmez. Sevgilinin, arzu duymadan kendini edilgen kıldığı ve şehvete eşlik etmediği bir statü koruma duygusu söz konusudur. Çift taraflı ilişki, ancak bir fahişe ya da aşağılanmış erkeklerin edilgen rolde olması durumunda meşruiyet kazanmaktadır. Fakat pederastik denen meşrulaşan ilişkide "ihtiraslı seven

ile duygusuz sevilen" ilişkisi söz konusudur.

Platon'un kendine özgü aşk modelinde ise arzu ve kendini dizginleme hakimdir. "Bir delikanlının güzelliğinin algısı hem sevgi hem de saygı uyandırır. Henüz yozlaşmamış, kendisini şehvetin kollarına bırakmayı huy edinmemiş bir erkekte, Eros ruha esin kaynağı olur; onun yeryüzündeki güzellikten mutlak güzelliğe (ilahi rü'yete) geçmesini sağlayan sevgidir." Eğer bu ilişkiyi, güdülerin egemen olduğu şehevi zevke dönüştürürlerse "bilgi ve mutlak güzellik hedefi ellerinden kayıp gider." (Keller 2007: 52-53)

Çünkü "fiziksel bedenin konumu hala kölenin konumuyla birdir." (Keller 2007: 53) Eğer şehevi ve hayvani bir ilişki mantığı ile hareket edip ilişkiye salt haz ilişkisi gibi bakıp tamamına erdirme duygusu hakim olursa seven (aşık), kendi bilgi ve mutlak sevgi temelli erdemini yok etmiş, itibarını kaybetmiş olur. Böylece, kölelerinkinden farksız bir yaşam hiyerarşisini kabullenmiş olur. Çünkü toplumda böylesi bir ilişki türü, sadece fahişeler ve aşağılanmış erkeklerle gerçekleştirilebilir. Bu sınırı ihlal etmek, "boyunduruk altına alınmış ve felsefe alanından dışlanmış" olmaya neden olur (Keller 2007: 53).

Platon'un idea merkezci yaklaşımında, duygunun evrilmesi ve mutlak güzelliğe erişmesi için ilk motor güce, dünyalı güzelliğe vurgu yapılır. İslam sufizminde de yer olan ve evrilen sevgi katmanları düşüncesinin meşru kıldığı bir realite söz konusudur: "Bu dünyadaki güzelliklerden başlayacaksın ve bunları mutlak güzelliğe erişmek amacıyla hiç durmaksızın tırmandığın basamaklar olarak kullanacaksın, bir fiziki güzellikten ikinciye, bu ikisinden hepsine ve ardından fiziki güzellikten ahlaki güzelliğe ve ahlaki güzellikten de bilgi güzelliğine varacaksın, ta ki çeşit çeşit bilgiden tek ereği mutlak güzellik olan yüce bilgiye ulaşana ve en sonunda mutlak bilginin ne olduğunu öğrenene değin." (Platon 1955: 211)

Antik çağın bu idea merkezli aşk ve cinsellik algısı ve onun yüce sevgi yerine akıl ile doğa arasındaki iffetli ve yasal bir evliliğe olan vurgusu, önemli ölçüde doğa ile akıl arasındaki ilişkiden dolayı, eşler arasındaki farklılıkları güvence altına alan bir ilişki tarzını meşrulaştırmıştır (Keller 2007: 55).

Bacon'a göre insanoğlu doğaya hakim olduğu kadim dönemlerde olduğu gibi dişi bir varlık olan doğayı tekrar ele geçirme arzusu ile yaşar. Bu hakimiyet ve tahakküm, bilimsel akılla gerçekleştirilmesi gereken

iffetli bir evlilik yoluyla olabilir. Çünkü insan doğaya hakim olarak, onu elde edip dehlizlerine girerek "kutlu kahramanlar ve üstün insanlar soyu" üretecek bir döl elde edecektir. (Farrington 1951: 201,'den aktaran Keller 2007: 60-61)

Fakat doğayı elde etme eyleminde "bilmecemsi bir durum" söz konusudur. "Doğaya itaat edilerek hükmedilir, doğa kölesi olunarak, izlenerek ve didik didik edilerek ifşa edilir." (Keller 2007: 61). Aşığın sevgiliye olan itaati de böyle kutsal bir ilişkidir. Tecavüz ya da fetih yoluyla hakim olunacak kadar değerli ve zorlu bir egemenlik alanının tahakküm altına alınması söz konusudur. Bunun için de öncelikle büyük saygı, kölece bağlılık ve sadık bir takipçi olmak gerekir. Aşık, sevgili ile bütünleşebilmek için bütün bu gereksinimleri yerine getirmekle sevgiliyi değil, bilgiyi (hikmeti) elde etmiş olur.

Çünkü biliş ya da bilgelik "saldırgan ama duyarlı, güçlü ama mülayim, efendi ama itaatkar, açıkgöz ama masum" olmalıdır. (Keller 2007: 61) Sevgilinin bu oyundaki gizemli duruşu, "sanki ilahi doğa bu saklambaç oyununun müşfik masumiyetinden zevk alıyormuş, sırf sobelemek için saklanıyormuş ve o tipik müsamahakarlığıyla, bu oyunda insan aklının da ona katılmasını istiyormuş gibi" davranması (Farrington 1966: 92) biçiminde izah edilebilir.

Sevgili ya da doğa; aklın, bilginin ve aşkın kendisine erişerek kutsanmasına ve ilişkinin meşru bir ürün olan hikmete dönüşmesine kontrollü bir yataklık duygusu içindedir. Tensel hazlarda olduğu gibi, fetih ya da tecavüz biçimindeki bir ilişkinin ortada bırakacağı şey, hayvani vahşetten başkası olmayacak, bu davranış şekli de, bilge insan tavrı olmayacaktır. Bu ilişkide "doğa, ilahi sıfatını kazandığından, av takibi de oyun halini alır, müşfik ve masumane bir oyun" (Keller 2007: 62).

Bacon'un *Temporus Partus Masculus* ya da *The Masculine Birth of Time* isimli eseri 1602 ya da 1603 yılında kaleme alınmış, yazarın yaşadığı dönemde yayımlanmamıştır. Eseri 1951 yılında Farrington İngilizceye çevirmiş ve eserin "eski bilim yalnızca edilgen, zayıf, karnı burnunda dişi bir dölü temsil ediyordu, ama artık etkin, erkek mi erkek ve yaratıcı bir oğlan çocuğu doğmuştur" anlamına geldiğini söylüyordu (Farrington 1951: 194'ten aktaran Keller 2007: 62).

"İnsan aklının, gerçek şeylerin hakiki doğal ışınlarının alımlanmasını sağlayan pürüzsüz parlak yüzeyler sunduğunu mu zannediyorsunuz. Aslında her insanın aklındaki her dehliz, en karanlık putlar ya da yanlış

önyargılar tarafından çepeçevre sarılmış ve tıkanmıştır. Ya da yanlış önyargılar derinlere kök salmış ve nakşedilmiştir. (Farrington 1951: 194) Bacon; Aristoteles, Platon, Galenos ve Hipokrat'ın "insan erkini azaltmak gibi art niyetli bir amaca sahip olduklarını, onların elinde eski bilimin "eril doğuşa" karşı "yalnızca dişi bir dölü" temsil ettiğini söyler. Hakiki ve eril doğumun antik çağın karanlığında değil doğanın ışığında aranmalıdır (Farrington 1951: 200-202).

Antik çağdan Orta Çağ'a gelindiğinde erkek ve kadın cinsiyeti üzerindeki inanılmaz değişimi görmekteyiz. Bacon, "eski bilim" diye nitelediği Platon öğretisinin "hakikatin insan aklının doğal mukimi (ev sahibi, yerleşen) olduğu ve dışarıdan gelip akla yerleşmesine gerek olmadığı" görüşünü (Farrington 1951: 198) insan erkini azaltan art niyetli bir davranış olarak görür. Bu bakış, bilginin edilgen, dişi ve iktidarsız tavrına yöneliktir. Bacon'a göre, evreni insan aklından yaratmaya çalışmak antik felsefenin en büyük hatası olmuştur ve bu haddini bilmez bir şekilde Yaratıcı'nın imtiyazının gaspı anlamına geleceği için kısırlık lanetiyle cezalandırmayı doğurmuştur (Farrington 1951: 202).

On altıncı yüzyılda, bilgi ve akıl ilişkisindeki bu eril söylem, toplumsal cinsiyet açısından da önemli bir değişimi ifade eder. Bu tabiatçı doğalcılığı ve bu erilleşen bilim düşüncesini eril meşrulaştırmanın yansıması olarak görmek gerekir. Bilim ya da bilgiyi erilleştiren bu anlayışın doğal olarak bir cinsiyet dili oluşturması da zamanla kaçınılmaz olacaktı.

Bugünün ya salt doğacı ya da akılcılığı tercih eden bilim insanı, bu çift cinsiyetli duruma yabancılaşmış olduğu için tam anlamıyla kafa karışıklığı içerisindedir. Çünkü, bugün için cinsiyetlerin birbirinden uzaklaşmış farklılığı nasıl keskin sınırlarla ayrılıyorsa aynı şekilde akılcı ve Tanrıcı/doğacılarda uzlaşmaz bir uzaklık içinde bilgiye, bilime ve hakikate mesafeli durmaktadırlar.

Fransız Aydınlanması'nın - bununla da ilişkili olarak - onu izleyen feminist hareketlerin bugün için oluşturduğu, eşitlerken cinsiyet odaklı ayrımını belirginleştirdiği bir kadın-erkek algısı, göz ardı edilemez bir etkiyi hala sürdürmektedir. Bu algının oluşturduğu çağdaş mahalle baskısı ile yüzlerce yıl önceki toplumsal cinsiyet ideolojisi altındaki cinsiyetsizliği algılama güçlüğü çekmekteyiz.

Çünkü, akılcı ideoloji yol alırken moda bir ahlak öğretisini de beraberinde egemen kılmıştır. Bugün bu moda ahlakçılık perspektifinden

kadına bakıyor olmayı çağdışı kılan bir değersizleştirme sarmalı, etkinliğini sürdürmektedir. Tek başına bu politik eşitlikçilik üzerinden kadın bakış açısının bireyin din, ahlak ve entelektüel anlamda çağa ve akla uygun konumunu denetler hale gelinmiş bulunmaktayız.

Özetle, çok eşlilik, miras, cinsel ayrımcılık, gericilik, cehalet, bağnazlık, dogmatik düşünme, ve dindarlık gibi sosyal alanların tek başına bu kadın-erkek cinsiyetine bakışla test edilebildiği bir sosyopolitik düzlemde Orta Çağ cinsiyetsizliğini algılamanın zorluğundan bahsetmekteyiz. Nitekim Keller, "toplumsal cinsiyet ideolojisinin modern bilimin doğuşu ile bunu çevreleyen ekonomik ve siyasal dönüşümler arasında hayati bir dolayım olduğunu savun(ur)" (Keller 2007: 69).

Batılı filozofların doğa ile aklın evliliği de diyebileceğimiz "yeni bilim" felsefesi kazanımlarının Doğu'da da yaşandığından kesin olarak emin değiliz. Hal böyle olunca Batı'da bilimin ortaya çıkıp üstünlüğü ele geçiren yeni ideolojik sistemde tümüyle eril ve iffetli bir girişim, dişi bir doğayla iç içe geçmekten ziyade onun üzerinde tahakküm kurmayı amaçlayan bir yanı Doğu'da bu kadar tartışılmıyordu.

Fakat bu değişime denk düşecek entelektüel tavrın ve her geçen gün değişen ideolojik sistemin klasik şiir üzerinden icra edildiği de muhakkaktır. Öyleyse gerek toplumsal cinsiyet ideolojisini gerekse bilgi üretimini bu sanat eserleri üzerinden izlemek durumundayız. Divan şiirindeki sevgilinin cinsiyetini izah etmeye çalışanlar iki kutuplu ideoloji kampında mevzi koruma yarışına girdiler. Bir taraf, geride kalan Osmanlı bakiyesine modern zamanların yüksek dağlarından sapkın cinsellik taşları fırlatırken karşı taraf da cılız bir sesle sevgililere hayırlısı ile sağlıklı karşı cinsler bulma çabası içinde oldular.

Klasik şiir üzerinden icra edilen bu ideolojik kamplaşmayı işleten motivasyon da o günkü koşullara hazırlanmış olan toplumsal cinsiyet algısı olmuştur. Yani, kimi, ne zaman ne ile suçlayacağımızı bu toplumsal cinsiyet algısı belirleyeceği için o dönemde divan edebiyatı ile istiare kalıpları bağlamında yürüyen saray ilişkisine, toplumdan uzak bir zümre edebiyatı göndermeleri yapılmaktaydı. Bu algı, bugüne kadar Osmanlı sonrası yönetim sistemlerini de hazırlayan ideoloji ekseninde işlediği için konunun toplumsal cinsiyetle olan ilişkisini göremedik. Çünkü ideolojinin manyetik çekim gücü, arka planda işleyen besleyici faktörleri görmemizi uzun süre engelledi.

Esasen divan edebiyatındaki sevginin sapkınlığından bahsedenlerin

söylemek istedikleri tam olarak bu ideolojiye omuz vermek üzere Osmanlı sövgüsü idi. Bu fantastik küfür dili bile o dönemdeki toplumsal cinsiyet algısının ahlak denetimli bir ideoloji ile işlediğini anlamamıza yetecektir. O günkü koşullarda bir bilinç ile ulus yaratmak üzere kaynaklar araştırılırken Arap ve Fars şiirlerine yansıyan savaşçı Türk imajından yararlananlar, bu itibarın sevgili tipindeki yansımasını 'tuhaf' biçimde yadırgamışlardır. Barışta, kumsallarda bir ceylan gibi gönle huzur veren bu erlerin seferde, nasıl kaplan kesildiklerini[1] anlatan şairlerden öğrendiklerimize rağmen çelişkilerimizi görmezden gelmeye çalıştık.

Osmanlı döneminin poetikasını anlama gayretleri içerisinde, aşk odağında yer alan tiplerin arka planları üzerinde duran araştırmacılar, şiirde Anadolu üretimi öncesi Türk imajı üzerinde tarama yaparken çekik gözlü savaşçı tasvirleri ile yüzleşirler. Bu erkeksi güzelliğin şairler üzerinde oluşturduğu etki Arap ve İran edebiyatı örneklerinde çokça kendini gösteren bir tipi tarif etmektedir. Bu kısa bacaklı, geniş gövdeli, uzun saçlı ve keskin bakışlı güzellik Anadolu'ya kadar gelecek bir ideal sevgili imajına zemin hazırlamıştır. Bu şiirlerin yazıldığı dönemdeki toplumsal cinsiyet algısı tabiata yatkın bir eril iktidar dilinin işlediği dönem olduğu için güç, kudret, savaşçılık, heybet ve doğal olarak estetik bu eril imaj odağında şekillenir.

Konu üzerinde araştırma yapanların da karşılaştığı üzere bu Türk tipi sevgilinin savaşçılığı söz konusu edildiğinde akla kurtlar ve kaplanlar gelir. Fakat bu şiirlerde umduğumuz ya da beklediğimiz üzere bir anatomik cinsiyet üzerinde durulmaz. Ama bu savaşçı tipi tarif ve tasvir eden toplumun toplumsal cinsiyet algısı farkında olmadan eril-egemen bir algı oluşmasına engel olamaz. Aynı şiirlerde bu sevgili imajının güzelliği ve sevimliliği anlatılırken savaşmadığı dönemlerde, barış zamanında dişil bir çağrışım uyandırmak üzere ceylan ve geyikler üzerinden aktarılır.

---

[1] Örneğin Bağdat'ta mukataat katipliği de yapmış, Noşteğin adlı bir Türk'ün oğlu olan şairi, 1180 yılında Abbasî halifesi Nasır'ı överken Türk gençlerini şöyle tavsif ediyordu: "Savaşlarda onun etrafını ay parçası gibi güzel Türk gençleri kuşatırlar. Başlarına daima tolga giymelerine rağmen onların saçları dökülmüş değildir. Onların keman gibi kaşlarından attıkları oklar kalplere isabet etmekte hata etmez. Onlar ne kadar pek giyimli ve aynı zamanda fidan boylu iseler de demir gibi kuvvetlidirler, Müsalemet vaktinde kumluk geyikleri gibi iseler de savaş ateş saçmağa boşlayınca kaplan kesilirler. Zırhların içinde aslan olan bu güzel gençlerin yüzleri, tolganın içinden ay gibi görünür, savaşa girerlerken hiçbir korku duymazlar. Çünkü korku kendileridir. Tutuşan ateşin kıvılcımları onlardır." (Yaltkaya1936: 324)

Görüldüğü üzere üzerinden sekiz koca asır geçmiş olan toplumun, cinsiyet algısının değişmiş olabileceğine ihtimal vermeden, bugünün toplumsal cinsiyet algısı ile tarihi metinleri yargıladığımızı ya da tarihi metinleri bugünkü algılarımıza alet ettiğimizi göremiyoruz. Halbuki araştırmacılar bu fotoğrafı çekerken arka planda bu algı, görebilenler için yer almaktaydı. "Büyük Selçuklular ve Harizmşahlar devrinin gözde alim ve edibi Harizmli Zemahşeri'nin (ö. 538/ 1144) divanında Türkler'le ilgili şiirlerinde Türk gulamlarının güzellik ve alımlarından bahsedilirken divan şiirindeki sevgili tipinin silah imajına bağlı olarak gözlerinin cana işleyiciliği" üzerinde yoğunlaşan benzetmeler ve "örnekten örneğe geçildikçe divan şiirinde gözleri en vurucu tarafını teşkil eden sevgili tipinin, çekik gözleriyle aynı tesiri yapan Türk gulamlarından istihale etmiş bir imaj olduğu çok daha iyi görülebilmekte"ymiş (Akün 1994: 417). Fakat bu imajın savaşçı cengaverlik çağrışımlarının Türk kavramı üzerine yüklediği olumlu çağrışımları derlerken bir taraftan da aynı malzemeyi Osmanlı şiirindeki sevgilinin oğlan oluşuna aracı kılmak istedik.

Filozof, bilgin ya da estetisyen olan şairin, bilim sistemi ve onun taşıdığı toplumsal ideolojileri de yansıtması söz konusu edilmelidir. On sekiz ve on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı klasik metinlerinde gördüğümüz pornografik cinselliğin, bu edebiyatın kuruluş yıllarında bulunmayışı tek başına toplumun inanç dünyası ile ilgili olmamalıdır.

Ozan, geçen yaklaşık altı yüz yıllık bilgilenme ve aydınlanma evresinde doğa ile aklın izdivacı konusunda da yol almış ve fakat Batıdaki ideolojik sistemin cinsiyet algısının tersine, doğanın nispeten baskın eril dilini kullanarak karşı cinsine yönelik tahakküm imgelerini göstermek istemiştir. Bu değişimin sebeplerinden biri olmak üzere de akıl ve din ilişkisi bağlamında özellikle tasavvuf üzerinden naifleşen muhafazakarlığa karşı erkeksi bir tepki mahiyetinde cinsel oyunlar alan bulmuş olabilir.

Çünkü doğa ile iç içe yaşayan, savaşçı ve doğacı erillik yerini kentli, kurumsal ve riyazet odaklı bir dinginliğe bırakmış, alçakgönüllülük, melamet, takva, nefsi ve egoyu ezen, edilgen bir öğretiyi kutsamıştır. Bir süredir "akılcı" dindarlıkla doğasını sorgulayan doğanın erkek iktidarı bu kez bir adım daha geri çekilerek cinsiyetsizleşme durumunda kalmıştır. Yüzlerce yıl süren bu naif erkeklik, Batıdaki eril bilgi ile dişi doğanın yüzleştiği bir dönemin de yaşanması anlamına gelmektedir.

Bu sürecin sonunda, gerek din kurumlarını gerekse kendi doğasını tanıyan Doğulu aydın için sınırsız bir özgürlük alanı açılmış oldu. Doğanın

ve kendisinin doğal yanını tekrar keşfetmiş olan bu yeni nesil entelektüel, bin yıla yakın sürede, birden çok din ve medeniyete tanıklık etmiş ve artık egemen bir kültürün mensubu olarak bir özgüven duygusu içinde olmuştur. Yeni kabul edilen din duygusunun oluşturduğu acemilik ve duygusal sadakatin yerini "bilgi" almaya başlamış; olağandışı güçler, yerini doğa ve akıl eksenine terk etmeye başlamıştır. Bu durum, göçebe ve savaşçı erilliğin tekrar dönüşümü anlamına gelmektedir.

Dolayısıyla, klasik Doğu metinlerinde şairlerin cinsiyet bağlamındaki çekingenliğini de bu düzlemde değerlendirmeliyiz. Aksi halde, on üç ve on dördüncü yüzyıllarda, tabulaşan cinsiyet durumundan, on dokuzuncu yüzyıldaki pornografik şiire geçişi muhafazakar yozlaşma ile izah etmek doğru olmayacaktır. Bu değişim, bütünüyle bilgi süreçlerinin aldığı mesafeden kaynaklanan cinsiyet algısından yani değişen toplumsal cinsiyet ideolojisinden başka bir şey değildir.

Felsefe için filozof şart değildir. Her türlü insan üretimi felsefe içerir. Klasik Osmanlı edebiyatı da felsefenin ve bilginin arenası olmak üzere elbette bütün toplumlarda olduğu gibi şiir üzerinden bilgi üretmekteydi. Klasik Osmanlı dönemi ise, düşünce sistemindeki kesafet ve sanat yapma yöntemi sebebiyle bilginin ve felsefenin nispeten daha yoğun yaşandığı bir dönem olmuştur.

Osmanlı dindarlığı, başlangıçta kutsalcı bir duygusal evrede başlamıştı. Çünkü sosyopolitik anlamda güçlü iki medeniyetle karşılaşmış olan Türklerin edilgenliği uzun sürecekti. İran coğrafyasında karşılaşılan kurumsal kültür yanında yeni bir dinin acemisi olmanın verdiği duygu, bir yandan motivasyonu bir yandan da aşırı özeleştiriyi harekete geçirmekteydi.

Bu süreci tasavvuf aracılığı ile yaşamanın oluşturduğu duygusallık ise edilgenliği tümüyle azdıran bir denetim aracı olmuştur. O zamana kadar doğanın hoyratlığında yaşayan toplum, yeni dinin "idrak" vurgusu bağlamında akıl sorgulaması altında ezilmeye başlamıştır. Bu akılcı öğretinin duygulu, mistik bir öğretinin kurumsal yapıya dönüşmesi "akılcı bilgi" sisteminin etkisini daha da artırmıştı.

Doğanın egemenliğini tehdit eden bu değişim, egemen erilliğin de kırılması anlamına gelmekteydi. Bu yüzden, bilginin egemenliğine kadar, baskın bir erillikten bahsedilmeyecek, gizli fanteziler ve cinsiyetsiz sevgililer söz konusu edilecektir.

Vurgulamak gerekirse, kadın, doğa ve bilim ideolojileri arasındaki bağıntıyı, dönemin bilimsel ve sosyopolitik gelişmeleri arasındaki ilişkilerin anlaşılabilmesi bakımından esas kabul eden on yedinci yüzyıl Avrupa'sından hareketle, İslami Doğu'da yerleşik döneme geçilen klasik dönem Anadolu tecrübesini irdelemeye çalışıyoruz. Özetle söylemek gerekirse, Avrupa'da toplumsal cinsiyet ideolojisindeki değişim, bilimin kurumsallaşmasıyla ilişkili olarak ele alınır. Fransız Aydınlanması sonrası, kapitalizmin evcilleştirdiği kadın süreci, Osmanlı Anadolu'sunda aynı süreçte yaşanmamıştı. Fakat kadının iffetsiz ve şehvet düşkünü olduğu da söylenmiyordu.

Birbirine benzemez gibi görünen toplumlarda, aslında ortak olan nokta, toplumsal cinsiyet ideolojileri konusunda bilginin ya da bilimin değiştirici ve belirleyici rolündeki benzerliktir. Aradaki fark Avrupa'daki kurumsallaşmaya nazaran Doğu'da daha uzun zamana ve kültüre yayılmış bir bilim sisteminin gelişmiş olmasıdır.

Anadolu Aydınlanması diyebileceğimiz bu süreçte, kırsala bile etki eden bir bilimsel değişim, olumlu yönde bir kültürlenme ve kurumsallaşma etkinliği hüküm sürmüştür. Bu değişimi, her alanda olduğu gibi kadın ve erkek cinsiyeti açısından da görmek mümkündür. Özellikle kadın cinsiyeti bağlamında Orta Çağ Avrupasına nazaran İslami Doğu'daki olumlu değişime ve kurumsal bilgi sistemine İslam'ın tek başına çok büyük bir etkisi olmuştur.

Diğer kutsal kitaplara göre Kur'an, kadın konusunda, dönemi için son derece ileri bir reform niteliğinde beyanlarda bulunmuştur. "Victoria çağında kadınların iffetinin giderek daha fazla güçlenmesi, idealize edilmiş ve cinsel açıdan hissizleştirilmiş melek ile, cinsel ilişkilerini kent merkezinin gizli saklı köşesinde gören şehvetli aile reisi" (Keller 2007: 89) modeli, Doğu'da en az üç yüz yıl önce görülmekteydi.

Yeni din, yeni coğrafya ve yeni bir medeniyet perspektifinde, ahlakçı bir bilgi sistematiği, daha çok tasavvuf ve mezhep kurumsallığı altında yeni bir toplumsal cinsiyet modeli ortaya koymuştur. Halk ozanlarının kırsal doğallık içinde, nispeten bu denetim dışında icra ettikleri sanat eserlerinde görülen şehvetli cinsellikle klasik şairlerin cinsiyetsiz sevgilileri bu bağlamda değerlendirmekteyiz.

Yani, modern bilim ideolojisinin Avrupalı erkeklere kattığı erkeksi özsaygı ve yiğitleşme alanı, kuruluş yıllarındaki fetihçi Müslüman Türk için de benzer bir işlev yaşatmış oldu. Kadın, Anadolu İslamlaşması

sürecinde, bu eril iktidar karşısında, bir taraftan ehlileşmiş bir yandan da fethedilen varlık olarak toplumsal cinsiyet bağlamında edilgenleşmiş oldu. Osmanlı kadın şairleri de klasik dönemde feminist yazarlar gibi davranmış ve erkeklerin dilini ve oluşan toplumsal cinsiyet ideolojisini benimsediklerini itiraf etmişlerdir. Çünkü kadınlar, babanın dilini benimseyerek erkek-egemen bir dil ile üretmeyi öğrenmiş olurlar. Nitekim güç de dil de erkeğe özgü kabul edilmiştir. Bu yüzden kadınlar da erkek egemen bir dile ulaşmaya ve bunun sırrını çözmeye çalışırlar. (Winders 1991: 120-142).

Sonuçta, modern bilimin cinsiyet bağlamında kadın ve erkek için ifade ettiği durumu, Anadolu İslamlaşması sürecinde görmek gerektiğini söylemeliyiz. Bu benzerliğin birini diğerine tercih eden bir olumlulama yerine tarihsel bağlamda bir işlev karşılaştırması olarak değerlendirilmesini önermekteyiz.

Belirleyici ögeyi, bilgi/bilim sistemi olarak alınca farklı dönemlerde ve değişik toplumlarda benzer sonuçları görmek, toplumsal cinsiyet ideolojileri açısından evrensel bir perspektifi de ifade edecektir. Nitekim mitik dönemlerden bu yana, değişen sadece zaman kavramıdır. Aradaki eril iktidar ise daha çok "erdem" düzeyinde kalan bir Eski Çağ erkekliğinden ibarettir. Nefis ve kadın korkusunun terbiye edildiği bu süreçte, eril-egemen bir otokontrol ile cinsiyetsiz bir erkekliğin yol açtığı kudretsiz bir iktidardan bahsediyoruz.

Kadını, doğal konumu ile erkeğin karşısına çıkarmayan, erkek için de eril bir karşıtlık arayan cinsiyet eşleştirmesi, aşık-sevgili ilişkisi için önemli bir belirleyici olmuştur. Kadının erdemli ve ehil konumu ve doğasına aşina erkek için bir perhiz hali, ortaya eril bir bilgi ya da hikmet dili çıkmasına neden olmuştur.

Çünkü bilgi bizi erk/iktidar sahibi kılmıştır. Bu bakımdan da bilgi ile cinsellik arasında her zaman güçlü bir ilişki olmuştur. Fakat, feminist olmayan akademik çevrelerin bile sessiz kaldığı bu konu, bilimsel düşünceyle bağdaştırılması açısından bir mit mesabesinde görülse de realite, pek çok şeyde olduğu gibi bu konuda da bir toplumsal cinsiyet ideolojisinin etkin olduğunun ispatı anlamına gelmektedir.

Kaynakça

Akün, Ömer Faruk (1994) "Divan Edebiyatı" Maddesi, *DİA,* cilt: 9, ss. 389-427.

Akün, Ömer Faruk (2006), "Namık Kemal" Maddesi, *DİA,* cilt: 32, ss. 361-378.

Cixous, Helene (1976), "The Laugh of the Medusa", *Keith Cohen and Paula Cohen,* Chicago: The University of Chicago Press.

Direk, Zeynep (2010), "Simone de Beauvoir: Abjeksiyon ve Eros Etiği", *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları,* İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Durudoğan, H., (2010), "İkinci Dalga Fransız Feminizmine Kısa Bir Bakış", *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları,* İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Farrington, Benjamin (1951), *Temporis Partus Masculus An Untranslated Writing of Francis Bacon,* Copenhagen: Lawrence and Wishart .

Farrington, Benjamin (1964), *The Philosopy of Francis Bacon,* Chicago: Phoenix.

Fox Keller, Evelyn (2005), *Toplumsal Cinsiyet ve Bilim Üzerine Düşünceler,* Trc. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Metis.

Hejinian, Lyn, (1999), "Investigating "I"," *Poetic Invesigations: Singing the Holes in History,* Edt. Paul Naylor, USA: Northwestern Univ Press.

Irigaray, Luce (1977), *Ce Sex Qui N'en Est Pas Un,* Paris: Minuit.

König, Güray (1992), "Dil ve Cins: Kadın ve Erkeklerin Dil Kullanımı", *Dil Araştırmaları,* Ankara: Hitit Yayınevi.

Parla, Jale (2014), "Kadın Eleştirisi Neyi Gerçekleştirdi?", *Kadınlar Dile Düşünce,* Rw. Sibel Irzık, Jale Parla, İstanbul: İletişim Yayınları.

Platon (1955), *The Symposium,* Trn., Walter Hamilton, Harmondsworth: Penguin Books.

Şentürk, Ahmet Atilla (2006), "Klasik Şiir Estetiği", *Türk Edebiyatı Tarihi,* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, editör: Talat Sait Halman, c.I, s.349-390.

Winders, James A. (1991) "Writting Like a Woman", *Gender, Theory and the Canon,* Madison, Wis.: Univ. of Wisconsin Press.

Yaltkaya, Şerefeddin (1936), "Türklere Dair Arapça Şiirler", *Türkiyat Mecmuası,* V, ss. 307-326.

OSMANLI EDEBÎ METİNLERİNDE "DİŞ BİLEMEK" DEYİMİNİN ANLAM ÇERÇEVESİ

İlyas KAYAOKAY*

Giriş

Doğan Aksan'a göre deyim; "Belli bir kavramı, belli bir duygu ya da durumu dile getirmek için birden çok sözcüğün bir arada, seyrek olarak da tek bir sözcüğün yan anlamında kullanılmasıyla oluşan sözdür" (1982: 37). Anlatımı çekici ve etkili kılan "kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce"ler olan deyimler (Aksoy, 1988: 52) en az iki kelimeden meydana gelir ve bu kelimelerden bir tanesi temel anlamından sıyrılarak yan anlamıyla kullanılır (Sinan, 2008: 91). Bir dilde deyimlerin çok olması o dilin gelişmiş/işlenmiş bir dil olduğunu gösterir. Türkçemiz deyimler açısından zengin bir dil olup, varlığına ilk yazılı metinlerde dahi müşahede edilmektedir.

Osmanlı edebiyatı metinleri, deyimlerin bolca görüldüğü, bu açıdan zengin bir kaynaktır. Günümüzde kullanımdan düşmüş, kelime ve anlamında değişme olmuş ve özellikle deyimlerin sözlüklere girmemiş başka anlamlarına bu edebî metinlerde rastlamak mümkündür. Bu hususta kitap, tez, makale, bildiri hâlinde pek çok çalışma yapılmış; *bazen bir şairin eserindeki tüm deyimler*[1] bazen de *pek çok eserden hareketle sadece bir deyimin anlam çerçevesi* ortaya konulmuştur.[2] Yine *birden*

* Arş. Gör., Munzur Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, kayaokay_2323@hotmail.com, ORCİD ID: 000-0001-8544-2307

1 (Alptekin, 2003; Ankaralı, 2013; Aslan, 2002; Ayçiçeği, 2018; Bağrıaçık, 2009; Batislam, 1997; Bayramoğlu, 1996; Coşkun, 1997; Çeneli, 1973; Erdoğan, 2016; Ersoylu 1983; Güler, 2011; Gürbüz, 2012; İçel, 2004; İpek, 1992; Kaplan, 2009; Karahan, 1977; Kavruk, 2000; Kaya, 1998; Kaya, 2011; Kılıç, 1996; Kurnaz, 1997; Kültüral, 2002; Özdingiş, 2006; Öztürk, 2018; Poyraz ve Tergib, 2010; Sarı, 2014; Savran, 2005; Sefercioğlu, 2010; Sinan, 2005; Ulucan, 2005; Üçer, 1997; Varışoğlu, 2018; Veliyev, 1996; Yakar, 1999; Yavuz, 2016; Yıldırım, 1998).

2 (Ayçiçeği, 2019; Beyzadeoğlu, 1996; Çetinkaya, 2009; Demirkazık, 2013; Derdiyok, 2012; Güzel, 2017; Karavelioğlu, 2014; Kaya, 2018; Köksal, 2001; Taş, 2017; Yılmaz, 2009).

fazla eserden hareketle birden fazla deyimin ele alındığı çalışmalar da mevcuttur.[3]

Az sözle çok şey anlatmak isteyen divan şairlerinin, deyimlerin zengin ifade gücünden çokça yararlandığı bilinmektedir. Makalede bu deyimlerden sadece bir tanesi olan "diş bilemek"in anlam çerçevesi, beş yüz civarındaki divan ve mesneviden elde edilen beyitlerden hareketle ortaya konulacaktır. Böyle çalışmalar Türk dilinin zenginliğini ve derinliğini ortaya koyduğundan dikkate değer görülmüştür.

Diş Bilemek Deyimi

Bir organ adı ve bir fiilden meydana gelen "diş bilemek" deyiminin ilk şekli *Dîvânu Lügâti't-Türk*'te görülür. "Tış çıkrat-" deyimi; Diş gıcırdatmak, bilenmek anlamındadır (Atalay, 1986: 334). Bile- fiili TDK Sözlüğü'ne göre; "1. -i Kesici aletlerin ağzını çark, zımpara, eğe, bileği taşı vb.nde keskinleştirmek, keskin duruma getirmek, kılağılamak, zağlamak. 2. -i, mecaz Güçlendirmek, etkisini artırmak" anlamındadır. Buna göre diş ve bile- kelimeleri gerçek anlamlarından çok da uzaklaşmadan bir deyim hâlini almıştır. Kaynaklarda bu deyim için verilen anlamlar şu şekildedir:

"Birinden öç almak için fırsat kollamak" (Doğanay, 1971: 85).

"Öç almak için elverişli durumu kollamak" (Ünlü, 1976: 87).

"Mecaz yolıyla öç ve intikam almak hevesinde olmak, gayz ve adavet etmek, hırslanmak yerinde kullanılır bir tâbirdir" (Pakalın, 1983: 455).

"Hıncını gösterir durum almak, kötülük yapmak için fırsat beklemek" (Aksoy, 1984: 604).

"Birine kötülük etmek için fırsat kollamak" (Köklügiller, 1989: 76).

"Kızdığı birine kötülük yapmak" (Aydın, Tarihsiz: 67).

"Kötülük yapmak için fırsatı beklemek" (Kavas, 1991: 98).

"Kötülük yapmak için fırsat beklemek" (Yörük, 1997: 64).

"Kızdığı birine kötülük yapmak için fırsat kollamak, sırasını

[3] (Beyzadeoğlu, 2001; Gülüm, 2014; Kalaycı, 2007; Kaya, 2011; Küçük, 2015; Öge, 2001; Tanyeri, 1999).

beklemek" (Saraçbaşı, 2010: 371).

"Bir kimseye zarar vermek için fırsat kollamak, hınç duymak; öc almak için fırsat beklemek" (Yurtbaşı, 2013: 62).

"Kötülük yapmak için fırsat beklemek, hıncını gösterir bir durum almak" (TDK.).

Deyim sözlüklerinin tamamında diş bilemek deyiminin olumsuz bir anlama sahip olduğu görülür. Diş gıcırdatmak deyimi de yine benzer bir anlama sahiptir. Bu menfî anlamın sebebi dişin gerçekte aldığı hâl ile de alakalıdır. Zira dişi birbirine sürttüğümüz zaman insanın yüz ifadesi de kızgın, sinirli ve gergin bir hâl almaktadır. Bazı deyimlerin bir yaşanmışlıktan ortaya çıktığı malumdur. Bu deyimle de ilgili bazı anlatılar bulunmaktadır. İskender Pala'nın deyimler hakkındaki rivayetleri aktaran *İki Dirhem Bir Çekirdek* adlı eserinde bu deyimin ortaya çıkışı hakkında şöyle bir hikâye anlatılır.

> "Rivâyete göre, sabah vakti Müslüman orduların karargâhlarını uzaktan keşfe çıkan bir Haçlı müfrezesi onların sabah alacasında dereye indiklerini, ellerindeki ağaç parçalarını dişlerine aşağı yukarı sürdüklerini, sonra su ile ellerini, yüzlerini, kollarını, ayaklarını yıkayıp gittiklerini görüp bunun ne olduğunu anlamayınca bir nevi harbe hazırlık seremonisi yaptıklarını kendilerini inandırırlar. Gelip ordu içinde bunu dillendirdiklerinde ortalık birbirine girer ve şu yolda cümleler yüksek sesle söylenmeye başlanır:
>
> - Müslümanlar yine bilmediğimiz bir harp hilesi yapıyor anlaşılan. Hem bu sefer dişlerini de bileyerek bizi parçalamak niyetindeler. Başınızı kurtarın...
>
> Zavallı Haçlı askerinin giysisi gibi kalbi de kararmış olmalı ki diş temizliği gibi bir medeniyet emaresini, kendi içinde bulunduğu vahşetle tevile kalkıyor ve zihninde mağlubiyeti kabul ediveriyor. Gerçekten de sabah namazından sonra atlarına binip düşman üzerine süren gaziler karargâhı yerinde bulurlarsa da ordudan bir eser bulamazlar. Çadırlardan birinde yakaladıkları yaralı bir Haçlı askeri tir tir titreyerek onlara şöyle der:
>
> - Keşfe çıkan askerler sizin "diş bile"diğinizi görmüşler. Bu haberi duyunca hiç kimse sizinle savaşmak istemedi ve benim

gibi yaralıları bırakıp çekildiler." (Pala, 2003: 71)

Buna göre dişlerin temizlenme esnasındaki görüntüsü tıpkı bir kılıcın bileği taşıyla bilenip keskin edilmesi gibi düşünülmüş bu nedenle olumsuz bir anlam kazanmıştır. Bu deyimin ortaya çıkışıyla ilgili Ahmet Turan Sinan'ın *Deyimlerin Kısa Hikâyeleri* adlı eserinde başka bir hikâye daha vardır:

> "Eskiden beri ahşap kesmeye yarayan testere ya da bıçkılar kullanıla kullanıla keskinliğini kaybeder ve kesmez olur. Ustalar da işe girişmeden önce bileği ile bıçkının dişlerini keskinleştirir ve işe yarar hâle getirir. Bu işleme de diş bilemek denir" (Sinan, 2016: 106-107).

Diş bilemek deyimi, Osmanlı edebî metinlerinde de çokça kullanılmıştır. Esasında bu çalışma, "diş bilemek deyiminin şiir dilinde farklı bir anlamda kullanılıp kullanılmadığı" sorusuna cevap aramak için yapılmıştır. Yüzlerce divan ve mesnevinin taranması sonucu elde edilen beyitler, anlam ilgilerine göre tasnif edilerek "diş bilemek"in edebî metinlerdeki anlam çerçevesi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Osmanlı Edebî Metinlerinde Diş Bilemek Deyimi

1. Gerçek Anlamının Ön Planda Olduğu Kullanımlar

Bazı beyitlerde -kinayeli olarak- deyimin gerçek anlamı ön plandadır. Yine deyim anlamı da vardır ancak akla ilk gelen gerçek anlamıdır. Emrî'nin beytinde; testerenin kesmek için dişlerini bilediğinden söz edilir. Şimşad, klasik şiirimizde sevgilinin boyunun benzetildiği bir ağaç olarak bilinir. Diş bilemek deyim olarak düşünüldüğünde; testerenin şimşad ağacından sevgilinin intikamı için fırsat kolladığı anlamı çıkmaktadır.

Kaddüne öykündügin işitdi şimşâdun meger
Kesmege 'ırkını anun erre dâyim diş biler (Emrî Dîvânı, G. 99/3)

"Testere, şimşad ağacının sevgilinin boyuna benzemeye çalıştığını işitince; onun neslini yok etmek için dişlerini biledi."

Mesîhî, memhudun övgüsünde bulunurken deyimin akla ilk gelen/yaygın anlamını ön plana alır. Beyitte ot vb. bitkileri biçmek için kullanılan orak/dasın ağzının keskin hâle getirilmesi söz konusudur. Beyitte düşmanların hayatı, yeşilliğe; hilal, oraga; felek de bileği taşına

benzetilmiştir:

Düşmenünün mezra'-ı sebz-i hayâtın biçmege
Çerhe tutuben yüzini diş biler dâs-ı hilâl (Mesîhî Dîvânı, K. 13/18)

"Orak gibi olan hilal, (senin) düşmanının hayatının yeşil yerlerini biçmek için yüzünü feleğe döndererek diş biler."

Karamanlı Nizâmî de kinayeli olarak bu deyimi memduhun övgüsünde zikreder. Beyitte hançerin öldürmek için ağzının bilenmesi söz konusudur. Mânî'nin beytinde de aynı kurgu vardır. Beyitlerde kan dökmek, kan içmek deyimleriyle birlikte yer aldığı görülür. Diş bilemek deyim olarak, "fırsatı kollamak" anlamıyla yer alır:

Hancerüni kan içmege her diş bileyeni
Kahrun katına koya eyâ şâh-ı tüvânâ (Karamanlı Nizâmî Dîvânı, K. 2/48)

"Ey güçlü şah, seni yok etmek için hançerinin dişini bileyenler, senin kahrını görsünler."

Diş bilermiş dökmege kanını Mânî hastenün
Kimseye rahm eylemez bir bî-amândur hancerün (Mânî Dîvânı, G. 55/5)

"Kimseye merhamet etmeyen korkusuz hançerin, Mânî gibi bir hastanın kanını dökmek için diş biler."

Münîrî, tarağın diş bilemesinden söz eder. Tarak, sevgilinin saçlarını arzu etmektedir. Dişli bir yapıya sahip olduğu için şair bu durumu diş bilemek deyimiyle kinayeli olarak ifade eder:

Sınmasun dir ise dendânı saçuna tolaşup
Şâne diş bilemesün zülf-i perîşânun içün (Münîrî Dîvânı, G. 230/6)

"Tarak, dişleri saçına dolanıp kırılmasın derse, (sevgilinin) perişan saçları için diş bilemesin."

Latîfî Tezkiresi'inde Melihî'nin genç yaşta dişlerinin dökülmüş olduğu bilgisi verilir. Bir gün sultan, bunun sebebini şaire sormuş, Melihî de bir beyitle durumu izah etmiştir. Taş ile diş bilemek ve bundan dolayı dişlerin dökülmesi hususu Azmî Pir Mehmed, Ahmed Paşa ve Behiştî'nin beyitlerinde de vardır:

Mâh-rûlar leblerine diş bilerdim dem-be-dem
Ol kadar taş urdılar ağzımda dişim kalmadı (Canım, 2018: 494)

"Ay yüzlülerin dudaklarına zaman zaman diş bilerdim. O kadar taş vurdular ki ağzımda dişim kalmadı."

Dehân-ı gonçe-i terden düşen degül şeb-nem
Lebüne diş biler imiş dökildi dendânı (Azmî Pir Mehmed Dîvânı, G. 89/3)

"Taze goncanın ağzından düşen çiğ değildir. (Sevgilinin) dudağına diş biledi için dişleri döküldü."

Diş bilermiş la'line yârın rakîb-i seng-dil
Varsın ögütsün eger kalırsa dendânı dürüst (Ahmed Paşa Dîvânı, G. 20/5)

"Taş kalpli rakip, sevgilinin dudağına diş biliyormuş. Eğer ağzında dişleri tam olarak kalmışsa varsın onu öğütsün."

Diş bilermiş la'lüne gerçi rakîb-i bed-güher
Taşdan artuk nesne tokunmaz velî dendânına (Behiştî Dîvânı, G. 483/3)

"Tabiatı kötü, soysuz rakip sevgilinin dudağına diş biliyormuş. Artık onun dişlerine taştan başka bir şey değmez."

Zâtî, Bursalı Rahmî ve Musa Kâzım'ın beyitlerinde, İskender Pala'nın aktardığı rivayete benzer bir kurgu görülür. Misvak ile diş temizlemenin, diş bilemek deyiminin kaynağı olduğu iddiasına bir nevi telmih vardır:

Ni'met-i cennete diş urmaga diş bileyelüm
Başumuz üzre Hakun emrini misvâk idelüm (Zâtî Dîvânı, G. 902/3)

"Cennetin nimetine kavuşmak için diş bileyelim. Allah'ın emrini başımızın üstüne tutup onu misvak gibi görelim."

Leb-i havrâya misvâk ile sûfî diş biler ammâ
Bana cânâne besdür varsun ol nâdânun olsun hep (Bursalı Rahmî Dîvânı, G. 11/3)

"Zahid, ahu gözlü (sevgilinin) dudağına misvakla diş biler ama

varsın hepsi onun olsun bana sevgili yeterlidir.”

Sanma pâk eyler dehânın rûz [u] şeb misvâk ile
Açlıgından diş biler zâhid ta‘âm-ı cennete (Musa Kâzım Dîvânı, Kıt. 65/1)

“Sanma ki zahid, gece gündüz ağzını misvak ile temizliyor. O, Cennetin nimetlerine açlığından dolayı diş biliyor.”

2. Deyim Sözlüklerindeki Anlamlarla Örtüşen Kullanımlar

Deyim sözlüklerinin tamamında, intikam almak, düşmanlık etmek, hırslanmak, kinlenmek, kötülük yapmak, yok etmek için fırsatını kollamak vb. gibi bir anlama sahip olan diş bilemek deyimi, edebî metinlerde de bu anlamlarda kullanılmıştır. Beyitlerde genellikle; âşık, maşuk ve rakip arasındaki münasebetler, sevgilinin dudak gibi güzellik unsurları ve zahid gibi âşıkla husumetli menfî tiplerden bahsedilirken bu deyimin geçtiği görülür.

2.1. Rakibin Sevgiliye Diş Bilemesi

Belîğ, rakibi, kuzuya benzeyen sevgiliyi yakalamak için pusuda bekleyen bir avcıya benzetir. Rakip, sevgiliyi yakalamak için diş bilemektedir. Burada deyimin “fırsatı kollamak” anlamı vardır:

Rakîb-i gürg kemîngâha girdi diş bileyor
Çıkarsa mâderi koynından ol kuzı meledür (Belîg Dîvânı, G. 55/ 5)

“O kuzu (sevgili), annesinin koynundan çıktığı vakit onu yakalamak için kurt rakip, pusuya yatıp diş biliyor.”

2.2. Rakibin Âşığa Diş Bilemesi

Rakip bazen de âşıklara diş bilemektedir. Edirneli Nazmî ve Fatîn bu deyimi; kötülük yapmak, kin tutmak, yok etmeye, zarar vermeye çalışmak gibi manalarda kullanır:

Diş biler ‘âşıklara agyâr-ı seg
Gördügini çalmag ister ol tonuz (Edirneli Nazmî Dîvânı, G. 2624/4)

“Köpek rakip, âşıklara diş biler. O domuz yaradılışlı, gördüğüne zarar vermek ister.”

Bir iki kelb-i 'akûr diş bilemiş arkamdan
Yine 'av'avlarını eyleyüp ısgâ gülerim (Fatîn Dîvânı, G. 101/4)

"Bir iki saldırgan köpek arkamdan diş bilermiş. Onların havlamalarını duyup yine gülerim."

2.3. Âşığın Rakibe Diş Bilemesi

Birbirini sevmeyen iki tip olan âşık ve rakibin birbirine diş bilemesi doğaldır. Kâil, sevgilinin meylinin rakibe olması nedeniyle kıskancından ona diş biledi̇ğini söyler. Burada deyimin, haset etmek, kin gütmek, ortadan kaldırmaya çalışmak gibi anlamları vardır. Celâlî ise; rakibe diş bilemekten kastının onu öldürmek olduğunu itiraf eder:

'Âşık egerçi diş biler agyâra rûz u şeb
Ma'şûkun ise meylidür agyâra âh hep (Kâil Dîvânı, Kıt. 14)

"Âşık her ne kadar gece gündüz rakibe diş bilese de sevgilinin meyli âh ki hep başkalarınadır."

Ne desti kimseye lâzım ne pâyı sultânım
Rakîbe diş bilemekden murâd kellesidir (Ebubekir Celâlî Dîvânı, G. 40/5)

"Sultanım, onun (rakibin) ne eli kimseye lazım ne de ayağı. Rakibe diş bilemekten murat onun kellesini almaktır."

2.4. Zahidin Âşığa Diş Bilemesi

Zahidin âşığa diş bilemesi, rakip gibi kıskançlığından değildir. Zahid, âşıktan daha farklı bir dünya görüşüne sahiptir. Âşığın sevgili ile eğlenmesi zahidin diş bilemesine sebep olur. Deyimin burada gerçek anlamının yanında yok etmek için fırsatı kollamak, hırslanmak manası da vardır:

Yâr ile 'ıyş itdügüm dem bâde-i gül-reng ile
Kanumuz içmege zâhid diş biler misvâk ile (Rezmî Dîvânı, Müf. 35)

"Sevgiliyle gül renkli şarabı içip zevk ve safa sürdüğüm için zahid, beni öldürüp kanımı içmek için misvak ile diş biler."

2.5. Sevgilinin Âşığa Diş Bilemesi

Sevgili, sert mizaca sahip bir kan dökücüdür. Onun gamzesi de bir

katildir. Âşık, onun bu vasfından bahsederken diş bilemek deyimini zikreder. Beyitlerde deyimin; öldürmek, canına kast etmek, fırsatını kollamak gibi anlamları vardır:

Cism-i zârum tîr-i cevriyle idüp pür dâg dâg
Yine turmaz diş biler ol bî-rahim yâr kanuma (Âsaf Dîvânı, G. 909/2)

"O merhametsiz sevgili kanımı içmek için durmayıp yine diş biler. İnleyen/zayıf bedenimi zulüm oklarıyla ziyadesiyle yaralar."

Yüzüne güler sanursın sen anı
Kanun içüp yimek içün diş biler (Lâmekâni Hüseyin Dîvânı, G. 21/5)

"Sen onu (sevgiliyi) yüzüne güler sanırsın ama o kanını içmek için diş biler."

Hançer-i hûn-rîz-i gamzeyle Cenâbî dem-be-dem
Diş bilermiş la'l-i dil-ber dökmege kanun senün (Cenâbî Dîvânı, G. 167/5)

"Cenâbî, sevgilinin dudağı, kan dökücü gamze hançeriyle daima senin kanını dökmek için diş bilermiş."

Düşmen sözile diş bilemiş kanuma gamzen
Hay ugramasun kimsene bühtâna yanunda (Figânî Dîvânı, G. 83/3)

"(Sevgili), senin gamzen düşman sözüyle (hareket edip) kanımı dökmek için diş bilermiş. Aman kimse onun yanında iftiraya uğramasın."

2.7. Feleğin/Dünyanın Âşığa Diş Bilemesi

Felek, yaptığı zulümden ötürü âşığın düşmanlarından biri olarak kabul edilir. Sürûrî, feleği dönen bir değirmene benzetir ve feleğin kendisi için diş biledigini, yok etmek için fırsat kolladığını söyler. Mihrî'ye göre rûzgâr /zaman/ dünya kendisine diş bilemektedir.

Âsiyâb-ı çerh ögütdi niçe niçe dâneler
Döne döne diş biler gördüm ben anı kendüme (Gelibolulu Sürûrî Dîvânı, G. 431/2)

"Felek değirmeni nice nice daneleri öğüttü. Ben onu döne döne bana

diş biledigini gördüm."

Rûzgârun biz umarduk ki vefâsın görevüz
Vardugınca o bizüm diş biledi kanumuza (Mihrî Hatun Dîvânı, G. 169/2)

"Biz ummuk ki zamanın vefasını görelim. O, bizim kanımızı içmek için elinden geldiğince diş biledi."

3. Deyim Sözlüklerinde Yer Almayan Anlamlarda Kullanılması

3.1. Yeme-İçmeye Hazırlık/ Yeme - İçmeye Niyetlenmek / İştahlanmak

Deyimin geçtiği bazı beyitlere bakıldığında deyim sözlüklerinde bulunmayan anlamlar tespit edilmiştir. Bunlardan ilki, iştahlanmak, yeme-içmeye hazırlık, niyetlenmek, tama etmektir. Bu anlam, TDK Tarama Sözlüğü'nde de görülür. Necâtî Bey'in iki beytinde de sevgilinin dudağı, bir tatlı yiyecek olarak tarif edilmiş ve bu tatlıyı yemek için diş bilemekten söz edilmiştir. Burada diş bilemek; dişi yemek için hazır hâle getirmek, dişi temizlemek, yemek için iştahla beklemek manasındadır. İlk beyitte rakip; ikinci beyitte de âşık sevgilinin dudağı için diş bilemektedir:

Leblerin senbûsesine diş bilermiş it rakîb
Ni'metine hüsnünün billâhi gör kimler sunar (Necâtî Bey Dîvânı, G. 184/8)

"Köpek rakip, dudaklarının tatlısına diş bilermiş. Allah için güzelliğinin nimetine gör kimler elini uzatıyor."

Diş bilermişsin leb-i şîrîn-i yâra vâz gel
Ey Necâtî döymez ol tatlıya dendânın senin (Necâtî Bey Dîvânı, G. 311/8)

"Sevgilinin tatlı dudaklarına diş biliyormuşsun bundan vazgeç. Ey Necâtî o tatlıyı senin dişlerin dayanmaz."

Bağdatlı Rûhî, sevgiliye kavuşmayı bir nimete benzeterek ona ulaşmak için diş biler. Yine Hulvî de sevgilinin (tatlı) dudağı için diş bilemektedir:

Hân-ı ihsânına irmez elimiz ol şâhın
Ni'met-i vaslına beyhûde hemân diş bileriz (Levend, 1984: 452)

"O şahın cömertliğinin sofrasına elimiz yetişmez. Kavuşma nimetine boş yere hemen diş bileriz."

Dest-bûs el virmiş iken la'l-i yâre diş biler
Sanmasun her gördügin söylen dil-i şeydâ yinür (Hulvî Dîvânı, G. 82/2)

"El öpmesine müsaade etmişken sevgilinin dudağına diş biliyor. Her gördüğünün yenilmeyeceğini çılgın gönüle söyleyin."

Zâtî, Fâzıl ve Hisâlî, zahidin aç gözlü oluşunu bu deyimle anlatır. O, misvakını ibadet için değil, dişini temizleyip yiyip içebilmek için kullanır. Nerede bir ziyafet duysa iştahlanır. Sofraya oturmak için dişini bileyerek hazırlık yapar:

Sanma sôfî başına misvâkı zühd içün sokar
Diş biler mü'minlerün aşına vü halvâsına (Zâtî Dîvânı, G. 1475/4)

"Sofunun başına, zühd için misvak soktuğunu sanma. O, müminlerin yemeği ve helvası için diş biler."

Nerede sohbet-i helvâyı haber alsa gider
Tâ uzakdan biledir hırs ile dendânı şeyh (Fâzıl Dîvânı, G.52/6)

"Şeyh, nerede bir helva sohbetinin varlığını haber alsa oraya gider. O, ta uzaktan hırs ile diş biler."

Zâhid elinde sübhasını döndürür yürür
Hân-ı visâle aşı yirüp diş biler turur (Hisâlî Dîvânı, Müf. 41)

"Zahid, elinde tespihini çekerek yürür. Kavuşma sofrasını canı çekip diş biler durur."

Ferdî, deyimi tevriye sanatıyla hem yeme-içmeye hazırlık hem de yok etmek anlamında kullanır.

Bir zamân Rûm hücûmunda gelip deryâdan
Sakız'ı çignemege diş bilemişdi a'dâ (Ferdî Abdullah Dîvânı, T. 27/7)

"Düşman Rumlar bir vakitler denizden saldırarak, Sakız'ı çiğnemek için diş bilemişti."

3.2. Arzu Etmek/ Elde Etmeye Çalışmak/ Tama Etmek

Diş bilemek deyiminin öldürmek, yok etmeye çalışmak anlamının tam tersi olarak; istemek, tama etmek, elde etmeye çalışmak gibi bir anlamı daha vardır. Hoca Mesûd, bu deyimi olumlu bir şeyi arzu etmek manasında kullanır. Beyitlerde genellikle âşıkların sevgili için diş biledi̇ği görülür. Sevgili, rakip ve zahid gibi arzu edilmeyen bir unsur olmadığı için, istemek, elde etmeye çalışmak, kavuşmayı murat etmek gibi anlamlar vardır. Özellikle sevgilinin dudağıyla beraber tevriyeli olarak çok sık zikredilir.

Bu sehl olasını ve ger biledüm
Anı kim visâline diş biledüm (Mesûd, Süheyl ü Nevbahâr/ b. 3846)

"Bunun kolay olacağını sandım. Ona kavuşmak için diş biledim."

Ümmetim içün hediyye dilerem
Rahmetünün hânına diş bilerem (Hafî, Zâdü'l-Meâd/ b. 9156)

"Ümmetim için hediye diliyorum. Rahmetinin sofrasına diş bilerim."

Bûs itmege çok diş bileme sâ'id-i yârı
Düşmez sana iy Kadrî idersin tama'-ı hâm (Kadrî Dîvânı, G. 92/5)

"Sevgilinin kollarını öpmek için çok diş bileme. Ey Kadrî boş yere onu istemek sana düşmez"

Diş biler gönlüm leb-i yâkût-ı cânân hakkına
Nitekim eder fakîh olan tama' cân hakkına (Necâtî Bey Dîvânı, G. 486 /1)

"Gönlüm, sevgilinin yakut dudakları için diş biler. Nitekim zeki kimse canını düşündüğü için talep eder."

Cânâ lebüne diş bileyen cána kasd ider
Ruhsâruna el uzadan îmâna kasd ider (Edirneli Nazmî Dîvânı, G. 2400/1)

"Ey sevgili dudağına diş bileyen canına kast eder. Yanağına el

uzatan imana kasteder."

Diş bilermiş gonca la'l-i dil-bere deyü seher
Bâd u bârân dişlerini bogazına tıkdılar (Meâlî Dîvânı, G. 39/3)

"Yel ve yağmur, gonca seher vakti sevgilinin dudağına diş biliyormuş diye [goncanın] dişlerini boğazına tıktılar."

Diş biler imiş 'Adlî leb-i la'l-i nigâre
Mikdârını bilmez ne 'aceb bî-edeb olmış (Adlî Dîvânı, G. 41/5)

"Adlî, sevgilinin yakut dudaklarına diş bilermiş. Ne kadar edepsiz olduğunu bilmez."

Diş bilerdüm gördi cânân ol leb-i mercânına
Didi 'âşıklar mukarrermiş kıyarmış cânına (Livâyî Dîvânı, G. 400/1)

"Sevgili, onun mercan dudakları için diş biledigimi gördü. Dedi ki âşıklar canına kıymaya kararlıymış."

Sonuç

Divan edebiyatına ait metinler, söz varlığı açısından son derece zengin metinlerdir. Ele aldığımız "diş bilemek" deyiminin sözlüklere geçmemiş manalarına bu metinlerde rastlanılması, Osmanlı edebî metinlerini sözlük çalışmaları açısından son derece değerli kılmaktadır. Sözlük çalışmalarında, divan şiiri metinlerinden de istifade edilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Bu noktada, Tebdiz gibi projelerden Filemaker gibi bilgisayar programlarından destek alınarak kelimelerin, söz gruplarının kullanımdan düşmüş anlamları da tespit edilerek çok daha kapsamlı sözlükler hazırlanabilir.

Diş bilemek, genel itibariyle; öç almak, kinlenmek, kötülük yapmak, düşmanlık etmek, öldürmek için fırsat kollamak şeklinde sözlüklerde yer almaktadır. Oysa edebî metinlerde bu deyimin gerçek anlamlarının yanında; diş temizlemek, fırçalamak, iştahlanmak, yeme-içemeye hazırlık, niyetlenmek, tama etmek, istemek, elde etmeye çalışmak gibi manalarına da müşahade edilmiştir. Deyimin sözlüklerde yer alan manası; rakip, zahid ve felek gibi âşığın sevmediği düşman tip ve kavramlarla olan münasebetlerin ifadesinde kullanılmıştır. Âşığın sevgiliye ve özellikle dudağına diş bilemesinde ise; deyimin sözlüklerde yer almayan anlamı vardır. Âşık, sevgiliye olan arzusunu, ona kavuşma isteğini, onu

başka unsurlardan kıskanmasını -kinaye ve tevriye sanatlarıyla- bu deyimle ifade etmiştir.

Kaynakça

Aksan, Doğan (1982). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aksoy, Ömer Asım (1984). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2. Cilt,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aksoy, Ömer Asım (1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1. Cilt,* İstanbul: İnkılâp Kitabevi Yayınları.

Alptekin, Melih (2003). "Garib-name'de Deyimler ve Atasözleri", YL Tezi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

Ankaralı, Ufuk Kemal (2013). "Şeyhülislam Yahya Divanı'nda Türkçe Deyimler ve Atasözleri", YL Tezi. Girne Amerikan Üniversitesi.

Aslan, Mustafa (2002). "Nâzim Divanı'nda Atasözleri ve Deyimler", *Türk Dünyası Araştırmaları:* Prof. Dr. Osman Nedim Tuna Hatıra Sayısı, S: 139, s. 53-66.

Atalay, Besim (1986). *Divanü Lûgat'it-Türk 2. Cild,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ayçiçeği, Bünyamin (2018). "Bağdatlı Rûhî'nin (ö.1014/1605-1606) Gazellerinde Deyimler", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi,* S: 38, s. 163-202.

Ayçiçeği, Bünyamin (2019). "Klâsik Türk Şiirinde Kuş Kondurmak Deyiminin Anlam Çerçevesi", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi,* C: 2, S: 1, s. 215-232.

Aydın, Mehmet (Tarihsiz). *Açıklamalı Deyimler Sözlüğü,* Ankara: Emek Yayınları.

Bağrıaçık, Mustafa Ziya (2009). "Yerel Malzemeyi Önemseyen Bir Şair: Ahmed-i Dâi (Divanında Kullandığı Atasözleri ve Deyimler)", *Turkish Studies,* C: 4, S: 5, s. 60-75.

Batislam, Hanife Dilek (1997). "Nedim'in Şiirlerindeki Atasözleri ve Deyimler", *Türkoloji Araştırmaları,* s. 107-123.

Bayramoğlu, Yusuf Okan (1996). "Ahmed Paşa Dîvânı'nda Atasözleri ve Deyimler", YL Tezi. İstanbul Üniversitesi.

Beyzadeoğlu, Süreyya (1996). "Divan Şiirinde Bir Deyim: Taş Yatur", *Türk Edebiyatı,* S. 269, s. 55-56.

Beyzadeoğlu, Süreyya (2001). "Osmanlı Dönemi Atasözleri ve Deyimlerinden Divan Şiirinde Yer Alan 20 Atasözü ve Deyim", *Trakya Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Dergisi,* C: 1, S: 2, s. 82- 90.

Canım, Rıdvan (2018). *Latîfî, Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ, Kültür* ve Turiz Bakanlığı Yay.

Coşkun, Ali Osman (1997). "Kafzade Faizi Divanındaki Atasözleri ve Deyimlere Dair", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* S: 10, s. 69-80.

Çeneli, İlhan (1973). Zati Divanında Atasözleri ve Deyimler", *Türk Kültürü,* S: 123, s. 153-158.

Çetinkaya, Ülkü (2009). "Divan Şiirinde Çok Başlu (Ziyade-Ser) Deyimi Üzerine", *Turkish Studies,* C: 4, S: 2, s. 226-245.

Demirkazık, H. İbrahim (2013). "El Arkası Yerde Deyimi ve Bu Deyimin Divan şiirindeki Kullanımı", *Turkish Studies,* C: 8, S: 4, s. 617-633.

Derdiyok, İ. Çetin (2012). "Ru be-kafa Gelmek Deyimi Üzerine", *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu (20-22 Ekim 2011) Bildirileri,* (Haz: Muna Yüceol Özen vd.) Adana, s. 109-117.

Doğanay, Ali (1971). *Türkçe Deyimler Sözlüğü,* Ankara.

Erdoğan, Özlem (2016). "Mostarlı Ziya'i Divanı'nda Deyimler", https://ia800603.us.archive.org/24/items/MostarlZiyaiDivannndaDeyimler/%25C3%2596zlem%2520erdo%25C4%259Fan.pdf E.T.: 06.06.2019

Ersoylu, Halil (1983). "Fatih'in Şiir Dilindeki Atasözü ve Deyimler", *Türk Dünyası Araştırmaları,* S: 24, s. 173-183.

Güler, Zülfi (2011). "Şeyh Gâlib Divanında Deyimler", *e-Journal of New World Sciences Academy,* C: 6, S: 3 s. 433-455.

Gülüm, Emrah (2014). "XV. Yüzyılın İlk Yarısında Telif Edilen Divanlarda Atasözleri ve Deyimler", YL Tezi. Yıldız Teknik

Üniversitesi.

Gürbüz, Mehmet (2012). "Rezmî Divanı'nda Deyimler", *Turkish Studies,* C: 7, S: 1, s. 1231-1267.

Güzel, Bilal (2017). "Klasik Türk Şiirinde 'Ağzı Mühürlü' Deyimi Üzerine", *Journal of Turkish Language and Literature,* C: 3, S: 1, s. 99-106).

İçel, Hatice (2004). "Necatî Beg Divanı'ndaki Deyimler", *Türklük Bilimi Araştırmaları,* S: 15, s. 175-230.

İpek, Ali (1992). "İhyâ (Seyyid Yahyâ) Divanı'nda Deyimler ve Atasözleri", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakülteleri Dergisi,* C: 7, S: 2, s. 73-80.

Kalaycı, Sevinç, (2007). "18. Yüzyıl Şairlerinden Sünbülzade Vehbi (Lütfiyye), Bosnalı Sabit, Enderunlu Vasıf ve Nedim'in Divan ve Mesnevilerindeki Atasözleri ve Deyimler", YL Tezi. Trakya Üniversitesi.

Kaplan, Yunus (2009). "Sâbit'in Şiirlerinde Atasözleri, Deyimler ve Halk Söyleyişleri", *Turkish Studies,* C: 4, S: 4, s. 599-635.

Karahan, Abdülkadir (1977). "Trabzonlu Figanî'de Atasözleri ve Deyimler", *İ.Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, S: 23, s. 165-174.

Karavelioğlu, Murat (2014). "Divan Şiirinde 'Bend Geçmek','Hurde Geçmek' ve 'Kapı Geçmek' Deyimleri Üzerine", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi,* S: 31, s. 175-204.

Kavas, Yakup (1991). *Açıklamalı-Örnekli Deyimler ve Atasözleri Sözlüğü,* İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kavruk, Hasan (2000). "Cemali'de Atasözleri ve Deyimler", *I. Kütahyalı Şairler Sempozyumu,* 4-5 Haziran 1998, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, s. 370.

Kaya, Bayram Ali (1998). "Azmî-zâde Hâletî Dîvânı'nda Atasözleri ve Deyimler", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi:* Prof. Dr. Kemal Eraslan Armağan Sayısı, S: 9-10, s. 369-392.

Kaya, Bayram Ali (2011). "Atasözleri ve Deyimlerin Divan Şiirinde Kullanımı ile Divanların Bu Söz Varlıklarımız Bakımından Önemi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi,* S: 6, s. 11-54.

Kaya, Hasan (2011). "Emrî Divanı'nda Deyimler", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi,* S: 6, s. 55-130.

Kaya, Hasan (2018). "Divan Şiirinde Kıl Kondurmamak Deyiminin Anlam Çerçevesi", *Bir Devr-i Kadîm Efendisi Prof. Dr. Tahir Üzgör'e Armağan,* (Haz: Üzeyir Aslan, Hakan Taş, Ömer Zülfe) İlahiyat Yayınları, s. 495-508.

Kılıç, Filiz (1996). "Âşık Çelebi Divanında Atasözü ve Deyimler", *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi,* S: 1, s. 24-30.

Köklügiller, Ahmet (1989). *Türkçe Deyimler Sözlüğü,* İstanbul: Kaya Yayınları.

Köksal, M. Fatih (2001). "Klasik Şiirimizden Bilinmeyen Bir Deyim: El Oyunu", *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi,* S: 16, s. 127- 36.

Kurnaz, Cemal (1997). "Yahya Bey Divanında Atasözleri ve Deyimler", *Divan Edebiyatı Yazıları,* Ankara, Akçağ Yayınları, s. 206-224.

Küçük, İslam (2015). "Divan Şiirinde İzaha Muhtaç Beş Deyim: Asâyı Dik-, Kantarlığı At-, Kulağından Fetîli Çıkar-, Ay'a Elek As-, Ebu Zanbak Oku", *Turkish Studies,* C: 10, S: 8, s. 1697-1706.

Kültüral, Zuhal (2002). "Şerîfî'nin Şehnâme Çevirisi'ndeki Bazı Kelime ve Deyimler Üzerine", *Türk Kültüründe Argo,* (Ed: Emine Gürsoy-Naskali, Gülden Sağol), Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi, s. 295-302.

Levend, Agah Sırrı (1984). *Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

Öge, Sevil (2001). "15. yy. Şairlerinden Mesihi, Cem Sultan, Ahmed Paşa, Necati Beg, Üsküblü İshak Çelebi ve Şeyhi'nin Divanlarında Atasözleri ve Deyimler", YL Tezi. Trakya Üniversitesi.

Özdingiş, Vicdan (2006). "Güvâhî'nin Pend-nâme'sinde Deyimler", *Kubbealtı Akademi Mecmuası,* S: 3, s. 62-75.

Öztürk, Zehra (2018). "Süheylî Divanı'nda Atasözleri ve Deyimler", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi,* S: 66, s. 460-499.

Pakalın, M. Zeki (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü 2. Cilt,* İstanbul: M.E.B. Yayınları.

Pala, İskender (2003). *İki Dirhem Bir Çekirdek,* İstanbul: LM Yayınları.

Poyraz, Yakup; Tergip, Ayhan (2010). "18. Yüzyıl Dîvân Şairlerinden Hâkim'in Şiirlerinde Atasözleri, Deyimler ve Halk Söyleyişleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* S: 15, s. 188-202.

Saraçbaşı, M. Ertuğrul (2010*). Örnekleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü 1. Cilt,* (Ed: M. Sabri Koz - Korkut Tankuter), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Sarı, Gülden (2014). "XVII. Yüzyıl Dîvân Şairlerinden Rûz-nâmeci-zâde Şinâsî'nin Şiirlerinde Deyimler", *Turkish Studies,* C: 9, S: 6, s. 913- 931.

Savran, Ömer (2005). "Neşâtî Divanı'nda Görülen Atasözleri ve Deyimler", *Akademik Araştırmalar Dergisi,* S: 26, s. 211-220.

Sefercioğlu, M. Nejat (2010). "Helâkî Divanı'nda Türkçe Deyimler", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi,* S: 4, s. 155-202.

Sinan, Ahmet Turan (2005). "Necati Beg Divanındaki Deyimler Üzerine", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* C: 15, S: 2, s. 107-114.

Sinan, Ahmet Turan (2008). "Deyim Kavramı Üzerine Notlar I*, F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi,* C: 18, S: 2, s. 91-98.

Sinan, Ahmet Turan (2016). *Deyimlerin Kısa Hikâyeleri,* İstanbul: Kesit Yayınları.

Tanyeri, M. Ali (1999). *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler,* Ankara: Akçağ Yayınları.

Taş, Hakan (2017). "Klasik Türk Şiirinde Pâreye At-/Atıl- Deyimi Üzerine", *Doğumunun 60. yılında Mustafa S. Kaçalin Armağanı: Dîvânu Lugâti't-Turk'ten Senglah'a Türkçe,* (Haz: Mehmet Ölmez vd.) İstanbul: Kesit Yayınları, s. 609-615.

Ulucan, Mehmet (2005). "Muvakkitzâde Mehmed Pertev'in Divanında Atasözleri ve Deyimlerin Kullanımı", *F.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi,* C: 10, S: 2, s. 49-80.

Üçer, Müjgân (1997). "Kadı Burhaneddin Divânı'ndaki Atasözleri ve Deyimler Üzerine", *Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri,* 4-7 Eylül 1989, Ankara, (Haz: Azize Aktaş vd.) Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 269-296.

Ünlü, H. Hüseyin (1976). *Deyimler ve Kelime Grupları Sözlüğü,* İstanbul.

Varışoğlu, Mehmet Celal (2018). "Değerler Eğitimi Bağlamında Hâtem Divanında Deyimler", *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi,* C: 9, S: 31, s. 106-128.

Veliyev, Kamil Nerımanoğlu (1996). "Fuzûlî Dilinde Deyimler", *III. Uluslararası Türk Dili Kurultayı,* Ankara.

Yakar, H. İbrahim (1999). "Üsküplü İshak Çelebi Divanı'nda Atasözleri ve Deyimler", *Edebiyat ve Toplum Sempozyumı,* (Gaziantep), s. 20-60.

Yavuz, Seyit (2016). "Saîd Paşa Dîvânı'nda Yer Alan Atasözleri ve Deyimler Üzerine", *D.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* S: 15, s. 106-114.

Yıldırım, Ali (1998). "Baki Divanında Deyimlerin Kullanımı", *Bir Dergisi,* Ahmet Yesevî Vakfı Yay., S. 9-10, İstanbul, s. 631-642.

Yılmaz, Ozan (2009). "Klasik Türk Edebiyatı'nda Bir Deyim: Ter Düşmek", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi,* S: 21, s. 155-170.

Yörük, Sevim-Yörük, Yaşar (1997). *Açıklamalı Deyimler Sözlüğü,* Serhat Yayınları.

Yurtbaşı, Metin (2013). *Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğü,* İstanbul: Doğan Ofset.

Metinler

Adlî Dîvânı, Haz: Yavuz Bayram, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. 2018.

Ahmed Paşa Dîvânı, Haz: Ali Nihat Tarlan, Akçağ Yay. 1992.

Âsaf Dîvânı, Haz: Hasan Kaya, Dr. Tezi, Marmara Üni. 2009.

Azmî Pir Mehmed Dîvânı, Haz: Adem Ceyhan, Manisa, 2006.

Behiştî Dîvânı, Haz: Yaşar Aydemir, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. 2018.

Belîg Dîvânı, Haz: Gamze Demirel, Dr. Tezi, Fırat Üni. 2005.

Bursalı Rahmî Dîvânı, Haz: Fatih Tığlı, Y.L. Tezi, İstanbul Üni. 2006.

Cenâbî Dîvânı, Haz: Beyhan Kesik, Y.L. Tezi, Fırat Üni. 1996.

Ebubekir Celâlî Dîvânı, Haz: Erdem Sarıkaya, Y.L. Tezi, Kültür

Üni. 2008.

Edirneli Nazmî Dîvânı, Sibel Üst, Dr. Tezi, Atatürk Üni. 2011.

Emrî Dîvânı, Haz: Yekta Saraç, Eren Yay. 2004.

Fatîn Dîvânı, Haz: Mehtap Erdoğan, Kitabevi Yay. 2007.

Fâzıl Dîvânı, Haz: Mehmet Akif Duman, Y.L.Tezi, Cumhuriyet Üni. 2005.

Ferdî Abdullah Dîvânı, Haz: Şükran Avcıl, Y.L Tezi, Gazi Üni. 2010.

Figânî Dîvânı, Haz: Abdulkadir Karahan, İstanbul Üni. Ed. Fak. Yay. 1966.

Gelibolulu Sürûrî Dîvânı, Haz: Niyazi Ünver, Dr. Tezi, Gazi Üni. 2010.

Hafî, *Zâdü'l-Meâd,* Haz: Secaattin Tural, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. 2011.

Hisâlî Dîvânı, Haz: Özlem Ercan, Dr. Tezi, Uludağ Üni. 2003.

Hoca Mesûd, *Süheyl ü Nevbahâr,* Haz: Cem Dilçin, Atatürk Kültür Merkezi Yay. 1991.

Hulvî Dîvânı, Haz: Sevgi Yavuz, Y.L. Tezi, İstanbul Üni. 2012.

Kadrî Dîvânı, Haz: Mehmet Külahlıoğlu, Y.L. Tezi, Selçuk Üni. 2007.

Kâil Dîvânı, Haz: Türki Al-Owais, Y.L. Tezi, Gazi Üni. 2009.

Karamanlı Nizâmî Dîvânı, Haz: Haluk İpekten, Atatürk Üni. Yayınları, 1974.

Lâmekâni Hüseyin Dîvânı, Haz: İbrahim Halil Tuğluk, Y.L Tezi, Gazi Üni. 2001.

Livâyî Dîvânı, Haz: Köksal Seyhan, Dr. Tezi, Marmara Üni. 2002.

Mânî Dîvânı, Haz: Şener Demirel, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. 2012.

Meâlî Dîvânı, Haz: Hakan Taş, Bişkek, 2015.

Mesîhî Dîvânı, Haz: Mine Mengi, Atatürk Kültür Merkezi Yay. 1995.

Mihrî Hatun Dîvânı, Haz: Mehmet Arslan, Amasya Valiliği Yay. 2007.

Musa Kâzım Dîvânı, Haz: Ramazan Bardakçı, Y.L. Tezi, Ankara Üni. 2007.

Münîrî Dîvânı, Haz: Ersen Ersoy, Dr. Tezi, Marmara Üni. 2010.

Necâtî Bey Dîvânı, Haz: Ali Nihat Tarlan, Akçağ Yay. 1992.

Rezmî Dîvânı, Haz: Mehmet Gürbüz, Grafiker Yay. 2012.

Zâtî Dîvânı, Haz: Ali Nihad Tarlan, İstanbul, 1968.

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE YILDIZLARLA İLGİLİ DEYİMLER*

Murat KEKLİK**

Giriş

Gökyüzü ve gök cisimleri insanoğlu için her zaman merak konusu olmuştur. Gökyüzünün uçsuz bucaksızlığı, çeşitli doğa olaylarına sebep ve sahne oluşu insanların ilgisini çekmiştir. Merak duygusuyla geleceği öğrenme arzusu içinde olan insanlar gökyüzünün gizemini çözmeye gayret göstermiş; geliştirdikleri araçlarla uzun zamana yaydıkları gözlemleriyle, gökyüzünü gözlemlemişlerdir. Güneş, ay ve yıldızların hareketleriyle zamanın akışını, mevsimlerin oluşumunu açıklamış, milletlerin ve insanların kaderlerinin yıldızların hareketlerine bağlı olduklarına inanmışlardır. Ürdün'ün bulunduğu coğrafyada Keldanilerden önce yaşamış olan Arap kökenli Nebatiler yıldızlara tapmış, yıldızların konum ve hareketlerinden hükümler çıkarma ilmi olan ve günümüzde astroloji olarak ifade edilen ilm-i tencimin kurucuları sayılmışlardır. Bu ilim daha sonra Keldanilere, Asurîlere, İran'a, Hind'e, Mısır'a ve Yunanistan'a intikal etmiştir. İlm-i tencime göre her insanın iki yıldızı bulunmaktadır. Bu yıldızlardan biri sabit diğeri de ana rahmine düştüğü andan itibaren yaratılan seyyar yıldızdır. Bu iki yıldızın hareketleri ve konumları doğumundan itibaren insanın dünyadaki yaşamı üzerinde belirleyicidir (Işıkhan, 2014:110-111). Zamanla yıldızlarla ilgili gözlemlerini ilerleten insanoğlu savaş, kıtlık, göç gibi doğal afet ve sosyal olayları yıldızların hareketleriyle açıklamış; kişinin doğumunu, mutluluğunu, zenginliğini yine yıldızların hareketlerine ve burc dediğimiz birbirleriyle olan yakınlaşmalarına bağlamıştır.

Yıldızların her kültürde dinî ve mitolojik anlamda önemli yeri olmuştur. Eski uygarlıklarda gökyüzü Tanrısal bir bölge olarak

---

* Bu makale 21-23 Haziran 2019 tarihlerinde Erzurum'da düzenlenen II. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Bilgi Şöleni'nde özet olarak sunulan "Beyitlere Yansıyan Yıldızlarla İlgili Deyimler" başlıklı bildirinin düzenlenmiş ve genişletilmiş şeklidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, muratkeklik@yyu.edu.tr

nitelendirilmiş ve gökyüzündeki işleyiş Tanrıların faaliyetleri olarak görülmüştür. Dolayısıyla gök cisimlerinin doğuşu ve batışı da dinî bir özellik taşımıştır. Eski zamanlarda yıldızların bir süre görünmemesi onların geçici ölümleri sayılırdı. Yıldızlar eski Arapların hayatında özel bir öneme sahipti. Çöl hayatında ve yolculuklarında yıldızlar geceleyin yollarını bulmalarını sağlayan birer işaretti. Yıldızların çeşitli meteorolojik olaylara ve iklim değişikliklerine yol açtıklarına inanılırdı. Araplara göre yeryüzündeki tabiat olayları yıldızlar tarafından yönetilirdi. Yağmurun yağması, sıcakların veya soğukların başlaması, suların çekilip kabarması, bitki örtüsünde değişiklik olması, bereket ve kıtlık meydana gelmesi, rüzgâr yahut fırtınaların çıkması gibi doğal olayların müsebbibi yıldızlardı. Müslüman Araplarda da hac yolculuklarında kum ve gökyüzünden başka bir şeyin görünmediği uçsuz bucaksız çöllerde gidilecek yön yıldızlara bakarak belirlenirdi. İnsanlar yıldızları sürekli gözlem altında bulundurur, onlara bir tür ulûhiyyet nisbet ederek beklentileri doğrultusunda kendilerinden niyazda bulunurlardı. Yıldızların ve diğer gezegenlerin konum ve hareketlerinin dünyadaki olayları ve insanın kaderini etkilediğine inanılır, buna dayanan fallar düzenlenirdi. Eski uygarlıkların etkisiyle gelişen bu astronomi/astroloji ve meteoroloji karışımı ilkel halk bilgisi "ilmü'l-envâ'" diye adlandırılmış, bu konuda izlenen formülasyonları, halk inançlarını ve Arap şiirinde önemli yere sahip yıldız isimlerini kapsayan bu birikim etrafında bir literatür oluşmuştu (Unat, 2013: 534; Çelebi, 1995: 257-258).

Eski Türklerde gök; genişliği, azameti, daimi var oluşu ve göz alıcı parlaklığıyla aşkınlığı, yüceliği, gücü, esrarengizliği ve kutsallığı temsil etmekteydi. Bu özelliklerinden ötürü eski Türkler Tanrı'yı gökte düşünmüşlerdir. Onlar için gök cisimleri ışıklarıyla dünyayı aydınlattıkları için hem birer koruyucu hem de yol göstericiydi. Bozkır kültürüne sahip Türkler Güneş ve Ay'dan sonra yıldızlara da büyük önem atfetmişlerdir. Savaşlar, akınlar, kervanların, sürülerin yola çıkışı, yatış kalkış gibi vakit hesaplamaları, yön bulma yıldızlara göre yapılırdı. Yıldızlar içinde en önemli olanı Altun veya Temur Kazug olarak adlandırılan Kutup Yıldızı'ydı. Kutup Yıldızı'nı Gök Tanrı'nın sarayı olarak düşünmüş etrafındaki yıldızları da hükümdar ailesi ve çevresindekilere benzetmişlerdir. Ayrıca bu yıldızın gökyüzünü bir arada tuttuğuna inanmış ona Gök Çivisi, Çivi Yıldızı gibi isimler vermişlerdir. Üst düzey bir kozmoloji bilgisine sahip Türkler sadece Kutup Yıldızı ile kalmayıp diğer yıldızları da gözlemleyip Ongon (Jüpiter), Ot yultuz (Mars), Sekentir (Satürn), Ülker (Süreyya takım yıldızı) gibi

isimlendirmeler yapmışlardır (Ahmetbeyoğlu, Şen, 2018: 65-67).

Yıldızların insan ve toplum hayatı üzerinde etkisi olduğu inancı Osmanlıda da devam etmiştir. Osmanlıda tencim ilmine olan inanç yıldız ilmiyle uğraşan müneccimlerin yıldızını parlatmıştır. Türk ve İslam devletlerinin idarecileri yanlarında müneccim bulundurmuşlarsa da müneccimbaşılık ilk kez Osmanlıda ortaya çıkmıştır. En önemli hadiselerden en önemsiz hadiselere kadar her şeyin uygun zamanını belirlemek için en üst tabakadan en alt tabakaya kadar herkes müneccimlere müracaat etmiş, onların tavsiyelerine göre hareket etmişlerdir (Işıkhan, 2014: 111). Osmanlıda Batlamyos sisteminden hareketle yıldızların insan ve toplum hayatı üzerindeki etkisine dair inançlar şekillenmiştir. Bu sisteme göre Dünya kâinatın merkeziydi ve felekler iç içe geçmiş soğan zarları gibi dünyayı çevreliyordu. Dünya göğünden başlayarak yedi gezegen yedi feleğin gezegeniydi. Bunlar sırasıyla Ay, Utarit, Zühre, Güneş, Mirrih, Müşteri, Zühal, sabit yıldızlar ve burçlar (felek-i sevâbit) ile onların en üstünde bulunan Atlas feleği idi. Atlas en üstte olduğundan felek-i a'zam, felekü'l-eflâk gibi adlarla da anılırdı. İslam bilginleri sekizinci feleğe Kürsî, dokuzuncuya da Arş demişlerdir. Atlas feleğinin altındaki felekler batıdan doğuya devrederlerken Atlas feleği doğudan batıya doğru devreder ve her devrini yirmi dört saatte tamamlar. Atlas feleği tarafından kendi istikametleri dışında devretmeye zorlanan sekiz felekte bulunan yıldızlar dünya ve insan hayatı üzerinde değişken, olumlu ve olumsuz etkiler oluşturur (Pala, 1995; 164). Felek-i sevâbit, Felek-i burûc ya da Kürsî denilen sekizinci felekte mıntıkatü'l burûc denilen yerde on iki burcu oluşturan değişik yıldızların hayali şekillerle birleştirilmesinden meydana gelen yıldızlar bulunmaktadır. Bu burçlara verilen hayvan ve eşya isimleri de yıldızlar arasında kurulan şekilsel ilişkiden dolayıdır. Güneş ve ay dâhil diğer gezegenler batıdan doğuya devrederken burçları dolaşırlar. Bu seyir sırasında gerek gezegenlerin kendileri gerekse diğer burçlar ve yıldız kümeleri arasındaki yakınlıkları uzaklıkları dünya üzerindeki hayatı etkiler (Tolasa, 434-435). Dönemin bilginleri tarafından burçlara sıcak-soğuk, ıslak-kuru, gece-gündüz, su-ateş gibi karakterler tayin edilmiştir. Gezegen ve yıldızların bu burçlarda bulunuşu burçların tabiatlarına göre uğur ve uğursuzluk olarak kabul edilmiştir (Güven, 1993: 62). Dönemin kozmo düşüncesine ve halk inanışına göre feleklerde bulunan her yıldızın kendine özgü karakterleri vardı. Yıldızlar insanlar ve diğer canlıların hayatları hatta madenler üzerinde tesirliydi. İnsanların talih, baht ve kader gibi yazgılarını tayin eder ve düzenlerdi. İklimleri, mevsimleri, günleri

hatta saatleri etkiliyorlardı. Uğurlu, uğursuz, yarı uğurlu veya uğursuz sayılırlardı.

Günümüzde gök cisimlerinin insan ve toplum hayatını, talihini etkilediğine dair inanış eskisi kadar yaygın ve belirleyici olmasa da etkisini sürdürmektedir. Eski bilimsel değerini korumasa da gezegen ve yıldızların insan hayatı üzerindeki etkisini yorumlayan Astrolojiye olan merak devam etmektedir. İnsanlar kişilik özellikleri, yetenekleri, neler yapacakları, kimlerle karşılaşacakları uygun zaman ve fırsatlar gibi konu ve durumlarda Astroloji yorumlarına müracaat etmektedirler. Halk arasında da her insanın gökte bir yıldızı olduğuna inanılmakta, kişinin doğumundaki burç, yıldızının parlaklığı veya sönüklüğü onun talihinin de göstergesi sayılmakta, kişinin yıldızı ne kadar parlaksa kişi o kadar talihli kabul edilmektedir.

Geçmiş zamanlarda ve günümüzde insan ve toplum hayatına bu denli nüfuz etmiş olan yıldızlara dair inanış ve bilgilere insan ve toplum hayatındaki en küçük detaya sanat malzemesi olarak bakan Osmanlı şairlerinin kayıtsız kalmaları mümkün değildir. Osmanlı şairleri geleneksel klasik Türk şiiri konuları çerçevesinde yıldızları değişik hayallere konu etmiş yıldızlarla ilgili özellik ve inanışları şiirlerine taşımışlardır. Yıldız veya yıldızlar; beyitlerde Arapça karşılıkları olan *necm, nücûm, encüm, kevkeb, kevâkib;* Farsça karşılıkları olan *ahter, ahterân, sitâre (İng. star);* Türkçedeki eski kullanımları olan *yultuz, yılduz, ılduz* şeklinde geçer. Kök bakımından necm doğmak, ortaya çıkmak; kevkeb ise parlamak, aydınlık olmak anlamına gelir. Her iki kelime genel olarak yıldız yerine kullanılmakla birlikte kevkeb Farsçada gezegen anlamına da gelir (Unat, 2013: 534).

Klasik Türk şiirinde gökyüzü ve gök cisimleri önemli bir yere sahiptir. Neredeyse her şiirde gökyüzü ve gökyüzü unsurları bir şekilde işlenmiştir. Şairler özellikle yıldızlarla ilgili çok çeşitli hayaller kurmuş, benzetmeler yapmışlardır. Parlak oluşları, uçsuz bucaksız gökyüzünde küçücük görünmeleri ve daha birçok özellikleriyle yıldızları değişik hayallere konu etmişlerdir. Sayısız olduklarından şiirlerde *bî-hisâb, bi-şümâr, sâd hezâr, çok, pür* gibi sıfatlarla nitelemiş *felek-i buruc, felek-i sevâbit* denilen göğün sekizinci katında bulunmaları sebebiyle beyitlerde *buruc* kelimesiyle birlikte de anmışlardır (Güven, 1988: 46). Bununla birlikte şairler yıldızlarla ilgili inanışları da şiirlerine sık sık konu etmişlerdir. Anlatıcı âşık konumundaki şairler yıldızların insan talihi üzerinde etkisi olduğu inancından hareketle çektikleri eziyet ve

sıkıntıların yıldızlarından kaynaklandığına inanmış, yıldız sözcüğünden mecaz yoluyla talihini kastetmiş; yıldızı beyitlerde saadet, talih, talihsizlik, uğursuzluk çağrışımlarıyla kullanmışlardır. Aşağıdaki beyitlerde Muîdî ve Vusûlî sürekli gözyaşı dökmelerine, rahata kavuşamamalarına sebep olarak yıldızlarını göstermişlerdir;

Gözi yaşıyla Mu'îdî sıgamaz bir yirde
Gitdi gün togmadı başına 'aceb yılduzı var (Muîdî, g. 122/5)

Sanma beni ki çarh-ı sitemgerden ağların
Hep dil dedükleri şu bed-ahterden ağların (Vusûlî, g. 141/1)

Bâkî, ahının aleviyle bahtının yıldızına kılıç çeker; bahtıyla gözyaşı askerlerinin savaşmak istediğini gören Şem'î'nin yıldızı ise âşığın ahıyla sancağını doğrultur;

'Alev-i âteş-i âhum degül eflâke çıkan
Ahter-i bahtuma bir tîğ-i musaykal çekdüm (Bâkî, g. 327/3)

Leşker-i eşkümle bahtum gördi ceng itmek diler
Şem'iyâ gökde sitârem çekdi âhumdan alem (Şem'î, g. 115/8)

Divan şairlerine göre insan kaderi üzerindeki belirleyici unsur kişinin yıldızıdır. Osman Nevres kişinin yıldızı uğursuz olursa potaya altın da koysa bakıra dönüşeceğini, Zaifî de kişinin yıldızı olmadıktan sonra kavuşma yolunda ne kadar çalışıp çabalasa da boşuna olacağını söyler. Behiştî her gece gezinmeye çıkan sevgilisini görememekten yakınır. Bunu da yıldızı olmamasına bağlar. Mesîhî yıldıza benzettiği çiğ tanelerinin yere düşmelerinin yıldızlarından ileri geldiğine inanır;

Bu meseldir ki olursa kişinin ahteri nahs
Tâli'inden mis olur pûteye ger konsa zeheb (Kaya, 2011: 31)

Tâlib-i vasla cehd ü cidd n'eyler
Kim kişiye gerek sitâre dahi (Rumelili Zaifî, g. 351/2)

Seyyârelerle seyre çıkar her şeb ol kamer
Mümkin degül ki râst gelem ben sitâresüz (Behiştî, g. 191/2)

Zamîri lem'asıdur kim göge çıkar hûrşid
'Adûsı yılduzıdur kim yire düşer jâle (Mesîhî, k. 6/29)

İlm-i tencim'de iki yıldızın aynı burçta yakınlaşmasına veya birleşmesine kıran denilmektedir. Âşıkların yıldızları hep uğursuzluk getiren yıldızlarla kıran hâlindedir. Talihsizliklerinin bir sebebi de budur. Şairler kıran denilen bu kozmolojik olayla ilgili özgün hayalleri beyitlerine konu etmişlerdir. Âşığın gözyaşı yıldızlarının gam burcunda yakınlaşmasını gözlemleyen müneccimler takvimlerine gördükleri selin tufana dönüşeceğini yazarlar;

Burc-ı gamda kevkeb-i eşküm kırânın seyr idüp
Yazdı takvîme müneccimler bu seyl tûfân olur (Muîdî, g. 78/2)

Yıldız bilgisine toplum hayatında ne kadar ehemmiyet verildiğine, kişinin yıldızı hakkında bilgi edinmek için fallar bakıldığına dair bilgiye aşağıdaki beyit de güzel bir örnektir;

Bildiler fitnesini hâl-i ruhundan yârün
Kişinün kevkebine nazır olur fal ehli (Nev'i, g. 523/2)

Yıldızlarla ilgili inanışlar övgü şiirlerine de sık sık konu olur. Şairler memduhlarını överken, onlara duada bulunurken yıldızlarının yüksekte olmasını, sürekli parlamasını dilerler. Nev'î memduhuna duada bulunurken "kevkeb-i tâli'ün sa'îd olsun" Yahya Bey de "âsitânunda saâdet yılduzı dûr olmasun" der (Deniz, 1992: 109);

Hüsrevâ devletün mezîd olsun
Kevkeb-i tâli'ün sa'îd olsun (Nev'î, mkt. 57/1)

Âsitânundan saâdet yılduzı dûr olmasun
Germ olup gün yüzlüler hüsnine mağrûr olmasun (Yahya Bey, ms. 25/4/1)

1. Beyitlere yansıyan yıldızlarla ilgili deyimler

Günlük konuşmalarda ve edebi metinlerde içinde yıldız geçen birçok deyimle karşılaşmak mümkündür. Bu deyimler yıldızlarla ilgili inançların aslında birer yansımasıdır. Sırf Türkçedeki deyimlere bakarak da yıldızların geçmişte ve günümüzde insanların inanç dünyalarında ne kadar önemli rol oynadığını görebilmek mümkündür. Klasik Türk şiirinde de içinde yıldız geçen deyimler çoğunlukla yıldızlarla ilgili inançlar temelinde beyitlerde yer bulmuşlardır. Bu deyimler çeşitli imge ve hayallere ilham konusu olmuşlardır. Yıldızlarla ilgili deyimleri olumlu

anlam ifade edenler ve olumsuz anlam ifade edenler olmak üzere iki anlam kategorisine ayırmak mümkündür.

1.1. Olumsuz anlam ifade edenler

Yıldızı yok: Kişinin talihsiz olma durumunu ifade etmek üzere kullanılan bir deyimdir. Bahtsız, talihsiz kişiler için kullanılır. Klasik Türk edebiyatı şairleri yıldızı olmayan şairlerdir yani bahtsız ve talihsizdirler. Âşıkların gökte yıldızları yoktur. Talihsiz kısmetsiz, çaresizdirler. Aşağıdaki beyitlerde âşıklar yıldızları olmadığı için yollarını ahlarının kıvılcımlarıyla aydınlatmaya çalışırlar. Aşığın yıldızı varsa bile kara bahtlarına karşılık gelen ay yüzlü sevgilinin yüzündeki kara benlerdir. Gam oklarıyla ölen âşığa sevgilinin zerre kadar merhamet göstermemesi ve âşığın yüzüne dahi bakmaması onun yıldızının olmadığını gösterir. Âşığın yıldız sahibi olması ancak sevgilinin eşiğinde bulunmasıyla mümkündür. Âşığın yıldızı sevgilinin eşiğinde akıttığı gözyaşlarıdır. Sevgilin eşiğinde bulunmak, yıldızlara benzettiği gözyaşlarını sürekli akıtmak en büyük saadettir;

Yıldızı yok n'eylesün râh-ı visâle gitmege
Reh-nümâsı âşıkun tâb-ı çerâğ-ı âh olur (Nev'i, g. 162/4)

Yerde gökte yıldızım yok sanmanız kim ol mehin
Yüzde hâli kevkeb-i baht-ı siyâhımdır benim (Hayâlî, g. 293/4)

Tîr-i gamdan ger ölem bir zerre mihr itmez tabîb
Ya benüm yokdur sitârem ya nifâk itdi rakîb (Muîdî, g. 33/1)

Yüzüme bakmadılar yaşuma rahm itmediler
Mâh-rûlar arasında yog-imiş yılduzumuz (Şem'î, g. 70/3)

İşigünde şu kim akıtmadı yaş
Anun gökde dahi yılduzı yokdur (Mesîhî, g. 61/4)

Eşiginden ayrılanın gökte yoktur yıldızı
Bî-sa'âdettir olan şâh-i cihânından ırak (Ahmed Paşa, g. 147/2)

Şairler yıldızları olmadığı için güneş yüzlü sevgiliyi göremediklerini beyitlerde dile getirirler. Aslında şairler bunu söylerken tecahül-i ârif yoluyla bir doğa olayına işaret ederler. O da güneş göründüğünde gökteki yıldızların kaybolduğu gerçeğidir;

Tâli'üm yok kim ben ol hurşîd-i rahşânı görem
Ol sitârem yok ki çıka mâh-ı 'âlî-şânumuz (Ziyâî, g. 172/2)

Yılduzu yokdur anun devrinde gelmez sûrete
Âfitâbun çarhı batdı ol mehün devrânıdur (Şem'î, g. 44/2)

Talihsizlik, nasipsizlik, zavallılık ifade eden "yıldızsız", "bî-sitâre" yıldızı yok deyimiyle aynı anlama gelen tabirlerdir;

Nâlesin dinle ben sitâresizün
Ne çalarsın yanumda ey Nâhîd (Ziyâî, g. 58/2)

Her dem gam odıdur kurudup kanın eşkümün
Yıldızsuz eyleyen beni bu ihtirâkdür (Behiştî, g. 85/2)

Yıldızı doğmamak, yıldızı görünmemek: Talihi yüzüne gülmemek, bahtsız olmak, bahtı kapalı olmak anlamlarına gelen bir deyimdir. Âşığın yıldızı doğmadığı için bütün dünya ona kapkaranlık görünür ve talihi ona yâr olmaz. Ay'la birlikte yıldızların gökyüzünde görünmesine işaret eden şair ay parçası sevgilisinin gün yüzünü göremediğinden yıldızının doğmadığına/görünmediğine inanır; yıldızı doğmadığı için de ahlarıyla felekleri yandırır;

Gözüme tîre vü târ olsa 'aceb mi 'âlem
Yıldızum dogmadı yâr olmadı baht u tâli' (Hisâlî, g. 232/3)

Göstermedi Ziyâ'î ol mâh gün yüzini
Hem tâli'ün açılmaz hem yılduzun görinmez (Ziyâî, g. 174/5)

Tulû' itmez sitâremde Usûlî kevkeb-i tâli'
Yiridür odlara yansa felekler dûd-ı âhumdan (Usûlî, g. 107/5)

Yıldızı düşkün: Talihsiz, bedbaht, gözden düşmüş anlamlarında kullanılan bir deyimdir (Tanyeri, 1999:251; Aksoy, 1984: 946). Divan şairlerinin yıldızı her zaman düşkündür. İşleri yolunda gitmez ve devamlı talihlerinden şikâyet ederler;

Tâli'i nahs yıldızı düşkün
Rûy-ı bahtı Ziyâ'înün karadur (Ziyâî, g. 133/5)

Gamum hadden ziyâde yıldızum düşkün sitârem yok
Ne kara günlere kaldum yazuklar bana yazuklar (Yahya Bey,

ms. 27/2)

Şairler bu deyim çerçevesinde değişik hayaller kurmuşlardır. Sâbit, talihsizliğini ifade ederken yıldızı düşkün deyimiyle yıldızlara benzettiği yere düşen gözyaşları arasında kinaye ilgisi kurar;

Tâ ki bir meh-pârenün şevkiyle ahter-rîz olup
Âşık-ı üftâde her şeb yıldızun düşkün bulur (Sâbit, K4/44)

Ay gibi parlak ve nazlı bir güzele gönül verdiklerinden âşıkların yıldızlarının düşük olması kaçınılmazdır. Talihsiz âşıklar sürekli yıldız döken/kaydıran gökyüzü misali gözyaşı dökerler;

O kimse kim seve bir meh-likâ vü 'işve-pesend
Hemîşe yılduzı düşkün olur felek-mânend (Yahya Bey, g. 53/1)

Şairler yıldızı düşkün deyimiyle hem âşığın talihsizliğini hem de döktüğü gözyaşlarını kastederler. Gözyaşlarının parlak olması ve aşağıya doğru dökülmesi bu ilginin kurulmasındaki başlıca nedendir. Bu türden mazmuna yer verilen beyitlerde suyla ilgili kavram ve çağrışımların geçtiği görülür;

Aglayup hasret ile yılduzı düşkün yürürüz
Bizüm ol bedr-i tamâm ile idi şevketümüz (Yahya Bey, g. 149/2)

Yılduzu düşkün garib ü 'âşık-ı bî-çareyin
Gün gibi deryâ-yı 'ışkunda gezer âvâreyin (Yahya Bey, ms. 26/1)

Gün yüzin görsem dökilür çeşmümün seyyâresi
Yılduzı düşkün olurmış 'âşık-ı üftâdenün (Yahya Bey, g. 299/2)

Yıldızı düşkün deyimi üstünlüğünü yitirmek, değerini ve cazibesini kaybetmek, anlamlarına gelecek şekilde aşağıdaki beyitte kullanılmıştır. Muîdî, göz alıcı güzelliğiyle aniden ortaya çıkmasından dolayı sevgiliyi tebrik eder. Çünkü sevgili göründükten sonra güneş ve ayın yıldızı düşmüş, parlaklıkları kaybolmuştur;

Âferîn hüsn-i cihân-tâbuna kim berk uralı
Nûrı yok yılduzı düşkün görinür mihr ü mehün (Muîdî, g. 245/3)

Şairler yeri geldiğinde yıldızlarının düşkün olduğunu söyleyerek sevgiliye kendilerini acındırmaya da çalışmışlardır. Beyitte şair "yeri

düşerse" tabirini denk gelirse, ihtimal ki âşığın yıldızı parlarsa, ay ile kıran hâlinde bulunursa gibi anlamları çağrıştıracak şekilde kullanmıştır;

Yeri düşerse vefâ eyle Vusûlî bendene
Yıldızı düşkün garîbündür senün ey meh-likâ (Vusûlî, g. 5/5)

Yıldızı düşkün deyimi aşağıdaki beyitte beddua amaçlı kullanılmıştır. Memduhundan bahsederken âlimlere gün doğduğunu müjdeleyen şair hased ehlinin yıldızının düşkün olması bedduasında bulunur;

Güni togdı yine erbâb-ı ma'ârif gelsün
Yıldızı düşkün olup kadd-i hasûd ola dü-tâ (Ereğlili Turâbî, g. 121/1)

Bed-sitâre ve ahteri ber-geşte tabiri de yıldızı düşkün deyimiyle aynı anlam çerçevesine sahiptir. Ay gibi güzel olan sevgili, yıldızı düşkün olan âşığı görür görmez kaçınca yıldızının düşkün olduğunu anlar; yıldızı düşkün olan âşığın ümit sabahı o kadar karanlıktır ki akşam vaktini bile kıskanır;

Dahi kaçar görüp ol şûh-ı mâh-pâre beni
Dirîg onarmayu kaldı bu bed-sitâre beni (Muîdî, g. 425/1)

Ahter-i tâli'i ber-geşte olan bed-rûzun
Subh-ı ümmîdi ider şâm-ı girîbâna hased (Es'ad-ı Bağdâdî, g. 31/5)

Yıldızı düşmek: Deyim beyitlerde talihi ters dönmek, gözden düşmek, cazibesini yitirmek, itibar kaybetmek anlamlarına gelecek şekilde geçer. Beyitlerde deyimin ihtiva ettiği bu anlamlarla güneşin doğuşuyla ayın ve yıldızların kaybolması, yıldız kaymaları gibi doğa olayları kinaye yoluyla ilişkilendirilir ve yine hüsn-i talille sevgilinin tüm güzelliğiyle arz-ı endam etmesinin bütün bunlara neden olduğu gibi bir söz hüneri sergilenir;

Sözlerün işideli bagrı delindi güherün
Gün yüzüni göreli yılduzı düşdi kamerün (Mesihî, g. 127/1)

Âsitânıyla cemâlin göreli ol melekün
Çarhı bitdi güneşün yıldızı düşdi felekün (Zâtî, g. 711/1)

Yıldızı düşdi meh-i bedrin işi oldu temâm
Rûşen edelden yüzün mihri sipihr eyvânını (Hayâlî, g. 644/4)

Yıldızı düşmek deyimi yıldızı düşkün deyiminde olduğu gibi âşığın döktüğü gözyaşlarıyla -kimi zaman yukarıda bahsedilen gökyüzü olaylarını da içine alacak şekilde- ilişkilendirilir. Muîdî güneşe benzettiği sevgilinin kararsız hareketleri üzerine her gece gözyaşları döker; Hayâlî de sevgilinin aşkıyla gözyaşlarını tutamaz ve olur olmaz her yerde döker, bu durum onun sevgilinin gözünden düşmesine sebep olur;

Düşmezdi yire her gice gözden sitâreler
Hercâî olmasa mihr-i nâ-mihrbânumuz (Muîdî, g. 169/4)

Eşkin sitâresin salalı ayağa gözüm
Sen meh-likâ yanında benim düştü yıldızım (Hayâlî, g. 340/1)

Mesîhî, sevgilinin boyunun güzelliği karşısında kendini tutamaz ve gözyaşı döker; dökülen gözyaşlarını da Kıyamet günü yıldızların dökülmesine benzetir;

'Arz eyledi kaddin gözümüz yaşını dökdi
Yılduzumuzı yire düşürdi o kıyâmet (Mesihî, g. 19/2)

Ziyâî yıldızı düşmek deyimini kullanırken güneşe bakmaya çalışırken gözlerin yaşarması hadisesine işaret eder;

Tâli'üm yokdur güneş yüzlülere meyl itmede
Yıldızum düşmiş meh-i tâbânum incinmiş gibi (Ziyâî, g. 479/2)

Yıldızı sönük: Talihsiz bedbaht, zavallı, çaresiz demektir. Nev'î sosyal ve siyasi açıdan toplumun içinden geçtiği sıkıntılı dönemde izzet yıldızının sönük olduğunu, talihin ise tersine gittiğini belirtir;

Devr-i gerdûn muhtelif etvâr-ı 'âlem bî-sebât
Necm-i 'izzet münhasif baht ise vârûn olmada (Nev'î, g. 460/2)

Âşıkların, kulların yıldızları sönüktür. Sönük yıldızlar feleğin dönüşüyle aya yakınlaşır yani hükümdarın iltifatına mazhar olabilirlerse parlayacaklardır;

Devr ile bir münhasif kevkeb karîn-i mâh olur
İltifât-ı şâh ile gâhî gedâlar şâh olur (Nev'î, g. 162/1)

Yıldızı alışmamak: Anlaşamamak, kendisini beğendirememek, dostluk kuramamak, geçen zamana rağmen yakınlık kuramamak anlamlarına gelir. Klasik Türk şiirinde yıldızı olmayan âşık sevdiğine yaklaşmak, ona kavuşmak için çok uğraşır ancak çabalarına karşılık bulamaz. Şair bu durumu âşığın olmayan yıldızının ay gibi sevgiliye alışamamasına bağlar;

Yılduzun ol mâh ile alışmamışdur mâ-hasal
Âhiyâ gel bî-sitâre bu hevâdan vâz gel (Âhî, kt. 140/2)

Rakip, âşığı sevgiliye yaklaştırmaz, âşığı her fırsatta sevgiliden uzaklaştırmaya çalışır. Bundan dolayı âşık ile rakip ezelden birbirlerine düşmandırlar ve âşığın yıldızı rakibe bir türlü alışamaz;

Rakîb-ile alışmaz yıldızı cânâ Nişânînün
Yüzi mâhum kamer yanında ʿarz itmez hüner kevkeb [Celâl-zâde Nişânî (Uyanıker, 2006: 393)].

Yıldızı barışmamak: Kişinin karşısındakiyle iyi geçinememesi, anlaşamaması; görüş, duygu ve düşünce bakımından uyuşmaması gibi durumlarda kullanılan bir deyimdir. Âşık konumundaki şairler yıldızsız, nasipsiz olmalarını sevgiliyle yıldızlarının barışamamasına gerekçe olarak gösterirler;

Dâr-ı cihânda yıldızı barışmaz ol mehin
Bencileyin sitâresi yok mübtelâ ile (Hayâlî, g. 487/3)

Yıldızının olmadığını söyleyen şair, güneş çıkınca yıldızların kaybolması gibi bir doğa olayından hareketle sevgilinin güneş yüzünü görememesini sevgiliyle yıldızının barışık olmamasına bağlar;

Ey mâh-çihre göremez oldum güneş yüzün
Ben bî-sitâre ile barışmadı yılduzun (Yahya Bey, g. 227/2)

Sabit yıldızlar ay ile hiçbir zaman aynı burçta bulunmaz. Şairler de aya benzettikleri sevgililerinin yıldızlarının hiçbir zaman barışmadığından sürekli şikâyet ederken aslında tecahül-i ârif yoluyla bu doğal gerçeğe işaret etmiş olurlar;

Barışmadı-sa yılduzı o mâhun ey gönül
Bahtundan itme töhmeti eflâkden götür (Şem'î, g. 67/4)

Ey Hayâlî tâli'in yoktur sitâren neylesin
Çün seninle yıldızı barışmaz ol meh-pârenin (Hayâlî, g. 274/5)

Sevgisiyle yıldızı barışmadığından âşık sehere kadar uyuyamaz, yıldız sayar, gözyaşı döker;

Barışdurmadı bizümle dirîgâ ol kamer kevkeb
Anun-çün tâ seher çeşmüm sayar yıldız döker kevkeb [Işkî (Uyanıker, 2006: 393)]

Hayretî, sevgiliyle yıldızının barışmamasına sebep olarak kötü talihini gösterir ve onunla savaşmak ister;

Gitdi ol mâhun seninle yıldızı barışmadı
Çâre ne ey Hayretî var tâ'liünle kıl savaş (Hayretî, g. 153/5)

Ay, dolunay şekline girdiğinde gökyüzünde çok fazla yıldız bulunmaz. Hâletî bu doğa olayından yola çıkarak, dolunaya benzettiği sevgiliyle yıldızının barışmadığını söyler;

Yüzine yâr bakmaz incinüp ben zâr u şeydânun
Bizümle yıldızı barışmadı ol mâh-ı tâbânun (Hâletî g. 423/1)

Yıldızı ters gitmek: İşlerin kötüye gittiğini, sıkıntıların arttığını, talihin yaver gitmediğini vurgulamak üzere kullanılan bir deyimdir. Nev'i feleklerin dönüşüne işaret ettiği aşağıdaki beytinde yıldızının feleklerin aksine dönmekte direttiğini ifade eder;

Ayağum düz basmayup hergiz bu rûy-i hâkde
Kevkebüm kej-revlik eyler gerdiş-i eflâkde (Nev'i, ms/11/5)

Yıldızı tutulmak: Talihi ters dönmek, sıkıntı içine düşmek, kontrolü kaybetmek, gözden düşmek demektir. Sevgilisi/hamisi gidince Hayretî'nin yıldızı tutulmuş, sıkıntılı günler başlamıştır;

Gitdün ey bed-mihr kıldun gözlerüm yaşın revân
Âfitâbum tâli'üm düşdi tutuldı yılduzum (Hayretî, g. 272/2)

Yıldız saymak: Uyku tutmamak, geceleri uyku uyuyamamak, çok ağlamak, çok gözyaşı dökmek anlamlarına gelen bir deyimdir. Âşıklar sevgiliden ayrı olduklarından geceleri uyku uyuyamayıp sabahlara kadar yıldız sayarlar;

Derd-i firâkun ile girmez gözüme uyhu
Tâ subh olınca her şeb yıldız sayar semâda (Hisâlî, g. 410/2)

Görmeyelden gün yüzün ey mâh-ı tâbânum benüm
Subha dek yılduz sayar bu çeşm-i giryânum benüm (Şem'î, g. 114/1)

Ahmet Paşa'nın uyuyamamasına, geceleri yıldız saymasına neden olan, bakışlarını bir türlü unutamadığı güzeldir;

Yıldız sayarsa dîde-i Ahmed ne tan k'anun
Bagladı uykusun gözü câdûsu Kâsımın (Ahmed Paşa, g. 157/6)

Âşığın kara bahtı her zaman uyurken istiareyle hırsıza benzettiği gözleri geceleri iş başındadır, sabahlara kadar yıldız sayar/gözyaşı döker;

Gam-ı zülfünle çeşmüm subha dek yıldız sayar her şeb
Uyur gerçi kara bahtum uyanıklar olur peydâ (Ravzî, g. 55/2)

Behiştî gözlerinden sabahlara kadar dökülen yaşları, zengin tüccarların servet sohbetlerine benzetir;

Eşk ucından gözlerüm şeb tâ-seher yıldız sayar
Hâceler sohbetde gûyâ kim ider mâlile bahs (Behiştî, g. 62/3)

Muîdî sevgiliyi bir aydır görmediğinden gözlerine uyku girmediğini söylerken ayın olmadığı gecelerde berrak gökyüzünde parlayan yıldızlara işarette bulunur;

Subh olınca giceler yılduz sayarsam yiridür
Görmedüm bir ay ider sen mâh-ı tâbânı dürüst (Muîdî, g. 38/2)

Zâtî'de sabah sevgiliyi göreceği için geceleri uyuyamaz, sevgilinin parlaklığı karşısında gözlerinin kamaşmaması için de gözlerine seher sürmesi çeker;

Kaçan subh ola görem diyu ol mihr-i cihân-tâbı
Gicelerde gözüm yılduz sayar kuhl-i seher çekdüm (Zâtî, g. 982/6)

1.2. Olumlu anlam ifade edenler

Yıldızı var: Baht, talih sahibi olmak anlamındadır. Yıldızı olmak aynı zamanda bir varlığı olmak, bir anlam ifade etmek demektir. Anlatıcı

âşık konumundaki divan şairleri talihsiz, bahtsız oldukları için bu deyimle beyitlerde pek karşılaşılmaz. Amrî'nin öyle bir yıldızı vardır ki onu sevgiliye yakınlaştırır; bahsettiği yıldız ise gözyaşlarıdır;

Ol mâha karîn etdi beni kevkeb-i eşküm
Bu tâli' ü kevkeb ki benüm var kimün var (Amrî, g. 26/2)

Yıldızı açılmak: Talihin açılması, talihin yaver gitmeye başlaması, olumsuzlukların iyiliğe evrilmesi, kötü günlerin geride kalması anlamlarına gelmektedir. Âşıklar yıldızlarının bir gün açılacağı ümidini her zaman taşırlar. Ancak âşıklar için bu durum pek söz konusu değildir. Onlar için sevgiliyi uzaktan bile görmek yıldızlarının açılmasına kâfidir; âşıkların açılan yıldızları ancak dökülen gözyaşlarıdır;

Rûşen bu kim sitârem açıldı Ziyâiyâ
Gördüm seherde karşudan ol âfitâbumı (Ziyâî, g. 491/5)

Ağlatsa ger bizi n'ola ol mâh-pâremüz
Çûn kim bu göz yaşından açıldı sitâremüz (Âhî, mf. 2/2)

Yahya Bey kendisi hakkında söylenilenlere kulak asmaz, kadir ve kıymetinin anlaşılacağı yani yıldızının açılacağı günleri sabırla bekler;

Duşanmaz dâm-ı ikdamına halkun çeşmi şehbâzum
Sitârem açınır bir gün benüm amma zamân ister (Yahya Bey, g. 70/5)

Yıldızı alışmak: Biriyle iyi anlaşmak, iyi geçinmek anlamına gelen bir deyimdir. Alışmak eylemi zamana bağlı olarak gerçekleştiğinden bir kişiyi ilk görüşte değil de aradan belli bir zaman geçtikten sonra sevmek, ilgisini çekmek hâli için kullanılır (Uyanıker, 2006: 392-393). Nev'i yıldızını güzellerle alıştırabilen kişinin bedavaya narin güzellere erişebileceğini söylerken meh-pâre kelimesiyle ilişkili şekilde şehrî (bir aylık) kelimesinin yakın ve uzak anlamlarından yararlanır;

Meh-pârelerle kevkebin alışduran kişi
Şehrî güzelleri kucar aylak bahâsına (Nev'î, g. 461/4)

Yıldızı barışmak: Birbiriyle iyi geçinmek, dost olmak; sevimli, güler yüzlü olmak anlamlarını ihtiva eden bir deyimdir. Aşağıdaki beyitlerde de yıldızı barışmak deyimi araları düzelmek, güzel günlere

ulaşmak anlamlarını ihtiva etmektedir;

Yılduzı barışdı ol mâh-ı cihân-ârâyıla
Bağrına basdı kenâr idüp arûs-ı devleti (Şem'î, k. 6/4)

Eyle barışdı anunla yıldızı
Kan karışdurmag-içün virdi kızı (Ahmediyye, 32)

Yıldızı barışık deyimi de yıldızı barışmak deyimi çerçevesinde dilde yer bulmuştur. İyi geçinmek, hoşça vakit geçirmek, uyumlu olmak demektir. Aşağıda *yıldızı barışık* deyiminin kebkebleri imtizâc itmiş şeklinde beyitte geçtiği görülmektedir. Gözyaşlarıyla sevgilinin çizmelerinin patırtısının sarmaş dolaş olduğunu gören âşık ikisinin yıldızlarının barışık olduğunu söyler;

Hem-dem olmuş eşkim ile mûzenin kebkebleri
Birbiriyle imtizâc itmiş meger kevkebleri (Hüdâyî, g. CCIV/1)

Yıldızı parlamak: Ün kazanmak, talihi açılmak anlamlarına gelen bir deyimdir. Şeref ve kadr sözcükleriyle de deyimin beyitlerde ifade edildiği görülür. Astrolojide şeref bir yıldızın yüksekliğini belirtir. Kadr ise yıldızın parlaklık derecesini ifade eder (Gökyay, 2007: 170; Redhouse, 1996: 1122). Şairler yıldızlarının parlamasını yıldızı şeref bulmak, yıldızı kadr bulmak, yıldızı lemean eylemek, yıldızı uyanmak gibi tabirlerle de ifade etmişlerdir. Şair akşam vakti sevgilisini gördüğü için kendisini olağanüstü talihli addeder ve yıldızının şeref bulduğunu söyler;

Sa'dı tâli'le sitârem ne şeref buldu bu gün
Ki tulû etti yine ol meh-i tâbân bu gece (Ahmed Paşa, g. 260/4)

Eşiğine kadar ulaşan âşığın gözyaşlarını gören sevgili âşığa biraz olsun acır, bundan dolayı kendisini talihli sayan âşık, yıldızının şeref bulduğunu söyleyerek şükreder;

Yâr işiginde gözüm yaşına rahm itdi görüp
Hamdü'lillâh ki şeref buldı yine yıldızumuz (Sehî Bey, g. 99/3)

Şem'î, yıldızının parlamasının aya benzettiği sevgiliye yakın olmasıyla yani yıldızının saadet ayıyla kıran hâlinde bulunmasıyla mümkün olabileceğini söylerken küçük yıldızların güneş ve ayın

ışığından istifade etmeleri gibi bir doğa olayına işarette bulunur;

Kevkebüm mâh-ı saâdetle bulurdı iktirân
Ey meh-i hurşîd-tal'at sana olaydum karîn (Şem'î, k. 14/20)

Bir yıldız ne kadar yüksekteyse o derece uğur göstergesidir. Aşk güneşine müşteri olan âşık en erişilmez emeline ulaşmış olur;

Felekde âftâb-ı 'ışka tâ kim müşterî oldum
Murâdum evcinün burc-ı şerefde ahteri oldum (Behiştî, g. 363/1)

Sevgili değersiz kişilerin yıldızını parlatırken değerli kimselerin gündüzünü geceye çevirir;

Her denînün kevkeb-i bahtın fürûzân eyleyüp
Ehl-i kadrün rûz-ı vasim şâm-ı hicran eyleyüp (Nev'i, ms. 12/2/1)

Yıldızı sevmek: Meyletmek, hoşlanmak, ilgi duymak, iyi geçinmek anlamındadır. Yıldızların hareket şekillerinin, diğer yıldızlarla olan ilişkilerinin âşığın yeryüzündeki tutum ve davranışlarını belirlediği inancıyla şairler bu deyimi beyitlerinde kullanırlar. Yahya Bey'in güzellerde öne çıkardığı bazı özellikler vardır. Bunlardan en önemlisi öldürücü bakışlara sahip olmasıdır. Sevenlerini öldüren güzellerden bahsedildiğinde yıldızının onları sevdiğini söyler;

Öldürürmiş seveni gamze-i hûn-rîziyle
Yılduzum sevdi anunçün o meh-i tâbânı (Yahya Bey, g. 513/3)

Seveni öldürür o meh-manzar
Yılduzum anun içün anı sever (Yahya Bey, g. 67/1)

Seni sevdüm diyeni öldürürmiş çeşmi ey Yahya
Anunçün yılduzum sevdi bugün ol mâh-ı tâbânı (Yahya Bey, g. 490/5)

Görmezden evvel ay yüzini sevdi yılduzum
Eyvây eger görinür ise bana ol perî (Yahya Bey, g. 467/2)

Hisâlî, gün yüzünü gösterdiği için aya benzettiği sevgilisini yıldızının sevdiğini söylerken Ay'la birlikte gökyüzünde yıldızların görünmesine işarette bulunur;

Gün yüzin her gün ol meh ‘arz eyler
Yıldızum anun içün anı sever (Hisâlî, g. 170/1)

Yıldızı yüksek: Halk arasındaki inanca göre insan hangi yıldızın etkisinde doğmuşsa ona göre bahtı açık ya da bahtı kapalı olur. Uğurlu bir yıldızın ya da burcun etkisi altında doğmuş olanlar için yıldızı yüksek, yıldızı parlak, bülend-ahter gibi tabirler kullanılır (Deniz, 1992: 109). Günümüzde herkesin gözdesi, enerjisi yüksek, ikili ilişkilerinde başarılı ve girişken kimseler için kullanılan bir tabirdir.

Klasik Türk şiirinde sevgilinin yıldızı daima yüksek, âşığınki ise düşüktür. Âşıklar kara bahtlı oldukları için yıldızları yükselmez. Sevgilinin yıldızı da yüksek olduğundan ona erişilmez. Öyle ki sevgilinin yıldızı o kadar yüksektir ki güneş ve ay ancak onun eşiğine hizmet eden kölelerdir. Sevgiliye duyduğu muhabbetin sonucunun ne olacağı konusunda müneccimbaşıya müracaat eden âşık, müneccimbaşından kendisinin yıldızı yüksek bir güzele tutulduğu cevabını alır;

Kevkeb-i bahtumuz saʿîd olmaz
Çünki baht-ı siyâha mensûbuz (Bâkî, g. 197/3)

Yârün sitâresi nice katı bülend olur
Kulluk ider işigine hûrşîd mâh ile (Nev’î, g. 453/3)

Dedi bir yıldızı yüksek güzele düşkündür
Tâli’-i ‘aşkı müneccimbaşıya yoklatdık (Sünbülzâde Vehbî, g. 154/6)

Saadet yıldızı: Yıldızlarla ilgili yaygın inanışa göre bazı yıldızlar uğurlu bazı yıldızlar ise uğursuzdur. Uğurlu yıldızların tesiri altında olanların bahtı açık, uğursuz yıldızların tesiri altında olanların ise bahtı kapalıdır. Saadet yıldızı olarak kabul edilen gezegenlerden önde gelenleri Güneş, Müşteri (Jüpiter), Zühre (Venüs) yıldızlarıdır. Bunların yakınlaşması kıran-ı sa’ddeyndir (Güven, 1988: 168). Gökyüzündeki en parlak yıldızlar ile kıran hâlindeki yıldızlar saadet yıldızı olarak kabul edilir. Beyitlerde ahter-i saâdet, necm-i saadet, necm-i sa’id şeklindeki kullanımlar bu tabiri karşılar. Saadet yıldızı isminden anlaşılacağı gibi saadeti, talihi temsil eder. Beyitlerde sevgili, dönemin padişahı, övgüsü yapılan kişi için saadet yıldızı tabiri kullanılır;

Mâder meh-i bedr olsa peder mihr-i cihân-tâb
Ey necm-i sa'âdet bedelün yok hubile (Hisâlî, g. 416/4)

Gam-hânemi münevver ider mi gelüp o mâh
Bir gün togar mı necm-i sa'âdet didükleri (Nev'i, g. 539/4)

İder meyâmin-i lutfı o pâdişehde zuhûr
İderse kangı lisânda zuhûr o necm-i sa'îd (Nâbî, tr. 94)

Evc-i rif'atda idelden necm-i es'adla kırân
Eyledi kat'-ı menâzil tâli'i oldı sa'îd (Ereğlili Turâbî, tr. 69)

Yıldızın istiare yoluyla çiçeğe benzetildiği aşağıdaki beyitte saadet yıldızının şeref burcuna çıkması ile sarığa çiçek takılması geleneği arasında benzetme ilgisi kurulmuştur;

Destâr-ı yâr üzre karar eylese ne var
Bürc-i şerefde necm-i sa'âdet gibi müdâm (Yahya Bey, g. 252/4)

İshak Çelebi yeni bir aşka yelken açmasını, bir güzele tutulmasını ufukta saadet yıldızının görünmesine benzetir;

Ey gönül aç gözüni kim ufuk-ı devletden
Tâli'ünde yine bir necm-i sa'âdet görinür (İshak Çelebi, g. 47/2)

Haletî gökyüzünde saadet yıldızının kalmadığını, saadet yıldızlarının kayan yıldızlara dönüşmüş olabileceğini ifade eder;

Düşdiler gibi girüp bir bir şihâbun şekline
Hâletî göklerde hiç necm-i sa'âdet kalmadı (Hâletî, g. 858/7)

Güneş ve Ay ile yakınlaşan yıldız her zaman saadet yıldızıdır. Bu doğa olayı saadet, uğur, bereket anlamına gelir. Âşığın saadet yıldızının olması düşünülemeyeceğinden şair, ay ile kıran hâlindeki yıldızını başka türlü yorumlar. Gökte yıldızının olmadığına daha doğrusu uğurlu bir yıldıza sahip olmadığına inanır. Hilal konumundaki ayı hançere benzeterek gökyüzünün aslında canına kastettiği düşüncesini taşır;

Görinen gökde hilâl-ile sitârem sanman
Göz diküp çarh-ı felek kasduma açdı çengâl (Şem'î, k. 8/42)

Yahya Bey hilal şeklindeki altın kılıç üzerindeki değerli cevherleri

Ay ile kıran hâlindeki saadet yıldızına benzetir;

Tîğ-i zerrininde zeyn olan cevâhir sanmanuz
Ol hilâl ile kırân itdi sa'âdet ahteri (Yahya Bey, k. 8/17)

Beyitlerde geçen *baht yıldızı, ikbal yıldızı, talih yıldızı, parlak yıldız, uğur yıldızı, mutluluk yıldızı, istikbal yıldızı* gibi tabirler de saadet yıldızı ile aynı kategoride değerlendirilebilecek tabirlerdir;

Kevkeb-i bahtumdur âhum âteşi kılmış siyâh
Hâl-i müşgîn kim kodun ol hadd-i gülgûn üstüne (Hayâlî, g. 483/3)

Gelmeyüp kevkeb-i ikbâline yek zerre fütûr
Kuvvet-i bâzû-yı bahtı bula gitdükçe kıvâm (Nâbî, k. 12/93)

Rûşen olur mihr-i ruhsârunla bir gün gözlerüm
Kevkeb-i tâli' eger nâgâh kılmazsa gurûb (Usûlî, g. 6/5)

Şeb ki meh geçdi felek tahtına sultânşekil
Oldu her kevkeb-i rahşân ana a'yânşekil (Hayâlî, g. 8/1)

Bir dahi görmek yüzün oldı müyesser iy kamer
Kevkeb-i sa'düm tulû' itdi vü bahtum oldı yâr (Rumelili Za'îfî, g. 108/4)

Yıldıza kement atmak: Yapılamaz sanılan işleri başarabilecek çevikliği, atılganlığı ve becerikliliği bulunmak (Aksoy, 1984: 946). Gerçekte elde edemeyeceği şeyler için erişilmez düşler kurmak; olmayacak işlere girişmek anlamlarına gelen bir deyimdir. Âşık sevgilinin yanağının arzusuyla çektiği ahları kement gibi yıldızlara atar;

Dilde hayâl-i hâl-i ruh-ı kamet-i bülend
Her gice âh ile ataram yıldıza kemend (Belîğ Mehmed Emin, g. 34/1)

Yıldızlarla ilgisi bilgisi bulunmayan müneccimler para için çevirdikleri fırıldaklarla yıldızlara kement atarlar. İnsan aklına gelmeyecek hilelere başvurarak para kazanmaya çalışırlar;

Çok müneccim bilirim ki bî-peyvend
Yıldıza akçe içün atdı kemend (Sünbülzade Vehbi, Lutfiyye, b. 115)

Güzel, nazı ve alımlılığıyla gönlünü kapmadığı âşık kalmadığından saçlarıyla yıldızlara naz kemendini fırlatır;

Dil-beste kalmadı idecek rişte-bend-i nâz
Zülf-i nigâr yıldıza atar kemend-i nâz (Sâbit, g. 141/1)

2. Yıldızlarla ilgili diğer deyimler:

Sözlüklerde, edebi metinlerde ve konuşma dilinde içinde yıldız geçen diğer deyimlerden tespit edebildiklerimizi şöylece sıralayabiliriz (Aksoy, 1984; Altaylı, 2005; Beyzadeoğlu, Gürgendereli: 2003; Eyüboğlu: 1973; Parlatır: 2012; Saraçbaşı 2010; Tanyeri: 1999, http://www.sozce.com/; http://sozluk.gov.tr/);

Ay görmüş yıldıza minneti yok: kimseye minneti olmamak

Kuyruklu yıldız her zaman doğmaz: büyük fırsatlar her zaman ele geçmez

ulduzun canı, xoruzun banı: sabah erkenden (Azerbaycan Türkçesi)

ulduzun sayı var… yoxdu: son derece çok, sayılamayacak kadar (Azerbaycan Türkçesi)

yıldız yıldızı çağırır/kovar: berrak, yıldızlarla dolu gökyüzü

yıldız (encüm) dizmek: yıldız saçmak

yıldızı alçak: talihi yok, hemen göze gelir, nazar değer

yıldızı aşağı olmak: talihsiz olmak

yıldızı dik: kötü alınyazısı

yıldızı dişi: herkesçe sevilen sempatik

yıldızı erkek: sevimsiz

yıldızı doğmak: talihi yüzüne gülmek, mutluluğa kavuşmak

yıldızı dökülmek: bahtsız olmak

yıldızı hoş: sevimli, cana yakın

yıldızı kaymak/akmak: ölmek, kaderi kötü sonuçlanmak

yıldızı kararmak: alınyazısı kötüleşmek

yıldızı sönmek/söyünmek: alınyazısı kötüleşmek, işleri iyi gitmemek; ününü yitirmek

yıldızları bir olmak: kaderleri bir olmak, evlenmek

yıldızı uyumak: talihi kapalı

yıldızı uyanık: talihi açık

yıldızı yâr olmak: mutlu olmak, hayallerini gerçekleştirmek

yıldızı yâr olmamak: hayallerine kavuşamamak, çeşitli sıkıntılar yaşamak

yıldızı yere düşmek: gözden düşmek, değerini yitirmek

yıldızı yukarı olmak: talihli olmak

yıldızı yüzüne gülmek: bahtı yüzüne gülmek, şansı yaver gitmek

yıldızın göz kırpması: yıldızın ışığının azalıp çoğalması

Sonuç

İnsanoğlu var olduğundan bu yana gökyüzünün parlaklığına, azametine, çeşitli doğa olaylarına sahne oluşuna ilgi ve hayranlık duymuş, merakını gidermek için gökyüzünü gözlemlemiştir. Yaptığı gözlemlerden hareketle zamanın akışını hesaplamış; savaş, göç, kıtlık gibi insan hayatında iz bırakan doğal ve sosyal olayları açıklamıştır. Gökyüzünü gözlemleyen insanlar özellikle yıldızların şekil, konum ve hareketlerinin insan yazgısı ve talihine etki ettiğine inanmışlardır. Yıldız ilmiyle uğraşan müneccimlere her işlerinde müracaat etmiş, yıldız falı baktırmışlardır. İnsan hayatına bu denli nüfuz eden yıldızlar edebi metinler ile halk anlatılarına, tabir ve deyimlere de konu olmuştur. Bu metinlerde ve halk inanışlarında yıldız sözcüğü talih, baht, yazgı kavramlarıyla adeta özdeş tutulmuştur. Divan şairleri de geleneksel klasik Türk şiiri konuları çerçevesinde yıldızları değişik hayallere konu etmiş, yıldızlarla ilgili özellik ve inanışları şiirlerinde işlemişlerdir. İçinde yıldız geçen deyim ve tabirleri kullanırken teşbih, istiare, tecahül-i ârif, tevriye, hüsn-i talil gibi edebi sanatlar yoluyla âşığın talihsizliğine, gözyaşlarına, kozmolojik hadiselere, doğa olaylarına işaret etmişlerdir. Divan şairlerinin yıldızlarla ilgili kullandıkları deyimlerin büyük bölümünü talihsizlik, sıkıntı, değersizlik ifade eden deyimler oluşturur. Klasik Türk şiirindeki âşık tipinin yıldızı yoktur, varsa da yıldızı sönük, düşkün ve tutulmuştur, sevgiliyle yıldızı barışmaz, gecelerini ağlamakla geçirdiğinden sürekli yıldız sayar. Âşığın yıldızının parlaması, yükselmesi ya da açılması ancak sevgiliye yakınlaşmasıyla mümkündür.

Kaynaklar

Âhî: *Dîvân,* (Haz.) Kaçalin, M. S. *Âhî Dîvânı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, (e-kitap) http:// ekitap.kulturturizm.gov.tr, (e.t. 24.11.2019).

Amrî: *Dîvân* (1979). (Haz.) Çavuşoğlu, M. *Amrî Divanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Ahmetbeyoğlu A.; Şen, H. (2018). Eski Türk dininin kozmolojisi ve kozmogonisi, *Türk Dünyası Araştırmaları,* C.119, S. 234, ss. 45-74.

Ahmed Paşa: *Dîvân* (1966). (Haz.). Tarlan, A. N. *Ahmed Paşa Divanı*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Aksoy, Ö. A. (1984). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü,* c. II, TDK Yay., İstanbul.

Altaylı, Seyfettin (2005). *Azerbaycan Türkçesi Deyimler Sözlüğü,* Ankara: Prestij Matbaası.

Azmî-zâde Hâletî: *Dîvân* (2003). (Haz.) Kaya, B. A., *Azmî-zâde Hâletî Dîvânı Hayatı Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni* (İntroduction and Critical Edition of His Divan), C. II: Giriş ve Divân'ın Tıpkıbasımı: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine 894. (İntroduction and Facsimile Edition of Manuscript Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine 894, Harvard.

Bâkî: *Dîvân* (1994). (Haz.) Küçük, S., *Baki Divanı*, Ankara: Türk Dil Kurumu.

Behiştî: *Dîvân* (2007). (Haz.), Aydemir, Y. *Behiştî Dîvânı*, Ankara: MEB Yay.

Belîğ Mehmed Emin: *Divan* (2005). (Haz.). Demirel, H. G. *18. yüzyıl Şairlerinden Belîğ Mehmed Emîn Dîvânı: İnceleme-Tenkitli Metin-Tahlili.* Doktora Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Beyzadeoğlu, S.; Gürgendereli, M. (2003). *Armağan, Edirneli Ahmed Badi Efendi (Divan Şiirinde Atasözü ve Deyimler),* Harvard Üniversitesi Doğu İlleri ve Medeniyetleri Edebiyatlarının Kaynakları Serisi.

Bosnalı Alaaddin Sâbit: *Dîvân* (1991). (Haz.) Karacan, T. *Bosnalı Alaaddin Sâbit Divân*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.

Çelebi, M. (1995). Envâ', *TDVİA,* ss. 257-258.

Deniz, S. (1992). *16. Yüzyıl Bazı Divan Şairlerinin Türkçe Divanlarında Kozmik Unsurlar,* Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Ereğlili Türâbî: *Dîvân* (2004). (Haz.) Okuyucu, C. *Ereğlili Türabi Divanı*. İstanbul: Fatih Üniversitesi Yay.

Es'ad-ı Bağdâdî: *Dîvân* (2008). (Haz.) Kadıoğu, İ. *Es'ad-ı Bağdâdî Dîvânı*, Malatya: Özserhat Yayıncılık.

Eyüboğlu, E. K. (1973). *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler,* İstanbul: Doğan Kardeş Yay.

Gökyay, O. Ş. (2007). *Destursuz Bağa Girenler,* İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Güven, H. F. (1988). *Hayretî Dîvânı'nda Kozmik Âlem ve Zaman,* Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Hamdullah Hamdî: *Ahmediyye,* (2015). (Haz.). Eroğlu, S. Ahmediyye, Bursa: Akademi Yayınları.

Hayalî Bey: *Dîvân* (1945). (Haz.). Tarlan, A. N. *Hayalî Bey Divanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Hayretî: *Dîvân* (1981). (Haz.). Çavuşoğlu, M.-Tanyeri M. A., *Hayretî Dîvanı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Hisâlî: *Dîvân* (2008). (Haz.) Ercan, Ö. *Peşteli Hisâlî Dîvânı*, Bursa: Gaye Kitabevi.

Hüdâyî-i Kadîm: *Dîvân.* (Haz.) Demiralay M., *Hüdâyî-î Kadîm (16. Yy) ve Dîvânı İnceleme Tenkîdli Metin,* Yüksek Lisans Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Işıkhan D. (2014). "Divân şâirlerinde ilm-i tencîm tesîri", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi,* 16 (Özel Sayı II), ss. 110-114.

Kaya, B. A. (2011). Atasözleri ve deyimlerin dîvân şiirinde kullanımı ile dîvânların bu söz varlıklarımız bakımından önemi, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi,* S. 6, ss. 11-54.

Mesîhî: *Dîvân* (1995). (Haz.). Mengi, M. *Mesîhî Dîvânı*, Ankara: Atatürk

Kültür Merkezi Yayınları.

Mostarlı Hasan Ziyâ'î: *Dîvân* (2017). (Haz.) Gürgendereli M. Mostarlı *Hasan Ziyâ'î Divanı*, https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56211, (14.09.2019).

Mu'îdî: *Dîvân* (Haz.). Tanrıbuyurdu, G. Kalkandelenli *Mu'îdî Dîvânı*, http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR-215366/kalkandelenli-mu39idi-divani.html (25.11.2018).

Nâbî: *Dîvân* (1997). (Haz.) Billkan, Ali F. *Nâbî Dîvânı*, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Nev'i: *Dîvân* (1977). (Haz.). Tulum, M.- Tanyeri M. A. *Nev'i Divanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. İstanbul.

Pala, İ. (1995). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü,* Akçay Yay. İstanbul.

Parlatır İ. (2012). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü II Deyimler,* Ankara: Yargı Yayınevi.

Ravzî: *Dîvân* (2017). (Haz.). Aydemir, Y. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/ Eklenti/56190, (15.06.2019).

Redhouse, S. J. W. (1996). *A Turkish And English Lexicon,* Librairi edu Liban, Beirut.

Rumelili Za'îfî: *Dîvân* (2011). (Haz.) Akarsu, K., *Rumelili Za'îfî Dîvânı* (Tenkidli Metin), Ankara: Berikan Yayınevi.

Saraçbaşı, M. E. (2010), *Örnekleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü,* I-II, İstanbul: YKY.

Sehî Bey: *Dîvân* (2010). (Haz.) Yekbaş, H., *Sehî Bey Divanı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Sünbülzâde Vehbî: *Dîvân.* (2011). (Haz.) Yenikale, A. *Sünbülzade Vehbi Divanı*, Kahramanmaraş: Ukde Yayınları.

Şem'î: *Dîvân* (2014). (Haz.). Karavelioğlu, M. A. *Şem'i Divanı*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Şeyhülislâm Yahyâ: *Dîvân* (Haz.). Kavruk H. https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78405/seyhulislam-yahya-divani.html (11.09.2019)

Tanyeri, M. A. (1999). *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler,* Ankara:

Akçağ Yayınları.

Tolasa, H. (2001). *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası,* Ankara: Akçağ Yayınları.

Unat, Y. (2013). Yıldız, *TDVİA,* ss. 534-538.

Usûlî: *Dîvân* (1988). (Haz.) İsen M. *Usûlî Hayatı, Sanatı ve Divanı*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Fen-edebiyat Fakültesi Yayınları.

Uyanıker, N. (2006). *Pervâne Beg Mecmuasının İlk Yüz Varağında (1a - 100b) Halk Kültürü İle İlgili Unsurlar,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü: Ankara.

Üsküplü İshak Çelebi: *Dîvân* (2014). (Haz.) Keklik, M. *Üsküplü İshak Çelebi divan [metin-çeviri-açıklamalar-dizin]*, Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Vusûlî: *Dîvân* (2015). (Haz.). Taş, H., *Vusûlî Dîvân, [İnceleme-Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin]*, Ankara: TDK Yayınları.

Yahyâ Bey: *Dîvân* (1977). (Haz.). Çavuşoğlu, M. Yahyâ Bey Dîvân, İstanbul: Edebiyat Fak. Basımevi.

Zâtî: *Dîvân* (1970). (Haz.) Tarlan, A. N. *Zâtî Divanı Gazeller Kısmı II. Cilt*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: İstanbul.

AHMET CEVDET PAŞA'NIN KIZLARI EMİNE SEMİYE'DEN FATMA ALİYE'YE SON MEKTUP

Ahmet KOÇAK*

Giriş

Batılılaşma süreciyle Türk edebiyatına giren, ancak günlük ve hatırat gibi insanların özel hayatlarını ilgilendirdiği için doğrudan bir edebi tür sayılmayan mektuplar, dil, üslup ve kompozisyon bakımından belli nispette kurmaca özellik taşıdıkları zaman bir tür olarak kabul edilirler. Fakat ister özel olarak isterse yayımlanmak üzere kaleme alınmış olsun mektuplar, içerisinde barındırdıkları bilgiler sayesinde sadece yazan ya da muhatap olan kişilerin değil, birer belge olma vasfı dolayısıyla çok daha geniş kitleler için önem taşımaktadır. "Mektuplar tarihî, içtimaî, askerî, siyasî, dinî-tasavvufî, fikrî-felsefî ve edebî konularda dönemlerine, kişilere, kişiler arasındaki ilişkilere, sanat eserlerinin arka planındaki çok defa bilinmeyen oluşum safhalarına ışık tutan, dolayısıyla monografik/biyografik araştırmalarda önemli kaynaklardan birini teşkil etmektedir" (Okay, 2004: 17-18).

Türk edebiyatında Batılılaşma süreciyle başlayan özel mektupların herhangi bir yazı veya kitap içinde yahut bir kişiye ait toplu olarak yayımlanması pek çok konunun vuzuha kavuşmasında önemli rol oynamıştır. Bu mektuplar üzerinden yazanın ya da muhatabının farklı bir özelliği ya da dönemiyle ilgili başka bir pencere açılabilir.

Osmanlı devletinin geçen asırda yetiştirdiği büyük düşünce, siyaset ve devlet adamlarından Ahmet Cevdet Paşa'nın sadece kendisi değil, başta kızları Fatma Aliye ve Emine Semiye olmak üzere aile efradıyla da önemli bir isimdir. Cevdet Paşa ve ailesine ait mektuplar üzerinde çalışmalar yapılmış ve pek çok mesele vuzuha kavuşturulmuştur (İnceoğlu-Berktaş, 2011; Cihan, 2007). Ancak değerli pek çok çalışmaya rağmen hâlâ gün yüzüne çıkmamış, yayımlanmayan mektupların varlığı da bilinmektedir. Bunlardan birisi de Ahmet Cevdet Paşa'nın kızları Fatma Aliye ile Emine

* Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, kocakahmet70@hotmail.com

Semiye'nin aralarında daha doğrusu Emine Semiye'nin cumhuriyetin ilanın yaklaşık beş yıl kadar sonra Latin alfabesine geçiş tarihlerinde yazdığı bir mektuptur. Bu çalışmayla Emine Semiye tarafından ablası Fatma Aliye'ye yazılmış olan bu mektup araştırmacıların istifadesine sunulmuş olacaktır. Mektubun muhtevası, ifade ettiği anlamın tam olarak anlaşılması için muhatapları olarak Fatma Aliye ve kız kardeşi Emine Semiye hakkında kısaca bilgi verilecektir.

Fatma Aliye'nin Kısa Hayat Çizgisi (1862[1] -1936)

Türk edebiyatında kendi adıyla eseri basılmış ilk Türk kadın yazarı Fatma Aliye, kitapları, romanları, romanlarında dile getirdiği konular, makaleleri, çevirileri, konferansları, mektupları ve hayat tarzıyla öncü bir yazardır.

İstanbul Vezneciler'de doğan Fatma Aliye'nin babası Ahmet Cevdet Paşa, annesi ise Adviye Hanım'dır. Kendisinden yedi yaş büyük Ali Sedat adında bir erkek kardeşi bir de kendisinden dört yaş küçük Emine Semiye adında kız kardeşi vardır. Üç yaşında iken babasının vali olarak Halep'e görevlendirilmesiyle oraya giden Fatma Aliye, buradaki çocukluk hayatını, anılarını hep taze tutacaktır. Burada iki yıl kadar kalan Fatma Aliye, İstanbul'a dönünce Lofçalı Hacı İbrahim Şevki Efendi'den ders almaya başlar. Beş yaşında Kur'an'ı okuyup bitirmiştir (Uluköse, 19).

On yaşına kadar Hoca Mustafa Efendi'den ders okuyan Fatma Aliye, onunla ilgili hatıralarını "Hoca Mustafa Efendi kavâid-i Türkiye dersini haritayı da kullanarak öğretmişti" sözleriyle anar (Uluköse, 21). Daha sonra hocası olan Şevki Efendi'den de matematik dersleri okumuştur (Uluköse, 22).

Babası Ahmet Cevdet Paşa'nın 1875 yılında Yanya Valisi olması üzerine, Fatma Aliye'nin dersleri de kesintiye uğramış, ancak daha sonra Fransızcasını geliştirmek için yakın aile dostlarından Matmazel Alpha'dan dersler almış, ayrıca Matematik, Edebiyat, Tarih ve Felsefe gibi dersler okumuştur. Alexandre Dumas'nın (Aleksandır Duma) Eugene Sue'nün (Öjen Sü) ve diğer bazı Fransız yazarların hikaye ve romanlarını da okumuştur (Göçkün: 2017: 99).

Babası Cevdet Paşa'nın talebiyle piyano derslerine başlayan Fatma Aliye, Dârülmüallimât'ta öğretmenlik yapan Refika Hanım'dan piyano

[1] Taha Toros, Fatma Aliye'nin doğum tarihini 1864 olarak verir. Taha Toros (1992), "Cevdet Paşa'nın Kızları", *Mazi Cenneti,* İletişim Yayınları, İstanbul, s. 207-213.

dersleri alır. Bir süre sonra da ailesinden habersiz yine aynı hanımdan Fransızca öğrenmeye başlar. Fransızcasını esas olarak Dârülfünun'da ders veren İlyas Matar Efendi'den ilerletir. Nitekim 1879 yılında babası Cevdet Paşa Suriye valiliğine atanınca yanlarında Fransızca hocası İlyas Matar Efendi de vardır.

Cevdet Paşa, Şam'da dokuz ay görev yaptıktan sonra İstanbul'a döner. Burada kalınan zamanda Fatma Aliye, özellikle yabancı elçilerin eşleri ve çocuklarıyla Fransızcası sayesinde diyalog kurmuş, yabancı dilini daha da geliştirmiştir.

Fatma Aliye, on yedi yaşında iken kendisinden dokuz yaş büyük, II. Abdülhamit'in yaverlerinden Faik Paşa ile evlenir (Toros, 1992:209). Bu evlilikten 1880'de Hatice, 1884'te Ayşe isimli kızları olur. 1900 yılında Nimet, 1901 yılında İsmet doğar. Büyük kızı Hatice, Ada'daki evlerinin balkonundan düşerek beyin kanaması geçirir ve uzun yıllar hastanende kalır (Uluköse, 41).

İkinci kızı Ayşe, eve derse gelen edebiyat hocasıyla kaçmış ve onunla evlenmiştir. Fatma Aliye bu kızını hiç affetmez ve eşi öldükten sonra da onu yanına kabul etmez.

Üçüncü kızı Nimet, annesinin ölümüne kadar evlenmemiştir. Dördüncü kızı İsmet, Fransız okulunu Notre Dame de Sion bitirdikten sonra, çalışmak talebiyle evden ayrılmış, İzmir'e gitmiş, sonra izini kaybettirmiş ve Fransa'ya gitmiştir. Anne Fatma Aliye Hanım yıllarca kızı İsmet'in üzüntüsüyle ve onun izini yakalamak için çalışmıştır.

Bunların yanında onu farklı kılan esas özelliklerden birisi, sosyal faaliyetlerin, kadın derneklerinin, kadın hareketlerinin hep içinde hatta öncüsü olmasıdır. Osmanlı devletinin son yüz yılında yetiştirdiği büyük devlet adamlarından Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye, ilk kadın derneğini kuran, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin ilk kadın üyesi, eserleri yurt dışında, Amerika'nın Chicago şehrinde sergilenen ilk isimlerden birisidir (Uluköse, 8).

1895 yılında yayın hayatına başlayan Hanımlara Mahsus Gazete'de yazılar kaleme alan Fatma Aliye, kadın sorunlarını, kadın haklarını, kadınların topluma katılmasını hep gündeme getirmiş, Türk kadınına cesaret vermiş, onun rehberi olmuştur. Onun dile getirdiği meselelerden birisi de eğitimin, özellikle kızların eğitiminin önemine işaret etmek ve bunu sağlamaktır. O, genelde toplumun, özelde ise kadınların irtifa

kazanmalarının, kadınların hak ettiği yere ulaşmalarının temelinin eğitime dayandığını çok iyi bilmektedir ve bu yönde hep teşvik edici yazılar kaleme almıştır.

Yazarlığı ve Sosyal Faaliyetleri

Servet-i Fünun öncesi yayın hayatına giren Fatma Aliye, II. Meşrutiyet ve sonrasında da yazılarına verimli şekilde devam etmiştir. Ahmet Midhat Efendi tarafından biyografisi yazılan ilk kadındır.

Evliliklerinin ilk yıllarında Fatma Aliye'nin okumasına, hele roman okumasına karşı çıkan eşi Faik Paşa, ilerleyen yıllarda bu görüşünü değiştirmiş, hatta George Ohnet'in *Volonte* romanını birlikte okumuşlardır. Bu romanı 1891 yılında "Meram" adıyla Türkçeye çeviren Fatma Aliye Hanım'a eşi Faik Paşa da okuyarak katkı yapmıştır. Bu kitabın yayımlanmasında da "Bir Hanım" takma adını kullanmıştır. Aynı yıl Ahmet Midhat Efendi'nin Tercüman-ı Hakikat'inde Nisvan-ı İslam adlı eseri ve yine onunla birlikte yazdıkları Hayal ve Hakikat romanı Tercüman-ı Hakikat'te tefrika edilir.

Romanda kadın ağzından anlatılan "Vedat" isimli bölümler Fatma Aliye, erkeğin ağzından anlatılan "Vefa" isimli bölümler ise Ahmet Midhat tarafından yazılır. Kitap, Bir Kadın ve Ahmet Midhat imzasıyla yayımlanmıştır.

Fatma Aliye edebiyat dünyasında ilk defa kendi imzasıyla 1892 yılında yayımlanan *Muhadarat* romanıyla çıkar. Romana önsöz yazan Ahmet Midhat, Fatma Aliye'nin çeviri ve eser yazma konusundaki ustalığına işaret eder ve daha şimdiden çok büyük bir yazar olduğunu kabul eder.

Midhat Efendi, 1893 yılında Fatma Aliye'nin biyografisini *Bir Muharrire-i Osmaniye'nin Neşeti* adlı eserini *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde tefrika eder. Eser müstakil olarak da bir yıl sonra basılır. Midhat Efendi eseri yazmasındaki esas maksadın yazarı tanıtmak değil, zaten onun İslam dünyasında, Avrupa'da ve Amerika'da tanınan bir yazar olduğunu belirttikten sonra, "Osmanlı dünyasında bir kadın yazarın nasıl yetiştiğini anlatmaya çalışmaktır. Hâlâ yurdumuzda bir kadın yazarın yetişebilmesini hayal bile edemeyenlere, bunun gerçekleşmiş olduğunu göstermektir" der.

Fatma Aliye makale ve romanlarında yaşadığı dönemin sosyal olaylarına kadın duyarlılığıyla yaklaşmış, olaylara farklı bir bakış açısı

getirmiştir. Aile yapısı, evlilik kurumu, kadın erkek eşitliği, cariyelik, kadınların örtünmesi, çok eşlilik gibi kadın merkezli konulara eğilmiştir. Buradan hareketle o, kadınların eğitim yoluyla kendi hayatlarını kazanmalarını, kendi ayakları üzerinde durmalarını öncelemiş ve bu yolda kadınları aydınlatmıştır.

1899 yılında *Udi* romanı *İkdam* gazetesinde tefrika edilir. Aile mefhumunun işleyişi ile ilgili çarpıcı şekilde eleştirel yorumların getirildiği romanda, müziğin felsefi yorumu yapılmış, kadınların da bir müzik enstrümanı çalmasının önemine işaret edilmiştir.

Fatma Aliye, 1900 yılında bu kez *Teracim-i Ahval-i Felsefiye* kitabını yazmıştır. İlk çağ filozoflarından başlayarak Batılı felsefeciler hakkında bilgi vermiştir. İkinci bölümde ise İslam felsefecileri tanıtılmıştır. Eser Fransızcaya da çevrilmiştir.

1910 yılında ise son romanı *Enin*'i yayımlar.

Fatma Aliye Hanım sosyal hayatta ilk kez 1897 Türk Yunan Savaşı'nda şehit ailelerinin yakınlarına yardım toplama kampanyasında görülür. Bursa depreminde zarar görenler için de ilk konuşmayı yapan, halkın yardım yapma şevkini artıran isimdir.

1897 yılında Nisvan-ı Osmaniye Cemiyet-i İmdadiye isimli ilk kadın derneği kurulur. Bu vesile ile yaptığı etkili konuşmalarla yardımların artmasını ve etkili olmasını sağlamıştır. Bu yönüyle o ilk hatip kadınlardan biridir (Toros, 1992: 210). Fatma Aliye yaptığı çalışmalardan dolayı 1899 yılında padişah II. Abdülhamit tarafından bir beraatla ödüllendirilir.

Balkan savaşı yıllarında da *Hilal-i Ahmer Cemiyeti* kadınlar şubesi tarafından düzenlenen kadın mitinginde kürsüye Fatma Aliye de çıkmış, bir konuşma yapmıştır. Bu derneğin ilk kadın üyesi de kendisidir (Uluköse, 56).

Bir Fransız yazarı tarafından keleme alınan Doğu ve Batı Kadını isimli kitabını Fransız gazetelerine yazdığı bir mektupla eleştirmiş ve Fransa'da büyük yankı uyandırmıştır.

1914 yılında Darülfünun konferanslarında konuşmalar yapmış, kadınların eğitim hayatına daha çok katılmalarını istemiştir.

Fatma Aliye ilk feministlerden Emine Semiye'nin ablası, tiyatro sanatçısı Suna Selen'in anneannesidir. Suna Selen, Münir Özkul'la evlilik yapmış ve buradan bir kızları olmuştur.

Tedavi için 1924 yılında Paris'e giden Fatma Aliye, 1928 yılında eşi Faik Paşa'nın vefatıyla yalnız kalır. Aynı yıl hocasıyla kaçarak evlenen kızı Ayşe'nin kocası ölür. 1926 yılından itibaren ortadan kaybolan kızı İsmet'i aramakla geçiren Fatma Aliye'nin iki kızı aynı zamanda onun en büyük üzüntü kaynağı olmuştur. Soyadı kanunundan sonra Topuz soyadını almıştır. 13 Temmuz 1936 yılında vefat eden Fatma Aliye'nin mezarı Feriköy Mezarlığı'ndadır.

Fatma Aliye'nin Kız Kardeşi Emine Semiye Hanım (1864-1944)

Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı Emine Semiye (1864-1944)[2] (Kaymaz 2009: 21; Karaca 2010: 24), Fatma Aliye'nin kız kardeşidir. Kardeşleriyle beraber küçük yaşlardan itibaren dönemin önde gelen hocalarından ders alan Emine Semiye, zaman içerisinde edebiyat ve sanata ilgi duymuş, kabiliyetini bu yönde geliştirmiştir. Onun için "[ö]nceleri pek tahsil görmemişse de herhalde ablası Fatma Aliye Hanımefendi'ye gıpta ettiğinden, sonradan epeyce malumat sahibi olmuş" denilir (Hürmen 2004: 259).

Fransa'da ve İsviçre'de eğitim gören Emine Semiye ilk Türk feminist kadın olarak da bilinir. Hayatı boyunca kadın haklarını savunmak, kadın erkek eşitliğini dile getirmek, hatta zekâ ve manevi hayatları bakımından kadınların erkeklerden üstün olduklarını anlatmak için mücadele etmiştir.

1912 Balkan Harbi sırasında Şişli Etfal Hastahanesi'nde gönüllü hemşirelik yapan Emine Semiye, geceleri de hastahanede kalmış, hastalara hizmete devam etmiştir (Kaymaz, 2009: 31).

Emine Semiye Selanik'te yayımlanan Mütalaa ve Kadın gazetelerinde başyazarlık yapmıştır. Onun yazarlık bakımından en verimli olduğu dönem de ilk yazısının Hanımlara Mahsus Gazete'de 2 Teşrininevvel 1311 [14 Ekim 1895] tarihinden İkinci Meşrutiyet'in ilanına (1908) kadar geçen zamandadır. Daha sonra kız okullarında da öğretmenlik ve müfettişlik görevlerinde bulunmuştur. Edirne, Sivas, Adana, Ordu gibi illerde kız öğretmen okullarında edebiyat ve Türkçe

---

[2] Toros, hiçbir kaynak belirtmeden Emine Semiye'nin doğum tarihini 1868 olarak verir. Bak. Toros 1992: s. 212. Şefika Kurnaz, Emine Semiye'nin 1866, 1868 gibi farklı doğum tarihleri yerine babası Ahmet Cevdet Paşa'ya Emine Semiye Hanım'ın mektuplaşmalarına dayanarak 1864 tarihinin esas alınacağını söyler ki bizce de bu tarih kabul edilmelidir. Bak. Şefika Kurnaz (2008), Osmanlı Kadın Hareketinde Bir Öncü Emine Semiye: Hayatı, Eserleri, Fikirleri, İstanbul: Timaş Yayınları, s. 26.

öğretmenliği yapmıştır[3] (Toros, 1992: 212).

Victor Hugo, Lamartine gibi yazar ve şairlerden okuduğu roman ve şiirlerle edebiyat zevkini ve derinliğini geliştirmiştir. Emine Semiye'nin okuma isteği hep devam etmiş, Selanik'te görevli olarak bulunduğu dönemde Karababa Tekkesi şeyhinden iki yıl kadar Arapça, Farsça ve tasavvufla ilgili dersler almıştır (Kurnaz 2008: 30; Kaymaz 2009: 29). Batı edebiyatından nasıl okumalar yaptığını, Fatma Fahrünnisa Hanım'ın *Dilharab* romanını değerlendirirken yazdığı yazıda Alexandre Dumas'ın *Kamelyalı Kadın* romanını okuduğunu, çok da beğendiğini ifade eder[ken] (Kaymaz, 2009: 45) dile getirir.

Varlıklı bir ailede büyüyen Emine Semiye, yetiştiği konakta yabancı mürebbiyelerden özel dersler almış, piyano çalmayı da öğrenmiştir (Kaymaz, 2009: 19). İki kez evlenen Emine Semiye, bu evliliklerden dört çocuk sahibi olmuştur (Kaymaz, 2009: 35).

Öğretmenlik ve Müfettişliği

1892 yılında İstanbul'da öğretmenliğe başlayan Emine Semiye, bu görevini daha sonra 1896 tarihinden itibaren Selanik'te sürdürür. *Hanımlara Mahsus Gazete*'deki bir yazısından onun "Selanik İnas Mektepleri'nin imtihanlarına mümeyyize intihap ve tayin edildiği"[4] ifade edilir. 1896'da Terakki ve Feyzi Sıbyan mekteplerinde, 1900 tarihinde ise Selanik Kız okullarından İnas Rüştiyesi, Terakki Mektebi ve Feyziye Mektebi'nde mümeyyize olarak görev yapmıştır. (Karaca, 2010: 67). Bu sırada kocası Reşit Bey de Selanik'te Maarif müdürü olarak bulunur. Üç yıl kadar eşinin görevi dolayısıyla Serez'de de bulunan Emine Semiye'nin 1908 ortalarına kadar burada kalmıştır (Kurnaz, 2008: 33).

Daha sonra eşinin II. Meşrutiyet'in ilanından kısa süre sonra Edirne'ye vali olarak atanmasıyla buraya geçerler. Ancak o, kocası Reşit Paşa Edirne valisi iken İttihat ve Terakki Cemiyeti ile yakın ilişki içinde olmuş, Kıbrıslı Kamil Paşa'nın sadrazamlığı döneminde tutuklanacağı korkusuyla Paris'e kaçmıştır (Hürmen 2004: 273).

Şahika Karaca'nın Emine Semiye'nin II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Edirne'de, 1916-17 yıllarında ise Halide Edip'le birlikte Beyrut'ta

---

[3] http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/13045/001581531010.pdf ?sequence (erişim: 03.05.2019).

[4] Emine Semiye; "Fennî ve Edebî Mektuplar", Hanımlara Mahsus Gazete, S. 70, 4 Temmuz 1312/16 Temmuz 1896, s. 4 -5.

öğretmenlik yaptığını ifade eder (Karaca: 2010: 67, 71, 73).

1922 yılından itibaren Edirne, Sivas, Ordu ve Adana Kız Öğretmen okullarında, beş yıl da İstanbul'da edebiyat ve Türkçe öğretmenliği yapmıştır (Gövsa 1933-35: 404).

Özellikle Sivas yıllarıyla ilgili Eflatun Cem Güney'in aktardığı bilgiler, Emine Semiye'nin henüz cumhuriyetin ilk yıllarında ne kadar önemli bir görev yaptığının da fotoğrafıdır. Onun Anadolu'nun ortasında yer alan, İstanbul'dan uzak bu ilinde görev alması gençlere, özelliklere kadın öğretmenlere örnek teşkil edecek niteliktedir:

"Çünkü Sivas'ın her gözden uzaklığı dolayısıyla muallimelerimiz şöyle dursun genç muallimelerimiz bile buralara gelmek istemiyor. Hatta geçen sene Maarif Vekâleti İstanbul'da açıkta bulunan muallimlere Anadolu'da vazife teklif ettiği zaman üç yüz küsur muallimden ancak beş altı tanesi kabul etti. Bunlar da Anadolu'da gidecekleri yerin ya sahil yahut da tren güzergâhı olmasını şart koydular. İşte 'Hayatımızı memleketin fikir hayatına vakfettik' diye övünen muallimlerimiz, eteklerini lavanta kokulu salonlara çivileyip İstanbul'un zevkinden, eğlencesinden ayrılmak istemiyorken Emine Semiye Hanım gibi edebiyat âleminde tanınmış bir muallimenin Anadolu çocuklarını yükseltmek için her türlü müşkülata razı olarak Sivas'a gelişi de büyüklüğünü bir kere daha ispata kâfidir sanırım. Kıymetli edibemizin şu aziz hareketi İstanbul gençlerine bari bir örnek olsa da güzel Anadolu'yu sevseler, biraz Anadolu'ya gelseler" (Güney, 1923: 1-2).

Emine Semiye'nin yurt dışı tecrübeleri de vardır. Çocukluğunda babasının görevi dolayısıyla o tarihlerde Osmanlı devletinin sınırları içinde olan Şam'da dört yaşlarında iken, 1878 yılında Şam'da kaldığı bilinmektedir (Kurnaz, 2008: 44).

Emine Semiye'nin Avrupa'daki hayatı ve burada kaldığı sürelerle ilgili farklı bilgiler vardır. Paris'te dört yıl, İsviçre'de iki yıl ya da bu iki ülkede toplam yedi yıl kalarak psikoloji ve sosyoloji okuduğu şeklindedir (Uraz 1941: 469; Toros 1992: 212).

Avrupa'ya gidiş tarihi ya da dönemi olarak Selanik dönüşü Fransız dostu Madam Veran'la mektuplaşmaları sonucu Fransızcasını da ilerletmek için Paris'e gitmiştir (Hürmen, 2004: 263-265).

Emine Semiye'nin Paris'ten ablası Fatma Aliye'ye yazdığı mektuplardan bazı tarihleri tespit etmek mümkündür. Paris'ten yazılan

mektupların tarihleri 25 Ocak 1912, 20 Mart 1914'tür. Bu mektuplardan onun Paris hayatıyla ilgili bazı ipuçlarını da yakalamak mümkündür.

Mektupta Paris'in havası ve yağsız yemeklerinin sağlığına iyi geldiği anlaşılmaktadır. Hayat çok pahalı değildir ancak yakın dostu Madam Veran ile gittikleri kibar âlemlerinin ortamları ve giyim kuşamları pahalıdır. Paris'in cadde ve sokakları görkemli ve daima hareketlidir. Paris Avrupa'nın en gelişmiş şehirlerindendir. O henüz müzeleri gezemediğini ancak oraları çok görmek istemektedir. Özellikle fen alanındaki gelişmeler Avrupa dışından gelenleri etkilediği gibi Emine Semiye'yi de etkilemiş, balon sergisinden çok etkilendiğini dile getirmiştir (Karaca 2010: 241-243).

Emine Semiye, bilgi ve birikimini yazdığı yazılarla ortaya koymuştur. Selanik'te yayımlanan *Mütalaa* (1896), *Kadın* (1908-1910) gazetelerinde, *İnci* dergisinde (1919-1921) başyazar olarak yazılar kaleme almıştır. *Hanımlara Mahsus Gazete* (1895) başta olmak üzere *Bahçe, Yeni Edirne, Şura-yı Ümmet, Resimli Kitap, Saadet, Yeni Gazete, İzler, Asır, Yeni Asır* gibi gazete ve dergilerde yazmıştır (Kurnaz, 2008: 56).

Emine Semiye'nin *Hanımlara Mahsus Gazete*'de ilk yazıya başlamasıyla yazarlık hayatına adımını atmış ve çok sayıda yazı kaleme almıştır. *Hülasa-i İlm-i Hesap* (1894), *Gayya Kuyusu* (1907) ve *Sefalet* (1908) romanları bunlar arasındadır. Pek çok hikâye ve romanı da gazete ve dergi sayfaları arasında kalmıştır.

Emine Semiye'nin iki defa evlilik yaptığı, ilkinin Kazaskerzadeler'den Mustafa Bey, ikincisinin ise sonradan vali de olan Reşit Paşa olduğu bilinmektedir (Yularkıran, 1939). Emine Semiye'nin ikinci eşi Reşit Paşa 1868'de Şam'da doğmuş, eğitim olarak da Mülkiye'yi bitirmiştir. Selanik Maarif Müdürlüğü ve Serez Sancağı Mutasarrıflığı (1905-1908) gibi görevler yapmıştır. 1908'i hazırlayan günlerde politika ile de ilgilenmiş ve İttihat ve Terakki Partisi'nin gizli faaliyetlerine katılmıştır (Karaca, 2010: 29).

İkinci eşinden oğlu Cevdet Lagaş doğmuştur (Toros, 1992:213; Kütükoğlu, 1986: 220). O, eşi Reşit Paşa Selanik Maarif Müdürlüğü görevini yürütürken kalem gayretine ve hizmetlerine karşılık olarak Saray tarafından "ikinci rütbeden bir kıta Şefkat Nişan-ı Hümayunu" ile ödüllendirilmiştir. Burada iken 30 Nisan 1898'de Şefkat-i Nisvan adıyla bir dernek kurmuştur (Çakır, 1996: 43).

Derneğin kuruluş gayeleri arasında sıkıntıya düşen kadınlara yardım etmek, çocukların eğitimine katkı sunmak yer alır. Derneğin, İstanbul, Edirne, Konya gibi şehirlerde şubeleri açılmıştır (Emekçioğlu - Bilal, 2006: 329, 397). Ayrıca onun *Sefalet* romanı Sırpça'ya tercüme edilmiş, Sırp hükümeti tarafından da "Saint Sava" nişanıyla ödüllendirilmiştir (Kaymaz: 2009: 45).

Emine Semiye'nin Fatma Aliye'ye Yazdığı Mektuplar

Emine Semiye'nin Atatürk Kitaplığında 16/1, 16/2, 16/3, 16/4 numaralarda kayıtlı dört mektubu mevcuttur (Kızıltan-Gençtürk 1993:46; Kurnaz, 2008:95). Kurnaz ve Karaca, Atatürk Kitaplığı'nda 16/5 numarada kayıtlı 17 Haziran 1928 tarihinde Adana'dan ablası Fatma Aliye'ye yazdığı mektuba ulaşamadığını kaydetmişlerdir (Kurnaz 2008:95; Karaca:2010: 71). Ancak bu makale ile ulaşılamamış olduğu ifade edilen 1928 tarihli bu mektup gün yüzüne çıkmış ve yayınlanmış olacaktır. Böylece Cumhuriyet'in ilanından yaklaşık beş yıl sonra kaleme alınan bu mektupla Ahmet Cevdet Paşa'nın kızları hem Fatma Ali'ye hem de Emine Semiye'nin özel hayatları, dönemin sosyal ve siyasi konularına dair az da olsa görüşlerinin ne olduğuna yönelik önemli ipuçları yakalanmış olacaktır.

Emine Semiye'nin son mektubuna geçmeden Atatürk Kitaplığı'nda yer alan ve daha önce yayımlanan mektupları hakkında genel bir açıklama yapmak gerekirse onun ilk mektubu Edirne'den yazılmıştır.[5] Kocası Reşit Paşa Edirne valisi olunca İkinci Meşrutiyet'le beraber vali olarak Edirne'ye atanmıştır. 24 Ağustos 1908 tarihli bu mektubun yazıldığı yer belirtilmemiştir ancak Selanik veya Edirne'den yazdığı anlaşılmaktadır. İkinci Meşrutiyet sonrası oluşan özgürlük havasının mektuba da yansıdığı söylenebilir.

Mektupta Emine Semiye, babası aleyhinde söylenen sözlerin önünü kesmek, babalarını daha iyi tanıtmak için onun eserlerinin yayımlanmasının, babasının maarife yaptığı hizmetleri anlatan bir eser basmanın çok etkili olacağını dile getirir. 25 Ocak 1912 tarihli üçüncü mektuptan babasının eserlerinin basılmak üzere yayıncıya teslim edildiği anlaşılmaktadır. 20 Mart 1914 tarihli dördüncü mektupta ise Fatma Aliye, "Ahmet Cevdet Paşa ve zamanı" isimli eserini yayımladığını görülür.

---

[5] Fatma Aliye Evrakı Kataloğu'nda 16/4 ve 16/4-b numarada kayıtlı, 16 Teşrininevvel 1324/29 Ekim 1908 tarihli mektup.

İkinci mektup 29 Ekim 1908 tarihini taşımaktadır ki Edirne'ye geldikten birkaç ay sonra yazıldığı tahmin edilmektedir. Mektubun sonunda da "Bayram telaşı arasında yazdığım bu arizamdaki karışıklığı mazur u af buyurunuz" ifadesinden de anlaşılacağı üzere mektup bir bayram üzeri yazılmıştır.

İstanbul'da yaşanan bazı olayların, özellikle kadınlara karşı yapılan bazı saldırıların gerçekleştiği, bundan dolayı da Emine Semiye'nin bunlara (İstanbul'a) karşı büyük bir tepki duyduğu anlaşılmaktadır.

"İrticaiyyunun milletten intikam almak için, öncelikle Türk kadınlarına saldırmaları, büyük görevler altında ezilen erkeklerimizi şaşırtmış, bu durum, bizleri de hamisiz bırakmıştır" sözleriyle duygularını ifade etmiştir. Mektupta bunlara karşı Jön Türklerden oluşan 120 kişilik 20 polis müfrezesi oluşturulduğu bilgisi de verilir. Bu sayede kötülüklerin önünün alınması ve feminizm üzerinde anlaşarak kadın cemiyetlerine erkeklerin yardımını ve hizmetini temenni eden duygularını dile getirir. İstanbul'a göre Edirne oldukça sakindir ve İstanbul'un da bir an önce sükûnete kavuşması dilenir.

Bundan sonra yer alan iki mektup, 25 Ocak 1912 ve 20 Mart 1914 tarihlidir ve Paris'ten yazılmıştır (Kızıltan-Gençtürk 1993:46).

25 Ocak 1912 tarihli Paris'ten yazılan ilk mektubunda "evvelki mektubumdaki" ifadesinden ablasına daha önce de mektup yazdığı anlaşılmaktadır.

Yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi ilk mektup 25 Ocak 1912 tarihlidir ve Paris'ten yazılmıştır. Mektubun sonunda "Ya Rabbi, vatanımızın tembel evlatlarının da gözlerini aç" diye niyazda bulunmuştur (Karaca, 2010: 241-243).

İkinci mektup 20 Mart 1914 tarihlidir ve yakın dostu Madam Veran'ın kocası general mesleğindeki en yüksek rütbeye terfi etmiş ve Umum Tunus Kumandanlığına atanmıştır. Emine Semiye, onlar adına sevinmekle birlikte, kendi adına onlardan ayrılacağı için üzüntülüdür. (Kurnaz, 2008: 99).

Bu çalışmayla ortaya çıkan beşinci mektup ise Adana'dan yazılan 17 Haziran 1928 tarihli olandır.

Emine Semiye'nin ablası Fatma Aliye'ye yazdığı bu mektuplar kişisel bilgilerin dışında Osmanlı kadın hareketleri, yazarlık serüvenleri, dönemin sosyal hayatını yansıtması bakımından birer tarihi belge niteliği

taşımaktadır. Mektuplar bu yönüyle de çok kıymetlidir.

Mektupların Sınıflandırılması ve Değerlendirilmesi

Fatma Aliye'nin kız kardeşi, Emine Semiye'nin mektuplarında bahsettiği Madam Veran'la arkadaşlığının kökeni, onun eşiyle beraber bulunduğu Serez günlerine dayanmaktadır. Emine Semiye'nin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik Kadınlar Şubesi başkanlığını yürüttüğü yıllarda kendisinin ve yakın arkadaşı ve yardımcısı Seniye Hanım'ın fikrî gelişimlerinde Madam Veran'ın önemli katkıları olmuştur. Madam Veran özellikle Paris'ten getirttiği Fransızca kitaplarla bu iki kadının fikir dünyalarının gelişmesinde ve Jön Türklerin faaliyetlerinden haberdar olmalarını sağlamıştır (Karaca, 2010: 51-52).

Emine Semiye o yıllara ait düşüncelerini aktarırken taassup halkasından kurtulmak için o zamana kadarki tahsil ve araştırmasının yeterli olmadığını, ancak Selanik'e gitmesinden ve Madam Veran ile tanışmasından sonra durumun tamamen değiştiğini şöyle ifade eder:

"Selânik'e, o mukaddes şehre adım attığım günden beri medeniyete yaklaşmış oldum. Üç buçuk senelik Serez hayatında ise daima namını hürmetle yadedeceğim bir kadın Madam Veran, bu fazıl ve âlim Fransız, benim faydasız kalan tahsil ve tetebbuatımı semere-dar etti.

Dünyanın esrarengiz ukdelerini bana birer birer çözerek hayat ve hilkatin ne demek olduğunu öğretti. Vatan kurtarmak, milletin tealisine çalışmak yalnız ricale muhtas vazife olmadığına beni ikna etti. Sevda-yı hürriyetle malul olan kalbim nihayet, galeyan ettiğinden nazariyatımı tatbikte cesurane davrandım. (…)

Madam Veran her ikimizi de tesci ediyor ve Paris'e her gidişinde bize memnu kitaplar getiriyordu. Ben okuduklarımı tercüme ile refikama anlatıyordum. Bu suretle Paris'teki Jön Türk kardeşlerimizin ahvalinden ikimiz de haberdar idik"[6] (Karaca, 2010: 52).

Emine Semiye'nin sadece fikri yönü değil, sosyal hayatı üzerinde de Madam Veran'ın büyük etkisi olmuştur. Onun sayesinde Paris'in kibar sınıfı arasına karışan Emine Semiye, daha sonra İstanbul'a döndüğünde burada kalmak istememiş, Fransızcasını ilerletmek bahanesiyle Paris'e gidip dostu Madam Veran'ın yanında kalmak istediğinden, hatta uygun bir talibi çıkması durumunda yabancı ile evlenebileceğinden bahseder. Bunun

[6] Emine Semiye; *Hürriyet Kokuları,* s. 57, 58.

için Madam Veran'a gönderilmek üzere yazdığı mektubun müsveddesini yakın arkadaşlarından Naciye Neyyal'e Fransızcaya çevirttirir. Mektupta Madam Veran'ın bu evlilik konusunda yardımcı olması talebi de vardır. Ancak gelen mektup Emine Semiye'nin beklentilerinden uzak olduğu gibi Fransız kültüründe böyle bir şeyin olamayacağı gibi azarlar mahiyette ifadeler de vardır. Daha sonra Emine Semiye, Madam Veran'la bu yanlış anlamayı düzeltmiştir[7] (Karaca, 2010: 53).

12 Kanunusani 1327 / 25 Ocak 1912 tarihli Fatma Aliye'ye Paris'ten gönderilmiş mektupta, Paris'te kendisinin hamilerinden birisinin Madam Veran'ın olduğunu yazmaktadır. Eşi Reşit Pasa ile muvazaalı bir boşanmadan sonra birkaç yıllığına Paris'e gider. Madam Veran'ın iyi bir ev sahipliği ve arkadaşlık etmesine rağmen Emine Semiye'nin duygularında vatan hasretinin derin izler bıraktığı satırlara yansır:

> "Gözüme dair tekrar istifsarınız, yani beni düşünmeniz, gurbet-zede kalbimi bilseniz ne kadar sevindirdi. Lütufkâr muhibbem Madam Veran'ın takayyüdatı ve nevazişatı mevkiimi gurbetlikten müberra kılıyorsa da yalnızca penceremin önüne çekildiğim zaman vatanımı ve içinde bıraktığım sevgili kardeşlerimi, hedef-i enzarım olan noktada aks-i hayallerini arayarak üzülüyorum."[8]

Paris'te Madam Veran'la beraber olan Emine Semiye, Fatma Aliye'ye yazmış olduğu 20 Mart 1914 tarihli mektuba göre Madam Veran'ın eşi General Veran'ın rütbesi yükselmiş ve Tunus Kumandanlığına atanmıştır. Dolayısıyla Paris'te en yakın dostundan ayrı kalacağı anlaşılmaktadır.

Burada yer alan mektupların en erken tarihli olanı 18.. ; en son tarihli olanı ise 1928 tarihlidir. Dolayısıyla mektupların yayın tarihi çeyrek asırdan fazla bir zamanı içermektedir. Mektuplarda rumi ve hicri tarihler vardır. Tarafımızdan miladi tarihler de verilmiş böylece mektupların kronolojik olarak seyrini takip etmek kolaylaşmıştır. Mektupların kimisi bir sayfaya ulaşmayacak kadar kimisi de üç sayfayı geçecek kadar uzundur. İki tane de Fransızca mektup vardır.[9] Mektuplarda Fatma Aliye,

---

[7] *Ressam Naciye Neyyal'in Mutlakiyet Mesrutiyet ve Cumhuriyet Hatıraları*, s. 263.

[8] Atatürk Kitaplığı, Fatma Aliye Hanım Evrakı: 16/2, 12 Kanunusani 1327/25 Ocak 1912.

[9] Fransızca mektupların çevirisinde yardımcı olan Osman Çoşkun Bey'e bu vesile ile teşekkür ederiz.

kızıyla mektuplaşmalarında "Ciğer parem" vs hitaplarda bulunurken kızı İsmet de annesine "Anneciğim" diye yazmaktadır.

Mektuplar, Fatma Aliye'nin kızı, kız kardeşi, eşi ve hocası konumundaki Ahmet Midhat Efendi ile mektuplaşmalarından oluşmaktadır. Dolayısıyla özel mektuplar olduğundan sadece Türk fikir, sanat ve edebiyat alanında önemli bir konuma sahip bulunan Fatma Aliye için değil, Türkiye'de feminist kadın hareketlerinin öncülerinden olan Semiye Hanım'ın hayatının bazı cephelerini aydınlatması bakımından da önemlidir. Hakeza Fatma Aliye'nin eşi olan Faik Bey'in Moskova'dan yazdığı mektuplardan, Rusya Müslümanlarının ahvaline dair sadece Moskova değil, yol güzergâhındaki Batum, Odesa, Kiev gibi yerlerdeki şartlarla da ilgili önemli bilgiler içermektedir.

Fatma Aliye'nin Kız Kardeşi Emine Semiye Hanımla Mektupları

Fatma Aliye'nin kız kardeşi Emine Semiye ile mektuplaşmaları her iki yazarın biyografilerinin vuzuha çıkması kadar, dönemin aydınlığa kavuşturulmasında da önemli bir yere sahiptirler. Emine Semiye'nin ablası Fatma Aliye'ye yazdığı mektupların sayısı daha önce çeşitli kaynaklarda dört olarak zikredilse de (Karaca: 2010: , Kaymaz: ; Kurnaz 2007:) Atatürk Kitaplığı Fatma Aliye Evrakı'nda şimdilik beş mektubu tarafımızdan tespit edilmiştir. Fatma Aliye'nin çeşitli zamanlarda bu mektuplara cevap da verdiği anlaşılmaktadır. Kimi kaynaklarda bu mektupların Ankara Millî Kütüphane'de bulunduğu ifade edilmişse de şimdilik bu mektuplara ulaşılamamıştır (Karaca, 2010: 237).

Emine Semiye'nin elimizde mevcut olan birinci mektubu eşi Reşit Paşa'nın Edirne valisi olması üzerine buradan yazdığı 11 Ağustos 1324/24 Ağustos 1908 tarihli olanıdır. Yine Edirne'den gönderilen ikinci mektup 16 Teşrinievvel 1324/29 Ekim 1908 tarihini göstermektedir. Üçüncü ve dördüncü mektuplar Paris'ten 12 Kânunısani 1327/25 Ocak 1912 ve 7 Mart 1330/20 Mart 1914'te gönderilmiştir. Emine Semiye'nin ablasına yazdığı beşinci mektup ise yukardaki dört mektuptan epey sonra bir tarihte Adana'dan 17 Haziran 1928 tarihli olanıdır.[10]

Emine Semiye, Edirne'deyken Hukuk-ı Nisvan adında kadınlarla ilgili bir cemiyet kurmaya karar verdiğini ablasına 16 Teşrininevvel 1324/29 Ekim 1908 tarihli mektubunda bahseder. Derneğin amacı kadınların haklarını savunmaktır. Mektupta, bu kuruluşun İstanbul'da

[10] Atatürk Kitaplığı, *Fatma Aliye Hanım Evrakı,* 16/2, 16/3, 16/4-a, 16/5, 16/05.

başlatılmasını, bir şubesinin kendisi tarafından burada (Edirne) açılabileceğini, kadınlar için yardım toplayıp dağıtmak için İstanbul'a da gelebileceğinden bahseder:

"Bir çare arıyordum. Nihayet, 'Hukuk-ı Nisvan' namı altında hafi bir cemiyet teşkil etmemize karar verdim. Eğer tasvip buyurursanız, siz orada baş olarak şayan-ı itimat bulunduğunuz hanımları alınız, bizim Kadıköyü şubemizle birleşiniz, Selma Hanımefendi ile de istişare ederek onun tecarib-i vakıasından istifade ediniz. (…) İcra ettiğinizden bana da malumat verirseniz ben de ona göre burada bir şube teşkil eyler ve iktizasına göre hanımlardan iane de toplayarak cemiyet-i nisvaniyemize yardım ederim. Orada ? ne vakit bana ihtiyacınız olursa yazarsınız o zaman gelirim."[11]

Emine Semiye, Fatma Aliye'ye yazdığı ikinci mektubunda devrindeki kadın hareketi ve kadınlarla ilgili meseleleri gündeme getirir. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden dolayı memnundur, ancak kadınların uğradığı hakaretler onu huzursuz etmektedir. Mektubun ana konularından birisi kadınların uğradığı bu hakaretlere bir son verilmesi için neler yapılacağıyla ilgilidir.

Mektubunda Fatma Aliye Hanım'ın *Tercüman-ı Hakikat* ve *Sûrâ-yı Ümmet*'te çıkan yazılarını okuduğunu ve tarih bilgisini çok beğendiğini ifade eder. Ancak kadınların hakarete uğramalarına karşı dile getirdiği düşünceleri daha sert bir dille anlatmasını ister. "Sıbyanın ve muhadderatın didiklendiği böyle fetretli bir zamanda avama karsı, 'Ne yapıyorsunuz? Ser-i şerife mugayir olan bu harekâtınızla vatanı ne büyük tehlikeye ilka ettiğinizin farkında mısınız?' gibi şedidü'l-meal mukabeleler lazımdır diyebilirim"[12] gibi ifadeler kullanır.

Emine Semiye, görüştüğü yabancı kadınların Türkiye'de hemcinslerine yapılan zulümler dolayısıyla burayla ilgili olumlu düşüncelerini değiştirmeye başladıklarını söyleyerek elden de çok bir şey gelemeyeceğini aktarır: "Fakat, böyle buhran zamanında, erkekler izhar-ı acz ederken, Cevdet Paşa'nın iki kızı ne yapabilirler?!"[13]

---

[11] Atatürk Kitaplığı, Fatma Aliye Hanım Evrakı: 16/4-a, 16 Teşrinievvel 1324/29 Ekim 1908.

[12] Atatürk Kitaplığı, Fatma Aliye Hanım Evrakı: 16/4-a, 16 Teşrinievvel 1324/29 Ekim 1908.

[13] Atatürk Kitaplığı, Fatma Aliye Hanım Evrakı: 16/4-a, 16 Teşrinievvel 1324/29 Ekim 1908.

Mektupta yazılan önemli bilgilerden birisi de II. Meşrutiyet'in ilanında önemli rol oynayan Resne kahramanı olarak bilinen Niyazi Bey'in Selma Hanım'a hakaret etmesinden duyduğu üzüntü ve hayal kırıklığıdır. Çünkü bu hareketle kadınların daha fazla haklara sahip olabileceği duygusunu taşımış ve daha önce bunun için mücadele etmiştir. Bu durumu İttihat ve Terakki'nin önde gelen dört önemli ismine mektuplar yazarak ifade ettiğini açıklar. Ancak bu isimlerden sadece bir tanesi, metanetli olması tavsiyesinde bulunmuştur. Devamında İttihat ve Terakki'nin önde gelen isimlerinden Rıza Tevfik'in evlerine geldiğini, bu mektubun kocası Reşit Paşa tarafından ona da okunduğunu ve birlikte müzakere ederek Avni Paşa'nın eşi Ayşe Hanım aracılığıyla Talat Bey'i eve davet etmeye karar verdiklerini anlatır. Rıza Tevfik İstanbul'a döndüğünde Fatma Aliye ile kadın haklarının savunulması konusunu değerlendireceklerdir. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinde en önemli görevi üstlenen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Meşrutiyet'in ilanından sonra devlet yönetiminde etkin rol oynayamaması cemiyet karşıtları arasında söylentilerin ortaya çıkmasına sebep olur.

Mektupta bahsedilen diğer bir konu da Fatma Aliye'nin camide vaaz vermesi için İttihat ve Terakki'nin genel merkezine iki kez yazı gönderilmesine rağmen cevap alınamamasının dile getirilmesidir. Emine Semiye, mücadele etmiş ve ablasını mevlide davet ettirmiştir. Ancak Fatma Aliye, camide kadınların onun vaazını dinlemek için beklemelerine rağmen bu davete katılamamıştır.

Sonuç

Türk devlet, siyaset, fikir ve edebiyat alanında Ahmet Cevdet Paşa ve ailesi önemli bir yere sahiptir. Özellikle onun ilk kadın yazarlardan birisi sayılan kızı Fatma Aliye ve ilk feminist düşünceye sahip kadınlardan olan Emine Semiye sadece kişisel özellikleriyle değil, edebiyat dünyasına yaptıkları katkılarla da hep önde olmuşlardır. Dolayısıyla bu isimlere ait her belgenin ayrı bir önemi vardır.

Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekilip Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu yılların hemen başlarında ele geçen bir mektubun içeriği de ayrı bir değer taşımaktadır. Emine Semiye tarafından Adana'dan İstanbul'a yazılan 17 Haziran 1928 tarihli mektup da bunlardan birisidir. Adana'da öğretmen olan ve seksen kadar talebesi olduğu anlaşılan Emine Semiye, okulların kapanma ayı haziranda, şehrin "cehennemi" sıcağında öğrencilerin sene sonu notlarını girmekle

meşgulken ablası Fatma Aliye'nin eşini kaybettiği haberiyle yıkılır. Gurbette ablasının üzüntüsünü kalbinde hisseden Emine Semiye, duygularını kelimelere dökmeye çalışır.

Bu özel mektupta miras yoluyla gelen bir dükkânın satılması haberine de yer verilir. Ayrıca bir dönemin kudretli ve varlıklı devlet adamlarından Ahmet Cevdet Paşa'nın kızlarının zaman içerisinde ekonomik olarak zor durumlarda kaldıkları da görülmektedir.

Emine Semiye'den Ablası Fatma Aliye'ye Adana'dan Yazılan Son Mektup

17 Haziran 1928, Adana[14]

Pek Muhterem Ablacığım,

Evlâdına bir nebze refah verebilmek için "Adana"nın cehennemî ikliminde çalışan –ben zavallı– bu defa da ailemize çarpan felaketi! pek geç öğrendim… Seksene yakın talebemin son yoklamaları, hele beşinci sınıfın mezûniyet imtihanları arasında hummalı bir faaliyetin dalgaları içinde çabalarken… Gazetelere göz atmaya bile vaktim kalmıyordu: –Mesut oğlumun sonuncu mektubu– kara haberi bana ulaştırınca bütün vücudum donmuş gibi… Üç gün kadar zihnim durgun, kendim şaşkın bir halde… Sanki yaşamıyordum!.. Sonra yanında bulunamamak ve gözyaşlarına, gözyaşlarımı karıştıramamak… Ah bu da gurbetin ne acı bir tecellisi?..

Ablacığım, şimdi –sen– hayatta yapayalnız demeksin… Kırk senelik bir hayat refikinin samimiyetini hiç kimsede bulamazsın!.. Seni öz candan teselli edecek –ben kardeşin de– mesafelerce uzakta!

Bu husûsta kalbimdeki elemler pek yakıcı ve derindir!.. Fakat elden ne gelir?.. –Ulu Tanrı'dan (evlatlarınla beraber) tükenmez ömürlerle muammer olmalarınızı niyâz etmekteyim. "Ailemizin son reisi bulunan seni Allah bize bağışlasın."

Dükkânın satılmakta olduğuna çok memnun oldum, zirâ bu seneki tamim mucibince şimdi –biz muallimler– nöbetçi olmadığımız günler için iâşe parası da vermekteyiz; (sağ olsun) Cevdet'in yüzünden vaktiyle ettiğim borçları hâlâ ödeyemedim… Bîçare oğlum Rıza'yı ve ailesini geçindirmek yükü altında ezilmekteyim… Eğer borçlarımı tesviye

[14] Atatürk Kitaplığı, Fatma Aliye Hanım Evrakı: 16/05, 17 Haziran 1928. (16-05 - FA_Evr_000016-005_001)

edersem, tabii biraz ferahlarım.

"–Vekâletnâmeyi Mesut Efendiye gönderdim. Bugüne kadar dükkânı satmak meselesi inşâallah bitmiştir."

Nimet kızımın muhabbetle gözlerinden, senin de muhterem ellerinden öper ve her ikinizi de hasretlerimle kucaklarım ablacığım.

Kardeşin

Emine Semiye

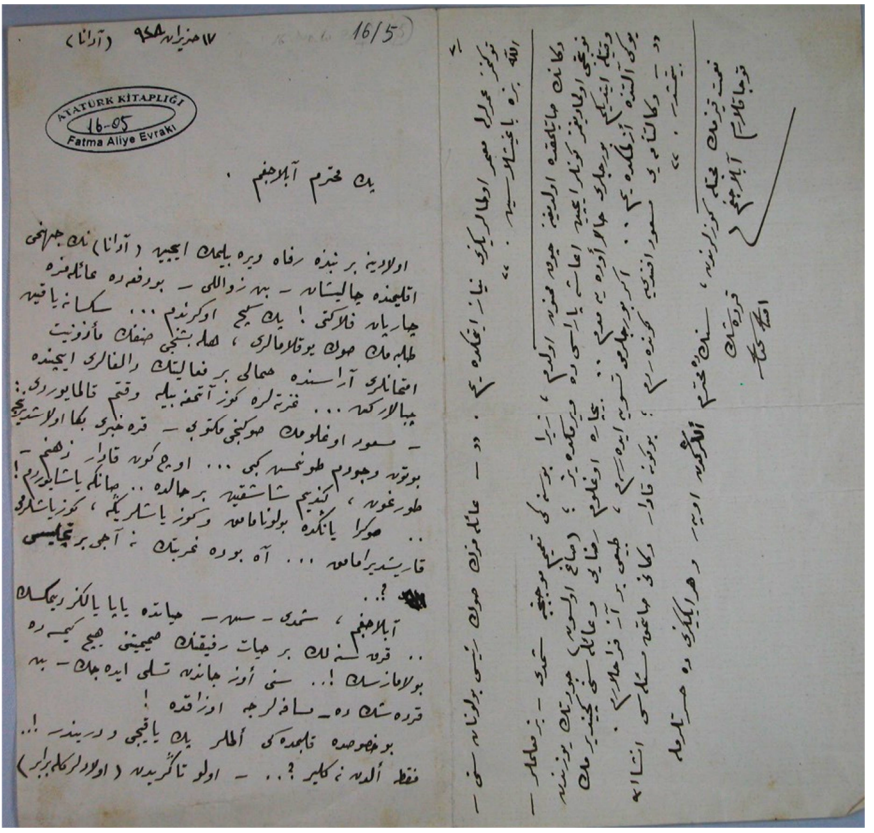

(Şehzadebaşı'nda Dişçi Ömer Efendi Kalfası Halil Efendi)[15]

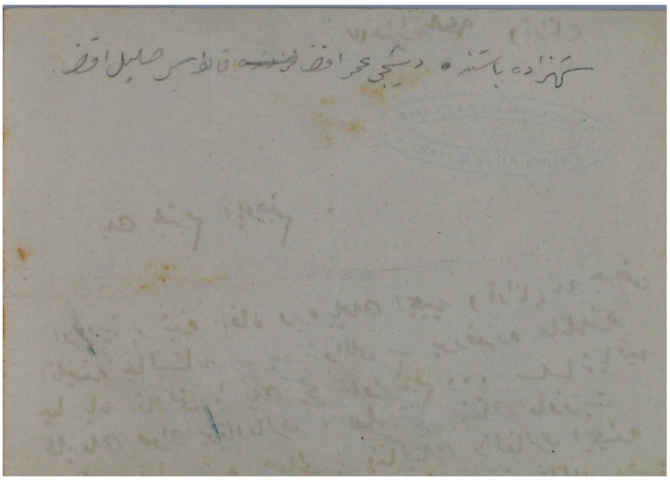

Bibliyografya

Ahmet Midhat Efendi, *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar* (2011), haz. Fatma Samime İnceoğlu - Zeynep Süslü Berktaş, İstanbul: Klasik Yayınları.

Ahmet Cevdet Paşa'nın Aile Mektupları (2007), haz. Ahmet Cihan, İstanbul: Gökkubbe Yayınları.

Aşa, Emel (1993), *Fatma Aliye Hanım (Hayatı-Eserleri-Fikirleri),* İstanbul Üniversitesi SBE Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Bir Adalet Feryadı, Osmanlı'dan Türkiye'ye Beş Ermeni Feminist Yazar 1862-1933, drl. Lerna Ekmekçioğlu - Melissa Bilal, İstanbul 2006, Aras Yayınları.

Çakır, Serpil (1994), *Osmanlı Kadın Hareketi,* İstanbul: Metis Yayınları.

Çakır, Serpil (1996), *Kadın Dernekleri, Osmanlı Kadın Hareketi,* 2. bs. İstanbul: Metis Yayınları.

Emine Semiye (tsz.), *Hürriyet Kokuları,* Milli Kütüphane, Yazma. A 4664.

Emine Semiye (1926), "Medenî Muaşeret", *İzler,* S. 21, 1 Kanunu sani 1926.

[15] Arka sayfaya kurşun kalemle düşülen not.

Emine Semiye, (1926/1), "Emine Semiye Hanımefendi'nin Mecmuamıza Mektupları", *İzler,* S. 9, 18 Mart 1926.

Emine Semiye, *Kalem Tecrübeleri,* Milli Kütüphane., Yazma. A 2685.

Emine Semiye (1312/1896); "Fennî ve Edebî Mektuplar", *Hanımlara Mahsus Gazete, S*. 70, 4 Temmuz/16 Temmuz, s. 4-5.

Esen, Nükhet (2000), "Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu", *Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları,* Agâh Sırrı Levend Hâtıra Sayısı, vol. 24, Harvard, s. 115-120.

Göçgün, Önder (2017), "Tanzimat Sonrası İlk Kadın Romancımız: Fatma Aliye Hanım", *Belgelerin Işığında Edebiyat Notları,* Ankara: Akçağ Yay., s. 98-111.

Gövsa, İbrahim Alaettin (1933-1935), "Emine Semiye", *Meşhur Adamlar Hayatları-Eserleri,* C. II, İstanbul.

[Güney], Eflatun Cem (1923), "Emine Semiye Hanımefendi", *Birlik,* S. 13, 10 Kanunuevvel 1339/10 Aralık 1923, s. 1-2.

Hatıralar: Sivas Valisi Reşit Paşa'nın Hatıraları (1939), haz. Cevdet R. Yularkıran, İstanbul: Muallim Ahmet Hilmi Kitabevi.

Hürmen, F. Rezan (2004), *Münevver Bir Türk Hanımı Ressam Naciye Neyyal Hanımefendi'nin Mutlakiyet, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Hatıraları,* 2. bs. İstanbul: Pınar Yayınları.

Karaca, Şahika (2010), "Emine Semiye Hayatı-Fikir Dünyası - Sanatı - Eserleri, (Yayımlanmamış doktora tezi)", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Kaymaz, Kadriye (2009), *Gölgedeki Kalem Emine Semiye: Bir Osmanlı Kadın Yazarının Düşünce Dünyası,* İstanbul: Küre Yayınları.

Kızıltan, Mübeccel (1990), "Öncü Bir Kadın Yazar: Fatma Aliye Hanım", *Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları,* Fahir İz Armağanı I, vol. 14, Harvard, s. 283-322.

Kızıltan, Mübeccel-Tülay Gençtürk (1993), *Atatürk Kitaplığı Fatma Aliye Hanım Evrakı Kataloğu I,* İstanbul.

Kurnaz, Şefika (1996), *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını,* İstanbul: MEB Yayınları.

Kurnaz, Şefika (2008), *Osmanlı Kadın Hareketinde Bir*

Öncü Emine Semiye: Hayatı, Eserleri, Fikirleri, İstanbul: Timaş Yayınları.

Kurnaz, Şefika, (2007), "Emine Semiye'nin Siyasal Portresi", *39. ICANAS, 10-15 Eylül 2007, Bildiri Özetleri Kitabı,* Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu: 453-454.

Kütükoğlu, Mübahat S. (1986), "Cevdet Paşa ve Aile İçi Münasebetleri", *Ahmed Cevdet Paşa Semineri (Bildirilerden ayrı basım),* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, s.200-222.

Okay, M. Orhan (2004), "Mektup", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* Ankara, C. 29, s. 17-18.

Toros, Taha (1992), "Cevdet Paşa'nın Kızları", *Mazi Cenneti,* İstanbul: İletişim Yayınları, s. 207-213.

Tuncor, Ferit Râgıb (1969), "Emine Semiye", *Önasya,* C. IV, sayı 41, Ocak, s. 16.

Uluköse, Güven (2013), *Fatma Aliye Bir Biyografi,* İstanbul: Cinius Yay.

Uraz, Murat (1941), "Emine Semiye", *Resimli Kadın Sair ve Muharrirlerimiz,* İstanbul: Tefeyyüz Kitabevi.

ŞEKERİ SUYA DÜŞEN DÎVÂN ŞAİRLERİ

İlham KÖSE*

Günümüz bilgilerine göre ilk yazılı örnekleri Göktürk Kitabeleri'ne dayanan Türkçe o günden bugüne birçok değişim geçirip tekâmüle uğramıştır. Geçen zaman zarfında kimi kelimeler tamamen unutulmuş, kimisi korunmuş, kimisi anlam değişimi göstermiştir. Bu macera nasıl olursa olsun Türkçe hep gelişmeye ve güzelleşmeye devam etmiştir.

Bir dili güzelleştiren önemli unsurlardan biri de "Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir"[1] şeklinde tarif edilen deyimlerdir. Deyimlerde kelimelerden biri, birkaçı veya hepsi genellikle gerçek anlamlarının dışında kullanılır ve aslında konuyla hiç ilgisi olmayan yepyeni bir muhtevaya bürünürler.

Kelimelerle oynamayı çok seven divan şairinin kelimelere yepyeni anlamlar kazandıran böyle bir malzemeden uzak durması elbette beklenemez. Asıl amacı anlattığını hem herkesle aynı hem herkesten çok daha farklı ve etkili söylemek olan sanatçı bu yüzden deyimleri sıklıkla kullanır. Aynı zamanda bir divan şairi anlatmak istediğini müfîd ü muhtasar yani kısa ve öz, ayrıca herkesten de farklı anlatmak ister. Bu açıdan da işine en çok yarayacak şeylerden biri deyimlerdir. Çünkü nihayetinde deyimler değişiklik oluşturmayı severler. Hâl böyle olunca hem şairi ve şiiri tanımak hem de kullanılan deyimlerin Türkçeye kattığı güzellikleri anlayıp gün yüzüne çıkarmak için divan şiirinde kullanılan deyimlere bakmak gerekir.

Özellikle son yıllarda divan şiirinde deyimlerin kullanımına ilişkin pek çok çalışmanın yapılıyor olması özelde divan şiirinin genelde Türk edebiyatının daha iyi anlaşılmasına hizmet etmektedir. Gerek herkes gerek sadece ilgilisi tarafından bilinen ve gerekse de hemen hiç kimsenin bilmediği deyimlerin gün ışığına çıkarılıyor olması Türkçenin kelime varlığı açısından da oldukça önemlidir. Bu açıdan bakıldığında 'şekeri

* Dr., Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, Milli Eğitim Bakanlığı, edebistane@hotmail.com

1 *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, s. 517.

suya düşmek' deyimi öyle sanıyoruz ki daha çok ilgilisi tarafından bilinen deyimlere bir örnek olacaktır.

"Şeker kamışı, şeker pancarı, patates, havuç, mısır, buğday vb. bitkilerin sap ve köklerinin öz suyundan veya nişastasından çıkarılan, birleşiminde karbon, oksijen ve hidrojen bulunan, beyaz, suda eriyen, mayalanabilen ve çoğu tatlı olan maddelerin genel adı."[2] demek olan '**şeker**'i "Hidrojenle oksijenden oluşan, oda sıcaklığında sıvı durumunda bulunan, renksiz, kokusuz, tatsız madde, ab."[3] diye tanımlanan '**su**'ya "Yer çekiminin etkisiyle boşlukta, yukarıdan aşağıya inmek"[4] şeklinde anlatılabilecek '**düşme**' eylemine tâbi tutunca ortaya suya düşen bir şeker çıkar. Bu tabir, gerçek anlamıyla suya düşen bir şekerin erimesini ifade eder. Ancak bu yapının bir de deyim anlamı vardır. "Şekeri suya düşmek", ortada fol yok yumurta yokken neden bu denli telaşlanıyorsun?[5], sanki şekerin suya düşmüş gibi ne acelen var?[6] anlamında kullanılır. Böylece üç kelime şairlerin hayal dünyasını sözle buluşturmada görevli bir deyim haline gelir. Bu makale de dîvân şairlerinin bu deyimi nasıl kullandığını göstermek amacıyla kaleme alınmıştır.

Klasik Türk edebiyatı şairinin/âşığının gözünde sevgili ve ona ait unsurların tamamı hep özlem duyulan varlıklardır. Şairler bu özleyiş etrafında birbirinden farklı hayaller kurmuş, bu hayalleri ifade etmek üzere de çeşitli kelime öbekleri kullanmışlardır. Bu tür ifade kalıplarından biri de şekeri suya düşmek deyimidir. Divan şiirinde "şekeri suya düşmek", herhangi bir işte aceleye gerek olmadığını, sabırlı davranılması gerektiğini ifade eder. Şairlerin temkinli davranmaya davet ettiği beyitlerde şekeri suya düşmek ifadesine rastlamak mümkündür. Nitekim sevgilinin dudağını ancak hayalinde gören Tâcizâde Cafer Çelebi (ö. 1515) haklı olarak bu hayalin hiç olmazsa bir süre durmasını istemekte ama ne yazık ki bırakın dudağın kendisini, hayalini bile uzun süre görememekte, 'şeker suya düşmekte' ve bu durumu da şöyle ifade etmektedir:

---

2 *a.g.e.*, s. 1856.

3 *a.g.e.*, s. 1812.

4 *a.g.e.*, s. 590.

5 İsmail Parlatır, *Atasözleri ve Deyimler-II Deyimler*, Yargı Yayınevi, Ankara, 2008, s. 804; Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007, C. 4, s. 4451.

6 Kıbrıs taraflarında "ne acelen var" anlamında kullanılır. Şekerin suya henüz düşmediğine kanaat getirildiği takdirde artık yapılması gereken her ne ise ortalama 6 ay ertelenir. Rahata erilir (https://eksisozluk.com/seker-suya-mi-dustu--1639799).

Çeşmümde hayâli lebünün bir nefes ârâm
İtmez sanasın suya düşüpdür şeker ey dôst[7] (Cafer Çelebi G. 12/2)

(Ey dost! Dudağının hayali gözümde bir an durmaz, sanki şeker suya düşmüştür.)

Ravzî biraz daha ya şanslı ya da cesur bir şair/âşık olarak karşımıza çıkar. Nasıl yaptı, ne etti bilinmez ama sevgiliyle en azından 'dudağını ağzıma sun' diyecek kadar samimi konuşur. Elbette sevgili buna olumlu cevap vermeyecek, cevabı da 'şeker suya mı düştü?' şeklinde olacaktır. Fakat yine de şairin bunu dile getirebilmesi bile aşk yolunda önemli bir merhale sayılabilir:

Sun lebün agzuma didükce didi
Ne urasın suya mı düşdi şeker[8] (Ravzî G. 262/3)

("Dudağını ağzıma sun!" dedikçe "Ne yapıyorsun, şeker suya mı düştü?" dedi.)

"Yakut gibi kırmızı ve kıymetli bir nevi cevher"[9] olan la'l, "renginin lebe benzemesi alâkasıyla dudak yerinde de kullanılmıştır."[10] Klasik Türk şiirinde sevgilinin dudağı ise "görünmeyecek kadar küçüktür, bir noktadır, hatta hiç görünmeyebilir, hayâldir"[11]. Yenipazarlı Vâlî (ö. 1598) de bütün bunlardan haberdardır ve sevgilinin ağzında dudağın görünmesiyle kaybolmasının bir olduğunu anlatmak isterken 'şekeri suya düşmek' deyimini kullanır:

İtmişdi dehende la'line câ
Sükker suya düşmiş idi gûyâ[12] (Vâlî, b. 3233)

(Ağzında dudağına yer vermiş, sanki şeker suya düşmüştür.)

Sevgili her şeyiyle bir benzetme unsuru olarak kullanılabilir. Cemâlî (ö. ?) sevgilinin dudağını içimi hoş güzel suya; alnını ise aya benzettiği

---

7 İsmail E. Erünsal, *The Life and Works of Tâcizâde Ca'fer Çelebi, With A Critical Edition of His Divan*, İÜEFY: No. 3103, İstanbul, 1983, s. 207.

8 Yaşar Aydemir, *Ravzî Divanı*, Birleşik Kitabevi, Ankara, 2007, s. 326.

9 Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 337.

10 Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*, s. 337.

11 İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 285.

12 M. Fatih Köksal, *Hüsn ü Dil*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 522.

beyitinde sevgilinin kendisini de şekere benzetir. Sevgilinin denize girmesi ile de 'şeker suya düş'müş olur ki bir an evvel müdahale edilmesi gerekir. Suda darda kalan kimsenin yardımcısı Hızır (a.s) olduğu için imdat da ondan istenir. Ayrıca beyitte bir diğer hayal de sevgilinin dudağının şekere, alnının da aya benzetilmesinden kaynaklı ayın suya girmesi hayalidir:

Denize girdi çün o la' li zülâl alnı kamer
Didiler Hızra yetiş gel kim suya düşdi şeker[13]

(O dudağı su, alnı ay denize girdiğinde Hızır'a "Gel yetiş, şeker suya düştü!" dediler.)

Âşığın sevgiliden ayrı düşmesi Klasik Türk şiirinde daha ziyade ney ile ifade edilir. Çünkü o 'esas vatanı olan ruhlar ve kudsîler âleminden ayrılarak bu dünyaya gelen insan ruhu, gurbet ellerindeki beşer ruhu'dur[14] ve âşık da ney gibi inlese ayıplanamaz. Zira o da şeker gibi olan asli yurdunu yitirmiştir. Bunu dile getiren Karamanlı Aynî'nin (ö. 1490-94) beyti şöyledir:

Nâlân oluban ney bigi yansam oda dostlar
Ayb eylemenüz düşdi suya sükker elümden[15] (Karamanlı Aynî G. 377/3)

(Dostlar! Ney gibi inleyip ateşte yansam beni ayıplamayın! Şeker elimden suya düştü.)

Bir gönle aşk girince gam da beraberinde gelir. Bu hal o kadar hızlı olur ki her şey tıpkı Ahmed-i Rıdvân'ın (ö. 1528-38) Hüsrev ü Şîrîn mesnevisindeki beytinde ifade ettiği üzere 'şekerin suya düşmesi' gibi alelacele olup bitiverir:

Dil-i şâhı gam-ı Şîrîn bürüdi
Suya düşdi şeker gitdi eridi[16] (Ahmed-i Rıdvân, b. 3026)

---

[13] Bilge Kaya, "Hisâlî Hayatı-Eserleri ve Metâliü'n-Nezâir Adlı Eserinin Birinci Cildi (İnceleme-Metin)", DR, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003, s. 567.

[14] Dr. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Marifet Yayınları, 1991, s. 372.

[15] Ahmet Mermer, *Karamanlı Aynî ve Dîvânı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997, s. 584.

[16] O. Kemal Tavukçu, *Ahmed Rıdvân'ın Hüsrev ü Şîrîn Mesnevisi*, Kültür Bakanlığı e-kitap, https://ekitap.ktb.gov.tr/, Ankara, yty, s. 403.

(Şahın gönlünü Şirin'in gamı bürüdü. Şeker suya düştü, eriyip gitti.)

Sevgilinin, hele de onun dudağının hayali hep kurulur ama bunun gerçekleşmesi pek de kolay değildir. Eğer şans yaver gitmiş de bu fırsat elde edilmişse ne âlâ! Fakat sevgili kadar onun hayali de nazlıdır. Hayal gerçekleşmiş dahi olsa bu hayal bir an evvel kaybolmak ister; işte bu hayalin sanki 'şekeri suya düşmüş' gibi aceleyle kaybolmasını Cem Sultan (ö. 1495) şöyle anlatır:

Gözümde hayâl-i lebün eglenmemek ister
Bilsem ne iver yohsa şeker suya mı düşdi[17] (Cem Sultan G. 316/2)

(Dudağının hayali gözümde durmamak istiyor. Ne acelesi var, şeker suya mı düştü, bir bilsem.)

Hayalen mi gerçekten mi bilmek mümkün değil ama bir âşık sevgilinin dudağını doğrudan seyretme fırsatını yakalamış gibi görünmektedir. Her ne kadar 'şekerin suya düşmesi' gibi hayal aceleye getirilerek kaybolacak olsa da sevgiliye yalvarmaktan geri durmaz. Şair sevgilinin dudağına doya doya bakarken, sevgilinin o dudağı gizlemek için aceleci davranmamasını ister:

Lebüñ yaşurmada çeşmümden eyleme ta'cîl
Suya mı düşdi ne iversin ey nigâr şeker[18] (Kasideler Mecmuası: Mahremî: 99/7)

(Ey sevgili! Dudağını gözümden gizlemede acele etme, ne acele edersin, şeker suya mı düştü?)

Revânî (ö. 1524) ise hayali aşıp sevgilinin ağzını dudaklarına kadar getirebilen talihli şairler arasındadır. Tabii onun bu şansı da uzun sürmeyecektir çünkü sevgili derhal gitmeyi ister. Sevgilinin bu acelesini şairimiz 'şekerin suya düşmesi'ne benzeterek şöyle buyurur:

---

[17] İ. Halil Ersoylu, *Cem Sultan'ın Türkçe Divanı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 217.

[18] Murat A. Karavelioğlu, *Mecmû'a-i Kasâ'id-i Türkiyye*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, s. 545.

Lebi agzumda iken gitmege istedi didüm
A begüm n'oldun iversin suya mı düşdi şeker[19] (Revânî G. 88/6)

(Dudağı ağzımdayken gitmek isteyince "Ne oldu, şeker suya mı düştü de acele ediyorsun?" dedim.)

Ayıntablı Hâfız (ö. 1700?) sevgilinin sudan daha berrak eliyle saf su içtiğini görünce 'şekeri suya düş'ürerek nasıl telaşlandığını anlatır. Sevgilinin eli bu kadar parlak olunca onu aya benzetmek çok da yanlış olmaz. Zaten şair de sevgiliye bu yüzden 'ey meh' diye seslenmektedir:

Dest-i billûr ile gördim içer ol âb-ı zülâl
Didim ey meh 'aceleyle suya düşdi şekerim[20] (Ayıntablı Hâfız, G. 193/3)

(Onu billur eliyle berrak sudan içerken görünce "Ey ay! aceleden şekerim suya düştü." dedim.)

Şekeri suya düşmek ifadesi sevgiliyle olan münasebetlerin dışında da kullanılır. Mesela 16. yüzyıl şairlerinden Vücûdî (ö. 1612) Hayâl ü Yâr mesnevisinde hizmetçilerin aceleyle dışarıya çıkmasından bahsederken 'şekerin suya düşmesi'ni kullanır:

İverek taşra çıkdı hâdimler
Sanasın suya düşdi teng-i şeker[21] (Vücûdî, b. 1889)

(Hizmetçiler öyle bir aceleyle dışarı çıktı ki küp şeker/şeker yükü suya düştü zannedersin.)

Sonuç

Deyimlerde kelimelerin yer değiştirebildiği, kelimeler arasına başka kelimelerin girebildiği sıkça görülür. "Şekeri suya düşmek" deyiminde de bunu görmekteyiz. Söz konusu deyim günümüzde çok bilinen bir deyim değildir. Divan şiirinde 17. yüzyıla kadar kullanıldığı görülmektedir. "Şekeri suya düşmek" deyimi çoğunlukla "ne acele ediyorsun?" anlamında

[19] Ziya Avşar, *Revânî Divanı*, Kültür Bakanlığı e-kitap, https://ekitap.ktb.gov.tr/, Ankara, 2017, s. 227.
[20] Rabia Derya Duyan, "Ayıntablı Hâfız ve Divan'ı", YL, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 176.
[21] Yaşar Aydemir, *Hayâl u Yâr*, Kültür Bakanlığı e-kitap, https://ekitap.ktb.gov.tr/, Ankara, 2017, s. 175.

kullanılmış, acele yerine sabır ve temkinin öğütlendiği durumlarda tercih edilmiştir. Bazen de "telaşa ne gerek var" anlamında tavsiye amaçlı karşımıza çıkar. Divan şiirindeki deyimlere dair bu tür araştırmaların yapılması, Türkçenin tarihî söz varlığını metin örnekli görmede faydalı olacaktır.

Kaynakça

Avşar, Ziya, *Revânî Divanı,* Kültür Bakanlığı e-kitap, https://ekitap.ktb.gov.tr/, Ankara, 2017.

Aydemir, Yaşar, *Hayâl u Yâr,* Kültür Bakanlığı e-kitap, https://ekitap.ktb.gov.tr/, Ankara, 2017.

Aydemir, Yaşar, *Ravzî Divanı,* Birleşik Kitabevi, Ankara, 2007.

Çağbayır, Yaşar, *Ötüken Türkçe Sözlük,* 5 cilt, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007.

Duyan, Rabia Derya, "Ayıntablı Hâfız ve Divan'ı", YL, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, XIX+322 s.

Ersoylu, İ. Halil, *Cem Sultan'ın Türkçe Divanı,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

Erünsal, İsmail E., *The Life and Works of Tâcizâde Ca'fer Çelebi, With A Critical Edition of His Divan,* İÜEFY: No. 3103, İstanbul, 1983.

https://eksisozluk.com/seker-suya-mi-dustu--1639799

Karavelioğlu, Murat A., *Mecmû'a-i Kasâ'id-i Türkiyye,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.

Kaya, Bilge, "Hisâlî Hayatı-Eserleri ve Metâliü'n-Nezâir Adlı Eserinin Birinci Cildi (İnceleme-Metin)", DR, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003, LVI+1079 s.

Köksal, M. Fatih, *Hüsn ü Dil,* Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2003.

Mermer, Ahmet, *Karamanlı Aynî ve Dîvânı,* Akçağ Yayınları, Ankara, 1997.

Onay, Ahmet Talat, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar,* (haz. Cemal Kurnaz), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2004.

Pala, İskender, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü,* Kapı Yayınları,

İstanbul, 2004.

Parlatır, İsmail, Atasözleri ve Deyimler-II Deyimler, Yargı Yayınevi, Ankara, 2008.

Tavukçu, O. Kemal, *Ahmed Rıdvân'ın Hüsrev ü Şîrîn Mesnevisi,* Kültür Bakanlığı e-kitap, https://ekitap.ktb.gov.tr/, Ankara, yty.

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2005.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,* Marifet Yayınları, İstanbul, 1991.

DİVAN ŞİİRİNDE ORTAK MAHLAS KULLANIMININ YOL AÇTIĞI SORUNLAR VE *NÂTIKÎ DÎVÂNI* ÖRNEĞİ

Osman KUFACI*

1. Giriş :Klasik Türk Edebiyatında Mahlâs

1.1. Mahlas kelimesinin anlamı

Mahlas'ın kökeni Arapça halas kelimesine dayanır. Halas ise, "kurtuluş, kurtulma" anlamına gelir (Devellioğlu, 1993: 316). Sözlüklerde bu kelimeye çeşitli manalar verilmiştir: 1. "Bir kimsenin ikinci adı.", 2. "Şairlerin eserlerinde kullandıkları takma ad." (Parlatır vd. 1998: 1486); 1. "Kurtulacak yer.", "2. Şairin şiirde ittihâz ettiği isim ki gazelin nihâyetinde zikri âdet olmuşdur.", 3. "Herkesin ismine ilâveten zammolunan ikinci isim ki bir sıfatdan ibâretdir." (Şemsettin Sâmî: 1901: 1310); "Şuaraya kitaba bazen sanatkâra verilen ism-i sânî" (Ahmet Vefik Paşa, 1876: 1323); "1. Halas olunacak, kurtulacak yer.", 2. Bir kimsenin ikinci adı.", 3. Eskiden şairlerin şiirlerinde kullandıkları ad." (Devellioğlu, 1993: 567); "İsm-i aslîden başka takılan ism." (Naci,1904: 735); "Divan şairlerinin şiirlerinde kullandıkları takma ad." (Pala 1995: 354). Genel olarak hemen bütün sözlüklerde kelimeye yukarıda zikredilen anlamlar verildiği görülür.

1.2. Mahlas kullanma sebepleri ve gelenekte mahlas

Osmanlıda sanatsal üretimin çok yoğun ve yaygın olarak yapılmasına karşın, sanat eserlerini ortaya koyan sanatçılar hakkında elde ettiğimiz bilgiler oldukça sınırlıdır. Bunda, Osmanlıdaki mutlak otoritenin, yani sultanın kulları olan sanatçıların/sanatkârların genellikle padişaha ya da ona yakın bir kişiye sunacakları eserlerinde, duydukları büyük saygının ifadesi olarak adlarını anmaktan kaçınmaları yatmaktadır. Osmanlı sanatının örnekleri olan pek çok minyatür, tezhip, hat ve mimari eserde bir imza bulmak bir yana, o eserin yaratıcısının adını öğrenebileceğimiz bir ipucu dahi yer almaz. Buna sebep olan bir başka düşünce de, geniş manasıyla, tek (biricik) yaratıcının Tanrı olmasından kaynaklanan bir

* Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, el-mek: okufaci@sinop.edu.tr.

dinsel inancın İslam mistisizmiyle yoğurduğu bir davranış biçimiyle yani tevazuyla açıklanabilir (Kalpaklı, 2001: 254). Hayatın her alanında din bağlamında (bilhassa tasavvufta) kendini yaratıcı karşısında küçük görme, hiç görme anlayışı sanatta da etkisini göstermiştir.

Walter Andrews, *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı* adlı eserinde: "Mahlas, gerçek şair ile kurgusal ortamdaki bir karakter olarak şair arasında bir mesafe yaratmanın bir yolu olmaktan başka nedir ki" (2000: 20'den naklen; Kalpaklı, 2001: 257) şeklinde bir soru yöneltir. Şair, Osmanlı toplumunda gerçek adı ile yaşayan bir kişiydi. Bununla birlikte sadece şiirin dünyasındaki kişinin ismi, hakiki hayattakinden farklı olmalıydı. Bu bağlamda mahlas kurgusal bir âlemin kurgusal öznesini yansıttı. Bu durum şaire şiirindeki şahıs kadrosuna, kendi istediği gibi davranma imkânı sundu. Böylelikle şair, şiirine kendi istediği özelliklere sahip olacak, hepsinden önemlisi "fahriye" denen, kendisini övme işlevini yükleyebileceği kurmaca bir kişi eklemiş olur (Kalpaklı, 2001: 257-258). Mahlas sayesinde, bir anlamda şair, kendi oluşturduğu şiir dünyasında arzuladığı gibi at koşturma özgürlüğüne sahip oldu.

Mahlas kullanmanın şaire sağladığı kolaylıklardan biri de, şiirde ismiyle seslendiği veya kendisine gönderme yaptığı bir karakterin varlığıyla şairin gerçekte var olmayan bir kişiye (şaire, sana, size) seslenebilmesidir. Bu, şairin (hakiki dünyada yaşayan şair) söylemek istediklerini dinleyecek kurgusal bir kişidir (Kalpaklı, 2001: 258). Görülüyor ki, mahlas kullanımı şaire, katı kurallara sahip olan divan şiirinde kısmen de olsa özgürlüğün kapısını aralamaktadır.

Yukarıda temas olunduğu üzre araştırmacılar, genel olarak şairlerin devlet otoritesine saygı ve dinsel nedenlerle mutlak yaratıcı karşısında benliğini gizleme anlamında mütevazılık olması bakımından şiirlerde bizzat kendi adı yerine mahlas kullanmayı tercih etmiş olabileceklerini dile getirirler. Lakin şairlerin mahlas kullanırken kelimenin "halas olunacak, sığınılacak, kurtulacak yer" manasından hareket ettikleri de göz önünde tutulmalıdır. Bunu en güzel şekilde, Fuzûlî'nin mahlasını seçerken beyan ettiği "...Bu benzerliği ortadan kaldırmak için "Fuzûlî" mahlasını aldım ve ortaklarımın bana zulmedip beni muzdarip etmelerinden kurtulmak için mahlasımın himayesine sığındım." ifadesi örneklendirmektedir. Tezkirelerde şairlerin "iştirâk-ı şu´arâdan kurtulma" ve "iştirâk-ı mahlasdan âzürde olma" düşüncesinin temelinde de mahlas kelimesinin bu anlamı yatmış olmalıdır.

1.3. Müşterek mahlas seçme sebepleri ve ortak mahlaslar sorunu

Müşterek mahlas seçme sebepleri arasında adı mahlas olarak kullanma ilk sırayı almaktadır. Bu isimler bazen kısaltılarak, bazen de sonuna nispet -î'si ilave edilerek kullanılır. Dilimizde yaygın şekilde kullanılan "Abd" köklü isimler nispet -îsi eklenerek "Abdî" şeklinde mahlas olmuştur. "Feyzî" mahlası, 41 şair tarafından ortak mahlas olarak kullanılmış ve ulaştığı bu sayıyla edebiyatımızın en çok kullanılan mahlası olmuştur. Es'ad, Fehmî, Hamdî, Hilmî, İzzet, Kâmil, Lebîb, Lutfî, Mehmed, Nûrî, Râşid, Reşîd, Rızâ, Rüşdî, Saîd, Sâmî, Sıdkî, Sırrî, Tâlib ve Zihnî bu şekilde sık kullanılmış olan isim mahlaslarıdır. İsmin sonuna nispet -îsi ekleme geleneğinin tipik bir örneği de Ârifî mahlasıdır. Mahlas seçimine, yine bu doğrultuda etki eden başka faktörler de bulunmaktadır. Şair bazen adını değil de lakabını, baba adını, vücuduna ait bir özelliği ya da doğum yerini veya onu hatırlatacak bir ismi mahlas olarak belirleyebilir. Mahlas seçimine, dolayısıyla müşterek mahlas kullanımına etki eden bir diğer faktör de şairlerin meslekleridir. Hâfız, İlmî, Hadîdî, Kandî, Şifâyî, Kâtibî ve Nişânî gibi mahlaslar aynı zamanda şairin mesleğine işarette bulunmaktadır. Bu mahlasların seçiminde az rastlanmakla beraber baba mesleğinin de etkisi olabilmektedir (İsen, 1997: 205).

Şairin şiirde kullandığı isim olarak tanımlanabilecek mahlaslar, şairlerin belli bir yaşa geldikten sonra şuurlu ve özenli bir şekilde seçtikleri adlardır. Şunu da belirtmek gerekir ki şairlerin şiir meydanına çıktıkları andan itibaren salt kendilerini gösteren alemler gibidir. Bu açıdan mahlaslar, şairin mizacını ve psikolojik durumunu ele veren son derece önemli ipuçlarıdır. Edebiyatımızda ve İran tesiri ile başlayan bu gelenek, divan edebiyatı gündemde kaldığı müddetçe hayatiyetini sürdürmüş ve onunla birlikte de tarihe mal olmuştur. Günümüzde divan şiiri ne ölçüde devam ederse, mahlas kullanma geleneği de o nispette varlığını sürdürmektedir. Geniş bir zaman dilimi içerisinde çok sayıda mahlas, değişik şair tarafından kullanılmıştır. Bu sebepten zaman zaman aynı mahlası kullanan şairlerin şiirlerinin birbirine karıştığı görülür. Tezkireciler ele aldıkları şairlerin bu yönüne de dikkat etmişler ve meydana çıkabilecek karışıklığı (İsen, 1997: 195) önlemeye çaba göstermişlerdir. Fakat araştırmacılar tezkirecilerin bu konuda her zaman başarılı olamadıklarında ittifak eder. Problem, şairlerin de ilgisinden uzak kalmamış ve bazı şairler özellikle başkalarının itibar etmeyecekleri mahlasları seçmeye gayret etmişlerdir (İsen, 1997: 195-196). Mahlas problemi henüz divan edebiyatının en canlı olduğu dönemde bir problem

olarak ortaya çıkar. Bu problemin muhatabı bizzat şairlerin kendisidir. Ancak bizim mahlas probleminden kastımız aynı mahlasa sahip şairlerin şiirlerinin tespitinde yaşanan güçlüklerdir.

Bir kısmı İran şairlerinden öykünerek alınmış olan bu mahlaslar, çok defa bir şairde kalmayıp başka şairler tarafından da benimsenerek ortaklaşa bir hüviyet kazanmıştır. Bu durum, aynı mahlası taşıyan şairlerin şiirlerinin birbiriyle karışmasına ve birininkinin diğerine mal edilmesine sebep olmuştur. Bazı şairler, mahlaslarının başkalarınınki ile karışmasından korkmuş, herkesin kolayca kullanmaktan çekineceği mahlaslar kullanmak istemişlerdir. Bu düşünce, Fuzûlî'nin olumsuz bir anlam taşıyan böyle bir mahlası almasındaki sebebi anlattığı şu satırlarda bütün açıklığı ile ifadesini bulur: "Şiire başladığım zamanlar her gün bir mahlası beğeniyor, bir müddet sonra aynı mahlası kullanan bir şaire rastlayıp aldığım mahlası değiştiriyordum. Nihayet anlaşıldı ki benden evvel gelen şair dostlarım ibarelerden ziyade mahlasları kapışmışlar. Düşündüm, eğer şiirde başkaları ile müşterek bir mahlas alırsam muvaffak olamadığım takdirde bana yazık olur. Muvaffak olursam mahlas ortağıma zulmetmiş olurum. Bu benzerliği ortadan kaldırmak için "Fuzûlî" mahlasını aldım ve ortaklarımın bana zulmedip beni mustarip etmelerinden kurtulmak için mahlasımın himayesine sığındım. Bu lakap kimsenin hoşuna gitmeyeceğinden bir başkasının bana ortak çıkarak beni rahatsız etmeyeceğine karar verdim. Hakikaten de bu lakabı almakla ortaklıktan bana gelebilecek üzüntülerin kapısını kapadım ve şiirlerin karışması endişesinden kurtuldum" (Tarlan 1950, s. 6-7; krş. Mazıoğlu, 1962, s.10-11). Nitekim kendisinden sonra onun mahlasına heves edenler ve bu mahlasla şiir sahnesine çıkanlar olmamıştır. Nâbî de böyle hareket etmiş, başkalarına çekici gelmeyecek ve olumsuz bir anlamı muhtevi bir mahlas bulmuştur (Akün, 1994: 395). Yukarıda anlatılanlardan, şairlerin anlamı güzel de olsa başka şairlerle ortak mahlasa sahip olmak istemedikleri kanaatine varılabilir. Başka bir ifadeyle şairlerimiz, diğer meslektaşlarıyla ortak olmamak koşuluyla olumsuz manaya gelebilecek bir mahlası kullanmayı göze almışlardır. İki şairin bu tarz mahlas seçmesindeki sebep, mahlas müşterekliğinin şairler tarafından hoş karşılanmaması ve şiirlerinin karışması endişesidir.

Âşık Çelebi'nin mahlas üzerinde açıkça durduğu bir mesele daha vardır ki, o da aynı mahlasın başkaları tarafından seçilmesidir. Sun´î maddesinde, "Sun´î üçdür" diyerek bunları tek tek sayar ve aralarında kıyaslamalar yapar. Hızrî'yi anlatırken bu mahlasın; şairin dedesi tarafından kullanıldığını, bu arada bir başka Hızrî'nin daha olduğunu ve

Latîfî'nin bu mevzuda bir yanlışlık yaptığını beyan eder.

Mahlas benzerliği veya ortaklığının bazen tesadüfî bir vakıa olmadığını, bazı şairlerin bunu kasten yaptığını, Âşık Çelebi'nin Zatî maddesinden öğrenmekteyiz. Hallac Zatî adında bir şairle ilgili olarak anlattığı hadisede açıkça meydana çıkar. Rivayete göre, bu ikinci Zatî ile bir mecliste bulunan ve onu gerçek Zatî sanan Necâtî, durumu anlayınca bu şairi azarlamıştır.

Âşık Çelebi, örneğini aşağıya kaydedeceğimiz Amrî'deki ifadelerinde, mahlasta benzerlik veya aynılığın, hoşlanılmayan bir durum olduğunu açıkça ifade eder. Böyle bir durumun, bir şiirin asıl sahibinin bilinmesinde karışıklık meydana getireceği, bir şiirin başkalarınca benimsenilmesi veya sahiplenilmesi gibi durumlara neden olduğu düşünülecek olursa, bu hassasiyetin sebebi kolayca anlaşılabilir (Tolasa, 2002: 237). Amrî'yi anlatırken, "kendi nefsine komayup Amrîlikle eş´ârına iştirak-i şu´arâdan halas bulup fürûg-ı şem´-i nâmın mahlas ile ziyâde ider... 183/a" diyen Âşık Çelebi, örnekleri başka tezkirelerde olduğu üzere mahlası, "iştirâk-ı şu´arâdan" halas bulma olarak açıklamıştır.

Mahlasın o devir şairi ve şiir çevresi için basit bir mesele olmadığı, onun hem şair, hem de şiir için bir kimlik özelliği taşıdığı, başkalarıyla karıştırılmama, başkalarından ayırt edilme unsuru olduğu; eser sahipliğinin tespit edilmesinde, eserin ortadan kaybolup gitmemesinde, şairin tanınıp belirlenmesi ve kendini göstermesinde çok mühim bir unsur olduğu göze çarpmaktadır. Ayrıca, kendine uygun bir mahlas seçebilmenin de oldukça dikkat ve önem arz ettiği açıkça anlaşılmaktadır (Tolasa, 2002: 238). Latîfî'nin, döneminin şairlerini eleştirirken, "Ekseri şânına mülâyim bir tahallusda âciz ve kâsırdur... (Basma nüsha, 299)" şeklinde kullandığı ifade, şairler için mahlas seçiminin ehemmiyetini vurgular ve yukarıda zikredilenleri örneklendirmiş olur.

Halk şiirinde çok sık rastlanan kendinden önce yaşamış ve belli bir ün kazanmış şairin etkisiyle onun mahlasını alma (İsen, 1997: 205'ten naklen, Koz, 1987: 175) geleneği divan şiirinde de karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte halk edebiyatındaki kadar yaygınlık göstermez. Örneğin Bâkî 8, Fuzûlî 2, Gâlib 7, Hayâlî 3, Nâilî 2, Necâtî 3, Nedîm 7, Nev'î 1 şair tarafından seçilmiş mahlaslardır. Bunların diğer mahlaslara bir üstünlükleri yoktur. Bu duruma, gelenek içerisinde olumlu bakılmamasının büyük oranda etkisi olmuştur, denilebilir. Hatta bazı edebiyat otoriteleri içerisinde herkesin kapasitesine göre mahlas seçmesi,

buna uymayanlara zorlayıcı müeyyideler uygulanması gerektiğine inananlar da bulunmaktaydı. Âlî, II. Bayezid dönemi şairlerinden Firdevsî'nin bu mahlası almasını eleştirerek şunları der: "Derdmend Firdevsî-i Tûsî'nün rûhı mezbûr ile iştirâk-ı mahlasdan âzürde ve bunun eş'ârı okunan vilâyetden esen yil tokundukça mezarının giyâhı bile pejmürde iken tekrâr bir taklîd dahi hicv semtindeki tereddüdinden peydâ olmışdur. Bir kerre hakîm-i zî-şânın rûhı hayât bulmakdan bile me'yûs idügi hüveydâ olmışdur. N'olaydı sultânu'ş-şuarâ fermânına muhâlefet câiz olmayup ta'yîn-i mahlas-ı ehass anlardan ruhsat ile zuhûra geleydi." (İsen, 1994: 161).

Bütün bu anlatılanlardan, ortak mahlaslar meselesinin her devirde az çok problem yaratan bir konu olarak karşımıza çıktığı görülüyor. Tabiatıyla birden çok mahlas demek, şiirin asıl sahibinin bilinmesinde karışıklık ve başkalarınca sahiplenilmesine ortam hazırlama anlamına gelir. Bundan dolayı tezkireciler, mümkün olduğu kadar bu karışıklığı ortadan kaldırma çabası içerisinde olmuşlardır. Ama bu işlemin sağlıklı yapılabilmesinin tezkirecinin bilgi kaynaklarıyla sınırlı olduğunu ifade etmekte fayda vardır. Elde edilen bilgi, bazen kaş yaparken göz çıkarma sebebi de olabilmektedir. Hatta bazen bu karışıklığa bizzat tezkireciler sebep olmuşlardır. (İsen, 1997: 207).

İki mahlastaş şaire ait bilgilerin birbirine karışması hadisesine, tezkire yazarı Latîfî'nin Fatih Sultan Mehmet devri şairi Aşkî'yi başka bir Aşkî ile karıştırması örnek olarak verilebilir. Sehi Beğ Tezkiresi, Aşkî hakkında bilgi veren ilk kaynaktır. Fakat muhtemelen bunu görmeyen Latîfî'nin Aşkî hakkında söyledikleri, şairi, bir başka Aşkî ile karıştırdığının kanıtıdır. Latîfî; son derece güçlü bir şair olduğu, şiirlerinden ve diğer eserlerinden anlaşılan Aşkî'nin kuru bir üsluba sahip ve değersiz bir şair olduğunu söyler. Latîfî'nin yorumları sonra gelen Âşık Çelebi, Hasan Çelebi, Mustafa Âlî gibi önemli tezkire yazarlarının da yanılmasına sebep olmuştur. Yevmî 100 akçe geliri olan bir şairin, hem de Fatih gibi ilim, kültür ve sanattan anlayan, kendisi de güçlü bir şair olan birinin himayesinde olması, bizzat desteklenmesi, iltifat görmesi bile onun bu ilgiyi hak edecek ölçüde bir şair olduğunun açık göstergesidir (Karavelioğlu, 184-185).

Müşterek mahlaslar sorunu divan edebiyatı içinde yaygın bir hâl almış, bu sebepten de bazı eser ve şiirler asıl sahiplerinin dışında başka isimlere ait olarak düşünülmüşlerdir. Ama bu yanlışlıkların boyutları hiçbir zaman halk edebiyatındaki kadar olmamıştır. Bunda divan edebiyatı

ürünlerinin hemen daima yazılı ürünler olması yanında, tezkire ve biyografik bilgi ihtiva eden diğer kaynak eserlerin meseleye dikkatli yaklaşımı da önemli rol oynamıştır (İsen, 1997: 208). Bununla birlikte yukarıda zikredildiği üzere bizzat tezkire yazarlarının sebep olduğu yanlışlıklar da mevcuttur. Buna Hurûfîlik inancına mensup Arşî örneğini de verebiliriz.

Arşî Dede'nin H. 1030/M. 1620 tarihinde öldüğü Millet Kütüphanesi'nde bulunan bir mecmuada kayıtlıdır (Millet Kütüphanesi, Farsça Eserler, Mecmûa No: 1034, yk. 2a). Tezkire yazarları Hurûfî öğretisine sahip Arşî ile ilgili hiç bilgi vermemişler ya da "Arşî" mahlasını kullanan şairleri karıştırmışlardır. Hasan Çelebi, Âşık Çelebi ve Esrar Dede, Tireli Arşî'nin ilim yolunda iken Mevlevî olduğunu, Mora şehirlerinde oradan oraya dolaştığını, güzel söyleyişe sahip olduğunu, Mora'da öldüğünü ve buraya defnedildiğini, hemen hemen birbirine benzer ifadelerle dile getirirler. Kafzâde Faizî ise, bir cümle ile memleketini söyleyip iki beytini örnek olarak verir. Tezkire yazarlarının "Arşî" mahlasını kullananlarla ilgili verdiği bilgiler ihtilaflıdır. Yenipazarlı Arşî'den ziyade Hurûfî Arşî ile Tireli Arşî farklı kişiler olmasına rağmen tezkire müellifleri tarafından karıştırılmıştır (Kahraman, 1989: 4-6). Mevlevî şairlerini bir araya topladığı tezkiresine Arşî'nin "Kum kum kum" redifli gazelini alan Esrar Dede, Hurûfî Arşî ile Tireli Arşî'yi karıştırmıştır (Genç, 2000: 359-359). Hurûfî öğretisini benimseyen Arşî'nin Divan'ında Mevlevîlikle ilgili bir gazel bulunur. Bu gazelin bir Mevlevî'ye tavsiye ya da Mevlevîlik'e tariz olduğu anlaşılmaktadır (Gölpınarlı, 1983: 317). Arşîler hakkında tezkirelerin neden olduğu karışıklık Sadeddin Nüzhet Ergun tarafından ortaya konmuş ve söz konusu karışıklığı da kendisi çözmüştür. Şairimizin Mevlevî olmayıp tam manasıyla Hurûfî olduğunu Divan'ından örnekler de vererek ortaya koyar. Arşî'nin meşhur Hurûfî şairi Muhîtî'nin müridi olduğunu açıklar (Ergun, 1936: 495). Dolayısıyla ortak mahlaslardan kaynaklanan sorunlara bizzat tezkire yazarlarının dâhil olduğu söylenebilir. Bu sebeple tezkirelerdeki bilgilere de ihtiyatla ve eleştirel bir gözle yaklaşmakta fayda vardır. Aynı mahlasa sahip şairleri birbirinden ayırt ederken ve şiirlerini tespit ederken divanlarına da başvurmak bizler için sorunun çözümünde mecburi ve önemli bir seçenek olarak ortada durmaktadır.

1.4. Ortak mahlasların meydana getirdiği sorunların çözümüne dair

M. Sabri Koz, "Âşık Edebiyatımızda Ortak Mahlaslar Sorunu"

makalesinde ortak mahlasların yarattığı sorunların çözümü için iki öbekten oluşan öneriler sunar (Koz, 1987:175-178). Biz de bu önerilerden hareket ederek, Koz'un sunduğu önerileri divan şiirinde ortak mahlasların meydana getirdiği sorunların çözümüne uyarlayacağız: 1. Kaynaklar ve 2. Metnin Kendisine Müracaat Etme. Bu iki ana başlık alt başlıklara ayrılmaktadır:

1.4.1. Kaynaklar

1.4.1.a. Metnin bulunduğu divan, mecmua vb.nin durumu.

1.4.1.a.a. Yazıldığı tarih

Yazmalarda çeşitli sebeplerle tarihler bulunmaktadır. Bu tarihler bize divanın ya da mecmuanın yazıldığı tarihi ya da şiirin sahibinin yaşadığı dönemi verebilir.

1.4.1.a.b. Divan ya da mecmuada kullanılan kâğıt ya da cilt

Kâğıdın filigran, marka, cins ve kalitesi üzerinde yapılacak işlemler neticesinde yazma kitap uzmanları o kâğıt ve cilt için bir dönem belirleyebilir. Bu da bize şiirin şairinin yaşadığı çağa götürecektir.

1.4.1.a.c. Her çeşit resmi olarak kayıtlı belge

Nüfus, tapu, vakıf ve mahkeme kayıtlarındaki her türlü yardımcı bilgiler bize ortak mahlasa sahip şairleri birbirinden ayırmamıza katkı sunabilir.

1.4.1.a.d. Yayımlanmış metin, makale ve belgeler

Daha önce yayımlanmış metin, makale ve belgeler mutlaka taranmalı, ortak mahlasa sahip şairler hakkında ya da şiirleri hakkında herhangi bir bilginin yayımlanıp yayımlanmadığına bakılmalıdır.

1.4.2. Metinlerin kendisine müracaat etme

1.4.2.a. Güvenilir kaynağa müracaat

Ortak mahlaslı şairlerden birine ait olan şiirin kime ait olduğunu tespit etmek için o metnin daha önce ve güvenilir birkaç kaynakta kime ait olduğu bilinecek bir biçimde bulunmasına bakmak sorunun çözümüne katkı sağlayacaktır.

1.4.2.b. Dil ve anlatım

Ortak mahlaslı şairlerin kaleme aldığı şiirlerin dil ve anlatımlarına,

üsluplarına bakarak kime ait olduğu tespit edilebilir, en azından bir kanaat oluşturabilir.

Ortak mahlaslı şairlerin birbirinden ayırt edilmesine katkı sunacak unsurlardan biri de yerel sözcükler ve ağız özellikleridir.

Şiirlerdeki bazı etnografik bilgiler, belli bir yöreye özgü gelenek, görenek ve inanış biçimleri şairin kimliğini saptamada bize ipuçları verebilir.

Metinlerde geçen özel adlar, hadiseler, tarihler şairimizin hayatına dair bize bilgi sağlayabilir.

Şairin kimliğini tespit etmede yer adları bizim kılavuzumuz olabilir. Ancak bu yer adlarının çok özel yer adları olması ve şair hakkında bilgi verici olması gerekir.

1.4.2.c. Dini inançlar

Ortak mahlaslı şairlerin dini inançlarındaki bazı ayrıntılar ve ipuçları onların birbirinden ayrılmasına yardımcı olur. Aynı mahlasa sahip iki şairimiz olsun. Biri Bektaşîlik, diğeri de Mevlevî tarikatına intisap etmiş olsun. Bu şairler aynı mahlası kullanıp mensup oldukları zümrenin telakkilerini, tarikat terimlerini şeyhlerinin ya da saygı duydukları tarikat büyüklerinin adlarını şiirlerinde anabilirler. Böyle bir durum şairlerin hayatlarına ilişkin bilgi elde etmemizi sağlayabilir, hatta şairlerin kimliğini tespit etmeyi çok kolaylaştırabilir.

1.4.2.d. Metindeki şiirlerin biçim ve türleri

Bazı şairlerin belli biçim ve türleri çok kullandıkları ve bunlarda başarılı oldukları bilinmektedir. Nazım biçim ve türleri de bize şairlerin kimliklerini tespit etmede ipuçları sağlayabilir.

Yukarıda bilgiler hayali bir örnekle daha somut bir hâle getirilebilir. Mecmuaların herhangi birisinde Arşî mahlaslı bir şiire rastladık. Bu şiirin kime ait olduğunu tespit edebilmek için yapılacak ilk iş Arşî mahlaslı şairleri ve bu kişilerin divanlarını bulmaktır. Bu şiiri Arşî mahlaslı şairlerin divanları ile karşılaştırmak gerekmektedir. Şiir divanlardan herhangi birisinde bulunuyorsa bu sorun büyük oranda (divandaki şiirlere aynı mahlaslı öbür şairin şiirleri de karışmış olabilir.) çözülmüş olacaktır. Şairlerin şiirleri herhangi bir sebeple divanlara girmemiş olabilir ya da şiirimiz divanı olmayan Arşî'ye ait olabilir. Bu durumda yapılması gerekenlerden birisi de tezkirelere müracaat etmektir. Bilindiği üzere

tezkireler sadece şairlerin hayat hikâyelerini vermeyip onların şiirlerinden de örnekler sunan kaynaklardır. Arşîler hakkında bilgi veren tezkireler taranıp bu şiirin yer alıp almadığı araştırılmalıdır. Üçüncü olarak yapılması gereken mecmuaların taranmasıdır. Mecmualarda şairlerin şiirleri alınırken belli kıstasların göz önünde bulundurulduğu bilinmektedir. Ayrıca bazı mecmualarda şairle ilgili bibliyografik bilgilerin verildiği de görülmektedir. Bütün mecmuaları taramanın imkânı bulunmamaktadır. Ancak Ömer bin Mezîd'in Mecmû'atü'n-Nezâ'ir'i, Eğridirli Hacı Kemâl'in Câmi'ü'n-Nezâ'ir'i, Edirneli Nazmî'nin Mecma'u'n-Nezâ'ir'i, Pervâne Bey'in Pervâne Bey Mecmû'ası, Budinli Hisâlî'nin Matâli'u'n-Nezâ'ir'i, İstanbullu Sabrî'nin Nazîre Mecmû'ası gibi yazarları belli ve önemli kişilerin hazırladıkları mecmualar taranabilir. Bu şekilde, tam manasıyla olmasa bile, kaynak taraması gerçekleştirilmiş olur.

Kaynak taraması bittikten sonra, hâlâ şiirin şairine ulaşamamışsak şiirin kendisine başvurmalıyız. Geniş bir kaynak taramasından sonra metnin muhtevasına, dil ve anlatım özelliklerine bakmak gerekir. Her şairin kendine has bir üslubu olduğunu göz önünde bulundurmalıyız. Malum olduğu üzere Osmanlı döneminde şairlerin bir kısmı çeşitli tarikatlara mensup ve o tarikatın anlayışı doğrultusunda şiir söylemekteydi. Ayrıca mezhep anlayışı bağlamında şiir söyleyenler de mevcuttu. Şairin mizacının, şiirinin muhtevasında etkili olabileceğini dikkate alıp o gözle şiire bakmalıyız. Kendine has dil ve anlatım özellikleri, söz dağarcıkları, imge dünyası, mazmunları olan şairler bulunmaktadır. Ortak mahlas taşıyan şairlerin şiirlerinin tespitinde yukarıda zikredilenler dikkate alınmalıdır.

Şair tezkirelerine göre edebiyatımızda Fedaî mahlaslı yedi şair bulunmaktadır. Fedaî mahlaslı bu yedi şaire karşılık bugün elimizde bir tek Divan mevcuttur. Divandaki bilgiler ve şairlerin tezkirelerdeki biyografileri göz önünde tutulduğunda bu eserin Fedaîlerden ikisine ait olma ihtimali söz konusudur. Bilal Çakıcı, çeşitli kaynaklardaki bilgileri eleştirel bir gözle değerlendirmek kaydıyla metnin kendisinden hareket eder ve bu Divan nüshasının Burdurlu Fedaî'ye ait olduğunu kesin olarak ortaya koyar (Çakıcı, 2008: 149-154).

Müşterek mahlas taşıyan şairleri ve onların şiirlerini birbirinden ayırma hususunda önemli bir kaynak da konuyla ilgili daha önce yapılmış olan yayınlardır. Bu noktada ilgili kitap, tez, makale, bildiri metni, ansiklopedi maddesi gibi biyografik ve bibliyografik malzemeler de mutlaka gözden geçirilmeli, ayrıca iletişim ve internet imkânlarından da

faydalanılmalıdır. Bununla birlikte bu konularda çok dikkatli ve temkinli olunmalıdır. Ayrıca diğerlerinde olduğu gibi bunlarda da hata olabileceği akılda tutulmalıdır (Erdoğan, 2009: 69-70). İstifade edilen bütün kaynaklardaki bilgiler akıl süzgecinden geçirilmeli ve öyle kullanıma sürülmelidir.

2. Nâtıkî Divanı'nın Sahibini Tespit Etmek

2.1. Nâtıkî mahlaslı şairler

Kaynaklarda Nâtıkî ya da Nâtık mahlaslı üç şair ile karşılaşmaktayız:[1]

1. Nâtıkî (16. yüzyılda yaşamış ve Musulludur.)

2. Nâtık (Nâtıkî, Edirneli Celilîzâde), 17. yüzyılın sonu ile 18. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış.)

3. Nâtıkî (Ahmed Dursun, 19. yüzyılda yaşamış.)

Bu üç şair hakkında kaynaklarda verilen bilgileri burada belirtmekte yarar var:

1. Musullu Nâtıkî: Diğer tezkirelerde yer almayıp sadece Gülşen-i Şu´arâ'da adı geçen şâirlerden birisi de Musullu Nâtıkî'dir (Solmaz, 2018: 27). H. 1002/M. 1593-1594'te Bağdat'ta ölen Ahdî Gülşen-i Şu´arâ adlı tezkiresini 16. yüzyılda kaleme almıştır. Bu yüzden Musullu Nâtıkî en geç 16. yüzyılda hayatta olan bir şair olmalıdır.

Gülşen-i Şu´arâ müellifi Ahdî, Nâtıkî hakkında şu bilgileri nakleder:

Nâtıkî: Musul'dan egerçi erbâb-ı sanâyi´dendür lâkin evkâtın zâyi itmeyüp okıyup yazmadan merd-i kâyil ve zebân-ı Fürs ü Arab'dan kâm hâsıl idüp tekye-gâh-ı cihânda hem-dem-i dervîşân-ı dil-rîş ve hankâh-ı zamânda mahrem-i sûfiyân-ı sâf-kîş olup pey-rev-i meşâyih-i ´ızâm ve perverde-i fuzalâ-yı ferhunde kelâmdur. Esrâr-ı güftâr-ı evliyâ ile ´ârif-i billâh ve ma´lûmât-ı hakîkat-nümûn ile fazl-ı Yezdânî'den âgâh olmak ârzûsıyla râh-ı şerî´atde mu´în-i nefsîye refîk ve turuk-ı hakîkatde nutk-ı

1 İ. Hakkı Aksoyak, "Nâtık (Nâtıkî), Edirneli Celilîzâde", http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1037 (erişim tarihi: 06.03.2019); İ. Hakkı Aksoyak, "Nâtıkî", http://www.turkedebiyati isimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=7387 (erişim tarihi: 06.03.2019); Abdulkadir Erkal, "Nâtıkî, Ahmed Dursun" http://www.turkedebiyati isimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=183 (erişim tarihi: 06.03.2019); İpekten, Haluk vd. (1988). *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü,* Ankara: KTB Yay., s. 322.

silsile-i sıddîkdur. Ol dürr-i deryâ-yı fazla mâlik olan tevfîk ile iletüp pesend-i ahrâr ve makbûl-i ebrâr olmışdur. Ebyât-ı hakîkat-nümâsı yârân-ı mutasavvıf yanında mevsûfdur ve kelimât-ı sadakât-fezâsı musaddıkân-ı devrân önünde ma´rûfdur. Kendü vâdîsinde gazeliyyât-ı pür-nikât ile cihângîr ve terci´ u tahmis ü müseddes ile lâ-nazîrdür. Bu gazel anlarundur.

Sirişkün nakdin ey çeşmüm o sîm-endâme ter göster
Kef-i pâyine 'arz it mâcerâyı bir hüner göster

Hemîşe sîne sûzân ol dilâ nâr-ı mahabbetden
Hayâl-i yâre karşu çık şeb-i gamda fener göster

İrürse hançer-i müjgânı bî-bâk ol kaşı rânun
Er ol meydân-ı ´ışk içre siper tutma ciger göster

Kemend-i zülf-i yâri tut mahabbet bahrine gavs it
Ne denli huşk-i leb olsan sadef gibi güher göster

Erbâb-ı nâzdan sermestdür ol gözleri âhû
[ten]ûr-ı sînede ey dil kebâb ol mâhazâr göster

'Adem eyle vücûdun Nâtıkî fikr-i dehân ile
Bu esrâr-ı nihândan gayre sakın bir eser göster (Solmaz, 2018: 288).

Yukarıdaki bilgiler ışığında Nâtıkî hakkında şunlar söylenebilir: En geç 16. yüzyıl şairi olup Musulludur. Arap ve Fars lisanlarını öğrenmiştir. Yüreği yaralı dervişlerin arkadaşı ve temiz dine sahip sofilerin mahremi olmuştur. Büyük şeyhlerin izinden gitmiştir. Mutasavvıf bir kişiliğe sahiptir. Kendi vadisinde nükteli gazelleriyle cihanın büyük bir kısmında hükmünü yürütmüş; terci-bend, tahmis ve müseddeslerinin benzeri görülmemiştir.

2. Nâtık/ Nâtıkî Edirneli Celilîzâde Mehmed (ö. H. 1129/M. 1717)

18. Yüzyıl şairleri arasında yer alan Nâtık, Edirne'de dünyaya gelmiştir (Canım 1995: 351). Asıl adı Mehmed olup Celilîzâde Mehmed Çelebi adıyla tanınmıştır (Çapan, 2005: 627; Canım 1995: 351). Gençliğinde marifet tahsil eder (Çapan, 2005: 627). Sonra Sultan II. Mustafa zamanı yeniçeri ağası Doğramacı Mehmet Paşa'ya intisap etmiştir (Belîğ, 1999: 426). Edirne Şairleri'nde ise Yeniçeri Ağası Doğramacı Ahmed Paşa'nın hizmetine girdiği ve onun kâtibi olduğu beyan edilmektedir (Canım 1995: 351). Emekli olduktan sonra aktarlık ve

sarraflıkla uğraşmıştır (İnce, 2005: 638; Çapan, 2005: 627). Ayrıca bir taraftan da yeniçeri ulufesi almıştır (Canım 1995: 351). H. 1129/ M. 1717 senesinde vefat etmiştir. (İnce, 2005: 638; Çapan, 2005: 627; Canım 1995: 351).

Kaynaklar Nâtık'ın üç eserinden bahseder. Kendi el yazısı ile bulunan bazı şiirleri (İbnülemin Kütüphanesi nr: 3590) kütüphane kayıtlarında bulunur. İkinci eseri, Tuhfetü'l-Harameyn adlı eserdir. Bu eser, bir hac seyahatnamesi olarak bilinmektedir. Şairin üçüncü eseri ise manzum bir mecmuadır. Bu mecmuada bazı "acaip ve garip" hikâyeleri yer almaktadır (Aksoyak, 2012: 11). Kaynaklarda Divan'ı olduğu şeklinde bir bilgi yoktur.

3. Nâtıkî (Ahmed Dursun): İlk ele alacağımız Nâtıkî, Ahmed Dursun Nâtıkî Efendi'dir. 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın ikinci yarısında yaşamıştır. Hayatı hakkında en geniş ve teferruatlı bilgiyi Fahri Fındıkoğlu Erzurum Şairleri kitabında vermektedir.[2] Abdulkadir Erkal'in "Ahmed Dursun Nâtıkî ve Divanı Üzerine" adlı makalesi de şair üzerine gerçekleştirilmiş kayda değer bir çalışmadır.[3] İbnülemin Mahmut Kemal İnal'in Son Asır Türk Şairleri ve Mehmet Nail Tuman'ın Tuhfe-i Nâilî adlı eseri yukarıda ismini zikrettiğimiz Fahri Fındıkoğlu'nun Erzurum Şairleri'nden yararlanmıştır (Erkal, 2002: 127).

Fahri Fındıkoğlu, Nâtıkî'nin Hicrî 1200-1210 tarihleri arasında doğduğunun tahmin edildiğini, eserlerinden, Rus istilasından önce Ahıska tarafından Erzurum'a göçen bir aileye mensup olduğunun anlaşıldığını

2 Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *Erzurum Şairleri,* İstanbul, 1927. Kısaltmalar: M. (Miladî), H. (Hicrî), ö. (ölüm tarihi), bkz. (bakınız), Yay. (yayın(lar)ı), G. (Gazel), K. (Kasîde), R. (Rubai). Makaleye alınan şiirlerin künyesi; nazım şeklinin kısaltması, nazım şeklinin divandaki numarası/beyit numarası şeklinde gösterilmiştir. Örneğin, G. 61/5 ibaresi, *Nâtıkî Divanı*'nın 61. gazelin 5. beytini ifade etmektedir.

3 Abdulkadir Erkal, "Ahmed Dursun Natıki ve Divanı Üzerine", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* Sayı 20, Erzurum, 2002, s.127-137. Abdulkadir Erkal, makalesinin ilk sayfasında Nâtıkî'den bahseden kaynaklar olarak şunları zikreder: "Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *Erzurum Şairleri,* İstanbul 1927, s. 58-63; Murat Uraz, *Halk Edebiyatı Şiir ve Dil Örnekleri,* İstanbul 1933, s. 30; Mehmet Nail Tuman, *Tuhfe-i Naili, -Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri-,* Tıpkıbasım, İstanbul 2001, C. 2, s. 1015; İ. Mahmut Kemal İnal*, Son Asır Türk Şairleri,* C.2, İstanbul 1988, s. 1109-1111; Hasan Ali Kasır, *Erzurum Şairleri,* İstanbul 1999, s. 7477; Metin Özarslan hazırladığı "Erzurum Âşıklık Geleneği" isimli çalışmasında Nâtıkî'yi "Hayatta Olmayan Âşıklar" bölümü altında bir halk Âşığı olarak tanıtmıştır. Her ne kadar Nâtıkî'nin hece vezni ile yazmış olduğu şiirler mevcutsa da o bir divan şairidir (Bk. Metin Özarslan, *Erzurum Aşıklık Geleneği,* Akçağ yay., Ankara 2001, s. 363)."

kaydeder (Fındıkoğlu, 2010: 63). Nâtikî'nin Divan'ının sonunda yer alan, eserin müstensihi tarafından yazılan Ahmed Dursun Nâtikî'nin hâl tercümesinden hareket eden Abdulkadir Erkal; asıl adı Ahmed Dursun olan Nâtıkî'nin, Ardahan'ın Dedegül köyünde H. 1199/M. 1785 yılında doğduğunu ifade eder (Erkal, 2002: 128). Ahmed Dursun'un hâl tercümesi Divan'ın 72a, 72b, 73a varaklarında yer almaktadır.

Buna göre şairimiz 19. yüzyıl şairleri arasında gösterilebilir. Erkal ayrıca; babasının adının İshak bin Halil olduğunu, on beş yaşına kadar köyünde okuduğunu, sonra Kars'ta tahsiline devam edip Kars müftüsü Hacı Süleyman Efendi'den icazet aldığını, 1817 yılında 33 yaşında iken Erzurum'a gelen Nâtıkî'nin, burada Lala Paşa Camiinde vaaz etmeye başladığını ve Karslı Vaiz Dursun Efendi diye tanındığını belirtir. Abdulmecid'e sunduğu iki eserinden dolayı kendisine maaş bağlandığını ve Erzurum'a müftü tayin olunduğunu, on bir sene müftülük yaptıktan sonra 1857'de azledildiğini, azlinden sonra ölümüne kadar hayatını seyahatle geçiren Nâtıkî'nin, yeniden Erzurum'a döndüğünü ve 1863 yılında vefat ettiğini ve Erzurum'da Karskapı mezarlığında medfun olduğunu beyan eder (Erkal, 2002: 128). Hâl tercümesindeki bilgilere bakılacak olursa Ahmed Dursun Nâtıkî'yi klasik edebiyatımızın âlim şairleri arasında saymak gerekir.

Fındıkoğlu ise, birçok icazetnameler alan Nâtikî'nin, tahsilini Erzurum medreselerinde yaptığını, Nâtıkî'nin torunlarından Erzurum muhasebe memuru Canip Bey'in, Ahmet Dursun Efendi hakkında kendisine; Nâtikî'nin Erzurum'da doğduğunu, İstanbul ve Rumeliye defalarca seyahat ettiğini, zamanının vezirleriyle, padişahlarıyla görüştüğünü, zamanın en kuvvetli bir mantık hocası, en mahir bir aruzcusu olduğunu, Nâtikî'ye "Koca Müftü" dendiğini, bugün bile bu ad ile tanındığını bizzat söylediğini aktarır (Fındıkoğlu, 2010: 63-64). Kıt'a nazım şekliyle ve aruzun Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün kalıbıyla yazılmış, mantık ilminin bir dalı olan kıyasın mod (darb) ve şekilleri üzerinde durduğu bir şiir yazmıştır. Ahmed Dursun'un sadece bir alanla ilgili değil, birçok alanla ilgilendiği ve bu alanlarda hocalık vasfına sahip olduğu görülmektedir (Erkal, 2012: 1181).

Erkal, "Bu hâl tercümesinde müstensih, Nâtıkî'nin hayatının tüm ayrıntılarını yansıtmış ve eserlerini dahi nasıl oluşturduğunu, hangi eserlerin şerhi olduğunu belirtmiştir. Bu Divan'ın istinsah edildiği tarihte Nâtıkî'nin hayatta olması ve bu nüshanın Sultan Abdulmecid'e sunulması burada verilen bilgilerin doğruluğunu teyit etmeye yeter bir sebeptir."

diyerek müstensih tarafından divanın sonuna yazılan hâl tercümesinin[4] doğruluğunu dile getirir (Erkal, 2002: 129).

Z. Fahri Fındıkoğlu, Nâtıkî'nin torunlarından ve Erzurum muhasebe memurlarından Canib yukarıda Canip yazılmış Bey'in kendisine tedkik için Nâtıkî'nin Divan'ını verdiğini beyan eder (Fındıkoğlu, 2010: 135). Fındıkoğlu elindeki Divan'ın başında bir Tevhid olduğunu dile getirir (Fındıkoğlu, 2010: 65). İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde 1225 numaralı Nâtıkî Divanı'nın başında böyle bir Tevhid bulunmamaktadır. Bu sebeple Z. Fahri Fındıkoğlu'nun elindeki nüsha İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan Nâtıkî Divanı ile aynı değildir.

Erkal da bu kanaatini şu şekilde açıklar: "Bizim elimizdeki Divan'ın başında Tevhid bulunmamaktadır. Tespitimize göre elimizdeki bu nüsha Fındıkoğlu'nun gördüğü nüsha değildir. Çünkü Fındıkoğlu'ndaki bu nüsha olsaydı, divanın sonundaki hâl tercümesinden haberdar olacak ve Nâtıkî'nin Ardahanlı olma ihtimali üzerinde de duracaktı." (Erkal, 2002: 131).

Nâtıkî'nin eserleri üzerine günümüze kadar yazılan hiçbir kaynakta bilgi bulunmamaktadır. Hatta Divan'ın dışında eseri olup olmadığı dahi bilinmemektedir. Divan'ın sonunda bulunan hâl tercümesinde eserleri üzerinde ayrıntılı olarak durulmuş ve isimleri ayrı ayrı kaydedilmiştir. Aşağıda verdiğimiz eser isimleri bu hâl tercümesinden alınmıştır. Burada bahsedilmeyen bir eserini (Şerh-i Hediyyetü's-Sıbyan) ise Abdulkadir Erkal Türk Dil Kurumu Kütüphanesi'nde tespit etmiştir. (Erkal, 2002: 131)

Yine Fındıkoğlu şairin diğer eserlerinin isimlerinden habersiz olduğunu açıklar. Oysa İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde 1225 numarada kayıtlı Nâtıkî Divanı nüshasında yer alan terceme-i hâl bölümünde Nâtıkî'nin eserleri üzerinde genişçe duruluyor. Nâtıkî hakkında hazırlayacağı küçük bir etüdü yakında neşredeceğini, o zaman şairin gerek hayatı, gerek eseri ve eserinin muhtelif bakımlardan tedkiki daha etraflıca anlaşılacağını ilan etmesine rağmen bu Divan neşredilememiştir (Fındıkoğlu, 2010: 135). Fındıkoğlu'nun elindeki nüshaya ne olduğu bilinmemektedir. Divan'da aruz veznini kullanırken oldukça zorlandığı, vezin bozuklukları ve ahenk kusurlarını oldukça fazla yaptığı görülmektedir (Erkal, 2002: 131).

4 Hâl tercümesi için İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde 1225 numaralı yazmaya bakılabilir.

Nâtıkî'nin Divan dışındaki eserleri:

2- Mecma'ü1-Fevâid ve Ma'den'ül-Feraid: Bu eser konusu nahiv olan bir eserin şerhidir.

3- Kirâse-i Nâtıkâ: "Lugat-ı Hâcib" isimli Farsça eserin şerhidir.

4- Terceme-i Nâtıkî: İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin "Maksûd" adlı bir eserinin tercüme ve şerhidir.

5- Nazm-ı Nâtıkî: "Bâb-ı Sürût Risalesi"nin üç bölüm hâlinde nazma çevrildiği bir eserdir.

6- Takrizât-ı Ebyât: Dibacesi Sultan Abdulmecid'e sunulmuş bir eserdir. "Muhtasar-ı Ma´anî" isimli eserin her beytini takriz etmiş ve hangi bahrlerden geldiğini şerh etmiştir.

7- Şerh-i Hediyyetü's-Sıbyan: Bu Eser Türk Dil Kurumu Kütüphanesi'nde 194 nolu numarada Ahmed Dursun Nâtıkî adına kayıtlı bulunmaktadır. 46 yaprak, 19 satırlı olan eser Vezir-i Azam Hüsrev Mehmed Paşa adına şerh edilmiş bir eserdir. Ayrıca Nâtıkî'nin Divan'ında Hüsrev Mehmed Paşa adına yazmış olduğu bir kasidenin de mevcudiyeti bu eserin Nâtıkî'ye ait olduğunu gösterir (Erkal, 2002: 131).

2.2. Nâtıkî Divanları ve Nüshaları

Türkiye kütüphanelerinde Nâtık/Nâtıkî'ye ait dört divan nüshasına rastlamaktayız. Bunlar hakkında bilgi vermekte yarar görmekteyiz:

1. Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi 825 numarada kayıtlı nüsha:

Yâ men e´imme nûrehu'l-arz ve's-semâ
İrmez kemâl-i zâtuna idrâk-i ezkiyâ

beyti ile başlar.

Elün çek Nâtıkî halk-ı cihândan
Dime yâ îne yâhûd âna n'oldu

beyti ile sona erer.

Sırtı kahverengi meşin, üstü ebru kaplı cilt içerisinde bulunan nüshada istinsah kaydı yer almaz. Bu nüsha nesta´lik hatla kaleme alınmıştır. Eserin kâğıdının ölçüsü 195x132 ve 140x85 mm.dir. 2 sütunlu, 15 satırlı, 86 varaktan meydana gelen eserde âharlı kâğıt kullanılmıştır.

Bazı yapraklarda rutubet izine rastlanır. Eserde Nâtıkî'nin yanı sıra Fâtihî, Nizâmî, Sûzenî, Nergisî, Fehim, Yahya ve Rûhî gibi şâirlerin şiirleri mevcuttur**.**

2. Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi 963 numarada kayıtlı nüsha:

Fi zücâci'l-´ışk-ı nûrun işraka
Gösterür ´uşşâka misbâh-ı likâ

beyti ile başlar.

Kıble-i erbâb-ı hâcât ola şâhâ merkâdün
Ber-murâd ola kapunda tâyifîn ü ´âkifîn

beyti ile sona erer. İstinsah kaydı bulunmayan eser nesih hatla yazılmıştır. Bu nüsha 138 varaktan oluşur. 213x143 ve 144x95 mm. ölçüsündedir. 15 satırdan teşekkül eden eserde aharlı krem bir kâğıt kullanılmıştır. Kırmızı mürekkepli cetveli olan nüsha ciltsizdir.

3. Köprülü Yazma Eserler Kütüphanesi Mehmed Asım Bölümü Yazma 727/1 numarada kayıtlı nüsha:

Fi zücâci'l-´ışki nûrun işraka
Gösterür ´uşşâka misbâh-ı likâ

beyti ile başlayıp,

Her ders kim olmadı hurûf-ı ´aşkun
Vallâhi galat okındı billâhi galat

beyti ile biter.

İstinsah kaydının yer almadığı nüsha, 30 varaktan meydana gelir. 2 sütunda 12 satır hâlinde yazılmıştır.

4. Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 8858 numarada kayıtlı nüsha:

1a sayfasının yanındaki sayfada "Divân-ı Natıki (1785-1863) ele geçen ikinci nüsha. 1. Nüsha İst. Ün. Ktp. T. No: 1225" ibaresi yazılıdır. Bu ibareyi kaleme alan yazmanın Ahmed Dursun Nâtıkî'ye ait olduğunu zannetmiştir. Eser 2a sayfasından itibaren

Gâh olur İskender u Cemden serîr-i haşmeti
Geh virür kasr-ı cihânı ´Âda vü Şeddâda çarh

beyti ile başlayıp

Zihî destân-ı nazmun Nâtıkî Bû Zerr-i mihründür
Anun'çün mahz-ı hikmetdür hüner bâbında reftârı

beyti ile sona erer.

Baş tarafı eksik olan nüsha şemse ve zencirekli kahverengi meşin bir cilde sahiptir. Şirazesi dağılmıştır. Müstensihi Hacı Mahmud olarak kayıtlıdır. İstinsah tarihinin bulunmadığı bu yazma, nesih hatla kaleme alınmıştır. Ölçüsü 205x135 ve 150x85 mm.dir. Eser, 2 sütunlu, 19 satırlı, 37 varaktan oluşur. Suyolu filigranlı kâğıt kullanılmıştır.

5. İstanbul Üniversitesi Yazma Eserler Kütüphanesi'nde 1225 numara ile kayıtlıdır. Bu nüsha Ahmed Dursun Nâtikî'ye aittir. Bu yüzden bu nüsha hakkında bilgi verilmemektedir.

Yukarıda kaydedilen nüshalar http://www.yazmalar.gov.tr/basit-arama?q=AHMED+DURSUN adresinde Ahmed Dursun Nâtıkî adına kayıtlıdır.

Nâtıkî Divanı Üzerine Yapılan Tezler:

1. Sait Özer, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2006 yılında Nâtıkî Dîvânı (Karşılaştırmalı Metin-İnceleme) başlıklı bir yüksek lisans çalışması yapmıştır. Tez; 1) Nâtıkî'nin Hayatı, 2) Edebî Kişiliği, 3) Dîvân'daki Nazım Şekilleri, 4) Nazım Şekillerinin Değerlendirilmesi, 5) Nüsha Tavsifleri, 6) Arapça Manzumeler, 7) Edebi Sanatlar, 8) Muhteva İncelemesi, 9) Değerlendirme, 10) Bibliyografya, 11) Metin Kurmada İzlenen Yol, 12) Dîvân Metni, 13) Sistematik Metin İndeksi (Şahıs, Mekân, Eser) bölümlerinden oluşur.

Tez yazarı "Nüsha Tavsifleri" bölümünde (Özer, 2006: 34-36) Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi 825 numarada kayıtlı nüsha, Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi 963 numarada kayıtlı nüsha ve Süleymaniye Kütüphanesi Mustafa Asım Bölümü Yazma 727/1 numarada kayıtlı nüsha hakkında bilgi verir.

Yazar; Süleymaniye'de bulunan nüshada hem şiir sayısı az, hem de redif ve kâfiye noksanlarından tutun kelime ve mısra eksikliklerine kadar pek çok sorun olduğundan bu nüshayı edisyon-kritik çalışmasının dışında

bıraktığını belirtir. Fakat edisyon-kritiğe tabi tuttuğu nüshaların her ikisinde de olmayan bir gazel ile (342. gazel) yine bir adet nâ-tamam gazel görünümündeki gazeli tamamlayan beyiti (224. gazel 4. beyit.); başka bir gazelde A ve B'de olmayan bir beyiti (123. gazel 5. beyit.) çalışmaya dâhil ettiğini; bunları da dipnotta gösterdiğini dile getirir. Tez yazarı; metin kurulurken, yazım hatalarına sık rastlamasına rağmen içinde daha fazla şiir bulunan Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesindeki A olarak isimlendirdiği nüshayı (Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi 963 numarada kayıtlı nüsha) esas aldığını açıklar (Özer, 2006: 34-35).

Tez müellifi; Şakâyık-ı Nûmânîye Zeyilleri, edebiyat tarihleri, ansiklopediler, tezkireler vs. edebiyatın temel kabul ettiği pek çok kaynağa müracaat etmelerine rağmen, Nâtıkî'nin hayatı hakkında herhangi bir bilgiye rastlayamadıklarını dile getirir. Daha sonra: "Nâtıkî adında bir şairimiz var, ancak bu Nâtıkî XVIII. yüzyılın sonu XIX. yüzyılın ikinci yarısında yasayan Ahmet Dursun Nâtıkî'dir. Bu Nâtıkî ile bizim çalışma konumuz olan Nâtıkî arasında şiirleri incelendiğinde bir bağlantının olmadığı tespit edilmiştir." (Özer, 2006: 1) der.

Müellif, Nâtıkî'nin hayatı hakkında olmasa da sanatı hakkında en doyurucu bilgileri kütüphanelerimizde üç yazma nüshasına ulaştıkları Divan'ın verdiğini söyler. Sonra Nâtıkî'nin Divan'ındaki bazı beyitlerden yola çıkar. Eserde ikinci kasîdede yer alan 40. beyitte bir tarihi örnek olarak kaydeder:

Bilmege sâl-i cülûsını o şâhen-şâhun
Düşdi târîh ana nusret ü ´azm ü ikbâl (K. 2/40)

Yukarıdaki beyitte zikredilen tarih H. 1003/M. 1595'e karşılık gelir. Bu beyitten sonra müellif: "Ortaya çıkan tarih Osmanlı padişahlarından Sultan III. Mehmed'in tahta çıkış tarihidir. Yine kasîdelerden biri (5. kasîde) "Sinan Paşaya Kasîde" başlığıyla dîvânda yer almaktadır. III. Mehmed döneminde sadrazamlık yapan iki Sinan Paşa vardır. Bunlardan Cağaloglu Yusuf Sinan Paşa 27.10.1596-5.12.1596 tarihleri arasında sadrazamlık yapmıştır; diğeri Koca Sinan Paşadır. Koca Sinan Paşa değişik tarihlerde birkaç kez sadrazamlık yapmış olmasına rağmen bizim için önemli olan 7.7.1595-03.04.1596 tarihleri arasında sadrazamlık yapmış olmasıdır. Sultan III. Mehmed'in tahta çıktığı tarih olan 27.01.1595 tarihi göz önünde bulundurulursa bu tarihe en yakın tarihte sadrazam olan Koca Sinan Paşanın 5. kasidenin muhatabı Koca Sinan Paşa olduğu kuvvetle muhtemel gözükmektedir. Ancak biz yine de yeni bilgi ve belgeler

bulununcaya kadar bu isim tespitine ihtiyatlı yaklaşıyoruz." (Özer, 2006: 1-2) değerlendirmesini yapar.

Müellifin, Nâtıkî'nin ne zaman (1595'li yıllarda) yaşadığına dair ipuçlarından birisi de Divan'da yer alan Mehmed Paşa övgüsünde yazılmış olan 4. kasidedir. Müellife göre kasidede methedilen şahıs Mehmed Paşa yine Sultan III. Mehmed'in sadrazamlarından Lala Mehmed Paşa olmalıdır. Nâtıkî'nin hayatı ile ilgili, divandan çıkardığı sonuçlar doğrultusunda, son cümle olarak şunu söyler: "Nâtıkî; Fûzûlî, Bâkî, Hayâlî, Nev'î gibi Klâsik Türk şiirinin devlerinin yaşadığı bir dönemde XVI. yüzyılda yaşamıştır. Sanıyoruz ki bu durum onun şöhretinin yayılmamasında en önemli etken olmuştur." (Özer, 2006: 2)

2. Veli Sarıkaya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2006 yılında Nâtıkî Dîvânı (Gazeller Kısmı, İnceleme Metin) başlığını taşıyan bir yüksek lisans çalışması yapmıştır (bkz. Sarıkaya, 2006). Tez üç bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde şairin hayatı, eseri ve edebî şahsiyeti yer alır. İkinci bölümde eserin nüshaları, şekil özellikleri, sanatı dil ve üslup özellikleri, vezin, kafiye-redif ve transkripsiyon alfabesi ikinci bölümde ele alınır. Üçüncü bölüm ise gazeller, bibliyografya ve indekse ayrılmıştır. Bu çalışmada 399 gazel vardır.

Yazar; üzerinde çalıştığı Divan'ın, Nâtıkî mahlasını kullanan şairi ile ilgili kaynaklarda çok açık ve kesin bir bilgiye rastlanmadığını; kaynaklarda Ahmet Dursun Nâtıkî (ö. 1863) adında Erzurum'da müftülük de yapmış olan bir şairden bahsedildiğini; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde 1225 numarada yer alan Divan ile üzerinde çalıştığı Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesindeki 825 ve 963 numaralı nüshaları karşılaştırdığında farklı eserler olduğunu tespit ettiğini; her iki Nâtıkî'yi de karşılaştırdığını dile getirir. Daha sonra müellif; kaynaklarda Ahmet Dursun Nâtıkî Efendi'den başka Nâtık mahlasını kullanan Nâtık Mehmet Çelebi isminde kâtiplik yapmış ve emeklilik sonrası sarraflıkla, aktarlıkla uğraşmış bir şairden söz edilmekte olduğunu, bu şairin kendi el yazısı ile şiirlerinin İbnü'l Emin Kütüphanesi 3590 numaralı yazmada bulunduğunun belirtildiğini, ancak adı geçen kütüphanenin İstanbul Üniversitesine devredilmiş olduğunu, anılan numarada böyle bir esere rastlanmadığını ifade eder (Sarıkaya, 2006: 1).

Üzerinde çalıştığı Divan'ın istinsah tarihinin 18. yüzyıl olarak belirtildiğini, Ahmet Dursun Nâtıkî'nin ise 19. yüzyılda yaşadığını kaydeden müellif, bu durumun, Nâtıkî mahlasını kullanan birden fazla

şairin olduğu sonucunu desteklediği iddiasını taşır (Sarıkaya, 2006: 1).

Müellif, şairin nerede ve hangi tarihte doğduğunun bilinmediğini, Divan'daki 396 numaralı gazelden hareketle Nâtıkî'nin Bektâşîliğe yakın olduğunun söylenebileceğini beyan eder. Sonuç olarak da, üzerinde çalıştığı eserin şairi Nâtıkî Efendi'nin; Erzurumlu Ahmet Dursun Nâtıkî olmadığını ifade edebileceğini ifade eder (Sarıkaya, 2006: 1).

Tezin sonuç bölümünde yazar; üzerinde çalıştığı Nâtıkî'nin, bu mahlası kullanan diğer şair Erzurumlu Ahmet Dursun Nâtıkî'den ayrı bir şair olduğunu, Erzurumlu Ahmet Dursun Nâtıkî'nin 19. yüzyılda yaşadığının bilindiğini, Divan'ın Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi 825 numarada kayıtlı nüshada bulunan H. 1148/M. 1735 tarihinin, istinsah veya tertip tarihi olup olmadığı kesin olmamakla birlikte, üzerinde çalıştığı Nâtıkî'nin 18. yüzyıl şairi olma ihtimalinin yüksek olduğunu dile getirir. Yazar, tesis ettiği Divan metninden hareketle Nâtıkî'nin doğum tarihi, doğum yeri, tahsili, bir tarikata bağlı olup olmadığı gibi bilgilere rastlanamadığını ancak 396 numaralı şiirinden yola çıkarak şairin Bektâşîliğe meyilli olduğunun düşünülebileceği kanaatini taşır (Sarıkaya, 2006: 412).

3. Saliha Akbulut, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2004 yılında Nâtıkî Divanı İnceleme, Metin başlığını taşıyan bir yüksek lisans çalışması yapmıştır (bkz. Akbulut, 2004). Tez üç bölümden oluşur. Birinci bölüm "Nâtıkî Hayatı-Sanatı-Divanı" başlığını taşır. İkinci bölüm "Şekil ve Muhteva Özellikleri"ne ayrılmıştır. Üçüncü bölümde ise "Tenkitli Metin" yer alır. Tez yazarı Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesindeki 825 ve 963 numara ile kayıtlı nüshalar üzerine tezini inşa etmiştir. Daha hacimli olması bakımından Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesindeki 963 numara ile kayıtlı nüshayı esas almıştır.

Tez yazarının tezin ön sözünde yer alan: "18. yüzyılda birinci derecede önemli şairlerin yanında isminden çok fazla bahsettiremeyen şairlerimiz de mevcuttur. İşte biz bu şairlerimiz arasında yer alan ve bugüne kadar Divan'ı üzerinde ciddi bir araştırma yapılmamış bulunan Nâtıkî'yi ve eserini ele alarak Divan'ını transkripsiyonlu metnini oluşturmayı tez konusu olarak seçtik." (Akbulut, 2004: 5) ifadesinden Nâtıkî'yi 18. yüzyıl şairi olarak saydığı anlaşılmaktadır.

Yazar, birinci bölümde Nâtıkî'nin hayatını, sanatını ve Divan'ını ele alır. Daha bu bölümün başında klasik kaynaklarda Nâtık ya da Nâtıkî mahlaslı dört şair tespit ettiğini kaydeder. Ancak yazar inceleme konusu

olarak ele aldığı Nâtıkî Divanı'nın bu dört şairden farklı bir Nâtıkî olduğuna karar verir. Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesindeki 963 numara ile kayıtlı nüshadaki "Bilmege sâl-i cülûsını o şâhen-şâhun/Düsdi târih ana nusret ü ´azm ü ikbâl" beytinde düşülen tarihe göre, Nâtıkî'nin H. 1003/M. 1594 yıllarında yaşadığının anlaşıldığını belirtir. Daha sonra kaynaklarda adı geçen Nâtıkîler hakkında bilgi verir (Akbulut, 2004: 5).

İlk olarak Edirne'de doğan ve H. 1129/M. 1717 tarihinde ölen Nâtıkî hakkında bilgi verir. Daha sonra şiirinden örnekler kaydeder. İkinci olarak 18. yüzyıl şairlerinden olduğu varsayılan Ahmed Dursun Nâtık Efendi hakkında bilgi ve şiirlerinden örnekler verir. Acem asıllı olup tarih ve kaside söylemekte üstad olan, bir ara Bağdat'a giden Nâtıkî'yi ise üçüncü sırada kaydeder. Dördüncü sırada ise Acem şairlerinden olan, tarih ve kaside söylemekte büyük kudret sahibi olan Nâtıkî yer alır. Yazarın üçüncü ve dördüncü sırada bahsettiği Nâtıkîlerin aynı şairler olmaları muhtemeldir.

2.3. Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi 825 ve 963; Süleymaniye Kütüphanesi Mustafa Asım Bölümü Yazma 727/1 ve Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 8858 Numarada Kayıtlı Divan Nüshaları Hangi Nâtıkî'ye Ait?

Yukarıda tez yazarlarının Nâtıkî Divanı ile ilgili tespitlerini belirtildi. İfadeleri kısaca özetlemekte fayda bulunmaktadır. Akbulut, Divan'daki kasidede yer alan bir tarih beytinden yola çıkarak1595 tarihine ulaşır ve Nâtıkî'nin bu tarihlerde yaşadığını belirtir.

Sarıkaya ise eserde yer alan 396 numaralı gazelden hareketle Nâtıkî'nin Bektaşîliğe yakın olduğunu ve onun 18. yüzyıl şairi olma ihtimalinin yüksek olduğunu kaydeder.

Özer'in, kendi ifadesinden, Nâtıkî'yi 18. yüzyıl şairi saydığı anlaşılmaktadır. Tezin başka bir bölümünde ise kasidede yer alan tarih beytinden hareket eden müellif, Nâtıkî'nin H. 1003/M. 1594 yıllarında yaşadığının anlaşıldığını kaydeder.

Görüldüğü üzere araştırmacılar Nâtıkî Divanı'nda bulunan kasidedeki tarih beytinden Nâtıkî'nin 1595 yıllarında hayatta olduğunu tespit etmişler; ancak onun nereli olduğu, nasıl bir hayata ve mizaca sahip olduğu, şiirini hangi anlayış doğrultusunda inşa ettiği gibi mevzulara cevap verememişlerdir.

Şimdi Nâtıkî Divan'ının hangi Nâtıkî'ye ait olabileceğine dair fikir yürütelim.

Kaynakların Değerlendirilmesi

Divan'da istinsah kaydı var mı diye bakılmalıdır. İstinsah kaydı da şairimizin hangi yüzyıla ait olduğuna dair fikir vermeyebilir. Çünkü Divan nüshasının şairin vefatından yüzyıllar sonra kaleme alınmış olma ihtimali vardır. Bu sebeple kanaatimizce ilk başvurulması gereken kaynak, edebiyat tarihi hüviyetinde olan tezkirelerdir. Tezkirelerde Nâtık ya da Nâtıkî mahlaslı şairler ile ilgili bilgilere müracaat etmeliyiz. Safâyî, Nuhbeti'l-âsâr min fevâ'idi'l-eş´âr (y. H. 1132/M. 1720), Sâlim, Tezkire-i Şu´arâ, Beliğ (18. yy.), Nuhbetü'l-âsâr li-zeyli Zübdeti'l-eş´âr (18. yy.), Ârif Hikmet, Tezkire-i Şu´arâ (19. yy.) adlı tezkirelerinde Nâtık /Nâtıkî mahlaslı şairler ile ilgili bilgi verdiklerini görmekteyiz.

Sırasıyla bu tezkirelerdeki bilgilere, amacımızın dışına çıkmamak kaydıyla, kısaca bakmakta yarar vardır. Safâyî (Çapan, 2005: 627-628), adının Mehmed olduğunu, Edirneli olduğunu ve asrın (18. yüzyıl) şairlerinden olduğunu kaydeder. "Der-medh-i Halebli-zâde" başlıklı bir şiirini örnek olarak verir. Şiirin matla'ı aşağıdaki gibidir:

Gördüm ahşâma yakın mâh-ı cebîn bir çelebi
Subh-ı sâdık gibi togdu dile mihr-i talebi

Safâyî, Nâtık'ın bir gazelini tezkiresine koyar. Şiirin ilk beyti şu şekildedir:

Ne hoşdur ´ârız-ı dil-berde zülf-i ´anber-bû
Buhûr-ı Meryem olursa ´aceb midür gîsû

Seyyîd Yâsin adında doktorun ölümü üzerine kaleme alınan tarihteki son beyit şöyledir:

Göricek ´aczini târîhini dedim Nâtık
Rûhuna okuyalım Fâtiha Seyyîd Yâsin (sene:1126)

Yukarıya kaydettiğimiz şiirlerden hiçbiri Nâtıkî Divanı'nda yer almaz. İhtiyatlı olmak kaydıyla, Nâtıkî mahlaslı şairimizin Safâyî tezkiresinde nitelikleri ve bazı şiirleri verilen şair olmadığını söyleyebiliriz.

Sâlim tezkiresinde (İnce, 2005: 638), adının Mehmed ve Edirneli

olduğu, sene bin yüz yigirmi tokuz (ö.1717) tarihinde öldüğü ifade edilir. Nâtık'ın bir gazelinden, Safâyî de aynı şiiri örnek vermişti, ilk üç beyti örnek olarak verir. İlk beyti aşağıya alıntıyoruz:

Ne hoşdur ´ârız-ı dil-berde zülf-i ´amber-bû
Buhûr-ı Meryem olursa ´aceb midür gîsû

Beliğ (Abdulkadiroğlu, 1999: 426-427) de yukarıda adları zikredilen tezkireler gibi Nâtık'ın Edirneli olduğunu, bin yüz yigirmi tokuz senesinde vefat ettiğini söyler. Çeşitli şiirlerinden bazı parçaları ve tek bir beyti örnek olarak kaydeder. Bu şiirlerin ilk beyitlerini ve tek bir beyit olarak verilen şiir parçasını aşağıya kaydediyoruz. Ancak bu şiirlerin de Nâtıkî Divanı'nda bulunmadığını belirtelim:

Dilâ o serve leb-i cûy-bâr lâzımdur
Sen eyle seyl-i sirişküni nisâr lâzımdur

*

Reftârını gören didi yârun reviş budur
Gitdükce hoş hırâm olur ol gösteriş budur

*

İtdi cânân nüsha-i mihr-i vefâyı şüst ü şû
Eyle ey dil sen dahi dest-i recâyı şüst ü şû

*

Ne hoşdur ´ârız-ı dil-berde zülf-i ´amber-bû
Buhûr-ı Meryem olursa ´aceb midür gîsû

*

Togrulukda kadd-i cânâna müşâbih gör(me)miş
Sarmaga tîri kemâna açsa n'ola âguşın

*

Gönül sûzân olur fikr-i ruh-ı cânâna düştükce
Yanar şem´-i şebistân üstine pervâne düştükce

Ârif Hikmet, tezkiresine (Çınarcı, 2007: 102) aldığı Nâtık, Acem

şairlerindendir. Kemiksizzâde Mustafa Safvet, Safâyî tezkiresini özetleyerek H. 1197/M. 1783 tarihinde Nuhbetü'l-Âsâr Fî-Fevâ'idi'l-Eş´âr adlı eserini yazar. İki tezkire arasında Nâtık maddesinde tek bir değişiklik göze çarpar. Safâyî tezkiresinde Edirneli Nâtık Mehmed'in ölüm tarihi 1129 olarak kayıtlı iken, Safvet'te (Güzel, 2002: 34) 1126 tarihi yer alır.

Yukarıda adlarını zikrettiğimiz kaynaklarda yer verilen şiirler Divan'da bulunmamaktadır.

Nâtıkî mahlasının içerisinde geçtiği daha eski tarihli bir tezkire de Ahdî'nin kaleme aldığı Gülşen-i Şu´arâ adlı eserdir. Diğer tezkirelerde madde başlığı "Nâtık" ismini taşırken Gülşen-i Şu´arâ'da "Nâtıkî" madde başlığıdır. Diğer tezkirelerde yer almayıp da sadece Gülşen-i Şu´arâ'da adı geçen şâirlerden birisi de Musullu Nâtıkî'dir (Solmaz, 2018: 27). H. 1002/ M. 1593-1594'te Bağdat'ta ölen Ahdî, tezkiresini 16. yüzyılda kaleme almıştır. Bu yüzden Musullu Nâtıkî en geç 16. yüzyılda hayatta olan bir şair olmalıdır.

Ahdî, Nâtıkî hakkında şu bilgileri nakleder:

"Nâtıkî: Musul'dan egerçi erbâb-ı sanâyi´dendür lâkin evkâtın zâyi itmeyüp okıyup yazmadan merd-i kâyil ve zebân-ı Fürs ü Arab'dan kâm hâsıl idüp tekye-gâh-ı cihânda hem-dem-i dervîşân-ı dil-rîş ve hankâh-ı zamânda mahrem-i sûfiyân-ı sâf-kîş olup peyrev-i meşâyih-i ´ızâm ve perverde-i fuzalâ-yı ferhunde kelâmdur. Esrâr-ı güftâr-ı evliyâ ile ´ârif-i billâh ve ma´lûmât-ı hakîkat-nümûn ile fazl-ı Yezdânî'den âgâh olmak ârzûsıyla râh-ı şerî´atde mu´în-i nefsîye refîk ve turuk-ı hakîkatde nutk-ı silsile-i sıddîkdur. Ol dürr-i deryâ-yı fazla mâlik olan tevfîk ile iletüp pesend-i ahrâr ve makbûl-i ebrâr olmışdur. Ebyât-ı hakîkat-nümâsı yârân-ı mutasavvıf yanında mevsûfdur ve kelimât-ı sadakât-fezâsı musaddıkân-ı devrân önünde ma´rûfdur. Kendü vâdîsinde gazeliyyât-ı pür-nikât ile cihângîr ve terci´ u tahmis ü müseddes ile lâ-nazîrdür. Bu gazel anlarundur.

Sirişkün nakdin ey çeşmüm o sîm-endâme ter göster
Kef-i pâyine 'arz it mâcerâyı bir hüner göster

Hemîşe sîne sûzân ol dilâ nâr-ı mahabbetden
Hayâl-i yâre karşu çık şeb-i gamda fener göster

İrürse hançer-i müjgânı bî-bâk ol kaşı rânun
Er ol meydân-ı ´ışk içre siper tutma ciger göster

Kemend-i zülf-i yâri tut mahabbet bahrine gavs it
Ne denli huşk-i leb olsan sadef gibi güher göster

Erbâb-ı nâzdan sermestdür ol gözleri âhû
[ten]ûr-ı sînede ey dil kebâb ol mâhazâr göster

'Adem eyle vücûdun Nâtıkî fikr-i dehân ile
Bu esrâr-ı nihândan gayre sakın bir eser göster" (Solmaz, 2018: 288).

Yukarıdaki bilgiler ışığında Nâtıkî hakkında şunlar söylenebilir: En geç 16. yüzyıl şairi olup Musulludur. Arap ve Fars lisanlarını öğrenmiştir. Yüreği yaralı dervişlerin arkadaşı ve temiz dine sahip sofilerin mahremi olmuştur. Büyük şeyhlerin izinden gitmiştir. Mutasavvıf bir kişiliğe sahiptir. Kendi vadisinde nükteli gazelleriyle cihanın büyük bir kısmında hükmünü yürütmüş; terci-i bend, tahmis ve müseddeslerinin benzeri görülmemiştir.

Yukarıdaki şiir Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi 963 numarada kayıtlı nüshada 26a'da, 825 numarada kayıtlı nüshada ise 36a'da yer alır. Tezlerdeki Divan metinlerinden birinde 113. gazel (Özer, 2006: 346-347), bir diğerinde 105. gazel (Akbulut, 2004: 98) olarak bulunmaktadır. Dolayısıyla Nâtıkî Divanı Musullu Nâtıkî'ye aittir.

Doktora tezimizde 323. şiir "Tercî´-i Mevlânâ Nâtıkî-i Mûsullı" (Kufacı, 2016: 673-680) başlığını taşımaktadır ve ilk beyti aşağıdaki gibidir:

Gevher-i gencîne-i zât-ı Hakuz
Kayd-ı lâyuz gerçi velî mutlakuz

Yukarıdaki terciibent ufak tefek farklarla her iki tezde (Akbulut, 2004: 309-313; Özer, 2006:246-251) de yer almaktadır. Şiirin başlığından Nâtıkî'nin Musullu olduğu bilgisine ulaşılabilir.

Gülşen-i Şu´arâ'da yer alan "... ma´lûmât-ı hakîkat-nümûn ile fazl-ı Yezdânî'den âgâh olmak ârzûsıyla râh-ı şerî´atde mu´în-i nefsîye refîk ..." ibaresi, onun hayatının en azından belli döneminde Hurûfîliğe meylettiği sonucunu çıkarabiliriz. Nâtıkî Divanı'nda hızlı bir tarama yapıldığında onun Hurûfîliğe meyilli olduğu, bunu az ya da çok, ki bu ayrı bir inceleme konusudur, bu öğretiyi sanatına aksettirdiğini söylenebilir. "Erbâb-ı Fazl" tabiri Hurûfîlerin bilhassa kendilerini ifade ettikleri bir tamlamadır.

Aşağıdaki ilk iki beyitte şairin kendini "Erbâb-ı Fazl" içerisinde konumlandırdığını ve bu bakış açısıyla dünyaya baktığını söylemek mümkündür. Aşağıya alıntıladığımız üçüncü ve dördüncü beyitlerdeki otuz iki anlamına gelen "sî vü dü" Hurûfîlerin kâinatı ve dini emirleri açıklamaya çalıştıkları sayılardandır.

Natıkî erbâb-ı fazlun kalmadı bir kıymeti
Arada mahv oldı gitdi kâmil insân el-gıyâs (G. 61/5) (Özer, 2006: 309)

*

Teveccüh neye eylesen gör hakkı
Kim erbab-ı fazla budur iktidâ (G. 7/6) (Özer, 2006: 265)

*

Ey sî vü dü harf şâhid-i isbâtun
Her zerrede gün gibi ´ayân âyatun

Bir nokta durur kitâb-ı mecmû´a-i kevn
Anda ki ´ayân ola kitâb-ı zâtun (R. 53) (Özer, 2006: 585)

*

Gerçi tafsîlle gâyet çok olur nahvle sarf
Likin icmâlle bir nokta durur sî vü dü harf (G. 252/1) (Özer, 2006: 444)

Sonuç

Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi 963 numarada kayıtlı nüsha, Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi 825 numarada kayıtlı nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi Mustafa Asım Bölümü Yazma 727/1 numarada kayıtlı nüsha, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde 1225 numarada kayıtlı nüsha olmak üzere Nâtıkî ya da Nâtık adına kayıtlı dört divan nüshası bulunmaktadır.

Kaynakların taranması sonucunda ilk dört divan nüshasının 16. yüzyıl Divan şairi Musullu Nâtikî'ye ait olduğunu tespit ettik. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde 1225 numarada kayıtlı nüsha ise 19. yüzyıl Divan şairi Ahmed Dursun Nâtikî'ye aittir. Bu tespitte kaynakların, bilhassa edebiyat tarihi ve antoloji hüviyetinde olan tezkirelerin taranması

önemli rol oynadı. Nâtıkî ya da Nâtık mahlaslı şairlerin biyografisinin verildiği tezkireler tarandı. Tek bir tezkire hariç, bu tezkirelerin örnek olarak verdiği şiirlerin Divan'da geçmediği görüldü. H. 1002/ M. 1593-1594'te Bağdat'ta ölen Ahdî'nin 16. yüzyılda kaleme aldığı Gülşen-i Şu´arâ adlı tezkiresinde şairin şiirinden örnek olarak verdiği gazel Divan nüshalarında yer almıştır. Buradan hareketle Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi 963 ve 825 numarada kayıtlı nüshalar, Süleymaniye Kütüphanesi Mustafa Asım Bölümü Yazma 727/1 numarada kayıtlı divan nüshalarının 16. yüzyılda yaşamış Nâtıkî'ye ait olduğu sonucuna ulaşıldı. Aslında tez yazarları Divan'daki bazı şiirlerden şairin 16. yüzyılda yaşadığı sonucunu çıkarmışlardır. Lakin Ahdî'nin tezkiresinde verdiği bilgiler şair hakkındaki belirsizliği ortadan kaldırması ve ilave önemli bilgiler nakletmesi bakımından çok önem arz etmektedir. Bunlara ek olarak araştırmacıların kaynakları eksik taramaları ortak mahlas kullanımında ilave sorunlar ortaya çıkarmıştır.

Gülşen-i Şu´arâ'dan hareket edildiğinde, yukarıda zikredilen divan nüshalarının müellifi olan Nâtikî'nin 16. yüzyıl şairi olduğu bilgisi kesinleşmektedir. Ayrıca şairin memleketi hakkındaki soru işaretini de tezkire müellifi ortadan kaldırmaktadır. Şairimiz Musulludur ve Bağdatlı Ahdî ile hemşehridir. Ahdî Bağdatlı olması sebebiyle Bağdat ve çevresinde yetişmiş şairler hakkında son derece sağlam malumata sahiptir. Bu sebeple Nâtıkî hakkında verdiği bilgilerin de isabetli olduğunu düşünülmelidir. Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi 825 ve 963; Süleymaniye Kütüphanesi Mustafa Asım Bölümü Yazma 727/1 ve Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 8858 numarada kayıtlı Divan nüshaları kataloglarda 16. yüzyılda yaşamış "Musullu Nâtıkî" adına kaydedilmelidir.

Ahdî'nin edebiyat tarihimiz, Nâtıkî'nin hayatı ve sanatı açısından verdiği önemli bilgilerden biri de onun Hurûfîliğe meylinin olduğudur. Ahdî'nin naklettiği bu bilgi Divan'daki bazı şiirlerle de doğrulanmaktadır. Bu bakımdan Nâtıkî Divanı Hurûfîlik araştırmaları açısından da önem taşımakta ve bu açıdan değerlendirilmeye tabi tutulması da gerekmektedir.

Kaynakça

Abdulkadiroğlu, Abdülkerim (1999). *İsmail Beliğ, Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyli Zübdetü'l-Eş'âr.* Ankara: AKM Yay.

Açıkgöz, Namık (1989), "Divan Şairlerinde Mahlas Meselesi", *Milli Eğitim,* 88: 59-63.

Ahmed Vefik Paşa (1876). *Lehce-i Osmânî.* İstanbul: Tabhâne-i Âmire.

Akbulut, Saliha (2004). *Nâtıkî Divanı İnceleme Metin,* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Fatih Üniversitesi.

Aksoyak, İ. Hakkı (2012). "Nâbî'nin Tuhfetü'l-Harameyn'inin Edirneli Nâtık'ın Tuhfetü'l-Harameyn'ine Etkisi: Hikâyeler, Gelenekler, İnanışlar…", *Milli Folklor.* (59): 9-23.

Aksoyak, İsmail Hakkı (2013). "Nâtık (Nâtıkî), Edirneli Celilîzâde" Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1037. Erişim Tarihi: 17.11.2018.

Aksoyak, İsmail Hakkı (2013). "Nâtıkî" Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=7387. Erişim Tarihi: 17.11.2018.

Akün, Ömer Faruk (1995). "Divan Edebiyatı". *DİA.* C. 9. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları. s. 389-427.

Canım, Rıdvan (1995). *Edirne Şairleri.* Ankara: Akçağ Yay.

Çakıcı, Bilal (2008). "Metinden Hareketle Edebiyat Tarihi: Fedaî Divanı Örneği", *I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu (23-26 Ekim 2007) Bildirileri,* Isparta, s. 149- 154.

Çapan, Pervin (2005). *Mustafa Safâyî Efendi Tezkire-i Safâyî,* İnceleme-Metin-İndeks. Ankara: AKM Yay. 230-233.

Devellioğlu, Ferit (1993), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat,* Ankara: Aydın Kitabevi Yay.

Erdoğan, Mustafa (2009): "Divan Şiirinde Ortak Mahlas Sorunu ve Kabûlî Örneği" *Erdem,* S. 53, s. 55-81.

Ergun, Sadeddin Nüzhet (1936). *Türk Şairleri,* C. II, İstanbul.

Erkal, Abdulkadir (2002): "Ahmed Dursun Natıki ve Divanı Üzerine",

A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 20, s. 127-137.

Erkal, Abdulkadir (2013). "Nâtıkî, Ahmed Dursun" Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=183. Erişim Tarihi: 17.11.2018.

Genç, İlhan (2000). *Esrar Dede*, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye,* Ankara: AKM Yay.

Gölpınarlı, Abdülbâki (1983). *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik,* İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri.

Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri (2010). *Erzurum Şâirleri.* (akt. Abdulkerim Dinç). Ankara: Erzurum 2011 Dünya Üniversiteler Kış Oyunları Serisi.

İnce, Adnan (2005). *Tezkiretü'ş-Şu'arâ Sâlim Efendi.* Ankara: AKM Yay. 338-343.

İsen, Mustafa (1997), *Ötelerden Bir Ses,* Ankara: Akçağ Yay.

İsen, Mustafa (1994), *Künhu'l-ahbâr'ın Tezkire Kısmı,* Ankara: AKM Yay.

İnal, İ. Mahmut Kemal (1988). *Son Asır Türk Şairleri,* C. II, İstanbul.

Karavelioğlu, M. Ali (2010), "Türk Edebiyatında Aynı Mahlası Kullanmış Olan Şairlerin Karıştırılması Meselesi", *Journal of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları),* 34II, Harvard Aralık, 183-195.

Kalpaklı, Mehmet (2001). "Divan Şiirinde Mahlas Üzerine". *Kitap-lık Dergisi,* S. 45, s. 254-259.

Kasır, Hasan Ali (1999). *Erzurum Şairleri,* İstanbul.

Kılıç, Filiz (hzl.) (2010). *Âşık Çelebi, Meşâirü'ş-şuarâ,* İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yay.

Koz, M. Sabri (1987). "Aşık Edebiyatımızda Ortak Mahlaslar Sorunu", *I. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri Bildirileri,* Eskişehir: Yunus Emre Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, s. 169-179.

Kufacı, Osman (2016). *Millet Kütüphanesi Ali Emiri Manzum Eserler Bölümü 543 Numarada Kayıtlı Şiir Mecmuası (İnceleme-Metin).* Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kurnaz, Cemal-Tatcı, Mustafa (2001). *Mehmed Nail Tuman Tuhfe-i Nâilî Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri,* C. II, Ankara: Bizim Büro Yay.

Kurtoğlu, Orhan (2006). "Divan Şiirinde Mahlas Değiştiren ve Birden Fazla Mahlas Kullanan Şairler", *Bilig,* S. 38, s. 71-91.

Muallim Naci (Ömer Hulusi) (1904). *Lügât-ı Nâcî,* İstanbul: Asır Matbaası.

Özarslan, Metin (2001). *Erzurum Âşıklık Geleneği*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Özer, Sait (2006). *Nâtıkî Dîvânı (Karşılaştırmalı Metin-İnceleme),* Yüksek Lisans Tezi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.

Pala, İskender. (1995). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü.* İstanbul: Akçağ Yayınları.

Parlatır, İsmail, N. Gözaydın v.d. (1998). *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

Sarıkaya, Veli (2006). *Nâtıkî Dîvânı (Gazeller Kısmı, İnceleme Metin),* Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.

Solmaz, Süleyman (2018). *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâ'sı (İnceleme-Metin),* Ankara: E-Kitap Kültür ve Turizm Bakanlığı, http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56733,ahdi-gulsen-i-suarapdf.pdf?0. Erişim Tarihi: 17.11.2018.

Şemsettin Sami (1901). *Kamus-ı Türkî,* İstanbul: İkdam Matbaası.

Uraz, Murat (1933). *Halk Edebiyatı Şiir ve Dil Örnekleri,* İstanbul.

Tolasa, Harun (2002). *Sehî, Lâtîfî ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi,* Ankara: Akçağ Yayınları.

Yıldırım, Ali (2006). *Mahlas ve Mahlas-nâmeler,* Ankara: Akçağ Yayınları.

GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ VE KAYIP *FARSÇA DİVANI*

Turgay ŞAFAK*

Giriş

Gelibolulu Mustafa Âlî (1541-1600), Tarih, edebiyat, siyaset, âdâb, görgü kuralları, tasavvuf, ahlak gibi konularda yazmış olduğu eserlerle Osmanlı kültür dünyası içinde hem velut bir müellif hem de devlet adamı olarak tanınmaktadır. Şair olarak da önemli bir üne sahip olan Âlî, Osmanlı Türk şiirinin geleneğini sürdüren bir şair olarak Türkçenin yanı sıra Arapça ve Farsça şiirler de yazmıştır. Daha çok tarihçi yönüyle tanınan Mustafa Âlî'nin eserlerinin pek çoğu neşredilmiş, bazıları hakkında tanıtım yazıları kaleme alınmıştır. Türkçe divanı hem doktora tezi olarak çalışılmış hem de müstakil kitap olarak neşredilmiştir. Kaynaklarda Farsça divanının olduğu zikredilmiştir. Bizzat kendisi de çeşitli eserlerinde Farsça divan tertip ettiğinden bahsederek Farsça şiirlerinden örnekler aktarmıştır. Bugüne kadar yapılan araştırmalarda ulaşılamamış olan Farsça divan İran Meclis-i Şûrâ kütüphanesinde tespit edilmiştir.

Makalede Mustafa Âlî'nin hayatı ve eserlerinden kısaca bahsettikten sonra Farsça divanının kaynaklara ve şairin kendi yazdıklarına dayanarak Âlî'ye aidiyeti ispatlanmış ve sonrasında divan incelenmiştir.

Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Hayatı ve Eserleri

Oldukça velut bir yazar olan Mustafa Âlî farklı saha ve konularda altmışa yakın esere imza atmıştır. Âlî bu eserlerinin birçoğunda hayatına dair önemli bilgiler paylaşmıştır. Birçok eseri neşredilen şairin hayatına dair oldukça ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Tarihten edebiyata, tasavvufa kadar birçok alanda eser vermiş olmasının yanında muhtelif şehirlerde görev yapmış ve tecrübelerini kaleme almıştır.

2 Muharrem 948 (24/25 Nisan 1541) gecesi Gelibolu'da dünyaya

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, turgay.safak@medeniyet.edu.tr.

gelen Âlî'nin asıl adı Mustafa'dır. Daha çok doğum yeri olan Gelibolu'ya nispetle ve mahlası olan Âlî ile tanınmaktadır. İlk şiir denemelerinde Çeşmî mahlasını kullanan şair 17 yaşından itibaren Âlî mahlasını kullanmıştır.[1] Abdullah ve Abdülmevlâ olarak bilinen dedesinin devşirme olduğu iddia edilmektedir.[2] İyi bir eğitim alan Gelibolulu Sahn-ı Seman medresesini tamamladıktan sonra müderris olmak istemiş ancak bürokraside çalışmak zorunda kalmıştır. İlk eseri olan Mihr ü Mâh mesnevisini müderrislik ve kadılık talebi için şehzade Selim'e (II. Selim) sunmuş ancak divan kâtibi olarak şehzadenin yanında görev verilmiştir.[3]

Hırslı bir karaktere sahip olan Mustafa Âlî bürokraside ilerlemek için Kütahya'da şehzadenin yanındayken Sultan Süleyman'ın himayesine girmeye çabalamış fakat başarılı olamamıştır. Şehzadenin lalası Tütünsüz Hüseyin Paşa ile geçinemeyerek Şam beylerbeyi olan Lala Mustafa Paşa'nın divan kâtibi olmuştur.[4] Şam'da altı yıl kalan Âlî, Paşanın Yemen Serdarı olarak atanması ile onun ile birlikte divan kâtibi olarak Mısır'a gitmiştir. Mustafa Paşa'nın azli ve yazdığı mektuplar yüzünden teftişe uğramış ve görevden alınmıştır. Manisa'ya Şehzade Murad'a (III. Murad) sığınmasının ardından affedilmiştir.[5] Manisa'da iken daha önce yazmış olduğu Mihr ü Vefa ve Nâdirü'l-mehârib'i şehzadeye sundu ve Râhatü'n-nüfûs'u şehzadenin emriyle genişleterek tercüme etti.[6] 1569 yılında Şehzade Murat'ın tavsiye mektubu ile İstanbul'a gittikten sonra bir yıla yakın işsiz olarak İstanbul'da bulunan Âlî Halveti şeyhi Nureddin Muslihiddin'in aracılığı ile Sokullu Mehmed Paşa'ya ulaştı. Paşaya Zigetvar savaşı ve II. Selim'in tahta çıkışını anlatan Heft Meclis adlı eserini sundu. Bununla kendisine bir maaş bağlanmasını bekleyen Âlî yine umduğunu bulamayarak Bosna Beylerbeyi Ferhad Paşa'nın divan

---

1 Gelibolulu Mustafa Âlî, (2006). *Divan I*., (haz. İsmail Hakkı Aksoyak), Cambridge: Harvard Üniversitesi, s. 4.

2 Cornell H. Fleischer Âlî'nin babası veya dedesinin devşirme mi azat edilmiş köle mi olduğu tartışmaktadır. Bkz. Fleischer, Cornell H. (1996). Tarihçi Mustafa Âlî: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 13-14.

3 Kütükoğlu, Bekir (1989), "Âlî Mustafa Efendi", *DİA*, C. 2, s. 414.; Tarihçi Mustafa Âlî: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı, s. 33.

4 Gelibolulu Mustafa Âlî (2003), *Tuhfetü'l- uşşâk*, (haz. İsmail Hakkı Aksoyak), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, s. 5.

5 Âlî Mustafa Efendi", *DİA*, C. 2, s. 414.

6 Âlî Mustafa Efendi", *DİA*, C. 2, s. 414.

kâtipliğine getirildi.[7]

Gelibolulu Bosna ve çevresinde yedi yıl kaldı. Bu süre zarfında divan kâtipliğinin yanında tımar sahipliği nedeni ile bazı askeri görevleri de üstlendiği tahmin edilmektedir.[8]

Osmanlı Venedik ve Habsburg görüşmelerinde Ferhad Bey'in özel ulaklığını yaptı. Bu arada sürekli İstanbul'da kendisine bir yer bulabilmek için teşebbüslere devam etti. Bu bağlamda eski hamisi Lala Mustafa Paşa ve Feridun Ahmed Bey'e şiirler yazdı. Bu girişimleri sonuçsuz neticelenmiş olmasına rağmen merkezi bürokrasi ile arasının düzelmesine yol açtı. II. Selim'in 13 Kasım 1574 tarihinde ölümü ve Sultan Murad'ın tahta çıkışı Âlî için yeni bir ümit kapısı oldu ve Sokullu karşıtlarına kasideler takdim etti. Hatta Sultan Murad'ın piri Şeyh Şüca' için Hâce Muhammed Pârsâ'nın önemli tasavvuf eserlerinden biri olan Faslu'l Hitab'tan ve İbn Arabi'nin Istılâhât-ı Sûfiyye'siinden yararlanarak Hilyetü'r-ricâl adını verdiği eserini yazdı.[9]

Sahip olduğu bilgi birikimini ve yeteneğini diğer bürokratlarla kıyaslayan Âlî asla konumundan memnun olmamış ve iyi bir mevkiye gelebilmek için teşebbüslerini sürdürmüştür. 1577 yılında İran harbinde Lala Mustafa Paşa'ya münşi olarak atanmıştır. Bu sefer esnasında resmi yazışmaları yapmış, şahsi gözlem ve rivayetleri kaleme almış ve bunları daha sonra derleyerek "Nusret-name" adıyla kitaplaştırmıştır.[10]

Sokullu'nun ölümü ve Lala Mustafa Paşa'nın görevden alınması ile yeni göreve gelen kişilere yeteneğini göstermek isteyen Âlî bunda başarılı olamadı ve eski görev yeri Halep'e tımar defterdarı olarak gönderildi. İstanbul'da teşebbüslerde bulunmaya devam eden Âlî Halep'ten İstanbul'a yaptığı bir yolculukta "Nusret-nâme" ve "Câmiü'l buhûr der Mecâlis-i Sûr"[11] adlı eserlerini sultana takdim etti. Sultan Murad'ın

---

7 Tarihçi Mustafa Âlî: *Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı*, s. 57-58.

8 Tarihçi Mustafa Âlî: *Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı*, s. 61-62.

9 Günaydın, Yusuf Turan, Arslantürk, İbrahim Halil, "Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Hilyetü'r-Ricâl'inde Melâmiyyûn ve Muhaddesûn Zümreleri", Tasavvuf Dergisi, 8. Cilt, 8. sayı, s. 280. Eserin neşri için bkz. Gelibolulu Mustafa Âlî, (2011.) *Hilyetü'r-ricâl ve söz varlığı*, Ankara: Türk Dil Kurumu

10 Eser Mustafa Eravcı tarafından neşredilmiştir. Bkz. Gelibolulu Mustafa Âlî, (2014), *Nusretnâme*, (haz. Mustafa Eravcı), Ankara: Türk tarih Kurumu Yayınları.

11 Neşri için bkz. Gelibolulu Mustafa Âlî , (1996) *Câmiu'l-Buhûr der Mecâlis-i Sûr*, (haz.: Ali Öztekin), Ankara: Türk tarih Kurumu Yayınları.

ilgisine mazhar olan eseri Sultan'ın özel kâtibi Mustafa b. Abdülcelil ve saraydaki sanat erbabı tarafından özel munakkaş bir nüsha istinsah edilmiştir.[12] O bununla yetinmeyerek III. Murad'ın faziletlerinden, uzun yaşayacağından bahseden "Câmiü'l-kemâlât adlı eserini kaleme aldı.[13] Halep'te görevi sırasında kendisine gerekli iltifat etmeyen devlet adamlarına nasihat niteliğinde "Nushetü's-selâtin" adlı eserini yazdı.[14] Halep'ten sonra Erzurum ve ardından Bağdat'a defterdar olarak atandı. Bir süre sonra görevden azledilerek dört yıl kadar işsiz kaldı. 1589 yılında Sivas defterdarı olarak atandı. Bu sırada "Nevâdirü'l-hikem" adlı eserini yazdı.[15] Yine birkaç yıl herhangi bir göreve getirilmeyen Âlî kısa süreli yeniçeri kâtipliği ve defter eminliği yaptı. Ardından yine azledildi. 1590-95 yılları arasında çoğunlukla resmi görevi olmadan geçiren Gelibolulu "Künhü'l-ahbâr" adlı eserinin yazımı ile meşgul oldu.

III. Mehmed'in tahta çıkışı sırasında pek çok şair gibi ona da emekli olabileceği teklif edildi ancak kabul etmeyerek eserini tamamlamak amacıyla gerekli kaynaklara ulaşmak için Mısır defterdarlığını talep etti. Ancak talebi kabul edilmeyerek önce Sivas defterdarlığına ardından da Kayseri sancak beyliğine atandı.

Üç yıl kadar bu görevlerde kaldıktan sonra Cidde emirliğine atanan Âlî İstanbul- Mısır-Mekke güzergâhında yaptığı yolculuk sırasında derlemiş olduğu "Hâlâtü'l-Kahire"[16] ve toplumsal kurallar hakkındaki

---

[12] Eravcı, Mustafa, (2003), "Mustafa Âlî'nin Nusret-nâmesi ve Onun Işığında Yazarın Tarihçiliği", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXIV. cilt, 38. sayı, s. 166.

[13] Bağcı, Serpil (2014), "Kitap sanatları ve Mustafa Âlî". İsmail Hakkı Aksoyak (ed.) Gelibolulu Mustafa Âlî Çalıştayı Bildirileri içinde (s. 28). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

[14] Eser Faris Çerçi tarafından neşredilmiştir. Bkz. Gelibolulu Mustafa Âlî,(1015.) *Siyaset Sanatı: Nushatü's-selatin*, (haz. Faris Çerçi), İstanbul: Büyüyenay yayınları.; Tarihçi Mustafa Âlî: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı, s. 98-99.

[15] Eserin içeriği hakkında bkz. Fleischer, Cornell H., "Mustafa Âlî's "Corious Bits of Wisdom", Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, 13. Cilt, 76. Sayı, s. 103-109. Eser Yüksek Lisans tezi olarak çalışılmıştır. Bkz. Abdul Fattah, Rana (2015). *Gelibolulu Âlî'nin Nevâdirü'l Hikem Adlı eseri Üzerine Dil İncelemesi (metin-sözlük)*, İstanbul Üniversitesi SBE Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Dili Bilim Dalı (Yayımlanmamış YL tezi.)

[16] Eser İngilizce tercümesi ile birlikte Andreas Tietze tarafından yayımlanmıştır. Bkz. Tietze, Andreas, (1975) Mustafa Ali's description of Cairo of 1599, Wien : Österreichische Akademie der Wissenschaften.; Gelibolulu Mustafa Âlî , (1984) *Hâlâtü'l-Kâhire mine'l-âdâti'z-zâhire*, (haz. Orhan Şaik Gökyay), Ankara: Kültür ve

"Mevâidü'l nefâis"[17] adlı eserlerini tamamladı.

Gelibolulu Mustafa Âlî 1600 yılının haziran ayında vefat etmiştir.

Eserleri

Gelibolulu Mustafa Âlî altmışa yakın eser kaleme almıştır. Eserlerinin tespiti ve tasnifine dair pek çok çalışma yapılmıştır. Mustafa Âlî üzerine ilk müstakil çalışmayı Bursalı Mehmed Tahir *Müverrihîn-i Osmanîden Gelibolulu Mustafa Âlî ve Kâtib Çelebi'nin Terceme-i Hâli* adıyla yapmıştır.[18] İbnülemin Mahmud Kemal İnal *Menâkıb-ı Hünerverân* adlı esere yazdığı önsöz de müstakil bir çalışma niteliğindedir.[19] Hüseyin Nihal Atsız *Âlî Bibliyografyası* adlı çalışmasında bu iki eserden faydalanarak daha sistematik bir çalışma ortaya koymuştur.[20] Bu çalışmalar dışında Cornell H. Fleischer[21], Mehmet Şeker,[22] Mustafa İsen[23] ve İsmail Hakkı Aksoyak[24] eserlerinin tasnifi konusunda çalışmalar yapmışlardır. İsmail Hakkı Aksoyak daha önce yapılan çalışmaları göz önünde bulundurarak ve daha kapsayıcı olacağını düşünerek Âlî'nin eserlerini şu şekilde tasnif etmiştir: a) Manzum Eserler, b) Mensur Eserler, c) Henüz elimize geçmeyen eserleri, d) Âlî'ye isnad edilen eserler.[25]

Turizm Bakanlığı

[17] Bkz. Gelibolulu Mustafa Âlî , (1978), *Mevâidü'n-Nefâis fî Kavâidi'l-Mecâlis: Görgü ve Toplum Kuralları Üzerinde Ziyafet Sofraları I-II*, (haz. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul: Tercüman Temel eserler.

[18] Bursalı Mehmed Tâhir, (1322), *Müverrihîn-i Osmâniyye'den Âlî ve Kâtip Çelebi*, Selanik: Hamidiye matbaası.

[19] Gelibolulu Mustafa Ali, (1926.) *Menâkıb-ı Hünerveran*, (haz. İbnü'l Emin Mahmud Kemal Bey), İstanbul: Matbaa-ı Âmire.

[20] Atsız, Hüseyin Nihal, (1968). *Âlî Bibliyografyası*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi.

[21] Fleischer, Cornell H. (1996). *Tarihçi Mustafa Âlî: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

[22] Şeker, Mehmet, (1979), "Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Eserlerinin Yeni Bir Tasnifi ve "Mevâidü'n-Nefâisü fi kavâidi'l mecâlis", *İslam Medeniyeti*, IV. Cilt, 2. Sayı, s. 81-90.

[23] İsen, Mustafa (1988), *Gelibolulu Mustafa Âlî*, Ankara: Kültür Ve Turizm Yayınları.

[24] Gelibolulu Mustafa Âlî (2003), *Tuhfetü'l- uşşâk*, (haz. İsmail Hakkı Aksoyak), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.

[25] Aksoyak, İsmail Hakkı (1999), *Gelibolulu Mustafa Âli ve Divanlarının Tenkitli metni* Gazi Üniversitesi SBE Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi, s. V-XX.; Aksoyak Tuhfetü'l-uşşâk'a yazdığı girişte eserlerini şu şekilde tasnif etmiştir: a-Edebi Eserler, b- Tarihi eserler, c- Diğer Konulardaki Eserleri, d- Henüz Elimize Geçmeyen Eserleri. Bkz. Tuhfetü'l-uşşâk, s. 16.

a) Manzum Eserler:

1-Divanlar

2- Mihr ü Mâh

3- Tuhfetü'l Uşşâk

4- Riyâzü's-sâlikîn

5- Câmiü'l-buhûr der Mecâlis-i Sûr

6- Sadef-i Sad Güher

7- Gül-i Sad Berg

8- Subhatü'l-Abdâl

9- Manzum Kırk Hadis Tercümesi

10- Hz. Ali'nin 100 sözünün nazmen tercümesi

11- Hülâsatü'l-ahvâl

12- Subhatü'l-inâbe

13- Meâlimü't-tevhîd

14- Dakâiku't-tevhîd

15- Bedâyiü'l-metâli'

16- Nikâtü'l-kâl fi tazmîni'l-makâl

17- Câmî'nin bir beytinin şerhi

18- Mecmau'l-bahreyn

19- Menâkıb-ı Şeyh Mehmed Dağî

20- Câmiu'l-nukûl fi ahvâli'l-fuhûl

21- Rabîu'l-manzûm

22- On iki imam kasidesi

b) Mensur Eserler

1-Heft Meclis

2-Zübdetü't-tevârih

3-Nusret-nâme

4- Fursat-nâme

5- Menâkıb-ı Hünerverân

6- Miratü'l-avâlim

7- Mirkâtü'l-cihâd

8- Künhü'l-ahbâr

9- Fusûlü'l-halli ve'l akd ve usûli'l-harc ve'n-nakd

10- Hâlâtü'l-Kâhire mine'l-âdâti'z-zâhire

11- Menşeü'l-inşâ

12- Münşeât

13- İstidâ-name

14- Nâdirü'l-mehârib

15- Râhatü'n- nüfûs

16-Hilyetü'r-ricâl

17- Nushetü's-selâtin

18- Câmi'u'l-kemâlât

19- Vakf-nâme

20- Ferâidü'l-vilâde

21- Nevâdirü'l-hikem

22- Risâle-i Zırgâmiyye

23- Mehâsinü'l-âdâb

24 Tuhfetu's-sülehâ

25- III. Murad'ın 120 yıl yaşayacağına dair bir risale.

26- Zübdetü'l-evrâd

27- Hakâyıkü'l-ekâlim

28- Risale-i Zatü'l-kürsî

29- İzzetü'l-asr fi tefsiri Sûretü'n-nasr

30- Teşrîfât-nâme

31- Enîsü'l kulûb

Bunlar dışında muhtelif konularda pek çok risalesi mevcuttur.

c) Âlî'nin Henüz Elimize Ulaşmayan Eserleri

1-Dürr-i Mensûre

2- Mihr ü Vefâ

3- Mişkât

4- Ravza-i İrfân

5- Riyâzü'r-rahmân

6- Ravzatü'l-letâif

7- Meâyibü'l-erzâl

8- Nüzhetü'l-mecâlis

9- Hac ve Işk risâlesi

d) Kendisine İsnad Edilen Eserler

1-Sad Kıssa ve Sad hisse

2- Fetihnâme-i Cezîre-i Rodos

3-Kenzü'l-ahbâr

Mustafa Âlî'nin Farsça Eserleri

Gelibolulu Mustafa Âlî Türkçe eserlerinin içinde Farsça şiirlere yer vermiştir, bunlar çoğunlukla kendi şiirleri olmakla birlikte bazen meşhur Fars şairlerin şiirleri olabilmektedir. Nâdirü'l Mehârib adlı eserinde her bölüm öncesinde Sâkî-nâmelerde olduğu gibi "biyâ sâkî" hitabıyla başlayan Farsça iki beyit yer almaktadır. Ayrıca kitapta çoğunluğu mesnevi nazım biçimiyle yazılmış çok sayıda Farsça manzume yer almaktadır.[26] Eserde mesnevi tarzında beyitlere yer verdiğini kendisi şu şekilde ifade etmiştir:

[26] Kara, Gülhizar, *Gelibololu Mustafa Âli'nin Nâdirü'l Mehârib Adlı Eserinin Edisyon Kritiği ve Muhtevasının Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, s. 194.

Fârisî mesnevîsi vâfirdir
Her biri dürr-i nazma dâyirdir[27]

Âlî'nin diğer eserlerinde de kendisine ait Farsça şiirler yer almaktadır.

Mustafa Âlî eserlerinde pek çok Fars şairin adını zikretmiş ve kendi şiirlerinin onlardan daha güçlü olduğunu iddia etmiştir. Firdevsî, Zahîr-i Fâryâbî, Selmân-ı Sâvecî, Hâcû-yi Kirmânî, Kemîl-i İsfahânî, Emir Hüsrev-i Dihlevî, Hâfız-ı Şîrâzî ve Molla Câmî'yi şiirlerinde zikretmiştir. Hatta bütün Acem şairlerine meydan okumuştur:

Âliyâ bir yire cem' idüp Acem şâirlerin
Nâm içün anlarla varup imtihan olmak nice[28]

Aksoyak'a göre Hâfız ve Molla Câmî dışındaki diğer isimleri daha çok bir gelenek çerçevesinde zikreder, bu iki şairi ise büyük bir ilgi ve dikkatle mütalaa etmiş, Molla Câmî'nin beytini şerhetmiş ve Hâfız'ın gazellerine nazireler yazmıştır.[29]

Mustafa Âlî'nin eserleri arasında Farsça telif edilmiş kitaplar da bulunmaktadır. Âlî'nin Arap ve Fars edebiyatlarındaki gücünü göstermek amacıyla hazırladığı kitap olan *Rebi'u'l-Manzum*[30] Mehmet Atalay ve Orhan Başaran tarafından yayımlanmıştır. Eser bazı araştırmacılar tarafından yanlışlıkla *Bediu'r-rukûm* olarak adlandırılmıştır.[31] Bu eser Ömer Hayyâm'ın *Rubailer*i için yazdığı nazireler ve Âlî'nin Arap ve Fars şairleri hakkındaki yorumlarından oluşmaktadır.

Gelibolulu Mustafa Âlî'nin bir başka Farsça eseri Hâfız-i Şîrâzî'ye

---

[27] Nâdirü'l Mehârib'te yer alan Farsça manzumeler için bkz. s. 70, 74, 158, 191, 192, 195.

[28] Gelibolulu Mustafa Âlî, *Divan I*., s. 55.

[29] Gelibolulu Mustafa Âlî, *Divan I*, s. 55

[30] Eser ilk kez İbnülemin tarafından tanıtılmıştır. Uzun süre hakkında bir çalışma yapılmayan eseri Mehmet Atalay ve Orhan Başaran önce tercümesini ardından tenkitli neşrini yayınlamışlardır. Bkz. Gelibolulu Mustafa Âlî. (2010), *Hayyam'a Nazireler*, (haz. Atalay, Mehmet, Başaran, Orhan), İstanbul: Çantay Kitap Kırtasiye. Tenkitli neşir için bkz. Başaran, Orhan, Atalay, Mehmet. (2012). *Gelibolulu Âlî'nin Rebîu'l Manzûm adlı eseri I*, Doğu Araştırmaları 9, s. 65-98., Başaran, Orhan, Atalay, Mehmet (2012). *Gelibolulu Âlî'nin Rebîu'l Manzûm adlı eseri I*, Doğu Araştırmaları 10, s. 5-32.

[31] Tarihçi Mustafa Âlî: *Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı*, s. 147.

yazdığı nazirelerden oluşan *Mecmau'l-bahreyn* adlı eseridir. Eser Âlî'nin diğer eserlerinde olduğu gibi bir dibace ile başlamaktadır. Dibacede Arap ve Fars şairlerinden bahsetmiş, kendisi ve Nef'î hakkında bilgiler verdikten sonra Hâfız'ın gazellerine yazdığı nazirelere yer vermiştir. Yazmanın bir sayfasında Hafız'ın gazeli karşısındaki sayfada ise Âlî'nin yazmış olduğu nazire yer almaktadır. *Mecmau'l-bahreyn*'de Âlî Hâfız'ın toplam 55 gazeline nazire yazmıştır.[32] Bu eseri ilk kez Abdülkadir Karahan tanıtmıştır.[33] Daha sonra İsmail Hakkı Aksoyak eser hakkında iki makale kaleme alarak dibace kısmını tercümesi ile birlikte neşretmiştir.[34] Ayrıca Mehmet Atalay ve Orhan Başaran eserin tamamının tenkitli metnini neşretmişlerdir.[35]

Mustafa Âlî'nin Farsça Divanı

Klasik Türk şiirinde hacim bakımından en fazla şiir yazan ikinci şair olan Gelibolulu Âlî Türkçe'nin yanı sıra Arapça, Farsça ve Çağatay Türkçesi ile şiir yazabildiğini söyleyerek şiirdeki kudretini göstermek istemiştir. *Mirkâtü'l-Cihad* adlı eserinde bunu şöyle dile getirir:

Çâr dilde mehâretüm zâhir
Nazm ü inşâda kudretüm bâhir[36]

---

[32] Aksoyak, İsmail Hakkı (2010). *Bir Mizaç Şairinin Acem Lisanıyla İmtihanı: Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Mecm'u'l Bahreyn'i*, Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu. 15-16 Mayıs 2009, s. 19-43., Aksoyak, İ. Hakkı (2010). Gelibolulu Mustafa Ali'nin Hafız ile Boy Ölçüştüğü Eseri: Mecmau'l-Bahreyn. I. Uluslararası Türk- İran Dil ve Edebiyat İlişkileri Sempozyumu. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İlişkiler Daire Başkanlığı Yay. 303-353.

[33] Karahan, Abdülkadir. (1980). *Âlî'nin Bilinmeyen Bir Eseri Mecmau'l Bahreyn*, Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları.

[34] Aksoyak, İsmail Hakkı (2010). *Bir Mizaç Şairinin Acem Lisanıyla İmtihanı: Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Mecm'u'l Bahreyn'i*, Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu. 15-16 Mayıs 2009, s. 19-43.; Aksoyak, İ. Hakkı (2010). "Gelibolulu Mustafa Ali'nin Hafız ile Boy Ölçüştüğü Eseri: Mecmau'l-Bahreyn", *I. Uluslararası Türk- İran Dil ve Edebiyat İlişkileri Sempozyumu.* İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İlişkiler Daire Başkanlığı Yay. 303-353.

[35] Atalay, Mehmet, Başaran, Orhan (2010). *Gelibolulu Âlî'nin Mecmau'l Bahreyn Adlı Eseri I*, Doğu Araştırmaları 6, 75-90., Atalay, M., Başaran, O (2011). *Gelibolulu Âlî'nin Mecmau'l Bahreyn Adlı Eseri II*, Doğu Araştırmaları 6, 83-116.

[36] Gelibolulu Mustafa Âlî, (2016). *Mirkatü'l Cihâd*, (haz. Ali akar), Ankara: Türk Dil Kurumu, s. 377.

Türkçe divanında yer alan bir başka şiirinde dört dilde dört divanı olduğunu şöyle söyler:

Divan-ı çâra malik iken çâr dilde ben
Hıdmet deminde arsa-ı divâna sığmadım.[37]

Âlî kendi eserlerinde divanları hakkında bilgiler vermiştir. Mesela *Sadef-i Sad Güher* adlı eserinde ikisi Türkçe biri Farsça olmak üzere üç, *Künhü'l-ahbar*'da dört divanı olduğunu söyleyip *Vâridâtü'l-enîka* ve *Lâyihatü'l-hakika* olarak ikisinin ismini vermiştir.[38]

Kırk Hadis adlı eserinde üçü Türkçe biri Farsça olmak üzere dört divan tanzim ettiğini söylemiştir:

Çâr divânum eyledim tekmil
Üçi Türki birisi Fürs-i celil[39]

Nushetü's-selâtin adlı eserinde de dört divan sahibi ve bunlardan birinin Farsça olduğunu manzum olarak ifade etmiştir:

Tevhîdi çâr dilden idüb çâr 'unsuram
Oldı çehâr mezhebe mâlik imâm-i çâr

Tab'um tıbâ'-i ğayra peyember-misâl olub
Nazmiyle dörd eser kodı mânend-i çâr-yâr

Mazhar cihât-i sittine nazmum dü gûnınun
Türkî vu Fârsî iki dîvân-i dür-nisâr[40]

Gelibolulu Mustafa Âlî kendi teliflerinin adlarını zikrettiği *Sadef-i Sad Güher* adlı eserinde iki Türkçe bir de Farsça divan sahibi olduğunu yazmıştır:

---

[37] Gelibolulu Mustafa Âlî, *Divan II*, s. 177.

[38] *Âlî Bibliyografyası*, s. 34.

[39] Gelibolulu Mustafa Âl, (1991.), *Gelibolulu Âlî'nin Manzum Kırk Hadis Tercümleri*, (haz. Hasan Aksoy), İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tesisleri, s. 34

[40] Gelibolulu Mustafa Âlî (2015), *Nushatü's-selatin*, (haz. Faris Çerçi), İstanbul: Büyüyenay yayınları. s. 428.; aynı manzume *Teşrîfâtnâme* adlı eserinde de yer almaktadır, s. 115.

Oldı bunlardan özge üç divân
İki Türki biri Derî-unvân[41]

Gelibolulu'nun yazmış olduğu mektupların derlemesi olan Menşeü'l-inşâ adlı eserinde de kendi hayatından ve teliflerinden bahsettiği bir mektupta eserlerinin adlarını sıralarken *Farsça divanı* olduğunu da zikretmiştir.[42]

Teşrifat-nâme adlı eserinde "tercemân-ı zebân-ı belâgat-beyânım gâh fâris-i yek-rân-ı fürs oldu" diyerek Farsça şiirler de yazdığını beyan etmiş ve bazı gazellerin matla' beyitlerini örnek olarak vermiştir.[43]

Aynı eserin bir başka yerinde ise Farsça divanında yer alan dokuz gazelin matla' beyitlerine ve bir kasidesinin altı beytine yer vermiştir. "Bu metâli'-i mevzûn dahî dîvân-ı Fârisîde vâki' olan dürer-i mazmûn ve güher-i meknûn kabîlindendir ki işâreten li'l-efhâm tahrîrine ikdâm olundu.

وله

چه تبّی گرفت یارم که به چهرهٔ تاب داده

چه شراره‌ای که آتش بدو آفتاب داده

[yârim kızarmış yüzüyle ne ateşlere yanmış, güneş ona ne kor ateşler vermiş.]

وله

چو کنج لبت برگ غنچه باز کنی

به بیدلان تو خود را زبان دراز کنی

[dudağının köşesini gonca yaprağı gibi açtığında âşıklarına dil uzatıyorsun] [44]

Teşrîfât-nâme adlı eserinde zikrettiği kasidenin ilk beyti şöyledir:

---

[41] Aksoyak, İ. H. (1997.), "Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Sadef-i Sadgüher Adlı Antolojisinin Önsözü" *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sivas, s. 5, s. 306..

[42] Gelibolulu Mustafa Ali, (2007.), *Menşeü'l inşâ*, (haz. İ. Hakkı Aksoyak), Ankara: Bizim Büro Yayın Dağıtım, s. 142.

[43] Gelibolulu Mustafa Âlî, (2009.) *Teşrîfâtnâme*, (haz. Esra Keskinkılınç Akdaş), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Dili Programı. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) s. 115-116.

[44] *Teşrîfâtnâme*, s. 124.

تاب اختر رسد از باختر نورانی

شعلۀ شمع حریمش که برافتد قمر

[Onun evindeki mumun alevi ayın üstüne düştüğünde (veya vurduğunda) aydınlık batıdan yıldız parlaklığı erişir.][45]

Gelibolulu Âlî'den bahseden tezkirelerin hemen hemen hepsinde şairin bir Farsça divanı olduğu kayıtlıdır. Kınalızade Hasan Çelebi,[46] Beyânî,[47] Şemseddin Sami[48], Bursalı Mehmed Tahir[49] Âlî'nin eserlerini sıralarken *Farisi divanı* olduğunu belirtmişlerdir.

Gelibolulu Mustafa Âlî üzerine tetkik yapan araştırmacılar klasik kaynaklara dayanarak şairin bir Farsça divan sahibi olduğunu aktarmış ve bugüne kadar ele geçmediğini eklemişlerdir.

İbnülemin Mahmud Kemal Âlî'nin *Menâkıb-ı Hünerverân* adlı eserine yazdığı önsözde Farsça divan hakkında şunları söylemiştir:

"Müdevven Fârisi divanını görmedim. Fakat ba'z-ı eşâr-ı Fârisîyesi, bâ-husus Monla Câmî'ye nazire olarak söylediği

منم که گوی فصاحت ز کوی فسحت قال

ربوده چون دشمن به صولجان خیال

[hayal çevganıyla söz sahasında fesahat topunu düşmandan kapan benim] matla'lı ve yüz beş beyitli ve Kâtibî'ye mukâbeleten tazmin eylediği

ای گستهم سمند و نریمان کمند جنگ

تخش قضا کمان تو باشد قدر خدنگ

[Ey atı Güstehm savaş kemendi Neriman olan [Padişah], kaza senin küçük yayın kader de okun olsun.] matla'lı ve kırk beyitli iki kaside-i

---

[45] *Teşrîfâtnâme*, s. 125.

[46] Kınalızade Hasan Çelebi (2007), Tezkiretü'ş-Şuara, (haz. Aysun Sungurhan), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphane ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, s. 532.

[47] Beyani, (2017) *Tezkiretü'ş-Şuara*, (haz. Aysun Sungurhan), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphane ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, s. 116.

[48] Şemseddin Sami, (1996). *Kamusu' A'lam*, Ankara: Kaşgar Neşriyat, s. 3050.

[49] Bursalı Mehmed Tahir, (2018) *Osmanlı Müellifleri*, (haz. Mehmet Ali Yekta Saraç) Ankara: Türkiye Bilimler akademisi. C. 3, s. 1036.

gurrâsını kütüphâne-i nâçizânemdeki mecmualarda mütalaa ettim."[50]

Gelibolulu üzerine önemli araştırmalarda bulunan bir diğer araştırmacı olan Hüseyin Nihal Atsız şairin *Farsça divanı* ile ilgili olarak şunları yazmıştır: "Âlî bazı eserlerinde (Künhü'l-Ahbar, Sadef-i Sad-Güher, Manzum Kırk Hadîs Tercümesi) Farsça bir divanı olduğunu söylüyorsa da bu divan şimdiye kadar ele geçmemiştir. Farsça Divan 988 (= 17 Şubat 1580-Şubat 1581) de tertip olunmuştur. İbnülemin Mahmud Kemal, özel kütüphanesindeki dergilerde Alî'nin 105 ve 42 beyitli iki Farsça kasidesine rastladığını söylüyor."[51]

Ömer Faruk Akün *İslam Ansiklopedisi*ne yazdığı Mustafa Âlî maddesinde Âlî'nin Farsça divanı hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır:

> "Âlî'nin muhtelif eserlerinde söz ettikten başka içinden örnekler de naklettiği bu divan henüz ele geçmemiştir. Bu kayıtlardan onun bu divanını kırk yaşından önceki devrede meydana getirdiği anlaşılıyor. Eserlerinde sık sık rastlanan Farsça şiirler Âlî'nin Farsça şiirlerinin az olmadığını göstermektedir. Âlî daha sonraki yıllarda da Farsça şiirler yazmaya devam etmiş, hata bazı büyük İran şairlerine yaptığı nazireleri derleyen eserler ortaya koymuştur."[52]

Aynı şekilde Âlî ve eserleri üzerine araştırmalar yapmış olan Mustafa İsen, İsmail Hakkı Aksoyak ve diğer araştırmacılar da kaynaklara dayanarak Mustafa Âlî'nin bir Farsça divana sahip olduğu ancak henüz ele geçmemiş olduğunu söylemişlerdir.[53]

Gelibolulu Mustafa Âlî'nin bugüne kadar kayıp olduğuna inanılan *Farsça divanı* İran Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî Kütüphanesinde tespit edilmiştir.[54] Başta ve sondan bazı sayfaları eksik olan divanda 424 gazel,

---

[50] Gelibolulu Mustafa Ali, (1926.) *Menâkıb-ı Hünerveran*, (haz. İbnü'l Emin Mahmud Kemal Bey), İstanbul: Matbaa-ı Âmire, s. 73.

[51] Âlî Bibliyografyası, s. 34.

[52] Akün, Ömer Faruk, (1989) "Âlî Mustafa Efendi", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* C. 2, s. 417-418.

[53] İsen, Mustafa, (1988.), *Gelibolulu Mustafa Âlî*, Ankara: Kültür Bakanlığı ve Turizm Bakanlığı, s. 16.; http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay &detay =943%20%5BEri%C5%9Fim (erişim tarihi: 19.07.2019)

[54] Divanın varlığından beni haberdar eden Tahran Üniversitesi Fars Dili ve Edebiyatı

39 rubai ve birkaç kıta yer almaktadır. Divanın Mustafa Âlî'ye ait olduğunu şairin kendi eserlerinde aktardığı Farsça gazeller ile karşılaştırarak tespit edebiliyoruz. *Teşrîfât-nâme* ve *Nushatü's-selâtîn* adlı eserlerinde Farsça divan sahibi olduğundan bahsettikten sonra örnek beyit olarak zikrettiği Farsça şiirlerin matla' beyitlerinin birçoğu divanda da yer almaktadır. Divanda olmayan gazellerin divanın eksik varaklarına ait olduğunu tahmin edebiliriz.

Teşrîfât-nâme'de yer verdiği beyitlerin bir kısmı Farsça divanında da yer almaktadır.

چرا ز کنج لبت برگِ غنچه باز کنی

به بیدلان تو خود زبان دراز کنی[55]

[Dudağının köşesini gonca yaprağı gibi açtığında niçin âşıklarına dil uzatıyorsun]

یاد باد آن که همان یار تو بودی با من

دیده بودم مه رخسار تو مهما امکن

[Arzu ettiğim her zaman senin yüzünü seyrettiğim ve benim yârim olduğun günleri hatırla][56]

فریادم از آن یار جفا پیشه چونانست

آنی که درو هست فغان من از آنست

[Feryadım zalim yârin elinden şu haldedir. Onda olan ne ise feryadımda da o vardır.][57]

آن آگر این است و اسلوب این و ناز و شیوه این

مرحبا ای شور و غوغا حبذا ای خشم و کین

[O eğer böyleyse ve üslup, naz ve şive buysa; merhaba ey kargaşa ve kavga; ne mutlu öfke ve kine][58]

ای جفای نوت وفا دیگر

Bölümü Öğretim Üyelerinden değerli dostum Dr. Cevad Beşeri'ye müteşekkirim.

55 *Farsça Divan* Vr. 77., *Teşrîfâtnâme*, s. 123, 124., *Nushatü's-selâtîn*, s. 433.

56 *Farsça Divan* Vr. 67., *Teşrîfâtnâme*, s. 124., *Nushatü's-selâtîn*, s. 433.

57 *Farsça Divan* Vr. 15., *Teşrîfâtnâme*, s. 124., *Nushatü's-selâtîn*, s. 433.

58 *Farsça Divan* Vr. 65., *Teşrîfâtnâme*, s. 124., *Nushatü's-selâtîn*, s. 433.

خواهمت می کنی جفای دیگر

[Ey cefakâr sevgili! Senden vefa beklerken bir başka cefa ediyorsun.][59]

تا چند حالت می و کیفیت عرق

ساقی بیار جام دیگر کیف مااتفق

[Ne zamana kadar şarap ve içkinin keyfiyet ve halini soracağız, Ey saki! Sen her ne olursa olsun getir kadehi.][60]

Türkçe divanındaki "yâd bâd ân ki" şeklinde başlayan gazel Farsça divanında da yer almaktadır.[61]

Divandaki gazellerle Hâfız'ın gazellerine yazdığı nazirelerden oluşan *Mecma'u'l-bahreyn*'deki gazelleri karşılaştırdığımızda şairin bazı gazelleri iki farklı şekilde yazdığı ortaya çıkar. Hâfız'ın

کنون که بر کفِ گل جام بادۀ صاف است

به صد هزار زبان بلبلش در اوصاف است

[Gülün avucunda saf şarap kadehi olduğu şu halde bülbül yüz bin dil ile onu anlatmaktadır][62] beytiyle başlayan gazeline yazdığı

اگر نظر به جنابم کنی ز الطاف است

گرم صفا بدهی همچو باده دل صاف است

[Bana doğru bir bakarsan lütfetmiş olursun, eğer bade gibi safa verirsen gönül de bade gibi saf olur.][63] matla'ı ile başlayan naziresi ile divanda yer alan bir gazel küçük farklılıklar varsa da iki beyit müşterektir. Bunu Hâfız'ın bu gazeline yazılmış ikinci nazire olarak da kabul edebiliriz.

Mecma'u'l-bahreyn'de ile divanda yer alan müşterek gazellerin sayısı kırk dörttür. *Mecma'u'l-bahreyn*'de Hâfız'ın gazellerini yazdığı elli üç gazelden sadece on bir gazel divanda yer almamaktadır. Buna

---

[59] *Farsça Divan* Vr. 43, *Teşrîfâtnâme*, s. 124. *Nushatü's-selâtîn*, s. 433.

[60] *Farsça Divan* Vr., 51., *Teşrîfâtnâme*, s. 124. *Nushatü's-selâtîn*, s. 434.

[61] Gelibolulu Mustafa Âlî, *Divan II*., s, 33.

[62] Hâfız-ı Şirâzî, (t.y.) *Divan-ı Hâce Şemseddîn Muhammed Hâfız-ı Şîrâzî*, (haz. Muhamed Kazvînî, Kâsım Ganî) Tahran: Kitabhâne-i Zevvar, s. 31.

[63] *Farsça Divan* Vr. 13

dayanarak *Mecma'u'l-Bahreyn*'de bulunduğu halde divanda bulunmayan gazellerin divanın eksik varaklarında yer aldığını varsayabiliriz. Aynı şekilde çoğunluğu Ömer Hayyâm'ın Rubaileri için yazdığı tanzirlerden oluşan Rebiu'l-manzûm adını verdiği eserde yer alan yirmi rubai divan ile müşterektir. Âlî'nin Farsça divanında Mecmaü'l-bahreyn'de yer almayan Hâfız'ın şiirlerine nazire olarak yazılmış başka gazeller de yer almaktadır.

Hâfız

خلوت گزیده را به تماشا چه حاجت است

چون کوی دوست هست به صحرا چه حاجت است

[Uzleti seçmiş olanın seyir yerine ne ihtiyacı var, sevgilinin mahallesi varken sahraya ne ihtiyaç var.][64]

Âlî

شه همنشین ماست گدا را چه حاجتست

مقصود در میانه تقاضا چه حاجتست

[Şah bizimle aynı meclisteyse dilenciye ne hacet var, kastedilen ortadaysa dilekçeye ne hacet var][65]

Hâfız

حاصل کارگه کون و مکان این همه نیست

باده پیش آر که اسباب جهان این همه نیست

[Varlık âlemi dükkânında elde edilenler hiçtir, şarap getir ki dünyadaki her şey hiçtir.][66]

Âli

نقد کونین به صد گنج نهان این همه نیست

کار بار دو جهان فاش و عیان این همه نیست

[yüzlerce gizli hazinesi ile her iki âlemin nakdi; iki alemde görünen ve gizli her şey hiçtir.]

---

[64] *Divan-ı Hâce Şemseddîn Muhammed Hâfız-ı Şîrâzî*, s. 24.
[65] Vr. 8
[66] *Divan-ı Hâce Şemseddîn Muhammed Hâfız-ı Şîrâzî*, s. 52

Hâfız

حسنت به اتفاق ملاحت جهان گرفت

آری به اتفاق جهان می‌توان گرفت

[Güzelliğin şirinliğinle bir olup dünyayı kuşattı, evet birlik ile dünya alınabilir.][67]

Âlî

آن شه به خیل خط دل و جان را روان گرفت

آری به اتفاق جهان می توان گرفت

[o güzeller sultanı ayva tüyleri ordusuyla gönlü ve canı esir aldı, evet birlik ile dünya alınabilir.]

Nüshanın Tavsifi ve İçerik Değerlendirmesi

İran İslami Meclis Kütüphanesinde 78793 numarada bulunan nüsha sonradan yapılmış açık kahverengi deri bir cilde sahiptir. Cildin iç kapağında kütüphane tarafından yapıştırılmış olan etikette kitap adı Divan-ı Âlî-yi Rûmî (Türk), Müellif adı için ise Mustafa ibn Ahmed yazılmıştır. Nüsha 15x21 cm. ölçüsündedir. İlk varakları eksik olan nüshanın 1b sayfasına âmede (آمده) redifli bir kaside veya gazel parçası yapıştırılmıştır. Ta'lik yazı ile yazılmış olup her sayfada 13-14 beyit bulunmaktadır.

Divan nazım türleri açısından incelendiğinde gazel, rubai ve kıta dışında diğer nazım türlerinin yer almadığı görülür. İlk varaklarının mevcut olmadığı hesaba katıldığında divanın başında yer alması muhtemel olan kasideler elimizdeki yazmada bulunmamaktadır. Elimizdeki yazmanın bazı varaklarının kopmuş olması sebebiyle bazı gazellerin başı, bazılarının ise sonu eksiktir. Varaklar numaralandırılmamış olup reddadeler mevcuttur. Gazeller cetvel içinde yer almaktadır. Beyitler karşılıklı yazılmışken her gazelin son beyti alt alta yazılmıştır. Divanda 39 rubai yer almaktadır. Eksik varaklar olduğundan daha fazla rubai olma ihtimali yüksektir. Baş tarafı eksik bir kıtanın bulunduğu divanda isimleri belirtilmiş dört adet lugaz bulunmaktadır. Bunların başlıkları şu şekildedir: 1- be Sultân Murâd Hân neveşte 2- der tarih-i elgâz 3- velehü be bed-hâhî ferestâde 4- be-şücâat-i

[67] *Divan-ı Hâce Şemseddîn Muhammed Hâfız-ı Şîrâzî*, s. 60.

destgâhî neveşte. Divanda ilk beyti Farsça ikinci beyti Arapça olan mülemma gazeller de yer almaktadır.

Bir gazelin bulunduğu son sayfadaki ferağ kaydında "temmet şod Dîvân-ı Âlî nevverallahu…. Yazısı yer almaktadır.

Yazmanın bazı sayfaları boş bırakılmıştır. Çerçevesi çekilmiş olan bu sayfaların minyatür yapılmak amacıyla boş bırakıldığı düşünülebilir. Bu sayfalardan 3b'de sonradan "în Dîvân-ı Âlî mâl-i Lütfullâh ibn ….." ibaresi çapraz olarak yazılmıştır. 12b'de sonradan yazıldığı belli olan üçü Sâdî-yi Şîrâzî'ye ait yedi beyit bulunmaktadır. Beyitler darbımesel ve hezeliyat tarzı beyitlerdir. Aynı sayfanın derkenarında da aynı kişi tarafından yazılan beyitler mevcuttur. 42b sayfasının yarısı boş bırakılmıştır. 47b sayfasının alt kısmında üç beyit yazılmış üst bölüm tamamen boş bırakılmıştır. 59a sayfasına cetvel çekilmemiş olup bir önceki gazelin son dört beyti yazılmış sayfanın devamı boş bırakılmıştır. 59b'de sayfanın en altına bir beyit yazılmış öncesi boş bırakılmıştır. Yazmanın muhtelif sayfalarında İran İslami Meclis Kütüphanesi'nin eski adı olan Kitâbhâne-i Meclis-i Şûrâ-yı Milli'nin mührü vardır.

Alfabetik olarak düzenlemiş olan divanda ilk sayfalar eksik olduğu için kafiyesi elif olan üç gazel bulunmakta bir gazelin ise sadece iki beyti yer almaktadır. Bu gazellerden

صوفی بنه برای خدا ننگ و نام را

صافی است بی تو هم به صفا نوش جام را

matla'lı gazel "mim" kafiyeli gazeller arasında yer almıştır. Bir diğer gazel ise "nûn" kafiyeli gazeller arasındadır.

ساقی مظن که گریه بود ریزه چین ما

شیر نریست آنکه شود همنشین ما

Divanda en fazla "dal" ve "mim" harfli kafiye ve redifli gazel yer almaktadır. "cîm, "ha", "hı", "sad", "dad", "tı", "zı" harflerinde birer gazel; peltek "se", "ayın" ve "fe" harfli üç gazel; "ğayn" ve "kef" harfli iki gazel; "ze" ve "kaf" harfli dört gazel; "he" harfli beş gazel; "be" harfli sekiz gazel; "lâm harfli dokuz, "ye" harfli 16, "ra" harfli 17, "vav" harfli 18, "nûn" harfli 20, "te" harfli 79, "mîm" harfli 83, "dal" harfli 118 gazel vardır.

Gelibolulu Farsça divanında redif Türkçe divanına nazaran oldukça fazla kullanmıştır. Farsça divanındaki redifler şunlardır:

Ğarîb, taleb, mâ est (2 kez), nîst (6 kez), men est (3 kez), dervîşân est, girifte est, ne-dâşt, ber-hâst, çe hâcet est, tu'st, çîst, endâht, în heme nîst, dânist (2 kez), reft reft, endâht, girift, tu best, ne-mânde est, uftâde est, hîşten est, bâ ûst, huş est, firistemet, kucâst, dûst, ûst, dâşt, reft (2 kez), hest, be-sûht, be-best, el-ğiyâs, Ferruh, dâd, dâred, bûd (11 kez), âmed, mî reved, konend (3 kez), bâyed, konîd, âvered, endâzed, gerded, bâşed, zed, mî kerd, ne-bûd, dâdend, kerd, çend, ne-bûd, ber-âyed, kerd, koned (4 kez), ne-şod, konîd, yâd ârîd, dâred, mî âyed, dâned, nemî âyed, kerde-est, gîrend, hâhed şod, be-bord, âmed, ne-bâşed, uftâd (3 kez), hayret âmed, şeved (2 kez), hâhem kerd, nemî resed, âverd, şenîd, ne-bord, bâz âyed, mî konend, çe şod, ne-hâhed şod (2 kez), ne-şeved, mî bâred, ber âyed, resîd, tu bâd, reved, ne-resed, dâred, mebâd, bâyed kerd, âmed, çe kerd, tu bûd, ne-kerd, yâd bâd, ne-tuvân kerd, mî konend, zedend, zed (2 kez), bâyed keşîd, mî gerdend, şod, âverd, âmed, nemûd (2 kez), mî keşend, şod, bâşed, dâred, âred, nemî koned, ber âyed, nemî erzed, dâğ dâred, bâşed (2 kez), nemî dehed, be-guşâyed, çe şeved, be-mâned, dâred, diğer (2 kez), gam mehor, beyâr (2 kez), bâr-ı diğer, gîr, be-ber, be- men âr, omr, derîğ medâr, âher, henüz, endâz, me-purs (4 kez), bes, mâ râ bes, bahş, hîş (2 kez), bâş, bâyedeş, hoş, hâfız, şem', firâk, hacel, konem (2 kez), keşim, şodem, kerde-em, konem, fikenem, âmede-em, konem, ber-hîzem, berîm, talebîm, goftîm, mî zenem, menem, dârem, endâzîm, nemî konem, nihâdîm, çe konem, mî konem, kerdem, nihâde-îm, şodem, âlemim, hod şevim, mî zedem, be-revem, çeşm, zedem, ki men mî dânem, hem, geştem, keşide-îm, nemî bînem, nemî bînem, hod bâşem, revem, men, bâ men, kon, be-şiken, hâhed bûden, bihter ez-în, be-bîn, kon (3 kez), men, bâz resân, begû (2 kez), tu (5 kez) , ez tu, kû, û, zede, alûde, şevî, konî.

Âlî'nin Farsça divanında Fars edebiyatının meşhur şairlerinden Hâfız-ı Şirâzî'nin adı sıklıkla geçmektedir. Divanda Hâfız-ı Rûmen, Peyrev-i Hâfız, nazîr-i Hâfız benzeri terkiplerle Hâfız'ın takipçisi ve Rum'un Hâfız'ı olduğunu sıklıkla dile getirmiş ayrıca Hâfız redifli bir gazel yazmıştır. Bir gazelinde ise "Hâce Hâfız, Hâce-tâşem şud" diyerek makamının Hâfız ile eşit olduğunu iddia etmektedir. Hâfız-ı Şirazî dışında Fars şairlerinden Selmân-ı Sâvecî (ö.1376), Hâcû-yi Kirmanî (ö.1352), Nizâmî-yi Gencevî (ö.1214?), İbn Yemîn (ö.1368), Ömer Hayyam (ö.1131), Enverî (ö.1189), Firdevsî (ö.1020), Molla Câmî (ö.1492), Emir Hüsrev Dihlevî (ö.1325) ve Hâkânî (ö.1199) zikredilmekte Sâdî-yi Şirazî'nin (ö.1292) ise meşhur eserleri Gülistan ve Bustan'ın adı geçmektedir. Şairleri çoğunlukla kendisi ile mukayese edip

onlardan daha iyi şiirler yazdığını söylemektedir.

Farsça divanda yer alan iki gazel Sultan III. Murad'a (1574-1595) yazılmış bir kaside niteliğine sahiptir. Ayrıca bir rubaiyi de Sultan Murad için yazmıştır. Divanda peygamber kıssalarına telmihler oldukça fazladır, özellikle Hz. Süleyman çokça zikredilmiştir. İskender, Cemşîd, Dârâ, Rüstem, Zâl, Ferhâd ve Şîrîn gibi kahramanların isimlerine de sıkça rastlanmaktadır.

Sonuç

Türk kültür tarihinde hem tarihçiliği hem de şairliği ile müstesna bir yere sahip olan Gelibolulu Mustafa Âlî'nin tarih, tasavvufi ahlak, görgü kuralları, sosyal ve toplumsal konular ve edebi içerikli pek çok eseri hakkında bu güne kadar çeşitli inceleme, tanıtma ve neşir çalışmaları yapılmıştır. Mustafa Âlî'nin hem kendi eserlerinde hem de onun hakkında hazırlanmış biyografik eserlerde zikredilen Farsça divanı bugüne kadar "elimize ulaşmayan eserler" kategorisinde zikredilmekteydi. İran Milli Şura Meclisi Kütüphanesinde İranlı bir arkadaşın dikkatini çekmesi ile incelediğim yazmanın Mustafa Âlî'nin "kayıp" Farsça Divanı olduğu tespit edilmiş ve çalışılmaya başlanmıştır.

Bu makalede öncelikle Mustafa Âlî'nin hayatına kısaca değinildikten sonra Farsça eserlerinden bahsedilmiştir. Ardından Âlî'nin kendi eserleri, tezkire ve diğer biyografik kaynaklar ve son olarak Âlî hakkında çalışmalar yapan araştırmacıların yazdıklarından yola çıkılarak Farsça divan sahibi olduğu tespit edilmiştir. Âlî'nin eserlerinde zikrettiği Farsça beyitler ve Farsça olan *Mecma'u'l-bahreyn* ve *Rebi'ü'l-manzûm* adlı eserlerindeki şiirlerle yeni bulunan Farsça divandaki şiirlerle karşılaştırarak metin içi tespit gerçekleştirilmiştir. Bu karşılaştırmada *Mecma'u'l bahreyn*'de bulunan 42 gazel ile *Rebi'ü'l-manzûm*'da yer alan 20 rubai'nin müşterek olduğu görülmüştür. Öyle görünüyor ki Âlî Farsça divanını tedvin ederken daha önceki Farsça şiirlerine bu divanda yer vermiştir. Makalenin son bölümünde nüshanın tavsifi yapılmış ve divan şekil ve içerik açısından incelenmiştir. Yayımlanma aşamasında olan Farsça Divanın neşredilmesi ile birlikte Türk edebiyatında bugüne kadar kayıp olarak kabul edilen Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Farsça divanı edebiyat câmiasına kazandırılmış olacaktır.

Kayıp olarak bilinen bu esere Türkiye dışındaki bir kütüphanede tesadüfen ulaşmamız, yurt dışındaki kütüphanelerde sistemli tarama ve katalog çalışmaları yapılmasının önemini bir kez daha gözler

önüne sermiştir.

Kaynaklar

Abdul Fattah, Rana (2015). *Gelibolulu Âlî'nin Nevâdirü'l Hikem Adlı eseri Üzerine Dil İncelemesi (metin-sözlük),* İstanbul Üniversitesi SBE Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Dili Bilim Dalı (Yayımlanmamış YL tezi.)

Aksoyak, İsmail Hakkı (2010). Gelibolulu Mustafa Ali'nin Hafız ile Boy Ölçüştüğü Eseri: Mecmau'l-Bahreyn*. I. Uluslararası Türk- İran Dil ve Edebiyat İlişkileri Sempozyumu*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İlişkiler Daire Başkanlığı Yay. 303-353.

Aksoyak, İsmail Hakkı (2010). Bir Mizaç Şairinin Acem Lisanıyla İmtihanı: Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Mecm'u'l Bahreyn'i, *Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu.* 15-16 Mayıs 2009, s. 19-43.

Aksoyak, İsmail Hakkı (1997). Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Sadef-i Sadgüher Adlı Antolojisinin Önsözü, *Türklük Bilimi Araştırmaları,* Sivas, Sayı 5, s. 306.

Aksoyak, İsmail Hakkı (1999). *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Divanlarının Tenkitli Metni,* Gazi Üniversitesi SBE Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi.

Akün, Ömer Faruk (1989). Âlî Mustafa Efendi, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.2, s. 417-421.

Atalay, M., Başaran, O. (2010). Gelibolulu Âlî'nin Mecmau'l Bahreyn Adlı Eseri I, *Doğu Araştırmaları 6,* 75-90.

Atalay, M., Başaran, O. (2011). Gelibolulu Âlî'nin Mecmau'l Bahreyn Adlı Eseri II, *Doğu Araştırmaları 6, 83*-116.

Atsız, Hüseyin Nihal (1968). *Âlî Bibliyografyası,* İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi.

Bağcı, Serpil (2014). Kitap sanatları ve Mustafa Âlî. İsmail Hakkı Aksoyak (ed.) Gelibolulu Mustafa Âlî Çalıştayı Bildirileri içinde.

Başaran, O., Atalay, M. (2012). Gelibolulu Âlî'nin Rebîu'l Manzûm adlı eseri I, *Doğu Araştırmaları 9,* s. 65-98.,

Başaran, O., Atalay, M. (2012). Gelibolulu Âlî'nin Rebîu'l Manzûm adlı

eseri I, *Doğu Araştırmaları 10,* s. 5-32.

Beyani (2017). *Tezkiretü'ş-Şuara,* (haz. Aysun Sungurhan), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphane ve Yayımlar Genel Müdürlüğü,s. 116

Bursalı Mehmed Tahir (2018). *Osmanlı Müellifleri,* (haz. Mehmet Ali Yekta Saraç) Ankara: Türkiye Bilimler akademisi. C.3, s. 1036.

Bursalı Mehmed Tâhir, *Müverrihîn-i Osmâniyye'den Âlî ve Kâtip Çelebi,* İstanbul 1382.

Eravcı, Mustafa (2003). Mustafa Âlî'nin Nusret-nâmesi ve onun ışığında Yazarın Tarihçiliği, *Tarih Araştırmaları Dergisi,* XXIV. cilt, 38. sayı, s. 166.

Fleischer, Cornell H. (1996). *Tarihçi Mustafa Âlî: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı,* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Fleischer, Cornell H., Mustafa Âlî's Corious Bits of Wisdom, Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, 13. Cilt, 76. Sayı, s. 103- 109.

Gelibolulu Mustafa Âlî (2003). *Tuhfetü'l- uşşâk,* (haz. İsmail Hakkı Aksoyak), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.

Gelibolulu Mustafa Âlî (1978). *Mevâidü'n-Nefâis fî Kavâidi'l-Mecâlis: Görgü ve Toplum Kuralları Üzerinde Ziyafet Sofraları I-II,* (haz. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul: Tercüman Temel eserler.

Gelibolulu Mustafa Âlî (1984). *Hâlâtü'l-Kâhire mine'l-âdâti'z-zâhire,* (haz. Orhan Şaik Gökyay), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Gelibolulu Mustafa Âlî (1996). *Câmiu'l-Buhûr der Mecâlis-i Sûr,* (haz.: Ali Öztekin), Ankara: Türk tarih Kurumu.

Gelibolulu Mustafa Âlî (1926). *Menâkıb-ı Hünerveran,* (haz. İbnü'l Emin Mahmud Kemal Bey), İstanbul: Matbaa-ı Âmire.

Gelibolulu Mustafa Âlî (1991). *Gelibolulu Âlî'nin Manzum Kırk Hadis Tercümleri,* (haz. Hasan Aksoy), İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tesisleri.

Gelibolulu Mustafa Âlî (2006). *Divan III cilt*, (haz. İsmail Hakkı Aksoyak), Cambridge: Harvard Üniversitesi.

Gelibolulu Mustafa Âlî (2007). *Menşeü'l inşâ,* (haz. İ. Hakkı Aksoyak),

Ankara: Bizim Büro Yayın Dağıtım.

Gelibolulu Mustafa Âlî (2009). Teşrifat-nâme, (haz. Esra Keskinkılınç Akdaş), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Dili Programı. (Yayımlanmamış Doktoar Tezi).

Gelibolulu Mustafa Âlî (2011). *Hilyetü'r-ricâl ve söz varlığı,* (haz. Muna Yüceol Özezen), Ankara: Türk Dil Kurumu.

Gelibolulu Mustafa Âlî (2014). *Nusretnâme,* (haz. Mustafa Eravcı), Ankara: Türk tarih Kurumu Yayınları.

Gelibolulu Mustafa Âlî (2016). *Mirkatü'l Cihâd,* (haz. Ali Akar), Ankara: Türk Dil Kurumu.

Gelibolulu Mustafa Âlî (1015). *Nushatü's-selatin,* (haz. Faris Çerçi), İstanbul: Büyüyenay yayınları.

Gelibolulu Mustafa Âlî (2010). *Hayyam'a Nazireler,* haz. Atalay, M., Başaran, O. İstanbul: Çantay Kitap Kırtasiye.

Günaydın, Yusuf Turan, Arslantürk, İbrahim Halil, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Hilyetü'r-Ricâl'inde Melâmiyyûn ve Muhaddesûn Zümreleri, *Tasavvuf Dergisi,* 8. Cilt, 8. sayı, s.227-296.

İsen, Mustafa (1988). *Gelibolulu Mustafa Âlî,* Ankara: Kültür Ve Turizm Yayınları.

Kara, Gülhizar (2009). *Gelibololu Mustafa Âli'nin Nâdirü'l Mehârib adlı eserinin edisyon kritiği ve Muhtevasının değerlendirilmesi,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi.

Karahan, A. (1980). Âlî'nin Bilinmeyen Bir Eseri Mecmau'l Bahreyn, *Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri,* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları.

Kınalızade Hasan Çelebi (2007). *Tezkiretü'ş-şuara,* (haz. Aysun Sungurhan), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphane ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, s. 532

Kütükoğlu, Bekir (1989). Âlî Mustafa Efendi, *DİA,* C.2, s. 414-416.

Şeker, Mehmet, (1979). Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Eserlerinin Yeni bir tasnifi ve "Mevâidü'n-Nefâisü fi kavâidi'l mecâlis, *İslam Medeniyeti,* IV. Cilt, 2. Sayı, s. 81-90.

Şemseddin Sami, (1996). *Kamusu'l-A'lam,* Ankara: Kaşgar Neşriyat (Tıpkıbasım)

Tietze, Andreas, (1975) Mustafa Ali's description of Cairo of 1599, Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.

http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=943%20%5BEri%C5%9Fim (erişim tarihi: 19.07.2019)

KÜLTÜR TARİHİ KAYNAĞI OLARAK ŞERİYE SİCİLLERİ: MAHKEME SİCİLLERİNDE ŞİİRLER

Ekrem TAK*

Şer'iyye sicillerini kısaca "kadılar tarafından mahkemelerde görülen davalar ile kadıların idarî ve hukukî faaliyetleri sonucu ortaya çıkan her türden belgenin kaydedildiği defter" şeklinde tanımlamak mümkündür. Bu defterler ayrıca "mahkeme sicili", "kadı sicili", "kadı dîvânı" ve "sicillât-ı şer'iyye" adlarıyla da anılmaktadır. Şer'iyye sicilleri muhtevası bakımından Osmanlı tarihinin yaklaşık 450 yıllık bir dönemine ait hukukî, idarî, askerî, siyasî, ticarî, kültürel, sosyal ve yerel tarihe ait çok farklı ve zengin kayıtları ihtiva etmektedir. Osmanlı idaresindeki en küçük kaza birimlerine varana kadar her bölgede tutulan şer'iyye sicilleri, ait oldukları bölge için başka Osmanlı arşiv kaynaklarıyla kıyaslanamayacak kadar zengin bir malzeme çeşitliliğine sahiptir.

Şer'iyye sicillerine kaydedilen hukukî, idarî, resmî belgelerin yanısıra herhangi bir resmi mahiyeti olmayan muhtelif not ve şiirlerin de kaydedildiği görülmektedir. Bu not ve şiirler kadı, naib ya da katipler tarafından genellikle cilt kapaklarının iç kısımlarında veya ilk varaklarında boş bırakılan yerlere kaydedilmiştir. Bu notlar kaydeden kadının, naibin veya kâtibin kültür seviyelerine, ilgi alanlarına veya devrin sosyal olaylarına göre değişiklik gösteren özel notlar ve şiirler olabilmektedir. Bu notlar arasında doğum[1] ve ölüm tarihleri[2], devlet adamları ile ilgili tayin ve

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, ekrem.tak@medeniyet.edu.tr

1 Üsküdar kadısı İsa bin Fazlullah'a ait 927 (1521) tarihli sicildeki bir doğum kaydı şöyledir: "Vilâdet-i Pirî Mehmed bin İsa fî 8 Zilka'de 931 Allahu te'ala berhudâr-ı ömr eyleye" (Üsküdar Şeriye Sicili (Ş.S.), No. 3); Manisa'nın 929-953 tarihli 1 numaralı sicilinde "Tarih-i evlâd-ı fakir" başlığı altında Manisa kadısının veya mahkeme katibinin 943-983 tarihleri arasında farklı tarihlerde doğan çocuklarıyla ilgili kayıtlar bulunmaktadır. (Zeki Arıkan, "Manisa'nın 1 Numaralı Şer'iyye Sicilindeki Osmanlı Tarihi", *Osmanlı Araştırmaları,* X (1990), s. 101.)

2 Rumeli kazaskerliği yapmış olan Sünbül Ali Efendi'nin vefatı Üsküdar kadılığına ait bir sicilde şu şekilde kaydedilmiştir: "Sabıka Rumili kazaskeri olan Sünbül Ali Efendi fevt

atamalar[3], tarihî olaylar[4], toplum hayatını ilgilendiren önemli hadiseler[5] dikkati çekmektedir.

Bu türden notlara siciller üzerine daha önce yapılan muhtelif çalışmalarda da dikkat çekilmiştir. Bu çalışmalarda kadı ve naiplerin aldığı notların çeşitliliğini görmek mümkündür. Alınan notlar arasında yangın, sel, fırtına, zelzele, don, kar, dolu hadiseleri[6], mevsimin ilk karının yağışı[7], deprem ve yangın gibi âfetler, güneş veya ay tutulmaları, senenin ilk mahsulünün alınışı, bölgeye tayin edilen herhangi bir görevlinin vazifeye başlayışı veya ayrılışı, Ramazan veya bayram günlerinin başlangıcı[8], Mart ayında Ağustosu hatırlatan havalar, zemheride açan güller, kısacası "eyyam-ı şitada taze bahar"dan söz eden[9] notların bulunduğu belirtilmiştir.

Birçok yazma eserde müelliflerin eserlerini yazarken anlattıkları konulara uygun şiirler iktibas ettikleri de bilinmektedir. Bu şiirler bazen bilindik şairlerin şiirleri olabildiği gibi, müellifin ya da başka bir şairin bilinmeyen, daha önce hiçbir yerde yayınlanmamış şiirleri de olabilmektedir. Bu sebeple bu tür tarihî eserlerde geçen şiirlerin derlenerek hem muhtelif disiplinlerin edebiyat ile olan münasebetleri, hem de bilinmeyen şiirlerden oluşan kayıtlar ortaya çıkarılmış olacaktır. Bu bakış açısıyla bu çalışmada kadı ve katiplerin şer'iyye sicillerine kaydettikleri

---

oldı. Rahmetullahi aleyh." (Üsküdar Ş.S., No. 143, vr. 132a)

3 Hocazâde Mehmed Efendi'nin Anadolu kazaskeri olduğu "Bugün Hocazâde Mehmed Efendi Anadolu kazaskeri oldu." (Üsküdar Ş.S., No. 92, vr. 62.), Bostanzâde Yahya Efendi'nin İstanbul kadısı olduğu "Bostanzade Yahya Efendi İstanbul kadısı oldu." şeklinde kaydedilmiştir. (Üsküdar Ş.S., No. 124, vr. 23b.)

4 1623 tarihinde Sultan I. Mustafa'nın tahttan inmesi ve yerine Sultan IV. Murad'ın geçmesi sicilde şu şekilde kaydedilmiştir: "Sultan Mustafa taht-ı şerîfden inip yerine ammi büzürg veledi Sultan Murad hân cülûs eyledi." (Üsküdar Ş.S., No. 143, vr. 54a.)

5 1012 tarihinde yağmur duası için Okmeydanı'na gidildiği "Bu gün Ok meydanına vezir-i a'zam ve ulemâ-i kirâm ve meşâyih muhtâc-ı istikâya çıkıp şeyh Mahmud Efendi va'z ve nasihat idüp bi-inâyeti'llâhi te'âla hemen ol saat üç güne dek bir mertebe yağmur yağdı ki ta'bir olunmaz fî yevmi's-sebt er-rabi' ve'l-ışrîn fî Zilka'de sene 1012." (Üsküdar Ş.S., No. 109, vr. 2a.) ve taun hastalığından kurtulmak için yine Okmeydanı'na dua etmeye gidildiği "Bu gün tâun def'i için Ok meydanına du'âya çıkılmıştır." şeklinde kaydedilmiştir. (Üsküdar Ş.S., No.148, vr. 37a)

6 Halit Ongan, *Ankara'nın 1 Numaralı Şer'iye Sicili,* Ankara 1958, s. X.

7 Şerafettin Turan, "Şer'iyye Sicillerinin Tarihî Kaynak Olarak Önemi", *Studi Preottomani E Ottomani Atti del Convegno di Napoli, (24-26 Settembre 1974),* Napoli 1976, s. 225-226; Talat Mümtaz, "Şer'î Mahkeme Sicilleri", *Ülkü,* İlkteşrin (1938), s. 158.

8 Turan, "Sicillerinin Önemi", s. 225-226.

9 Arıkan, "Manisa l", s. 104-105.

şiirler derlenmeye çalışılmıştır. Bunun için orijinal sicillerden tespit edilen şiirlerin yanısıra, yayınlanmış ikincil kaynaklarda bulunan şiirler de bir bütünlük oluşturması amacı ile iktibas edilmiştir.

Dönem itibariyle Üsküdar kadılığında tespit edebildiğimiz en eski tarihli şiirler XV. yüzyılın ikinci yarısına aittir. Kadı veya naiplerin kaleme aldıkları bu şiirler genelde edebî kaygılarla kaleme alınmış görünmektedir. Üsküdar kadılığına ait 978 (1570-71) tarihli bir sicilde şu şiir kaydedilmiştir:

Li-muharririhî

El verirse bana vuslat bûs idem dildâr elin
Mansıb alsa bir kişi lâbüd öper hünkâr elin

*

Fikr-i hatunla pister-i mihnetde hûn-ı dil
Bîmâr-ı aşk olana benefşe şarâbıdur

İntikâl-i fikrî

Fikr-i ruhunla pister-i mihnetde hûn-ı dil
Bîmâr-ı aşk olanlara ol gül şarâbıdur

Li-muharririhî el-fakîr Bezmî

Fikr-i hadünle pister-i mihnetde hûn-ı dil
Bîmâr-ı aşk olana reyâ[hîn] şarâbıdır[10]

983 (1575-76) tarihli diğer bir sicilde Üsküdar kadısı ölüm hakkındaki hissiyatını şu şiirle dile getirmiştir:

Bir hoşça zaman olsa
Ecelden aman olsa
Ne hüsn adı kocasa
Ne hüsne zevâl olsa[11]

987-990 (1579-1582) tarihli Üsküdar sicilinde ise hicran duyguları ile

[10] Üsküdar Ş.S., No. 35.
[11] Üsküdar Ş.S., No. 42.

yazılmış şu iki beyit bulunmaktadır:

Germ olup bahs itdüğiçün ol yüzi gül nârıla
Şem'î gibi dün gice muhkem dutuşdum nârıla

*

Gelmeğe ahd eyledün gamhâneye ey mâh o gün
Hâkdan ref' eylerisen hâne tenhâdur bugün[12]

Şair ruhlu ve kahve tiryakisi bir mahkeme görevlisi ise Şair Sâfî'nin şu beytini 1006-1007 (1597-99) tarihli sicile kaydetmiştir:

Humlar şikeste câm tehî yok vücûd-i mey
İtdün esîr-i kahve bizi hey zemâne hey[13]

1031-1035 (1621-1626) tarihli Üsküdar sicilinde ise şiire meraklı bir kadı yada katip tarafından birbirinden bağımsız beş beyit müfred başlığı altında kaydedilmiştir.

Müfred

Ne müşkil vefâ ummak vefâ senden bî-vefâ
Sohbet-i sâdık yitüpdür kişinün akl-ı başından[14]

Müfred

Yolına cân virene zerrece minnet yoğimiş
Yürü ey dost yürü ki sende hakîkat yoğimiş[15]

Müfred

Şimdi bildüm [âh o] gözlerde hakîkat yoğimiş
Var ise yâhud benüm başumda devlet yoğimiş

[12] Üsküdar Ş.S., No. 53.
[13] Bursa Ş.S., No. A153/201 vr. 111a'dan nakleden Osman Çetin, "Bursa Şer'î Mahkeme Sicillerinden Notlar", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* II/2 (1987), s. 64.
[14] Vezin bozuk.
[15] yolına: yollarına, yürü ki: yürü ey ki Y.

Müfred

Kişi yise bir yerde tuz ekmek gerek cân gibi anı gözedmek
velî bilmezlige kılsa anun durur gözüne dizine ekmek

Müfred

Tehî-dest kapuya gelse efendiyi uyur derler
Elinde ber-güzâr olsa efendiyi eydür derler[16]

1072-1073 (1661-1663) tarihli Havass-ı Refia (Eyüp) sicilinde ise muhtemelen bir katib siyah renkli mürekkebi sevdiğini şöyle dile getirmiştir:

Tecrübe kıldım mürekkeb hûbdur
Siyah renkli mergûbdur[17]

Yine aynı tarihlerde 1072-1075 (1661-1664) tarihli Galata sicilinde ise şu beyit kaydedilmiştir:

Virdi mizâc-ı âleme nev'â fütûr vey
Bülbül görince didi ki hey rûzgâr hey[18]

Kadı ve katiplerin sicil kapaklarına kaydettikleri duygu ve düşüncelerini ifade eden şiirlerin yanı sıra güzel söz, darb-ı meseller de iktibas ettikleri görülmektedir. Ayrıca yarım bıraktıkları beyitler de olmaktadır. Mesela 991-993 (1583-1585) tarihli Galata sicilinde Bâkî'nin tamamlanmamış bir beyti şu şekilde kaydedilmiştir:

Canlar fedâ muhabbet-i cânâne ser değil
Erbâb-ı aşka[19] [terk-i ser etmek hüner değil][20]

Bir başka Galata sicilinde ise bir satır kaydedilmiştir:

---

16 Üsküdar Ş.S., No. 147.
17 Eyüp Ş.S., No. 74. Vezin bozuk.
18 Galata Ş.S., No:92
19 Galata Ş.S., No. 9.
20 Sıtkı Nazik, "Bâkî Dîvânı'nda Sevgilinin Otorite Sahibine Teşbihi", *Turkish Studies,* 7/3 (Summer 2012), s. 1873.

Değül ey teşne-i zülâl-i visâl el-cümle âlem[21]

1072-1075 (1661-1665) tarihli Galata sicilinde ise bir yerin şerefi orada oturandan gelir anlamındaki "Şerefü'l-mekân bi'l-mekîn" sözü istifli bir yazı ile kaydedilmiştir[22].

Şer'iyye sicillerinde kadı ve katiplerin edebî kaygılarla kaydettikleri Türkçe şiirlerin yanısıra Farsça şiirler ve beyitler de kaydettikleri görülmektedir. Mesela 936 (1530) tarihli Üsküdar sicilinde Farsça bir beyit karşımıza çıkmaktadır:

Pest-i defter zi-beher ân bâşed
Tâ ki âhir kes-i der-şân bâşed

Poşte defter zebehr-i an başed
Ta ze her kes der o nişan başed[23]

Tespit edebildiğimiz diğer bir Farsça beyit ise 970-971 (1562-1564) tarihli Üsküdar sicilinde kayıtlıdır:

Efsûs nigârem ki be dest-i digerân şod
Meh-pâre-i men âyine-i kec-nazarân şod[24]

Şer'iyye sicillerinde kayıtlı tespit edebildiğimiz bir başka Farsça şiir ise 991-993 (1583-1585) tarihli Galata sicilinde kayıtlıdır:

Kalem-zen nigehdâr u şimşîr-zen
Ne mutrib ki merdî neyâyed zi-zen[25]

Aynı sayfada bu beytin üzerinde farsça bir beytin birinci mısraı bulunmaktadır:

---

[21] Galata Ş.S., No. 12.
[22] Galata Ş.S., No. 92.
[23] Üsküdar ŞS., No. 7. (Defterin arkası bunun için gerekir ki ta herkesten onda bir nişan, eser olsun.)
[24] Üsküdar Ş.S., No. 26. (Teessüfle ki sevdiğim diğerlerinin elindedir. Benim ay parçam yanlış düşüncelilerin aynası oldu.)
[25] Galata Ş.S., No. 9. (Kalem ehli ve silah ehli kişileri yanında tut. Muganniyi yanında tutuma ki kadından erkek olmaz.)

Hokka-i la'l-i to ez-gevher-i cân sâhte'em[26]

1061-1063 (1650-1652) tarihli Galata sicilinde dertli bir katibin yazdığı Farsça beyit şu şekildedir:

Der-dilem şod hayâl-i yâr mukîm
Sare kalbi makâm-ı İbrahim[27]

Sicillerde Türkçe-Farsça şiir ve beyitlerle birlikte dönemin eğitim dili olan Arapça şiirlerin de kaydedildiği görülmektedir. Mesela 1 numaralı Manisa şer'iyye sicilinde 849 (1445) tarihinde II. Murat tarafından yaptırılan Saray-ı Âmire'nin inşa tarihine ilişkin Arapça bir dörtlük yer almaktadır. Sicillerde görebildiğimiz kadarıyla en eski tarihli şiir Arapça olarak kaydedilmiştir.[28]

Hazad'dar elleti bahet bihâ
Beldetün merdiyyetün Mağnisa
Ebbeda'llahu izze men bena
Kâne mâ harrartü târiha'l-binâ[29]

Üsküdar şer'iyye sicillerinde bizim tespit edebildiğimiz bir Arapça şiir 1076 tarihli olup kadının göreve başlaması üzerine kaydedilmiştir.

İnne hâzi'l-vekâyi' elleti, suttirat fi's-sicilli bi't-tafsil
Vaka'at fî zamânî seyyidinâ, bahri ilmin sumidi'in? ve celîl
Bi-ağazâde zâtehu ted'u, ve bismi cenâbihi el-celîl
Kâdiyen bi'l-medîneti'l-ulyâ, Üsküdar hûdîde hayra sebîl
Temme zâ hîyne küntü nâibuhu, sâha fîhâ bi-gayrin fi't-tescîl
Münzü ışrîne sümme yevmeyn, min esammin mudayri …..? cemîl
Âme seb'in bi-sittin ve bi elfin, Rabbiyallâh şafâ külle alîl
Kale hâzâ Muhammed Ramazan, zu me'âsin ve zû lisânin kelîl
Neclu mevlâ Muhammed es-semr, ve'ş-şa'rânî bintisâbin asîl

991-993 (1583-1585) tarihli Galata sicilinde de Kinde'nin son

[26] Galata Ş.S., No. 9 (Senin cisminin lalini canın gevherinden yapmışlar.) (Beytin devamı: Kâr-i her hestî derân-hokka nihân sâhte'em)
[27] Galata Ş.S., No.75 (Yüreğimde yârin hayali mümkün oldu. Kalbim budaklı ağacın gölgesi İbrahim makamı gibi.)
[28] Arıkan, "Manisa I", s. 101.
[29] Arıkan, "Manisa I", s. 101.

hükümdarı Hucr'ün oğlu İmriülkays'a atfedilen bir beyit Arapça olarak kaydedilmiştir.

Li İmrii'l-Kays bin Hucr el-Kindî:

Yetemenne'l-mer'u fi's-sayfi'ş-şitâe feizâ câe'ş-şitâü enkerahu
Fehüve lâ yerdâ bi-hâlin vâhidin kutile'l-insânü mâ ekferahu[30]

Kadı ve katiplerin sicil kapaklarına kaydettikleri şiirler içerisinde konusu itibari ile kadıların göreve başlarken veya ayrılırken duygularını ifade ettikleri şiirlerin de fazla olduğu dikkat çekmektedir. Edip Ali Baki Afyonkarahisar tarihi üzerine hazırlamış olduğu eserinde Afyon sicillerinde kaydedilmiş bu tarz şiirlere dikkat çekmiştir.[31] Baki, kadıların yazdığı bu şiirleri genellikle görevden ayrılırken o hâlet-i ruhiye içerisinde kaleme aldıkları için vedâname, teessür veya tesellinâme olarak isimlendirmiştir. Baki'nin aktardığına göre 1147 (1754) tarihinde Afyon'dan ayrılan Abdullah isimli kadı, sicile şu şiiri kaydetmiştir:

Felek yârün diyârından bizi kıldı cüdâ şimdi
Du'âlar cümle yârâne ırakdan merhabâ şimdi [32]

İbrahim adında bir kadı ise 1159 (1746) tarihinde Afyon'dan ayrılırken şu şiiri yazmıştır:

Bu kazânın cem'i halkından ola râzı Hüdâ-yı mahlukât
Râhat ile intifâ etdik taş u toprağına bin berekât[33]

1168 (1754) yılında ise Derviş İsmail isminde bir kadı teselli mahiyetinde şu beyti kaydetmiştir:

Bu bağın bağbânı lâleden çok murg uçurmuşdur
Benim gibi nice bîçâre kondurmuş göçürmüşdür[34]

1171 (1757) Kadı Mehmed Şükrü görev yeri değişikliğini şöyle

---

[30] Galata Ş.S., No. 9.
[31] Edip Ali Baki, *Afyonkarahisar'da XVII, XVIII. Asırlarda Meçhul Halk Tarihi,* Yeni Matbaa, Afyon 1951, s. 119-120.
[32] Edip Ali Baki, s. 119.
[33] Edip Ali Baki, s. 119. Râhat ile: +çok, taş u: taşına, bin: +bir Y.
[34] Edip Ali Baki, s. 119.

ifade etmiştir:

Bu bâğ-ı köhne âlem vermese meyvâ ma'aş için
Varup bir bâğ-ı âhardan kalem kat' eyle aş için[35]

1197 (1782) tarihinde ise Kadı Esseyyid Hafız Ali şu şiiri kaydetmiştir:

Şarâb-ı azli içmekden kaçar sanma beni sâkî
Değildir mansıb-ı dünyâ cihânda kimseye bâkî[36]

Müellif, tarihini belirtmediği diğer bir şiiri ise tesellinâme olarak isimlendirmiştir:

Azl u nasbı dehr-i pür-kahrın olupdur nâtüvân
Hâl-i âlem böyledir dünyâda sen sağol hemân[37]

Müellifin tarihini ve kaynağını vermediği diğer beyit ve kıtalar ise şöyledir:

Kastamonîzâde Mehmed Emin'in vedânâmesi:

Nihâde kıl seri teslim-i levh-i takdîr ile
Çok zaman ser-geşteyiz bâzîce-i takdîr ile

Mukadderât-ı ilâhî gelir zuhûr eyler
Âlet-i satranç düşer bir hâneden bir hâneye[38]

Mehmed Hamid'in vazifeye başlarken yazdığı dörtlük:

Yâ Rab sanadır rabt-ı derûn-ı birûn
Sevk eyleyerek râh-ı rızâna dâim
Her dem kerem u lütfuna eyle mekrûn
Kıl sehv ü hatâdan beni mahfûz u masûn[39]

Çavuşzâde Mehmed Aziz'in vedânamesi:

---

35 Edip Ali Baki, s. 120.
36 Edip Ali Baki, s. 120.
37 Edip Ali Baki, s. 119
38 Edip Ali Baki, s. 120.
39 Edip Ali Baki, s. 120.

Güzergâh-ı fânidir dâr-ı dünyâ
Okur mısrâı lâbüd gelenler
Bekâ sevdâsın etmez bunda gelenler
Nezel'nâ hâhünâ sümme irtihalnâ[40]

Mehmed Şemsi vazifeye başlarken:

Yâ Rab kalemim neşr-i hebâdan sakla
Tevfîkin edüp rûh-ı sevâba rehber
Levh-i dilimi nakş-i hevâdan sakla
Şahrâh-ı şerî'atde hatâdan sakla[41]

Bir kadı vazifeden ayrılırken:

Bi-hamdi'llah zamânım hüsn-i sûretle hitâm buldu[42]
Muvaffak etdi Mevlâ her umûrum nîk-nâm buldu

Çağatay Uluçay Manisa sicilleri üzerine yaptığı bir çalışmasında görevi sona eren bir Manisa kadısının 1165 tarihinde görevden ayrılışıyla ilgili duygularını şöyle dile getirdiğini kaydetmiştir:

Bâb-ı lütfundan Cenâb-ı Hak hayru'l-beşer[43]
Eylemiş fasl-ı kazâyâdan bu mikdarı kader

Mazhar-ı tevfik-i Rabbânî olup ahkâmda
Eyledim hatm-i sicill-i şer'a bu nazmı eser[44]

Şair ruhlu Bursa kadısı da görevden ayrılırken 1102-1151 tarihleri arasındaki belgelerin kayıtlı olduğu Bursa siciline aşağıdaki beyti kaydetmiştir:

Fenâ bezminde câm-ı azli sundun bana ey sâkî
Değil çün mansıb-ı dünyâ felekle kimseye bâkî[45]

---

40 Edip Ali Baki, s. 120.
41 Edip Ali Baki, s. 120.
42 Edip Ali Baki, s. 120.
43 Mısrada vezin bozuk.
44 Manisa Ş.S., No. 205, s. 35'den nakleden Çağatay Uluçay, "Manisa Şer'iye Sicillerine Dair Bir Araştırma", *Türkiyat Mecmuası,* X (1953), s. 298.
45 Bursa Ş.S., No. B 94, s. 526.

Aşağıdaki şiir de 1157-1158 tarihlerinde Adana'da kadılık yapan kadının görevden ayrılış esnasındaki duygularını anlatmaktadır:

Bu bağın bağbânı lâleden çok murg uçurmuşdur
Benim gibi hezâr bîçâreler konmuş göçürmüşdür

Şarâb-ı azli içmekden kaçar sanma beni sâkî
Değildir mansıb-ı dünyâ cihanda kimseye bâkî[46]

Aynı şiir farklı mahkemelerde görev yapan kadı ve naiplerce de kullanılmıştır. Mesela 1168 (1754) tarihinde Afyonkarahisar'da kadılık yapan Derviş İsmail görevden ayrılış esnasındaki duygularını bu kıtanın ilk iki mısrası ile, yine Afyonkarahisar'da 1197 tarihinde kadılıktan azledilen Es-seyyid Hafız Ali de son iki mısrası ile duygularını ifade etmiştir.[47]

1020-1022 tarihli Galata sicilinde muhtemelen göreve yeni başlayan kadıya nasihat mahiyetinde şu iki beyit kaydedilmiştir:

Değmeye hacletine rûz-ı kıyâmet olıcak
Dutalum zulmile bu âleme sultan olasın

Adlle işle işini tâ bulasın izz ü şeref
Bir işi işleme kim sonra peşîmân olasın[48]

1109 (1697) tarihinde Amasya kadısı Mahmud Efendinin görevden ayrılan naibi şu beyti kaydetmiştir.

Azl u nasbı dehr-i pür-kahrın olupdur tev'emâ
Hâl-i âlem böyledir sen dünyada sağ ol hemân[49]

1150 yılına ait Isparta sicilinde Isparta Kadısı Kadı Ömer Efendi'nin dibacesi zikredildikten sonra, çoğu sicillerin başında yer alan "Ya Fettah" ifadesi dört defa zikredilmiş ve sonra da şu beyte yer verilmiştir:

---

[46] Adana Ş.S., No. 4'ten naklen Kenan Ziya Taş, "Arşiv Malzemesi Olarak Şeriye Sicilleri ve Taşra Üniversitelerinde Tarih Araştırmaları", *I. Milli Arşiv Şurası, (Tebliğler-tartışmalar: 20-21 Nisan 1998 Ankara),* Ankara 1998, s. 185.

[47] Uluçay, "Manisa Sicilleri", s. 297.

[48] Galata Ş.S., No. 35.

[49] Manisa Ş.S., No. 166'dan aktaran Uluçay, "Manisa Sicilleri", s. 297.

Hezârân böyle cild olsa mücelled
Tükenmez haşre dek bu şer'-i Ahmed[50]

1178-1179 tarihli Kayseri sicilinde ise göreve başlayan müderrisin-i kiramdan Mustafa Efendi aşağıdaki dörtlüğü kaydetmiştir:

Bu sicill-i cedîdü'l-evrâkı
İde mes'ûd hazret-i Bâkî
Ola memlû umûr-ı uzmâdan
Tâ ki tevfîk-i Hakk ola bâkî[51]

Sonuç

İlk defa 1935 yılında İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın kaynak olarak önemine dikkat çektiği şer'iyye sicilleri, 1950'li yıllardan başlayarak günümüze kadar pek çok tez, makale ve kitap çalışmasına konu olmuştur. Şer'iyye sicilleri bu güne kadar yapılan çalışmalarda genelde sosyal tarih, iktisadî tarih ve şehir ve hukuk tarihi araştırmalarına kaynaklık yapmıştır. Bunlar arasında kültür ve edebiyat tarihi üzerine yapılan çalışmalar sınırlı sayıdadır.

Bu çalışma da ise şer'iyye sicilleri farklı bir bakış açısı ile incelenerek ait oldukları dönemin kültür ve edebiyat tarihine de kaynaklık edebileceğini göstermek üzere muhtelif siciller taranarak kadı, naip ya da katiplerin duygu ve düşüncelerini ifade etmek amacı ile sicillerin ön ya da arka kapaklarına kaydettikleri şiirler, güzel sözler derlenmiştir. Tespit edebildiğimiz orijinal kayıtların yanısıra, daha önce şer'iyye sicilleri üzerine yapılmış çalışmalarda bulunan şiirler de iktibas edilerek konu farklı bölgeler ve muhteva ilişkileri bakımından da değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Kaynaklar

Akgündüz, Ahmet, "İslâm Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbikî: Şer'iye Mahkemeleri ve Şer'iye Sicilleri" *Türkler,* c. X, s. 59.

Arıkan, Zeki, "Manisa'nın l Numaralı Şer'iyye Sicilindeki Osmanlı Tarihi",

[50] Ahmed Akgündüz, "İslâm Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbikî: Şer'iye Mahkemeleri ve Şer'iye Sicilleri" *Türkler,* c. X, s. 59.
[51] Kayseri Ş.S., No. 150.

Osmanlı Araştırmaları, X (1990), s. 101.

Baki, Edip Ali, *Afyonkarahisar'da XVII, XVIII. Asırlarda Meçhul Halk Tarihi,* Yeni Matbaa, Afyon 1951,

Bursa Şeriye Sicili, No. B 94.

Çetin, Osman, "Bursa Şer'î Mahkeme Sicillerinden Notlar", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* II/2 (1987), s. 64.

Mümtaz, Talat, "Şer'î Mahkeme Sicilleri", *Ülkü,* İlkteşrin (1938), s. 158.

Nazik, Sıtkı, "Bâkî Dîvânı'nda Sevgilinin Otorite Sahibine Teşbihi", *Turkish Studies,* 7/3 (Summer 2012), s. 1873.

Ongan, Halit, *Ankara'nın 1 Numaralı Şer'iye Sicili,* Ankara 1958.

Taş, Kenan Ziya, "Arşiv Malzemesi Olarak Şeriye Sicilleri ve Taşra Üniversitelerinde Tarih Araştırmaları", *I. Milli Arşiv Şurası, (Tebliğler-tartışmalar: 20-21 Nisan 1998 Ankara),* Ankara 1998, s. 185.

Turan, Şerafettin, "Şer'iyye Sicillerinin Tarihî Kaynak Olarak Önemi", *Studi Preottomani E Ottomani Atti del Convegno di Napoli, (24-26 Settembre 1974),* Napoli 1976, s. 225-226.

Uluçay, Çağatay, "Manisa Şer'iye Sicillerine Dair Bir Araştırma", *Türkiyat Mecmuası,* X (1953), s. 298.

Şeriye Sicilleri

Eyüp Şeriye Sicili, No. 74.

Galata Şeriye Sicili, No. 9.

Galata Şeriye Sicili, No. 12.

Galata Şeriye Sicili, No. 35.

Galata Şeriye Sicili, No. 75.

Galata Şeriye Sicili, No. 92.

Kayseri Şeriye Sicili, No. 150.

Üsküdar Şeriye Sicili, No. 3.

Üsküdar Şeriye Sicili, No. 7.

Üsküdar Şeriye Sicili, No. 26.

Üsküdar Şeriye Sicili, No. 35.

Üsküdar Şeriye Sicili, No. 42.

Üsküdar Şeriye Sicili, No. 53.

Üsküdar Şeriye Sicili, No. 109.

Üsküdar Şeriye Sicili, No. 124.

Üsküdar Şeriye Sicili, No. 143.

Üsküdar Şeriye Sicili, No. 147.

Üsküdar Şeriye Sicili, No. 148.

Örnek Ek 1:

(Üsküdar Ş.S., No. 35)

Örnek Ek 2:

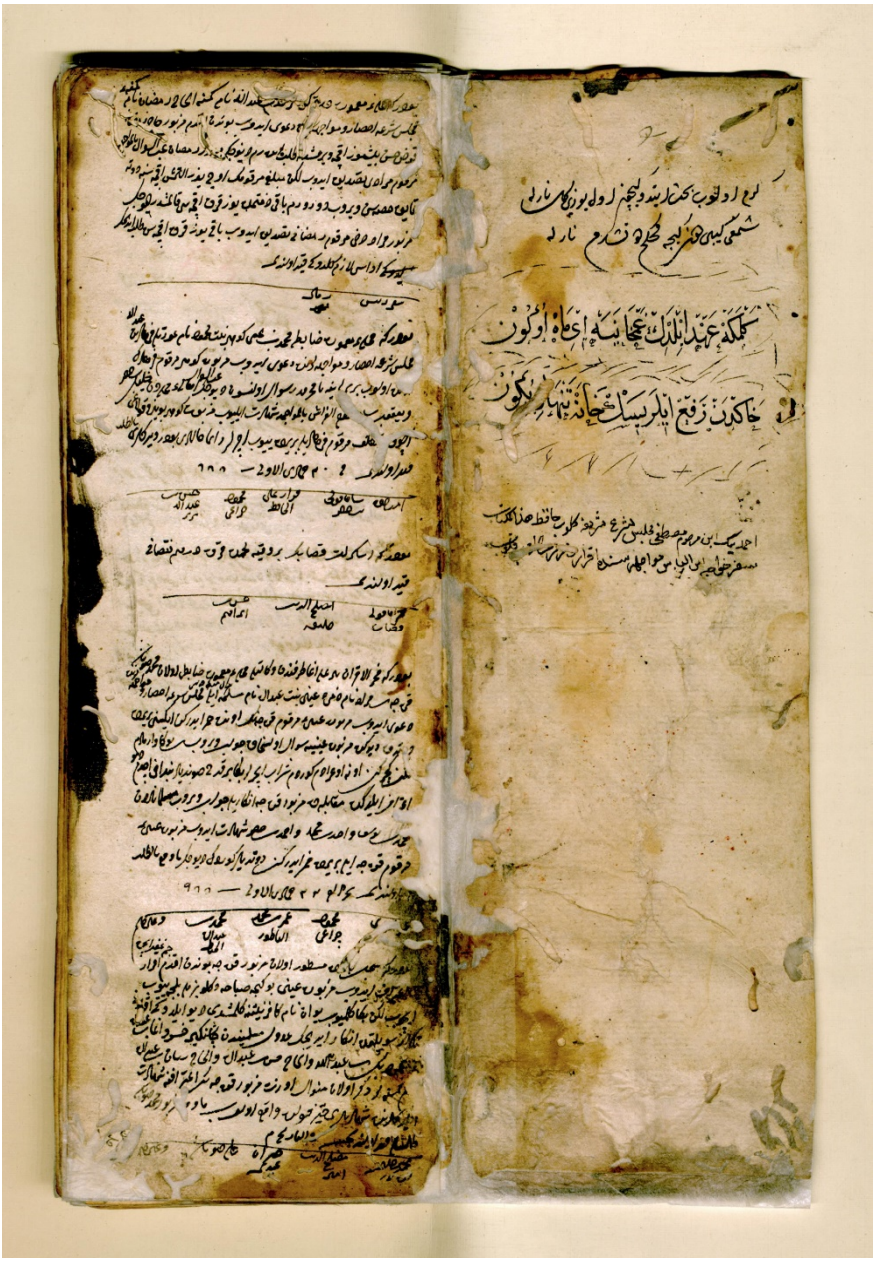

(Üsküdar Ş.S., No. 53)

Örnek Ek 3:

(Galata Ş.S., No. 14)

TÜRKİYE TÜRKÇESİ *-(X)lX* EKİ ÜZERİNE[*]

İbrahim TAŞ[**]

Türkiye Türkçesinde fiillere eklenen *-(X)lX* eki, bu sahanın gramer kitaplarında ya yeterince ele alınmamış ya da yanlış anlaşılmıştır.

Türkiye Türkçesi Gramerlerinde Ek Nasıl Ele Alınmıştır?

Aşağıda ekin Türkiye Türkçesi gramerlerinden dördünde nasıl ele alındığına değinmek istiyorum. Bu gramer çalışmaları şunlardır:

1. KORKMAZ, Zeynep: *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi):* Ankara 2003. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 827.

2. BANGUOĞLU, Tahsin: *Türkçenin Grameri:* Ankara [3]1990 (İstanbul 1974). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 528.

3. ERGİN, Muharrem: *Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri İçin Türk Dil Bilgisi:* İstanbul 2009 (1958). Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.

4. DENY, Jean: *Türk Dil Bilgisi Modern Türk Dil Bilgisi Çalışmalarının Kapsamlı İlk Örneği:* Çevirmen: Ali ULVİ ELÖVE: Jean DENY'nin 1921 baskı "Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)" adlı eserini temel alarak günümüz Türkçesine uyarlayan: Ahmet BENZER: İstanbul 2012. Kabalcı Yayınevi.

1. Zeynep KORKMAZ, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)* adlı kitabında müstakil olarak böyle bir eke yer vermemiştir. Ancak iki yerde, "Fiillerden Ad Türeten Ekler" bölümünde *"-I / -U (< -(I)g / -(U)g)"* bahsinde ve "Fiilden Kalıcı Sıfat Türeten Ekler" bölümünde "-I / -U (< ET

---

[*] Bu konuyu çalıştığımda Marcel ERDAL'ın da aynı konuyu işlediğini fark ettim (ERDAL, Marcel: "*Açık* and *kapalı*: The Turkish resultative deverbal adjective", *Turkic Languages*, 4 (2000): 22-30). Farklı değinilerimiz olduğu için çalışmamı yayımlamayı uygun buldum.

[**] Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ibrahim.tas@bilecik.edu.tr

-Ig)" bahsinde, bu çalışmada ele alacağım *-(X)lX* eki ile türemiş olabileceğini düşündüğüm bazı kelimelere yer vermiştir. İlk olarak fiilden isim türeten *"-I / -U (< -(I)g / -(U)g)"* bahsinde,

"*-I /-U* eki, sıfatlarda genellikle edilgen fiil gövdelerine gelmiştir: *asıl-ı*, *basıl-ı*, *dikil-i*, *dürül-ü*, *gömül-ü*, *örül-ü*, *sarıl-ı*, *takıl-ı*, *yazıl-ı* vb." denmiştir.[1] İkinci olarak fiilden kalıcı sıfatlar türeten "*-I / -U (< ET -Ig)*" bahsinde,

"Eski Türkçe'nin *-Ig*'lı adlarındaki *-g*'nin erimesinden oluşmuş ve sıfatlaşmış birkaç şekil dışında, asıl edilgen fiillerden sıfat türeten bir ektir: *duru* (su), *eğri büğrü* (yürüyüş), *götürü* (pazarlık), *sıkı* (perhiz), *şaşı* (bakış), *asılı* (levha), *basılı* (evrak), *dikili* (taş), *dizili* (boncuk), *ekili* (arazi), *gömülü* (silâh), *kurulu* (düzen), *yığılı* (mal), *sayılı* (kitap), *sürülü* (tarla) vb." denmiştir.[2]

İki bahisten de anlaşıldığına göre Z. KORKMAZ, *asılı*, *basılı*, *dikili*, *dizili*, *dürülü*, *ekili*, *gömülü*, *kurulu*, *örülü*, *sarılı*, *sayılı*, *sürülü*, *takılı*, *yazılı*, *yığılı* vb. kelimelerin *-l* ekli edilgen çatılı gövdelere fiilden isim türeten *-I/-U* ekinin eklenmesiyle oluştuğu kanısındadır. KORKMAZ'ın bu görüşü kabul edilemez. Çünkü verdiği örneklerden *dikili*, *dizili*, *kurulu*, *örülü*, *yazılı*, *yığılı* kelimeleri, sırasıyla, ET (EUyg., DLT) *tikiglig*[3], ET (EUyg.) *tiziglig*[4], ET (DLT) *ḳuruġluġ*[5], ET (KB) *örüglüg*[6], OT (Tefs.) *yazıġlıġ*[7] ve ET (EUyg.) *yıġıġlıġ*[8] biçimlerinden gelişmiştir. Başka bir deyişle, söz konusu örneklerde edilgen çatılar türeten *-l* ekini bulamayız.

2. Tahsin BANGUOĞLU ise *Türkçenin Grameri* adlı kitabında söz konusu eke "Fiilden Üreme İsimler" bölümünde "-ili Sıfatları" bahsinde yer vermiştir. BANGUOĞLU'nun açıklaması şöyledir[9]:

"Dilimiz geçişli fiillerden gelen ve bu edilen anlamının belirtilmesi gerekli olan üremelerde kullanmak üzere *-il-ig* > *-il-i* eklerinden bir

---

1 KORKMAZ: *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*: 83.
2 KORKMAZ: *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*: 345.
3 CLAUSON: *EDPT*: 480ª.
4 CLAUSON: *EDPT*: 575ª.
5 CLAUSON: *EDPT*: 657ª.
6 TAŞ: *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*: 127.
7 BOROVKOV: *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. Yüzyıllar)*: 320.
8 ERDAL: *OTWF* I: 345.
9 BANGUOĞLU: *Türkçenin Grameri*: 251.

birleşik meydana getirmiştir: *-ili* (*as-ılı = as-ıl-mış*). Bunun gibi:

ek-ili, *sürülü*, *dikili*, *dürülü*, *bükülü*, *takılı*, *örülü*, *serili*, *yazılı*, *dizili*, *sarılı*, *gömülü*, *kurulu*, *yığılı*, *sayılı*, *tartılı*, *örtülü*, *ölçülü*, *serpili*, *çevrili*, *geçirili*.

Sesliyle biten tabanlara geldiğinde bunun önsesi düşer: *kapa-lı*, *tıkalı*, *döşeli*, *dayalı*, *bürülü* gibi.

Eski Türkçede aynı anlatımda ve bizim ekimizin ilk örneği gibi görünen bir üreme vardır: *kur-ug-lug ya = kurulu, kurulmuş yay*. Bu örneğe uyarsak ekimizi *-il-i* değil, *-i-li* şeklinde bölmeliydik. Şu var ki dilimizde *-i-li* ayrı ekler olarak yaşıyor, *-il-i* > *-ili* ise edilen anlatımı hakim bir birleşiktir"

Görüldüğü gibi BANGUOĞLU, söz konusu ekin günümüz Türkçesindeki şeklini doğru olarak *-ili* biçiminde vermiş, fakat ekin *-ili* < *-il-i* < *-il-ig* şeklinde geliştiğini düşünmekle yanılmıştır. Anlaşıldığına göre BANGUOĞLU, ekin, edilgen çatılar türeten *-l* ekine, fiilden isim türeten *-g* eki eklenerek oluştuğu kanısındadır. BANGUOĞLU ekin günümüz Türkçesinde ünlüyle biten gövdelere *-li* biçiminde eklendiğini de belirtmiştir.

3. Muharrem ERGİN de, *Türk Dil Bilgisi* adlı gramerinde söz konusu türemelere "Fiilden isim yapma ekleri" bölümünde "*-ı*, *-i*, *-u*, *-ü*" bahsinde yer vermiştir[10]:

"*daya-l-ı*, *döşe-l-i*, *kapa-l-ı*, *kur-u-l-u*, *ek-i-l-i*, *dik-i-l-i*, *sar-ı-l-ı*, *göm-ü-l-ü*, *ör-ü-l-ü*, *bük-ü-l-ü*, *tak-ı-l-ı*, *ser-i-l-i*, *as-ı-l-ı* gibi kelimelerin de *-l-*'li fiil gövdelerinden bu ekle yapıldığı anlaşılmaktadır. Gerçi bu gibi misallerde *-l-*'li fiil gövdelerinin bazıları kullanılmamakta ve *dayalı*, *döşeli*, *ḳapalı* gibi kelimeler *daya-lı*, *döşe-li*, *ḳapa-lı* şeklinde yapılmış görünmektedir. Fakat bu aldatıcı bir görünüşten başka bir şey değildir. *-lı*, *-li*, *-lu*, *-lü* şeklinde bir fiilden isim yapma eki yoktur. *-lı*, *-li*, *-lu*, *-lü* olarak ancak isimden isim yapma eki vardır. Buradaki ek bu şekilde sıfat eki olarak kabul edilirse o zaman *daya* (< *tayaġ*), *döşe* (< *töşe-g*), *ḳapa* (< *ḳapa-ġ*) isimlerine getirilmiş olduğu düşünülebilir. Fakat bu kelimelerin mânâsı isimden yapılmış ismi değil, fiilden yapılmış ismi andırmaktadır. Fiil kökü düz geniş vokalle bitmeyen misallerde ise ekin *-lı*, *-li*, *-lu*, *-lü* olmayıp, *-ı*, *-i*, *-u*, *-ü* olduğu daha açıktır. Onun için bütün bu çeşit isimlerin *-l-*'li fiil gövdelerinden *-ı*, *-i*, *-u*, *-ü* ile yapılmış kelimeler olduğundan

[10] ERGİN: *Türk Dil Bilgisi*: 192, 193.

şüphe etmemek lâzımdır. Bu isimlerin mânâları da fiil kökünden değil fiil gövdesinden yapıldıklarını göstermektedir. Bazı misallerde *-l-*'li fiil gövdeleri kullanılmayabilir. Bu şekilleri diğer misallerin sürüklediği anlaşılmaktadır.

Fakat Eski Türkçede görülen *ḳur-u-ġ-luġ* "kurulu, kurulmuş" gibi misaller bu şekillerin menşeinin *-ġ*, *-g* isimden isim yapma eki ile *-lıġ*, *-lig*, *-luġ*, *-lüg* sıfat eki olduğunu gösterecek mahiyettedir. Menşei böyle olsa da bunun sonradan unutulduğu ve yeni misallerin belirttiğimiz şekilde yapıldığı anlaşılmaktadır"

ERGİN de, tıpkı KORKMAZ ve BANGUOĞLU gibi, söz konusu yapıların fiilden fiil türeten *-l* ekine fiilden isim türeten *-I/-U* ekinin eklenmesiyle oluştuğu görüşündedir. *kurulu* (< *kuruglug*) gibi bazı örneklerde ise ekin kökeninin *-g* + *+lXg* olduğunu fakat bunun sonradan unutulduğunu ve başka yeni örneklerin *-l* + *-I* yapısında oluştuğunu belirtmektedir.

4. Jean DENY, *Türk Dil Bilgisi Modern Türk Dil Bilgisi Çalışmalarının Kapsamlı İlk Örneği* adlı gramer kitabında söz konusu eke "Fiilden türemiş adlar" bahsinde "*-lIl eki*" başlığıyla yer vermiştir. DENY, özetlediğim açıklamasında şöyle demektedir[11]:

"*-ili/-ılı*, *-ulu/-ülü* eki birtakım fiile ait adlar meydana getirmeye yarar. Bu ek edilgen sıfat-fiillerle ve daha doğrusu *-l*'lı edilgen fiil tabanlarından yapılmış olan alelade sıfat-fiillerle aynı anlamda ve miktarca az birtakım sıfatlar yapmağa yarar:

Öküz ḳoşulu araba;

Şilte serili bir minder.

Örn.: *asılı* (*asılan*, *asılmış*'ın anlamdaşı) *as-*'tan;

ḳapalı, *ḳapa-*'tan.

Bunlar da böyledir: *ekili*; *örtülü*; *basılı*; *bükülü*; *çizili*; *düzülü*; *dökülü*; *dizili*; *dikili*; *sarılı*; *sayılı*; *takılı*; *tartılı*; *tıkalı*; *gömülü*; *geçirili*; *yazılı*; *yıġılı*; *döşeli dayalı*; *serili*; *ḳurulu*; *dürülü*; *geyili*; *soḳulu*; *yapılı*; *örülü*; *ütülü*.

-lIl'lı türemişlerden birkaçı *-I*'lı bir addan meydana getirilmiş sayılabilir: *küsülü* 'küsgün' = *küsü* 'kin' + *-lü*; *ütülü* = *ütü* + *-lü*.

---

[11] DENY: *Türk Dil Bilgisi Modern Türk Dil Bilgisi Çalışmalarının Kapsamlı İlk Örneği*: 477, 478.

Çınlamalı gırtlak sesleri olan *-iglig*'li türemişlerdeki (tümleç) 'edilgen' anlamı, evelden beri (*Divanü Lugati't-Türk*, 422 413 s., I ve III, 38. s.) de şöyle örneklerle kaydedilmiştir:

ḳuruglug ya 'kurulu yay';

yazıglıg at 'bağından çözülmüş at'"

DENY, bahse konu olan eki çalışmasında doğru şekilde "*-IlI eki*" başlığı altında incelemiş, ekin, *-l*'lı edilgen fiil tabanlarından yapılmış sıfat-fiillerle aynı anlamda sıfatlar türettiğini belirtmiştir. Yine DENY'nin verdiği *kapa-lı*, *tıka-lı*, *döşe-li*, *daya-lı* gibi örneklere bakarak, ekin ünlü ile biten fiil kök ve gövdelerinden sonra *-lı/-li* biçimlerinde eklendiğini söyleyebiliriz. DENY ayrıca *Dīvānu Luġāti 't-turk*'teki *ḳuruġluġ ya* 'kurulu yay' ve *yazıġlıġ at* 'bağından çözülmüş at' örneklerini de vererek günümüzde *kur-ulu* ve **yaz-ılı* şekillerini alan sözcüklerin eskiden *ḳuruġluġ* ve *yazıġlıġ* biçimlerinde olduğuna da işaret etmiştir.

Yukarıda anılan çalışmalardaki bilgileri değerlendirdiğimizde şunları söyleyebiliriz. ERGİN ve KORKMAZ, söz konusu örneklerin fiilden fiil türeten başka bir deyişle edilgen çatılar türeten *-l* ekli gövdelere fiilden isim türeten *-I* (< *-g*) ekinin eklenmesiyle oluştuğu kanaatindedirler. ERGİN, *kurulu* (< *kuruglug*) gibi bazı örneklerde ekin kökeni farklı olsa da bunun unutulduğunu ve başka yeni kelimelerde bu yapının söz konusu olmadığını düşünmektedir. BANGUOĞLU ise ekin günümüz Türkçesindeki şeklini (*-ili*) doğru vermiş ancak yapının kökeni konusunda ERGİN ve KORKMAZ gibi yanlış düşünmüştür. En isabetli açıklama kanımca DENY'nin açıklamasıdır. DENY ekin günümüzde *-ili* biçimine girdiğini belirtmiş, ekin ünlü ile biten gövdelere de ön ünlüsüz *-li* biçiminde eklendiğine işaret etmiştir. Ayrıca söz konusu kelimelerin eski yapıları için DLT'deki *kuruglug* ve *yazıglıg* biçimlerini de örnek vermiştir.

Ek Eski Türk Dillerinde Nasıldır?

Tarihî anlamda ekten ilk bahseden MAḤMŪD al-KĀŞĠARĪ olmuştur. KĀŞĠARĪ, *Dīvānu Luġāti 't-turk*'te 255. sayfada +lXg ekinin iki farklı kullanımından söz ediyor[12]:

"Dördüncüsü, adlandırılan şeyin sahibini ifade etmektir. Kuvvetli

[12] ERCİLASUN-AKKOYUNLU: *Kâşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*: 223.

bileğe sahip olan kişiye **bileklig er** dedikleri gibi. Kâğıt sahibi olan kişiye **bitiglig er** dedikleri gibi. (Arapların) *racul*^{un} *tāmir*^{un} *wa-lābin*^{un} (hurma sahibi ve yoğurt sahibi olan kişi) dedikleri gibi. Beşincisi, mef^{c}ūl manasında olmaktır. **Bilig kişi ara üleglig**[13] **ol** dedikleri gibi. "Akıl, insanlar arasında paylaştırılmıştır." demektir. Ve **töşeglig**[14] **töşek** dedikleri gibi. Yani serilmiş döşek"

+lXg ekinin ikinci kullanımı olarak işaret edilen *üleglig* 'üleştirili, üleştirilmiş' ve *töşeglig* 'döşeli, döşenmiş' örnekleri KĀŞĠARĪ'nin ifade ettiği gibi *mef^{c}ūl* (yapılan) anlamında kelimelerdir. KĀŞĠARĪ eki *+lXg* olarak vermiştir. Ancak bu ekin tabanı olabilecek **üleg* ve **töşeg* kelimeleri mevcut değildir.

Marcel ERDAL, *Old Turkic Word Formation* (Eski Türkçe Söz Yapımı) adlı çalışmasında söz konusu eki fiilden isim türeten bir ek olarak "Ergative formations" bahsinde *-(X)glXg* biçiminde göstermiş, pek çok örnek vermiştir: *üle-glig*, *töşe-glig*, *yėt-iglig*, *yüm-üglüg*, *kataglıg ~ kat-ıglıg*, *yama-glıg*, *yıg-ıglıg*, *tölte-glig*, *yad-ıglıg*, *koş-uglug*, *yütür-üglüg*, *as-ıglıg*, *una-glıg*, *suva-glıg*, *küzed-iglig*, *kizle-glig*, *aya-glıg*, *ėt-iglig*, *yarat-ıglıg*, *tüme-glig*, *sev-iglig*, *olı-glıg*, *kavzat-ıglıg*.[15]

ERDAL söz konusu ekin edilgen sıfat-fiiller türettiğini ve *-(X)g+lXg* ekli türemelerden farklı değerlendirilmesi gerektiğine de işaret etmiştir. ERDAL ayrıca *-(X)glXg* ekli türemelerin çoğunda ara formların bulunmadığını da belirtmiştir. Örneğin *töşe-glig*, *yama-glıg*, *yıg-ıglıg*, *yad-ıglıg*, *tölte-glig* gibi türemelere taban olabilecek **töşe-g*, **yama-g*, **yıg-ıg*, **yad-ıg*, **tölte-g* gibi sözcükler yoktur.[16]

M. ERDAL, *A Grammar of Old Turkic* adlı Eski Türkçe gramer kitabında da eki *-(X)glXg* olarak vermiş, bir önceki bilgileri özetlemiştir.[17]

Ben *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı* adlı çalışmamda eki *-glXg* biçiminde verip edilgen eylem sıfatları türetir, demiş ve *Kutadgu*

---

[13] CLAUSON, DANKOFF-KELLY ve ERCİLASUN-AKKOYUNLU 'ULKºLK harf dizisini *ülüglüg* biçiminde okumuşlardır (CLAUSON: *EDPT*: 144^{a}, DANKOFF-KELLY: *DLT*: 377, ERCİLASUN-AKKOYUNLU: *DLT*: 223). ERDAL okumayı *üleglig* biçiminde düzeltmiştir (ERDAL: *OTWF* I: 344). Yazmada da açıkça *üleglig* yazmaktadır.

[14] DANKOFF-KELLY: *töşeklig* (DANKOFF-KELLY: *DLT*: 377).

[15] ERDAL: *OTWF* I: 344-349.

[16] ERDAL: *OTWF* I: 345.

[17] ERDAL: *GOT*: 154.

Bilig'deki şu örnekleri vermiştim: *ḳaç-ıġlıġ* 'kaçkın, kaçan', *ḳur-uġluġ* 'kurulu, kurulmuş', *ör-üglüg* 'örülü, örülmüş', *uç-uġlıġ* 'uçan', *ur-uġluġ* 'vurulmuş, konmuş', *yaḏ-ıġlıġ* 'yayılı, yayılmış'.[18] Yine Şeyyād Ḥamza'nın *Yūsuf ve Zelīḫa*'sını yayına hazırladığım çalışmamda eki EAT'de bekleneceği gibi /-ılu/ biçiminde verip edilgen eylem sıfatları türetir, demiş ve tek örnek olarak *yaz-ılu* ~ *yaz-lu* 'yazılmış olan' ~ *yaz-ulu* 'nakşedilmiş olan, resmedilmiş olan' sözcüğünü vermiştim.[19]

Bu bilgiler ışığında ekin Eski Türkçede *-glXg* biçiminde olduğunu, EAT döneminde ise bekleneceği gibi *-ılu* ya da *-ulu* biçimine girdiğini söyleyebiliriz.[20]

Ekin Türkiye Türkçesindeki Şekli

Eski Türkçe *-glXg* eki, Türkiye Türkçesinde bekleneceği gibi /g/ ünsüzlerinin düşmesi sonucu ünlüyle biten fiil kök ve gövdelerinden sonra *-lı/-li/-lu/-lü* şekillerinde; ünsüzle biten fiil kök ve gövdelerinden sonra da yardımcı ünlülerin de eke katılmasıyla *-ılı/-ili/-ulu/-ülü* şekillerinde ortaya çıkmaktadır. Başka bir deyişle ekin kelime sonu durumu ve ünlü uyumları dikkate alındığında sekiz şeklinin olduğunu söyleyebiliriz. Buna göre eki Türkiye Türkçesinde kısaca *-(X)lX* şeklinde gösterebiliriz. Gelişimi göstermek üzere şu örnekleri verebiliriz:

ET (DLT) *ḳur-uġluġ* > TTü. *kur-ulu*, ET (KB) *ör-üglüg* > TTü. *ör-ülü*, ET (EUyg., DLT) *tik-iglig* > TTü. *dik-ili*, ET (EUyg.) *tiz-iglig* > TTü. *diz-ili*, ET (DLT) *töşe-glig* > TTü. *döşe-li*, ET (EUyg., KB) *yad-ıġlıġ* > TTü. *yay-ılı*, ET (EUyg.) *yama-ġlıġ* > TTü. *yama-lı*, ET (EUyg.) *yıġ-ıġlıġ* > TTü. *yığılı*.

Türkiye Türkçesindeki şu kelimelerin de yine aynı ekle türemiş olduğunu söyleyebiliriz:

as-ılı 'asılı, asılmış olan', *bas-ılı* 'basımevinde basılmış (kâğıt, kitap vb.), matbu', *bük-ülü* 'bükülmüş olan', *bür-ülü* 'bürünmüş olan', *çevr-ili* 'çevrilmiş, kuşatılmış', *çiz-ili* 'çizilmiş olan', *daya-lı* 'dayanmış olan', *dik-ili* 'dikilmiş olan', *dök-ülü* 'dökülmüş olan', *dür-ülü* 'dürülmüş, kıvrılmış',

---

[18] TAŞ: *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*: 127.

[19] TAŞ: *Yusuf ve Zeliha*: 102.

[20] Kemal ERASLAN'ın *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Necmettin HACIMENİOĞLU'nun *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Gürer GÜLSEVİN'in *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, János ECKMANN'ın *Çağatayca El Kitabı* adlı çalışmalarında ekle ilgili herhangi bir kayıt yoktur.

ek-ili ‘ekilmiş olan, mezru’, *göm-ülü* ‘gömülmüş olan, metfun; batmış, kaybolmuş’, *kapa-lı* ‘kapanmış olan’, *sar-ılı* ‘sarılmış olan’, *ser-ili* ‘serilmiş, yayılmış’, *serp-ili* ‘serpilmiş’, *tak-ılı* ‘takılmış, tutturulmuş, asılmış’, *tart-ılı* ‘tartılmış; ölçülü, dengeli’, *tıka-lı* ‘kapanmış, tıkanmış’.

ölçülü, *yazılı*, *örtülü*, *yapılı*, *boyalı*, *sayılı* gibi sözcükler de anlamları dikkate alınarak iki farklı şekilde çözümlenebilir. Örneğin *örtülü* kelimesinin ilk anlamı olan ‘örtüsü olan’ (*Ampir koltuklu, keten masa örtülü bir lokantaydı*) söz konusu ise kelimeyi *ört-ü+lü* biçiminde; ikinci anlamı olan ‘örtülmüş, bir şey ile kaplanmış’ (*Yerler yemyeşil ve ıslak bir çimenle örtülü*) söz konusu ise *ört-ülü* biçiminde çözmek gerekir.

Kısaltmalar

DLT 1. Dīvānu Luġāti ’t-turk. 2. *Kâşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugâti’t-Türk Giriş - Metin - Çeviri - Notlar - Dizin*. Ercilasun-Akkoyunlu. 3. *Maḥmūd al-Kāšγarī: Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luγāt at-Turk)*. Dankoff-Kelly.

EAT Eski Anadolu Türkçesi

EDPT *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Clauson.

ET Eski Türkçe

EUyg Eski Uygurca

GOT *A Grammar of Old Turkic*. Erdal.

KB Ḳutaḍġu Bilig

OT Orta Türkçe

OTWF *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon*. Erdal.

Tefs. *Orta Asya’da Bulunmuş Kur’an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. Yüzyıllar)*. Borovkov.

TTü. Türkiye Türkçesi

Kaynaklar

Banguoğlu, Tahsin: *Türkçenin Grameri*: Ankara [3]1990 (İstanbul 1974). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yükek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 528.

Borovkov, A. K.: *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. Yüzyıllar)*: Rusçadan Çevirenler: Halil İbrahim Usta, Ebülfez Amanoğlu: Ankara 2002. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 811.

Clauson, Sir Gerard: *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*: Oxford 1972. Oxford University Press.

Dankoff, Robert - Kelly, James: *Maḥmūd al-Kāšγarī: Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luγāt at-Turk)*, I: Cambridge 1982. Sources of Oriental Languages and Literatures 7, Türkish Sources VII.

Deny, Jean: *Türk Dil Bilgisi Modern Türk Dil Bilgisi Çalışmalarının Kapsamlı İlk Örneği*: Çevirmen: Ali Ulvi Elöve: Jean Deny'nin 1921 baskı "Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)" adlı eserini temel alarak günümüz Türkçesine uyarlayan: Ahmet Benzer: İstanbul 2012. Kabalcı Yayınevi.

Eckmann, János: *Çağatayca El Kitabı*: Çeviren: Günay Karaağaç: İstanbul 1996. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 3412.

Eraslan, Kemal: *Eski Uygur Türkçesi Grameri*: Ankara 2012. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 1047.

Ercilasun, Ahmet B. - Akkoyunlu, Ziyat (Hazırlayanlar): *Kâşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*: Ankara 2014. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 1120.

Erdal, Marcel: "*Açık* and *kapalı*: The Turkish resultative deverbal adjective", *Turkic Languages*, 4 (2000): 22-30.

Erdal, Marcel: *A Grammar of Old Turkic*: Leiden 2004. Brill.

Erdal, Marcel: *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon*, I-II: Wiesbaden 1991. Turcologica 9.

Ergin, Muharrem: *Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri İçin Türk Dil Bilgisi*: İstanbul 2009 (1958).

Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.

Gülsevin, Gürer: *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*: Ankara 1997. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 673.

Hacıeminoğlu, Necmettin: *Karahanlı Türkçesi Grameri*: Ankara 1996. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 638.

Korkmaz, Zeynep: *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*: Ankara 2003. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 827.

Maḥmūd al-Kāşġarī: *Dīwānu Luġāti 't-turk.*

Taş, İbrahim: *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*: Ankara 2009. Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 984.

Taş, İbrahim: *Yusuf ve Zeliha*: İstanbul 2008. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 42.

Timurtaş, Faruk Kadri: *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük*: İstanbul 1994. Enderun Yayınları: 42.

RİND, BOHEMİN NESİ OLUR?

Secaattin TURAL*

Daha önceki yazılarımızda dekadans korkusunun özellikle romanımızın gelişiminde nasıl bir engel taşıdığı üzerinde durmuş ve Namık Kemal sendromunun sanatçının aydın sorumluluğu içinde sanatını kurban ettiğinden söz ederek, modernist edebiyata, daha doğrusu "bohemyan-dekadan" edebiyata en yakın yazarlarımız olarak kabul edebileceğimiz Halid Ziya, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "sorumlu aydın" tavrı içinde "sorunlu sanatçı" portresinden kaçtıklarından bahsetmiştik. Bu hususta bir adım daha atarak *Tutunamayanlar* romanının da tıpkı "Huzur" gibi ulusal alegori olarak da okunmaya müsait olduğundan hareketle aynı sendroma Oğuz Atay'ın da yakalandığını söyleyebiliriz. Yazarımızın ölümünden önce "Türkiyenin Ruhu" adlı bir roman hazırlığında olduğundan bahsetmesi bu görüşümüzü desteklemektedir. Aslında Halid Ziya'nın "Mai ve Siyah"ıyla edebiyatımız, bohemyan-dekadan karaktere kavuşarak ilk künstlerromana sahip olacakken, sözünü ettiğimiz dekadans korkusuyla yazarımız, sanatçı Ahmet Cemil'i kaymakam Ahmet Cemil'e çevirerek yalnız kendisi rahat bir nefes almamış bize de bir hayat dersi vererek "baba"ya bağlılığını bildirmiştir. Tıpkı Tanpınar'ın Mümtaz'a mesuliyet duygusunu vererek ikinci benliği daha doğrusu sanatçı "ben"i olan Suat'ı kurban etmesi gibi. Böylece herkes mutlu olacak(!) ve edebiyat tarihçileri ve eleştirmenleri "konu"ya odaklanarak "eşikteki aydın" sendromu bağlamında, ulusal alegorinin imkanları eşliğinde bitmek bilmez kültür-medeniyet tezleriyle metinleri yorumlayacaklar ve yazarların zaten açıkça belirttikleri hususları tekrar ede ede eserleri tüketeceklerdir.

Şimdi asıl konuya girerken Namık Kemal'in Divan şiirine meşhur saldırısını ve onu bir canavara, "gulyabani"ye benzetirken hangi suçlamaları yaptığını bir hatırlayalım. Namık Kemal, Divan şiirinin sevgili tipini, hayal dünyasını olumsuz anlamda eleştirirken, onu

* Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, secaattin.tural@medeniyet.edu.tr

ahlaksızlık ve toplumdan kopuk olmakla suçlamıştı. Böylece Tanzimattan bu yana edebiyatımızın yol haritası da bu yönde çizilmiş oldu. Modernleşme diye de adlandırılan bu dönemle birlikte aslında edebiyatın ahlâkileştirilme, ehlileştirilme süreci başlamış ve daha önce şiir, hikaye, masal, destan vd. türlere isim olmamış bir kelime ortaya çıkar: EDEBİYAT. Şinasi kendisinden önce bugünkü anlamda kullanılmayan bu kelimeyi ortaya attığında ve Namık Kemal onu kavramlaştırdığında, "sanatçı-yazar", "aydın-yazar"a dönüşmüştür bile. Artık şiir ve yeni ortaya çıkan Batılı türler olan roman, hikaye, tiyatro edepli ve topluma faydalı olma misyonuna bağlı olarak, topluma faydalı olmayan, ahlaka aykırı olan her konu ve anlatım biçimi edebiyat dışı kabul edilecektir. Buradaki anahtar kelimeler "fayda" ve "edep"tir.

Divan şiiri ise çoktan ahlaksızlık ve faydasızlık suçlamasıyla kanon dışı kalmıştır. Divan şiirini temsil noktasında öne çıkan tür olan gazellerdeki sevgili tasvirleri; bununla bağlantılı olan "aşk, şarap, sevgili" ile ilgili hayaller, teşbihler, mazmunlar da bu suçlamanın delilleri olarak gösterilir. Hatta o dönemde pek dile getirilmese de daha sonraları Mehmet Akif'in dahi çok sert bir dille dikkat çektiği "sevgili"nin cinsiyetinin belirsizliği, özellikle Cumhuriyet döneminde ideolojik bir tavırla "Divan şiiri-Osmanlı" birlikteliği içinde ele alınarak, gelenek karşıtlığının sembolü haline gelmiştir. Bugün bile muhafazakar çevrenin savunmacı biçimde söz konusu suçlamaya cevap yetiştirirken ortaya koyduğu tezler, en az suçlamalar kadar ideolojik ve poetika dışıdır. Halbuki her şeyden önce bugün halktan kopukluk olarak tanımlanan tavrın nedenini, **seçkin-yüksek ve popüler-düşük** sanat karşıtlığı içinde ele aldığımızda daha sağlıklı değerlendirmelerde bulunabiliriz. Şöyle ki, Batı dahil bütün toplumlarda **yüksek sanat-edebiya**t kapalı devre işleyerek kendi poetikasını oluşturmuş ve keza popüler-halk edebiyatı da başka bir kanaldan akmaya devam etmiştir. Aslında Tanzimat sonrası dönemde Divan şiirine yöneltilen suçlama ve savunulardaki temel yanılgı, bu hususun gözden kaçırılmış olması ile ilgilidir. Bu bağlamda hatırlamamız gereken en önemli nokta burjuva sınıfının ortaya çıkmasıyla sanata bakışın değişmiş olmasıdır. Aydınlanma hareketinin itici gücü olan burjuva sınıfı, akıl-bilim-ilerleme mottosuyla aristokrasinin elinden sadece politik ve düşünsel gücü almamış, aynı zamanda estetik zevki de "vasatlaştırmak" suretiyle devşirmiştir. Ne aristokrat bir geçmişe ne de içinden çıktığı halkın sıradanlığına sahip olan burjuva, yüksek edebiyatı halka yaklaştırırken, modernizm ve aydınlanmanın temel argümanları içinde estetik zevki de "fayda"ya ve tüketime hazır hale getirmiştir. Zaten

şiire nispeten daha aşağı bir tür olan romanın beş duyuya dayalı bir gerçekliği temel alması da burjuvanın ürünü olması dolayısıyladır. Böylece yüksek sanat, "orta" ve "düşük" sanatın kriterleri içinde değerlendirilmeye başlanarak sınırlar ortadan kalkmıştır. Kültür ve edebiyat dünyamızdaki Divan edebiyatına bakışta da aynı sürecin işlediğini görüyoruz. Çünkü Tanzimat sonrası yazarlarımız tam olarak olmasa da benzer biçimde, örnek aldıkları burjuva sınıfının bakış açısıyla Divan şiirini hedef almışlardır. Böylece Divan şiiri akıl dışılık, hakikate aykırılıkla suçlanıp değersizleştirilirken "modernleşme" mitine kurban verilmiştir. Bu algı daha önce de belirttiğimiz gibi modernleşmenin pozitivist-materyalist çizgisinin iyice belirginleştiği Cumhuriyet döneminde dozunu daha da arttırmış ve Divan şiirinin yüksek edebiyatı temsil ettiği gerçeği paranteze alınmıştır. Estetik zevkleri oldukça gelişmiş seçkin bir kesimin içinde bulunduğu dar ve kapalı bir çevrede dolaşımda olan ve yalnızca ehline hitap eden Divan şiirini, anakronik bir tarzda halkı eğitmekle vazifeli saymak popüler ve yüksek edebiyatın birbiri içinde eridiği modern zihnin ürünüdür. Edebiyatı "edep"e bağlamak, Platonvari bir çıkış olmanın ötesinde popülist tavrın da tezahürüdür. Zaten Platon da şairleri devletinden kovarken ve Aristo tekrar kabul ederken sanatçıyı "akıl"la kontrol altına almaya çalışmışlardır. Baştan beri "vecd, istiğrak, kendinden geçme, sayıklama"ya dayalı şair tehlikeli görülmüştür. Klasisizmin akıl ve mantığın kuralları içinde hapsettiği şiir, Batı'da uzun müddet bu baskıya direnirken, ancak 19. asrın sonlarına doğru Baudelaire, Rimbaud gibi sembolistlerin elinde tekrar "vecd"e, "sayıklama"ya dönmüş ve "dekadans", "bohem" karaktere bürünmüştür. Bizde de Divan şiirinin poetikası zaten tümüyle rindane bir tavır gösterdiğinden rind-zahid çatışması, Batı edebiyatının "klasik-bohem" karşıtlığı içinde ele alınabilir. Divan şiirindeki "rind" tipi hatırlandığında dünyayı bir özge temaşa ile seyretmesi ve dünyayı paranteze alması, aşk ve şarapla örülü ve kendinden geçmiş mestane eda içinde olması; sembolistlerin Batı medeniyetinin akılcı ve maddeci dünyasına bir tepki olarak ortaya koydukları "bohem-dekadans" tavırla benzerlik taşımaktadır. Bilim ve ilerleme peşinde maddeden başka hiçbir şeyi tanımayan Batı dünyasına "akıl dışı" varlıklardan, eşyanın ruhundan bahsederek "toplum"dan çok insan tekinin metafizik ıstırabına odaklanan sembolistlerin de tıpkı Divan şairleri gibi ahlâksızlık ve anlaşılmaz olmakla suçlanmış olması aynı kadere ortak olduklarının bir kanıtıdır. Yalnız burada Divan şiirindeki rind tipinin dini-tasavvufi boyutunu gözden kaçırdığımız

düşünülmemelidir. Biz sadece poetik yakınlık üzerinden meseleye yaklaşıyoruz. Rind tasavvufi anlamda "melamilik"e dönüşürken de aynı yaklaşımı sürdürebiliriz. Rind, bohem, dekadan, melami tiplerinin hepsinin ortak özelliği hepsinin de kınanması, hor görülmesi, dünyayı paranteze alıp mestane gezmeleridir. Aslında hepsi Platon'un kovduğu şairlerdir. Bir yanıyla da gönüllü sürgünlerdir. Halbuki burjuvanın dünyası bu dünyadır ve sanatı da bu dünyanın kuralları içinde kabul ederek, sadece "güzel"in peşindeki bu şairleri "kınar"lar. Bütün bu tavrın altında eserlerini Batı edebiyatındaki sembolist ve modernist yazarların burjuvanın zevk ve düşünce dünyasına saldırması boşuna değildir. Bütün bir modernist edebiyat akıl, bilim, ilerleme peşindeki burjuva değerlerine karşıdır ve eserlerini tüketimden, yani sıradan okurdan kaçırmak niyetindedirler, Divan şiiri örneğinde olduğu gibi. Dikkat çekmemiz gereken önemli bir husus da Batı edebiyatında, burjuva değerleri eleştirilirken bizim aynı yıllarda söz konusu değerleri yüceltiyor olmamızın ortaya çıkardığı ironik durumdur. Tabi burada tarihimizden kaynaklanan zorunluluğu göz ardı ediyor değiliz. Bu zorunluluğun kuramsal boyutu üzerinde yoğunlaşarak Divan şiirine yöneltilen suçlama ve savunmanın temelinde ideolojik-siyasi açıdan toplumsala sıkıştırılmak istenen Platonik davete dikkat çekmek istedik. Tanzimat sonrasında toplumsalın emrindeki edebiyat dünyamızda Servet-i Fünuncuların azarlanması, Ahmet Haşim'in görmezden gelinmesi, İkinci Yenicilerin kınanması hep bu mecburiyet yüzünden değil mi? Hatta bütün bu isimlere aba altından sopa gösterilip "Divan şiiri"nin takipçisi olma suçlaması yapılmadı mı? Modernleşme yanlıları modernizmin anavatanı olan Batı edebiyatında modernizmin ve burjuva değerlerinin mahkum edildiğini görmezden gelerek saldırıya geçerken, savunucuları olarak gördüğümüz muhafazakar düşüncenin de bu noktada muhalifleriyle aynı yaklaşımı sergilediğini görmek hayli ilginçtir. Her iki yaklaşım da Divan şiirine aynı noktadan yaklaşmaktadır. Divan şiirindeki sevgilinin kimliği üzerinde yapılan tartışmalar bunun göstergesidir. Halbuki Divan şiirindeki sevgilinin estetik anlamda "güzel"i temsil ettiği üzerinde durularak şairin güzelin "ide"si peşinde koştuğu öne çıkarılsa, en azından yapılan tartışmalar poetik alana taşınacaktır. Bu ortaklığın söz konusu edebiyatın Osmanlı-İslam medeniyetinin temsiline indirgenmesi ve cephenin buradan açılması ile ilgili olduğunun farkındayız. Savaşın bu alanda yapılması yüzünden, dini-tasavvufi şiirleri açıklarken eli güçlü olan muhafazakar düşünce, sıra Divan şiirinin "lâ-dinî" örneklerine geldiğinde bocalarken, Batı edebiyatına hayran çevreler de modernist

edebiyatın dekadans-bohem tavrını savunmakta zorlanmaktadır. "Gerçek"in sıradanlığını "yalan"la "güzelleştirmek" hedefindeki sanatın kullandığı dili burjuvanın sıradan, dünyevi gerçeği içine hapsettiğimiz için "Nedim Sâdâbâd'a kiminle gitti?" sorusunu daha çok sorarız. Önemli olanın eylem olmadığı; yalnızca "mış gibi" yaptığını ya da önemlisi bizde bir heyecan, bir baş dönmesi, şok etkisi yapmak olduğunu; sanatın olanı değil, olabilecek olanı bile değil, mümkün olamayanı dile getirdiğini kabul ettiğimiz zaman belki Divan şiirine yaklaşımımız değişir. Böylece Batı'nın Baudelaire, Rimbaud, Wilde, Kafka gibi sanatçılarının hep ıstırap ve acıyla beslenen dekadan-bohemlerinin, bizim de Divan ve Tekke edebiyatıyla katkıda bulunduğumuz Doğu'nun rind-melami şairlerine ne kadar benzediğini fark edebiliriz. Batı, burjuva değerlerinin dışına çıkarak ancak modernist sanatçıların acı ve ıstırabının eşlik ettiği sarhoşlukla "hakikat"in kıyısına bir nebze yaklaşırken, Doğu zaten acı ve ıstırabı aşarak bir özge temaşayla geçtiği hakikatin dünyasında "mestâne" ve "rindâne" dolaşmaktadır.

SURNAMELERDE GEÇEN SEYİRLİK HALK OYUNLARININ TOPLUMSAL İŞLEVLERİ

Nursel UYANIKER*

Giriş

Devlet desteğiyle hazırlanan millî ve dinî bayramlar ile özel gün ve gecelerin kutlamaları, halkın geniş katılımıyla günümüzde de tertip edilmektedir. Osmanlı Devleti döneminde de tüm halkın katılımıyla düzenlenen şenlik ve gösteriler bulunmaktaydı. Edebiyat tarihinde bu şenliklerin anlatıldığı eserlere "surname" adı verilmektedir.

Şenliklerin anlatıldığı eserlerin örnekleri, tüm devletlerin kültür tarihlerinde mevcuttur. Ancak devletlere ait kutlamaların konu ve içerikleri birbirinden farklılıklar gösterebilmektedir. Örneğin; Osmanlı'ya ait Surnamelerdeki seyirlik oyunların amacı, Avrupa'daki gibi devlet başkanıyla halkı arasında bağ kurmaya yönelik değildir. Osmanlı Döneminde seyirlik oyunlar, padişah ve halk tarafından beraber seyredilmekte, birlikte eğlenilmektedir. Halk, seyirci olarak şenliklere katılarak hem destek olmakta hem de maharetlerini göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nin şenlik ve gösteriler tertiplemesinde birtakım sebepler bulunmaktadır. Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Sultanın tahta çıkması, bir şehzadenin sünnet olması, doğumlar ve evlenmeler kutlanılacak olaylardandı.
- Yabancı devlet büyüklerinin ve elçilerin ülkeye gelişleri kutlanmaktaydı. Ayrıca içte ve dışta güç gösterisi yapmak önemli sebepler arasındaydı.
- Bir kalenin düşmandan alınması vb. gibi kazanılan zaferler, genel bir şenlikle ve "donanma" adı altında kutlanırdı.
- Savaşta beklenilmeyen bir bozguna uğrandığında ordunun ve milletin psikolojisini düzeltmek, moral-motivasyonunu

* Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: nuyaniker@marmara.edu.tr, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7204-7145

güçlendirmek için yapılırdı. Böylelikle yenilgiyi içeride ve dışarıda unutturmak amaçlanırdı.

- Ekonomiyi canlandırmak için yapılırdı. Bu sayede şenliğe katılan esnaf, mallarını ve ustalıklarını sergileme fırsatı bulurlardı.
- Bireye, yaşadığı toplumun kurumlarını ve davranış kalıplarını öğretmek maksadıyla yapılırdı.

Osmanlı Devleti döneminde (1299-1922) saray tarafından yapılan düğün ve eğlenceler de tıpkı halk tarafından yapılan eğlencelere benzemektedir. Bu düğün ve eğlencelere davet etme/okuyucu gönderme, düğün sofraları, düğün ve eğlence boyunca çalınan davul-zurna, müzik, dans, hediye verme, saçı saçma vb. gibi uygulamalar öne çıkmaktadır.

Belirli bir adabı olan düğün kutlamalarına, herkes tarafından iştirak edilir ve katkıda bulunulurdu. XVI. yüzyılda yazılan ve ilk müstakil surname özelliğini taşıyan Gelibolulu Âlî'nin manzum eserinde bu geleneğe işaret edilmektedir:

Sûrun âdâbı bilündi evvel
Soñra âṣâr-ı kerem müsta'cel (Arslan 1990: 400)

Şenlikler, yeşil sarıklı seyitlerin gelmesiyle başlardı. Bu kişilerin, Hz. Muhammed'in soyundan gelen kutsal kişiler olduğuna inanılırdı. Böylece şenlikler, dinî olarak da meşrulaştırılmış ve kutsallık kazanmıştır. Şerbetler içilip yemekler yendikten sonra hediyeler verilirdi. Bu hediyeler arasında özellikle cildi değerli taşlarla bezeli Kur'an-ı Kerimler dikkat çekmektedir. Diğer hediye kitaplar arasında Nizamî'nin Hamse'si, Kıssa-i Yusuf, Leyla ile Mecnun vb. gibi özel olarak hazırlanmış kitaplar da bulunurdu. Kadife, atlas kumaşlar en çok tercih edilen hediyeler arasındaydı. Bunun yanında at, kılıç, hançer, kemer, altın taç vb. gibi değerli hediyeler bulunmaktadır. Esnaf alayları geçit yapıp hünerlerini gösterirlerdi.

Türkçe'de oyun ve oynamak sözcüğünün pek çok anlamı bulunmaktadır. Türkçe'de oyun kelimesi; "vakit geçirmeye yarayan, belli kuralları olan eğlence; kumar; şaşkınlık uyandırıcı hüner; genellikle müzik eşliğinde yapılan hareketler bütünü; temsil, piyes; fizik gücünü ve zekâyı geliştirmek amacıyla yapılan yarışma; hile, düzen" gibi anlamlara gelmektedir (Bozkurt 2007: C. 34, 15-16). Ancak kelime anlamının yanında oyun sözcüğü, kültürel kaynağı olan bir sözcüktür. Dolayısıyla millî kültüre ayna tutar. Surnamelerde geçen oyunları işlevleri açısından

iki guruba ayırmak mümkündür:

1. Eğlence amaçlı oyunlar,

2. Savaş oyunları ve sportif gösteriler.

Bununla birlikte oyunlarda;

- Güç ve cesaret,
- El çabukluğu,
- Denge,
- Maharet göstermek öne çıkmaktadır.

Çalışmada surnamelerde geçen seyirlik halk oyunlarının toplumsal işlevleri ele alınacaktır. Manzum ve mensur surnameler ile surnamelerin konu edindiği minyatürler taranarak, halkbilimi kuramlarından işlevsel teori bağlamında değerlendirilecektir. Bu çalışma ile halk hayatının önemli bir bölümünü oluşturan eğlence kültürünün işlevleri ve kültür tarihi açısından önemi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1. Surnamelerde Geçen Eğlence Amaçlı Oyunlar ve İşlevleri

Surnamelerde geçen ve işlevleri açısından eğlendiren oyunlar; geleneksel oyunlar, dramatik oyunlar ve esnaf birliklerinin padişahın önünden geçerken hünerlerini gösterdikleri geçit alayları şeklinde gruplandırılmıştır.

1.1. Geleneksel Oyunlar

Geleneksel oyunlar, genellikle geçmişin çeşitli dinsel, törensel öğelerini taşıyan oyunlardır. Bu oyunlar, eğlence amaçlı gerçekleştirilen bir çeşit tiyatrodur. Ancak bu tiyatroda yazılı bir metin yoktur. Daha çok sözlü gelenekten kaynaklanan oyun, basit bir olay örgüsüyle ve doğaçlama olarak oynanır (And 1985: 42-43).

Surnamelerde anlatıldığına göre özellikle dini zümreler, yapılan düğünlere alay halinde katılmaktadırlar. 1582 şenliğinde III. Murat (1546-1595) dönemine ait bir minyatürde, Mevlevi dervişi dans ederken gösterilmektedir (Atasoy 1997: 56-57). Bu şenliklerde dervişlerin iki-üç saat kadar dönüp yere düştükleri vakit gördükleri hayallerin gerçek olacağına inanırlardı (And 1959: 54).

Yağma oyunu (H'ân-ı Yağma): Türk toplumunda, düğün ve şenliklerde yağma geleneği bulunmaktadır. Eski Türklerde "Potlaç" adı verilen yağma, düğün veya şenlik sahibinin sofrasını, malını-mülkünü

yağmalatmasıdır. Surname'de altın ve gümüş yağması, çanak yağması vb. gibi yemek yağmaları anlatılır:

Hem çil idi naḳd-i yaġma hem dü-ḍarb
Vâcib olmuşdı anı ġâretde ḥarb (Arslan 1990: 579).

Yağma geleneği ile davetlilere, şenlik sahibinin cömertliği ve zenginliği gösterilmektedir. Yağma sayesinde toplumsal statü açısından şenlik sahibinin saygınlığı da artmaktadır. Bir çeşit oyun olan yağma, davetlilerin daha eğlenceli vakit geçirmelerini sağlamaktadır.

Para, Altın-Gümüş, Kumaş Serpme: Kutlama törenlerinde karşılaşılan bu geleneğin yüzyıllar öncesine ait olduğu görülmektedir. Surnamelerde altın, gümüş ve kıymetli taşların özellikle padişah ve şehzadenin üzerine serpildiği anlatılmaktadır. Kumaşlar ise padişah ve şehzadenin önüne serilmektedir. At ile gelirse atın ayakları altına; yaya gelirse varacağı yere kumaş serilmektedir (Atasoy 1997: 28). Günümüzde para, kumaş, çerez cinsinden yiyeceklerin gelin ve damat üzerine serpilmesi, Anadolu düğünlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Evliliğin kutsanması anlamına gelen bu ritüeller, gelenekselleşerek sürdürülmüştür.

Zorbazlar: Meydanda derilerine, etlerine, karınlarına kargılar, demirler sokarak seyrettiren zorbazlar bulunmaktadır. Dinsel inançlarla da bağlantısı bulunan bu gösterilerden 1582 şenliğinde; bir kişi yere sırt üstü yatmış, karnına dört köşeli bakır tepsisi koydurtmuş, altı kişi de büyük çekiçlerle vurarak bu tepsiye şekil vermişlerdir (Atasoy 1997: 73).

Av oyunu ve hayvanlarla hüner gösterme: Yaşanılan coğrafya kişilerin fiziki yapısı, karakterleri üzerinde etkili olduğu gibi; onların sosyal hayatını da etkilemektedir. Eski Türklerde avcılığın çok önemli olduğu ve uzun süren sürek avlarının yapıldığı bilinmektedir. Surnamelerde av oyunu olarak bir hayvanı başkasına yakalatma oyunundan söz edilmiştir. Türkler yaşadıkları coğrafya dolayısıyla bir yerden bir yere gidebilmek ve bölgelerini savunabilmek için hayvanlar içinde en çok ata değer vermişlerdir. Bu nedenle surnamelerde atlı oyunlar başta gelmektedir. Bunun dışında eşek, zürafa, aslan, fil, yılan, ayı, deve, koç vb. gibi güçlü veyahut da hayatın içinde çokça yer alan hayvanlarla yapılan bir çeşit sirk gösterileri dikkat çekmektedir. Özellikle çingenelerin yetiştirdiği ayıların gösterileri ilgi çekicidir. Ayılar, hem kendi aralarında ve hem de insanlarla güreşmektedirler. IV. Mehmet'in (1642-1693) Edirne Şenliğini anlatan 1675 tarihli minyatürlerde, ayı ile güreşen insan

görülmektedir (Nutku 1988: Resim 34, 36). Ayı ile güreş konusu daha sonra gazete tefrikalarında "Kara Ahmet Pehlivanın Ayı İle Güreşi" başlığındaki arkası yarın kuşağıyla işlenmeye devam edecektir.

Uçurtma uçurma: 1582 yılındaki şenliklere ait minyatürde, esnaf alaylarının geçişleri sırasında kâğıttan yapılmış simurg kuşu biçimindeki uçurtmayla bir üstadın denemeler yaptığı görülmektedir (Atasoy 1997: 74). Padişahın ve halkın beğenisini kazanmayı başaran usta, beyitlerini okuyup duasını tamamladıktan sonra meydandan ayrılmıştır. Eğlence meydanlarında rengârenk ve değişik figürlü uçurtmalar, izleyenlere hoş anlar yaşatmıştır.

1.2. Dramatik Oyunlar

Türklerin Orta Asya'dan getirdiği bazı törenler, seyirlik oyunları üzerinde etkili olmuş ve günümüze kadar gelen halk dansları, kukla ve diğer seyirlik oyunlar üzerinde iz bırakmıştır (URL-2: 19). Çeşitli hünerlerin gösterildiği bu oyunlar daha çok el maharetine, gözbağcılığa, canlandırma ve anlatma yeteneğine, canlı performansa dayalı oyunlardır. Farsça, oynayan anlamındaki "-baz" eki ile oluşturulan hüner sahiplerinin isimleri, şenliklerin vazgeçilmez oyuncularıdır. Canbaz, kasebaz, ateşbaz, hokkabaz, yılanbaz vb. gibi oyuncular, padişah ve halk tarafından ilgi ile izlenmektedir.

Müzik, eğlencelerin başından sonuna kadar katılanları coşturan ve onların güzel vakit geçirmelerini sağlayan bir araçtır. Müziğe eşlik eden çengiler, köçekler, rakkaslar ile sanatlarını icra eden hanende ve sazendeler, şenliğin heyecanını arttırmaktadır. Halka açık eğlencelerde, kadınların raks etmesi söz konusu olmadığından kadın kıyafetindeki erkek köçeklerin oynadığı bilinmektedir. Padişah düğünlerinde ve eğlencelerinde görülen köçekler, halk arasında da eğlenceyi ve kahkahayı arttırmaktadır.

Gösteriye dayalı ve Batı'daki tiyatroya benzeyen Orta Oyunu, Curcuna Oyunu ve Hayal Perdesi olarak da bilinen Karagöz gibi oyunların yanında hikâye etmeye dayalı Meddahlar bulunmaktadır. Es'ad, Surname'sinde gece vakti fişeklerin atılmasıyla etrafın nur gibi aydınlandığını, raksa çıkan çengilerin, ip üzerinde yürüyen canbazların, oyun gösteren zorbazların meydanı orta oyununa çevirdiklerini anlatmaktadır:

Leb-i eṭrâf-nişîn-i meydân
Oldı orta oyunından ḫandân (Arslan 1990: 741)

Hızır Surname'sinde, Sultan II. Mahmud'un (1785-1839) şehzadeleri Abdülmecid ve Abdülaziz için 1836 yılında yaptırdığı sünnet düğünü konu edilmektedir. Burada anlatıldığına göre canbazlar hüner göstermekte o kadar ustadırlar ki ip üstünde kayık, araba yürüterek tüm dikkatleri üzerlerine toplamaktadırlar:

Rîsmân üstine hem kayık yüritme hem daḫı
Gûsfendi ẕebḥ u büryân-veş hüner-i bî-intihâ (Arslan 1990: 749)

Sünnet düğününde kurulan hayal perdesi ve Karagöz ile Hacivat tasvirleri de halkı eğlendirmektedir:

Kimi oldı perde-i lu'b-ı ḫayâle perdegî
Beẕle ile eyledi ḫalḳı ser-â-ser dil-güşâ

İtdi Karagöz ü Ḥâcı Evḥadı taṣvîr ile
Sünnet olan kûdegân u nâẕırânı pür-ṣafâ (Arslan 1990: 749)

Kukla oynatma ile ilgili bilgilerin de bulunduğu oyunlarda, dev yapılı veyahut da küçük kuklalar oynatılmaktadır. Vehbi, Surname'sinde gülünç yüzlü bir at suretinin yapıldığını, yapma atın vücuduna benzer örtünün altındaki oyuncuların da kılıç çekip savaştıklarını anlatmaktadır (And 1959: 76). Keçi postlarına bürünmüş gezici oyuncular ve çalgıcılar da IV. Mehmet'in 1675 Edirne Şenliği'nde gösterilerini sergilemiştir (Nutku 1988: Resim-3). Surnamelerde hüner gösterileri ayrıntılarıyla anlatılmasına rağmen; sözlü ve dramatik gösteriler hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır.

1.3. Geçit Alayları

Surnamelerde, Osmanlı dönemindeki esnaf birliklerinin geçişleri, yaptıkları işler ve gösterileri ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Esnaf birlikleri, hediyelerini/pişkeşlerini padişaha takdim etmeden önce geçit törenine katılarak gösterilerini sergiliyorlardı. Geçit alayları sayesinde esnaf loncaları, padişahın ve tüm halkın önünde maharetlerini gösterip takdir topluyorlardı. Geçit alaylarının en önemli işlevi, gösteriş ve halk üzerinde derin bir izlenim bırakmasıdır.

Şeker figürler ve Nahıllar: Şekerden yapılmış çeşitli figürler,

hünerlerini göstermek isteyen esnaf tarafından halka sergilenmiştir. Şenlik gecelerinde türlü çiçekler ve mumlarla süslenerek alay önünde götürülen ağaç nahıllar, önemli bir düğün unsurudur. Eskiden halk arasındaki düğünlerde de görülen nahıllar, gelin alayının önünde götürülür ve gelin odalarına süs olarak konulurdu (Arslan 1990: 218).

2. Surnamelerde Savaş Oyunları ve Sportif Gösterilerin İşlevleri

Surnamelerde savaşta ve barışta halkı zinde tutarak sağlıklı olmalarını sağlamak amacıyla yapılan oyunlar, sosyal hayattaki kullanımları açısından iki grupta toplanmıştır:

2.1. Savaş oyunları

Yalancı savaşlar olarak da bilinen savaş oyunlarında; fişekler, kandiller geceyi aydınlatan en önemli unsurlardandı. Yalancı savaşların kökeninde, yeni yılın gelişinde kötü ruhu öldürme düşüncesinin olduğu varsayılmaktadır (And 1959: 157). İki kale veya gemi arasındaki yalancı savaşların görünürde üstünlüğü ele geçirmek ve güç odaklı olmasına karşın; aslında dini faktörlerin ağır bastığı anlaşılmaktadır. Osmanlı şenliklerinin pek çoğunda görülen yalancı savaşlar, aslında olmuş belli başlı savaşları canlandıran ve toplumsal hafızayı diri tutan savaşlardır. Savaş oyunlarının en önemli işlevi, milletin moral ve motivasyonunu güçlü tutarak her an savaşa hazırlıklı olmalarını sağlamaktır.

Gemi savaşları gösterisi: Gemi savaşları çoğu kez büyük bir ustalıkla iplerin üzerinde düzenlenmiş, gemileri yürütmek, yapma dalgalar yaratmak vb. gibi sahne hileleriyle gerçekleştirilmişti. Peremeciler tarafından yapılan gösterilerde, karadan gemi yürütülmüş ve izleyicilerin şaşkın bakışları arasında benzersiz bir hüner gösterilmiştir. Birisi Kadırga, diğeri Kalyon iki gemi karada gösteri cengi yapmış ve birbirlerine top-tüfek atmışlardır. Bu gösteri en çok padişahın hoşuna gitmiş ve övgüsünü kazanmıştır (Arslan 1990: 514-515, 653).

Kale savaşları gösterisi: Savaş oyunları içerisinde dekor, kostüm ve oyunculuk açısından en dikkat çekici gösteriler arasındadır. Kale savaşlarında filin çektiği, içinde kartondan insanların bulunduğu, tekerlekli "kale-i devvar"lar gezdirilmekteydi (And 1959: 163). 1582 şenliğinde minyatürlerde görülen yapma at, kale maketi de gösterileri görsel bir şölene dönüştürmüştür (Nutku 1988: Resim-31). Osmanlı ve düşman kalelerinin karşılıklı konulduğu oyunda, atlılar savaşmak üzere kalelerden çıkmakta; ok, tüfek ve fişeklerle savaş havası oluşturulmaktaydı.

Müslümanlarla Hristiyanlar arasında yapılan din savaşları oldukça dikkat çekmektedir. Savaş oyununda siyah giyinen oyuncular, Hristiyanları temsil etmekteydi. Yaya ve atlı savaşçıların küçük bir savaş temsili yaptıkları gösteri, İslâm'ın zaferiyle sonuçlanmaktadır (Arslan 1990: 505-508). Kale savaşları sırasında, kale duvarları yıkıldığında içinden domuzların çıkması, Hristiyanları temsil ettiği anlamına gelmekteydi.

2.2. Sportif oyunlar

Sportif oyunlar, şenlik ve gösterilerin dinamizmini oluşturmaktadır. Şenliklerin sportif gösterilerinde, müzik en önemli unsurdur ve mehter takımı oyunlara eşlik etmiştir. Meydanda toplanan seyirciler; cirit oynayanları, ip canbazlarını, direğe tırmananları ve güreşenleri izlemişlerdir. Minyatürlerle renklendirilen surnameler; geleneksel Türk sporları, Türk spor tarihi ve kültürü açısından önemli kaynaklar arasındadır (URL-1: 1).

Binicilik/Cündilik: Eski Türk törelerinden olan binicilik, ustalıkla ata binme ve at üstünde hüner gösterme olarak tanımlanabilir. Osmanlı Dönemi'nde binicilikle ilgili faaliyetler; at üstünde hüner gösterme, at yarışları ve atlı oyunlar olmak üzere üç grupta toplanabilir. Surnamelerde her üç gruba dair gösteriler de anlatılmaktadır.

- At üzerinde hüner gösterme: Şenliklerde binicilerin eyer üzerinde ayağa kalkma, tek ayak üzerinde durma, dörtnala giden atlar üzerinde attan ata geçme, atta amuda kalkma vb. gibi gösteriler yaptıkları anlatılmaktadır. Özellikle Sultan III. Murad'ın (1546-1595) oğlu Şehzade Mehmed'in sünnet düğünü için 1582 yılında At Meydanı'nda yaptırdığı şenliklerde binicilikle ilgili gösteriler dikkat çekmiştir (Atasoy 1997: 42-43).
- At yarışı: Osmanlı Devleti'nde atçılığı teşvik amacıyla ilk olarak Bursa'da 1326 yılında programlı koşulara başlanmıştır. Fatih Sultan Mehmet'in emriyle, İstanbul'un fethinden sonra yıkılan hipodrom onarılmış, at yarışları ile cirit oynanan alana dönüştürülmüştür (Dinçer-Yaşar 2002: C. 10, 618).

IV. Mehmet'in (1642-1693) 1675 yılında düzenlediği Edirne şenliğinde, üç-dört ve altı saatlik uzaklıktan üç aşamalı at yarışları düzenlenmiştir. On yedi atlının katıldığı yarışmada dereceye girenler yirmi bin akçeden başlamak üzere çeşitli ödüller kazanmıştır (Arslan 1990:

662- 665).

- Cirit: Orta Asya Türk kültür kaynaklı cirit oyunu, barış zamanında askerlerin saldırı ve savunma yeteneklerini geliştirmek amacıyla oynanmaktaydı. Sefer sırasında da askeri coşturmak amacıyla davul-zurna eşliğinde oynanırdı (Dinçer-Yaşar 2002: 619). Eğlencelerde de zinde olmak ve meydanı, izleyenleri coşturmak amacıyla oynanmıştır.

Surnamelerde geçen "cündîlik" tanımı, Osmanlı sarayında ayrı bir bölük adı olmayıp hünerli binicileri ifade etmek için kullanılmıştır. Gelibolulu Âli, 1582 yılındaki düğünü anlattığı Surname'sinde, üç yüz atlı Mısır cündileri ile Ekâbir kullarının (İstanbul cündilerinin) cirit ve kabak oyunu oynayarak halka hüner gösterdiklerini anlatılmıştır (Arslan 1990: 536-540).

Atıcılık: Türkler kılıç kullanmakta, ok atmakta ve gürz sallamakta usta milletlerin başında gelmektedir. Türklerin kılıçları ve okları kadar gürzleri de ünlüydü. Tekparça veya zincir saplı gürzlerin yanında spor için kullanılan somak veya mermer gürzler de kullanılmaktaydı. Talim gürzlerinin iki yüz okka yaklaşık 256.5 kg kadar olduğu bilinmektedir (Tüzün 2010: 19).

- Okçuluk/Kabak oyunu: Eski Türklerde hayatın her safhasında kullanılan ok ve yay, gelenekselleşmiş ve Türk kültürünün önemli bir parçası olmuştur. Fatih Sultan Mehmet (1432-1481) tarafından okçuluk müsabakaları için kurulan okçular tekkesi, günümüzde Okmeydanı adıyla bilinen yerde bulunmaktaydı. Uzak mesafe silahı olarak bilinen ok talimi yapanlar, kas kuvvetlerini arttırarak isabetli ok atışları yapmaya çalışmaktaydılar. Bu sayede savaşta yararlılık göstermek en önemli hedefleri arasındaydı. Osmanlı Dönemi'nde kurumsallaşan ve kurallar çerçevesinde yapılan okçuluk faaliyetleri, hedef vurma (puta atışı), cisim delme (darp vurma) ve mesafeye atma (menzil atışı) gibi farklı uygulamalarla yapılmaktaydı. Ok ve yay, ateşli silahların yaygınlaşmasından sonra, XVI. yüzyıl sonlarına doğru savaş silahı olma özelliğini kaybetmiştir (Yıldıran 2002: C.10, 628).

Atlı hedef okçuluğu grubuna giren kabak oyunu ise; meydanın ortasına dikilmiş uzun bir sırığın üzerindeki hedefe, at üzerinden geriye

dönerek ok atmaktır. XIII-XVII. yüzyıllar arasında yaygınlaşan kabak oyunu, bozkır savaş taktiğine uygun atlı bir oyundur (Yıldıran 2002: C.10, 625).

IV. Mehmet'in (1642-1693) 1675 yılında Edirne'de düzenlediği sünnet düğünü şenliklerinde, alana konulan ok nişangâhı üzerine konulan gümüş tası vurma yarışması yapılmıştır (Nutku 1988: 104).

- Tüfeng-endâzlar: Osmanlılara ticaret yoluyla geldiği düşünülen ve XV. yüzyılın ortalarından itibaren kullanılan tüfekler (Agoston 2012: C. 41, 459-461), avlanmayı kolaylaştırdığı gibi savaş zamanlarında da yararlılık sağlamıştır. Gelibolulu Âlî'nin Surname'sinde de anlatılan tüfek atıcılar, arsaya gelip bir nişan dikmişler ve bu nişanı vurmaya çalışmışlardır (Arslan 1990: 525). Düğünlerde ve eğlencelerde silahla ateş etme, kadim dönemlerden beri vazgeçilemeyen bir uygulamadır. Havaya ateş açılarak kötü ruhların kovulması inanışı, daha sonra yerini eğlence amaçlı yapılan oyunlara bırakmıştır. Eğlencelerde hedefe nişan alınarak ateş etme, aynı zamanda zenginliğin de bir göstergesidir.

Güreş: Surnamelerde oyun gösteren kişilere "pehlevan" denilmektedir. Oyun pehlivanını güreşçiden ayırmak için, "güreş pehlevanı" veyahut da "küştigir" denilmektedir. Manzum surnamelerde, sanat erbabını anlatırken ve yaptığı işte başarılı kimseler için kullanılan "pehlevan" kelimesinin dışında güreşe dair anlatılara rastlanmamıştır. Ancak güreş kuralları içinde yer alan "el arkası yerde olmak" deyimi; Rif'at Surname'sinde şairlik kudretini anlatmakta kullanılmıştır:

Koydı yine bir eşer cihânda
El arkası yerdedür her anda (Arslan 1990: 732)

Bununla birlikte IV. Mehmet'in 1675 yılında Edirne'de yaptığı şenliklerde, yağlı güreş yarışmalarının yapıldığı görülmektedir (Nutku 1988: 109). Güreşi oluşturan en önemli unsurlar; seyirci, hakem ve pehlivandır. Minyatürlerde sadece iki sayfada resmedilen ve temel üç öğenin çizildiği güreşçilerin, güreş oyunundaki bacak hareketlerinin belli olabilmesi için kıspetlerinin kahverengi ve gri renklerde çizildiği görülmektedir. Genel olarak kıspetin en sağlam olanı, manda derisinden yapılan deri ve siyah renkteki kıspetlerdir. Minyatürlerde yağ kazanları görülmemekle birlikte; padişah huzurunda güreşen güçlü kuvvetli

güreşçilerin kollarındaki pazubentler dikkat çekmektedir (Atasoy 1997: 64-65).

İnsanların güreşleri, insan ile hayvanın güreşi ve hayvanların güreştirilmesi oldukça merak uyandıran güreşlerdendir. Deve, camus, horoz ve koç dövüştürme halk arasında oldukça yaygındır. Padişah huzurunda yapılan aslan güreşleri de ilgiyle seyredilirdi (Abdülaziz Bey 1995: C. II, 378-379). 1582 şenliğinde de koççular tarafından getirilen koçların her tokuşmasında, boynuzlarının sesinin göklere çıktığı ve hayvanların dövüştürüldüğü anlatılmaktadır (Atasoy 1997: 101). Günümüzde de deve, horoz ve koç gibi hayvanların dövüşleri halk arasında yapılmakta ve gelenek devam ettirilmektedir.

Güreş, sadece saray şenliklerinde değil; halk arasındaki tüm eğlencelerde, sportif gösterilerin başında gelmekteydi. Savaşta da birebir mücadelenin önemli unsuru olan güreş, barış zamanlarında da ahlâkın ve gücün sergilendiği önemli gösterilerdendir.

Matrak oyunu: Matrak sopası ve yastık kalkanlarla oynanan matrak; kas gelişimi, sinir kas koordinasyonu, çeviklik, dayanıklılık, odaklanma gibi faydaları olan bir savaş sporudur. Osmanlı askerlerine (yeniçeri ve sipahilere) kılıç-kalkan eğitimi maksatlı öğretilen bir daldır. Matrak talimleri Matrakçı Nasuh (1480-1564) tarafından Enderun-u Hümayunda öğretilmiş ve 1500'lü yıllarda kurala bağlanmıştır (Tüzün 2010: 178-183).

Surname'de iki yüz-üç yüz bahadırın matrak oynadığı, seyredenler tarafından çok beğenildiği ve padişahtan yüklü bir bahşiş aldıkları anlatılmaktadır:

Oldılar sûr-gehde 'arbede-sâz
Bir bölük cündiyân-ı mıṭrâk-bâz

…

Nice nâ-dîde ṣan'at itdi ẓuhûr
Âferin ile ṭoldı 'arṣa-i sûr (Arslan 1990: 526-528).

Yaya yarışı: Abdi, Surname'sinde atların yanı sıra merkep ve yaya yarışlarının da yapıldığını belirtmiştir. Günümüzde "maraton yarışı" olarak bilinen yarışlara, yirmi-otuz kadar kişi katılmış ve padişahın beğenisini kazanmışlardır (Nutku 1988: 107).

Tırmanma (Kûh-ı Büzürg): At Meydanı'na dikilen Dikili Taş,

tırmanmak için önemli bir nişandı. Dikili taşa hızlı bir biçimde tırmanan kişiler, padişahın lütfuna erişmişlerdir (Arslan 1990: 508-511). 1530 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın aynı yerde düzenlediği şenliklerde, gemicilerle yeniçeriler düz ve yağlı direklere tırmanıp padişahın ödülünü almak için yarışmışlardır. 1582 şenliğinde ise talihsiz bir olay yaşanmış ve bir kişi yağlı direğin üzerine ustalıkla tırmandıktan sonra düşerek boynunu kırmıştır. Bunun üzerine sultan III. Murat, birkaç gün direğe tırmanmayı yasaklamıştır (And 1959: 112).

Ağırlık kaldırma: Bir çeşit güç gösterisi olan ağırlık kaldırma, aynı zamanda bir spor dalıdır. Güreşçilerin idman taşlarıyla ağırlık kaldırdıkları ve kol kaslarını güçlendirdikleri de bilinmektedir. Abdî, 1675 şenliğini anlattığı Surname'sinde, güçlü bir pehlivanın bir elinde gemi direğini taşırken bir omuzundan diğerine rahatlıkla çevirdiğini anlatmaktadır (And 1959: 120).

Sonuç

Surnamelerde şekil olarak, şenliklerin başlangıcından sonuna kadar olayların sırayla anlatılmaya çalışıldığı ve genel olarak kendi içinde böyle bir yazı adabının olduğu görülmektedir. Bununla birlikte olayların anlatımı, şâirin ya da yazarın üslûbuna göre şekillendiğinden kendine has müstakil bir yapı oluşturmuştur. Surnameler, manzum ve mensur oluşlarına göre de farklılık göstermektedirler. Manzum metinlerin mensur olanlara göre daha süslü ve ağdalı bir dile sahip olduğu, anlatımda da birtakım olaylara yer verilmeyerek sansür uygulandığı değerlendirilmektedir. Bunun sebeplerinden birisi olarak manzum metinlerin belli kurallara bağlı kalınarak yazılması, müellifinin sanat gösterme endişesi ve padişahtan almayı düşündüğü bahşiş gösterilebilir.

Şenlik ve gösterilerin resmedildiği minyatürlerde ise sosyal hayatın ve eğlencelerin daha çok yansıtıldığı görülmektedir. Minyatürlerde resmedilen unsurların bir adap çerçevesinde çizildiği anlaşılmaktadır. Göstericiler, halk grubunu oluşturan bölümden meydana çıkarak seyircilerin önünden geçmişler ve padişah ile şehzadenin bulunduğu şahnişin altında dua edip hediyelerini takdim etmişlerdir. Minyatürlerde genellikle esir figürleri dışında başı açık erkekler bulunmazken; serhadlar, güreşçiler ve hokkabazlar bu durumdan farklı olarak tıraş edilmiş başlarıyla görülmektedir. Minyatür sanatı, kültür tarihi çalışmaları için kaynak olma özelliğini taşımaktadır.

Seyirlik oyunların işlevleri;

- Toplu gösterilerdir ve bireyleri bir araya getirerek aralarındaki bağları kuvvetlendirir: Bireyler bu sayede, toplum içindeki yerlerini ve duygusal bağlarını yenilemiş olurlar.
- Eğlence işlevi: Hoşça vakit geçirilir. Bununla birlikte eğlencelere din onayını da alarak sürdürülmesini sağlar.
- Mutluluk işlevi: Toplumun bir üyesi olmak mutluluk verir ve toplumun duygusal dengesini kuvvetlendirir.
- Rahatlama işlevi: Birey ve toplum, eğlence ve oyunlar sayesinde hem bireysel hem de toplumsal olarak rahatlar. Fazla enerji ya da atık enerji, oyun yoluyla dışarı atılır.
- Sosyo-kültürel işlev: Birey, oyun aracılığıyla atalarının yaptığı koşma, atlama, fırlatma vb. gibi hareketleri yaparak geçmişi tekrar etmekte, gelenekleri devam ettirmektedir. Şenliklerde esnaf loncalarının ve gediklilerin sanatları hakkında, oynadıkları oyunlar sayesinde uğraşları hakkında da bilgi edinebilmektedir.
- Teknik bilgi işlevi: Eğlencelerde kullanılan değişik tekniklere duyulan ilgi, esnaf arasındaki rekabeti arttırmakta ve yeni tekniklerin geliştirilmesine sebep olmaktadır.
- Ekonomik işlevi: Şenlik ve gösteriler için yapılan masraflar, ticari hayatı canlandırmıştır. Hükümdarın, ihtiyaç sahiplerine yardım etmesi ve ödüller dağıtması da halkı memnun etmiştir.

Surnamelerden yola çıkarak yapılan eğlencelerde, yazılı programa göre hareket edildiği, bununla birlikte kimi olayların kendiliğinden (spontane) geliştiği görülmektedir. Sarayın/seçkin kültürün düzenlediği şenliklerle halkın/halk kültürünün düğün ve eğlence anlayışlarının birbirinden büyük oranda farklı olmadığı, hatta birbirlerini etkilediği değerlendirilmektedir. Sonuç olarak, Osmanlı Dönemi şenliklerinin halkın psiko-sosyal ihtiyacını karşıladığı, halk hayatına uygun gösterilerin bulunduğu değerlendirilmektedir. XVI. yy.dan başlayarak XIX. yy. ortalarına kadar yazılan Surnameler sayesinde Osmanlı halkının hayat seviyesinin ne kadar yüksek olduğu da görülmektedir.

Kaynakça

Abdülaziz Bey (1995). *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri (İnsanlar, İnanışlar, Eğlence, Dil).* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, C.II, ss. 310-609.

Agoston, Gabor (2012). "Tüfek" maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 41, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 459-461.

And, Metin (1959). *Kırk Gün Kırk Gece Eski Donanma ve Şenliklerde Seyirlik Oyunları.* İstanbul: Taç Yayınevi, 207 s.

〃 (1985). *Geleneksel Türk Tiyatrosu: Köylü ve Halk Tiyatrosu Gelenekleri.* İstanbul: İnkılâp Yayınevi, 574 s.

Arslan, Mehmet (1990). *Divan Edebiyatı'nda Manzum Surnameler (İnceleme ve Metinler).* Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Doktora Tezi, Danışman: Prof.Dr. Abdurrahman Güzel, XI+833 s.

Atasoy, Nurhan (1997). *1582 Surname-i Hümayun Düğün Kitabı.* ?: Koçbank Yayınları, 136 s.

Bozkurt, Nebi (2007). "Oyun" maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 34, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, ss.15-16.

Dinçer, Ferruh-YAŞAR, Aşkın (2002). "Osmanlı Döneminde Atlı Sporlar". *Türkler Ansiklopedisi,* C:10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss. 616-624.

Nutku, Özdemir (1988). *IV. Mehmet'in Edirne Şenliği (1675).* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, VII+157 (+47 Resim) s.

Tüzün, Ahmet (2010). *Türk Dünyasında Ortak Sporlar.* Ankara: Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü Yayınları, 248 s.

Yıldıran, İbrahim (2002). "Türk Kültüründe Atlı Hedef Okçuluğu Olarak Kabak Oyunu ve Osmanlılardaki Görünümü". *Türkler Ansiklopedisi,* C:10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss. 625-634.

URL-1: İMAMOĞLU, Osman-TÜRKMEN, Mehmet (2012). "Surnamelerde Spor Motifleri". https://www.researchgate.net

URL-2: SOYER, Serpil (1977). "Surnâmelerde Seyirlik Oyunları". ss.18-22. https://www.researchgate.net

HAMZAVÎ'NİN *İSKENDERNÂME*'Sİ HAKKINDA BAZI TESPİTLER

Songül Aydın YAĞCIOĞLU*

Giriş

Arap, Fars edebiyatlarında olduğu gibi Türk edebiyatının yazılı ve sözlü geleneğinde de önemli yer tutan İskendernâmelerde, İskender'in hayatı ve maceraları anlatılır. Bu eserlerin merkezinde yer alan İskender, Kur'ân-ı Kerîm'de kıssası anlatılan Zülkarneyn ile (el-Kehf 18/83-99) Makedonyalı İskender'in birleştirilmesiyle ortaya çıkmış bir destan kahramanıdır.[1]

Zülkarneyn, tarihî eserlerde ve tefsirlerde İskender-i Kebîr, İskender-i Ekber, İskender-i Himyerî; Makedonyalı İskender ise İskender-i Rûmî ve İskender-i Yunânî olarak yer alır. Fakat İskendernâmelerde bu adlandırmalar tamamen birbirine karışmış, Zülkarneyn'in kişiliği İskender'in hayatına kuvvetli biçimde nüfuz etmiş ve İskender, neredeyse tamamen Zülkarneyn kimliğine bürünmüştür.[2]

İran edebiyatında edebî bir tür haline gelen İskendernâme, İran edebiyatından Türk edebiyatına intikal etmiş ve oldukça rağbet görmüştür. Her ne kadar Türk edebiyatında konunun işlenişi İran'da yazılmış eserlerin örnek alınmasıyla başlamışsa da bunlar, İran'dakilerin birebir kopyası değildir.[3] Konuyla ilgili çalışmasında İsmail Avcı, Türk edebiyatında müstakil olarak yazılan dokuz İskendernâme olduğunu, bunlardan birinin mensur, birinin manzum-mensur geri kalanlarının ise manzum olarak kaleme alındığını belirterek bunlar hakkında –yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerdeki nüshaları da dâhil- bilgi verir.[4]

---

* Doç. Dr., Arel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, songulyagcioglu@arel.edu.tr

1 İsmail Ünver, "İskender", **TDVİA**, C. 22, İstanbul 2000, s. 557-559.

2 A.g.m., s. 557-559.

3 A.g.m., s. 557-559.

4 İsmail Avcı, **Türk Edebiyatında İskendernâmeler ve Ahmed-i Rıdvân'ın İskendernâmesi**, Gece Kitaplığı Yay., Ankara 2014, s. 45-46.

Elinizdeki çalışmanın konusu, mensur-manzum kaleme alınan ve Hamzavî'ye atfedilen İskendernâme'dir. Türk edebiyatında biçim olarak manzum-mensur yazılan İskender hikâyeleri hakkında ilk olarak Agah Sırrı Levent; "Kitaplıklarda İskender-nâme, kıssa-i İskender gibi adlar altında mensur ciltlere rastlanır. Bunların birkaçı Hamzavî'ye atfedilmiştir. Kimi ciltlerin içinde Ahmedî adını taşıyan manzumeler de bulunmaktadır. Bu ciltler İskender-nâme değil, Hamza-nâme'dir."[5] demiş ve bu eserlerin kütüphane kayıtlarını vermiştir. Fakat Agah Sırrı'nın Hamzanâme dediği bu eserlerin yine Hamzavî tarafından kaleme alınan İskendernâme olduğu sonraki çalışmalarda tespit edilerek düzeltilmiştir.[6]

Bazılarının cilt numarası verilerek bazılarının verilmeden kütüphanelerde kayıtlı olan mensur-manzum İskender hikâyelerinin Hamzavî'ye atfedilmesinin kaynağı tezkirelerdir. Buna göre 14. yy sonu 15. yy başlarında yaşayan Hamzavî, Türk edebiyatında ilk ve en önemli müstakil İskendernâme yazan şair Ahmedî'nin kardeşidir. Bu bilgi Aşık Çelebi tezkiresinin Ahmedî maddesinde; "Hamzavî ile iki birâderdür ve her biri zamânlarında sâhib-fazl u hünerdür. Hamzavî, Hamza kıssasın yigirmi dört cild üzre cem' idüp ol takrîb ile mahlasın Hamzavî idüp ba'dehu kıssa-i İskender'i yigirmi dört cild üzre tertîb itmisdür..."[7] şeklinde ifade edilmiştir. Bunlara ek olarak Hamzavî'nin yirmi dört ciltlik Hamzanâme yazdıktan sonra Hamzavî mahlasını aldığı yine İskendernâme'yi de yirmi dört cilt üzre tertip ettiği şeklindeki bilgiler birçok kaynakta tekrarlanmış, sadece Bursalı Mehmed Tâhir'in Osmanlı Müellifleri'nde Hamzanâme'nin kırk küsur cilt oldugu belirtilmiştir.[8]

Görüldüğü gibi kaynaklarda Hamzavî'ye atfedilen iki eser vardır. Bunlar; yirmi dört cilt olduğu belirtilen İskendernâme ve birçok kaynakta yirmi dört, bir kaynakta kırk cilt olduğu belirtilen Hamzanâme'dir. Bu eserlerden Hamzanâme'nin ciltleri üzerine son dönemlerde birçok makale ve tez çalışması yapılmaktadır. Konuyla ilgili çalışmalar yapan Muhammet Yelten, eserin tüm ciltlerine ulaşmış olarak Hamzanâme'nin yetmiş iki cilt olduğunu delilleri ile kesin olarak tespit etmiştir: "…bu mufassal eserin

---

5 Agah Sırrı Levent, "Divan Edebiyatında Hikâye", **Belleten**, TDK, 1967, s.105-106.

6 Nesrin Feyzioğlu, **İskendernâme Üzerine Bir İnceleme**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Ünv. Sosyal Bil. Enst., Erzurum 1991, s. 5.

7 Aşık Çelebi, **Meşâ'irü'ş-Şu'arâ**, (Haz.: Filiz Kılıç), İstanbul Araştırma Enst., İst. 2010, C. 1, s. 312.

8 Hamzavî hakkında Gelibolulu Âli'nin *Künhü'l-Ahbar,* Kâtip Çelebi'nin *Keşfü'z-zünûn,* Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi, Bursalı* Mehmed Tâhir'in *Osmanlı Müellifleri*'nde geçen bilgiler için bk.: İsmail Avcı, **a.g.e.,** s. 54-55.

diğer bazı abartılı yorumların aksine toplam olarak 72 ciltten ibaret olduğu bilgisi de kesinlik kazanmıştır."[9]

Hamzavî'nin yirmi dört cilt olduğu belirtilen İskendernâme'leri üzerine şimdiye kadar yapılan tez çalışması toplam beş tanedir fakat bunların hepsi de aynı nüsha üzerine yapılmıştır.[10] Hamzavî'ye atfedilenlerden ayrı olarak ise Vatikan Kütüphanesinde Türkçe Yazmalar bölümünde bulunan, müellifi bilinmeyen, nesir ve çok az sayıda nazım bulunduğu belirtilen bir İskendernâme kısmî olarak çalışılmıştır.[11] Özetle Hamzavî'nin eserinin ciltlerinden sadece biri çalışılmıştır.

Bugün yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerde, manzum yazılanlardan ayrı olarak, müellifi bilinmeyen İskendernâme/kıssa-i İskender/ Tarih-i İskender adıyla kayıtlı manzum-mensur ve mensur birçok İskender hikâyesi bulunmaktadır.[12] Bu eserlerin çoğu kaynaklarda ve kütüphane kayıtlarında Hamzavî'ye atfedilmiş ve onun yirmi dört cilt yazdığı İskendernâmelerin ciltleri ve bu ciltlerin nüshaları olduğu kanaatine varılmıştır. Bununla birlikte çoğu Hamzavî'ye atfedilen bu eserler hakkında yapılan tez çalışması toplam beş olmakla birlikte hepsinin de

---

[9] Muhammet Yelten, "Hamza-nâme'nin Yeni Ciltleri ve Okunma Mekânları", T**urkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,** Volume 8/9 Summer 2013, p. 151-165, ANKARA-TURKEY

[10] Hamzavî'nin İskendernâme'si üzerine yapılan tez çalışmaları:
Aysun Akyol, **Hamzavi Kıssa-i İskender**, **Metin Sözlügü ve Dilbilgisi Özellikleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Ünv. Sosyal Bil. Enst. Ankara 1990.
Nesrin Feyzioğlu, **İskendernâme Üzerine Bir İnceleme,** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Ünv. Sosyal Bil. Enst., Erzurum 1991. s. 5.
Neşe Seçkin, **Hamzavi Kıssa-i İskender, (101a-200bv.) Metin Sözlügü ve Dilbilgisi Özellikleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Ünv. Sosyal Bil. Enst, Ankara1991.
Abdullah Bağdemir, **Kitab-ı İskender 200a-300b (Giriş-Metin-Dizin),** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Ünv. Sosyal Bil. Enst, Ankara 1992.
Mahir Kalfa, **Kıssa-i İskender 301a-405a (Giriş-Metin-Dizin),** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Ünv. Sosyal Bil. Enst, Ankara 1994.

[11] Tansholpan Yessırkep, Haẓa Kitābu İskender-nāme, Hacettepe Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019: (ilk 45 varağı)

[12] Kaynaklarda belirtilenlerden ayrı olarak yurt içi kütüphanelerde müellifi belli olmayan İskendernâme'lerden bazıları şunlardır:
-İskendername- Atatürk Kitaplığı BEL Yz 00076 numara,
-Hikâye-i İskender-i zülkarneyn, Süleymaniye Yazma Bağışlar 1459
-İskendernâme 06 Milli Yaz A9871: İlgili yazmanın müellif kaydı bulunmamakla birlikte konu başlığında "Heza Kitâb-ı Hikâye-i İskendernâme Cild-i Evvel" yazmakla birlikte Hamzavî'nin İskendernamesi'nin birinci cildinden farklı bir eserdir.
-İskender-nâme, 06 Mil Yz A 10845

aynı nüsha üzerine yapılmış olması bu konunun çalışılmayı beklediğini göstermektedir. Dolayısıyla kütüphalenerde kayıtlı olan bu eserlerin birbirinin devamı olan ciltler mi, aynı cildin nüshaları mı olduğu konusunda hüküm vermek için erkendir. Müellif ve eser tasnifi ve tanımı ancak bu eserler üzerine yapılacak çalışmalardan sonra; konu, biçim ve üslup tespiti ile mümkün olacaktır ve bu eserlerin Türk edebiyat tarihi içindeki yeri ortaya konacaktır. Ayrıca, milli özellikler ve siyasetname unsurları ihtiva etmesi bakımından bu eserlerin çalışılması ve kültür hazinesine kazandırılması büyük önem arz etmektedir.

İskendernâme ile ilgili yapılan çalışmalara katkıda bulunmak ve bu eserlerin önemine dikkat çekmek için Hamzavî'ye atfedilen İskendernâme'nin birinci cildi üzerinde durulacaktır. Mevcut kaynaklarda işaret edilmeyen, fakat incelendiğinde İskendernâme'nin birinci cildi olduğu anlaşılan Atatürk Ktp.'da kayıtlı nüsha ile Topkapı Sarayı Ktp.'da Hamzavî'ye atfedilen İskendernâme'nin birinci cildi olarak kayıtlı nüshalar esas alınmıştır.

1- Nüshaların Tanıtılması

Topkapı Sarayı Ktp. Nüshası:

Kaynaklarda da zikredilen ve Topkapı Sarayı Ktp. Hazine 1551'de kayıtlı olan bu nüshanın iç kapağında küçük harflerle "İskendernâme" yazmaktadır. Nüshada herhangi bir tarih, müellif veya istinsah kaydı bulunmamaktadır.

Eser, harekeli bir metindir. Hikâye, kırmızı mürekkeple ve büyük harflerle "Cild-i evvel nesr-i İskendernâmeden" şeklindeki başlık ve ardından sekiz beyitten oluşan manzume ile başlar. Manzum-mensur karışık bir eserdir. Eser toplam on üç meclisten oluşmuş ve her bir meclisin başlığı kırmızı mürekkeple ve büyük harflerle yazılmıştır.[13] Her meclis manzum olarak başlar. Mevcut hâli ile 259 varak olan eserin sonunun eksik

[13] Eser, meclis başlıklarına bakılarak kabaca incelendiğinde on iki meclis başlığından ibarettir. Bu durum dokuzuncu meclisin başlığının unutulması ve sonraki meclisin dokuzuncu meclis olarak başlıklandırılmasıyla ilgilidir. Eserde dokuzuncu meclisin başlaması gereken kısımda diğer meclis başlarında olduğu gibi büyük harflerle ve kırmızı mürekkeple yazılmış başlık bulunmamaktadır. Sonradan eklendiği anlaşılan bu bölüm başlığı, ilgili kısımdaki satır arasına küçük harflerle "meclis-i tāsi'" ibaresi eklenerek bildirilmiştir. Bununla beraber bir sonraki meclis büyük harflerle ve kırmızı mürekkeple dokuzuncu meclis olarak başlıklandırılmıştır. Dolayısıyla eser mevcut hâliyle on üç meclisten oluşur.

olduğu görülmekle birlikte konuda sona doğru gelindiğini söylemek mümkündür.[14] Varak numarası bulunmayan eser, Latin rakamlarla numaralandırılmıştır.

Atatürk Ktp. Nüshası:

Eser, Atatürk Ktp. MC Yz K 0030 demirbaş nosuyla ve "İskendername/ Ahmedi, Tac ed-din İbrahim b. Hızır (735 - 815 H.)" adıyla kayıtlıdır. Fakat inceleme sonucu eserin Topkapı Sarayı Ktp.'da Hamzavî'ye atfedilen ve İskendernâme'nin birinci cildi olarak kaynaklara geçen İskendernâme'nin farklı bir nüshası olduğu anlaşılmıştır.[15]

Kaynaklarda zikredilmeyen bu nüshanın dış kapağında "Nüsha-i Nâdire-i Makbule-i Târih-i İskenderdir" başlığı yer almaktadır. Eser, tezhipli çerçeve içinde büyük harflerle ve altın renkli mürekkeple "Hāzā kitāb-ı iskendernāme" başlığı ve ardından sekiz beyitten oluşan manzume ile başlar. Eserde herhangi bir tarih kaydı bulunmamaktadır. Harekeli bir metindir. Mevcut hâli ile 216 varak olan eser on üçüncü meclis devam ederken bitmiştir. On üç meclisten oluşan eserin ikinci ve on birinci meclislerinin tamamı ve üçüncü ve on ikinci meclislerin bir ilk kısmı eksiktir. Her bir meclisin başlığı kırmızı mürekkeple[16] ve büyük harflerle yazılmıştır. Varaklar Arap rakamları ile numaralandırılmış olup eserin eksik kısımları bu numara geçişlerinde de görülmektedir. Varaklar ayrıca eksik kısımlar fark edilmeden Latin rakamları ile de sıra sayısı atlanmadan numaralandırılmıştır.[17]

Nüshaların Karşılaştırılması

Her iki nüsha karşılaştırıldığında Topkapı Sarayı Ktp. nüshasının sadece son kısmı eksiktir. Atatürk Ktp. nüshasının ise eksik kısmı oldukça fazladır. Her iki nüshada konu aynı yerde ve eksik olarak bitmiştir. Bununla birlikte Atatürk Ktp.'deki nüsha; hattının düzgünlüğü ve tezhipli olması ile daha özenlidir, kelimelerde harf eksikliği görülmemektedir ve

---

[14] Hamzavî'nin kaleme aldığı İskendernâmelerin her bir cildinin ortalama 300 varak tutarında olduğu belirtilir. Bk.: İsmail Avcı, **a.g.e**., s.56.

[15] Ayrıca Atatürk Kitaplığında "MC Yz K0432" numara ile Hamzavî'ye ait olduğu belirtilen manzum-mensur karışık bir İskendernâme kayıtlıdır. Eserin kayıt bilgilerinde ve metnin içinde eserin cildine dair bir bilgi bulunmamakla birlikte eser, konu ve üslubu ile herhangi bir cildin devamı mahiyetindedir.

[16] Sadece dördüncü meclisin başlığı yeşil mürekkeple yazılmıştır. Vr.: 58.

[17] Çalışma boyunca ilgili nüshalardan yapılan alıntılar için verilen varak numaralarında Atatük Ktp. nüshası için Arap rakamı, Topkapı Sarayı Ktp. nüshası için metinde Arap rakamı olmadığından Latin rakamı esas alınmıştır.

cümle yapısı daha sağlam bir metindir. Topkapı Sarayı Ktp. nüshasında aynı kelimelerdeki ünlü seslerin bazen harfle bazen hareke ile karşılandığı ve kelimelere gelen eklerin eksik bırakıldığı görülür. Nüshalar arasında mensur ve manzum bölümlerde kelime tercihlerine bağlı olarak ifade farklılıkları görülmekle birlikte konuda- ayrıntılar da dâhil- ekleme veya çıkarma yapılmadığı tespit edilmiştir. Bu tespitten hareketle Atatürk Kitaplığı'ndaki nüsha eksik bölümlerinin fazla olması ile Topkapı Sarayı Ktp. nüshasına konu bakımından katkı sağlamamaktadır. Bu nedenle Atatürk Kitaplığı'ndaki nüsha, birinci cildin farklı bir nüshası olması özelliğiyle değerlendirilmelidir.

Her iki nüshada cümleler arası farklılıklara birkaç örnek şöyledir:

Atatürk Ktp.'da: "nesr: andan Eflātūn-ı hekim ne didi diñle maʿnīsin añla"[18],

Topkapı Sarayı Ktp.'nde: "andan **şoñra** Eflātūn-ı hekim ne didi**gi** diñle meʿānī-**yi kelamın fehm ediği** añla" [19]

Atatürk Ktp.: "bil ve āgāh olġıl kim rūm pādişā**hı** ḳayṣer-i rūm ḥükmüñe mūṭiʿ olub saña māl bāc u ḫarāc göndermedi didiler ḳaçan kim **Dārā şāh** ḳayṣer-i rūm **ḫaberin** vezīrlerinden işidicek ġażaba geldi ḳasd ḳıldı kim çeri cemʿ eyleye…"[20]

Topkapı Sarayı Ktp.: "bil ve āgāh olġıl kim rūm pādişā ḳayṣer-i rūm ḥükmüñe mūṭiʿ olub saña māl bāc u ḫarāc göndermedi didiler ḳaçan kim ḳayṣer-i rūm vezīrlerinden işidicek **ḳaḳıdı** ġażaba geldi ḳasd ḳıldı kim çeri cemʿ eyleye…"[21]

Her iki nüsha da on üç meclisten oluşmaktadır. Meclis başlıkları büyük harf ve renkli mürekkeple belirtilir. Her bir meclis ortalama yirmi varaktan oluşur. Her meclis nazımla başlar ve her meclis içinde 9 ile 16 arasında değişen manzum metin bulunmakla birlikte belirtilen farklılık beyit sayıları dikkate alındığında orantılıdır. Eser boyunca manzum ve mensur anlatım geçişleri kırmızı mürekkeple "nazm" ve "nesr" başlığı ile belirtilmiştir.[22] Manzum metinler ağırlıklı olarak nasihat, hikmet, ilm-i nücum, tıp konulu olmakla birlikte olay akışını içeren manzumeler de

[18] Atatürk Ktp.: Vr.:98
[19] Topkapı Sarayı Ktp.: Vr. 96
[20] Atatürk Ktp.: Vr. 5
[21] Topkapı Sarayı Ktp.: Vr. 7.
[22] Metinde "nazm" ve "nesr" şeklindeki geçiş ifadelerinin yer yer yazılmadığı da görülür.

vardır.[23] Manzum metinler "fāilātün fāilātün fāilün" kalıbı ile yazılmıştır. Bu manzumelerde Ahmedî'nin İskendernâme'sinden alıntı yapıldığı görülür: "Aḥmedī'nüñ ger sözin işidesin/Kendüzüñe devleti iş idesin; Kim sözi anuñ ḳamu cāndan gelür/Her ne kim eydürse 'irfāndan gelür; Ḫāṭırı anuñ melāyık cāmıdur/Her ne sözi kim dise Ḥaḳḳ ilhāmıdur"[24]

Her iki nüshada "nesr" ibaresi ile başlayan mensur kısımlar "rāvi eydür, rāvi aḫbār içinde şöyle rivāyet ḳılur vs." ifadeleri ile başlar ve metin içinde sık sık "ḳıssa dırāz kılmayalım" ifadesi kullanılır.

Yapılan bu çalışmada, nüshalar arasında konu bakımından farklılık bulunmadığından eksik kısımları daha az olan Topkapı Sarayı Ktp. nüshası ağırlıklı olmak üzere her iki nüsha da dikkate alınmıştır. Fakat her iki nüshanın sonunda konu aynı yerde eksik kaldığından İskendernâme'nin birinci cildinin konu eksikliğinin giderilmesi mümkün olmamıştır.

2- Hamzavî'ye Göre İskendernâme'nin Kaynağı

Konunun ilk manzum şekli Firdevsi'nin *Şehnâmesi*'ndeki bir bölümdür. Müstakil bir mesnevi olarak ilk kez kaleme alan ise Nizâmî'dir. Daha sonra birçok kez ele alınan konunun Türk edebiyatına da İran etkisiyle geçtiği bilinir.[25]

İskendernâme'nin birinci cildi olan bu eserde kıssanın kaynağına işaret edilmektedir. Buna göre Hz. Peygamber'le başlayan ve O'ndan itibaren anlatılmaya devam eden kıssanın konusu hadisler, tarih kitapları, *Câmasbnâme, Şâhnâme'*den ve enbiya kıssalarından alınmıştır: "Yā Resūlallah İskender'üñ ḳıṣṣasından şerḥ itsenüz dinlesevüz didiler bes buġur Resūl ḥażret-i ṣallallah aleyhi vesellem İskender'üñ ḳıṣṣasın çok zaman aṣḥāba söyledi diñlediler".[26] Böyle olunca "İskender'üñ ḳıṣṣasın ḥażret-i risāletten soñra her bir rāvi söz ehli muḥaddiṣ, tevāriḫden ve Cāmasb-nāmeden ve Şāh-nāmeden ve kaṣaṣ-ı enbiyādan istiḫrāc ḳılub İskender-nāme söylediler her biri 'alā ḳaderihi 'aḳlile beyān ḳıldılar velī

[23] Eserde geçen manzumeler daha çok anlatılan olaylarla ilişkili olarak hikmet ve nasihat konuludur, bunun yanında sayısı çok az da olsa olayların manzume ile anlatıldığı görülmektedir fakat manzume ile anlatılan olay, rüya ve vezirlerin görüşleri gibi meselelerdir. Yine manzume ile anlatılanların hemen devamındaki nesir kısmında mensur olarak tekrar ifade edildiği kısımlar da vardır.

[24] Atatürk Ktp.: vr.:57. Ahmedî'nin İskendernâmesi için bk.: http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10667,ahmediskendernameyasarakdoganpdf.pdf?0

[25] İsmail Ünver, **a.g.m.**, s. 558.

[26] Topkapı Sarayı Ktp.: Vr.: 4

ne söylediler beyān ḳılalım."[27]

3- İskendernâme'nin Birinci Cildinin Özeti

Belirtildiği gibi eser, on üç meclisten oluşur. Her bir meclis ortalama yirmi varaktır ve her bir meclisteki manzum kısımlar birbiriyle orantılıdır.

Konuların meclislere göre dağılımı şöyledir:

Kıssanın başlangıcı/ birinci meclis:

Sekiz beyitten oluşan manzumeden sonra, Hz. Peygamber ve ashabı Kâbe hareminde otururken yanlarına bir Arap kişi gelir. Bu kişi fasih bir lisanla selam verir, selamı alınıp yer gösterildikten sonra edeple durur ve Hz. Peygamber'den şefaat ister, günahının çok olduğunu ve hayırlı bir işi olmadığını, ömrünü yele verdiğini ve pişmanlık içinde ona geldiğini belirtir. Ardından bir müşkili olduğunu belirterek Hz. Peygamber'den bunu gidermesini ister. Müşkili şudur: "Müşgilüm şoldur kim āḫbārda rivāyet iderler kim İskender-i Zülḳarneyn kim ḳarañulıġa girdi leşkerinüñ öñince aydınlıḳ giderdi şöyle kim yidi fersaḫ yirden ḳuş uçsa veya ṭavşan ḳaçsa görürlerdi ve daḫı eydürler kim leşkerinüñ ardınca şöyle ḳarañulıḳ olurdu kim leşkerüñ ardın süren karañulıḳdan ne leşker irişürdi ve ne nireye gittigin görürdi yā Resūllallah bu işler İskender-i Zülḳarneyn'üñ mu'cizātı mıdur veyā ḫod vilāyeti ve kerāmeti midür didi ḫāmuş oldı." [28]

Hz. Peygamber ise İskender-i zülkarneyn'in bu işlerinin saltanat-ı devleti ve padişahlık kuvvetiyle olduğunu belirterek Arap kişinin sorularını şöyle izah eder: "Yā A'rābī bu işler İskender-i Zülḳarneyn'üñ salṭanat-ı devletiyle pādişahlıḳ ḳuvvetiyle yidi şol vechle (i)[29]di kim İskender'üñ leşkerinde şol ḳadar ahen pūş ya'nī ayneleyin cebelü atı geçimlü eri vardı kim leşker öñince yürür ḫod ışıḳ süñü yalmānı şu'lesinden fersaḫ be fersaḫ şem' gibi öñince aydınlıḳ giderdi şol sebebden leşker öñince ḳuş uçsa veyā ṭavşan ḳaçsa görürlerdi ve daḫı leşkerinüñ ardınca ḳarañulıḳ giderdi didiklerinüñ vechi şoldur kim İskender'üñ leşkeri ol resme çoḳlıḳ idi kim nirden uġrayub giçse ol yerden toz yuḫārı gitmezdi şöyle ḳarañulık olub kalurdı tā yil ṭoḳunub ṭaġıdınca…"[30]

Hz. Peygamber'den bunları işiten ashap; "Yā Resūlallah İskender'üñ ḳıṣṣasından şerḥ itsenüz dinlesevüz didiler bes buġur Resūl ḥażret-i

---

[27] Topkapı Sarayı Ktp.: Vr.: 5
[28] Topkapı Sarayı Ktp.:Vr.: 4
[29] Parantezle gösterilen yer Atatürk Ktp.
[30] Topkapı Sarayı Ktp.: Vr.: 4

ṣallallah aleyhi vessellem İskender'üñ ḳıṣṣasın çok zaman aṣḥāba söyledi diñlediler".[31] Böyle olunca "İskender'üñ ḳıṣṣasın ḥażret-i risāletten soñra her bir rāvi söz ehli muḥaddiṣ, tevāriḫden ve Cāmasb-nāmeden ve Şāh-nāmeden ve kaṣaṣ-ı enbiyādan istiḫrāc ḳılub İskender-nāme söylediler her biri 'ala ḳaderihi 'aḳlile beyān ḳıldılar velī ne söylediler beyān ḳılalım."[32] Bu ibareden sonra 4 beyitlik bir nazım metninden sonra Topkapı Sarayı Ktp. nüshasında "nesr"[33], Atatütk Ktp. nüshasında "ibtidā-i ḳıṣṣa"[34] başlığı ile konu başlar. Bundan sonra ise özetle dünyaya kimlerin padişah olduğu, isimleri ile tek tek belirtilir. Keyumers'ten başlayan padişahlık son olarak İskender'e gelmiştir:: "Dünyāya kim şāh oldı Keyumers oldı andan sonra Sām süvār oldı…andan Dārā oldı andan Dārāb oldı andan İskender oldı."[35]

Konunun devamı özetle şöyledir: Dârâ Şah yedi iklim padişahıdır ve Medâyin'i kendine yurt edinmiştir. Yedi iklim Dârâ Şah'a boyun eğer ama Rum kayserinden haraç gelmez. Dârâ Şah, Rum kayserinin kendine haraç göndermemesi üzerine haber gönderir, Kayser ise haraç göndermeyi kabul etmez ve cenge hazır olduğunu belirtir. Savaş, Dârâ'nın zaferiyle sonuçlanır. Dârâ Şah, Kayser'i astırır ve bütün Rum vilayetlerine kendine mutî olmaları için haber gönderir, hepsi gelip Dârâ'ya tabi olur.

İkinci meclis:

Dârâ Şah, Rum beyleri ve meliklerini kendine tabi kıldıktan sonra burayı bir servere bırakıp gitmek niyetindedir. Bihrûz adlı vezir, Dârâ Şah'a Rum ülkesinin bir servere bırakıp gidilmemesi gerektiğini, öyle olursa onun da asilik edip isyan edebileceğini ve tekrar gelip cenk etmek durumunda kalacağını söyler. Dârâ Şah, Bihrûz'a ne yapmak gerektiğini sorar ve Bihrûz, on altı taht olan Rum ülkesini on altı servere paylaştırmasını ve bunlardan en pehlivan, ser-firaz, akîl ve nefsi pak olanını diğerlerine hâkim kılmasını ve onunla da her yıl vilayetlerin hasılatını toplayıp her biri bin miskal ağırlığında üç yüz kızıl altın yumurta göndermesi konusunda sözleşmesini tavsiye eder. Dârâ bu tavsiyeyi beğenir Rum vilyetlerini on altı servere paylaştırır ve herkesin akîl ve adil olarak gösterdiği Feylekos'u onlara hâkim kılar ve onunla ahitleşerek onu Rum'un meliki yapar, Medâyin'e döner.

---

[31] Topkapı Sarayı Ktp.: Vr.: 4
[32] Topkapı Sarayı Ktp.: Vr.: 5
[33] Topkapı Sarayı Ktp.: Vr.: 6
[34] Atatürk Ktp.: Vr.: 3
[35] Atatürk Ktp.: Vr.: 4

Dârâ Şah'ın on dört yaşında Dârâb Şah adında bir oğlu vardır. Onu getirip tahta oturturlar. Rum ülkesinden gelen haracı ve hazineyi emrine verirler. Dârâ Şah'ın oğlu Dârâb Şah otuz beş yaşına gelir, binmek düşmek öğrenir, sultanlık erkânını ve siyasetin nasıl olduğunu tecrübe eder. Bu arada ölüm yastığına baş koyan Dârâ Şah, oğlu Dârâb'ı vezirlerine emanet eder ve ölür. Yedi iklim meliklerine Dârâ'nın öldüğü ve gelip Dârâb Şah'a mutî olmaları haberi gönderilir. Hepsi gelir ve Dârâb'a dua eder, bağlılığını bildirir. Dârâb bunları görünce kibirlenir.

Bu taraftan Feylekos, Bertos adlı vezirinin kızı Rukiye Banu ile evlenir, Rukiye Banu hamile kalır. Feylekos, vezirini çağırarak Rum ülkesindeki akıl ve hüner sahibi kim varsa toplamasını, ömrünü âlimlerle geçirmek istediğini söyler. Vezir, dört iklimde onlar gibi kimsenin olmadığı Rum ülkesinin dört âlimini sırayla sayar: "evvel Restatalis (Aristo)[36] hekim, Eflatun hekim, Sokrat hekim dördüncü Bokrat". Bunlara vezirlik için davet gönderilir ve hepsi gelir. Feylekos bu âlimleri veziri yapar, onlarla meclis düzenler ve hikmet sözünü dile getirirler. Bir gün vezirleri ile mecliste iken İskender'in doğduğu müjdesi gelir. Feylekos bahşişler dağıtır ve vezirlere oğlunun baht ve talihini görmeleri için yıldızına baktırır; saadetli olduğu, maşrık ve garbı kuşatacağı bilinir. Feylekos, oğluna talihine göre ad vermelerini ister, onlar da İskender-i Zülkarneyn adını verir. Metinde neden Zülkarneyn dediklerine dair farklı rivayetler nakledilir; yıldızların konumuna göre 64 yıl padişahlık edeceği ve doğduğunda iki yanında iki bölük saçı olduğu için gibi.

İskender'e emzirmesi için daye bulunur, hizmetçiler ve dayelere emanet edilir. İsender'in üç yaşından itibaren güzelliği, fasih lisanı dikkat çeker. Beş yaşına geldiğinde Eflatun'dan ilm-i edep talim eder, yedi yaşına kadar ilm-i edebi öğrenir ve öyle olur ki "bütün âlem onun başına and içer"[37]. Ondan sonra ilm-i hikmet tarikince olması için Restatalis (Aristo)'den ilm-i hüner talim eder, İskender, ilm-i hüner talimi ile "Hak Teâlâ'nın hikmetine muttali oldu ve gönül aynası ruşen olup ilm-i ilahi doldu."[38], On yaşında ilm-i hüneri talim etti öyle ki "Cümle ilmin aslın bildi dört vezir önünde âciz kalırdı".[39] Sonra ilm-i şecaati öğrensin diye ata binmek, cevlan kılmak, tig çalmak, at üstünden ok atmak, yerden almak

[36] Metinde dönemin imlasıyla "Restetalis" olarak yazılan kişi Aristo'dur. Bk.: İsmail Ünver, **a.g.m**., s. 557.
[37] Topkarı Sarayı Ktp.: Vr. 32
[38] Topkarı Sarayı Ktp.: Vr. 33
[39] Topkarı Sarayı Ktp.: Vr. 35

vb. hünerler kılmak için ona silahşorluk öğretecek biri bulunur ve talimini tamamlar, kabiliyeti ile herkesi şaşırtır. Bu eğitimleri tamamladığında İskender on beş yaşındadır. Feylekos eşi Rukiye Banu ile otururken, Ey Rukiye oğlun on beş yaşındadır, şimdiden sonra öldüğümden korkmam der, başını Rukiye'nin dizine koyup uyur, bir ağrı ile uyanır ve vadesinin yakın olduğunu anlar.

Üçüncü meclis:

Feylekos vezirlerini ve İskender'i çağırır, vasiyetini söyler ve azm-i sefer eyler. Kırk gün süren yas dönemi bitince İskender matem donundan çıkar, başına taç giydirilir, beline kemer bağlanır ve tahta geçer. On altı servere gelip itaat etmeleri için mektup yazılır. Hepsi gelir, görür, beğenir; can u gönülden boyun eğerler. Dârâb'a haraç göndermeyelim ondan haraç alalım, yedi iklim senin olsa gerektir, derler. Dârâb'dan yüz çevirip İskender Şah'a dönmek üzere ahitleşirler. İskender, tabl u alem hayl u haşem kılıp sahip-kıran adını takınır. Yedi iklim İskender'in padişah olduğunu öğrenir. İskender, Dârâb'ın kanunlarını bırakıp kendi kanunlarını koyar, bunu duyan Dârâb gazaba gelir. Dârâb bir gece rüyasında bulut yokken şimşek çaktığını ve yağmur yağdığını, selin gelip kendini götürdüğünü görür. Veziri Bihrûz, düşün yorumunu bilir ama korkup başka şekilde yorar. Bu taraftan İskender şahane bir divan kurdurur, serverleri ve vezirleri hazır bulunur. İskender, dört veziri Restatalis (Aristo), Eflatun, Sokrat ve Bokrat'tan kâinatın aslı nedir, diye sorar. Her bir vezir hava, su, toprak, ateş gibi çeşitli cevaplar verir. Hızır Peygamber de oradadır ve bu cevapları duyduktan sonra İskender'in karşısına gelerek kâinatın aslının anasır olmadığını Hak Teâlâ'nın kâinatı aletsiz yarattığını eğer anasır denirse bunların alet olduğunu, her şeyin Hakk'ın ol demesiyle olduğunu söyler ve söylediğini örnekle delillendirir. Bunun üzerine İskender, dört vezirden Hızır'ın nasihatları doğrultusunda memleket imaretliğinin nasıl olacağı ile ilgili vezirlerinden nasihatname ister ki buna göre iş tutsun böylece devleti, saadeti ziyade olsun. Vezirler nasihatnameleri yazar ve İskender'e sunar.

Dördüncü meclis:

Bu arada dört vezirin nasihatını tutan ve işlerini onunla gören İskender'e diğer ülkelerin beyleri ve melikleri hayran kalır. Adı; Arap'ta, Acem'de, Rum'da, Irak'ta, Deşt ü Kıfçak'ta, Horasan'da, Kirman'da, Şiraz'da, Edirbayhan'da, Semerkant'ta, Hıtay'da, Hitt'te bilinir, âlemde söylenir olur. Öyle ki duyan melikler Dârâb'dan yüz döndürüp ona

dönerler. Mısır ve yedi iklim melikleri hep Dârâb'ın kibriyle incindiklerini, ondan ziyan gördüklerini ve İskender'in padişahlığını istediklerini belirten mektuplar gönderir. İskender mektupların mahiyetini vezirlerine danışır, samimi mi aldatıcı mı olduğunu sorar. Vezirler samimi olduğunu söyler. İskender o gece bir rüya görür. Rüyasında göğün kapısı açılır, melekler yeryüzüne iner ve ona bir kılıç verirler, bu kılıcın Allah'ın kılıcı olduğu ve ona gönderildiği, bu kılıçla doğuyu ve batıyı musahhar edeceği söylenir. İskender rüyasını anlattığında Restatalis (Aristo), önce genel olarak rüyalar hakkında açıklamalar yapar sonra İskender'in rüyasının sahih olduğunu belirterek tabir eder. Bu arada şeytan da oradadır ve bunun peygamberlik rüyası olduğunu anlar ve kılık değiştirerek gelir, İskender'i ayartmaya çalışır. Meseleyi açtığı vezirlerden Restatalis (Aristo), bunun şeytan olduğunu anlar. Diğer taraftan Dârâb, bütün meliklerin İskender'e meyl ettiğini duyar.

Beşinci meclis:

Dârâb, İskender'e babası Feylekos gibi kendisine yıllık üç yüz altmış altı kızıl altın yumurta haracını göndermesini, değilse kendinin bileceği mealinde mektup gönderir. İskender gelen mektuba, atam hasta oldu tavuğu yedi, şimdi benim tavuğum yoktur ki yumurtam olsun, şeklinde müstehzi bir tavırla ve içi remizlerle dolu cevap gönderir. Karşılıklı rumuzlu haber ve mektuplar gider gelir. Son olarak İskender haracı göndermeyeceğini ima eden mektubu gönderir. Bunun üzerine Dârâb savaş için yedi iklimden birçok server ve leşker toplar. Rum iline doğru giderler. Diğer taraftan İskender, düşmanın çokluğundan haberdar olur, endişeye düşer. Kılık değiştiren Hızır'la karşılaşırlar. Hızır ona remizlerle savaşta nasıl bir tavır sergilemesi gerektiğini gösterir.

Altıncı meclis:

İki taraf karşılaşır, Dârâb nicelik olarak oldukça güçlüdür fakat yine de olaylar İskender'in lehinde gelişir ve Dârâb Medâyin'e doğru kaçar. İskender, ardından alıp getirmesi için leşker gönderir, kendisi Mısır padişahının bargâhına gelir, vezirleri de oradadır. İskender vezirlere, dünyada birçok lezzet vardır bunlardan hangisi en lezzetlidir, diye sorar. Vezirlerin her biri ilim, hüner, bilgi, helal olan, âşığın maşukla buluşması, cihanı gezmek, sağlık gibi cevaplar verir. Restetalis (Aristo) ise ehl-i tarihte şöyle haber verilir ki bir gün Rüstem-i Zal'den sual edilir ki bunca yıldır hükmedersin, fetihler yaparsın dünya lezzetlerinden hangisi tatlıdır? Rüstem, beş yüz yıl cihangirlik ederim düşmanı yenmekten tatlısı yoktur,

der. İskender, benim de fikrimde şöyledir ki düşman üzere galip olmaktan lezzetli cihan içinde nesne yoktur, der.[40] Diğer taraftan eskiden kendilerini incittiği için Dârâb'a garezi olan iki veziri Dârâb'ı tenhada bulup kılıç çeker, öldü zannedip giderler. Diğer serverleri Dârâb'ı yaralı bulup bargâhına götürür. Bu iki vezir İskender'e gidip Dârâb'ı öldürdüklerini ve ona hizmet etmek istediklerini söyler. İskender önce hurrem sonra melûl olur, neden melûl olduğunu soran vezirlere bu ikisinin nimete küfrettiğini bu nedenle başkasına da vefa göstermeyeceğini söyler. İskender bu iki hain veziri kendi vezirlerinin de görüşünü alarak astırır. Herkes İskender'in, düşmanı olan Dârâb'ı öldürenleri astırdığını duyar. Bu arada Dârâb'ın durumu kan kaybından dolayı ağırdır, kırk gün yatar, kırk birinci gün kalktığında hainlik eden vezirlerinin asıldığını duyunca İskender'e dua eder ve memleketi ona teslim etmek için mektup yazdırır. Mektup İskender'e getirilir.

Yedinci meclis:

Mektubu getiren Bihrûz vezir, kendi kendine bu İskender sahib-kıranmış haberimiz yok der, onun saltanat ve azametini beğenir. İskender, Dârâb'ın davetini duyunca hazırlıklarını yapar ve yola çıkar. Yolda Tarsus meliki olan iki kardeş onu karşılar. Burada konaklarlar. İskender o gece gördüğü yedi kızgın sacın üzerine çıktığı ama sacın kendini yakmadığı, yedi başlı ejderhanın yedi başının yedi kaplan tarafından yendiği şeklinde uzun bir rüyasını anlatır. Rüyayı tabir eden vezirlerin yorumunu kabul etmez, son olarak Restatalis (Aristo) tabir edince onunkini beğenir. Tarsus'tan yola devam ederler, yolda bir direğin üstünde duran küçük bir oğlan çocuğunun hikmetli sözler söylediğini görürler. Sonra anlarlar ki keramet çocukta değildir. Çocuğun hazine olan yerde durduğunda hikmetli söz söylediğini fark ederler ve direğin altındaki hazineyi bulup çıkarırlar. Burada, üstü bilmedikleri bir yazı yazılı olan levhayı Eflatun'a okuturlar ve hazinenin aslını ve niçin biriktirildiğini öğrenirler. İskender hazinenin gereği olarak cihan suyuna köprü yaptırır. Antakya'ya gelirler. İskender, oraya hükm eden servere burada acayip bir şey var mı, der. Mağaradaki ejderhadan bahsedilir, oraya gider, tılsımı çözerler ve mağaradaki hazineyi ve üzerinde yazı olan levhayı bulurlar ve Eflatun'a okutup hazinenin aslını öğrenirler. İskender, Mekke'yi harap etmek için toplanmış olan bu hazinenin birazını dağıtır geri kalanını Mekke'nin imareti için gönderir. Antakya'dan sonra Halep'e gelinir, Caberi kalesine gelir, kalenin sahibi

[40] Topkapı Srarayı Ktp.: Vr. 107-108.

İskender'e hayran olup onun kulu olur. Yola devam ederken Fırat suyu kenarında dinlenirken Arap bedevi gelir ve ondan ricada bulunur. Arap, orada çok aslan olduğunu ve onların keçilerini kırıp rahat vermediğini söyler. Aslanlara tuzak kurulur ve öldürülür. Yola devam edilir, yolda Süleyman Peygamber zamanından kalan Karınca tepesini ve üzerindeki kasrı görürler, kapısındaki yazıyı Eflatun okur ve buranın manasını anlarlar.

Sekizinci meclis:

Medâyin'e yaklaşılır. Zayıf, yatmakta olan Dârâb'a haber gönderilir ve İskender karşılanır. Dârâb'ın kasrına gelirler. Şeytan, Dârâb'ın nedimi kılığında gelip seni helak edecekler diye İskender'e vesvese verir. Olay aydınlığa kavuşur, şeytan olduğunu anlarlar. Dârâb'ın huzuruna gelirler, dua kılarlar. Dârâb vasiyetini söyledikten sonra ölür. İskender'in Medâyin tahtına geçtiğini duyan Gürcistan serveri ve kardeşi taraftar toplayıp İskender'in üzerine yürür. Bu arada İskender Dârâb'ın veziri Bihrûz'a orada kaç kale olduğunu sorar. Bihrûz, yedi kale vardır der ve yedisinin içinin hazine dolu olduğunu, bu kalelerin adlarını, melikini ve özelliklerini söyler. İskender, bu kalelere Dârâb'ın öldüğünü ve tahta kendisinin geçtiğini, kendine itaat etmek için gelmeleri haberini gönderir. Bu kalelerden biri olan ve içinde kırk keşişin olduğu kaleye giden mektuba ayrıca; Dârâb öldü, İskender geldi tahta oturdu, sizin dahi himmetiniz ve icazetinizle olsun yazılır.

İskender avdayken Hızır gelip remizlerle -Gürcistan serverini kastederek- düşmanın geldiğini haber verir, Restatalis (Aristo) remizlerin manasını anlar. Diğer taraftan İskender'in kaleye mektup gönderen elçisi Gürcistan serverini ve leşkerlerini görür, niye geldiklerini öğrenir ve İskender'e haber verir. İskender önlemini alır, savaşılır ve İskender zafer kazanır. Ele geçirilen serverlere hilat giydirilir ve bağışlanır. İskender'in bahsi geçen yedi kaleyi ele geçirmek ister ve sırayla bu kaleleri çeşitli hilelerle almaya başlar.

Dokuzuncu meclis:

İskender, çeşitli hile ve yollarla aldığı kalelerden bazılarını ele geçirmekte zorlanır. Bu zamanlarda Arap kişi kılığında Hızır gelir remizlerle kaleyi nasıl alacağını ona gösterir. Bazılarında zorlanarak da olsa kaleleri ele geçiren İskender beğendiği serverleri bağışlar, yanına alarak veziri ve serveri yapar.

İskender'in bu bölgedeki yedi kaleyi ele geçirmek için mücadeleleri devam ederken muazzam büyüklükte orduya sahip olarak toplanmış Mekke serverlerinin savaş için geldiğini öğrenir. Hazırlıklarını yapar ve düşmanın konakladığı yere gider, sabaha karşı gafil olmalarından faydalanarak saldırır. Bu savaşta İskender, kendi askerlerinin sayılarının az olduğunu bilir, taktik uygulayarak farklı kollardan düşmana saldırır. Düşman serverlerinin hepsi yakalanıp getirilir. İskender, Restatalis (Aristo)'e onları ne yapalım diye sorar. Restatalis (Aristo), İskender'e çok kıymetli bir serverinin onun yoluna kurban olduğunu söyler. İskender onu defn eder, sancağını oğluna verir. Bu acıyla yakaladığı Mekke serverlerinin bir kısmını astırır.

Onuncu meclis:

Geri kalan dokuz servere vilayetlerinde yerlerini kimlere bıraktıklarını sorar. İskender daha sonra bunlarla savaşır. Yollarda başlarından çeşitli olaylar geçer. Bir taşın altındaki hazine dolu mağarayı bulur. Yazılı bir levhadan hazinenin aslını öğrenir ve hazinenin bir kısmını mutfağına gönderir bir kısmını dağıtır. Bir zaman sonra yolda kara taştan at üzerinde bir eli havada yumruk bir eli önünde açık olan bir heykel görürler. Manasını yorumlarlar ve hazine olduğunu anlayıp kazıp çıkarırlar. Hazine içindeki yazılı levhayı bulup Eflatun'a okutunca hazinenin aslını öğrenirler. Bu arada savaştıkları bütün serverlere karşı zafer kazanırlar.

On birinci meclis:

İskender, yakaladıkları bazı serveri bağışlar, hilat giydirir. Kendinden yüz döndürmeyecekleri ahdiyle memleketlerine gönderir. İskender gittiği avda virane bir şehir görür, kapısında yüksekliğine ok yetişmeyen bir taş vardır. İçeri girerler, sahnın ortasında biri parmağını ağzına almış ısırır, biri elini açmış, biri kaldırmış, biri de eline bir rebap almış mermerden yapılmış dört adam heykeli görürler. Her bir vezir bunların manasına dair bir şeyler söyler. Sonra merdivenle inilen bir kasır ve içindeki hazineyi bulurlar. Orada yazılı olan bir levhayı Eflatun'a okutup hazinenin aslını öğrenirler. Hazinenin gereği olarak bir kısmı ile şehir yaptırır. Bir kış orada konaklarlar, yola koyulurlar. Kılık değiştirerek karşılarına çıkan Hızır, remzilerle İskender'e dünya balının zahmetli olduğunu haber verir. Konakladıkları bir yerde bir delikten çıkıp onlara pişmiş keklik getiren kedinin boynundaki yazılı levhadan İskenderiye şehrini öğrenirler. Yola devam ederler, yolda derbentteki kaleyi görürler ve vuruşup kaleyi alırlar.

Kalenin serverleri ve halkı İskender'e itaat eder ve hazinelerini önüne koyar. İskender'in emri üzerine mühendisler hendese ile derbent ağzına şehir yaptırır. İskender Medâyin'e döner. Döndüğünde ağzı eğri olan bir serverinin ağzının doğrulduğunu görür, nasıl olduğunu sorar ve Kufe'deki şeyhin duasıyla olduğunu öğrenir. İskender, nasihat ve duasını almak için Kufe'ye şeyhin yanına gider. Şeyhin huzuruna varır ve nasihatını alır.

On ikinci meclis:

Kırk gün Kufe'de kalan İskender, Medâyin'e döner. Sonra yola çıkıp Edirbayhan'a gelir. Oradaki acayiplikleri sorar. Kızıl Dağ dedikleri yerde bir su olduğunu ve bu suyun mermer olduğunu söylerler. İskender, oraya gider ve bu dağın eteğine şehir yaptırtır. Gürcistan meliki İskender'in geldiğini duyup Gürcistan'ı ona verir. İskender Horasan'a gider, haber işitilir. Horasan meliki savaş vaziyetini alır. İskender Horasan'da bir şehre gelir ve şehir halkının şehirden kaçtığını görür. Öğrenirler ki şehirdeki ejderha her yeri yakıp yıkar. İskender bir öküzü yüzdürüp içine kükürt ve kireç doldurup şehrin kapısına koyar, ejderha öküzü diri sanıp yutunca içinde ısınan kükürt patlar ve şehir halkı ejderhadan kurtulur. İskender, Horasan'a gelir ve Horasan'ı tutan Şabur Şah'a kendine boyun eğmesi için elçi ile mektup gönderir. Şabur Şah kabul etmez ve iki taraf karşılaşır. Şabur Şah İskender'in askerlerinin çok olduğunu görür gece baskını yapmaya karar verir.

On üçüncü meclis:

İskender, pehlivan gibi olan Şabur Şah'ın askerlerini ve hazırlığını beğenir. İskender çadırında otururken Arap gibi görünen biri gelir ve yağmursuz sel gelir seni helak eder şeklinde remizli sözler söyler. Restatalis (Aristo), gelenin Hızır olduğunu ve sözlerin manasını anlar. İskender hemen kalkar, çadırları boşaltıp askerleri etrafa yerleştirir. Gece olunca Şabur Şah baskın yapar, İskender de onların üzerine yürür. Çetin bir savaş olur, Şabur Şah yakalanır. İskender, Şabur Şah'ı bağışlar, hilat giydirip Horasan'ı ona verir. İskender Şabur Şah'ın daveti ile Isfahan'a gider. Oradaki gariplikleri sorar. Şabur Şah'da vilayette bir cadının kendilerine musallat olduğunu, sarp bir dağda mekân tuttuğunu ve vilayetteki güzel kızlar ve oğlanları alıp götürdüğünü söyler. Hepsi cadının kasrını bulmak üzere sarp dağa giderler. İskender'in geldiğini şeytandan duyan cadı hazırlıklıdır. Cadı onlara tılsımlar yapar, İskender ve serverleri her tılsımı ism-i âzam okuyarak bertaraf eder. Mücadele İskender'in lehine gelişir, fakat neticeye ulaşmadan eser sona erer.

4- İskender'in Bir Tip Olarak Özellikleri

Tip ile ilgili değerlendirmesinde Mehmet Kaplan; "Tipler sosyal bakımdan manalıdır. Onlar muayyen bir devirde toplumun inandığı temel kıymetleri temsil ederler."[41] ifadesiyle tip ve toplum arasındaki ilişkiye dikkat çeker. Bu açıdan bakıldığında Türk edebiyatında önemi ve hacmi bakımından Ahmedî ve Hamzavî'nin İskendernâme'leri 14.yy sonu 15.yy başına tekabül eder. Bu dönem, devlet geleneğine sahip Türklerin beylikler döneminden Osmanlı Devletine geçiş dönemidir. Dolayısıyla otoriteyi elinde bulunduracak hâkim güç "padişah/hükümdar", sahip olması gereken temel değerlerle donanmış olmalıdır. Osmanlı devletinin kuruluşu ile paralel ilerleyen Osmanlı edebiyatında da İskender, çeşitli özellikleri ile şairlerinin padişahlar için sık sık atıf yaptıkları bir teşbih unsuru haline gelmiştir. Yedi iklime, yani dünyaya hükmetme arzusu ile cihangirlik fikrini temsil eden İskender Tip'inin anlatıldığı Ahmedî ve Hamzavî'nin eserlerinin Osmanlı padişahları tarafından da sevilerek okunduğu yabancı bir araştırmacı tarafından şöyle dile getirilmiştir: "Ahmet Daî tarafından Türkçe dizeler halinde yayınlanan destan, -kardeşi Hamza da destanın büyük romanını yazmıştı-evrensel hükümdarlık düşleyen sultanların çok hoşuna gitti. Giovio (P. Jove)'un söylediğine göre İskender'in yaşam öyküsü, II. Mehmed ve I. Selim'e büyük zevk verirdi."[42]

Hikâye boyunca cereyan eden olayların merkezinde yer alan kişi, "ideal hükümdar tipi"ni temsil eden İskender'dir.

Hikâye henüz başlamadan, giriş mahiyetindeki bölümde nakledilen rivayetten hareketle İskender'in Hz. Peygamber'le ilişkilendirilmesi İskender'e İslami bir kimlik kazandırma gayreti olarak yorumlanmalıdır. Buna göre Hz. Peygamber'e gelen Arap kişi önce yaptıklarından dolayı şefaat ister, bu talebi ile ilgili bir netice ortaya konmadan bir müşkili olduğunu söyler ve Hz. Peygamber'den bunu gidermesi ricasında bulunur.

---

[41] Mehmet Kaplan, **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri**, Dergah Yay., İst. 2001, s. 5.

[42] Yayıncının notuyla, 19. yy'da Batılı aydını tarafından hazırlanan bu eserin amacının Osmanlı şiirini Batı dünyasına tanıtmak olduğu belirtilir. İlgili eserin ön sözünde ise yazar 16. yy itibaren Batı'da Osmanlının şiiri üzerine yapılmış çalışmaları anlatır ve kendisi de Osmanlı şiirinin tüm dönemlerini ihtiva eden genel bir değerlendirmede bulunur. Eserde Osmanlı şiiri üzerine yapılan tespitleri genel itibariyle tarafsız, ufuk açıcı ve yerindedir. Yukarda alıntılanan ibarede yazarın Ahmedî'yi Ahmed-i Daî ile karıştırdığı görülmektedir. Yine yazarın alıntılama yaptığı "Giovio (P. Jove)" hakkında eserde bilgi bulunmamaktadır. Kaynak için bk.: Dora D'istrria, **Osmanlılarda Şiir**, Havass Yay., İst. 1982, s. 26.

Müşkili ise İskender'e dair sıra dışı bir hadise şeklinde sunulan bir müşkildir, bu nedenle bunu ancak Peygamber'in giderebileceği şeklinde bir kanaat oluşturulmuştur. Buna göre İskender karanlığa girdiğinde askerinin önü aydınlık olurdu öyle ki yerden yedi fersah uzaklıkta kuş uçsa veya tavşan kaçsa görecekleri bir aydınlıktır, askerin arkası ise öyle karanlık olurdu ki ne kimse nereye gittiğini görür ne de yetişebilirdi, bu işler acaba İskender'in mucizesi mi, velayeti mi yoksa kerameti mi idi. Metne göre Hz. Peygamber, bu işlerde herhangi bir olağanüstülük olmadığını ortaya koyacak şekilde meseleyi aklî gerekçeleri ile izah etmiştir. Bunların İskender'in devlet ve padişahlığının saltanatı ile olduğunu öyle ki İskender'in elinde demirden ayna gibi kılıç ve zırhları olan o kadar çok askeri vardır ki bunların ışığının şulesinden önlerindeki fersah fersah yer aydınlık olur ve bu sebepten asker, önünde kuş uçsa tavşan kaçsa görürdü ve yine ardının karanlık olması da askerinin çok olmasındandır ki nereye gitse ardından toz ortaya çıktığı için karanlıktır. Hz. Peygamber'in bu açıklamaları İskender'e herhangi bir maneviyat atfedilmemesi bakımından önemlidir, öyle ki sorulan soru ve cevap dikkate alındığında İskender'in devlet ve saltanatı yani gücüne vurgu yapılmıştır. Böylece İslami hüviyet kazanan İskender şahsıyla manevi güç sahibi değil, devlet ve saltanat bakımından güç ve kudret sahibi olarak sınırlandırılmıştır.

Hikâye dünyaya hükmeden padişahların isimlerinin sıralanması ile başlar ve Dârâ'ya kadar getirilir. Dârâ, İskender'den önce dünyaya hâkim olan son padişahtır.

Hikâyede İskender daha doğmadan onun karakter ve özelliklerinin zemini hazırlanmaktadır. Buna göre, Dârâb Rum ülkesini on altı vilayete bölüp hepsinin üzerine hâkim kılmak üzere en akil, kâmil, adil olan birini soruşturduğunda Feylekos işaret edilmiştir. Böylece karakter özelliklerinden haberdar edilen İskender'in babası Feylekos, Dârâb'a mutî olarak Rum ülkesine server olduktan sonra veziri Bertos'un kızı Rukiye Banu ile evlenir ve Rukiye Banu'nun hamileliğini öğrenir. Feylekos, bu hamilelliği öğrendikten hemen sonra 'hüner'le meşgul olmak ister ve ne kadar âkil ve hüner sahibi varsa yanına toplanmasını, âlimlerle ömrünü geçirmek istediğini söyler. Bunun üzerine Restatalis (Aristo), Eflatun, Sokrat ve Bokrat getirilir ve vezir yapılır. Feylekos, gelen bu âlimlerle meclis kurup, hikmet sözünü dile getirirler. Devamında Rukiye'den bir oğlu doğduğu haberi verilir. Belirtildiği gibi babanın akil, adil, kâmil biri olarak vasıflandırılması, eşinin hamileliğini öğrenir öğrenmez hüner'le

meşgul olmak üzere topladığı âlimlerle hikmet sözü söylemesi yani manevi bir olgunluğa erişmesinden sonra İskender'in doğması, İskender'in sahip olacağı karakter özelliklerinin zeminini oluşturur. Bunu, kişinin karakterinin soya çektiği, oğul babanın sırrıdır şeklinde ifade bulan toplum inancıyla birlikte düşünmek de gerekir.

İskender doğar ve doğumu ile herkes şad olur ve bu olay metinde; "Ākil aḫbar içinde şöyle rivāyet edilir ki" ibaresi ile şöyle yorumlanır: Bir masum cihan mülküne gaybdan gelse ol vücud sahibi saadetli ise o diyarın halkı şad u hurrem olur, vezirleri ziyade olur. Eğer bedbaht olursa on diyardan cenk, aşub, fısk ve fesat eksik olmaz.[43] Yapılan bu yorumla İskender'in talihinin bahtlı olacağından haber verilir. Devamında Feylekos dört vezirini toplar ve onlardan oğlunun talihine bakmalarını ister. Dört vezir; Restatalis (Aristo), Eflatun, Sokrat ve Bokrat usturlabı eline alıp yedi yıl ve on iki burca bakarlar ve İskender'in saadetli olduğunu, maşrık ve garbı musahhar edeceğini, Yecüc ve Mecüc'e set yapacağını, âb-ı hayat için zulmete gideceğini, ilim deryası ve hikmet sahibi olacağını anlarlar. Böylece İskender'in sahip olacağı vasıflar ve yapacakları dünyaya gelmeden önce hazırlanmış olduğu yani kaderinin tayin olunduğu bildirilmiştir.

Dünyaya gelen İskender, üç yaşında güzelliği ve fasih lisanla konuşması ile hayranlık uyandırır. Beş yaşına geldiğinde babası, Eflatun'dan oğluna edep ilmini öğretmesini ister ve İskender yedi yaşına kadar edep ilmini öğrenir. Sonra Restatalis (Aristo)'den ilm-i hikmet talim eder. Bu ilimlerde kâmil olur öyle ki nereye baksa ve ne ses işitse Hâlık'ı görür ve duyar. On yaşına gelince ilm-i hüner talim eder, cümle ilmin aslını öğrenir. Talim ettiği bütün ilimlerde vezirleri âciz bırakır. Son olarak da şecaat ilmi olan ata binme, ok atma ve oku yerden alma, kılıç çalmayı öğretmek üzere bir silahşor getirilir ve bu ilmi de talim eder, kabiliyeti herkesçe görülür. İskender'in talim ettiği ilimler ve sıralaması önemlidir. İskender'in "hükümdar tipi"ne bürünmesi için doğumundan önce başlayan hazırlık doğumundan sonra da devam etmiştir. Sırayla edep, hikmet, hüner ve şecaat talim eden İskender, on beş yaşına gelmiştir ve batın ve zahir özellikleri ile "hükümdar" olmaya hazırdır. Bu hazır olma hâlini metinde babası; Ey Rukiye, oğlun on beş yaşındadır, tahta hazırdır, artık öldüğümden korkmam diyerek ifade eder.[44] Hikâyenin hemen devamında

[43] Topkapı Sarayı Ktp.: Vr. 28.
[44] Topkapı Sarayı Ktp.: Vr. 37.

hastalığı bildirilen Feylekos, vezirleri ve oğlunu çağırtır. İskender'i onlara emanet eder, oğluna nasihatlar verir ve hayatını kaybeder.

Babasının kırk gün süren yas döneminden sonra İskender'e taç giydirilir, beline altın kemer verilir, tahta oturtulur. İskender artık bir hükümdarda olması gereken tüm vasıfları haiz olarak 'hükümdar'dır. Taht, liyâkat kazandırılmış olarak babadan oğula geçmiştir.

İskender kıssasının şerh edilmesi/anlatılmasının Hz. Peygamber'den başlatılması ve hatta bu nedenle gelenek haline gelmesi yani İskender'e "İslami kimlik" kazandırılması, annesinin hamileliğinin bildirilmesinden sonra babasının hünerle meşgul olması, doğduğunda talihinin bildirilmesi, İskender'in hikmet ve hüner ve son olarak da şecaat ilimlerini öğrenmesi hikâyede arka arkaya anlatılır. Hikâyede hamileliğin bildirilmesiyle varlık kazanan İskender'in on beş yaşına gelene kadarki hayatının çeşitli dönemlerinde hikmet ve hüner ön plana çıkar. Şecaat yani yiğitlik ve cesaret bunlardan sonra gelir. İskender'in talim ettiği ilimlerin öncelik ve sonralığı bunu açıkça ortaya koyar. Cihangir bir hükümdar yani sahib-kıran olacağı talihi ile bilinen İskender'de, hikmet ve ilim kuvvetli olmaktan önce gelir. Oysa eski Türklerde Oğuz Kağan'ın temsil ettiği 'alp tipi'nin en temel özelliği; yiğitlik, kahramanlık ve cihanı ele geçirme düşüncesinin önce olmasıdır. Bu itibarla değerlendirildiğinde cihangirlik fikrini devam ettirmesiyle Oğuz Kağan'ın devamı niteliğinde olan İskender, hikmet'in ön planda olması ile Oğuz Kağan'dan ayrılır. Bu durum değişen toplum yapısı, kültür ve medeniyet ile ilgilidir. İslam'ı benimsemiş olarak hükümdar merkezli devlet kuran Türkler, imparatorluğa doğru ilerlemektedir ve hâkim kişi olan 'hükümdar', toplumun temel değerlerine sahip olmalıdır.

Tahta çıktığında hükümdar için gerekli görülen hikmet sahibi ve yiğit olma özelliği, hikâye boyunca devam eden olaylarda paralel veya iç içe geçmiş şekilde İskender'in vasıfları olarak sunulur. Bunlar metindeki sırası ile şöyledir:

İskender tahta çıktıktan sonra vezirlerine kâinatın aslının ne olduğu sorar, mecliste hazır bulunan vezirler hava, su, toprak, ateş gibi çeşitli cevaplar verir. Yine orada bulunan Hızır sözü alarak vezirlerin söylediklerine itiraz ederek kâinatı aletsiz yaratanın Allah olduğunu söyler ve nasihat eder. Bunun üzerine İskender, memleket işlerinde onlarla iş tutmak üzere vezirlerinden Hızır'ın nasihatları doğrultusunda nasihatnameler ister. İslam inancını anlatan Hızır'ın söylediklerinin

İskender tarafından beğenilmesi ve vezirlerinden bu yönlü nasihatname istemesi, İskender'in hükümdar olarak memleket işlerinde İslam dini üzere amel edeceğini gösterir. Bunun üzerine ilim ve hikmet sahibi dört vezir, ayrı ayrı nasihatname yazar ve İskender'e sunar. Nasihatnamelere göre iş tutan İskender'i diğer melikler beğenir ve Dârâb'dan yüz çevirip onun şahlığını isterler.[45] Görüldüğü gibi hikmeti temsil eden Hızır'ın İslam îtikadı üzere olunması yönlü sözlerini esas aldırarak yazdırdığı nasihatlara göre iş tutması İskender'i tercih edilen hükümdar yaparak başarılı kılmıştır. Ayrıca bu, nasihatla iş tutmanın hükümdarlık için gerekli görüldüğü şeklinde de yorumlanabilir.

İskender'in gördüğü rüya belirtilen bağlamda değerlendirilebilir. Buna göre: göğün kapısı açılır, melekler yeryüzüne inerler, İskender'e bir kılıç getirilir, Allah'ın kılıcı olan bu kılıçla düşmanları helak edeceği ve Allah'ın doğuyu ve batıyı ona musahhar kıldığı bildirilir. Bu rüya mana itibariyle eski Türklerde siyasi iktidarın ve kudretin Tanrı tarafından verildiği ve hükümdar, Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesidir inancının bir devamı niteliğindedir. Rüya; hikmet ve cihangirlik kavramlarını bir arada bulunduran bir muhtevaya sahiptir.

Yine, hikâye boyunca farklı kılıklarda sık sık Hızır'ın gelip remizlerle İskender'e düşmandan haber vermesi, yol göstermesi, nasihat etmesi, şeytanın ayartmalarından haber vermesi; İskender'in karşılaştığı müşkil durumlarda ism-i âzamı okuyarak refaha ermesi; işlerine niyet ederken Hak Teâlâ'nın izniyle demesi, zorlu düşman karşısında Allah'a tevekkül etmesi gibi özellikleri 'hükümdar İskender'in hikmet sahibi olma özelliği ile ilişkilendirelebilir. Yine İskender, farklı kılıklarda birçok kez karşısına çıkan şeytanının ayartmalarına, yoldan çıkarma çabalarına da kanmayarak kemâlini göstermiştir.

Metinde, maneviyattan ayrı olarak 'hükümdar İskender'in sahip olduğu diğer özellikler de bulunmaktadır. Buna göre; düşmanı olmasına rağmen Dârâb'ın vezirlerini şahlarına ihanet etmelerinden dolayı astırması, kendisine karşı zafer kazandığı melik ve serverleri vezirlerinin de görüşlerini alarak affedip kendine bağlı olarak tahtında bırakması veya vezir olarak yanına alması, ele geçirdiği hazinelerin bir kısmını dağıtıp bir kısmını gereğine uygun olarak köprü, şehir, imar vs. gibi işlerde kullanması, bahşişler dağıtması gibi özellikler İskender'in başarı kazanmak isteyen, cömert, adaletli olan ve toplum menfaatini gözeten

[45] Topkapı Sarayı Ktp.: Vr. 50-59.

hükümdar tavrını ortaya koyar. Bunların dışında tahta çıkma, yas tutma, cenaze defni, elçi kabulü, elçi gönderme gibi merasimleri bilen ve hakkıyla uygulayan, elçilerin getirdiği mektuplardaki gizli olan remizleri akıl ve ferasetiyle gören bir hükümdardır. Metin boyunca tüm konuların görüşülüp istişare edildiği meclis ve divanlar fonksiyonu itibariyle İskender'in yalnız olmadığını da gösterir. Yine savaşlarda uyguladığı taktik ve planlar neticesinde zafer kazanması başarılı bir kumandan hükümdar olduğunu gösterir.

Hikâyenin birinci cildi olduğu dikkatiyle belirtilmesi gereken diğer bir husus, hikâyede birçok olağanüstü olay anlatılırken bunlarla mücadele eden İskender'in hiçbir olağanüstülük göstermemesidir. Metinde geçen, göğün açıldığı, yeryüzüne inen melekler tarafından Allah'ın kılıcının ona verildiği rüyanın yorumlandığı mecliste bulunan şeytanın "bunun peygamberlik rüyası olduğunu anlar" şeklindeki ifade ile İskender'e kutsallık atfedildiği düşündürülse de devam eden olaylarda İskender, bu düşünceyi destekleyen olağanüstü bir davranış, mucize veya keramet göstermez. Bu durum aslında hikâyenin en başında da belirtilmiştir. Hatırlanacağı gibi Hz. Peygamber, İskender'le ilgili soruya cevap verirken bunların keramet veya mucize olmadığı, onun devlet ve saltanatı ile ilgili olduğunu belirtmiş ve böylece İskender'e olağanüstü bir mahiyet kazandırmamıştır. Yine Hızır'ın sık sık ortaya çıkıp İskender'e yol göstermesi onun maneviyatıyla ilgili olsa da kutsallığına işaret etmez. Yine şeytanın sık sık gelip yoldan çıkartma çabalarında İskender'in kafasının karışması ve tereddüte düşmesi de onun insanî tavrıyla ilgilidir. Yine bu bağlamda değerlendirilebilecek olaya göre; İskender bir savaştan döndüğünde ağzı eğri olan serverinin ağzının doğrulduğunu görür, servere nasıl olduğunu sorduğunda server; Kufe'de bir şeyh olduğunu duydum, ona gittim dua aldım, el urdu der. Bunun üzerine İskender Kufe'ye gider, şeyhin huzuruna varır ve şeyh gelme sebeplerini sorduğunda İskender, mübarek vücudunu görmek ve müridinize nefesinizle nasihat etmeniz içindir ki onunla amel edem der.[46] Bu olay hikâye boyunca hiçbir olağanüstülük göstermeyen İskender'den ayrı olarak veli veya şeyh'in özelliklerini göstermesi bakımından önemlidir. Olay ayrıca eserin kaleme alındığı dönem Anadolu'daki tekke ve tarikatların varlığı dikkate alındığında şeyh'e verilen önem ve gösterilen saygı bakımından manidardır.

[46] Topkapı Sarayı Ktp.: Vr. 214-216.

İskender'e dair dikkat çeken diğer bir husus da tevazu sahibi olmasıdır. Metinde İskender'den önce yedi iklime hükümdar olan Dârâ ve Dârâb'ın kibrinden haberdar edilirken buna karşı İskender, sahip olduğu güce rağmen kibir göstermez ve yaptığı işlerde Hak Teâlâ'nın izniyle, der.

Eserde özellikleri verilen İskender'in görüşüne de yer verilmiştir. Buna göre; İskender vezirleri ile otururken dünyada bunca türlü lezzet vardır, hangisi tatlıdır diye sorduğunda her bir vezir ilim, hüner, bilgi, helal olan, âşığın maşukla buluşması, cihanı gezmek, sağlık gibi cevaplar verir. Retetalis (Aristo) ise ehl-i tarihte şöyle haber verilir ki bir gün Rüstem-i Zal'den sual edilir ki bunca yıldır hükmedersin, fetihler yaparsın dünya lezzetlerinden hangisi tatlıdır? Rüstem, beş yüz yıl cihangirlik ederim düşmanı yenmekten tatlısı yoktur, der. İskender, benim de fikrimde şöyledir ki düşman üzer galip olmaktan lezzetli cihan içinde nesne yoktur, der. İskender'in tahta çıktıktan sonraki bu düşüncesi onun idealini göstermesi bakımından önemlidir. Yine birinci cilt olması dikkatiyle, metinde herhangi bir aşk macerasının yaşanmaması Hükümdar İskender için aşk'ın değil savaşın esas olduğunu gösterir.

İskender'in gittiği yerlerdeki gariplik ve acayiplikleri merak edip mutlaka sorması, gördüğü gariplikleri çözmeye çalışması da onun dünyadaki arayışının tezahürü olarak yorumlanabilir.

Sonuç

Türk dili ile yazılan İskendernâme'ler, konunun ele alınması, eklemeler, çıkarmalar ve milli unsurlar ihtiva etmesi gibi özellikler sebebiyle telif birer eser olarak nitelendirilebilir. Bu eserler, milli kültüre ait unsurları ve toplum hayatını yansıtmaları bakımından ayrıca önemlidir.

Hamzavî'nin İskendernâme'sinin birinci cildinde; İskender'in doğumu, eğitimi, hayatı, savaşları hikâye edilirken metnin arka planında bir hükümdarın sahip olması gereken değerlere yer verilmiştir.[47] Bu değerlerin İskender'de tezahür etmesi dolayısıyla İskender, genel olarak 'ideal, yahut kâmil hükümdar tipi'ni temsil eden bir destan kahramanıdır.

---

[47] Ahmedî'nin *İskendernâme* adlı eserinde Ahmedî'ye göre âb-ı hayat ilmi, Aristo aklı, İskender ruhu, Dârâ ihtirası temsil eder ve ruh ancak ihtirası yendiği zaman dünyaya hâkim olur. Ahmedî ile kardeş olması ve aynı konuyu benzerlikleri ile kaleme almaları dikkatiyle Hamzâvî'nin eserinde de bu karakterler, metindeki özellikleri ile temsil bakımından Ahmedî'nin eserindeki temsillerinden ayrı değildir. Ahmedî'nin eseri üzerine yapılan yorum için bk.: Semra Kapsal-Rekin Ertem, "İskendernâmeler", **Türk Dili ve Edebiyatı Ansk.,** Dergah yay., C. 4, İst. 1981, s. 418.

Bu, İskender'in hakiki bilgi ile kudreti şahsında birleştiren bir hükümdar olması sebebiyle böyledir.

İskender'in hayatı iki önemli safhaya ayrılır. İlk safhayı İskender'in, hükümdar olmadan önceki hayatı oluşturur. İskender bu safhada edep, hikmet, hüner, şecaat gibi bir hükümdarda bulunan vasıfları tahsil eder. İskender'in hayatı bu safhada durağandır ve hareket yok denecek kadar azdır. İkinci safha babasının ölümü ve henüz on beş yaşında olan İskender'in onun yerine tahta geçip hükümdar olmasıyla başlar. İskender bundan sonra sürekli hareket halindedir. Bu hareketli hayat, idealini gerçekleştirmek içindir. Biriyle yaptığı savaş bitmeden diğeri ile mücadelesi başlar, olağanüstü olayları ve garip hadiseleri çözme peşindedir. Onun bu maceraları anlatılırken de arka planda sahip olduğu vasıflar ortaya konmaktadır. Buna göre hükümdar için ilim, hikmet, hüner sahibi olmak, kuvvetli ve yiğit olmaktan önce gelir. Tahta geçmeye hazır olan hükümdarın bundan sonraki tavrı; memleket imaretinde din üzere ve nasihatla iş tutmak, hükümdarlık kudretinin kendisine Allah tarafından verildiği düşüncesiyle cihangirlik fikrinde olmak, karar almada vezirleriyle istişare etmek şeklindedir. Hükümdar; cömert, ferasetli, bağışlayan ama ihaneti affetmeyen, toplum menfaatini düşünen bir kişi olmalıdır. İskender'in özellikleri Türk toplumunun benimsediği ve hükümdarda görmek istediği temel değerlerin neler olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

Ahmedî, **İskendernâme,** Haz.: Yaşar Akdoğan. Bk.: http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10667,ahmediskendernameyasarakdogan pdf.pdf?0 Erişim Tarihi: 20.07.2019

Akyol, Aysun, **Hamzavi Kıssa-i İskender**, **Metin Sözlügü ve Dilbilgisi Özellikleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Ünv. Sosyal Bil. Enst. Ankara 1990.

Aşık Çelebi, **Meşâ'irü'ş-Şu'arâ**, (Haz.: Filiz Kılıç), İstanbul Araştırma Enst., İst. 2010, C.1, s.312.

Avcı, İsmail **Türk Edebiyatında İskendernâmeler ve Ahmed-i Rıdvân'ın İskendernâmesi**, Gece Kitaplığı Yay., Ankara 2014., s. 45-46.

Bağdemir, Abdullah, **Kitab-ı İskender 200a-300b (Giris-Metin-Dizin),** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Ünv. Sosyal Bil. Enst,

Ankara 1992.

D'istrria, Dora, **Osmanlılarda Şiir**, Havass Yay., İst. 1982.

Feyzioğlu, Nesrin, **İskendernâme Üzerine Bir İnceleme**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Ünv. Sosyal Bil. Enst., Erzurum 1991.

Kalfa, Mahir **Kıssa-i İskender 301a-405a (Giris-Metin-Dizin),** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Ünv. Sosyal Bil. Enst, Ankara 1994.

Kaplan, Mehmet, **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri**, Dergah Yay., İst. 2001.

Kapsal, Semra -Rekin Ertem, "İskendernâmeler", **Türk Dili ve Edebiyatı Ansk.**, Dergah Yay., C.4, İst. 1981.

Levent, Agah Sırrı, "Divan Edebiyatında Hikâye", **Belleten**, TDK, 1967.

Seçkin, Neşe, **Hamzavi Kıssa-i İskender, (101a-200bv.) Metin Sözlügü ve Dilbilgisi Özellikleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Ünv. Sosyal Bil. Enst, Ankara 1991.

Ünver, İsmail, "İskender", **TDVİA**, C. 22, İstanbul 2000.

Yelten, Muhammet, "Hamza-nâme'nin Yeni Ciltleri ve Okunma Mekânları", T**urkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,** Volume 8/9 Summer 2013, p. 151-165, ANKARA-TURKEY

GÜLŞEHRÎ'DE TİCARET FİKRİ

Muhammet YELTEN*

XIII. yüzyılın ikinci yarısı ile XIV. yüzyılın ilk yarısında yaşamış Gülşehrî'nin hayatı hakkında bilinenler pek azdır. Ömrünü Kırşehir'de geçirdiği ve tekke sahibi bir şeyh olduğu bilinmektedir. Eserlerinden öğrendiğimize göre, şair İslâmî ve edebî bilgilerin yanında fen bilimlerini de çok iyi bilmektedir. Gülşehrî, Anadolu'da başlayan Türk edebiyatının eser veren üç büyük şairinden biridir. Gerçekte XIV. yüzyıla gelindiği zaman, Türk edebiyatında Yunus Emre'nin Risâletü'n-nushiye'si, Gülşehrî'nin Mantıku't-tayr'ı ve bir de Âşık Paşa'nın Garib-nâme'si karşımıza çıkmaktadır.

Gülşehrî'nin Türkçe sevgisi, Türkçeye olan bağlılığı onun önemli özelliklerinin başında gelenidir. İlk kalem denemelerini ve ilk eserini Farsça ile yazmış olan şairde Türkçe şuuru sonraki çalışmalarında kendini göstermiş ve gittikçe derinlik kazanmıştır. Böylece Anadolu'da Türkçecilik cereyanını başlatan ve Türkçeye hiç bırakmamak kaydıyla sahip çıkan ilk şair de Gülşehrî olmuştur. Gülşehrî eserlerinde dilinin tatlılığı ile övünür ve hikâye yazmaktan büyük bir zevk aldığını ve bu işten de hiçbir zaman bıkmadığını dile getirir. Bir hikâyeyi bitirip başka bir hikâyeye başlaması şairin sanata ve edebiyata olan düşkünlüğünün de açık bir göstergesidir. Gülşehrî, sosyal meselelerle de ilgilidir. Eserlerinde yaşadığı dönemde gelişme gösteren esnaf, zanaatçı, çiftçi vb. bütün çalışma kollarını içine alan ahilik düşüncesini ve işleyişini geniş şekilde değerlendirmiştir.

Gülşehrî şair ve yazar kişiliği ile dönemine damgasını vurmuş olmasından dolayı araştırıcıları daima hakkında çalışma yapmaya yöneltmiş ve çok çeşitli yazıların ortaya konulmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda öncelikle Gülşehrî'nin eserleri neşredilmiş ve eserlerinden hareketle değişik bildiri ve makaleler oluşturulmuştur. Bütün bu yapılmış çalışmalara rağmen Gülşehrî'nin yeni keşfedilecek yönlerinin olduğu ve

* Prof. Dr., Arel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, muhammetyelten@arel.edu.tr

eserlerinin yeni yaklaşımlarla ele alınması gerekliliği her zaman söz konusudur. Böyle bir endişe bizi "Gülşehrî'de Ticaret Fikri" başlıklı makaleyi hazırlamaya yöneltti. Konunun olgunlaşmasında Prof. Dr. Kemal Yavuz'un düşünceleri ve yayımladığı Gülşehrî'nin Mantıku't-tayr adlı eseri birinci derecede etkili olmuştur. Gülşehrî'nin ticaretle ilgili düşüncelerini ortaya koyabilmek için öncelikle Mantıku't-tayr adlı eseri ticaret kavramları açısından inceledik. Belirlediğimiz terimleri üç başlık altında değerlendirdik: Para, Alışveriş, Ahilik Kültürü.

Mantıku't-tayr'daki "para, alışveriş ve ahilik kültürü" ile ilgili beyitleri incelemeye geçmeden önce genel manada eserin içeriğini kısaca hatırlayarak konuya girmeyi uygun görüyorum. Bilimsel çalışmalar sonucunda yapılan tespitlere göre, Gülşehrî Türkçeye yaptığı tercümede şahsına özgü bir çeviri metodunu takip etmiştir. Tercümede dini öğütlerin peşinden kendimizi bir kuşlar kongresinin içinde buluruz. Kutsal ve yönlendirici şahsiyetiyle gözde bir kuş olan Hüthüt, Kaf Dağı'nın ardındaki kutsal kuş Simurg'a yani "Hakk'a" meclisteki kuşları yönlendirmeye çalışır. Bu sebeple bülbül, hüma, doğan, kaz, keklik, baykuş gibi kuşlar bu yola düşmeleri için hüthütten bazı şeyler öğrenmek isterler. İlim, adalet, fütüvvet, günahkârlık, vefa, yalan, gıybet, âriflik ve şeyhlik marifeti gibi pek çok konu kuşlar ile hüthüt arasında yol gösterici, öğüt verici mahiyette diyaloglar şeklinde gelişir. Sonunda kuşlar Hakk'a ulaşmaya giderlerken kitap yine dini ve dünyevi öğütler ve sonuç bölümüyle nihayetlenir.

Kitabın içinde gelişen bölümlerdeki hikâyelerde ve nasihatlerde Gülşehrî kendine özgü pek çok eklemede bulunduğu için eseri neredeyse özgün bir hale dönüştürmüştür. Kitap söz konusu şekliyle tarih, mekan ve dönemin özellikleri açısından orijinal bir konuma geçmiştir. Bu düşünceden hareketle aşağıda inceleyeceğimiz beyitlerin o zamanın icaplarına ışık tutacağı gerçeğini önemli bir husus olarak zikretmekte fayda mülahaza ediyorum.

"Para" ile ilgili bir beyitle konuya girersek içinde bulunduğumuz zamanda da çok aşina olduğumuz kavramlarla karşılaşırız.

İki pulı yok cihânda sayası
Bir sokum etmegi yokdur yiyesi (*Mantıku't-tayr,* beyit 135, s. 22)

Pul, "kuruş, para" anlamında kullanılmış ve kişinin iki kuruşu olmayınca yiyecek bir lokma ekmeği de bulunamayacağı belirtilmiştir.

Böylelikle insanoğlunun eski zamanlardan beri peşinde koştuğu ekmek parası için güzel bir beyit düşünülmüş. İlk kazanılan iki kuruşun yeri hemen bir parça ekmek olarak kendisini kuvvetle göstermiş.

Lidyalılardan itibaren kıymetli madenleri "para" kavramına uygun olarak yorumlayan insanlar sonraları da değerlerine göre ve daire şekline dönüştürerek kullanım alanı yaratmışlardır. Aşağıdaki beyitte farklı yapılardaki iki tür paranın adlarını ve değerlendirilmelerini görüyoruz.

Ne pulı hergiz gümişe katalar
Ne gümişi pul diyüben satalar (*Mantıku't-tayr,* beyit 227, s. 34)

Açıklaması da; "Bakırın asla gümüşe katılmadığı, gümüşün de bakır diye satılamadığı" şeklinde geliyor ve zamanın para değerleri hakkında bizi bilgilendiriyor.

Mantıku't-Tayr'da geçen "Şeyh Abdürrezzak'ın Hikayesi" acıklı bir aşk destanı olarak değerlendirilebilir. Şeyh ümitsiz bir aşka tutulmuştur ve kendini, dinini kaybedip deli-divaneye dönmüştür. Bir berduş gibi orada burada gezmekte ve ona sadece kavuşamadığı sevgilisinin hayali arkadaşlık etmektedir. Doğal olarak maddi gücü de sıfırı tüketmiştir. Halini şu beyitle ortaya koyar.

'Ömr kanı kim bu işi başaram
Kanı kalın kim kız almaga virem (*Mantıku't-tayr,* beyit 394, s. 58)

"Kalın" kelimesinin "başlık" yani kız için gerekli para olduğunu hatırlayarak şeyhin çaresizliğini görebiliyoruz. Üstelik o ömrünün de yeterli olamayacağını düşünmektedir. Zavallı şeyhi içine düştüğü kötü durumdan kurtarmak için öğrencileri çaba sarf ederler. Ona tövbe etmesini, Müslümanlığa geri dönmesini önerirlerse de şeyh laftan anlayacak halde değildir. Üstelik her şeyini uğruna terk ettiği sevgilisi de ona yüz vermemektedir. Sonunda kızın teşvikleriyle şarap ve sarhoşluk âleminin zavallısı olan şeyh, Hıristiyanlık dinine de tam giriş yapar. Bütün bu fedakârlıklarına mukabil kızdan aldığı karşılıklar, dünyanın para ve varlığa ne kadar bağlı olduğu gerçeğini yüzüne tokat gibi vurur. İşte söz konusu olan beyitler aşağıda yer almaktadır.

Ol nigâr eydür ki iy pîr-i hakîr
Bana çok kalın gerekdür sen fakîr (*Mantıku't-tayr,* beyit 538, s. 80)

Yani o sevgili der ki: "Ey alçak ve zavallı ihtiyar! Bana daha çok

başlık vermelisin, sen ise elinde avucunda bir şey olmayan fakirin birisin."

Altun akça çok gerek iy bî-haber
Kılmaya 'ışk altun akçasuz eser *(Mantıku't-tayr,* beyit 539, s. 80)

Yani: "Ey cahil! Daha çok altın ve akça lazım; hiç altın akça olmadan aşkın eseri olur mu?"

Yohsul-ısan altun akçan yog-ısa
Mâl u mülkün az u fakrun çog-ısa (*Mantıku't-tayr,* beyit 540, s. 80)

Yani: "Altını akçesi olmayan yoksul biri isen; hatta malın mülkün az ve bir hayli fakirsen" diyen sevgili bir parça yiyecek vererek onu başından atmaya çalışır. Zavallı şeyh sonunda domuz çobanı olur. Öğrencilerinden bir tanesi, arkadaşlarına onun durumu için Allah'a çok yalvarıp çok dua etmeyi önerir. Hep beraber yalvararak çok çile çekerler. Sonunda şeyh tekrar Müslümanlığa döner, üstelik sevdiği kız da peşinden gelip o da Hak dine kavuşur.

İşte madde dünyasından mana âlemine yapılan böyle serüvenli bir geziden sonra tekrar esas konumuza dönüyoruz. Paradan, puldan bahsedip onun hastalığı durumundaki rüşvetten söz etmemek olur mu?

Kimse ana rişvet okın çün ata
Elli bin kez bir pula dînin sata (*Mantıku't-tayr,* beyit 308, s. 308)

Yani: "Ona birisi rüşvet yüzünü gösterince, o da dinini beş paraya elli bin kez satar" diye açıklanan beyitte, aradan çok zaman geçmesine rağmen bazı kavramların fazla değişmediği gerçeği kendisini gösteriyor. O zamandan beri engellenmeye çalışılan bu konuda caydırıcı önlemlerin en başta geleninin insanın bizzat kendi vicdanı olduğunu söylersek galiba yine ütopik ve hayalci yönümüzü ortaya koymuş oluruz.

Şimdi gerçek dünyaya dönelim ve insanların hiçbir zaman vazgeçemediği bir nesne olarak karşımıza çıkan "maddiyat" düşüncesine yönelik beyitleri görelim:

Kimseye yalvarmaz altun kim beni
Sevünüz illâ gören sever anı *(Mantıku't-tayr,* beyit 193, s. 30)

Yani: "Altın madeni kimseye 'Beni seviniz' diye yalvarmaz. Zaten onu her kim görürse sever ve alır."

Altun akça çok gerek iy bî-haber
Kılmaya 'ışk altun akçasuz eser *(Mantıku't-tayr,* beyit 539, s. 80)

Yani: "Ey cahil! Daha çok çok altın ve akça lazım; hiç altın akça olmadan aşktan eser kalır mı?"

Bütün bu yönelişler doğaldır ve tarih boyunca canlı bir ticaret fikrinin yaşaması, devam etmesi gerçeğini de beraberinde getirmiştir. Aşağıda yer alan beyitte yukarıda söz konusu edilen olayın mutlaka ehil kişiler tarafından gerçekleştirilmesi gerektiği vurgulandıktan sonra, şair-yazarımız Gülşehrî'nin masum bir temennisi de söze ekleniyor.

Gevheri sarrâf erenler satsa yig
'Âlemi Gülşehrî adı dutsa yig (*Mantıku't-tayr,* beyit 1293, s. 192)

Yani: "İnciyi gerçek yiğit sarrafların satması, dünyayı da Gülşehrî adının tutması ne iyi şeydir!"

Eserimizin "Kekliğin Hüthütün Önüne Gelmesi ve Özür Beyan Etmesi" bölümünde ise ticaret hayatının keklik eliyle canlandırılmasına şahit oluruz:

Kamu kânlarun emirgânı benem
Kim bu cevherlere erzânî benem (*Mantıku't-tayr,* beyit 1432, s. 212)

Yani: "Bütün ocaklar benim hükmüme bağlıdır ve bu cevherlerin hepsi benim liyakatim, ustalığım ile açılır."

Dükeli 'âlemde bir sâhib-kıyâs
Olmaya benüm gibi cevher-şinâs (*Mantıku't-tayr,* beyit 1433, s. 212)

Yani: "Âlemde hesap ve ölçüden anlayan çoktur; ancak cevherlerden benim gibi anlayan bulunmaz."

Kânlar üstinde gün uzun gezerem
Dem-be-dem gevher hisâbın yazaram (*Mantıku't-tayr,* beyit 1434, s. 212)

Yani: "Ben bütün gün maden ocaklarında gezerek cevherlerin hesabını yazarım."

Yüz hazîne gevherüm artuk ola
Yüz direm ben illa dahı çok ola (*Mantıku't-tayr,* beyit 1435, s. 212)

Yani: "Benim maden ocaklarım yüz hazineden fazladır. Kendim ise yüz dirhem olarak bu söylediklerimden çok daha fazlayım."

Yukarıda incelediğimiz beyitlerde kekliğin başrolünü üstlendiği maden ocaklarının çalışma ortamından değişik bilgiler ediniyoruz. Maden ocaklarının varlığı, hesap ve ölçüden anlayan kişilerin o dönemde sayı olarak hayli fazla olması, böyle önemli işleri güçlü kuvvetli olanın değil, akıl bakımından yeterli olanın üstlenmesi gibi önemli ayrıntılar dikkatimizi çekiyor.

Konumuz ticaret, para ve alışveriş olunca kıymetli taşlardan uzaklaşmak da doğal olarak kabil olmuyor. Şimdi biraz da eserimizde yer alan beyitlerden "cevher" ile ilgili olanlarını incelemeye çalışalım:

Anda kim ben cem' idem cevherleri
Denize benzer yıgam gevherleri (*Mantıku't-tayr,* beyit 1440, s. 214)

Yani: "Ben orada bütün cevherleri toplayınca; incilerden yığınlar meydana getiririm."

'Arza eylenür-ise cevherlerüm
Şeb-çırâg ola kamu gevherlerüm (*Mantıku't-tayr,* beyit 1441, s. 214)

Yani: "Eğer cevherler ortaya çıkarılırsa o cevherlerin hepsi geceyi aydınlatan birer yakut kesilir."

Belki sade bir anlatım ve yorum olacak ama 14. yüzyılda inci ve yakuta verilen değerlerin söz konusu kuşun ağzından dinlediğimiz hayranlık ifadeleriyle birleştirildiğinde bu tür değerli taşlara ilginin yüzyıllardır eksilmeden sürdüğü gerçeği de aşikârâne ortaya çıkıyor.

Gevher ögmekde geçe key lâfumuz
Çünki Gülşehrî ola sarrâfumuz (*Mantıku't-tayr*, beyit 1445, s. 214)

Yani: "Bütün sözlerimiz cevheri anıp, övmekle geçiyor; çünkü bizim sarrafımız Gülşehrî'dir."

Görüldüğü gibi Gülşehrî, eserde yer alan sözcüklerin sanatkârı ve değerlendiricisi olarak nitelenmektedir. Gevher yani değerli taş kelimesiyle bağlantılı olarak ise sarraf yani kuyumcu ilişkisinin

kurulmasına da bir hoş durum olarak dikkat çekebiliriz.

Eserimizin "Hüthütün Baykuşa Cevap Vermesi" bölümünde yer alan "mal" konusuyla ilgili beyitler ise bizi ilginç yorumlara ve düşüncelere sevk ediyor. Eldeki iradın yani malın eğer iyi değerlendirilmezse yok olup gideceği mantığı aşağıdaki dizelerde açık olarak verilmiş:

Mâlı çün harc itmeyesin hâl-ıla
Saksılar yiksân ola ol mâl-ıla (*Mantıku't-tayr,* beyit 1482, s. 220)

Yani: "Malı niteliğine uygun şekilde değerlendirmezsen; saksı gibi o da değersiz hale gelip yok olur."

Yukarıdaki açıklamamızda malın yönetiminde dikkat edilecek titizlikten dem vurulmaktadır. Ama enteresandır ki eserimizin bazı dizelerinde de malını hayatın nimetleri için kullanmayanlar da hoş görülen insanlar değildir. Hatta onların bu âlemden göç edip gittiklerinde, gerekli yaşamayı kendilerine reva görmedikleri için öbür dünyada huzursuz olacakları şeklindeki açıklamalara insan gülsün mü, ağlasın mı şaşırıyor doğrusu...

Her kim ol cem' eyledi bir ni'meti
Ölicek gönlinde kala hasreti (*Mantıku't-tayr,* beyit 1483, s. 220)

Yani: "Kim bir nimeti ve kıymetli şeyi olup da ve gerekli olunca bunları harcamazsa, öldükten sonra bu onun azabı olur." Hatta bu değerlendirmelerin daha da sağlam ve kuvvetlendirici olanını görmek mümkün. Şöyle ki:

Mâlı yidürmek gerek kim hâl ola
Yohsa yinmeyen sana ne mâl ola (*Mantıku't-tayr,* beyit 1486, s. 220)

Yani: "Güzel olan malı harcayıp yedirmektir, yenmeyen mal senin olur mu?" diye sunulan sözlere başka eklenecek bir şey de yok...

Mantıku't-tayr yani Gülşen-nâme adlı eserin birinci cildinde ilginç bir hikaye yer almakta. Başlığı, "Hasta Padişah ile Günahsız Çocuğun Hikayesi" olarak verilmiş.

Kim meger bir pâdişâh sayru idi
Râhatından renc-ile ayru idi (*Mantıku't-tayr,* beyit 956, s. 142)

Yani: "Evvel zamanda hasta bir padişah vardı ve derdinden dolayı rahat yüzü görmezdi." beyitiyle konu başlatılıyor. Hastalığa çare olarak doktorlar; ona, bir çocuğun ödünü yemesini tavsiye ediyorlar. Şartlara uygun bir çocuk bulunuyor. Çocuğu anne ve babası alacakları altınları düşünerek vermek istiyorlar. Bu durum Gülşehrî'nin beyitlerinde şöyle dile gelmiş:

Çün ümîdin kesti ata anadan
Kim yadırak buldı yüz bigâneden (*Mantıku't-tayr,* beyit 967, s. 144)

Yani: Çocuk baba ve annesini yabancıdan daha yabancı bulup onlardan ümidini kesiyor. Hikayedeki çok önemli iki noktayı yakalamaya çalışalım. Birincisi: Öyle bir ana ve baba ki ciğerparelerini altınla kör olmuş gözlerini kapayarak yok sayıyorlar. Yani maddenin cazibesinin her yüzyılda etkileyebileceği kişilerin var olduğu gerçeği. İkincisi: Çocuk annesinden, babasından, padişahtan ve kadıdan yardım alamayarak ecele razı olur. Hatta gülümseyerek ölüme gider. Padişah bunun sebebini sorunca "Ortadaki haksızlığa gülmekten başka ne yapabilirim?" şeklindeki cevapla ona açıklamada bulunur. Yukarıda anlatılanların orijinal haliyle beyit olarak söylenişi şöyledir:

Pâdişah beni günehsiz öldürür
Bu ta'accüb ben gâribi güldürür (*Mantıku't-tayr*, beyit 987, s. 144)

Padişahın eteklerinin suya ermesi de böyle söz konusu olur. Utanır, yaptığı haksızlığı anlar ve sonrasında çocuğu bağışladığı için Tanrı da ona bol şifalar sunar.

Şimdi ikinci vurgunun zamanı geldi: İnsanların yüzyıllardan beri istedikleri, kurmaya çalıştıkları "ilahi adalet" fikrinin kendisini yine kuvvetle hissettirdiğini ve devreye girdiğini görüyoruz. O zaman yine Gülşehrî'nin beyitlerine kulak verelim. Bu sefer ticaret olmadan amaçlanan farklı bir tartı ve değer biçme söz konusu.

Âhiret bâzârına çün gelesin
Ne iletdün-ise anda bulasın (*Mantıku't-tayr,* beyit 3274, s. 386)

Yani: "Ahret pazarına geldiğin vakit, önceden ne göndermişsen orada onu bulursun."

Cân metâ'ı satıla altun gibi
Ten kumaşı köyine odun gibi (*Mantıku't-tayr,* beyit 3275, s. 486)

Yani: "Orada can varlığı altın gibi satılır; gövde kumaşı ise odun gibi yanar."

İşte bu da çok farklı bir pazar ve oradaki ölçülerde insanı ürperten ve bizi bazı iç muhasebelerine davet eden ayrıntılarla dile getirilmiş. Gülşehrî eserinde yer yer bu şekildeki anlatımlarla insanları çeşitli gailelerle bağlı oldukları dünyamızdan farklı bir dünyada da sorumlulukları olduğuna dair uyarılarla silkelemeyi borç biliyor ve başarılı da oluyor. Üstelik bunları beyitlerle ve öğütlerle ortaya koymaktan da geri durmuyor.

Dünyâda eksilme her bir işde art
Ben terâzü eyledüm gel anda dart (*Mantıku't-tayr,* beyit 3285, s. 488)

Yani: "Dünyada her işte kâr et ve benim kurduğum terazide onları tart."

Key terâzü râst Gülşehrî kıla
Kim kamu nakdun bahâsını bile (*Mantıku't-tayr,* beyit 3283, s. 488)

Yani: "Gülşehrî çok doğru terazi kurmuş ve ne kadar nakit varsa hepsinin değerini bilmiş, hepsine paha biçmiştir."

Aşağıda yer alan beytimizde de Gülşehrî hayat ile pratik hesap işleri arasında mükemmel bir ilişki kurarak dengeli bir yaşamın insan için ne kadar ehemmiyetli olduğu gerçeğini ortaya çıkarıyor.

Bî-terâzû sen dükân eylemegil
Mâye vü söz ü ziyân eylemegil (*Mantıku't-tayr,* beyit 3284, s. 488)

Yani: "Sen hayat dükkanını terazi kurmadan açıp da; aslını söz ve ziyana verip zarar eyleme. Ölçülü ol ve bu ölçüye göre hareket et."

Tüm yaşamımızın bu nazik dengeyi sağlamakla geçmesi gerektiğini vurgulayarak çok önemli bir bahsin kapılarını aralamak istiyorum:

Ahilik: Bu kavram asırlar önce Anadolu'da gelişen bir halk ocağıdır. Sosyal bir kuruluş olan ahiliğin iş alanında adam yetiştirme, çalışma sevgisini aşılama, istihsali çoğaltma gibi gayeleri vardı. Günlük hayatta ise yardımlaşma, yoksulları koruma gibi insani duyguları; ayrıca müzik, silah

kullanma, binicilik kabiliyetlerini geliştirmeye de önem verilirdi. Ahiler daima bellerinde kama taşır, şalvar giyerlerdi. Başlarında da büyük bir serpuş bulunurdu. Serpuşlarının tepesinde 70 cm kadar uzunlukta beyaz bir şerit olur, törenlere daima silahlı olarak katılırlardı. Ahilerin aralarında tanınmış müderris, kadı ve Mevleviler de yer alabilirdi. Selçuklular zamanında gelişen Ahilik, bir sosyal yardımlaşma kurumu gibi örgütlenerek lonca adı verilen esnaf teşkilatının da temelini teşkil etmiştir. Selçuklulardan Osmanlılara geçen lonca teşkilatı 20. asır başlarına kadar hükmünü sürdürmüştür. Fütüvvetnâmelerde önemli ahi kuralları olarak; Ahilerin eli açık, cömert olması; kapısının açık, yani konuksever olması; sofrası açık, yani aç geleni tok döndürmesi; gözü kapalı, yani kimseye kötü bakmaması ve kimsenin ayıbını görmemesi; dilinin bağlı olması, yani kimseye kötü söz söylememesi; belinin bağlı olması yani kimsenin ırzına, namusuna, haysiyet ve şerefine göz dikmemesi gerektiği ifade edilir.

Gülşehrî'nin, Mantıku't-tayr'ında da Ahilik kuralları şöyle ifade edilmiştir:

Altı şartı var fütüvvet yolınuñ
Üçi açuk üçi bagludur anuñ (*Mantıku't-tayr,* beyit 2963, s. 441)

"İşte fütüvvet yolunun üçü açık, üçü de kapalı olmak üzere altı şartı vardır."

Kapusı vü alnı vü sofra bagı
Ol üç açukdur budur sözüñ sagı (*Mantıku't-tayr,* beyit 2964, s. 441)

"Kapısı, alnı ve sofrası hep açıktır; söylemek gerekirse sözün doğrusu da budur."

Ol kim üç baglı durur evvel dili
Gözi baglu dahı arturur yolı (*Mantıku't-tayr,* beyit 2965, s. 441)

"Bağlı olanlardan önce dil, sonra da gözün bağlı olması gerekir."

Hem ilersüki dahı baglu gerek
Kim harâm odında yanmaya yürek (*Mantıku't-tayr,* beyit 2966, s. 441)

"Bir de uçkuru bağlı olmalı; böylece yüreği haram ateşinde yanmamalı."

Bu her altı hâsiyet bî-kâm u kâst
Âhı Büşr'üñ var-ıdı nefsinde râst (*Mantıku't-tayr,* beyit 2967, s. 441)

"Bu altı özellik tam manasıyla Ahi Bişr'in şahsında toplanıp görülür olmuştu."

Ayrıca Fütüvvetnâmelerde Ahilikten atılma sebepleri de; şarap içme, zina yapma, livata yapma, gammazlık, dedikodu, iftira etme, münafıklık etme, gururlanma, kibirlenme, sert ve merhametsiz kişiler, haset etme, kin tutma, affetmeme, sözünde durmama, yalan söyleme, hıyanet etme, emanete hıyanet etme, kadınlara şehvetle bakma, kişinin ayıbını örtmeme, onu açığa vurma, kovuculuk ve gıybet etme, hırsızlık etme olarak belirtilir.

Gülşehrî ise kitabında konu ile ilgili şu beyitleri kaleme almıştır. Hatta arzu edilmeyen ama var olabilen bazı bozukluklar da onun kaleminden müstehzi bir ifade ile dile getirilmiştir.

Kim ahilıktan ol irdi Tanrıya
Senün işün kamusı zerk ü riya (*Mantıku't-tayr,* beyit 2991, s. 444)

Yani: "O ahilik sayesinde Hakk'a ulaştı; senin işin ise büsbütün hile ve ikiyüzlülüktür."

Togru sözün kamusı yalan durur
Ahılık adı sana bühtan durur (*Mantıku't-tayr,* beyit 2997, s. 444)

Yani: "Doğru sözün hepsi sende yalan olursa; sana ahi demek iftiradan başka bir şey değildir."

Anda kim her dikün aşın yiyeler
Hayf ola kim sana ahi diyeler (*Mantıku't-tayr,* beyit 2993, s. 444)

Yani; "Orada her horozun aşını yiyorlar; gıybet ediyorlarsa, sana ahi demeleri boşunadır."

Görüldüğü gibi zaman asırları yutarak aksa da bazı kavramlar bu ummanda yitip kaybolmuyorlar ve hayatiyetlerini sürdürüyorlar. O zaman ticarette de ilimde de samimi, saf ve sebatlı çalışmalar şiarımız olsun.

Kaynak: Yavuz, Kemal (2007), *Gülşehrî'nin Mantıku't-Tayr'ı,* I-II, Ankara: SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık.

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE BİR DEYİM: *TOPRAKTAN GÖTÜRMEK*[*]

Ozan YILMAZ[**]

Giriş

Şiirde atasözü ve deyim kullanmak, Divan şairlerinin etkili anlatım için başvurduğu bir yöntemdir. Bu tür kalıp ifadeler, söyleyeceklerini vezinli bir beytin sınırları içinde söylemesi gereken divan şairi için önemli bir araç olmuştur. Az sözle çok şey anlatmak isteyen şair, geleneğin verdiği imkânları kullanır, bunu yaparken kimi zaman, içinde bulunduğu toplumun ortak hafızasında yaşayan kalıp ifadelere yer verir. Bu anlayış sayesinde Divan şiiri, geçmişte kullanılan ancak zamanla yerini başka söyleyişlere bırakmış deyim ve atasözlerinin tespiti için geniş imkânlar sunar.

Türk halkının ortak hafızasında toprağın önemli bir yeri vardır. Göçebelikten yerleşik hayata geçen, tarımla uğraşmayı maharet sayan bir toplumun edebiyatında toprağın sık geçmesi şaşırtıcı değildir. Dilimizde toprakla ilgili birçok kalıp ifadenin olması, Türk insanının toprağa verdiği değerin bir yansımasıdır. Toprağa bakmak, toprağı bol olsun, toprağı çekmiş, toprağına ağır gelmesin (Aksoy 1984: II, 910) gibi örnekler bunu gösterir. Âcizlik ve alçakgönüllülüğün adeta bir simgesi haline gelen toprak, açgözlülüğe karşı hep kanaati öneren şairler için de bir ibret aracıdır. Dört unsurdan biri olan toprak, altın ve gümüş gibi değerli madenleri içinde saklamasından yaratılış hammaddesi olduğu insanoğlunu baş üstünde taşımasına kadar birçok yönden benzetme ve mecaz malzemesi olmuştur. Türk kültüründeki atasözü, deyim, alkış, kargış, bilmece, tekerleme gibi anonim ürünlere bakıldığında toprağın insan hayatındaki yeri daha iyi görülmektedir (bkz. Yılmaz 2014, Yılmaz 2015). İşte içinde "toprak" geçen bu tür kalıp ifadelerden biri de "topraktan

---

[*] Bu makale, Motif Vakfı ve Sivas Cumhuriyet Üniversitesi işbirliği ile Sivas'ta düzenlenen (13-15 Ekim 2017) "Halk Kültüründe Toprak" sempozyumunda sunulan ve daha önce yayımlanmamış bildirinin gözden geçirilerek genişletilmiş halidir.

[**] Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, oyilmaz@sakarya.edu.tr

götürmek"tir.

Makalede deyimin tarihî gelişimi hakkında bilgi verilecek, deyim hakkındaki bulgular divan şiirinden örnek beyitlerle desteklenecektir. Örnekleme ve tümevarım yöntemleri kullanılacak, böylece deyimin klasik şiirdeki kullanım sınırları belirlenmeye çalışılacaktır.

Bulgular

"Topraktan götürmek" deyimi, "toprak" ve "götürmek" kelimelerinden oluşur. "Toprak" kelimesinin buradaki anlamı "yer, zemin, yeryüzü parçası"dır. "Götürmek" kelimesi günümüzde "bir şeyi bir yerden alıp başka bir yere taşımak" anlamında olsa da kelimenin geçmişi çok daha eskiye gider. Tarihî metinlerde farklı anlamlarla karşımıza çıkan "götürmek"in bir anlamı da "kaldırmak"tır. Nitekim Tietze ve Gülensoy "götürmek" kelimesine dair şu bilgileri verir:

götürmek: kaldırmak. Clauson'a göre kelimenin esası belli değil. M. Erdal 1991 II, 779'a göre "köt-" fiilinin causativum (ettirgenlik) hali. kot- havalanmak, zıplamak, göt- götürmek (Tietze 2016: 271).

götür-: 1.ortadan kaldırmak, 2.ayırmak, uzaklaştırmak, 3.tahammül etmek, yüklenmek, taşımak, 4.yukarı kaldırmak, 5.toplamak. Uyg. "köt", yüksek, yukarı, yükseklik, seçkin; kişi adı + -ür- (Gülensoy 2007: I, 388).

götürmek: 1. ortadan kaldırmak, bertaraf etmek, 2. ayırmak, uzaklaştırmak, kaldırmak, 3. dayanmak, yüklenmek, taşımak, 4. yukarı kaldırmak, 5. toplamak (Dilçin 1983: 99).

Görüldüğü gibi sözlükler "götürmek" kelimesinin "yukarı kaldırmak" anlamında birleşir. Uygur Türkçesindeki "köt" kelimesinin "yüksek" ve "yukarı" anlamlarına gelmesi, "götürmek" kelimesinin "kaldırmak" anlamını destekler mahiyettedir. Ayrıca İngilizce "bear" ve Farsça "bürden" fiillerinin hem "götürmek" hem de "kaldırmak" anlamını taşıması, bu iki anlamın birbirine yakınlığını gösteren diğer örneklerdir. Yine Tarama Sözlüğü'nde "topraktan kaldırmak" biçiminde geçen deyime "yükseltmek, yüceltmek" anlamı verilmiştir (Dilçin 1983: 210).

Topraktan götürmek deyimine yazılı metinlerde rastlamak mümkündür. Divan şiiri de bu tür deyimlerin çıkış noktasını ve tarihî gelişimini örnekleriyle tespit etmek için önemli bir kaynaktır. Ortak bir kelime kadrosu kullanan şairler, birbirlerinden etkilenerek yazdıkları şiirlerde farklı hayallere can verirken benzer kelimeleri seçerler. Aynı kültür ortamında yetişen şairlerin deyim hafızası da aynıdır. Bilhassa

nazire mecmuaları deyimler için hazine konumundadır. Yaptığımız araştırmada, "topraktan götürmek" deyiminin divanlarda farklı biçimlerle yer aldığını gördük. Bunda Osmanlı Türkçesine sonradan dâhil olmuş Arapça-Farsça kelimelerin vezin ve kâfiye gereği Türkçe bir kelimenin yerini alabilmesi büyük ölçüde etkilidir. Buna göre deyimin kullanımları şöyle sıralanabilir: topraktan götürmek, hâkten götürmek, türâbdan götürmek ve yerden götürmek. Klasik Türk şiirinde bu kullanımların tamamı için örnek vardır.

Topraktan götürmek

Topraktan götümek deyiminin ilk örneğine XIV. yüzyıl metinlerinde rastlanır. Deyimin metinlerdeki anlamı "yerden kaldırmak"tır. Topraktan götürmek deyimi, "yerle bir olmak" anlamındaki hâk ile yeksân olmak, hâksâr olmak ve toprağa düşmek deyimlerinin karşıt anlamıyla kullanılır. Âcizlik içinde kalan bir kimsenin içinde bulunduğu durumu gösteren bu kalıp ifadeler şiirde sıkça kullanılır. Durumu bu kadar kötü olan kimse, tekrar ayağa kalkabilmek için elinden tutacak birine ihtiyaç duyar. Kendi çabasıyla kalkamayacağı için onu daha iyi durumda olan birinin yerden kaldırması gerekir. İşte bu tür durumlar için "topraktan götürmek" deyimi biçilmiş kaftandır.

Âşık Paşa'nın (ö. 1332) *Garîbnâmesi*'nde geçen aşağıdaki beyitte "toprak" ve "götürmek" kelimeleri bir arada kullanılır. Bu örneklerde "toprak" ve "götürmek" kendi anlamlarında kullanılır ancak ortaya çıkan yapı "değerini yüceltmek" manası taşır. Nitekim Âşık Paşa, Rabbine seslenir ve O'nun toprağa düşenleri yani düşkünleri yerden kaldırmasını ister:

İy Hudâyâ toprağa düşenleri
Rahmetünle sen götürgil anları (b. 1225) (Yavuz 2000: I/1, 265)

(Ya Rabbi! Sen toprağa düşenleri rahmetinle yerden kaldır!)

Garîbnâme'den alınan aşağıdaki örnekte ise "topraktan götürmek" deyim olarak yer alır. Âşık Paşa, toprağa yani muhtaçlara inebilen bir gönlün üstüne rahmet yağsa yeridir der:

Her gönül kim ine her dem toprağa
Ol gönül üzre gerek rahmet yağa

Allah ol toprakdan anı götüre
Her ne kim eksügi varsa bitüre (b. 10390-10391) (Yavuz 2000: II/2, 917)

(Toprağa inen gönlün (alçakgönüllü olanın) üstüne rahmet yağsa gerektir. Allah o toprak sayesinde onu yüceltsin, her ne eksiği varsa tamamlasın!)

XV. yüzyıl şairi Karamanlı Nizâmî'nin (ö. 1469-73) aşağıdaki beytinde de "topraktan götürmek" deyimine rastlıyoruz:

Olmışam şâhâ hakâret toprağında pây-mâl
Beni toprakdan götür çün sen güneşsin ben de nem (G. 7/46) (İpekten 1974: 108)

(Ey padişah! Hakaret toprağında çiğneniyorum. Beni topraktan kaldır, çünkü sen güneşsin ben de nemim.)

Şair güneşin nemi çekme özelliğinden hareketle bir hayal kurar. Buna göre âşık yerlerde sürünmektedir. Âcizlik içinde sürekli gözyaşı döktüğü için bulunduğu yer ıslaktır. Sevgili de parlak yüzü sebebiyle güneştir. Güneşin nemi çekip kurutma özelliği vardır. Yerde kalan âşık, güneşe benzeyen sevgili tarafından çekilirse âşığın ızdırabı bitecektir.

Mesîhî (ö. 1512) de sevgilinin gamı yüzünden sararmış yaprak gibi yerlerde süründüğünü, tan yelinin esmesi sayesinde yerden kalktığını anlatırken "topraktan götürmek" deyimine yer verir. Buna göre rüzgârın güçlü esişiyle yerdeki her şeyi kaldırması şaire ilham kaynağı olmuş, yüzü gözü sararmış bir halde güz yaprağı gibi yerde kalmışken tan yelinin kendisini bu durumdan kurtardığını söylemiştir:

Gamundan berg-i pejmürde gibi olmuşduk ey gül-ruh
Sabâ yili safâ geldi götürdi bizi toprakdan (G. 192/2) (Mengi 1995: 241)

(Ey gül yüzlü! Senin gamın yüzünden solgun yaprak gibi olmuştuk. Tan yeli safa geldi, bizi topraktan kaldırdı.)

Tan yelinin yerden kaldırma özelliği başka şairlerce de kullanılır. Nitekim Meâlî'nin (ö. 1535) aşağıdaki beytinde yine aynı mazmun vardır. Şair, sonbaharın gelmesiyle solup yerlere saçılan gül/çiçek yapraklarının,

ilkbaharın gelip tan yelinin esmesiyle yerden kalktığını ifade eder[1]. Buna göre sevgilinin yüzü gibi kıpkırmızı bir renkle bahçedeki yerlerini alırlar:

Düşmişdi hayli lîk ruh-ı yâre benzedüp
Toprakdan götürdi sabâ berg-i gülleri (G. 267/5) (Taş 2015a: 299)

(Gül yaprakları yere düşeli çok olmuştu. Tan yeli onları sevgilinin yüzüne benzetip yerden kaldırdı.)

Topraktan götürmek deyimini kullanan şairlerden biri de Fuzûlî'dir (ö. 1556). Fuzûlî'nin aşağıdaki iki beytinde "topraktan götürmek" deyimi geçer. Birinci beyitte gözlerine seslenen şair, sevgilinin evvelce attığı okların gözleri tarafından kaldırılmasını, böylesine değerli şeylerin yerde durmaması gerektiğini güzel bir hayalle anlatır. Öyle ki o oklar yerde durmak yerine şairin gözlerine kirpik olmalıdır. İkinci beyitte ise sevgilinin dudağını hayat suyuna benzeten Hz. Hızır'a seslenip hayat suyunun bu benzetmeyle itibar bulduğunu söyler:

Götürün ohların ey dîdelerim toprahdan
Bu yarar nesnelerün kadrini yahşıca bilün (G. 159/3) (Akyüz vd. 1958: 283)

(Ey gözlerim! Sevgilinin oklarını yerden kaldırın! Böyle yararlı nesnelerin değerini iyi bilin!)

Didün ey Hızr benzer yâr la'li âb-ı hayvâna
Bu ta'zîm ile toprağdan götürdün âb-ı hayvânı (G. 266/5) (Akyüz vd. 1958: 390)

(Ey Hızır! Sevgilinin lal dudağı hayat suyuna benziyor dedin. Bu yüceltme sayesinde hayat suyunu yerden kaldırdın/değerlendirdin)

XVI. yüzyıl şairlerinden Hayâlî Beg (ö. 1557), aşağıdaki beytinde ahına seslenir ve sevgilinin saçıyla kıla dönen bedenini onun yerden kaldırmasını ister. Ateşli bir nefesten ibaret olan ahın göğe yükselirken

[1] Tan yelinin esip yerde kalmış âşıkları yerden kaldırması hayali başka şairlere de ilham kaynağı olur. Mesela Vusûlî'nin (ö. 1592) "*Gubâr-ı kûy-ı cânân olduğun duymuş sabâ iy dil/Götürüp hâkden yine mübârek-bâda gelmişdür* (G. 38/2) (Taş 2015b: 71)" beytinde de yere düşmüş gönlün tan yelini kurtarıcı olarak görmesi söz konusudur. Muhibbî'nin (ö. 1566) "*Ölürsem ey sabâ kûyına yârun/İlet yerden götür bu hâksârı* (G. 5417/5) (Köksal 2012: 2890)" beytinde de "yerden götür" seslenişiyle tan yelinden yardım isteme vardır.

etrafındaki her şeyi havalandırması şaire ilham kaynağı olmuş[2], ondan kendisini de yanına almasını istemiştir:

Mûya döndüm gam-ı zülfüyle götür toprakdan
Çıkdugunca göge ey nâle bile al beni (G. 91/5) (Tarlan 1945: 436)

(Ey ah! Sevgilinin saçını düşünmekten kıl gibi inceldim. Göğe çıktığın zamanlar beni de yerden kaldırıp yanına al!)

Hâkten götürmek

Deyimin bir diğer biçimi hâkten götürmektir. Farsça hâk kelimesi "toprak" anlamına gelir. XV, XVI ve XVII. yüzyıl metinlerinde rastlanan bu yapının "topraktan götürmek"le arasında hiçbir anlam farkı yoktur. Bilhassa Türkçeye Arapça Farsça kelimelerin daha sık girmeye başladığı XVII. yüzyılda "topraktan götürmek" yerine "hâkten götürmek" yapısına rastlanır.[3]

XV. yüzyıl şairlerinden Mesîhî'nin aşağıdaki beytinde "hâkten götürmek" yapısı vardır. Feleğin çektirdiği sıkıntılar ve düşmanların kınaması yüzünden öldüğünü söyleyen şair, kendisine yardım etmesi için kıyamet boylu sevgiliyi çağırır. Şairin burada "kıyâmet" kelimesini kullanması tesadüfi değildir. Çünkü kıyamet günü sur borusunun üflenmesiyle toprak içinde yatan bütün ölüler dirilecektir. Yani artık ölmüş olan şairin yerden kalkması ancak kıyamet boylu bir güzelin kendisini çağırmasıyla mümkündür:

Öldüm uş ta'n-ı adû ile gam-ı eflâkden
Hey kıyâmet beni sen bâri götür gel hâkden (G. 183/1) (Mengi 1995: 235)

(İşte, feleğin çektirdiği sıkıntılar ve düşmanın kınaması yüzünden öldüm. Hey kıyamet boylu güzel! Bari gel sen beni topraktan/yerden

---

[2] Ah göğe çıkarken oluşan rüzgârla âşığın da yerden kalkıp havalanması hayali, şairlerce sık kullanılır. Mesela Emrî'nin (ö. 1575) "*Ben gubârı hâke yeksân eylemişdür dest-i gam/Bâd-ı âhum lutf idüp geldi götürdi hâkden* (G. 376/4) (Saraç 2002: 210)" beytinde böyle bir durum anlatılmaktadır.

[3] Farsçada da bu deyimle eş anlamlı "کسی را از خاک بر گرفتن [kesîrâ ez-hâk ber-giriften]" yapısı vardır. Birisine saygı gösterip onu esirgemek manasına gelir. Nitekim bu manaya Hâcû-yı Kirmânî'nin (ö. 1352) şu beytinde rastlanır: صاحبا شاید که برگیری ز خاک ره مرا | زانک همچون مردم چشم خود اصلی گوهرم (Efendim! Beni yol toprağından/yerden kaldırsan yeridir. Çünkü gözbebeğim gibi ben de asil bir soya/cevhere sahibim.) (Afîfî 1391: I, 271).

kaldır!)

XVI. yüzyıl şairlerinden Üsküplü İshak Çelebi (ö. 1538-39) de bu deyimi kullanır. Şair bir zerre gibi yerlerde süründüğünü belirttikten sonra, güneş gibi olan sevgilinin kendisini yerden kaldırdığını ifade etmek için "hâkten götürdü" deyimini seçer:

Hâkden götürdi geldi lutf ile ben zerreyi
Ol meh-i hurşîd-tal'at kalmadı noksânuma (Ksd. 14/2) (Çavuşoğlu ve Tanyeri 1990: 60)

(O güneş yüzlü ay, eksikliğimin üstünde durmadı. Ben zerreyi güzellikle geldi yerden kaldırdı.)

XVII. yüzyıl şairlerinden Azmizâde Hâletî (ö. 1631), aşağıdaki beytinde "hâkten götürmek" deyimini "birine yerden kaldırması için istekte bulunmak" anlamıyla kullanır. Şair, memduhuna seslenirken yerlerde sürünen bir köle olduğunu, onun bir an önce elinden tutup kendisini yerden kaldırmasını rica eder:

Düşdükçe Hâletî kulunu hâkden götür
Çün düşdi hâk-i pâyuna ol abd-i hâksâr (Ksd. 5/17) (Kaya 2003: II, 53)

(Mademki o yerle bir olmuş kul senin ayağın toprağına düştü, Hâletî köleni düştükçe yerden kaldır!)

Beyitte "hâkten götürmek" deyiminin anlamca zıttı olan "hâksâr" ile birlikte kullanılması ve "düştükçe" yapısının hem "düştüğü sürece" hem de "denk geldikçe" anlamlarına gelmesi beytin ifade güzelliğini daha da arttırmıştır.

Hâkten götürmek deyimi bazen darağacıyla birlikte kullanılır. Buna göre sevgilinin saçına asılan âşık, saçın ayağını yerden kesmesini "hâkten götürmek" yani kendisine değer kazandırmak olarak görür. Divan şiirinde bu tür örnekler vardır. Meâlî'nin aşağıdaki beytinde, saçın âşığı sallandırması, böylece ona değer kazandırması hayal edilmiştir.[4] Buna göre sevgiliden uzakta kalan âşık değersiz bir hiç iken, onun saçında

[4] Aynı kullanım Âhî'nin (ö. 1517) bir beytinde "yerden götürmek" biçimiyle geçer: "*Ayaklarda gubâr olmışdı Âhî/Ser-i zülfün anı yerden götürdi* (G. 119/5) (Sungur 1994 :193)".

asılıyor olması bir iltifat göstergesidir:

Çeküp dâra beni şol turre-i tarrâr-ı müşgîni
Götürdi hâkden bu âciz ü der-mânde miskîni (G. 263/1) (Taş 2015a: 295)

(Şu misk kokulu yankesici saçı beni darağacına çekip bu âciz ve çaresiz kalmış zavallıyı yerden kaldırdı.)

Hayâlî Beg'in (ö. 1557) aşağıdaki beytinde de benzer bir durum vardır. Şair, darağacı denince akla ilk gelen isim olan Hallâc-ı Mansûr'u beytine konu eder. Buna göre bir an önce Rabbine kavuşmak isteyen Mansûr, darağacına seslenip "dünyayı ayağımın altına alıp yücelmem için beni yerden kaldır!" der:

Mansûr didi dâra götür hâkden beni
Tâ dehri zîr-i pâya alup ser-bülend olam (G. 26/2) (Tarlan 1945: 282)

(Mansur, darağacına dedi ki: "Dünyayı ayağımın altına alıp başımın göğe ermesi için beni yerden kaldır!")

Hayâlî Beg'in aşağıdaki beytinde ise kılıcın, kestiği kelleleri yerden kaldırması biçiminde bir hayal vardır. Şaire göre kılıç, kestiği düşmanın başını yerden kaldırmaktadır. Bu örnekte de "hâkten götürme"nin değer verme, itibar kazandırma anlamı öne çıkar:

Kesdügi düşmanın götürür hâkden başın
Benzer keremde hüsrev-i gîtî-sitâna tîg (Ksd. 6/12) (Tarlan 1945: 20)

(Kestiği düşman başını yerden kaldıran kılıç, cömertlik bakımından dünyayı fetheden padişaha benzer)

Vasfî'nin (ö. 1512-13) aşağıdaki beytinde ise araya "mezellet" kelimesi girmesine rağmen deyimin anlamında bir değişme olmaz:

Götür hâk-i mezelletden fakîr-i derdmendündür
Terahhum eyle Vasfî bendene devletlü sultânum (G. 41/8) (Çavuşoğlu 1980: 99)

(Devletli sultanım! Dertli fakirindir, Vasfî kölene acı! Onu alçaklık toprağından kaldır!)

Türâbdan götürmek

Arapça "türâb" kelimesi "toprak" anlamına gelir. Tıpkı Farsça "hâk" gibi Arapça "türâb" da Türkçe "toprak" kelimesinin yerini alır, böylece deyim "türâbdan götürmek" biçimine gelir. Zâtî (ö. 1546) aşağıdaki beytinde "değer vermek" anlamı için "türâbdan götürmek" deyimini seçer:

Düşmişdi jâle hâke götürdi türâbdan
Îsî-nedîm ü pâdişeh-i âsmân-cenâb (Ksd. 24/24) (Karavelioğlu 2015: 274)

(Gökyüzünü avlu ve Hz. İsa'yı sohbet arkadaşı edinen padişah, çiy tanesi konumundaki ben yere düşmüşü yerden kaldırdı.)

XVI. yüzyıl şairlerinden Emrî'nin (ö. 1575) aşağıdaki beytinde de "türâbdan götürmek" geçer. Şair, kabrine gelmesini istediği sevgiliden "topraktan kaldırılması" ricasında bulunur:

Dâmen süriyü kabrine gel Emrî ölicek
Lutf it anun gubârını götür türâbdan (Emrî, G. 357/5) (Saraç 2002: 201)

(Ey sevgili! Emrî ölünce etek sürüyüp onun kabrine gel! İyilik yapıp onun tozunu yerden kaldır!)

Yerden götürmek

Topraktan götürmek deyiminin bir başka biçimi de "yerden götürmek"tir. Bu yapıda, toprak ve yer arasında mecaz-ı mürsel yoluyla bir ilgi kurulmuştur. Buna göre "yer" yahut "toprak" kelimeleri birbirinin yerine kullanılır. Divan şiirinde deyimin "yerden götürmek" biçiminin geçtiği örnekler de vardır. Necâtî Beg'e (ö. 1509) ait aşağıdaki beyitte gerçek anlam yani "birini yerden kaldırmak" anlamı baskındır. Necâtî ölüp toprak olduktan sonra yerden kaldırılmayı ister. Ona göre toprağın hakkı kendisi değil yudumlardır:

Çün ölem toprak olam ben beni yerden götürün
Cür'alar hâkin olur den kadehâşâmlara (Necâtî, G. 467/7) (Yılmaz 2015: 384)

(Ben ölüp toprak olunca beni yerden kaldırın! Şarap içenlere "yudumlar toprağın olur" deyin!)

Necâtî Beg'in (ö. 1509) aşağıdaki beytinde ise "yerden götürmek", "yerden kaldırmak" anlamında kullanılır. Nişancılık yaptığı için "beg" unvanıyla anılan Necâtî, nişancıların mühür taşımasına telmihen, bey olduğu için mühür taşıdığını ve bu yüzden itibar gördüğünü söyler. Bir diğer deyişle mühür, beyleri taşır yani yüceltir. Ancak bu işin bir de emekliliği yani yaşlılık zamanı vardır. Yaşlanıp emekli olunca gözden düşecek olan Necâtî, istifham yoluyla öyle bir durumda kendisini kimin kaldıracağını sormaktadır. Beyitteki "götürmek" kelimelerinden ilki "kaldırmak", ikincisi ise "taşımak" anlamındadır:

Pîrlikde kim ola kim beni yerden götüre
Âdet oldur götürür gerçi ki begler hâtem (Necâtî, Ksd. 21/42)
(Yılmaz 2015: 101)

(Beyler âdeten yüzük taşıyor/yüzük beyleri yüceltiyor olabilir, peki yaşlılığımda kim olur, kim beni yerden kaldırır?!)

Necâtî Beg aşağıdaki beytinde ise ağlaya ağlaya sel olan gözyaşının âşığı yerden kaldırmasına işaret eder. Ancak buna rağmen âşık, sevgilinin ayağı toprağına minnet etmektedir:

Bizi yerden götüren eşk-i revândır ammâ
Ayağın toprağınadır yine hep minnetimiz (Necâtî, G. 225/2)
(Yılmaz 2015: 253)

(Bizi yerden kaldıran akan gözyaşıdır ama yine de minnetimiz hep senin ayağın toprağına olmuştur.)

XVI. yüzyıl şairi Hayâlî Beg'in aşağıdaki beytinde de "yerden götürmek" deyimi geçer. Şair, güneşin zerreyi havaya kaldırması gibi memduhunun kendisini yerden kaldırmasını beklemektedir:

Dehr zulminden Hayâlî kulunı kurtar şehâ
Çün götürür zerreyi yerden ziyâ-güster güneş (Ksd. 5/21) (Tarlan 1945: 16)

(Ey padişah! Kölen Hayâlî'yi dünya zulmünden kurtar! Çünkü ışık yayan güneş, zerreyi yerden kaldırır.)

Sonuç

Topraktan götürmek, Klasik Türk şiirinin XIV. XV. XVI. ve XVII. yüzyıllarında görülen tarihî bir deyimdir. Şairler tarafından bilinen bu

deyim, şiirde dört biçimiyle kullanılmıştır: Topraktan götürmek, hâkten götürmek, türâbdan götürmek, yerden götürmek. Aşkın verdiği âcizlik halini çeşitli benzetmelerle anlatan şairler için ilham kaynaklarından biri de "toprak" olmuştur. Toprak düşülüp yuvarlanılacak bir yer olarak görülmüş, toprağa düşen kimsenin yerle bir olup âcizliğin son noktasına vardığı düşünülmüştür. Beyitlere göre böylesi zor bir durumda kalan kimsenin kurtarılması, güçlü bir varlığın yardım etmesine bağlıdır. Şairler bu yardım isteğini ifade ederken "topraktan götürmek" deyimini kullanmışlar, bu isteklerini kasidelerde memduha, gazellerde ise sevgiliye ve bazı doğa unsurlarına seslenerek dile getirmişlerdir. Sevgili, padişah, vezir vb. insan unsurlarının yanı sıra güneş, tanyeli, gözyaşı, kılıç gibi gibi cansız ögeler, düşen kimseyi yerden kaldırması beklenen varlıklar olmuştur. Deyimin anlamı "birisinin yerden kalkmasına yardım etmek, değeri düşen bir kişiye/nesneye değerini geri vermek, böylece onu yüceltmek"tir.

Klasik Türk şiiri bu tür deyimleri örnekleriyle görmek bakımından önemli veriler içerir. Günümüzde unutulmuş yahut unutulmaya yüz tutmuş birçok kalıp ifadenin tarih boyunca geçirdiği aşamalar, divan şiirinden örnek metinler yardımıyla anlaşılabilir, hatta kalıp ifadelerdeki anlam kaymaları yüzyıllara göre takip edilebilir. Böylece Türkçenin atasözü ve deyimlere dayalı söz varlığı tarihî örnekler yardımıyla eksiksiz bir biçimde ortaya konulacak, Türkçenin yüzyılları aşan ifade gücünün çok yönlü olarak anlaşılmasında mesafe alınacaktır.

Kaynakça

Afîfî, Rahîm (1391), *Ferhengnâme-i Şi'rî,* 3 cilt, Tahran: Sürûş Yay.

Aksoy, Ömer Asım (1984), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü,* 3 cilt, Ankara: TDK Yay.

Akyüz, Kenan, S. Yüksel, M. Cunbur, S. Beken (1958), *Fuzûlî Divanı,* Ankara: Türkiye İş Bankası Yay.

Çavuşoğlu, Mehmed (1980), *Vasfî Dîvân,* İstanbul: İÜEFY No. 2709.

Çavuşoğlu, Mehmed, M. Ali Tanyeri (1990), *Üsküplü İshak Çelebi Dîvân,* İstanbul: Mimar Sinan Ünv. Yay. No. 15.

Dilçin, Cem (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü,* Ankara: TDK Yay.

Gülensoy, Tuncer (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin*

Köken Bilgisi Sözlüğü, 2 cilt, Ankara: TDK Yay.

İpekten, Halûk (1974), *Karamanlı Nizâmî Hayatı Edebî Kişiliği ve Divanı,* Erzurum: Atatürk Ünv. Yay. No. 208.

Karavelioğlu, Murat (2015), *Mecmûa-i Kasâid-i Türkiyye,* Ankara: TDK Yay.

Kaya, Bayram Ali (2003), *The Divan of Azmizade Haleti,* 2 cilt, Harvard/USA: The Department of Near Eastern Languages &Civilizations Harvard University.

Köksal, M. Fatih (2012), *Edirneli Nazmî: Mecma'u'n-Nezâ'ir (İnceleme-Tenkitli Metin),* http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78454/edirneli-nazmi-mecmaun-nezair.html erişim tarihi: 03.09.2017.

Mengi, Mine (1995), *Mesîhî Dîvânı,* Ankara: AKM Yay. No. 80.

Saraç, M. A. Yekta (2002), *Emrî Divanı,* İstanbul: Eren Yay.

Sungur, Necati (1994), *Âhî Divanı,* Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

Tarlan, Ali Nihâd (1945), *Hayalî Beg Dîvân,* İstanbul: İÜEFY.

Taş, Haka. (2015a), *Meâlî Dîvân,* Bişkek: BYR Publishing House.

Taş, Hakan (2015b), *Vusûlî Dîvân,* Ankara: TDK Yay.

Tietze, Andreas (2016), *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati,* c. 3, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.

Yavuz, Kemal (2000), *Âşık Paşa Garib-nâme,* 4 cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.: 764/1.

Yılmaz, Ozan (2013), "Gelenekten Deyişe: Klasik Türk ve Fars Edebiyatlarının Ortak İfade Biçimlerinden Başa Toprak Saçmak", *Türük Dil, Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi,* 1 (2), ss. 336-350.

Yılmaz, Ozan (2014), "Toprak Başa Baş Toprağa: Tarihî Bir Türk Kargışının Klasik Türk Şiirine Yansımaları", *Milli Folklor,* 26 (101), ss. 171-181.

Yılmaz, Ozan (2015), *Necâtî Bey Divanı,* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını 449.

KAMU HİZMETLERİNDE DİL KULLANIMI: DEVLET VE ŞİRKET DİLİ

Yakup YILMAZ*

Giriş

Kamu hizmetleri halkın güvenle, huzurla ve umutla yaşayabilmesi için devlet ve özel kurumlar iş birliğiyle; ancak devlet korumasında yürütülür. Kamu hizmetlerinin iki cephesi vardır: Devlet ve özel kurumlar. Devlet, hizmet sunumunda belirleyicidir. Bazı hizmetleri şirketlere bırakıp kendi elini rahatlatmak isteyebilir. Devlet veya şirketler, her türlü hizmet sunumunda halkın da kullandığı kurallı bir dili yani ölçünlü bir dili tercih etmek zorundadır.

Devletin yürüttüğü hizmet alanlarında gelenekleşmiş, terimlerle yüklü, edinilmesi eğitim-öğretim gerektiren bir dil kullanılır. Hizmete memur kişiler ve kurumlar bu dille hizmet sunar. Devletin hizmetleri devrettiği alanlarda, başta alışveriş olmak üzere dil tercihi kâr getirecek bir niteliğe bürünür. Bu da zamanla dil sapmalarına ya da yabancı dil hayranlığına neden olur.

Devlet dili, yavaş değişirken şirketlerin dili çok hızlı değişim gösterir. Devlet kurumları, dil kullanımında muhafazakâr bir duruş sergilerken şirketler çok değişkendir. Kâr amacı gütmeyen bir şirket olamayacağı için kâr getirecek her türlü dil kullanımı şirketlerce hoş karşılanır, benimsenir. İşte bu yüzden yabancılaşma ya da dil sapmaları, devlet kurumlarından ziyade şirketlerin sunduğu hizmet alanlarında görülür.

Kamu hizmetleri alanında kullanılan dil, özellikle devlet dairelerinde, kamu yönlendirme levhalarında/ işaretlerinde, alışveriş merkezlerinde görülür. Buralarda kullanılan dil, kamunun dil kullanımını yansıtmakta ve kamunun dil anlayışını sergileyen taraf olmaktadır. Dolayısıyla bu konularda dikkat edilmesi gereken hususlar şöyledir:

* Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, yakupyilmaz@klu.edu.tr

1. Resmi kurumlarda kullanılan dil

Devletin dili

Devlet, toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasal bakımdan örgütlenmiş millet veya milletler topluluğunun oluşturduğu tüzel varlık ve aynı zamanda bu tüzel varlığın yönetim organlarıdır (TDK, 2011, s. 648). Örgütlü bir yapı olan devlet, zaman içinde kendine uygun bir dil geliştirir. Bu dil de resmî dildir, devlet dilidir.

Devlet sistemi, öncelikle milletin anlaşıp benimsediği anayasa metinleriyle başlar. Bunu yasalar, yönetmelikler, yönergeler izler. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bütün resmî metinlerinde ve kurumların yazışmalarında köklü devlet geleneğinin bir sonucu olarak sağlam ve olgun bir dil kullanımı görülür. Bu düzen içinde yazışma esaslarının her ayrıntısı bellidir. Devlet düzeni içinde memur olmak isteyen kişilerin alacakları ilk eğitim resmî yazışmaların tarz ve üslubunu öğrenmektir. Ayrıca bunları doğru kullanabilmeleri gerekmektedir.

Devlet kurumları arasında hizmet niteliklerinden dolayı söz varlığında farklılıklar görülür. Mesela sağlık alanında Latince kökenli kelimelere; hukuk dilinde Arapça kökenli kelimelere, eğitim dilinde Türkçe kelimelere ağırlık verilir. Savunma dili çok muhafazakârdır. Siyaset dili halkın konuştuğu dile daha yakın, dolayısıyla daha günceldir. Kurumlar arasında görülen tutarsız dil kullanımlarının sebebi, hizmet alanlarının farklılığından, biraz da sunduğu hizmet alanında yabancı kaynakların etkisinin hizmet gereği fazla olmasından kaynaklanmaktadır.

Yasamada kullanılan dilde, her türlü kelime, gerekli pek çok terim ve uzun cümleler yer alır. Bunları vatandaşların tümünün anlaması beklenemez fakat ilgili kesimin anlaması istenir. Bundan dolayı yasaları izaha memur avukatlar vardır. Kanunlar arı Türkçe ile yazılmasına rağmen Mecelle'den alınan terimler ağırlıklı olarak varlığını korumuştur (Karatepe, 2015, s. 277). Bu da hukuk dilinin değişmezliğiyle ilgilidir.

Sağlıkta yer alan terimler, çok geniş tıp ilminin terimleridir ve bu terimleri halkın anlaması beklenemez. Her insanın öncelik verdiği ve sık kullandığı kelime hazinesi farklıdır. Hekimlerin bilmesi gereken terimlerden halk sadece kendini ilgilendirdiği kadarını öğrenip kullanır. Diğer sahalarda da durum aynıdır.

Memurun dili

Devlet dairelerinde çalışanlar, çeşitli eğitimlerden geçerek o hizmete

geldikleri için konuşmaları ve yazmaları halk nazarında örnek alınan mühim kişilerdir. Onların yazılarında veya konuşmalarında kullandıkları dil halkı da etkiler, yaptıkları dil yanlışları da halk tarafından aynen benimsenip tekrar edilir ve yaygınlaşır (Yılmaz Y. , 2010, s. 96). Dolayısıyla devlet dairelerinde çalışan kişiler ülkenin her tarafında resmî dil olan ölçünlü ya da standart dili, devlet dilini kullanmalıdır.

Devletin görevi, vatandaşların hayatlarını kolaylaştıracak düzenlemeleri gerçekleştirmektir. Devlet bunu yaparken vatandaşının anladığı dili kullanır. Ülke sathında bu dille yazılmış tabelalar, işaret levhaları, duyurular asılır. Tabela ve levhaların dili, halkın anlayabileceği düzeyde, okuyabileceği büyüklükte ve açıklıkta olur.

Tabelaların dili

Tabela veya levhaların yazımında bir kural benimsenip ülke sathında bu konuda birlik sağlanmalıdır. Bu birlik özel şirketlerde daha serbest ve kontrolsüz olsa da devlet kurumları bu konuda tutarlılık göstermelidir.

Tabela veya levhalarda görülen yazı, cümle düzeninde ya da her kelimesi büyük olarak yazılır. Ancak bazen, metin başlığı yazılırken olduğu gibi, her kelimenin ilk harfinin büyük yazıldığı tabela ve levhalar da görülür. Kural şöyle olmalıdır:

1. Tabela veya levha yazısı, cümle ise bütün metin büyük harfle yazılır ve sonu noktasızdır veya ilk harf büyük harfle yazılıp sonu noktalıdır. Kelimelerin ilk harfleri büyük harfle, diğerleri küçük harfle yazılmaz: İNŞAATA GİRMEK TEHLİKELİ VE YASAKTIR veya "İnşaata girmek tehlikeli ve yasaktır." olmalıdır.

2. Tabela veya levha yazısı, kelime veya öbek ise bütün metin büyük harfle veya sadece kelimelerin ilk harfleri büyük harfle yazılır. Öbeklerde cümle düzeni uygulanmaz, yani sadece ilk harf büyük harfle yazılıp da diğer kelimelerin ilk harfleri küçük harfle yazılmaz: ATATÜRK İLKOKULU veya *Atatürk İlkokulu* olmalıdır.

2. Özel kurumlarda kullanılan dil

İletişim ve pazarlama

Özel kurumlar, genellikle ticari nitelikli alışveriş noktaları veya merkezleridir. Ticaret, kendisini pazarlayabilmek için özel ve mevcuttan farklı, çekici dil kullanımını gerektirir. Bu da iletişim teknolojileriyle kolaylaşır ve yaygınlık kazanır. Ekonomik açıdan güçlü olan ülkeler,

özellikle iletişim teknolojisindeki hız sayesinde, dünyayı tek kutuplu bir hâle getirmeye başlamıştır. Gücü elinde bulunduranlar, ürettikleriyle birlikte, başta dil olmak üzere sahip oldukları kültür ögelerini de satabilmektedir. Dünyanın dört bir yanına ulaşan "modern pazarlamacı güçler" ya da sömürgenler nedeniyle insanlar, benzer biçimde giyinmeye, yemek yemeye, davranmaya, kısacası yaşamaya alıştırılmaktadır (Karataş, 2012, s. 492). Benzer biçimde yiyen, içen, giyen insanların zamanla benzer biçimde konuştukları duyulur. Alışveriş merkezleri bu benzerliği olağanlaştıran aktörler halinde çalışır, kullanımda olmayan bir kelime alışveriş merkezleri sayesinde dile alıntılanır ve kullanılır hale gelir.

Alışveriş merkezleri, mali olarak vergilerini verdikten ve yükümlülüklerini yerine getirdikten sonra idari olarak belediyelere bağlıdır. Belediyeler, alışveriş merkezleri için tabela asımında belli kurallar vazetmiştir. Bu kurallar arasında tabelanın ağırlığı, boyutu, ışıklı olup olmaması, zamanı yer alırken dil kullanımına dair bir ifade görülmemiştir. Alışveriş merkezleri, kuruluş amacı gereği kâr odaklıdır. Dolayısıyla kendi içinde markalaşmaya gider ve ürünü marka adıyla satar. Peki, marka nedir?

Marka adları

Marka, bir ticari malı, herhangi bir nesneyi tanıtmaya, benzerinden ayırmaya yarayan özel ad veya işarettir (TDK, 2011, s. 1627). Ürünü tanımada markanın işareti göz için, markanın özel adı kulak için gereklidir. Aslında çevrede görülen her şey birer markadır: arabalar, holdinglerin binaları, insanların kıyafetleri, ayakkabılar, marketler ve marketlerin içindeki ürünler, oteller, köprüler, kuleler, şehirler, ülkeler hatta düşünceler bile markadır… Kişiler bile özellikleri ile markadır. Marka, ne kadar çok tanınırsa o kadar değerlidir (Erdal, 2009'dan akt. Gültekin, 2012, s. 485).

Marka kişiliğinin oluşum sürecinde dikkat çeken etmenlerden biri, marka adıdır. Marka adı, satış sonrası hizmetle bütünleştiğinde tüketici için gerek saygınlık gerek güvenilirlik ve gerekse kalite hissi uyandırır. Yapılan anketler, tüketicinin marka adına önem verdiğini doğrular. Tüketici açısından Türkçe adlı markalar ucuzluk hissi verir; buna mukabil üretici açısından da tüketicinin gözünde fazla değerli olmadığı şeklindedir. Bu nedenle üretici, marka oluşturmak için İngilizce adlara yönelir ve birçok üretici de Türk kimliğini saklar. Alışveriş yapmayı seven Türk halkı da markaya çok önem verir (Gültekin, 2012, s. 487).

Tofaş'ın CEO'su Alfredo Altavilla, otomotiv şirketinin Türkçe adlı

bir otomobil yaratarak bunu dünyaya pazarlayacağını açıklarken pek çok Türk şirketinin yarattığı markalara yabancı ad veriyor olmasını ise; firmaların yabancı dil özentisine değil, tüketicilerin yabancı markalara daha çok güvenmesine bağlar (Gültekin, 2012, s. 487).

Genel anlamda marka adlandırmalarında ölçütler şunlardır: Marka adının seslendirmesi kolay olmalı, kulağa hoş gelmeli. Adın seçildiği dildeki anlamı iyi analiz edilmeli. Marka adı anlaşılır olmalı, yazım kurallarına uyulmalı. Dikkat çekici, akılda kalıcı olmalı, rakip marka adlarına benzememeli veya çağrışım yapmamalı. Hedef kitlenin değer yargılarına ters düşmemeli, yapılan işle uyumlu olmalı. Yabancıların seslendirmede çok zorlandıkları bazı Türkçe seslerden kaçınılmalı. Dolayısıyla dünyada marka olmak isteyen yerli şirketlerin markalarını adlandırırken her durumda hecelenmesi, seslendirilmesi ve yazılması kolay adları seçmeleri gerekir (Gültekin, 2012, s. 488).

Marka, pazarlamada ilk dikkat çeken unsurdur. Dolayısıyla pazarlamada öncelik verilen konulardan ilki, ürünün markasını oluşturmak, pazara markayla başlamaktır. Kültür endüstrisinde her türlü kültürel değer, birer ürün olarak düşünülür. Kültürün en önemli ögesi olan dil, pazarlamada hem araç hem de pazarlanan bir ürün olabilir. Teknolojinin gelişmesine bağlı olarak çeşitlenen ve gelişen kitle iletişim araçları, günümüzde dilin hem pazarlanma aracı hem de pazarlanan ürün olarak kullanıldığı en önemli pazarlama kanallarıdır (Karataş, 2012, s. 493).

Üreten adlandırır

İnsanların doğal ve sosyal çevre kaynaklı bilgilenmeleri, kendi ürettiklerinden çok komşularından öğrendikleri sayesinde gerçekleşir. Dolayısıyla insanlık tarihi, öğrenmeler ve öğretmeler tarihi olarak değerlendirilebilir. Bu öğrenme ve öğretme süreci dilde kendini *alıntı* ve verinti şeklinde gösterir. Temelinde öğrenme ihtiyacı yatan ve topluma yeni bilgiler kazandıran alıntılara *bilgi alıntıları* denir. Bu tür alıntılar güçlüden güçsüze yöneliktir. Karaağaç ise bu tür alıntılara özenti alıntıları der (2002, 97-109).

Üreten topluluklar yeni bir ürünü, onu ana dillerinden verdikleri adla üreterek hem bilgi üretmiş hem de dillerine kelime kazandırmış olurlar. Böylece, bilgi alışverişi bir dil alışverişine dönüşür (Karataş, 2012, s. 493). Dil pazarlamasında üretimin kendi gücüyle ve üretim gücünün başka toplumlar arasında oluşturduğu psikolojik etkiyle gerçekleşmesi

söz konusudur.

Üreten, pazarlayan ve satan toplumlar başka toplumlar karşısında üstün görünürler. Tüketen toplumlar ise üretenlerin ürünlerini almakla onların etki sahasında bulunurlar. Öncelikle ürünün adı, parçaları, kullanım ve tüketim kılavuzu, yani ürüne dair bütün bilgiler üretenin dilindendir. Sonuçta tüketenler üretenlerin dillerini ürün ve bilgilenme amacıyla öğrenmeye mecburdur ve bu mecburiyet kendisini İngilizce olarak gösterir.

Bugün Türkiye'de en çok alıntı yapılan alanlar, İngilizce olarak üretilmiş bilim ve teknoloji alanlarıdır. Bilim ve teknolojide üretilmiş bilgilerin, dolayısıyla bu alandaki kelime ve terimlerin alınması bu tür bir pazarlama gücünün sonucudur (Karataş, 2012, s. 494-495).

Üreten, pazarlayan ve satan (güçlü) toplulukların *güçlü, saygın ve özenilesi* olması onların dillerinin de en güçlü, en saygın ve en özenilesi dil olduğu algısının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Burada temel amaç *ürün haline dönüştürülmüş dil*i pazarlamaktır. İngilizce pazarlanan bir dildir ve pazarlama işi müzik, spor, magazin, moda, günlük konuşma vb. birçok farklı alanda bu dil ile yapılır. Çeşitli yollarla hiçbir zaman ihtiyacı olmayacağı hâlde insanlara İngilizce öğrenmeleri gerektiği sık sık ifade edilir. Ancak bu özenti alanlarının en etkili biçimde pazarlandığı ortam görüntülü ve yazılı basındır.

Dil ve kimlik

Sosyal kimlik kuramına göre kişi, mensubu olduğu grubun güç, konum ve saygınlık nitelikleri birbirinden farklı sosyal yapılarına göre yeni bir kimlik kazanır ve bu kimliğe sosyal kimlik adı verilir. Sosyal kimliğe sahip kişiler cinsiyet, etnik özellikler ve yaşlara göre sosyal bir sınıflandırmaya tâbi tutulurlar. Böylece bu süreç sonunda oluşan kalıp yargıların etkisiyle üyesi olunan grubun özelliklerine sahip olunduğu varsayılır. Kişi dahil olduğu toplumun gücünü göz önüne alınca toplumunun, dolayısıyla sosyal kimliğinin diğer topluluklardan üstün olduğunu düşünür ve bu durumda karşı grubu küçümseme davranışı ortaya çıkabilir.

Güçsüz görünen grup veya toplum açısından bakılınca, bu küçük (zayıf, güçsüz) görünen grubun yine aynı süreç sonunda karşı grubu ve onun tüm özelliklerini (örneğin İngilizce) en güçlü, en saygın nitelikler olarak görmeye başladığı söylenebilir. İşte bu süreç kişinin güçlü olan ya

da güçlü olduğunu zannettiği topluma özenmesine ve böylece de kendi toplumuna yabancılaşmasına neden olabilir.

Kültür ve kimlik

Bu yabancılaş(tır)ma süreci sonucunda toplum içinde yaşayan kişiler, her konuda olduğu gibi güçlünün diline de özenerek toplumuna ve özellikle onun diline yabancılaşmaya başlar. Günlük hayatta ihtiyacı yokken üstünlük veya farklılık sağlamak, saygınlık dürtüsü vb. amaçlarla yabancı kelimeler kullanmaya, yabancı dilde müzik dinlemeye, yabancı dilde yazısı olan kıyafetler giymeye ve *yabancı gibi* olmaya başlar. Böylece *başkası gibi olmaya özendirmeye yönelik kültürel pazarlama* gerçekleşmiş ve pazarlamacılar da amaçlarına ulaşmış olur.

Küresel kültür günümüzde Batı kaynaklıdır ve bu kültürün dili de İngilizcedir. Dolayısıyla dünyadaki kültürel akış, güçlüden zayıfa doğru ve İngilizce olarak gerçekleşir.

Son zamanlarda hemen her yerde yabancı adlar, yabancı ülke ve markalara güvene bağlı olarak yaygınlaşmıştır. Özellikle Batı dil ve kültürlerinden edinilen marka adları Batı ülkelerine güveni gösterir. Markalarda yabancılaşma yoktur, özellikle Batılılaşma vardır. Yabancılaşma olsaydı, sadece İngilizce, Almanca ve Fransızca marka adları yaygınlaşmaz, bunlarla beraber Arapça ve Farsça marka adları da yaygınlaşırdı. Ancak görülen o ki alışveriş merkezlerinde Batı ülkelerine duyulan güvenden kaynaklanan bir Batılılaşma vardır.

İsmail Yakıt, markaların Türkçedeki hâlini bir günlükle hoş bir şekilde şöyle anlatır (Yakıt, 2012, s. 460):

Ahmet Bey'in günlüğü

Rosa Residence'da ikamet eden Ahmet Bey, sabah saat 06.30'da **Galaxy** marka çalar saatinin alarmıyla uyanır, **Puffy** yorganını kaldırıp **Bellona** yatağından kalkar. **Hugo Boss** pijamalarını çıkartıp **Adidas** terliklerini giyer ve **Bambu** bornozunu alarak önce **WC** sonra da banyoya geçer. **Blendax** şampuanı ve **Antibakterial palmolive naturals jel'**le ve **Scott-Brosch** fırçasına **Colgate'**ten bir miktar koyarak dişlerini fırçalar. **Braun** ile saçlarını kurulayıp **Philips'**le sakal tıraşını olduktan sonra yatak odasına geçer ve **gardrop'**unu açar ve içinden **Bill** gömleğini, **Versace** kravatı ve **Pierre Cardin** takımını giyer. Mutfağa geçer, orada üzerinde **Breakfast için Orange nectar'**ından içer ve eşi Jale'nin demlediği **Lipton** çayından da iki bardak içtikten sonra, **Samsung** marka **TV'**nin karşısına

geçerek **NTV** (entivi)'den sabah haberlerini izler. Sonra **Citizen** kol saatine bakarak ailesine **"Çav"** diyerek evden ayrılır ve asansöre biner. Kapıcıya **"bye"** dedikten sonra **site-otopark** yazılı yere gider. **Honda Civic** arabasına binerek yola koyulur. **Blaupunkt** radyosunu açar ve **rock** müziğini bulur. Şehrin **center'**ındaki **Hipermarket'**in karşısındaki ofisine geçer. **Asus** bilgisayarını açar, **internet'**e girer **mail'**lerine bakar. Kendisine getirilen **Nescafe'**sini içer. Saat 10'dan sonra **Grissini** ile açlığını yatıştırır. Öğle arası **Wimpy's Fast-Food Kafeteria**'ya gider. **Coca Cola** ile bir **cheseburger,** bir bol **ketchup'**lı **hamburger'**i iştahla yer. **Marlboro** sigarasını yakarak üzerine bir fincan **Jacop's coffee** içer. Bir **Star** gazetesi alarak işine döner. **Nokia** cep telefonundan arkadaşını arar, mesai çıkışı birlikte **Hipermarket'**e uğrayıp uğramayacağını sorar. Arkadaşı **Megamarket'**e gitmek ister. Nihayet **Megamarket'**te buluşurlar ve eşlerinin kendilerine verdikleri siparişleri satın alırlar. Özellikle **Ariel** deterjan, **Ace** çamaşır suyu, **Calgon**, **Vanish Kosla**, **L'oreal** saç boyası, **Gala** tuvalet kağıdı vs. alır. Arkadaşı da **Aptamil**, **Conformil**, **Pampers Prima**, **Ajax Fabuloso**, **Schoko-bons**, **Nestle chocolat**, **Wafer master**, **Nesquik Squeeze'**i raflardan sepete doldurur. Birlikte **Case** yazılı kasaya yanaşırlar. Ahmet Bey **Maximum**, arkadaşı **World cart**'la ödemeyi yaparlar ve vedalaşırlar. Ahmet Bey, akşam yemeğini yedikten sonra eşinin ısrarı üzerine **Galleria'**ya giderler. Oradaki **Lcwaikiki**, **Zara**, **Colin's**, **Coton**, **Hotiç**, **Rodi, Lewis** vb. bütün **showroom'**ları dolaşırlar ve **Kinetix** ayakkabı, **La Coste T-shirt** ile **Lee Cooper blue jean** satın alarak eve dönerler. Ahmet Bey **TV'**deki kanallar arasında **zap**lar ve bir **paparazzi** programını izler ve yatağına döner.

Markaların yabancılığı yanında alışveriş merkezlerinin adları da yabancı ad taşıyor. Yabancı bir yer adı, alışveriş merkezinin açıldığı şehrin eski adı, yabancı bir kişi adı, yabancı ülkedeki bir alışveriş merkezinin adı Türkiye'de bir alışveriş merkezinin şubesi olabiliyor. Tepki görüp adının Türkçeleştirildiği alışveriş merkezi adları da var; ancak Türkçeleştirme sadece kelimede kalmakta, böyleleri söz dizimi bakımından hâlâ yabancılığını sürdürmektedir. Mesela Kayseri'de *Armonium* adlı alışveriş merkezinin adı tepki üzerine *Kayseri Park* şekline dönüştürülmüş (Argunşah, 2010, s. 149-161). Alışveriş merkezinin adının Türkçe olması yetmez, söz diziminin de Türkçeleştirilmesi ve adına *Kayseri Parkı* denmesi gerekirdi.

Taşrada durum

Taşra alışverişin, devlet hizmeti ve yönetim etkisinin merkeze göre

yavaş olduğu yerdir. Taşra takipçi, merkez öncüdür. Türkiye için taşra tanımı, başta İstanbul ve başkent Ankara dışındaki her yerdir. Taşra, bu iki merkezi takip eder. Resmî kurumlar için merkez Ankara, özel kurumlar için ise İstanbul'dur. Bu iki şehir, Türkiye'de dil kullanımını da yönlendirir.

Ticaret, sanayi, moda, reklam gibi özel sektörü ilgilendiren her yenilik ve gelişme, taşrayı da arkasından sürükler. Taşranın özel kurumları, örnek almak için peşinden gittiği İstanbul'un sadece ürünlerini taklit ve takip etmekle yetinmez, beraberinde dilini de alır. İstanbul'un dili, taşranın dildeki muhafazakârlığını değiştirir. Başta reklamlarda, sonra moda ürünler ve sözlerdeki dil sapmaları ve yabancı dil tutumlarıyla İstanbul, bütün ülkenin en yenilikçi dil kullanımını sunar.

Ankara, devlet kurumlarının merkezi olmasından dolayı İstanbul kadar yenilikçi değildir; hatta yabancılaşmada diğer taşra şehirleri gibi İstanbul'u takip ve taklit eden bir şehir konumundadır. İstanbul, ülkenin bütün şehirlerini ticari anlamda kendine bağlamış durumdadır ve dil kullanımı bakımından da aynı bağlılık söz konusudur.

İstanbul, yabancılaşma bakımından öncü konumunda merkez bir şehirdir. Taşra şehirleri de onu izler. Kırklareli gibi ülkenin kenarında bulunan, ulaşım hatları üzerinde olmayan bir şehirde bile alışveriş merkezlerindeki yabancılaşma çok dikkat çekici bir noktaya gelmiştir. Aslında kahvehane olan dinlence mekânlarının bir kısmının adı kahve veya kahvehane, bir kısmı cafe veya kafe adıyla anılmaktadır. Kafeler, yabancılaşmanın göstergesi olurken kahvehane ya da kahve adının zikredildiği mekânlar ise mekânlara ad vermede yabancılaşmaya tepki olarak yerlileşmenin göstergesi olmaktadır.

Öncelikle gençlerin müşterisi oldukları, kahve veya çay içilebilen, çeşitli mezelerin veya hafif yiyeceklerin satıldığı kahvehane veya kafelerin adlarını sıralayalım (Kırklareli örneği):

Kahvehane denebilecek yerli adlandırmalar: *Dibek Kahvesi, Emirgan Kahvehanesi, Taş Bebek Kahvecisi, Dostluk Evi, Huzur Sokağı, Papazın Yeri, Bizim Park, Beyaz Saray, Kahve Durağı, Kahve Rengi, Ortaköy, Gönül Kahvesi, Kahve Tiryakisi, Kahve Kültürü, Ehli Keyf...*

Kafe denebilecek yabancı adlandırmalar: *Line Cafe Bar, Efendy Beer Cafe, Locca Cafe, Stone Cafe, Mira Cafe, Cafe 288, Metropol, Batu Moto, Stella Quardino, Scala Cafe, The Traffic Cafe...*

Ne yerli ne yabancı olup melez adlandırmalar: *Konak Cafe, Bahçe*

Kafe, Paşa Kafe, Eğlenti Kafe, Cafe'm, As Kafe, Baykuş Kitap Kafe, Denge Kitap Cafe, İnci Cafe, Bukalemun, Cevahir Cafe, Anka Kitap Cafe, Sufi Cafe...

Mekân adlarındaki yabancılaşmanın sebeplerinden biri, yabancı marka ve mekân adıyla iyi hizmet ve mal sunumunun yapıldığı kanaatidir. Bunu da tetikleyen elbette yabancı, özellikle İngiliz+ce ve Fransız+ca hayranlığıdır. Yabancılaşmaya tepkide de denge tutturulamamış, son zamanlarda kahvehane denebilecek yerli adlandırmalarda da itidal noktası yakalanamamıştır. Belli ki ticaret erbapları açtıkları mekânlara ad vermede eskicilik ve yenicilik, yerlilik ve yabancılık arasında gidip gelmekte, dolayısıyla canlı Türkçeden bir ad veremez hâlde bulunmaktadırlar.

Orta veya doğru yol

Dil kullanımında görülen eskicilik, yenicilik ve yabancılaşma, mekânlara ad vermede de görülüyor. Eskicilik de yenicilik de aslında bir aşırılıktır. Birisi dün ise, öbürü yarındır. Doğru olan da bugünü anlayabilmek, kavrayabilmek ve yakalayabilmektir. Uygun ve yaygın olan bugün kullanılan dildir. Dün geçti; çünkü diller tabiatları icabı farklı sebepler yüzünden değişir. Yarın henüz gelmedi, gelince de bugün yaşayanlar yarın olmayacaklar. Dolayısıyla dil kullanımında ve özellikle mekân adlandırmada bugünü yakalayabilmek, doğru olanı yakalayabilmek demektir (Yılmaz Y., 2010 Şubat, s. 9).

Türkçe, çok geniş coğrafyada çok farklı ağız, şive ve lehçelerle konuşulur; geçmişten bugüne zengin bir edebiyata sahiptir; ancak son zamanlarda bütün dünyayı saran marka ve mekân adlarında yabancılaşma hareketi Türkçeyi de tehdit etmektedir. Ankara ve İstanbul gibi merkez şehirlerde görülen yabancılaşma, taşrada daha ileri seviyede hissedilmektedir. Yabancılaşmanın yanında belki bir tepki olarak ortaya çıkan marka ve mekân adlarında yerlileşme kültür ve dillerin korunmasına yönelik olarak desteklenmesi gereken adımlardır.

Sonuç

Diller zamanla değişiklik gösterir. Bu değişime direnmek imkansızdır; ancak değişme kısa zamanda gerçekleşmez, asırları bulur. Dolayısıyla dil değişir diye düşünerek her farklı kullanımı dilin ana gövdesinden bir unsur sanmamak gerekir. Sağlam, kalıcı ve klasik metinler dilin ana gövdesini taşıyan metinlerdir. Bunların yanında çeşitli sebeplerle dil kullanımında yeni, eski veya yabancı kelimelerin tercih edilmesi ve

bunların çeşitli sahalarda görülmesi kimseyi aldatmamalıdır. Böyle kelime veya dil kullanımları dilin ana gövdesinin yanında çok basit unsurlar olarak görünüp silinecektir.

Her insanın barınacak, korunacak, türeyecek, yaşayacak, varlığını sürdürecek bir evi vardır. Yurt, milletlerin evi; dil ise milletlerin hafızasıdır. Her millet, yurdunu savunup sahiplendiği gibi dilini de sahiplenmeli, hafızasını kendi dilince saklamalıdır. Hafızasını unutan milletler başka milletlerin hafızasından yararlanır, zamanla onların hafızasını benimser. Türkçe, Türklerin hafızasıdır; bu hafıza marka ve mekân adlandırmalarında, selamlaşmalarda, yazışmalarda hayatın her noktasında kullanılan dille canlı kalır. Dili çok çabuk değişen milletlerin hafızası da sağlam değildir.

Kaynakça

Argunşah, M. (2010). *Sözüm Türkçe Üstüne.* İstanbul: Kesit.

Gültekin, E. (2012). Grafik Tasarım Ürünlerinde Türkçenin Kullanımı. *IV. Uluslararası Dünya Türkçe Sempozyumu Bildirileri 22-24 Aralık 2011 Muğla* (s. 485-490). Ankara: Muğla Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Karataş, M. (2012). Kültürel Pazarlama ve Yazılı Türk Basınında Türkçe. *IV. Uluslararası Dünya Türkçe Sempozyumu Bildirileri 22-24 Aralık 2011 Muğla* (s. 491-502). Ankara: Muğla Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Karatepe, Ş. (2015). Mecelle'nin Yöntemi ve Hukuk Diline Katkısı. *Türk Dili "Dilin Perdeleri" Özel Sayısı 767-768* (s. 271-278). içinde Ankara: TDK.

TDK (2011). *Türkçe Sözlük.* Ankara: TDK.

Yakıt, İ. (2012). Günümüzde Türkçe Katliamı. *IV. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri 22-24 Aralık 2011 Muğla* (s. 457-460). Ankara: Muğla Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Yılmaz, Y. (2010, Şubat). Eskicilik ve Yenicilik Arasında Yaşayan Türkçeyi Kullanmak. *Dil ve Edebiyat*(14), 8-12.

Yılmaz, Y. (2010). *Türkçede Dil Yanlışları.* İstanbul: Özel.

ALBÜM

Foto. 1, 2: Merhum babası Süleyman (Özdemir (1911-1952)

Merhum annesi Semiha Özdemir (1914-1993)

Foto. 3, 4: Ortaokul ve lise diploması aldığı yıllarda

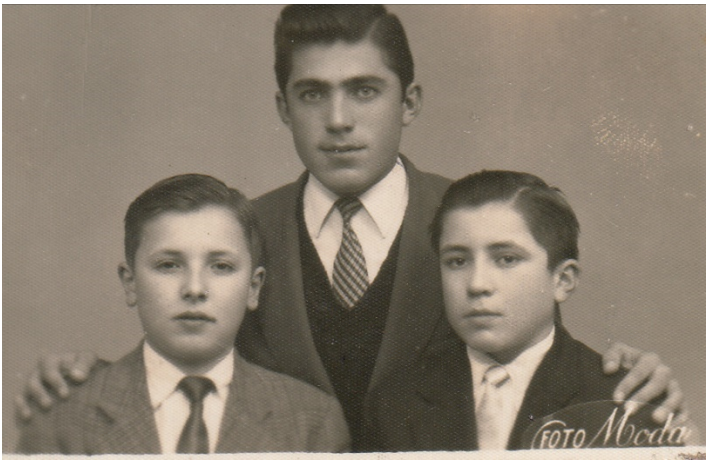

Foto. 5: Rahmetli Ahmet Erol ile

Foto. 6: Vefa Lisesi öğrencilik yıllarında (okullarda din dersi eğitimi talebi için) TBMM ziyareti, 1966

Foto. 7: İlahiyat Fakültesi'nde iken

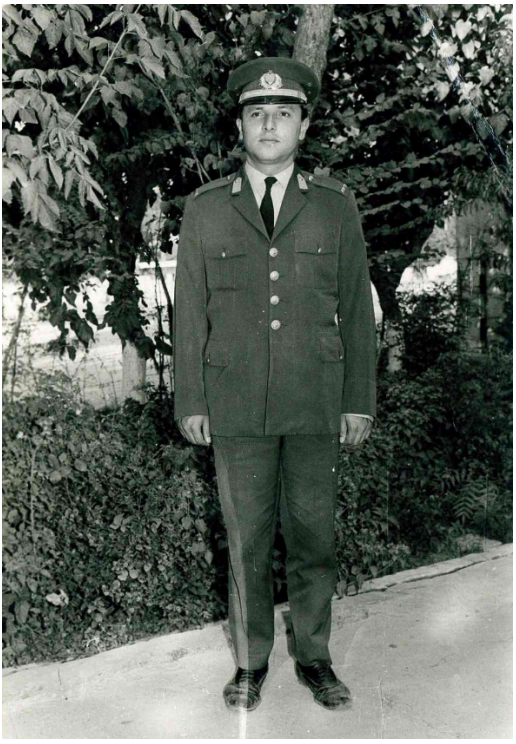

Foto. 8: Manisa'da yedek subayken

Foto. 9: Bolu İl Müftüsü iken, 1977

Foto. 10: Tunceli Valisi Kenan Güven Paşa (Önde takım elbiseli olan) ile İmam-Hatip Lisesi ziyaretinde

Foto. 11: Tunceli'de öğretmen ve öğrencilere hitap ederken

Foto. 12: Kitap yazma seferberliğine katılan bazı öğretmenlerle

Foto. 13

Foto. 13, 14: Din Dersleri kitaplarının yazılması için Almanya'ya gönderilen heyetle birlikte

Foto. 15: Din Öğretimi Genel Müdür Vekili Olarak Milli Eğitim Bakanı Sayın Vehbi Dinçerler ile Birlikte Pakistan Devlet Başkanı Ziyaülhak'ı ziyaret ederken

Foto. 16: Okul Müdürleri ile Bursa-Uludağ toplantısı

Foto.17: Karadeniz Bölgesi İmam-Hatip Lisesi Müdürleri toplantısı

Foto. 18: İHL'ler arası hutbe yarışması ödül töreninde

Foto. 19: 3 Kasım 2002 seçimlerinde milletvekili adayı olarak oy kullanırken

Foto.20: Güney Afrika-Ümit Burnu'nda

Foto.21: Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi'nde iken

Foto.22: Sultan Fatih Koleji Açılışı

Foto.23: Fatih Sultan Mehmet Güzel Sanatlar Fakültesi açılışında Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan ile

Foto.24: FSM'de Prof. Dr. Sadettin Ökten ile

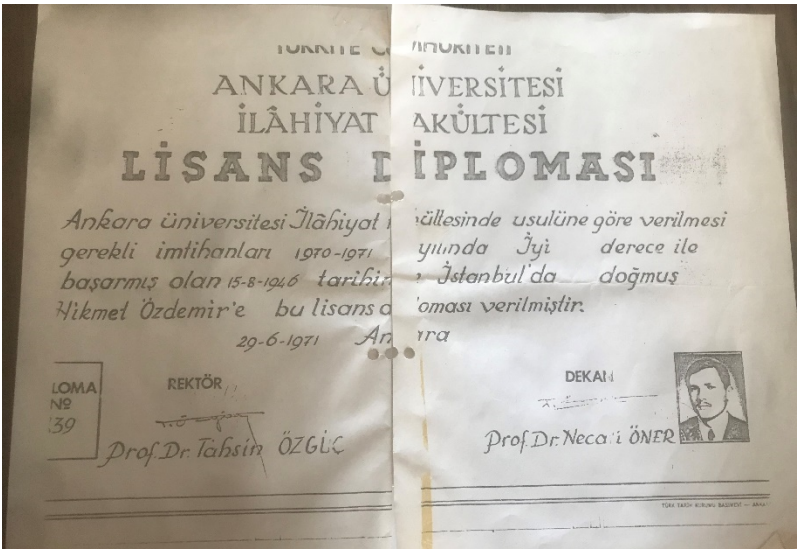

ANKARA Ü[NİVERSİTESİ]
İLÂHİYAT [FA]KÜLTESİ
LİSANS [DİP]LOMASI

Ankara üniversitesi İlâhiyat [Fa]kültesinde usulüne göre verilmesi gerekli imtihanları 1970-1971 [öğ]retim yılında İyi derece ile başarmış olan 15-8-1946 tarihin[de] İstanbul'da doğmuş Hikmet Özdemir'e bu lisans [Dip]loması verilmiştir.

29-6-1971 An[kara]

LOMA Nº 39

REKTÖR

Prof. Dr. Tahsin ÖZGÜÇ

DEKAN

Prof. Dr. Necati ÖNER

Foto. 2: Lisans diploması

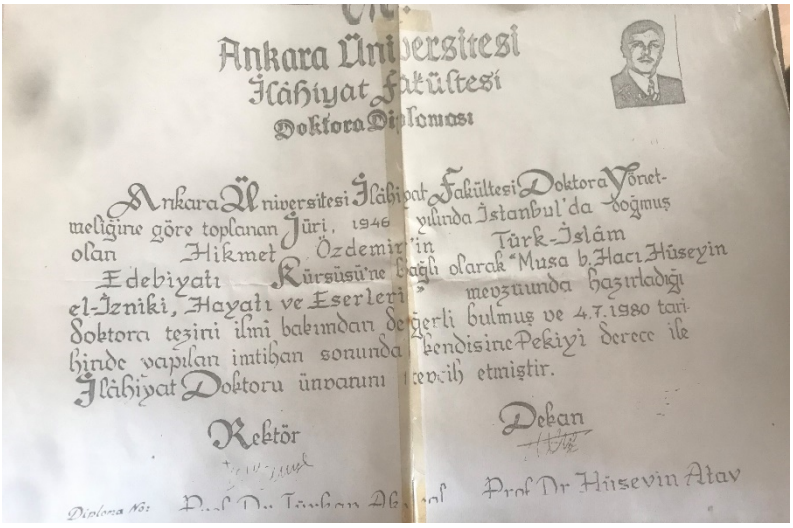

Ankara Üni[versitesi]
İlâhiyat Fakültesi
Doktora Di[plo]ması

Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Doktora Yönetmeliğine göre toplanan Jüri, 1946 yılında İstanbul'da doğmuş olan Hikmet Özdemir'in Türk-İslâm Edebiyatı Kürsüsü'ne bağlı olarak "Musa b. Hacı Hüseyin el-İzniki, Hayatı ve Eserleri" mevzuunda hazırladığı Doktora tezini ilmi bakımdan değerli bulmuş ve 4.7.1980 tarihinde yapılan imtihan sonunda kendisine Pekiyi derece ile İlâhiyat Doktoru ünvanını tevcih etmiştir.

Rektör

Prof. Dr. Tahsin Ö[zgüç]

Dekan

Prof. Dr. Hüsevin Atav

Diploma No:

Foto.26: Doktora diploması

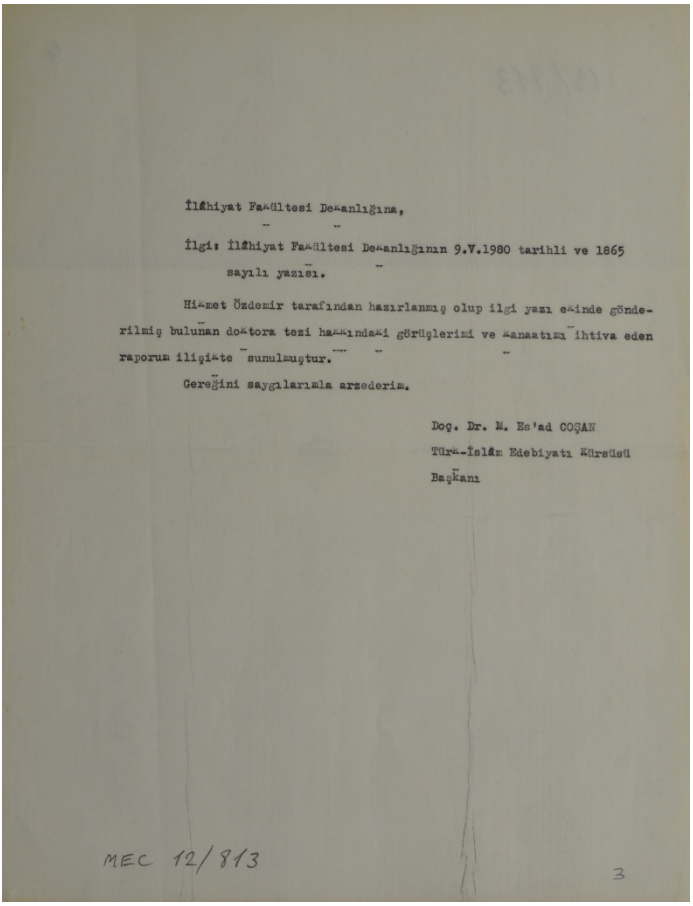

İlâhiyat Fakültesi Dekanlığına,

İlgi: İlâhiyat Fakültesi Dekanlığının 9.V.1980 tarihli ve 1865 sayılı yazısı.

Hikmet Özdemir tarafından hazırlanmış olup ilgi yazı eki'nde gönderilmiş bulunan doktora tezi hakkındaki görüşlerimi ve kanaatimi ihtiva eden raporum iliştirilmiş olarak sunulmuştur.

Gereğini saygılarımla arzederim.

Doç. Dr. M. Es'ad COŞAN
Türk-İslâm Edebiyatı Kürsüsü
Başkanı

MEC 12/813

3

3

SONUÇ :

Yukarıda teferruatıyla belirtildiği üzere aday ele aldığı konuyu ilmî usullere uygun olarak incelemiş, olumlu ve verimli sonuçlara ulaşarak şâyân-ı takdir bir tez hazırlamıştır.

Binaenaleyh adayın tezinin, " Pekiyi" derece ile kabulünü tensib ettiğimi saygılarımla arzederim.

Foto.27: Tez danışmanı Prof. Dr. M. Es'ad Coşan'ın raporu

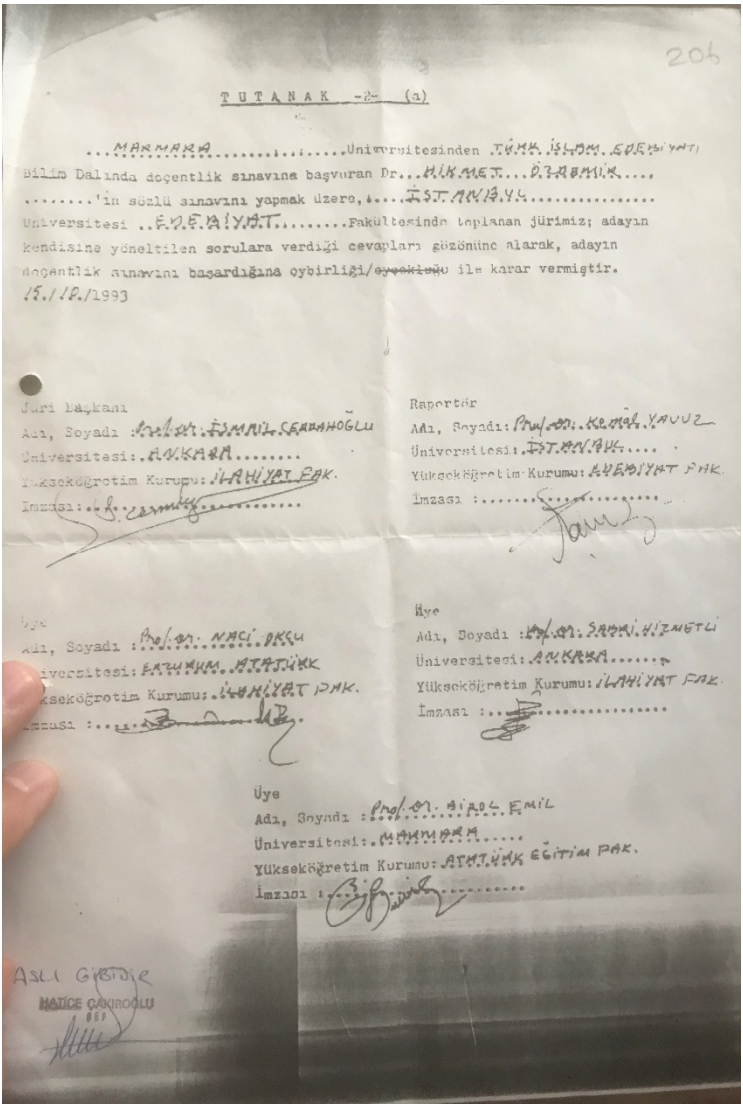

TUTANAK -2- (a)

...MARMARA.....Üniversitesinden TÜRK İSLÂM EDEBİYATI Bilim Dalında doçentlik sınavına başvuran Dr...HİKMET...ÖZDEMİR..... .....'in sözlü sınavını yapmak üzere,.....İSTANBUL..... Üniversitesi ..EDEBİYAT.....Fakültesinde toplanan jürimiz; adayın kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevapları gözönünc alarak, adayın doçentlik sınavını başardığına oybirliği/~~oyçokluğu~~ ile karar vermiştir.
15./12./1993

Jüri Başkanı
Adı, Soyadı :Prof.Dr. İSMAİL CERRAHOĞLU
Üniversitesi:.ANKARA.....
Yükseköğretim Kurumu:İLAHİYAT FAK.
İmzası:.....

Raportör
Adı, Soyadı:Prof.Dr. Kemal YAVUZ
Üniversitesi:İSTANBUL.....
Yükseköğretim Kurumu:EDEBİYAT FAK.
İmzası :.....

Üye
Adı, Soyadı :Prof.Dr. NACİ ÖKÇÜ
Üniversitesi:ATATÜRK.....
Yükseköğretim Kurumu:İLAHİYAT FAK.
İmzası :.....

Üye
Adı, Soyadı :Prof.Dr. SADİ IZMETLİ
Üniversitesi:ANKARA.....
Yükseköğretim Kurumu:İLAHİYAT FAK.
İmzası :.....

Üye
Adı, Soyadı :Prof.Dr. AHMET EMİL
Üniversitesi:MARMARA.....
Yükseköğretim Kurumu:ATATÜRK EĞİTİM FAK.
İmzası :.....

ASLI GİBİDİR
HATİCE ÇAKIROĞLU

Foto. 3: Doçentlik tutanağı